«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 10 Σεπτεμβρίου 1969

17/3/1-1

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΕ ΛΟΦΙΑ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ

ΜΠΟΡΕΙ ἡ ἀγανάκτηση ν' ἀποτελέσει περιεχόμενο — ἤ νά πάρει θέση — ἰδανικοῦ; Αὐτή ἡ ἐρώτηση θά πρέπει, λογικά, ν' ἀνεβαίνει στά χείλη μας ὅταν συλλογιζόμαστε τό ὕφος, τή νοοτροπία, ἀλλά καί τίς ἀκραῖες, χαρακτηριστικές ἐκδηλώσεις τῆς σημερινῆς νεολαίας. Ἡ στήλη τούτη, πού πολλές ὡς τώρα φορές ἔχει ἀσχοληθεῖ μέ τό πρόβλημα, ἔχει συνειδητά διατυπώσει ἀπόψεις ἀλληλοσυγκρουόμενες: γιατί σέ τέτοια ζητήματα εἶναι ἀθέμιτα εὔκολο νά ἔχεις μιά καί μόνη ἄποψη. Ὅταν ἕνα καί μόνο φρονεῖς, τότε θά πεῖ πώς ἔχεις ἀντικρύσει μονόπλευρα τό θέμα. Φαινόμενα ὅμως μέ χαρακτῆρα πολυσύνθετο, δίνουν λαβή σ' ἑρμηνεῖες πού ἀντιφάσκουν μεταξύ τους. Ἄς ἀντιφάσκουν! Θά πεῖ πώς ἀλληλοσυμπληρώνονται. Τό νομικό ἀξίωμα audiatur et altera pars, θεμέλιο πάσης Δικαιοσύνης, ὑπαγορεύει τήν ἀνάγκη νά ζητάει κανένας περισσότερο τήν ἀντιφατική ἀντικειμενικότητα παρά τή σκληροτράχηλη συνέπεια.

Συλλογίζομαι τή μοῖρα, ἱστορική καί κοσμοθεωρητική, τῆς τωρινῆς νεολαίας καθώς ἀποσώνω τό διάβασμα ἑνός λογοτεχνικοῦ βιβλίου γραμμένου μέ πολλή καί τρυφερή θερμότητα. Εἶναι ἡ κατάδυση στά προσωπικά περασμένα ἑνός ἀνθρώπου καταδικασμένου, εὐνοημένου, νά ζήσει τίς λαχτάρες καί τίς ἐξάρσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Πόλης ἐκεῖ στίς δύο

1-2

πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα μας. Ὁ κ. Δημήτρης Οἰκονομίδης ἔχει τιτλοφορήσει τό βιβλίο του «Τό ζεστό κῦμα». Πρόκειται γι' ἀναμνήσεις διατυπωμένες ὄχι σέ πρῶτο πρόσωπο, ὡμά. Ὁ συγγραφέας τίς ἔχει μεταπλάσει σέ ἀφήγημα, μυθοποιήσει. Πολύ; Λίγο; Δέν τό ξέρω. Ἀλλά τί σημασία ἔχει! Ἐμεῖς γευόμαστε τό κείμενο αὐτό καθ' ἑαυτό, τοῦ βρίσκουμε τό αἰσθητικό ἀντίβαρο πού πρέπει νά ἔχει ὅ,τι ἀποφασίζεται νά ἐξωτερικευθεῖ. Εἶναι συγκινημένο — φυσικά, ἀφοῦ πρόκειται γιά κάτι ἀναδρομικό καί προσωπικό. Εἶναι ὅμως καί προικισμένο μέ τή σημασία μιᾶς ἱστορικῆς μαρτυρίας. Βλέπουμε ἐδῶ τί πνοές κόλπωσαν τό ἐωθινό πανί μιᾶς γενιᾶς τόσο διαφορετικῆς ἀπό αὐτήν πού κατέχει τό προσκήνιο τῶρα.

Ἡ γενιά γιά τήν ὁποία μᾶς μιλάει ὁ κ. Οἰκονομίδης, τοποθετημένος μέ τή μνήμη του στή βορειοδυτική ἀκτή τοῦ Βοσπόρου, εἶναι — ἄν θέλετε — τῶν σημερινῶν νεοφώτιστων παπούδων. Γενιά πού ἔζησε τό κίνημα τῶν Νεοτούρκων, ἕναν ἑλληνισμό ἀκμαῖο καί μαζί ἐκτεθειμένον ἐπικίνδυνα, τό ξέσπασμα τοῦ πρώτου Μεγάλου Πολέμου, τόν ἐξανθηματικό τῦφο δῶρο τῶν μετώπων πρός τά μετόπισθεν, τίς μεγαλοϊδεατικές συνωμοσίες μέσα στούς κόλπους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τήν ἄφιξη τέλος — καί κορύφωμα — τοῦ «Ἀβέρωφ», πού ἀγκυροβολεῖ θριαμβευτής στά νερά τῆς Πόλης : ἀπατηλό χαμόγελο ἑνός συλλογικοῦ ὀνείρου λουφαγμένου ἐπί τέσσερες αἰῶνες. Τό ὑλικό εἶναι πυκνό, βαρύ ἀπό παλμούς καί δάκρυα. Θά ἐκτιμήσουμε τό πῶς τό ἔχει ἀερίσει γιά χάρη μας καί μετουσιώσει σέ δροσερά χρώματα ἀκουαρέλλας ὁ ἀφηγητής. Ἀλλά ἐμεῖς ἐδῶ δέν κάνουμε κριτική. Γιά κατῶφλι ἁπλό τῶν διαλογισμῶν μας παίρνουμε τό «Ζεστό κῦμα». Καί κάνουμε τήν ἀναπόφευκτη σύγκριση.

Ἡ γενιά ἐκείνη, θέλεις ἀπό τό ριψοκίνδυνο τα-μπούρι τῆς Πόλης, θέλεις ἀπό τήν ἐπαρχιακή ἀπομάκρυνση κι' ἀρχοντιά μιᾶς Ἀθήνας πού χάθηκε γιά πάντα χωρίς καί νά γίνει εὐρωπαϊκή μεγαλούπολη, ἡ γενιά λοιπόν ἐκείνη βρισκόταν ψυχικά πολύ κοντά στούς ἄμεσους προγόνους της. Εἶχε ἀνατραφεῖ μέ τόν δικό τους ἐσωτερικό ρυθμό, τά ὁράματά της εἶταν ὁμόζυγα μέ τά δικά τους. Ὁ δειλός, ρωμαντικός κοσμοπολιτισμός της δέν ἀπαρνιόταν τίποτα· φιλοδοξοῦσε μονάχα ν' ἀνοίξει τά παράθυρα, νά φαρδύνει κάπως τά στήθη, νά κάνει πλατύτερη, πιό γενναιόδωρη τήν ἀγκαλιά πού θά καλοῦσε τά ἔθνη νά τή γεμίσουν. Ἕνας σημερινός λογοκράτης, στεγνωμένος ἀπό τήν προσήλωση σέ μιά μαθηματική συνέπεια, θά μποροῦσε νά καθηλώσει εὔκολα τή γενιά ἐκείνη ἄν γινότανε νά τή ρωτήσει: «— Καλά! καί πῶς θά συμβιβαζόταν ὁ μεγαλοϊδεατισμός μέ τόν κοσμοπολιτισμό; Πῶς θά χωροῦσαν στό ἴδιο καπέλλο ἡ παγκόσμια κοινωνία καί ἡ ἀδιάλλακτη περηφάνεια γιά τά διάφορα ἐθνικά χρώματα; Πῶς θά ποτίζονταν ἀπό τήν ἴδια πηγή ἡ λατρεία τῶν περασμένων καί ἡ ριζοσπαστική οἰκοδόμηση ἑνός κόσμου ἀπαλλαγμένου ἀπό τίς μονομέρειες;». Ὁ λογοκράτης ξεχνάει πάντοτε πώς τά ἰδανικά δέν ἔχουν λογική συνέπεια. Ὁ λόγος εἶναι βαρύς, ἀλλά ἡ ἐποχή μας τοῦ δίνει τή μόνη ἀπάντηση πού μπορεῖ νά νοηθεῖ. Ὅταν ζητᾶς τήν ἀπόλυτη λογική συνέπεια, πρέπει νά ἔχεις τή δύναμη νά ζήσεις χωρίς κάτι πού νά σέ δικαιώνει καί χωρίς ν' ἀγανακτεῖς γι' αὐτό.

Κλείει ὁ ἀναγνώστης τό «Ζεστό κύμα» κι' ἀναρωτιέται: Ποιᾶς γενιᾶς ἡ μοῖρα στέκεται τάχα ἡ πιό ἀξιοζήλευτη; Ἐκείνης ἤ τῆς τωρινῆς; Μή διαστοῦμε ν' ἀπαντήσουμε· εἶναι κακός σύμβουλος ἡ διασύνη. Ἐκείνη ἡ νεολαία, σέ σύγκριση μέ τήν τωρινή, εἶχε ὄνειρα, ἐλπίδες, προσδοκίες—ὅλα γκρεμισμένα. Ἡ σημερινή δέν ἔχει τίποτα. Τί εἶναι λοιπόν προτιμότερο; Νά κουβαλᾶς μέσα σου ἐρείπια ἤ τήν ἔρημο; Ζήτημα αἰσθητικῆς. Ὁ ρωμαντισμός βρῆκε νόημα στά ἐρείπια. Διάβαζα τίς προάλλες, μέ τήν εὐκαιρία ἑνός νέου βιβλίου γιά τήν Ἀναγέννηση, πώς τά ἐρείπια, στά μάτια τοῦ 15ου καί τοῦ 16ου αἰῶνα, εἶχαν τήν αἴγλη τῆς μαρτυρίας ἑνός μεγάλου παρελθόντος, τίποτ' ἄλλο. Ὁ 19ος αἰώνας στίς ἀρχές του τ' ἀξιοποίησε συναισθηματικά· αὐτοτελῶς. Ὁ Σατωμπριάν, πού ρεμβάζει ἀκουμπισμένος σ' ἕναν σπασμένο ἀρχαῖο ἑλληνικό στύλο, δέν ἀποζητάει τήν ἀναστήλωση τοῦ κλασικοῦ· τό παίρνει γιά κατῶφλι μιᾶς μελαγχολίας πού θρηνεῖ πάνω στ' ἀπομεινάρια μιᾶς μάχης μέ τό Χρόνο, μάχης ἐξ ὑπαρχῆς χαμένης. Γιά τήν Ἀναγέννηση θἄλεγες πώς ὁ χρόνος εἶναι κυκλικός, γιά τόν Ρωμαντισμό εὐθύγραμμος. Εἴμαστε οἱ ἀπόγονοι ἑνός κόσμου πού κήρυξε ἀνεπίστροφο τόν Χρόνο.

Δέν ρεμβάζουμε πιά ἀκουμπισμένοι στόν σπασμένο στύλο, δέν ναρκισσευόμαστε. Ὅλα μέσα μας τά ξέρανε τό δρολάπι. Δέν περιέχουμε τό ρεμβασμό, περιέχουμε τόν στεγνό ἴλιγγο. Γι' αὐτό ἡ αἰσθητική μας εἶναι εἰκονοκλαστική, σπάζει τίς πόζες, κοροϊδεύει τήν πλαστικότητα, διασύρει τό συναίσθημα, φράζει τό ρεμβασμό. Κοντολογῆς, προτιμᾶμε τήν ἔρημο ἀπό τά ἐρείπια. Εἶναι σάμπως κάτι ἀνομολόγητο νά μᾶς ψιθυρίζει πῶς ἀπό τήν ἔρημο, καθώς ἀπό τό ἀρχέγονο χάος, κάτι μπορεῖ κάποτε νά προκύψει, ἕνας κόσμος· ἐνῶ ἀπό τά ἐρείπια δέν ἔχεις τίποτα νά περιμένεις ἄλλο ἀπό φαντάσματα. Ὁ Ρωμαντισμός λάτρεψε τά φαντάσματα. Ἐμεῖς ξορκίζουμε τούς βρυκόλακες. Οἱ τάφοι εἶναι γιά μᾶς μονάχα τάφοι.

Ἔτσι, τήν κάναμε τελικά τήν ἐπιλογή; Προκρίναμε τό κλῖμα τῆς γενιᾶς τῆς δίχως ὁράματα; Ἄν αὐτό εἴταν τόσο εὔκολο, δέν θά περνούσαμε τή σημερινή κρίση. Ἡ σημερινή κρίση, μήν τό ξεχνᾶμε, δέν εἶναι κρίση τῶν ἡλικιωμένων, πού θά διαμαρτύρονταν γιά τήν ἔνδεια τῶν ἀπογόνων τους. Εἶναι κρίση τῶν ἀπογόνων, πού διαμαρτύρονται γιά τή σπατάλη τῶν προγόνων τους. Κακίζουμε τούς νέους γιατί δέν ἔχουν «ἰδανικά»· μᾶς κακίζουν γιατί δέν ἀφήσαμε τίποτα ἄφθαρτο. «Δέν θά ζητοῦσες τό Θεό ἄν δέν τόν εἶχες βρεῖ», λέει ὁ Πασκάλ. Δέν θ' ἀπαρνιόταν μέ τόση λύσσα τά ἰδανικά ἡ νεολαία ἄν δέν τά γύρευε. Μιλᾶμε συχνά γι' αὐτήν ὅπως γιά ἕναν κόσμο κορεσμένον. Δέν μιλᾶμε ποτέ γι' αὐτήν ὅπως γιά ἕναν κόσμο διψασμένον. Κι' ὅμως: πίσω ἀπό τήν καταλυτική της μανία μπορεῖ νά κρύβεται ἕνας σεμνότυφος ρωμαντισμός. Ἡ ἀγανάκτηση γίνεται νά πάρει τή θέση ἑνός ἀγέννητου ἰδανικοῦ.

Ἀναγνωρίζουμε εὔκολα τά πράγματα ὅταν τά βλέπουμε ἀπό τήν ὄψη, δύσκολα ὅταν μᾶς παρουσιάζονται ἀπό τήν ἀνάποδη. Εἶν' ἀλήθεια πώς ἡ ἐποχή τούτη ἐπιμένει ὑπερβολικά στήν ἀνάποδη, ὅλα τ' ἀναστρέφει, τά στήνει μέ τό κεφάλι κάτω, σ' ὅλα γυρεύει τό ἀρνητικό. Ζοῦμε καταμεσίς σ' ἕναν κόσμο ἀπό φωτογραφικές πλάκες ἀνεμφάνιστες, τόσο πού νά καταλαβαίνει πιά ὁ καθένας πῶς αὐτό ξέπεσε στή μανιέρα. Τό ἐφευρετικό πνεῦμα μοιάζει νά καταργήθηκε, τή θέση του τήν πῆρε τό εὑρηματικό. Ἡ Τέχνη μας τρέφεται περισσότερο ἀπό εὑρήματα παρά ἀπό ἐμπνεύσεις· ὁ δεξιοτέχνης εὐνοεῖται σέ βάρος τοῦ ποιητῆ, ὁ ἀγύρτης σέ βάρος τοῦ δεξιοτέχνη. Καθώς ἡ ζωή ἀναγνωρίστηκε ἀδειανή ἀπό ἀξίες πού νά τήν ὑπερβαίνουν, ὅλα κλωθογυρίζουν σ' ἕναν κύκλο ἀσφυκτικό.

Ἔτσι, βλέπουμε νά ὑψώνεται σέ ἰδανικό ὁ διασυρμός τῶν ἰδανικῶν. Τό «ζεστό κύμα» τό ἀκολούθησε ἕνα ψυχρό κύμα, τό «νέο κύμα» ἐκτοπίζει τό παλαιό. Αὐτό δέν ἐμποδίζει τόν κόσμο νά πορεύεται κατά κύματα ἀπό ἀφροῦς ἤ δίχως λοφία.

Κοιτάζεις τό πέλαγος, πού μοιάζει διαρκῶς νά πορεύεται, κι' ἀναρωτιέσαι: «— Κατά ποῦ;». Τό ἰδανικό εἶναι οἱ Ἰνδίες πού σέ κάνουν ν' ἀνακαλύψεις τήν Ἀμερική. Ποιός ξέρει ἄν δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἕνας ἀνυποψίαστος Νέος κόσμος.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

1-3

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 24 Σεπτεμβρίου 1969

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

ΕΙΤΑΝ ΕΝΑΣ ΚΑΙΡΟΣ, ἐκεῖ στά μεσοπολεμικά χρόνια, ὅπου ἄν κάποιος ἔλεγε σέ μερικούς ἀπό μᾶς, τούς τότε νεαρούς ἐραστές τῆς λογοτεχνίας, πώς θά ἐρχότανε μιά μέρα πού θά διαβάζαμε τόν Κοραῆ καί θά νιώθαμε νά ζεσταίνεται ἡ καρδιά μας, θά χαμογελούσαμε δύσπιστα ἄν ὄχι μέ ἀποδοκιμασία. Νά τόν εὐλαβηθοῦμε τόν Κοραῆ ναί, νά τόν κατατάξουμε ἐν ἁγίοις τοῦ Γένους ναί, ἀλλά ὄχι καί νά τόν διαβάζουμε μέ σύγχρονο ἐνδιαφέρον!.... Χρωστῶ νά πῶ ὅτι ἡ ἀντίδραση τούτη δέν εἴτανε γενική. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, λόγου χάρη, ἀσφαλῶς δέν θά τή συμμεριζόταν. Δέν θά τή συμμερίζονταν καί οἱ σοφοί προκατοχοί μας, οἱ δασκάλοι μας, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Ξενόπουλος... Ἀλλά οἱ νέοι, βλέπετε, ἀκόμα καί σ' ἐποχές εὐλαβικές καθώς ἐκείνη, προλαβαίνουν πάντοτε ν' ἀποκτήσουν, πρίν ἀπό τήν πεῖρα, βεβαιότητες. Ἐμεῖς, θυσιάζαμε ἐλαφροσυνείδητα τόν Κοραῆ στό γλωσσικό ἰδανικό μας.

Συνεχιζόταν ἀκόμα τότε ἡ μεγάλη ἀντιδικία. Νιώθαμε πώς τό πεῖσμα δέν πρέπει ἀκόμα νά παροπλιστεῖ, γιατί δέν ἔχει κερδηθεῖ ἡ μάχη. Δέν εἴμασταν πιά φανατικοί, καθώς οἱ ἄλλοι, στόν καιρό τοῦ «Νουμᾶ», εἴμασταν ὅμως ἀποφασισμένοι καί ψυχωμένοι. Περισσότερο, τολμῶ νά πῶ, κι' ἀπό τή γενιά τοῦ Ψυχάρη καταλαβαίναμε πώς τό γλωσσικό ζήτημα δέν εἶναι ὑπόθεση ἑνός ὀργάνου: Εἶναι ἰδα-

νικό βαθύ καί σύνθετο, μέ περιεχόμενο ἐθνικό κι' ἀναγεννησιακό. "Η ἀσπαζόσουν ὡς 'Υπόθεση τή νέα 'Ελλάδα ἤ τήν ἀπαρνιόσουν, μέσος δρόμος δέν ὑπῆρχε. "Η διάλεγες νά ἐπιζεῖς σά βρυκόλακας ἑνός κόσμου πεθαμένου, ἤ ἀγκάλιαζες μέ θάρρος, ἐμπιστοσύνη καί καρτερία τό παρόν ἑνός λαοῦ πού ἤθελε νά ἔχει μέλλον. Εἴμασταν νέοι, εἴχαμε ἔρθει στή ζωή μέ τήν ἐντολή νά ὑπηρετήσουμε τήν ἐλπίδα. Αὐτό εἶναι τό ἐλαφρυντικό τῆς μεροληψίας μας.

'Από τότε πολλά μεσολάβησαν. Γνωρίσαμε καί νίκες καί καταστροφές, μάθαμε νά καταπίνουμε τά δάκρυά μας, νά διδασκόμαστε ἀπό τήν ταπείνωση, νά παραχώνουμε τά κειμήλια ὄχι γιά νά τά θάψουμε ἀλλά γιά νά τά διασώσουμε. Εἴμαστε καθώς οἱ παλαιοί ἐκεῖνοι πληθυσμοί πού ἡ μοῖρα τῆς 'Ιστορίας τούς συνήθισε νά τούς κουρσεύουν. Τώρα, πού σιγά-σιγά ξεθάβουμε πάλι τά ἱερά μας γιά νά τά παραδώσουμε σ' ἐκείνους πού ἔρχονται—ἄν τά θέλουν—δέν κάνουμε μόνο τήν καταγραφή τους, πού εἶναι κι' ὁ ἀπολογισμός μας. 'Αναρωτιόμαστε μέ κρυφή λαχτάρα καί τί ἀπ' αὐτά θά σεβαστοῦν οἱ ἐπιγενόμενοι, μήπως ἄδικα βασανιστήκαμε, πονέσαμε, ἄν δέν θά μᾶς περιγελάσουν γιά ὅ,τι λατρέψαμε. 'Αδιάφορο! Μαζί μέ τόν ἀπολογισμό γίνεται κι' ἕνας ἔλεγχος συνειδήσεων, μερικές ἀποκαταστάσεις. 'Η ματιά τοῦ ὥριμου, ἄν δέν εἶναι ζωηρή, εἶναι πιό νηφάλια ἀπό τοῦ νέου. Μιά ἀπό τίς ὀφειλόμενες ἀποκαταστάσεις μας κι' ὁ Κοραῆς.

Χτές ὁ Γ. Βαλέτας, σήμερα ὁ ἐκδοτικός οἶκος Μπίρη, μᾶς βάζουν στά χέρια τά "Απαντα τοῦ μεγαλύτερου ἀπό τούς Δασκάλους τοῦ Γένους. Δέν ἔχουμε ἁρμοδιότητα νά κρίνουμε τήν ἔκδοση ἀπό φιλολογική ἄποψη· περιοριζόμαστε νά πάρουμε στά γόνατά μας τόν λευκό τόμο καί νά τοῦ κόψουμε τά φύλλα, ἐνῶ ἔξω, ἐκεῖ στό ἀντικρυνό ἄλσος, τό φθινοπωρινό σούρουπο ἀναδίνει τά μῦρα τῆς ψιχάλας, τό λιβάνισμα τοῦ πευκιᾶ. Βυθισμένοι στό διάβασμα, ἀναπολοῦμε. Δέν ξέρω τί τό κρυφά συγγενικό ἔχει ἡ φθινοπωρινή τούτη ὥρα μέ τό διάβασμα τοῦ Κοραῆ· ἴσως τήν περισυλλογή, τήν παλαιότητα, τή διαδικασία τῆς ἐπαναφορᾶς, τήν αἰώνια ἀνακύκλιση τοῦ Χρόνου. "Οταν περάσει τό ξελόγιασμα τοῦ καλοκαιριοῦ, ἡ γῆ σά νά πέφτει σέ συλλογή, λύνει τή ζώνη της κι' ἀφήνει τόν κόρφο της νά μοσκοβολήσει. Εἶναι ἄρωμα μητρικό, πού σέ διαπερνάει βαθύτερα ὅταν ἡ ὥρα τῆς ζωῆς σου σέ κάνει κοντινότερον στό χῶμα...

Εὐτυχισμένος ἄνθρωπος ὁ 'Αδαμάντιος Κοραῆς! Εἶχε ἰδανικό. 'Η ψυχή του φτεροκοπάει ἐπίμονα γύρω ἀπό τή φλόγα τῆς πατρίδας, τοῦ Γένους, γίνεται ἄγγελός της, πνεῦμα της, τώρα λές πώς θά καεῖ κι' εὐθύς τή βλέπεις νά τινάζεται πάνω, νά χοροπηδάει μέσα στή λάμψη παιδικά, μ' ἐμπιστοσύνη, δοξαστικά, μέ ἀγαλλίαση, νά θερμαίνεται στό φῶς γιά νά ὑπάρξει. Τί θά γινόταν ὁ Κοραῆς, ὁ φυματικός, ὁ ἀναγκεμένος, ὁ πάνσοφος, δίχως τό ἰδανικό πού γεμίζει τή ζωή του; Γεννημένος σ' ἄλλον καιρό, δίχως νά ἔχει νά περιμένει κάτι μεγάλο, πῶς θά μποροῦσε νά συντηρηθεῖ ὁ ἄνθρωπος αὐτός μέ τή διψασμένη, ἀποστολική ψυχή; Εἶναι νά πιστεύει κανένας πώς ἡ ὥρα γεννάει αὐτούς πού τῆς χρειάζονται. 'Ο Κοραῆς προσφέρεται ὁλόσωμος, ἀφειδώλευτα, στό μέλλον. Τό κηρύσσει, τό προετοιμάζει, τό ὀργανώνει, τό διαφωτίζει, τό ποδηγετεῖ, τό ἐπικαλεῖται, τό ἐξορκίζει. 'Ολόκληρο τό ἔργο του εἶναι σά μιά προσευχή. 'Από ἐκεῖ ὁ διακριτικά συγκινητικός του τόνος.

Ξαναδιαβάζω τίς ἀσύγκριτες 'Επιστολές στόν πρωτοψάλτη, τίς σύντομες κι' ἐποικοδομητικές βιογραφίες, τούς Αὐτοσχέδιους στοχασμούς. Αὐτό πού ἀναπνέει μέσα τους θά μποροῦσες νά τό πεῖς πνεῦμα διδακτικό — ἀλλά πῶς; Διδακτικό ὄχι ὅπως ἑνός γραμματοδιδάσκαλου, ὄχι ὅπως τόσων καί τόσων βαρύγδουπων σοφῶν ἀπό καθέδρας. Διδακτικό ὅπως ἑνός γεννημένου πνευματικοῦ ἡγέτη. Λίγους, πολύ λίγους πνευματικούς ἡγέτες ἔχει γνωρίσει ὁ νέος ἑλληνισμός. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τούς διορισμένους, τούς θέσει, πού ἔχουν τήν τήβεννο καί τή στάση. Πρόκειται γιά τούς σπάνιους ἐκείνους πού ἔχουν πλαστεῖ νά διακονοῦν, νά προπορεύονται χωρίς προβάδισμα, νά φωτίζουν χωρίς νά γυαλίζουν, νά κηρύσσουν χωρίς νά κοκκορεύονται. "Ενα τέτοιο πνεῦμα, μοναστικό κι' ἀφιερωμένο, εἴταν ὁ Κοραῆς. Παράδοξο τό πῶς καί τώρα, πού οἱ συνθῆκες ἄλλαξαν τόσο, ἀναθάλλει ἡ ψυχή του μέσ' ἀπό τίς σελίδες του. Λές καί εἶναι μνῆμα ἁγίου, πού εὐωδιάζει.

Γιά πόσους ἄντρες τῆς 'Ιστορίας μποροῦμε νά ποῦμε, σταματημένοι μπροστά στόν τάφο τους: ἄς εἶναι ἁγιασμένο τό χῶμα πού σέ σκεπάζει; "Ενας ἀπ' αὐτούς ὁ Κοραῆς. Χρειάζεται κάτι τό μαρτυρικό, τό ἀφοσιωμένο, ἴσως καί τό χιμαιρικό, γιά νά δικαιολογήσει τέτοιαν εὐχή. Οἱ ἄνθρωποι τῆς πρακτικῆς ἐπιτυχίας δέν τήν ἀξιώνονται, κι' ἄς ἔγραφαν 'Ιστορία. 'Ο Κοραῆς δέν ἀπέτυχε στό κήρυγμά του· θεμελίωσε. "Ομως ἔχει κάτι πού σά νά ὑπερακοντίζει τό ἀντικείμενό του, νά ξεχειλίζει, νά γίνεται ὅραμα, κι' αὐτό εἶναι πού τοῦ χαρίζει τόν φωτοστέφανο. 'Ακοῦστε τον: «Τῆς ἐλευθερίας τό χρῶμα τοῦτο εἶναι τόσον βαθύ εἰς τήν γλῶσσαν τῶν 'Ελλήνων, ὥστε καί ἡ τόσων αἰώνων ἐκβαρβάρωσις καί δυστυχία τῶν Γραικῶν δέν τό ἐξέπλυνεν ὁλότελα μήτ' ἀπό τήν κοινήν ἡμῶν διάλεκτον». Ἰδού τό μυστικό του: Συσχετίζει γλῶσσα κι' ἐλευθερία. Γεννημένος στήν ὥρα πού τό Γένος δέν μποροῦσε νά λυτρωθεῖ παρά μόνον ἀπό τή σύζευξη τῶν δύο τούτων ἀξιῶν, συνέλαβε τόν ἐσωτερικό εἰρμό τους. 'Από ἐκείνη τή στιγμή, εἶχε θρησκεία.

"Οταν ὁ Κοραῆς λέει γλώσσα, ἐννοεῖ δύο πράγματα: ὄργανο γιά μόρφωση, ἀφύπνιση, κι' ἐχέγγυο προσωπικῆς ζωῆς. Μόνο τό ἔθνος πού ἔχει δική του γλώσσα ἔχει καί ταυτότητα, πρῶτο θεμέλιο τῆς ἀνεξαρτησίας. Δέν ξέρω τί θά γίνει ὅταν, ὅπως πηγαίνει ὁ κόσμος, ἔρθει ὁ καιρός ὅπου τά ἔθνη θά χάσουν τή λαλιά τους κι' ἕνα ἰδίωμα ὁμοιόμορφο θ' ἁπλωθεῖ πάνω στή Γῆ, καθώς οἱ φυλακισμένοι φορᾶνε ὅλοι τήν ἴδια στολή· γιά τήν ὥρα ὅμως, γιά τόν κόσμο πού ξέρουμε, ἡ γλώσσα εἶναι αὐτόχρημα ἐσωτερική φυσιογνωμία. Στέκομαι καί ρεμβάζω συλλογισμένος πάνω σέ τούτη, τή γειτονική μέ τήν προηγούμενη, περικοπή τοῦ Κοραῆ: «"Οστις, ἐπαγγελλόμενος νά γράφῃ εἰς τήν κοινήν γλῶσσαν, μακρύνεται τόσον ἀπό τόν κοινόν τρόπον τοῦ λέγειν, ἐκεῖνος ζητεῖ πρᾶγμα, τό ὁποῖον μήτ' ὁ σκληρότατος τύραννος δέν εἶναι καλός νά κατορθώσῃ. Γυμνώνει ἀπό τά ὑπάρχοντά του τόν πολίτην ὁ τύραννος, δύναται καί τέκνα καί γυναῖκα νά τοῦ ἐπάρῃ, ἐμπορεῖ νά τόν ἐξορίσῃ ἤ καί νά τόν θανατώσῃ· ἀλλά δέν ἐμπορεῖ νά τοῦ ἀλλάξῃ τήν γλῶσσαν...». Δέν ἀλλάζει τή γλώσσα τῶν ἐθνῶν σήμερα κάποιος τύραννος, τήν ἀλλάζει ὅμως ὁ τεχνολογικός ὁμοιομορφισμός, ἀπρόβλεπτος αὐτός γιά τόν καιρό τοῦ Κοραῆ σατράπης, καί πολύ πιό ἀπειλητικός, γιατί εἶναι ὕπουλος. Οἱ νέοι ἀπεμπολοῦν τό μητρικό τους ἰδίωμα, τό νοθεύουν, ἀποχρωματίζονται μέ διάσῃ, μέ μανία. Τί καλό θά βγεῖ ἀπό αὐτή τήν ἀπογύμνωση;

Νά τό νέο ἐρώτημα πού ὀρθώνεται στό δρόμο τοῦ κόσμου. 'Ο Κοραῆς δέν μᾶς διχάζει πιά σέ ὀπαδούς του κι' ἐναντίους, ὀπαδούς, ἄς ποῦμε, τοῦ Σολωμοῦ. Γίνεται ἐνιαῖος ἐκφραστής τοῦ πόθου νά ὑπάρξουμε μέ τήν ἱστορική μας τήν ἐξάρτυση, μέ τήν ταυτότητά μας. "Η "Ελληνες ἤ ἀριθμοί ἀπρόσωποι, μόρια σέ μηδενικά ἑνός ἀθροίσματος γιγάντιου. 'Η Πρόοδος, θεά πολυλατρεμένη, πολυπροσκυνημένη, δέν λύνει ὅλα τά προβλήματα. Αὐτά πού περισσότερο παραγκωνίζει, εἶναι τά προβλήματα τῆς ψυχῆς.

'Ο Κοραῆς: μιά ψυχή ἐρημική, πίσω ἀπό ἕνα παράθυρι τῆς ξενητιᾶς, μέσα στή νύχτα. 'Αγρυπνάει καί φέγγει.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 3 'Ιανουαρίου 1970

21 15

παιγνίων.

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΣΥΝΗΓΟΡΟΙ ΚΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΙ

ΧΡΟΝΙΑΡΑ μέρα, ὁ ἀφελής —ἤ καί πονηρότατος— ἀναγνώστης ξαπόστειλε τήν ἀνώνυμη ἐπιστολή του γιά νά λύσει, λέει, τήν ἁπλοϊκή —ἤ καί ὑποκριτική— ἀπορία του πῶς μᾶς ξέφυγε ἀπό τή στήλη τούτη ἕνα θέμα τόσο σημαντικό: τῆς ἀποβολῆς τοῦ Σολζιενίτσιν ἀπό τήν "Ενωση Συγγραφέων τῆς χώρας του. Καί ἡ μέν ἐπιστολή, ὅπως κάθε ἀνωνυμογραφία, πῆρε τό δρόμο τοῦ Καιάδα, μαζί μέ τήν ἀπορία της. Μοῦ ἀπόμεινε ὅμως, τ' ὁμολογῶ, μιά διάθεση, ἕνα κέφι ἀκριβέστερα, νά ὑποκείψω στόν πειρασμό. "Οχι γιά ν' ἀποδείξω ἔμμεσα κι' ἀνόητα πῶς ἡ ἐπιστολή πέτυχε τό σκοπό της, ἀλλά γιά νά συνδυάσω τό θέμα πού μοῦ προτείνεται μέ κάτι πού πραγματικά τό βρίσκω ἄξιο νά εἰπωθεῖ. Εὐχαριστῶ λοιπόν τόν ἀνωνυμογράφο καί εἰσέρχομαι πλησίστιος στήν πόρτα πού δελεαστικά μοῦ μισανοίχτηκε.

Πρῶτα - πρῶτα ἄς βάλουμε μερικά πράγματα στή θέση τους· ἔχουν τή σημασία τους, γιατί τοποθετοῦν τό περιστατικό στή σωστή προοπτική του, πού εἶναι εὐρύτερη, διδακτικότερη ἀπό τό ἴδιο τοῦτο ξεκομμένο ἀπό τά διάφορα συμφραζόμενα. 'Η ὑπόθεση Σολζιενίτσιν ξεκίνησε ἀπό τίς πολυπράγμονες, ἀνήσυχες κινήσεις ἑνός τρωκτικοῦ τῶν ὑπογείων. Κάποιος λογοτέχνης δεκάτης ἑβδόμης σειρᾶς, μέ τ' ὄνομα 'Αρκάδης Βασίλιεφ, πρότεινε στόν κομματικό πυρῆνα τῆς Ρίγας ν' ἀποβληθοῦν ἀπό τήν "Ενωση Συγγραφέων ὅλα τά μέλη της πού δημοσιεύουν ἔργα τους στό ἐξωτερικό. 'Ιδεολογικά τά ἐλατήρια, ὅπως βλέπει ὁ καθένας. Καί ὁ μέν Βασίλιεφ δέν ἀνέφερε ρητά τόν Σολγιενίτσιν, ἀνέφερε δυό ἄλλους, ἡ ἐπέκταση ὅμως εἶταν ἐπόμενη. 'Ο Βασίλιεφ αὐτός εἶχε διακριθεῖ γιά πρώτη φορά ὄχι γιά τήν πνευματική παραγωγή του, ἀλλά γιατί, στά 1966, εἶχε ἀποδεχτεῖ τό ρόλο τοῦ κατήγορου στή δίκη Σινιάφσκυ — Ντάνιελ. Λαμπρός τίτλος! Τό πρόσωπο, ὅπως βλέπουμε, σέ κάθε του μνεία, ὅλο καί περισσότερο εὐωδιάζει. Μετά τήν πρόταση στόν πυρήνα τῆς Ρίγας, τ' ὄνομά του ἄρχισε νά μνημονεύεται συχνά στόν Τύπο. Τό γοῦρι εἶχε σπάσει, ἡ ἀφάνεια εἶχε ἐπιτέλους ξορκιστεῖ.

Εἶναι, πραγματικά, μοίρα τῶν καθεστώτων αὐτοῦ τοῦ τύπου νά γίνονται ὑποχείρια προσώπων τέτοιου φυράματος. Φοβερός σύμβουλος τό αἴσθημα ἀνασφάλειας! Δέν μπόρεσε νά τοῦ ξεφύγει κανένα ἀπό τά ἰσχυρά λεγόμενα καθεστῶτα πού ἐπέβαλε, γιά νά μᾶς διδάξει, ἡ ἱστορία τοῦ αἰώνα μας: οὔτε τό καθεστώς τοῦ Μουσσολίνι, οὔτε τοῦ Χίτλερ, οὔτε τοῦ Στάλιν, οὔτε τῶν μικροτέρου διαμετρήματος ἀντιγραφέων καί διαδόχων τους. 'Η "Ενωση Συγγραφέων τῆς Ρωσίας ἀπέβαλε ἀπό τίς τάξεις της τόν Σολ-

γιενίτσιν, ὅπως εἶχε καταδικάσει τόν Παστερνάκ, τόν Σινιάφσκι, τόν Ντάνιελ, τόσους ἄλλους. 'Ο μόνος πιστός της ἀπό τούς σημαντικούς συγγραφεῖς εἶναι ὁ προβληματικός ἐκεῖνος Σόλοχωφ, πού ἔχει πεῖ γιά τήν ὑπόθεση Σινιάφσκι — Ντάνιελ τό θαυμάσιο: «Δώδεκα σφαῖρες στό πετσί τους, αὐτό θά εἴταν ὁ κλῆρος τους ἐδῶ καί μερικές δεκαετίες, ἐνῶ τώρα καθόμαστε καί μᾶς ἀπασχολεῖ αὐτή ἡ ὑπόθεση». Φαίνεται πώς, παρ' ὅλα ὅσα λέγονται, ἄλλο τό νά εἶσαι «πνευματικός» ἄνθρωπος κι' ἄλλο ἔμψυχο ὄν. Τό μυαλό εἶναι μυαλό, ἡ ψυχή ψυχή. Τό πρῶτο δέν προϋποθέτει τό δεύτερο.

"Ας ξανάρθουμε στήν περίπτωση Σολγιενίτσιν. 'Η ἐπιστολή του πρός τήν "Ενωση πού τόν διέγραψε καταδικάζοντάς τον ἔτσι σέ πνευματικό θάνατο, κείμενο ἱστορικῆς σημασίας, λέει στό κορυφαῖο της σημεῖο: «Οἱ "ἐχθροί θ' ἀκούσουν", αὐτό εἶναι ἡ δικαιολογία πού προβάλλετε. Οἱ αἰώνιοι αὐτοί καί μόνιμοι "ἐχθροί" σᾶς ἐξασφαλίζουν μιάν εὔκολη δικαιολογία γιά νά διατηρεῖτε τά λειτουργήματά σας καί γιά νά ὑπάρχετε. Σάμπως νά μήν ὑπῆρχαν ἐχθροί καί τότε πού μᾶς δίνατε τήν ὑπόσχεση πώς ἡ ἀλήθεια θά λέγεται αὔθωρί. 'Αλλά τί θά γινόσασταν χωρίς ἐχθρούς; Χωρίς ἐχθρούς δέν θά μπορούσατε καί νά ζήσετε. Τό μῖσος, τό μῖσος πού δέν ὑστερεῖ σέ τίποτα ἀπό τό φυλετικό μῖσος, ἔχει γίνει ἡ στεῖρα σας ἀτμοσφαῖρα. "Ετσι ὅμως εἶναι πού χάνει κανένας τό αἴσθημα μιᾶς ἀνθρωπότητας μέ ἀκεραιότητα καί μοναδικότητα, καί πού ὁ χαμός της ὁλοένα πλησιάζει».

"Ολ' αὐτά, καθώς καί ἡ γενική τους καταγγελία ἀπό μέρος μας, σημαίνουν ἕνα πράγμα μέ νόημα βαθύτερα ἱστορικό: Πῶς ἡ αὐτοδιάψευση τῆς ἰδεολογίας πού μεταβάλλεται σέ πράξη, εἶναι ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας. Μόνο σέ τέτοιο φῶς ἰδωμένα τά ἐπιμέρους περιστατικά ἀποκτοῦν νόημα. Νόημα ἀπώτερα ἀνησυχητικό, γιατί δέν ὑποβάλλει μόνο τή δυσπιστία πρός μιά συγκεκριμένη ἰδεολογία, ἀλλά τήν καταλυτική ἀνησυχία γιά κάθε ἰδεολογία. 'Η ὁλοκληρωτική ὑποτροπή, τό ἀπολυταρχικό σύμπλεγμα, περιέχονταν τό κάτω - κάτω στήν αὐτοδύναμη διαλεκτική τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τό ξεφανέρωμά τους σήμερα δέν παραξενεύει παρά μόνον ἐκείνους πού τόν εἶχαν διαβάσει στραβά, ἤ πού τούς ἄρεσε νά ἐθελοτυφλοῦν, νά τόν χρωματίζουν μέ τά χρώματα πού ὁ ἴδιος εἶχε προγραμματικά ἀπορρίψει: τά ρωμαντικά χρώματα.

"Ωστε ἀπό τήν πλευρά τῆς 'Ανατολῆς καμμιά ἔκπληξη. Περιπάθειες δέν δικαιολογοῦνται. Πάει ὅμως κι' ὁ καιρός ὅπου, γιά ν' ἀποδείξει κανένας τήν ὀρθοφροσύνη του, τήν ἀκεραιότητά του, τόν φιλελευθερισμό του, τήν ἐσωτερική του τή συνέπεια μέ τ' ἀνθρωπιστικά ἰδεώδη, ἔφτανε νά καταγγέλλει τόν ἐρυθρό ὁλοκληρωτισμό. Κάτι νεώτερο μεσολάβησε. Τή διαδικασία αὐτή, θά μπορούσαμε νά τήν ἀναλύσουμε κάπως ἔτσι.

"Οταν κατακεραυνώνεις ἀποκλειστικά καί μόνο τίς ἀσυνέπειες τῆς 'Ανατολῆς, εἶναι σά νά κάνεις δύο πράγματα: πρῶτο, σάμπως νά τῆς ἀναγνωρίζεις πώς μόνον αὐτή εἶχε ὑποχρεώσεις σέ ἰδεολογική συνέπεια, ἄρα μόνον αὐτή ἐξέφραζε μιάν ἰδεολογία, καί δεύτερο ἀφήνεις νά ὑπονοηθεῖ πώς γιά νά σκαρφαλώνεις στό βάθρο τοῦ τιμητῆ, θεωρεῖς τή θέση σου ἀπρόσβλητη, νιώθεις προσωπικά πολύ ἐν τάξει μέ τή συνείδησή σου.

Γιά νά διασφαλίσει κανένας αὐτή τή δεύτερη θέση, θά πρέπει νά νιώθει μέσα του δύο πάλι βεβαιότητες: "Οτι ἡ ἀντίπαλη δέν εἶταν ἡ μόνη νοητή ἰδεολογία μέσα στήν ἐποχή καί πώς ἀπό ἐδῶ, ἀπό τῶν ἐδῶθε πλευρά, δέν λειτουργεῖ ὁ νόμος τῆς ὀργανικῆς ἀνακολουθίας. Συμβαίνει λοιπόν νά ἔχουμε ἀνακαλύψει, φωτισμένοι ὡμά κι' ἀνελέητα ἀπό τίς ἐκρήξεις τοῦ καιροῦ μας, ὅτι ἡ ἀσυνέπεια στήν πρᾶξη, ἡ ἀσυμφωνία ἰδεολογίας - ἐφαρμογῆς, δέν εἶναι ἀποκλειστικό νόσημα μιᾶς μόνον ἰδεολογίας. Μέ τό νά τήν ἀπαιτοῦμε τόσα χρόνια ἀπό τόν ἀντίπαλο, τοῦ ἀνεγνωρίζαμε ἀφελέστατα ἕνα προβάδισμα. Τόν ἰσχυρισμό του τόν εἴχαμε πιστέψει! 'Εκεῖνος εἶταν ἡ θέση, ἐμεῖς ἡ ἀντίθεση· ἐξεταζόμενος ἐκεῖνος, ἐξεταστές ἐμεῖς.

"Αν ἀπό ἐδῶ κι' ἐμπρός θέλουμε νά ἰσχυροποιήσουμε τή θέση μας, πρέπει νά ἔχουμε τό θάρρος νά κάνουμε ἕναν ἔλεγχο συνειδήσεως. Δέν μπορεῖς νά ἐξετάζεις μαθήματα στά ὁποῖα δέν ἔχεις δώσει κάποτε ἐσύ ὁ ἴδιος ἐξετάσεις, καί μ' ἐπιτυχία. Καί γιά ν' ἀφήσουμε κατά μέρος τό πρῶτο πρόσωπο, πού δίνει λαβή σέ παρανοήσεις ἀφοῦ δέν εἴμαστε ἐμεῖς, προσωπικά καί γεωγραφικά, οἱ ὑπεύθυνοι γιά τίς τύχες τοῦ κόσμου, ἀλλά οἱ ὑπερδυνάμεις πού ἔχουν ἐπωμιστεῖ καί τήν τύχη μας, συμφέρει νά ρωτήσουμε μέ ποιά ἰδεολογικά ὅπλα ἀντιμετωπίστηκε ἡ ὑπόδικη ἰδεολογία.

Δέν εἴταν τόσο καινουργοφτιαγμένα ὅσο τά δικά της. Γιά ν' ἀναδώσουν μιά λάμψη, ἀνέτρεχαν στά ἱστορικά περασμένα, πρόβαλλαν τίτλους στό σεβασμό: 'Ο ἀνθρωπισμός (ἀρκετά γενικά καί ἀόριστα), ἡ ἑλληνολατινική παιδεία, οἱ παραδόσεις τοῦ μεσογειακοῦ χώρου, οἱ ἠθικές του ἀξίες. "Ολ' αὐτά δέν εἴταν καί τόσο καλά ὀργανωμένα σέ σύστημα· ἕνας συμφυρμός μᾶλλον ἔμοιαζαν ὅπως τά ἔρριξαν ἐκεῖ, τά στίβαξαν στήν τύχη, οἱ ἀλλεπάλληλοι αἰῶνες μέ τόν διαστικό βηματισμό τους καί προπάντων μέ τίς ὀξύτατες ἀντιθέσεις τους. Τά ὅπλα αὐτά εἶχαν χρησιμοποιηθῆ, ἀλλοίμονο, σ' ἀμέτρητες ἀδελφοκτονίες, εἶχαν ὑπηρετήσει ταυτόχρονα σέ δύο στρατόπεδα, εἶτανε ταλαιπωρημένα ἀπό τήν κακή χρήση. Τά πήραμε στά χέρια μας χωρίς νά τά ἐλέγξουμε. Δέν ἀναρωτηθήκαμε οὔτε ἄν λειτουργοῦν ἀκόμα οὔτε ἄν ταιριάζουν μεταξύ τους. 'Η βιασύνη μας νά τ' ἁρπάξουμε, νά τά κρεμάσουμε ἀπάνω μας, ἔμοιαζε ἀρκετά μέ παραζάλη.

'Ο Δυτικός κόσμος, σ' ὅλη αὐτή τήν κρίσιμη ἱστορική περίοδο, ἐμφανίζεται νά πάσχει ἀπό ἕνα προγονικό νόσημα: τήν ἀντίθεση οἰκονομικοῦ ὑπόβαθρου μέ ἰδεολογικό ἰσχυρισμό. 'Ο ἀνταγωνιστικός του χαρακτήρας ἐκτρέφει ἔριδες ἐνδημικές, λυσσαλέες ἀπληστίες, ἀπανθρωπίες ἄσχημα συγκεκαλυμμένες, ἐνῶ τό ἰδεολογικό του περίβλημα προβάλλει ὅλα ἐκεῖνα πού ἀπαρνιόνται τήν οἰκονομική πραγματικότητα. "Ετσι, ἡ θέση του παρουσιάζεται ἐξ ὑπαρχῆς ὑπερβολικά ἀδύνατη. Δέν ἔχει καμμιάν ὀργανική συνοχή κι' ἀφήνει διαρκῶς νά ξεσκεπάζεται ἀκάλυπτο τό πλευρό του. Σά νά μήν ἔφτανε αὐτό, διοργανώνει καί παινηγυρικά του ἀποκαλυπτήρια: τούς ἐπιθετικούς φασισμούς, τίς κάθε λογῆς βαναυσότητες κατά τῆς πολυθρύλητης Δημοκρατίας κατά τῆς πολύπαθης ἐλευθερίας τῶν μικρῶν. 'Αποτέλεσμα: 'Αντικειμενικά αὐτοβυθίζεται καί ὑποκειμενικά κυριεύεται ἀπό ἔντονη κακοδιαθεσία, τῆς δυσπιστίας πρός τόν ἑαυτό του.

Μιά κακή πολιτική ἔκανε νά κρύβονται ὅλα αὐτά ἐπί δεκαετίες ὁλόκληρες, σάμπως ἡ συγκάλυψη νά εἶταν μέθοδος θεραπείας. 'Αντί νά φοβόμαστε τήν αὐτοδιάψευση, πού μᾶς ὑπονόμευε, φοβόμασταν τόν ἀντίπαλο, πού εἶταν ἐξωτερικός καί γνωστός. Σταυρώναμε τούς προφῆτες μαζί μέ τούς ληστές, τουτίζοντάς τους μέ τόν ἀντίπαλο! Τούς λέγομε ἐγκαθέτους του ἐπειδή μᾶς εἰδοποιοῦσαν.

'Υπάρχουν ὅμως κι' ἐκεῖνοι πού δέν μποροῦν μέν νά σταυρώσουν, μποροῦν ὅμως νά στέλνουν ἀνώνυμες ἐπιστολές. Συνηγορίες τοῦ Σολζιενίτσιν...

Γιά

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 7 'Ιανουαρίου 1970

1-6

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΣΤΟ ΕΓΚΡΙΤΟ αὐστραλιανό περιοδικό «Κουώντραντ» βρίσκω μιά μελέτη ἀξιόλογη, γιά τίς νεανικές ἐξεγέρσεις τοῦ καιροῦ μας. Σταματῶ σ' ἕνα της σημεῖο, πού ὄχι μόνο ἐπιτρέπει ἀλλά καί ἐπιβάλλει τόν σχολιασμό. Τό παραθέτω: «Τά νεανικά κινήματα ἔρχονταν πάντα καί ἔφευγαν, ποτέ ὅμως πρίν, κανένα τους, δέν πάρθηκε τόσο στά σοβαρά. Ποτέ στά περασμένα πρεσβύτερη γενιά δέν θορυβήθηκε τόσο ἀπό τήν ἄγρια ἐπίθεση τῶν νέων. Οἱ προηγούμενες γενιές τῶν ἐνηλίκων, περισσότερο βέβαιες γιά τίς παραδόσεις τους κι' ἀξίες, λιγότερο τυραννισμένες ἀπό αἰσθήματα ἐνοχῆς, ἔδειξαν ἐλάχιστη ἀνεκτικότητα ἀπέναντι στ' ἄταχτα ἀγόρια καί κορίτσια τους. Οἱ μέσης ἡλικίας καί τῶν μεσαίων τάξεων σημερινοί γονεῖς εἶναι ὁλοφάνερο πώς δέν αἰσθάνονται τέτοια βεβαιότητα». 'Η διαπίστωση δέν φτάνει νά εἶναι σωστή, πρέπει καί νά ἐξηγηθεῖ. Πρέπει νά ἐξηγηθεῖ ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι σωστή.

Τό θέμα ἔχει βάθος καί πλάτος, ἀπαιτεῖ τό χῶρο ἑνός βιβλίου σχεδόν, ὄχι μιᾶς ἐπιφυλλίδας. Ἄς δοκιμάσουμε ὅμως μερικές ἐπισημάνσεις. Θά εἶναι χρήσιμες ἔστω καί ὡς ἀφετηρία ἤ προσχέδιο.

Πρῶτα-πρῶτα ἕνα ξεκαθάρισμα τοῦ ὁρίζοντα ἀπό τόν εὔκολο ρομαντισμό. 'Αλλά κι' ἀπό κάθε καθιερωμένη ἰδέα, πού γενικεύει χωρίς νά διαφωτίζει. Δέν θά πεῖ τίποτα, λόγου χάρη, ἡ δήλωση πώς διανύουμε ἐποχή «παρακμῆς» ἤ μιά «μεταβατική» περίοδο. Ὅλες οἱ ἐποχές εἶναι σύγκαιρα ἐποχές ἀκμῆς καί παρακμῆς, ὅλες διοχετεύουν σέ κάτι ἄλλο. 'Ενῶ κάτι τελειώνει, τήν ἴδια στιγμή κάτι ἀρχίζει. Οἱ μεθοδολογικοί χαρακτηρισμοί καί διαχωρισμοί ὑπηρετοῦν τήν ἀπομνημόνευση, δέν ἔχουν ἀναλυτική ὀξύτητα. Καί κάτι ἄλλο ἀκόμα: Ἄς προσπαθήσουμε νά πετύχουμε κάποια διαύγεια στό ὀπτικό μας πεδίο· κι' ἐδῶ οἱ γενικεύσεις προκαλοῦν σύγχυση.

Δέν μπορῶ νά πιστέψω πώς ὅλοι οἱ γονεῖς, σ' ὅλα τά κοινωνικά στρώματα, συμμερίζονται τήν «κακή συνείδηση» μερικῶν, πού εἶναι βέβαια δικαιωμά μας νά τούς θεωροῦμε ἀντιπροσωπευτικούς. Μάλλον βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα μεταδοτικό φαινόμενο: Τό ὕφος μιᾶς γενιάς, ὑπαγορευμένο κατά κανόνα ἀπό τήν ἡγετική της τάξη, ἀκτινοβολεῖ στά κάτω ἀπ' αὐτήν στρώματα, τά μαγνητίζει. Θυμᾶμαι (καί τήν προσωπική ἐμπειρία δέν πρέπει σέ τέτοιες περιστάσεις νά τήν ὑποτιμοῦμε) ἕναν πατέρα ἀπό τάξη λαϊκή, ἐμποτισμένον ἀπό τίς ἀρχές της, τό ὕφος της, πού εἶχε μάθει πώς ἡ κόρη του, κοπέλα τότε γύρω στά 19 μέ 20, εἴτον μπλεγμένη ἐρωτικά μέ κάποιον νεαρό ἠθοποιό. Ἔπαιρνε σχεδόν κάθε μέρα στό τηλέφωνο τόν ὑπογραφόμενο, πού τύχαινε νά εἶναι πλοηγός της σέ κάποιες της σπουδές, καί δήλωνε ἐξαγριωμένος πώς θά τή σκοτώσει, θά τή σφάξει, θά τήν ξεκάνει, θά τήν παραφυλάξει στή γωνιά τοῦ δρόμου νά τή μαχαιρώσει κλπ,, κλπ. 'Η κοπέλα, ξέροντάς τον, εἴτανε τρομοκρατημένη. Λίγον καιρό ἀργότερα, τά πράγματα ταχτοποιήθηκαν μόνα τους, ὡς διά μαγείας. 'Η κοπέλα βγῆκε κι' αὐτή στό θέατρο, ἔκανε—ὅπως λένε—τή ζωή της, ὁ φόνος δέν ἔλαβε χώραν. Πῶς εἶχε ρυθμιστεῖ τό ζήτημα; Δέν τό ξέρω. Ἕνα εἶναι βέβαιο: Πώς ὁ θλοσυρός πατέρας συμμορφώθηκε μέ τό ὕφος τοῦ καιροῦ του. Δέν δοκίμασε νά γυρίσει πίσω τό ρολόϊ τῆς ἱστορίας, νά σκιτσάρει, ἔστω, ἕνα δράμα τιμῆς. Ὁ καιρός τοῦ Γρηγόριου Ξενόπουλου εἶχε ὁριστικά περάσει..,

Ξαναλέω πώς δέν πρέπει νά ὑποτιμοῦμε τά ἐπιμέρους χαρακτηριστικά συμπτώματα. 'Υπάρχει σέ κάθε ἐποχή ἕνα εἶδος διάχυτου κι' ἀστάθμητου αἰσθήματος ἁρμονίας. Κανένας δέν τολμάει νά τοῦ ἔρθει σέ χτυπητή ἀντίθεση, νά φοραθεῖ φάλτσος. Θέλοντας καί μή, μέ περισσότερη ἤ λιγότερη προθυμία, τοῦ ὑποτάσσεται, ρυθμίζει ἀνάλογα τόν προσωπικό του θηματισμό. Ξέρω γονεῖς ἠθικά ὑγιέστατους, ἑλληνοπρεπέστατα ἀναθρεμμένους, πού ἀνέχονται ὡστόσο, καί μέ καλή καρδιά, τόν «μπόϋφρέντ» τῆς κόρης τους, τόν δέχονται στό σπίτι. Ἄς σημειωθεῖ πώς δέν ἔχουν λυθεῖ τά σχετικά πρακτικά προβλήματα, ὥστε ἡ στάση αὐτή νά ἐξηγεῖται: Καί τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀνεπιθύμητης ἐγκυμοσύνης παραμένει κι' ὁ γάμος πού δέν ἔχει γίνει λιγότερο ἀπό ἄλλοτε προβληματικός. 'Αλλά τί νά κάνουν; Κι' ὅταν ἀκόμα εἶναι ἀνίκανοι νά δώσουν μιά προσωπική ἐξήγηση τῆς συμπεριφορᾶς τους (κατά κανόνα θά ἤθελαν νά ξεχάσουν μιά τέτοια θεωρητική ἀνάγκη), σᾶς λένε: «Τί νά γίνει; τό θέλει τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἄν πιάσω νά τό κλείσω μέσα τό παιδί, θά μαραζώσει. Θά θλέπει τίς φίλες της πού θά εἶναι ἐλεύθερες καί θ' ἀναρωτιέται γιατί αὐτή ν' ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. 'Αφήνω πού δέν ἔχω πιά καί τά μέσα νά ἐπιβληθῶ, τήν ἐξουσία».

Μέ τό τελευταῖο τοῦτο, κάνουμε ἕνα βῆμα μπρός. Μικρό ἔστω βῆμα, ἀλλά χρήσιμο. Διανύουμε σήμερα μιά κρίση ἐξουσίας. 'Εξουσίας ὄχι περιορισμένα πατρικῆς· ἄς ποῦμε ἀκριβέστερα «αὐθεντίας». 'Η περιβόητη «ἀμφισβήτηση» τῶν ἡμερῶν μας, αὐτήν ἔχει γιά στόχο: τήν αὐθεντία σ' ὅλες τίς μορφές της, εἰδικότερα τίς πνευματικότερες, τίς πιό θεωρητικές. 'Η πρακτική ἐξουσία, ἡ κρατική ἄς ποῦμε, διατηρεῖ τήν ἰσχύ της γιατί ἐδράζεται σέ παράγοντες θετικούς· τήν ἐκτελεστική της ἔκφανση λόγου χάρη. Ὅπου ὅμως ἡ ἐξουσία εἶχε ἕνα χαρακτήρα προβαδίσματος, γοήτρου, πρωτοκαθεδρίας, ἐκεῖ ὅπου ξεκινοῦσε ἀπό τήν ἀντίληψη πώς ὁ πρεσβύτερος ξέρει περισσότερα, εἶναι πιό ἔμπειρος, πιό ὥριμος, σεβαστός, ἐκεῖ τά βάθρα κλονίστηκαν. Πνεῦμα ἀνταρσίας; Ναί — ἀλλά γιατί;

'Εδῶ εἶναι πού χρειάζεται νά προφυλαχτοῦμε ἀπό τήν κοινοτοπία, τίς ἐμπεδωμένες ἀντιλήψεις. Τίς προβάλαμε κι' ἐμεῖς συχνά, γιατί δέν εἶναι ἄμοιρες κάποιας ἀλήθειας. 'Η ἀλήθεια ὅμως δέν πρέπει νά γίνεται ἀποκλειστική καί μονόπλευρη, γιατί τότε ὁδηγεῖ ἀπροσδόκητα στό ἀντίθετό της: στό ψέμμα. 'Η ἐμπεδωμένη λοιπόν ἀντίληψη λέει πώς ἡ ἀπογύμνωση τῶν γονέων ἀπό τά μέσα ἐπιβολῆς, αἰτιό της ἔχει τήν αὐτοδιάψευση ὅλων τῶν ἀξιῶν μέ τίς ὁποῖες ἐκεῖνοι ἀνατράφηκαν. Εἴμαστε, ἐμεῖς οἱ πρεσβύτεροι, ἕνας κόσμος ἠθικά ἐκτεθειμένος. Συνέπεια: 'Η κακή μας συνείδηση. Σύμπτωμα: Μιά διάχυτη ἀθυμία. 'Ολιγοπιστία, κάτι τό ἄτολμο κι' ἀδέξιο, ἔλλειψη ἐσωτερικῆς συνοχῆς, μᾶς χαρακτηρίζουν. Εἴμαστε οἱ κανταδόροι κάτω ἀπό τό παράθυρο τῶν ἰδανικῶν, πού ἀντί νά συγκινήσουν τήν ὡραία τους, εἴδανε ἀπορημένοι τό ἴνδαλμά τους αὐτό νά βγαίνει καί νά τούς καταβρέχει. 'Ωμότατα ρεαλιστική μεταστροφή.

'Αλλά γιατί ἡ διάψευση τῶν ἰδανικῶν πρέπει νά θεωρηθεῖ ἀποκλειστικό στή θλιβερότητά του προνόμιο μιᾶς καί μόνο γενιᾶς; 'Από τότε πού στήθηκε ὁ κόσμος τά ἰδανικά δέν κάνουν ἄλλο παρά νά διαψεύδονται. Ἄν τά παλαιότερα δέν εἶχαν ξεπέσει, στήν πράξη, δέν θά βρισκόμασταν ἐδῶ πού βρισκόμαστε· ὁ κόσμος θά εἴταν καλύτερος. 'Αρχίζοντας ἀπό τά ὑψηλότερα ἰδανικά καί φτάνοντας στά ἁπλούστερα, στά θεωρητικῶς προσιτότερα, θάλεγε κανένας πώς τό μοναδικά βέβαιο γνώρισμα τοῦ ἰδανικοῦ εἶναι ἡ ἀπατηλή του ὑφή. Δέν ἔχουμε παρά νά πάρουμε τό πιό οἰκεῖο καί καθημερινό, τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς: τόν ἔρωτα πού μεταβάλλεται σέ συμβίωση (νόμιμη ἤ ὄχι ἀδιάφορο στήν περίπτωση τούτη). Τί ἀπομένει ἀπό τήν ἀρχική φρεναπάτη; Μπορεῖ βέβαια νά μεταλλάξει σέ κάτι «καλύτερο», πολυτιμότερο, σταθερότερο, ὅπως εἶναι ἡ στοργή, πεζότερο, ὅπως εἶναι ἡ συνήθεια· σέ κάθε περίπτωση ὅμως δέν θά εἶναι πιά τό πρῶτο καί φαντασμαγορικό φαινόμενο. Τό πρῶτο ἐκεῖνο, εἶχε τάξει ἕνα θαῦμα. Καί τό θαῦμα ἀποδείχτηκε ἁπλούστατα (γιά δεκάκις, γιά ἑκατοντάκις ἑκατομμυριοστή φορά) πώς δέν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. Ζοῦμε σ' ἕναν κόσμο πού ἀποτελεῖ ὅλος μαζί ἕνα θαῦμα, ἀλλά πού δέν ἐπιτρέπει τά ἐπιμέρους θαύματα...

'Η σειρά αὐτή τῶν διαλογισμῶν χρειάζεται γιά νά συμπληρωθεῖ κι' ἄλλον ἀκόμα ἀπό τόν σημερινό χῶρο.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ · ΑΡΓΑΣ ΦΙΛΟΝΟΥ ΙΔΡΥΜΑ · MDCCCLXXIII

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 10 Ἰανουαρίου 1970

1-7

καν μίαν «ψοφια» ορνιθα.

ΟΙ ΕΠΙΣΗΜΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ

ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ μεταβολή σχέσεων ἀνάμεσα σέ πρεσβύτερους καί νεώτερους (συνεχίζουμε τό θέμα τῆς περασμένης Τετάρτης), ἀνάμεσα σ' ἀνιόντες καί κατιόντες, ὅπως καί σέ δασκάλους —παιδιά ἤ, γενικά, ἐκπροσώπους τοῦ χτές κι' ἐκπροσώπους τοῦ αὔριο, τή χαρακτηρίζει ἕνα φαινόμενο πού θά μπορούσαμε νά τό συνοψίσουμε σέ δύο ὅρους, τόν ἕνα τους καθιερωμένον: «Ἀσέβεια» τῶν νεώτερων πρός τούς πρεσβύτερους, «ἀμηχανία» τῶν πρεσβύτερων μπροστά στούς νεώτερους. Ἔχουν τάχα τά δύο αὐτά κοινή ἀφετηρία; Καί ποιό ἀπό τά δύο μπορεῖ νά μᾶς πάει βαθύτερα στήν ἐξήγηση τοῦ νέου τούτου συσχετισμοῦ;

Μέ τό πρῶτο ἀντίκρυσμα, ἡ ἐντύπωσή μας εἶναι πώς ἕνα ἀπό τά δύο προηγεῖται, ἄρα τό ἄλλο πρέπει νά θεωρηθῆ ἁπλό παρακολούθημα. Προηγεῖται ἡ ἀσέβεια. Ἐπειδή οἱ νέοι ἔπαψαν νά πιστεύουν στό κῦρος τῆς αὐθεντίας, οἱ πρεσβύτεροι πέφτουν σ' ἀμηχανία, δέν ξέρουν πῶς ν' ἀντιδράσουν. Βέβαια, ἡ ἄποψη τοῦ συγγραφέα τοῦ δοκίμιου πού μᾶς στάθηκε ἀφετηρία (δημοσιευμένου, θυμίζουμε, στό αὐστραλιανό περιοδικό «Κουϊνθραντ») εἶναι πώς τό νέο στοιχεῖο στό οὐσιαστικά παλαιό αὐτό φαινόμενο ἐκφράζεται ἀπό τήν παραίτηση τῶν μεγάλων· ἡ παραίτηση ὅμως δέν θά σημειωνόταν ἄν οἱ νέοι δέν διεδήλωναν τήν ἀμφισβήτησή τους μέ τρόπο δραστήριο. Σέ κάθε περίπτωση, ἔχουμε ἐδῶ νά κάνουμε μ' ἕνα φαινόμενο σύνθετο, ψυχολογικό μαζί καί κοινωνικό. Τό ψυχολογικό ἔγκειται στό ὅτι οἱ μεγάλοι δείχνουν, ὡς ἕνα σημεῖο τουλάχιστον, νά ἔχουν πτοηθῆ ἀπό τήν ἀνταρσία. Τό κοινωνικό, στό ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοί, ὑποσυνείδητα ἔστω, ἀμφιβάλλουν γιά τόν ἑαυτό τους, γιά τή σοφία τους, γιά τή θεμελίωση τῆς ὑπεροχῆς τους.

Ἔτσι, φτάνουμε στό σημεῖο ἐπαφῆς τῶν δύο ἀντίρροπων κινήσεων. Ἀμφιβολία γιά τό ἐσωτερικό κῦρος τῆς αὐθεντίας μποροῦμε νά τό ἀποκαλέσουμε αὐτό τό σημεῖο. Καί ναί μέν τά «ἰδανικά», ὅπως λέγαμε καί στήν προηγούμενη ἐπιφυλλίδα, ἔχουν ὡς μόνιμο γνώρισμά τους, ἀνέκαθεν, ν' αὐτοδιαψεύδονται, μέ τήν ἔννοια νά ὑποβιβάζονται ποιοτικά κατά τήν ἐπαφή τους μέ τήν πραγματικότητα, μᾶς διαφεύγει ὅμως κάτι οὐσιαστικό ἐδῶ: Ὅτι ἄν ξέπεφταν τά ἰδανικά, δέν ξέπεφταν καί οἱ ἀξίες. Ἄλλο τό ἰδανικό, ἄλλο ἡ ἀξία. Ἡ ἀξία ἔχει κάτι τό αὐτοδύναμο, τό ἀξιωματικό (ἡ κοινή ρίζα τους δέν εἶναι κάτι τυχαῖο). Τό ἰδανικό εἶναι σύστημα ἀξιῶν, σύνθεσή τους σέ δυναμικό σχῆμα, πού κατατείνει κάπου, ὑπαγορεύει ἐνέργεια. Μιά ἐποχή μπορεῖ νά μήν ἔχει συγκεκριμένα ἰδανικά, μπορεῖ ὅμως νά ἔχει ἀξίες. Πρόχειρο παράδειγμα ὁ ΙΗ' αἰώνας. Αἰώνας διαφωτισμοῦ, αἰώνας διάχυτης ἀπιστίας, δέν εἶναι κι' αἰώνας χωρίς πνευματικά θεμέλια. Ἡ ἀξία ἄνθρωπος παραμένει στούς κόλπους του ἀσφαλῶς. Ἡ ἀξία ἄνθρωπος ὑπόσχεται, τόν καιρό ἐκεῖνο, πολλά· τόσα ὥστε, ἡ ἄλλη ὅλη ἀπιστία, ἡ καταπολέμηση τοῦ δογματισμοῦ, νά ἔχει ἐσωτερικό της κίνητρο αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἐμπιστοσύνη.

Σήμερα ἡ ἴδια ἐμπιστοσύνη μᾶς χαρακτηρίζει; Ἐξωτερικά ναί. Θαυμάζουμε τόν ἄνθρωπο τοῦ αἰώνα μας γιά τά πρακτικά του ἐπιτεύγματα, γιά τίς τεχνολογικές κι' ἐπιστημονικές του ἐπιδόσεις, τόν ἀνυμνοῦμε, τόν ἀποθεώνουμε —καί σύγκαιρα τόν καταγγέλλουμε γιά τίς τόσες του βαθύτερες ἀσυνέπειες: Παντοῦ ἐχθροπάθεια, ἀπανθρωπιά, μισαλλοδοξία, καταπίεση, ἀλληλεξόντωση. Θάλεγε κανένας πώς ἡ ἔξαρση τοῦ πρώτου, τῶν ἐπιτευγμάτων, κάνει πιό κατάφωρη ἀκόμα τή μειονεκτικότητα, τήν ἀπογοητευτική, τοῦ δεύτερου. Καί πραγματικά αὐτό συμβαίνει. Κανένας δέν ἔχει προσέξει πώς κάθε ἐπιτυχία μας στόν πρακτικό τομέα δεσμεύει ἀκόμα περισσότερο τόν ἠθικό. Ἡ κοινή ἀντίληψη εἶναι πώς τό πρῶτο ἀποζημιώνει γιά τό δεύτερο, τό ἀναπληρώνει ἡ τουλάχιστον (καί αὐτή εἶναι ἡ ἐπίσημη ἄποψη) περισπᾶ τήν προσοχή. Λάθος! Ἐκθέτει τήν μεταξύ τους διάσταση. Ἐκθέτει τήν ἀνισοζυγία. Πάντοτε λησμονοῦμε πώς ὁ ἄνθρωπος, τό ἀτελέστατο αὐτό, συχνά εὐτελέστατο, ὄν, εἶναι ὄν «ἠθικόν». Ἔστω καί γιατί διεκδικεῖ, ἀπό λόγους καθαρά συμφεροντολογικούς, τή δικαιοσύνη, τήν ἐλευθερία, τήν ἀνεξαρτησία, τήν πρωτοκαθεδρία μέσα στή Φύση, ἀκόμα καί τήν αἰωνιότητα.

Λένε πώς ὁ αἰώνας μας ἔχει χάσει τήν πίστη του στίς ὑπερβατικές ἀξίες κι' ὅτι γι' αὐτό ἔχει ἁπλωθεῖ ὁ καταλυτικός ἀπελπισμός, πού καταλήγει στά μηδενιστικά ξεσπάσματα. Λένε πώς ἡ ζωή μας ἔχει χάσει τό μεταφυσικό της ἀντίκρυσμα κι' ὅτι γι' αὐτό κι' ἐμεῖς χάσαμε τή γεύση της, δηλαδή τό «νόημά» της. Ἡ θεωρία —ἄν θεωρία μπορεῖ νά εἰπωθεῖ— τοῦ παράλογου, αὐτό συνοψίζει: Ὁ ἄνθρωπος ἀνίκανος νά καταλάβει τόν λόγο νά ὑπάρχεις μέσα σ' ἕνα σύμπαν πού σοῦ προσφέρει τόν πόνο καί τό θάνατο, ἀντίτιμα τίνος; Ἐρώτημα ἀναπάντητο. Τό ἐρώτημα πού ἀπομένει ἐξ ὁρισμοῦ ἀναπάντητο συνιστᾶ τήν ἔννοια τοῦ παράλογου. Γιά τόν νοητικό μηχανισμό μας ἕνα αἴτιο δέν μπορεῖ ν' ἀπομένει χωρίς αἰτιατό, μήτε ἕνα αἰτιατό χωρίς αἴτιο. Τήν τυπική λογική δέν τήν ἀνεκάλυψε ὁ Ἀριστοτέλης· τήν ἀπεκάλυψε. Μᾶς προσδιορίζει στήν καθημερινή —δηλαδή στήν αὐτόματη— ζωή μας.

Ἀλλά πίσω ἀπό αὐτή τήν ἀδρανή διαπίστωση, καραδοκεῖ μιά ἄλλη κατάσταση, δραματικότερη. Τήν ἡμέρα πού ὁ ἄνθρωπος, σύμφωνος σέ τοῦτο μέ τό παράγγελμα τοῦ Νίτσε, σκότωσε τόν Θεό, ἔκανε σύγκαιρα μιάν ἄλλη πράξη, αὐτήν ἀνεπίγνωστη: Ἐξετέλεσε τόν ἑαυτό του. Ἡ πρώτη ἐντύπωση εἶταν πώς ἀπό ἐδῶ καί πέρα θά ζούσαμε δίχως Θεό. Τό ζήτημα ξεφανερώθηκε προβληματικότερο. Εἴχαμε ξεχάσει πώς ὁ Θεός δέν μᾶς εἶχε ἔρθει ἀπ' ἔξω, σάν παρείσακτος. Δέν εἶταν ὁ αὐτόκλητος ἐπισκέπτης. Τόν περιείχαμε. Λέγαμε πώς εἴμαστε δημιουργήματά του. Ξεχνούσαμε πώς εἴμαστε καί δημιουργοί. Ἴσχυσε στήν περίπτωση τούτη ὅ,τι ἰσχύει καί ὅταν ἕνας παράφορα ἐρωτευμένος ἀποφασίζει νά ξερριζώσει μιά καί καλή τόν ἔρωτά του, γιά ν' ἀπαλλαγεῖ. Σκοτώνοντάς τον, σκοτώνει μαζί καί τήν καρδιά του. Ὑπάρχουν ἀκρωτηριασμοί πού εἶναι ἀνεπανόρθωτοι· ἐπιζεῖς ὕστερα, ἀλλά σακάτης, ὑπόλειμμα τοῦ ἑαυτοῦ σου. Εἴμαστε τ' ἀπομεινάρια τοῦ φόνου τοῦ Θεοῦ.

Γιά μιά στιγμή, τέλη τοῦ 19ου αἰώνα - ἀρχές τοῦ 20οῦ, ἔκρυψε τήν πληγή πού ἔχασκε τό περίβλημα μιᾶς ἔντονης κοινωνικῆς ἰδεολογίας. Θεμελιωμένη θεωρητικά μέ τρόπο στέρεο, ἔμοιαζε πώς θά σφαλίσει ὅλα τ' ἀνοιχτά στόματα, θά χορτάσει ὅλες τίς πεῖνες, θ' ἀπαντήσει σ' ὅλα τά ἐρωτήματα. Καί πραγματικά, ἀπαντοῦσε. Ἀλλά μέ τρόπο ὑπερβολικά αὐτάρκη γιά νά εἶναι σταθερός. Ἡ ἐπιστήμη ξεπερνιέται ἀπό τόν ἑαυτό της —αὐτή ἄλλωστε εἶναι κ' ἡ ἀρετή της. Ἄν ἀποφασίσει ξάφνου νά μήν ξεπεραστεῖ, θά χάσει τήν ἴδια στιγμή καί τήν ἀρετή της, θ' ἀπαρνηθεῖ τόν ἑαυτό της. Ξεπερνιέμαι, σημαίνει ἀναθεωρῶ, παίρνω πίσω αὐτό πού εἶπα χτές, ἀλλάζω κατεύθυνση. Ἡ ἐπιστήμη ξεπερνιέται καί γιατί εἶναι μιά ἀδιάκοπη ἐμβάθυνση στήν πραγματικότητα. Τώρα πιά ξέρουμε —ἐπιστημονικῶς ξέρουμε— πώς τήν πραγματικότητα τήν προσδιορίζει τό ρευστό, τό φευγαλέο, τό ἀπροσδιόριστο. Ὄχι τό ἀνυπόστατο, ἀλλά τό ἀδιακρίβωτο. Πρώτη λοιπόν ἦττα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ στό ἐπιστημονικό πεδίο· δεύτερη, χειρότερη αὐτή, στό πρακτικό: ἕνα πολιτικό καθεστώς πού αὐτοδιαψεύδεται κάθε μέρα, στερεότυπα, ὄχι ὅμως γιά λόγους πιά ἐπιστημονικούς, ἀλλά γιά ἕναν ἄλλο λόγο, εὐρύτερον, ὅτι ὑπερτίμησε τίς ἠθικές του δυνατότητες· ἔταξε μιά δικτατορία προσωρινή, τοῦ προλεταριάτου, πού μετάλλαξε σ' ἀπολυταρχία μόνιμη. Μιάν ἡγεμονία ταξική καί πρόσκαιρη, πού κατέληξε σέ ἡγεμονία κάστας ἀμετακίνητη. Ὡς πρότυπο —ἐπιβαρυντικότερο αὐτό— ὁδήγησε στίς ἐξωτερικά ἀντίθετές της δικτατορίες: τίς φασιστικές. Ὁ Λένιν (κι' ἄς λείψουν τά ταμπού) εἶναι ὑπεύθυνος καί γιά τόν Μουσολίνι καί γιά τόν Χίτλερ. Τό καθεστώς πού θεμελίωσε ἐκεῖνος τούς δίδαξε τήν τέχνη νά ἐξευτελίζεις τόν ἄνθρωπο, γιά νά βασιλεύεις ὕστερα ἀνενόχλητος πάνω σέ ὅντα ἐκμηδενισμένα. Νέους μουζίκους.

Θά συμπεράνουμε —ὑπόθεση— στό ἐρχόμενο

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 14 Ἰανουαρίου 1970

1-8

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΧΩΡΙΣ ΕΛΑΦΡΥΝΤΙΚΑ

ΘΑ ΠΡΟΣΠΑΘΗΣΟΥΜΕ νά τερματίσουμε σήμερα τή σειρά τῶν διαλογισμῶν πού μᾶς ὑπέβαλε τό δοκίμιο τοῦ αὐστραλιανοῦ «Κουώντραντ». Εἴχαμε σταματήσει προχτές στή μεγάλη διάψευση πού στάθηκε γιά πολλούς μέσα στόν αἰώνα μας, καί ἰδιαίτερα στήν τελευταία του τριακονταπενταετία, τό πείραμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ μεταφερμένου στήν πράξη, ἐφαρμοσμένου σέ καθεστώς. Ἡ περίπτωση Γκαρωντύ ἔρχεται τώρα νά ἐπιβεβαιώσει τή διαπίστωση, καί μάλιστα μέ ἀρκετά δραματικό τρόπο. Ἀλλά γιατί νά ἐπιμένουμε —θά ρωτήσει ὁ ἀμερόληπτος, καλοπροαίρετος συζητητής— σ' αὐτή τή διάψευση κι' ὄχι στίς τόσες ἄλλες, τοῦ ἀντίθετου στρατοπέδου;

Γιά τόν ἁπλούστατο λόγο πώς εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, αὐτή εἶχε σταθεῖ ἡ μόνη ἐσωτερικά συγκροτημένη, προικισμένη μέ ὁλοκληρία ἰδεολογία τῆς πρόσφατης Ἱστορίας. Αὐτή εἶχε ὑποσχεθεῖ σ' ὅλα τά μεγάλα ζητήματα τίς μεγάλες λύσεις. Ἂς προσθέσουμε, γιά νά τή χαρακτηρίσουμε σωστά καί σύγκαιρα γιά ν' ἀποτρέψουμε κάθε σύγχυση: σ' ὅλα τά μεγάλα ἐπίγεια ζητήματα τίς ἐπιβαλλόμενες ἐπίγειες λύσεις. Ἀκόμα κι' ἐκεῖνοι πού δέν

1-9

εἶταν ὀπαδοί της, εἶχανε τό δικαίωμα νά περιμένουν ἀπ' αὐτήν· γιά τόν ἁπλό καί πάλι λόγο πώς ἐμφανιζόταν ὡς ἡ μόη σύγχρονη. Δέν συναρμολογοῦσε τά συστατικά της ἀπό τά παράταιρα περασμένα, δέν προσπαθοῦσε ν' ἀναστιλβώσει ἐπαγγελίες κι' ἐπιχειρήματα ἀλλοτινά. Τέλος κάτι ὄχι ἀμελητέο: Εἶταν ἡ μόνη πού, καί γιά λόγους ἀκόμα ἱστορικούς, εἶχε πάρει οἰκουμενικές διαστάσεις. Ὁ οἰκουμενισμός περιλαμβανόταν, μάλιστα, στό πρόγραμμά της, περιεχόταν στή σύλληψή της, ὑπό τόν τεχνικό ὅρο τοῦ «διεθνισμοῦ». Μή λησμονοῦμε πώς μιά ἀπό τίς πρῶτες μεγάλες ἐσωτερικές κρίσεις της εἶταν αὐτή πού εἶχε σημειωθεῖ ἀκριβῶς πάνω στό περιεχόμενο καί στίς ὑπαγορεύσεις αὐτοῦ τοῦ ὅρου.

Τό πείραμα εἶταν πολύ μεγάλο γιά νά περάσει ἀπαρατήρητο. Ὅταν ἀποδείχτηκε στήν πράξη ὅτι τίς ἰδέες τίς φτιάχνουν οἱ ἄνθρωποι κι' ὄχι οἱ ἰδέες τούς ἀνθρώπους, κι' ὅταν, ἀκόμα, ἀποδείχτηκε πώς τόν κρυφό, ὡμό μηχανισμό τῆς οἰκονομίας τῶν ἀνθρωπίνων δέν τόν συγκινοῦν οἱ ἀγαθές προθέσεις γιατί ἡ ἀφομοιωτική του δύναμη εἶναι τρομαχτική, εὐτελίζει καί τά εὐγενέστερα, τότε ξεφανερώθηκε μαζί καί κάτι ἄλλο: Πώς μέσα στή λογική τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ ὡς πολιτικῆς ἐνέργειας περιεχόταν μιά βαθύτερη, δογματικῶν διαστάσεων δυσπιστία πρός τόν ἄνθρωπο. Ἀπό ἐκεῖ ὁ προγραμματικός προσανατολισμός του πρός τή μᾶζα, σύνολο ἀπρόσωπο, μέ τήν ἔννοια νά πολτοποιηθεῖ ἡ μονάδα, τό ἄτομο. Τό ἄτομο χαρακτηριζόταν ἐξ ὁρισμοῦ ὡς αἱρετικό, ὕποπτο. Τίς ἐλπίδες του ὁ ἐπιστημονικός σοσιαλισμός δέν τίς ἐναπέθετε στήν ἀτομική συνείδηση. Αὐτήν τήν εἶχε ἀντικρύσει ὡς πραγματικότητα ἀντικοινωνική. Τίς ἐλπίδες του τίς ἐναπέθετε σ' ἕνα σύνολο ἀφηρημένο, τοῦ ὁποίου τό ἄτομο θ' ἀποτελοῦσε ἐξάρτημα ἁπλό καί πειθήνιο. Νά γιατί ὁ ὁλοκληρωτισμός, κατά μαθηματική πιά ἀναγκαιότητα, περιεχόταν στήν ἐσωτερική λογική τῆς μαρξιστικῆς κοσμοθεωρίας. Ὅσοι τό διέγνωσαν ἐγκαίρως, κρατήθηκαν σ' ἀπόσταση, παρά τίς ἄλλες τους τυχόν μαζί του θεωρητικές συμπτώσεις.

Ὁ φασιστικός ὁλοκληρωτισμός κι' ὁ ἐθνικοσοσιαλιστικός εἶχαν ἀπό καταβολῆς περιορισμένο κῦρος, γεωγραφικά καί πολιτικά. Εἶταν κατάλληλοι γιά τόν ἐθνικό τους μόνο χῶρο. Μέσα τους δέν ὑπῆρχαν στοιχεῖα διαδόσιμα, παρά τή φαινομενική μεθοδολογία, γι' αὐτό καί ἡ ἀπειλή πού ἐξέφρασαν εἶταν καθαρά πρακτική, πολεμική. Ὁ φασισμός μποροῦσε νά ἡττηθεῖ στά πολεμικά πεδία—καί ἡττήθηκε. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, τά πρότυπά του, μόνο τόν μιμητισμό μποροῦσαν νά διεγείρουν, κίνηση ἀπό λόγου της καταγέλαστη. Ὅπου θά ἐπικρατοῦσαν, μποροῦσαν νά ἐλπίζουν μόνο στήν ἐκ τῶν ἄνω, μηχανική ἐπιβολή, ὄχι στή διαμόρφωση συνειδήσεων ἀπό τή βάση, ὄχι στόν ἐσωτερικό ἐξανδραποδισμό. Ὁ κίνδυνος τοῦ ἄλλου ὁλοκληρωτισμοῦ, τοῦ πρώτου διδάξαντος, ἀντίθετα, εἶταν ἡ δημιουργία νέου ἀνθρώπινου τύπου, ἐθελόδουλου. Ἡ πραγματική του ἦττα εἶναι πώς δέν τό κατόρθωσε. Αὐτή καί μόνο τήν ἔννοια ἔχουν περιπτώσεις καθώς τῶν Παστερνάκ, Σινιάφσκι, Ντάνιελ, Σολγιενίτσιν. Στό «μόνο» ἂς μή νοήσουμε τή σμικρότητα· ἂς νοήσουμε τήν εἰδικότητα, τό συγκεκριμένο—ἀλλά πόσο βαρύ—τῆς σημασίας. Ἂν ὑπάρχουν σήμερα, σ' ὅλη τήν ἐπιφάνεια τοῦ πλανήτη, ὑποδείγματα ἀδούλωτης ψυχῆς, αὐτά εἶναι· γιατί πέρασαν ἀπό τό στάδιο τῆς κατεργασίας κι' ἐπέζησαν. Ἐπέζησαν ἠθικά. Ἀπέδειξαν πώς ὑπάρχει μέσα στόν ἄνθρωπο κάποιο στοιχεῖο ἀνθεκτικό, αὐτόνομο, πού θά πρέπει στό ἑξῆς νά τό ὑπολογίζουν σοβαρά—δηλαδή νά τό σέβονται ὡς ἀμετακίνητη πραγματικότητα—ὅλοι οἱ διαστές τῶν συνειδήσεων, μ' ὅση κι' ἂν προσέρχονται στή σκηνή τῆς Ἱστορίας αὐτοπεποίθηση, μεγαλαυχία, ἰταμότητα, τυμπανοκρουσία. Θά ξέρουν πώς μποροῦν νά κυβερνοῦν, δέν μποροῦν καί νά κατακτήσουν.

Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους, τό κομμουνιστικό πείραμα βάρυνε στήν παγκόσμια συνείδηση, τή σύμφωνη μαζί τους καί τήν ὄχι. Μαζί, ἄφησε ἀνεξόφλητο ἕνα γραμμάτιο. Ἀπέδειξε ἔτσι ὄχι ταμειακή δυσχέρεια· ἀπέδειξε ἀντικειμενική ἀδυναμία. Ἂν ἡ δυσχέρεια εἶταν ταμειακή, δηλαδή συμπτωματική, θά εἶχε τό πολύ - πολύ ἀπομείνει ἐκτεθειμένος ὁ ἐκδότης. Ἡ ἀντικειμενική ἀδυναμία ὅμως ἔκανε κάτι ἀπροσδόκητο: κλόνισε τήν ἐμπιστοσύνη γενικά στό θεσμό τῶν ἀξιῶν. Εἶναι ὅπως μιά Τράπεζα πού τινάζεται στόν ἀέρα: βάζει σέ κρίσιμη θέση πολλούς, ὄχι μονάχα τούς καταθέτες της. Ὁ θεσμός τῶν ἀξιῶν πού καταρρέουν κλόνισε τήν πίστη γενικότερα, γιατί ἐκεῖνοι πού ἔπεσαν στή μέση νά σώσουν τήν ἀγορά ἀποδείχτηκαν αὐτό πού λέει ὁ λαός «ἀερητζῆδες». Τόν δυσάρεστο τοῦτο ρόλο ἔπαιξε ἡ ἡγεσία τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Μέσα στή γενική παραζάλη, ἀνέλαβαν μερικοί νεόπλουτοι νά σώσουν τά ὅσια καί ἱερά καί ὕστερα ἀπό λίγο ἀποδείχτηκε πώς ἔκαναν ἁπλούστατα χρυσές δουλειές. Σύγχυση τῆς ἔννοιας «ἀξίες». Οἱ ἀξίες πού κατέρρεαν εἶταν ἠθικές, οἱ ἀξίες πού ἀνορθώνονταν ὑλικές. Συμβαίνει ὅμως, οἱ μέν πρῶτες ν' ἀνήκουν σ' ὅλο τόν κόσμο, οἱ δέ δεύτερες σέ μερικά μόνο χρηματοκιβώτια. Οἱ σωτῆρες τοῦ κόσμου ἐξαργύρωναν τήν κρίση, τήν ἔκαναν ἐπενδύσεις, τήν κεφαλοποιοῦσαν, ὅλα στόν προσωπικό τους λογαριασμό.

Ἂς μήν εἴμαστε ρωμαντικοί, ἔτσι πηγαίνει πάντοτε ὁ κόσμος, πουλάει κι' ἀγοράζει. Ἀπομένει ὡστόσο ἕνα ἐρώτημα: τότε τί τά θέλει τά μεγάλα λόγια; Ἡ ἐξήγηση σ' αὐτό, γιά νά δοθεῖ, πρέπει ν' ἀντιμετωπίσει ἕνα ἀπό τ' ἀκόλουθα ἐνδεχόμενα: 1ο) Ὑπάρχει μέσα στήν ἀνθρωπότητα, διάχυτη καί σέ κυμαινόμενες δόσεις, μιά ἔφεση ἀνεξήγητη γιά κάτι πέρα ἀπό τό ὑλικό, πέρα ἀπό τό προορισμένο νά μεταβάλλεται σέ περιττώματα. 2ο) Εἶναι ἀνάγκη, γιά νά λειτουργεῖ ὁμαλά ὁ μηχανισμός τοῦ κόσμου, νά τροφοδοτεῖται καί μέ ἀπάτη, ὡραιολογία, ὄνειρα ἀπραγματοποίητα. 3ο) Διανύουμε ἕνα στάδιο τῆς Ἱστορίας μεταβατικό, ὅπου ὁ ἴσαμε χτές ἀφελής κοινός ἄνθρωπος ἀρχίζει νά ξυπνάει, χωρίς νά ἔχει κι' ἐντελῶς ξυπνήσει. Ἡ πλευρά του ἡ ἀκόμα ὑπνωμένη, ἡ παιδική, χρειάζεται ὄνειρα. Ἡ ξυπνημένη πλευρά ἐξεγείρεται, τόν ἐλέγχει γιατί ἀφήνεται νά κοροϊδεύεται ἀπό τούς φαύλους.

Κι' ἄλλα ἐνδεχόμενα ὑπάρχουν, ὅμως ἂς σταματήσουμε σ' αὐτά τά τρία. Εἶναι ἀρκετά. Τό τελευταῖο ἰδιαίτερα, μᾶς ἐξηγεῖ τήν ἔνοχη συνείδηση καί τήν ἀσέβεια, τήν ψυχολογία τῶν πρεσβύτερων καί τή συμπεριφορά τῶν νεώτερων. Ζοῦμε κάτι πιό συγκεκριμένο ἀπό μιά κρίση: ζοῦμε μιά δίκη. Ὁ ἄνθρωπος δικάζει τόν ἑαυτό του. Ἴσαμε τώρα, ἀπέβλεπε πέντα σ' ἕναν ἐπουράνιο κριτή του, καί γι' αὐτό εἶχε ἐπινοήσει τό θεῖο ἔλεος. Τώρα, μέ τόν ἑαυτό του ξαφνικά ἀνεβασμένον στήν εἰσαγγελική ἕδρα, βλέπει πώς τέτοιο ἔλεος δέν ἔχει νά περιμένει. Ἡ νέα κατηγοροῦσα Ἀρχή εἶναι ἀδυσώπητη, γιατί μετέχει στήν ἐνοχή, τήν γνωρίζει ἀπό μέσα. Κανένας δέν μπορεῖ νά τήν ξεγελάσει προβάλλοντας ἐλαφρυντικά. Ὦ ἀπροσδόκητη ἀποκάλυψη! Ὁ ἁμαρτωλός, κρίνοντας τόν ἁμαρτωλό, δείχνεται πιό ἄτεγκτος ἀπό τόν ἀναμάρτητο κριτή. Γιατί κρίνει μέ πεῖσμα, μέ πάθος, ἀφοῦ εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο διεσπασμένο...

Τήν ἡμέρα πού σκοτώσαμε τόν Θεό, σκοτώσαμε μαζί καί τό θεῖο ἔλεος.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 17 Ἰανουαρίου 1970

1-10

22

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣ ΦΕΡΕΛΠΙΔΑΣ

ΙΣΑΜΕ προχτές ἀκόμα, προσπαθούσαμε σ' αὐτή τή στήλη νά διαγνώσουμε τά κίνητρα τῆς ἀνταρσίας πού ξεσηκώνει ἕνα τμῆμα ἀντιπροσωπευτικό, ὅπως λέγεται καί φαίνεται, τῆς εὐρωπαϊκῆς—οὐ μήν ἀλλά καί τῆς ὑπερπόντιας—νεολαίας. Τήν ὑποχρέωση αὐτή γιά κατανόηση τή θεωρούσαμε, καί τή θεωροῦμε, ἐπιβεβλημένη. Ὄχι ἀπό λόγους ἠθικοτυπικούς, ἀβροφροσύνης ἤ καί—τό χειρότερο—δημοκοπικούς. Ἀλλά γιατί ἀπώλεια ἐσωτερικῆς ἐπαφῆς μέ τούς νεώτερους σημαίνει ἁπλούστατα διακοπή σχέσεων μέ τό φαινόμενο τῆς ζωῆς. Κι' αὐτό εἶναι κάτι πού δέν μπορεῖ κανένας μόνος του νά τό προσδιορίσει: Ὅταν ἔρθει, ἔρχεται ἀπό λόγου του. Κανονικά, ὁ ζωντανός ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ τό ρυθμό τῆς ἐποχῆς, συμβαδίζει, ἀναπροσαρμόζεται στίς φάσεις της ἀδιάκοπα κι' αὐτομάτως. Συμπέρασμα: ἡ κατανόηση δέν εἶναι ἠθικό χρέος· εἶναι ἐνημερωτική λειτουργία, μιά ἔποπτεία τοῦ ἐν ἐγρηγόρσει ὀργανισμοῦ. Ἐπιθυμοῦμε νά καταλαβαίνουμε τούς νέους χωρίς νά μᾶς τρομάζει ἡ ταυτόχρονη καί παρεπόμενη ἀποκάλυψη τοῦ ὁποιουδήποτε δικοῦ μας παθητικοῦ.

Ἀλλά ἔρχονται καί στιγμές ὅπου παύουμε νά καταλαβαίνουμε. Παύουμε ὄχι γιατί μᾶς ἀπολείπει ἡ καλή θέληση, ἡ ἐπίγνωση τῆς σχετικῆς ἀνάγκης, ἡ αὐτόματη συμπάθεια (μέ τήν ἀριστοτελική, ὄχι τή νεώτερη, συναισθηματική, σημασία τοῦ ὅρου). Παύουμε γιατί στή θέση τοῦ φυσικοῦ στή νεολαία ἐπαναστατισμοῦ, βλέπουμε νά προβάλλει ξαφνικά κάτι ἀκατανόητο. Δέν θά τό ἔλεγα παρεκτροπή, γιατί κι' αὐτή καταλέγεται στό κεφάλαιο τοῦ νεανικοῦ δυναμισμοῦ. Θά τό ἔλεγα ἀσχημία. Καί ἡ νεολαία ἔχει ὅλα τά δικαιώματα ἀλλά μιά καί μόνον ὑποχρέωση—εἶν' ἀλήθεια πολύ μεγάλη αὐτήν: Νά συμμορφώνεται μέ τόν αἰσθητικό νόμο. Ἄν ἡ νεολαία δέν μᾶς ἐξασφαλίζει τήν ὁμορφιά, ποιός θά μᾶς τήν ἐξασφαλίσει; Διαφυλάσσω τήν ὁμορφιά, τήν κάθε λογῆς ὁμορφιά, σημαίνει περιφρουρῶ τή ζωή, τόν σκληρό σά διαμάντι ἀποχρῶντα της λόγο.

Πάνε δέκα χρόνια—κιόλας!—ἀπό τή μέρα πού σκοτώθηκε ὁ Ἄλμπέρ Καμύ. Ἐκλεισαν στίς 4 αὐτοῦ τοῦ μῆνα. Δέν θά ποῦμε ἐδῶ ποιός εἶταν. Οὔτε ὁ χῶρος ἔχει τά σχετικά περιθώρια οὔτε αὐτό εἶναι τό εἰδικό μας θέμα. Θά περιοριστοῦμε νά σημειώσουμε ὅτι μέ τή μνεία τοῦ Καμύ, δέν μπαίνουμε κάν στήν περιοχή τῶν ἐνημερώσεων γύρω ἀπό τίς ξένες λογοτεχνίες. Ὁ Καμύ εἶχε ξεπεράσει πολύ γρήγορα τά ὅρια τοῦ τοπικοῦ, εἶχε προφτάσει νά γίνει κάτι σάν ἱστορικός ἐκφραστής μιᾶς κρίσιμης καμπῆς γιά ὅλη τή συνειδητή ἀνθρωπότητα. Ἀδυναμίες του; ἀρετές του; ὅλ' αὐτά εἶναι ἄλλης στιγμῆς. Ἐκεῖνο πού προέχει τώρα, εἶναι τοῦτο: Ὅτι δέν γίνεται κανένας στήν τύχη ἐκεῖνο πού ἔγινε ὁ Καμύ. Μποροῦμε, στήν ἀνάγκη, νά προσθέσουμε ὅτι δέν εἶταν οὔτε γνήσιος μυθιστοριογράφος οὔτε γνήσιος δραματουργός οὔτε γνήσιος φιλόσοφος. Ἴσως μόνον ἕνας γνήσιος δοκιμιογράφος. Ἀλλά τί σημαίνει! Κάθε ἐποχή πλάθει τόν ἀντιπροσωπευτικό της συγγραφικό τύπο κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσή της. Ὁ Καμύ στάθηκε ὁ ἀντιπροσωπευτικός συγγραφέας τῆς κρίσιμης μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Μιά παρουσία. Αὐτό, εἶναι ζήτημα ἄν θά μποροῦσε νά τό ἐξασφαλίσει γιά τόν ἑαυτό του τήν ὥρα ἐκείνη ἕνας γνήσιος μυθιστοριογράφος, ἕνας γνήσιος ποιητής, ἕνας γνήσιος δραματουργός ἤ ἕνας γνήσιος φιλόσοφος.

Πέφτει λοιπόν στά χέρια μου ἕνα γαλλικό περιοδικό πού ἔχει καλέσει, σ' αὐτό του τό τεῦχος, σύγχρονους λογοτέχνες νά ποῦν πῶς βλέπουν σήμερα τόν συγγραφέα τοῦ «Μύθου τοῦ Σισύφου». Οἱ κάπως πρεσβύτεροι, οἱ σύγχρονοί του, ἐκφράζονται μέ νοσταλγία, συγκίνηση, εὐλάβεια. Ἔχουν κληθεῖ ὅμως νά μιλήσουν καί τρεῖς νεώτατοι, κλιμακωμένοι στίς ἡλικίες ἀπό τά τριάντα ὡς τά εἰκοσιδύο. Εἶναι μυθιστοριογράφοι. Ὁ ἕνας, ὁ μικρότερος, ἐκφράζεται σεμνά, λογικά. Οἱ ἄλλοι δύο ὅμως—ὦ! οἱ ἄλλοι δύο... Αὐτοί, εἴτε γιατί ἀνήκουν ἀργανικά σ' ἕνα ἀρισμένο «πνευματικό» κλίμα, πού διατείνεται πώς εἶναι ἐξαιρετικά σύγχρονο, εἴτε γιατί θέλουν νά τοῦ ἀνήκουν, ὁπλίζονται μέ τήν ἀντίστοιχη γλώσσα. Πιθανότατα θά τή φαντάζεται ἐωσφορική, καταλυτική ὅλων τῶν εἰδώλων, προγραμματικά βλάσφημη, κλπ. κλπ. Εἶναι συνοικιακά ὑβριστική. Ἄν τήν ἀπογυμνώσεις ἀπό μερικές περίτεχνες ἐκφράσεις, θά τήν ἰδεῖς νά χαμοσέρνεται στό ἐπίπεδο τῆς πάλαι ποτέ λαχαναγορᾶς.

Καί τό μέν περιοδικό, ἀπό ἰδανικά γαλλική δημοκρατική ἀντικειμενικότητα, δημοσιεύει αὐτές τίς γνῶμες χωρίς χαρακτηρισμό ἤ ἀντίκρουση. Ὁ ὑπογραφόμενος ὅμως μπαίνει στόν πειρασμό ν' ἀπαντήσει στούς δύο εἰκονοκλάστες, ὄχι βέβαια γιά νά τούς ἀντικρούσει, ἀφοῦ δέν πρόκειται νά τόν διαβάσουν, ἀλλά ἔτσι, γιά νά κάνει ἕνα μικρό γύμνασμα στό ὕφος τῆς τόσο σύγχρονης αὐτῆς σχολῆς. Πάντα πρέπει νά διδάσκεται κανένας ἀπό τούς νεώτερους, ἔστω καί γιά λίγο.

Ἰδού λοιπόν ἡ ἀπάντηση μεταβαπτισμένη, φυσικά, στόν ἀντίστοιχο ἑλληνικό λόγο.

«Ὦ τενεκέδες ἀπαστράπτοντες καί βροντώδεις! ἐν ὀνόματι ποιανοῦ δικοῦ σας ἐνεργητικοῦ ξεγράφετε, διασύρετε, διαπομπεύετε, ἀμφισβητῆτε καί χλευάζετε; Ποιές οἱ ἀποσκευές σας; Μερικές σελίδες μήπως, πού τίς πρόσεξαν ἴσως οἱ ἰσοβίτες τῆς κριτικῆς, πού ψάχνουν μέ τό φακό, σελίδες πού ἀναγνωστικό κοινό, βαρυεστημένο ἀπό τήν κενολόγο χαρτοπλημμύρα, τίς περιφρόνησε; Ἡ μήπως ὁ λιβανωτός πού σᾶς ἔκαψαν πέντε συνάδελφοί σας ἐν λογοτεχνικῇ κλίκα, μέ τήν ὑστεροβουλία νά τούς τόν ἀνταποδώσετε, καί δή τό γρηγορότερο; Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι μέσα σ' αὐτές τίς πέντε σελίδες σας ὑπάρχει τάλαντο. Ἔχετε, ὦ ἀγαθοί, τήν ἐντύπωση πώς τό τάλαντο εἶναι τόσο σπάνιο εἶδος ὅσο τό πιστεύουν οἱ ἀφελεῖς; Μήπως τό συγχέετε μέ τό δαιμόνιο ἤ μέ τή μεγαλοφυΐα; Ἀλλά τάλαντο ἔχουν μυριάδες ἄνθρωποι, συνηθέστατα ἀγράμματοι ἤ καί πού δέν βάλθηκαν ποτέ νά γράψουν, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο πώς τούς ἔλειπε ἡ σχετική ματαιοδοξία, ἤ κι' ἐπειδή εἶχαν ἄλλα, ζωντανότερα ἐνδιαφέροντα στή ζωή. Δέν σᾶς κάνει ἐντύπωση ἡ πλημμύρα τοῦ ἔντυπου χαρτιοῦ γύρω σας; Ὅλα αὐτά «τάλαντα»; Καί ἄν ναί, τότε ποῦ ἡ ἀξία τοῦ εἴδους;

»Πιθανότατα ὅμως τό ἰσχυρότερο ὅπλο σας, αὐτό πού θεμελιώνει τήν ἀναίδειά σας, εἶναι ὁ Χρόνος. Ἡ ἐμπιστοσύνη στό Χρόνο. Εἴσαστε, πιστεύετε, οἱ φορεῖς τοῦ αὔριο. Τόσο ὅμως σᾶς λείπει ἔστω καί κόκκος μυαλοῦ (καλά ἡ πεῖρα) ὥστε αὐτό τό αὔριο νά τό προεξοφλῆτε; Ποιός σᾶς βεβαιώνει ὅτι θά καταδεχτεῖ τή δική σας γλώσσα; Ξέρετε τί εἶναι τό αὔριο; Νομίζετε πώς πρόκειται γιά πραγματικότητα, στάση, καθεστώς, «ἐποχή» μέ τήν ἔννοια μιᾶς συγκεκριμένης φυσιογνωμίας; «Αὔριο» θά πεῖ ἀδιάκοπη ἀλλοίωση, φυγή κι' ἀπιστία. Αὔριο θά πεῖ ἀθέτηση ὑποσχέσεων. Δέν ἔχετε κἄν ὑποπτευθεῖ πώς ἡ ἱστορία ἐπισπεύδεται, κι' ὅτι τήν ἔχετε σεῖς οἱ ἴδιοι ἐπισπεύσει; Τό αὔριό σας θά ἐνδιαφερθεῖ γιά τό δικό του αὔριο, γιατί ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε νά κυνηγάει τόν ἴσκιο του. Καί τό αὔριο αὐτό, τό διαγμένο ἀπό σᾶς ν' ἀποβλέπει σ' ἕνα δικό του αὔριο, θά πετάξει τίς γλῶσσες σας, ἐκεῖ ὅπου τό ὕφος τους τίς προορίζει: στόν ὀχετό. (Μέ συμπαθᾶτε, ἀλλά δέν μιλῶ ἐγώ, μιλάει ἕνας μαθητής σας).

»Ὁ Καμύ ἐξέφρασε μιά στιγμή. Ἐσεῖς, εἴσαστε βέβαιοι πώς θά ἐκφράσετε κάτι; Θά μοῦ πῆτε: τό ἐκφράζουμε κιόλας. Πλάνη! Αὐτό πού ἐκφράζετε, εἶναι μιά ἄρνηση. Ξέρετε τί δύσκολο εἶναι ν' ἀποτελέσεις θέση; Ξέρετε τί δύσκολο εἶναι νά ὑπάρξεις μέσα σέ μιάν ἐποχή; (ὄχι μέσα σέ μερικές παρέες, κλίκες, φιλολογικά μπάρ, αἱρέσεις, κρυσφύγετα συμμοριτῶν). Σήμερα πιάνετε νά ξεγράψετε τόν Καμύ. Ποιός σᾶς λέει πώς αὔριο θά σᾶς κάνουν τήν τιμή ν' ἀσχοληθοῦν μ' ἐσᾶς γιά νά σᾶς ξεγράψουν ἤ καί γιά νά σᾶς χλευάσουν;»

Αὐτά θά ἔλεγα στούς νεαρούς φερέλπιδες συγγραφεῖς ἄν εἶχα τήν ἐλπίδα νά τούς φέρω σ' ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα. Ἀλλά στό ἴδιο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ πού τούς ἄνοιξε τίς στῆλες του, μέ στα-
ματᾶνε κάποια πολύ διαφωτιστικά στοιχεῖα. Λένε ὅτι, σύμφωνα μέ πρόσφατη στατιστική, 1.216 σπουδαστές πού ρωτήθηκαν, τοποθέτησαν τόν Ἄλμπέρ Καμύ πρῶτον ἀνάμεσα στούς πέντε Γάλλους καί ξένους συγγραφεῖς πού τούς ἔχουν τό περισσότερο ἐπηρεάσει. Μέ ποσοστό 26% ὁ Καμύ προηγεῖται ἀπό τόν Σάρτρ (20%), ἀπό τόν Μάρξ (11%) κι' ἀπό τόν Μπωντλαίρ (10%). Στούς 1.216 παραπάνω σπουδαστές, οἱ 790 ἔχουν ἡλικία ἀνάμεσα στά 18 καί τά 21.

Ὄχι, ὄχι, ἄς λέμε ὅ,τι θέλουμε: τό ποσοστό τῆς φυσικῆς φύρας δέν ἔχει αὐξηθεῖ στή γενιά τοῦ τη. Ἡ νεολαία ξέρει καί νά ἐκτιμᾶ καί νά ἐλλάβεται, ἄς ἔχει κριτικότερη διάθεση ἀπό τίς παλαιότερες. Ἡ ἀναίδεια εἶναι προνόμιο τῶν «πνευματικῶν» ἀνθρώπων ἀνάμεσά της.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 21 Ἰανουαρίου 1970

1-11

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΚΜΑΙΑ ΚΡΙΣΗ

ΠΟΛΛΕΣ ἀπόψεις ὑποστηρίζονται τώρα τελευταῖα γιά τό θέατρο —γενικά, ὄχι μόνο γιά τό δικό μας— καί εἶναι ἄξιες προσοχῆς ἀπό τό εὐρύτερο, πέρα ἀπό τό καθαρά θεατρόφιλο, κοινό. Τό θέατρο, εἴτε μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα εἴτε ὄχι, εἶναι δείκτης μιᾶς ἐποχῆς: κοινωνικός, πολιτισμικός, ἱστορικός, αἰσθητικός, ψυχολογικός, ἀπ' ὅλα. Κι' ὁ κινηματογράφος φυσικά τό ἴδιο· μόνο πού ὁ κινηματογράφος, ὑποταγμένος περισσότερο ἀπό τό θέατρο στόν γενικότερο μηχανισμό τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας, εἶναι καί βιομηχανία. Τό θέατρο ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἐπιχείρηση· στίς καλλίτερες στιγμές του οὔτε κάν ἐπιχείρηση. Ἕνας θεατρικός συγγραφέας μόνος του, μπορεῖ νά καινοτομήσει, νά ἐξαγνίσει, ν' ἀνοίξει νέο κεφάλαιο στό πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς. Δέν μπορεῖ νά κάνει τό ἴδιο ἕνας σεναριογράφος ἤ ἕνας σκηνοθέτης τοῦ κινηματογράφου· ἀνάγκη νά κινηθεῖ ξωπίσω τους ἕνας ὁλόκληρος οἰκονομικός ὀργανισμός μέ κεφάλαια, ἐγκαταστάσεις, μέσα παραγωγῆς, ἐπιτελεῖα, συνεργεῖα, ἐξαρτήσεις τραπεζικές.

Αὐτά σέ γενικές γραμμές. Γιατί ὑπάρχουν καί οἱ ἐξαιρέσεις. Ἄς μήν ἐπιμείνουμε ὅμως στή σύγκριση, δέν εἶναι τό θέμα μας. Ἐκεῖνο πού θ' ἄξιζε μιάν ἰδιαίτερη μελέτη, εἶναι ἡ ἰδιότυπη ἀντινομία πού παρουσιάζεται στή σημερινή κατάσταση τοῦ θεάτρου. Δέν μοιάζει νά ἔχει προσεχτεῖ ἀρκετά, ἤ καί ἄν προσέχτηκε, δέν ἔχει ἀναλυθεῖ στά συστατικά της στοιχεῖα. Ἡ ἀντινομία ἔγκειται σέ τοῦτο: Τό θέατρο ὡς «ἀγορά» περνάει μιά φάση ἀμηχανίας (γιά νά μή μιλήσουμε καί πάλι γιά «κρίση»,

πού κατέληξε νά μή λέει τίποτα) κι' ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἔχουμε μιάν εὐφορία σέ συγγραφικά τάλαντα ἀπό τίς σπανιώτερες μέσα στήν ἱστορία. Γιατί εἶναι γεγονός, καί πρέπει νά τ' ἀναγνωρίσουμε, πώς ὑπάρχουν σήμερα στό διεθνές ἐπίπεδο πολλοί ἀξιόλογοι, ἀξιολογώτατοι δραματουργοί μέ προσωπικό ὁ καθένας τους φθόγγο.

Γύρω στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, τό παγκόσμιο θέατρο εἶταν τελματωμένο ἀπό ἄποψη δημιουργική σ' ἕνα καθεστώς ἀμετακίνητης ρουτίνας. Μόνο κάποιοι σκηνοθέτες—θεσμός νεοσύστατος τότε ὡς καλλιτεχνική πρωτοβουλία—ἐπιχειροῦσαν κινήματα ἀναγεννητικά ἤ ἐξυγιαντικά. Ἡ συγγραφική παραγωγή εἶχε πεδικλωθεῖ σ' ἕναν μηχανισμό αἰωνόβιο κιόλας, μιάν τεχνική πού λειτουργοῦσε μέ τήν ἀκρίβεια ἀλλά καί τή στειρότητα τῆς μονοτονίας. Ἡ τεχνική αὐτή διακρινόταν γιά μιά κυρίως ἀρετή της: ὅταν τή μάθαινες, μποροῦσες νά στήνεις ἔργα στήν ὁράδα, πού νά λειτουργοῦν ἀποτελεσματικά, νά «στέκονται», ν' ἀποφέρουν, χωρίς καί νά λένε ἀπολύτως τίποτα. Τό θέατρο εἶχε καταντήσει μαγειρική. Καλό ἔργο σήμαινε ἔργο πού κρατοῦσε τόν θεατή, τοῦ ἔκλεβε μέσ' ἀπό τίς χοῦφτες τό χειροκρότημα, χωρίς νά τοῦ ἀντιπαρέχει τίποτα. Τό πολύ-πολύ δυό ὧρες φτηνῆς ἀναψυχῆς, ἤ ἕνα ξεγέλασμα πώς κάτι εἶδε. Ἀλλά αὐτό δέν λέγεται πιά Τέχνη· λέγεται τέχνασμα. Καί ἡ συνταγή εἶχε τόσο ἐπιβληθεῖ, τόσο εἶχε καταταντήσει καθεστώς, ὥστε κανένας νά μήν τολμάει νά τή θίξει. Ἄν πήγαινες σ' ἕνα θίασο ἔργο σου πού δέν ἀκολουθοῦσε δουλικά τή συνταγή, μποροῦσες νά εἶσαι ἀπό πρίν βέβαιος γιά τήν ἀπάντηση: «Δέν εἶναι θέατρο». Κανένας θιασάρχης δέν σέ ρωτοῦσε: τί λές· τό μόνο πού σέ ρωτοῦσε εἶταν ἄν αὐτό πού δέν λές, τό διατυπώνεις ὅπως ὅλος ὁ κόσμος.

Κι' ἕνας Ἴψεν; θά ρωτήσει κανένας. Κι' ἕνας Στρίντμπεργκ; Κι' ἕνας Τσέχωφ; Ἐ, αὐτονῶν τήν ποιητική (γιατί δέν στέκεται νά μιλᾶμε ἐδῶ γιά τεχνική) τήν εἶχαν, ἁπλούστατα, παρεξηγήσει. Νόμιζαν πώς ἡ συνταγή περιέχει Ἴψεν, ἐνῶ βρισκόταν μίλια μακρυά ἀπό τόν ποιητή πού εἶχε κάνει τήν τεχνική ὄργανο ἑνός δράματος. Ὁ Στρίντμπεργκ, μέ τούς ἀνεξάντλητους πειραματισμούς του, τά τρελλά κυβιστήματα, τούς παραζάλιζε. Καί τόν Τσέχωφ, εἶναι πολύ ἁπλό: ἔξω ἀπό τή χώρα του, τόν ἀγνοοῦσαν. Τόν ἔβρισκαν ἀνιαρό—ὅταν συνέβαινε νά ὑποπτεύονται τήν ὕπαρξή του. Χρειάστηκε νά ἔρθει ὁ Πιραντέλλο γιά νά ταράξει τά νερά, ἀλλά κι' αὐτός—νά συνεννοούμαστε—σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό περιεχόμενο, σπό ἐσωτερικά ἀντίκρυσμα, ὄχι στήν τεχνική. Στήν τεχνική, μ' ἐξαίρεση τό «Ἔξη πρόσωπα», ὁ Σικελός τοῦ διαβόλου ἀκολουθεῖ τήν καθιερωμένη γραμμή, μόνο μέ κάτι τό ἰδιότυπα αὐτοσχεδιαστικό, τό παράδοξα πρόχειρο. Κι' αὐτό ὅμως τάλι κάτι εἶταν.

Τίρμα στά ἱστορικά στοιχεῖα. Μιά μικρή παρένθεση τό πολύ-πολύ: Ἡ γαλλική πρωτοπορία, ἡ μεταξύ 1919—1929, τί ἔκανε; Δέν ἄφησε πίσω της οὔτε ἕνα συγγραφέα, οὔτε ἕνα ἀποτύπωμα στή δραματωργική. Ξίπναζε τούς ἀφελεῖς ξαναφέρνοντας στήν ἐπιφάνεια τίς ἐλισαβετιανές ἐλευθερίες στή διάρθρωση τοῦ ἔργου καί χωρίς τόν χυμώδη πρωτογονισμό τῶν ἐλισαβετιανῶν, χωρίς τόν κολασμένο πληθωρισμό τους. Ὁ γερμανικός ἐξπρεσιονισμός εἶναι τό μόνο ἀξιόλογο κίνημα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλά κι' αὐτός δέν ἀφήνει πίσω του παρά ἕναν ἀντιεξπρεσιονιστή στίς οὐσιαστικές ἐπιδιώξεις του συγγραφέα: τόν Μπρέχτ. Ἀνάμεσα στίς ἐξπρεσσιονιστικές ἀφαιρέσεις καί στήν πολιτική εἰκονογράφηση πού εἶναι ὁ Μπρέχτ, μεσολαβεῖ μιά ἄβυσσος.

Ὅλ' αὐτά πολύ πρόχειρα καί συνοπτικά. Μετά τόν δεύτερο μεγάλο πόλεμο, ἀπό τό 1950 καί πέρα, ἔχουμε ξαφνικά μιάν ἀπροσδόκητη ἀνθοφορία σέ συγγραφικά τάλαντα· Εὐρώπη κι' Ἀμερική συναγωνίζονται. Τό ἄν οἱ ἀντιπροσωπευτικώτεροι δραματουργοί τοῦ Θεάτρου τοῦ Παραλόγου γράφουν στά γαλλικά, δέν σημαίνει τίποτα· οἱ φωνές τους ξεκινᾶνε ἀπό διαφορετικά σημεῖα, κομίζουν μαζί τους μηνύματα ἄσχετα καί μακρινά. Δέν ἔχει τίποτα τό γαλλικό ὁ Σάμιουελ Μπέκετ. Καί οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι, ἄλλωστε, ἀπαρνήθηκαν τό πατροπαράδοτο βουλεβάρτο τους, τό παράτησαν βορά μιᾶς κοινωνικῆς μερίδας ἁπλῆστης, κακομαθημένης, παρασιτικῆς, καί πού ἡ ποίηση τήν τιμωρεῖ χαζεύοντάς την ν' ἀναμασάει ὅ,τι πρωτογεύτηκε πρίν ἀπό ἐνάμιση αἰῶνα. Εἶναι τό θέατρο-παχνί, τό θέατρο ἑνός ὁρισμένου Παρισιοῦ γιά τήν διεθνῆ ἐπαρχία.

Σέ τί ἔγκειται λοιπόν ἡ ἀντινομία πού σημειώσαμε στήν ἀρχή; Στό ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε σήμερα μ' ἕνα θέατρο πρωτότυπο, πού ὅμως ἐμφανίζεται σέ κατάσταση ἀμηχανίας: Τό κοινό δέν τό παρακολουθεῖ. Ποιό κοινό; Τό εὐρύτερο φυσικά, αὐτό πού κατά παράδοση εἶναι καί τό γνήσιο ἐκκλησίασμα τοῦ θεάτρου. Τό ἄν ἡ νεολαία ἐνδιαφέρεται γιά τ' ἀνανεωτικά κινήματα, γιά τά πρωτοποριακά ἔργα, αὐτό δέν σημαίνει καί πώς βρισκόμαστε σέ θεατρική ἀκμή. Εἶναι ἕνα σημάδι παρήγορο, ἀξιοπρόσεχτο, ἀλλά πού δέν λύνει τό πρόβλημα. Ἡ νεολαία παρακολουθεῖ — ἔξω, ὄχι ἐδῶ — τό καινούργιο θέατρο γιά πολλούς καί σύνθετους λόγους: Ἐπειδή τό ἔχει πάρει σάν κάτι προσωπικό, δικό της, αἱρετικό, προκλητικό, πού ἀντιπροσωπεύει τόν ἀντικομφορμισμό της. Ἐπειδή δέν εἶναι μτολιασμένη μέ τούς καθιερωμένους τρόπους κι' ἔτσι δέν παρουσιάζεται ἀδιαπέραστη στό νεότροπο. Ἐπειδή ἡ νέα θεατρική διάλεκτος τῆς εἶναι ὀργανικά πιό συγγενική, ὅπως τῆς εἶναι κι' ὁ νέος λυρικός λόγος. Ἐπειδή ἡ εὐαισθησία της, φυσιολογικά, ἔχει περισσότερη ὀξύτητα. Οἱ παλαιότεροι δέν ἔχουν οὔτε τόν καιρό οὔτε τήν ἀναγκαία δεκτικότητα γιά νά μυηθοῦν. Καί οἱ νέοι τρόποι χρειάζονται λίγο-πολύ κάποιαν ἐνημερότητα, ἄν ὄχι μύηση.

Πρόκειται τάχα γιά φαινόμενο χωρίς προηγούμενο στήν Ἱστορία; Ὄχι μέ τήν ἔννοια πού τό νομίζουν πολλοί. Τό θέατρο γνώρισε κι' ἄλλοτε ἐποχές ὅπου εἶταν διεσπασμένο ἤ καί μονόπλευρο. Ἐποχές πού εἶχαν αὐλικό θέατρο μόνο. Ἄλλες πού εἶχαν λόγιο θέατρο ἀπό τή μιά καί λαϊκό ἀπό τήν ἄλλη. Ἡ δική μας, μήπως ἀνήκει σ' αὐτές τίς δεύτερες; Σέ πρώτη ἐντύπωση ναί· ἀλλά μόνο σέ πρώτη ἐντύπωση. Γιατί, στήν Ἱστορία τοῦ Θεάτρου, ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι στίς ἐποχές μέ τήν διπολικότητα πού λέμε, τό καλλιτεχνικότερο, τό ζωντανότερο, τό ποιητικότερο θέατρο εἶταν τό λαϊκό, ὄχι τό λόγιο. Σήμερα, συμβαίνει τό ἀντίθετο. Τό πρωτοποριακό μας θέατρο εἶναι λόγιο. Χρειάζεται λοιπόν μιά διόρθωση στόν χαρακτηρισμό: Ἔχουμε θέατρο λόγιο ἀπό τή μιά καί θέατρο ἐμπορικό ἀπό τήν ἄλλη. Τό ἐμπορικό δέν εἶναι καί λαϊκό: Ἄν καί συχνάζεται ἀπό τό πλατύτερο κοινό, ἡ προέλευσή του, τά σχήματά του, ὁ στατικός του χαρακτήρας δείχνουν πώς ἔχει προέλευση κοινωνική ἄλλη. Εἶναι τό θέατρο τῶν εἰσοδηματιῶν, μικρῶν ἤ μεγάλων ἀδιάφορο. Διανύουμε μιά φάση τῆς κοινωνικῆς διαδικασίας ὅπου οἱ παραγωγικές τάξεις, ὑπό τήν ἐπήρεια τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, κατακαθίζουν, πλαδαραίνουν, τό βιοτικό τους ἐπίπεδο βελτιώνεται, κι' αὐτές μετατάσσει ψυχολογικά στήν ἀμέσως παραπάνω βαθμίδα. Ἔχουμε ἕναν ἐξαστισμό τῶν λαϊκῶν τάξεων, πού δέν συνοδεύεται κι' ἀπό ἀνάλογη ἐκλέπτυνση στόν αἰσθητικό τομέα.

Ἔτσι, ὁ πνευματικός ἀναβρασμός περιορίζεται στήν κατηγορία τήν πιό χλωρή κι' ἀδούλωτη, τή νεολαία· Τό νέο λόγιο θέατρο εἶναι καί ποιητικό κι' αἱρετικό. Ἀπό ἐκεῖ ἡ διάσπαση, διεθνῶς, ἡ ἀγεφύρωτη. Ὅσοι βλέπουν τό θέατρο ἀπό τή σκοπιά τοῦ ταμείου, μιλᾶνε γιά κρίση. Ὅσοι τό ἀντικρύζουν ἀπό τή σκοπιά τῆς παραγωγῆς, μιλᾶνε γιά ἀκμή.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES ΓΑΦ ΑΡΧΕΙΟ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 24 Ἰανουαρίου 1970

113

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΛΕΓΧΟΣ

ΜΙΑ παράγραφος στήν ἐπιφυλλίδα τῆς 31ης Δεκεμβρίου, πού εἶχε τίτλο «Ἁγιοβασιλιάτικος ρεμβασμός», ἀπέφερε καρπό γευστικόν, ὥριμο, μιάν ἐπιστολή ἀσφαλῶς οὐσιαστικώτερη ἀπό τήν ἐπιφυλλίδα. Θά ζητήσω τήν ἄδεια νά τῆς παραχωρήσω τή θέση τούτη σήμερα. Ἀγγίζει ἕνα θέμα πού δέν ἐπιτρέπεται ν' ἀπομείνει ἰδιωτικό. Ἡ ἐσωτερική συνοχή ἐξ ἄλλου τῆς ἐπιστολῆς εἶναι τέτοια πού δέν ἐπιδέχεται ἀνθολόγηση· τήν παράθεση, στό σύνολό της σχεδόν, ἐπιβάλλει. Περιορίζομαι νά σημειώσω, γιά νά τήν εἰσαγάγω, πώς ἡ ἡ ἐπιφυλλίδα τῆς 31ης Δεκεμβρίου σχολίαζε μιά συνέντευξη τοῦ Ἄρνολντ Τόϋνμπη, δημοσιευμένην τρεῖς ἡμέρες πρίν στό «Βῆμα» κι' ὅτι ἡ πρόταση πού προκάλεσε τήν ἐπιστολή εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «Ὁ ὀρθολογισμός (...) εἶναι τό ἀφιόνι πού μᾶς κοίμισε γιά ν' ἀντικρύσουμε ὅσο τό δυνατό ἀργότερα τά ἀποτρόπαιο πρόσωπο τῆς Ἀλήθειας». Τήν ἐπιστολή ὑπογράφει ὁ καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου κ. Θ. Π. Τάσιος. Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἡ εὐρύτατα ἐνήμερη καί φιλοσοφικά συγκροτημένη σκέψη του μᾶς σταματάει, στή στήλη τούτη.

Ἀφοῦ ὑπογραμμίσει τή συμφωνία του μέ τήν παραπάνω πρόταση περί ὀρθολογισμοῦ, ὁ κ. Τάσιος συνεχίζει: «Ξέρετε πόσο συντριπτική εἶναι ἡ πλειοψηφία τῶν νεο-δογματικῶν ἐπιστημόνων. Ὑπάρχει, μάλιστα, στή σύγχρονη ἐλεύθερη ἐπιστήμη, ὁ ὅρος «ὀρθολογιστική ἀφέλεια» πού περιγράφει αὐτήν τήν πλειοψηφία...

»Τώρα, ἕνα ἀπό τά κοινά χαρακτηριστικά ὅλων τῶν δογματισμῶν εἶναι καί ἡ ἀδίστακτη χρήση ἐτοιμων ἐπιθέτων: Τόν Bergson τόν εἶπαν «μυστικιστή» καί ξάφνισαν, ὅταν προφήτεψε ὅτι «ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας δέν θά εἶναι μιά μέθοδος ὀρθολογική ἀλλά μιά μέθοδος μεταστροφῆς, πού θά φέρει τό ἐγώ μας σέ ἄμεση ἐπαφή μέ τόν κρυφό ἑαυτό μας». Θά εἶταν ὅμως δύσκολο νά ποῦν τό ἴδιο καί γιά τούς συγγραφεῖς ἑνός σύγχρονου τεχνικοῦ βιβλίου: «Ἡ μέθοδος σχεδιασμοῦ» («The design method, Butterworths, Λονδῖνο, 1966), ὅταν στό κεφάλαιο τοῦ δημιουργικοῦ ἐνεργήματος (πού ὁδηγεῖ στή σύλληψη ἑνός τεχνικοῦ ἔργου ἀπ' τό σύνολο τῶν δεδομένων τοῦ προβλήματος), οἱ τεχνικοί αὐτοί: α) Μιλοῦν γιά τήν ἀπώθηση τοῦ θέματος ἀπ' τό διανοητικό μέπτωπο, ἔτσι ὥστε ἡ ἐκκόλαψη νά γίνει στό ἐπίπεδο τοῦ ἀσύνειδου. β) Συνιστοῦν τήν ἐφαρμογή τῆς «θύελλας τῶν ἰδεῶν» (brainstorming) ἤ τῆς «προσωπικῆς ἀναλογίας» (personal analogy) πού εἶναι καθαρά ἀντιδιανοητικές τεχνικές, μέ πολλήν δραματικότητα στή διαδικασία. Ἡ διανοητική ἐπ-ἐξεργασία θά ἔπεται μιᾶς συγκινησιακῆς νά ποῦμε προ-ἐργασίας.

»Κι' ἀκόμη, δέν ἄκουσα νά λένε τίποτε γιά τόν Koestler καί τήν ὁμάδα του ὅταν ὑποστήριζε ὅτι τό νοητόν σύμπαν δέν εἶναι «ὁμοιογενές» καί δέν κυβερνᾶται ἀπό ἕναν ἐπιστημονικό νόμο, ἀλλά σύγκειται ἀπό ἐπάλληλα «ἐπίπεδα ὀργανώσεως» χωρίς ἀλληλοπροεκτάσεις. Ἡ ἐμπειρία τοῦ κάθε ἀναβαθμοῦ εἶναι ἀσυσχέτιστη μέ τίς ἐμπειρίες τῶν ἄλλων ἀναβαθμῶν. Ἀκριβῶς δέ, μέ δύο λόγια, πάνω σ' αὐτή τήν εἰδικώτερη ἄποψη τοῦ ὑπέρλογου (πού εἶναι ὁμοούσιο τοῦ παράλογου) θά ἤθελα νά σᾶς κουράσω(...)».

Μιά μικρή παρένθεση ἐδῶ: Ἄμποτε νά εἶταν τέτοιοι ὅλοι οἱ κόποι μας. Τόσο γενναιόδωροι, ἀποδοτικοί...

«Πρόκειται οὐσιαστικά — συνεχίζει ὁ καθηγητής κ. Τάσιος — γιά μιάν ἐπιστροφή στίς ἐμπειρικές βάσεις τοῦ ἐπιστημονικοῦ οἰκοδομήματος καί γιά μιά προσπάθεια νά ἀποκαθάρωμε τά ὅρια ἐφαρμογῆς κάθε τέτοιου συνόλου πού, ἀναγκαστικά, ἔχει θεμελιωθῆ πάνω σέ ἐμπειρικά αἰτήματα. Αὐτή μάλιστα ἡ ἐπιστροφή εἶχε κάτι ἀπ' τή σεμνότητα τοῦ Γαλιλαίου: Παραιτηθήκαμε (προσωρινά;) ἀπ' τήν ὑπερφίαλη ἀπαίτηση νά περιγράψωμε τόν Κόσμο μέ ἕναν καθολικό νόμο, καί ἀρκούμαστε νά τόν γνωρίζωμε (καί νά ἐπωφελούμεθα) μέ τρόπους προσεγγιστικούς καί ἀποσπασματικούς(...).

»Καί γιά νά ξαναγυρίσουμε στό θέμα, τό παράλογο καί τό ὑπέρλογο δέν εἶναι συνώνυμα τῆς τρέλλας ἤ τοῦ χάους. Εἶναι ἡ νομιμοποίηση ὅλων τῶν πιθανῶν ὁδῶν προσπελάσεως τῆς Ἀλήθειας, μέ τούς ἐσωτερικούς κανόνες πού θά ἀνακαλύψουμε ἐμπειρικά μέσα στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές. Ἄλλο, τώρα, ἄν οἱ κανόνες αὐτοί εἶναι ἀδιερεύνητοι, ἤ ἀπ' τή φύση τους, πολύ προσωπικοί. Δέν σημαίνει μέ τοῦτο ὅτι εἶναι καί ἀπ-άνθρωποι. Σ' ὅλες τίς ὁδούς θά ἐφαρμόσωμε κάποιον ὀρθο-λογισμό, ἀλλά ὡς ἐργαλεῖο, ὄχι ὡς δυνάστην.

»Ἡ νομιμοποίηση τοῦ ἐξωλογικοῦ, λοιπόν, σημαίνει τήν ἀπόλυτη καί λογικά ἀνεξέλεγκτη ἐλευθερία παράλληλων κινήσεων σέ ἄλλους ἀναβαθμούς, μέ τούς «νόμους» δέ πού θά προσιδιάζουν στόν καθένα (στόν ἀναβαθμό τοῦ μικρόκοσμου, στόν ἀναβαθμό τοῦ κύτταρου ἤ στόν ἀναβαθμό τῆς ἐκστάσεως). Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπ' τήν μυστηριώδη φύση του πολύεδρος καί ἀσυνεχής, αὐτό εἶναι μοῖρα του—θᾶταν ἀπαράδεκτο νά τό θεωροῦμε ντροπή του, ἐν ὀνόματι ἑνός «ἐπιστημονικοῦ» φανατισμοῦ τῆς μιᾶς χορδῆς».

Μέ πόνο ψυχῆς ἀναγκάζομαι νά παραλείψω χωρία πού δίνουν στήν ἐπιστολή τοῦ κ. Τάσιου τό πλάτος μαρτυρίας ἀπό τίς πιό διαφωτιστικές καί ὑπεύθυνες, ἀλλά οἱ διαστάσεις τοῦ χώρου τό ἐπιβάλλουν. Πηγοίνω λοιπόν στήν παράγραφο πού συμπεραίνει γιά τά προηγούμενα:

«Τώρα, ὅποιος ἀρέσκεται στή θαλπωρή τῶν περιγεγραμμένων «βεβαιοτήτων» θά κινεῖται μέσα σέ ἕναν μόνον ἀναβαθμό, καί ἡ πορεία του θά εἶναι πολύ θεμιτή καί, κυρίως, πολύ χρήσιμη. Ἀλλ' ἄς μήν τολμᾶ νά μιλάει γιά ἑνότητα ἤ νά χλευάζει τήν νεφελώδη φύση τῆς ἐλευθερίας.

»Ὅσο γιά μένα, μέ πολλή χαρά συντάσσομαι μέ τόν Bollinow (1953) πού ὁμολογεῖ ὅτι «ἡ φιλοσοφία βραδυπορεῖ καί ἡ ποίηση τῆς προλειαίνει τό ἔδαφος». Στό κάτω-κάτω, αὐτό τό γεγονός (π.χ. ὁ Haidegger ἀπό τόν Rilke, ὁ Sartre φιλόσοφος ἀπό τόν Sartre λογοτέχνη κλπ.) μπορεῖ νά εἶναι μιά ἱστορική κατάφαση τοῦ καθολικώτερου εὔρους τοῦ ἀνθρώπου.

»Πάντως, ὅσο ὁ «ὀρθολογισμός» περιορίζεται στίς φυσικές διαστάσεις ἑνός ἐργαλείου μερικῆς ἐφαρμογῆς, τόσο λιγώτερο κακό θά προκαλεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη στό ἀπόλυτο κῦρος του. Καί τόσο λιγώτερες ἀπογοητεύσεις θά μᾶς παρέχουν οἱ ἐπιστημονικῶς ἀθέμιτες παρεκτάσεις τῶν περιωρισμένης ἰσχύος συμπερασμάτων του. Ἀρκετά πληρώσαμε ἀπ' τήν ἀσύνετη αἰσιοδοξία τῶν Οὐγκώ («χτίζοντας ἕνα σχολεῖο, κλείνετε μιά φυλακή»), κι' ἀρκετά πονέσαμε ἀπ' τούς μεταπράτες τῆς ἐπιστήμης σέ στύλ Γκαγκάριν («ἔψαξα ἐκεῖ ψηλά καί πουθενά δέν τόν βρῆκα τό Θεό τους»).

Τά ἐλάχιστα πού παραλείπω ἀπό τό τέλος τῆς ἐπιστολῆς, εἶναι προσωπικά, μέ τήν ἔννοια τῆς τιμητικῆς ἐπιδοκιμασίας ἀπόψεων τοῦ ὑπογραφόμενου, ἔτσι πού νά παρέλκει ἡ παράθεσή τους.

Δέν θά προσθέσω στά ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Τάσιου ἄλλα ἐπιχειρήματα, ἀναγκαστικά ἀναρμόδια σέ σύγκριση μέ τά δικά του. Ἔρχεται μόνο στό νοῦ μου τώρα κάτι πού διάβαζα τίς προάλλες, σέ βιβλίο πρόσφατο τοῦ σύγχρονου Γερμανοῦ φιλοσόφου Βάλτερ Κάουφμαν. Τό παραθέτω σέ συσχετισμῶ μέ τήν παραπάνω πρόταση τοῦ Bollinow. Ὁ Κάουφμαν παρατηρεῖ πῶς ἡ φιλοσοφία στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα εἶναι ὑστερογέννητη σέ σχέση μέ τήν ποίηση. Καί φτάνει στό ἀκόλουθο βλάσφημο (δικαίωμά μας, ἄν θέλουμε, νά τό κρίνουμε ἔτσι) συμπέρασμα: «Αὐτό πού πρέπει στό ξεκίνημά μας νά ὑπογραμμίσουμε, εἶναι ἁπλῶς, ὅτι ἡ ὑπόθεση πώς ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων κι' ὁ Ἀριστοτέλης εἶταν ἀνώτεροι σέ σοφία ἀπό τούς τραγικούς ποιητές, πρέπει νά θεωρηθεῖ προβληματική. Πραγματικά, ἡ ἔλλειψη ταπεινοφροσύνης τους, δικαιολογεῖ ἐρωτήματα γιά τή σοφία τους».

Δέν ὑποτιμᾶται κανένας. Ἀλλά καί τό διαδοτήριο πρός τή Γνώση—τό ὑποκειμενικό αὐτό τῆς Ἀλήθειας—δέν εἶναι προνόμιο κανενός.

CLASSICAL ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΦΙΛΟΝΟΥ ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ AMERICAN SCHOOL MDCCCLXXXVI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 28 Ἰανουαρίου 1970

1-14

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΕΜΠΛΟΚΗ

ΚΑΘΕ ΕΠΟΧΗ ΣΤΟΝ οἱ ἄνθρωποι κάνουν μιά δραματική προσπάθεια νά συλλάβουν τό νόημά της. "Οταν λέμε «οἱ ἄνθρωποι», πρέπει, ὅπως σέ κάθε ἀνάλογη πρόταση, νά ἐννοοῦμε «μερικοί» ἄνθρωποι· γιατί τέτοια χαρακτηριστικά — καί τέτοια αἰτήματα — δέν ἔχουν μέτρο τους τήν ποσότητα. Οἱ ἄνθρωποι, σέ κάθε καιρό, δέν κάνουν καμμιά δραματική προσπάθεια ἄλλην ἀπό τό νά γραπώνονται στή ζωή καί νά χαίρονται ὅσο γίνεται πιό ἐντατικά καί πιό ἄνετα τούς καρπούς της. Στήν ἀπόλαυση ἐμπεριέχεται γι' αὐτούς καί τό νόημα. "Ωστε ἡ ἀναδίπλωση πού ἐκφράζεται μέ τήν ἀνάγκη γιά συνειδητοποίηση καί κρίση εἶναι γνώρισμα μερικῶν μόνον ἀνθρώπων. Φαίνεται ὅμως, ὅτι κάτι σάν κοινή συγκατάθεση, ἔχει κάνει νά θεωροῦμε σέ τέτοια θέματα τή μειοψηφία ἀντιπροσωπευτικήν, κάτι σάν φορέα τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς της. Μέ τήν ἔννοια τούτη μιλᾶμε καί γι' ἀνάγκη, γιά δίψα νά γίνει κατανοητός ὁ κόσμος μέ τά μέτρα καί σταθμά μιᾶς ἱστορικῆς του στιγμῆς.

Τά παραπάνω ἀπορρέουν ὀργανικά ἀπό τόν συσχετισμό τῶν ἀπόψεων τοῦ "Αρνολντ Τόϋνμπη, ὅπως τίς εἴχαμε ἰδεῖ διατυπωμένες στή συνέντευξή του πού δημοσιεύτηκε στό «Βῆμα» τῆς Κυριακῆς 28 Δεκεμβρίου, καί τῆς ἐπιστολῆς τοῦ καθηγητή κ. Θ. Π. Τάσιου (βλ. «Τό Βῆμα» τῆς 24ης τρέχ.). Ἡ ἐπιστολή ἀναφερόταν σ' ἕνα εἰδικό σημεῖο, προσδιορισμένο ἀπό τόν σχολιασμό τῶν ἰδεῶν τοῦ Τόϋνμπη, πού εἶχε ἐπιχειρήσει ἡ στήλη τούτη. Τό θέμα ὅμως εἶναι πλατύτερο ἀπό τόν σχολιασμό μας. Γιά νά ἐκτιμήσουμε τό πλάτος του, δέν ἔχουμε παρά νά σταθοῦμε σέ μιάν ἄλλη πρόταση τοῦ Τόϋνμπη, αὐτήν ἀσυμπλήρωτη, καί σάν ριγμένην ἔτσι, πάνω στή φορά του λόγου. "Ελεγε πώς ἡ ἐποχή μας μοιάζει μέ τήν περίοδο τήν ἀμέσως πρίν ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ. «Ἡ Ρώμη καί ἡ Ἑλλάς — συνέχιζε — εἶταν κυριευμένες ἀπό ἀνία. Δέν ἔβρισκαν νόημα στή ζωή». "Ας ἐρευνήσουμε γιά λίγο τό κρίσιμο τοῦτο θέμα, πέρα πιά ἀπό τίς προαναφερμένες ἐπιφυλλίδες, ὄχι σ' ἄμεση μ' ἐκεῖνες συνάρτηση.

"Ολοι ξέρουμε πώς ἡ πρίν ἀπό τήν ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐποχή εἶταν χαρακτηρισμένη ἀπό μιάν ἔντονη ἠθική κρίση. Λυκόφως πένθιμο, δραματικό, τοῦ ἀρχαίου κόσμου, κλονισμός ἐσωτερικός τῶν ἀξιῶν του, κάτι σάν τρόμος ἀνεπίγνωστος γιά τήν κατάρρευσή του, διάχυτη ἀναρχία στόν κόσμο, ὄχι τόσο πολιτική ὅσο πνευματική, ἔλλειψη σημείων προσανατολισμοῦ, ἕνα αἴσθημα πώς ἡ οἰκουμένη ἀπομένει ξαφνικά ὀρφανή, δίχως ἠθικά ἐρείσματα, ἡ ζωή δίχως ἀντίκρυσμα, κύρος. "Ολ' αὐτά ἔκαναν τήν ἀνθρωπότητα νά ψάχνει παραζαλισμένη γιά κάποια πίστη, νά εἰσάγει ἄρον - ἄρον δοξασίες ἐξωτικές, παράδοξες, μυστικισμούς ἀδιακρίβωτους κι' ἀκαταστάλαχτους, νά γυρεύει αὐτό πού λέμε, στό πλατύτερό του τό περιεχόμενο, ἕναν «θεό».

Καί τότε πάλι ὁ εὐδαιμονισμός εἶταν διάχυτος, ὅπως σήμερα, ἄν καί γι' ἄλλους ἱστορικούς λόγους. Καί τότε, ὅπως σήμερα, οἱ αὐθεντίες εἶχαν διαβρωθεῖ. "Ας μήν προχωρήσουμε περισσότερο στίς ἀναλογίες, θά εἶταν ἐπικίνδυνο: Ἡ πρόληψη πώς ἡ Ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται κάνει τούς τυπολάτρες, τά ὀκνηρά πνεύματα, νά ζητᾶνε παντοῦ καί πάντοτε μηχανικές λύσεις. Εἶναι ἡ πιό ἐκχυδαϊσμένη ἐκδοχή τῶν «διδαγμάτων» τῆς Ἱστορίας· ὁ κ. Χρυσός Εὐελπίδης μᾶς τό θυμίζει μέ κάπως διαφορετικά λόγια στήν πολύ χρήσιμη κι' ἐμπεριστατωμένη «Κλειώ» του. Οἱ ἄνθρωποι ἐπαναλαμβάνονται, ἡ Ἱστορία ὅμως ὄχι. Εἶναι ἀνεξάντλητη σ' ἐφευρετικότητα, δηλαδή σέ συνδυασμούς, ἡ μωρία τῶν ἀνθρώπων. Καί σήμερα, στήν ἐποχή αὐτή τῆς θριαμβεύτριας τεχνολογίας, τῆς κατασκευῆς ἑνός τεχνητοῦ σύμπαντος μέσα στό μέγα φυσικό σύμπαν, τό μόνο πού κρατάει τόν ἄνθρωπο δεμένον μέ τό στοιχεῖο τῆς καταγωγῆς του, ἄρα αὐθεντικόν, εἶναι ἡ ἀμετακίνητη μωρία τοῦ ζώου, ἡ ἐξάρτησή του ἀπό ἕνα εἶδος βαθύτερης «μοίρας», συστατικῆς τοῦ γένους του.

Ζούσανε τότε, στό μεταίχμιο παγανισμοῦ - Χριστιανισμοῦ, τή φάση τῶν μεταφυσικῶν λύσεων. Ζοῦμε σήμερα τή φάση τῶν τεχνικῶν λύσεων. Τήν ἔξοδο μας ἀπό τήν κρίση, πού ὑποκρούει τή θριαμβολογία μας, τήν περιμένουμε ἀπό τήν ἐπιστήμη. Μόνο πού ἡ ἐπιστήμη ἔχει διχαστεῖ: εἶναι ἡ ἐφαρμοσμένη καί ἡ θεωρητική ἐπιστήμη. Ἡ πρώτη, προχωρεῖ μέ λαμπρή αὐτοπεποίθηση στήν οἰκοδόμηση μέσων γιά τήν εὐμάρεια. Ἡ δεύτερη — ἀλλόκοτο! — ἀρχίζει νά «κάνει νερά». "Ισαμε χτές, εἶταν τό μέγα στήριγμα τῆς κόρης της, δηλαδή τῆς ἐφαρμοσμένης ἐπιστήμης. Σήμερα, ἡ σεβαστή αὐτή κυρία μοιάζει νά κυριεύεται ἀπό κάτι σάν κρίση συνειδήσεως, ἀρχίζει ν' ἀμφιβάλλει γιά τίς μεθόδους της, γιά τ' ἀξιώματά της, γιά ἕνα ἦθος πού ρύθμιζε τόν δηματισμό της στό μάκρος μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς. Εἶναι ἀληθινά τάχα ὅσα πίστεψε, δίδαξε, μετέδωσε στήν κόρη της; Ἀντέχουν σέ κάθε ἔλεγχο; "Η μήπως εἶταν μιά σύμβαση, ἀθωωμένη ἁπλῶς ἀπό τήν καλή πίστη; Καί τότε ποῦ ἡ αὐθεντία;

Ἀπό τή στιγμή ὅπου τό στερεό ἔπαψε νά εἶναι στερεό, ἀπό τή στιγμή ὅπου τό ἔσχατο μόριο τῆς ὕλης ἀναλίγωσε σέ κυμάτιο, ἀπό τή στιγμή ὅπου οἱ γενικές ἀρχές ἔχουν ξεφανερωθεῖ ἁπλός κώδικας, σημειογραφία χρηστική ἀξιῶν πού ἀπομένουν ἀνεντόπιστες, ἀδιακρίβωτες, ἀδιανόητες, ἡ συνειδησιακή κρίση εἶταν ἐπόμενο νά ξεσπάσει. Τώρα, οἱ δύο δρόμοι τραβᾶνε χωριστά, ἄσχετοι μεταξύ τους: ἡ κόρη τόν ἕναν, ἡ μάννα τόν ἄλλον. Χειραφετημένη ἡ πρώτη, κάνει πρακτική χρήση, ὅταν αὐτό εἶναι βολετό, τῆς ἐμπειρίας τῆς δεύτερης. Ἡ μητέρα ὅμως (μήπως διατρέχει τήν κλιμακτήρια;) κυριεύεται ἀπό τύψεις, ἐφιάλτες, βλέπει στά ὀνειρά της τήν Χιροσίμα, ὁραματίζεται μιά νέαν, ἐπικείμενη Ἀποκάλυψη, στιγμές - στιγμές μοιάζει νά πατάει στό κατώφλι μιᾶς παραζάλης πού θυμίζει προσηλυτισμό, θρησκευτική κρίση. Ὁ ἀπορημένος παρατηρητής ἀναρωτιέται ἄν τό φαινόμενο εἶναι φυσιολογικό ἤ παθολογικό, παροδικό ἤ ἀποφασιστικό. Μιά ἐπιστήμη πού θεωρεῖ ἠθικό στό ἐξῆς χρέος της ν' ἀμφιβάλλει γιά τά μέσα της, ἀμφιβάλλει ἁπλούστατα γιά τόν ἑαυτό της. Γιατί ἐπιστήμη θά πεῖ ἄβλητα πορίσματα ἐν ὀνόματι ἐγγυημένων μέσων: Ἐνδεχόμενα ἀπεριόριστα πού εἰσάγονται στόν χῶρο τοῦ πιθανοῦ χάρη σ' ὁρισμένες πρῶτες, μεθοδολογικές ἔστω, βεβαιότητες.

Δέν εἶναι ὁ Αὔγουστος Κόντ πού ὑπερτίμησε τό θετικό πνεῦμα· εἶναι ὁ θετικισμός πού πρόδωσε τόν Αὔγουστο Κόντ. Μπαίνουμε σέ μιά νέα «θεολογική περίοδο» περπατώντας πισώπλατα: ἀποφεύγοντας τό φάντασμα ἑνός θεοῦ μέ γνωστό, ἐξανθρωπισμένο πρόσωπο. "Αν ὑπάρχει ἕνα ἰδιότυπο ρῖγος στήν ἐποχή μας, εἶναι αὐτό ἀκριβῶς, ὅτι χωρίς νά βλέπουμε ποῦ πᾶμε, πισωπλατίζοντας, βρεθήκαμε ξαφνικά μέσα σέ κάτι σάν πελώριο ναό, ἀφιερωμένον σ' ἄγνωστη θεότητα. "Ολα γύρω σωπαίνουν, τό χάος βουΐζει, οἱ θόλοι εἶναι δυσθεώρητοι, δέν ὑπάρχουν μέσα σέ κόγχες εἴδωλα νά μᾶς κρατήσουν τό βλέμμα, νά μᾶς βοηθήσουν ὑποβάλλοντας σημεῖα προσανατολισμοῦ, ἀναλογίες, αἴσθημα τοῦ χώρου, συντεταγμένες. Οὔτε λιβάνι οὔτε γλῶσσες κεριῶν. Σιωπή καί χάος. Τό φῶς καί τό σκοτάδι ἐξισώθηκαν.

"Εχουμε μπεῖ σέ μιά θεολογική περίοδο δίχως θεό. Τό κρυφό της μέγεθος καί ἡ αἰσθητική της φρίκη ἀπ' αὐτό ξεκινᾶνε. "Ολοι κάτι γυρεύουν, οἱ πιό συνειδητοί ἕνα «νόημα» τῆς ζωῆς, καί σχεδόν ποτέ δέν συλλογίζονται πώς ὅταν ζητᾶς νόημα γυρεύεις θεό, μιά Πρόνοια, ἕναν σχεδιαστή τέλος πάντων, κάτι ἀκατονόμαστο ἀλλά ποὺ νά ἔχεις σκεφτεῖ τόν κόσμο πρίν ἀπό σένα. Εἶναι ἀδύνατο, φυσικά, νά μή ζητήσεις νόημα ἀφοῦ ἡ τελεολογία βρίσκεται μέσα σου, σέ προσδιορίζει. Τό ν' ἀρνεῖσαι κάθε νόημα στόν κόσμο, εἶναι κι' αὐτό ἕνα ἄλλο νόημα, καί πιό φανατικά μυθοποιημένο ἀπό τό πρῶτο, γιατί διαβλέπει, προϋποθέτει ἀδιαφορία, ἀπάθεια, ἀπόσταση ἤ καί στυγνή ἐχθρότητα, ὅλα τους ἰδιότητες ἠθικές, προσωπικές. Τό σύμπαν εἶναι ἕνα ἀδιέξοδο ἀπ' ὅπου δέν μπορεῖς νά ξεφύγεις γιατί δέν ἔχει δρόμο γιά πίσω. Ἀδιέξοδο - παγίδα. Ἐξυπακούει προγενέστερη καταδίκη: νά τό ζήσεις, νά τό ὑποστεῖς, νά τό ἐξαντλήσεις μέσα στά δεδομένα σου ὅρια, νά τό ἐγκρίνεις ὑποχρεωτικά ἤ ὑποχρεωτικά νά τό ἀπορρίψεις. "Εχεις τήν εὐχέρεια νά τοῦ ἀρνηθεῖς ἕνα πρόσωπο, μιά συνειδητή βούληση, αὐτό ὅμως δέν σημαίνει τίποτ' ἄλλο παρά πώς ἔχεις τήν εὐχέρεια νά μή δεχτεῖς νά τό οἰκειωθεῖς. "Ενας Θεός ἀπρόσωπος εἶναι πιό δυναστικός ἀπό ἕναν Θεό προσωποποιημένον. "Οσο περισσότερες ἀνθρώπινες ἰδιότητες τοῦ ἀρνιέσαι, τόσο περισσότερες τοῦ ἀναγνωρίζεις ἰδιότητες θεϊκές.

Σέ τοῦτο ἔγκειται ἡ διαφορά τῆς ἐποχῆς μας ἀπό τήν ἀμέσως προχριστιανική περίοδο. Ἡ μεταφυσική της δίψα ἔχει πισωστρέψει σέ φάσεις πρωτόγονες, ἀγριεμένες, βουτηγμένες στό ταμπού, μιά φρίκη ἀφηρημένης, ὅπως τότε ὅπου ὅλα γύρω εἶταν ἐρωτήματα κι' ἀπάντηση δέν ἔρχεται ποτέ καμμιά.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 31 Ἰανουαρίου 1970

1-15

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ

ΜΕ ΠΟΣΗ ἀνακούφιση βλέπουμε στό νέο τεῦχος τοῦ «Φιλολογικοῦ Φιγκαρό» νά δημοσιεύεται μιά ἐπιστολή ἔντονης διαμαρτυρίας, μέ τίς ὑπογραφές τεσσάρων παιδιῶν πού φοιτοῦν σέ βελγικό Γυμνάσιο! Ἔχουν ξεσηκωθεῖ γιά τήν ἀναίδεια τοῦ νεοσσοῦ ἐκείνου τῆς Λογοτεχνίας πού εἶχε γράψει στό ἴδιο περιοδικό διάφορες ἀνοησίες περί Ἀλμπέρ Καμύ. Ὁ ἀναγνώστης αὐτῆς - ἐδῶ τῆς στήλης θά θυμᾶται ἴσως τή δική μας ἀγανάκτηση γιά τό ἴδιο θέμα. Εἴχαμε ἐξεγερθεῖ ἐπειδή τό ζήτημα δέν εἶταν ἰδιωτικό, μιᾶς ὁρισμένης ἐθνικῆς Λογοτεχνίας, ἀλλά κινδύνευε νά χαρακτηρίσει — καί νά κακοχαρακτηρίσει — ἕναν ὁλόκληρο κόσμο: τίς νέες γενιές.

Οἱ τέσσεροι νεαροί Βέλγοι δείχνονται, στήν οὐσία, αὐστηρότεροι ἀπό ἐμᾶς. Ἀρχίζουν τήν ἐπιστολή τους μέ τή δήλωση πώς ὅλο τό ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ τούς «ἀπεγοήτευσε βαθιά», σχεδόν τούς «σκανδάλισε». Ἂν ἔχει κανένας τό δικαίωμα—συνεχίζουν—ν' ἀμφισβητήσει τή σημασία καί τίς ἰδέες ἑνός συγγραφέα, ἔχει ὅμως καί τήν ὑποχρέωση νά τόν σεβασθεῖ. Ὅλη ἡ σειρά τῶν ἄρθρων πού ἀναφέρονταν στόν Καμύ, κατά τή γνώμη τῶν τεσσάρων ἐπιστολογράφων, εἶχε ὡς γενικό της χαρακτηριστικό τήν ἐπιπολαιότητα. Δέν ἐξαιροῦν τά ἐγκωμιαστικά ἄρθρα: Τό πρῶτο, τοῦ Ζύλ Ρουά, βρίσκουν ὅτι περιόριζε τό θέμα Καμύ σέ κάτι σάν δυσάρεστο καί περιττό ἀνέκδοτο τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ ἀρθρογράφου. Τό ἄρθρο τοῦ γνωστότατου κριτικοῦ Ρομπέρ Καντέρς, τό περίμεναν ἱκανό νά ἐμβαθύνει περισσότερο. Ἀλλά ἐκεῖνο πού προκαλεῖ τήν ἀγανάκτησή τους, εἶναι τό ἄρθρο τοῦ νέου «μυθιστοριογράφου». Μέ πρόθεση παρωδίας τοῦ «πομπώδους ὕφους» του, λένε πώς τό «σοβαρό» στήν ὑπόθεση αὐτή εἶναι ὅτι ἕνας συγγραφέας—ὁ ἀρθρογράφος—δείχνεται σέ τέτοιο βαθμό ἀνίκανος νά κατανοήσει τό ἔργο τοῦ Καμύ. Καί τό ἀκόμα σοβαρότερο, προσθέτουν, εἶναι πώς ἕνα περιοδικό σημαντικό ὅπως ὁ «Φιλολογικός Φιγκαρό», ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό του νά δημοσιεύει τέτοιες ἀνοησίες. (Πρός τιμήν τοῦ περιοδικοῦ, ἄς σημειώσουμε πώς τήν ἐπιστολή τήν καταχωρεῖ χωρίς σχόλια. Θυμόμαστε, μέ τήν εὐκαιρία τούτη, τό παράδειγμα ἑνός ἑλληνικοῦ περιοδικοῦ πού, πρίν ἀπό τόν «Φιγκαρό», ἔκανε κάτι ἀνάλογο, δημοσιεύοντας ὅλες τίς ἐνυπόγραφες ἐπικρίσεις ἀναγνωστῶν του· μόνο πού, στήν Ἑλλάδα, μερικοί εἶχαν θεωρήσει ἀνοησία τοῦ περιοδικοῦ αὐτή τήν ἀντικειμενικότητα...).

Ἀξίζει νά ἰδοῦμε σέ πλάτος τήν ἐπιχειρηματολογία τῶν τεσσάρων νεαρῶν Βέλγων, γιατί εἶναι: ἕνα πειστήριο τῆς ἐποχῆς μας σημαντικότερο ἀπό τό ἄρθρο τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου «μυθιστοριογράφου». Ἡ δήλωσή του, λένε, φανερώνει μιά θεμελιακή ἔλλειψη ἀντιμότητας. Ἂν διάβασε τό ἔργο τοῦ Καμύ καί δέν μπόρεσε νά τό καταλάβει, καί τότε θά πεῖ πώς εἶναι μυαλό στενό, χωρίς εὐαισθησία κι' ὁρίζοντες, ἤ δέν θέλησε ν' ἀναγνωρίσει τήν ἀναμφισβήτητη καλλιτεχνική ἀξία ἔργων καθώς ὁ «Καλιγούλας», ἡ «Πανούκλα» κλπ. Τό ἄρθρο εἶναι «ἀνέντιμο», τό ξαναλένε.

«Μελετήσαμε τό ἔργο τοῦ Καμύ—καταλήγουν οἱ τέσσεροι νεαροί ἐπιστολογράφοι—τούς τρεῖς τελευταίους αὐτούς μῆνες. Χωρίς νά προβάλουμε τήν ἀξίωση πώς τό κατέχουμε στήν ἐντέλεια ἤ νά παίρνουμε ἐδῶ θέση σ' ὅ,τι τό ἀφορᾶ, μποροῦμε νά συμπεράνουμε ἀπό τά δημοσιευμένα ἄρθρα πώς οἱ συγγραφεῖς τους ἔχουν ξεπεραστεῖ ἀπό τό ἔργο τοῦ Καμύ εἴτε λόγω τῆς προχωρημένης τους ἡλικίας (γιατί ὁ Καμύ δέν διαβάζεται πιά παρά μόνον ἀπό τούς νέους) εἴτε γιατί δέν θέλουν ν' ἀναγνωρίσουν τή σημαντικότητά του· τόν ἐλιγμό ὅμως αὐτόν τόν χαρακτηρίσαμε κιόλας ἀνέντιμον».

Σταράτα!

Καί τώρα, τό ζήτημα πού προβάλλει εἶναι ἁπλό ὅσο κι' ἀξιοπρόσεχτο: Οὔτε οἱ τέσσεροι νεαροί Βέλγοι εἶναι βέβαια στατιστική ἔνδειξη οὔτε, πολύ λιγότερο, ὁ ἀξιοθρήνητος ἐκεῖνος «μυθιστοριογράφος». Εἶναι ὅμως στατιστική ἔνδειξη οἱ ἀριθμοί κυκλοφορίας πού εἴχαμε παραθέσει στή σχετική ἐπιφυλλίδα μας. Ὁ Καμύ διαβάζεται, καί πολύ. Γιά νά ξεκαθαρίσουμε ὅμως τό ὀπτικό μας πεδίο, ἄς ποῦμε πώς ὁ συγγραφέας τοῦ «Μύθου τοῦ Σισύφου» καί τοῦ «Ἐπαναστατημένου ἀνθρώπου» στάθηκε περισσότερο ἕνας πνευματικός ἡγέτης παρά ἕνας ἐνστιγματικός καλλιτέχνης. Κανονικά, τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν ἡ ἀκτινοβολία δέν διαρκεῖ περισσότερο ἀπό μιά γενεά. Γιά νά μήν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό τόν γαλλικό χῶρο, ἄς πάρουμε τά κοντινά προηγούμενα τοῦ André Gide καί τοῦ Maurice Barrès: Σ' ἐντελῶς διαφορετικό κλῖμα ὁ καθένας τους, ἐπηρέασαν, θέρμαναν, ἐνθουσίασαν, τίς γενιές τῶν ἀμέσως νεωτέρων τους. Ἔπειτα, ἀποσύρθηκαν ὁμαλά στό μουσεῖο τῆς Ἱστορίας.

Κοιτάζοντας κοντήτερα τό θέμα, διαπιστώνουμε τοῦτο: Ἕνας πνευματικός ὁδηγός δέν χαράζει προγραμματικά κατευθύνσεις, δέν παράγει συνταγές γιά τήν πορεία πρός τό μέλλον, δέν ἔχει τίποτα ἀπό τόν πολιτικό θαυματοποιό. Ἀναπαριστάνει ἕνα «ἦθος», ἐνσαρκώνει ὁλόσωμος τή φωνή καί τήν ἀπαίτηση μιᾶς ἱστορικῆς στιγμῆς, τῆς δίνει τή γλῶσσα πού χρειάζεται γιά νά συνεννοηθεῖ μέ τόν ἑαυτό της, ν' αὐτοσυνειδητοποιηθεῖ, νά διακριβώσει τήν ταυτότητά της καί νά διατυπώσει τίς ἐξιώσεις της. Μέ τοῦτο καί μόνο, τή λυτρώνει. Θά εἶναι λάθος ἄν τοῦ ζητήσετε προφητεῖες. Παραγγέλματα, τό κάτω - κάτω, ὁ καθένας μπορεῖ νά ἐκφέρει, παραινέσεις, ὑπαγορεύσεις, ἐντολές ὁ καθένας μπορεῖ νά βρεῖ καί νά σερβίρει ἑτοιμοπαράδοτες. Ὅλ' αὐτά, ἀκατανίκητα, καταλήγουν σέ μιά φανερή ἤ κρυφή μεγαλοστομία. Εἶναι ὕποπτο τό νά τάζετε στούς ἀνθρώπους. Ἡ ψευδαίσθηση πού τούς προσφέρετε ἔτσι, ξεπερνάει πάντοτε καί τίς προσωπικές σας δυνατότητες καί τίς δυνατότητες τῆς ζωῆς.

Βέβαια, οἱ ἄνθρωποι ζητᾶνε λύσεις. Ἂν δέν τούς συστήσετε μιά τουλάχιστον, δέν σᾶς θεωροῦν χρήσιμον. Γι' αὐτό καί πέφτουν τόσο εὔκολα θύματα τοῦ ἀγύρτη. Εἶναι φυσικό ν' ἀντιμετωπίζουν τήν ἑκάστοτε κατάστασή τους πρακτικά, καί πρακτικές νά φαντάζονται τίς διεξόδους. Ὁ πνευματικός ὁδηγός ὅμως ξέρει ὅτι σέ κάθε ἀνθρώπινη περιπλοκή ὑπάρχει κρυμμένο ἕνα ἀσύμπτωτο: Ἡ ἐμπλοκή εἶναι πρακτική, τό πρόβλημα ἠθικό. Μέ τήν πρακτική διέξοδο δέν πετυχαίνεται βαθύτερη λύση· γίνεται ἁπλῶς μετάβαση, μετατόπιση σέ μιάν ἄλλη ἐμπλοκή. Περνᾶμε ἀπό κατάσταση σέ κατάσταση. Ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας τό 1917 στή Ρωσία ἀπό τούς μπολσεβίκους, μετετόπισε τή διαβίωση κάτω ἀπό τήν ἀπολυταρχία τοῦ τσάρου στή διαβίωση κάτω ἀπό τήν ἀπολυταρχία τῆς γραφειοκρατίας τοῦ κόμματος. Ὁλοκληρωτισμός γιά ὁλοκληρωτισμό. Καί συνηθέστατα, στήν πολιτική, ἡ ἔξοδος ἀπό μιά φαυλοκρατία, εἶναι ἡ εἴσοδος σέ μιάν ἄλλη φαυλοκρατία, μέ διαφορετικό πρόσχημα. Ἡ φρουρά ἁπλῶς ἀλλάζει. Ἄνθρωποι ἀφελεῖς, περνᾶνε τή στιγμιαία ἀνακούφιση τῆς ἀλλαγῆς γι' ἀπαλλαγή.

Αὐτό σημαίνει τάχα πώς ἐπιβάλλεται ἡ ἐγκατάλειψη στή μοιρολατρία; ἡ παραίτηση ἀπό κάθε βελτιωτική ἐπιδίωξη; Ὄχι, μέ κανέναν τρόπο! Σημαίνει ὀφειλόμενη δυσπιστία πρός τίς συνταγές. Καί γιατί, τό κάτω - κάτω, ὅταν ἔχουμε σέ κάθε ἐποχή τόσους κοσμοσωτῆρες, νά ζητᾶμε τά ἴδια ἀπό τούς πνευματικούς ὁδηγούς; Ὁ Καμύ ἔδωσε τό ἐσωτερικό μέτρο μιᾶς ἐποχῆς, ἄγγιξε τόν βαθύ σφυγμό της, εἶπε πράγματα πού μᾶς ἐξέφρασαν, πού ἐξακολουθοῦν νά μᾶς ἐκφράζουν. Εἶναι μικρό πράγμα τάχα νά μιλήσεις γιά λογαριασμό μιᾶς ἐποχῆς, νά γίνεις ἐκφραστικό της μέσο;

Ὅμως πέρασε κι' αὐτός, θά μᾶς ποῦν. Πρῶτα - πρῶτα δέν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι πέρασε· περνάει κάποιος ὅταν βρίσκεται ἄλλος νά τόν διαδεχτεῖ, ἀξιότερός του. Κι' ἔπειτα, κι' ἄν ἀκόμα ὑποτεθεῖ πώς ἔχει περάσει ὁ Καμύ, τί μ' αὐτό; Τό Θέατρο τοῦ Παράλογου — πού εἶναι καί νεώτερό του — δέν πέρασε; Καί τό «Νέο μυθιστόρημα»; Καί τά δύο, στόν τόπο τῆς παραγωγῆς τους, θεωροῦνται ἔξω πιά ἀπό τόν συρμό. Δέν εἶναι κι' ἔξω ἀπό τήν Ἱστορία. Ἡ Ἱστορία μπορεῖ — ὅπως λέγαμε καί προχτές — νά μήν ἐπαναλαμβάνεται, συνεχίζεται ὅμως. Ἡ μαρτυρία τοῦ Καμύ, βρίσκεται μέσα στό αἷμα μας, κυκλοφορεῖ στίς ἀρτηρίες μας, ὅπως καί μέσα στό αἷμα τῶν τεσσάρων αὐτῶν παιδιῶν τοῦ Βελγίου. Ἡ Ἱστορία συνεχίζεται.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

1-16

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΠΕΡΤΡΑΝ ΡΑΣΣΕΛ

Η ΑΠΟΧΩΡΗΣΗ ἀπό τή ζωή τοῦ Μπέρτραν Ράσσελ, μᾶς φέρνει ξαφνικά ἀντιμέτωπους σ' ἕνα «παράδοξο»: ὁ θάνατος ἑνός ἀνθρώπου 98 χρονῶν νά μοιάζει πιό ἀδόκητος παρά ἑνός ἄλλου σέ κανονική ἡλικία. Παράδοξο εὔκολα ἐξηγήσιμο: Ὁ Μπέρτραν Ράσσελ, μορφή ἀνάγλυφη ὅσο κι' ἀσύλληπτη στή ρευστότητά της, στή δαιμονιακή σχεδόν ζωντάνια της, εἶταν ἕνα πρόσωπο ἀπό ἐκεῖνα πού μοιάζουν νά ἔχουν ὑπερβεῖ τό κατῶφλι τοῦ ἀνθρώπινου, νά ἔχουν γίνει μέσα στήν ἱστορία μιᾶς ἐποχῆς κάτι ἀμετακίνητο, σά θεσμός. Τό «δαιμονιακό» ἄλλωστε ἄς τό νοήσουμε ἐδῶ στήν ἀρχαιοελληνική ἐκδοχή του, ὄχι στή χριστιανική, πού τό ταυτίζει μέ τό διαβολικό. Ὁ Μπέρτραν Ράσσελ εἶχε τή ζωτικότητα πού ἀναγνωρίζεται στό ἄγρυπνο, ἀνήσυχο, ξεσπαθωμένο, ἀκατάβλητο πνεῦμα.

Μπέρτραν - Ἀρθοῦρος - Οὐίλλιαμ, τρίτος κόμης Ράσσελ — τ' ὄνομά του στό ἀκέραιο, τί εἰρωνεία! Εἶχε γεννηθεῖ στίς 18 Μαΐου τοῦ 1872. Αὐτός ὁ μελλοντικός ἐπαναστάτης, τό ἀρχικά τρομερό παιδί, ὁ ὕστερα τρομερός νέος (δέν τούς ἔλεγαν ἀκόμα ὀργισμένους), ὁ ἀργότερα τρομερός ἄντρας, ὁ τέλος τρομερός γέρος, ἀφοῦ πρῶτα ἔμεινε πεντάφανος σέ ἡλικία τεσσάρων χρονῶν, ἔχασε καί τόν πρεσβύτερο ἀδερφό του τό 1931 κι' ἔτσι βρέθηκε, κληρονομικῶ δικαιώματι, φορτωμένος μέ οἰκογενειακό τίτλο εὐγενείας, μέλος τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων. Δέν εἶταν αὐτή ἡ μοναδική ἀντίφαση τῆς ζωῆς του· εἶταν ἁπλῶς ἡ πιό οὐρανοκατέβατη, ἡ πιό ἀγγλικά χιουμοριστική. Φρόντισε ὁ ἴδιος νά τίς πολλαπλασιάσει. Κι' ὄχι βέβαια ἀπό καμμιά βρεττανική κλίση στήν ἐκκεντρικότητα. Ἀπό περίσσεια ζωῆς. «Ἔχω συνηθίσει — γράφει κάπου — ν' ἀκούω νά λένε πώς οἱ ἰδέες μου ἔχουν τήν ἐξήγησή τους στή σχέση μου μέ τήν βρεττανική ἀριστοκρατία, καί εἶμαι προθυμότατος νά παραδεχτῶ πώς οἱ ἀπόψεις μου, ὅπως καί τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν κοινωνικό περίγυρο». Ἐπηρεαστεῖ πῶς; Ἕνας ἀμερόληπτος κριτής θά ἔλεγε: ἀρνητικά, ὡς ἀντίδραση. Γιατί τίποτα πιό ἀντιβικτωριανό ἀπό τόν ξερακιανό αὐτόν εὐπατρίδη μέ τό στεφάνι τ' ἄσπρα μαλλιά, πού ἀναδύεται ὁλόϊσια μέσ' ἀπό τή βικτωριανή Ἀγγλία γιά νά τσαλακώσει τόν καθωσπρεπισμό της, νά γνωρίσει ἀλλεπάλληλα τή φυλακή γιά τίς εἰκονοκλαστικές ἰδέες του, τόν γάμο τέσσερες φορές (τήν τέταρτη στά ὀγδόντα του), νά κατεβαίνει στό πεζοδρόμιο γιά διαμαρτυρίες ἴσαμε τά ἐνενήντα του χρόνια, νά τόν διώχνουν ἀπό τά πανεπιστήμια ὅπου δίδασκε, ὡς ἀνεπιθύμητον. Ἡ Φιλοσοφία δέν τόν δέχεται χωρίς δισταγμούς στίς τάξεις της, ἡ Κοινωνιολογία τόν θεωρεῖ περισσότερο ἀκτιβιστή, ταραξία, παρά θεωρητικόν της, τά Μαθηματικά τόν γνώρισαν ὡς μέτοικο, ἡ Πολιτική ὡς ἀνοικονόμητον οὐτοπιστή. Στήν πραγματικότητα, ὁ Μπέρτραν Ράσσελ στάθηκε ὁ φανατικός τοῦ ἀντιφανατισμοῦ. Τέτοιοι ἄνθρωποι δέν βρίσκουν εὔκολα στέγη.

«Τό μυαλό μου — ἔγραφε στά 1951, μέ τήν ξεγνοιασιά ἐκείνη πού εἶναι δυσκολοξεχώριστη ἀπό τό χιοῦμορ — ἄρχισε νά ξεπέφτει σταθερά ἀπό τά εἴκοσί μου χρόνια. Σάν ἤμουν νέος, μοῦ ἄρεσαν τά μαθηματικά. Ὅταν αὐτά μοῦ ἔγιναν πολύ δύσκολα, τό γύρισα στή φιλοσοφία, κι' ὅταν ἡ φιλοσοφία μοῦ ἔγινε πολύ δύσκολη τό γύρισα στήν πολιτική. Ἀπό ἐκεῖ κ' ὕστερα, περιμαζεύτηκα στά ἀστυνομικά μυθιστορήματα». Ὁ ἐπιπόλαιος θά θεωρήσει τή δήλωση αὐτή ἐπιπόλαια: αὐτό δείχνει πώς τά σκήπτρα, στόν κόσμο, τά κρατάει πάντα ἡ σοβαροφάνεια. Εἶναι πιό πειστική ἀπό τή σοβαρότητα, γιατί εἶναι καί περισσότερο, ἀπό περισσότερους, αἰσθητή.

Πραγματικά, ἀπό τά μαθηματικά εἶχε ἀρχίσει τήν πνευματική του σταδιοδρομία ὁ Μπέρτραν Ράσσελ. Τόν εἶχε πρωτομυήσει στήν εὐκλείδια Γεωμετρία, σάν εἶταν μόλις ἑφτά χρονῶν, ὁ ἀδερφός του ὁ Φράνκ. Τά δύο ἀδέρφια ἀντιμετώπισαν τότε μέ πάθος τό κρίσιμο ἐρώτημα: ἡ ἀπόλυτη ἀπόδειξη εἶναι δυνατή; Εἰκοσιοχτώ χρόνια ἀργότερα, στό Τρίνιτυ Κόλλετζ τοῦ Καῖμπριτζ, ὁ Μπέρτραν Ράσσελ θά συνδυάσει τίς ἔρευνές του μέ τόν Οὐάϊτχαιντ, καί ἡ συνεργασία τους θά καταλήξει σ' ἕνα ἔργο κεφαλαιῶδες, στά περίφημα «Principia Mathematica» (πρῶτος τόμος στά 1910, δεύτερος στά 1912, τρίτος στό 1913). Ἱδρύεται ἔτσι, ἀπό τή ζευγαρωτή προσπάθεια τῶν δύο στοχαστῶν, ἡ σύγχρονη Συμβολική Λογική, ἤ Λογιστική.

Εἶναι δύσκολο — καλλίτερα : ἀδύνατο — νά παρακολουθήσει κανένας μέσα στά ὅρια μιᾶς ἐπιφυλίδας, χωρίς λεξικογραφική σύνθλιψη, ἄρα ἀδιάκριτη ἐκλαΐκευση, τόν πνευματικό διασκελισμό τοῦ Μπέρτραν Ράσσελ. Καί μόνον ὁ δίμορφος χαρακτήρας του τό κάνει προβληματικό. Ὁ στοχαστής αὐτός πού ζητάει στά μαθηματικά, ἄρα στόν πιό καθαρό λογισμό, τό γνωστικό ὄργανο γιά τήν προσπέλαση τοῦ κόσμου, ὁ νοῦς αὐτός πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς ἱδρυτές τοῦ «λογικοῦ νεοθετικισμοῦ», ὁρθώνεται σύγκαιρα κι' ὡς μιά συνείδηση παθιασμένη γιά τό ἠθικό πρόβλημα, γι' ἀνθρωπιά καί δικαιοσύνη· «Ἡ λογική εἶναι ἡ μεγάλη ἀπελευθερώτρια» ἔχει διακηρύξει προγραμματικά, θέλοντας μέ τοῦτο νά τονίσει πώς μόνο σχέσεις, δηλαδή λογικές δομές, μποροῦμε ν' ἀναζητοῦμε γύρω μας, στόν περιβάλλοντα κόσμο, ὄχι σκοτεινές, ἀνεξέλεγκτες πεποιθήσεις, ἰσοδύναμες μέ παρορμήσεις. Διαδηλώνει ἔτσι τήν ἀποστροφή του γιά μιά φιλοσοφία ὠφελιμιστική, ὑποταγμένην στ' ἀνθρώπινα συμφέροντα. Κι' ἀπό τήν ἄλλη μεριά ξομολογιέται, στήν Αὐτοβιογραφία του: «Τρία πάθη ἁπλά, ἀκατανίκητα, ἀγκιστρωμένα μέσα μου, δεσπόζουν στή ζωή μου: ἡ ἀνάγκη ἀγάπης, ἡ δίψα γιά γνώση καί μιά ἐπώδυνη κοινωνία μ' ὅλους ἐκείνους πού ὑποφέρουν. Τρία πάθη πού σά δυνατοί ἄνεμοι μέ πήρανε δῶθε, κεῖθε, σέ μιά πορεία ταραγμένη, πάνω σ' ἕναν ὠκεανό ἀγωνίας, καί πού μ' ἔκαναν ν' ἀγγίξω τό ἴδιο τό χείλος τοῦ ἀπελπισμοῦ».

Ἀπό τό πνεῦμα αὐτό, τό ἔντονα, ἐπιθετικά φιλελεύθερο, τό πλούσιο χάρη στήν ἀνήσυχη πολυμέρειά του, πολλοί σύγχρονοι δέν συγκράτησαν παρά μιά ροϊκότητα ἀντιφατική ἤ μιά συνείδηση διεσπασμένην. Δύσκολα γίνεται νοητό ἀπό τούς ἀνθρώπους ὅ,τι ἀπομακρύνεται ἀπό τή σχηματικότητα ἑνός ὁποιουδήποτε δογματισμοῦ. Ἀλλά εἶναι ὁ Μπέρτραν Ράσσελ ἀκριβῶς πού ἔχει γράψει: «Ἔχω τή γνώμη πώς μιά ἀπό τίς δυστυχίες τοῦ κόσμου εἶναι ἡ συνήθειά του νά πιστεύει δογματικά τό ἕνα ἤ τ' ἄλλο, καί στοχάζομαι πώς ὅλ' αὐτά τά ζητήματα εἶναι πολύ ἀμφίβολα, γιά τοῦτο ὁ λογικός ἄνθρωπος δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι βέβαιος πώς ἔχει δίκιο. Ἔχω τή γνώμη πώς θἄπρεπε πάντα νά συντηροῦμε τίς ἀντιλήψεις μας μέ τό μέτρο κάποιας ἀμφιβολίας». Τόν ἐμπόδισε αὐτό νά εἶναι μαχητής; Κάθε ἄλλο. Κανένας διανοούμενος τοῦ καιροῦ μας δέν ἔχει κάνει πράξη, σχεδόν σωματική, τίς ἰδέες του ὅπως αὐτός. Δέν πᾶνε πολλά χρόνια πού εἶχε βγεῖ στό δρόμο μέ ἀντιπολεμική διαδήλωση, στό Τραφάλγκαρ Σκουαίαρ. Καί γιά τίς μεγάλες, δραματικές κρίσεις τῆς ἐποχῆς μας, ὅταν ἐμοιαζε νά σχεδιάζεται στόν ὁρίζοντα ἕνας νέος, ἐξοντωτικός Κατακλυσμός, ἔστελνε πολύκροτες ἀνοιχτές ἐπιστολές στόν Χρουστσώφ ἤ στόν Κέννεντυ, ἀφοῦ σαράντα χρόνια προτήτερα εἶχε ἔρθει σέ σύγκρουση μέ τό δημόσιο αἴσθημα ἀποδοκιμάζοντας τόν πόλεμο τοῦ '14 —'18. Τό βραβεῖο Νομπέλ, πού τοῦ δόθηκε στά 1950, συνοδευόταν ἀπό τήν ἐξήγηση πώς τοῦ ἀπονέμεται «σ' ἀναγνώριση τῆς πολύπλευρης καί σημαντικῆς συγγραφικῆς του ἐργασίας, μέ τήν ὁποία πρόβαλε σταθερός ὑπέρμαχος τῆς ἀνθρωπιᾶς καί τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας».

Τά βιβλία του «Φιλοσοφία τῶν Μαθηματικῶν», «Ἀνθρώπινη Γνώση», «Ἱστορία τῆς Δυτικῆς Φιλοσοφίας», ἀνάμεσα στά τόσα πού ἔγραψε, ἀναπαριστάνουν τήν πνευματική του πορεία μέ τρόπο πού δέν θά σβυστεῖ γρήγορα ἀπό τά κύματα τοῦ Χρόνου πάνω στήν ἀμμουδιά τῆς ἀκτῆς μας. Ἡ φιλοσοφική του σκέψη εἶχε ξεκινήσει ἀπό τή διαπίστωση πώς ὁ στοχασμός, ἀπό τόν καιρό τοῦ Πυθαγόρα κιόλας, πῆρε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις: ἕνα ρεῦμα ἐμπνεόταν πάντοτε ἀπό τόν μαθηματικό λογισμό, ἕνα ἄλλο ἀπό τήν ἐμπειρία. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ Μπέρτραν Ράσσελ εἴταινε ν' ἀπολλάξει τόν πρῶτο ἀπό τήν πυθαγόρεια μεταφυσική καί νά συνδυάσει τήν ἐμπειροκρατία μέ τόν παραγωγικό λογισμό. Κύριο μέλημα τῆς φιλοσοφίας, κατά τόν Ράσσελ, εἶναι ἡ λογική ἀνάλυση. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀνίκανος νά βρεῖ πειστικές ἀπαντήσεις σέ πάμπολλα ζητήματα ὑψίστης γιά τήν ἀνθρωπότητα σημασίας, ἀρνεῖται ὡστόσο νά πιστέψει πώς ὑπάρχουν «ἀνώτεροι» τρόποι ν' ἀποκαλύπτονται ἀλήθειες κρυμμένες στά μάτια τῆς ἐπιστήμης καί τῆς διάνοιας. Ἡ μέθοδος πού αὐτός προτείνει, ἄν δέν εἶναι σέ θέση ν' ἀπαντήσει σ' ἐρωτήματα καθώς: τί εἶναι ἀριθμός, τί εἶναι χῶρος καί χρόνος, τί εἶναι πνεῦμα καί τί ὕλη, μπορεῖ ὅμως νά πραγματοποιήσει διαδοχικές καί κατά προσέγγιση ἀνιχνεύσεις, στίς ὁποῖες τό κάθε νέο στάδιο ἀπορρέει ὡς βελτίωση, ὄχι ὡς ἀπόρριψη, τῶν προηγουμένων.

Κίνηση ἀσταμάτητη ἐκκρεμοῦς ἀνάμεσα στήν Ἐπιστημιολογία καί στήν Ἠθική στάθηκε ὁ πνευματικός διασκελισμός τοῦ Μπέρτραν Ράσσελ. Ἡ ἀποχώρησή του τώρα ἀπό τή σκηνή τῆς ἐν πορεία Ἱστορίας δέν θά προκαλέσει ὁμοιόμορφη θλίψη· ὄχι γιατί ἡ ἡλικία του εἴταν ὑπερώριμη, ἀλλά γιατί ὑπῆρχε μέσα του κάτι τό ἀνήσυχο καί τό ἀπειθάρχητο σ' αὐθεντίες, κάτι τό «ἄταχτο», κι' αὐτό ἐνοχλεῖ. Μπορεῖ ὅμως ν' ἀναρωτηθεῖ κανένας στήν περίπτωση τούτη: Οἱ πιό συμπαθητικοί ἄνθρωποι εἶναι τάχα καί οἱ περισσότερο παρόντες; Αὐτοί πού μᾶς συγκινοῦν περισσότερο ὅταν φεύγουν, αὐτοί εἶναι πάντοτε καί οἱ πιό ζωντανοί;

Στόν Μπέρτραν Ράσσελ ὅλα θά μποροῦσε νά τ' ἀρνηθεῖ ὁ σύσκολος, ἔξω ἀπό τήν ἱστορική παρουσία.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΜΔCCCLXIV

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 7 Φεβρουαρίου 1970

1-17

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΘΑΝΑΣΙΜΗ ΠΡΟΟΔΟΣ

ΚΑΘΕ ΑΛΛΟ θέμα, ὁσοδήποτε ἐπίκαιρο ἤ τοπικά σημαντικό, θά ἔπρεπε νά ὑποχωρήσει μπροστά στή φοβερή προειδοποίηση πού μᾶς γίνεται μέ τό δημοσίευμα τοῦ «Βήματος» τῆς Κυριακῆς, σέ συνδυασμό μέ τό ἀμερικανικό περιοδικό «Νιούσγουηκ»: «Θά αὐτοκτονήσει ἡ ἀνθρωπότης;». Δέν πρόκειται γιά τίτλο δημοσιογραφικά ἐντυπωσιακόν. Πρόκειται γιά μιά πραγματικότητα τρομαχτική καί ἄμεση, τοποθετημένην ἐδῶθε ἀπό τά περιθώρια τῆς ἔμφυτης στόν ἄνθρωπο ἀδράνειας, ἀναβλητικότητας, ἀδυναμίας νά συνειδητοποιεῖ ἐγκαίρως τά μεγάλα προβλήματά του. Ὁ κόσμος μέσα στόν ὁποῖο ζοῦμε καταστρέφεται ραγδαῖα, ὁ ἀέρας, ὁ ἀναγκαῖος στήν ἀναπνοή μας, δηλητηριάζεται σταθερά, μέ ρυθμό ἐπιταχυνόμενον, οἱ πηγές ζωῆς μολύνονται ἀνεπανόρθωτα, οἱ ἀπόγονοί μας, προτοῦ ἀκόμα γεννηθοῦν, παραμορφώνονται, ἔχουμε μπεῖ σ' ἕναν κύκλο τῆς Κόλασης, χωρίς νά τό καταλάβουμε, ἀπ' ὅπου δέν φαίνεται νά ὑπάρχει διαφυγή. Τί θά γίνει;

Ἡ ἀνησυχία δέν εἶναι καινούργια γιά τή στήλη τούτη, πού ἀνέκαθεν, ἀδιαφορώντας ἄν θά τήν λένε δυσάρεστη,, ἀπαισιόδοξη, ἔχει γιά κύριο μέλημά της νά ἐπισημαίνει τίς καταλυτικές ἀντιφάσεις τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἀλλά ἡ φωνή της εἴταν καί εἶναι πολύ ἀδύναμη γιά νά ἔχει πρακτικό ἀποτέλεσμα. Τά λέει γιά νά ὑπακούσει στήν ἐπιταγή τῆς ἀλήθειας. Θά βρεῖ ἄραγε οὐσιαστική ἀπήχηση ἡ φωνή μεγάλων ὀργάνων τῆς κοινῆς γνώμης, ὅπως τῶν δύο πού προαναφέραμε ἤ καί τῶν ἐπιστημόνων πού προειδοποιοῦν ἀναστατωμένοι; Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ν' ἀμφιβάλλουμε. Ὁ ἰδιώτης δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτα σ' αὐτό τόν τομέα· ἀκόμα, θά λέγαμε, οὔτε καί τά μικρά κράτη μποροῦν. Προβάλλει ἐδῶ μιά πικρή κι' ὡμή ἀλήθεια: Ἡ διοικητική ὀργάνωση τοῦ κόσμου, τῆς ὑδρογείου, ὑστερεῖ σέ σχέση μέ τή φάση τοῦ πολιτισμοῦ πού διατρέχουμε. Ὁ πολιτισμός—τεχνοκρατικός στήν ἀπόλυτα δεσπόζουσα ἔκφρασή του—ἔχει προχωρήσει μέ βήματα μεγάλα, ἄφησε πίσω του μίλια, αἰῶνες, τήν πολιτική ἐξέλιξη τῶν ἐθνῶν. Γιά ν' ἀντιμετωπιστοῦν τέτοιοι κίνδυνοι, θά χρειαζόταν ἐνιαία διακυβέρνηση τοῦ κόσμου, πέρα ἀπό ἀναχρονιστικούς κι' ἄκαιρους ἀνταγωνισμούς, ἱκανή νά λάβει μέτρα ριζικά, δρακόντεια. Οἱ ὑπερδυνάμεις, οἱ ἡμικοσμοκρατορικές ἡγεμονίες, εἶναι γιά τέτοια θέματα ἀναχρονιστικότερες κι' ἀπό τίς παλαιότερου τύπου μικροδυνάμεις. Οἱ ὑπερδυνάμεις μεταφέρουν ἁπλῶς τόν ἀνταγωνισμό σ' εὐρύτερο ἐπίπεδο, τόν κάνουν ὀξύτερο, ἐξοντωτικότερον, πιό σπάταλο, τίς μικρές δυνάμεις πιό ἀδύναμες ἀπό πρίν. Τά κράτη πουλᾶνε τόν θάνατο γιά λόγους γοήτρου, ἤ γιά κέρδη ἐμπορικά, γιά δασμούς καί γιά φόρους, γιά εὔνοιες πρός ὀργανωμένα ἰδιωτικά συμφέροντα πού στηρίζουν ἕνα κόμμα στήν ἐξουσία ἤ πού τό ἐκβιάζουν. Ἡ καθημερινή εἰδησεογραφία ἀπό ὅλο τόν κόσμο μᾶς φρεσκάρει διαρκῶς αὐτό τόν γραφικό πίνακα.

Ἔχουμε καί τούς ἀλόγιστα ἤ πονηρά αἰσιόδοξους, πού μᾶς λένε: «Ἡ ἐπιστημονική πρόοδος πού ἄνοιξε αὐτές τίς πληγές, ἡ ἴδια καί θά τίς γειάνει. Παραπονιόσαστε γιά τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τόν ἄνθρωπο, δέν βλέπετε ὅμως ὅτι στήν ἐποχή μας, τήν κολασμένη ὅπως τή λέτε, ὁ μέσος ὅρος τῆς ζωῆς διπλασιάστηκε. Δέν σᾶς λέει τίποτα αὐτό;». Ναί, διπλασιάστηκε ὁ μέσος ὅρος τῆς ζωῆς, εἶν' ἀλήθεια, ἀλλά ἄν μακραίνει ἡ ζωή τῶν ἀτόμων, κονταίνει ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Αὐτό εἶναι τό ὀξύμωρο. Πότε ἐπιτέλους θά καταλάβουμε πώς αὐτή - ἐδῶ ἡ ἐποχή διαφέρει ἀπό ὅλες τίς προηγούμενες κατά τό ὅτι ἀποφασίζει, θέλοντας καί μή, γιά τό μέλλον ὄχι ἑνός ἔθνους ἤ τῶν ἐθνῶν ἀλλά τοῦ ἀνθρώπινου γένους στό σύνολό του. Ὄχι γιά τό πολιτικό μέλλον μιᾶς χώρας, γιά τήν ἱστορία της, ἀλλά γιά τήν βιολογική ὕπαρξη, τήν ἀκεραιότητα, τήν ἐσωτερική ἰσορροπία, τή φυσική ἐπιβίωση τοῦ εἴδους μας.

Ἔχει δημιουργηθεῖ μιά τυφλή ροπή πρός τήν ἀλόγιστη «πρόοδο» πού κάνει, θάλεγε κανένας, τά μυαλά νά σταματᾶνε, τήν κρίση ν' ἀναστέλλεται, ὅλους ν' ἀκολουθοῦν μηχανικά κάποια συνθήματα ριγμένα στόν ἀέρα τῆς ἐποχῆς, χωρίς νά ἐλέγχεται ἀπό κανέναν τό περιεχόμενό τους. Σέ τέσσερα σημεῖα τοῦ πρώτου τμήματος τῆς ἔρευνας πού εἴδαμε, τονίζεται ἡ ἀλήθρια γιά τόν ἀνθρώπινο ὀργανισμό ἐπίδραση τῶν ἐντομοκτόνων. Βρέθηκαν ἀπορροφημένα, λέει, ἀπό ταράνδους τῆς Λαπωνίας καί φῶκες τῆς Ἀρκτικῆς! Ὡς ἐκεῖ ἀπάνω ἔφτασε ἡ φονική ἀναθυμίαση τοῦ πολιτισμοῦ μας. Οὔτε τό φράγμα τῶν αἰώνιων πάγων τή σταμάτησε! Θά εἶχα, μέ τήν εὐκαιρία τούτη, νά διηγηθῶ μιά μικρή διδακτική ἱστορία, ὄχι καί τόσο μακρινή.

Ἐδῶ καί λίγα χρόνια, σ' ἕνα ἀπό τά παρθενικότερα προάστια τῆς Ἀθήνας, προάστιο ὄχι ἀστικό, ἐξοχικό, προορισμένο γιά παραθερισμό ἤ καί γιά νά πηγαίνουν ν' ἀναλαβαίνουν ὀργανισμοί τραυματισμένοι, σ' ἀνάρρωση, ἤ κουρασμένοι, στίς διακοπές τους, παρατηρήθηκε ξαφνικά ἕνα περίεργο φαινόμενο. Κάθε σούρουπο, ἄρχισε ν' ἀναδίνεται μιά ἀλλόκοτη μυρωδιά, φαρμακευτικοῦ τύπου, πού ἐξετόπιζε τό ἄρωμα τοῦ βραδιασμένου πευκιᾶ, ἔκανε μιάν ὁρισμένη περιοχή ν' ἀποπνέει βρῶμα.

Στήν ἀρχή, οἱ κάτοικοι νόμισαν πώς πρόκειται γιά φεκασμό ἀπό κάποιον γείτονα. Κάποιος ἐκεῖ μερακλής, πού θά εἶχε δέντρα ὀπωροφόρα, θά τά ψέκαζε κάθε ἀπόβραδο, νά τοῦ φτουρίσουν. Ἐπειδή ὅμως τό φαινόμενο ἔδειξε ὄχι μόνο νά συνεχίζεται ἀλλά καί νά παρατείνεται ὥς τίς νυχτερινές ὧρες, καί νά ἐπιτείνεται, ἔκαναν μιά μικρή ἐπιτόπια ἔρευνα· ἀνακάλυψαν ἔτσι ὅτι, σ' ἕνα ἀπό τά κτήματα πού εἶχαν ἀρχικά πουληθεῖ ἀπό τήν ἁρμόδια ἑταιρία γιά οἰκοδόμηση ἐξοχικῆς κατοικίας, εἶχε ἐγκατασταθῆ ἐργαστήριο κατασκευῆς ἐντομοκτόνων. Κάθε βράδυ, γινόταν ἡ σχετική ἐξαέρωση, μέ ἀποτέλεσμα νά δηλητηριάζεται ἡ περιοχή.

Ἄρχισαν, φυσικά, τά σχετικά διαβήματα. Ἡ ἑταιρία πρώτη, μέ τό στόμα τοῦ ἁρμόδιου ἐκπροσώπου της, εἶπε φέμματα: «Μεταφέρονται κάτι φάρμακα, κι' ἀπό ἐκεῖ ἀναδίνεται ἡ δυσοσμία». Τό κακό ὅμως δέν εἴταν παροδικό· ἔφτανε ἄλλωστε νά περάσει κανένας ἔξω ἀπό τό οἴκημα μέ τά καζάνια τοῦ Διαβόλου γιά νά διαπιστώσει τήν ἐγκατάσταση ἐργαστήριου, μέ ὅλη τή συμπαραμαρτοῦσα ἀκαταστασία κι' ἀσχήμια. Τότε οἱ παραπονούμενοι ἀναγκάστηκαν ν' ἀναζητήσουν μιάν ἁρμόδια Ἀρχή.

Στήν Κοινότητα πού πήγανε, βρήκανε κατανόηση ἀλλά καί πρακτική ἀδυναμία. Ἡ προσφυγή ἀπό τήν Κοινότητα ἔγινε στήν τοπική ἀστυνομική Ἀρχή. Αὐτή, ἔκανε στόν ὑπεύθυνο τίς δέουσες συστάσεις. Οἱ συστάσεις δέν ἔπιασαν. Ὕστερα ἀπό νέα προσφυγή τῶν παραπονουμένων, ἡ Ἀστυνομία ἀναγκάστηκε ν' ἀπευθυνθῆ πιό ψηλά, στήν ἁρμόδια κρατική Ὑπηρεσία. Τότε ἔγινε γνωστό πώς ὁ κάτοχος τοῦ ἐργαστηρίου εἴταν, ἁπλούστατα, ἐφοδιασμένος μέ σχετική ἄδεια. Ἄδεια νά παρασκευάζει ἐντομοκτόνα σέ προάστιο προορισμένο γιά παραθερισμό. Ἐπειδή ὅμως ἡ ἁρμόδια Ὑπηρεσία τοῦ ἔκανε κι' αὐτή συστάσεις, αὐστηρότερες ἴσως, ἐκεῖνος, σύμφωνα μέ τό ἀπαντητικό ἔγγραφο τῆς Ὑπηρεσίας πρός τούς διαμαρτυρομένους περιοίκους, ὑποσχέθηκε νά διακόψει τήν δραστηριότητά του ὡς τό φθινόπωρο. Καί ναί μέν τό μέτρο εἴταν ἡμίμετρο, γιατί τό προάστιο εἶχε καί μόνιμους κατοίκους, ἀλλά ἀπό τό διόλου, κάτι εἴταν κι' αὐτό. Πολύ περισσότερο πού δινόταν ἀπό τόν ὑπεύθυνο ἡ ὑπόσχεση ὅτι, στό ἑξῆς, θά στέγαζε τίς ἐγκαταστάσεις του. Ὡς τότε τίς εἶχε ὑπαίθριες, λιβανιστήρι.

Ἀποτέλεσμα: Γιά νά μή γίνεται ἀντιληπτό ἀπό ἐδῶ κι' ἐμπρός ὅτι ἡ παραγωγή συνεχιζόταν ἀπτόητη, ἄρχισε ἡ ἐξαέρωση τῶν ἐντομοκτόνων νά γίνεται ἀπό τά μεσάνυχτα καί πέρα, ὡς τίς ὧρες τῆς αὐγῆς! Ἔτσι, οἱ κατάδικοι τῆς «ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας» ὑποχρεώνονταν ν' ἀναπνέουν τά δηλητήρια ἀνύποπτοι, στόν ὕπνο τους, ὅταν ἡ ἀναπνοή εἶναι βαθύτερη, φτάνει ὥς τό βυθό τῶν πνευμόνων. Κάποιος τους, πού εἴταν ἀϋπνικός, τό πρόσεξε. Μάζεψε τά πράγματά του, τήν οἰκογένειά του, κι' ἔφυγε ἀπό τόν τόπο ἐκεῖνο, τόν παραδομένο στόν δαίμονα τῆς βιομηχανικῆς προόδου. Τί ἄλλο νά κάνει, ἀφοῦ τό ἐργαστήριο εἶχε ἄδεια, λειτουργοῦσε «νομοτύπως»;

Τό πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητος δέν εἶναι παρά τό πρόβλημα τοῦ μικροῦ αὐτοῦ προάστιου πολλαπλασιασμένο, μεγεθυμένο σέ κλίμακα οἰκουμενική. Ὑποστηρίζεται ἡ βιομηχανία, ἀλλά γιατί ὄχι κι' ὁ καταναλωτής; Ὁ δηλητηριαστής γίνεται κάτοχος ἀδείας· ποιό χαρτί θά προστατέψει τόν δηλητηριαζόμενο; Ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας· γιατί νά μήν ὑπάρχει καί ἡ ἔννοια τῆς παγκόσμιας; Τό ἀνθρώπινο γένος ἔφτασε στή βαθμίδα τῆς πρόοδος κι' ἐκεῖ σταμάτησε. Ἀλλά ὁ πολιτισμός του τό ἀναγκάζει ν' ἀντικρύσει τό πρόβλημα καί τό ταχύτερο μάλιστα, ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς δεύτερης. Ἐπί ποινῇ συλλογικοῦ θανάτου.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 11 Φεβρουαρίου 1970

1_18

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ τό θέατρο. Ἡ στήλη τούτη ἐννοεῖ νά τοῦ μείνει πιστή, γιατί—τό εἴπε κι' ἄλλοτε—τό θεωρεῖ ἔνδειξη τοῦ ποιοῦ ἑνός λαοῦ καί μιᾶς ἐποχῆς. Σήμερα, τήν ἀφορμή νά τό συζητήσουμε καί πάλι, μᾶς τή δίνουν μιά ἐπιστολή καί μιά ἔρευνα. Ἡ ἐπιστολή προέρχεται ἀπό καλλιτέχνη τοῦ θεάτρου μας, ἀπό τούς πρώτους. Ἡ ἔρευνα δέν εἶναι χτεσινή, εἶναι ὅμως ἀκόμα ἀρκετά πρόσφατη, ὥστε τό περιεχόμενό της νά μήν ἔχει ἐξανεμιστεῖ. Ἄς τίς πάρουμε σέ σειρά χρονολογικά ἀντίστροφη. Ἡ ἐπιστολή πρώτη, πού εἶναι καί ἡ πιό καινούργια.

Ἀναφέρεται στήν ἐπιφυλλίδα μας «Ἡ ἀκμαία κρίση» (21 Ἰανουαρίου). Ἐλέγαμε ἐκεῖ, ὅτι τά θεατρικά πράγματα χαρακτηρίζονται σήμερα ἀπό μιάν ἀντινομία: ἀπό τή μιά ὑπάρχει συγγραφική ἐπίδοση ἀξιόλογη—ἔξω, φυσικά: τό θέατρο τοῦ Παράλογου, πού δίνει ἀκόμα τόν τόνο, ὄχι οἱ συγγραφικά ἄναυδοι σκηνοθετικοί πειραματισμοί τῆς τελευταίας στιγμῆς—κι' ἀπό τήν ἄλλη μιά ἀδράνεια τοῦ κοινοῦ, βραδυπορία του αἰσθητή ἤ ἀδιαφορία του διάχυτη. Μή νομίσουμε πώς μόνον ἐδῶ στή χώρα μας τό μεγάλο κοινό στέκεται σ' ἀπόσταση ἀπό τίς ἀναζητήσεις τοῦ σύγχρονου θεάτρου. Καί στή Γερμανία τό μεγάλο κοινό εἶναι συντηρητικό, καί στή Γαλλία καί στήν Ἀμερική καί παντοῦ. Τήν ἐξήγηση, στήν ἐπιφυλλίδα πού εἴπαμε, τήν ἀναζητούσαμε στό γεγονός ὅτι τό πρωτοποριακό θέατρο, παρά τούς σποραδικά θεωρητικούς ἰσχυρισμούς του, εἶναι λόγιο, κι' ὅτι τό ἄλλο θέατρο, τό ἐπιχειρηματικό, δέν εἶναι λαϊκό: Ὀπισθοφυλακή τοῦ παλαιοῦ βουλεβάρτου, ἀπευθύνεται σέ νεοεισοδηματίες χωρίς ἀνησυχίες μέσα τους καί χωρίς ψυχική ἤ πνευματική ἐκλέπτυνση, ἀνάταση, ἐγρήγορση.

Ἡ ἐπιστολή τοῦ καλλιτέχνη πού σχολιάζει αὐτή μας τήν ἐπιφυλλίδα, ἀγγίζει ἕνα σημεῖο καίριο γιατί εἶναι πρακτικό: Μπορεῖ τό θέατρο ν' ἀγνοήσει τό ταμεῖο; Δέν εἶναι τάχα ἀπό τήν ἴδια του τή φύση τέχνη τοῦ πλατύτερου κοινοῦ; «Δέν εἶναι μπερδεμένα τά ὅρια ἀνάμεσα στήν καλλιτεχνική προσήλωση καί στό ἀλλοιθώρισμα πρός τήν εἴσπραξη;» γράφει. Θά πρότεινα ν' ἀντικρύσουμε αὐτή τή μοῖρα τοῦ θεάτρου ὄχι ὡς δουλεία του ἀλλά ὡς συστατικό του στοιχεῖο. Μιά τέτοια τοποθέτηση, θά μᾶς διεφώτιζε καλλίτερα, νομίζω, γιατί θ' ἀπέφευγε τήν ὑποταγή σέ προλήψεις. Ὁ ἐπιστολογράφος μας διατυπώνει σωστά τό ζήτημα μέ τήν ἔμμεση ἐρώτησή του: «Δέν εἶναι, γενικά, οἱ ἐκτελεστικές τέχνες, ἀπό τή φύση τους, πιό ὑποκείμενες στόν μερκαντιλισμό ἀπό τίς δημιουργικές;».

Τό μυστικό τῆς ἀπορίας βρίσκεται σ' ἕνα φαινόμενο γενικότερο. Τό εἴχαμε ὑπαινιχθεῖ στήν ἐπιφυλλίδα τῆς 21ης Ἰανουαρίου. Διανύουμε μιά φάση τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἔχει ἀναστατώσει βαθύτερα ὅλες τίς καθιερωμένες κοινωνικές καί πνευματικές κατατάξεις. Δέν εἶναι χωρίς σημασία τό ὅτι ἡ Ἱστορία γνώρισε ἐποχές ὅπου συγγραφεῖς τοῦ θεάτρου λαϊκοί εἴταν ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Σαίξπηρ, ὁ Λόπε ντέ Βέγα, ὁ Καλντερόν, ὁ Μολιέρος—αὐτοί πού ἕνας ἀνειδοποίητος, σήμερα, θά τούς περνοῦσε γιά λογίους. Πῶς ἐξηγεῖται τό φαινόμενο; Εἴταν ἄραγε τό κοινό τοῦ καιροῦ τους πιό «μορφωμένο» ἀπό τό δικό μας; Δυστυχῶς ἡ ἐξήγηση, δηλαδή ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος, δέν θά χωροῦσε στά ὅρια αὐτῆς-ἐδῶ τῆς ἐπιφυλλίδας· ἀνάγκη λοιπόν νά τό πάρουμε ὡς δεδομένο: μιά διάσπαση βαθύτερη ἔχει συντελεστεῖ μέσα στούς κόλπους τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ Τέχνη γίνεται προνόμιο τῶν λίγων—κι' αὐτό σέ μιά φάση τῆς Ἱστορίας ὅπου ἡ παιδεία ἁπλώνεται περισσότερο, ὅλο καί σ' εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα, σέ μιάν ἐποχή ὅπου οἱ δημοκρατικές ἀντιλήψεις δίνουν (ὑποτίθεται) τόν τόνο σέ ὅλα. Ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅπως ὀρθώνει μπροστά στά μάτια μας κάθε μέρα καί νέες ἀντιφάσεις, ἔχει προκαλέσει κι' αὐτήν-ἐδῶ. Ἕναν καιρό, τό νά ζεῖς μέσα στήν ἀνθρώπινη κοινότητα εἴταν στήριγμα, παρηγοριά· σήμερα εἶναι καταδίκη. Ἡ παλαιά ἀλληλεγγύη, ὁ συνασπισμός ψυχῶν, ἔγινε πρακτικό καί ψυχολογικό ἀδιαχώρητο. Ὅλ' αὐτά δέν εἶναι τυχαῖα.

Ἄς περάσουμε στό ἑπόμενο θέμα τῆς ἐπιστολῆς, μήπως μᾶς βοηθήσει νά ποῦμε κάτι θετικότερο. «Βρίσκεται σέ παρακμή τό ἐμπορικό θέατρο;» ρωτάει, καί ἀραδιάζει, πολύ σωστά, πλῆθος συγκεκριμένα παραδείγματα, πού δείχνουν τό ἀντίθετο: ὅτι τό φτηνό, τό κούφιο, ἔχει τίς μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας. Κι' ὄχι μόνο τό κούφιο, ἀλλά καί κάτι πολύ χειρότερο: τό ἀπατηλό· ἐκεῖνο πού ἔχει βρεῖ πονηρά τόν τρόπο νά κολακεύει τόν θεατή πώς βλέπει κάτι ἀξιόλογο, ἐνῶ δέν τοῦ προσφέρεται παρά χρυσωμένη λάσπη. Ἄς ποῦμε ἐδῶ πώς μιά ἀπό τίς πραγματικές δουλειές τοῦ θεάτρου εἴταν πάντοτε ἡ ρευστή θέση ἀνάμεσα στή φρεναπάτη καί στήν ἀπάτη, ἀνάμεσα στήν ποίηση καί στήν ἀγυρτεία. Λίγη κακή πίστη ἀρκεῖ γιά νά μεταβάλεις τή μιά στήν ἄλλη. Ὄχι πώς τά ὅριά τους δέν εἶναι εὐδιάκριτα· εἶναι, καί μέ τό παραπάνω. Ἀλλά ὁ ἀνειδοποίητος, ὁ ἀνυπεράσπιστος, δέν τό ξέρει. Κι' ἐδῶ εἶναι πού διανοίγεται τό περιθώριο γιά νά ἐμφιλοχωροῦν οἱ ἐλαφροσυνείδητοι καί οἱ καπαχραστές. Στόν ἴδιο χῶρο, ἀπό τούς ἴδιους ἀνθρώπους, μέ τήν ἴδια ἔμφαση καί τυμπανοκρουσία, μέ τήν ἴδια φωταψία, προσφέρεται τό γνήσιο καί τό νόθο. Γιά λάβετε ὑπ' ὄψη σας τώρα πώς τό νόθο εἶναι καί πιό ἄνετο, κολακευτικό! Καί πῶς περισσότεροι τό ἀπαιτοῦν, τό λιβανίζουν, γιατί λιγότερο τό φθονοῦν...

Εἴμαστε πρόθυμοι λοιπόν νά συμφωνήσουμε πώς τό ἐμπορικό θέατρο δέν βρίσκεται σέ παρακμή, κι' ἄς μιλάει τό ἴδιο κάθε τόσο γιά «κρίση». Αὐτό πού τό λέει κρίση δέν μᾶς ἀφορᾶ· εἶναι συνάρτηση ὠμή τοῦ σχήματος προσφορά-ζήτηση. Τέτοια θέματα δέν συζητοῦνται, παρά τό πολύ-πολύ σέ συνδικαλιστικά ἔντυπα. Ἐπιδέχεται ὅμως συζήτηση κάτι ἄλλο—καί σ' αὐτό μᾶς βοηθάει ἡ ἔρευνα πού ἀνεφέραμε ἀρχίζοντας. Ἔρευνα ἀνάμεσα σέ πρωταγωνιστές τοῦ θεάτρου μας καί θιασάρχες. Μιά πρωταγωνίστρια, ἀφοῦ πρῶτα βεβαιώσει πώς ὑπάρχει κρίση, ἀναρωτιέται μέ δικαιολογημένη, συγκινητική θάλεγα, ἁπλότητα: «Δέν μποροῦμε νά καταλάβουμε τί εἶναι αὐτό πού ἀποζητάει τό κοινό: Εἶναι οἱ «δυό εὐχάριστες ὧρες;» Εἶναι τό «ὑπερθέαμα»; Ἤ εἶναι τό ἀξιόλογο ἔργο;» Δύο ἄλλες πρωταγωνίστριες συμφωνοῦν αὐθόρμητα μεταξύ τους πώς ἡ κρίση αἴρεται μόλις παρουσιαστεῖ τό ἔργο πού νά κεντρίζει τό ἐνδιαφέρον (τοῦ μεγάλου κοινοῦ φυσικά, δηλαδή τῆς πελατείας τοῦ ταμείου).

Ξεμυτίζει ὅμως ἐδῶ ἕνα ζήτημα πού θ' ἄξιζε ν' ἀνακινηθεῖ κάποτε: Μήπως ὑπάρχει περίπτωση ὅπου τά θέατρα νά δουλεύουν λαμπρά, οἱ εἰσπράξεις τους νά πηγαίνουν περίφημα, τό κοινό νά κάνει οὐρές, νά φεύγει ἀπό τίς παραστάσεις ἐνθουσιασμένο, κι' ὅμως κρίση νά ὑπάρχει; Ἐξαρτᾶται ἀπό τό τί ἀποκαλεῖ κανένας θέατρο. Ἄν ἔτσι λέει τό μαγαζί πού πουλάει θέαμα, τότε στήν περίπτωση τούτη δέν ὑπάρχει κρίση. Μπορεῖ ὅμως κάλλιστα νά ὑπάρχει κοινοτοπία, ρουτίνα, ὑποκατάστατο τέχνης, παραγωγή νοθείας, σταθερή ὕπνωση τοῦ κοινοῦ, πνευματική καί καλλιτεχνική ἀτονία. Ἡ κρίση μπορεῖ νά ἔγκειται στό ὅτι τό θέατρο δέν ἀπασχολεῖ, δέν ἐνδιαφέρει, δέν ἀποτελεῖ γεγονός, δέν προσφέρει ἐρεθίσματα, δέν συμβάλλει στήν ἀφύπνιση τοῦ τόπου, δέν ὀξύνει τήν εὐαισθησία, δέν προάγει αἰσθητικά κανέναν, μήτε κοινό μήτε καλλιτέχνες. Μπορεῖ μάλιστα νά νοηθεῖ καί τοῦτο: ὅτι τό θέατρο τοῦ τύπου αὐτοῦ, ἔχει συμφέρον νά κρατάει τό κοινό σέ χαμηλή πνευματική στάθμη ,γιά νά μή δημιουργοῦνται ἀξιώσεις πού ὕστερα βάζουν σέ μπελάδες προκειμένου νά ἱκανοποιηθοῦν. Τή μακαριότητα, μπορεῖ νά τήν ἰδεῖ κανένας ὡς ἀναγκαία ἀπόρροια, συνάρτηση φυσική, ἑνός τέτοιου θεατρικοῦ καθεστῶτος. Ὁ μουζίκος πρέπει νά καταβάλλει φόρους πειθήνια, χωρίς νά σηκώνει κεφάλι· γιατί ὁ στοχασμός εἶναι ἐπικίνδυνος.

Ὑπάρχει κι' ἕνα τρίτο θέμα, πού δέν τό θίγουν οὔτε ἡ ἐπιστολή οὔτε ἡ ἔρευνα, ἀλλά πού θ' ἄξιζε νά συζητηθεῖ μέ τήν εὐκαιρία τούτη. Εἶναι ἡ γνωστή πρόταση: «τό καλό ἔργο εἶναι πάντοτε ἐμπορικό». Προβάλλεται ἀπό μερικούς μέ καλή πίστη, ἀπό ἄλλους μέ κακή. Μ' ὅλο πού χρειάζεται πολλήν ἄνεση χώρου γιά ν' ἀναλυθεῖ σωστά τό ζήτημα, ἄς περιοριστοῦμε σήμερα νά ποῦμε τοῦτο: Ἄν ἀνεβάσετε σ' ἕνα θέατρο τήν «Ἔντα Γκάμπλερ» καί σ' ἕνα ἄλλο, παραδίπλα, τό «Σχολεῖο κοκοττῶν» (παίρνω ἐπίτηδες παλαιά, χαρακτηρισμένα ἔργα), τό δεύτερο θά ἔχει ἑκατό φορές περισσότερες πιθανότητες νά «πιάσει» ἀπό τό πρῶτο. Ὄχι μόνο γιατί εἶναι πιό εὐχάριστο σέ πιό πολλούς, πιό προσιτό, πιό εὔκολο, ἀλλά γιατί μιά «Ἔντα Γκάμπλερ», γιά νά ὑπάρξει θεατρικά, χρειάζεται ἐκπληκτική διανομή κι' ἑρμηνεία. Τά μεγάλα ἔργα δέν εἶναι φτιαγμένα γιά τίς μεγάλες φιλοδοξίες· εἶναι φτιαγμένα γιά τά μεγάλα τάλαντα. Μιά μέτρια ἑρμηνεία τά ρεζιλεύει ἤ τ' ἀφήνει ἀδικαίωτα, μέ τρόπο προδοτικό ἐκτεθειμένα. Αὐτό τό λησμονοῦμε πάντοτε, στερεότυπα. Ἕνα μεγάλο ἔργο, στό θέατρο, δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά μιά πρόταση γιά καλλιτεχνικό θαῦμα.

Καί τά θαύματα σπανίζουν, σ' ὅλες τίς ἐποχές. Αὐτός πού τούς γίνεται αὐτόπτης, ἐκστασιάζεται ἐπειδή δέν καταλαβαίνει πῶς συντελέστηκε τό ἀπίστευτο. Ἡ πειθώ τοῦ θαύματος δέν εἶναι λογική, ὑπερβαίνει τήν καθημερινότητα· καί σ' αὐτό συνίσταται ἡ δύναμή της. Ἡ δύναμη τῆς Τέχνης τότε μόνον ἀποκαλύπτεται ὅταν ἀχρηστεύει ὡς ἀδιάκριτη τή λογική.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · MDCCCLXXXI · ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 14 Φεβρουαρίου 1970

1-19

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΑΝΗΣ

ΣΤΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ἐπίπεδο τῆς χώρας μας συναντῶνται οἱ πιό ἀκραῖες ἀντιθέσεις. Πλάϊ στόν πιό ἀπνευμάτιστο πού μπορεῖ νά φανταστεῖ κανένας Νεοέλληνα, ἀναφαίνονται ξαφνικά πρόσωπα μέ τόσο ξύπνιο πνεῦμα, τόσο φωτισμένη συνείδηση, τόση στοχαστικότητα, συγκρότηση ἐσωτερική, κι' ὅλ' αὐτά χωρίς ἔμφαση, πανηγυρική ἀναγνώριση, ἀξιώσεις, πού ἀναγκάζεται κανένας νά σταθεῖ μπροστά τους μέ περίσκεψη. Τό πιό ἀξιοθαύμαστο εἶναι ὅτι πρόκειται γι' ἀνθρώπους οὐσιαστικά αὐτοδίδακτους. Ὄχι γιατί τούς λείπει ἡ τυπική παιδεία: Καί «χαρτί» Γυμνασίου ἔχουν καί, συνηθέστατα, ἀνωτάτης Σχολῆς. Ἀλλά ὅλοι ξέρουμε ὅτι τόσο τό ἕνα ὅσο καί τ' ἄλλο, δέν σημαίνουν παρά μόνον ἐφόδια μιᾶς στενά ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας. Ἀλλοίμονο σ' ἐκεῖνον πού θά περιοριστεῖ στό «χαρτί». Ἡ ἑλληνική παιδεία, ἀνέκαθεν, εἶχε βρεῖ τόν τρόπο νά βγάζει ἀνθρώπους ἀστοιχείωτους, ὁπλισμένους μόνον μέ τό πρόσχημα τῆς ἐπιστημοσύνης. Ἕνας λόγος παραπάνω γιά νά καμαρώνουμε ἐκείνους πού δέν βασίστηκαν σ' αὐτήν, ἀλλά πού ἀγωνίστηκαν μόνοι τους νά διαπλάσουν τόν ἑαυτό τους.

Τίς ἁπλές αὐτές, τόσο καθημερινοῦ τύπου σκέψεις, μᾶς παρακινεῖ τώρα νά κάνουμε—ἀλλά μέ πόση ἱκανοποίηση!—ἕνα γράμμα σχολιαστικό δύο προηγουμένων ἐπιφυλλίδων αὐτῆς-ἐδῶ τῆς στήλης. Ὑπογράφεται ἀπό θετικόν ἐπιστήμονα, κι' αὐτό δίνει περισσότερη ἀκόμη σημασία στό περιεχόμενο της. Γιατί δέν ἔχουμε ἀντίκρυ μας ἕνα πρόσωπο λίγο-πολύ ἐξοικειωμένο, ἀπό τήν ἴδια του τήν ἐπιστημονική πειθαρχία, στόν θεωρητικό στοχασμό. Ἡ ροπή, ἐδῶ, εἶναι ἐνδιάθετη, αὐθόρμητη, καλλιεργημένη ὁλοφάνερα ἀπό προσωπική πρωτοβουλία. Θ' ἄξιζε νά παραθέσω ὁλόκληρη σχεδόν τήν ἐπιστολή, γιά τόν προσωπικό ρυθμό της, ἀλλά ἡ παραχώρηση τῆς στήλης σέ ξένη πέννα, ὅταν μάλιστα ἔγινε μιά φορά πρίν ἀπό τρεῖς ἑβδομάδες, εἶναι φυσικό νά φανεῖ ἀταίριαστη. Περιορίζομαι λοιπόν σέ μεμονωμένα θέματα πού θίγει ὁ ἐπιστολογράφος.

Ἀφετηρία τά περί ὀρθολογισμοῦ πού εἴχαμε γράψει, ἀντιπερνώντας ἄλλωστε. Ἡ ἐπιστολή καταγίνεται νά προλάβει τήν ἐνδεχόμενη ὀργανική συσχέτιση ὀρθολογισμοῦ καί δογματισμοῦ. Στόν πρῶτο, βλέπει «τό μοναδικό ἀποτελεσματικό ὅπλο κατά παντός Δογματισμοῦ», καί προσθέτει πώς εἶναι τιμή γιά τούς Ἕλληνες (τούς ἀρχαίους φυσικά) ὅτι πρῶτοι τό κατάλαβαν καί τό «χειρίστηκαν». «Παραδέχομαι—συνεχίζει ὁ ἐπιστολογράφος—ὅτι στήν διάθεση αὐτή (τή διάθεση νά χρησιμοποιεῖ κανένας τόν ὀρθολογισμό ὡς ὅπλο) δέν εἶναι δυνατό νά δοθεῖ ὀρθολογική δικαίωση (...) Οἱ ρίζες καί, ἀκόμα, οἱ ἀναγκαῖες συνθῆκες ἐφαρμογῆς τοῦ Ὀρθολογισμοῦ δέν εἶναι ὀρθολογικές (...) ἀλλά αὐτό δέν ἔχει ἰδιαίτερη φιλοσοφική σημασία. Γιατί, ἐάν θέλετε νά ἀποφύγετε τόν Δογματισμό, τότε δέν ἔχετε παρά νά δεχθῆτε τόν Ὀρθολογισμό (καί μόνον αὐτόν)».

Ἡ λογική εἶναι σφιχτή στήν παροπάνω πρόταση, οὔτε λόγος, ἀλλά καί ἡ ἀναγνώριση πώς ἡ ἐσωτερική θεμελίωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ δέν ἔχει ὀρθολογική δικαίωση, ἀνοίγει—ἀξιέπαινα—ἕνα παράθυρο γιά ρεμβασμό. Μήπως τό «ἁμάρτημα κατά τοῦ πνεύματος», στήν περίπτωση τοῦ ὀρθολογισμοῦ, εἶναι ἡ ἄκρα αὐτοτέλειά του, ὁ σχηματικά ἄρτιος αὐτός κύκλος, πού ὑποσημαίνει τήν ἀπόλυτη αὐτάρκεια; Στόν ὀρθολογισμό ἔχουμε ἕνα σύστημα κλειστό, καί σέ τοῦτο ἴσως ἔγκειται ὁ σύμφυτος δογματισμός του. Λέω «ἴσως», γιατί ἡ ἀνάλυση τέτοιων θεμάτων ὁδηγεῖ τόσο μακρυά, πού κανένας προδιαγεγραμμένος χῶρος—πολύ περισσότερο μιά στήλη σ' ἐφημερίδα—νά μή τό ἐπιτρέπει.

Κοντήτερα στά οἰκόπεδά μας ἐρχόμαστε μέ τήν ἀκόλουθη περικοπή τῆς ἐπιστολῆς: «Τό μοναδικό ὄργανό μας προσπελάσεως τῆς Ἀλήθειας εἶναι ὁ Ὀρθός Λόγος — ἐπιτρέψτε μου τόν Μεγάλο Λόγο (κανείς πάντως δέν ἔχει ἀντίρρηση, νομίζω, ὅτι εἶναι μόνον Ὄργανο. Ἐξαιροῦνται φυσικά ὁ Hegel καί ἡ ἀκολουθία του). Αὐτή ἡ κρίσις περί μοναδικότητος ἴσως φαινεῖ σάν τό ἄκρον ἄωτο τῆς «ὀρθολογιστικῆς ἀφέλειας». Παρακαλῶ μή τόν θεωρήσετε ἔτσι, ἐλαφρύ λόγο. Ἐδῶ, θά ἐπιχειρήσω τή σκιαγραφία καλύψεώς του ἀπό μία τῶν δυνατῶν ἐπιθέσεων: Καλά, καί ἡ Τέχνη; Κι' ἔτσι ἀγγίζομε τό κόκκαλο: Ποιός μᾶς εἶπε πώς ἡ Τέχνη ἐπιχειρεῖ τήν προσπέλαση τῆς Ἀλήθειας; Τήν Ὁμορφιά κυνηγᾶ, τό Ὡραῖο ἀποζητᾶ, μέ πόνο ψυχῆς γιά τήν ἀδυναμία της νά τό συγκεκριμενοποιήσει, νά τό πραγματώσει σ' ὅλη του τήν πληρότητα καί καθαρότητα. Τί τήν ἐνδιαφέρει ἡ Ἀλήθεια; Ἤ μήπως δέν θάταν ὑποτιμητικό γιά τήν Τέχνη νά παραδεχθεῖ ἡ ἴδια (ἤ νά τῆς τό ἐπιβάλλομε) ὅτι τό ἄμεσο ἀντικείμενό της, ἡ Ὁμορφιά, δέν εἶναι καθ' ἑαυτό καταξιωμένο, ἀλλά χρειάζεται τήν ἐπικουρία τῆς Ἀλήθειας, γιά νά στηριχθεῖ, ν' ἀποκτήσει κῦρος καί θετική ἀξία.

»Μά, ἐπιτέλους, ὑποστηρίζω ὅτι ἡ Ὁμορφιά εἶναι ψεύτικη; Ὄχι! Τότε ὅτι εἶναι ἀληθινή; Οὔτε! (...). Ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματική παρουσία, καί συνεπῶς καί οἱ ἐπιδιώξεις του, σύγκεινται ἀπό «ἐπάλληλα ἐπίπεδα ὀργανώσεως χωρίς ἀλληλοπροεκτάσεις. Ἡ ἐμπειρία τοῦ κάθε ἀναβαθμοῦ εἶναι ἀσυσχέτιστη μέ τήν ἐμπειρία τῶν ἄλλων».

Τό παράθεμα εἶναι ἀπό τήν ἐπιστολή τοῦ καθηγητῆ κ. Θ. Π. Τάσιου (6λ. ἐπιφυλλίδα τῆς 24ης Ἰανουαρίου).

Ἄς μοῦ ἐπιτρέψει ὁ ἐπιστολογράφος νά τοῦ παρατηρήσω, ὅτι ἡ ἀντίληψη πώς ἡ Τέχνη «κυνηγᾶ τήν Ὁμορφιά, ἀποζητᾶ τό Ὡραῖο», εἶναι κάπως κλασική ἀλλά καί συνοπτική. Ἀνήκει στήν ἐποχή τῶν μεθοδολογικῶν ἁπλουστεύσεων πού, μεσοδρομίς, ξεχνοῦσαν πώς εἶταν πρό πάντων αὐτό: ἁπλουστεύσεις. Ὄχι πώς ἡ Τέχνη ἔχει ὡς στόχο της τήν «Ἀλήθεια». Ἀλλά γιά ποιάν ἀλήθεια ἐπιτέλους μιλᾶμε; Μήπως γιά τό προϋποτιθέμενο ἐκεῖνο αἴτημα τῆς ἐπιστήμης (postulat), πού θεωρεῖται ὑπαρκτό καί συγκεκριμένο, μόνο καί μόνο γιά νά διευκολυνθεῖ ἔτσι ἡ διακρίβωσή του; Πουθενά ὅσο ἐδῶ δέν θά ταίριαζε ὁ συγκλονιστικός εὐαγγελικός λόγος: «τί ἐστί ἀλήθεια;» Τό ἐπιστημονικό πνεῦμα ξεκινάει — σωστά — ἀπό τήν a priori παραδοχή κάποιου γεγονότος πού τό ἀποκαλεῖ Ἀλήθεια, γιά νά πατήσει σέ στέρεο ἔδαφος καί νά προχωρήσει. Ἡ Τέχνη δέν χρειάζεται τέτοια μεθοδολογικά τεχνάσματα. Ὅταν εἶναι συνεπής μέ τόν ἑαυτό της καί δέν ὑποκρίνεται τό ὑποκατάστατο τῆς ἐπιστήμης, ξεκινάει μέ κλειστά μάτια. Θέλω νά πῶ: ἀπομονώνοντας ὡς ἀπατηλή τήν ἐξωτερική ὅραση. Τό μέγα παράδοξο τῆς Τέχνης σέ τοῦτο ἔγκειται: ὅτι ἄν καί φαινομενικά πατάει στό βάθρο τῶν πέντε αἰσθήσεων γιά νά ἐξαπολύσει ἔτσι τή συναισθηματική λειτουργία, ἀπομακρύνεται ἀμέσως ἀπό τόν στενό τοῦτο χῶρο πού κινδυνύει νά μεταβληθεῖ σέ παγίδα· ἀπεδαφίζεται. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, οἱ δυνάμεις πού χρησιμοποιεῖ, εἶναι ἀπροσδιόριστες, ἀνεντόπιστες, καθαρά «ἐσωτερικές».

Ἀποβλέπουν στήν προσπέλαση τῆς Ἀλήθειας; Καί πάλι θά ρωτήσουμε: ποιᾶς ἀλήθειας; Τί ξέρουμε γιά τήν Ἀλήθεια; Ἡ μεγαλύτερη τιμή τοῦ εἴδους μας εἶναι ὁ ἀγώνας πού ἔχουμε κάνει στό μάκρος τῶν αἰώνων γιά νά τήν ἐξιχνιάσουμε, ὄχι τό τί ἔχουμε πετύχει. Μποροῦμε νά χρησιμοποιοῦμε πρακτικά διάφορες ἐκφάνσεις τῆς Ἀλήθειας· γιά τήν ἴδια, γιά τό ποιόν της, δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτα. Σέ τί συνίσταται; Στοχαζόμαστε πάντοτε πάνω της ἁπλοϊκά, μέ τίς ἀρχές τῆς τυπικῆς Λογικῆς, μέ τήν ἀρχή τοῦ «ἀποκλεισμοῦ τοῦ τρίτου»: Ἡ Ἀλήθεια, λέμε, εἶναι ἤ πνευματική ἤ ὑλική. Tertium non datur! Γιατί; Ποιός μᾶς εἶπε πώς ἐπειδή στίς δικές μας κατηγορίες ἀνταποκρίνονται μόνον οἱ ἔννοιες «πνευματικό» καί «ὑλικό», ὡς ἄκρα ἀντίθετα, ἡ Ἀλήθεια, ὅποια κι' ἄν εἶναι, προσαρμόζεται, ὑποτάσσεται στήν ἴδια ἀναγκαιότητα; Μπορεῖ κάλλιστα ἡ Ἀλήθεια ν' ἀποτελεῖ μιά τρίτη κατάσταση, ξένη στίς φτωχές μας, ἀφηρημένες ἔστω, προσλαμβάνουσες παραστάσεις. Κάθε μήνυμά της τό μεταφράζουμε ἀμέσως, ἀστραπιαῖα, σέ δική μας γλώσσα γιά νά μᾶς γίνει νοητό, ὁ νοῦς μας δέν εἶναι παρά ἕνα κέντρο ἀποκρυπτογραφήσεων. Μέ τή διαφορά πώς ἀπό τό ἀρχικό μήνυμα ὡς τό μεταφρασμένο, μεσολαβεῖ — διαρρέει — κάτι οὐσιαστικό. Ἡ Ἀλήθεια (ὅλα σήμερα πιά μᾶς τό δείχνουν) εἶναι τό ἀστάθμητο. Traduttore traditore. Νά εἶναι τάχα τυχαῖο πού τό ἀξίωμα τοῦτο ἔχει προέλευση λογοτεχνική, δηλαδή καλλιτεχνική;

Ἀλλά μπήκαμε τώρα πιά σέ μεγάλο χορό, ἀδύνατο νά τόν κλείσουμε σήμερα. Θά ζητήσουμε ἀπό τόν ἀναγνώστη τήν ἄδεια τῆς συνέχειας, ἀφοῦ πρίν διαβεβαιώσουμε τόν ἔγκριτο ἐπιστολογράφο ὅτι πρόθεσή μας δέν εἶναι νά διεκδικήσουμε ὑπέρ τῆς Τέχνης τήν ἐξιχνίαση τῆς Ἀλήθειας. Ἡ διάνοια, στόν αἰσθητικό τομέα, ἔχει ἕνα ρόλο τόσο ἀναγκαῖον ὅσο καί ὑπηρετικό.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
AMERICAN SCHOOL
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 18 Φεβρουαρίου 1970

1-20

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΘΕΤΗΜΕΝΗ ΥΠΟΣΧΕΣΗ

ΣΥΝΕΧΙΖΟΥΜΕ τή συζήτηση—ἤ, ἄν θέλετε, τόν μονόλογο—γύρω ἀπό τόν στόχο καί τό περιεχόμενο τῆς Τέχνης, μέ ἀφετηρία ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τήν ἐπιστολή τοῦ θετικοῦ ἐπιστήμονος, πού τήν ἀναφέραμε τμηματικά τό περασμένο Σάββατο. Θυμίζουμε πώς τό ἀπόσπασμα ἄρχιζε ἔτσι: «Ποιός μᾶς εἶπε πώς ἡ Τέχνη ἐπιχειρεῖ τήν προσπέλαση τῆς Ἀλήθειας: Τήν Ὁμορφιά κυνηγᾶ, τό Ὡραῖο ἀποζητᾶ, μέ πόνο ψυχῆς γιά τήν ἀδυναμία της νά τό συγκεκριμενοποιήσει, νά τό πραγματώσει σ' ὅλη του τήν πληρότητα καί καθαρότητα...». Παρατηρῶ ἀμέσως, ὅτι ἐκεῖνο πού δίνει βάθος στήν πρόταση τούτη εἶναι τό δεύτερο σκέλος της. Πραγματικά, στήν Τέχνη ὑπάρχει κάτι τό ἐξ ὁρισμοῦ ἀνεπίτευκτο, μιά ἀσυμπλήρωτη μελωδία, κι' αὐτό ὅποιος δέν τό καταλαβαίνει, ἐλάχιστα ἐπικοινωνεῖ μέ τήν ἐσώτερη οὐσία της, τήν τραγική.

Ἀλλά ἄς ἰδοῦμε πρῶτα-πρῶτα: Εἶν' ἀλήθεια πώς ἡ Τέχνη «κυνηγάει» τήν Ὁμορφιά; Ταιριάζει ἐδῶ νά ξαναρωτήσουμε, παραλλάζοντας τή δραματική ἀπορία τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου πού μνημονεύαμε προχτές: «τί ἐστι Ὡραῖο;». Καί προτοῦ πᾶμε στίς βαθύτερες, φιλοσοφικοῦ ὕφους ἀπορίες πού συνοδεύουν κατά παράδοση πιά αὐτό τό ἐρώτημα, ἄς σκεφτοῦμε πρακτικά. Πρώτη διαπίστωση: Ὅ,τι ἡ μιά ἐποχή θεωρεῖ ὡραῖο, ἡ ἄλλη τό περιφρονεῖ. Δέν ἔχουμε παρά ν' ἀναλογιστοῦμε, στόν φυσικό κόσμο, τούς διαφόρους τύπους γυναικείας καλλονῆς. Χωρίς νά καταφύγουμε στούς μεγάλους κλασικούς σταθμούς: ὁμορφιά κατά τήν κλασική ἀντίληψη, κατά τή μεσαιωνική, κατά τήν ἀναγεννησιακή, κατά τή μοντέρνα, ἄς περιοριστοῦμε στήν αἴσθηση τῶν δύο τελευταίων αἰώνων. Ὅ,τι περνοῦσε γιά ὡραῖο στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, φαίνεται σχεδόν ἀνεξήγητο σήμερα. Μή μᾶς ξεγελάει ἡ ἀποτύπωση τῆς ὁμορφιᾶς σ' ἕνα ὡραῖο καθ' ἑαυτό ἔργο Τέχνης. Ἐκεῖ, τό αἰσθητικό ποιόν τοῦ ἔργου κατακαλύπτει τό ἐνδόσιμο. Πιστότερη ὡς πληροφόρηση εἶναι ἡ φωτογραφία Οἱ ἄφθονες ἐκεῖνες σάρκες, οἱ ἐξεζητημένες λευκότητες, οἱ τονισμένες καμπυλότητες, τά λιγωμένα μάτια, τά μπουμπουκιασμένα στόματα, μᾶς φέρνουν σήμερα, στήν καλλίτερη περίπτωση, ἕνα μακρόθυμο χαμόγελο στά χείλη. Ἀκόμα γνησιότερη, ὡστόσο, ἐναργέστερη, εἶναι ἡ προσωπική μας ἐμπειρία, ὅταν τυχαίνει ν' ἀνήκουμε σέ γενιές πρεσβύτερες. Ἄς ἀναθυμηθοῦμε, ὅσοι τίς γνωρίσαμε, τίς κινηματογραφικές καλλονές τύπου Φραντσέσκα Μπερτίνι γιά ὅ,τι ἀφορᾶ τό θηλυκό ἴνδαλμα, Ἰβάν Μοσζούκιν γιά τό ἀρσενικό. Σ' ἐμᾶς τούς ἴδιους, σήμερα, φαίνονται καταγέλαστα. Γιατί; Ἐπειδή ἐξελιχθήκαμε, ἀλλάξαμε ἀνεπίγνωστα, μέ τό κύλισμα τοῦ Χρόνου. «Ἐξελίσσομαι» ἐδῶ δέν σημαίνει καλλιτερεύω. Σημαίνει μετατοπίζομαι.

Τά φιλοσοφικά ἐρωτήματα ἀρχίζουν μέ τό αἴνιγμα ἄν ὑπάρχει ἀντικειμενική ἔννοια τοῦ Ὡραίου. Ὁμορφιά εἶναι ὅ,τι ἐγώ, τό συγκεκριμένο πρόσωπο, μέ τίς ὑποκειμενικές μου συντεταγμένες, θεωρῶ ὡραῖο; ἤ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται σέ κάποιον ἰδεατό κανόνα; Τό ὡραῖο εἶναι ὡραῖο ἐπειδή τό κρίνω ὡραῖο; ἤ τό κρίνω ὡραῖο ἐπειδή εἶναι ὡραῖο; Χωρίς νά μποῦμε στόν χορό αὐτόν πού σέρνει τό κατόπι του μέ τό μαντήλι ὁ Κάντ, ἄς σταθοῦμε σέ σκέψεις λιγότερο μεγαλεπήβολες, διατυπωμένες μέ προσωπική μας καί μόνον εὐθύνη. Ἡ ἐποχή μας ἔδωσε ἕνα τράνταγμα γερό στό ὀλύμπιο οἰκοδόμημα τοῦ «ὡραίου». Ἴσαμε χτές ἀκόμα ἀναρωτιόνταν ἄν δέν ὑπάρχει ἀντιδιαστολή ἀνάμεσα στήν ὁμορφιά τοῦ ἔργου Τέχνης καί στήν ἀναπαράσταση τοῦ ὡραίου. Πῶς νά τ' ἀναρωτηθοῦμε σήμερα πιά; Μπορεῖ νά λέγαμε ἀκόμα χτές πώς ὁ Μπρέχελ πετυχαίνει νά μετουσιώσει σ' ὁμορφιά τόν «Θρίαμβο τοῦ Θανάτου», ὁ Μπωντλαίρ τό «Ψοφίμι»- κι' ὁ Γκόγια τίς θηριωδίες τοῦ πολέμου· πῶς νά τό ποῦμε ὅμως, μέ τό χέρι στήν καρδιά, ἐμεῖς οἱ τρίτοι, σήμερα, καί γιά κάποια — πολλά — ἔργα τοῦ Πικάσσο; Ἐδῶ, ἡ ἀρνητική στάση γίνεται κατηγορηματική. Μιλᾶμε πάντοτε γιά τόν μέσο ὅρο, ὄχι γιά τούς περισσότερο «ἀνοιχτούς» στό καλλιτεχνικό φαινόμενο. Ἄν εἴμαστε καλοπροαίρετοι, θά σταθοῦμε καί θ' ἀκούσουμε μέ προσοχή ἐκείνους πού, γιά νά βοηθήσουν τή μύησή μας, θά μεταχειριστοῦν ἄλλους πιά ὅρους γιά τόν ὁρισμό τῆς Τέχνης. Θ' ἀκούσουμε ἐκείνους πού θά μᾶς μιλήσουν γιά «διαίσθηση» ἀκολουθώντας τόν Μπενεντέττο Κρότσε, ἤ γιά «ἔκφραση», κατά τίς ὑποδείξεις τοῦ Χέρμπερτ Ρήντ. Θά σταθοῦμε καί θ' ἀκούσουμε εὐλαβικά τίς ἀναλύσεις γιά τό προσωπικό ἀσυνείδητο τοῦ Πικάσσο, γιά τόν ἀναστατωμένο, διεσπασμένο, ἐξαρθρωμένο κόσμο μας πού ἔρχεται στήν ἐπιφάνεια μέ τά ἔργα του, γιά τό συλλογικό ἀσυνείδητο καί τά ἐφιαλτικά ὄνειρα ἑνός σύγχρονου προφήτη. Ὅλ' αὐτά δέν εἶναι βέβαιο πώς θά μᾶς κάνουν καί νά τά χαροῦμε αἰσθητικά. Τό πολύ-πολύ θά τά θεωρήσουμε δικαιωμένα. Πάμπολλοι ἀπό ἐμᾶς θά τό πάρουν ἀπόφαση πώς πρέπει νά σταθοῦν μέ θλίψη ἐντεῦθεν, στήν ἐδῶθε ὄχθη, καί ν' ἀποχαιρετήσουν ὁριστικά κάθε ἐλπίδα ἐπικοινωνίας μέ τό καλλιτεχνικό φαινόμενο. Ἡ ἐποχή μας βρίθει ἀπό τέτοιους πικραμένους ἀνθρώπους, πού πληροφορήθηκαν ξαφνικά πώς εἶναι ἀπροσδιόνυσοι. Καί πρίν εἶταν, μόνο πού δέν τό ἤξεραν.

Σταθήκαμε γιά μιά στιγμή στό παράδειγμα τῆς Ζωγραφικῆς ἐπειδή εἶναι καί τό παραστατικά ἐναργέστερο. Παράδειγμα ὅμως μόνο. Μᾶς δόθηκε νά καταλάβουμε κάτι κύριο, πού δέν μπορεῖ παρά νά χτυπάει στ' αὐτί τοῦ ἁπλοῦ δέκτη ὁποιασδήποτε τέχνης ὡς προκλητικό φάλτσο: Ἡ Τέχνη δέν συνδέεται ἀναγκαστικά μέ τήν Ὁμορφιά. Δέν εἶναι ὁ ὑπογραφόμενος πού τό λέει αὐτό· εἶναι μιά αὐθεντία: ὁ Χέρμπερτ Ρήντ. Ἔτσι καί δεχτοῦμε ὅμως ὅτι ἡ σχέση Τέχνης-Ὁμορφιᾶς δέν εἶναι ἀναγκαία, παραδεχόμαστε σύγκαιρα πώς εἶναι συμπτωματική, ἄρα οἱ δύο αὐτές ἔννοιες ἀποτελοῦν μεγέθη ἐξ ὁρισμοῦ ἀσύμμετρα. Ἡ Τέχνη δέν ἀποβλέπει στό Ὡραῖο. Σέ τί ἀποβλέπει; Μήπως μᾶς παρηγορεῖ ἡ ἄλλη πρόταση τοῦ Χέρμπερτ Ρήντ: «βλέπω τήν αἴσθηση τῆς ὁμορφιᾶς ὡς ἕνα πολύ ρευστό φαινόμενο, μέ σταθμούς μέσα στήν πρόβαση τῆς Ἱστορίας πολύ ἀβέβαιους καί συχνά ἀπατηλούς»; Ἄν τό καλοσκεφτοῦμε, ὄχι, οὔτε αὐτό διορθώνει τίποτα. Δέχομαι τή σχετικότητα τῆς Ὁμορφιᾶς σημαίνει δέχομαι τή σχετικότητα καί τῆς Τέχνης. Κι' ἐμᾶς, μέσα μας, κάτι μᾶς ἔλεγε, καί μᾶς λέει, πώς στήν Τέχνη ἔχουμε κάτι ἀπόλυτο. Κάτι, ὡς ἔκφραση, στερεό μέσα στήν ἀπελπιστική ρευστότητα καί φυγή τῶν πάντων.

Αὐτή εἶναι ἡ ἐνδόμυχη, ἐνστιγματική ὑπαγόρευση κάθε ἀνθρώπου προικισμένου μ' εὐαισθησία ἀπέναντι στό αἰσθητικό φαινόμενο. Ἄν αὐτή ἀπολείψει ἄν ἡ Τέχνη θεωρηθεῖ σχετική, τότε δέν διαφοροποιεῖται κατά τίποτα ἀπό τό καιρικό «γοῦστο», ἀπό τήν αἴσθηση τοῦ συρμοῦ, ἀπό τόν περιοδικό αὐτόν ρυθμό τοῦ μιμητισμοῦ, πού ἀντί νά λυτρώνει ὑποδουλώνει. Συρμός θά πεῖ ἡ ζωή ἰδωμένη ὡς θητεία, ἀλλοτρίωση ἰσόβια στό ἐπιπόλαιο καί στό αὐθαίρετο. Τέχνη θά πεῖ — πάντα γιά τόν ἁπλό ἀλλά εὐαίσθητο ἄνθρωπο — μιά ἀπό τίς ἐκφάνσεις τοῦ Ἀπολύτου. Ἴσως μάλιστα ἡ μόνη θετική, ἄς εἶναι καί συμβολική. Γιατί δέν ὑπόκειται στήν ἀποδεικτική ἀναγκαιότητα, ὅπως ἡ ἐπιστήμη.

Ποιανοῦ Ἀπόλυτου; Ἐδῶ, ἡ γνώση μας σταματάει. Κάτι μᾶς λέει χαμηλόφωνα πώς ἄν τό Ἀπόλυτο εἶταν διατυπώσιμο, ἀνακοινώσιμο σέ γλώσσα σχετική, δέν θά εἶταν πιά Ἀπόλυτο. Καί γιά νά μήν πέσουμε στήν κακόφημη παρεξήγηση τῆς Μεταφυσικῆς, ἄς ἀντικαταστήσουμε τή λέξη Ἀπόλυτο μέ τή λέξη Ἀλήθεια, πού τήν μεταχειρίζεται κι' ὁ ἐπιστολογράφος μας. Παραδέχομαι βέβαια πώς οἱ δύο τοῦτες ἔννοιες δέν ταυτίζονται, πώς ἡ Ἀλήθεια ὑποδηλώνει κάτι τό ὄχι ἐξ ὁρισμοῦ ἀπρόσιτο, ἐνῶ τό Ἀπόλυτο, αὐτό ὑποδηλώνει. Ἀλλά θά ἔλεγα νά μή συγκατανεύουμε στό ζυγό τῶν λέξεων καί ἡ μιά λέξη καί ἡ ἄλλη ἀπό ἐμᾶς εἶναι ἐπινοημένες. Περιέχουν ὅ,τι τούς ἐμπιστευθήκαμε. Ἀπό μέρους μου, παραμερίζω λοιπόν πολύ πρόθυμα τό «Ἀπόλυτο» γιά χάρη τῆς «Ἀλήθειας». Μόνο πού βλέπω ξαφνικά — καί ἄθελά μου — πῶς ἡ προηγούμενη πρότασή μου «Τέχνη θά πεῖ μιά ἀπό τίς ἐκφάνσεις τοῦ Ἀπολύτου» (γιά τόν ἁπλό κι' εὐαίσθητο ἄνθρωπο), μεταλλάζει στήν ἀκόλουθη: «Τέχνη θά πεῖ μιά ἀπό τίς ἐκφάνσεις τῆς Ἀλήθειας»...

Καί ξεπηδάει ξανά, ἀδυσώπητο, ἐπίμονο ὡς τή μονοτονία, τό ἐρώτημα: ποιᾶς Ἀλήθειας; Εἶναι σταθμητή, μετρητή; Εἶναι ἀστάθμητη; Ἔγκειται σέ ποσότητα; Σέ ποιότητα; Μήπως καί στά δύο; Μήπως σέ κανένα; Δέν ξέρω τίποτα. Καμμιά συγκλονιστική ἀνακοίνωση δέν ἦρθε ἀκόμα νά μέ διαφωτίσει. Τί μπορῶ νά κάνω, μιά καί ὡς ἄνθρωπος εἶμαι μπολιασμένος μ' αὐτό τόν ἀκοίμητο δαίμονα τῆς ἔρευνας, ἤ κάλλιο τῆς περιέργειας — μέ τή σημασία τῆς ἀνησυχίας; Νά ἐπιχειρῶ βυθομετρήσεις, ἀναζητήσεις· νά βάζω σ' ἐνέργεια ὅλα μου τά ὄργανα ἐπικοινωνίας, χωρίς προκαταβολική διάκριση ἀνάμεσά τους, ἀνάμεσα σ' ἐγκεκριμένα καί μή. Ἡ ἐπιστήμη μοῦ ἔχει ἐπιτρέψει μερικά, ἄλλα ὄχι. Ἐγώ, κάνω πώς συμμορφώνομαι μ' αὐτή τήν ἀστυνομική διάταξη, ἀλλά τήν «περιγράφω», τήν κατασταρατηγῶ· Γίνεται ποτέ ν' ἀντισταθεῖ κανένας σέ τέτοιον πειρασμό; Τίποτα! θά χρησιμοποιήσω τα πάντα.

Φοβᾶμαι πώς ἡ Τέχνη εἶναι ἕνα τέλειο παράνομο ὄργανο ν' ἀναζητᾶμε (τυφλοί) τήν Ἀλήθεια. Ὄχι νά τήν ἐρευνοῦμε· νά τήν ἀναπνέουμε. Ἴσως αὐτό νά τό ἰδοῦμε κάπως στερεότερα τήν ἐρχόμενη φορά — ἄν ἡ ὑπομονή ὅλων μας δέν ἔχει ἐξαντληθεῖ ὡς τότε...

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 21 Φεβρουαρίου 1970

1-21

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΛΞΗ ΚΑΙ ΑΠΩΣΗ

Η ΜΕΓΑΛΗ ἐπανάσταση τῆς Τέχνης σήμερα—ἀλλά μέ πρῶτες κιόλας ἐκδηλώσεις της στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα—εἶναι πώς ἀπεκήρυξε ἀναφανδόν τή βασιλεία τοῦ Ὡραίου. Τό λέμε ἐδῶ χωρίς διάθεση θριαμβολογίας, οὔτε ἄλλωστε κι' ἀπελπισίας. Τό λέμε γιά νά δώσουμε, ἁπλῶς, συνέχεια στίς σκέψεις πού ξεπήδησαν ἀπό τήν ἐπιστολή, τή γνωστή πιά στούς ἀναγνῶστες αὐτῆς της στήλης ἀπό τίς δύο προηγούμενες ἐπιφυλλίδες μας. Εἴδαμε ὅτι καί σέ πολύ παλαιότερα στάδιά της ἡ Τέχνη εἶχε πολιτογραφήσει, νομιμοποιήσει τό Ἄσχημο. Ἄν θέλουμε νά βροῦμε τήν πρώτη δεδηλωμένη τέτοια μαρτυρία, θά πρέπει ν' ἀνηφορίσουμε στήν ἐποχή ἀκριβῶς πού ἐπέβαλε μέ τό παράδειγμά της, μέ τά πρότυπά της, τόν κανόνα τῆς Ὁμορφιᾶς: τήν ἀρχαία ἑλληνική τέχνη. Τά προσωπεῖα τῆς Ἀρχαίας Κωμωδίας, οἱ μορφές τῶν Ἐρινύων στήν Τραγωδία, ἀνοίγουν τήν πόρτα στό δύσμορφο, στό ἀποτρόπαιο, στό γελοῖο καί στό βέβηλο. Χρειάστηκε ἡ μεταγενέστερη, μονότροπα ἐξιδανικευτική ἀφέλεια τῆς ἀρχαιολατρίας γιά νά τά παραμερίσει, ἤ καλλίτερα νά τ' ἀγνοήσει. Ἡ κλασική Τέχνη περιέχει πολύ περισσότερα ρωμαντικά στοιχεῖα ἀπό ὅσα ὑποπτεύεται ἡ τυπική ἑρμηνεία της.

Ὅ,τι παλαιότερα εἴτον κατά ποσοστό συμμετοχή τοῦ Ἄσχημου στό φαινόμενο τῆς Τέχνης, ἔχει γίνει στόν καιρό μας νέα αἰσθητική οἰκονομία, πού μεταθέτει τό κέντρο τοῦ ποιητικοῦ βάρους ἀλλοῦ. Ποῦ; Προτοῦ τό ἀναζητήσουμε, ἄς κάνουμε μιά χρήσιμη παρατήρηση: Εἴτε συμφωνοῦμε μέ τό σύγχρονο καλλιτεχνικό φαινόμενο εἴτε διαφωνοῦμε, πρέπει νά τοῦ ἀναγνωρίσουμε κάτι. Ὅτι ἀπέσπασε τήν Τέχνη ἀπό τήν παθητικότητα πού εἶχε ἡ ἐνατένιση τῆς Ὁμορφιᾶς κατά τήν στατική, τήν λίγο-πολύ τυποποιημένη ἐκδοχή της· τῆς ἔδωσε ἕναν δυναμισμό, μιάν ὁρμή, συχνά βέβαια ἐωσφορικά. Ἡ στατική λατρεία δέν ὁδηγοῦσε πουθενά· ἐπέβαλλε μονάχα μιά πρόληψη. Ἡ δυναμική ἀνοίγει τουλάχιστον διεξόδους. Στήν ἀρχαία ἑλληνική ἐποχή, τό πλαστικά πραγματοποιημένο ἰδανικό τῆς Ὁμορφιᾶς εἶχε αἰσθητοποιήσει κάτι: τό θεϊκό, τό ὑπερούσιο, ἐνσαρκωμένο στό ἀνθρώπινο. Τό κλασικό κάλλος εἶναι σύμβολο, ἀκτινοβολεῖ ἀπό μέσα. Ἡ νεώτερη ἀπομίμησή του, ἡ πειθήνια ἐπανάληψη, δέν εἶχε προεκτάσεις· εἴταν μιά τυπική ἔξαρση τοῦ εὐάρεστου στίς αἰσθήσεις, τό αἰσθητικό πού ξεπέφτει σ' αἰσθησιακό. Γι' αὐτό κι' ἔχει ὑποστεῖ ἕνα ρῆγμα ἀπό τή βυζαντινή κιόλας ἐποχή. Μόλις δηλαδή μιά νέα ἔκφανση τοῦ θεϊκοῦ ἀποκαλύπτεται, ἡ Τέχνη ψάχνει νά βρεῖ τρόπους—ἀναγκαστικά νέους—νά τό αἰσθητοποιήσει. Ἡ βυζαντινή ἱερή παράσταση μᾶς φαίνεται συχνά «ἄσχημη» ἄν τήν κρίνουμε μέ τό στενά κλασικό μέτρο.

Ὅλ' αὐτά εἶναι βέβαια κοινοτοπίες, μᾶς χρειάζονται ὅμως ἐδῶ ὡς ὀφειλόμενα πειστήρια. Ἄς ἀποσαφηνίσουμε τώρα καί κάτι πού λέγαμε τήν περασμένη Τετάρτη καί πού μπορεῖ, διαφορετικά, νά σταθεῖ παραπλανητικό. Λέγαμε πώς ἡ ἀντίληψι περί Ὡραίου εἶναι σχετική καί σύγκαιρα ὑποστηρίζαμε πώς ἡ Τέχνη εἶναι —ἤ μοιάζει σάν— μιά ἀπό τίς ἐκφάνσεις τοῦ Ἀπολύτου. Αὐτή ἡ φαινομενική ἀντίφαση τί δείχνει; Γι' ἄλλη μιά φορά πώς Τέχνη κι' Ὁμορφιά δέν ὑπόκεινται σέ κάποιαν αἰτιώδη μεταξύ τους σύνδεσμο. Δέν εἶναι λοιπόν ἀλήθεια ἐκεῖνο πού γιά λόγους μεθοδολογικούς καί μόνο συνοψίζαμε προχτές στήν πρόταση: «δέχομαι τή σχετικότητα τῆς Ὁμορφιᾶς σημαίνει δέχομαι τή σχετικότητα τῆς Τέχνης». Κάτι πολύ πιό μυστικό ὑπάρχει μέσα στήν καλλιτεχνική λειτουργία, κάτι πού ὑπερβαίνει τά ἐκάστοτε σύμβολά του — καί σύμβολό του, ὅπως τώρα γίνεται κατάδηλο, εἶναι καί ἡ Ὁμορφιά. Μήπως αὐτό τό «μυστικό» εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς Ἀλήθειας; Σέ μιάν ἔτσι ὡμά διατυπωμένη ἐρώτηση, μᾶς ἀπαντάει εὔγλωττα μιά καλλιτεχνική αὐθεντία: «Ξέρουμε ὅλοι ὅτι ἡ Τέχνη δέν εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἡ Τέχνη εἶναι ἕνας μῦθος πού μᾶς κάνει ἱκανούς ν' ἀναγνωρίζουμε ὅσην ἀλήθεια μᾶς ἔχει δοθεῖ νά καταλάβουμε». Πικάσσο dixit! (Βλέπε καί Χέρμπερτ Ρήντ: «Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης», Ἐκδ. ἑταιρεία Κάλβος). Συνεχίζοντας ὁ Πικάσσο ὑποστηρίζει πώς ἡ ἔννοια «ἀναζήτηση» δέν ἔχει θέση στό χῶρο τῆς Τέχνης· ἡ Τέχνη εἶναι «εὕρεση». «Ὅταν ζωγραφίζω, ἀρχίζω νά δείχνω τί ἔχω βρεῖ, καί ὄχι τί ψάχνω». Ναί, ἀλλά προτοῦ βρεῖς, ψάχνεις, θά πεῖ ὁ ἀντιρρησίας. Μᾶς παρουσιάζεις τό ἀποτέλεσμα μόνο.— Δέν λέγεται ἀναζήτηση, δέν λέγεται ἔρευνα ἡ τυφλή ἐσωτερική ὁρμή, ἡ ἐνστιγματική ἀγωνία. Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου πού προαναφέραμε, καί πού εἶναι κι' αὐτός στό εἶδος του μιά αὐθεντία, γράφει χαρακτηριστικά, σχολιάζοντας τά παραπάνω λόγια τοῦ Πικάσσο: «Ὁ καλλιτέχνης (...) δέν πρέπει νά ψάχνει γιά κάτι πού δέν ἔχει βρεῖ». Ἰσχύει ἐδῶ, σ' ἐλεύθερη ἐπέκταση, ἡ περίφημη θρησκευτική ρήση τοῦ Πασκάλ: «Δέν θά μέ ἀναζητοῦσες ἄν δέν εἶχες βρεῖ». Τό ὄργανο τῆς Τέχνης δέν εἶναι ἐπινόημα τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

Ἔχουμε λοιπόν νά κάνουμε, στήν περίπτωση τῆς Τέχνης, μέ μιά λειτουργία πού δέν ἔχει στόχο της τήν Ὁμορφιά καί πού δέν εἶναι ὀρθολογική (ἐκτός ἀπό τίς περιπτώσεις ὅπου ἀποβλέπει στήν ἐξαπάτηση —ἀλλά τότε δέν εἶναι Τέχνη— ἤ στίς ἐπιγενόμενες, τίς αὐτοκριτικές καί «διορθωτικές» της φάσεις). Σέ τί μπορεῖ ν' ἀποβλέπει μιά τέτοια λειτουργία; Γιά νά βροῦμε μιάν ἀπάντηση, θά πρέπει νά ξεκινήσουμε ἀπό κάπου πού δέν ἀποτελεῖ ἁπλό αἴτημα ἀλλά διαπιστωμένο σήμερα φαινόμενο: Αὐτό πού λέμε Ἀλήθεια, δέν εἶναι κάτι μονοσήμαντο. Ἡ ἀναζήτησή του σέ μιά καί μόνο κατεύθυνση δέν δείχνει τίποτ' ἄλλο παρά ἀνεπίγνωστη, καθυστερημένη ἐπιβίωση τοῦ μηχανιστικοῦ ὑλισμοῦ. Ὁ σύγχρονος καλλιτέχνης πού καταδύεται στό ἀσυνείδητό του γιά νά δεχτεῖ ἀπό ἐκεῖ σήματα, ὑπαγορεύσεις καί ρυθμούς, κάνει ὅ,τι ἔκανε ἀνέκαθεν, ἀνεπίγνωστα πολλές φορές, ὁ καλλιτέχνης κάθε ἐποχῆς. Ἐπικοινωνεῖ μέ κάτι πού ἔρχεται ἀπό μακρυά καί βαθειά. Τό ντεύνει σέ λογιῶν-λογιῶν «μύθους», μέ τή σημασία πού δίνει στόν ὅρο ὁ Πικάσσο. Μῦθος θά πεῖ ἕνα ἀπό τά προσωπεῖα τοῦ ἀδιάγνωστου. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, πού ἔβλεπαν τόν Διόνησο —τό βαθύτερο, πρωταρχικό στοιχεῖο τῆς ζωῆς— ὡς προσωπεῖο κυρίως, ἤξεραν τί ἔκαναν. Μόνον μέ προσωπεῖα ποικίλα, ἐπάλληλα, μᾶς ἐξαγγέλλει τήν παρουσία της ἡ Ἀλήθεια. Ἔχει ἕνα γιά τήν ἐπιστήμη, ἕνα γιά τή θρησκεία, ἕνα γιά τήν τέχνη, καί θά ἔχει νά μᾶς παρουσιάζει τόσα ὅσους τρόπους θά βρίσκουμε νά τήν ἀνιχνεύουμε. «Φύσις δέ κρύπτεσθαι φιλεῖ». Στό στάδιο ὅπου ἔχουμε σήμερα φτάσει, καί ποιός ξέρει γιά πόσον ἀκόμα καιρό, ἄν ὄχι γιά πάντα, μόνον προσωπεῖα θά βλέπουμε. Γιατί μόνον αὐτά ἀνταποκρίνονται στήν δεκτικότητά μας.

Τῆς ἀρέσει λοιπόν νά κρύβεται, τῆς Ἀλήθειας; Χωρίς νά δογματίσουμε, ἄς προσπαθήσουμε ν' ἀποκριθοῦμε λογικά: Ἐμεῖς τῆς ἐπιβάλλουμε τά προσωπεῖα. Ἐμεῖς, γιά νά τή μεταφράσουμε σέ παράσταση νοητή. Αὐτή, στέκεται μπροστά μας μέ γυμνό πρόσωπο, ἀδυσώπητα μάλιστα γυμνό, ἄσεμνα γυμνό. Ἀπόδειξη ὅτι κάθε της παράγγελμα τό τρέμουμε: τό νόμο τοῦ θηρίου, τό νόμο τοῦ θανάτου, τό νόμο τῆς φονικά ἔξαλλης ὁρμῆς γι' ἀναπαραγωγή. Ἡ σύγχρονη Τέχνη αὐτά φέρνει στήν ἐπιφάνεια καί τῆς ρίχνουμε τόν λίθο τοῦ ἀναθέματος. Εἴχαμε συνηθίσει ν' ἀπαιτοῦμε μιάν Ἀλήθεια φτιασιδωμένην, παραπλανητική. Φτιασίδι της εἶχε καταντήσει καί ἡ καλλιτεχνική «Ὁμορφιά», ἀφοῦ δέν τή συνόδευαν πιά οἱ ὁμόζυγες, συμπληρωματικές της μαῦρες μορφές τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ξυπνᾶμε τώρα ἀπό ἕνα ρόδινο ὄνειρο, πού δέν εἶχε μέσα του οὔτε ποίηση οὔτε ἀλήθεια. Καί νά εἶταν τουλάχιστον μιά πλάνη τῆς ἀφέλειας, πλάνη ἐθώα! Ὄχι· εἶταν σκηνοθεσία τῆς ὑποκρισίας κι' αὐτοπάτη τῆς δειλίας. Προσήλυτοι τάχα τοῦ ἀρχαίου κάλλους, δέν εἴχαμε τό θάρρος ὄχι ν' ἀντικρύσουμε ἀλλά οὔτε νά παραδεχτοῦμε κάν ὡς ὑπαρκτό τό πρόσωπο τῆς Μέδουσας.

Ἡ Τέχνη εἶναι ἀνακοίνωση. Συγκλονιστική, ὑπαινικτική ἀνακοίνωση. Μιλάει μέ παραβολές. Δέν ἀξιώνει νά κάνει προσιτή στίς γνωστικές μας ἱκανότητες τήν Ἀλήθεια, νά τή μεταβάλει σέ κτῆμα μας, ν' ἀδειάσει γιά χάρη μας τόν οὐρανό. Ἡ Τέχνη εὐλαβεῖται, ξέρει τά ὅριά της. Καί ξέρει πώς σ' αὐτά ἀκριβῶς τά ὅρια ἔγκειται ὁ νόμος της, τό ὕφος της, τό μέτρο της, ἡ ἀξιοπρέπειά της. Ὅταν ὁ Μαλρώ ἀποφαίνεται πώς ἀποστολή τῆς Τέχνης εἶναι νά μᾶς φανερώνει τή «νυχτερινή πλευρά τοῦ κόσμου», αὐτό ἐννοεῖ. Δέν ἀποτελοῦμε ὑποκείμενο ἐμεῖς καί ἡ Ἀλήθεια ἀντικείμενο. Τήν περιέχουμε καί μᾶς περιέχει. Εἴμαστε ἀλληλέγγυοι αὐτή κι' ἐμεῖς, ἀλληλέγγυοι στήν ἐνοχή καί στή σκληρότητα· περιττό νά γυρεύουμε νά διαχωρίσουμε τίς εὐθῦνες μας μέ δικολαβική πονηρία. Δέν θά μᾶς βλάψει σέ τίποτα νά παραδεχτοῦμε πώς εἴμαστε παιδιά τῆς Ἀλήθειας, πώς τήν ἔχουμε μάννα, ὄχι μητριά.

Ὅσο γιά τό πάθος μας νά τήν ἀναζητοῦμε, αὐτό, στό βάθος καί πίσω ἀπό τό λογοκρατικό του ψύχραιμο πρόσωπο, κρύβει τή σκοτεινή, ἀρχέγονη δίψα ἐπιστροφῆς στή μήτρα. Νομίζουμε πώς γυρεύουμε τή γνώση· τήν ταύτιση γυρεύουμε. Τό πάθος τῆς Ἀλήθειας εἶναι φρένιασμα ἐρωτικό. Ὁ Οἰδίπους ἔλυσε τό αἴνιγμα τῆς Σφίγγας — τό αἴνιγμα τῆς ζωῆς — γιά νά γίνει ἄντρας τῆς Ἰοκάστης. Ἡ τραγωδία ἔγκειται στό ὅτι δέν τό ἤξερε καί στό ὅτι, ἀντί ν' αὐτοεκμηδενιστεῖ, ἔγινε γεννήτορας ἀμυχιστῶν τῆς ἐξορίας. Ἡ ζωή ὑπάρχει γιατί ὑπάρχει ἡ ἀρχική διάρρηξη τοῦ αὐγοῦ τοῦ σύμπαντος. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὅλα εἶναι αἵματα καί πόνος.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΜΕΡΙΚΑΝ ΣΚΟΥΛ ΟΦ ΚΛΑΣΣΙΚΑΛ ΣΤΑΔΙΣ ΑΤ ΑΘΗΝΣ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 25 Φεβρουαρίου 1970

1-22

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

Οι ΣΤΟΧΑΖΟΜΕΝΟΙ ἄνθρωποι τοῦ σύγχρονου κόσμου ψάχνουν μέ πάθος κι' ἀγωνία νά βροῦνε τά κύρια, βαθύτερα χαρακτηριστικά τῆς περιπλοκῆς πού κρύβεται πίσω ἀπό τή λαμπρή πρόσοψη τῆς τεχνοκρατούμενης ἐποχῆς μας. Ὁ μέσος ἄνθρωπος, μ' ὅλο πού κι' αὐτός πληρώνει τήν κρίση, θαμπώνεται ἀπό τήν πρόσοψη. Σχεδόν αὐτή τοῦ ἀρκεῖ. Δέν εἶναι λόγος καί γιά νά τόν ἀφήσει κανένας στή λικνιστική του πλάνη. Ὅπως γράφει στό τελευταῖο, σημαντικό βιβλίο του ὁ Γάλλος καθηγητής τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ντιζόν κ. Jean Brun (μερικά ξένα ὀνόματα κακοπαθαίνουν τόσο στήν ἑλληνική μεταγραφή τους, πού προτιμάει κανένας νά τ' ἀφήσει στό πρωτότυπο): «δέν εἶναι πολύ νωρίς γιά νά θέσει κανένας τό πρόβλημα ἀπό σήμερα κιόλας καί νά ἐγκύψει στή σημασία του». Στό βιβλίο αὐτό λοιπόν θ' ἀφιερώσουμε τή σημερινή μας ἐπιφυλλίδα—καί ἴσως ὄχι μόνο τή σημερινή.

Τό βιβλίο τοῦ κ. Brun ἔχει ἕναν τίτλο πολύ εὔγλωττο, γιατί ἀποβλέπει λιγότερο στόν ἐντυπωσιασμό καί περισσότερο στό νά συνοψίσει τήν κύρια ἰδέα τοῦ περιεχομένου του: «Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Διονύσου». Ποιός εἶναι ὁ Διόνυσος; Γιά νά νιώσουμε στήν οὐσία του τό σύμβολο τοῦ Jean Brun, πρέπει ν' ἀποχαιρετήσουμε τήν τόσο διαδεδομένη πρόληψη πώς ὁ ἀρχαῖος αὐτός ὀργιαστής θεός, μέτοικος τάχα στήν Ἑλλάδα ἀπό τή Θράκη, τήν Κρήτη ἤ τή Μικρασία, δέν εἶταν παρά ὁ ὑψωμένος στή δύναμη τοῦ συμβόλου φυσικός ὀργασμός, πού ἔχει ἐμβλήματά του τό κλῆμα καί τό κρασί, ἤ πώς πρόκειται γιά μιάν ἀλληγορία πού ἐκφράζει τή θλάστηση μέ τίς περιοδικές της ἐξάρσεις καί ὑφέσεις. Πίσω ἀπό τήν ἔννοια Διόνυσος κρύβεται κάτι πολύ πλατύτερο, βαθύτερο· δέν ξεχάστηκε εὐτυχῶς ἡ διδασκαλία τοῦ Νίτσε σ' αὐτό τό θέμα. Ἀλλά καί ἡ ἐπιστημονική—φιλολογική, θρησκειολογική—ἔρευνα προχώρησε πολύ ἀπό τόν καιρό ὅπου ἡ νεώτερη ἀφέλεια ἔβλεπε στούς ἀρχαίους μύθους σύμβολα ἀφελέστερά της. Ὁ Διόνυσος εἰδικά, περιέχει ὡς μορφή, ὡς σύλληψη, κάτι τό ἀνησυχητικό, τό καθαυτό ἀδυσσαλέο. Ἡ σύνδεσή του μέ τήν Τραγωδία μήτε συμπτωματική εἶναι βέβαια μήτε ἁπλά «ἱστορική». Ἄς περιοριστοῦμε γιά τήν ὥρα, μιά καί σκοπός μας εἶναι ἡ προσπέλαση τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Brun, νά ἰδοῦμε στόν Διόνυσο μιά δύναμη ἀρχέγονη κι' ἀντιφατική, μεταρσιωτική μαζί κι' ἐξολοθρευτική, ἕνα δρολάπι στοιχειακό, πού ἔρχεται ἀπό τά ἔγκατα, ἀπό τό συλλογικό ἀσυνείδητο, καί γίνεται μῦθος ἀρχέτυπος γιατί μοιάζει νά θυμίζει στόν ἀρχαῖο ἄνθρωπο κάτι προγενέστερο κι' ἀπό τήν ἀπρόσωπη μνήμη τοῦ εἴδους. Κάτι λουφαγμένο μέσα μας ἀλλά πού δέν παραιτήθηκε ποτέ· ἀπομένει ἀπειλή, συνυφασμένη μέ τήν ἴδια τήν ὑπόστασή μας.

Ὁ Jean Brun βλέπει, φυσικά, στόν Διόνυσο τό σκοτεινό τοῦτο περιεχόμενο κι' ὄχι τή μυθολογική παράσταση. Πιστεύει πώς οἱ ἐγκόσμιες δυνάμεις πού εἶχαν κάποτε ἐκφράσει τόν ἐπικίνδυνο θεό, δέν ἀποσύρθηκαν μέ τόν ἀρχαῖο κόσμο· ἁπλῶς ἄλλαξαν πρόσωπο. Δραστηριοποιημένες ἀπεναντίας, χάρη στήν τροπή πού πῆρε ὁ πολιτισμός μας, ὀρθώνονται γύρω μας γεμάτες τεχνάσματα, στήνουν παγίδες θανάσιμες, τόσο πιό δυσκολοδιάκριτες ὅσο τίς ἀποσκεπάζουν οἱ διάφοροι σύγχρονοι μῦθοι. Ἔτσι ἡ καταλυτική πρωτόγονη ὁρμή, βρίσκει τόν σύγχρονον ἄνθρωπο ἐκτεθειμέναν, εὐάλωτο χάρη στήν πολλή του ἀμεριμνησία: Μιάν ἀμεριμνησία γεμάτην αὐτοπεποίθηση κι' αὐταρέσκεια. Δέν τά φοβόμαστε πιά τά δαιμόνια, γι' αὐτό καί δέν ὑποπτευόμαστε πώς μπήκανε μέσα μας, ὀχυρώθηκαν στόν ἐσωτερικό μας χῶρο.

Ἑρμηνεύω καί συνοψίζω, δέν μεταχειρίζομαι τά ἴδια τά λόγια τοῦ κ. Brun. Τά ἴδια του τά λόγια εἶναι, φυσικά, παραστατικότερα. Λόγου χάρη: «Ἡ μεγάλη πονηρία τοῦ Διονύσου συνίσταται στό νά μᾶς κάνει νά περνᾶμε τίς διασώσεις γιά σωτηρίες, τούς ναυαγοσώστες γιά σωτῆρες. Οἱ διασώσεις, ἀδιάφορο ἄν ἰατρικές, οἰκονομολογικές ἤ κοινωνικές, εἶναι ἀναγκαῖες, ἄν ὅμως σάζουν τήν ὕπαρξή μας ἀπό τά πιθανά ναυάγια, εἶναι ἀνίκανες νά σώσουν κι' ἐμᾶς τούς ἴδιους». Ἀντιδιαστέλλεται ἐδῶ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀπρόσωπη κοινωνική μονάδα ἀπό τόν ἄνθρωπο ὡς ὑπόσταση. Γιατί, ὅπως λέει ἀλλοῦ ὁ Jean Brun, ἡ ζωή εἶναι κάτι ἄλλο κι' ὄχι ἁπλό κατάλοιπο ἀπό τήν καθημερινή ἐπιβίωση.

Πόσοι ἀπό μᾶς νά ὑποπτεύονται τάχα, ὑπνωτισμένοι ἀπό τ' ἀναισθητικά τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅτι μόνον αὐτό οὐσιαστικά ἀντιπροσωπεύουν: κατάλοιπα, ἀπομειναρια ἑνός τεράστιου βιομηχανικοῦ ὀργανισμοῦ πού ἀλέθει χάος, παράγει χάος;

Βέβαια, τά μεγάλα λόγια εἶναι εὔκολα καί οἱ κερδοσκοποῦντες τοῦ προφητισμοῦ τό ἴδιο. Ἀλλά ὁ Jean Brun προσέρχεται μέ τά χέρια του γεμάτα πειστήρια. Θυμίζει κάπου τή ρήση τοῦ Νίτσε, ὅτι τρία εἶναι τά κύρια στοιχεῖα πού συναπάρτιζαν τούς ἀρχαιότατους πανηγυρισμούς τοῦ ἀνθρώπινου γένους: τό γενετήσιο ἔνστικτο, τό μεθύσι καί ἡ θηριωδία. Δέν ἔχουν ἀπολείψει στόν καιρό μας. Ὁ συγγραφέας τῆς «Ἐπιστροφῆς τοῦ Διονύσου» ὅμως προτιμάει ν' ἀρχίσει τήν ἔρευνά του μέ τρόπο μεθοδικότερο, θεωρητικό ἀλλά ὄχι δογματικό. «Οἱ σύγχρονες ἐπανενσαρκώσεις τοῦ Διονύσου, γράφει, γεννήθηκαν ἀπό τούς παμπάλαιους γάμους τοῦ Ἔρωτα μέ τή Γνώση». Ἐπί αἰῶνες ὁλόκληρους προσπαθήσαμε νά καταδείξουμε πώς ὁ Πόθος καί ἡ Ἔννοια (ἡ γενική, ἀφηρημένη ἰδέα) βρίσκονταν σ' ἀπόλυτη ἀντίθεση μεταξύ τους. Νά ὅμως πού βλέπουμε τώρα πώς ἡ δεύτερη μπορεῖ νά μήν εἶναι παρά μιά πονηρία, ἕνα στρατήγημα τοῦ πρώτου, ὄχι ἡ σωτηρία ἀπ' αὐτόν. Τό πάθος γιά Γνώση, οἰστρηλατημένο ἀπό τό πνεῦμα τοῦ Ἔρωτα, συνθέτει δύο σύμβολα — τά παραστατικότερα ἴσως — τοῦ νεώτερου κόσμου: τόν Φάουστ καί τόν Δόν Ζουάν. Εἶναι οἱ πρωθιερεῖς τοῦ Διονύσου, τέκνα τοῦ Προμηθέα...

Ὁ συγγραφέας καταλαβαίνει τήν ἔκπληξή μας γι' αὐτή τήν ἀπροσδόκητη σύζευξη. Κι' ὅμως, δέν εἶναι τυχαῖο πού καί οἱ δύο τοῦτες μορφές ἐμφανίστηκαν σχεδόν ταυτόχρονα, στήν Ἀναγέννηση. Ὁ Φάουστ ἐνσαρκώνει τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά νικήσει τόν Χρόνο καί νά μυηθεῖ στό μυστικό τῆς Δημιουργίας ὥστε νά μπορεῖ νά μετατρέψει τήν παθητική ἐξέλιξη σέ κατευθυνόμενη Ἱστορία. Ὁ Δόν Ζουάν διακατέχεται ἀπό τό πάθος νά ὑποκαταστήσει στήν πολλαπλότητα τήν ὑπερβατική ἑνότητα, πίσω ἀπό τίς γυναῖκες ὡς ἀριθμό ν' ἀδράξει τήν ἔννοια Γυναῖκα. Θά εἶναι ὁ ἀναβαθμός πού θά τοῦ ἐξασφαλίσει ὅλους τούς καυπούς τοῦ δέντρου τῆς ζωῆς. «Τιχοδιώκτες τῆς Ἔννοιας» καί οἱ δυό τους, θύματα τῆς «ἐκστατικῆς Λογικῆς», χαρίζονται στόν κατ' ἐξοχήν Πειρασμό: νά παραβλέπουν τόν πλησίον.

Ὁ Χέγκελ τούς ἔδωσε τό χέρι, ὁ Χέγκελ πνευματικός ὀργανωτής τοῦ κόσμου μας — ἄς προσθέσουμε: στό θετικό του καί στό ἀρνητικό, ὀρθόδοξα ἑρμηνευμένος ἤ μαρξιστικά ἀνεστραμμένος. «Τό ἀληθινό εἶναι λοιπόν τό βακχικό παραλήρημα, πού κανένα του μέλος δέν ἀπομένει ξεμέθυστο», ἔχει γράψει στήν «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος». Ἔτσι, προβάλλεται τό «ὄντως [illegible]» σ' ἀντίθεση μέ τό ἀφηρημένο. Συστηματοποιεῖται ἡ ἀναζήτηση πού ἔχει στόχο τή γένεση τοῦ νοήματος· μόνο πού πρόκειται γιά νόημα δίχως ἀναφορά σέ κάποιο Νόημα, σέ κάτι πού νά τό ὑπερβαίνει καί νά τό προσεπικυρώνει. Ἡ ἐγελιανή «ἔννοια» εἶναι σύστημα κλειστό, αὐτοπραγματώνεται ὡς ἔκφραση τοῦ Λόγου, ἀποτελεῖ «αὐτοκίνηση» — καί ἡ ἐπιστήμη ὡς αὐτοκίνηση θά νοηθῆ. Αὐτή εἶναι ἡ ὕπατη περιπέτεια τοῦ Διονύσου, πού θά κάνει τόν ἄνθρωπο νά καταστραφεῖ καί ὡς ὕπαρξη καί ὡς οὐσία.

Νά εἶναι συμπτωματικό ἄραγε πού οἱ περισσότερο σύγχρονες θεωρίες τῆς ἀνθρωπολογίας, οἱ συντεταγμένες κάτω ἀπό τό ἔμβλημα τοῦ «στρουκτουραλισμοῦ», μιλᾶνε, μετά τό θάνατο τοῦ Θεοῦ, γιά τόν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου; Ὁ Λεβί - Στρώς μᾶς πληροφορεῖ πώς: «Ὁ κόσμος ἄρχισε χωρίς τόν ἄνθρωπο καί θά τελειώσει χωρίς αὐτόν. Τό νόημα λοιπόν δέν εἶναι παρά ἐπιφαινόμενο στοιχείων δίχως νόημα». Ὁ Φουκώ θεωρεῖ πώς πρέπει ν' ἀντιτάσσει κανένας τό γέλιο σ' ὅλους ἐκείνους πού ἐπιμένουν ἀκόμα νά μιλᾶνε γιά τόν ἄνθρωπο, γιά τή βασιλεία του καί γιά τόν στοχασμό του. Εὔκολο θά εἶταν ἐδῶ, προσθέτουμε ἐμεῖς, νά διαλέξει κανένας τήν ἁγιαστούρα τῆς πολιτικῆς κριτικῆς πού καλλιεργεῖται στόν ἀνατολικό κόσμο καί νά πεῖ πώς ὅλ' αὐτά δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά σημεῖα τῆς πνευματικῆς καί ἠθικῆς παρακμῆς τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Μιά τέτοια παρηγοριά θά εἶχε τό ἐλάττωμα νά εἶναι ὑπερβολικά εὔκολη. Γιατί θά ὑποκρινόταν πώς λησμονεῖ ὅτι ἐκεῖνο πού κρίνεται σήμερα εἶναι ὁ ἀναγκαῖος καιρπός, τό ἱστορικό ὑπόδειγμα μιᾶς αὐστηρά διαλεκτικῆς διαδικασίας πού παρασύρει ὡς καί τούς ὑπανάπτυκτους νά τό ἔχουν στόχο τους, νά τό φτάσουν, νά τό ὑποστοῦν. Ἡ τεχνολογία μέ τά ἐπακόλουθά της εἶναι κοινή μας μοῖρα. Πάνω σ' αὐτό τό χαρτί θά παιχτεῖ ἡ τύχη μας, παντοῦ. Ἐπιφαινόμενο — ἐδῶ ταιριάζει ὁ χαρακτηρισμός τοῦ Λεβί - Στρώς — τῆς ἱστορικῆς πορείας μας, εἶναι μαζί καί ρυθμός τοῦ στοχασμοῦ μας.

Φορτωμένη ἐρωτισμό ἡ μηχανή, αὐτή ἡ «ἐνόργανη προβολή» τοῦ ἀνθρώπου, κατά τόν Jean Brun, ὑμνεῖται ἀπό ποιητές, ζωγράφους, μουσουργούς, φιλοσόφους. Στόν δασμένο κόσμο, ὑποκαθίσταται ἔτσι ἕνας κόσμος κατασκευασμένος, προέκταση τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. Ἀμέτρητες εἶναι οἱ ἐνδείξεις πού πείθουν γιά μιά ταύτιση τῆς μηχανῆς μέ γυναίκα (καί ὁ J. Brun παραθέτει πλῆθος τέτοια συνθήματα διαφημιστικά). «Γυναικοποίηση τῆς μηχανῆς — γράφει — καί μηχανοποίηση τῆς γυναίκας». Ἀλήθεια! ποιός θά τόλεγε πώς τό ἰδανικό τῆς παλαιᾶς σουφρατέτας ν' ἀποσπάσει τό φῦλο της ἀπό τή μοῖρα τῆς παιδοποιητικῆς συσκευῆς, θά κατέληγε σέ μιάν ἄλλη, διαφορετικοῦ τύπου — καί χωρίς μυστήριο πιά, χωρίς ἱερότητα — μηχανοποίηση της. Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ αὐτό - ἐδῶ τό μικρό σχόλιο. Εἶν' ἀλήθεια πώς ἡ σύγχρονη κοπέλα, μεθυσμένη ἀπό τήν ἐλευθερία της, δέν συνειδητοποιεῖ ἐντελῶς τή νέα τούτη ἀλλοτρίωση· δέν ἔχει ὅμως παρά νά προσέξει τόν ὑπερβολικά συνοπτικό τρόπο μέ τόν ὁποῖο τῆς φέρονται τ' ἀγόρια. Μιά ἐθιμοτυπία πού καταργεῖται δέν εἶναι ποτέ σύμπτωμα αὐθαίρετο, μεταστροφή τοῦ «γούστου». Εἶναι ἀπαύγασμα ἀλλαγῆς σέ κάποιον βαθύτερο συσχετισμό δυνάμεων καί ἀξιῶν.

Ἀλλά πόσα ἀκόμα μᾶς λέει, μᾶς ὑποβάλλει ἡ ἀνησυχητική αὐτή «Ἐπιστροφή τοῦ Διονύσου» τοῦ Jean Brun! Νά τήν παρακολουθήσουμε ἤ νά τήν παρατρέξουμε; Στή δεύτερη περίπτωση, ὁ ἀκούσαμε μι' αὐτήν καί τόν ἑαυτό μας. Προπάντων τόν ἑαυτό μας.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 28 Φεβρουαρίου 1970

123

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΔΙΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

Η ΕΣΩΤΕΡΗ ὑφή τοῦ κόσμου ἰδωμένη ὡς «βακχικό παραλήρημα», καί τέτοιο ἀντίκρυσμα τοῦ «ἀληθινοῦ» νά γίνεται ἀπό τόν αὐστηρό, τόν ἀπόκρημνο Χέγκελ, νά κάτι πού δέν μπορεῖ νά μή μᾶς ἐντυπωσιάσει. Ἐδῶ, μιά διόρθωση τυπογραφικοῦ λάθους, ἔστω καί καθυστερημένη: Τό «ὄντως πραγματικό» τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου, ἔγινε στήν περασμένη μας ἐπιφυλλίδα «ὄντως πνευματικό», πού δέν θά πεῖ, στήν περίσταση τούτη, τίποτα. Ἀλλά γιά τήν βακχεία τοῦ κόσμου μας, τήν πανηγυρικά πιά δεδηλωμένη, ποιός μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλει; Ἡ «ἐπιστροφή τοῦ Διονύσου» — κατά τόν χαρακτηρισμό τοῦ κ. Jean Brun — εἶναι πασίδηλη. Μόνο πού ὁ συγγραφέας τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ βιβλίου εἶδε τό φαινόμενο σέ βάθος καί οἰκοδόμησε τίς παρατηρήσεις του πάνω στή σκέψη πώς δέν πρόκειται γιά κάτι πρωτόφαντο, ἕνα δίχως προηγούμενο γέννημα τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλά γι' ἀποδέσμευση δυνάμεων στοιχειακῶν, πανάρχαιων, πού βρίσκονται λουφαγμένες στό συλλογικό μας ἀσυνείδητο. Ὁ θιασος πού τόν εἶχε ἀκούσει ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος, κατά τόν Καβάφη, νά ἐγκαταλείπει τήν Ἀλεξάνδρεια «ὥρα μεσάνυχτα», ξαναγύρισε ἀφανέρωτος στήν καινούργια Ἀλεξάνδρεια, ἤ ἄν θέλετε στή σύγχρονη Βαβυλῶνα. Καί μᾶς ἔχει συνεπάρει ὅλους, μέ κρόταλα καί κύμβαλα, στόν ἔξαλλο χορό του.

«Ὁ θόρυβος — γράφει ὁ Jean Brun — ἔχει γίνει κάτι πού μέσα του κολυμπάει ὁ ἄνθρωπος τῶν μεγάλων πόλεων, κι' ὁ Διόνυσος καταγίνεται νά τόν ἀναδεύει μέ τά δυό του χέρια, γιά νά ὑποκρούει τά ὄργια μέ εἰκόνες ὅπου βάζει νά περνᾶνε οἱ ἀνατριχίλες τοῦ χοροῦ του». Χορός παγκόσμιος εἶναι αὐτός, «γιατί ἔχει θέατρό του τόν κόσμο ὁλόκληρο καί τήν καθημερινή ζωή». Τά πάντα συντονίζονται, τόν ἐξαίρουν. Οἱ καλλιτέχνες, πού παλαιότερα εἶχαν ἀναζητήσει τούς «τεχνητούς παραδείσους», τώρα δέν ἀποτελοῦν πιά αἴρεση. Οἱ σπαραγμοί καί οἱ σπασμοί τοῦ Διονύσου κατέβηκαν στό δρόμο, κυρίεψαν ἁπλούς ἀνθρώπους. Μιά μερίδα τῆς νεολαίας παραδίνεται στά «ψυχοδηλωτικά» ἐλιξήρια. Ὁ δόκτωρ Τίμοθυ Λαίρυ, πού ἀνεκάλυψε τό φοβερό LSD, τό ἔχει ἀποκαλέσει «ψυχική ἀτομική βόμβα». Τά mass media, πραγματικός ἔξω-ὀργανισμός τοῦ Διονύσου κατά τόν κ. J. Brun, ἐπεκτείνουν μέ τρόπο τερατώδη δυνατότητές μας ἐξανδραποδιστικές, μᾶς διαπλάθουν ἀνάλογα, μᾶς ὑποβάλλουν σ' ἀδιάκοπες καί καθ' ὅλα νομότυπες πλύσεις ἐγκεφάλου. Διάλυση τοῦ ἀνθρώπου στίς ἐκδηλώσεις ἐκεῖνες πού ἄλλοτε τάν πρόβαλλαν ὡς μόνη θετική ἀξία. Παράδοξο τό πάσο προφητικά φαίνονται σήμερα τά μανιφέστα τοῦ φουτουρισμοῦ, πού κάποτε μᾶς εἶχαν φαιδρύνει! Ἡ μηχανολατρία τους, ὁ ἡροστρατισμός τους ἔμοιαζαν, τότε πού πρωτακούστηκαν, ἀκίνδυνα φαντασιοκοπήματα, φτηνές ἀγυρτεῖες. Τώρα, ἐπαληθεύονται. Ὅταν ὁ Σάρτρ βεβαιώνει πώς ὅλα βρίσκονται ἔξω ἀπό ἐμᾶς, χωρίς ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ν' ἀποτελοῦμε σ' αὐτό ἐξαίρεση, σκορπίζει τό ὑποκείμενο μέσα στόν περίγυρο μέ σκοπό νά διαλύσει κάθε ἐσωτερικότητα σέ μιάν ἐξωτερικότητα λυτρωτική. Ἀλλά κυρίως στό «νέο μυθιστόρημα» καί στήν «νέα κριτική» βλέπει ὁ J. Brun τόν Διόνυσο νά ἔχει διαλέξει τό ἐνδιαίτημά του. Χῶρος καί χρόνος ἐξαρθρώνονται, ἐνῶ ἡ ἐντόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος στό περίγυρο δίνει στό ἄτομο τήν ἐντύπωση πώς βρίσκεται ἔξω ἀπό τό σῶμα του, σ' ὁποιονδήποτε χρόνο καί τόπο. Πρόκειται γιά μέσο πού ἀποβλέπει στήν ἀπογύμνωση τῆς συμμετοχῆς ἀπό χωρικότητα καί χρονικότητα, στήν κατάδυσή της μέσα σέ μιά ζωή πού αὐτοανακαλύπτεται καί πού παραδέχεται τήν ἀσυνέχεια. Ἡ λατρεία τοῦ ἐκκεντρικοῦ ἔρχεται νά ἐπιδεινώσει τήν κατάσταση τούτη. «Συγγραφέας — γράφει ὁ Ρόμπ-Γκριγέ — εἶναι αὐτός πού δέν ἔχει τίποτα νά πεῖ (...) Νά πιστεύεις πώς ὁ μυθιστοριογράφος ἔχει κάτι νά πεῖ, ἀποτελεῖ τήν πιό σοβαρή πού γίνεται παρανόηση». Ἄν τό καλοσκεφτεῖ κανένας, θά ἰδεῖ πώς τό παραδοξολόγημα τοῦτο δέν εἶναι ἴσως καί τόσο πρωτότυπο πού φαίνεται... Σώνει ν' ἀποσαφηνιστεῖ πώς ἐξαιροῦνται οἱ ἐξαιρέσεις.

Σέ τί ἀποβλέπουν ὅλ' αὐτά; Ἀσύνειδα, ἐκφράζουν μιά προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά ἐγερθεῖ ἀπό τόν ἑαυτό του, νά ριχτεῖ ξέφρενος σ' ἕνα πελώριο πανηγύρι πού νά τόν κάνει νά διαχυθεῖ στό ἄμορφο, ἀρχέγονο χάος. Δίψα θεραπείας ἀπό τόν ἑαυτό μας, ξεπεράσματος τῆς μοίρας μας, πού μᾶς ἀλυσοδένει, νά τί ἐξηγεῖ τόν χορό τοῦ Διονύσου, τή βακχεία πού ξαναφούντωσε. «Μήπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κάμπια κάποιας πεταλούδας πού πρόκειται νά γεννηθεῖ; μᾶς ψιθυρίζει ὁ Διόνυσος στήν ἐπιθυμία του νά διαπεράσει τά ὅρια τοῦ εἴδους». Ὁ Νίτσε εἶχε πεῖ κάποτε: «Ἡ ὕπαρξη εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόφορη». Κι' ὁ J. Brun παρατηρεῖ πολύ σωστά πώς αὐτή ἡ κραυγή δέν βγαίνει ἀπό τόν ἄρρωστο πού ὑποφέρει ἀλλά ἀπό ἕνα ὄν πού δέν θέλει πιά νά ὑποτάσσεται στήν ὕπαρξη. Παραφορτωμένος ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος μέ μέσα, καταλαβαίνει ξαφνικά πώς τά μέσα δέν ἀποτελοῦν σκοπό.

Ξεχυνόμαστε λοιπόν ὅπου μποροῦμε, παντοῦ ἀλλοῦ ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό μας. Λιποταξία κι' ἀπόδραση. Τό θέατρο καταργεῖ τή διάκριση πλατείας - σκηνῆς, κατεβαίνει στό δρόμο, μετσμορφώνεται σέ «χάπενινγκς». Ὄχι πιά διάκριση σέ θεατές καί ἠθοποιούς, σ' αὐτούς πού βλέπουν καί σ' αὐτούς πού παίζουν. Γιά νά γίνει ὁ κόσμος ὅλος ἕνα ἀπέραντο παιχνίδι, πρέπει νά δεχτοῦμε πώς ὅλα εἶναι θέατρο ἐξόν ἀπό τό θέατρο πού ξέραμε. Ἡ παράσταση τοῦ χάππενινγκ συνδέεται στενά μέ τήν παραισθησιογόνο ψυχοχημεία, προκαλεῖ μιά σεξουαλική ἐκτόνωση ὁμαδικῆς μορφῆς, ἀφοῦ θεατές κι' ἐκτελεστές μπερδεύονται, συγχέονται σ' ἕναν ἀξεδιάλυτο συμφυρμό. Ὁ δρόμος, λέει ὁ J. Brun, ἔγινε ἡ μεγάλη σκηνή ὅπου ὁ Διόνυσος κυριεύεται ἀπό σπασμούς. Κάτι τέτοιο θά πρέπει νά εἴτανε καί οἱ πανάρχαιες ἐκεῖνες ἔξοδοι ἀπό μαινόμενους ὀργιαστές, πού ξεσήκωναν ὥς καί τίς πιό ἥσυχες, ἀγαθές νοικοκυρές, τίς παλάβωναν, τίς παίρνανε στά βουνά καί στά λαγκάδια, νά τίς ποιραδώσουν στό ὄργιο, νά τίς κάνουν βάκχες...

Ποῦ θά ὁδηγήσουν ὅλ' αὐτά; Ἐδῶ, οἱ ἐποχές διαχωρίζονται. Ἄλλη ἡ νομοτέλεια τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἄλλη τοῦ σημερινοῦ. Ὁ Jean Brun ἀνησυχεῖ γιά τόν δεύτερο. Θυμίζει τόν ἐσωτερικό συσχετισμό ἐρωτισμοῦ καί βίας, Ἔρωτα καί Θανάτου ὅταν τούς πάρει κανένας στήν ἀπόλυτη μορφή τους. Ὁ Μαρινέττι, ὁ κήρυκας τοῦ φουτουρισμοῦ, ἤθελε νά κηρύξει «una estetica di violenza e di sangue» — μιάν αἰσθητική βίας καί αἱματος. Στό βιβλίο του «Ὁ Ἔρωτας καί ἡ Δύση», ὁ Ντενί ντέ Ρουζμόν μελετάει τίς σχέσεις ἐρωτισμοῦ καί πολέμου, γιά νά καταλήξει: «Τό ἔνστικτο τοῦ πολέμου κι' ὁ ἐρωτισμός ἔχουν βαθύ μεταξύ τους σύνδεσμο». Ἄς ἀποσαφηνίσουμε ἐμεῖς: Ὄχι πώς τούς πολέμους τούς προκαλεῖ ὁ ἐρωτισμός· ἡ κερδοσκοπία τούς προκαλεῖ, μέ τόν ἀδηφάγο κυνισμό της. Ἀλλά βρίσκει τό ἔδαφος προεσμένο ἀπό τά ἐξημμένα ἔνστικτα: «Ἔχουμε μπεῖ — λέει πάλι ὁ Ρουζμόν — στήν ἐποχή τῶν libidos πού βγήκανε σ' ἀναζήτηση νέου θεάτρου. Καί τό πρῶτο πού τούς προσφέρθηκε, εἶναι τό πολιτικό θέατρο». Ἐδῶ, ἀξίζει κανένας νά θυμηθεῖ τόν ἀγαπημένο ἄλλοτε Λέοντα Σέστωφ: «Περισσότερο χρειάζονται οἱ βοσκοί τό κοπάδι, παρά τό κοπάδι τούς βοσκούς».

Καί ξαναρχεται στήν ἐπικαιρότητα ὁ ἀθάνατος μῦθος τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστή, ὅπως τόν συνέλαβε τό δαιμόνιο τοῦ Ντοστογιέφσκι. Εἶναι μιά ἀπό τίς μεταμορφώσεις τοῦ Διονύσου ὁ Μεγάλος Ἱεροεξεταστής, λέει ὁ J. Brun, ὁ σκοτεινός ἐκεῖνος ἀντίπαλος τοῦ Χριστοῦ, πού «ὑποδουλώνει γιά ν' ἀπελευθερώσει, πού σκοτώνει γιά ν' ἀναστήσει». Ἀπό καιρό, ἔχει βγάλει τό ράσο, φόρεσε τήν ἄσπρη μπλούζα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐργαστήριου εἴτε τό κοστούμι τοῦ πολιτικοῦ. Διευθύνει τήν παραγωγή: ἀγροτική, βιομηχανική, αἰσθητική, πνευματική. Ἔχει κρίνει πώς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τήν ἐλευθερία του βάρος περιττό, καί θέλει νά τόν ἀπαλλάξει ἀπό τή σχετική εὐθύνη.

Ἀλλά τό καταχθόνιο στρατήγημα τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ εἶναι νά ἐμφανίζεται ὡς ὁ παράκλητος, πού θά καταβάλει ὅλους τούς παλαιούς, τωρινούς καί μέλλοντες Ἱεροεξεταστές. «Τά χαρτιά σήμερα εἶναι τόσο μπερδεμένα — γράφει ὁ Jean Brun — ὥστε οἱ κυριώτεροι κατήγοροι τοῦ ναζισμοῦ καί τοῦ φασισμοῦ νά προέρχονται ἀπό ἐκείνους ἀκριβῶς πού εἶναι οἱ ἄμεσοι διάδοχοί τους, καί πού ὑψώνονται στήν τάξη τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστή θέλοντας νά μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπό τό πρόσωπο ἀκριβῶς αὐτό, πού τούς ἐμπνέει». Ἄλλο ἄν κι' ὁ ἴδιος ὁ Ἱεροεξεταστής στά κατάβαθά του, δέν ξέρει ποῦ νά πάει, τί δρόμο νά τραβήξει. Τό πρόσωπο αὐτό γεννιέται στήν ψυχή ἐκείνου πού πρεσβεύει πώς τό πρῶτο μέλημα εἶναι νά δράσεις, ἀδιάφορο πῶς καί γιά τί. «Χυμώντας μέσα στό πάθος τῆς νύχτας ὁ Μεγάλος Ἱεροξεταστής, περιμένει ἀπό τή δράση νά τόν γλυτώσει ἀπό τόν ἑαυτό του, ἔτσι πού νά μπορέσει νά δώσει στή βιογραφία του τή διάσταση κοσμογονίας».

Ποιό εἶναι τό χρέος τοῦ «φιλοσόφου» μέσα σέ τέτοιες περιστάσεις; ἀναρωτιέται ὁ Jean Brun. Νά ἐπιδοθεῖ σέ μιά συστηματική ἀπομυθοποίηση, τήν ἀποκάλυψη κάθε ἀπάτης. Ὄχι, τούς μύθους πού συνηθίσαμε νά πολεμᾶμε, ὄχι! — γράφει ἀπευθυνόμενος στόν ἑαυτό του καί στήν τάξη του — ἀλλά «τίς ἀπόπειρες ἀκριβῶς πού προβάλλουν τόν ἰσχυρισμό ὅτι θά μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπ' αὐτούς» (τούς μύθους). Ὁ Ἰησοῦς — γιά νά ξανάρθουμε στό ἐπεισόδιο τοῦ «Μεγάλου Ἱεροεξεταστή» — «δέν ἀποδέχεται μιά πίστη δουλική, ἀπαρτισμένην ἀπό θαυμασμό καί ὑποταγή· θέλει πίστη ἐλεύθερη. Αὐτό, τό εἶδε πολύ σωστά ὁ Μπερντιάγεφ, πού γράφει: «Ὁ θρῦλος τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστή ἀποτελεῖ τήν πραγματική ἀποκάλυψη τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας». Γιατί τρίτη λύση δέν ὑπάρχει: Θά δεχτοῦμε ἤ τόν Μεγάλο Ἱεροεξεταστή ἤ τόν Χριστό».

Δέν θά ἐπιμείνουμε περισσότερο στό βιβλίο τοῦ κ. Brun· θά εἴτανε σάμπως νά θέλαμε νά τό ἀντικαταστήσουμε μέ δυό ἤ τρεῖς ἐπιφυλλίδες. Ὁ ἐσωτερικός του πλοῦτος δέν ἐπιδέχεται μήτε ἐπιλογή μήτε σύμπτυξη. Ὅταν ἀναπολοῦμε ὅμως τό σύμβολο τοῦ τίτλου του, τόν προγονικό αὐτόν Διόνυσο πού ξαναγύρισε στήν ταλαιπωρημένη τούτη Γῆ, δέν μποροῦμε νά μήν ἀναλογιστοῦμε μέ θλίψη μιά διαφορά: πόσο δροσερό εἶταν τό φαινόμενο τότε, στήν πηγή του, καί πόσο ἄδροσο σήμερα, στήν παθισμένη του ὑποτροπή: Μέσα στίς καπνιές τῶν βιομηχανικῶν κέντρων, στά καυσαέρια πού πνίγουν τόν ἀέρα, στά ὀξέα πού φαρμακώνουν τά νερά· ἀνάμεσα σέ μιάν ἀνθρωπότητα τόσο στομφώδη ὅταν μιλάει γιά τήν πρόοδό της καί γιά τά μεγαλεπήβολα σχέδιά της. Τότε τουλάχιστον, στήν ἀρχαία ἐποχή, ἡ βακχεία ξεχυνόταν στούς δρόμους, οἱ ἄδειες της μύριζαν πεύκο, ἡ σύζευξη εἴτανε τοῦ ἀνθρώπου μέ τή Φύση. Σήμερα εἶναι μέ τά τέρατα πού σκέπασε νά τήν ὑποκαταστήσουν. Γάμος ἀνίερος λοιπόν, χειρότερος ἀπό κτηνοβασία. Ποιός ξέρει τί ἀποτρόπαια ὄντα θά φέρει στό φῶς...

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 4 Μαρτίου 1970

1-24

Οι ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΠΛΗΓΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗ

Α Σ ΑΠΟΦΥΓΟΥΜΕ τόν πειρασμό. Εἶναι στερεότυπος γιά τούς ἀνθρώπους πού γράφουν σ' ἐφημερίδα— ἤ τουλάχιστον γιά τούς περισσότερους: Νά μιλᾶνε γιά πιό πολλά ἀπό ὅσα ξέρουν, ἀπό ὅσα βρίσκονται στή δικαιοδοσία τους, δηλαδή μέσα στίς δυνατότητές τους. Τό νά ξέρεις τά ὅριά σου εἶναι κάτι λιγότερο ἀπό ἀρετή, ἀλλά γι' αὐτό πιό ἐπιβεβλημένο: εἶναι χρέος. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὅταν βρισκόμαστε μπροστά σέ μιάν ἐκδήλωση πού ἀποτελεῖ ἔντονο ἐρέθισμα, σ' ἕνα βιβλίο, εἰδικότερα, τοποθετημένο ἔξω ἀπό τήν ἁρμοδιότητά μας, τί μποροῦμε νά κάνουμε ἄν τό βλέπουμε νά ὑποκινεῖ ἐρωτήματα καίρια, πού δέν μᾶς ἀφήνουν νά ἡσυχάσουμε; Νομίζω νά τά λέμε δυνατά, νά τά ξομολογιόμαστε, χωρίς ὑποψία κάν κριτικοῦ σταθμίσματος τοῦ κειμένου. Αὐτό θά κάνουμε κι' ἐμεῖς σήμερα μέ ἀφετηρία τό νέο βιβλίο τοῦ κ. Α. Κ. Νάσιουτζικ «Βιολογία τοῦ Χρόνου». Βιάζομαι νά ἐξηγήσω πῶς τά ἐρωτήματα ἐδῶ δέν ἀπορρέουν ἀπό ἀνεπάρκεια τοῦ βιβλίου, ἀλλά ἀπό ἀνεπάρκεια τοῦ ἀναγνώστη. Κι' ἐπειδή ὁ ἀναγνώστης αὐτός εἶναι ὁ λεγόμενος «μέσος μορφωμένος», τά ἐρωτήματα παίρνουν καί μιά σημασία κάπως ἀντιπροσωπευτική.

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού μᾶς ἀπασχολεῖ στή στήλη τούτη βιβλίο τοῦ κ. Νάσιουτζικ. Πέρισυ μᾶς εἶχε σταματήσει τό «Φυσική καί ἄνθρωπος». Μόνο πού, ἐκεῖνο, χωρίς καί πάλι ν' ἀνήκει στήν ὅποια ἁρμοδιότητά μας, εἶταν στό σύνολό του πιό προσιτό ἀπό τή «Βιολογία τοῦ Χρόνου». Αὐτή - ἐδῶ, ἐνῶ παρακολουθεῖται μέ λίγη καλή θέληση σ' ὅλα τά σημεῖα της ἀπό τόν δέβηλο, ἔχει ὡστόσο κεφάλαια πού προϋποθέτουν στενή συναναστροφή μέ τά δεδομένα καί μέ τά σύμβολα τῆς σύγχρονης Φυσικῆς γιά νά ἐκτιμηθοῦν σωστά. Ἀλλά εἴπαμε: τά ἐρεθίσματα μᾶς ἐνδιαφέρουν. Καί σπουδαιότερο ἀπ' ὅλα, τό ὅτι ὁ κ. Νάσιουτζικ ἐπιχειρεῖ τό κρίσιμο ἅλμα, τή γεφύρωση ἐκείνη κόσμου τῆς ἐποπτείας καί ψυχισμοῦ, πού εἶναι ὁ μόνιμος, ὁ βαθύτερος καϋμός τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος, ἀφημένος ἀχειραγώγητος ἀπό τίς θετικές ἐπιστῆμες μέσα στό δάσος τῶν συμβόλων, τῶν σημείων πού εἶναι ὁ νέος χῶρος τους, κυριεύεται ἀπό ζάλη, ἕναν ἴλιγγο ἴσως ὄχι ὁλότελα ξένον σ' ὅ,τι ἀποκαλοῦμε, σ' ἄλλες περιστάσεις, «ἴλιγγο μεταφυσικό». Ἀναρωτιέται ὁ σύγχρονός μας ἄν δέν εἶναι περισσότερο ξένος ἀπ' ὅσο τό νόμιζε μέσα σ' αὐτό τόν κόσμο ὅπου ὡστόσο προορίστηκε νά ζεῖ. Καί ἡ πικρή τούτη ἀπορία τοῦ γεννιέται τή στιγμή ἀκριβῶς ὅπου ἡ πεποίθηση στή μοναδικότητα τήν ἀναντικατάστατη αὐτοῦ - ἐδῶ τοῦ κόσμου ἔχει ἐνισχυθεῖ ὅσο ποτέ.

Ὅταν συνειδητοποιήσει κανένας αὐτό τό πρόβλημα, τότε θά καταλάβει καί γιατί τά παρίσματα, ἤ καί οἱ ἁπλές ὑποθέσεις, τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, προκαλοῦν σήμερα πραγματικό πάθος. Τά ρωτᾶμε ὅπως ρωτοῦσαν ἄλλοτε τήν Πυθία. Ἕναν καιρό ὁ ἄνθρωπος δέν ἤξερε ἀπό ποῦ ἔρχεται καί ποῦ πηγαίνει. Σήμερα δέν ξέρει καί ποιός εἶναι. Νά θυμίσουμε ἐδῶ πῶς τό νέο τοῦτο συναίσθημα δέν εἶναι καί τόσο νέο παρά μόνον ὡς κοινή συνείδηση; Πρωτοξύπνησε μαζί μέ τήν πρώτη αὐτεπίγνωση τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ. Ἐπιγραμματική του διατύπωση, στήν τραγική του μάλιστα προβολή, ὁ «Οἰδίπους Τύραννος». «Ἑαυτόν ἐζήτει», λέει ὁ Πλούταρχος. Τόν ζητάει ἀκόμα.

Ἔχω σημαδεμένα στό περιθώριο τῆς «Βιολογίας τοῦ Χρόνου» χωρία ἀνησυχητικά μαζί καί παρήγορα. Ἀνησυχητικά γιά τό νοῦ μας, παρήγορα γιά τήν ψυχή, πού ὁλόενα κάτι σά νά διαισθάνεται κι' ὁλόενα γυρεύει ἕναν πόρο, ἕνα ξάγναντο, γιά νά πάρει ἀνάσα. Θά μποροῦσα, καί μόνο παραθέτοντας στή σειρά μερικά χωρία τοῦ βιβλίου, νά συναρμολογήσω μιά προβληματική. Ἀλλά θά εἶταν κάτι τεχνητό, μηχανικό. Περιορίζομαι σέ μερικά. Καί πρῶτα - πρῶτα τοῦτο: «Τό Πραγματικό εἶναι πάντα κάτι τό τελείως διαφορετικό ἀπό τό Γνωστό. Τό Γνωστό εἶναι πάντα ἀνθρωπομορφικές ἐκφράσεις τμημάτων τοῦ Πραγματικοῦ καί ποτέ ὁλόκληρο(...). Πιστεύω πῶς τό Πραγματικό, ὅσο στόν ἄνθρωπο τά ὀργανικά του μέσα ἐπικοινωνίας μέ τό περιβάλλον του δέν μεταβάλλονται, δέν πρόκειται ποτέ νά γίνει γνωστό. Τό μόνο πού μποροῦμε νά γνωρίσουμε, κι' αὐτό κατά προσέγγιση, εἶναι τόν χάρτη αὐτῆς τῆς ἄγνωστης περιοχῆς, ὄχι ὅμως καί τήν ἴδια τήν περιοχή». Ἡ εἰκόνα εἶναι ὡραία, ἄς τήν κρατήσουμε. Νομίζουμε τούς ἑαυτούς μας ἐξερευνητές· εἴμαστε χαρτογράφοι. Σκοπιά μας καί εἰρκτή μας τό ἐργαστήριο.

Ὁ κ. Νάσιουτζικ δέν κρύβει τά χαρτιά του γιά νά μᾶς ἐντυπωσιάσει ὅπως ὁ ταχυδακτυλουργός. Τ' ἁπλώνει πάνω στό τραπέζι ἀμέσως ἀπό τήν ἀρχή: «Τά κεφάλαια τοῦ βιβλίου πού ἀκολουθοῦν ἀποδείχνουν ὅτι τό Πραγματικό εἶναι ἄπειρο καί συνεχές ὡς οὐσία, πεπερασμένο καί ἀσυνεχές ὡς σχῆμα. Εἶναι συμμετρικό καί ὁμογενές ὡς οὐσία, δισυμμετρικό καί ἑτερογενές ὡς σχῆμα. Ἐνῶ τό Γνωστό εἶναι πεπερασμένο καί ἀσυνεχές, δισυμμετρικό καί ἑτερογενές.

»Ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ ἱστορία τῶν δύο αὐτῶν ἀνταγωνιστικῶν τάσεων: τῆς οὐσίας καί τῆς μορφῆς, τῆς συμμετρίας καί τῆς δισυμμετρίας, τῆς ὁμογένειας καί τῆς ἑτερογένειας. Ἤ μ' ἄλλα λόγια τοῦ ψυχισμοῦ καί τοῦ χρόνου».

Ὁ Χρόνος λοιπόν κατηγορία τοῦ νοῦ μας; Αἴσθημα ἀπατηλό; Δέν θά εἴχαμε ἀντίρρηση νά τό παραδεχτοῦμε, ἀπεναντίας! μόνο πού καί πάλι αὐτό δέν θά μᾶς λύτρωνε παρά μόνο στιγμιαῖα. Εἴμαστε ὑφασμένοι πάνω στό στημόνι τοῦ Χρόνου, δέν τόν συλλαμβάνουμε μόνο νοητικά, τόν ζοῦμε προπάντων. Περισσότερο ἀπό ἔννοια ὁ Χρόνος εἶναι βίωμα. Ἄν γινότανε νά τόν καταργήσουμε θά εἴτανε σάμπως νά καταργούσαμε μαζί καί τόν ἑαυτό μας· γιατί ὁ ψυχισμός μας ἀναπτύσσεται σέ συνεχῆ ἀναφορά στόν Χρόνο, πού εἶναι ἡ συνισταμένη του. Ὁ ἄνθρωπος καθαρός νοῦς ἀποτελεῖ ἀφαίρεση χιμαιρική. Δέν εἶναι εὐτυχῶς αὐτό πού μᾶς προτείνει ὁ κ. Νάσιουτζικ. Ἀπεναντίας.

Ξεκινώντας ἀπό τή βάση τῶν ἀνταγωνιστικῶν δυνάμεων πού συνιστοῦν τό φαινόμενο τοῦ κόσμου, δυνάμεων πού ἐμφανίζονται ὡς ζεύγη κι' ἐπομένως δικαιώνουν τή σκέψη πού ὁρίζεται ὡς διαλεκτική, φτάνει στήν πρόταση ὅτι ἀνταγωνιστικές δυνάμεις δέν θά πεῖ κι' ἀντιφατικές. Ἄν εἶταν ἀντιφατικές, «θά ἀναιροῦσαν ἡ μιά τήν ἄλλη, θά καταστρέφονταν ἀμοιβαῖα». Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ κοινή φύση τῶν δυνάμεων αὐτῶν; «Ἀπό ἐδῶ καί πέρα μᾶς χρειάζεται ἕνα ἅλμα καλῆς θελήσεως. Νά δεχθοῦμε ὅτι ὁ χρόνος ἀποτελεῖ τή βαθύτερη οὐσία τῶν δυνάμεων αὐτῶν». Τό ἅλμα δέν εἶναι αὐθαίρετο, γιατί στηρίζεται στήν ὅλη ἐπιχειρηματολογία τοῦ βιβλίου.

Τώρα, ἐκεῖνο πού περιμένουμε ἐμεῖς οἱ τρίτοι, οἱ ἀφελεῖς, εἶναι νά μαντέψουμε πῶς θά γίνει ἡ ὑπέρβαση τοῦ Χρόνου, ἤ καλλίτερα τῆς δεσποτείας τοῦ Χρόνου. Γιατί ἡ αἰνιγματική τούτη καί παντοχοῦ παροῦσα αἴσθηση μᾶς πολιορκεῖ, μᾶς καταθλίβει, μᾶς προσδιορίζει, ὅπως καί νά τό κάνουμε. Βέβαια, αὐτό δέν εἶναι καί λόγος ἀποχρῶν γιά τήν ἀναίρεσή της. Ὅμως ὁ κ. Νάστουεζικ ἔχει στό ταμεῖο του γιά μᾶς μιά συναλλαγματική ἐλπιδοφόρα: «Ἡ συνεπής παραδοχή τῆς ἀνταγωνιστικῆς ἀρχῆς μᾶς ὁδηγεῖ στήν ὕπαρξη μιᾶς ἄλλης ἀρχῆς: τῆς ἀρχῆς τῆς Ἁρμονίας ὡς ἀνταγωνιστικῆς στήν ἀνταγωνιστική ἀρχή». Ὁ Χέγκελ γι' ἄλλη μιά φορά δικαιώνεται: Θέση - ἀντίθεση - σύνθεση. Ἡ τρίτη, ἐδῶ, πραγματοποιεῖ κι' ἕνα ποιοτικό ἅλμα: «Ἡ ἠθική ἀρχή πού ἀπορρέει ἀπό τήν ἀνταγωνιστική ἀρχή εἶναι ἡ Ἀγάπη». Αὐτή βλέπει ὁ κ. Νάσιουτζικ ὑπέρτατο ἠθικό νόμο τῆς Δημιουργίας. Ἄμποτε!

Θά ἔπρεπε νά πῶ, ὅτι σ' ἕνα βιβλίο καθώς τοῦ κ. Νάσιουτζικ, ἐκεῖνο πού περισσότερο βαραίνει δέν εἶναι τά συμπεράσματα, εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος δρόμος, ἡ μέθοδος πού ἀκολουθεῖται ὡς που νά ὁδηγηθεῖ ὁ ἀναγνώστης στά συμπεράσματα. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ πραγματική ἐπιστημοσύνη. Ντρέπομαι ὅταν συλλογίζομαι πόσο σοφή ἀνάλυση καί κριτική ἀποτίμηση θά μποροῦσε νά γράφει ἕνας ἁρμόδιος — ὑπό τόν ὅρο νά εἶταν ἀμερόληπτος — γιά βιβλίο καθώς ἡ «Βιολογία τοῦ Χρόνου». Ἐμεῖς, τό εἴπαμε: τήν ἀγωνία μας μόνον ἐκφράζουμε, γι' αὐτό καί πηγαίνουμε τρέχοντας στά συμπεράσματα, ὅπως οἱ ἀφελεῖς ἄρρωστοι πού δέν πολυνοιάζονται ἄν θ' ἀγοράσουν φάρμακο ἤ μαντζοῦνι. Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ κ. Νάσιουτζικ, ὅπως σχεδιάζεται στό βιβλίο του, συγγενεύει μέ τοῦ Τεγιάρ ντέ Σαρντέν, τουλάχιστον στήν ποιοτικά ἀνοδική της πρόβαση, σχεδόν μιά θέωση. Καί δέν λησμονοῦμε πῶς ὁ συγκινητικός Γάλλος ἱερωμένος πού ἀναζήτησε τή συνδιαλλαγή ἐπιστήμης - θρησκείας μέ ὑπευθυνότητα ἐπιστημονική, στάθηκε μιά ἀπό τίς ἐλάχιστες ἀχτίδες τοῦ καιροῦ μας. Εἶναι πάντα μιά ἀρετή νά γνοιάζεσαι τόν ἄνθρωπο πλάϊ στό πάθος σου γιά τήν ἀλήθεια.

Ἡ πληγή ὅμως τοῦ Φιλοκτήτη ἀπομένει ἀνοιχτή. Τόν ἔχει δαγκώσει τό φίδι τοῦ Χρόνου μέ τρόπο ἀγιάτρευτο, καί ἡ πληγή πονάει. Πληγή ἱερή, μυστηριώδης τόσο στήν προέλευσή της ὅσο καί στό ἀνεπούλωτο, πού εἶναι ἡ μυστική οὐσία της. Νά ντραποῦμε πού ἀπομένουμε δεσμῶτες τοῦ Χρόνου; Ὅταν ἡ ὑπαρξιακή σκέψη εἶταν ἀκόμα τοῦ συρμοῦ, ἐγκωμιάζονταν ὁ Κίρκεγκωρ κι' ὁ Νίτσε γιατί εἶχαν ἀντιταχθεῖ μέ πάθος στή συστηματική δομή τοῦ ἐγελιανοῦ στοχασμοῦ, πού παραβλέπει τήν ὠμή πραγματικότητα, τόν «τρόμο καί τόν φόβο». Εἶναι ὡραῖο νά θεωροῦμε πῶς πάνω ἀπό τήν ταραχή τοῦ ἐφήμερου μπορεῖ ὁ ὀρθός λόγος νά οἰκοδομήσει, μέ θεμέλιο τή νηφαλιότητα. Ἀλλά τό ὅραμα εἶναι ὅραμα καί ἡ καταδίκη καταδίκη. Πρέπει νά πιστέψουμε πῶς ἀκόμα καί στόν Ἅδη οἱ ἴσιοι ἀνταμώνονται. Κι' ἄς λέει ἡ θεωρία πῶς δέν ὑπάρχει τίποτα μετά τόν Ἅδη...

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ
AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΜΔCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 7 Μαρτίου 1970

1-25

ΟΙ ΕΠΙΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΝΑΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΓΟΝΟΣ

ΚΡΑΤΩ στά χέρια μου τά «Εὑρισκόμενα» τοῦ Καταρτζῆ. Εἶδαν ἐπιτέλους τό φῶς, χάρη στήν ἀφοσίωση τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, πού τούς ἔχει ἀφιερώσει—μᾶς τό λέει ὁ ἴδιος—τριάντα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ἔκδοση λιτή ἀλλά κι' ἐπιβλητική. Τό δεύτερο ἀναφέρεται στό περιεχόμενο, στήν φιλολογική του παρουσίαση, στή σημασία τῶν κειμένων. Τέτοια συγκέντρωση προϋποθέτει αἴσθημα εὐθύνης, σοβαρότητα ἐπιστημονική, πνευματική στοργή. Τίς ἄλλες ἀρετές πού ἔχει ἐπιδείξει ὁ ἐκδότης, θά τίς ἐκτιμήσει—κι' ἐλπίζω θά τίς ἐξάρει—ὁ ἁρμόδιος κριτικός, ὁ φιλόλογος. Δέν εἶναι ἡ περίπτωσή μας.

Ἀλλά τότε γιατί, θά ρωτήσει ὁ ἀναγνώστης, ἡ ἀνάμιξή μας σέ τόσες ξένες περιοχές; Εἴχαμε καί στήν περασμένη ἐπιφυλλίδα μιάν ἀνάλογη περίπτωση. Γιά τόν πολύ ἁπλό λόγο ὅτι, στήν περίπτωση εἰδικά τοῦ Καταρτζῆ, (γιά τήν προηγούμενη προβάλαμε τή δικαιολογία μας) τό ἔργο παραδίνεται στήν κοινότητα τοῦ ἔθνους, στούς ἀνθρώπους πού κρατᾶνε πέννα, χειρίζονται τόν ἑλληνικό λόγο, σ' ἐκείνους, τέλος, πού φύσει καί θέσει λογαριάζουν τήν τύχη τῶν ἄμεσων προγόνων, πού θεμελίωσαν τή νεοελληνική μας συνείδηση. Τήν ἀντιδιαστέλλω γιά μιά στιγμή ἀπό τήν καθολική ἱστορική μας συνείδηση γιά νά ὑπογραμμίσω ἔτσι τήν ἰδιοτυπία τῆς πρώτης, τήν ἐνάργειά της. Ἡ ἱστορική μας συνείδηση εἶναι σύνθεση ἀπό ζωή καί μάθηση, προσωπική ἐπίγνωση καί συμμόρφωσή μας μέ ὅσα μᾶς ἔχουν παραδώσει οἱ αὐθεντίες· ἡ νεώτερη κυλάει στίς ἀρτηρίες μας σάν αἷμα ζεστό, ἔχει θερμοκρασία. Ἂς μή ξεχνᾶμε πώς ἄν λαγοκοιμόταν ἀπό τούς πρώτους μετά τήν Ἅλωση χρόνους ὡς τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅπου ξύπνησε ξαφνικά ξεσπαθωμένη, ἄργησε ὡστόσο κ' ὕστερα ἀπ' αὐτό ν' ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα. Εἴτανε σάμπως, μετά τήν Ἐπανάσταση τοῦ '21, νά ζοῦσε μιά περιθωριακή, παράπλευρη πρός τήν ἐπίσημη ζωή. Χρειάστηκε νά ἔρθει τό δημοτικιστικό κίνημα τοῦ τέλους τοῦ περασμένου αἰῶνα, γιά νά γίνει αἰσθητό πώς αὐτή εἶταν ἡ πραγματική ταυτότητά μας. Ἡ ἀναδρομή λοιπόν σ' ἐκείνους πού, πρίν ἀπό τό '21, εἶχανε κιόλας συλλάβει τό νόημα τοῦ νεοελληνισμοῦ, τό ξαναβάφτισμά μας στά ρήματά τους, στερεώνει μέσα μας τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ἐθνική μας προσωπικότητα.

Ἀπ' αὐτούς ὁ Δημήτρης Καταρτζῆς. Ἴσως ἕνα μέρος τῆς γοητείας του — γιά τόν ὄχι φιλόλογο πάντα — νά προέρχεται ἀπό τήν ἀσάφεια τῆς μορφῆς του, τήν κατάδυση αὐτή τοῦ προσώπου σέ μιάν ἐποχή θολή, ὅπου ὑπῆρχε ἔθνος ἀλλά δέν ὑπῆρχε ἐπικράτεια, ὅπου στοχαζόσουν ἑλληνικά ζώντας στή «Μπογδανία», ὅπου δούλευες γιά τήν πατρίδα σου ὑπηρετώντας τούς ἡγεμόνες τῆς Βλαχίας ("Ελληνες ἄλλωστε) ἤ καί τόν Σουλτάνο. Οἱ πνευματικοί αὐτοί πρόγονοι μέ τό ὄχι πολύ ξεκάθαρο περίγραμμα, εἶναι σάμπως νά ἔχουν τυλιχτεῖ σ' ἕνα σεμνό πέπλο, πού ἀφήνει τόν λόγο τους ν' ἀκουστεῖ, δέν ἀφήνει ὅμως νά φέξει ἡ φθαρτή μορφή τους. Ὁ Καταρτζῆς εἰδικά, δέν εἶδε κάν τά ἔργα του τυπωμένα ἐνάσω ζοῦσε. Κάπου σέ δοκίμιό του ἄλλο ὁ Δημαρᾶς, γράφει πώς αὐτό δείχνει ὅτι ἐρχόταν πολύ ἀργά, σέ μιά κοινωνία πού ἔβαζε φωτιά κιόλας σ' ἐκεῖνα πού εἶχε ἄλλοτε λατρέψει: τίς δοξασίες τοῦ φωτισμένου δεσποτισμοῦ. Πότε γεννήθηκε ὁ Καταρτζῆς; Ἴσως στά 1730. Ἀλλά μήπως τό ἴδιο τ' ὄνομά του μᾶς εἶναι καλλίτερα γνωστό; Καταρτζῆς μιά φορά δέν λεγόταν — ἤ κάλλιο λεγόταν χωρίς νά εἶναι! Φωτιάδης; Φωτάκης; Παναγιωτάκης; ποιό ἀπ' αὐτά εἶναι τό πραγματικό του ἐπώνυμο; Ἀκόμα κι' ὁ τίτλος του, «Κλουτζιάρης» στήν Αὐλή τῆς Βλαχίας, ἀναγράφεται συχνά γιά ἐπώνυμό του: Δημήτριος Κλουτζιάρης. Τελικά, φαίνεται νά ἐπικρατεῖ καί στήν ἐποχή του τό Καταρτζῆς, πού εἶταν τό οἰκογενειακό τῆς γυναίκας του, ἀρχοντοπούλας τῆς Βλαχίας. Ὁ γαμπρός δηλαδή τοῦ Καταρτζῆ ἔγινε Καταρτζῆς. Ἀναρωτιέται κανένας μήπως ἡ ἐπικρατέστερη κοινωνική θέση τοῦ σπιτιοῦ τῆς νύφης ὑποδηλώνει ταπεινότερη προέλευση τοῦ γαμπροῦ...

Τί σημασία ἔχει! Πολύ νωρίς ὁ Καταρτζῆς ἔδειξε πώς εἶχε προσωπικότητα ἔντονη. Δικαστικός ἀνώτερος, τιτλοῦχος στήν Αὐλή τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας, Μεγάλος Λογοθέτης ὕστερα ἀπό Κλουτζιάρης, φημισμένος ἀνάμεσα στούς συγκαιρινούς του γιά τήν παιδεία του, γιά τή σοφία του, κάτοχος σημαντικῆς βιβλιοθήκης, μελετητής τῶν Γάλλων Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, ἀφιερώνει σέ ἡλικία ὥριμη πιά, μερικά χρόνια, λίγα σχετικῶς, στή συγγραφή ἔργων γιά τήν πνευματική ἀφύπνιση τοῦ Γένους. Ὁ Δημαρᾶς βλέπει τή συγγραφική αὐτή δραστηριότητα τοῦ Καταρτζῆ ν' ἁπλώνεται σέ διάστημα μιᾶς ὀκταετίας πάνω - κάτω, ἀπό τά 1783 ὡς τά 1791. Κρίσιμη ἐποχή: Εἶναι ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση. Ὁ Καταρτζῆς θά γίνει ὁ μεταλαμπαδευτής τῶν νέων ἰδεῶν στόν ἑλληνικό χῶρο.

Ὅμως ἡ μεταφορά αὐτή — κι' ἐδῶ ἴσως βρίσκεται ἡ μεγάλη ἀρετή του — δέν εἶναι ποτέ μηχανική, ἀμετουσίωτη. Μέ ὀξυδέρκεια ἀξιοθαύμαστη (κ' ἴσως ἀκόμα πιό ἀξιοθαύμαστη ὅταν συλλογιστεῖ κανένας πῶς πρόκειται γιά φαναριώτη), διαλέγει γιά ὄργανό του ἐκφραστικό, καί τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ μαζί, τή μητρική του γλώσσα: τή δημοτική ὅπως ἐμεῖς τή λέμε, τή «φυσική» ὅπως τήν λέει αὐτός, ὡραιότερα βέβαια, σ' ἀντίθεση μέ τήν «αἱρετή» (καθαρεύουσα). Μέ πόση χάρη κι' ἄνεση τή χειρίζεται τή φυσική αὐτή γλώσσα! Καί νά σκεφτεῖ κανένας πῶς οὐσιαστικά εἶναι ἀκόμα ἀδούλευτη, ἀπρόθυμη στόν θεωρητικό λόγο. Οἱ ἰδιωματισμοί καί οἱ ξενικοί τύποι, πού παρά τή συστηματική προσπάθεια τοῦ Καταρτζῆ νά τήν ξελαγαρύνει, ἀνακατεύονται μέσα της, δίνουν στά κείμενά του ἕνα γλυκύτατο ἄρωμα ἐποχῆς. Κάνουν ἔτσι τή γλώσσα αὐτή σάν κάτι προγονικά ἔπιπλα πού δέν πλουτίζουν μονάχα, δέν ζεσταίνουν μόνο μέ τήν παρουσία τους τό χῶρο, ἀλλά κι' ὅταν πᾶς κοντά τους νιώθεις πώς ἔχουν ἀνάσα, κρατᾶνε πάνω τους τό χνῶτο ἀπό γενιές πού πέρασαν, ἀπό καρδιές πού χτύπησαν. Εἶναι ζωντανά.

«Ἐγώ, κάτοχος ὅλος στό καλό τῆς πατρίδας μου, ἠθέλησα νά γέν' ὁ Πρωτεσίλαος στήν ἐκστρατεία κατά τῆς ἀγνοίας, κ' ἑτόλμησα σέ τοῦτο, μ' ὅλον πού δέν ἦταν ἐπάγγελμά μου». Ἡ δήλωση αὐτή τοῦ Καταρτζῆ, τοποθετημένη σ' ἀρχικό κείμενο, εἶναι σάν προγραμματική, συνοφίζει τόν σκοπό μιᾶς ζωῆς. Μᾶς εἶχε στό νοῦ του ὁ εὐγενικός πρόγονος, ἐμᾶς πού εἶταν βέβαιο πώς δέν θά μᾶς γνωρίσει! Πῶς νά μή τόν ἀναζητήσουμε σήμερα ἐμεῖς, πού μποροῦμε νά τόν γνωρίσουμε μέσ' ἀπό τά κείμενά του; Κι' ἄν δέν ἀναζητήσουμε αὐτόν, τούς ἄλλους σάν κι' αὐτόν, τότε ποιούς θ' ἀναζητήσουμε; Δέν εἶναι ζήτημα χρέους· εἶναι πρόνοια: Μέ τί θά οἰκοδομήσουμε καί θά στερεώσουμε τήν ὕπαρξή μας μέσα στό χάος τοῦ ἔρμου αὐτοῦ κόσμου πού χαλιέται;...

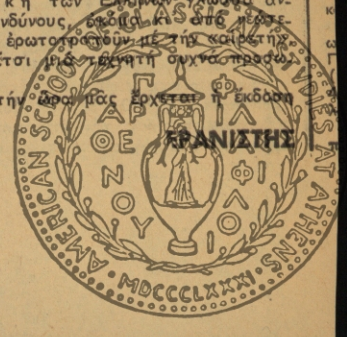
Ὁμολογῶ ἀπό μέρους μου πώς μοῦ κάνει ἐντύπωση ἡ εὐαισθησία τοῦ Καταρτζῆ — δικαστικοῦ, κλουτζιάρη, λογοθέτη —, ἀπέναντι στίς ἐσωτερικές δυνατότητες τῆς «φυσικῆς» μας γλώσσας. Τή βλέπει προικισμένην μέ τά μέσα νά παράγει «μελωδία στόν πεζό λόγο» καί «ρυθμό στόν ἔμμετρο». Τή βλέπει — αὐτό ἐκπληκτικότερο — νά διατηρεῖ τά μακρά καί τά βραχέα τῆς ἀρχαίας προσωδίας. «Ἡ προσωδία εἶν' ἕνα οὐσιῶδες μέρος τῆς ἡδύτητος μιανῆς γλώσσας εἰς τά ποιητικά καί λογογραφικά», γράφει. Καί προσθέτει: «"Ισια ἴσι' αὐτό 'ναι τό σφάλμα τῶν σπουδαίων Ρωμηῶν ὁπού, συνηθισμένοι νά διαβάζουν εἰς τό σχολειό τά ἑλληνικά χωρίς προσωδία, ἐπεκτείνουν αὐτά καί στό γράψιμο, καί στήν ὁμιλία τῆς κοινῆς γλώσσας, καί τήν ὑστεροῦν ἀπ' τήν ὡραιότητα καί χάρι της, διαλύοντας ὅλαις τῆς διφθόγγους της, καί ἀγνοῶντας μέ τελειότητα τήν ποσότητα τῶν συλλαβῶν της, πράγματα π' αὐτή τά 'διαδέχτηκ' ἀπτήν ἑλληνική, σάν ἀπό μητέρα της ὁπού εἶναι». «Ἑλληνική», «ἑλληνικά», σημαίνουν γιά τόν Καταρτζῆ ἀρχαία ἑλληνική γλώσσα. Ἐξηγεῖ ἀλλοῦ ὁ ἴδιος ὅτι, στούς μετά τόν Χριστό αἰῶνες, ὁ ὅρος αὐτός πῆσε σημασία θρησκευτικῆς ἀντιδιαστολῆς. "Ελληνας ἴσον «ἐθνικός», εἰδωλολάτρης. Τά σύγχρονα ἑλληνικά γιά τόν Καταρτζῆ εἶναι τά «ρωμέϊκα» — πού τά γράφει «ρωμαΐκα», γιατί τό Ρωμαῖος, μᾶς λέει, προφερόταν, στήν πραγματικότητα, Ρωμηός, ἤ περίπου.

Λυπᾶμαι πού περιόρισα τή σοφία καί τό ἔργο τοῦ Καταρτζῆ σ' ἕνα μικρό του μόνο μέρος, τή γλώσσα, ἐνῶ τά ἐνδιαφέροντά του καί τά γραφτά του ἁπλώνονται σέ τόσα θέματα: παιδαγωγικά, ἠθικά, μεταφραστικά, ἠθοπλαστικά, ἰδεολογικά, πολιτικά. Ἀναρωτιέμαι ὅμως πάλι ἄν εἶναι «μικρό» θέμα ἡ γλώσσα, ὅταν προβάλλεται ὡς ἡ βασική ὑποδομή γιά κάθε ἀπελευθέρωση. "Αν οἱ ἄλλες εὐρωπαϊκές γλῶσσες, ἰδιαίτερα τῶν μεγάλων ἐθνῶν, ἀκολούθησαν μιάν ἐξέλιξη πού τίς ἔκανε μέσα τέλεια γιά ἔκφραση ἐπιστημονική καί λογοτεχνική, ἡ νεοελληνική γλώσσα, τά «ρωμέϊκα» τοῦ Καταρτζῆ, ἔγινε φορέας ἀπελευθερωτικοῦ δυναμισμοῦ, ἐνσάρκωση ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.

Αὐτό δέν πρέπει ποτέ νά τό ξεχνᾶμε. Ἰδιαίτερα τώρα, ὅπου ἡ φυσική τῶν Ἑλλήνων γλώσσα ἀντιμετωπίζει νέους κινδύνους, ἀκόμα κι' ἀπό νεώτερους λογοτέχνες, πού ἐρωτοτροποῦν μέ τή «καθαρεύουσα» γιά νά θεμελιώσουν ἔτσι μιά στέρεη ὀρχηστρωτικότητα.

Ὦ ναί! πάνω στήν ὥρα μᾶς ἔρχεται ἡ ἔκδοση τοῦ Καταρτζῆ.

ΦΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 11 Μαρτίου 1970

1-26

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΔΙΑΡΡΗΚΤΕΣ

ΤΟ ΕΧΟΥΜΕ θαρῶ ὑποδείξει, ἄν ὄχι ἀποδείξει, πώς ἡ στήλη αὐτή - ἐδῶ, τίς ἡμέρες τοῦ ὑπογραφόμενου, δέν θά εἶχε ἀντίρρηση ν' ἀποτελεῖ πεδίο διαλόγου. Ἴσως ὄχι ὅλες πέρα γιά πέρα τίς ἡμέρες, ἀλλά σέ μιάν ἀναλογία πού νά συμπληρώνει, ὄχι ν' ἀλλοιώνει, τόν χαρακτήρα της. Διάλογος βέβαια κάπως ἰδιότυπος θά εἶναι αὐτός, ἀφοῦ θά γίνεται μ' ἐπιστολογράφους· καί τοῦ ἐπιστολογράφου ἡ φωνή ἀκούγεται ἔμμεσα, ἀποτυπώνεται σ' ἀποσπάσματα πού τά διαλέγει, ἀναγκαστικά, ὁ ὑπεύθυνος τῆς στήλης. Ἀλλά καί πῶς ἀλλιῶς νά γίνει; Ἀπό τήν ἀπουσία κάθε διαλόγου, πάλι ἡ λύση αὐτή εἶναι, θαρῶ, προτιμότερη. Ἔπειτα, κάθε ἀντιγνωμία ἤ παράλληλη γνώμη, γιά τόν ὑπογραφόμενο εἶναι ἐρέθισμα. Ὑπόσχεται νά μήν κάνει κατάχρηση ἐπειδή τυχαίνει νά διαθέτει, θέσει, τόν τελευταῖο λόγο.

Καί νά μιά ἐπιστολή ἀπό φοιτητή εἰκοσιτεσσάρων χρόνων. Δέν σπουδάζει φιλολογία, ἰατρική σπουδάζει, ὅμως ἔχει διαβάσει—καί στό πρωτότυπο ἄν μαντεύω σωστά— τόν Camus, τόν Alain, ξέρει τήν ὕπαρξη τοῦ René Char, τοῦ Jean Grenier. Εἶναι κιόλας πολλά γιά τήν ἑλληνική μας πραγματικότητα. Τό σπουδαιότερο: ἔχει στοχαστεῖ ὁ ἐπιστολογράφος μας πάνω σ' αὐτά τά κείμενα, τά μελέτησε γιά νά δρεῖ ἀπαντήσεις, ὄχι γιά νά ἐπιπλώσει τίς γνώσεις του. Τί καλά νά μποροῦσε ἔτσι, γιά ὅλους, ἡ λογοτεχνία κι' ὁ στοχασμός νά μήν εἶναι «φιλολογία»! Δέν θά ἀναπλάθονταν μερικά εἴδη ἔξω ἀπό τά προστάγματα τῆς ἐποχῆς, μόνο καί μόνο γιατί κάποτε δημιουργήθηκαν. Δέν θά εἴχαμε μυθιστορήματα πού δέν ἐκπληρώνουν ἀντικειμενικά κανένα σκοπό. Δέν θά γράφονταν δοκίμια μονάχα γιά νά γράφονται. Ἡ κάθε ἱστορική ὥρα μεταθέτει ἀλλοῦ τό ἐκφραστικό της βάρος· καί δέν ὑπάρχει ἱεράρχηση τῶν εἰδῶν ἄλλη ἀπό ἐκείνην πού ὑπαγορεύεται ἀπό μιάν ἀνώτερη ἀναγκαιότητα καί μιάν ἐσωτερική ἀξιολογία.

Ὁ σημερινός μας ἐπιστολογράφος ξεκινάει ἀπό κείμενα τοῦ ὑπογραφόμενου πολύ παλαιότερα. Περιττό νά τά ὑπενθυμίσω· τά θέματα ἐνδιαφέρουν. Ὁ νέος μας μιλάει γιά τό πάθος τῆς ἐπικοινωνίας, πού θά «εὐχόταν νά μή τό εἶχε». Ρωτάω ἀμέσως: Γιατί; Ἐπειδή μένει ἀνικανοποίητο, ἐξηγεῖ ὁ συνομιλητής μου. Ὅπως ὅλοι ξέρουμε, ἡ ἀδυναμία ἐπικοινωνίας εἶναι ἕνα ἀπό τά κύρια θέματα, σχεδόν τίς ψυχώσεις, τοῦ σύγχρονου στοχασμοῦ. Τόσο μάλιστα σύγχρονο εἶναι τό θέμα πού νά κοντεύει νά γίνει παράκαιρο. Θέλω νά πῶ: ἔχει τόσο προβληθεῖ πού νά προκαλεῖ τήν μοιραία ἀντίδραση. Δέν θά τό ἀποκρούσουμε στήν περίπτωση τούτη μόνο καί μόνο γι' αὐτόν τόν τυχαῖο λόγο. Ἡ φωνή τοῦ ἐπιστολογράφου εἶναι πολύ γνήσια, πολύ θερμή γιά νά μήν προκαλεῖ τόν σεβασμό: «Εἶναι πολύ δύσκολο νά διοχετεύσεις τήν δημιουργική δίψα τῶν εἰκοσιτεσσάρων χρόνων σου σ' ἕνα δρόμο ὅπου οἱ πινακίδες σέ πληροφοροῦν συνεχῶς ὅτι παλεύεις «γιά τό τίποτα».

Ἐδῶ, προβάλλουν πολλά ἐνδεχόμενα: κοινωνικά, ἱστορικά, ἀκόμα κι' ὀντολογικά — συμπτωματικά δηλαδή καί ὄχι. Ἡ ἐκδοχή τοῦ συνομιλητή μας φαίνεται ν' ἀνήκει στά δεύτερα: «Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀγωνία, τοῦ ἀνθρώπου πού ἐρωτᾶ καί τοῦ κόσμου πού σωπαίνει»... Λέω «φαίνεται» γιατί μήν ξεχνᾶμε πώς ὑπάρχουν ἐρωτήματα θεμελιώδη πού ξεπηδᾶνε μόνον ὅταν κάποιες ἱστορικές συνθῆκες τά εὐνοοῦν· διαφορετικά, λαγοκοιμόνται ἤ παραμερίζονται. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ ὑλιστική ἐποχή μας ἔχει ἐξάψει ὅσο λίγες τά μεταφυσικά ἐρωτήματα. Ἀντίδραση; Μάλλον λανθάνουσα διάψευση γιά ὑπερβολικά μεγάλες προσδοκίες.

Ὁ ἐπιστολογράφος μας θά ἔβρισκε μιά διέξοδο ἤ μιάν ἀνακούφιση, ἄν τήν ἀγωνία του εἶχε «τή συναίσθηση ὅτι καί κάποιος ἄλλος τήν μοιράζεται». «Αὐτές τίς ἀνησυχίες ἀπαιτῶ ἀπό τήν κοινωνία, ἄν ὄχι νά τίς νιώσει, τουλάχιστον νά τίς δεχθῆ ὡς ὑπαρκτές. Αὐτό τό ἀπαιτῶ». Ὑπερβολική ἀξίωση εὐαισθησίας ἀπό ἕνα ἀπρόσωπο σύνολο — ἄς μέ συγχωρέσει ὁ συγκινητικά ἀγνός συνομιλητής μου. Ἔχουμε ἀποδώσει, θαρῶ, πολλή ψυχικότητα σ' αὐτή τήν περιβόητη «κοινωνία». Στήν πραγματικότητα, σύνολο θά πεῖ ἀναίρεση ἤ ὑποστολή τῶν ἐπιμέρους ψυχισμῶν. Μέσα στή συλλογικότητα, λιποταχτεῖ πάντοτε ἡ πάντοτε ἐπώνυμη εὐθύνη. Ἀλλά ὁ νέος, βγαίνοντας στόν κόσμο, βρίσκεται ξαφνικά ἀπέναντι σ' ἕνα διαμορφωμένο πολυκέφαλο σῶμα, μέ μυστηριώδη ἐσωτερική δομή. Ἕνας διάλογος ἀδιατύπωτος ἀρχίζει μεταξύ τους. Καί εἶναι πάντοτε ὀδυνηρό νά βλέπεις κάποια στιγμή πώς ὁ διάλογός σου ἔκρυβε ἕναν μονόλογο.

Ἔτσι εἶναι πού ξεπηδάει τό πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας. Ὁ λόγος παραχωρεῖται ἔμμεσα ἤ ἄμεσα στόν Camus: «Ὁ βράχος τοῦ Σισύφου ἔγινε πολύ βαρύς σήμερα γιά νά τόν σηκώσει κανείς μοναχός του. Βλέπω τόν Σίσυρο νά προσπαθεῖ καί λέω ὅτι δέν θά τά βγάλει πέρα. Ἄν εἴμασταν δύο κάτι μποροῦσε νά γίνει. Ἄν γίνουμε τρεῖς; Ἔ! τότε τό πήραμε τό παιχνίδι». Θά ρωτοῦσα: σέ ποιό ἐπίπεδο; Στό κοινωνικό; Τότε ναί, δίχως ἄλλο. Ἄν ὅμως πρόκειται γιά κάποιο ἄλλο ἐπίπεδο, γιά ἐκεῖνο πού σκεπάζεται ἀπό τό κοινωνικό, τότε δέν θά ἤμουνα πιά τόσο βέβαιος γιά τήν ἀπάντηση καί γιά τή νίκη. Τό τραγικό τοῦ μεταφυσικοῦ εἶναι ὅτι ἀγνοεῖ τήν ἔννοια τῆς πλειοψηφίας.

Ἐκεῖ θαρῶ σκοπεύει ὁ βαρύς λόγος τοῦ Camus, πού τόν παραθέτει ὁ ἐπιστολογράφος: «Δέν ὑπάρχει πεπρωμένο πού νά μήν ξεπερνιέται μέ τήν περιφρόνηση». Στό ἐπιπόλαιο αὐτί, λόγος τέτοιος θά χτυπάει ἴσως σάν ἀριστοκρατική ἔπαρση. Δέν εἶναι. Ἐξυπακούει μιάν ἀρετή στωϊκή, δύσκολη, πολύ ἀρσενική, καί πού μόνο τό δυσκολοπρόσιτό της θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ πώς θεμελιώνει ἕνα εἶδος ἀριστοκρατισμοῦ — ἄν προνόμιο λέγεται ἡ τραγική ὑπέρβαση τῆς καταδίκης. Διδάγματα τέτοια εἶναι ὡραῖο ν' ἀκούγονται, ἀλλά δέν σώζουν. Πῶς ὁ ἄνθρωπος θά ξεπεράσει τή μοῖρα του; Ἄν αὐτό εἴταν βολετό, δέν θά ὑπῆρχε μοῖρα. Ἀκόμα κι' ὁ ὑπαρξιακός στοχασμός — ἄν θελήσουμε νά ἐντάξουμε σ' αὐτόν τόν Camus — ἔπεισε ἴσως γιά τήν ἀνυπαρξία ἀνθρώπινης οὐσίας (κή ὕπαρξη προηγεῖται τῆς οὐσίας»), δέν ἔπεισε ὅμως γιά τήν ἀνυπαρξία ἀνθρώπινης μοίρας. Καί ποιός ξέρει ἄν ἡ δεύτερη δέν ἐπαναθέτει, ἀπό ἄλλη κατεύθυνση, τό πρόβλημα τῆς πρώτης...

Ἀλλά ἄς ἔρθουμε στό πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας. Εἶναι δισυπόστατο: συνεννόηση μέ τόν κόσμο, συνεννόηση μέ τόν διπλανό μας. Θά μᾶς πήγαινε μακρυά ἡ ἔρευνα ἄν εἶναι ἤ ὄχι ἀλληλένδετα τά δύο. Ἄς ἀγγίξουμε, γιά χάρη τοῦ ἐπιστολογράφου μας, τό πρῶτο. Ὄχι γιά νά παρασταθοῦμε σ' ἕναν νέο, ἀλλά μέ κάθε εἰλικρίνεια θά ρωτούσαμε: Εἶναι βέβαιο τάχα πώς ὁ κόσμος δέν μᾶς δίνει καμμιάν ἀπόκριση; Ἤ μήπως τά μέσα ἐπικοινωνίας πού χρησιμοποιοῦμε εἶναι ἀκατάλληλα; Δύο καταστάσεις, ἱστορικά καθορισμένες, μᾶς ἔχουν φυλακίσει σ' ἕναν κώδικα στενοκέφαλον: ὁ ὀρθολογισμός καί ἡ τεχνολογία. Ἡ πόρτα τοῦ σύμπαντος, ὅταν τή χτυπᾶς μέ αὐτά τά σιδερένια «κοράκια» (ρόπτρα) εἶναι βέβαιο πώς δέν ἀναδίνει κανέναν ἦχο ἤ παλμό. Αὐτό δέν θά πεῖ καί πώς δέν ἀνάδωσε ποτέ, ἤ ὅτι δέν μπορεῖ ν' ἀναδώσει.

Ζοῦμε μέσα σ' ἕναν κόσμο τεχνητόν, πού ἐμεῖς τόν ἐπινοήσαμε, τόν κατασκευάσαμε. Ἐννοοῦμε νά ἐπιβάλουμε στό ἄλλο σύμπαν τή γλώσσα μας, τά μέτρα μας, τό ὁριά μας, νά τοῦ διδάξουμε τή λογική μας καί τήν ἠθική μας. Ἄν ὅμως οἱ δικές του εἶναι διαφορετικές; Ποιός ξέρει ἄν τό πιό συναρπαστικό— κι' ἀνόητα περιφρονημένο—ἔργο τοῦ ἀνθρώπου μέσα στή ζωή δέν εἶναι νά βρεῖ, νά διαισθανθεῖ, τόν τρόπο ἐπικοινωνίας κι' ἐνσωμονισμο ὑμέ τό σύμπαν; Ἄν μᾶς εἴταν δοσμένος, ἕτοιμος, ἡ ζωή δέν θά εἶχε κανένα ἐνδιαφέρον, ἴσως καί νόημα, κι' ἐμεῖς θά φτερακίζαμε μάταια, σάν καναρίνι στό κλουβί. Ποιός ξέρει ἄν τό λάθος τῆς μοναξιᾶς δέν εἶναι δικό μας, ἄν δέν ἔχουμε πάρει δρόμο στραβό κι' ἐπιμένουμε στό ἀδιέξοδο πού δημιουργήσαμε οἱ ἴδιοι.

Τόσα μέσα μας ἀπομένουν ἀτροφικά, ἄλαλα ἤ ἀκρωτηριασμένα. Ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι φάλαγγα τυφλῶν πού ἀκολουθοῦν τόν ἐπικεφαλῆς μονάφθαλμο. Καμμιά μεγάλη προσπάθεια γι' ἀναθεώρηση γενική, στάση ἀποφασιστική κι' ἔλεγχο τῆς πορείας. Κάποιες φωνές ξεμοναχιασμένες ἐδῶ - ἐκεῖ, πού μᾶς ἔχουν εἰδοποιήσει κράζοντας γοερά μέσα στή θολούρα — μιά καταχνιά ὄχι τ' οὐρανοῦ ἀλλά τοῦ κορνιαχτοῦ, ἀπό ἑκατομμύρια πόδια, τό κοπάδι. Ἔχει ἀνέβει ὡς ἀπάνω τό σύννεφο, ἔπνιξε τ' ἄστρα, τό στερέωμα. Γυρίζοντας ἀπό τό φεγγάρι, τό μόνο πού φέρνουμε μαζί μας εἶναι χῶμα. Καί τό φάχνουμε ἄπληστα, σά συμμορία ἀπό διαρρῆκτες, μέ τά νύχια, μήπως ἔχει μέσα του χρυσάφι, διαμάντια.

Αὐτό ξέρουμε νά ζητᾶμε ἀπό τό σύμπαν. Λάφυρα. Νά γεμίσουμε καλά τίς τσέπες μας, γιά τό ταξίδι μας στόν Ἄλλο Κόσμο...

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 14 Μαρτίου 1970

1-27

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

ΜΕ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ κι' ἀναγκαία καθυστέρηση ἀναφέρομαι σήμερα σέ δυό ἀξιοπρόσεχτες ἐπιστολές πού μοῦ ἦρθαν, πάλι μέ τή σχετική κι' ἀναγκαία καθυστέρηση, ἀπό τή Ζάκυνθο, ἀπό «τό νησί τοῦ Σολωμοῦ καί τοῦ Κάλβου» ὅπως σημειώνει μέ δικαιολογημένα περήφανη εὐλάβεια ὁ ἀποστολέας τους. Ἡ μιά ἐπιστολή σχετίζεται μέ τήν ἐπιφυλλίδα μας γιά τόν Μπέρτραν Ράσσελ, ἡ ἄλλη μέ τίς δύο κατά τι μεταγενέστερες (18 καί 21 Φεβρουαρίου) περί Ἀλήθειας καί Ὡραίου στήν Τέχνη. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, παρά τή χρονολογική τάξη, νά σταματήσω σήμερα στή δεύτερη ἐπιστολή. Γιά τήν πρώτη—πού θά τήν παραθέσω τήν ἐρχόμενη φορά—δέν θά εἶχα νά πῶ τίποτα: Ὁ ἐπιστολογράφος, σ' αὐτήν, ἐκφράζεται μέ τήν ἁρμοδιότητα τοῦ ἀνθρώπου πού ἔχει ἐπίδοση στά μαθηματικά: μιά ἐπίδοση τόσο σεβαστή γιά τόν ὑποφαινόμενο ὅσο καί — ἀλλοίμονο! — ξένη.

Ἰδού τό κυριώτερο τμῆμα τῆς ἐπιστολῆς γιά τήν Τέχνη. Τό ἀντιγράφω ἀντί νά τό συνοψίσω, πού θά εἴταν ἴσως πιό πρακτικό ἀλλά κι' ἀδιάκριτο. Γράφει λοιπόν ὁ κ. Παναγ. Βλαχόπουλος, ἀφοῦ πρίν παρατηρήσει πώς ἡ ἀνάλυσή μου δέν εἶταν ὁλοκληρωτική: «Ἡ Τέχνη δεν ἀναπαριστᾶ τήν ὁμορφιά, οὔτε ὁ σκοπός της εἶναι αὐτός (ἀκριβῶς ὅπως τό ὑποστηρίζετε), ὡστόσο ὁ καλλιτέχνης κάθε μορφῆς, στήν ἐργασία του, προσπαθεῖ νά ἐναρμονίσει τίς ψυχοπνευματικές του ἀνησυχίες γιά ἐκεῖνο πού ἐπιθυμεῖ νά διατυπώσει, μέ τά ποικίλα σύμβολά του. Ἡ ἁρμονική αὐτή σχέσις δημιουργοῦ καί δημιουργήματος συγκροτεῖ τήν ὁμορφιά. Κι' ἀκόμη ἐκεῖ, πού παριστᾶ τό ἄσκημο, τό τερατῶδες, ἀκολουθεῖ νόμους συμμετρίας καί ἁρμονίας. Αὐτό τό τελευταῖο, μέ ἀνάλυση καί μέ προσπάθεια, μποροῦμε νά τό ἀνακαλύψουμε. Ὁ ἄνθρωπος, ὅ,τι καί νά διατυπώσει, ἔχει μιάν ἐνδόμυχη τάση νά χρησιμοποιεῖ, ἔστω ἀσυνείδητα, ἔστω κι' ἄν δέν φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά, τρόπους συμμετρίας καί συνεπῶς ἁρμονίας. Κι' αὐτοῦ τοῦ ἀνώμαλου, τοῦ κακούργου ἤ τοῦ ἁγίου, κλπ., ἡ ψυχή ἐπιζητεῖ τήν ἁρμονική θέση τοῦ ἑαυτοῦ του μέ τά ἀντικείμενα. Τέτοια εἶναι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκόμη καί στά μαθηματικά. Μέσα στά ποικίλα σύμβολα, στούς μετασχηματισμούς καί στίς πράξεις, κυριαρχεῖ ἡ συμμετρία. Ἐνῶ ὁ μαθηματικός ἔχει μπροστά του ἄπειρους συνδυασμούς μετασχηματισμῶν καί εἰκόνων, προτιμᾶ τό ὡραῖο, τό συμμετρικό, κι' ἐπάνω σ' αὐτό ἐργάζεται.

»Ἑπομένως ἡ Τέχνη δέν ἔχει σκοπό τήν Ὁμορφιά, ἀλλά τήν χρησιμοποιεῖ γιά νά ἐναρμονίσει τήν εἰκόνα της μέ τόν δημιουργό καί μέ τόν δέκτη. Ὑπάρχουν τρία στοιχεῖα στήν Τέχνη: ὁ Δημιουργός, τό σύμβολό του καί ὁ δέκτης. Κι' ἐπειδή ὁ καλλιτέχνης εἶναι κριτικός αὐτῆς τῆς Ἔννοιας, πού παριστά, ἐκφράζει τήν Ἀλήθεια, ἀνακοινώνει, ὅπως γράφετε, τήν Ἀλήθεια. Ὥστε γενικό συμπέρασμα εἶναι ὅτι «ὁ δημιουργός στήν Τέχνη διατυπώνει τήν Ἀλήθεια, μέ ὄργανο τήν Ὁμορφιά (συμμετρία - ἁρμονία), πού ἀποτελεῖ τό μέσο τῆς συνδέσεως τοῦ δέκτη καί τοῦ δημιουργοῦ μέ τό σύμβολο». Συνεπῶς μέ βαθύτερη ἀνάλυση κάθε ἔργου Τέχνης βρίσκεται ἡ ἁρμονική σύνθεσις δημιουργοῦ καί συμβόλων, πού ἀποτελοῦν τήν ὁμορφιά».

Εἰσάγεται ἔτσι στή συζήτησή μας ἐκείνη ἡ ἔννοια τῆς ἁρμονίας —μιά ἔννοια πού ἔχει, πραγματικά, πολλή πνευματικότητα. Ὁ ἐπιστολογράφος τῆς ἐμπιστεύεται, ἤ κάλλιο τῆς ἀναγνωρίζει, μίαν ἰδιότητα πιό ἐνδόμυχη κι' ἀπό τῆς Ὁμορφιᾶς: κάτι σύμφυτο στόν ἄνθρωπο, πού ρυθμίζει, ἐπιβάλλει μιάν οἰκονομία αὐτοδύναμη. Ἔτσι, φυσικό εἶναι νά λύνεται καί τό πρόβλημα τοῦ Ὡραίου. Κι' ὅταν ἀκόμα αὐτό μοιάζει ν' ἀπέχει ἀπό τήν καλλιτεχνική παράσταση, κρατάει τή θέση του ἡ ἁρμονία. Εἶναι ἡ δύναμη πού συνδυαλάσσει τά διεστῶτα. Μιά ἰσορροπία ἀναπάδραστη χαρακτηρίζει, προσδιορίζει τό ἔργο Τέχνης, κι' αὐτή ἐξηγεῖ τήν ἐπιβολή του, σέ πεῖσμα τῆς διαταραχῆς πού ἐπέρχεται ἀπό τήν ἀναγνώριτη ὡς ἀξίας τοῦ Ἄσχημου.

Δέν ἔχω καμμιάν ἀπολύτως ἀντίρρηση ν' ἀποδεχτῶ τό μέτρο τοῦτο, πολύ περισσότερο πού ἡ ἀρχική μας συζήτηση δέν εἶταν μεταξύ ἁρμονίας καί δυσαρμονίας ἀλλά μεταξύ μονοκρατορίας τοῦ ὡραίου ἤ δυαρχίας μέ τό ἄσχημο. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἁρμονίας ἐξυπακούεται: Δίχως αὐτήν, δηλωμένην ἤ ἀδήλωτη, δέν ναεῖται ἔργο Τέχνης. Ἐπιδέχεται συζήτηση τό ὡραῖο—καί τό τί ἐστί ὡραῖο—δέν ἐπιδέχεται συζήτηση ἡ ἀνάγκη κάποιας ρυθμιστικῆς νομοτέλειας. Ἡ νομοτέλεια αὐτή, εἶναι ἡ ἁρμονία.

Τί λέγεται ἁρμονία; Ἄς τό ἀναρωτηθοῦμε κι' αὐτό. Ὁ Χέγκελ (καί ζητῶ συμπάθειο πού ὁ διάβολος τό φέρνει τώρα τελευταῖα νά τόν μνημονεύω συχνά, χωρίς καί νά εἶμαι ἐμβριόντητος ὀπαδός του) δίνει ἕναν ὁρισμό της πού μοῦ φαίνεται λαμπρός ἄν ἐξαιρέσω μιά μόνο πλευρά του: «Ἡ ἁρμονία προκύπτει ἀπό τή σχέση τῶν ποιοτικῶν διαφορῶν. Ἀποτελεῖ ἕνα σύνολο αὐτῶν τῶν διαφορῶν, πού στηρίζεται στήν ἴδια τή φύση τοῦ πράγματος (...) Οἱ διαφορές ἐπιβεβαιώνονται ὄχι ὡς διαφορές, στίς ἀντιθέσεις κι' ἀντιφάσεις τους, ἀλλά ὡς ἁρμονική ἑνότητα πού ἔχει κάνει κατάφωρες ὅλες τίς στιγμές πού τήν συνθέτουν, ἀλλά καί πού τίς περιέχει ὅλες ὡς καταστάσεις ἑνός συνόλου μοναδικοῦ(...) Ἀντιπροσωπεύει ἀπό τή μιά τήν ὁλότητά τους, τίς οὐσιώδεις πλευρές, κι' ἀπό τήν ἄλλη τήν κατάργηση τῆς καθαρῆς τους κι' ἁπλῆς ἀντίθεσης, πράγμα πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νά δημιουργεῖ μεταξύ τους ἕναν ἐσωτερικό δεσμό, παράγοντα τῆς συνοχῆς τους».

Τό χωρίο τοῦτο, τό ἀξιοσημείωτο γιά τήν ἀναλυτική του λεπτότητα, ἔχει ἕνα μόνο μειονέκτημα: ὅτι δέν θά δώσει ποτέ στόν ἀνύποπτο τή γεύση τῆς ἁρμονίας. Ὅπως ὅλοι οἱ ὁρισμοί, ἀποτελεῖ οὐσιαστικά ἕνα διάγραμμα, μιάν ἀφαίρεση (ὄχι γιατί εἶναι διατυπωμένο σέ γλώσσα ἀφηρημένη)· καί διάγραμμα θά πεῖ ἀποτύπωση σχηματική, μαρτυρία γραμμική, ἀχνάρι πού ἀφήνεται ἀπό μιά κίνηση, ἐνῶ τήν ἴδια τήν κίνηση τήν ἐμφοροῦσε ἕνας κρυφός κι' ἀσύλληπτος δυναμισμός, ἡ σπίθα τῆς ζωῆς. Ἡ κίνηση δέν εἶναι προϊόν τῆς ζωῆς· εἶναι ἡ ζωή ἡ ἴδια.

Ἔτσι ὅμως καί πετάξει τό πνεῦμα τῆς ἁρμονίας, αὐτό πού ἀπομένει εἶναι κάτι σάν τύπος μαθηματικός. Ὁ τύπος συμβολίζει, δέν ἔχει ταυτότητα. Τό μυστήριο τῆς Ἁρμονίας — ἄς μᾶς εἶναι ἔμφυτη στήν ἀκαθόριστη ὑπόστασή της — δέν ὑπολείπεται ἀπό τό μυστήριο τοῦ Ὡραίου. Τό μόνο πού λειτουργεῖ σέ βάρος τοῦ δεύτερου εἶναι ἡ κοινή συγκατάθεση. Μποροῦμε νά φανταστοῦμε γιά μιά στιγμή τό μέτρο τοῦ Ὡραίου ζήτημα πλειοψηφίας· δέν μποροῦμε νά θεωρήσουμε ζήτημα πλειοψηφίας τό μέτρο τῆς Ἁρμονίας, κι' ἄς μᾶς εἶναι ἔμφυτη. Στήν ἐφαρμογή, ἡ ἁρμονική ὀργάνωση ἑνός ἔργου Τέχνης εἶναι πιό κρυφή ἀπό τήν ὁμορφιά του. Ἀπόδειξη ὅτι καταγγέλλουμε πρόθυμα τήν ἐντύπωση πού μᾶς προκαλεῖ ἕνα μοντέρνο ἔργο, δέν εἴμαστε ὅμως καθόλου σέ θέση νά συζητήσουμε τήν ἐσωτερική οἰκονομία πού τό διέπει, ἀκόμα κι' ὡς παράσταση, μορφή.

Ὁ ἐπιστολογράφος μας ὡστόσο ἔχει μιά δική του ἀντίληψη τῆς ἁρμονίας. Δέν τήν βλέπει τόσο ὡς σχέση ἀντικειμενική τῶν ἀξιῶν ἑνός ἔργου ὅσο ὡς σύνδεσμο γενεσιουργό ἀνάμεσα στόν δημιουργό καί στό δημιούργημα. Ἡ πραγματοποιημένη πιά (ἄς τήν ποῦμε ἔτσι) ἁρμονία μέσα στό ἔργο, εἶναι ἀπόρροια τῆς πρώτης, δηλαδή τῆς ἀρχικῆς συνέπειας. Μόνο πού ἡ συνέπεια αὐτήν, τήν ὑπαγορεύει μιά «τάση ἐνδόμυχη». Εἶναι σάμπως ὁ καλλιτέχνης νά ὑποχρεώνεται νά συμμορφωθεῖ μέ τό πνεῦμα τῆς ἁρμονίας, ἀκόμα κι' ὅταν χρησιμοποιεῖ ὡς ἐκφραστικό του μέσο τό Ἄσχημο.

Ἡ ἄποψη αὐτή εἶναι ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ καλλιτέχνης παράγει «ὁμορφιά» εἴτε τό θέλει εἴτε ὄχι. Ἕνα εἶδος ὁμορφιᾶς· αὐτῆς πού βρίσκεται πέρα ἀπό χρονικούς προσδιορισμούς. Ἡ Ἀλήθεια ἔρχεται πιά, ἀκολουθεῖ, ὡς βαθύς καρπός τῆς ὅλης διαλεκτικῆς διαδικασίας. Δέν ἐξαγγέλλεται ἀδιάκριτα, ἀμά· δηλώνεται ἀπό τό σύμβολο τῆς ὁμορφιᾶς, πού δέν εἶναι πιά μορφή, εἶναι ἰδέα. Μέ τόν τρόπο τοῦτο, ἡ ἔννοια τοῦ Ὡραίου, ἀναβακχευμένη, ἐπανεισάγεται στήν αἰσθητική θεωρία. Προσεταιρίζεται καί τούς φανομενικούς ἀρνητές της.

Δέν θά ἐπεκταθῶ σ' ἄλλον σχολιασμό τῶν ἀπόψεων τοῦ ἐπιστολογράφου μου. Νομίζω πώς τό σωστότερο εἶναι νά τοῦ ἀπομείνει ὁ τελευταῖος λόγος.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 18 Μαρτίου 1970

1-28

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΣΗΜΑΤΟΣ

Ο ΑΠΩΝ ΣΥΜΠΑΡΑΣΤΑΤΗΣ

ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΗ ἐπιστολή (χρονολογικά πρώτη) τοῦ ἐπιστολογράφου μας ἀπό τή Ζάκυνθο, εἴπαμε προχτές ὅτι θά τήν παραθέσουμε σήμερα. Ἀναφέρεται στόν Μπέρτραν Ράσσελ, μέ ἀφορμή τήν ἐπιφυλλίδα τῆς 4ης Φεβρουαρίου. Ἡ οἰκονομία τοῦ χώρου μᾶς ἐπιβάλλει τή σύμπτυξή της. Ὁ ἐπιστολογράφος μᾶς πληροφορεῖ πρῶτα-πρῶτα πώς ὁ Ράσσελ εἶχε δώσει ἕναν ὁρισμό—ἤ καλλίτερα ἕναν χαρακτηρισμό—τῶν Μαθηματικῶν στό περιοδικό «The International Monthly», τόμ. IV, τεῦχος 1, σελ 87 (1901), καί σέ ἄρθρο του μέ τόν τίτλο «Recent work on the principles of Mathematics» (πρόσφατες ἔρευνες γιά τίς ἀρχές τῶν Μαθηματικῶν): «Τά Μαθηματικά—ἔγραφε ἐκεῖ ὁ Ράσσελ—εἶναι ἡ ἐπιστήμη στήν ὁποία δέν γνωρίζουμε γιά ποιό πράγμα μιλᾶμε κι' ἄν ἐκεῖνο πού λέμε εἶναι ἀληθινό».

Ὁ χαρακτηρισμός αὐτός, ἄς προσθέσουμε ἐμεῖς, μ' ὅλο πού μοιάζει γιά τόν ἀνειδοποίητο χιουμοριστικός, ἔχει πολλή σοβαρότητα. Κι' ὁ ἐπιστολογράφος μας ἐξηγεῖ ὅτι «χωρίζεται σέ δύο μέρη» (μήπως ἀκριβέστερο θά εἴταν νά ποῦμε ὅτι ἐξυπακούει δύο τινά;): 1ο) Ὁ μαθηματικός, ὅταν ἐργάζεται μέ τά σύμβολα, τίς ἐξισώσεις καί μέ τίς κάθε λογῆς ἀλγεβρικές καί γεωμετρικές πράξεις, κάνει ἀδιάκοπα λογικές ἀφαιρέσεις. Φτάνει ἔτσι σ' ἕνα προχωρημένο στάδιο ὅπου οἱ ἔννοιες πού χρησιμοποιεῖ, δέν ἀναφέρονται σέ συγκεκριμένα πράγματα. Ἐξακολουθεῖ τήν ἐργασία του μέ συλλογισμούς, μέ ἔννοιες καί μέ γενικές πράξεις· στή διαδικασία ὅμως αὐτή, δέν γνωρίζουμε πιά γιά τί πράγμα μιλᾶμε. Μπορεῖ σέ πλῆθος συγκεκριμένες περιπτώσεις νά ἐφαρμόζεται μιά ἁπλούστατη ἐξίσωση τοῦ α' βαθμοῦ, μέ τρεῖς μεταβλητές: α, β, χ. Στήν γενική της ὅμως λύση δέν μᾶς ἐνδιαφέρει τί παριστάνουν αὐτές οἱ α, β, χ. Ἔτσι, δέν γνωρίζουμε πιά, στ' ἀλήθεια, γιά τί πράγμα πρόκειται.

2ο) Ὁ καθαρός μαθηματικός θέτει στήν ἀρχή μιᾶς θεωρίας του μερικές ἔννοιες καί μαζί μ' αὐτές τίς ἰδιότητές του. Ξεκινάει ἀπό ἐκεῖ καί μέ τήν ἀποδεικτική μέθοδο, φτάνει σ' ἕνα σύστημα. Μέ τήν πορεία του ὅμως αὐτήν, ἀνεβαίνει σ' ἐπίπεδα ὅπου δέν γνωρίζουμε κατά πόσο ἡ διαμορφωμένη θεωρία εἶναι σύμφωνη ἤ ὄχι μέ τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἄν εἶναι ἀληθινή. «Ἐαγαζόμαστε μέ τούς μιγαδικούς ἀριθμούς, μέ τίς μή εὐκλείδειες Γεωμετρίες, ὅμως δέν γνωρίζουμε ἄν ὅλα αὐτά ἀνταποκρίνονται σέ μιάν ἀντικειμενική πραγματικότητα». Αὐτή τήν ἔννοια ἔχει τό ἀληθινό πού προβάλλει ὁ Ράσσελ. Δέν πρόκειται γιά σχέση ψεύδους, στούς συλλογισμούς πού χρησιμοποιεῖ ὁ καθαρός μαθηματικός ὅταν ἐργάζεται γιά νά φτάσει στά συμπεράσματά του, ἀλλά περί ἐνδεχόμενης ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας του στούς φυσικούς νόμους. Τά Μαθηματικά «προχωροῦν πιό μπροστά ἀπό τίς φυσικές ἐπιστῆμες κι' ἔτσι δέν γνωρίζουμε ἄν ἐκεῖνο πού λέμε εἶναι ἀληθινό, ἄν εἶναι φυσικός νόμος».

Ἐδῶ τελειώνει ἡ ἐπιστολή. Τί μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει; Δύο δρόμοι ἀνοίγονται: Ὁ ἕνας εἶναι ὁ φιλοσοφικός, τό περιμάχητο πρόβλημα πού πραγματεύεται ἡ Γνωσιολογία. Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ δρόμος ἐμᾶς τῶν τριτων, ὁ ψυχολογικός. Νά προσθέσουμε πώς τά πορίσματα — ἄν πορίσματα ὑπάρχουν — τοῦ πρώτου, δέν μποροῦν, ἀλλοίμονο, νά μᾶς βοηθήσουν; Ὄχι μόνο γιατί ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἕνας κόσμος ἐννοιῶν κλειστός, αὐτάρκης, ἀλλά γιατί κάθε δικός μας προβληματισμός δέν μπορεῖ ποτέ νά πετύχει τήν ἀπομόνωσή του ἀπό τό ἠθικό θέμα, δηλαδή ἀπό τούς ἀχνούς τοῦ συναισθηματισμοῦ. Τόν θολώνουν, κι' ὁ ἀχνός αὐτός, ἔτσι καί κάνεις νά τόν σφουγγίσεις, βλέπεις ὅτι μεταλλάζει σέ κάτι ὑγρό — δάκρυα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό ὄν πού δέν μπορεῖ νά μείνει ἀδιάφορο ἀπέναντι στόν κόσμο, ὄχι μόνο πνευματικά ἀλλά συναισθηματικά προπάντων. Γιά τόν ἄνθρωπο τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου, πνευματική ἀνησυχία μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει· συναισθηματική ὅμως θά ὑπάρξει πάντοτε. Ὁ κόσμος μᾶς πληγώνει κι' ὅταν ἀκόμα δέν διεγείρει τόν νοῦ μας. Εἶναι ὁ κόσμος πού περιέχει ὡς ἔσχατο νόημά του (ὄχι ὡς τυπική κατάληξη, κι' ἄς μοιάζει ἔτσι) τόν θάνατο.

Ἡ ἀπογείωση τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ σ' ἐπίπεδο ἀφηρημένο, αὐτοτελές, μᾶς ἀποστερεῖ ἕνα ἀκόμα στήριγμα μέσα στή ρευστότητα τῶν πάντων. Χρειαζόμασταν κάτι πού νά μᾶς βεβαιώνει γιά τήν ποσότητα, ἀφοῦ ἔτσι ἤ ἀλλιῶς γιά τήν ποιότητα δέν ἔχουμε κανένα ἀντικειμενικό κριτήριο, δηλαδή κάποιο ἐχέγγυο ἀμερόληπτο κι' αὐτοδύναμο. Καί τό κριτήριο αὐτό, τό ἀπ' ὅλα ὀλιγαρκέστερο, αὐτοαναιρεῖται. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, βρισκόμαστε δέσμιοι μιᾶς ἐμπειρίας πού μᾶς ὑποχρεώνει, καταναγκάζει: Οἱ φυσικοί νόμοι δείχνουν νά διέπονται ἀπό μιά συνέπεια αὐστηρή, μιά κανονικότητα ἀδυσώπητη, οὐδέτερη, σχεδόν μηχανική: Ξέρω πώς κάθε μέρα ὁ ἥλιος θ' ἀνατείλει, πώς κάθε σῶμα, ὅταν τό ἀφήσω, θά πέσει, πώς ὅ,τι ζεῖ ἀναπτύσσεται γιά νά φθαρῆ καί ὕστερα ν' ἀποσυντεθεῖ. Καί τά τρία τοῦτα «ἁπλᾶ» γεγονότα δέν εἶναι γιά μένα εἰδήσεις, πληροφορίες. Εἶναι διώματα, ἐξαναγκάζουν σέ συμμερισμό κι' ὅταν ἀκόμα μοιάζω συμπτωματικά ἀμέτοχος. Πρῶτα ἡ ψυχή μου μετέχει στόν κόσμο κι' ὕστερα ὁ νοῦς μου. Νά θελήσω νά φιλοσοφήσω; Αὐτό σημαίνει νά κλείσω τό διάφραγμα πού χωρίζει τό ἕνα ἀπό τ' ἄλλο, νά τά ξεμοναχιάσω. Τό μπορῶ; Κανένας ποτέ δέν θά μέ πείσει πώς τό ψυχραιμότερο πού ὑπάρχει φιλοσοφικό σύστημα δέν εἶναι καρπός μιᾶς συγκεκριμένης ἰδιοσυγκρασίας. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, γιά μένα τόν τρίτον πάντα, ἡ φιλοσοφία γίνεται μιά ἐνδιαφέρουσα ἄσκηση ἀλλά παύει νά εἶναι ὁ συμπαραστάτης πού ζητοῦσα. Καί καλά, χάθηκε ὁ κόσμος; θά πεῖ ὁ ἀνόητος. Ναί, χάθηκε! γιατί δέν εἶχα τίποτ' ἄλλο ὡς ἀποσκευή. Τί θά μοῦ προτείνετε σ' ἀντικατάσταση; Τούς μύθους; Γύρεψα ἀπό τό μυαλό μου θοήθεια, καί τό μυαλό μου μέ πρόδωσε, δήλωσε ἀδυναμία. Τοῦ ζήτησα φῶς καί μοῦ πρότεινε ἕνα σταυρόλεξο, νά περνάω τήν ὥρα μου. Ἡ διάψευση εἶναι καταλυτική.

Σ' ἀντικατάσταση τοῦ ἀπόντος συμπαραστάτη, τά μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα μοῦ πρότειναν ἕνα ἐντυπωσιακό ἄλλοθι: Πήρανε ἀπό μπρός μου τή Φιλοσοφία κι' ἔβαλαν στή θέση της τήν Κοινωνιολογία. Μέ βεβαίωσαν πώς ἄν ὁ ἀφηρημένος στοχασμός ναυαγεῖ, ὅμως ὑπάρχει ὁδηγός σταθερός, στέρεος: ἡ ἐπιστήμη. Στήν πραγματικότητα, κι' ἀνεξάρτητα ἀπό τό θεάρεστο τῶν προθέσεων, γινόταν ἔτσι μιά λαθροχειρία: Στή μακροπρόθεσμη δίψα ἔδιναν ἕναν βραχυπρόθεσμο στόχο. Γιά νά τόν στηρίξουν καί θεωρητικά, νά τοῦ προσδώσουν τό κῦρος κοσμοθεωρίας, πρότειναν ἕναν νέο μονισμό: τό ἀπόλυτς τῆς ὕλης. Σπουδή ἀσύνετη: Δέν εἴχανε σκεφτεῖ πώς ἡ ἐπιστήμη ἀναθεωρεῖται ἀδιάκοπα, πώς ἡ ὕλη εἶναι μιά ἀπό τίς ὑποθέσεις της. Ἡ ὕλη τοῦ 19ου αἰῶνα δέν εἶναι πιά ἡ ὕλη τοῦ 20οῦ. Ἴσως αὐτό νά μήν κλονίζει, γιά τήν ὥρα, τήν ἀντικειμενικότητά της, κλονίζει ὅμως τήν ἀξιοπιστία τῶν προτάσεων πού τήν δορυφοροῦν. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι, στόν αἰῶνα τοῦτον τοῦ πραγματοποιημένου ματεριαλισμοῦ, ἔχουν ξυπνήσει ἐξαγριωμένα ὅσο ποτέ τά μεταφυσικά ἐρωτήματα. Ἐξαγριωμένα γιατί δέν κατευνάζονται πιά ἀπό μύθους, ὅπως ἄλλοτε. Ζοῦμε τήν ἐποχή ὅπου ἡ μεταφυσική ἀνησυχία ἔχει γίνει μεταφυσική ἀνταρσία. Εἶναι σάμπως ὁ μόνος ρόλος πού ἔχει ἀπομείνει γιά τόν ἄνθρωπο νά εἶναι ὁ ρόλος τοῦ Ἐωσφόρου.

Καί ἀπό ἐκεῖ ξεκινᾶνε οἱ κάθε λογῆς σημερινοί μηδενισμοί, θεωρητικοί ἤ πρακτικοί, συνειδητοί ἤ ἀσύνειδοι, ἐξιδανικευμένοι ἤ κυνικοί. Μιλᾶμε γι' ἀνθρωπισμό, ἀλλά τά βάθρα του κλονίστηκαν. Ἀντικειμενικά, τίποτα δέν πείθει πώς τό ἀνθρώπινο γένος πρέπει νά ἐπιζήσει. Ἔτσι καί καταργηθεῖ ὁ ὑπερβατικοῦ κύρους πίνακας ἀξιῶν, αὐτό πού ἀπομένει εἶναι κάτι πολύ φτωχό, χρησιμοθηρικό, πανικόβλητο: Ἕνας ἀνθρωπισμός τοῦ στενότερου τύπου, σχετικός ὅσο τίποτα.

Ν' ἀναμασᾶμε παλιές δοξασίες, μ' ἐλπίδα νά τίς δραστηριοποιήσουμε, εἶναι ἡ τρανότερη ἔνδειξη ἠθικοῦ μας ἀφοπλισμοῦ. Ἀνάγκη νά ἐφευρεθεῖ μιά νέα ἀλήθεια, ξένη σέ μύθους ἀλλά καί σ' ἐφήμερες ἐπιστημοφάνειες, πού νά μᾶς γίνει ὁ ἀπών γιά τήν ὥρα συμπαραστάτης.

Ποιός τό λέει πώς ὁ κόσμος, σωστά καί γενναῖα διαβασμένος, δέν ἔχει νά μᾶς προσφέρει αὐτή τήν περιπόθητη δικαίωση;

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ · ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ · MDCCCLXXXI

23

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 21 Μαρτίου 1970

1-29

ζήμα τοῦτο τοῦ κ. Μιχ. Κορωνιωτοπούλου.

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΦΑΓΙΑΣ

Η ΕΠΟΧΗ μας δέν ἔχει μόνο σκοτεινά σημεῖα, ὅπως τό ἰσχυρίζονται οἱ ἀδιόρθωτοι τῆς μεμψιμοιρίας, πού ὑπονομεύουν συστηματικά καί ὕπουλα τό ἠθικό μας. Νά ἐπιτέλους καί μιά πληροφορία ἐποικοδομητική, πού μᾶς ἔρχεται ἀπό τόν Νέο Κόσμο. Τήν βρίσκω στό «Κορριέρε ντελλα σέρα»: Ὁ καθηγητής τῆς ζωολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Μανιτόμπα κ. Γουάρντλ, διακηρύσσει πώς ἡ ἀνθρωποφαγία εἶναι ἔμφυτη στόν ἄνθρωπο καί, σ' ἐπίμετρο, καλή γιά τήν ὑγεία του.

Ἐν ἀρχῇ — λέει ὁ καθηγητής Γουάρντλ — ὁ ἄνθρωπος τρεφόταν ἀποκλειστικά καί μόνον μέ ἀνθρώπινο κρέας. Ἀκολουθοῦσε σέ τοῦτο τήν ἐπιταγή τοῦ ἐνστίκτου του καί, ποιός ξέρει, μπορεῖ καί τήν «ὑπερβατική του κλίση». Μ' ὅλο πού, τ' ὁμολογῶ, δυσκολεύομαι κάπως νά καταλάβω τόν ρόλο πού παίζει ἐδῶ τό ὑπερβατικό, ὑποκλίνομαι, ὄχι μόνο μπροστά στήν αὐθεντία τοῦ καθηγητή Γουάρντλ, ἀλλά καί μπροστά στήν εὐγενῆ σύγχρονη τάση νά κολλᾶμε παντοῦ μιάν «ὑπερβατικότητα», πού δίνει, καθώς φαίνεται, ποιότητα στούς ἰσχυρισμούς μας. Ἀργότερα, ὅμως, συνεχίζει ἡ θεωρία τοῦ κ. Γουάρντλ, δηλαδή ὕστερα ἀπό ἕνα ἀπροσδιόριστο διάστημα χρόνου, μερικές χιλιετηρίδες, τά πράγματα ἄρχισαν νά χαλᾶνε: Ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπιθυμοῦσαν νά τρῶνε ἀνθρώπινο κρέας, μερικοί ἰδιάτροποι δέν ἤθελαν νά φαγωθοῦν. Τότε ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε νά γίνεται λιγότερο τολμηρός καί περισσότερο δολερός. Πονηρία καί πολιτισμός μπήκανε στήν ὑπηρεσία τοῦ πόθου γιά ἐπιβίωση, ὑπερίσχυσαν. Ἡ ἀνθρώπινη ὄρεξη ἀναγκάστηκε νά στραφῆ στό κυνήγι, στίς ρίζες, στά χορταρικά, στ' αὐγά. Ὡστόσο, καί πάλι, τό κρέας τοῦ συναν θρώπου παρέμενε ὁ προτιμημένος μεζές. Ἡ ἀνθρωποφαγία δέν ἐξαφανίστηκε ἐντελῶς, περιορίστηκε αἰσθητά ὅμως, ἀφήνοντας τήν πρωτοκαθεδρία στήν κτηνοτροφία καί στή γεωργία.

Ἀκολουθεῖ τό θεωρητικότερο μέρος τῆς θεωρίας Γουάρντλ: Ἡ κατάργηση τοῦ καννιβαλισμοῦ ἐγγράφεται, λέει, στό παθητικό τοῦ ἀνθρώπου· γιατί τό πεπτικό του σύστημα εἶναι ἔτσι φτιαγμένο, πού ν' ἀφομοιώνει καλλίτερα, εὐκολότερα, τροφή μέ ἴδια σύσταση ὅπως ἡ δική του σάρκα. Ἂν εἴμασταν ἀκόμα ἀνθρωποφάγοι, κανένας μας δέν θά ὑπέφερε ἀπό δυσπεψία, ὑποστηρίζει ὁ καθηγητής Γουάρντλ. Καί ναί μέν δέν φτάνει στό σημεῖο νά μᾶς προτείνει τόν καννιβαλισμό ὡς θεραπευτικό μέσο γιά τίς πεπτικές μας διαταραχές, δηλώνει ὅμως ρητά πώς ἂν εἴχαμε μείνει πιστοί στό εὐλογημένο ἐκεῖνο ἔθιμο, θά εἴτανε καί ἡ ὑγεία μας καλλίτερη. Ὁ νοῶν νοεῖτο.

Ὁ καθηγητής Γουάρντλ ἀνήκει στήν ἐξελικτική σχολή, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ περισσότεροι σύγχρονοι ἐπιστήμονες. Αὐτό δέν σημαίνει πώς ἡ σχολή του πρεσβεύει μιάν ἀτελεύτητα συνεχιζόμενη ἐξέλιξη. Κατά τήν ἐπικρατέστερη ἄποψη, ὅ,τι εἶχε νά γίνει, ἔγινε· περιττό νά ἐλπίζουμε. Ἡ ἀνθρωποφαγία, καταργημένη — ἐπισήμως τουλάχιστον — στήν κυριολεκτική της σημασία, διατηρήθηκε μεταφορικῶς μονάχα. Δέν εἶναι ἄσκοπο νά παρατηρηθῆ ἐδῶ, πώς ὁ φόνος, ἰδίως ὁ ὁμαδικός — πόλεμοι, γενοκτονίες, στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ἀντίποινα, ἐκτελέσεις ὁμήρων, ἐπαναστατῶν — ἀποτελεῖ οὐσιαστικά τό πρῶτο βῆμα σέ μιάν ἀλληλεξόντωση μέ χαρακτῆρα ὄχι οὐσιαστικά διαφορετικόν ἀπό τόν προγονικό ἐκεῖνον πού ὑπαινίσσεται ὁ καθηγητής Γουάρντλ. Μᾶς προκαλεῖ ἀποτροπιασμό ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωποφαγίας, κανένας μας ὅμως δέν συλλογίζεται πώς ἔχει δευτερεύουσα πιά σημασία τό ἄν, ἀφοῦ πρῶτα σκοτώσεις, τόν ἀντίπαλό σου, θά καθήσεις ὕστερα καί νά τόν φᾶς ἤ ὄχι. Καταδικάζουμε τό ἀποτέλεσμα, ὄχι ὅμως καί τήν πράξη, πού ἔχει, ὡστόσο, τήν ἀποφασιστική σημασία. Γι' αὐτήν, βρήκαμε ἀπεναντίας διάφορα δικαιολογητικά, ἀκόμα καί θεάρεστα ἐλατήρια: Ὑψηλές ἰδέες, ἀδήριτες ἀναγκαιότητες, ἐγκόσμιες ἤ ὑπερβατικές (πάλι ὑπερβατικές!) πίστεις. Κι' ὅμως, ὁ φόνος δέν εἶναι παρά ἡ ἀσυμπλήρωτη «ἀρχή ἐκτελέσεως» μιᾶς ἐνέργειας πού ἀποβλέπει — σέ τοῦτο φαίνεται νά ἔχει δίκηο ὁ καθηγητής Γουάρντλ — στήν ἀνθρωποφαγία. Εἶναι σάμπως, γιά νά περισώσουμε τήν πράξη πού περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρει, τόν φόνο, μεταφέραμε τό ἀνάθεμα στό συμπλήρωμά του, δηλαδή στό πιό ἀνώδυνο. Ἀνάμεσα στόν φόνο καί στήν ἀνθρωποφαγία, διαλέξαμε νά λέμε ἀνίερη τή δεύτερη. Ἐκεῖ στρέψαμε ὅλη μας τήν εὐαισθησία.

Καί τό πληρώνουμε μέ τήν ὑγεία μας, λέει ὁ καθηγητής Γουάρντλ. Καλά νά τά πάθουμε! Ἡ ὑποκρισία πρέπει νά τιμωρεῖται. Ἀπομένει νά ἰδοῦμε ἂν ὁ ἄνθρωπος, μέ γνώμονα πιά τήν τάση νά ἐξοντώνει τόν ὅμοιό του, διαφοροποιεῖται ἀπό τ' ἄλλα ζῶα, καί πῶς. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πώς ὅλα τά ζῶα ἔχουν μιά τάση ἀλληλοεξοντωτική, πού δέν φτάνει ὅμως στίς ἀνθρώπινες διαστάσεις. Κατά κανόνα, περιορίζεται σέ περιπτώσεις μεμονωμένες κι' ἐντελῶς εἰδικές: καυγᾶς γιά τήν τροφή, ὅταν αὐτή σπανίζει, διεκδίκηση ὡς τό αἷμα τοῦ θηλυκοῦ, κλπ. Τά ζῶα, λιγότερο πολιτισμένα ἀπό τόν ἄνθρωπο, δέν προβαίνουν σ' ὁμαδικές καί τελετουργικοῦ τύπου ἐκτελέσεις. Τό λιοντάρι δέν τρώει ἄλλο λιοντάρι, ἡ τίγρις ἄλλη τίγρη. Σκοτώνουν ζῶα διαφορετικῆς συνομοταξίας, γιά νά συντηρηθοῦν. Κι' ὅμως, τά λέμε θηρία, ἐνῶ δέν λέμε θηρίο τόν ἄνθρωπο, πού σκοτώνει γιά νά φάει ἀρνιά, βόδια, πουλιά, ψάρια κι' ὅ,τι ἄλλο τόν βολεῖ. Τόν λέμε καμμιά φορα «θηρίο» ὅταν σκοτώνει ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτό δέν εἶναι καθόλου εὐγενικό ἀπέναντι στά θηρία τῆς ζούγκλας: Ἐκεῖνα τουλάχιστον σέβονται λίγο - πολύ τό εἶδος τους.

Ἐδῶ, λοιπόν, ὑπάρχει μιά εἰδοποιός διαφορά. Πολύ τό διατυμπανίσαμε πώς ὁ ἄνθρωπος ὑπερέχει μέσα στό ζωϊκό βασίλειο χάρη στή νόησή του. Σχεδόν ποτέ δέν ἀναρωτηθήκαμε τί ἀντιπροσωπεύει αὐτή ἡ νόηση ποιοτικά μέσα στήν ἀδιάγνωστη ἀξιολογία τοῦ σύμπαντος. Ἂν ὑπῆρχε κάπου κοντά μας, σέ χῶρο προσιτό, μιά νόηση ἐλάχιστα ὑπέρτερή μας, ἡ δική μας θά φάνταζε ἀμέσως παιδιάστικη. Ὁ μεγαλοφυέστερος ἐπιστημονικός μας νοῦς θά ἔμοιαζε ἠλίθιος μπροστά σ' ἐκείνη. Τό ὅτι ἡ ὑπεροχή μας εἶναι συμπτωματική, οὔτε κάν τό συλλογιζόμαστε. Βρεθήκαμε σέ μιά θέση πλεονεκτική: διαζόμαστε νά ἐπωφεληθοῦμε, τήν ἐκμεταλλευόματε ὡς τήν μικροψυχία, τήν ποταπότητα. Κανένα ζῶο δέν ἔχει τήν ἔπαρσή μας, πού δέν συνοδεύεται κἄν ἀπό τήν ἔξοχη ἀφέλεια, τή λεβεντιά τοῦ λιονταριοῦ ἤ τοῦ ἀητοῦ. Εἶναι ἔπαρση πονηρή, δολερή, θεωρητικά ὀργανωμένη.

Κι' ὁ πολιτισμός μας, προχωρώντας, μᾶς κάνει ὅλο καί πιό πολύ φανταισμένους. Ἀντί νά προσθέτει σ' ἐσωτερική ὡριμότητα, προσθέτει σέ μεγαλαυχία. Τίποτα δέν μᾶς λέει ἡ περίεργη ἀντίφαση, πώς ἐνῶ πατήσαμε στό φεγγάρι, ἀλληλοτρωγόμαστε — μεταφορικῶς, δηλαδή χωρίς ν' ἀρτυθοῦμε μ' ἀνθρώπινό κρέας — ὅλο καί περισσότερο. Πάψαμε νά ὑποδουλώνουμε λαούς ὑπανάπτυκτους μέ μέθοδο τήν ἀποικιοκρατία· ὑποδουλώνουμε τώρα λαούς πολιτισμένους. Καί μάλιστα εἶναι οἱ νεόπλουτοι τοῦ πολιτισμοῦ πού ὑποδουλώνουν τούς ἄλλους. Μέ τήν διδακτικότατη προοπτική τοῦ χρόνου, ξεφανερώνεται τώρα πῶς ὁ τελευταῖος, ὁ Μεγάλος Πόλεμος, ἔγινε μόνο καί μόνο γιά νά ὑποδουλωθοῦν οἱ πολιτισμένοι (βλέπε δορυφόρους). Αὐτές εἴταν οἱ ἰδεολογίες του καί τά ἰδανικά του. Πολεμήθηκαν ὁ φασισμός, ὁ ναζισμός, καί νικήθηκαν ἀπό τούς πονηρότερούς τους. Εἶναι ἡ φυσική οἰκονομία τοῦ κόσμου. Ὅπως ἡ ἀνθρωποφαγία, πού καθώς εἴδαμε στή θεωρία Γουάρντλ, παραμερίστηκε ἀπό τό πρακτικό ἐπίπεδο γιά νά μετατοπιστεῖ στό μεταφορικό. Στό κυνῆγι τοῦ πλούσιου, τό θήραμα, ἀφοῦ σκοτωθῆ, δέν τρώγεται: πετιέται στούς σκύλους ἤ στούς ὑπηρέτες.

Ἂς μή διαστοῦμε νά σατυρίσουμε τή θεωρία τοῦ καθηγητή Γουάρντλ. Ἔχει κάποια διαφωτιστική γιά μᾶς ἀξία. Ἂς καθήσουμε κάλλιο νά στοχαστοῦμε πάνω της, νά τή μελετήσουμε στίς προοπτικές πού διανοίγει. Νά συγχαροῦμε τόν ἑαυτό μας, πού δέν τρώει πτώματα εἶναι κολακευτικό· γίνεται ὅμως λιγότερο κολακευτικό ὅταν συλλογιστοῦμε πῶς τό σκότωσε δίχως νά ἔχει καί τήν τόλμη νά τά φάει.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝ ΣΧΟΛ ΟΦ ΚΛΑΣΣΙΚΑΛ ΣΤΑΔΙΕΣ ΑΘΗΝΑΙ ΜΔCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 25 Μαρτίου 1970

1-30

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΣΥΝΘΗΜΑ ΤΟΥ '21

ΑΝ ΘΕΛΟΥΜΕ νά μετέχουμε στόν ἑορτασμό τῆς ἐθνεγερσίας οὐσιαστικά κι' ὄχι τυπικά, ἄν, δηλαδή ὡς ἄνθρωποι συνειδητοί, τοῦ καιροῦ μας ,θέλουμε νά ξέρουμε γιατί κάνουμε κάτι καί τί νόημα ἔχει αὐτό πού κάνουμε, τότε θά πρέπει καί νά συλλογιστοῦμε ἕνα - δυό πράγματα πολύ ἁπλᾶ. Τό πρῶτο εἶναι πώς ἕνας ἐθνικός πανηγυρισμός μοιραῖα χρωματίζεται ἀπό τίς γενικές συνθῆκες τῆς συγκεκριμένης στιγμῆς του. Χρωματίζεται ἐσωτερικά, στόν ψυχικό μας κόσμο, καί τοῦτο ἀκούσια, ἤ κι' ἀσύνειδα ὡς ἕνα βαθμό. Ἕνας ἑορτασμός μπορεῖ νά εἶναι ἀληθινός ἤ τυπικός, αὐθόρμητος ἤ τεχνητός, γεμᾶτος νόημα ἤ δίχως νόημα, χαρούμενος ἤ θλιβερός. Ἔτσι καί ἡ 25η Μαρτίου: Ἄλλο νόημα ἔχει ἄν τή γιορτάζετε τήν ἐποχή τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων κι' ἄλλο μετά τήν ἧττα τοῦ '97. Ἄλλο ἄν ἔρχεται τήν ἑπομένη τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ἄλλο τόν Μάρτιο τοῦ 1941, μετά τίς νίκες κατά τοῦ Μουσολίνι, ἄλλο, τέλος, μέσα στή νύχτα τῆς Κατοχῆς. Ὑπάρχουν ἑορτασμοί ἀνθοστόλιστοι κι' ἄλλοι βουτηγμένοι σέ κρέπια, ὑπαινιγμοί πικροί.

Αὐτό, δείχνει πώς ἕνα ἔθνος εἶναι ὑπεύθυνο γιά τήν πορεία του, ἀκόμα κι' ὅταν ἡ κατεύθυνσή της ἐπιβάλλεται ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων. Στόν κόσμο τοῦτον, ὁ κατάδικος δέν εἶναι πάντοτε ὁ αὐτουργός. Ὑπάρχει μιά ἀδιάγνωστη στήν ἀφετηρία της, ἀλλά καί πολύ αἰσθητή στήν οἰκονομία της εὐθύνη, πού ἐφοδιάζει μέ νόημα τήν κάθε κρίσιμη ἱστορική στιγμή, δικαιώνει ἤ ἀφήνει ἠθικά ἐκτεθειμένους αὐτούς πού τή ζοῦν, πού τήν ἐνσαρκώνουν. Ἄν ἐγκύψει κανένας σ' αὐτό τό φαινομενικό ἴσως μυστήριο, θά ἰδεῖ πώς θέτει σέ νέα βάση τό ὅλο ἠθικό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου: Ἄν εἴμαστε τόσο ὑπεύθυνοι, ὅσο τό θέλει ἡ «μοῖρα», τότε μπορεῖ καί νά εἴμαστε ἐξ ὁρισμοῦ περισσότερο ἐλεύθεροι ἀπό ὅσο τό ἐμφανίζει μιά μηχανοκρατική, καθαρά ὑλιστική αἰτιοκρατία.

Τό κακό εἶναι πώς ἀφήνουμε τίς κάθε λογῆς συλλογικές γιορτές νά κυλᾶνε πάνω μας σά νερό σέ ἀδιάβροχο, χωρίς νά στεκόμαστε νά τίς συλλογιστοῦμε. Φταίει, βέβαια, ὁ παθητικός ρυθμός τῆς καθημερινῆς ζωῆς· δέν ἀρκεῖ μιά ἀργία ἤ ἕνας καθιερωμένος ἑορτασμός γιά νά τόν ἀνακόψει. Φταίει ἀκόμα καί ἡ ἁπλούστευση τῆς Ἱστορίας, πού γίνεται γιά καθαρά παιδαγωγικό σκοπό, σέ συνδυασμό μέ τήν ὄχι πάντοτε ἀπονήρευτη ἐξιδανίκευσή της. Ἄν μποροῦσαν πολλοί ἀπό ἐμᾶς νά ξέρουν τήν καθαρή ἀλήθεια γύρω ἀπό τό '21 — ἀλήθεια σύνθετη, πολύπλοκη, διδακτική μέσα στήν δραματική ἀντιφατικότητά της — θά ἔβγαζαν ἴσως συμπεράσματα περισσότερο ἀφομοιώσιμα, γιατί καί περισσότερο προσωπικά. Ἀλλά μᾶς ἔχει φάει τό τροπάριο, ὁ δεκάρικος, οἱ φτηνές «κορῶνες», ἡ δημαγωγική πατριδοκαπηλεία. Πίσω ἀπό τούς ἥρωες χάθηκαν οἱ μάρτυρες. Ποιός ξέρει ἄν δέν θά εἶταν πολύ πιό εὐλαβικό, πολύ πιό ἐσωτερικά ὑποβλητικό κι' ἐπιβλητικό, ἕνα μνημόσυνο ἀντί μιά τυμπανοκρουσία.

Κι' ἐδῶ εἶναι πού ἀρχίζει ἡ εὐθύνη τῶν ζωντανῶν. Παίρνει ὁ καθένας τήν 25η Μαρτίου, μά τοπικός ὑποψήφιος εἶναι, μά δάσκαλος φουκαρᾶς, διατεταγμένος, μά ἐξημμένη κεφαλή, μά ἀγύρτης, μά ἀνεδαφικός φαφλατᾶς, καί τήν κάνει παρανάλωμά του. Οἱ ἄλλοι ἀκοῦνε. Ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἀκοῦνε, εἶναι ἐκεῖνοι πού δέν ἀκοῦνε. Εἶναι ἐκεῖνοι πού, ἀλλοίμονο, ἀκοῦνε. Εἶναι ἐκεῖνοι πού ὑπνωτίζονται, ἀποβλακώνονται. Ἄλλοι πού μπαίνουν στόν πειρασμό ν' ἀντιδράσουν, νά ξεσπάσουν, καί πού θυσιάζουν μέσα τους μαζί μέ τόν ρήτορα καί τό θέμα. Στόν κόσμο τοῦτον τά χλωρά καίγονται πάντοτε μαζί μέ τά ξερά. Πόσοι ἔχουν τόν καιρό ἤ τήν ἁρμοδιότητα νά κάνουν τήν κρίσιμη διαλογή, γιά νά περισώζεται τουλάχιστον κάτι;

Ἕνα λοιπόν κακό ὁ μηχανισμός. Δεύτερο κακό ἡ ἀντιπνευματική ἁπλούστευση. Τρίτο ἡ ἐκμετάλλευση ἀπό τούς αἰώνιους καπήλους. Σ' αὐτά, ἄς προσθέσουμε τό πνεῦμα μιᾶς ἐποχῆς ἄπιστης, ὑστερικά ριζοσπαστικῆς, ἀπροσανατόλιστης καί θολωμένης. Τί νά περισωθῆ ἀπό τό μήνυμα τῶν ἀνθρώπων πού ἔκαναν τό '21; Ἴσαμε χτές τουλάχιστον, γιά κάποιες γενιές πού τώρα ἀποσύρονται, εἴταινε κοντινοί, ἄμεσοι πρόγονοι, τό ὕφος ζωῆς δέν εἶχε ἀκόμα ριζικά ἀλλάξει. Ἀκόμα καί τά ὅπλα εἶταν τά ἴδια, μονάχα πιό ἐξελιγμένα: τό κανόνι εἶταν κανόνι, τό σπαθί, σπαθί, τό τουφέκι, τουφέκι. Ἀπό τή στιγμή τῆς Χιροσίμα καί πέρα, ὅλα ξαφνικά ἀλλάζουν. Ἡ προγονική ὁπλοθήκη πάει τώρα νά γίνει ἀπό κειμήλιο ἀντικείμενο περιέργειας, τουριστικοῦ ἐμπορίου. Ἕνα ἀρχαῖο τόξο πού τό βρίσκουμε σ' ἀνασκαφή, δέν εἶναι πιά γιά μᾶς κειμήλιο, εἶναι ἔκθεμα μουσείου. Κόπηκε ὁ δεσμός τοῦ αἵματος. Τά πράγματα ἔχουν ψυχή, καί ἡ ψυχή τους εἶναι θνητή, γιατί μᾶς μοιάζει.

Νά μπορούσαμε τουλάχιστον νά περισώσουμε τό βαθύτερο μήνυμα τοῦ '21! Εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού ἀλλάζει φωτισμούς, ἀνάλογα μέ τίς στιγμές. Μήπως θά εἶταν βολετό γιά νά τό στερεώσουμε, νά τό συμπυκνώσουμε σέ μιά μόνη λέξη; Τό ἔχει κάνει γιά λογαριασμό μας ἕνας σύγχρονος τοῦ Ἀγώνα κι' ἔτσι μπορεῖ νά θεωρηθῆ ἀπόλυτα αὐθεντικό. Ὁ σύγχρονος αὐτός εἶταν κι' ἕνας ἔξω ἀπό τά κοινά μέτρα ποιητής. Ὁ Διονύσιος Σολωμός περιέκλεισε τό νόημα τοῦ '21 στόν ὕμνο πού ἀναγνωρίστηκε ἀμέσως ἐθνικός τῶν Ἑλλήνων. Ἄν γινότανε κάθε χρόνο, ἀντί γιά τόσους δεκάρικους καί παράτες, νά φέλνουμε μέσα μας εὐλαβικά, μέ προσοχή στό κείμενο, τόν Ὕμνο στήν Ἐλευθερία, ἴσως νά εἴμασταν διαφορετικοί.

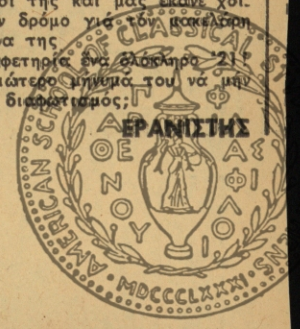
Γιατί ὑπάρχουν ἔννοιες μέ περιεχόμενο ἀγέραστο, καί πού ἡ κάθε ἐποχή ἀντί νά τίς ξεγράφει τίς ἀνανεώνει, ἐπειδή τίς φωτίζει ἀπό ἐστία διαφορετική. Δέν βλέπω, λόγου χάρη, τί θά μαράνει, παρά τή ρωμαντική του ἔκσταση, τό ὀγδοηκοστό δεύτερο τετράστιχο τοῦ Ὕμνου μας: «Καί ἐσύ ἀθάνατη, ἐσύ θεία, — πού ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς, — εἰς τόν κάμπο, Ἐλευθερία, — ματωμένη περπατεῖς». Τί ν' ἀμφισβητήσουμε ἐδῶ ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι, οἱ πολίτες τοῦ τεχνοκρατούμενου 20οῦ αἰώνα; Τό «ὅ,τι θέλεις ἠμπορεῖς»; Ἔρχεται ἀμέσως νά τό ἀντιζυγιάσει σέ νόημα ὁ τέταρτος στίχος, τό «ματωμένη περπατεῖς». Τό νόημα τῆς ἐλευθερίας δέν εἶναι οἱ πρακτικές της δυνατότητες· εἶναι ἡ ἠθική αὐτοδικαίωσή της. Νά ζητᾶς ἀπό μιάν ἔννοια καθαρή ἠθική, ἄρα ἀξιολογική, ἀποτιμητική τοῦ ἀνθρώπου, μιάν ὑλική ἀπολαυή, δείχνει εὐτέλεια καταλυτική τοῦ ἴδιου τοῦ ὑποκειμένου. Ἄν συστατικό τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα εἶναι τό αἴσθημα μιᾶς ἀξιοπρέπειας, κυρωμένης δραματικά ἀπό τό ἀμετακίνητο ὅριο τοῦ θανάτου, τότε κάθε πρακτικό της ἀντιστάθμισμα τήν ἀναιρεῖ. Ἀπό τή στιγμή πού τό αἴσθημα τῆς τιμῆς θά πληρωθεῖ σέ χρῆμα, παύει νά εἶναι τιμή. Γίνεται τό ἀντίθετό της.

Ἀξιώσεις δύσκολες, οὔτε λόγος! Ἀλλά ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό ὄν πού ἔθεσε στόν ἑαυτό του ἀθλήματα δύσκολα. Τά ἔθεσε μέ τήν ἀξίωσή του τῆς ὑπεροχῆς. Τά θέτει ὅμως κάθε μέρα καί μ' ἐκεῖνο πού λιγότερο τό ὑποπτεύεται ὡς δεσμευτικό του: μέ τήν ἀπαίτηση νά χαίρεται τούς καρπούς τῆς ὑλικῆς προόδου. Ἀνίκανος τό συνηθέστερο νά στοχαστεῖ, παρασυρμένος ἀπό τό ποτάμι πού τόν πηγαίνει, νομίζει πώς φτάνει νά παραχωρήσει στόν ὁποιοδήποτε ἐξουσιαστή τό κάθε του ἠθικό γνώρισμα, γιά νά μείνει κι' ἀνενόχλητος στήν ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν του. Δέν ξέρει πώς τ' ἀγαθά αὐτά κρύβουν παγίδα. Πώς τοῦ παραχωροῦνται ὅπως ρίχνεται ἕνα δόλωμα. Ὅταν κάποτε ξυπνήσει, θά βρεθεῖ δεμένος χεροπόδαρα, ἀλύτρωτα, μπροστά σέ μιάν ἀπαγόρευση ἀκόμα καί ν' ἀναπνέει ὅσο θέλει.

Αὐτή εἶναι ἡ μεγάλη ἀπάτη τῆς ἐποχῆς μας καί τοῦ κύκλου πολιτισμοῦ στόν ὁποῖο μπήκαμε. Τό καταχθόνιο στρατήγημα συνίσταται στό νά κάνει τό νῖδιο τόν ἄνθρωπο ὑπονομευτή τοῦ ἑαυτοῦ του. Τόν ἐξαγοράζει μέ τήν ἄνεση. Τόν ἐξαγοράζει μέ τήν πράσκαιρη ἀταραξία. Τόν ἐξαγοράζει μέ τήν ἀναισθησία πού ὑποθάλπεται κατάλληλα καί πονηρά. Εἴμαστε μόνοι μας παραγωγοί τοῦ ἀναισθητικοῦ πού θά μᾶς παραδώσει στόν δράκο. Μιά Κίρκη μᾶς ἔχει χτυπήσει μέ τό ραβδί της καί μᾶς ἔκανε χοίρους προτοῦ πάρουμε τόν δρόμο γιά τόν μάγειρα καί ὕστερα γιά τήν χύτρα της.

Πεζοί ρεμβασμοί μ' ἀφετηρία ἕνα ἀλάθητο '21! Ἀλλά γιατί τάχα τό ἀξιώτερο μήνυμά του νά μήν εἶναι ἕνας ἀφυπνιστικός διαφωτισμός;

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 28 Μαρτίου 1970

1-31

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

«ΝΑ ΖΕΙΣ ΚΑΙ ΝΑ ΜΗΝ ΞΕΡΕΙΣ ΓΙΑΤΙ ΖΕΙΣ»

ΟΤΑΝ ΣΥΖΗΤΟΥΣΑΜΕ ἐδῶ τίς προάλλες γιά τήν Τέχνη, ἄν ἔχει στόχο της τήν Ἀλήθεια ἤ τό Ὡραῖο, ἄν εἶναι «μίμηση» ἤ ἀνακοίνωση, παρατρέχαμε μιάν ἄλλη πλευρά της, πού εἶναι ἴσως καί ἡ πιό οὐσιαστική. Τήν παρατρέχαμε ὄχι γιατί τήν ὑποτιμούσαμε — ἀπεναντίας — ἀλλά γιατί θέματα τέτοια δέν ἀγκαλιάζονται μέ μιά ἤ δυό ἐπιφυλλίδες. Ἔπειτα, ἡ Ἀλήθεια καί τό Ὡραῖο ἀναφέρονται στό περιεχόμενο τῆς τέχνης, στά συστατικά της στοιχεῖα· ὑπάρχει ὅμως καί ὁ γενεσιουργός της λόγος, πού δέν πρέπει νά συγχέεται μαζί τους, ἔστω κι' ἀπό σκοπιμότητα μεθοδολογική. Περιττό νά προσθέσουμε πώς οἱ ἀντιδιαστολές αὐτές δέν πρέπει ποτέ νά φτάνουν στή σχηματικότητα, τήν ταυτόσημη ἐδῶ μέ τόν σχολαστικισμό. Φαινόμενα καθώς ἡ Τέχνη ἔχουν ἀπό καταβολῆς κάτι τό ἀνέγγιχτο, ἕνα φωτεινό «ἁλώνι» γύρω τους, πού ὅταν τό διαλύσετε γιά νά τό ἀναλύσετε, ἀφήνετε νά σᾶς ξεφύγη ἡ ἴδια ἡ ψυχή τους.

«Γενεσιουργό λόγο» ὅταν λέμε, δέν ἐννοοῦμε γιά τόν καλλιτέχνη, τόν ποιητή. Τή δική του ψυχική λειτουργία μπορεῖ καί νά μᾶς τή φωτίζει ἀρκετά σήμερα ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους. Μπορεῖ. Πλάϊ ὅμως στόν γενεσιουργό λόγο ἀπό μέρος τοῦ ποιητῆ, ὑπάρχει κι' ὁ ἀποχρῶν λόγος γιά τόν δέκτη. Ὁ πρῶτος μόνος του δέν φτάνει γιά τήν παραγωγή τοῦ φαινομένου Τέχνη. Μέ μόνο τόν ποιητή ἐξαναγκασμένον ἐσωτερικά νά προβῆ στήν «ἀνακοίνωση», θά εἴχαμε τό πολύ-πολύ κάτι ἀνάλογο μέ τό παραλήρημα τοῦ παρανοϊκοῦ. Τό παραλήρημα εἶναι ἐκδήλωση κλειστά ὑποκειμενική, πού δέν ἀφορᾶ τόν τρίτον. Στήν Τέχνη, ἔχουμε τό ἀντίθετο ἀκριβῶς: ὁ ποιητής εἶναι σάν ἐντολοδόχος, ἐκφράζεται γιά μᾶς, λειτουργεῖ γιά μᾶς, ὑποφέρει (ὅταν ὑποφέρει) γιά μᾶς· κοντολογίς μᾶς ἀντιπροσωπεύει. Λέει ὅ,τι θά θέλαμε νά ποῦμε καί κάνει ἐκεῖνο πού θά θέλαμε νά κάνουμε. Κι' ὅταν ὁ θεσμός αὐτός κοπεῖ γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο, ἀποσύρουμε τήν ἐμπιστοσύνη μας, δέν ἀναγνωρίζουμε πιά τόν ποιητή, τοῦ ἀρνιόμαστε τήν αὐθεντία. Εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού συμβαίνει σήμερα μέ ὁρισμένες ἐκδηλώσεις τῆς λο-

λύ ριζοσπαστικῆς Τέχνης, ἀδιάφορο ποιός φταίει στή συγκεκριμένη περίπτωση.

Ὥστε «ἀποχρῶν λόγος». Αὐτός θεμελιώνει τό αἰσθητικό φαινόμενο καί τοῦ παρέχει τήν ἀνθρώπινη ἰθαγένεια. Ἀλλά ποιός εἶναι ὁ ἀποχρῶν λόγος; Ἡ ἀναφυχή; Ἔννοια ἐπικίνδυνη: Στεγάζει τόσα, πού νά κινδυνεύει νά μήν ἐξαιρέσει τίποτα. Πολλοί τήν πιστεύουν πειστική κι' ἀδιάβλητη, λησμονοῦν ὅμως ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀκατάλληλη γιά ποιοτικές διακρίσεις. Μέ κριτήριο τήν ἀναψυχή, θά δώσετε τήν ἀναγνώρισή σας στό ὑψηλότερο καί στό εὐτελέστερο, στό ποιητικώτερο καί στό πεζότερο, στό πιό πνευματικό καί στό πιό αἰσθησιακά χυδαῖο, στό πιό βαθύ καί στό πιό εὐτράπελο. Ἀπό κάπου ἀλλοῦ λοιπόν θά πρέπει νά πιάσουμε τό νῆμα.

Προτείνω νά ξεκινήσουμε ἀπό ἐκεῖνο πού εἴχαμε κι' ἄλλοτε σημειώσει: πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι δημιουργός ἀξιῶν. Αὐτό τόν διακρίνει οὐσιαστικά, ποιοτικά, ἀπό τ' ἄλλα ζῶα. Ὄχι ἡ νόηση ὡς νόηση, πού σημαίνει ποσοτική καί μόνο διαφορά. Μήν ὅμως πᾶμε κατευθεῖαν στόν ἰσχυρισμό πώς ἡ Τέχνη εἶναι μιά ἀπό αὐτές τίς ἀξίες, γιατί τότε ἡ πρότασή μας θά φαντάξει τόσο βραχόπνοη πού νά καταντάει αὐθαίρετη. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργός ἀξιῶν σημαίνει ἕνα ὄν πού γιά νά ζήσει χρειάζεται νά ἐμψυχώνει τή ζωή, νά τή διακοσμεῖ μ' ἔννοιες πού κρύβονται πίσω ἀπό τίς παραστάσεις. Ἕνα ἀπό τά ὡραιότερα πρόσωπα τοῦ θεάτρου τοῦ Τσέχωφ, λέει πώς ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά ζεῖ χωρίς νά ξέρει γιατί ζεῖ, διαφορετικά ὅλα εἶναι δίχως νόημα, κούφια. Τό πρόσωπο αὐτό μιλάει ἔτσι σ' ἕνα ἔργο — τίς «Τρεῖς ἀδερφές» — πού ἔχει θέμα του τό νόημα τῆς ζωῆς ἀκριβῶς, τήν παθιασμένη ἀναζήτησή του. Καί ναί μέν τά πρόσωπα τοῦ ἔργου ἀπομένουν στό τέλος μ' ἕνα αἴσθημα πικρό πώς αὐτό τό νόημα δέν πέτυχαν νά τό βροῦν, ἐμεῖς ὅμως πού βλέπουμε τό ἔργο φεύγουμε ἀπό τήν παράστασή του μέ τήν παράδοξη ἐντύπωση πώς τό περιπόθητο νόημα μᾶς χαμογέλασε γιά μιά στιγμή, μᾶς ἔγνεψε συνθηματικά, ὑπάρχει...

Ἐδῶ κρύβεται τό μυστικό τῆς Τέχνης. Δέν μποροῦμε νά δώσουμε νόημα στή ζωή ξεσκεπάζοντας τούς νόμους της ὡς φυσικές δυνάμεις, πολύ λιγώτερο χρησιμοποιώντας τους γιά πρακτικές μας ἐπιδιώξεις. Τό νόημα τῆς ζωῆς εἶναι ἀνεκλογίκευτο. Βραχυπρόθεσμους στόχους μόνο μποροῦμε νά τάσσουμε στόν ἑαυτό μας, νά ἐπινοοῦμε δηλαδή ὑποκατάστατα, ὡς ἀπαντήσεις - διεξόδους στήν κεντρική μας δίψα. Ὁ στόχος ὅμως αὐτοῦ τοῦ τύπου ξεπερνιέται: τόν φτάνεις ἤ τόν βλέπεις νά διαλύεται. Διαλύεται σέ κάθε περίπτωση, κι' ὅταν ἀκόμα τόν φτάσεις· γιατί κανένας μας δέν ἀγνοεῖ πώς ὑψηλότερη ἀπό τήν ἐκπλήρωση εἶναι ἡ προσδοκία. Πέρα ὅμως ἀπό τούς στόχους, τούς ὑποταγμένους στήν ἱστορικότητα, φωλιάζει μέσα μας ἡ μόνιμη ἀγωνία νά βροῦμε ἤ νά μαντέψουμε κάτι πού νά κάνει ἐξηγήσιμη τή ζωή, δικαιωμένες τίς φευγαλέες στιγμές κι' ἐλπίδες της, ὄχι προσδλητικά ἄσκοπο τόν πόνο, κάτι πού νά δίνει, τέλος, σοβαρότητα στόν μόχθο. Τό ἄν αὐτό τό κάτι θά ὑπερακοντίζει τόν Χρόνο, εἶναι δευτερεῦον. Τόν Χρόνο, ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, τόν παίρνουμε μαζί μας: Μ' ὅλο πού τόν νοοῦμε σάν κάτι ἀτελεύτητο, τόν ζοῦμε ὡς μιάν ἑνότητα ἰσομήκη μέ τή ζωή μας. Μπορεῖ νά μᾶς ἀρέσει νά χτίζουμε γιά ὅ,τι διαρκεῖ περισσότερο ἀπό ἐμᾶς· τό μέτρο ὅμως πού μεταχειριστήκαμε χτίζοντας, εἶταν πεπερασμένο.

Ὅταν βρεθεῖ κανένας μπροστά σ' ἕνα μεγάλο ἔργο Τέχνης, ἔχει μιά παράδοξη ἐντύπωση: Ἐκείνη τή στιγμή, τό αἴτημα γιά ἕνα νόημα τῆς ζωῆς εἶναι σά νά παίρνει τήν ἀπάντησή του. Ἔμμεση ἀπάντηση, ἄν θέλετε ἀλληγορική· ἀλλά κανένας πού ἀντικρύζει τό ἔργο αὐτό μέ κατανόηση, δέν ἔχει τό αἴσθημα πώς ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει μάταια στόν κόσμο τοῦτον. Εἶναι σάμπως στό κενό τοῦ ὑπάρχειν, ἀντικρυσμένο ὡς πρόβλημα, νά δόθηκε μιά λύση. Τό ἔργο Τέχνης—τό μεγάλο—διαθέτει μιάν ἀλλόκοτη πληρότητα. Μέ τό ν' αὐτοδικαιώνεται, μᾶς δικαιώνει.

Ὄχι λογικά, μέ τήν ἔννοια πώς ἀξίζουμε γιατί εἴμαστε ἱκανοί νά παράγουμε τέτοια μνημεῖα. Αὐτό εἶναι ἄλλο κεφάλαιο, καί λίγο-πολύ ὑποταγμένο σέ μιάν ἀξιολογία θετή. Ἡ πλήρωση πού ἐνυπάρχει στό ἔργο Τέχνης βρίσκεται ἔξω ἀπό κάθε πρακτική ἀποτίμηση. Προτοῦ συλλογιστοῦμε λογικά πώς αὐτός - ἐδῶ ὁ καλλιτέχνης μᾶς ἀπονέμει ἕναν τίτλο καί ἀξιολογεῖ τήν ὕπαρξή μας, δεχόμαστε μιά κρούση, ἕνα ἐσωτερικό μήνυμα, πώς ἐδῶ ὑπάρχει ἀποκρυσταλλωμένο σέ μορφή συμβόλου τό ἀναπάντητο ὡς ἀπάντηση. Ἡ ἀπόκριση λοιπόν δέν ἔρχεται ἀπ' ἔξω· ἔρχεται ἀπό τήν ἴδια τήν πηγή πού εἶχε δημιουργήσει τό αἴσθημα τῆς ἀπορίας.

Δέν ξέρω ἄν τό φαινόμενο τοῦτο εἶναι μεταφυσικῆς ὑφῆς καί δέν θέλω νά τό ξέρω. Οἱ χαρακτηρισμοί θολώνουν τά ζητήματα, γιατί τά τυποποιοῦν, τά ὑπάγουν σέ κατηγορίες. Μοῦ φτάνει νά ἔχω τήν ἐσωτερική βεβαιότητα πώς κάπου, σέ μουσεῖα, σέ βιβλιοθῆκες, σέ πεντάγραμμα, μέ περιμένει καρτερικά, πιστά, ἡ ἀπόκριση στό πάθος μου νά εἶναι ἡ ζωή τούτη ἐμφορημένη μ' ἕνα νόημα. Ὅταν αὐτό τό ξέρω, μετέχω τοῦ φαινομένου τῆς Τέχνης. Ὅταν δέν τό ξέρω — ὅπως τόσοι καί τόσοι ἄνθρωποι δέν τό ξέρουν — συλλογίζομαι πώς ἡ ζωή τους μολοντοῦτο δέν εἶναι ἄσκοπη, γιατί μπορεῖ κάποτε νά τό πληροφορηθοῦν, δηλαδή νά τό νιώσουν. Λένε μερικοί πώς ἡ ἐξέλιξη τοῦ κόσμου, ἔτσι ὅπως πάει, θά καταστήσει κάποτε, καί ἴσως ὄχι σέ πολύν καιρό, περιττή τήν Τέχνη. Τίποτα δέν ἀποκλείεται ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίσαμε νά ἐπεμβαίνουμε στήν ὀργανική σύσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν παραχθοῦν αὔριο γενιές τόσο εὐτυχισμένες, αὐτάρκεις, δίχως ἐρωτήματα, πού νά κρίνουν περιττό κι' ἀνεξήγητο τό αἰσθητικό φαινόμενο, τό ἀνθρώπινο γένος θά ἔχει μπεῖ σέ μιά νέα φάση, ὀργανικά ἄσχετη μέ τή δική μας. Δέν θά εἴμαστε οἱ πρόγονοί του· θά εἴμαστε οἱ κατασκευαστές του. Ἐμεῖς ἐδῶ μιλᾶμε γιά τή διαδικασία ἐκείνην ὅπου τό παιδί γεννιέται ἀπό τόν γονιό μέ τόν πατροπαράδοτο τρόπο, ἀποτελεῖ συνέχειά του, μετασχηματισμένην μόνο σέ νέα ὀντότητα. Τά κληρονομικά μας βάρη δέν εἶναι μόνο βάρη· εἶναι καί μαρτυρίες γιά μιά προέλευση αὐθεντική.

Τήν ἐξήγηση αὐτή τοῦ ἔργου Τέχνης ὡς φορέα ἑνός νοήματος τῆς ζωῆς, θά εἶταν εὐχῆς ἔργο νά τή διδάσκουν οἱ κάθε λογῆς δασκάλοι στούς μαθητές τους. Ὄχι γιά νά καλλιεργήσουν ἔτσι τήν ἀγάπη στήν Τέχνη. Γιά νά βοηθήσουν τό ἄνθρωπο νά αἰσθάνεται λιγότερο μετέωρος καί λιγότερο ταπεινωμένος μέσα στόν κόσμο τοῦτον, τοῦ ὁποίου εἶναι σήμερα περισσότερο ἀπό ποτέ αἰνιγματικός.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝ ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 1 Ἀπριλίου 1970

1-32

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΦΙΛΟΔΟΞΙΕΣ ΤΟΥ ΕΩΣΦΟΡΟΥ

ΕΙΝΑΙ ΚΑΠΟΙΕΣ στιγμές, κάποιες περιστάσεις τῆς ζωῆς, ὅπου ἔχει κανένας τό αἴσθημα πώς τό νά μιλάει γιά Τέχνη μοιάζει ἐξωφρενικά παράταιρο, κάτι σάν χτυπητή παραφωνία, τόσο ἔξω βρίσκεται τό θέμα ἀπό τά κύρια αἰτήματα τῆς στιγμῆς. Ὁ δικός μας ὁ καιρός ἰδιαίτερα, ἔχει πληθύνει αὐτές τίς περιστάσεις. Οἱ ἀπορίες, οἱ ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τόν κόσμο μας, δημιούργησαν συνθῆκες πού ἀπωθοῦν, στιγμές - στιγμές, τόσο πολύ τήν Τέχνη καί τά συμπαρομαρτοῦντα της ἀπό τό ἐπίκεντρο τοῦ δραματικά ἀνθρώπινου, ὥστε νά δίνουν τήν ἐντύπωση πώς ἕνα φαινόμενο κατ' ἐξοχήν συναισθηματικό καί πνευματικό καθώς ἡ αἰσθητική ἐμπειρία, γίνεται ἐνδεικτικό ἀναισθησίας ἤ πνευματικῆς λιποταξίας. Ἡ ἀντίφαση τούτη ἴσως νά μήν εἶναι ἀπό τίς λιγότερο ἀποκαλυπτικές τοῦ ἱστορικοῦ μας ἀδιέξοδου: Ὅ,τι προοριζόταν ἀρχικά γιά συμπαραστάτης τοῦ ἀνθρώπου, καταλήγει νά παρουσιάζεται ὡς ἀφόρητη, προσβλητική φιλολογία.

Ἀφοῦ λοιπόν σέ προηγούμενες ἐπιφυλλίδες ἀσχοληθήκαμε μέ τά ἐρωτήματα περί Ἀληθινοῦ κι' Ὡραίου στήν Τέχνη, ἄς ἀγγίξουμε τώρα κι' ἕνα ἄλλο ἐρώτημα, πού ἀνεβαίνει αὐθόρμητα στά χείλη τοῦ ἀφελέστερου ἀναγνώστη, θεατῆ ἤ ἀκροατῆ. Ὁ ἀφελέστερος ὅμως, ἐδῶ, ὑποχρεώνει ὅσο κανένας ἄλλος, γιατί εἶναι ἐκεῖνος πού δέν ἔχει προσχωρήσει σέ καμμιά σύμβαση: — Καλλιτερεύει τόν ἄνθρωπο ἡ Τέχνη; Συμβάλλει στήν ποιοτική του ἄνοδο; Ἤ εἶναι κάτι ἄσχετο, διακοσμητικό, ἤ πού ὑπηρετεῖ, τό πολύ - πολύ, κάποιαν ἄλλη του τάση; Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα, καί εἶναι κρίσιμο, ἰδιαίτερα σέ φάσεις καθώς ἡ σημερινή.

Μιά καλή σκέψη θά εἴταν νά μήν περιοριστοῦμε στήν αὐστηρά αἰσθητική περιοχή ἀλλά νά πᾶμε πιό πίσω, σέ κάτι πού μπορεῖ καί νά κρύβεται μέσα στή ρίζα τοῦ ζητήματος. Ἔχει ὁ ἄνθρωπος, μέ τρόπο ἐξακριβωμένο, τή δίψα τοῦ Ἀγαθοῦ; Ἤ μήπως πίσω ἀπό τίς ἐπιμέρους μαρτυρίες ἑνός τέτοιου πόθου του παραμονεύει μεταμφιεσμένο τό συμφέρον, ἡ ἰδιοτέλεια, ὁ ἐγωϊσμός, χίλιες - δυό ὑποτροπές τῆς ὠμῆς ἀνάγκης τοῦ ζώου νά διατηρηθεῖ καί νά διατρανώσει τήν ὕπαρξή του μέσα σ' ἕναν κόσμο τυφλῶν ἀνταγωνισμῶν; Τοποθέτηση τοῦ ζητήματος τέτοια ἔχει τό μενονέκτημα νά μᾶς παραπέμπει σέ περιοχή μεταφυσική σχεδόν, ἔξω ἀπό τά ὅρια καί τῆς φιλοδοξίας μας καί τοῦ χώρου τούτου· ἀλλά πῶς ἀλλιῶς νά γίνει; Ἄν δέν πιστεύουμε εἰλικρινά σέ κάτι εὐγενέστερο, εἶναι περιττό ν' ἀξιολογοῦμε ποιοτικά τό φαινόμενο Τέχνη. Τό πολύ - πολύ νά τοῦ ἀναγνωρίζουμε μιάν ἀποτελεσματικότητα ψυχοθεραπευτική, χρησιμοθηρική, πρόσκαιρη ἄλλωστε, κι' ἀκόμα περισσότερο ἀπατηλή. Παίζουμε μέ χρωματιστούς ἴσκιους γιά νά ξεγελάσουμε τήν ἀφόρητη μαγνητική ἕλξη πού ἀσκεῖ ὁ θάνατος πάνω στόν λογισμό μας.

Καλό θά εἴταν, ἀμέσως ἀπό τήν ἀρχή, νά διαχωρίσουμε τή δίψα τοῦ Ἀγαθοῦ ἀπό τό εἴδωλό του: τήν αὐτοκολακευτική μας πίστη πώς ἀγαπᾶμε τό Ἀγαθό. Μέ ἄλλα λόγια, τό Ἀγαθό εἶναι ἡ ἔννοια ἡ ζωτική ἀνάγκη. Ὡς ἔννοια μόνο, σύλληψη διανοητική, δέν θά ἔκανε τίποτ' ἄλλο παρά νά μᾶς στήνει παγίδες. Ἀποστολή του νά μᾶς πείθει πώς ἀξίζουμε περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀξίζουμε. Καί ναί μέν θά μποροῦσε νά ὑποστηρίξει κανένας πώς δέν γίνεται νά ἔχω στό νοῦ μου τήν παράσταση μιᾶς ἀξίας ἀνύπαρκτης, ἡ ἀπάντηση ὅμως θά εἴταν ὅτι μετουσιώνω ἐξιδανικευτικά καί συνθέτω σ' ἐνιαία παράσταση διάφορες αὐτοσυντηρησιακές μου ὑπαγορεύσεις. Ἡ αὐταπάτη εἶναι τό ἐκτενέστερο καί τό γιά πάντα ἄγραφο κεφάλαιο τῆς ψυχολογίας μου. Μέσ' ἀπ' αὐτό περνάνε, διϋλίζονται, ὅλες οἱ ἄλλες μου ἐνέργειες κι' ἀντιδράσεις.

Μπορῶ τάχα νά πῶ ὅτι ἀγαπῶ εἰλικρινά τό Ἀγαθό γιατί μέ γοητεύει, μοῦ δίνει ἕνα αἴσθημα εὐφορίας, μ' «ἐμπνέει», ἔστω κι' ὅταν τό συναντῶ μυθοποιημένο σ' ἔργα Τέχνης, ἄρα χωρίς νά μέ ἀφορᾶ προσωπικά; Ἡ ἐξήγηση τούτη δέν θά εἴταν ἐντελῶς ἄστοχη. Ὁ ἀφελέστερος ἀναγνώστης λατρεύει τά ἔργα στά ὁποῖα λειτουργεῖ ἡ «ποιητική δικαιοσύνη»: ἡ καλωσύνη ν' ἀμείβεται, ἡ κακία νά κολάζεται. Μάλιστα ὅσο ἀφελέστερο τό ἔργο, τόσο καί ἀσφαλέστερη ἡ λειτουργία τῆς ποιητικῆς δικαιοσύνης μέσα του. Τό μεγάλο ἔργο, ἀπεναντίας, εἶναι πιό σύμφωνο μέ τό πρότυπο τῆς ζωῆς: δείχνει τό Ἀγαθό νά πάσχει, νά βασανίζεται, νά θυσιάζεται, καί ν' ἀναζητεῖ ἀλλοῦ, σ' ἄλλη περιοχή, τή λύτρωση ἀπό τό ἄγχος τῆς πικρῆς ἀλήθειας. Τό συμπέρασμα εἶναι πώς καί στή μιά περίπτωση καί στήν ἄλλη, κάτι μέ προσβάλλει πού τό Ἀγαθό δείχνεται λιγότερο ἰσχυρό ἀπό τό Κακό. Ἄς ποῦμε λοιπόν πώς ἀποδεδειγμένα ἔχω τήν ἔφεση γιά τό Ἀγαθό ἔμφυτη.

Ναί ἀλλά ἡ Τέχνη; Μοῦ τήν εὐνοεῖ; Μ' εὐγενίζει; Δέν ἀρκεῖ νά μοῦ ἀναπαριστάνει μέ χίλιες - δυό παραλλαγές τήν πάλη καλωσύνης καί κακίας· πρέπει καί ν' ἀναρωτηθῶ ἄν ἀνταποκρίνεται ἔτσι σέ κάποια βαθύτερη ἀνάγκη μου ἐξυψωτιστή. Ἀκόμα καί σέ Τέχνες ἀφηρημένες ὅπως ἡ Μουσική, ἤ ὄχι διαλεκτικῆς πορείας, καθώς ἡ Ζωγραφική, ἡ Γλυπτική, καραδοκεῖ μέσα μου ἡ προσδοκία νά μέ προάγουν, ν' ἀναδείχνουν καί νά δικαιώνουν τήν εὐγενέστερη πλευρά μου, ν' ἀνήκουν στό κεφάλαιο τῆς ἐλπίδας μου. Ποιός εἶναι ὁ σχετικός ἀπολογισμός ἴσαμε τώρα;

Ἄς ἀπαντήσουμε ἀμέσως: πολύ ἰσχνός. Ὄχι μόνο σέ λαούς αἰσθητικά ἀπαίδευτους, μορφωτικά καθυστερημένους καθώς ὁ δικός μας. Καί σέ λαούς μέ τίτλους καλλιτεχνικά λαμπρούς καί ἱστορικά νεώτερους. Τί ἔγινε ἡ ἔξοχη Μουσική καί ἡ βαθειά Φιλοσοφία στίς στρατιές τοῦ Χίτλερ; Τό παράδειγμα, ἐπειδή εἶναι ἀκραῖο, εἶναι κι' ἀποκαρδιωτικό. Μετά τόν Μεγάλο Πόλεμο, κι' ἀπό τότε ὅλο κι' ἐντονώτερα κάθε μέρα, ὁ ἄνθρωπος ἀναρωτιέται ἄν ἡ Τέχνη του ἔχει καμμιά σχέση μέ τό Ἀγαθό. Ὄχι ὡς ἠθοπλαστική μέθοδος, πού θά εἴταν ἀνόητη προσδοκία. Ὡς ἔμμεση μαρτυρία. Ἡ Τέχνη ἀπορρέει τάχα ἀπό τήν εὐγενέστερη πλευρά μας ἤ μήπως ἀπό ἕνα σκοτεινό μας ἀσυνείδητο, ποιοτικά θολό, ἐξ ὁρισμοῦ ἀκάθαρτο;

Ἄς σταθοῦμε γιά μιά στιγμή στήν ἐντελῶς σύγχρονη Τέχνη. Σέ πρώτη ματιά, διαδηλώνει τήν ἀντιπαιδευτική της πρόθεση. Ἡδονίζεται κι' ἐντρυφᾶ στή βλασφημία, στόν διασυρμό ὅλων τῶν ἀξιῶν. Λίγη προσοχή ὅμως, ἐλάχιστη, χρειάζεται γιά νά ἰδεῖς ὅτι πίσω ἀπό τόν σατανισμό της κρυφοδουλεύει ἕνα πεῖσμα, μιά φρενιασμένη ἀπογοήτευση γιά τή διάψευση τῶν ἐλπίδων πού τίς ὑπέθαλψαν τόσοι καί τόσοι αἰῶνες. Ὁ ἐωσφορισμός μας δέν ξεκινάει, καθώς ὁ βιβλικός, ἀπό ἕναν φθόνο γιά τόν Οὐρανό· ξεκινάει ἀπό μιάν ἀγανάκτηση γιά τή σιωπή του. Ἡ ἀνταρσία μας δέν εἶναι τοῦ πεσμένου ἀγγέλου· εἶναι τοῦ ἐθελοντή στά τάγματα τ' οὐρανοῦ καί πού βρῆκε κλεισμένες μπροστά του τίς πύλες. Ἀναρωτιέται ἄν πραγματικά ὑπάρχουν οἱ στρατιές τῶν χερουβείμ.

Στήν ἀπογοήτευση τούτη, τί ἔχει νά προσκομίσει ὡς πειστήριο γιά τήν καλή του πίστη; Τίποτ' ἄλλο παρά μιάν ἔσχατη δυσπιστία γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ποιοί εἴταν οἱ τίτλοι πού θά παρουσίαζε γιά νά γίνει δεκτός; Μόνον ἕνας: ἡ ρωμαντική φιλοδοξία του. Διαφορετικά, ἡ καρδιά του εἴταν γεμάτη λάσπη, τά χέρια του βουτηγμένα σ' αἵματα, τά σπλάχνα του ὅλο θηριωδία. Νά παρουσιάζεσαι ἐθελοντής στά τάγματα τ' οὐρανοῦ καί νά εἶσαι ἀδελφοκτόνος, εἶναι κάτι πού προϋποθέτει μεγάλο θράσος. Σ' ὅλο τό μάκρος τῆς ἱστορίας μας, τό μόνο πού κατορθώσαμε νά συγκροτήσουμε ὡς ἠθικό μας ἐνεργητικό εἶναι ἡ ἀόριστη νοσταλγία γιά ἕνα εἶδος παραδεισιακῆς ἁρμονίας. Τό Ἀγαθό μᾶς ἔθελξε ἀλλά δέν μᾶς φρονημάτισε, τό ἠθικά ὡραῖο τό χειροκροτήσαμε ὅταν μᾶς εἴταν προσωπικά ἀνέξοδο, τό ὑψηλό τό ἐπαινέσαμε γιατί μᾶς κολάκευε, γιά τίποτ' ἄλλο. Κι' ἀποροῦμε ὕστερα πῶς οἱ τίτλοι μας φοράθηκαν πλαστοί.

Εἶναι γελοία ἡ ἠθοπλαστικῶς προσεσμένη Τέχνη, ἀλλά δέν εἶναι γελοῖο τό ἠθικό ναυάγιο τῆς αἰσθητικῆς δίψας μας. Εἶναι τραγικό. Διαχωρίζουμε, καί πρέπει νά διαχωρίζουμε, τήν Ἠθική ἀπό τήν Αἰσθητική, ὁ ἄνθρωπος ὅμως δέν πάυει νά εἶναι ἑνιαῖος. Κάθε ἀξίωσή του δημιουργεῖ τήν ἀντιστοιχη ὑποχρέωση· ὅσο ὑψηλότερη, τόσο καί περισσότερο ἀπαιτεῖ τό ἠθικά ὡραῖο. Γιατί στήν ἁρμονία τούτη, ἄν προσέξουμε, θά ἰδοῦμε ὅτι τελικά, ὁ αἰσθητικός νόμος πρυτανεύει. Τό μέσα κάλλος εἶναι ἀρετή.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 4 'Απριλίου 1970

1-33

24

1.087 ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν φυλλάδων.

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ Η ΑΓΟΡΑ

ΕΝΑΣ "Αγγλος θεωρητικός τοῦ θεάτρου ἔχει γράψει, πώς ἀπό ὅλες τίς Καλές Τέχνες, τό θέατρο εἶναι τό πιό ἄμεσα ἐξαρτημένο ἀπό τίς ὑλικές συνθῆκες. Θέλει νά πεῖ μέ τοῦτο, ὅτι ἕνα δραματικό ἔργο γράφεται ἐν ὄψει ἑνός ὁρισμένου σκηνικοῦ χώρου, πού δέν εἶναι καθόλου ἀδιάφορος γιά τήν τελείωσή του, δηλαδή γιά τήν συστατική τοῦ ἀποτελέσματος ἑρμηνεία του. Κάτι γραμμένο γιά τό ἀρχαίου ἑλληνικοῦ τύπου θέατρο, πάσχει ἀθεράπευτα ὅταν μεταφερθεῖ σέ θέατρο τοῦ ἰταλικοῦ τύπου, δηλαδή σ' αὐτό πού ἔχει ἐπικρατήσει στόν νεώτερο κόσμο, τό λεγόμενο καί τῆς σκηνῆς μέ προσκήνιο. Κάτι γραμμένο γιά τό δεύτερο, ἀντίστροφα, γίνεται τεχνικῶς ἀδιανόητο σέ θέατρο τοῦ ἀρχαίου τύπου. Κάτι, τέλος, γραμμένο γιά τήν ἐλισαβετιανοῦ τύπου σκηνή, διαστρεβλώνεται στή σύγχρονη, εἴτε αὐτό τό νιώθουμε εἴτε ὄχι.

Τήν παρατήρηση τοῦ "Αγγλου θεωρητικοῦ, θά μπορούσαμε νά τήν ἐπεκτείνουμε καί σ' ἄλλες πλευρές τοῦ Δραματικοῦ Εἴδους. Σέ μία προπάντων: Στήν ἀξιολογική του ἀποτίμηση. "Ας ἐξηγηθοῦμε.

"Οταν στέκομαι μπροστά σ' ἕναν πίνακα τοῦ Γκρέκο ἤ τοῦ Ρέμπραντ (ἐπίτηδες ἐξαιρῶ, γιά τήν ὥρα, τούς μοντέρνους) καί θέλω νά ἐκτιμήσω τήν αἰσθητική ἀξία του, ποτέ δέν θά σκεφθῶ ἄν τό ἔργο αὐτό μπορεῖ ν' ἀρέσει σέ πολλούς ἤ σέ λίγους. Θ' ἀναλύσω μέσα μου τή γενική ἐντύπωση πού μοῦ προκαλεῖ, θά προσπαθήσω νά συλλάβω τό μήνυμα, τό σῆμα πού ἐκπέμπει, θά κοιτάξω νά τό συσχετίσω μέ τά διάφορα τεχνικῶς ἀπομονώσιμα συστατικά του στοιχεῖα, σχέδιο, χρῶμα, σύνθεση, κλπ., θά βάλω σ' ἐνέργεια τίς δύο λειτουργίες πού διαθέτω γιά νά ἐπικοινωνήσω μαζί του, τή διαισθητική καί τήν ἐμπειρική, ἀλλά ποτέ δέν θά σκεφτῶ πώς ἄν ἀρέσει σέ πολλούς εἶναι καλό ἔργο, ἄν σέ λίγους δέν εἶναι καλό ἔργο.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο θ' ἀντικρύσω ἕνα ἔργο συμφωνικῆς μουσικῆς. Μέ τόν ἴδιο κι' ἕνα λυρικό ποίημα. "Ενα μυθιστόρημα, κι' ἄς εἴταν ἴσαμε χτές τό λαϊκότερο ἀπό τά λογοτεχνικά εἴδη, πάλι θά τό ἐκτιμοῦσα καθ' ἑαυτό. "Αν τύχαινε ν' ἀρέσει καί στούς πολλούς (περιπτώσεις Ντίκενς, λόγου χάρη, ἤ Ζολά), αὐτό θά τό προσέγραφα στό ἐνεργητικό τῶν πολλῶν, ὄχι τοῦ ἔργου. Θά ἔλεγα: μπράβο τους πού τούς ἀρέσει τό καλό! Ποτέ δέν θά περνοῦσε ἀπό τό νοῦ μου ἡ σκέψη πώς ὁ «'Αρχισιδηρουργός» μπορεῖ νά εἶναι καλλίτερο μυθιστόρημα ἀπό τούς «'Αδελφούς Καραμάζωφ» ἐπειδή ὁ πρῶτος ἀρέσει σέ περισσότερους.

Μέ τό θεατρικό ἔργο τά πράγματα ἀρχίζουν κάπως ν' ἀλλάζουν. Θεωρητικῶς, κανένας βέβαια δέν θά πεῖ πώς ὁ «"Αμλετ» εἶναι λιγότερο καλό ἔργο ἀπό ἕνα «μελό» τοῦ βουλεβάρτου ἐπειδή τό δεύτερο μπορεῖ νά παίζεται χρόνια συνέχεια. Τό ἐπιχείρημα ὅμως τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας, μέ τήν ἔννοια τῆς σειρᾶς παραστάσεων καί τοῦ ἀριθμοῦ εἰσιτηρίων πού πουλιοῦνται, συχνά θά ἰδοῦμε νά τό ἐπικαλοῦνται οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὡς κριτήριο καί γιά τήν καλλιτεχνική σημασιολόγηση τοῦ ἔργου. Διαβάζουμε κάθε τόσο: «Τό καλό ἔργο δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει καί εἰσπρακτική ἐπιτυχία. Παράδειγμα τό ἄλφα, τό βήτα, τό γάμα...». 'Από τό σημεῖο τοῦτο ὡς τό σημεῖο νά ποῦμε πώς ἡ εἰσπρακτική ἐπιτυχία εἶναι κριτήριο καί τῆς καλλιτεχνικῆς, ἡ ἀπόσταση δέν εἶναι οὔτε κάν ἕνα βῆμα. Τό ἐπιχείρημα ἔχει μεταβληθεῖ σέ σόφισμα.

Τί ἔχει συμβεῖ ἐδῶ; γιατί αὐτή ἡ διαφοροποίηση τοῦ θεάτρου ἀπό τίς ἄλλες Καλές Τέχνες; Γιά ἕναν ἁπλούστατο λόγο: ὅτι τό θέατρο, ὡς ἐκδήλωση συλλογική, ἀποτελεῖ πάντοτε κι' ἐπιχείρηση, λιγότερο ἤ περισσότερο. "Ολοι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι πού συναπαρτίζουν ἕνα θίασο, μαζί τους κι' ὁ συγγραφέας, ἀπό τόν κεφαλαιοῦχο ὡς τούς τεχνικούς καί τό βοηθητικό προσωπικό, πρέπει νά ζήσουν. Πόρος τους εἶναι τό ἔργο καί ἡ παράστασή του. "Ενας μυθιστοριογράφος, γιά νά κρατήσει τήν ποιότητά του ἤ γιά νά πεῖ αὐτό πού θέλει νά πεῖ, καί μέ τόν τρόπο πού θέλει νά τό πεῖ, μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νά ὑποφέρει ἤ τουλάχιστον νά στερηθεῖ ἕνα μέρος ἀπό τά κέρδη πού θά εἶχε ἴσως γράφοντας διαφορετικά. "Ενας λυρικός ποιητής ἀκόμα περισσότερο. "Ενας ζωγράφος, ἕνας μουσουργός, ἕνας γλύπτης, τό ἴδιο. Στό θέατρο ὅμως κανένας δέν μπορεῖ νά θυσιάσει τόν ἄλλον. Κάτι περισσότερο: καί νά ἤθελε, δέν θά εἶχε τήν εὐχέρεια νά τό κάνει. Τό θέατρο θά ἔκλεινε, γιατί ὁ νόμος τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἀδυσώπητος. Τό Θέατρο εἶναι τέχνη κατεβασμένη στήν ἀγορά.

'Από ἐδῶ [illegible] τά πράγματα ἀρχίζουν ν' ἀλλοιώνονται. Τά ἴδια τά κριτήρια χάνουν τήν καθαρότητά τους. 'Η πρώτη μεταμόρφωση ἔγκειται στό ὅτι ἡ ὑποκειμενική κρίση παύει νά ἔχει αὐτοτέλεια, ὑποτάσσεται στή συλλογική, γιά νά πάρει ἔτσι εἴτε ἐγκυρότητα εἴτε ἀποτελεσματικότητα. Στήν προσωπική κι' ἐνδόμυχη συναναστροφή τοῦ ἀναγνώστη, ἀκροατή ἤ θεατή μ' ἕνα ἔργο ἄλλης Τέχνης, ὑποκαθίσταται ἐδῶ ἕνας μηχανισμός βασικά διαφορετικός, πού θυμίζει ἐκλογική διαδικασία. 'Η ἔννοια τῆς πλειοψηφίας ἀρχίζει νά ὑπάρχει κι' ὄχι μόνο νά ὑπάρχει ἀλλά καί νά ἐπιβάλλεται: 'Ο ἴδιος ὁ θεωρητικά ἁρμόδιος ἀναρωτιέται τί ἀξία μπορεῖ νά ἔχει ἡ γνώμη του μπροστά στή δύναμη τῆς πλειοψηφίας. Πρακτικά μόνο; "Ως ἕνα σημεῖο κι' αἰσθητικά: Αἴσθημα ἀνασφάλειας τόν κυριεύει ὅταν δέν πρόκειται γιά ἔργο ὁλοφάνερα ἀσήμαντο. "Αν γελάστηκε; Γιατί ἐπιτέλους τό θέατρο ἀπευθύνεται στούς πολλούς, πρέπει νά βρίσκει ἀπήχηση στή συλλογική ψυχή, ὄχι σέ μιάν ἐκκεντρική μειοψηφία. 'Από τήν ἴδια του τή φύση τό θέατρο ὑπάρχει γιά τό κοινωνικό σύνολο, χάρη στό κοινωνικό σύνολο.

Τό ἔδαφος, στό σημεῖο τοῦτο, γίνεται ξαφνικά σαθρό. 'Η ὑποκειμενική γνώμη μετατρέπεται εὔκολα σ' αὐθαίρετο ἰσχυρισμό· ἡ συλλογική συγχέεται μέ τήν ἀναρμοδιότητα. 'Η μιά διαφεύδεται διά τῆς ἄλλης. Τεχνάσματα δημιουργοῦνται, πού ἀποβλέπουν στήν παραπλάνηση τῆς πλειοψηφίας, ἀλλά καί πού δέν εἶναι πάντοτε εὔκολο νά διαφοροποιηθοῦν ἀπό τά εὑρήματα τῆς γνήσιας δραματουργικῆς, ἀφοῦ καί τά μέν καί τά δέ στόχο τους ἔχουν τήν αἰσθαντικότητα τοῦ συνόλου. Περιθώριο, τέλος, σημαντικό διανοίγεται γιά τήν κάθε λογῆς καικὴ πίστη, συνειδητή κι' ἀσύνειδη. Γιατί κι' αὐτή ἡ δεύτερη νοεῖται: 'Υπάρχουν ἔργα πού μοιάζουν νά πετυχαίνουν ὡς δράματα ἐνῶ οὐσιαστικά λειτουργοῦν ὡς συλλαλητήρια: Ρίχνοντας μερικά συνθήματα εὐπρόσδεκτα γιά τή στιγμή, συναρπάζουν. Ποιό εἴταν ἐδῶ τό ποσοστό τοῦ αἰσθητικοῦ; ποιό τοῦ ἐξωκαλλιτεχνικά ἰδεολογικοῦ; 'Η δημαγωγία στό θέατρο δέ βρίσκει λιγότερο πρόσφορο ἔδαφος ἀπό τήν πολιτική, καί γίνεται μάλιστα ἀκόμα πιό δυσκολοδιάκριτη. Κι' ἐρήμην τοῦ συγγραφέα ἀκόμα μπορεῖ νά συμβεῖ κάτι τέτοιο. Οἱ «Μύγες» τοῦ Σάρτρ χειροκροτήθηκαν στή Γαλλία τῆς Κατοχῆς γιά τόν ἐπίκαιρο ὑπαινιγμό τους, καί πολλά ἔργα τοῦ Μπρέχτ λειτουργοῦν στήν πράξη περισσότερο ὡς πολιτικές ἐκφάνσεις παρά ὡς καλλιτεχνήματα.

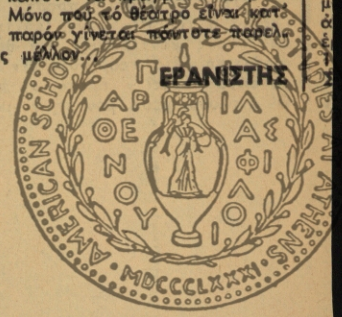
Στήν ποικιλία τούτη ἄς προσθέσουμε τήν ἄποψη ἐκείνων πού μιά σύγχυση τέτοια δέν τή θεωροῦν ἁπλῶς θεμιτή ἀλλά κι' ἐπιβεβλημένη. Τό θέατρο, σᾶς λένε, πρέπει νά ὑπηρετεῖ τά ἄμεσα κοινωνικά αἰτήματα γιά νά εἶναι ζωντανό. Δέν εἶναι πιά οἱ σφαῖρες αἰσθητικό καί ἠθικό πού συγχέονται· εἶναι οἱ σφαῖρες αἰσθητικό, ἠθικό καί πολιτικό. Στήν βασική ἐπιχειρηματική ἀναγκαιότητα ἔρχεται ἔτσι νά προστεθεῖ ἡ ἀξίωση γιά εὐρύτερες πρακτικές ἐξυπηρετήσεις. Κανένας δέν θά ζητοῦσε κάτι τέτοιο ἀπό τή Ζωγραφική ἤ ἀπό τή Μουσική. 'Ακόμα καί στό μυθιστόρημα ἡ πίεση γίνεται λιγότερο αἰσθητή, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο πώς ἡ ἐπίδρασή του εἶναι βραδύρυθμη, ἐνῶ τό θέατρο λειτουργεῖ ὡς συγκέντρωση, μέ διάρκεια ἐλάχιστη, χαρακτήρα ἐκρηκτικό.

Τό συμπέρασμα θά μποροῦσε νά εἶναι ὅτι τό Θέατρο ἀποτελεῖ Τέχνη δίχως αἰσθητική καθαρότητα. Παρά τήν καλή θέληση πολλῶν ἀπό ἐκείνους πού τό ὑπηρετοῦν, κάτι θολό παρεμβαίνει, κάτι πού κάνει τά κριτήρια ρευστά, τή ματιά δισταχτική, τό ἀποτέλεσμα ἀμφίβολο, καί τοῦτο γιά καθαρά ἐξωτερικούς, συμπτωματικούς λόγους. "Ενα θεατρικό ἔργο παιγμένο ἐδῶ ἤ ἐκεῖ, μέ τούτη ἤ ἐκείνη τή διανομή, σήμερα ἤ αὔριο, ἔχει κάθε φορά διαφορετική τύχη· ἐνῶ δέν χάνει τήν ταυτότητά της ἡ «Συμφωνία τῶν ἀγγέλων» τοῦ Γκρέκο ὅπου κι' ἄν τή μεταφέρετε, ἤ κι' ἄς μήν εἶναι θρησκευόμενος ἤ μυστικοπαθής αὐτός πού τήν ἀντικρύζει.

'Ανάγκη ν' ἀναγνωρίσουμε τήν ἰδιοτυπία τούτη τοῦ Θεάτρου, τή συνδυασμένη ἄλλωστε μέ τήν ἰδιαίτερη κι' ἄμεση ἀποτελεσματικότητά του. 'Ανάγκη νά τήν ἔχουμε στό νοῦ μας ὅποτε ἀκοῦμε γνῶμες γιά τήν κρίση του ἤ γιά τήν ἀξιολόγηση διαφόρων ἔργων. Ποτέ ἡ κυκλοφορία δέν θά ἐπηρεσάσει τήν τύχη ἑνός μυθιστορήματος καθώς τό «Πόλεμος καί Εἰρήνη»· στό θέατρο ὅμως ἕνα λαμπρό ἔργο μπορεῖ νά πέσει στό κενό, ἤ νά προδοθεῖ κι' ἀπό μέσα κι' ἀπ' ἔξω.

Θά πεῖ κανένας ἴσως: Ναί, ἀλλά ὑπάρχει μιά δικαιοσύνη πού βάζει κάποτε τά πράγματα στή θέση τους. Οὔτε λόγος! Μόνο πού τό θέατρο εἶναι καί ἐξοχήν παρόν. Καί τό παρόν γίνεται πάντοτε παρελθόν, σπανιότατα ὅμως μέλλον...

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 8 'Απριλίου 1970

25

1-34

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

'Αποκαλυπτήρια ἀνδριάντος

ΟΣΑ ΓΡΑΨΑΜΕ προχτές γιά τό Θέατρο ὡς Τέχνη, θά ἔμεναν χωρίς ἀπόδοση ἄν δέν ἀπαντούσαμε στό ἐνδεχόμενο, τό πολύ φυσικό ἐρώτημα: — Καλά! καί δέν μπορεῖ τάχα τό Θέατρο νά γίνει καθαρή Τέχνη, κατά τό ἴδιο λίγο-πολύ ποσοστό μέ τίς ἄλλες, τίς ὄχι ὑποταγμένες στό κριτήριο τῆς τυχαίας πλειοψηφίας Καλές Τέχνες; Εἶναι ὀργανική ἀναπηρία του ἡ ὑπαγωγή στούς νόμους τῆς ἀγορᾶς;

Γιά νά ἀποκαθαρθῆ τό Θέατρο ἀπό τά αἰσθητικῶς ἀλλότρια, παρασιτικά στοιχεῖα, χρειάζεται ὄχι νά καταργηθῆ ἡ ἔννοια τῆς πλειοψηφίας ἀλλά νά ἐξυψωθῆ ποιοτικά. Τό Θέατρο δέν βρίσκει τόν ἑαυτό του γυρίζοντας μέ περιφρόνηση τή ράχη στούς πολλούς· τόν βρίσκει ὅταν οἱ πολλοί, ἀντί νά τοῦ ζητᾶνε νά ξεπέφτει, τοῦ ζητᾶνε νά κρατιέται, ἀντίθετα, σέ ἐπίπεδο ὑψηλό, ἀνένδοτα. 'Αλλά γιά νά γίνει κάτι τέτοιο, ἄλλες προϋποθέσεις εἶναι ἀπαραίτητες.

Ἄς μήν ἀνατρέξουμε στίς ἀπώτερες, τῆς παιδείας, τῆς πολιτισμικῆς στάθμης ἑνός τόπου, πού εἶναι μακροχρόνιες σ' ἀπόδοση. Ἄς σταθοῦμε σέ μιάν ἄμεση, συνυφασμένην ὀργανικά μέ τόν μηχανισμό τοῦ Θεάτρου. Νά βελτιωθεῖ, ζητᾶμε, ἡ πλειοψηφία. 'Αλλά, ἐδῶ, παρεμβαίνει τό ἐπιχειρηματικό κεφάλαιο.

'Εξηγήσαμε τήν προηγούμενη φορά ὅτι τό Θέατρο, ἀπό τήν ἴδια του τή φύση, ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά ἐπιχείρηση, γιατί ὑπάγεται σέ πολύπλοκες οἰκονομικές ἀναγκαιότητες καί γιατί εἶναι συλλογικό βιοποριστικό μέσο. Μιά ἐπιχείρηση ὅμως, μοιραῖα, βασίζεται σέ δύο, ἀλληλένδετες ἐσωτερικά, ἐπιδιώξεις: α') χαμηλό κόστος παραγωγῆς, β') εὐρεία κατανάλωση. Ὅσο περισσότερο συνεπῆ ἐπαγγελματικό χαρακτήρα ἀποκτᾶ ἡ ἐπιχείρηση, μέ τόσο καί περισσότερη ἔμφαση προβάλλουν οἱ δύο αὐτές ἐπιδιώξεις. 'Η ἀδιαφορία γιά τό κόστος παραγωγῆς μπορεῖ νά χαρακτηρίζει τίς χειρονομίες τύπου Μαικήνα, ἡ ἀδιαφορία γιά τήν κατανάλωση τήν ἐρασιτεχνία· τό ἐπιχειρηματικό κεφάλαιο ὅμως ἀνάγκη νά στερεωθεῖ καί ν' αὐτοτραφεῖ—δηλαδή νά πετύχει τήν ὑψηλότερη πού γίνεται ἀπόδοση σέ κέρδη. Διαφορετικά πάσχει ἀπό ἀφροσύνη, πού ἀργά ἤ γρήγορα θά πληρωθεῖ.

Συμβαίνει λοιπόν τώρα, τό καλό Θέατρο νά συμβιβάζεται δύσκολα μέ τό χαμηλό κόστος παραγωγῆς. Ἕνα ἔργο ὑψηλῆς στάθμης, ἀκόμη καί λιγοπρόσωπο, γιά ν' ἀνεβαστεῖ, προϋποθέτει πρῶτα-πρῶτα θίασο ἰσορροπημένον, ἀπό στελέχη ἰσοδύναμα σχεδόν· καί τά στελέχη αὐτά, γιά νά συγκεντρωθοῦν, συνεπάγονται ἀνάλογο μισθολόγιο. Τί θά συμβεῖ ὅμως μέ τό δεύτερο ἔργο, πού θά χρειάζεται ἤ περισσότερα στελέχη ἤ διαφορετικά; Μέ τά ἴδια ἀκριβῶς στελέχη, ὅταν εἶναι ἀριθμητικῶς λίγα, ἐλάχιστα ἔργα μπορεῖτε ν' ἀντιμετωπίσετε. Κάθε ἠθοποιός ἔχει δυνατότητες ὄχι ἀπεριόριστες. Θά ξεκινήσει λοιπόν πολυπρόσωπος ὁ θίασος; Κόστος παραγωγῆς τεράστιο, χωρίς νά ὑπολογίσουμε τά κυρίως «ἔξοδα ἀναβιβάσεως» τῶν ἔργων. Θ' ἀνανεώνεται ὁ θίασος σέ κάθε ἔργο; Καί ποῦ θά τούς βρίσκει διαθέσιμους τούς κατάλληλους ἠθοποιούς τή στιγμή πού θά τούς χρειάζεται; Καί πῶς ἕνα τέτοιο κυμαινόμενο μισθολόγιο θά ἐξισορροπηθεῖ, στόν ἀρχικό βασικό προϋπολογισμό; Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά ἔχουμε εἴτε τούς ἠμιμόνιμους λιγοπρόσωπους θιάσους τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ τύπου, μέ τίς ἀνάλογες καλλιτεχνικές τους δυνατότητες, εἴτε τούς περιστασιακούς ξένους (γιατί αὐτά πού λέμε ἐδῶ δέν ἀναφέρονται εἰδικά στή χώρα μας) πού δέν εἶναι ὅμως λιγότερο ὑποταγμένοι στόν ἐπιχειρηματισμό—ἀπεναντίας. Στό ἐξωτερικό, ὅλο μαζί τό κόστος παραγωγῆς εἶναι ὑψηλότερο, μέ ἀκραῖο παράδειγμα τήν 'Αμερική, ὅπου τό κάθε ἀνέβασμα ἔργου ἀποτελεῖ μεγάλη καί παράτολμη ἐπιχείρηση, στυγνά ὑποταγμένην στή νομοτέλεια τῆς ἀγορᾶς.

Τό ἐρώτημα εἶναι τώρα κατά πόσο ὁ ἐπιχειρηματισμός συμβιβάζεται μέ ὑψηλή ποιοτική στάθμη τοῦ κοινοῦ. Σέ πρώτη ἐντύπωση, ἡ σχέση παρουσιάζεται ἀξιολογικά εὐνοϊκή: Ἕνα κοινό μέ κατανόηση εἶναι ὁ καλλίτερος πελάτης τοῦ θεάτρου. Σέ κοντινότερο ὡστόσο ἀντίκρυσμα, θά ἰδοῦμε τά πράγματα κάπως διαφορετικά. Κοινό ὑψηλῆς στάθμης, θά πεῖ καί κοινό ἀπαιτητικό. Οἱ ἀξιώσεις δύσκολα ἱκανοποιοῦνται, δημιουργοῦν πάντοτε ὑποχρεώσεις, κάποτε δυσβάσταχτες. Κοινό ἀπαιτητικό δέν εἶναι ἐκεῖνο πού θέλει νά βλέπει «ἀστέρες». Τό σύστημα τῶν ἀστέρων ἐπινοήθηκε γιά νά θαμπώνει ἕνα ὑπανάπτυκτο κοινό: τῆς χολλυγουντιανῆς ἡγεμονίας. 'Η κινηματογραφική ταινία πού ἔβγαινε τότε, ἔπρεπε ν' ἀπευθύνεται στό παγκόσμιο, δηλαδή στό πιό ἑτερόκλητο πού γίνεται κοινό· κι' ἕνα κοινό τόσο ἑτερόκλητο δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι πρωτοβάθμιο. Δέν τοῦ προσφέρετε περιεχόμενο, ποίηση· τοῦ προσφέρετε ὅ,τι καί στούς ἀνθρωποφάγους τῆς κεντρώας 'Αφρικῆς: ἀστραφτερούς τενεκέδες. Μιά λυσσαλέα διαφήμιση ἐπέβαλε διεθνῶς προκλητικά κράτα, ποτέ ἔργα μέ τήν καλλιτεχνική σημασία τοῦ ὅρου.

Μεγεθύνθηκε ἔτσι, σέ διαστάσεις ἀνάλογες μέ τόν ἐκβιομηχανισμένο κόσμο μας, τό παλαιό ἀμαρτωλό καθεστώς τῶν «ἱερῶν τεράτων» (Σάρρα Μπερνάρ, 'Ελεωνόρα Ντοῦζε, Μουνέ - Σουλλύ, κλπ.). Καί χωρίς ἀνάλογα τάλαντα. Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ κοινοῦ, διαμορφωμένες κατάλληλα, μεταφέρθηκαν καί στό θέατρο. Σήμερα, ἐκεῖ, μπορεῖ νά μήν ἔχουμε τούς ἀστέρες, ἔχουμε ὅμως τούς ἀστεροειδεῖς. Εἶναι πλῆθος, κονιορτός, κάθε μέρα παράγει καινούργιους. Φυσικό νά μήν καλεῖται πιά τό κοινό νά ἰδεῖ ἔργο ἀλλά ν' ἀποθαυμάσει ἄστρα. Κι' ἐκεῖνα, γιά νά ἱκανοποιήσουν τήν προσδοκία του, τήν ἐπιτήδεια καθώς εἴδαμε δημιουργημένην, φροντίζουν νά προσφέρονται φορτικά, ἀναλλοίωτα, ἀλλάζοντας ὄνομα στό πρόγραμμα μόνον, ποτέ ταυτότητα, γιατί θ' ἀπογοήτευαν τότε τούς θαυμαστές τους.

Κοινό τέτοιο εἶναι αἰσθητικά ἐκμηδενισμένο. Δέν ἀποτελεῖται πιά ἀπό θεατές· ἀποτελεῖται ἀπό ἄνευδους ὀπαδούς. Ὁ ἐπιχειρηματισμός τό διεμόρφωσε κατάλληλα γιά νά τό ἄγει καί νά τό φέρει, νά εἶναι πνευματικά λιτοδίαιτο, καί τόσο μέτριο σέ ποιότητα ὥστε ν' ἀποτελεῖ πλατειά, πολύ πλατειά καταναλωτική πελατεία. Ὁ ἐπιχειρηματισμός δέν συμβιβάζεται μέ κοινό ὑψηλῆς στάθμης. Ὑποκρίνεται ὅταν λέει πώς θά τό ἤθελε καλλίτερο. Μεταθέτει ἁπλῶς στούς ὤμους τοῦ κοινοῦ τίς δικές του ἁμαρτίες.

Δέν αἴρεται βέβαια μ' αὐτά πού λέμε ἡ εὐθύνη τοῦ κοινοῦ, πού θά ἔπρεπε, σ' ὁρισμένες τουλάχιστον χῶρες, νά εἶναι πιό ξύπνιο, συνειδητό, λιγότερο εὐάλωτο· ἀλλοιώνεται ὅμως. Τό συνήθισαν νά θεωρεῖ τό θέατρο μιάν ἀναψυχή ἀνάμεσα στίς ἄλλες. Ἐκεῖνο πάλι βολεύτηκε ἔτσι, βρῆκε τήν κατάσταση αὐτή σύμφωνη μέ τίς παχυλές του ἕξεις. Κανένας τους δέν ὑποπτεύθηκε ὅτι ἀπό τή στιγμή ὅπου ὁ πελάτης θά πεῖ: «ποῦ νά πᾶμε ἀπόψε, στήν ταβέρνα ἤ στό θέατρο;» τό θέατρο ἔχει αὐτοκτονήσει. Ὅμως τό ἴδιο αὐτό θέλησε, καί πάσχισε, καί πασχίζει, νά μπεῖ στήν κατηγορία τούτη, νά γίνει «διασκέδαση». Εἶχε τάχα συνείδηση τί σημαίνει αὐτή ἡ λέξη;

Πρέπει λοιπόν τό θέατρο νά εἶναι πλήξη; Δέν θ' ἀπαντήσουμε σ' αὐτό τό ἐρώτημα γιατί θά εἶταν σάμπως νά τό παίρναμε στά σοβαρά. Ὄχι μόνο πλήξη δέν εἶναι ἡ Τέχνη ἀλλά εἶναι κι' αἰσθητική χαρά. Αἰσθητική ὅμως. Ὁ ἐπιχειρηματισμός βρίσκει εὔκολο καί συμφέρον νά προσφέρει χαρά σκέτη. Φτηνή. Αὐτή, παράγεται εὔκολα, ἀνέξοδα, δέν ἀπαιτεῖ ἐσωτερική προετοιμασία γιά νά τή γευτεῖς. Συμπέρασμα: Ὁ ἐπιχειρηματισμός ἔχει σ υ μ φ έ ρ ο ν νά λείπει ἀπό τήν καταναλωτική του πελατεία ἡ προετοιμασία πού δημιουργεῖ ἀξιώσεις. Τό κοινό — μ' ἐξαίρεση μιά του πολύ συνειδητή μειοψηφία — δέν ἔχει ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς ἐπιβουλῆς. 'Εγκαταλείπεται στήν ἱκανοποίηση τῶν χαμηλῶν του ὀρέξεων χωρίς νά ὑποπτεύεται πῶς, ἔτσι, γίνεται δορά ὀργανωμένων συμφερόντων.

Καί πολύ ὀργανωμένων μάλιστα. Ὁ ἔξω ἀπό τό θέατρο εἶναι ἀνίκανος νά συλλάβει μέ τό νοῦ του τόν πυκνό, ἀόρατο ἱστό πού συγκρατεῖ τό παραπέτασμα τῆς φαντασμαγορίας μέ τούς μικροθρύλους της, μέ τίς ἀντιφεγγιές ἀπό ἰριδιστές πούλιες, μέ τήν ἀπατηλά παραδεισιακή αἴγλη. Ὑπάρχουν χῶρες ὅπου ὁ ἀόρατος ἱστός τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων ἀποτελεῖ ὑποχθόνια ὀργάνωση ἱκανήν νά πνίγει ἔργα, νά ἐκβιάζει καλλιέχνες, νά κατευθύνει κριτικούς, νά συντρίβει σταδιοδρομίες, ν' ἀναδείχνει ἀναξιότητες. Τό ἀνύποπτο κοινό κοιτάζει τήν ἐπιφάνεια καί μαγεύεται. Οὔτε ὑποφία γιά τήν πραγματικότητα πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν αὐλαία, ὅταν εἶναι κλεισμένη.

Καί γιά νά σταθοῦμε στό πιό ἀπρόσωπο σύμπτωμα, ἀλλά πού εἶναι στήν πραγματικότητα καί τό πιό ἀπογοητευτικό — κι' ἄς μήν τό ὑποπτεύεται ὁ ἀπληροφόρητος. Ἄς μήν ὑποπτεύεται δηλαδή ὅτι τίποτα δέν στρέφεται τόσο ἐναντίον του ἔργου ἡ φαινομενικά ἀθῶα αὐτή συγκυρία. Τό βλαβερότερο στό θέατρο δέν εἶναι ἡ ἀποτυχία τοῦ κακοῦ ἔργου· εἶναι ἡ ἐπιτυχία τοῦ κακοῦ. Ὅπου καί ὅταν τό κακό ἐπιβιβάζεται, ὁ πίνακας ὅλων τῶν ἀξιῶν καταρρέει.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 11 'Απριλίου 1970

1-35

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΗΓΕΜΟΝΕΥΕΙΝ

ΣΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ τεῦχος τοῦ «Φιλολογικοῦ Φιγκαρό» βρίσκω, πάνω ἀπό τήν ὑπογραφή τοῦ κ. Ζάκ Μπρίς, ἕνα ἄρθρο μέ περιεχόμενο δυσκολοπίστευτο. Θά τό συμπτύξω ἐδῶ γιά νά τό ἀντικρούσω, κι' ἄς μήν ἔχω στή διάθεσή μου τά στοιχεῖα πού θά χρειάζονταν γιά μιά τέτοια ἀντίκρουση. Θά τό ἀντικρούσω μόνο καί μόνο γιατί τό θεωρῶ δυσκολοπίστευτο. Γι' αὐτό καί γιά τίποτ' ἄλλο. "Αραγε ἡ καλή θέληση δέν εἶναι, δέν πρέπει νά εἶναι, ἀρκετό ἐχέγγυο σέ τέτοιες περιπτώσεις;

Τό ἄρθρο ἐπιγράφεται «Βία — Η.Π.Α.». 'Αρχίζει μέ τήν παρατήρηση πώς τό 'Υπουργεῖο Ταχυδρομείων τῆς μεγάλης βορειοαμερικανικῆς συμπολιτείας, πού εἶχε ἄλλοτε πρωτοστατήσει στήν δίωξη καταραμένων ἔργων τῆς εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, ὅπως ὁ «'Οδυσσέας» τοῦ Τζαίημς Τζόϋς, ἀποδύεται τώρα σ' ἐκστρατεία γιά τήν ἀναχαίτιση τοῦ πορνογραφικοῦ κύματος πού κατακλύζει τήν ἀμερικανική ἀγορά, καθώς καί στόν ἔλεγχο τῶν ταχυδρομικῶν δεμάτων, γιατί ἔχει διαπιστωθεῖ ὅτι μ' αὐτά τά τελευταῖα κυρίως γίνεται ἡ μεταφορά ναρκωτικῶν. Μ' ὅλο πού ἕνας βραδυκίνητος εὐρωπαϊκός ἐγκέφαλος δυσκολεύεται κάπως νά συλλάβει τόν εἰρμό ἀνάμεσα στόν «'Οδυσσέα» τοῦ Τζαίημς Τζόϋς, ἔργο διεθνῶς πιά ἀναγνωρισμένο ὡς νεώτερο κλασικό, τά πορνογραφήματα καί τά ναρκωτικά, πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι τό ἀμερικανικό 'Υπουργεῖο τῶν Ταχυδρομείων κάτι ξέρει. 'Ισχύει δηλαδή ἐδῶ τό λεγόμενο τεκμήριο τῆς αὐθεντίας. Παρακάτω εἶναι πού ἀρχίζουν τά παράξενα.

«Τό πρόβλημα τοῦ περίγυρου —γράφει ὁ κ. Μπρίς—, τό πρόβλημα τῶν πόλεων, εἶναι σήμερα τό πιεστικώτερο, γιατί αὐτό συνδυάζει ὅλα τ' ἄλλα. Στίς πελώριες κακοδιοικημένες πόλεις, ὅπου πλοῦτος μυθικός κι' ἀπεγνωσμένη φτώχεια γειτονεύουν κι' ἀλληλοεξερεθίζονται, ἡ βία ἔχει καταστῆ νόμος. Οἱ πιό βαθύπλουτες πόλεις τοῦ σύμπαντος ἐρημώνονται τή νύχτα. 'Η κυριαρχία τῶν κακοποιῶν, τῶν τοξικομανῶν, τῶν τρομοκρατῶν, ἀπομένει ἀπεριόριστη. 'Η ἰσχυρότερη χώρα τοῦ κόσμου εἶναι κι' ἐκείνη στήν ὁποία ἡ προστασία τοῦ νόμου εἶναι ἡ πιό ἀδύναμη».

Καί συνεχίζει ὁ Γάλλος ἀρθρογράφος: «'Η ἀναλογία τῶν ἀτιμώρητων ἐγκλημάτων, πού εἶταν πάντοτε ἐντυπωσιακή στίς 'Ηνωμένες Πολιτεῖες, ἔχει φτάσει σήμερα σ' ἕνα ἐπίπεδο τόσο ἀνησυχητικό, πού νά κλονίζει τή δικαιοσύνη τῆς χώρας. Καί σ' αὐτό ἐπίσης τό σημεῖο ὑπάρχει συσχετισμός ἀνάμεσα στήν ἐγκληματικότητα, τήν ἀστική ἀπόγνωση καί τήν πολιτική ἀμφισβήτηση». Παραλείπω ἐδῶ μερικά ἀκόμα πιό δυσάρεστα, γιά νά σταματήσω στήν ἀκόλουθη περικοπή: «'Από καιρό γίνεται λόγος γιά τούς «μαύρους πάνθηρες», ἀνησυχητικότερες ὅμως εἶναι οἱ ὁμάδες ἀπό νεαρούς λευκούς (πέντε ἤ ἕξη κατά κανόνα), ὁλότελα ξεκομμένους ἀπό τήν κοινωνία, πού ζοῦν τήν ἐπαναστατική τους ἐκκεντρικότητα, ἀναπτύσσουν μιά συστηματικά τρομοκρατική δράση. Προέρχονται ἀπό τάξεις εὔπορες, θυμίζουν τούς «ναροντικοι», τούς νεαρούς ἐκείνους Ρώσους ἀπελπισμένους πού εἶχανε βγεῖ ἀπό οἰκογένειες εὐγενῶν καί χειρίζονταν, στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, τή βόμβα γιά νά ἐκφράσουν τήν ἀνταρσία τους».

Κι' ὁ ἀρθρογράφος ἀναρωτιέται: «Τί πρέπει νά γίνει; Σέ πολλά πανεπιστήμια ἱδρύθηκαν κέντρα μελετῶν τῆς βίας. Μεγάλος εἶναι σέ μερικούς κύκλους ὁ πειρασμός νά γίνει προσφυγή σέ κατασταλτικά μέτρα. Πιθανότατα θά τά ἐπιδοκίμαζε ἡ σιωπηρή πλειοψηφία. 'Η ἄσκηση ὅμως καταναγκασμοῦ θά χρειαζόταν νά πάρει τέτοιες διαστάσεις, πού θά κινδύνευε εἴτε νά ὁδηγήσει στόν ὁλοκληρωτισμό εἴτε σέ μιάν ἀναμέτρηση ἀνάμεσα σέ διάφορες μερίδες, ἀνάμεσα σέ γενιές, μέ ἀποτελέσματα ἀπρόβλεπτα».

'Απίστευτα πράγματα! 'Ο κ. Μπρίς μᾶς δίνει μιά μόνον ἄμεση ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ὅταν στόν ἐπίλογό του λέει: «Τό Βιετνάμ εἶναι πού ἔτρεψε τούς νέους πρός τήν ἀπόγνωση καί τήν ἀνταρσία». Εἶν' ἀλήθεια ὅτι, πρίν, εἶχε ὑποδείξει ὡς κίνητρο καί τήν ὑπερβολική ἀνισότητα εἰσοδήματος· ἀλλά στήν ἀνισότητα αὐτήν δέν μπορεῖ νά ἰδεῖ κανένας κάτι νέο. 'Εμεῖς μάλιστα οἱ παλαιοί Εὐρωπαῖοι, εἴχαμε συνηθίσει νά θεωροῦμε, στιγμές - στιγμές, τή δυσαναλογία αὐτήν ὡς ἕνα ἐρέθισμα, ἕνα διεγερτικό γιά τούς δραστήριους, νά κάνουν τήν τύχη τους —καί τύχη ἀστραπιαία, μυθική— στήν πέρα ἀπό τόν 'Ατλαντικό χώρα ὅλων τῶν θαυμάτων.

'Η ἐξέγερση τώρα τοῦ ὑπογραφόμενου ξεκινάει ἀπό τή λογική σκέψη ὅτι εἶναι ἀδύνατο μιά μεγάλη δύναμη, προορισμένη ὁλοφάνερα ἀπό τή θέληση τῆς 'Ιστορίας νά ἡγηθεῖ τοῦ κόσμου στήν πορεία του πρός τήν τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου, νά εἶναι —ἔτσι ὅπως τό ἰσχυρίζεται αὐθαίρετα ὁ Γάλλος ἀρθρογράφος—παραδομένη στούς κάθε λογῆς κακοποιούς—. Κάποιο λάθος θά γίνεται ἐδῶ ἤ καί κάποια (ἄς μέ συχωρέσει ἡ φίλη πατρίδα τοῦ ἀρθρογράφου) συκοφαντική πρόθεση θά ὑπάρχει. 'Η ἱστορία μᾶς ἔχει διδάξει πώς ὅποτε μιά μεγάλη δύναμη ὑπέβαλλε ὑποψηφιότητα στήν κοσμοκρατορία, ὕψωνε πάντοτε καί κάποιο λάβαρο, πρόβαλε πάντοτε καί κάποιο ἰδεολογικό πιστεύω, πού εἶταν κυρίως ἡ ἱστορική της ἀποστολή. Θυμίζω πρόχειρα τήν ἐκπολιτιστική ἐκστρατεία τοῦ 'Αλέξανδρου, τήν pax romana, τό καθολικό δόγμα ὡς ἰδέα παγχριστιανικῆς ἡγεμονίας ἀπό τούς 'Ισπανούς, τήν πολιτική ἰσορροπία τοῦ κόσμου ἀπό τούς "Αγγλους, τήν ἐπιβολή τῶν ἀρχῶν τοῦ γαλλικοῦ 1789 ἀπό τό Βοναπάρτη (ἄλλο ἄν, στήν πράξη, τό μωρό ἐκεῖνο στραβογεννήθηκε), ἀκόμα τό μαρξιστικό δόγμα ἀπό τούς μπολσεβίκους τοῦ 1917, πού δέν ἤξεραν βέβαια ὅτι θά τούς καταβρόχθιζε μιά μέρα ὅλους στή σειρά ὁ μεγαλοϊδεάτης Στάλιν. "Ολες αὐτές οἱ κοσμοκρατορίες, στιγμιαῖες ἤ μακρόβιες, ὁλοκληρωμένες ἤ ἀνολοκλήρωτες, σέ κάποιο θεό φαίνονταν νά πιστεύουν, στήν πρώτη τους τουλάχιστον φάση. Στή δεύτερη εἶναι πού τά πράγματα ἀρχίζουν νά χαλᾶνε, ὅταν ἡ ἀρχική, ἡρωϊκή γενιά τῶν οἰκοδόμων ἀποσυρθεῖ. Μέ τή βορειοαμερικανική συμπολιτεία, τώρα, βρισκόμαστε εὐτυχῶς στήν πρώτη ἀκόμα φάση. Κανένας λόγος δέν συντρέχει ὥστε νά θεωροῦμε πώς τό ἀρχικό δόγμα, ἡ κινητήρια ἰδεολογία, ἐκφυλίστηκε. Ποιά εἶταν; 'Η Δημοκρατία καί ἡ ἐλευθερία.

Θά περνοῦσε ἴσως γιά κρυψίνοια ἄν κάναμε πώς ἀγνοοῦμε κάποιες διαδόσεις κακόβουλες γιά σποραδικά πλημμελήματα, γιά μεμονωμένους μικροδολοφόνους τύπου "Οσβαλντ λόγου χάρη, πού ἔχουν τή διαστροφή νά γυμνάζονται στή σκοποβολή μέ στόχο Προέδρους ἤ ὑποψηφίους Προέδρους, γιά ὑποθέσεις τύπου Κόπεχνε, πού κλείνονται χωρίς ν' ἀπαγγελθεῖ καμμιά κατηγορία, γιά μερικά ἐκεῖ ἑκατομμύρια καταναλωτῶν μαριχουάνας, γιά ἐξεγέρσεις μιᾶς ἀσύνετης νεολαίας ἐναντίον ὀργανισμῶν μέ δράση παρακρατική, ἀλλά πού διασφαλίζουν τό κῦρος τῆς χώρας. Ποιό ἄστρο δέν ἔχει τά στίγματά του ὅταν τό κοιτάξει κανένας ἐπίμονα μέ τό φακό; Καί ὅπως συμπεραίνει, σωστά σέ τοῦτο, ὁ Ζάκ Μπρίς: «Στή θαυμαστή της ἱστορία, ἡ 'Αμερική πραγματοποίησε τόσα θαύματα. Ποτέ ἡ ἐκπληκτική αὐτή ἱκανότητα νά ξεπερνάει τίς δοκιμασίες δέν θά τῆς εἶναι τόσο ἀναγκαία ὅσο σήμερα». Τήν εἴδαμε, πραγματικά, τή χώρα αὐτή νά κατακτᾶ τόν κόσμο μετά τόν πόλεμο μέ τή λογοτεχνία της, μέ τό θέατρό της. Μιά χώρα πού ἔχει φτάσει στό σημεῖο νά ἐξάγει πνεῦμα, θά πεῖ ὅτι δέν ἔχει νά εἰσαγάγει καμμιάν ἀρετή. 'Η ταλαιπωρημένη, ξεπνοημένη Εὐρώπη, ἔφτασε στό σημεῖο κάποια στιγμή νά κοιτάζει στά μάτια τήν ὑπεραναπτυγμένη κόρη της, νά τήν ἀπομιμεῖται σέ χορευτικούς ρυθμούς, κοινωνικά ἤθη, πιοτά, κινηματογραφικούς συρμούς, λεξιλόγιο, τρόπους προφορᾶς τῶν ἴδιων της διαλέκτων. Εἶναι μεγάλη ἡ εὐθύνη μιᾶς χώρας πού ἔχει γίνει τέτοιο πρότυπο. Κανένας καί τίποτα δέν θά μᾶς πείσει πώς δέν εἶναι ἀπόλυτα προετοιμασμένη νά δικαιώσει τόν κοσμοϊστορικό ρόλο της.

"Αλλωστε οἱ ἡγετικές δυνάμεις δέν φαίνονται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαχειρίζονται τά ἐσωτερικά τους. 'Εκεῖ, πρῶτα - πρῶτα, κανένας λόγος δέν μᾶς πέφτει ἐμᾶς τῶν τρίτων. Οἱ ἡγετικές δυνάμεις—αὐτές πού ἐπιφορτίστηκαν ἀπό τήν παγκόσμια 'Ιστορία νά παίξουν ρόλο ἡγετικό—φαίνονται στήν συμπεριφορά τους ἀπέναντι στούς τρίτους, τούς ἄλλους, τούς μικρότερους ἤ λιγότερο τυχερούς λαούς. 'Η Ρώμη διαλύθηκε ὅταν ἔχασε τήν πρώτη της ὑποδειγματική ἀρετή κι' ἔγινε δάναυση, ἐκμεταλλεύτρια, ἔκφυλη, πιεστική γιά τούς ὑποτελεῖς της. 'Η 'Ισπανία ὅταν ξεφανερώθηκε ὅτι μεταχειριζόταν τόν σιδερένιο σταυρό γιά κεφαλοθραύστη. 'Η 'Αγγλία ὅταν ἀπέκτησε ὄνομα, δηλαδή συνείδηση, ἡ ἀποικιοκρατία. 'Ο κόσμος σήμερα βαδίζει πρός μεγάλες συνθέσεις, ἐντελῶς ὅμως διαφορετικοῦ τύπου ἀπό τίς παλιές. Θά τόν κερδίσει ἐκεῖνος πού θά καταλάβει πρῶτος τή θέληση τῆς 'Ιστορίας: "Οχι πιά κράτη δορυφόρα, ἀποικίες, προτεκτοράτα. Αὐτά, εἶναι ὑλικό ἑτοιμόρροπο, χωρίς ὀργανική συνοχή. 'Η μόνη συνεκτική ὕλη γιά τόν κόσμο πού ἔρχεται—κι' ἄς φανεῖ αὐτό παράδοξο—εἶναι ἡ ἰδέα. "Οχι τό πρόσχημα, καθώς ἕναν καιρό. 'Η καθαρή ἰδέα, πού περιέχει τήν εἰλικρίνεια, τή συνέπεια καί τόν ἀλληλοσεβασμό.

Οἱ ἡγεμονίες ἀνήκουν στά περασμένα. Ὅτι πολύ ἡμάρτησαν. Πιστεύω τίς Η.Π.Α. φορέα ἀρετῆς.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 15 Ἀπριλίου 1970

1-36

26

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΠΑΡΕΙΣΑΚΤΟΣ

ΕΧΩ ΥΠ' ΟΨΗ ΜΟΥ δύο ἐπιστολές πού θίγουν ἕνα ζήτημα ἄξιο ν' ἀναλυθεῖ, ἤ τουλάχιστον νά τεθεῖ σωστά. Ἡ μιά ἐπιστολή εἶναι ἐπώνυμη, ἡ ἄλλη ἀνώνυμη, ἀλλά δέν τήν παραμερίζω, γιατί δέν ἔχει καμμιά σχέση μέ ὅ,τι ὑποδηλώνει ὁ ὅρος ἀνώνυμη ἐπιστολή. Μᾶλλον ἐδῶ πρόκειται γιά συστολή τοῦ ἐπιστολογράφου, ἴσως ὑπέρμετρη, ἤ καί γιά κάποια του ἰδιότητα πού δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά ἐμφανίζεται ὡς συζητητής. Φανερό πώς ἔχει σχέση μέ τά μαθηματικά, ἀκριβέστερα μέ τή θεωρία τους, γιατί τά παραθέματα τῆς ἐπιστολῆς του δείχνουν εὐρυμάθεια στοχαστική, ἀφομοιωμένην. Μνημονεύονται ἔτσι, μέ σχετικά χωρία τους, ὁ Ἀϊνστάϊν, ὁ Ἀνρί Πουανκαρέ, ὁ Γουάϊτχαιντ καί ὁ Κάρναπ. Εἶναι μιά ἀνακούφιση, ἀλήθεια, σ' αὐτό τόν τόπο τῆς διάχυτης καί θριαμβεύτριας ἡμιμάθειας νά βλέπει κανένας πώς ὑπάρχουν νησίδες δροσερές, μέ βλάστηση, ὁάσεις, μιά ἐσωτερική προσωπική ζωή. Καί πῶς καταλαβαίνω, μέσα σέ τέτοιες γενικές συνθῆκες, τήν ὑπογραφή τοῦ ἐπιστολογράφου: «"Ενας ἀπογοητευμένος»! Καμμιά αἰσθηματολογία σ' αὐτή τή δήλωση. Ἴσως λίγη πίκρα μόνο.

Δέν θά παραθέσω, τή φορά τούτη, τίς ἐπιστολές. Θ' ἀναφερθῶ σ' ἕνα σημεῖο πού τίς συνδέει. Εἶναι καίριο. Πρέπει νά προσθέσω ὅτι περίμενα μιά τέτοια ἀντίδραση ὅταν σ' ἐπιφυλλίδες κάπως πρόσφατες, καί εἰδικότερα τῆς 18ης Μαρτίου, ἔθιγα πρόχειρα τό πρόβλημα τῆς ἐξόδου ἀπό τή σύγχρονη ἀπιστία. Στήν τελευταία τούτη ἐπιφυλλίδα ἔγραφα τελειώνοντας: «Ν' ἀναμασᾶμε παλιές δοξασίες, μ' ἐλπίδα νά τίς δραστηριοποιήσουμε, εἶναι ἡ τρανότερη ἔνδειξη ἠθικοῦ μας ἀφοπλισμοῦ. Ἀνάγκη νά ἐφευρεθεῖ μιά νέα ἀλήθεια, ξένη σέ μύθους ἀλλά καί σ' ἐφήμερες ἐπιστημοφάνειες, πού νά μᾶς γίνει ὁ ἀπών γιά τήν ὥρα συμπαραστάτης. Ποιός τό λέει πώς ὁ κόσμος, σωστά καί γενναῖα διαβασμένος, δέν ἔχει νά μᾶς προσφέρει αὐτή τήν περιπόθητη δικαίωση;». Θέματα λοιπόν τέτοια, χωρίς ἀμφιβολία, δέν γίνεται ν' ἀνακινοῦνται ἀντιπερνώντας: Πολύ σωστή ἡ ἀπορία τῶν ἐπιστολογράφων μου, κι' ἄς ἔχει ἐντελῶς διαφορετική χροιά στόν καθένα τους. Ὅπως τό περίμενα, μοῦ δίνουν τώρα τήν εὐκαιρία νά ἐξηγηθῶ.

Τό «νά ἐφευρεθεῖ», στήν παραπάνω πρόταση, δέν σημειαίνει νά ἐπινοηθεῖ Οἱ ἀλήθειες δέν ἐπινοοῦνται· ἀνακαλύπτονται. Καί πάλι! Παραδέχομαι ὡστόσο ὅτι τά συμφραζόμενα ἐπέτρεπαν μιά τέτοια παρανόηση σέ ὅ,τι ἤθελα νά διατυπώσω ὡς ἁπλή προσδοκία. Ἤ, γιά νά εἶμαι εἰλικρινέστερος, ὡς κάτι περισσότερο ἀπό ἁπλή προσδοκία. Τή σκέψη ὁλόκληρη τήν ἀποσαφηνίζει νομίζω ἡ τελική πρόταση, πώς ὁ κόσμος σωστά καί γενναῖα διαβασμένος μπορεῖ καί νά ἔχει νά μᾶς προσφέρει τήν δικαίωση ἐκείνην πού διψᾶμε καί πού ἀφήνει σήμερα δεινά ἐκτεθειμένην τήν ὕπαρξή μας.

Ὑποθέτω δέν σημαίνει ὑποστηρίζω. Στήν περίπτωση τούτη θά δειχτῶ κι' ἀκόμα αὐστηρότερος ἀπέναντι στόν ὑπογραφόμενο: Ὑποθέτω δέν σημαίνει κι' εὐελπιστῶ. Ἀναρωτιέμαι ὡστόσο, ἁπλοϊκά ἄν τό θέλουν οἱ ἐπιστολογράφοι μου καί οἱ ἀναγνῶστες μου: ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα, συνοδευμένη ἀπό τή φιλοσοφική σκέψη, μιά σκέψη ὄχι αὐθαίρετη καθώς ἄλλοτε, ἀλλά γενικεύτρια καί συνθετική τῶν ἐπιστη-

[redacted]

ριο, μεθαύριο, κάποτε, σέ μιά νέαν ὅραση τοῦ κόσμου, πού νά ὑποσημαίνει κάποια τάξη πραγμάτων ἀνυποψίαστην σήμερα: Ἡ ἐπιστημονική μας ἔρευνα βρίσκεται ἀκόμα σ' ἐξέλιξη σταθερή. Τίποτα γιά τήν ὥρα πού δείχνει πώς θά φτάσει πολύ γρήγορα σ' ἕνα τέρμα. Οἱ γνωστικές δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά εἶναι περιορισμένες, λογικά πρέπει νά εἶναι περιορισμένες, δέν ἔχουμε ὅμως καμμιάν ἔνδειξη πού νά μᾶς πείθει ὅτι φτάνουμε κιόλας στό ἔσχατο ὅριό τους. Συμπληρώσαμε τίς πέντε αἰσθήσεις μας μέ τά ὄργανα πού ἐπινοήσαμε κι' ἐπινοοῦμε, χρησιμοποιοῦμε ἀκόμα τόν καθαρό λογισμό ὡς μέσο συνθετικό τῶν παρατηρήσεων πού κάνουμε, ποιός ξέρει ὅμως ἄν αὔριο δέν θ' ἀνακαλύψουμε κι' ἄλλες δυνάμεις μέσα μας, ἱκανές ν' ἀνιχνεύουν, νά σημασιολογοῦν, συμπληρωματικές τοῦ λογισμοῦ μέ τρόπο παράλληλο ἤ κι' αὐτοδύναμο; Ὁ Μπέρξον εἶχε μιλήσει κιόλας γιά τή διαίσθηση. Παραδεχόμαστε ὅλοι πώς πρόκειται γιά ἰδιότητα ἀστάθμητη, ὁλισθηρή. Εἶναι ὅμως αὐτό λόγος γιά νά καταργήσουμε, ν' ἀγνοήσουμε, ὅ,τι μᾶς προσφέρει ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ὡς μέσο ἐπικοινωνίας μέ τόν κόσμο, ἡ συνείδησή μας, ἡ ἀνεγνωρισμένα σήμερα ἀδιερεύνητη ἀκριβῶς χάρη στή φωτισμένη ἐπίγνωση τῆς σύχρονης ἐπιστήμης;

Ὁλισθηρή ἔννοια ἡ διαίσθηση, πραγματικά. Ἀκόμα καί στήν καθαρά θεωρητική της σύλληψη δέν ἔχουμε παρά ν' ἀντιπαραβάλουμε τίς δύο διαφορετικές της σημασίες στόν Ντεκάρτ καί στόν Μπέρξον. Τήν μνημονέψαμε ὅμως πιό πάνω μέ τή σημασία πού τῆς ἔδινε ὁ δεύτερος, τήν ἀντιτιθέμενη δηλαδή στή διασκεπτική γνώση. Ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά σέ ἰσχυρισμούς ὑπερβατικούς, μεταφυσικούς; Γιατί; Ποῦ ἀκριβῶς τελειώνουν τά ὅρια τοῦ λογισμοῦ; Σέ τί συνίσταται ἡ νόηση; Παραμένουμε, χωρίς νά τό καταλαβαίνουμε, δέσμιοι μιᾶς μηχανιστικῆς μεθοδολογίας, ξεκινημένης ἀπό τόν 18ο αἰῶνα κι' ἀξερρίζωτης θἄλεγε κανένας ἀπό μέσα μας. Χαράξαμε μ' ἕναν τρόπο αὐθαίρετο τά ὅρια τοῦ νοῦ μας, τόν ταυτίσαμε στενά μέ τήν πιό χαμηλή ἐμπειριοκρατία, ἔστω καί σχηματοποιημένην σ' ἀφαιρέσεις θεωρητικές. Ἀπό ἔρωτα, πίστη στό πρακτικά ἀποδεδειγμένο, ἀγωνιστήκαμε ν' ἀκρωτηριάσουμε τή συνείδησή μας, νά μήν ἔχει πιά φτερά. Ἀλλόκοτη προσηλωση στό γήϊνο! Σάμπως νά εἴχαμε προεξοφλήσει τήν οὐσιαστική ὑπόστασή του.

Κι' ὅμως, ἀκόμα καί μέσα στό ἀσφυχτικό πλαίσιο πού τοῦ προδιαγράφαμε, ὁ λογισμός μας κάνει διαρκῶς παρασπονδίες. Χρησιμοποιεῖ τή φαντασία ἄθελά του, γιά νά ἐπιχειρήσει τά πιό θετικά του ἅλματα. Φαίνεται πώς χωρίς κάποιο ἀπόθεμα φαντασίας καμμιά ἀνώτερη σύλληψη δέν εἶναι κατορθωτή. Ἀναγνωρίζουμε τήν παραστατική ἀλλά καί τή δημιουργική φαντασία, σπάνια ὅμως συλλογιζόμαστε πώς ἡ δεύτερη εἶναι στήν οὐσία παράνομη. Ἀναγνωρίζουμε τήν ἐμπειρική, τήν ὀρθολογική καί τή μεταφυσική διαίσθηση, ἡ τρίτη εἶναι βέβαια ἡ περισσότερο «ἐκτός νόμου», ἀλλά γιατί τάχα νά ὑπάρχει ἕνας ἐσωτερικός μεταξύ τους εἰρμός, ἄς εἶναι κι' ἀνεντόπιστος; Αὐτό πῶς ἐξηγεῖται; Ὀργανικός εἶναι ὁ σύνδεσμος ἀφοῦ καί οἱ τρεῖς μ' ἐκφράζουν. Πῶς θ' ἀντιδιαστείλω ἀντικειμενικά, πειστικά, τή δημιουργική φαντασία ἀπό τή μεταφυσική διαίσθηση; Δέν ἀρκεῖ νά τίς βλέπω θεωρητικά ὡς δύο διαφορετικές ἔννοιες· πρέπει καί ν' ἀπομονώσω ἀποτελεσματικά τίς λειτουργίες τους. Ἀδύνατο: Τή στιγμή πού θά δοκιμάσω ν' ἀγγίξω τή δημιουργική φαντασία, θ' ἀτονίσει. Ἡ φαντασία λειτουργεῖ μόνον ἐρήμην μου.

"Ολ' αὐτά δέν εἶναι βέβαια ἀποδείξεις, τό πολύ-πολύ ἐνδείξεις, ἀλλά πόσο συναρπαστικές! "Οποιος ἔχει τύχει νά δουλέψει δημιουργικά σέ κάποιο — ὁποιοδήποτε — πεδίο, ξέρει πώς ὑπάρχει πάντα κάτι πού προηγεῖται κι' αὐτός ἀκολουθεῖ. "Οταν τίποτα δέν προηγεῖται, ἡ δημιουργία εἶναι ψεύτικη, τεχνητή, ἀπομίμηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Τί εἶναι λοιπόν αὐτό τό ἀσύλληπτο πού προηγεῖται; "Ενας ἀσυνειδητοποίητος λογισμός; Ἀλλά τό ἀσύνειδο δέν τό ἀποκαλῶ λογισμό, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο πώς εἶναι ἀνεξέλεγκτο. Στήν προβολή αὐτή τοῦ προ-αισθήματος συμβαίνουν γεγονότα πού δέν μπορῶ νά τά κατευθύνω, γιατί κάθε τέτοια ἀπόπειρά μου θ' ἀποτελεῖ ἄρση τῆς συστατικῆς τους ἀκριβῶς αὐθορμησίας. Ἀφήνομαι στό ρεῦμα πού δημιουργήθηκε, κι' ἀκολουθῶ. Συνειδητοποιῶ τά κάθε τόσο κεκτημένα, κάνω δηλαδή μιάν ἐπίσημη ἀναγνώριση καί προσάρτηση [redacted] ἐδάφους, ἡ ἴδια ὅμως ἡ κατάκτηση εἶταν ἐνέργεια αὐτοματική.

Μέ τά δεδομένα τοῦτα ἄν σκεφθῶ, θά ἰδῶ πώς εἶναι αὐθαίρετος ὁ διαχωρισμός περιοχῆς τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί περιοχῆς ὅπου λειτουργοῦν ἄλλες δυνάμεις, πνευματικές ἤ ψυχικές. Αὐτό πού τό λέμε Ἀλήθεια σήμερα, ἀντίληψη περί κόσμου, περί ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο, εἶναι μιά παράσταση ὑποκείμενη σ' ἀδιάκοπη ἀναθεώρηση Ἡ μεταβολή της εἶναι πολύ πιό βέβαιη ἀπό τή διατήρησή της. Ἀναρωτιέται λοιπόν ἄν οἱ αὐριανές της, μεθαυριανές ἀναψηλαφίσεις, θά ἐμφανίζονται πάντοτε ὑποταγμένες στή σημερινή ἀξιολόγηση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅλες οἱ ἱεραρχήσεις εἶναι ποσοτικές, οἱ φυσικοί νόμοι δίχως νόημα. Σήμερα παραδεχόμαστε δύο σφαῖρες, ἄσχετες μεταξύ τους: τή φυσική σφαῖρα, ὅπου δροῦν μέ τρόπο μηχανικό οἱ παγκόσμιες δυνάμεις, καί τήν ἠθική σφαῖρα, ἐπινόημα τοῦ ἀνθρώπου, δίχως ἀντιστοιχία στόν περιβάλλοντα κόσμο. Ἀπό τήν ἀσυμμετρία τους καί τήν ἑτερογένειά τους δημιουργεῖται τό αἴσθημα μιᾶς ἀπόλυτης, ἀξεπέραστης ἀνθρώπινης μοναξιᾶς. Ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται οὐσιαστικά ξένος στό σύμπαν, ἕνας παρείσακτος.

Ἀπομένει νά δοθεῖ ἀπάντηση στό πῶς μπῆκε αὐτός ὁ παρείσακτος. Εἶναι τόσο εὔκολο νά φανταστεῖ κανένας ἕνα σύμπαν κλειστό, αὔταρκες, πού ν' ἀνέχεται ὡστόσο παραβιάσεις ἀναιρετικές τῆς συνέπειάς του; Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα. Καί τό ἄλλο, πού τό συμπληρώνει: Τί ἄραγε ἀποκλείει νά βρεθεῖ αὔριο, μέσα στίς διερευνήσεις μας τοῦ μικροκόσμου ἤ τοῦ μακρόκοσμου, μιά ἱεράρχηση ἀπρόβλεπτη σήμερα, πού ν' ἀποκαθιστᾶ τόν ἀνιστόριαστο κρίκο ἀνάμεσα στό ὑλικό φαινόμενο καί στό ἠθικό;

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΑΡΙΛΑΣΦΙΛΟΝΟΥΙΟΣ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 18 'Απριλίου 1970

1-37

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΑΤΡΙΔΕΣ

ΗΣΤΗΛΗ τούτη, τίς ήμέρες πού τήν γράφει ὁ ὑπογραφόμενος, ἔχει πολλές, πάμπολλες φορές ὑπογραμμίσει τ' ἁμαρτήματα καί τούς κινδύνους τῆς ἐποχῆς μας, μιᾶς ἐποχῆς φαινομενικά τόσο αἰσιόδοξης ἄν κριθεῖ ἀπό τά τεχνολογικά ἐπιτεύγματά της. 'Η ὑπογράμμιση αὐτή τῶν κινδύνων θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ φορτική ἀπό τόν ἄκριτο θαυμαστή τῆς ἀνεξέλεγκτης προόδου, ἴσως κι' ἐκδήλωση ἔμφυτης μεμψιμοιρίας μας. Δέν εἶναι. 'Απόδειξη ἡ ἀνεπιφύλακτη διάθεση γιά ἔξαρση τῆς εὐγενέστερης πλευρᾶς τοῦ κόσμου μας, πού ὑπαγορεύει τό σημερνό σημείωμα. "Οσο χρειάζεται νά συνειδητοποιοῦμε τούς κινδύνους καί τίς παγίδες, ἄλλο τόσο ἐπιβάλλεται ν' ἀποκτοῦμε συνείδηση τῶν ρευμάτων καί τῶν γεγονότων πού ὑπόσχονται θετικά στόν ἄνθρωπο ἕνα μέλλον πιό ἄξιο τοῦ ἀνθρώπου. "Ας εἶναι σποραδικές μέσα στόν διάχυτο ζόφο οἱ αἰσιόδοξες ἀναλαμπές. Εἶναι γι' αὐτό ἀκριβῶς καί πιό πολύτιμες. Καί πιό εὔγλωττες, μέ τήν ἔντονη ἀντίθεσή τους σ' ὅ,τι τίς περιβάλλει.

Δέν θά περιαυτολογήσουμε ἄν μιλήσουμε ἐδῶ γιά λογαριασμό κάποιων, πού ἀκόμα κι' ὅταν βρίσκονταν στήν ἡλικία τήν πιό ψυχολογικά προσκείμενη στόν κομμουνισμό, δέν εἶχαν προσχωρήσει σ' αὐτόν. Μᾶς ἔλεγαν τότε ποτισμένους ἀμετανόητα ἀπό μιάν ὁρισμένη ταξική συνείδηση, παιδιά ἀστικῶν οἰκογενειῶν ἀνίκανα νά ξεκόψουν ἀπό τήν ἰδεολογική τους ἐποπτεία. Μπορεῖ γιά μερικούς αὐτό ν' ἀληθεύει· ὄχι γιά ὅλους. Μιά ἔγκαιρη θεωρητική ἐνημέρωση, κι' ἀκόμη ἴσως μιά διαίσθηση σέ συνδυασμό μέ νηφάλια κρίση, εἰδοποιοῦσε πολλούς ἀπό ἐμᾶς ὅτι μέσα στό πολιτικά ἐφαρμοσμένο μαξικό δόγμα ὑπῆρχε ὁ σπόρος τῆς ἀπολυταρχίας, τοῦ πνεύματος πού θά ὀνομαζόταν μιά μέρα «ὁλοκληρωτικό». "Ενα παράδειγμα: Δικτατορία τοῦ προλεταριάτου συνι-

στοῦσε τό μαρξικό δόγμα. 'Ο ὅρος δικτατορία μᾶς τρόμαζε. Συλλογιζόμασταν πώς μιά δικτατορία δέν ἀσκεῖται ποτέ ἀπό μιάν ὁλόκληρη κοινωνική τάξη παρά μόνο θεωρητικά. 'Ασκεῖται ἀπό μερικούς πού ἔχουν ἀναλάβει λίγο-πολύ αὐθαίρετα νά ἐκφράσουν τούς ἄλλους, τούς πολλούς, δηλαδή ἀπό μιάν αὐθεντία, κι' ὅτι ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἡ συγκέντρωση τῆς ἀνεξέλεγκτης ἐξουσίας στά χέρια λίγων, εἶναι κακός σύμβουλος. Γι' αὐτούς τούς ἴδιους πρῶτα-πρῶτα. Ποιός μᾶς βεβαίωνε πώς θά διερμήνευαν σωστά, εὐσυνείδητα, τά συμφέροντα τῶν ἐντολέων τους, ἔστω κι' αὐτῆς δηλαδή τῆς μιᾶς καί μόνης κοινωνικῆς μερίδας; Ποιός μᾶς βεβαίωνε ὅτι θά προσέφευγαν ταχτικά στήν ἐλεύθερη γνώμη της κι' ὅτι δέν θά παρασύρονταν μιά μέρα ἀπό τήν ἀνθρώπινη μέθη τοῦ δεσποτισμοῦ; Στάδιο, λέει, ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου πρός τήν ἀταξική κοινωνία. Καί πρός θά τό ἔκρινε πώς ἦρθε ἐπιτέλους αὐτή ἡ στιγμή τῆς ἐξαγνισμένης κοινωνίας; Τό ἱερατεῖο τό τοποθετημένο στήν κορυφή, καί πού θά εἶχε κάθε λόγο νά διαιωνίζει τήν ἐξουσία του;

'Η πραγματοποίηση τοῦ πειράματος σέ μιά χώρα καθώς ἡ Ρωσία μᾶς ἔκανε ἀκόμη πιά ἀνήσυχους· γιατί ἡ χώρα αὐτή, ὡς ἀνθρώπινο σύνολο, δέν εἶχε καμμιά παράδοση ἐλευθερίας. "Ενας λαός ἀνατρέφεται νά εἶναι ἐλεύθερος, καί ἡ διαπαιδαγώγηση αὐτή δέν μπορεῖ ποτέ νά γίνει κάτω ἀπό καθεστώς δουλείας, ὅπως εἶταν ἡ ἐξουσία τῶν τσάρων. "Ενα τέτοιο ἀνθρώπινο σύνολο μπορεῖ νά περάσει χωρίς νά τό καταλάβει ἀπό τή μιά δουλεία στήν ἄλλη, πολύ περισσότερο ὅταν κατορθώνουν νά τό πείσουν πώς ἡ δεύτερη ἔχει ἐπιβληθεῖ γά τό καλό του, κι' ὅτι μάλιστα θά εἶναι καί μετακλητή. Αὐτό κι' ἔγινε: Τό αὐταρχικό καθεστώς τῶν τσάρων τό διαδέχτηκε, ὕστερα ἀπό ἕνα σύντομο, μεταβατικό διάλειμμα, τό αὐταρχικό καθεστώς τοῦ Στάλιν· κι' οὔτε κάν σέ περίοδο κινδύνου ζωῆς γιά τή χώρα. "Οχι ὅταν τήν πολεμοῦσαν τά ἐκστρατευτικά σώματα ἤ ὅταν στασίαζαν ὁ Κολτσάκ, ὁ Ντενίκιν, ὁ Βράγγελ, μήτε ὅταν σήμαινε στόν ὁρίζοντα ὁ κολασμένος ὄρθρος τοῦ Δεύτερου Μεγάλου Πολέμου. Τό καθεστώς τῆς γραφειοκρατίας καί τῆς ἀστυνομικῆς παντοκρατορίας ἐπιβάλλεται ἀπό τόν Στάλιν ἐν ψυχρῷ, γιά νά τακτοποιήσει ἐσωτερικά τό πολύ-πολύ ζητήματα τῆς χώρας του. Τότε εἶναι πού ὁ πολιτικά ἐφαρμοσμένος μαρξισμός ξεσκεπάζει τό πραγματικό του πρόσωπο, ἀνομολογεῖ τό προπατορικό του ἁμάρτημα. "Οταν τό εἶχε ἐγκαινίσει στήν πραγματικότητα ὁ Λένιν, οἱ ἔκτακτες συνθῆκες τῆς στιγμῆς θάλωναν εὔκολα τήν κρίση, τό παρουσίαζαν γιά ἀναγκαῖο. Χρειάστηκε νά ἐπισυμβεῖ μπροστά στά μάτια τοῦ ἐκπληκτου κόσμου ὁ ἐξόντωση τοῦ Τρότσκι γιά νά ξεφανερωθεῖ ἡ ὠμή ἀλήθεια. Οἱ δίκες τῆς Μόσχας τήν ἐπισημοποίησαν.

'Από τή στιγμή ἐκείνη, ὁ κομμουνισμός ὡς ἰδεολογικό κίνημα, ἐποικοδομητικό γιά τό μέλλον, εἶχε αὐτοκτονήσει. Τόν ὑποκατέστησε μιά ἰσχυρή κεντρική ἐξουσία τοῦ πεζότερα πρακτικοῦ τύπου, πού ἐπιστράτευε κατά τό σύστημα τῶν Φαραώ ἑκατομμύρια ψυχές γιά νά χτίζουν, κάτω ἀπό τό μαστίγιο, κάθε λογῆς πυραμίδες. 'Η ἀμετανόητα προσηλωμένη σ' ἕνα ἰδανικό ἀνθρωπιᾶς μερίδα τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἀπόμενε στό ἐξῆς ἰδεολογικά ἄστεγη. Τά σοσιαλιστικά κινήματα τοῦ μεσευρωπαϊκοῦ τύπου τά εἶχε ἀνεπανόρθωτα διαβάλει ὁ νικητής στά 1917 μπολσεβικισμός καί τά εἶχαν κι' ἐσωτερικά ἀδυνατίσει, ἐκθέσει, οἱ παλινωδίες τους. Κανένας δέν ὑποπτευόταν τήν πραγματική ἱστορική ἀλήθεια πίσω ἀπό ὅλες ἐκεῖνες τίς μεταπτώσεις: "Οτι ἡ ὥρα τῆς Εὐρώπης δέν εἶχε ἀκόμα σημάνει. "Η καλλίτερα ὅτι ἡ ἀνάγκη εἶχε σημάνει ἀλλά ἡ Εὐρώπη δέν εἶταν ἀκόμα ἕτοιμη, ὥριμη νά τήν ἀκούσει. Θά χρειαζόταν νά περάσει ἀπό τό λουτρό αἵματος τοῦ Δεύτερου Μεγάλου Πολέμου γιά νά ξυπνήσει καί νά συνετιστεῖ. Σαράντα ἑκατομμύρια νεκροί, ἀπ' αὐτούς 70% ἄμαχοι, χρειάστηκαν γιά νά καταλάβει ἡ Εὐρώπη πώς ἔχανε τό λεωφορεῖο τῆς 'Ιστορίας. Καί πώς τό ἔχανε ὄχι γιά τόν ἑαυτό της μόνο, πού θά εἶταν ἴσως ἔκφραση ἱστορικῆς ἐπιταγῆς, ἀλλά γιά τον κόσμο. Χρειάστηκε ν' ἀναδυθοῦν οἱ δύο μεταπολεμικοί ὑπεργίγαντες, μέ τήν φιλοδοξία τους νά διαμοιράσουν τά πνευματικά ἱμάτια τῆς Εὐρώπης, γιά νά καταλάβει ἡ τελευταία τούτη πώς δέν εἶχε δικαίωμα νά χάσει τό λεωφορεῖο, ἔστω κι' ἀφοῦ πιά ἐκεῖνο εἶχε ξεκινήσει χωρίς ἐλπίδα ἐπιστροφῆς.

Τότε ἔγινε αἰσθητό σέ πολλούς Εὐρωπαίους πώς ἡ μικρή τους ἤπειρος, τό γεωγραφικά αὐτοσχέδιο ἀκρωτῆρι μιᾶς πελώριας, χαωτικῆς 'Ασίας, τό ἀκρωτῆρι πού εἶχε σταθεῖ κάποτε καί κατώφλι γιά ἕνα πήδημα φυγῆς ἤ λεηλασίας πέρα ἀπό τόν 'Ατλαντικό, εἶταν ἐπιφορτισμένο μέ μιάν ἱστορική προοπτική σοβαρότερη ἀπό τή χτεσινή του, τή στενή, συνοικιακή, ἀναχρονιστική, τῶν τοπικῶν πατρίδων. 'Ο ἱστορικός χρόνος εἶχε κυλήσει. 'Η 'Ιστορία δέν γραφόταν πιά πίσω ἀπό συμβατικά καί ρευστά σύνορα, μέ κοινοτικές διαμάχες. "Οπως ἕναν καιρό τό ἄστυ τό εἶχε διαδεχτεῖ τό ἔθνος καί τό ἔθνος ἡ ἰδέα τῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι καί τίς ἐπιμέρους κοντόθωρες εὐρωπαϊκές ἐθνότητες τίς παραμέριζε τώρα ἡ πίεση ἑνός πολιτισμοῦ πού εἶχε ξεφύγει πιά ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν μονοπωλητῶν του. 'Υπάρχει μιά 'Ιστορία πού γίνεται μέ συνοικιακές γκρίνιες καί μιά 'Ιστορία πού γίνεται ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων. 'Η δύναμη αὐτή τῶν πραγμάτων, μετά τό 1945, εἶχε καταστῆ οἰκουμενική.

"Αν θέλουμε νά περισωθοῦν οἱ ἀξίες, οἱ πνευματικές καί ἠθικές, πού δημιούργησε ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός μέ πρωτεργάτη τήν ἀρχαία 'Ελλάδα, εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νά διακηρύξουμε καί νά διδάξουμε ἕναν εὐρωπαϊκό ἐθνικισμό. Νά τόν διδάσκουμε στά σχολεῖα, νά γαλουχοῦμε μ' αὐτόν τίς ἐρχόμενες γενιές. Εἶναι ἡ μόνη θετική ἐλπίδα γιά τόν ἄνθρωπο. Καί εἶναι ὁ μόνος ἐθνικισμός πού θά βρεθεῖ ἀπό καταβολῆς ἀπαλλαγμένος ἀπό ἰμπεριαλιστικές βλέψεις, συμπλέγματα πολιτικῆς ἤ οἰκονομικῆς ἡγεμονίας, γιατί θά τά ἔχει ξεπεράσει ὡς ἱστορικά στάδια καί γιατί θά ἔχει γεννηθεῖ κάτω ἀπο τό ἄστρο μιᾶς προοδευτικῆς ἰδεολογίας ξένης σέ ἰδέες ταξικῆς δικτατορίας ἤ σέ δόγματα βίας. 'Εκεῖνο ἀκριβῶς πού θά διασφαλίζει τήν ταυτότητά του θά εἶναι ἡ ἀντίθεση τούτη πρός τήν ἀποκτηνωτική κατάπίεση. 'Υπάρχουν σημαῖες πού δέν μπορεῖ νά τίς προδώσει κανένας γιά τόν πολύ ἁπλό λόγο πώς ἡ ἀπομάκρυνση ἀπ' αὐτές σημαίνει αὐτοκτονία.

Στήν ἐποχή μας, στίς δυνάμεις πού ἀνέπτυξε, χρωστᾶμε τήν ἀνάδειξη κι' ἐπιβολή τῆς πρώτης αὐτῆς πραγματικά ἐμψυχωτικῆς γιά τόν ἄνθρωπο ἰδεολογίας. Κατά τοῦτο ζοῦμε μιά μεγάλη ἐποχή.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ
ΑΡΙΣΤΟΝ ΜΕΝ ΟΥ ΦΥΝΑΙ
MDCCCLXXXI

1-38

617

619 716

Agnostidis

(F0)

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΑΡΧΑΙΟΝ ΦΙΛΑΣΦΙΟΝ
MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 22 'Απριλίου 1970

139

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΝΤΟΠΟΡΙΑ

ΟΛΟΓΟΣ φέρνει τόν λόγο, ἡ σκέψη τήν σκέψη. Φίλη κυρία, ποιήτρια, μοῦ ἀνακοινώνει μ' ἐπιστολή της, ὡς συνέχεια στά ὅσα γράφαμε ἐδῶ στίς 15 τρέχοντος κάτω ἀπό τόν τίτλο «'Ο παρείσακτος», ἕνα ἀξιοπρόσεχτο ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ρόμπερτ Κόλλιερ «'Ο νόμος τῶν ἀνώτερων δυνατοτήτων». Τό ἀπόσπασμα αὐτό λέει τά ἀκόλουθα, συνεπτυγμένα κάπως ἐδῶ γιά λόγους οἰκονομίας χώρου.

«Μποροῦμε νά διακρίνουμε τήν ἀνθρωπότητα σέ τρεῖς κατηγορίες: 1η) Εἶναι ἐκείνων πού βρίσκονται ἀκόμα σέ μιά κατάσταση πρωτοβάθμια ὡς συνειδήσεις, ζοῦν, ἐνεργοῦν καί στοχάζονται ὅπως τά ζῶα. 'Αρσενικοί καί θηλυκοί αὐτῆς τῆς κατηγορίας μποροῦν νά εἰπωθεῖ πώς ὑπάρχουν—τίποτα περισσότερο. 2η) Αὐτή ἀποτελεῖται ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνώτερων ὑποδειγμάτων τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Στοχάζονται, μελετᾶνε, ἐργάζονται, δοκιμάζουν λύπες κι' ἀπολαύσεις. Εἶναι ὅμως ἀναγκασμένοι νά ἐξαρτῶνται γιά κάθε τι καλό ἀπό τίς ἴδιες τους προσπάθειες καί ὑπόκεινται σ' ὅλων τῶν εἰδῶν τίς περιστάσεις καί τίς συνθῆκες, τίς ἔξω ἀπό τόν ἔλεγχό τους. Κλῆρος τους εἶναι μιά κατάσταση ἀσταμάτητου ἀγῶνα. Μποροῦμε νά τούς θεωρήσουμε καί νευρωτικούς. 3η) Εἶναι ἐκεῖνοι πού φτάνουν ἤ ἔχουν φτάσει στή διαισθητική ἤ ἀνώτερη συνείδηση, τήν κατάσταση δηλαδή ἐκείνην πού ὁ 'Ιησοῦς τήν ἀποκάλεσε βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντός μας. Ἔτσι βρίσκει κανένας σήμερα, διάχυτην ἐδῶ κι' ἐκεῖ, τήν προφυλακή τοῦ Πνευματικοῦ Αἰῶνα—ἄντρες καί γυναῖκες τόσο προχωρημένους σέ σύγκριση μέ τήν συνηθισμένη διανοητικότητα τῶν συνανθρώπων τους ὅσο αὐτοί οἱ δεύτεροι εἶναι προχωρημένοι σέ σύγκριση μέ τήν στοιχειώδη αὐτοσυνείδηση τοῦ ζώου.

»Τί εἶναι ἡ ἀνώτερη συνείδηση; 'Ο Bucke τήν ἀποκαλεῖ Κοσμολογική Συνείδηση καί τήν προσδιορίζει ὡς μιά συνείδηση τοῦ κόσμου πού μᾶς περιβάλλει, μιά συνείδηση πού δέν ἔχει ἀνάγκη νά στέκεται καί ν' ἀθροίζει ἔννοια στήν ἔννοια σάν σέ στήλη ἀπό ἀριθμούς, ἀλλά πού μπορεῖ νά ἐξάγει τό συμπέρασμα ἀμέσως, διαισθητικά, ὅπως ἕνας ἠλεκτρονικός ἐγκέφαλος λύνει μαθηματικά προβλήματα.

»Εἶναι ὁλοφάνερα τά σημάδια σέ κάθε ἄντρα ἤ γυναίκα πού διαθέτει ἀνώτερη διανοητικότητα. Δέν ἔχετε παρά ν' ἀναθυμηθεῖτε περιπτώσεις ὅπου προβλέψατε λέξη τή λέξη αὐτό πού κάποιος εἶχε ἀρχίσει νά σᾶς λέει, ὅπου ἀποκρινόσασταν σέ τηλεφώνημα καί μαντεύατε, προτοῦ ἀκόμα ὁ ἄλλος μιλήσει, ποιός βρισκόταν στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ σύρματος, ὅπου συναντούσατε ἕναν ἄγνωστο καί σχηματίζατε γι' αὐτόν μιάν αἰφνίδια κρίση, ἐκπληκτικά σωστή, ὅπως θά βλέπατε ἀργότερα. Αὐτό, τό ἀποκαλοῦμε διαίσθηση. Εἶναι τό πρῶτο στάδιο τοῦ «Κοσμολογικῶς συνειδέναι».

Τό ἀπόσπασμα τοῦτο ἴσως φανεῖ σέ πολλούς διαποτισμένο ἀπό τήν ἰδιότυπη ἐκείνη προτεσταντική μυστικοπάθεια, ἡ ἐπιφάνεια ὅμως δέν πρέπει νά μᾶς ξεγελάσει: Στό βάθος του περιέχει διαπιστώσεις ὄχι ξένες στήν πραγματικότητα. 'Απομένει ἴσως ν' ἀναρωτηθῆ κανένας ἄν τή διαισθητική ἱκανότητα τοῦ παραπάνω τύπου τήν διαθέτουν μόνο τά ἄτομα τῆς τρίτης, τῆς ὑψηλότερης κατά τόν Κόλλιερ, κατηγορίας ἤ, σέ σκοτεινή κατάσταση, κι' ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀπό τίς δύο χαμηλότερες. Μοιάζει πιθανό ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπό πνευματική ἤ ἄλλη ποιότητα, ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι ἐφοδιασμένη μέ λειτουργίες ἀνεξακρίβωτες ἀκόμα, ἐπειδή δέν ἐντοπίζονται μέ τρόπο σταθμητό σέ συγκεκριμένα ὄργανα. Εἶναι ἄλλο τόσο ὄχι πιά πιθανό ἀλλά βέβαιο, ὅτι κατά τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ, ἄν καλλιεργήσαμε κι' ἀναπτύξαμε τίς καθαρά διανοητικές μας ἱκανότητες, ἀφήσαμε ν' ἀτροφήσουν ἄλλες, πού μᾶς ἔβαζαν σ' ἀμεσότερη ἐπαφή κι' ἁρμονία μέ τόν περιβάλλοντα κόσμο. 'Ο διασκεπτικός λογισμός, θαμπωμένος ἀπό τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἴδιου του μηχανισμοῦ, κήρυξε ἐκτός νόμου, ἀθέμιτους, ὅλους τούς ἄλλους τρόπους ἐπικοινωνίας μέ τόν φυσικό μας περίγυρο. 'Η σύγχρονη μοναξιά μας εἶναι καρπός ἑνός ἐπηρμένου, μονοπωλιακοῦ λογισμοῦ. Μ' αὐτή τή σημασία ἀποκτᾶ βαθύ νόημα ὁ βιβλικός μῦθος γιά τό «Δέντρο τῆς γνώσεως». 'Η προπατορική "Υβρις συνδέει ἔτσι, ἀπροσδόκητα, τήν ἑβραϊκή μέ τήν ἀρχαιοελληνική ἀντίληψη περί ἀποστασίας τοῦ ἀνθρώπου. Καί στή μιά περίπτωση καί στήν ἄλλη ἔχουμε τό ἁμάρτημα πού εἶναι ἡ ὑπερτίμηση τοῦ ἕλλογου φωτός. Θά θυμίσω ξανά ἐδῶ τόν «Οἰδίποδα τύραννο»: 'Ο Σοφοκλῆς δέν ἀνατρέχει στά οἰκογενειακά ἁμαρτήματα τοῦ ἥρωά του. 'Αφετηρία τῆς πραγματικῆς του μοίρας παίρνει τήν ἐμπιστοσύνη του στή διανοητική του ἀξιωσύνη. 'Ο 'Απόλλων κερδυνόνει ἐκεῖνον πού θεώρησε μονοσήμαντο, αἴσθητό, ὄχι ἱερό, τό φῶς.

Καί τώρα, τί συσχετίζει τό ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κόλλιερ μέ τά ὅσα λέγαμε στόν «Παρείσακτο»; 'Η σκέψη πώς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος αὔριο, μεθαύριο, ὁδηγημένος ἀπό τίς ἐπιστημονικές του ἀκριβῶς ἀνακαλύψεις, νά στοχαστεῖ ὅτι, γιά νά προχωρήσει στή διερεύνηση τοῦ κόσμου καί στή διακρίβωση τῶν σχέσεών του μ' αὐτόν, θά χρειαστεῖ τήν ἐπαναξιοποίηση δυνάμεων πού λανθάνουν μέσα του παραγνωρισμένες. 'Η ἑτερογένεια τοῦ ἠθικοῦ μας κόσμου μέ τόν φυσικό μπορεῖ καί νά μήν εἶναι δεδομένη, ὅπως σήμερα φαίνεται. Εἶναι ἀναμφίβολο πώς ὁ πρῶτος, ὁ ἠθικός μας κόσμος, χρειάζεται γενναία, ριζική ἀναθεώρηση. Ἔχει οἰκοδομηθεῖ ἀπό πλῆθος προλήψεις, ὑπολείμματα δοξασιῶν καί ἠθῶν πού ἐξέλειπαν στή διαδρομή τῶν αἰώνων, λειτουργίες ὑπνοβατικές, συμβατικές, βρυκολακιασμένες. Δέν εἶναι καρπός ἐλεύθερης, ἀπροκατάληπτης ἐπαφής μας μέ τόν κόσμο. Χρειάζεται λοιπόν μιά νέα ἀνάγνωση τοῦ σύμπαντος γιά νά τό καταλάβουμε· καί τότε μόνο θά διαγνώσουμε ἄν εἴμαστε παιδιά του ἤ ἀποπαίδια του. 'Ο μόνος πού ἐπιχείρησε κάτι τέτοιο, στά πλαίσια τοῦ κόσμου μας, εἶταν ὁ Νίτσε. Τό κήρυγμά του μᾶς τρόμαξε. Καί σωστά. 'Απομένει ὡστόσο νά ἰδοῦμε ποιό εἶταν ἐκεῖ - μέσα τό μερίδιο τῆς τόλμης καί ποιό τοῦ πείσματος. Ἴσως ὁ σωστός δρόμος νά βρίσκεται στό αἴσθημα πώς χρειάζεται ἐπανάσταση, ὄχι ἀνταρσία. Μιά σκέψη ἐπαναστατική, δηλαδή ριζικά ἀναθεωρητική, μπορεῖ νά μᾶς φέρει σ' ἐπαφή μέ τήν ἀπώτερη πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία, ὡς στάση, περιέχει τήν ἀντιδικία καί ὁδηγεῖ στόν ἐωσφορισμό, στό παράλογο ὡς δόγμα, στήν ἐξ ὑπαρχῆς ἄρνηση.

Μᾶς φαίνεται σήμερα δύσκολο ἄν ὄχι ἀδύνατο νά συμβιβάσουμε ἕναν ἐσωτερικό μας κόσμο πού ἐπιτάσσει, λόγου χάρη, τήν φιλαλληλία ἐκεῖ πού ὁ ἐξωτερικός ὑπαγορεύει τό δίκηο τοῦ ἰσχυρότερου. Ἕναν ἠθικό κόσμο πού διακηρύσσει ὡς ἀνώτερο νόμο τήν ἀγάπη ἐκεῖ πού ὁ φυσικός δέν δίνει σημάδια νά ξέρει τέτοιαν ἔννοια. Βλέπουμε ἐπιμέρους συμπτώματα ἀγάπης στό θηλυκό ζῶο γιά τό παιδί του ἤ στά ζῶα πού ζοῦν ζευγαρωτά, ἀλλά οἱ περιπτώσεις τοῦτες, περιέχουν τή μονομέρεια, ἄρα τήν ἰδιοτέλεια, κι' ὁ ἠθικός μας κώδικας προβλέπει μιάν ἀγάπη ἀξία ἰδανική, ἀπρόσωπη, γι' αὐτό καί ταυτισμένην μέ τό ἀπόλυτο 'Αγαθό. Ἔπειτα, στό περιθώριο ὅλων τῶν περιπτώσεων ἀγάπης, ἡ Φύση ἐγγράφει μιά δραστηριότητα ἀσίγαστη, ὡς πόλεμο ἀλληλοεξοντωτικό πάντων κατά πάντων. Τί συμβαίνει; Μήπως ἡ ἀντίφαση τοῦ πρώτου ἐπιπέδου κρύβει μιά σκοπιμότητα ἀδιάγνωστην, καί πού ἄν δέν ξεφανερωθεῖ, θ' ἀπομένουν ὅλα ἀνεξήγητα; Ἤ μήπως ὕπατος νόμος εἶναι ἡ κτηνωδία τοῦ τυχαίου, καί τότε ὁ ἄνθρωπος ἀπομένει νησίδα αὐτόνομη, αἱρετική, μέ αὐθαίρετη ἤ κι' ἀπατηλή μέσα του ἀξιολογία;

Κάθε ἀπόπειρα γι' ἀπάντηση στά ἐπιτακτικά ὡστόσο τοῦτα ἐρωτήματα θά σήμαινε, στό στάδιο πού βρισκόμαστε, ἀφελῆ δεοντολογία. 'Αρκετές ἔχουμε γνωρίσει τέτοιες. 'Ενα γιά τήν ὥρα χρέος προβάλλει: Νά προχωρήσουμε, νά προχωροῦμε στήν ἔρευνά μας, ρίχνοντας στό πέλαγος ὅση περισσότερη μποροῦμε σαβούρα, ἰδέες κι' ἀντιλήψεις ξόβρανες. Πρέπει μ' ἀνάλαφρη καρδιά καί μέ νεανική εὐκαμψία νά κυβερνᾶμε τό πλοῖο μας στόν δίχως σύνορα αὐτόν ὠκεανό.

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Κυριακή 26 'Απριλίου 1970

16

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΑΣΤΡΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΑΦΟ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΦΑΙΝΕΤΑΙ πώς τό μήνυμα, στήν ἀρχή, ἔμεινε μυστικό. Κυκλοφόρησε μόνο μέσα στήν μικρή περίτρομη κοινότητα, φερμένο, λένε, ἀπό τή μετανοημένη «ἁμαρτωλή», τή γυναίκα ἀπό τά Μάγδαλα. Ὁ νοῦς της φούντωνε εὔκολα, γι' αὐτό καί ἡ εἴδηση προκάλεσε ἀντιφατικές ἀντιδράσεις: Ἄλλοι τήν πίστευαν, ἄλλοι θά ἤθελαν νά μποροῦσαν νά τήν πιστέψουν, μερικοί τή βρῆκαν καθαυτό ἀπίστευτη. Ἀπό τούς τελευταίους τούτους ὁ Θωμᾶς, ἄτομο ἴσως μεμονωμένο, μπορεῖ ὅμως καί κάτι σάν προσωποποίηση ἐκείνων πού δέν προσχωροῦσαν εὔκολα σέ φῆμες δελεαστικές. Τίποτα δέν πείθει πώς αὐτοί εἶναι καί οἱ λιγότερο ἀφοσιωμένοι· μπορεῖ καί τό ἀντίθετο ἀκριβῶς: Ὅταν ἀγαπᾶς μέ πάθος, θέλεις ν' ἀγγίξεις, νά σκοτώσεις κάθε λογική ἀμφιβολία μέσα σου. Ἡ ὑστεροφημία στάθηκε σκληρή γιά τόν γιό τῆς δυσπιστίας, τόν ἔκανε πρότυπο τῆς ἀπιστίας. Σύγχυση φυσική, ἁπλοϊκή καί στενόκαρδη.

Εἴμαστε ἡ γενιά τοῦ Θωμᾶ. Ὅπως καί πρίν ἀπ' αὐτό, εἴμαστε πάνω ἀπ' ὅλα ἡ σπορά τοῦ Κάϊν. Ὁ Ἄβελ δολοφονήθηκε χωρίς ν' ἀφήσει ἀπογόνους, ὁ Θωμᾶς ἄφησε, ὅμως ἀπώτερους, πνευματικούς. Πρέπει νά δεχτοῦμε πώς ὁ Θωμᾶς εἶχε γεννηθεῖ πρίν ἀπό τήν ὥρα του, πώς εἶναι κάτι σάν ἐκεῖνα τά προφητικά ὑποδείγματα πού ἡ Ἱστορία τά φέρνει πότε-πότε στόν κόσμο γιά νά τά θυσιάσει· μόνο πού τ' ἀναπαράγει ἀργότερα, σάν γιά νά τ' ἀποκαταστήσει σέ μακρυνούς ὁμόδοξους. Αὐτό γίνεται ὅταν οἱ γενικές συνθῆκες προσδιορίσουν τήν ἔλευσή τους. Ἀνήκουμε σήμερα στόν κόσμο πού εὔχεται τήν ἀνάσταση, ἀλλά καί πού διδάχτηκε πικρά νά μήν πιστεύει σ' εὐσεβεῖς πόθους. Γι' αὐτό καί δέν γίνονται πιά θαύματα: «...καί ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τό δαιμόνιον καί ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπό τῆς ὥρας ἐκείνης. Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταί τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν εἶπον· διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό; Ὁ δέ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· διά τήν ἀπιστίαν ὑμῶν». Διά τήν ἀπιστίαν. Ἀποδοκιμάζουμε καί σήμερα τόν Θωμᾶ, ἀλλά γιατί εἶναι τό ἀποκαλυπτικό μας πρόπλασμα. Οὔτε νά τόν ἐξαφανίσουμε μποροῦμε, ἀφοῦ τά περασμένα δέν διορθώνονται, οὔτε νά τόν ἐπιδοκιμάσουμε θέλουμε, ἀφοῦ δέν ἔχουμε παραιτηθῆ ἀπό τήν ἐλπίδα.

Στήν Α' πρός Κορινθίους ὑπάρχει ἕνα συγκλονιστικό χωρίο: «Εἰ δέ Χριστός κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;» Ἡ δυσπιστία γιά τό ἔσχατο κι' ἀνώτατο θαῦμα μοιάζει νά εἶταν διάχυτη, ἄρνηση πού προβάλλεται σέ σκάνδαλο. Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα θεωρεῖ σήμερα τίς ἐπιστολές τοῦ Παύλου ἀρχαιότερες ἀπό τά Εὐαγγέλια στήν τωρινή τουλάχιστον μορφή τους. Ἔτσι ἡ μαρτυρία τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν, ἄν καί ἔμμεση, ἔχει τό ἱστορικό της βάρος. Τά δύο χωρία πού ἔρχονται ὕστερα ἀπό τό προηγούμενο, δίνουν στό θέμα ἀκόμα μεγαλύτερο βάθος: «Εἰ δέ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδέ Χριστός ἐγήγερται· εἰ δέ Χριστός οὐκ ἐγήγερται, κενόν ἄρα τό κήρυγμα ἡμῶν, κενή δέ καί ἡ πίστις ὑμῶν». Πάνω στήν πράταση τούτη θά θεμελιωθεῖ ἀπό τόν Παῦλο ὁλόκληρη ἡ χριστιανική θρησκεία. Ἄν ἡ ἀγάπη εἶναι τό ἠθικό της βάθρο, ἡ ἔγερση ἐκ νεκρῶν εἶναι τό ὑπερβατικό. Μόνο μέ τό πρῶτο, θά εἶταν δύσκολο νά νοηθῆ ἡ οἰκουμενική της ἐπικράτηση· οἱ ἄνθρωποι δέν χαρίζονται τόσο πρόθυμα στό ἰδανικό πού δέν ἔχει μυθικό ἀντίκρυσμα. Ἡ ὑπόσχεση νά διασκελιστῆ ὁ τάφος, νά ὑπερπηδηθῆ ὁ Χρόνος, ἀντιποκρινόταν σέ βαθύτερο, ἀμνημόνευτον καϋμό.

Τόν εἶχαν καλλιεργήσει θεωρητικά διάφορες ἑλληνικές διδασκαλίες: ἡ πλατωνική μεταφυσική, ἡ ἰδέα περί ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἡ ἀντιδιαστολή της μέ τό σῶμα, ὁ ἀποκρυφισμός τῶν Μυστηρίων, ὁ ὀρφισμός. Ὅλ' αὐτά θά ἐξασφαλίσουν τό εὐπρόσδεκτο στό κήρυγμα τό ξεκινημένο ἀπό τήν Γαλιλαία ὅταν θά γίνει ἡ κρίσιμη συνάντησή του μέ τόν ἑλληνισμό πού φυλλορροεῖ. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀληθεύει καί ὁ λόγος τοῦ Ρενάν γιά τή Μαγδαληνή: «Ἡ μαρτυρία της στάθηκε ἀποφασιστική γιά τήν πίστη τοῦ μέλλοντος», καθώς καί ἡ ἄλλη φράση τοῦ ἴδιου, παρ' ὅλη τήν ὑπερβολή της, πού θυσιάζει στήν παραστατικότητα: «Μετά τόν Ἰησοῦ, ἡ Μαρία εἶναι τό πρόσωπο πού συνέβαλε τό περισσότερο στήν ἵδρυση τοῦ χριστιανισμοῦ» («Οἱ ἀπόστολοι», κεφ. Α'). Τί νά πεῖ τότε κανένας γιά τόν Παῦλο; Καί τί γιά τήν προετοιμασία τοῦ ἐδάφους ἀπό τόν ἑλληνικό στοχασμό;

Ἡ Ἀνάσταση, σέ συνδυασμό μέ τό Πάσχα — τό δεύτερο τοῦτο τυπικά ἑβραϊκό — εἶναι ἕνα ἀπό τά θέματα τῆς Ἱστορίας πού δέν ἔχουν ἐξαντληθῆ ὡς σύμβολα. Σέ πρῶτο ἐπίπεδο, ἡ ἐκ νεκρῶν ἔγερση τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζεται ὡς τό γεγονός τό ἐπικυρωτικό ἑνός ἔργου θεόπνευστου. Σέ δεύτερο ἐπίπεδο, ἀποτελεῖ τόν συμβολικό ἀρραβῶνα τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν αἰωνιότητα. Δέν ἔχει νόημα νά ἐπιμείνουμε ἐδῶ στήν ἰδιοτέλεια μιᾶς τέτοιας προβολῆς· ὅταν βρίσκεσαι στόν κύκλο τοῦ ἀνθρώπινου, προσδιορίζεσαι δεσμευτικά ἀπό τό ἀνθρώπινο. Καί εἴδαμε πώς ἡ ἀθανασία δέν ἄφησε ἀδιάφορη μήτε τήν ἀνάλαφρη ψυχή τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὑπάρχει ὅμως κι' ἕνα τρίτο ἐπίπεδο, πού ἐνδιαφέρει περισσότερο ἴσως ἀπό τ' ἄλλα δύο.

Ἀνάσταση ἴσον προσδοκία ἐξυψωτική καί λυτρωτική. Στόν νεοελληνικό μας χῶρο ἔχουμε μιλήσει συχνά γιά «ἀνάσταση τοῦ γένους», γιά «ἀνάσταση τοῦ ἀρχαίου πνεύματος», καί σέ κάθε ἐθνικά χαρμόσυνη περίσταση δέν παραλείψαμε νά ψάλουμε τ' «ἀναστάσιμα». Θάλεγε κανένας πώς μέσα στό κύτταρό μας, ἴσως γιατί σ' ὅλο τό μάκρος τῆς Ἱστορίας ἔχουμε πολύ βασανιστῆ ἀπό τούς διαφόρους ζυγούς, λαγοκοιμᾶται μιά ἀπαντοχή ἀξεδίψαστη. Μπορεῖ καί νά μήν εἶναι τυχαῖο πού ἐνῶ οἱ δυτικοί χριστιανικοί λαοί λογαριάζουν μεγάλη τους γιορτή τά Χριστούγεννα, ἐμεῖς ἔχουμε τήν Ἑβδομάδα τῶν παθῶν, μέ ἀπάληξή της κι' ἐπιστέγασμα τή Λαμπρή. Ὅλο καί κάποιαν ἀνάσταση περιμένει ὁ τόπος τοῦτος, ὁ καταματωμένος ἀπό τά ἴδια του ἁμαρτήματα κι' ἀπό τά ξένα.

Προβολή τοῦ πόθου γι' ἀνάσταση κάθε λογῆς εἶταν τό θαῦμα τῆς Ἰουδαίας. Εὐγλωττότερη, βαθύτερη μαρτυρία κι' ἀπό τή διάρρηξη τοῦ μνημείου, εἶναι ἡ ἁπλή ἀπαρίθμηση τῶν ὁραμάτων πού μᾶς κάνει καί πάλι ὁ Παῦλος: «... ὤφθη Κηφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα. Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινές δέ καί ἐκοιμήθησαν. Ἔπειτα ὤφθη τῷ Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν. Ἔσχατον δέ πάντων ὥσπερ τῷ ἐκτρώματι ὤφθη κἀμοί». Ὁ Γκυνιεμπέρ, μακρυνός ἀπόγονος τοῦ Θωμᾶ, μέ τήν ἐπιστημονική πιά ἐξάρτυση τοῦ κόσμου μας, θά ὑπογραμμίσει δικαιολογημένα αὐτό τό «ὤφθη». Εἶναι ἀπ' ὅλα τό πιό ἀναντίρρητο. Μπορεῖς ν' ἀμφισβητήσεις ἕνα θαῦμα, δέν μπορεῖς ν' ἀμφισβητήσεις ἕνα δραμα. Γιατί τό ὅραμα δέν εἶναι πάγκοινο, εἶναι ἀνάφλεξη μυστική ψυχῆς ἐπώνυμης. Τήν πραγματική Ἀνάσταση μᾶς τήν ἱστοροῦν τά ὁράματα ἐκείνων πού εἶταν οἱ ἀπαρηγόρητοι συγκαιρινοί τοῦ μαρτυρίου. Εἶδαν ζωντανό ξανά τόν σταυρωμένο, γιατί πίστεψαν ὅτι δίχως αὐτόν δέν εἶναι πιά διώσιμη ἡ ζωή.

Αὐτό εἶναι τό κλειδί τοῦ θαύματος, σέ κάθε ἐποχή. Νά κρατᾶς τήν ψυχή σου ὀρθή, τό πνεῦμα σου ἄγρυπνο. Τό πνεῦμα μπορεῖ ν' ἀναστήσει τό σῶμα, τό ἀντίστροφο δέν γίνεται. Τό σῶμα ξέρει μόνο νά ὑποδουλώνεται καί νά μᾶς ὑποδουλώνει: στήν ἀνάγκη, στήν ἀδυναμία, στό φόβο. Ἐνόσω τό πνεῦμα μένει ἀδούλωτο, τίποτα δέν ἔχει χαθεῖ. Γι' αὐτό καί οἱ ἐχθροί τοῦ ἀνθρώπου, οἱ δυνάστες, πασχίζουν νά βάλουν σέ ζυγό διά τοῦ σώματος τό πνεῦμα. Αὐτό εἶναι ὁ ἀπό καταβολῆς ἐχθρός τους.

Στό θαῦμα τῆς Ἰουδαίας ὁ ἑλληνικός Λόγος ἔδωσε τή χροιά τοῦ πνευματικοῦ. Σήμερα, ἀδιαφοροῦμε σχεδόν ἄν ἡ Ἀνάσταση σημαίνει καί διαιώνιση, ὑπόσχεση σωματικῆς ἀφθαρσίας. Μᾶς φτάνει τό σύμβολο, ἡ διαβεβαίωση πώς ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του τή δύναμη νά καταβάλλει τόν Ἅδη. Δέν κύλησαν μάταια οἱ τόσοι αἰῶνες. Κι' ἄς μήν ξεχνᾶμε, πῶς αὐτά πού τά νόμιζαν ἄλλοτε δεσμά τοῦ τάφου, εἶναι δεσμά τῆς ζωῆς. Ὁ θάνατος δέν δεσμεύει, μόνον ἡ ζωή δεσμεύει καί δεσμεύεται, γιατί περιέχει τήν εὐθύνη. Τό ἄστρο τῆς Βηθλεέμ — πού εἶταν ἄλλωστε ἄστρο τῆς Ναζαρέτ — δέν σελαγίζει πάνω ἀπό ἕνα λίκνο, ἀνατέλλει πάνω ἀπό ἕναν τάφο. Τόν Ἰησοῦ τόν ἐπέβαλε τό μαρτύριό του. Ἀναστήθηκε ἐν πνεύματι, ἐπειδή ὁ Ρωμαῖος πραίτορας εἶχε τή βάναυση ἀφροσύνη ἤ τήν πνευματική νωθρότητα νά τόν σταυρώσει.

Μποροῦσαν ὅμως οἱ Ρωμαῖοι νά μή τόν σταυρώσουν; Ἐδῶ εἶναι πού ἀρχίζει τό αἴνιγμα τῆς Ἱστορίας. Ἐπίφοβος βέβαια δέν εἶταν, ὁμάδα τόν ἀκολουθοῦσε λιγοπρόσωπη, ἡ μικρή πατρίδα του βρισκόταν κάτω ἀπό τό πέλμα τῶν λεγεώνων. Κι' ὅμως ἡ θανάτωσή του ἔγινε γιά λόγους πολιτικούς. Κάθε ὑποψία ἀνταρσίας ἔπρεπε νά πνίγεται μέσα στ' αὐγό, γιά νά κοιμᾶται ἀτάραχη ἡ Ρώμη. Οἱ πιό ἀξιόπιστοι ἱστορικοί μᾶς βεβαιώνουν σήμερα πώς οἱ Ἑβραῖοι ὡς σύνολο δέν εὐθύνονται γιά τή σύλληψη τοῦ Ἰησοῦ, μ' ἐξαίρεση τούς αἰώνιους κόλακες καί συνεργούς τοῦ κατακτητῆ τούς φαρισαίους, τό Συνέδριο. Ἄδικα ἀναθεματίστηκε, κυνηγήθηκε, δυό χιλιάδες χρόνια τώρα, ὁ λαός τῆς Βίβλου, πού εἶχε γεννήσει κι' ἀκολουθήσει τόν Γαλιλαῖο. Ὁ Ἰησοῦς χτυπήθηκε ὡς πολιτικός ἀντάρτης — γιά ν' ἀναστηθεῖ ὡς πνευματικός ἐλευθερωτής.

Εἶναι αἱματοστάλαχτα ἀλλά καί καταγάλανα τά λάθη τῶν ἰσχυρῶν τοῦ κόσμου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 29 Ἀπριλίου 1970

1-41

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΕΜΜΕΣΗ ΕΥΘΥΝΗ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Αν ΟΙΚΟΙΝΟΙ ἄνθρωποι, ἀκόμα καί μετά τό θάνατό τους, κρίνονται λίγο - πολύ μέ μέτρο τίς προθέσεις τους, ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἱστορίας κρίνεται μέ μέτρο τ' ἀποτελέσματα, κάποτε καί τίς ἀπώτερες συνέπειες, τῶν πράξεών του. Αὐτό δέν πρέπει νά τό ξεχνᾶμε τώρα πού μνημονεύεται στόν παγκόσμιο Τύπο ὁ Λένιν, μέ ἀφορμή τά ἑκατόχρονα ἀπό τή γέννησή του. Ἔπειτα, τέτοιες ἐπέτειοι δέν θά εἶχαν παρά μόνο τυπικό νόημα στόν αἰώνα πού ζοῦμε, ἄν δέν συνοδεύονταν ἀπό τόν ἀντίστοιχο γενικό ἀπολογισμό. Νά κρίνεις ἕναν σπουδαῖο καλλιτέχνη ὡς ἀξία ἀνεξάρτητη, ἐντεταγμένην στήν ἐποχή της, εἶναι νοητό: Ἡ Τέχνη ἐξελίσσεται «κατά παράταξιν». Ἡ πολιτική πράξη ὅμως, μέ τήν πλατύτερη σημασία τοῦ ὅρου, πού ταυτιζόταν ἴσαμε προχτές ἀκόμα μέ τήν Ἱστορία, αὐτή προχωρεῖ μ' ἕναν ἀδυσώπητα διαλεκτικό διασκελισμό. Δέν θά εἶταν ἴσως ὑπερβολή ἄν λέγαμε πώς ζοῦμε καί σήμερα τά ἐπακόλουθα τῆς ἡγεμονίας τῶν Ἀθηναίων στόν Ε' π.Χ. αἰώνα.

Χωρίς καμμιά προκατάληψη πρέπει νά πῶ, ὅτι κανένα ἀπό ὅσα ἐπίκαιρα δημοσιεύματα ἔτυχε νά διαβάσω τώρα τελευταῖα, δέν μοῦ «ἐξήγησε» τόν Λένιν ὅσο μερικές προπολεμικές σελίδες τοῦ Μπερντιάγεφ, κι' ἄς εἶταν ὁ Ρῶσος στοχαστής ἀντιπαλιος δηλωμένος τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ μπολσεβικικοῦ κόμματος καί θεμελιωτή τῆς νέας Ρωσίας. Οἱ σελίδες αὐτές ἔχουν ἐπικριτικό συχνά χαρακτήρα, φω-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τίζονται ὅμως ἐσωτερικά ἀπό κάτι πολύτιμο: Ἀπό μιά γνώση τοῦ θέματος ὀργανική, ἐξ αἵματος, ἀπό ἕνα πνεῦμα ἐθνικῆς συγγένειας πού κάνει ν' ἀποκτοῦν εὐγλωττία ὅλα τά ἱστορικά, κοινωνικά καί φυλετικά συμφραζόμενα, ν' ἀναδίνονται γύρω τους ἐναρμόνιοι φθόγγοι. Πρίν ὅμως θυμίσω αὐτές τίς σελίδες, θά ἤθελα, ἄς εἶναι προτρέχοντας, ν' ἀνακρούσω καί πάλι ἕνα θέμα πού μοῦ φαίνεται ἀξιολογικά πρωταρχικό.

Ἔχει συζητηθεῖ ἄν ὁ σταλινισμός εἴταν ἀναγκαία συνέπεια τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος ἤ μήπως νοσηρή παρέκκλισή του. Ἐκεῖνο πού ἔχει μεγαλύτερη ὡστόσο σημασία γιά τόν σημερινό μας κόσμο, γιά τήν ἱστορική φάση πού διατρέχουμε, εἶναι κάτι ἄλλο, διαφορετικό κάπως, κι' ἄς φαίνεται σχεδόν ταυτόσημο μέ τό πρῶτο: Ἄν ἕνα καθεστώς ὅπως τό δημιουργημένο ἀπό τόν Λένιν, ἐπιτρέπει τή διάβαση σ' ἀνθρώπους τύπου Στάλιν. Ἐδῶ δέν πρόκειται πιά γιά Ἱστορία καί γι' ἀξίες μουσειακές· πρόκειται γιά εὐθύνες ζωντανές ἀπέναντι στήν ἐξοντωτική κρίση τῆς στιγμῆς μας. Ὁ κόσμος εἶναι σήμερα ἀνάστατος, ὅλα τά ὅσια καί τά ἱερά κατασπατιόνται, ξεπουλιόνται, οἱ πόλεμοι καί οἱ ξεσηκωμοί πού συγκλονίζουν τόν πλανήτη μας ἄς μοιάζουν νά ἔχουν χαρακτήρα περιφερειακό· ξεθεμελιώνουν τά πάντα, πέρα ἀπό τά γεωργαφικά τους ἐπίκεντρα· μεγάλες ἐπικράτειες, ὑπερδυνάμεις, κι' ἄς ἡγεμονεύουν, βλέπουν τή νεολαία τους νά κυριεύεται ἀπό ἕνα ἀμόκ καταστροφῆς, αὐτοκτονίας· ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση γυρεύει παντοῦ κάποιον πίνακα νέων ἀξιῶν, ἕνα ἠθικό ἔρεισμα, καί δέν τό βρίσκει. Τί ἔχει συνεισφέρει ἡ ἐξουσία ἡ ἐγκαθιδρυμένη ἀπό τόν Λένιν στά 1917 γιά τήν ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ μολυσματικοῦ πυρετοῦ; Τί μετά τήν ἀποσταλινοποίηση; Τό αἱματοκύλισμα τῆς Οὐγγαρίας, τό δόγμα Μπρέζνιεφ καί τήν θερισμένη τσεχοσλοβακική ἄνοιξη; Ἀναρωτιέται κονένας ἄν, σέ περίπτωση πού θά ὑπῆρχε μιά ἰδεολογία νεώτερη, κοσμοθεωρητικά συγχρονισμένη καί ἠθικά ἀνέπαφη, ἄν λοιπόν θά βρίσκονταν ἀκόμα κομμουνιστές στόν κόσμο. Ἴσως τό πολύ-πολύ τίποτα ἀγκυλωμένοι ἀπό τή χρόνια νεύρωση. Ἀλλά πόσο πλατύτερα θά εἴταν, παντοῦ, τά περιθώρια τῆς ἐλπίδας!

Καί μιάν ἄλλη εὐθύνη ἔχουμε νά φορτώσουμε στό μητρῶο τοῦ πολιτικοῦ πρωτύπου τοῦ δημιουργημένου ἀπό τόν Λένιν, χωρίς μέ ὅλ' αὐτά νά θέλουμε καί ν' ἀμφισβητήσουμε τήν μεγαλοφυΐα του. Ἀλλά αὐτό ἄς τό ἀφήσουμε γιά λίγο ἀργότερα, ἀφοῦ πρίν ἀκούσουμε τόν κριτικό λόγο τοῦ Μπερντιάγεφ.

Ἀρχίζει μέ τήν παρατήρηση πώς ἄν μιά ἐπανάσταση σάν τή μπολσεβικική γινόταν ἀλλοῦ, θά ξετυλιγόταν διαφορετικά. Τήν σφράγισε μέ τρόπο ἀποφασιστικό ἡ προϊστορία τοῦ ἐθνικοῦ της χώρου. «Ὁ ἴδιος ὁ Λένιν — γράφει ὁ Μπερντιάγεφ — ἐμφανίζει ἀπόλυτα τόν ρωσικό τύπο: τό πρόσωπό του εἶναι ἐκφραστικό, πρωτότυπο, ἔχει μιά πολύ ἔντονη ρωσομογγολική σφραγίδα». Εἴταν πνευματικά μονοκόμματος, μονολιθικός, χωρίς αὐτό ν' ἀποκλείει στούς χειρισμούς μιάν εὐλυγισία πού ἔφτανε ὡς τήν καιροσκοπία. Ἀντίφαση; ὑποκρισία; Ὄχι: Ὅλα γι' αὐτόν ὑποτάσσονταν στήν ἐπιδίωξη τοῦ σκοποῦ, τήν ἐπανάσταση, ἰδωμένην συγκεκριμένα ὡς κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Καί δέν εἴταν ἀρχολίπαρος· κάθε ἄλλο: «Φύση ἀφιλόκερδη, ἀφιερωμένη ἀποκλειστικά στίς ἰδέες, δέν εἶχε φιλοδοξία, οὔτε πραγματική ἀγάπη τῆς ἐξουσίας, γιατί συλλογιζόταν ἐλάχιστα τόν ἑαυτό του. Ὅμως ἡ ἀποκλειστική ἐπικράτηση μέσα του μιᾶς καί μόνον ἰδέας, κατέληξε νά συρρικνώσει πνευματικά αὐτό τόν ἄνθρωπο, νά τοῦ προκαλέσει μιάν ἠθική διαστροφή πού τόν ἔκανε ν' ἀποδέχεται γιά τόν ἀγῶνα ὅπλα ἐντελῶς ἀνήθικα».

Στά 1918, ὅταν τό χάος καί ἡ ἀναρχία ἀπειλοῦν τή Ρωσία, ὁ Λένιν θά κάνει μέ τίς ἀγορεύσεις του ὑπεράνθρωπες προσπάθειες νά πειθαρχήσει τόν ξεσηκωμένο λαό, νά «ξορκίσει τίς δυνάμεις τῆς ἀβύσσου». Θά τό πετύχει, ἀλλά «τά μέσα πού θά μεταχειριστεῖ εἶναι τοῦ δυνάστη καί τοῦ τυράννου». Ἔμοιαζε, συνεχίζει ὁ Μπερντιάγεφ — μάρτυρας, ἄς σημειωθεῖ, ἀπό πρῶτο χέρι, συνοδοιπόρος στήν πρώτη μαρξιστική φάση — μέ τούς ἡγεμόνες τῆς παλαιᾶς Μόσχας, μέ τόν Πέτρο τόν Μεγάλο, τούς ἱδρυτές τοῦ ρωσικοῦ δεσποτισμοῦ. «Εἴταν ἰμπεριαλιστής κι' ὄχι ἀναρχικός. Οἱ ἰδέες τοῦ δεσποτισμοῦ βρίσκονται στή βάση ὅλων του τῶν ἀντιλήψεων, συνταιριάζονται μέ τή στενότητα καί τόν μονόπλευρο χαρακτῆρα ὅλων του τῶν γενικῶν ἰδεῶν, μέ τήν ἀσκητική πενία πού συχνά σέ παραξενεύει στόν στοχασμό του, τήν ἁπλότητα πού ἔχουν οἱ κατευθυντήριες γραμμές του, οἱ ὑποταγμένες οὐσιαστικά στή βούληση(...) Ἀπεχθανόταν κάθε λεπτότητα τοῦ στοχασμοῦ καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς».

Φυσικά — θά πεῖ ὁ ἀντίλογος — τέτοιος ἀκριβῶς ἄνθρωπος χρειαζόταν γιά νά πετύχει αὐτό πού πέτυχε. Οὔτε λόγος! Εἶναι ὁ ἄνθρωπος - ὄργανο μιᾶς ἱστορικῆς στιγμῆς, μιά τρομακτική δύναμη συμπυκνωμένη, ἕτοιμη νά σκάσει καί ν' ἀνατινάξει. Τ' ἄλλα εἶναι φυσικά πιά ἐπακόλουθα. «Δέν ἀνεγνώριζε τήν ἀρχή τῆς πλειοψηφίας — παρατηρεῖ ὁ Μπερντιάγεφ — ἀλλά τῆς διαλεχτῆς μειοψηφίας». Σ' αὐτό βάσισε, ὅπως ξέρουμε, τήν ἰδιομορφία τοῦ κόμματος τῶν μπολσεβίκων. Εἶναι αὐτός πού ἔμπασε στήν πολιτική ἱστορία τήν ἔννοια «ἐπαγγελματίας ἐπαναστάτης». Δημιούργησε ἔτσι ἕνα ὄργανο πάλης μέ πειθαρχία στρατιωτική, πρακτικά ἀπροσμάχητο, μόνο πού (μιλάει καί πάλι ὁ Μπερντιάγεφ) κἀ δικτατορία ξεπηδοῦσε φυσιολογικά ἀπό τίς ἀντιλήψεις τοῦ Λένιν, ἤ κάλλιο ἡ κοσμαντίλησή του εἶχε οἰκοδομηθεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς δικτατορίας. Ἀξίωνε τή δικτατορία ἀκόμα καί στήν περιοχή τῆς φιλοσοφίας, ὅπου δέν ἀνεγνώριζε σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τόν στοχασμό παρά μόνο τήν πειθαρχία τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ».

Δικτατορία τοῦ προλεταριάτου κατά Μάρξ, πού μεταβάλλεται σέ δικτατορία τῆς μπολσεβικικῆς, ὀργανωμένης μειοψηφίας κατά Λένιν. Δικτατορία τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου, ἔπειτα, πάνω στό κόμμα. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὅλα ἔρχονται καταποδιαστά: Ὁ Γενικός Γραμματέας Στάλιν πού διογκώνεται βαθμιαῖα ἀλλά κι' ἀνυπόμονα σέ ὑποψήφιο δικτάτορα τῶν δικτατόρων. Οἱ δολοπλοκίες, οἱ μηχανορραφίες, ἡ καμαρίλλα, οἱ παλατινές συνωμοσίες, οἱ σκηνοθετημένες δίκες, οἱ δολοφονίες, τά στρατόπεδα συγκεντρώσεως, ἡ προσωπολατρία, τ' ἁμαρτήματα πού ἄρχισαν ὡς προπατορικά γιά νά καταλήξουν ἐνδημικά. Τί πρότυπο νά δώσει πιά αὐτή ἡ «νέα τάξη» στόν κόσμο; Καί τί ἔχει ἀπομείνει ἀπό τήν ἀρχική ἀρετή; Μᾶς τό λέει ὁ Χρουστσώφ στήν περίφημη Μυστική Ἀναφορά του: «Ἀπό τά 139 μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πού εἶχαν ἐκλεγεῖ στό 17ο Συνέδριο (τό «Συνέδριο τῶν νικητῶν»), 98 τουφεκίστηκαν, δηλαδή τό 70%». Πῶς ν' ἀδικήσει κανένας τόν Μπερντιάγεφ ὅταν γράφει: «Ὁ Λένιν στάθηκε ἐχθρός τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὅπως στάθηκε κι' ἐχθρός τῆς δημοκρατίας. Κατά τοῦτο εἶναι ὁ ἄνθρωπος μιᾶς νέας ἐποχῆς, τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπαναστάσεων, ὄχι μόνο τῆς κομμουνιστικῆς ἀλλά καί τῆς φασιστικῆς. Ὁ Μουσσολίνι κι' ὁ Χίτλερ θ' ἀντιγράψουν ἀπ' αὐτόν. Ὁ Στάλιν ὕστερα, θά ἐνσαρκώσει τόν τέλειο τύπο τοῦ δικτατορικοῦ ἡγέτη. Ἄν ὁ λενινισμός δέν ὑπῆρξε φασισμός, ὁ σταλινισμός μοιάζει κιόλας νά προσεγγίζει κάπως αὐτόν τόν τύπο».

Κάπως; Ἀπό τήν ἄποψη τῶν μέσων, πολύ. Κι' ἄν δέν εἶναι τά μέσα πού προσδιορίζουν τό περιεχόμενο, τότε ἔχουμε χρέος νά δεχτοῦμε ὡς ἠθικό ἀξίωμα τό δόγμα: ὁ σκοπός ἐξαγιάζει τά μέσα. Ἄν ὑπάρχει ἕνα ναυάγιο μέ βαρύτητα κοσμοϊστορική στόν αἰώνα μας, αὐτό εἶναι ἡ ἀποκάλυψη πώς οἱ ἰδέες, ἐφαρμοσμένες σέ πολιτικά συστήματα, καθεστῶτα, δέν ἀλλάζουν τούς ἀνθρώπους. Ὁ ἄνθρωπος ἐκκρίνει ἰδέες, οἱ ἰδέες δέν ἐκκρίνουν ἄνθρωπο. Μέσα στά πιό θεάρεστα συστήματα, ὁ φαῦλος, ὁ κόλακας, ὁ τυχοδιώκτης, ὁ κατεργάρης, ὁ ματαιόδοξος, ὁ ἐκμεταλλευτής, ὁ χυδαῖος, ὁ πονηρός, θά βροῦν τρόπο νά ἐπωφεληθοῦν, νά γίνουν ἀρεστοί, «χρήσιμοι», νά ἐπικρατήσουν. Πίσω ἀπό τό δράμα τοῦ ἀνθρώπου κρύβεται ἕνα πρόβλημα ὀντολογικό ὄχι τῶν ἰδεῶν ἀλλά τῶν ψυχῶν. Γι' αὐτό, σωστά ξέκρινε ἀνέκαθεν ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση πώς ἡ μυστηριώδης ἀρχή πού τήν προσδιορίζει δέν εἶναι ἡ ἰδέα, μέ πηγή της τόν ἐγκέφαλο, ἀλλά κάτι ἄλλο, ἀπροσδιόριστο· θυητό; Πάντως τόσο ἀσύλληπτο πού νά μοιάζει ἀθάνατο. Τό εἶπανε «ψυχή».

Ὁ Λένιν στό πάνθεο τῆς Ἱστορίας; Καί δέβαια. Τῶν μεγάλων; Δυναμικά, ναί. Ἀλλά καί εἰσηγητής ἑνός προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, πού μᾶς κατατρύχει σήμερα, ἀποδιοργανώνει ἠθικά τόν κόσμο τῶν διαδόχων μας, ἐξωθεῖ στήν ἔσχατη ἀπελπισία, ὅπως ὅλες οἱ πολύ μεγάλες διαιωνίστρες. Ὁ δαιμόνιος, νικηφόρος αὐτός ἐπαναστάτης ξεπούλησε τήν ἐλπίδα γιά ὁλόκληρο τόν αἰῶνα μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 2 Μαΐου 1970

1_42

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΑΡΣΙΑΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΛΑΒΕΙ κανένας τόν ἐπαναστατισμό τῆς ἐποχῆς μας, ὄχι τόσο τόν πολιτικό, πού δέν εἶναι ὁ βαθύτερος, θά πρέπει ν' ἀνατρέξει σ' αἰτίες ἀπώτερες. Μιλᾶμε ἐδῶ γιά τά φουσκωμένα κύματα πού ἀναταράζουν κάθε τόσο τήν συμβατική ἐπιφάνεια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καί στά δύο ἡμισφαίρια, χωρίς νά γίνονται νοητά, δηλαδή χωρίς νά φαίνονται ἐξηγήσιμα μέ τρόπο λογικό στά μάτια τῶν φιλήσυχων, ἀραγμένων ἀνθρώπων. Μιά καλή ἀφετηρία γιά ἕνα σωστό ἀντίκρυσμα τοῦ φαινομένου εἶναι τό θέμα πού μᾶς ἀπασχόλησε προχτές. Τό θίξαμε, οὔτε ἰδέα πώς θά τό ἐξαντλούσαμε. Ὁ Λένιν, ἐκφραστής μιᾶς στιγμῆς πού μοιάζει νά ὁλοποιεῖ μέ τρόπο ἐπιθετικό τή θέληση τῆς Ἱστορίας, εἶναι ἀπό τίς μορφές ἐκεῖνες πού στέκονται παραστατικά, συμβολικά, στό κατώφλι τοῦ καιροῦ μας.

Ἀλλά ἀφοῦ δέν περιοριζόμαστε σήμερα στά πολιτικά ρεύματα, γιατί ὁ Λένιν; Ἡ ἐξήγηση εἶναι ἁπλούστατη: Γιατί τό καθεστώς πού ἐγκαθίδρυσε ἐκεῖνος, εἶχε κατά τήν ἐξέλιξή του ἐπιπτώσεις ἀπροσμέτρητες, ἄμεσες κι' ἔμμεσες, στόν ἀπό τότε κ' ὕστερα—προπάντων ὕστερα—κόσμο. Τό ὑπαινιχθήκαμε καί προχτές. Σήμερα θά πιάσουμε ἀπό ἄλλην ἄκρη τό νῆμα.

Δέν ἔχει συνειδητοποιηθεῖ ἴσως ὅτι τά ἐπαναστατικά ρεύματα τοῦ Νέου καί τοῦ Παλαιοῦ κόσμου, τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Εὐρώπης, ἀντιστοιχοῦν σήμερα, σέ κλίμακα οἰκουμενική, σέ ὅ,τι ὁ μηδενισμός κι' ὁ ἀναρχισμός ἐξέφρασαν γιά τήν τσαρική Ρωσία. Ἡ μεγέθυνση εἶναι φυσική, ἀνάλογη μέ τίς σύγχρονες διαστάσεις. Τά ρωσικά ἐκεῖνα κινήματα τοῦ 19ου αἰῶνα, συνηθίσαμε νά τά ἐντάσσουμε σ' ἕναν γεωγραφικό χῶρο συγκεκριμένο, ἰδιότυπο, νά τά βλέπουμε σχεδόν σάν ἐξωτική βλάστηση μιᾶς μακρυνῆς γῆς. Παλαιότερα μάλιστα, τά ἔπαιρναν ὡς κάτι δεδομένο, ἀπέφευγαν νά τούς ζητάνε ἄλλην ἐξήγηση ἀπό τήν γενικότατη τῆς δυσφορίας γιά τόν δεσποτισμό μιᾶς χώρας καθυστερημένης, μισοασιατικῆς· τά ἔβλεπαν ὡς ψυχολογικές ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀνθρώπινης φυλῆς σχεδόν ἀκατανόητης, ἤ τῆς λεγόμενης «ρωσικῆς ψυχῆς». Ὁ Τουργκένιεφ, ὁ Ντοστογιέφσκι, ὁ Γκόρκι ἀργότερα, παρά τή θέλησή τους, μᾶς βοήθησαν νά τά κατατάξουμε στό κεφάλαιο τοῦ «γραφικοῦ», νά τά βλέπουμε ὡς λογοτεχνία.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πολύ διαφορετική. Οἱ συνειδησιακές κρίσεις πού συντάραξαν τή Ρωσία τοῦ 19ου αἰῶνα πηγαίνουν βαθύτερα ἀπό τίς εἰδικές πολιτικές συνθῆκες της· ἐκφράζουν μιάν ἀναστάτωση ἀπό τά ἔγκατα μπροστά στό πρόβλημα τοῦ Κακοῦ κι' ἀπέναντι σ' ἕνα σύμπαν ἀκατανόητο μέ τά καθιερωμένα ἠθικά καί πνευματικά μέτρα. Τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἴταινε τό κατώφλι πού ἔβαζε τόν Ρῶσο διανοούμενο ἀντιμέτωπον στά ἔσχατα ἐρωτήματα. Ἀλλά καί ἡ ἀλληλουχία τῶν θεμάτων γινότανε στενή ἀπό τή στιγμή ὅπου τήν ἀπορία τή διετύπωνε ὁ ἄνθρωπος φορέας μιᾶς ἐγκόσμιας μοίρας. Δεσποτισμός—ἐξουσία τοῦ Κακοῦ—ὁ ἄνθρωπος ἀβοήθητος—γιατί αὐτή ἡ παγκόσμια τάξη;

Ὁ Μπερντιάγεφ, καλός καί πάλι ὁδηγός μας σ' αὐτά τά θέματα, γιατί εἶναι αὐθεντικός, γράφει: «Τί εἶναι, πραγματικά, ὁ μηδενισμός, ἄν ὄχι μιά διέξοδος ἀπό ἕναν κόσμο βαλτωμένον μέσα στό Κακό, ἕνα ξερρίζωμα ἀπό τήν οἰκογένεια κι' ἀπό ὅλες τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες ζωῆς;». Κι' ὁ βαθύτατα, δηλαδή ἀφανάτιστα, θρησκευόμενος αὐτός στοχαστής, προσθέτει τήν καίρια παρατήρηση πώς ὁ ρωσικός μηδενισμός «πρέπει νά θεωρηθεῖ θρησκευτικό φαινόμενο». Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι στίς τάξεις του ἔχουν θητέψει ἀπόφοιτοι τῶν ἱερατικῶν σχολῶν, παπαδοπαίδια: Ὁ Ντομπρολιούμπωφ κι' ὁ Τσερνιτσέφσκι ἀντιπροσωπεύουν αὐτή τήν πλευρά, τή λαϊκή, ὅπως ὁ Πισάρεφ τήν συμβολή τῆς ἀριστοκρατίας (πρότυπο τοῦ Τουγκένιεφ γιά τόν Μπαζάρωφ τοῦ «Πατέρας καί γιοί»). Εἶναι ἡ γενιά τοῦ '40. Ἡ γενιά τοῦ '60—'70 θά δώσει τούς ἀναρχικούς: Νετσάγιεφ (πρότυπο, μαζί μέ τούς ὀπαδούς του, γιά τούς «Δαιμονισμένους» τοῦ Ντοστογιέφσκι), Μπακούνιν, Τκάτσεφ, Γελιάμπωφ. Ὅταν θά ἔρθει στή Ρωσία ὁ μαρξισμός, θά πολεμήσει μέ πεῖσμα αὐτές τίς τάσεις, γιά νά πειθαρχήσει τόν ἀκατεύθυντο ἐπαναστατισμό τους, νά τόν ὁπλίσει μέ ἀποτελεσματικότητα, ἀλλά καί θ' ἀπορροφήσει ἀθελά του, θ' ἀφομοιώσει ὁρισμένα τους χαρακτηριστικά, τά πιό ρωσικά. Ἴσως τό κυριώτερο νά εἶναι ἡ θέληση ν' ἀποτελέσει αὐτός ὁ ἀθεϊστής, μιά νέα θρησκεία.

Γιά νά πετύχει τήν ἐπανάσταση ὁ Λένιν, ἐξερώσισε τόν μαοϊσμό. Τό ἀπώτερο ἀντίτιμο θά εἶταν ἡ διάφευση μερικῶν δυτικοερωπαϊκῶν ἐλπίδων γιά ἕναν καλλίτερο κόσμο. Τό κομμουνιστικό καθεστώς ἐμφανίζεται στό ἑξῆς βαμμένο μέ τά ἐθνικά του χρώματα. Ὄχι μάνον, ὅπως θ' ἀποδειχτεῖ στόν πόλεμο, μέ τήν ἐθνικιστική του ὑποτροπή, ἀλλά καί μέ τόν διεθνισμό ἐκεῖνον τῆς θεωρίας πού μεταβάλλεται σέ ἱμπεριαλισμό, μέ τό κληρονομικό στίγμα τῆς ἀπολυταρχίας, μέ τήν ἁπλοϊκή προσήλωση σ' ἕνα ἱερατεῖο πού διαθέτει τό ἀλάθητο, μέ τή δημιουργία εἰδώλων πού διαδέχονται τά πρότυπα Ἰδάν ὁ Τρομερός, Πέτρος ὁ Μέγας «Ὁ μπολσεβικισμός —γράφει ὁ Μπερντιάγεφ—εἶναι πιό παραδοσιακός ἀπ' ὅσο τό φαντάζεται κανένας· βρίσκεται ἐναρμονισμένος μέ τήν αὐθεντική ἱστορική πρόβαση τῆς Ρωσίας. Στήν πραγματικότητα, συντελέστηκε μέσα του ἕνας ἐκρωσισμός κι' ἕνος ἐξανατολισμός τοῦ μαρξισμοῦ (...) Ὁ κομμουνισμός ἀποδείχτηκε πώς εἶταν ἡ ἀναπότρεπτη μοῖρα τῆς Ρωσίας, μιά ἐσωτερική στιγμή τοῦ πεπρωμένου της». Ὑποθέτω πώς κανένας δέν θά θεωρήσει τήν ἀπόφανση τούτη μισαλλόδοξη.

Καί τώρα προβάλλει τό ἐρώτημα: μποροῦσε νά γίνει διαφορετικά; Τί ἀξία ὅμως ἔχει γιά τήν Ἱστορία, πού εἶναι ἡ σοφία τοῦ συντελεσμένου, ν' ἀναρωτηθοῦμε ποιά θά εἴταν ἡ πορεία τοῦ κόσμου σήμερα ἄν ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση εἶχε γίνει σ' ἕναν ἀπό τούς χώρους πού εἶχε προβλέψει ὁ Μάρξ, τούς βιομηχανικά ἀνεπτυγμένους, κι' ὄχι στήν ἀγροτική Ρωσία; Τήν Ἱστορία τήν διέπει ἕνας ὡμός πραγματισμός. Καί ναί μέν ὁ ἄνθρωπος τῆς ζητάει ἐπίμονα ἕνα νόημα, αὐτό ὅμως δέν σημαίνει τίποτα περισσότερο παρά πώς διά τῆς Ἱστορίας ζητάει νά βρεῖ τό νόημα τῆς μοίρας του. Δέν τό βρίσκει. Νά ψέξουμε τόν Λένιν γιατί ἐξερώσισε τόν μαρξισμό εἶναι σάν νά τόν ψέγουμε γιατί πέτυχε. Ἄλλο ἐννοούσαμε ὅταν γράφαμε προχτές πώς ὁ Λένιν ξεπούλησε τήν ἐλπίδα. Ἐννοούσαμε πώς ἕνα πολιτικό κίνημα πού ἀποβλέπει στήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ὄχι γιά τήν ἐξουσία ἀλλά μέ σκοπό ν' ἀνοίξει ἔτσι καινούργιο κεφάλαιο στά πεπρωμένα τοῦ ἀνθρώπου, προσδιορίζεται ἀναγκαστικά ἀπό δύο φάσεις, δύο χρόνους ἄς ποῦμε καλύτερα. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ ἐπιθετικός, ὁ πρῶτος. Ὁ δεύτερος, ὁ θεμελιωτικός, δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά ὑποτάσσεται στήν στενή λογική τοῦ ἐπιθετικοῦ· μπροστά του αὐτός ἔχει τό μέλλον, καί τό μέλλον ὑπαγορεύει τίς δικές του δεσμεύσεις, πού δέν εἶναι μόνο πρακτικές, εἶναι καί ἠθικές. Νά φανεῖς σκληρός στήν ἀρχή, τό καταλαβαίνει ὁ καθένας: ἡ δύναμη τῶν πραγμάτων τό ἐπιβάλλει. Θά κριθεῖς ὅμως στή δεύτερη φάση, ἐκεῖ θά δώσεις τίς ἐξετάσεις σου, πού θά δικαιώσουν ἤ ὄχι καί τήν πρώτη φάση.

Τό καθεστώς πού ἐγκαθίδρυσε ὁ Λένιν ἀντιμετώπισε τό κύριο πρόβλημά του μετά τή νίκη ἀκριβῶς. Εἶναι ἡ φάση ὅπου ἡ Ἱστορία στήνει τίς πιό χαιρέκακες παγίδες της. Ἄν στή φάση αὐτήν μεταφέρεις, ἔστω κι' ἐξαναγκασμένος ἀπό ἀντικειμενικές συνθῆκες, τίς μεθόδους τῆς ἐπιθετικῆς στιγμῆς, τότε νομοθετεῖς ἀρχές πού σέ καταδικάζουν. Μπαίνεις στόν φαῦλο κύκλο τοῦ κόσμου πού πολέμησες, προσχωρεῖς στίς μεθόδους του ἤ, ἀκόμη χειρότερα, διαιωνίζεις γιά νά σταθεῖς τίς ἀπανθρωπίες πού μεταχειρίστηκες γιά ν' ἀνέβεις. Ἡ ἐπιθετική στιγμή δέν δημιουργεῖ ἠθικό κανόνα, ἡ ἐξουσία ὅμως δημιουργεῖ. Τό καθεστώς τοῦ Λένιν ἡ ὑστεροφημία δέν τό κατεδίκασε γιά ὅ,τι ἔκανε κατά τήν ἐπανάσταση· τό κατεδίκασε γιά τά ἀπό ἐκεῖ καί πέρα.

Θά μᾶς ποῦν πώς αὐτό εἴταν ἀναπόφευκτο. Ἀλλά τότε εἶναι ἀναπόφευκτη ἐξ ὁρισμοῦ ἡ διάφευση τῆς κάθε ἰδεολογίας. Ἄν ὁ συνειρμός τῶν περιστάσεων ἀποτελεῖ κύκλωμα πού σ' αἰχμαλωτίζει, ἄν ὁ δεσποτισμός, ὁ ὁλοκληρωτισμός, ἡ μυστική διπλωματία, ἡ διεθνής συναλλαγή, ὁ καιροσκοπισμός, ἡ ἄρνηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου, τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, εἶναι ὅροι ἀμετακίνητοι, τότε ἀπομένει ἀκάλυπτη ἡ ἀρχική ἐπαγγελία. Καί μή μᾶς ποῦν, ὅπως ἔλεγαν ἴσαμε πρίν ἀπό τόν πόλεμο, πώς ὅλ' αὐτά εἶναι συνέπειες τῆς ἐπιβολῆς τοῦ κομμουνισμοῦ σέ μιά μόνο χώρα, ἐνῶ ἡ θεωρία προέβλεπε παγκόσμια ἐπανάσταση· γιατί βλέπουμε σήμερα τί γίνεται μέσα στό ἀνατολικό στρατόπεδο. Διεσπασμένο σέ ἰσάριθμες μέ τίς ἐπικράτειες πού τό συναπαρτίζουν ἑστίες, πέρα ἀπό τούς δύο κύριους κι' ἀντίμαχους πόλους Ρωσία — Κίνα, ἐμφανίζει μικρότερες δυνάμεις νά κρατιῶνται δέσμιες μέ τήν πειθώ τῶν ὅπλων. Κάποιο κεντρικό πρόβλημα λοιπόν δέν ἔχει λυθεῖ. Ὁ Λένιν πέτυχε μόνο τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Εἴταν πολύ, ἀλλά ὄχι ἀρκετό.

Ἡ μακρυά αὐτή παρέκβαση μᾶς στάθηκε ἀναγκαία γιά νά φτάσουμε στήν ἀφετηρία μας, τόν μηδενιστικό ἐπαναστατισμό πού χρωματίζει τά διάφορα νεανικά κινήματα στόν ἔξω κόσμο. Τό πιό ἐπώνυμο εἶναι τό φαινόμενο «χίππυς», πολύ πιό σύνθετο στήν οὐσία του ἀπό ὅσο φαίνεται στά μάτια τοῦ ἀνύποπτου νοικοκύρη. Οἱ φοιτητικές ταραχές στή Γαλλία, στή Γερμανία, σ' ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες, δέν εἶναι ξένες στή βασική ψυχολογία πού προσδιορίζει τόν κόσμο τόν φορτωμένο μέ τίς ἀνομίες καί μέ τ' ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Ἀπορροῦν πολλοί γιατί παιδιά εὔπορων οἰκογενειῶν, κατά τό πλεῖστο, ἐκφράζονται σ' αὐτά τά κινήματα. Ἀλλά ἐδῶ βρίσκεται ἴσα - ἴσα τό πιό διαφωτιστικό. Ὁ μαρξισμός εἶχε σταματήσει στό βιωτικό ἐπίπεδο, τό ἐπίπεδο τοῦ μεροκάματου. Ὁ σύγχρονος μηδενισμός, καρπός κόσμου τεχνολογικά προηγμένου, ἔχει πάει πολύ πιό μακρυά, ἔχει ἰδεῖ πιό μέσα. Ἔνιωσε πώς ἡ θεωρία τῆς ὑπερξίας, ὁσοδήποτε ἀληθινή, δέν ἐξαντλεῖ τό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου.

Νά γιατί παύει πιά νά μπορεῖ νά βοηθήσει τίς ἀνήσυχες συνειδήσεις ὁ στερεωμένος σ' ἐξουσία, ὁ κρίσιμα ἐκτεθειμένος, διαλεκτικός ὑλισμός.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 6 Μαΐου 1970

1-43

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΑΝΟΙΞΙΑΤΙΚΟ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΟΤΑΝ ἀνθίζουν οἱ πασχαλιές, ἕνα ἀλλόκοτο μικρό ἔντομο μέ μεγάλα φτερά πού ὅλοι τό ξέρουν καί δέν τό ἔχει ἰδεῖ κανένας, ξεκορμίζει ἀπό τά φυλλοκάρδια ἑνός φίλου μου —μπορεῖ νά εἶναι κι' ἐχθρός μου—, πηγαίνει νά χοροπηδήσει μεθυσμένο, σάν τίς πεταλοῦδες, ἐδῶ - ἐκεῖ στά στενά μιᾶς συνοικίας πού πιά δέν ὑπάρχει. Εἶναι ἡ Πλάκα. Εἴταν. Ἀκόμα τότε δέν εἶχε γίνει σκηνογραφία γιά τουρίστες· οἱ φτωχοταβέρνες της ἔστρωναν στό τσίγκινο τραπέζι ἐφημερίδα, οἱ καλλίτερές τους τραπεζομάντηλο ἀσπροκόκκινο καρρώ, οἱ καφενέδες της νύσταζαν, τ' ἀραιά φανάρια της ἀγρυπνοῦσαν, ἔρημα σάν ξωκλήσια εἶτανε κάτω ἀπό τόν ἔναστρο κουμπέ τῆς νύχτας τά σταυροδρόμια της. Τό ἔντομο λοιπόν πού λέω, μεγάλος ἐξερευνητής τοῦ Χρόνου, πηγαίνει καί τώρα νά βρεῖ μιά Πλάκα σαράντα χρόνια πίσω. Τή βρίσκει. Τόσο εἶναι στοιχειωμένο. Ἕνα ἔντομο ἀπό γενετῆς στοιχειωμένο, δέν εἶναι αὐτό πού οἱ ἄνθρωποι τό λένε ψυχή;

Ἄς μήν ἀνησυχήσει ὁ ἀναγνώστης, δέν θά ὑμνήσω μιά Πλάκα περιχυμένην μέ τά σορόπια τῶν ἐλαφρῶν τραγουδιῶν. Θά τοποθετήσω ἐκεῖ, ἐπειδή εἴταν ἐκεῖ τοποθετημένο, ἕνα φιλολογικό ἄντρο τοῦ 1932. Στήν ὁδό Δαιδάλου, ὁ ποιητής Ἀπόστολος Μελαχρινός εἶχε νοικιάσει ἕνα ὑπόγειο σέ κατοικία μεγάλην, ὁλοκαίνουργια, καί εἶχε ἐγκαταστήσει τό γραφεῖο του, μαζί ἕνα μικρό στοιχειοθετήριο γιά τό περιοδικό «Ὁ Κύκλος», τόν ὁμώνυμο ἐκδοτικό οἶκο, τά γραφεῖα τῆς νεοσύστατης τότε Ἑταιρίας τῶν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ὅλ' αὐτά σ' ἑνάμιση δωμάτιο μέσα. Στό βάθος ἀριστερά, μποροῦσες ν' ἀποθαυμάσεις ἕνα κοιλαράδικο γυαλιστερό ἔπιπλο, ἕνα «μπαγιού», τελευταῖο ὑπόλειμμα τοῦ πάλαι ποτέ πλούτου τοῦ Μελαχρινοῦ στήν Πόλη. Τ' ἀπόβραδα,

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΑΝΟΙΞΙΑΤΙΚΟ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

συχνάζαμε ἐκεῖ λογῆς - λογῆς μανιακοί τῆς πέννας, ἡλικιωμένοι καί νεαροί, διάσημοι κι' ἄσημοι, ἀρσενικοί καί θηλυκοί, ἰσορροπημένοι κι' ἀνισόρροποι. Ἡ ἀρετή τοῦ ὑπόγειου τῆς ὁδοῦ Δαιδάλου εἴτανε πώς εἶχε κατορθώσει, χάρη στόν Μελαχρινό, νά συγκεντρώνει τά πιό παράταιρα στοιχεῖα. Οἱ γενιές συνέπλεαν ἁρμονικά. Ἀργά τά βράδια τήν ἄνοιξη, ὁ Μιλτιάδης Μαλακάσης μ' ἔπαιρνε νά πᾶμε πίσω ἀπό τό Ζάππειο, ἔξω ἀπό τόν Κῆπο, ν' ἀκούσει τ' ἀηδόνι.

Ἀλλά οἱ νέοι τῆς ἴδιας γενιᾶς εἶναι φυσικό νά συνδέωνται περισσότερο μεταξύ τους. Συντροφιά μου ἰδιαίτερη στήν ὑπόγεια ἀφετηρία τῆς ὁδοῦ Δαιδάλου ὁ ποιητής Καῖσαρ Ἐμμανουήλ. Πρέπει νά πῶ ἐδῶ δυό πράγματα: Πρῶτο πώς δέν θά τόν νεκρολογήσω γιατί δέν εἶναι τέτοια, ἀρκετά δηλαδή κυριαρχημένη, ἡ διάθεσή μου τῆς στιγμῆς. Καί νά εἴταν ὅμως, πῶς θά μποροῦσα, ἀφοῦ δέν ἔχω τήν ἁρμοδιότητα; Ποτέ δέν ἐπέτρεψα στόν ἑαυτό μου, προκειμένου γιά ποιητή, ἄλλο ἀπό τό νά τόν ἀγαπῶ ἤ νά μοῦ εἶναι ὀργανικά ξένος. Τό δεύτερο πού ἔχω νά πῶ, εἶναι πώς ὅταν προχτές τό βράδι ἔτυχε ν' ἀκούσω πώς ὁ Καῖσαρ Ἐμμανουήλ πέθανε, ἕνας ξαφνικός ἄνεμος ἦρθε νά μέ λυγίσει. Ξεσκεπάστηκε μαζί, κάπου, ἕνα θυμιατήρι, ἀναδόθηκαν ἀπό τή λίγη του στάχτη ἀπολησμονημένα ἀρώματα. Αὐτά θέλω νά περισυλλέξω ἐδῶ, ἄν τό μπορέσω. Μόνο πού, πρίν, ἔρχονται στό νοῦ μου, δέν ξέρω γιατί, ἀσυνάρτητα, κάποιοι στίχοι τοῦ Σολωμοῦ: «Λευτεριά, γιά λίγο πάψε — νά χτυπᾶς μέ τό σπαθί — τώρα σίμωσε καί κλάψε...». Πρέπει νά κάνουμε κόμπο τήν καρδιά μας κι' ὅταν εἶναι νά τήν ξαλαφρώνουμε.

Ὁ Καῖσαρ Ἐμμανουήλ ἀνήκει σέ μιά γενιά ἀποδοκιμασμένη. Ὅταν λέω ἐδῶ γενιά, θέλω νά πῶ ρεῦμα ἀνθρώπινο, ὅπως μιλᾶμε γιά νεροσυρμή. Ἡ ἴδια κληρουχία τράβηξε ἀμέσως ὕστερα ἄλλους δρόμους, ἔγραψε ἕνα χρονικό πού ξέγραψε τό ἀμέσως προηγούμενο. Αὐτά ὅμως ἀνήκουν στήν Κριτική καί στήν Ἱστορία, ἐγώ δέν κάνω μήτε τό ἕνα μήτε τ' ἄλλο, ἐγώ γύρεψα μόνο τήν ἄδεια ν' ἀναπολήσω. Σέ πρώτη ἐντύπωση λοιπόν ὁ Καῖσαρ εἴταν ὁ κομψός νέος τῆς ἐποχῆς. Κάπως ἐξεζητημένα ἴσως. Μαλλί κολλητό μαῦρο, σάν κράνος γυαλιστερό βαθειά φορεμένο, κοστούμι ἀτσάκιγο, τά καλοκαίρια δίχρωμο σκαρπίνι τῆς ὥρας, πάντοτε φρεσκοξυρισμένο τό δασύ πηγούνι, καί μάτια σχιστά, μαῦρα, μακρουλά, «ὑγρά» τά λέει ὁ «Μαραμπού» στό ποίημά του «Γράμμα στόν ποιητή Καίσαρα Ἐμμανουήλ». Εἶχανε, πραγματικά, ἕνα βροχερό βάθος, πού ἔπαιζε μέ μιά φευγαλέα εἰρωνεία σά χαμόγελο τοῦ ἀπόβροχου. Ὅταν τά γνώρισα, εἶχαν ἀρχίσει κιόλας νά τά πνίγουν τά δυνατά ὑπνωτικά Μοῦ τό ξομολογιόταν ὁ ἴδιος, κουρασμένος, ἀποκαμωμένος ποιός ξέρει ἀπό ποιόν ἐνδόμυχο ἀγώνα, ἀνήμπορος ν' ἀντισταθῆ.

Ναρκισσισμός θά ποῦν οἱ ἄλλοι. Χρωστάω νά μαρτυρήσω πώς ἡ ἰσχνή ἐκείνη ἀνθρωποσυρμή εἶχε γνησιότητα, κάτι τό ἀπό γενετῆς κατεστραμμένο μέσα της, μιά νοσηρή ὑπερευαισθησία, κι' αὐτό μπορεῖ νά μή τήν ὅπλισε γιά τήν Ἱστορία, τήν ὅπλιζε ὅμως γιά τή μαρτυρία μιᾶς ἐποχῆς. Ὄχι ἀμελητέας ἐποχῆς, ἄν τήν Ἱστορία δέν τή γράφει ἀποκλειστικά τό δίκηο τοῦ ἰσχυρότερου. Τό δηλητήριο αὐτοκαταστροφῆς τοῦ Ἐμμανουήλ εἴτανε κρυμμένο μέσα σ' ἀριστοκρατική δαχτυλιδόπετρα. Τή φοροῦσε ἐκεῖνος μέ πικρό, κρυφό καμάρι, Ἐξωτερικά, εἴταν προικισμένος μέ ὅ,τι χρειαζόταν τότε γιά ν' ἀρέσει ἕνας νέος. Θ' ἀνατρέξω καί πάλι στόν Ν. Καββαδία, τόν πνευματικό ἀναδεξιμιό τοῦ Ἐμμανουήλ πού τοῦ προλόγισε τά «Μαραμπού»: «Κάτι πού θἄκανε τά ὑγρά παράδοξά σας μάτια — πού ἀδρές μαθήτριες τ' ἀγαποῦν...». Ἐκεῖνο τόν καιρό, ν' ἀγαποῦν τά μάτια σου οἱ κοπέλες εἴταν ὑπόσχεση νίκης, γιατί ὁ ἔρωτας εἶχε σημασία συμβολική. Γιατί λοιπόν ὁ Καῖσαρ Ἐμμανουήλ νά κρύβει μέσα του τήν ἀπόγευση τῆς ἥττας;

Ἕνας στίχος του μοιάζει νά ἔχει περισωθεῖ ἀπό τό ναυάγιο: «Φαίνεται πιά πώς τίποτα — τίποτα δέν μᾶς σώζει». Τόν ἔχει βάλει μότο ὁ Καββαδίας στό «Γράμμα» του. Ὁ ἴδιος πάλι ὁ Ἐμμανουήλ, μιλάει στόν πρόλογο τῶν «Μαραμπού» γιά «διαβρωτική αὐτοανάλυση», «ἀμφιβολία τῆς γνώσεως μέ τά ἐφιαλτικά της ἐρωτήματα», ἀποκαλεῖ τήν ποίηση «κομψή νεύρωση». Τά λόγια αὐτά, σήμερα, ἀναδίνουν ἦχο «φιλολογίας», τό ξέρω· γιατί ὅμως νά λησμονοῦμε πώς τά λόγια φθείρονται πιό γρήγορα ἀπό τίς ἔννοιες; Οἱ ἄνθρωποι συχνά συγχέουν δυό κατηγορίες ἐντελῶς διαφορετικές: ἐκείνους πού πέτυχαν νά συμφιλιωθοῦν μέ τήν ἀρρώστια τους καί νά τήν ἀγαπήσουν, ἐπειδή ταυτίστηκε μέ τή βαθύτερή τους μοίρα, κι' ἐκείνους πού τήν ὑποκρίνονται, τήν κάνουν πόζα. Ὁ Καῖσαρ Ἐμμανουήλ δέν εἴταν ἀπό τούς δεύτερους, γιατί αὐτό δέν τοῦ χρειαζόταν.

Ὑπάρχει ὅμως, θά μοῦ ποῦν, κι' ὁ θυρωνισμός — χωρίς τό δαιμόνιο τοῦ Μπάϋρον. Καί πάλι ἀπαντῶ: αὐτά ἐνδιαφέρουν τήν Ἱστορία· ἐδῶ ἕνας συγγραφέας καταθέτει γιά μιάν ἐποχή. Ἡ Κριτική ἀποτιμᾶ μέ μέτρο τήν μεγαλοφυΐα, ὁ χρονικογράφος μελετάει μέ μέτρο τήν γνησιότητα. Μιά ἐποχή δέν συνοψίζεται σ' ἀνθολογία. Παίρνει τό μυστικό της μαζί της, ἀγύριστα. Οἱ ἀνθολογίες εἶναι ἀπολιθώματα πού πλουτίζουν τά μουσεῖα γιά σκοπό διδακτικό. Μνημειώνουν σέ κρύο μάρμαρο τόν παλμό τῆς ζωῆς. Μιά ἐποχή πεθαίνει γιά πάντα ὅταν πεθάνει κι' ὁ τελευταῖος πού τήν ἔζησε. Ποιός τό εἶπε πώς εἶναι ταυτόσημος μέ τή Θεία Δίκη ὁ Χρόνος;

Ἀφήνω ὅμως κατά μέρος τήν ἐπιχειρηματολογία, πού εἶναι ἀπό ἕνα σημεῖο καί πέρα ξένη στήν ἀναπόληση, καί γυρίζω πίσω στίς ὧρες τῆς Πλάκας τοῦ '32. Περπατούσαμε ἀργά, πλάϊ - πλάϊ, ἀκούοντας τά βήματά μας πάνω στά λιθόστρωτα. Ὁ ἀέρας εἴταν μυρωμένος, οἱ νύχτες μύριζαν γιασεμί. Μιλούσαμε γιά τόν συμβολισμό καί γιά τήν «καθαρή ποίηση», σύνθημα νεόκοπο ἀκόμα τότε στήν Ἀθήνα, γιά τόν Μαλλαρμέ, γιά τόν Ρεμπώ, γιά τόν Βαλερύ, γιά τά προβλήματα ψυχῆς, ὄχι μορφῆς, πού ὑπέβαλλε ὁ δικός τους λόγος. Ὁ Ἐμμανουήλ εἶχε ποτιστεῖ ὁλόϊσια ἀπό τίς πηγές, συντροφιά μέ τόν Μελαχρινό ἀλλά καί μόνος του, ἀνήσυχη συνείδηση καθώς εἴταν. Τά παίρναμε ὅλα πολύ σοβαρά, δέν ὑποψιαζόμασταν πώς μποροῦν νά γίνουν ἀντικείμενα συρμῶν πού πᾶνε κι' ἔρχονται. Ἡ ἐξερεύνηση μᾶς συνάρπαζε ὡς ἦθος, πάθος ζωῆς.

Στέκομαι τώρα στήν ἄκρη τοῦ λιθόστρωτου, ἀφοῦ πρῶτα πέτυχα, βοηθημένος ἀπό τό μυστικό μου ἔντομο, νά ξαναφορέσω γιά μιά στιγμή τήν πανοπλία τήν τότε. Στέκομαι καί κοιτάζω τόν Καίσαρα Ἐμμανουήλ νά ξεμακραίνει μόνος, ἀφοῦ πρῶτα μέ καληνύχτισε. Τό ἀργό, ρεμβαστικό του βῆμα, λιγάκι κουρασμένο, τόν παίρνει πέρα, τόν μπραίνει στήν ἀπόσταση. Κάπου ἐκεῖ μέσα στά στενά μιά κομπάνα τοῦ ἑσπερινοῦ σιγοσημαίνει. Ἡ ἡμέρα γέρνει, ἔγυρε, τό σούρουπο ἀπό μελιχρό γύρισε στό τεφρό. Ὅμως ἡ ἄνοιξη θά ξανάρθει, οἱ πασχαλιές θά ξανανθίσουν — γι' ἄλλους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 9 Μαΐου 1970

1-44

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΠΙΔΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Η ΑΜΕΡΙΚΗ ἀποκτᾶ ψυχή. Ἀκριβά ἀγορασμένη, ἀλλοίμονο, ὅμως ἡ Ἱστορία μᾶς ἔχει διδάξει πώς δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος. Στήν εὐτυχία μέσα, στήν ἀταραξία, στήν ἀπάθεια, πού φαίνονται ὡστόσο τελικοί στόχοι τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχή λιποτακτεῖ. Εἶναι σάμπως νά μᾶς ἔχει τεθεῖ ἀπό καταβολῆς τό δίλημμα: ἤ βασανισμένοι κι' ἔμψυχοι, ἤ μακάριοι κι' ἄψυχοι. Βέβαια, ὡς ἕνα σημεῖο, μπορεῖ κι' ὁ μακάριος νά τρέφει κάποια συναισθήματα· ὅμως σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τή σφαίρα τήν πέρα ἀπό τόν ἐγωϊσμό, ἄμεσο κι' ἔμμεσον, στήν περιοχή δηλαδή πού ἀφορᾶ πιά τόν ἄλλον, τόν πλησίον, θά πρόκειται τό πολύ-πολύ γιά μιά διάθεση ἀναιμικῆς φιλανθρωπίας, ἐρασιτεχνική. Ἡ φιλανθρωπία ταπεινώνει, δέν περιέχει τόν βαθύτερο συμμερισμό. Γιά νά μπορεῖς νά συμμεριστεῖς, πρέπει πρῶτα νά ἔχεις πονέσει.

Διαβάζω στό περιοδικό «Διάλογος», ἔκδοση σ' ἑλληνική γλώσσα τῆς ἐδῶ Ἀμερικανικῆς Πρεσβείας, τό μακρύ ἄρθρο «Ἡ νεοφανής ἀνάμιξη τῆς σπουδάζουσας νεολαίας στόν κοινωνικό τομέα». Εἶναι γραμμένο ἀπό τόν κ. Κλάρκ Κέρρ, ἄλλοτε πρύτανι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφορνίας — μᾶς πληροφορεῖ τό σχετικό βιογραφικό σημείωμα—καί τώρα πρόεδρον τῆς Ἐπιτροπῆς Κάρνεγκι γιά τήν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση στό μέλλον. Φωνή λοιπόν ἁρμόδια, νηφάλια, ὅπως ἁρμόζει σέ πρσωπο ἐπίσημο καί ὑπεύθυνο, ἀλλά πού δέν μοιάζει τοποθετημένη ἐξ ἐπαγγέλματος στήν πλευρά τῶν λόγω ἡλικίας τιμητῶν. Ἀναγνωρίζει ὁ κ. Κέρρ πώς κάτι συμβαίνει μέσα

Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΠΙΔΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

στίς τάξεις τῆς σπουδάζουσας νεολαίας, προσπαθεῖ νά διαγνώσει τ' ἀντικειμενικά, ἄν ὄχι τά ψυχολογικά, αἴτια τῆς ἀναταραχῆς. «Γιά πρώτη φορά —γράφει—στήν ἱστορία τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν οἱ φοιτηταί τῶν πανεπιστημίων συγκεντρώνουν τό ἐνδιαφέρον ὁλόκληρου τοῦ ἔθνους, ἀποτελοῦν πηγή ἀνησυχίας γιά μιάν εὐάριθμη μερίδα ἀνθρώπων, ἀκόμη καί πηγή φόβου γιά μερικούς ἀπ' αὐτούς». Ἀπό τήν πρόταση τούτη, ἀξίζει νά συγκρατήσουμε τίς αἰχμές πού ἐντείνουν τό θέμα: «Γιά πρώτη φορά», «πηγή ἀνησυχίας», «εὐάριθμη μερίδα», «πηγή φόβου γιά μερικούς». Θά ἰδοῦμε παρακάτω σέ τί μπορεῖ νά μεταφράζονται.

Ἀφοῦ ἐπισημάνει τήν ἀνάγκη ἀναπροσαρμογῆς τῶν ἀμερικανικῶν πανεπιστημίων σέ σχέση μέ τή σημερινή πραγματικότητα, ὁ καθηγητής Κέρρ τήν ἀναλύει σέ τέσσερα κύρια θέματα: 1ο) Τήν ἀλματώδη ἀνάπτυξη, δηλαδή τήν δίχως προηγούμενο αὔξηση σ' ἀριθμό τῶν νέων πού πολιορκοῦν σήμερα τά πανεπιστήμια. 2ο) Τήν διαφοροποίηση τῶν ἐπιστημῶν, τήν ὑπαγορευμένη ἀπό τίς σύγχρονες ἀνάγκες κι' ἐξελίξεις. 3ο) Τήν ἐνεργητική ἀνάμιξη τῶν φοιτητῶν στά πράγματα τῆς κοινωνίας. 4ο) Τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀλλαγῶν, μέσα στά πανεπιστήμια καί στήν κοινωνία, ἀπό τούς ἴδιους τούς φοιτητές. Ἀπό τά τέσσερα αὐτά θέματα, τά δύο πρῶτα, καί τό τέταρτο ὡς ἕνα σημεῖο, ἔχουν ὀργανικό χαρακτήρα. Πλατύτερη σημασία, κοινωνικοϊστορική, παρουσιάζει τό τρίτο θέμα. Γιά τήν βορειοαμερικανική συμπολιτεία εἶναι νέο. Ὄχι καί γιά τήν Εὐρώπη, κι' ἄς κάνει τάχα ἡ γρηά μας ἤπειρος ὅτι παραξενεύεται ὅταν βλέπει τά σύγχρονα συμπτώματά του. Οἱ ἀρκετά πρεσβύτεροι ἀνάμεσά μας δέν ἔχουν παρά ν' ἀνοίξουν δύο μυθιστορήματα τοῦ περασμένου αἰῶνα, κλασικά πιά, γιά νά πιστοποιήσουν τήν παλαιότητα τοῦ φαινομένου: τούς «Ἀθλίους» τοῦ Οὐγκώ καί τήν «Αἰσθηματική ἀνατροφή» τοῦ Φλωμπέρ.

Ἄς ἰδοῦμε ὅμως τί λέει ὁ κ. Κέρρ γιά τό συγκεκριμένο τοῦτο θέμα στήν σύγχρονη ἀμερικανική του ἔκφραση. «Ἀλλά οἱ φοιτηταί — γράφει—προπάντων κατά τά πρῶτα ἔτη τῆς φοίτησης, ἐνδιαφέρονται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ὅλο καί περισσότερο γιά τήν κοινωνία καί τά προβλήματά της, στήν εὐρύτατη ἔννοιά τους. Δέν τούς ἀρκεῖ ἡ ἀπόκτηση μιᾶς εἰδικότητας. Φιλοδοξοῦν νά τά ξέρουν ὅλα. Θέλουν τίς πανεπιστημιακές παραδόσεις λιγότερο μονομερεῖς καί περισσότερο προσανατολισμένες στά (κατ' αὐτούς) βασικά προβλήματα τῆς κοινωνίας. (...) Ἄλλοτε οἱ φοιτηταί περιόριζαν τή δράση τους μέσα στά ὅρια τοῦ πανεπιστημίου καί ἔξω ἀπό τά ἄδυτα τῶν ἀδύτων τοῦ σπουδαστηρίου. Ἡ σημερινή φοιτητική νεολαία δέν ἀναγνωρίζει οὔτε ὅρια οὔτε ἄδυτα. Ἐπιδιώκει νά εἰσβάλει σέ ἀπαγορευμένες ὡς τώρα περιοχές, καί νά ἐπέμβη ὄχι μόνο στά γενικά κοινωνικά θέματα, ἀλλά ἀκόμα καί σ' αὐτό τοῦτο τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα». Γιά νά ὁλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, ἄς προσθέσουμε τίς ἀκόλουθες δύο προτάσεις, ἀπό τό ἴδιο πάντα κείμενο: «Οἱ φοιτηταί ἔχουν ἀποκτήσει συνείδηση τῆς δύναμης πού μπορεῖ νά ἔχει ἕνας τόσο μεγάλος ἀριθμός ἀπό ἀνθρώπους». Ἀλλά: «Ὅπως στό παρελθόν, ἔτσι καί τώρα, ὁ τόνος τῆς σύγχρονης γενεᾶς δίνεται, στήν πραγματικότητα, ἀπό ἕναν ἀριθμό φοιτητῶν σχετικά μικρό. Συνήθως, στά δέκα πανεπιστήμια, πολιτική δραστηριότης ὑπάρχει μόνο στό ἕνα. Οἱ ἀρχηγοί τῶν πολιτικῶς δρώντων φοιτητῶν σπάνια ὑπερβαίνουν τό 1% τοῦ συνόλου τῶν φοιτητῶν, οἱ ὀπαδοί τους τό 10%, καί τό ποσοστό ἐκείνων πού δέν μετέχουν συστηματικά, δέν ὑπερβαίνει τό 30%. Μποροῦμε δηλαδή νά ποῦμε πώς ὁ τόνος τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 δόθηκε ἀπό τό 3% τοῦ συνόλου τῶν ἕξη ἑκατομμυρίων φοιτητῶν, πού φοιτοῦν στά διάφορα πανεπιστήμια, κολλέγια, σχολές κλπ. Ἀλλά σ' αὐτό τό 3% περιλαμβάνονται μερικοί ἀπό τούς πιό ἰδιοφυεῖς φοιτητές. (Ἐγώ ὑπογραμμίζω). Οἱ ἀπόψεις τους, ὅσον ἀφορᾶ τό πανεπιστήμιο, πρέπει νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη σοβαρά».

Φαινομενικά, παρουσιάζεται μιά ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς δύο τελευταῖες προτάσεις: Οἱ φοιτητές ἔχουν ἀποκτήσει συνείδηση τῆς δύναμης τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τους — ἀλλά τό ποσοστό πού «δρᾶ πολιτικῶς» δέν ξεπερνάει τό 3% (ἐδῶ τά στατιστικά στοιχεῖα τοῦ κ. Κέρρ ἐμφανίζουν κάποιαν ἀστάθεια). Περισσότερην ὅμως σημασία θά εἶχε νά ξέραμε μήπως, ἀπό τότε πού γράφτηκε τό ἄρθρο ἴσαμε τά πρόσφατα δραματικά γεγονότα, τό ποσοστό αὐτό αὐξήθηκε. Ἔπειτα, ἡ ἀντίφαση πού σημειώσαμε, αἴρεται ἀπό κάτι αὐτονόητο: Ναί μέν οἱ «ἀρχηγοί» πού λέει ὁ κ. Κέρρ εἶναι λίγοι (καί πῶς θά μποροῦσαν νά εἶναι πολλοί!), οἱ ὀπαδοί τους ἀρκετά περισσότεροι, ὅλοι ὅμως αὐτοί, ὑπολογίζουν στήν σιωπηρή ἔσπω ἀλληλεγγύη τῶν ὑπολοίπων, ὅπως καί στόν, ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, ἐπιβλητικό ἀριθμό τοῦ συνόλου. Ὅταν ὅλλωστε ὁ κ. Κέρρ σημειώνει ὅτι «τό ποσοστό ἐκείνων πού δέν μετέχουν συστηματικά, δέν ὑπερβαίνει τό 30%», σημαίνει ὅτι τό 70% πού ὑπολείπεται, μετέχει. Εἶναι πολύ. Καί, τό ξαναλέμε, μπορεῖ νά ἔγινε περισσότερο ἀπό τότε.

Ἀλλά γιατί νά χανόμαστε σέ στεγνά στατιστικά στοιχεῖα; Χωρίς ν' ἀνακατευτοῦμε στά ἐσωτερικά μιᾶς ξένης, μεγάλης ἐπικράτειας, χωρίς ν' ἀναφερθοῦμε στήν Καμπότζη καί στό Βιετνάμ, ὑπάρχει ἕνα φαινόμενο πού ξεπερνάει κατά πολύ τά ὅρια, τά ἐνδιαφέροντα καί τό αὐτεξούσιο μιᾶς συγκεκριμένης χώρας. Ὑπάρχει αὐτό πού ἀντανακλᾶ στό μέλλον τοῦ κόσμου. Γράφαμε προχτές ἐδῶ, πώς ὁρισμένα νεανικά κινήματα τοῦ Νέου Κόσμου ἀντιστοιχοῦν στά ἄλλοτε μηδενιστικά ξεσπάσματα τῆς τσαρικῆς Ρωσίας. Καί τότε καί τώρα, ἡ ἴδια θεμελιακή ἀντίθεση ἐκδηλωνόταν, ἡ ἴδια ἐκδηλώνεται, ἀπέναντι σ' ἕναν κόσμο πού αὐτοδιαψεύδεται πανηγυρικά πότε μέ τήν ὑποκρισία, πότε μέ τόν κυνισμό, συνήθως καί μέ τά δύο. Ὑπάρχουν βέβαια ὁρισμένοι κύκλοι, σέ κάθε χώρα, πού νομίζουν ὅτι τά βαθειά καί μεγάλα προβλήματα λύνονται μέ τρόπο συνοπτικό, δυναμικό. Κοντόθωροι κατά κανόνα κύκλοι, δέν βλέπουν πώς αὐτές οἱ «λύσεις» εἶναι ἁπλές μεταθέσεις τῶν προβλημάτων σέ χρόνο ἐλάχιστα ἀπώτερο καί σέ χῶρο ὁπωσδήποτε σκοτεινότερο. Ὁ κ. Κέρρ παραθέτει ἕνα χωρίο ἀπό τό φημισμένο βιβλίο τοῦ μεγάλου οἰκονομολόγου Κέϋνς: «Εἶμαι πεπεισμένος πώς ἡ δύναμη τῶν ὠργανωμένων συμφερόντων ὑπερτιμᾶται πολύ σέ σύγκριση μέ τήν βραδυφλεγῆ, ὕπουλη δύναμη τῶν ἰδεῶν». Ὁ κόσμος πληρώνει σήμερα τή δύναμη τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων, πού ἔχει γίνει προπετέστερη, ἐπειδή τήν ἔκανε ἀποτελεσματικώτερην ἡ τεχνολογική ἐπανάσταση μετά τήν βιομηχανική.

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στό ἀρχικό ἀπόσπασμα ἀπό τό ἄρθρο τοῦ κ. Κέρρ. «Γιά πρώτη φορά» — μᾶς εἶχε πεῖ — «πηγή ἀνησυχίας», «εὐάριθμη μερίδα» καί «πηγή φόβου γιά μερικούς». Στό φῶς τῶν παραπάνω διαπιστώσεων, οἱ τέσσερες αὐτές φράσεις σημαίνουν, ὅτι στόν ἀμερικανικό κοινωνικό στίβο οἱ ἰδέες κάνουν γιά πρώτη σήμερα φορά τήν ζωντανή ἀλλά καί δραματική ἐμφάνισή τους ὡς μοχλός τῆς Ἱστορίας, ξεσηκώνουν τό πιό εὐαίσθητο καί πιό ἀδούλωτο τμῆμα τοῦ ἔθνους, προκαλοῦν τήν ἀνησυχία σέ λίγους (δραδυποροῦντες; ἐκπροσώπους τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων;), τούς τρομάζουν ἴσως, ἀλλά ἐγκαινιάζουν μιά καμπή πού θά γίνει ἀποφασιστική. Γιατί; Ἐπειδή ἡ χώρα τους εἶναι, ὅπως μᾶς ἔλεγε προχτές ὁ πρόεδρος Νίξον, «τό πλουσιώτερο καί ἰσχυρότερο ἔθνος μέσα σ' ὅλη τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος». Τέτοιες διαστάσεις καί τέτοιος ἰσχυρισμός, ἕνα ἀπό τά δύο, συνεπάγονται: Ἤ, σύμφωνα μέ τίς παλαιές ἀντιλήψεις, ἕναν ἰμπεριαλισμό ἀλαζόνα, ἐξανδραποδιστικόν ἤ, σύμφωνα μέ τοποιες διαφαινόμενες νέες ἀντιλήψεις, γιά τήν ὥρα αἱρετικές, μιάν ὑπόσχεση καθαρμοῦ, ἐξαγνισμοῦ, μιάν αὔρα πανανθρώπινης ἀδελφοσύνης, πού θά δροσίσει τό πυρωμένο μέτωπο τοῦ κόσμου, ἤ ἀποπλύνει τά παλαιά του στίγματα, μαζί μέ τίς πρόσφατες πιτσιλιές ἀπό αἷμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 13 Μαΐου 1970

1-45

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

IL GRAN RIFIUTO

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Οι ΑΦΕΛΕΙΣ ἄνθρωποι ὅπως ὁ ὑπογραφόμενος, μαζί καί μερικοί ἄλλοι τοῦ ἰδιου τύπου, ἀναρωτιόνται, ὅταν οἱ διάφορες «κρίσεις» πληθαίνουν καί περισσεύουν, ἄν δέν ὑπάρχει τάχα τρόπος ν' ἀποκτήσει ἐπιτέλους κάποια δύναμη πρακτική στόν κόσμο κι' αὐτό πού λέγεται συνοπτικά, ἁπλοϊκά, Καλό. Βέβαια, στό ἐπίσημο ἐπίπεδο, δηλαδή στήν προθήκη, ὅλοι εἶναι ἕτοιμοι νά συμφωνήσουν. Καί ποιός δέν θά μᾶς βεβαιώσει, ποιός δέν θά ὁρκιστῆ σέ θεούς καί σέ δαίμονες, πώς ἀγωνίζεται γιά τό καλό: γιά τήν σύνεση, τήν δικαιοσύνη, τήν ἀνθρωπιά, τήν εἰρήνη; Μόνο πού, νά! οἱ ἄλλοι δέν τόν ἀφήνουν, ἡ φορά τῶν πραγμάτων εἶναι τέτοια, οἱ περιστάσεις τῆς ζωῆς δέν ἐπιτρέπουν στή συγκεκριμένη περίπτωση—πάντα σέ συγκεκριμένη περίπτωση—ν' ἀποδειχτῆ ἔμπρακτα ἡ καλή θέληση τῶν ἐντολοδόχων τοῦ συνόλου. Λίγη ὑπομονή ὅμως καί θἄρθει ἡ περιπόθητη στιγμή. Τό δυσάρεστο εἶναι πώς ἡ περιπόθητη αὐτή στιγμή ὅλο κι' ἀναβάλλεται, χιλιάδες χρόνια τώρα.

Τότε μᾶς λένε πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀτελής, τί νά κάνουμε; Ἀλλά νά μήν ἀνησυχοῦμε, μή χάνουμε τήν ἐμπιστοσύνη μας, τό ἀνθρώπινο γένος βαδίζει σταθερά πρός τήν τελειοποίησή του. Ἀπόδειξη τά τόσα λαμπρά του ἐπιτεύγματα: Ἔφτασε στό φεγγάρι, ἐπινόησε τό ἠλεκτρικό ψυγεῖο, τό αὐτοκίνητο, τήν τηλεόραση, φάρμακα πού θεραπεύουν λογιῶν-λογιῶν ἀρρώστιες, ἀνεβάστηκε κι' ὁ μέσος ὅρος τῆς ζωῆς. Ἐπιτρέπεται ὕστερα ἀπ' αὐτά ν' ἀμφιβάλλουμε; Ἀπάντηση ἀποστομωτική. Ψιθυρίζουμε μουδιασμένα: ὄχι. Μόνο πού καί πάλι κάτι κρυφό μέσα μας ἀπομένει ἀλαφιασμένο, κάτι πού ἀναρωτιέται, ἀμφιβάλλει, ἀλλά δέν τό λέει ἀπό φόβο μήπως τό κατηγορήσουν γιά λιποψυχία, ἀπαι-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

IL GRAN RIFIUTO

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

σιοδοξία νοσηρή, ἠττοπάθεια. Ἄν δέν πιστέψεις στόν ἄνθρωπο, πραγματικά, σέ τί θά πιστέψεις; Ὁ δρόμος γιά πίσω μᾶς εἶναι ἀπό καταβολῆς κομμένος, ἔχουμε ἀποκλειστεῖ μέσα σ' ἀδιέξοδο. Ἤ θά κουτουλήσουμε λοιπόν τόν τοῖχο μπροστά καί θά βγοῦμε πέρα, στό φῶς, στήν ἀποθέωση, ἤ θ' ἀπομείνουμε πίσω ντροπιασμένοι, βροδυπορροῦντες, ἔνα βάρος τῆς γῆς. Σκύβουμε τό κεφάλι κουτοπόνηρα, τάχα πώς θά κουτουλήσουμε, οὐσιαστικά ὅμως γιά νά τό συλλογιστοῦμε. Τί νά συλλογιστοῦμε;

Εἶναι τάχα τυχαῖο πού καμμιά ποτέ ἐξουσία μέσα στήν Ἱστορία δέν μεταχειρίστηκε ἄλλα μέσα ἀπό τά γνωστά; Κι' ἄν ἀκόμα, σάν εἶταν ὑπόσχεση, ἔταζε ἄλλα, μόλις ἔφτασε στήν πραγματοποίηση ἔπαψε νά εἶναι πραγματοποίηση. Σά νά παρευρεθήκαμε σέ μιάν ὑπερφυσική μεταμόρφωση: Τό πρόσωπο πού εἴχαμε χειροκροτήσει, πού μᾶς εἶχε θέλξει, ἔκανε ἔτσι μιά καί τράβηξε ἀπό πάνω του τήν ἐπιδερμίδα σάν προσωπίδα. Ἀπό κάτω ξεφανερώθηκαν ἄλλα χαρακτηριστικά. Ἔφυγε ἡ ὁμορφιά, ξεπρόβαλε ἡ ἀσχήμια, ἔφυγε ἡ καλωσύνη, ξεπρόβαλε ἡ ὀργή. Ἀπομένουμε παραζαλισμένοι, ἄναυδοι. Κι' ἀναρωτιόμαστε—ἐπειδή σ' ὅλα εἶναι ἐσωτερική ἀνάγκη μερικῶν νά γυρεύουν μιάν ἐξήγηση—μήπως δέν φταίει τό φαινόμενο ἀλλά ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, μήπως τό ἔχει τό ριζικό μας, μέ τήν ἔννοια νά εἴμαστε ἐμεῖς πού τό προσδιορίζουμε. Ἔτσι, ξεπροβάλλει ἕνα ἐρώτημα παμπάλαιο, σ' ἐπίπεδο ἐπίσημο τώρα: τό πρόβλημα τοῦ Κακοῦ.

Καμμιά διοτύπωση δέν τοῦ δίνει τόσο πανηγυρικό χαρακτήρα ὅσο τό θέμα τῆς ἐξουσίας. Ἄν θέλουμε νά πᾶμε στό βάθος τῶν πραγμάτων κι' ὄχι νά σταματήσουμε στήν ἐφήμερη σκοπιμότητα, θ' ἀναρωτηθοῦμε γιατί νά εἶναι τόσο ἀνίσχυρο στόν κόσμο τό Ἀγαθό, ἐνῶ τό Κακό πανίσχυρο. Πῶς νά μήν εἶσαι πανίσχυρος ὅταν δέν διστάζεις νά χρησιμοποιήσεις ὅλα τά μέσα; Χρειάστηκε νά ἐπινοήσουμε μιάν ὁλόκληρη μυθολογία καί μιάν ἀτέλειωτη φιλολογία γιά ν' ἀντισταθμίσουμε τή σχετική ἀπορία μας. Στήσαμε δράματα, μυθιστορήματα, ἔπη, ὅπου τό Ἀγαθό θριαμβεύει, ὁ πονηρός κατατροπώνεται, τό κοινό αἴσθημα ἱκανοποιεῖται, ἡ ψυχή γαληνεύει. Γιά λίγο. Ὁ Σαίξπηρ κάτι ἤξερε πού ἐνῶ σκοτώνει τόν Ὀθέλλο δέν σκοτώνει τόν Ἰάγο: τόν πληγώνει μονάχα στό πόδι—τό τραγοπόδαρο—τόν ἀφήνει νά ἐπιζήσει, ἕνας χωλός διάβολος. Τοῦ Ὀθέλλου ἡ ἀποστολή εἶναι νά ὑψώσει, πέφτοντας, ἕναν πνευματικό θρίαμβο. Νά μᾶς παρηγορήσει. Ἀλλά ἄς σκύψουμε λιγάκι, μέ αὐστηρή παρρησία, πάνω σ' αὐτήν τή λύτρωση: Εἶναι ἀντιστάθμισμα. Μᾶς χαρίζει αὐτό πού δέν μᾶς χαρίζει ἡ ζωή.

Θά ἔχουμε προχωρήσει θετικά ἕνα ἀκόμα βῆμα ὅταν ἀναγνωρίσουμε πώς ὁ Ἰάγος ἀφήνεται ζωντανός νά κυκλοφορεῖ ὄχι ἀνάμεσά μας ἀλλά μέσα μας. Ἄς κάνουμε πώς ἀποτροπιαζόμαστε στή θέα του· εἶναι δικός μας, σάρκα ἀπό τή σάρκα μας ὅσο κι' ὁ Ὀθέλλος. Μήπως περισσότερο; Ὁ Μαῦρος τῆς Βενετίας μοιάζει πλασμένος ἀπό τά ὄνειρά μας, ὁ χυδαῖος σημαιοφόρος ἀπό τήν ὑλική, ἀπτή πραγματικότητα. Προσέξετε τήν ἑνόραση τῆς μεγαλοφυΐας: Ὁ Ὀθέλλος, ἄνθρωπος τοῦ μύθου, ἔρχεται ἀπό χώρα μακρυνή, ἐξωτική, δέν ἀνήκει στόν πολιτισμένο κόσμο τῆς Βενετίας· ὁ Ἰάγος εἶναι ντόπιος, κοντινός, καθημερινός, γνώριμος. Χρειάστηκε ἡ ρωμαντική ψευτιά τῆς σκηνικῆς ἑρμηνείας γιά νά τοῦ δοθεῖ κάποιες φορές ἕνα μελοδραματικό ἀνάστημα. Τό ἀνάστημά του τό πραγματικό δέν εἶναι σέ ὕψος, εἶναι σέ βάθος. Ἡ ἀληθινή του διάσταση προεκτείνεται μέσα μας, φρικιαστικά. Τόν καταριόμαστε — γιατί μᾶς ξεσκεπάζει.

Ἡ παρρησία λοιπόν ἔγκειται στό νά ποῦμε πώς οἱ ἰδεολογίες μεταμορφώνονται σ' ἐκεῖνο πού μᾶς ταιριάζει. Ἄν εἶχε κάτι τό πραγματικά ρεαλιστικό ὁ μαρξισμός μέσα του, εἶναι ὅτι, σ' ἀντίθεση μέ τόν οὐτοπικό σοσιαλισμό, δέν παρεχώρησε καμμιάν ἀπολύτως πίστωση στόν ἄνθρωπο. Προδιέγραψε τά νεα δεσμά πού θά τόν περιορίζουν ὥστε ν' ἀναγκάζεται νά μήν κάνει τό κακό. Τό λάθος τοῦ ὑπολογισμοῦ εἴταν (ἄν πρόκειται γιά λάθος) ὅτι τό κακό δέν ἐξαντικειμενικεύεται, δέν ξορκίζεται μέ τήν τοποθέτησή του στά πράγματα, στίς ὑλικές συνθῆκες, τίς παραγωγικές σχέσεις, τίς περιστάσεις. Ὁ βασιλέας Λήρ ἀναρωτιέται (συμπαθᾶτε, καί πάλι ὁ Σαίξπηρ): «Εἶναι καμμιά φυσική αἰτία πού κάνει αὐτές τίς σκληρές καρδιές;». Τό λέει ὁ ξεπεσμένος βασιληᾶς σέ στιγμή ὅπου ἡ ἀδυσώπητη ἐμπειρία τόν κεραυνώνει μέ τόν καταιγιστικό της αἰφνιδιασμό. Ἤ πρέπει λοιπόν νά δεχτοῦμε ὅτι τό ἀνθρώπινο γένος εἶναι δισυπόστατο, ἀπαρτισμένο ἀπό τέκνα τοῦ φωτός καί τέκνα τοῦ ζόφου, ἤ ὅτι φῶς καί ζόφος ἀποτελοῦν κύρια συστατικά μας. Ἡ νεώτερη εἰλικρίνεια μᾶς ἔχει διδάξει τό δεύτερο. Τό Κακό μποροῦμε νά τό ἐξορίσουμε, ὄχι καί νά τό ξορκίσουμε. Εἶναι πρόληψη τό ξόρκι.

Σέ συνάρτηση στενή μέ τό ἐνσαρκωμένο σ' ἐξουσία Κακό, βρίσκεται τό ρεῦμα πού οἱ Γερμανοί ρωμαντικοί τό εἶπανε «μηδενισμό». Μᾶς ἀπασχόλησε συμπτωματικά σέ περασμένες ἐπιφυλλίδες. Εἶναι λύση τοῦ προβλήματος τῆς βίας ὁ μηδενισμός; Ὄχι· εἶναι συναισθηματική περισσότερο παρά ἰδεολογική ἀντιμετώπιση. Προτοῦ ἀκόμα ἡ ἀντίδραση αὐτή ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ πολιτική πράξη, στήν τσαρική Ρωσία, προτοῦ γίνει ἐνεργητική ἄρνηση, εἶχε ἀποκαλύψει τή φιλοσοφική της γυμνότητα: Πράκειται γιά στάση ψυχῆς, ὄχι γιά κοσμοθεωρία. Ὁ ἐπισημονικός σοσιαλισμός τήν πολέμησε μέ πεῖσμα, γιατί καταλάβαινε πώς ὁδηγεῖ στό ἀντίθετο ἀπό τό δικό του δόγμα, πού εἶταν ἡ παντοδυναμία τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ὁ μαρξισμός εὐαγγελίζεται τόν μαρασμό τοῦ κράτους μετά τήν μαχητική περίοδο, ἀλλά στήν ἐφαρμογή αὐτοδιαψεύδεται: γιατί εἶναι περισσότερο ἐγελιανός ἀπό ὅσο ὁ ἴδιος θέλει νά τό πιστεύει. Στή θέση τοῦ παλαιοῦ κράτους θά στήσει ἕνα Μολώχ.

Πῶς ν' ἀντιδράσει ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι σέ μιά πραγματικότητα πού δέν περιορίζεται στόν ὑποκειμενικό χῶρο, στή σφαῖρα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, ἀλλά φτάνει στό σημεῖο νά μνημειώνεται σέ θεσμό, ἐξουσία, δηλαδή νά ἐπισημοποιεῖται; Βλέπουμε ἀνθρώπους ἀγαθούς, ἠθικά τραυματισμένους, ν' ἀποσύρονται ἀπό κάθε δράση, ν' αὐτοκαταδικάζονται στόν ἀναχωρητισμό, στήν ἀποκήρυξη τοῦ κόσμου. Τά τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι, τά τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Ἀπό τή στιγμή τούτη, ὅ,τι κι' ἄν λέμε, ἔχει κηρυχτεῖ ἡ κρίσιμη διάσπαση, ἡ βασική διαμάχη. Τό Ἀγαθό δέν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. Κι' ὅσο πιό ἀπροσμάχητον θά βλέπουμε τόν Καίσαρα, τόσο πιό ἐγκόσμια ἀνίσχυρον θ' ἀναγνωρίζουμε τόν Θεό.

Ἄν δέν ἔχουμε τό προνόμιο ν' ἀνήκουμε στίς μακάριες συνειδήσεις, τίς χωρίς βάθος, πού τακτοποιοῦνται πολύ εὔκολα, καταδικάζοντας τόν πλησίον γιά νά διατρανώσουν ἔτσι τή δική τους ὑπεροχή, ἄν θέλουμε μ' ἐντιμότητα νά διαγνώσουμε τίς πληγές τῆς ἐποχῆς μας μήπως κι' ἔτσι ἀνακαλύψουμε κάποιαν ἐλπίδα νά τίς θεραπεύουμε, ἔχουμε χρέος νά κάνουμε ἕναν ἁπλούστατο συλλογισμό. Τήν νεολαία αὐτήν, τοῦ καιροῦ μας, τήν παραστρατημένη της μερίδα, δέν τή γέννησαν τίποτα ὄντα φερμένα ἀπό ἄλλον πλανήτη. Ἐμεῖς τή γεννήσαμε. Ἐμεῖς εἴμασταν σέ ἡλικία ὑπεύθυνη ὅταν τά παιδιά εἴτανε σ' ἡλικία ἀνεύθυνη. Ἐμεῖς διεμορφώσαμε τόν κόσμο πού βρήκανε γύρω τους οἱ νέοι ὅταν γεννήθηκαν. Ἄς πᾶμε στούς χειρότερους ἀνάμεσά τους, στούς καταδικασμένους: Τά παραισθησιογόνα δέν τ' ἀνεκάλυψε σήμερα ὁ ἄνθρωπος· ἀνέκαθεν εἴταν γνωστά. Γιατί δέν εἶχαν τέτοια διάδοση; Δέν εἶναι ἀπάντηση τό «ἐπειδή οἱ παλαιότεροι εἶχαν μυαλό». Ἀπάντηση θά ὑπάρξει ὅταν βροῦμε τί προετοιμάζει τό ἔδαφος ὥστε μάζες ὁλόκληρες νέων ἀνθρώπων — στό ἐξωτερικό, ἀδιάφορο — νά χάνουν τήν ἀγάπη πρός τήν πραγματικότητα σέ ἡλικία ὅπου ἡ ζωή χαμογελάει. Κάποιος συνειδητός ἤ ἀσύνειδος ἀπελπισμός πρέπει νά ὑπάρχει ἐκεῖ ἀπό κάτω, κάποιο αἴσθημα ἀδιέξοδου, ματαιοπονίας, διαφορετικά τό δηλητήριο δέν ἀντικαθιστᾶ, γιά νά τή σκοτώσει, τή γλύκα τῆς ζωῆς. Κάποιο κενό θά χάσκει μέσα σ' αὐτές τίς ψυχές. Κάποια παραίτηση, ἴσως ἀπό κάθε ἐλπίδα νά γίνει πιό ἄξιος γιά τή δική μας ὁ κόσμος.

Ὥραῖα εἶναι νά διεθνοῦμε τόν κόσμο μέ τή χαοθιά. Τί θά γίνει ὅμως ὅταν μιά μέρα ἀναβλύσουμε πώς ἔπαψε πιά νά ὑπάρχει ὁ κόσμος;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 16 Μαΐου 1970

1-46

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΓΙΑΣΠΕΡΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΩ ΔΙΑΒΑΖΩ —μέ διαλείμματα ἀκούσια, ὑπαγορευμένα ἀπό τήν σπασμωδικότητα τοῦ σύγχρονου ἐσωτερικοῦ ρυθμοῦ καί τόν καταιγισμό τῆς ἱστορικῆς ὕλης — τό νέο βιβλίο μέ δοκίμια τοῦ κ. Χρ. Μαλεβίτση «Ἡ ἐσωτερική διάσταση», σταματῶ σέ μιά πολύ ἁπλή φράση, πληροφοριακή, ἐκεῖ στίς σελίδες τίς ἀφιερωμένες στόν Κάρλ Γιάσπερς: «Ὁ Χίτλερ τοῦ εἶχε ἀπαγορεύσει νά διδάσκη καί νά δημοσιεύη». Ἀξιοζήλευτος τίτλος ἑνός ἀνθρώπου πνευματικοῦ, πού παρέμεινε ἀθῶος γιά τό μεγαλύτερο ἔγκλημα τῆς Ἱστορίας, ἑνός στοχαστή πού δέν πρόδωσε τόν ἑαυτό του οὔτε καί τότε ὅπου, περισσότερο κι' ἀπό τόν φόβο ἤ τήν ἐλαφροσυνειδησία, ἕνα ρεῦμα ἀπροσμάχητου παραλογισμοῦ ξεσήκωνε μιάν ὁλόκληρη ἐθνότητα. Αὐτό, μέ κάνει ν' ἀνατρέξω σ' ἕνα μικρό δοκίμιο τοῦ Γιάσπερς, γραμμένο ἐδῶ καί δεκάξη χρόνια, στά 1954. Εἶναι πρωτοδημοσιευμένο στό βιβλίο του «Φιλοσοφία καί κόσμος» (1958). Δοκίμιο ἀπό εἴκοσι μόνο σελίδες, ἀλλά πού κάθε λέξη του ἀξίζει χρυσάφι ἅπεφθο.

Γιατί; Ἐπειδή πίσω του βρίσκεται ὄχι ὁ μοναχικός, ὁ ἀποκομμένος ἀπό τήν ἱστορική πραγματικότητα διαλογισμός ἑνός φιλοσόφου, ἀλλά ἡ καυτή, χοχλακιστή ἐμπειρία ἑνός μεγάλου πνεύματος πού εἶδε νά παίρνουν σάρκα μπροστά στά μάτια του ὅλες οἱ πιθανές ἐκδοχές τοῦ ἑωσφορισμοῦ στόν δημόσιο βίο. Πίσω ἀπό τίς σελίδες τοῦ δοκίμιου αὐτοῦ, πού ἔχει τίτλο «Ἡ πάλη κατά τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ», βρίσκεται ὁ ἀπολογισμός τῆς κομμουνιστικῆς, τῆς φασιστικῆς καί τῆς ἐθνικοσοσιαλιστικῆς ἐξουσίας.

Εἴταν φιλόσοφος θερμός ὁ Γιάσπερς. Ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια πώς τά καθαρῶς φιλοσοφικά του κείμενα ἀναδίνουν μιάν ἀπροσδιόριστη θερμοκρασία, πού κάνει νά τά νιώθεις πολύ κοντά στόν ἄνθρωπο, καθόλου ἀπεδαφισμένα σέ σφαῖρα περισπούδαστα ἀφηρημένην, ἐργαστηριακά ἀπρόσιτην, ἀλλά καί γιατί ὁ ἴδιος, ὅπως μᾶς τά θυμίζει ὁ κ. Μαλεβίτσης, «ἔπαιρνε ἐνεργό μέρος σέ ὅλα τά τρέχοντα προβλήματα τοῦ καιροῦ του». Εἶναι περίεργο ἀλλά, στά σημεῖα ὅπου Γιάσπερς καί Σάρτρ ἐφάπτονται (κι' ἕνας Θεός ξέρει πόσα ὁ Γάλλος ὑπαρξιακός ἔχει ἐμπνευσθεῖ ἀπό τόν Γερμανό συνάδελφό του), ὁ Σάρτρ γράφοντας, δίνει τήν ἐντύπωση τοῦ νεοσχολαστικοῦ ἐνῶ ὁ Γιάσπερς τοῦ ποιητῆ. Ἀληθινοῦ ποιητῆ, δηλαδή χωρίς στόμφο. Ὁ στοχασμός του ἔχει ἀνάστημα χωρίς νά ἔχει πόζα. Ἀλλά ὁ παραλληλισμός πιό πέρα ἀπό τό σημεῖο τοῦτο δέν μᾶς ὠφελεῖ. Ἄς σημειώσουμε μονάχα, ἴσως γιά ἐπιστέγασμά του, ὅτι ὁ Γιάσπερς δέν ἔδειξε ποτέ πολιτική προσήνεια πρός ὁποιαδήποτε ἔκφανση τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, ὅπως ἔδειξε ὁ Σάρτρ γιά τήν μαρξιστική εἰδικά ὑποτροπή του. Αὐτό δίνει στόν Γιάσπερς τό δικαίωμα νά ἐκφράζεται μέ περισσότερη, πιό ἀδιάβλητη συνέπεια, ὅταν χαρακτηρίζει τόν ὁλοκληρωτισμό, γιά νά τόν ξορκίσει.

Ἐπειδή δέν ἔχω σκοπό νά συνοψίσω ἐδῶ τό πολύτιμο δοκίμιο (οὔτε καί συνοψίζεται) θά ξεχωρίσω, χωρίς συμμόρφωση μέ τήν ὀργανική τους τάξη, κάποια του χωρία. Θά φανεῖ ἔτσι ἕνας ἄλλος, ὑπερχρονικός τους εἰρμός. Παίρνω ὡς ἀφετηρία τό ἀκόλουθο, κι' ἄς βρίσκεται κοντά στή μέση τοῦ κειμένου: «Σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο, ἡ παλαιά τάξη πραγμάτων ὑπονομεύεται ἀπό τίς μεταμορφώσεις πού ἡ τεχνολογία ἐπιβάλλει στήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη». Ἡ πρόταση τούτη εἶναι ἕνα καλό, πλατύ βάθρο. Συγχρονίζει ὄχι πιά μέ τά περασμένα, ἀλλά μέ τά παρόντα καί μέ τά μέλλοντα. Καί συνεχίζει: «Δέν ὑπάρχει πιά σεβασμός γιά τόν ἄνθρωπο, γιά τήν πατρίδα, γιά τό ἔθνος, γιά τή θρησκεία, γιά τόν ἑαυτό μας». Φωνή ἀναχρονιστική; Συνηγορία μήπως γιά ἠθικές ἀξίες στραμμένες πρός τά περασμένα; Λίγη ὑπομονή: «Ὅλοι οἱ ὁλοκληρωτισμοί διατείνονται ὅτι ἐνσαρκώνουν τήν πατρίδα, ὅλοι τους στιγματίζουν τούς ἀντιπάλους τους ὡς ἀπάτριδες καί προδότες». Ἄν ἔχει κάτι τό φωτεινό αὐτό τό δοκίμιο, εἶναι ἡ ἀξιωσύνη του νά ξεκρίνει τά κοινά σημεῖα ὅλων τῶν ὁλοκληρωτισμῶν. Γιατί δέν ὑπάρχει κόκκινος ἤ μαῦρος ὁλοκληρωτισμός, πράσινος ἤ κίτρινος. Ὑπάρχει ὁλοκληρωτικό πνεῦμα ἑνιαῖο, κάτω ἀπό διάφορα προσχήματα. Ὁ ὁλοκληρωτισμός ἀντιστοιχεῖ σέ μιά βαθύτερη διαστροφή τοῦ ἀνθρώπου, μιά ροπή θηριώδη ὅσο καί διπρόσωπη τοῦ σκοτεινοῦ ὑποσυνείδητου.

«Ὁ ὁλοκληρωτισμός εἶναι σήμερα τό πιό ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τό πεπρωμένο μας ὑπόδειγμα κοινωνιολογικῆς γνώσης». Προειδοποίηση ἀνεκτίμητη, πού γίνεται σαφέστερη μέ τό ἀκόλουθο χωρίο. Μιλάει ἐδῶ ὁ καμμένος ὡς τό κόκκαλο Γερμανός: «Σήμερα, πιστεύω πώς κανένας λαός δέν μπορεῖ νά θεωρήσει τάν ἑαυτό του βέβαιον ὅτι θά γλυτώσει ἀπό μιά τέτοια καταστροφή, ἀκόμα κι' ἄν τοῦ παρουσιάζεται μέ ἄλλες ὄψεις κι' ἄλλα ὀνόματα. Παντοῦ στόν κόσμο μπορεῖ νά φοβηθεῖ κανένας ὅτι οἱ λαοί θά καλλιεργήσουν, ὅπως ἐμεῖς ἄλλοτε, τήν ψευδαίσθηση πώς τέτοια πράγματα δέν γίνονται στή χώρα τους. Γίνονται παντοῦ. Παύουν νά εἶναι πιθανά μόναν ἐκεῖ ὅπου τό κύριο σῶμα τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς σταθερῆς ἀπειλῆς κι' ἔτσι, ἀντί ν' ἀποκοιμηθεῖ, ξεκρίνει τά χαρακτηριστικά τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, τόν ἀναγνωρίζει ἀπό τά πρῶτα του σημάδια κι' ἀπό κάθε του ἐκδήλωση, ἀναγνωρίζει τόν Πρωτέα αὐτόν πού ἀλλάζει κάθε στιγμή προσωπεῖο, πού σοῦ ξεγλυστράει μέσ' ἀπό τά χέρια σάν τό χέλι, πού κάνει τό ἀντίθετο ἀπό ὅ,τι λέει, πού ἀντιστρέφει τό νόημα τῶν λέξεων, πού μιλάει ὄχι γιά νά φανερωθεῖ, γιά νά πεῖ τήν ἀλήθεια, ἀλλά γιά ν' ἀποκοιμίσει, νά ἐξαπατήσει, νά ἐκφοβίσει καί νά ξεγελάσει, πού προκαλεῖ καί χρησιμοποιεῖ ὅλους τούς φόβους, ὑπόσχεται τήν ἀσφάλεια ἐνῶ σύγκαιρα τήν κάνει ἀπατηλή».

Ὅταν ἐδῶ καί λίγες ἡμέρες, μέ ἀφορμή τά ἑκατόχρονα τοῦ Λένιν, καταλογίζαμε ἀπό τή στήλη τούτη στόν ἱδρυτή τῆς Νέας Ρωσίας τήν εὐθύνη πώς εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας, ἤ τουλάχιστον ὁ ἀρχικός ἐμπνευστής, τῶν μεθόδων τοῦ σύγχρονου ὁλοκληρωτισμοῦ, δυό - τρεῖς ἀναγνῶστες μᾶς εἴχανε παραπονεθεῖ μ' ἐπιστολές τους ὅτι «τό πάμε πολύ μακρυά». Περιμέναμε αὐτή τήν ἀντίδραση — καί τήν εὐχόμασταν. Τίποτα δέν ὑπηρετεῖ τόσο τήν ὑπόθεση τῆς ἀλήθειας ὅσο ἡ ἀναδρομή στίς ρίζες, ἔξω ἀπό κάθε ἐνδοιασμό γιά ἐπικαιρότητες. Λέει, στό δοκίμιο πού σχολιάζουμε ὁ Γιάσπερς: «Στήν Ἱστορία, κάθε γνώση τῶν αἰτίων εἶναι μερική. Ποτέ ὁ ἱστορικός δέν θά ἔχει τελειωτικά ἀναλύσει τούς συνδέσμους αἰτίας καί ἀποτελέσματος. Ποτέ δέν κατορθώνει νά διακριβώσει γιατί τό τάδε γεγονός εἴταν ἀναγκαῖο». Ἀλήθεια μεγάλη, ἀλλά σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τά γεγονότα μόνον, ὡς φαινόμενα ἀπρόσωπα. Τῶν προσώπων τήν εὐθύνη, τῶν ξεχωριστῶν, ἱστορικῶν προσώπων, μποροῦμε μιά χαρά νά τήν ἐπισημάνουμε. Σ' αὐτήν ἄλλωστε ἔγκειται ἡ συμβολή τοῦ παράγοντος πού τάν λέμε προσωπικότητα κατά τή διαμόρφωση τῆς Ἱστορίας. Διαφορετικά, τό ἱστορικό πρόσωπο θά εἴταν ἕνα ἀνδρείκελο στά χέρια τοῦ τυχαίου. Δέν εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος παρίσταται στήν Ἱστορία του, δέν τήν ὑφίσταται, παρά ὡς ἀριθμός μόνον. Δέν ἔχουμε μόνο τήν εὐχέρεια ν' ἀπελπιζόμαστε, ἔχουμε καί τήν εὐχέρεια νά ἐλπίζουμε.

Σέ μιάν ἐποχή καθώς αὐτή, ὅπου ἡ τεχνολογία, θριαμβεύτρια, διανοίγει νέα ἐνδεχόμενα στά πεπρωμένα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάλυση τῶν κινδύνων πού τῆς συμπορεύονται — κι' ἀπ' αὐτούς ὁ σοβαρότερος, ὁ γενικότερος, εἶναι ὁ ὁλοκληρωτισμός — πρέπει νά θεωρηθεῖ ὑπηρεσία ἀνεκτίμητη, γιατί προειδοποιεῖ. Τήν ὀφείλουμε δεκάξη χρόνια τώρα στόν Γιάσπερς. Ὄχι πώς εἶναι ὁ μόνος πού τήν προσέφερε· εἶναι ὅμως ὁ πιό ἔγκυρος κι' ὁ πιό αὐθεντικός, γιατί καταθέτει ὡς ἐχέγγυο τήν προσωπική του βαρύτητα καί τήν ἐθνική του πεῖρα. Ὁ λόγος του εἶναι καίριος ὅταν βεβαιώνει: «Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὀργανωτικό τους σχῆμα, οἱ ὁλοκληρωτισμοί μοιάζουν νά ἔχουν ὡς κοινό σημεῖο ἕνα μόνο, τόν μοναδικό τους ἐχθρό: τήν ἐλευθερία πάνω ἀπ' ὅλα, δηλαδή τήν ἀλήθεια, τά πανεπιστήμια, τούς τόπους αὐτούς τῆς ἐλεύθερης ἔρευνας, τήν τέχνη καί τή λογοτεχνία πού μᾶς κάνουν νά εἰσχωροῦμε ὅλο καί πιό μπρός στ' ἄγνωστα ἐδάφη τοῦ πνεύματος, κάθε τι πού εἶναι ἀναζήτηση, ὅ,τι ὠριμάζει χάρη στήν πνευματική ἀμιλλια, κάθε τι πού μέσα στό ἀνθρώπινο ὄν δέν ἀφήνεται νά καθοδηγεῖται ἀπό κανέναν».

Ἀδιάβλητη εἶναι ἡ φωνή τοῦ Γιάσπερς, τοῦ θρησκευτικοῦ στοχαστή πού δέν ὑπηρέτησε ποτέ κανέναν Μαμωνᾶ, πού δέν παρασπλανήθηκε σέ καμμιά στιγμή ἀπό τίς Σειρῆνες τοῦ καιροῦ του, τοῦ καιροῦ μας. Οἱ Σειρῆνες ὅμως, κι' ἄς πληρώθηκαν χτές τόσο ἀκριβά, ξανάρχονται σήμερα μεταμορφωμένες, ἐνισχυμένες. Μέ τήν προοπτική τοῦ χρόνου, τά ὁλοκληρωτικά πειράματα τῆς μεσοπολεμικῆς ἐποχῆς μοιάζουν ἁπλές γενικές δοκιμές· ὅπως ὁ ἐμφύλιος ἱσπανικός πόλεμος εἴταν γενική δοκιμή τοῦ Β' Μεγάλου Πολέμου. Ἔχουμε μπεῖ σέ μιά φάση τῆς Ἱστορίας ἐπικίνδυνη ὅσο ποτέ, γιατί ὁπλίζει τόν ἐξανδραποδισμό μέ γοητεία. Ἀποκοιμίζει τά θύματα ὅταν δέν τά προσεταιρίζεται. Τά κάνει τυφλά κι' ἐθελόδουλα. Εἶναι ἡ λεγόμενη τεχνική τοῦ Δούρειου Ἵππου. Τί μπορεῖ ν' ἀντιτάξει κανένας σ' αὐτή τή μάστιγα; Ἴσως τόν ἁπλό τοῦτο λόγο τοῦ Γιάσπερς, στό δοκίμιο πάντα πού ἀναθυμηθήκαμε: «Ὁ ὁλοκληρωτισμός ὑποχωρεῖ μπροστά στό φῶς τῆς ἀλήθειας». Εἰρηνικός λόγος, πού φανερώνει ὅμως τήν ἀλήθεια πάνοπλη. Γιατί, ἄς μήν τό ξεχνᾶμε, ὁ Σατανᾶς ψαρεύει ψυχές ρίχνοντας γύρω του τά δίκτυα τῆς πλάνης.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 20 Μαΐου 1970

1-47

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΑΓΩΝΟΣ, τό ξέρουμε πολύ καλά, χιμαιρικός ὁ πόλεμος—ἄν λέγεται κάν πόλεμος—πού ἔχουμε κηρύξει μερικοί ἐργάτες τοῦ πνεύματος, σ' ὅλο τόν κόσμο, κατά τοῦ τεχνοκρατικοῦ πολιτισμοῦ. Τόν διεξάγουμε ἐπίμονα, μονότονα, μέ τίς ἀσθενέστατες, τίς ἀνύπαρκτες σχεδόν δυνάμεις μας. Ἀλλά καί πῶς ἀλλιῶς νά γίνει, ἀφοῦ βλέπουμε ποῦ ὁδηγεῖ τήν ἀνθρωπότητα; Νά σωπάσουμε, νά σκύψουμε τό κεφάλι μπροστά στό «μοιραῖο»; Εἶναι ὑπηρεσία αὐτό; Ἤ ν' ἀκολουθήσουμε τό ρεῦμα, μήπως βγάλει σέ κάποιο ἀνυποψίαστο ἀκόμα ξέφωτο; Αὐτό θά εἴταν μιά φορά μοιρολατρία. Γιατί, ἐπαναπαύομαι στήν τύχη, στό ἀπρόβλεπτο, σημαίνει ὅτι ἔχω παραιτηθεῖ ἀπό κάθε ἐνδεχόμενο αὐτεξούσιου. Στό σημεῖο τοῦτο, αἰσιοδοξία κι' ἀδράνεια ταυτίζονται. Ὅποιος παραιτεῖται ἀπό τήν πρωτοβουλία, παραιτεῖται ἀπό τήν οὐσία τῆς ἀνθρωπιᾶς. Τό ἀντίθετο σημαίνει ὅτι δέν δέχομαι νά εἶμαι ἐνεργούμενο μέσα στή διαδικασία τοῦ κόσμου.

Εἴδαμε προχτές τήν κρίσιμη πρόταση τοῦ Γιάσπερς: Ἡ τεχνολογία ἐπιβάλλει στήν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπινου γένους μεταισχηματισμούς πού ὑπονομεύουν τήν παλαιά τάξη. Ὄχι τήν τάξη μέ τή συμβατική ἔννοια, τήν συμπτωματική, δηλαδή τήν κοινωνική ἤ πολιτική τάξη, ἕνα σύστημα δηλαδή ἀπό θεσμούς, ἔθιμα, νόμους, πού ἀπεικονίζουν μιάν ὁρισμένη ἀντίληψη περί ζωῆς. Οἱ τάξεις αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐξελίσσονται, ὅλο κι' ἀλλάζουν, αἰσθητά ἤ ἀνεπαίσθητα. Ἐδῶ πρόκειται γιά τήν τάξη μέ τήν ἔννοια κάποιων βασικῶν ἀρχῶν, πού ὑπαγορεύονται

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΡΟΥΣΣΩ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ἀπό τήν ὀντολογική ἐπιταγή ν' ἀξιοποιηθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπό δική του πρωτοβουλία μέσα στά πλαίσια τῆς ἐν χρόνῳ ζωῆς του. Ἡ τάξη αὐτή εἶναι «παλαιά» μέ τήν ἔννοια τοῦ πατροπαράδοτου, τοῦ ἐγγυημένου γιατί δοκιμασμένου. Ἔχει οἰκοδομηθεῖ μέ κόπο στό μάκρος τῶν αἰώνων, ὕστερα ἀπό ἀμέτρητες ἀναζητήσεις, ψηλαφήσεις στό σκοτάδι, ἀγῶνες ἀμνημόνευτους, πού ἔκαναν τόν ἄνθρωπο ν' ἀναμετρηθεῖ μέ τά ἀπ' ἔξω του τυφλά στοιχεῖα καί μέ τά μέσα του δαιμόνια. Δέν εἴταν τάξη ὁλοκληρωμένη, ὄχι· εἴταν ὅμως κατεύθυνση συνειδητή. Μπορεῖ νά μήν εἴχαμε κατορθώσει πάρα πολύ σπουδαῖα πράγματα, ξέραμε ὅμως ποῦ πᾶμε.

Θά ρωτήσει κανένας: Τώρα, μέ τήν τεχνολογική ἐπανάσταση, δέν ξέρουμε τάχα ποῦ πᾶμε; Ξέρουμε —κι' αὐτό εἶναι τό κακό. Ξέρουμε, γιατί ἔχει γίνει πιά ὁλοφάνερο, ὅπως κάθε τι πού, κατά τή νομική ἔκφραση, ἀποτελεῖ «ἀρχή ἐκτελέσεως». Ὁ ἄνθρωπος, ξεγελασμένος ἀπό τά δολώματα τῆς τεχνητά ὀργανωμένης κι' ἐνισχυμένης εὐζωΐας, γίνεται ὅλο καί πιό πρόθυμος ν' ἀπεμπολήσει τά συστατικά τῆς ἀξιοπρέπειάς του ἠθικά δικαώματα. Ἀλλοτριώνεται σταθερά, πουλάει τήν ψυχή του. Τό σῶμα κέρδισε τή μάχη, ἔγινε τό ὑποκατάστατο τῆς ψυχῆς, σφετερίζεται ὅλες τίς ἀπολαβές, θά μποροῦσε μάλιστα νά πεῖ κανένας πώς ἀπέκτησε μιά δική του, ἀκάθαρτη, ὑλική ψυχή, πού εἶναι τό ἀπαιτητικό, ἀδηφάγο ἀρνητικό τῆς ἄλλης. Μιά «παραψυχή». Αὐτό πού τό λέμε σήμερα ἀναψυχή, ἐκεῖ ἀπευθύνεται. Στήν ψυχή τοῦ χοίρου.

Ἔτσι, πουλώντας τά πρωτοτόκιά μας, τρέχουμε πρόσχαρα νά καταταγοῦμε στό κοπάδι τῆς Κίρκης. Τό μέλλον μας, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό δημόσιο ἐπίπεδο, δηλαδή τό ὁμαδικό πεπρωμένο, εἶναι ὁ ὁλοκληρωτισμός. Κανένας λαός δέν θά τόν ἀποφύγει, ὁ Γιάσπερς μᾶς τό εἶπε, καί τά προάγγελα σημεῖα εἶναι εὔγλωττα. Ἴσαμε χτές, θεωρούσαμε τόν ὁλοκληρωτισμό εἴτε κατατροπωμένον, χάρη στόν Μεγάλο Πόλεμο, εἴτε ἀπομονωμένον στήν Ἀνατολή. Τώρα βλέπουμε τόν μολυβένιο ἵσκιο του νά ὀρθώνεται πάνω ἀπό τή Δύση. Ποῦ θά καταλήξουν οἱ κρίσιμες ἀνωμαλίες τῆς Ἰταλίας, ἡ ἀναστάτωση τῆς Ἀμερικῆς, βόρειας καί νότιας; Μᾶς λένε πώς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν τήν τάση νά κάνουν κακή χρήση τῆς ἐλευθερίας τους. Τήν ἔχουν, οὔτε λόγος. Ἀλλά μήπως ἔχουν τήν τάση νά κάνουν καλλίτερη χρήση τοῦ δεσποτισμοῦ; Εἶναι δημιουργός ἀρετῆς ὁ δεσποτισμός; Κι' ἕνα ἄλλο ἀκόμα ἐρώτημα: Ἄν πολλές ἀναστατώσεις εἶναι ἐπιτήδεια ὑποκινημένες γιά νά δικαιολογήσουν τήν ἐπιβολή τῶν ὁλοκληρωτισμῶν; Ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων σαράντα χρόνων μᾶς ἔχει συνηθίσει σέ τέτοιες θαυματοποιΐες. Εἶναι ἡ πυρκαγιά τοῦ Ράϊχσταγ. Ἀνεξάντλητος σ' ἐφευρετικότητα ἔχει ἀποδειχτεῖ ὁ ἐπιστημονικά τελειοποιημένος, ὁ καταχθόνια ὀργανωμένος ὁλοκληρωτισμός. Ἡ ἀνθρώπινη μωρία κουβαλάει πειθήνια νερό στόν μύλο του. Καί ἡ τεχνολογία τόν ὁπλίζει μέ ὅλα τά μέσα, τῆς ἐξαγορᾶς καί τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ.

Νά γιατί ἀποδοκιμάζουμε τήν τροπή πού ἔχει πάρει ὁ πολιτισμός μας. Ρόλος ἄχαρος διπλά, γιατί μοιάζει ὀπισθοδρομικός καί γιατί εἶναι πρακτικά ἀνίσχυρος. Ἄλλο ἀπό τό νά εἰδοποιοῦμε, δέν ἔχουμε τή δυνατότητα. Νά ποῦμε πώς τό ἀνθρώπινο γένος ἀντιμετωπίζει ἔτσι τό κρισιμότερο πρόβλημα τῆς ἱστορίας του, δέν εἶναι ὑπερβολή· γιατί ἴσαμε τώρα τουλάχιστον, ἡ ὑπόθεση τῆς προόδου ἔμοιαζε ἀδιάβλητη, ἡ αἴγλη της ἐγγυημένη, οἱ παλαιότεροι εἶχανε κάτι νά πιστεύουν: ὅτι μ' αὐτήν, ὅλα τά προβλήματα θά λυθοῦν. Καί ἡ θεά πρόοδος μᾶς ἔπαιξε ἕνα πολύ ἄσχημο παιχνίδι. Ἀφοῦ πρῶτα μονοπώλησε τίς ἐλπίδες μας, ὕστερα, ὅταν πιά εἶταν πολύ ἀργά, τίς ἀπέδειξε γελοῖες.

Εἴμαστε οἱ δημιουργοί τοῦ ἴδιου μας ἀδιέξοδου. Οἱ αἰσιόδοξοι πιστεύουν πώς τό κακό θά ξεπεραστεῖ διά τῆς ὑπερβολῆς του: ἡ μεγαλύτερη πρόοδος θά διορθώσει τήν μικρή πρόοδο. Πείραμα ἐπικίνδυνο, μέ καθαρά χαρτοπαικτική λογική. Οἱ ἀπαισιόδοξοι πάλι, περιορίζονται σέ ἱερεμιάδες. Τό μεγάλο πλῆθος δέν κάνει οὔτε τό ἕνα οὔτε τ' ἄλλο· ἀκολουθεῖ παθητικά, ἀπνευμάτιστα, τό ρεῦμα. Χαίρεται τά δῶρα τοῦ πολιτισμοῦ καί δέν σκοτίζεται ἄν περιέχουν δηλητήριο, τό ναρκωτικό πού ὑπονομεύει καί σταθερά ἐξουθενώνει. Βαίνουμε πρός ἕνα μέλλον τοξικομανῶν, κατενθουσιασμένοι γιά τήν ἀπόλαυση. Μπορεῖ νά ἔρθει ἕνας καιρός ὅπου τά σημερινά ναρκωτικά νά φαίνονται ἐρασιτεχνικά μπροστά σ' αὐτό τό ἀνώνυμο, πού τελικά θά μᾶς ἐξοντώσει.

Ποιές εἶναι οἱ ἐλπίδες τῆς ἐπιστήμης; Βιολογικά, μιά προγραμματισμένη τερατογένεση. Ἡ δημιουργία ἀνθρώπινων ὄντων νέου, ἐργαστηριακοῦ τύπου, μέ ἱκανότητα προσαρμογῆς ρυθμισμένην ἀνάλογα, ψυχισμό μηχανικόν, ἀποδοτικότητα προσχεδιασμένην. Ποιός θά τό ἔλεγε πώς ἀνώτερη φιλοδοξία τοῦ ἀνθρώπου θά εἴταν ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό ρομπότ; Ἀνταγωνίζεται ἴσως ἔτσι τό ἔργο τῆς Δημιουργίας, ἀλλά καί σύγκαιρα ἀποκηρύσσει τόν ἑαυτό του. Γιά νά γίνουμε δημιουργοί, θ' αὐτοκτονήσουμε! Ἀπροσδόκητη καταξίωσή μας καταπρόσωπο στό φυσικό σύμπαν, πού φιλοδοξοῦμε νά τό ἐξερευνήσουμε.

Μοιραῖος ἀλήθεια ἐκεῖνος ὁ λόγος τοῦ Μάρξ, πώς οἱ φιλόσοφοι δέν πρέπει νά ἑρμηνεύουν πιά τόν κόσμο ἀλλά νά τόν μεταμορφώσουν. Ἡ ὥρα εἴταν ἀνοιχτή ὅταν εἰπώθηκε. Δέν μεταμορφώνουν τόν κόσμο οἱ φιλόσοφοι, τόν μεταμορφώνουν οἱ ἐπιστήμονες καί οἱ τεχνικοί, ἀλλά τί σημαίνει! Καί πῶς νά συμβιβάσει κανένας τή «θέση» αὐτή γιά τόν Φόϋερμπαχ, τήν ἑνδέκατη, μέ τήν ἀμέσως προηγούμενη, τήν δέκατη, πού λέει πώς, σ' ἀντίθεση μέ τόν παλαιό ὑλισμό, πού ἀπέβλεπε στήν «ἀστική» κοινωνία, ὁ νέος ἀποβλέπει στήν ἀνθρώπινη. Ποιάν ἀνθρώπινη; Αὐτήν πού βγῆκε ἀπό τή μήτρα τοῦ φυσικοῦ κόσμου ἤ ἐκείνην πού θά κατασκευάσουν αὔριο στούς δοκιμαστικούς σωλῆνες οἱ νέοι μάγοι; Τή μεταμόρφωση τούτη δέν φαίνεται νά τήν εἶχε προβλέψει ὁ Μάρξ.

Τό τιμόνι μᾶς ξέφυγε ἀπό τά χέρια, κι' ἐκείνου κι' ἐμᾶς, νά ἡ ἀλήθεια. Θριαμβολογοῦμε ἀλλά δέν ἐξουσιάζουμε. Δημιουργοῦμε ἀλλά δέν κατευθύνουμε. Μᾶς κατευθύνει μιά χαραγμένη πιά, ἀπαρέγκλιτη πορεία. Κι' ἐπειδή σέ κάθε στιγμή πού περνάει χωνόμαστε στό ἀνεπανόρθωτο ὅλο καί πιό βαθειά, εἶναι φυσικό ν' ἀναρωτιέται κανένας ἄν δέν θἄρθει μιά ἐποχή πού θά κρίνει ὅτι, σήμερα ἀκόμα, εἴταν καιρός ν' ἀνανήψουμε.

Τό πῶς, κανένας μας δέν τό ξέρει. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιάν ἀνάγκη ἐπιτακτικότερη κι' ἀπό τήν ἴδια μας τήν ὕπαρξη, γιατί ἀφορᾶ ἀκριβῶς κάτι πού δίνει νόημα ἤ πού τό στερεῖ. Σ' ἄλλους καιρούς, θά περίμενε κανένας ἕνα θρησκευτικό κίνημα, μιάν ἀπό ἐκεῖνες τίς ὀλόφαφνες, τίς ἀπό μακρυά ἀνεξήγητες μεταστροφές, πού ἔκαναν μεγάλα ἀνθρώπινα σύνολα ν' ἀλλάζουν ἐσωτερική στάση ἀπέναντι στό φαινόμενο τοῦ κόσμου. Σήμερα, κίνημα μέ τέτοιο περιεχόμενο δέν φαίνεται πιθανό. Τί εἶναι ὅμως ὁ ἀλλόκοτος αὐτός ἀναχωρητισμός νέων ἀνθρώπων, πού, κατά μᾶζες, ἀπαρνιόνται τόν κόσμο τοῦ πολιτισμοῦ, πετᾶνε ἀπό πάνω τους τά πιό στοιχειώδη του ἐφόδια, ἀποτραβιόνται σέ σπηλιές, γυμνητεύουν, καί στόν χλευασμό μας ἤ στίς ἐπιθέσεις μας ἀπαντᾶνε πετώντας μας λουλούδια; Δέν λέμε πώς αὐτό εἶναι ἡ λύση, λέμε πώς εἶναι μιά παράδοξη, ὄχι τυχαία, μιά λογικά ἀπίστευτη ἐκδήλωση καταμεσίς στόν πολιτισμό τῆς ἀφθονίας. Ἕνα ξέσπασμα ἀπελπισμοῦ, φαινομενικά εὔθυμου, γι' αὐτό καί πιό στυγνοῦ.

Μήπως ὅμως, ἔστω καί τιμητικά, ὁ ἄνθρωπος, κάτω ἀπό ὁρισμένες κρίσιμες συνθῆκες, εἶναι γιά περισσότερα ἀπό ὅσα τόν νομίζουμε ἱκανός; Ἀκόμα καί γιά νά ξανακάνει στέγη τοῦ οὐρανίου θόλου;

Ὦ Ρουσσώ ξεπερασμένε, χιμαιροπλάστη, ἀξεπέραστε!...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΡΧΕΙΑ ΝΟΥΦΙΟΥ · AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 23 Μαΐου 1970

1-43

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΒΟΩΝ ΕΝ ΤΗ ΕΡΗΜΩ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ἄν καί ὀργανικά ξένη στά ἐνδιαφέροντα καί στήν ἁρμοδιότητα αὐτῆς-ἐδῶ τῆς στήλης, ἔχει πλευρές πού, θέλοντας καί μή, μᾶς ἀγγίζουν, γιατί διασταυρώνονται μέ τά ρεύματα τῶν ἰδεῶν. Εἶναι δίμορφη ἡ πολιτική, μέ ἄλλα λόγια: Ἡ μιά της ὄψη, ἡ θετικότερη ὑποτίθεται, ἀντικρύζει τό ἄμεσο παρόν. Σ' αὐτή της τήν ἐκδοχή, εἶναι τέχνη πρακτική, τοῦ ν' ἀσκεῖς ἐξουσία, τεχνική τοῦ ἄμεσα ἐφικτοῦ. Στήν ἄλλη της ἐκδοχή, τήν θεωρητική, ἡ πολιτική ἰσχυρίζεται πώς προσβλέπει στό μέλλον. Τό προβλέπει, τό βυθομετρεῖ, τό προετοιμάζει, τό κατευθύνει. Ἐδῶ εἶναι πού συναντιέται μέ τήν ἰδεολογία· κι' ἐδῶ εἶναι πού βρίσκεται ἀντίκρυ στό ὀξύτερό της πρόβλημα, αὐτό πού ἔμμεσα πιά κι' ἀναγκαῖα, ἀντανακλᾶ καί στό παρόν.

Ἀπό τούτη τήν ἁπλή σκοπιά κρίνοντας, ἀπορεῖ κανένας πῶς ἡ πολιτική τοῦ καιροῦ μας δείχνεται τόσο κοντόθωρη: Γιατί, γιά ποιανοῦ τ' ὄφελος, ἀπογοητεύει τόσο τήν ἀνθρωπότητα; Τί ἐξυπηρετεῖ μιά τέτοια συμπεριφορά; Σ' ἕναν αἰώνα κατ' ἐξοχήν ἐπιφορτισμένον μέ προφητική ἀποστολή (χωρίς καμμιά μεταφυσική ἔμφαση στόν ὅρο «προφητισμός»), σ' ἕναν αἰώνα πού ἔχει ἐπίγνωση ὅτι κάθε πράξη του προβάλλεται στό μέλλον, τό δεσμεύει, σ' αὐτόν λοιπόν τόν αἰῶνα, ἡ πολιτική ὡς παγκόσμιο ἐγχείρημα δέν κάνει ἄλλο παρά νά ἐκθέτει σέ κοινή θέα, μέ τρόπο ἄσεμνο, τά κληρονομικά της ἕλκη: συμπλέγματα ἰσχύος, ἐγωπαθεῖς νευρώσεις, προκλητική περιφρόνηση γιά τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀσύστολες παλινωδίες στό ἰδεολογικό ἐπίπεδο, δουλική ἐξυπηρέτηση ὀργανωμένων συμφερόντων, συμμαχία μέ τήν διεθνῆ κερδοσκοπία, ὑποκριτική διαστροφή ὅλων τῶν

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Ο ΒΟΩΝ ΕΝ ΤΗ ΕΡΗΜΩ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ἐννοιῶν ἔτσι πού τό ἀνθρώπινο σύνολο, στόν αἰώνα τῆς γενικευμένης παιδείας, νά νιώθει τό μυαλό του νά θολώνει ὅλο καί περισσότερο. Τό βέβαιο εἶναι ἕνα: ὅτι ὁ κόσμος, δηλαδή ἡ Γῆ μας, ἡ ὅσο ποτέ ἄλλοτε ξεμοναχιασμένη μέσα στό βουβό ἄπειρο (εἰρωνεία κι' αὐτή τῶν διαστημικῶν ἐξερευνήσεων) δέν ἔχει ἀξιωθεῖ ν' ἀποκτήσει τήν οἰκουμενική της πρόνοια. Ἡ πολιτική παραμένει στενόκαρδη, βραχύπνοη, κουτοπόνηρη, ἕνα ἀπολίθωμα ἄλλων καιρῶν.

Ὅ,τι λέμε ἐδῶ, ἀναφέρεται στήν διεθνῆ κατάσταση, γιατί αὐτή ἔχει καί τίς μεγάλες εὐθῦνες. Ἄλλωστε, μετά τόν Β΄ Μεγάλον Πόλεμο, ἡ ὕπαρξη τῶν μικρῶν γίνεται ὅλο καί μικρότερη, ἡ θέση τους ὅλο καί πιό ἐξαρτημένη. Ἄλλο ἀπό τό νά τά κουτσοβολεύουν, δέν τούς περνάει ἀπό τό χέρι. Οἱ παλαιές μεγαληγορίες, πού εἶχαν ὑποκρούσει σάν ἐμβατήρια τόν θηματισμό γενεῶν, χτυπᾶνε σήμερα στ' αὐτί κούφια, κινδυνεύουν νά προκαλέσουν τό ἀντίθετο ἀπό τό ποθούμενο ἀποτέλεσμα. Ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης πολιτικῆς εὐφυΐας ἔγκειται καί στό νά μήν ἀνακρούει βρυκολακιασμένα ἐμβατήρια. Ἕνας ὁλόκληρος Ντέ Γκώλ, μέ τό ἐσωτερικό του μέγεθος καί τήν εἰλικρινέστατα μυστικιστική διάθεσή του, δέν μπόρεσε πάντοτε ν' ἀποφύγει τόν σκόπελο τοῦ γελοίου. Ἡ Γαλλία τῆς Ζάν ντ' Ἄρκ ἀνήκει στήν Ἱστορία, πρᾶγμα πού τήν κάνει ἀκόμα πιό ἀξιοσέβαστην, ἀλλά σάν κειμήλιο. Τά περασμένα δέν ἀναστaίνονται, ἀξιοποιοῦνται μονάχα, ζωοποιοῦνται, σέ συνάρτηση ὅμως στενή μέ τά τωρινά, πού προετοιμάζουν γιά τά μελλούμενα. Δέν ἔχει στεγανά διαμερίσματα ὁ ἱστορικός χρόνος.

Τό μεγάλο μειονέκτημα τοῦ κόσμου μας εἶναι ὅτι ἔχει ἀναπτυχθῆ μέ τρόπο ὑπερβολικά ἀσύμμετρον γιά τά νέα δεδομένα. Ὑπάρχουν χῶρες πού ἀναγκάζονται ν' ἀτενίσουν κάθε στιγμή πρός τό βαθύ, ριζοσπαστικό μέλλον, ἐνῶ ἄλλες, ὄχι μικρές κι' ὄχι ὀλιγάνθρωπες, δέν ἔχουν ἀκόμα διανύσει τά στάδια τῆς ἐξόδου τους ἀπό τήν βαρβαρότητα. Ἔτσι, τά ζητήματα καί τά προβλήματα χάνουν ἀπό καταβολῆς τήν ἀναγκαία γιά τήν ἀντιμετώπισή τους ὁμοιογένεια. Τί φταίει γιά τή δραματική τούτην ἀσυμμετρία, πού κάνει τή συνεννόηση τῶν ἀνθρώπων προβληματική καί καταργεῖ αὐτόχρημα τήν καλή πίστη; Κατά μέγιστο ποσοστό ἡ ἐκμεταλλευτική ὀργάνωση τοῦ χτεσινοῦ κόσμου. Πληρώνουμε προγονικά ἁμαρτήματα ἀπό τά ὁποῖα δέν λέμε καί ν' ἀποστοῦμε. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πού εἶναι τώρα πιά ὁ παγκόσμιος, δέν περιορίστηκε νά χαίρεται τόν ὡραῖο τοῦτον πλανήτη, κάνοντάς τον παραγωγικό στά μέτρα τῶν ἀναγκῶν του, ἀλλά κοίταξε πῶς νά τόν ὑποβάλει σέ ληστρική ἐκμετάλλευση. Τόν ἀντίκρυσε ὄχι ὡς κάτοικος ἑνός πιθανοῦ Παραδείσου ἀλλά ὡς ἐπιχειρηματίας στυγνός: Νά στίψει τήν Ἐδέμ, νά τήν στραγγίσει, νά κάνει τούς συνανθρώπους του ὑποζύγια, γιά νά τοῦ σωδιάζουν σέ κελλάρια καί χρηματοκιβώτια. Εἴμαστε οἱ ἀπόγονοι τῆς ἁπληστίας. Ἡ ἐξωραϊσμένη ἀπό τόν Νίτσε θέληση τοῦ ἐξουσιασμοῦ εἶτανε στήν οὐσία ἕνα ἀχαλίνωτο ἔνστικτο ληστείας.

Ὁ Μερλώ-Ποντύ, μυαλό ἀπό τά γερότερα πού παρουσίασε μετά τόν πόλεμο ἡ Γαλλία—δυστυχῶς λιγόζω — γράφει κάπου πώς «ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή βαραίνει ὅλο καί περισσότερο πρός τήν κατεύθυνση τοῦ ν' ἀναπτύσσεται ἡ τεχνολογία καί οἱ ἐφαρμοσμένες ἐπιστῆμες». Αὐτό σημαίνει, ἁπλούστατα, ὄχι μόνον ἐξήγηση γιά τό χτές, ἀλλά καί προδιαγραφή τοῦ αὔριο. Τήν ἀποικιοκρατική βουλιμία, πού προκάλεσε τήν ἀσύμμετρη ἀνάπτυξη τοῦ πλανήτη μας μέ σκοπό τήν διατήρηση σέ κατάσταση δουλοπαροικίας ὁλόκληρων ἠπείρων καί λαῶν, τήν διαδέχεται ἡ τεχνοκρατική ἡγεμονία ἤ ὁ τεχνοκρατικός ἀνταγωνισμός σέ μέσα ἐξουσιασμοῦ, πού δέν εἶναι καλλίτερα. Ὁ ἴδιος πάντα Μερλώ-Ποντύ, ὀξυδερκέστερος ἀπό τόν Σάρτρ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν μαρξιστική ψύχωση, σχολιάζοντας τόν Μάξ Βέμπερ καί τήν θαυμαστή ἐνόραση τοῦ Γερμανοῦ στοχαστή γιά τίς καλβινιστικές ρίζες τῆς κεφαλαιοκρατίας, σημειώνει: «Ἡ Ἱστορία εἶναι ὁ φυσικός χῶρος τῆς βίας». Ἀπάνω σ' αὐτή τήν πρόταση, θά ἔπρεπε πολύ νά φιλοσοφήσει ἡ ἐποχή μας.

Ὄχι πώς εἶναι καιρός σήμερα γιά φιλοσοφία ἀδρανῆ. Ἀλλά εἶναι πιά καιρός ν' ἀποκαθαρθῆ ἡ δράση. Νά καταγγελθοῦν οἱ θολές προθέσεις, οἱ συγκεχυμένοι στόχοι, οἱ ὑποκριτικές ἰδέες, ὅλες αὐτές οἱ παγίδες πού μετέβαλλαν ἀνέκαθεν τήν κάθε ἐπαγγελία στό ἀντίθετό της. Ἀκόμα — κρίσιμη αὐτό πρωτοβουλία — πρέπει νά ὑποβληθεῖ σ' ἔλεγχο ἡ ἐξιδανικευτική πονηρία γιά τό ὁμοούσιο «λαός». Νά πάψει ν' ἀποτελεῖ τό πρόχειρο βάθρο τῆς κάθε ἀγυρτείας. Τί εἶναι αὐτός ὁ λαός πού χειροκροτεῖ τούς πάντες, πού κολακεύεται σάν ἐλαφρόμυαλο γύναιο, ἀποκοιμίζεται ἀπό τούς διαστές του, ἐξαγοράζεται, ἀποθρασύνεται τή μιά, γιά νά πανικοβληθεῖ τήν ἄλλη, προσκυνάει χωρίς εἰρμό τόν Δαντών καί τόν Ροβεσπιέρρο, τόν Βοναπάρτη, τόν Στάλιν, τόν Χίτλερ, ὅλους στή σειρά; Πολύμορφος, μυθικός δράκος, ἐλαστικός, κρᾶμα ἀπό φιλότιμο κι' ἀναισθησία, χίμαιρες καί φτήνεια, σκοτεινές παρορμήσεις, χαζομάρα, καί μαζί μ' αὐτά μιά μῆτρα πού ξεπετάει μεγαλοφυεῖς, ἥρωες, ἁγίους—μονάδες. Τόν ἐξαγνίζουν; Τόν διαφεύδουν; Πῶς θά γίνει φορέας κι' ὄχι ὑποζύγιο τῆς Ἱστορίας; Ἄν πάλι ὁ ρόλος του εἶναι τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ θεατή, γιατί αὐτή ἡ κακή πίστη, νά τόν ἐπικαλοῦνται γιά νά τόν μεταχειρίζονται ὅλοι, ἀπό τόν ἐπαναστάτη ὡς τόν τύραννο; Ποιός θά ἔχει τό θάρρος νά δηλώσει ξεκάθαρα πώς ἡ Ἱστορία γράφεται πάνω στή ράχη τῶν λαῶν; Μόνο τότε θ' ἀποσαφηνιστῆ καί τό γιατί αὐτή ἡ Ἱσορία εἶναι «ὁ φυσικός χῶρος τῆς βίας». Τά ἄτομα δέν θά μποροῦσαν τίποτα δίχως τό ὄργανο λαός.

Ὁ κόσμος βρίσκεται σήμερα ἀνάστατος γιά δυό κυρίως λόγους: Ἐπειδή οἱ ἀνταγωνισμοί ἔχουν ὀξυνθεῖ, μεγεθυμένοι ἀπό τήν τεχνολογική διέγερση, κι' ἐπειδή οἱ πιό συνειδητές τάξεις ἔχουν ἀγανακτήσει, ξεσηκωθεῖ γιά τά ψέμματα, γιά τήν μικροπρέπεια τῆς παγκόσμιας πολιτικῆς. Ἔτσι, τήν ἀπόγνωση τῶν δεύτερων, ἔρχεται νά τήν ἐξάψει τό ἀδιέξοδο τῶν πρώτων. Πάνω ἀπ' αὐτά, μιά πρόσοψη πολιτισμοῦ «τῆς ἀφθονίας», μέ τό ἕνα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Γῆς νά λιμοκτονεῖ, μέ ἀπόλυτη, ἀντικειμενική ἀνικανότητα νά παρθοῦν προληπτικά μέτρα παγκόσμιας ἰσορροπίας, μ' ἕνα σύνολο κατοίκων τοῦ πλανήτη πού μισεῖ θανάσιμα τόν πόλεμο κι' ἄλλο δέν κάνει παρά πολέμους, λατρεύει τήν ἐλευθερία καί δέν καταλαβαίνει πώς εἶναι ἀλληλένδετη μέ τήν ἀξιοπρέπεια, θεωρεῖ μοναδική τήν πρόσκαιρη τούτη ζωή καί τήν βλέπει νά τοῦ ξεφεύγει ἀσύλληπτη καί δηλητηριασμένη, ξέρει πώς δουλεύει σ' ὀργανωμένα συμφέροντα, βρωμερές φατρίες, καί δέν ἔχει κανέναν νά τό χειραφετήσει.

Κανένας ἴσαμε σήμερα δέν βρέθηκε νά γλυτώσει τήν πλειοψηφία πού εἶναι τά θύματα ἀπό τήν μειοψηφία πού εἶναι οἱ θύτες. Πρόκειται μήπως γιά μοιραία δουλεία τοῦ εἴδους μας; Ἄν ναί, τότε ἄς ὁμολογήσουμε ἀποφασιστικά τήν ἀποτυχία τοῦ πειράματος ἔμψυχη ζωή. Διαφορετικά, ἄς συνειδητοποιήσουμε πώς σέ τούτην ἀκριβῶς τήν ἐποχή, hic et nunc, θά πρέπει νά πάρει νέα τροπή ἡ Ἱστορία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 27 Μαΐου 1970

1-49

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΙ ΠΑΛΙ Ο ΓΙΑΣΠΕΡΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΧΕ ΓΡΑΨΕΙ ὁ ὑποφαινόμενος (ὅποιος θέλει ἄς τό πιστέψει) τήν προχτεσινή ἐπιφυλλίδα, ὅταν ξαφνικά, μέσα στά διαβάσματά του, βρέθηκε ἀντίκρυ στήν ἀκόλουθη περικοπή τοῦ Γιάσπερς. Τήν παραθέτω in extenso, γιά νά φανεῖ ποῦ συναντιέται καί ποῦ ἀπέχει ἀπό ὅσα λέγαμε ἐδῶ τό περασμένο Σάββατο.

«Ἐμεῖς οἱ πανεπιστημιακοί, ἔχουμε ἀποστολή νά διαμορφώνουμε τόν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι τῶν συγκαιρινῶν μας. Ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι μπορεῖ νά προετοιμάζει ἀποφάσεις συγκεκριμένες, αὐτές οἱ ἴδιες ὅμως οἱ ἀποφάσεις ἀνήκουν στήν περιοχή τῆς δράσης. Ὁ στοχαστής ἰσχυρίζεται πώς κομίζει τήν ἀλήθεια, ἐπειδή ὅμως δέν δρᾶ, δέν ἔχει καί τόν τρόπο νά ἐπιβάλει τήν πραγματοποίηση τῶν ἀπόψεών του. Τή στιγμή πού μερικοί δημοσιογράφοι κατορθώνουν νά ἐκφράσουν, ἤ καί νά κατευθύνουν, τήν κοινή γνώμη τῆς στιγμῆς, οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς πού πραγματεύονται τήν πολιτική κατάσταση τοῦ καιροῦ τους δέν δίνουν κάν συγκεκριμένες συμβουλές, κι' αὐτό καταλογίζεται στό παθητικό τους.

»Ὁ λόγος εἶναι πώς ἔχουν φιλοδοξία διαφορετική καί, κατά τή γνώμη τους, ὑψηλότερη: ἐπενεργοῦν στίς παραστάσεις, στά κίνητρα καί στίς ἰθύνουσες ἰδέες τῶν συγκαιρινῶν τους, μέ μιά λέξη στή συνολική πνευματική ζωή τῆς κοινότητας. Μπορεῖ βέβαια ἡ φωνή τους νά εἶναι φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, καί τά λόγια τους νά μή βρίσκουν τήν παραμικρή ἀπήχηση. Ἄν αὐτό δέν τούς στοιχίζει, θά πεῖ πώς ὁ ζῆλος τους δέν εἶταν εἰλικρινής. Ἄν δέν τό ἀντέξουν, τότε τήν ἰδιότητά τους τοῦ στοχαστῆ δέν τήν ὀφείλουν στή μοναδική αὐθεντία πού εἶναι ἄξια νά τούς τήν ἀπονείμει: στήν βεβαιότητα πώς εἶταν ἀπαραίτητο νά ποῦν αὐτό πού εἶχανε νά ποῦν».

Στήν κάπως μακρυά τούτη περικοπή γίνεται,

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΚΑΙ ΠΑΛΙ Ο ΓΙΑΣΠΕΡΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ὅπως βλέπει ὁ ἀαγνώστης, μιά προσεχτική ἀντιδιαστολή λόγου προορισμένου νά μετατραπεῖ σ' ἄμεση δράση καί ἐκείνου τοῦ λόγου πού λειτουργεῖ βραδύτερα, ἀφανέστερα, ἀλλά βαθύτερα. Ἐμᾶς, τό περασμένο Σάββατο, θέμα μας εἶταν ἡ πολιτική στό σημεῖο πού διασταυρώνεται μέ τίς ἰδέες. Λόγος ὅμως καί ἰδέες εἶναι ταυτόσημα (ὅταν τό «λόγος» δέν σημαίνει λόγια). Στή διαπίστωσή μας τῆς αἰώνιας ἀσυνέπειας μεταξύ πολιτικῆς καί ἰδεῶν, πολιτικῆς καί «λογικῆς», πολιτικῆς καί ζωτικῆς δεοντολογίας, δίναμε τόν κλασικό χαρακτηρισμό τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τίποτα φυσικότερο ἀπό τό ν' ἀναδίνεται ἡ ἴδια αὐτή εἰκόνα στό νοῦ καθενός πού, ἀπαλλαγμένος ἀπό ψευδαισθήσεις ἤ κομπασμό, νομίζει χρέος του νά ξυπνάει τή συνείδηση τῶν συγκαιρινῶν του. Ὁ Γιάσπερς ξέρει τήν πρακτική ἀδυναμία τοῦ φωνητικοῦ του ὀργάνου. Πιστεύει ὅμως στήν ἀπροσμέτρητη ἐμβέλειά του.

Ἀλλοίμονο ἄν δέν ὑπῆρχε αὐτή ἡ ἐλπίδα! Τότε, τό μόνο πρακτικό χρέος θά εἶταν ἡ σιωπή: ἡ ἐγκαρτέρηση τοῦ ὑπόδικου, πού σέ μιά στιγμή μέσα, ὅσο ν' ἀπαγγελθεῖ τό «διά ταῦτα», βλέπει τόν ἑαυτό του νά μεταβάλλεται σέ κατάδικο. Ζοῦμε μέ τό βαθύ αἴσθημα πώς εἴμαστε ὑπόδικοι κληρονομικοί, σέ μιά δίκη ἀτελεύτητη, μέ τό δικαστήριο μπροστά μας σέ πολύ ψηλή ἕδρα στημένο, προσωπιδοφόρο, κι' ἐδῶ εἶναι πού ὁ Κάφκα φάνηκε ἀποκαλυπτικός ὁραματιστής. Ἡ πολιτική, ὡς διαχειρίστρια τῆς εὐθύνης τοῦ συνόλου, δέν ὑποπτεύεται τόν ρόλο της αὐτόν, τόν μεταφυσικόν πρίν ἀπό κάθε μεταφυσική. Ὑποτιμᾶ τόν ἑαυτό της ἡ πολιτική ἀπό ἔλλειψη ὑψηλότερων κριτηρίων εἴτε καί γιά νά διευκολύνει τή θέση της. Τά πολύ «προσγειωμένα», πολύ πρακτικά της κριτήρια δέν ἀφήνουν λιγότερο ἐκτεθειμένη τήν ἀντίθεση μέ τή δεδομένη ἀποστολή της. Ἡ ἡγεσία τοῦ κόσμου δέν κατάλαβε ποτέ πώς ὁ χῶρος της δέν εἶναι ποδοσφαιρικό γήπεδο ὅπου συναντιόνται διάφορες ὁμάδες στή σειρά, μέ τά χρώματα τῶν συλλόγων τους στήν ἀθλητική φανέλλα.

Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἔχει πολύ περισσότερο ὡριμάσει στή βάση παρά στήν κορυφή. Ἡ μάζα προηγεῖται τῆς ἡγεσίας — νά τό παράδοξο τῆς ἐποχῆς μας. Γιατί καί πῶς ἔχει ὡριμάσει ἡ μάζα; Ἐπειδή αὐτή πληρώνει πάντοτε, κι' ἐπειδή, μ' ἕναν ἔμμεσο τρόπο, σ' αὐτήν κατασταλάζουν διϋλισμένες οἱ ἰδέες τῶν στοχαστῶν. Ἡ ἡγεσία τούς διαβάζει τούς στοχαστές (ὅταν τούς διαβάζει), τό σύνολο ὅμως τούς ζεῖ. Μπορεῖ νά μήν τούς ξέρει μέ τά ὀνόματά τους, νά μήν ξέρει τήν πατρότητα τῶν ἰδεῶν τους, ξέρει ὅμως τίς ἰδέες, κι' αὐτό εἶναι τό σημαντικότερο. Ἔτσι, αὐτά πού λέγαμε προχτές γιά τήν ἀνάγκη ν' ἀπομυθοποιηθεῖ ἡ ἔννοια λαός, πρέπει νά συμπληρωθοῦν ἀπό αὐτήν τώρα τήν παρατήρηση, γιά ν' ἀποκτήσουν ὁλοκληρία. Ἀσύνειδα, ὁ λαός εἶναι τό ἀναρχύμενο σῶμα πού περιγράψαμε. Συνειδητά, ἔχει σταδιοδρομήσει: Πιστεύει, ξέρει τόν ἑαυτό του τέκνο αὐτοῦ-ἐδῶ τοῦ πλανήτη, ἀπό τόν ὁποῖο κάνουν σήμερα ὅ,τι μποροῦν γιά νά τοῦ μεταστρέψουν τήν προσοχή. Ξέρει σήμερα ὁ λαός, ξέρουν οἱ λαοί, πώς ἡ κατάκτηση τῆς Γῆς ἀπό τόν ἄνθρωπο εἶναι πολύ πιό δύσκολη παρά ἡ «κατάκτηση τοῦ διαστήματος»· γιατί ἡ δεύτερη μπορεῖ νά γίνει μέ μαθηματικούς ὑπολογισμούς, ἐνῶ ἡ πρώτη χρειάζεται κάποιαν ἱκανότητα ἄλλην: τήν μόνη πού δραπετεύει συνεχῶς ὅταν ὁ ἄνθρωπος πασχίζει νά τήν ἁδράξει καί νά τήν τιμήσει. Οἱ ἀνταγωνισμοί στό διάστημα παίρνουν δρόμους παράλληλους· πάνω στή Γῆ παίρνουν δρόμους ἀντίθετους, συγκρούονται. Εἶναι σάμπως οἱ ὑπεύθυνοι τῆς τύχης μας, νά μᾶς δείχνουν τό στερέωμα ὡς χῶρο φυγῆς, ἐπειδή ἀπέτυχαν νά μᾶς κάνουν φιλόξενη τήν φυσική μας πατρίδα.

Μιά ἐπιστολή ἀπό εὐγενικόν ἀναγνώστη τῆς στήλης τούτης, ἔρχεται νά συμπληρώσει, νά ἐνισχύσει μέ χωρία ἄλλα ἀπό τόν Γιάσπερς, τά ὅσα γράφαμε ἐδῶ τίς προάλλες γιά κάποιες ἰδέες τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ στοχαστῆ. Ἐντοπίζουν καί πάλι τήν προσοχή στά περί ναζιστικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, ἡ περιστολή ὅμως τοῦ θέματος εἶναι φαινομενική μονάχα. Γιατί ὁ ναζισμός δέν εἶταν παρά ἕνα σύμπτωμα σέ κρίση γενικότερη, καί σύμπτωμα μέ παρατεταμένες ὑποτροπές. Παροξυσμοί καθώς τοῦ ναζισμοῦ, ξεφανερώνουν μιά πάθηση ὀργανική τοῦ κόσμου μας. Ἀπόδειξη ὅτι ἐνῶ ὁ Μεγάλος Πόλεμος ἔγινε κατά τῶν ὁλοκληρωτισμῶν, μόνον ὁ ὁλοκληρωτισμός δέν βγῆκε χαμένος. Μόλυνε, ἀπεναντίας, καί τούς ἀντιπάλους του. Οἱ Δημοκρατίες βγῆκαν βαρειά τραυματισμένες ἀπό τόν ἀγῶνα ὑπέρ τῶν ἀρχῶν τους!

«Τό ἐπιχείρημα πώς ὑπῆρχε καί κάτι καλό (στόν ναζισμό) — γράφει ὁ Γιάσπερς — εἶταν πολύ διαδεδομένο κι' ἔδειχνε τήν διάχυτη προθυμία γι' ἀναγνώριση. Μόνον ὅμως ἡ ριζική ἄποψη γιά «ναί» ἤ γιά «ὄχι» μποροῦσε νά εἶναι σωστή. Ὅταν ἀναγνωρίζω τίς βασικές ἀρχές ὡς λαθεμένες, τότε ὅλα εἶναι ἄσχημα, καί οἱ καλές ἀκόμα συνέπειες, πού φαινομενικά μόνον εἶναι τέτοιες». Τίς «καλές» συνέπειες τοῦ ναζισμοῦ τίς εἴδαμε στήν πράξη, ὅσοι ἐπιζήσαμε. Καί πολύ σωστά σχολιάζει ὁ ἐπιστολογράφος μας: «Ἡ ἀνάσχεση τῆς ἀνεργίας, ἡ οἰκονομική ἀνάπτυξη, τό βιομηχανικό κράτος, πού εἶταν βέβαια ὡς ἕνα σημεῖο πραγματικότητες, χρησίμευαν μόνο γιά τήν καλλίτερη ὀργάνωση τῆς φρίκης καί τοῦ ὀλέθρου».

Κατόπι ὁ Γιάσπερς — πρόκειται γιά τό βιβλίο του «Τό πρόβλημα τῆς γερμανικῆς εὐθύνης» — στρέφεται πρός τήν πνευματική ἡγεσία τῆς χώρας του στή μαύρη ἐκείνην ἐποχή. Λέει στούς πανεπιστημιακούς: «Γελιόσαστε. Σᾶς ἀφήνουν μιά καραγκιοζίστικη ἐλευθερία ὑπό τόν ὅρο τῆς σέ κάθε στιγμή ὑπακοῆς. Ἐσεῖς, σωπαίνετε καί ὑποχωρεῖτε. Ὁ ἀγώνας σας εἶναι φαινομενικός καί μάλιστα ἐπιθυμητός ἀπό τήν ἡγεσία. Συνεισφέρετε μονάχα στόν ἐνταφιασμό τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος».

Στό παράθεμα τοῦτο, θά μποροῦσαμε ἐμεῖς νά προσθέσουμε ἕνα ἄλλο, ἀπό λόγο πού ὁ Γερμανός φιλόσοφος ἐξεφώνησε στά 1958, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀπονομῆς σ' αὐτόν κάποιου βραβείου: «Ὅταν οἱ ἀντιζηλίες μεταξύ κομμάτων παύουν νά σέβονται τήν ἀλληλεγγύη καί καταλήγουν σέ διαδικασία αὐτοκαταστροφῆς, τό ἐλεύθερο κράτος καταντᾶ ἁπλή σκηνογραφία πού μπορεῖ ν' ἀνατραπεῖ ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἄλλη, παρασέρνοντας στήν πτώση του ὅλους μαζί τούς πολιτικούς καί ὅλα τά κόμματα. Ἡ ἐντελῶς τυπική Δημοκρατία ἐγκυμονεῖ τόν ὁλοκληρωτισμό· γι' αὐτό κι' ὁ Χίτλερ εἶχε δίκηο νά θριαμβολογεῖ: «Τούς τσάκισα μέ τήν ἴδια τους τή μωρία!»

Ἀναχρονιστικά ἴσως πράγματα αὐτά τ' ἀναφερόμενα στήν ἐποχή τοῦ ναζισμοῦ, ἀλλά εἶναι, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, χαρακτηριστικό ὅτι, εἰκοσιπέντε ὁλόκληρα χρόνια μετά τό τέλος τοῦ Μεγάλου Πολέμου, ὁ κόσμος δέν ἔχει πάψει οὔτε στιγμή ν' ἀσχολεῖται μέ τά γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Πῶς νά ἐξηγεῖται τό φαινόμενο; Κάθε μέρα ὁ παγκόσμιος Τύπος, μέ τίτλους καί δημοσιεύματα ἐντυπωσιακά, ξαναγυρίζει στά ἴδια πάντα θέματα, τ' ἀναβιώνει, τ' ἀναπλάθει, τ' ἀναλύει, τά ἐλέγχει, σάμπως νά τόν ὁδηγεῖ μιά διάχυτα ἔνοχη συνείδηση ἤ νά τόν συνέχει κάποια συγκεκριμένη ἀγωνία γιά τό κοντινό μέλλον. Τά ὄργανα τῆς Κοινῆς Γνώμης, ἀπρόσωπα καί προσωπικά, ἐφημερίδες, ἱστοριογράφοι, στοχαστές, δημοσιολόγοι, εἶναι σά νά συναισθάνονται πώς ἡ σκοτεινή ἐκείνη ἱστορία δέν πῆρε τέλος. Μπορεῖ βέβαια — μᾶς εἶπε γιά μερικούς ἀπ' αὐτούς ὁ Γιάσπερς, ὅπως εἴδαμε ἀρχίζοντας — ἡ φωνή τους νά εἶναι φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ καί τά λόγια τους νά μή βρίσκουν τήν παραμικρή ἀπήχηση», ἀλλά «εἶταν ἀπαραίτητο νά ποῦν αὐτό πού εἶχανε νά ποῦν». Γιατί τάχα; Γιά νά εἶναι ἐν τάξει μέ τή συνείδησή τους; Γιά νά ὑπηρετήσουν τήν ὁραθυφλεγῆ ἀποστολή τοῦ πνεύματος; Ἤ γιατί ὁ κόσμος ἀπ' μερα συναισθάνεται πώς ξεροσυγκλίζεται στήν ἄκρη ἑνός γκρεμοῦ βαθύτερου, φρικιαστικώτερου ἀπό ἐκεῖνον τοῦ ἀφελέστατου μεσοπολεμικοῦ καιροῦ πού μποροῦσε ἀκόμα νά τρέφει στό κλουβί, γιά νά τόν κελαϊδάνε, κάποιες ψευδαισθήσεις;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 30 Μαΐου 1970

27

1-50

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΜΠΟΡΕΥΣΙΜΑ ΑΓΑΘΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ἀνεπισήμαντα ἀγαθά τῆς ἐποχῆς μας εἶναι κι' ὅτι, χάρη στό φαινόμενο πού ἄλλοι τό λένε σεξουαλική ἀπελευθέρωση, ἄλλοι μεταπολεμική ἔκλυση τῶν ἠθῶν, ἀλλοιώθηκε αἰσθητά, ἀντικειμενικά, ἡ σχέση μέ τήν κοινωνία τοῦ ἄμοιρου ὄντος πού ἔχει ἐπικρατήσει ἀπό πανάρχαιους καιρούς νά τό χαρακτηρίζουν ὡς πόρνη. Ὄχι πώς ἔλειψε ἡ πορνεία. Ἀπεναντίας: ἀρκετά συχνά τό ἀστυνομικό δελτίο μᾶς πληροφορεῖ πώς «ἀνεκαλύφθη διαφθορεῖον, λειτουργοῦν ὑπό τό πρόσχημα—» κλπ., κλπ. Ἀλλά ἡ γυναίκα μέ τά «ἐλευθέρια ἤθη» ἔπαψε νά ἐξερεθίζει, νά σκανδαλίζει ἤ νά μαγνητίζει τούς συγχρόνους, ὅπως τούς παλαιότερους. Ἔπαψε τάχα καί νά προκαλεῖ τήν κοινή περιφρόνηση; Τό θέμα ἐπιδέχεται συζήτηση.

Μ' ὅλο πού τήν ἀξίζει ἀπό καθαρά κοινωνιολογική ἄποψη, θά δηλώσουμε ἀμέσως ὅτι δέν εἶναι τό σημερινό μας θέμα. Παίρνουμε τήν κατά παράδοση ψυχολογική αὐτή ἀντίδραση τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ὡς ἀφετηρία γιά κάτι ἄλλο· γιά ἕναν παραλληλισμό πού μᾶς εἶναι χρήσιμος.

Ἡ πορνεία ἔχει καταδιωχθεῖ στούς νεώτερους καιρούς γιά διαφόρους, πρακτικούς κυρίως, λόγους: Ἐπειδή παρέσυρε στόν κατήφορο τῆς ψυχικῆς διαφθορᾶς πλάσματα νεαρά κι' ἀνώριμα, ἐπειδή εἶταν μιά ἐξευτελιστική γιά τό ἀνθρώπινο πρόσωπο διέξοδος ἀπό τήν οἰκονομική ἀνάγκη, ἐπειδή ἐξεμαύλιζε τούς νέους πού ἀνήκουν στήν ἰθύνουσα κυρίως κοινωνική τάξη, κι' αὐτή, φυσικά, ἤθελε μέ κάθε τρόπο νά περιφρουρήσει τό ἀπαραβίαστό της (περιπτώσεις κλασικά εἰκονογραφημένες ἀπό τήν Μαργαρίτα Γκω-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΕΜΠΟΡΕΥΣΙΜΑ ΑΓΑΘΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τιέ τοῦ Δουμᾶ γιοῦ, τήν Φαντίνα τοῦ Οὐγκώ), ἐπειδή, τέλος, ἔπαιζε ρόλο ἀποφασιστικό στή διάδοση τῶν μεταδοτικῶν νοσημάτων. Πέρα ἀπ' αὐτά ὡστόσο, ὑπάρχει μιά καθαρά ἠθική ἀντίδραση, πού ἀξίζει νά προσεχτεῖ γιατί, ἄν τήν χρησιμοποιήσουμε σωστά, θά δοῦμε ὅτι λειτουργεῖ ὡς καταλύτης. Εἶναι τό στοιχεῖο περιφρόνηση. Ἡ πόρνη εἶταν—εἶναι—περιφρονημένη ἐπειδή πουλάει τό κορμί της.

Τό ἀνθρώπινο σῶμα ἔχει θεωρηθεῖ, καί σωστά, ἀπό ὅλους τούς φωτισμένους καιρούς, ὅτι ἀξίζει τήν εὐλάβεια, ὅτι περιβάλλεται ἀπό μιάν ἱερότητα ὄχι κατώτερην ἀπό τῆς ψυχῆς. Τό ἀπαραβίαστο τοῦ σώματος ἐγγυᾶται καί τῆς ψυχῆς τό ἀπαραβίαστο· γιατί μέ τό μέσο τοῦ πρώτου μπορεῖς νά ἐπενεργήσεις στή δεύτερη. Κανένας ποτέ ζωντανός δέν πέτυχε νά ξεκρίνει ποῦ τελειώνει τό ἕνα, ποῦ ἀρχίζει τό ἄλλο. Ὅταν κακομεταχειριστεῖς λοιπόν τό σῶμα, διαπράττεις ἱεροσυλία ἀπέναντι στό στοιχεῖο ἐκεῖνο πού τοῦ ἔχουν ἀναγνωρίσει ὅλοι οἱ μετά τόν Σωκράτη αἰῶνες τήν ἰδιότητα νά μετέχει τοῦ θείου. Ἡ πόρνη, πουλώντας τό σῶμα της, ἀσεβεῖ πρός τήν ψυχή της. Ἀπό ἐκεῖ ἡ κοινή περιφρόνηση: Μιά πρώτη, κοινωνικοῦ ἐπιπέδου κύρωση.

Τό ἐρώτημα πού ὀρθώνεται τώρα, εἶναι ἄν μόνον ἡ πόρνη πουλιέται. Ἐρώτημα πού σπανιότατα ἔχει τεθεῖ, εἴτε γιατί δέν τό πράσεξαν ἀρκετά εἴτε καί γιατί βόλευε περισσότερο νά μή τό προσέξουν. Ἄς προσπαθήσουμε νά τό διατυπώσουμε μέ κάποια σαφήνεια.

Πουλώντας τό κορμί, πουλᾶς μιά ψυχή. Ἐκποίηση ἔμμεση, στήν ὁποία ὅμως θά μποροῦσε ν' ἀντιτάξει κανένας τό ἐπιχείρημα πού πραγματικά εἶχαμε ἰδεῖ παλαιότερα ν' ἀντιτάσσεται, ἔστω καί μέ κάπως ρωμαντική χροιά: «Ναί, πουλιόμουν—ἔλεγε ἡ μετανοημένη, ἡ ἐξαγνισμένη ἀπό τόν πρωτοδοκίμαστο ἔρωτά της πόρνη, σέ λογοτεχνικά ἔργα,—ἀλλά τήν ψυχή μου τήν κράτησα ἀγνή, γι' αὐτόν πού κάποτε θά ἐρχόταν καί θά τόν ἀγαποῦσα». Ἡ ἀντιδιαστολή, ὅσο κι' ἄν φαίνεται αἰσθηματολογική, δέν εἶναι ἀδιανόητη. Ὑπάρχουν στόν κόσμο ἄνθρωποι μέ περισσότερο βρωμισμένη τήν ψυχή τους ἀπό τῆς πιό πωρωμένης πόρνης τό κορμί. Κι' ἐδῶ εἶναι τό ζήτημα: Δέν συμβαίνει τάχα νά πουλιέται ἡ ψυχή χωρίς τή μεσολάβηση τοῦ κορμιοῦ; Καί δέν εἶναι αἰσχρότερη, ὠμότερη, πιό ἀνίερη αὐτή ἡ ἀγοραπωλησία ἀπό τήν ἄλλη;

Ἡ Λογοτεχνία —πάντα ἡ Λογοτεχνία, μέ τήν ἐναχλητική της ἐπαγρύπνηση— δέν ἔχει παραλείψει νά ὑπογραμμίσει τήν περίπτωση τούτη. Ὅλοι οἱ μεγάλοι κοινωνικοί μυθιστοριογράφοι τοῦ περασμένου αἰώνα εἶναι γεμᾶτοι ἀπό τά σχετικά παραδείγματα. Σύγκαιρα, δέν παρέλειψαν νά φέρουν σέ φῶς καί τήν ἀντίστοιχη ὑποκρισία, τήν ἀνεγνωρισμένη δυστυχῶς σύμβαση: νά περνᾶνε γιά εὐυπόληπτα πρόσωπα οἱ μεταπράτες τῆς ψυχῆς τους καί γιά περιφρονημένα ὄντα οἱ γυναῖκες τῆς «ἁμαρτίας». Τό ἀκροατήριο δείχτηκε πολύ εὐαίσθητο σ' αὐτή τή σύγκριση, τήν χειροκρότησε, δέν ἄλλαξε ὅμως καθόλου στάση οὔτε ἀπέναντι στούς πρώτους οὔτε ἀπέναντι στίς δεύτερες. Ἄλλοι, βλέπετε, παράγοντες λειτουργοῦσαν κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια.

Καί τώρα τό νυστέρι πρέπει νά πάει κάπως πιό βαθειά. Τώρα κατεβαίνουμε σέ ζώνη πού δέν ἐνοχλεῖ μεμονωμένα πιά ἄτομα ἀλλά κατηγορίες ἀτόμων. Ἴσως τό ἴδιο τό ἀνθρώπινο εἶδος νά μπαίνει σέ κρίσιμη ἀμφισβήτηση. Ἡ κλασική πόρνη, πουλώντας τό κορμί της, δέν ἐξευτέλιζε παρά μόνο τόν ἑαυτό της, δέν ὑπονόμευε παρά μόνο τή δική της θέση. Δέν ἐξέθετε τό σύνολο. Κίνδυνο πρακτικόν ἔπαψε μάλιστα ν' ἀποτελεῖ ἀπό τότε πού τήν ὑπέβαλαν σ' ἀστυνομικό καί ὑγειονομικόν ἔλεγχο. Δέν μᾶς ἔκανε ποτέ ν' ἀμφιβάλουμε ἡ πόρνη γιά τήν συστατική τοῦ ἀνθρώπου ἠθική ἀκεραιότητα. Εἶταν σύμπτωμα μεμονωμένο, «κοινωνική πληγή» ἔλεγαν τό ἐπάγγελμά της, ἀλλά πληγή ἐντοπισμένη, θεραπεύσιμη. Τί νά πεῖ ὅμως κανένας γιά τό φαινόμενο προσώπων πού ἀπαλλοτριώνουν τήν ἀνθρώπινή τους ὑπόσταση μέ ἀντίτιμο τό ἐπαγγελματικό ἤ ἄλλο χαμηλό ὑλικό συμφέρον;

Ἀνάμεσα στίς ὀδυνηρότατες ἐμπειρίες πού μᾶς ἔχει διαφυλάξει ἡ ἐποχή μας, εἶναι καί τούτη: ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀγοράζεται. Ὄχι ὅπως ὁ παλαιιός δοῦλος, πού πουλιόταν ἀκούσια, δραματικά, γιατί εἶχε πέσει στήν ἀπόλυτη ἐξουσία ἄλλου. Πουλιέται ἑκούσια ὁ ἄνθρωπος, ὅταν βρεθεῖ κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια ἑνός ἐκμαυλιστή ἐπιδέξιου, ἱκανοῦ νά τοῦ κολακέψει τίς ὀρέξεις τοῦ ζώου. Πουλιέται μέ ποιάν ἔννοια; Ἀπεμπολεῖ αὐτά ὅλα πού τά λέμε «ἀνθρώπινα δικαιώματα», καί πού ἀνήκουν στήν ὑψηλότερη ἠθική σφαῖρα. Αἰῶνες ὁλόκληροι, στή σειρά, ἀγωνίστηκαν νά τά προσδιορίσουν· στοχαστές, φιλόσοφοι, ποιητές, πνευματικοί ὁδηγοί, μάρτυρες, πάσχισαν νά τούς δώσουν αἰσθητή διατύπωση, νά τά ξεχωρίσουν ἀπό τό χάος τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν καί παρορμήσεων, ἀπό τό σκοτάδι τῶν σπλάχνων, νά τά κάνουν ἑστία τῆς ἀνθρωπιᾶς, παλλάδιο τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Τέλος, τό κατόρθωσαν. Εἶχε ἀρχίσει τόν ἀγώνα πρῶτος ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός στοχασμός, καί σέ μιά θαμπωτική του ἔκλαμψη τό πέτυχε μέσα σέ δυό μόλις αἰῶνες. Ὕστερα, τό πολύτιμο ἀπόκτημα χάθηκε μέ τήν καταβαράθρωση τοῦ κλασικοῦ κόσμου. Τό ἀνεκάλυψε ξανά, σ' ἀραχνιασμένους πάπυρους, ἡ Ἀναγέννηση, μέθυσε ἀπό συγκίνηση, προσπάθησε μέ συγκινητική ἀδεξιότητα νεαροῦ θηρίου νά τό ἀναστηλώσει. Οἱ Νεώτεροι Χρόνοι τό ξεκαθάρισαν μέ προσοχή, τό στερέωσαν. Τή νύχτα τῆς 4ης Αὐγούστου 1789, ἡ γαλλική Ἐθνοσυνέλευση τό διετύπωνε σέ μιά διακήρυξη, ἕνα κείμενο ἔγκυρο γιά τήν ἀνθρωπότητα ὅλην.

Θά τό ἔλεγε κανένας, ἀπό τότε κ' ὕστερα, ἀπαραβίαστο. Λάθος. Ἦρθε ὁ 20ος αἰώνας, ὁ περιπονούστατος, καί τό ὑπέβαλε σέ τραγικές δοκιμασίες. Τό 1789, μέ τήν ἁπλοϊκή του ἐμπιστοσύνη στήν Πρόοδο, εἶχε πιστέψει πώς αὐτή ἀκριβῶς θά εἶταν καί ἡ ἐγγύηση τῶν ἠθικῶν του ἐπιτευγμάτων. Ἡ συνέχεια στάθηκε ἀπροσδόκητη. Ἀντί σέ πνευματική πρόοδο ὁ κόσμος μπῆκε σ' ἀντιπνευματική πρόοδο. Μετά τή βιομηχανική ἐπανάσταση ἡ τεχνοκρατική ἔρχεται νά ὁπλίσει ξανά, καί πολύ βαρύτερα, τό χέρι τῆς ἀπολυταρχίας. Ὁ ὀργανωμένος δεσποτισμός τοῦ 20οῦ αἰώνα ξεπερνάει σ' ἀποτελεσματικότητα ὅλους τούς προηγούμενους. Δέν ἔχει κανένας παρά νά διαβάσει τίς φρικιαστικές συνέχειες τῆς «Ὁμολογίας» πού δημοσιεύει τό «Βῆμα» κάθε μέρα. Εἶναι μιά δειγματοληψία χρήσιμη, μέ ἀξία γενικώτερη, ἀντιπροσωπευτικήν τοῦ «πνεύματος» μιᾶς ἐποχῆς.

Στό καλάθι λοιπόν τῆς γκιλλοτίνας, μετά τά κεφάλια τῶν Γάλλων ἀριστοκρατῶν, καί τό κεφάλι τοῦ ἴδιου τοῦ 1789! Ἔλεγαν τότε πώς εἶχαν καρατομηθεῖ μόνον οἱ πρωτεργάτες του. Βλέπουμε τώρα πώς καρατομήθηκε μαζί καί τό ἔργο τους. Ἡ Παλινόρθωση τῶν Βουρβόνων ἐπέλαβε νά κατασκευάσει μιά κοινωνική τάξη πιό ἁπλοϊκήν καί πιό ἀποκτηνωμένην ἀπό τήν σημερινή. Μαζί, ἄρχισε νά ἐφευρίσκεται ὁ τρόπος νά κάνει ὁ ἄνθρωπος ἐμπορεύσιμο ἀντικείμενο τόν ἑαυτό του.

Ἀλλά περί τούτου, στό ἑπόμενο.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

28

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 3 Ἰουνίου 1970

1-51

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΙΕΡΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ, παρά τήν πρόοδο τοῦ αἰῶνα μας, τήν αἰσθητή ἀλλά καί μονόπλευρη, δέν ἔχει συνειδητοποιήσει δύο πράγματα: Τό ἕνα εἶναι τί συνθέτει τά συστατικά τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου δικαιώματα· τό δεύτερο ποιά ἀπό τά δικαιώματα αὐτά εἶναι ἀπαλλοτριώσιμα, ποιά ὄχι. Γιά τό πρῶτο, ὅσο κι' ἄν φαίνεται ἁπλό, ἐπικρατεῖ μιά ἰδέα συγκεχυμένη. Ὁ ἀπνευμάτιστος τοποθετεῖ τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τά ὑλικά του συμφέροντα: "Ο,τι μέ ἱκανοποιεῖ, πρέπει καί νά τό διεκδικῶ, εἶναι δικαίωμά μου· ὅ,τι μοῦ στοιχίζει κάπως, τό ἀποκρούω, γιατί μέ δεσμεύει. Πέρα ἀπ' αὐτό, ὅλα τ' ἄλλα μοῦ εἶναι ἀδιάφορα. "Οσο γιά τό δεύτερο, ἡ σκέψη δέν εἶναι λιγότερο ἁπλή: Δικαιώματα δικά μου δέν εἶναι;— τά κάνω ὅ,τι θέλω. Μέ συμφέρει νά τά πουλήσω: τά πουλάω. — Ἀλλά, ὦ ἀγαθέ!, θά ἔλεγε ἐδῶ ὁ Σωκράτης, καί ἡ πόρνη τήν ἴδια ἀκριβῶς γνώμη ἔχει γιά τό σῶμα της: Δικό μου δέν εἶναι; τό κάνω ὅ,τι θέλω. Τότε γιατί τήν ἔχετε παραδώσει στήν κοινή περιφρόνηση; Ἐπειδή εἶναι πλάσμα ἀδύνατο;

Τό παράδειγμα μᾶς εἶναι χρήσιμο, γιατί φανερώνει κάτι ὄχι ὅσο θἄπρεπε αὐτονόητο: Πώς ὅλα τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἀπαλλοτριώσιμα. Δέν σημαίνει πώς ἐπειδή «μοῦ ἀνήκουν», δηλαδή ἐπειδή μ' εὐνοοῦν, τά διαθέτω ὅπως μοῦ ἀρέσει. Ὑπάρχουν δικαιώματα πού ἀνήκουν στό ἀνθρώπινο πρόσωπο κι' ὄχι στό συγκεκριμένο ἄτομο· ἡ χρησιμοποίησή τους, ἡ καλή ἤ κακή, ἀντανακλᾶ στό σύνολο, τό χαρακτηρίζει. Ἐμψυχώνει ἤ ἀποκαθιδιώνει, διαπαιδαγωγεῖ κι' ἄλλους, ἰδίως νεώτερους, ἤ τούς διαφθείρει. Εἶναι σάμπως τά δικαιώματα αὐτά, ἀκριβῶς ἐπειδή ἔχουν τιμητικό χαρακτήρα, νά μοῦ τά ἔχουν ἐμπιστευθεῖ, ὄχι χαρίσει ὥστε νά τά

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΙΕΡΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

διαχειρίζομαι μέ τρόπο ἀνεξέλεγκτο. «Ἡ εὐγένεια ὑποχρεώνει» λέει ἕνα πασίγνωστο γαλλικό ρητό: δηλαδή τό νά κρατᾶς ἀπό σοῖ συνεπάγεται ὑποχρεώσεις. Δέν εἶναι κάτι ἀνέξοδο τό νά ἔχεις τήν ἀξίωση νά λέγεσαι ἄνθρωπος. Καμαρώνεις γιά τήν ὑπεροχή σου μέσα στό ζωϊκό βασίλειο, βασίζεις σ' αὐτήν ἕνα πλῆθος διεκδικήσεις. Πῶς θά τιμήσεις τήν πλεονεκτική σου θέση ἄν ἡ συμπεριφορά σου ἁρμόζει σέ ὑποζύγιο;

Ἀπαλλοτριώνουμε τά συστατικά τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα ὅταν τ' ἀπεμπολοῦμε γι' ἀπολαβές πρόχειρες καί χαμηλές, ἀνταλλάγματα πρόστυχα. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀληθεύει κι' ἐκεῖνο πού λέγαμε στό προηγούμενο, πώς ὁ ἄνθρωπος ἀγοράζεται. Δηλαδή ἐξανδραποδίζεται ἀπό τούς πονηρούς. Μέσα του, ἔχει ἀνάγκες κι' ἀξιώσεις ποιοτικά διαφοροποιημένες κι' ἄς μοιάζουν ὁμοιότυπες. Οἱ ταπεινότερες εἶναι ἀκριβῶς καί οἱ πιό πιεστικές. Ἐδῶ βρίσκεται ὁ κίνδυνος. Μπορεῖτε γιά ἕνα κομμάτι ψωμί ν' ἀγοράσετε τόν λιμασμένο—καί μπορεῖτε γιά μιά γυαλιστερή μοντέρνα συσκευή ἤ γιά ἕνα προνόμιο, νά προσεταιριστῆτε τόν ἐξελιγμένο, νά τόν κάνετε νά σᾶς πουλήσει τήν ψυχή του. Ὁ καταχθόνιος χαρακτήρας τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ σ' αὐτό ἔγκειται. Ἀναισθητοποιεῖ τή συνείδηση μέσα σ' ἕναν καταιγισμό ἀπό λάμψεις μετάλλων—ἀκόμα καί πλαστικῶν, πού εἶναι τό φτηνό τους ὑποκατάστατο. Εἴμαστε ὅλοι οἱ σύγχρονοι ἀλλοτριωμένοι στίς ἀνέσεις πού τίς ἔβαλαν νά γυαλίσουν μπροστά στά μάτια μας. Ἡ εὐζωΐα σκότωσε τήν ἀνεξαρτησία. Θάνατος ἡδονικός, ἀλλά θάνατος. Ἀπό ὅλα τά φάρμακα πού θεραπεύουν, ἡ σύγχρονη χημεία ἔχει περισσότερο τελειοποιήσει ἐκεῖνα πού δέν θεραπεύουν: τ' ἀναισθητικά.

Δέν εἶναι τυχαῖο πού ἡ ἀρχαία ἰνδική σοφία δίδασκε τήν ἄσκηση νά καταργεῖς μέσα σου τίς ἐπιθυμίες, γιά νά ἐλευθερώνεις ἔτσι τήν ψυχή σου. "Οχι πώς θά βρεθεῖ κανένας λογικός ἄνθρωπος νά κηρύξει καί σήμερα τό ἴδιο, σ' ἐμᾶς τουλάχιστον, τούς δυτικούς· ἀλλά τό προηγούμενο θ' ἄξιζε νά τό συλλογιστοῦμε. Μέ ποιάν ἔννοια; Νά προσέχουμε ποιός καί γιατί μᾶς προσφέρει τίς πρόχειρες ἀπολαβές. Αὐτό καί μόνο θά ἔφτανε νά μᾶς διαφωτίζει γιά πολλά. Εἶναι ἀνέξοδη ἡ ἀπόκτηση; ἀνυστερόβουλη ἡ προσφορά; σέ τί συνίσταται τό ἀντίτιμο; Μήπως ἡ ἀνταλλαγή κρύβει παγίδα; Ἡ πονηρία τοῦ Πειρασμοῦ ἔγκειται στό ὅτι μᾶς βάζει ν' ἀνταλλάσσουμε τό εὐτελέστερο μέ τό εὐγενέστερο. Καί ξέρει αὐτός, ὅτι τό εὐτελέστερο εἶναι πού μᾶς δελεάζει περισσότερο, γιατί ἀπευθύνεται στίς κατώτερες ὀρέξεις, στίς ροπές τοῦ ζώου. Ἐνῶ τό εὐγενέστερο μᾶς φαίνεται κάποτε ἐνοχλητικό, γιατί εἶναι δεσμευτικό. "Ετσι, παρασυρόμαστε στή δικαιοπραξία (πού εἶναι ἀδικοπραξία) νά ἐκποιοῦμε ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ τά ἱερά μας. Χαρίζουμε κειμήλια σ' ἑταίρες πού μᾶς ξεμυάλισαν γιά νά μᾶς ὑποδουλώσουν. Ἀπό τήν ἄποψη τούτη, εἴμαστε κόσμος παρακμῆς.

"Ομως τά ἱερά πρέπει νά διαφυλαχθοῦν ὄχι μόνον γιατί εἶναι ἐχέγγυα τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας ἀλλά καί γιατί ἡ ἐκποίησή τους θά κάνει πολύ χρήγορα αἰσθητά τά πρακτικά, ἐξανδραποδιστικά ἐπακόλουθά της. Ἡ ἀφροσύνη περιέχει τήν τιμωρία μέσα στήν ἱκανοποίηση. Ὁ κόσμος πού χάνει ὅλο καί περισσότερο τήν αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ, αὐτό εἴμαστε, καί πρέπει πολύ νά τό προσέξουμε. Ἀλλοίμονο ἄν ὑποκύψουμε στή σύγχρονη πρόληψη, πού θέλει νά ρίξει στή φωτιά μαζί μέ τά εἴδωλα καί τά ἱερά. Στό εἴδωλο οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι δέν ἐναπέθεσαν μονάχα τόν τρόμο τῆς δεισιδαιμονίας τους· μορφοποίησαν καί τή μυστική τους ἔφεση γιά λατρεία. Ψευτοπροφῆτες νεώτεροι, ξεπερασμένοι ὡστόσο, μᾶς εἴπανε πώς θά λυτρωθοῦμε ἄν ἀκρωτηριάσουμε μέσα μας τήν πηγή τῆς λατρείας. Σύγκαιρα, πονηρότατα, κοίταζαν νά μεταστρέψουν τό ρεῦμα πρός τόν ἑαυτό τους, νά σκαρφαλώσουν στό ἀδειασμένο βάθρο τῆς θεότητας. Τό ὅτι τό πέτυχαν, εἶναι ἡ πανηγυρικότερη πού γίνεται ἀποκάλυψη τῆς ἀγυρτείας. Ἡ προσωπολατρία φορτώνεται στό παθητικό τοῦ Στάλιν μόνο, γιά νά ξορκιστεῖ, ἐνῶ εἶταν τό ὅπλο τοῦ Χίτλερ καί τοῦ Μουσσολίνι. "Ενας ὁλόκληρος κόσμος σήμερα ἐπικαλεῖται τά ἱερά βιβλία του μέ φανατισμό μεσαιωνικόν, ἐνῶ φρόντισε πρίν νά παραδώσει στίς φλόγες, σέ πραγματικό auto da fé, τ' ἀντίπαλα, τά φιλελεύθερα, γιά νά τυφλώσει τούς ὀπαδούς του. Τίποτα δέν κυνηγιέται στόν καιρό μας ὅσο τό κριτικό πνεῦμα. "Εχουμε κριτικούς ἀλλά ὄχι κρίση. Εὔσχημος τρόπος γιά νά μπερδεύεται ἡ κρίση μέ τήν προκατάληψη.

Θά χρειαστεῖ ἤ νά συνειδητοποιήσουμε — καί νά διαφυλάξουμε — τά συστατικά τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα, ἤ ἀλλιῶς νά παραιτηθοῦμε ὁριστικά, γιά μᾶς καί γιά τούς ἀπογόνους μας, ἀπό ὅσα μᾶς κληροδότησαν οἱ πρόγονοί μας. Ὑπάρχουν ἀνάμεσά μας ἄνθρωποι πού ἄν τούς ρωτήσετε νά σᾶς ποῦν ποιά εἶναι αὐτά τά δικαιώματα, θά σᾶς ἀποκριθοῦν μέ ἀναίδεια ἤ μέ κάποιες περιστροφές πώς δέν τά ξέρουν. Κιόλας! Εἶναι τόσο λεπτό στήν ὑφή του τό αἴσθημα τῆς τιμῆς! "Οταν χαθεῖ, ξεχνιέται γρήγορα· πολύ περισσότερο ὅταν ταφεῖ κάτω ἀπό λιπαρά δῶρα. Ὁ πολιτισμός, ὅπως τόν κάναμε, ὅλο δῶρα ἐπινοεῖ, ἀντίτιμα τῆς τιμῆς, ποτέ κάτι πού ν' ἀξιοποιεῖ τήν τιμή τήν ἴδια. Διεκδικήσεις χοντρές εἶναι οἱ ἀπαιτήσεις μας, κι' ὁ κάθε δουλέμπορος μπορεῖ νά τίς ἱκανοποιήσει.

Καί γιά νά ξαναγυρίσουμε στήν ἀφετηρία μας: Ἡ πόρνη, πρόσωπο κατά τήν ἀστική συνείδηση ἀτιμασμένο, ἐπιβουλεύεται μόνο τόν ἑαυτό της, αὐτόν ἐκθέτει, ἐξευτελίζει· μέσα στό κοινωνικό σύνολο, παίζει ρόλο θλιβερό, ὑπηρετικό. Βαλμένη κάτω ἀπό ἁπλόν ἀστυνομικό ἔλεγχο, δέν ἀποτελεῖ καθόλου δημόσιο κίνδυνο. Εἶναι κοινωνικό θῦμα.

Δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τούς μεταπράτες τῆς τιμῆς τους. Οἱ ἰδιότυποι αὐτοί ἐπιχειρηματίες ξεπουλᾶνε ἀγαθά πού δέν εἶναι δικά τους, ἀξίες πού τό κοινωνικό ἤ τό ἐθνικό σύνδλο τούς τ' ἀνεγνώρισε μαζί μέ τήν τυπική ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί τό νά γεννηθεῖς ἄνθρωπος εἶναι προσόν τυπικό· σ' ἐσένα ἀπόκειται νά τό ἀξιοποιήσεις ἠθικά ἤ ὄχι. Δέν σημαίνει πώς ἐπειδή ἦρθες στόν κόσμο μέ ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, ἔχεις ἐξ ὁρισμοῦ κι' ὅλα τά δικαιώματα, αὐτά ἰδιαίτερα πού δεσμεύουν τό εἶδος. "Οταν ὡς ἄνθρωπος πουλιέσαι, πουλᾶς τόν ἄνθρωπο. "Ως ἕνα σημεῖο μόνο μπορεῖς νά χαρίζεσαι στίς χυδαῖες ἀνάγκες σου. Κι' ἄν ἀκόμα ἐσύ εἶσαι πρόθυμος νά κυλιστεῖς σ' ὅλους τούς ἐξευτελισμούς, τό σύνολο πρέπει νά ἔχει ἀρκετή εὐαισθησία κι' ἀξιοπρέπεια γιά νά μή σοῦ τό ἐπιτρέψει.

Στούς πρακτικούς λόγους πού εἴχαμε ὑπαριθμήσει ὡς αἰτίες νά διώκεται ἡ περιφρόνηση, πρέπει νά προσθέσουμε τώρα καί τοῦτον, τόν καθαρά ἠθικόν. Πώς ἡ ταπείνωση τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος δέν εἶναι δικαίωμα κανενός. Οὔτε τοῦ θύματος οὔτε τοῦ θύτη.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 6 Ἰουνίου 1970

1-52

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΟΙ ΕΜΠΟΡΟΙ ΤΗΣ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΜΗ ΤΕΘΕΙ κι' ἔτσι τό ἐρώτημα: «Ποιοί δέν ἔχουν ἰδανικά; οἱ νέοι ἤ ἐμεῖς;». Ἴσαμε τώρα, εἴχαμε συνηθίσει ν' ἀκοῦμε τό πρῶτο, νά τό ἀκοῦμε ἐπίμονα, μονότονα, ἀπογοητευτικά, σέ βαθμό πού νά καταντήσει σύνθημα. Τά συνθήματα εἶναι τό ἀποτελεσματικώτερο μέσο ν' ἀποβλακώνεται ἡ κοινή γνώμη: Τῆς δίνουν ἰδέες τυποποιημένες, ἕτοιμες καί συνοπτικές, ἐκείνη τίς ἀναμασάει ἄκριτα. Ὅταν ἐξοικειώσεις τά μυαλά στήν εὐκολία, παύουν νά δουλεύουν. Λίγη ὅμως εὐσυνειδησία, λίγη καλή πίστη, λίγη εἰλικρίνεια φτάνουν γιά νά παρακινήσουν τόν ὄχι ἑτερόφωτο νά ἐλέγξει, στό σημεῖο τοῦτο, τή συνείδησή του δίχως προκατάληψη καί μακαριότητα. Οἱ νεώτερες ἐξελίξεις τοῦ κόσμου σέ Δύση, Ἀνατολή καί κεντρική Εὐρώπη, βοηθᾶνε πολύ στό ξεκαθάρισμα τῆς εἰκόνας. Ἐμεῖς εἴμαστε πού δέν ἔχουμε ἰδανικά, οἱ πρεσβύτεροι. Δέν τά ἔχουμε γιατί εἴτε τά χάσαμε εἴτε τά προδώσαμε εἴτε τά ἐμπορευτήκαμε εἴτε ἀπ' ἀρχῆς εἴταν πολύ ξώπετσα καί μέ τρόπο συνοικιακό περιορισμένα γιά νά μποροῦν ν' ἀντέξουν στή μεγέθυνση τῆς Ἱστορίας. Ἡ παρρησία, ἐδῶ, εἶναι τό τελευταῖο μας κι' ἐπιβεβλημένο χρέος ἀπέναντι στήν πραγματικότητα.

Γιά νά σταθοῦμε τίμιοι, ἄς ποῦμε πρῶτα-πρῶτα πώς δέν πρέπει νά κρίνει κανένας τόν σύγχρονο νεανικό ἀναβρασμό μέ μέτρο τήν συγκεχυμένη μορφή πού παρουσιάζει, τίς ἀναρχούμενες, κατά τόπους—μεγάλους ἄλλωστε τόπους—ἐκδηλώσεις του. Ἡ ἀσυναρτησία αὐτή εἶναι ἡ ὄψη, δέν εἶναι τό περιεχόμενο. Σέ πρῶτο ἐπίπεδο, πρόκειται γιά μιάν ἔντονη ψυχολογική ἀντίδραση, πού δέν ἔχει βρεῖ τόν καιρό καί τό μέσο νά ξεκαθαρίσει τά θετικά της στοιχεῖα. Σέ δεύτερο ἐπίπεδο ἄς ὁμολογήσουμε ὅτι τίποτα δέν τή βοηθάει σέ τοῦτο: Οἱ πρεσβύτεροι εἴτε βραδυποροῦν εἴτε κοιτᾶνε νά δημοκοπήσουν, ἡ

γενική πολιτική κατάσταση τοῦ κόσμου παροξύνει ἀντί νά κατευνάζει τήν κρίση, ρίχνει λάδι στή φωτιά· ἔπειτα, θολά, ὕποπτα στοιχεῖα κι' ἀπό τίς δύο πλευρές, ἀπό τούς δύο ἀντιμαχόμενους κόσμους, ἔρχονται νά ἐκμεταλλευτοῦν τήν κατάσταση, νά τή διαφθείρουν ἤ νά τήν διαβάλουν· τέλος, πνευματική ἡγεσία ἄξια λόγου, μέ κῦρος κι' ἐντιμότητα, δέν ἔχει ἀναφανεῖ. Δέν μπορεῖ κανένας νά βάλει ὑπερβολικά ψηλά ἕναν Χέρμπερτ Μαρκοῦζε, λόγου χάρη· κι' ὅσο γιά τά χαρτιά τοῦ Κόν-Μπέντιτ φαίνονται μᾶλλον ὕποπτα. Δέν θά ἔκανε κακό νά προσθέταμε ὅτι ὁ σύγχρονος κόσμος γενικά, στήν κορυφή τῆς ἱεραρχίας, δέν διαθέτει μεγάλες ἡγετικές μορφές, στά μέτρα τῆς ἐποχῆς τούτης, μιᾶς ἐποχῆς τρομερῆς μέ τίς ἀποκαλυπτικές της διαστάσεις. Ἕνας Τσώρτσιλ εἴταν στά μέτρα τῆς ἐποχῆς του (δέν θά εἴταν καί στῆς σημερινῆς), ἕνας Κλεμανσώ, παλαιότερα, νό ἴδιο, ἕνας Ντέ Γκώλ βρέθηκε καθυστερημένος παρά τό ἐσωτερικό του μέγεθος. Ἡ Ἱστορία προβαδίζει, μᾶς προσπέρασε.

Ἄν ὅμως ἡ εἰκόνα τοῦ νεανικοῦ ἀναβρασμοῦ—μιλᾶμε πάντα γιά τίς μεγάλες χῶρες—εἶναι ἀξεκαθάριστη, μερικά σημεῖα της πολύ ἁπλᾶ καί πολύ ἔντονα δέν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιά τό περιεχόμενό τους. Δέν εἶναι καθόλου δύσκολο νά διακρίνει κανένας πῶς ἡ νεολαία αὐτή ζητάει νά ἐξημερώσει τόν κόσμο. Ζητάει εἰρήνη, δικαιοσύνη, εἰλικρίνεια. Νά τῆς ρίξουμε τήν πέτρα τοῦ ἀναθέματος γι' αὐτό; Νά τήν χλευάσουμε καί νά τήν βρίσουμε ἐπειδή τό ζητάει ἀδέξια, ἀσυνάρτητα, μέ ξεφωνητά, ἐδῶ-ἐκεῖ μ' ἐπιθετικότητα, ἀλλοῦ μέ μιά βουδδιστική ἀπάρνηση τῆς ζωῆς; Ἤ νά καμαρώσουμε τή δική μας «σοφία», τῶν μεγάλων στά χρόνια, πού συνίσταται στό «ἄς μεγαλώσετε κι' ἐσεῖς καί τά λέμε· τότε μόνο θ' ἀντιληφθῆτε τήν πραγματικότητα»; Ποιά πραγματικότητα; Αὐτήν πού ἔχουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι φτιάξει, ἤ πού τήν ἀνεχόμαστε; Δέν κάνει τό ἴδιο; Ἄν ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἱκανός νά διαμορφώσει τήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς του, τότε ἔχει παληγυρικά ἀποτύχει κι' ἄς κοκκορεύεται γιά τά ἐπιμέρους, γιά συσκευές κι' ἀνέσεις τοῦ παχυλοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Νά πετᾶς πρός τούς πλανῆτες καί ν' ἀλληλοσφάζεσαι στή Γῆ, εἶναι τό ἀποκορύφωμα τοῦ γελοίου. Νά φορτώνεσαι μ' ἐξαρτήματα τῆς πολυτέλειας καί νά ἐξανδραποδίζεσαι ὅλο καί περισσότερο, εἶναι ἔνδειξη ἐσωτερικῆς πανωλεθρίας. Ὁ ἁπλᾶ λογικός ἄνθρωπος ἀναρωτιέται κάθε μέρα γιατί νά μή μποροῦν μέ τό μέσο τῆς ἁπλῆς λογικῆς νά διευθετηθοῦν τά ἐπίμαχα ζητήματα τοῦ κόσμου, τουλάχιστον τά πιό ἐπείγοντα. Εἶναι ἁπλοϊκή τάχα ἡ ἁπλή λογική, ἀφελής ὁ κοινός νοῦς, καί δέν μποροῦν νά συλλάβουν τίς ἄλυτες περιπλοκές κι' ἀντινομίες τῆς ζωῆς; Ἤ μήπως πίσω ἀπό τίς διαμάχες λειτουργοῦν συμφέροντα ἀνομολόγητα, πού δέν θέλουν νά διορθωθεῖ ὁ κόσμος; Ὁ καθένας πιά τό ξέρει πῶς αὐτό τό δεύτερο ἀληθεύει. Ἄν ὁ κόσμος διορθωνόταν, θά ἔπαυε νά εἶναι ἐκμεταλλεύσιμος. Οὔτε τόν μεγάλης ὁλκῆς κερδοσκόπο θά ἔτρεφε πιά οὔτε τόν ἐγκληματικά ματαιόδοξον. Αὐτοί οἱ δύο κύριοι χρειάζονται τήν ἀνθρωπότητα ὑποχείριά τους.

Ἐδῶ εἶναι πού ναυαγεῖ ἡ πλειοψηφία μπροστά στήν ὀργανωμένη μειοψηφία. Ὀργανωμένην ὡς τό σημεῖο νά σκηνοθετεῖ ἰδεολογικούς ἀνταγωνισμούς, νά διαθέτει ὅλα τά μέσα πού συντηροῦν τήν ἀνθρώπινη μωρία, νά πείθει γιά διεκδικήσεις οὐσιαστικά ἀνύπαρκτες, χιμαιρικές, νά πετάει ἕνα κόκκαλο στά ἐθελοντικά της ὄργανα γιά νά τά βάζει νά παρασύρουν τούς πολλούς. Τό παιχνίδι εἶναι τώρα πιά ὁλοφάνερο. Ἕναν καιρό, κοροϊδεύαμε τίς συζητήσεις τῶν καφενείων, ὅπου ὅλα τά ἐπίμαχα ζητήματα λύνονταν πάνω στό τσίγκινο τραπεζάκι, μέ τήν ἁπλοϊκή λογική. Ἴσως εἶναι καιρός πιά νά ἰδοῦμε πῶς πίσω ἀπό τήν ἀφελέστατη αὐτή σκηνή κρυβόταν μιά βαθειά ἀλήθεια: Ὅτι οἱ θαμῶνες τοῦ καφενέ διέθεταν καλή θέληση, αὐτήν ἀκριβῶς πού λείπει ἀπό τούς «μεγάλους». Ὅτι δέν ὑπηρετοῦσαν παρασκηνιακά συμφέροντα, σκοτεινές δυνάμεις, μεγαλόσχημες συμμορίες, λυμεῶνες τῆς Γῆς. Ἔλεγαν ὅ,τι ἔλεγαν οἱ μικροί ἄνθρωποι μέ τό λίγο μυαλό τους καί μέ τήν πολλή καρδιά τους. Οἱ μεγάλοι δέν ἔχουν καρδιά καί τό μυαλό τους εἶναι διεστραμμένο. Ὁ ἄνθρωπος δέν κατώρθωσε ἀκόμα νά ξεχωρίσει τήν ἐγωιστική φιλοδοξία, πού εἶναι γιά τούς ἄλλους ὀλέθρια, ἀπό τήν εὐγενική, ὑψηλή, πού εἶναι σπανιότερη κι' ἀπό τετράφυλλο τριφύλλι.

Ὅλ' αὐτά, οἱ νέοι τά βλέπουν, τά κρίνουν. Ἄς μήν ἔχουν ἀκόμα πολλή πεῖρα. Εὐτυχῶς πού δέν ἔχουν, γιατί πεῖρα — τό εἴδαμε — θά πεῖ προσχώρηση. Βλέπουν τήν αἰσχρότητα στ' ἀποτελέσματά της. Στό πεῖσμα της νά διατηρηθεῖ, νά διαιωνίζεται, νά προσεταιρίζεται ὅλο καί νέες γενιές, νά τίς διαφθείρει, νά τίς ἀφομοιώνει. Ἐξουδετερώνει μ' αὐτό τόν τρόπο τούς ἐπίδοξους ἀντιπάλους της. Γιά ν' ἀπομωρώνει τούς ἀνήσυχους ἔχει σχήματα προκατασκευασμένα, ἀνεδαφικά, τά διακηρύσσει μέ κορῶνες μελοδραματικές ἤ τά ἐνσταλλάζει συστηματικά, ὕστερα ἀπό ἐπιμελέστατες πλύσεις ἐγκεφάλων. Ὑπολογίζει στό πλῆθος τῶν πνευματικά ὑπανάπτυκτων, στούς ἄκριτους καί στούς εὐήθεις, πού θά προστρέξουν. Ἡ διαδικασία αὐτή ἔχει μελετηθεῖ καί τελειοποιηθεῖ σήμερα, εὐνοημένη κι' ἀπό τά μέσα τῆς τεχνολογίας. Βραχυπρόθεσμα, πετυχαίνει τόν σκοπό της. Ἀλλά τί κατορθώνει σέ βάθος χρόνου καί μέ τρόπο πασίδηλο; Νά διαιωνίζει τή δυστυχία τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ κόσμος δέν διορθώνεται γιατί δέν συμφέρει στούς ἐμπόρους τῆς δυστυχίας του νά διορθωθεῖ.

Ἄν ὑπῆρχε σέ διεθνές ἐπίπεδο καλή θέληση καί καλή πίστη, ὅλα θά μποροῦσαν ν' ἀλλάξουν. Ἀρκετή πεῖρα ἔχει ἀποκομίσει πιά ὁ ἄνθρωπος, ἀρκετά ὑπέφερε, ὥστε νά μπορεῖ πιά ν' ἀξιοποιήσει τά διδάγματά της. Εἶναι ἴσως δύσκολο — γιά νά ὑπολογίσουμε καί τή δύναμη τῆς ἀβράνειας — νά ξεκολλήσει κανένας ἀπό συνήθειες μακροχρόνιες, ἀγκυλωμένες, ἀπό μηχανισμούς ἕτοιμους, δοκιμασμένους, ἀλλά πῶς νά γίνει πού ἡ Ἱστορία, τό ξαναλέμε, μᾶς προσπέρασε; Τί ὠφελεῖ νά τό σχολιάζουμε, νά τό συζητοῦμε, νά ἐναβρυνόμαστε πού ζοῦμε σέ μιά μεγάλη ἐποχή; Ἡ ἐποχή εἶναι πραγματικά μεγάλη, ἀλλά τί νόημα μπορεῖ νά ἔχει ἕνα μέγεθος ἀφηρημένο ὅταν ὁ ἄνθρωπος δείχνεται μικρός; Εἶναι μεγάλη ἡ ἐποχή ἐρήμην μας; Τότε γιατί καμαρώνουμε; Ἐπειδή κατά λάθος φτιάξαμε δάφτο γι' ἀνδριάντα κι' ἀπάνω στήσαμε ἕναν ψῦλλο;

Ἄς περάσουμε στίς μεθόδους, εἶναι διαφωτιστικές. Ὕστερα ἀπό τόσες χιλιάδες χρόνια ἀγωνίας, ὁ ἄνθρωπος δέν πέτυχε νά βρεῖ ἄλλον τρόπο νά λύνει τό πρόβλημα τῆς εὐτυχίας του ἀπό τήν βαναυσότητα. Βαναυσότητα ἀντιπροσώπευε τό φεουδαρχικό καθεστώς καί ἤρθε νά τό διαδεχτεῖ μέ τή δική της βαναυσότητα ἡ κεφαλαιοκρατία. Μέ βαναυσότητα διορθώνει τά κακά τῆς κεφαλαιοκρατίας ὁ ἐφαρμοσμένος κομμουνισμός καί τή βαναυσότητα τοῦ κομμουνισμοῦ ἔρχεται νά τήν καταπολεμήσει μέ βαναυσότητα ὁ φασισμός. Ὁλονῶν τους ἡ λογική εἶναι πῶς μόνο μέ δυνσμικό τρόπο διορθώνονται τά κακῶς κείμενα. Ἀλλά ἔτσι, τή βαναυσότητα καί μόνο βλέπει κανένας νά διαιωνίζεται. Εἶναι σάμπως τά προσχήματα ν' ἀλλάζουν, ἡ οὐσία νά παραμένει ἡ ἴδια. Τί εἴταν τό θέμα; ὅπως λένε στήν ἐνολογή τῶν κομμάτων: «Ἀρκετά φάγανε αὐτοί, ἄς φᾶνε τώρα κ' οἱ ἄλλοι»; Ἤ τό ζήτημα εἴταν νά σταματήσει ἡ λεηλασία, ν' ἀλλάξει ἡ ἀρχή πού θέλει τήν ἀνθρωπότητα ὀργανωμένην σέ ληστοσυμμορίες ἀντίζηλες;

Μέσα στή γενική σύγχυση τῆς ἐποχῆς τούτης, πού δέν κρίνει ἀλλά κρίνεται, οἱ ἐπερχόμενοι ἐκφράζονται συγκεχυμένα. Πῶς δηλαδή νά ἐκφραστοῦν; Ἔπρεπε τάχα νά εἶναι αὐτοί πιό αὐτοπειθαρχημένοι καί πιό ὥριμοι ἀπό ἐμᾶς; Οὔτε κάν πνευματική ἡγεσία δέν σταθήκαμε ἄξιοι νά τούς δώσουμε, κάποιους πού μέ καθαρότητα ψυχῆς καί πνευματική ὀξυδέρκεια, πλάτος πνοῆς, νά διαγνώσουν τήν προστανή τῆς ὥρας. Ἰδανικά λέγονται αὐτά πού ξεπηδάνε ἀπό τά ζωντανά δεδομένα μιᾶς ἐποχῆς, ὄχι ἐκεῖνα πού ὑπηρέτησαν κάποτε κ' ὕστερα πλαστογραφήθηκαν, ἔγιναν ὄργανο τῆς ἀγυστείας. Ὁ κόσμος μας δέν θέλει ἀκόμα νά κατσλάβει πῶς σήμανε στό ρολόϊ τῆς Ἱστορίας ἡ ὥρα τῆς εἰλικρίνειας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 10 Ἰουνίου 1970

1-54

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ λοιπόν (συνεχίζουμε τίς σκέψεις, ὄχι καί τόν τυπικό εἰρμό, τῆς ἐπιφυλλίδας τοῦ περασμένου Σαββάτου) καμμιά ποτέ προσπάθεια ν' ἀντιδράσει ὁ ἄνθρωπος στήν καταδυνάστευσή του ἀπό τίς ὀργανωμένες δυνάμεις τοῦ κακοῦ, δηλαδή τῆς ἀπάνθρωπης ἰδιοτέλειας, πού διευθύνουν τόν κόσμο, διαχειρίζονται καί προδιαγράφουν τίς τύχες του, κάθε φορά καί μέ ἄλλη περιβολή; Ἔγινε. Δέν θ' ἀναφέρουμε ἐδῶ τίς διάφορες φιλοσοφικές, εἰδικότερα τίς ἠθικές, διδασκαλίες πού κλιμακώνονται στό μάκρος τῶν αἰώνων, γιατί αὐτονῶν ἡ ἐπίδραση περιορίστηκε πάντοτε σ' ἕναν κύκλο ἀπό ὀπαδούς, μύστες. Μιά μόνο κοσμοθεωρία πῆρε πλάτος σημαντικό καί κῦρος ἀσυνήθιστο: Ὁ Χριστιανισμός. Γιατί λοιπόν ὁ Χριστιανισμός δέν μπόρεσε ν' ἀλλάξει τόν κόσμο;

Τό θέμα εἶναι τεράστιο, δέν χωράει οὔτε ὡς διάγραμμα στά πλαίσια μιᾶς ἐπιφυλλίδας. Σημεῖα του μόνο θά θίξουμε. Ἀπό τήν ἀπάντηση ὅμως πού θά τοῦ δοθεῖ—ὄχι ἐδῶ τώρα—θά ἐξαρτηθεῖ κι' ἕνα γενικότερο, ἕνα κρίσιμο συμπέρασμα: Τῆς ἀνθρωποδικίας (κατά τό «θεοδικία»). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἤ ὄχι ἐπιδεκτικός μιᾶς βασιλείας τοῦ Ἀγαθοῦ;

Δέν θά εἴταν ἴσως ἄσκοπο νά ξεκινήσουμε ἀπό τό τέλος: Ὁ Χριστιανισμός, ὕστερα ἀπό διάφορες δοκιμασίες, διακυμάνσεις καί μεταπτώσεις, ἔγινε θερά τῶν ἴδιων αὐτῶν δυνάμεων καί συμφερόντων πού ἐκμεταλλεύονται τόν κόσμο στερεότυπα ἀπό τότε πού τό ἀνθρώπινο γένος ὀργανώθηκε σέ κοινωνίες ἱεραρχημένες. Ἀπέναντι στό κήρυγμα τῆς Γαλι-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

λαίας οἱ δυνάμεις αὐτές ἀκολούθησαν μιά πολιτική πολύ πιό πονηρή ἀπό τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων πού τό εἶχαν ἀρχικά πολεμήσει μέ τρόπο βάναυσο καί στενοκέφαλο. Τό διέβρωσαν ἀπό μέσα, προσεταιρίστηκαν τήν ἐγκόσμια ἐκπροσώπησή του: τίς κατά τόπους ἐκκλησίες. Τή θρησκεία τῆς εἰρήνης τήν μετέβαλαν σ' εὐλογήτρια πολέμων, τόν ἀλτρουϊστικό οἰκουμενισμό της σέ μισαλλόδοξους τοπικισμούς, τήν πνευματική της αὐτοτέλεια σ' ἐγκόσμια ὑποτέλεια. Βρισκόμαστε ἐδῶ μπροστά σέ μιάν ἀπό τίς πιό ἀνίερες πράξεις τῆς Ἱστορίας. Ὄχι γιατί ἀπίστησε ἀπέναντι στό ὑπερβατικό, ἀλλά γιατί κατεσπίλωσε τήν μοναδική σέ πλάτος ἀπόπειρα τοῦ ἀνθρώπινου γένους νά ἐξαρθεῖ πάνω ἀπό τόν ταπεινότερο ἑαυτό του. Τήν κατεσπίλωσε σέ βαθμό βαθύτερα ἀπογοητευτικόν.

Ἡ χριστιανοσύνη δέν ἔχει συνέλθει ἀκόμα ἀπό τό πλήγμα. Ἡ σύγχρονη μάλιστα ἰδεολογική της κρίση σ' αὐτό ὀφείλεται: Στήν ἀγωνία, συνειδητή ἤ ἀσύνειδη, ἄν μπορεῖ νά ἐξαφανίσει ἤ νά ἐξαγοράσει ἕνα τέτοιο παθητικό. Ἡ παραχάραξη ἀποδείχτηκε ἐπικρατέστερη ἀπό τήν κοσμοθεωρία, γιατί ὁπλίστηκε μέ τό στυγνό ἐπιχείρημα τοῦ πραγματισμοῦ: Ὅ,τι ἐφαρμόζεται, καί ὅπως ἐφαρμόζεται, θεμελιώνει τό κριτήριο τοῦ ἐφικτοῦ, ἀποτελεῖ τήν μόνη νοητή ἀλήθεια. Ὁ μῦθος τοῦ Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ στόν Ντοστογιέφσκι εἶναι βαθύτερος ἀπό ὅ,τι νομίζαμε· δέν παύει καί δέν θά πάψει νά συμβολίζει τήν πικρή μας ἐμπειρία. Τό ὑψηλότερο πνευματικό μας ἐπίτευγμα καταλήγει νά εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ μεγαλείου πού περιέχεται στήν ἧττα τοῦ Ἰησοῦ.

Ὅλα ὅμως αὐτά περιορίζονται στήν αἰσθητική σφαῖρα, στήν σάν a priori ἱκανότητά μας νά ὑψωνόμαστε σέ μιά σύλληψη τοῦ τραγικοῦ. Στόν κόσμο ὅμως, στόν χῶρο μέσα τῆς Ἱστορίας, τί βλέπουμε; Ὁ Χριστιανισμός ἔγινε παρανάλωμα τῶν πονηρῶν γιά ν' ἀποδειχτεῖ ἔτσι ἡ παντοδυναμία τους, ν' ἀφοπλίζεται ἐκ προοιμίου κάθε προσπάθεια ἀλλαγῆς: «Ὅ,τι κι' ἄν κάνετε, ἐμεῖς τελικά θά τό ἐκμεταλλευτοῦμε· θά τό ἀγοράζουμε. Ὁ κόσμος, πάρτε το ἀπόφαση, μᾶς ἀνήκει». Γιά νά χαλυβδώσουμε τό σθένος μας κι' ὄχι γιά ν' ἀπογοητευτοῦμε, ἄς λογαριάσουμε πώς χίλια ἐννιακόσια ἑβδομήντα χρόνια τώρα αὐτό, πραγματικά, γίνεται. Κατά τίποτα δέν ἔχει ἀλλάξει ὁ χριστιανικός κόσμος ἀπό τόν προχριστιανικό. Μόνο τήν τεχνολογική ἀνάπτυξη ἔχει στό ἐνεργητικό του. Ἄν αὐτό μᾶς φτάνει, τότε καλά. Ἡ ἐπίγνωση ὅμως τούτη πρέπει νά μᾶς ἀνοίξει τά μάτια κι' ὄχι νά μᾶς ἀποθαρρύνει. Οἱ πονηροί θά ἔχουν κερδίσει τόν κόσμο ὁριστικά μόνον ἀπό τή στιγμή πού οἱ ἄλλοι θά παραιτηθοῦν ἀπογοητευμένοι. Ὡς τότε, ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου θά παίζεται. Δραματικά βέβαια θά παίζεται, ὀδυνηρά, στήν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ, ἀλλά καί δέν θά ἔχει αὐτοκτονήσει ἡ ἐλπίδα. Καί μόνο νά συνεχιστεῖ ἡ διαμάχη τούτη ὡς τή συντέλεια τῶν αἰώνων, καί μόνον αὐτό σώνει γιά νά δικαιώσει ἠθικά τόν ἄνθρωπο. Στό πρόσωπο τοῦ σύμπαντος, ἄς βρεθεῖ ἕνα ὄν πού νά προβάλει τήν ἀξίωση νά ὑπερασπίσει καί νά ἐπιβάλει τόν ἐσωτερικό του νόμο. Ὅλα τ' ἄλλα μας κατορθώματα εἶναι ἐπιδέξιες ἐκμεταλλεύσεις κι' ἐφαρμογές τῶν φυσικῶν νόμων. Μόνο μέ τή θέληση τοῦ Ἀγαθοῦ ἀνακηρυσσόμαστε πραγματικοί, ἴσως καί μεταφυσικοί, ἀντάρτες. Δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ προφήτης τῆς Γαλιλαίας καταγγέλθηκε στή ρωμαϊκή ἐξουσία γι' ἀντάρτης. Ἡ πολιτική ἐξουσία εἶναι μιά ὑλοποίηση τοῦ φυσικοῦ νόμου μέσα στήν ὀργανωμένη ἀνθρώπινη κοινότητα, ἕνας θεσμοποιημένος πραγματισμός. Τό δίκηο τοῦ Κρέοντος ἀπέναντι στό δίκηο τῆς Ἀντιγόνης.

Πῶς θά καταστεῖ τελεσφόρος — μέσα στά πλαίσια τοῦ ἐγκόσμια ἐφικτοῦ — ὁ ἀγῶνας τῶν καλοπροαίρετων ἀνθρώπων; Ἡ ἴσαμε σήμερα τακτική δέν μᾶς ἔχει ἐγκαρδιώσει. Εἴτε, ὅπως λέγαμε καί προχτές, κάθε ἀντίδραση στά καθιερωμένα προσφεύγει στή βαναυσότητα, μέ ἀποτέλεσμα νά τήν διαιωνίζει ἀλλάζοντας ἁπλῶς φρουρά στήν εἰρκτή, εἴτε περιορίζεται σέ χιμαιρικές ἐπαγγελίες, πού ὅταν δέν ἐξανεμιστοῦν, τίς σφετερίζονται οἱ αἰώνιοι παραχαράκτες. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ ριζοσπαστικότεροι κριτικοί τοῦ σημερινοῦ κόσμου πετυχαίνουν πολύ ὅταν ἀναλύουν τίς αἰτίες τοῦ κακοῦ, παύουν ὅμως νά μᾶς πείθουν μόλις δοκιμάσουν νά προτείνουν — πολύ δειλά ἄλλωστε — κάποιες λύσεις. Ἀνεφέραμε προχτές τόν Μαρκοῦζε. Δέν τόν παίρνουμε ἐδῶ ὡς ὑπόδειγμα, τόν παίρνουμε ὡς δεῖγμα. Ἡ διακρίβωση πού κάνει τοῦ καταπιεστικοῦ μηχανισμοῦ — τόν λέει «καπιταλισμό τῶν μοναπωλίων» — καί ἡ ἀνάλυσή του, ἔχουν πολλή ὀξύτητα. Οἱ λύσεις ὅμως πού προτείνει, ὄχι μόνο ὑστεροῦν σέ πειστικότητα ἀλλά κι' ἔχει κανένας τό αἴσθημα πότε-πότε πώς μόλις πού κρατιόνται μέσα στά ὅρια τοῦ σοβαροῦ. Στό μετά τόν «Μονοδιάστατο ἄνθρωπο» δοκίμιο «An Essay on Liberation» (1969), οἱ διαλογισμοί τοῦ Γερμανοαμερικανοῦ στοχαστή δρασκελάνε μέ ρωμαντική ἀπογείωση τό σύνορο πού χωρίζει τήν Πολιτική ἀπό τήν Αἰσθητική. Εἶναι δίχως ἄλλο συγκινητικός ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Μαρκοῦζε, πώς ἡ ἀλλαγή τοῦ κόσμου, ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου, θά πρέπει νά ἔχει ποιοτικό, ὄχι ποσοτικό χαρακτῆρα. Εἶναι ἄλλο τόσο ἀληθινό, σωστά ἰδωμένο, τό γεγονός ὅτι χρειάζεται ἕνα νέο «βιολογικό» ὑπόστρωμα γιά νά γίνει ἱκανός ὁ ἄνθρωπος νά λυτρωθεῖ. «Τέτοια ἀναστάτωση μέσα στήν «ἀνθρώπινη φύση» εἶναι νοητή; — ἀναρωτιέται ὁ Μαρκοῦζε. Κι' ἀποκρίνεται: — Ἀπό μέρους μου, τό πιστεύω». Τό πιστεύει ἀπαραίτητο ἄλλωστε γιατί ξέρει πώς ὁ ἄνθρωπος ὡς καταναλωτική μονάδα ἔχει προδοτικά ἀπορροφηθεῖ, ἀφομοιωθεῖ, ἀπό τόν ἐκμεταλλευτικό μηχανισμό. «Ἐνόσω ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας θά διατηρεῖ αὐτή τήν ἀνταγωνιστική μορφή, θά ζοῦμε σέ μιά «φυσική κατάσταση» ἐκλεπτυσμένην, σ' ἕναν πόλεμο πάντων κατά πάντων πολιτισμένον, ὅπου ἡ εὐτυχία μερικῶν θά εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό τό μαρτύριο τῶν ἄλλων». Μόνον ἡ κακή πίστη μπορεῖ νά διαφωνήσει σέ τοῦτο. Ἀλλά ἡ διέξοδος; ποιά μπορεῖ νά εἶναι; Ὁ Μαρκοῦζε τήν βλέπει οὔτε λίγο οὔτε πολύ ὑπερρεαλιστική! Ἡ οὐτοπία περιέχεται δυνάμει στά περιθώρια τῆς τεχνολογίας. Ἡ φαντασία καί ἡ ποίηση πρέπει, καί μποροῦν, νά ἐπανακτήσουν τά δικαιώματά τους, ὁ ὀρθολογισμός ἔχει ἀλλοτριωθεῖ, μπῆκε στήν ὑπηρεσία τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας. Σωστότατο! «Ἡ πραγματικότητα εἶναι στό ἑξῆς ἀνοιχτή, ἀκριβέστερα ὑποταγμένη στή μεταπλαστική λειτουργία τῆς Τέχνης», βεβαιώνει ὁ Μαρκοῦζε ἔχοντας ἐδῶ ὑπ' ὄψη του τήν σύγχρονη Τέχνη, τήν εἰκονοκλαστική. Μνημονεύει, σ' ἐπίρρωση τῆς ἰδέας του, τά γραμμένα στούς παρισινούς τοίχους συνθήματα τοῦ Μάη 1968. Εἶναι λιγάκι σά ν' ἀκούει κανένας ἕναν βρυκολακιασμένον Ὄσκαρ Οὐάϊλδ ν' ἀποφαίνεται, μέ τόν ἰσχυρισμό πώς δέν παραδοξολογεῖ, ὅτι ἡ Φύση ἀπιμιμεῖται τήν Τέχνη. Βέβαια, ἕνας λογοτέχνης, ἕνας καλλιτέχνης, τελευταῖοι ἀπ' ὅλους θ' ἀποδοκιμάσουν τόν κήρυκα μιᾶς τέτοιας ἀρχῆς· δέν εἶναι ὅμως καθόλου βέβαιο πώς αὐτή ἡ ἀφοσίωση θά ἐπηρεάσει ἀποτελεσματικά τήν πρόοδαση τῆς Ἱστορίας.

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀλλάξει ἀπό μέσα, «οἱ ἄνθρωποι δέν ἀπελευθερώνονται ἀπ' ἔξω» γράφει ἀντικρούοντας τόν Μαρκοῦζε ἕνας Ἄγγλος κριτικος του. «Ἡ μόνη ἐκπαίδευση πού ἀπελευθερώνει, εἶναι ἡ αὐτοεκπαίδευση» (Al. MacIntyre). Μιά τέτοια προσπάθεια ἔκανε στό ἰδεολογικό ξεκίνημά του καί στήν καθαρότερη φάση του ὁ Χριστιανισμός. Δέν ἄλλαξε τόν ἄνθρωπο· ἄλλαξε μόνο μερικούς ἀνθρώπους. Αὐτούς πού οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες τούς ἔρριχναν στά θηρία τοῦ Ἱπποδρόμου. Σέ λίγο, ἡ ὀργανωμένη σέ τύπο ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας Ἐκκλησία τῶν Μέσων Αἰώνων θά προσφύγει μέ τή σειρά της στή βία, θά φοβερίζει τούς ἀπείθαρχους μέ τήν Κόλαση, πράγμα πού δέν εἶναι παρά ἡ ἐγκαθίδρυση μιᾶς ὑπερβατικῆς τρομοκρατίας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ μέσου τύπου τά φέρνει ὅλα στά μέτρα του. Ὁ Χριστιανισμός προδόθηκε ἀπό παντοῦ: «Ὁ Ἰησοῦς θά βρίσκεται σ' ἀγωνία ὡς τή συντέλεια τοῦ κόσμου. Δέν πρέπει νά κοιμόμαστε σ' ὅλον αὐτόν τόν καιρό» (Πασκάλ).

Πῶς νά γίνει ἡ αὐτοεκπαίδευση τοῦ ἀνθρώπου; Ποιός θά τήν ἐπιτρέψει; Αὐτό τό δεύτερο θά ἔπρεπε νά προταχθῆ ὡς ἐρώτημα γιά νά μείνουμε σ' ἐπαφή μέ τήν πραγματικότητα. Νομίζουμε, τό συνηθέστερο, πώς ὁ ἄνθρωπος δέν θέλει ν' αὐτοβελτιωθεῖ, ἤ κι' ὅτι δέν ἐπιδέχεται βελτίωση. Θά εἴταν ἴσως διαφωτιστικότερο ν' ἀλλάξουμε κάποτε τό ἐρώτημα, νά ψάξουμε μήπως ὑπάρχουν δυνάμεις κρυφές, πού κερδίζουν ἀπό τήν διαιώνιση τῆς πνευματικῆς ὑποτέλειας, ἀπό τήν καλλιέργεια τῆς ὁμαδικῆς μερίας.

Ἴσως ἐκεῖ νά βρίσκεται τό μυστικό τῆς δυστυχίας τοῦ κόσμου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΣΚΟΝ ΦΙΛΟΝΟΥΣΙΟΝ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 13 Ἰουνίου 1970

1-55

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ πού συλλογίζομαι τόν «Οἰδίποδα Τύραννο», τό θαυμαστό γιά χίλιους δυό λόγους αὐτό ἔργο, διαπιστώνω σέ πόσα μᾶς διαφωτίζει, τί προοπτικές διανοίγει, ἄσχετα μέ τήν περιλάλητη τεχνική του καί μέ τό ἀφόρητο πιά «οἰδιπόδειο σύμπλεγμα». Μιάν ἀπό τίς συγκινητικότερες χωρίς αἰσθηματολογία στιγμές του, θεωρῶ τά πρῶτα του κιόλας λόγια: «Ὦ τέκνα». Παιδιά μου! Στίς δυό τοῦτες λιτές καί θερμές λέξεις περικλείνεται ὅλη ἡ στοργή κι' ὅλη ἡ λαχτάρα τοῦ ἄξιου ἡγέτη τῆς πατριαρχικῆς ἐποχῆς γιά τόν λαό του. Βρισκόμαστε ἀκόμα σ' αἰῶνες δροσερούς, ἀγνούς, ὅπου οἱ ἰδιότητες εἶταν ξεκαθαρισμένες, ἀνόθευτες. Τά λόγια τοῦ Οἰδίποδος πρός τό παραχορήγημα, πού ἔρχεται σέ συμφυρμό μεγάλης ταραχῆς νά γυρέψει ἀπό τόν ἡγεμόνα βοήθεια καί προστασία, ἔχουν τόν κρυστάλλινο ἦχο τῆς εἰλικρίνειας. Καμμιά σχέση μέ τίς κούφιες ρητορεῖες τῶν δημοκόπων. Οἱ πράξεις—ὅπως πάντα στό γνήσιο θέατρο—θά ἔρθουν σέ λίγο νά ἐπαληθέψουν τά λόγια: Ὁ Οἰδίπους ἔχει προνοήσει κιόλας, δέν περίμενε νά τοῦ τό ζητήσουν. Ἔχει στείλει στούς Δελφούς, νά συμβουλευτεῖ τόν θεό. Καί δέν ἔστειλε κανέναν - ἐκεῖ ὑποταχτικό του, παρά τόν στενότερο συγγενῆ του, τόν πιό κοντινό του στήν ἐξουσία: τόν Κρέοντα, πού εἶναι ὁ γυναικάδελφός του.

Ὅταν ξαναπλάθει κανένας στό νοῦ του αὐτό τό περιστατικό, συλλογιέται μέ ἀθέλητη μελαγχολία τήν ἐξέλιξη πού ἔχει σημειωθεῖ ἀπό τότε κ' ὕστερα στούς θεσμούς. Πόσο ξεμάκρυναν ἀπό τήν ἀρχική πηγή τους, πόσο ἔγιναν δυσκολογνώριστοι, ἀγνώριστοι. Ἀπομακρύνθηκαν οἱ λαοί ἀπό τήν ἐξουσία, ἡ σχέση τους ἀλλοιώθηκε, ὁ ἡγέτης, πού εἶταν κάποτε ὁ φυσικός ἐντολοδόχος τῆς πατριᾶς, ξεκό-

πηκε ἀπό τόν κόρμο τοῦ συνόλου, τοῦ ἔγινε ξένος, ὕστερα ἀντίθετο στρατόπεδο, σχεδόν ἀντίδικος. Ἀπροσδόκητη μεταμόρφωση τῆς ἔννοιας κράτος! Συνέπεια βέβαια ἱστορική, ἀφοῦ οἱ λαοί ὅλο καί πολυπληθέστεροι γίνονται, ἡ ζωή πολυπλοκότερη στό δημόσιο ἐπίπεδο, ἡ οἰκονομία ἀπαιτητική, σύνθετη, οἱ ἀνταγωνίστριες μέσα στήν κοινωνία ὁμάδες ὀργανωμένες, πιεστικές, ἐπιθετικές. Ὁ ὀμφάλιος λῶρος ἡγεσίας - συνόλου ἔχει στό ἔξῆς κοπεῖ. Εἶναι χαρακτηριστικά δύο συμπτώματα: Πρῶτο πώς ὁ πολιτικός ἡγέτης, μ' ὅλο πού ξεπηδάει μέσ' ἀπό τό κοινωνικό σύνολο, ἀποβάλλει ἀμέσως τήν ψυχολογία τοῦ μέλους μιᾶς κοινότητας, γίνεται κάτι ξέχωρο, ἰδιότυπο, ἐγωιστικό — αὐτό μέ τό ἀπέναντι στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του πρόσχημα πώς εἶναι στό ἑξῆς ὑπεύθυνος φορέας ἐξουσίας. Τό δεύτερο σύμπτωμα εἶναι ὅτι πλάϊ στούς συντελεστές ἐξουσία - λαός, ἔχει δημιουργηθεῖ μιά τρίτη κατάσταση, πού εἶναι τό ἀπρόσωπο κράτος. Ἔννοια οὐδέτερη μέ τρόπο συχνά παγερό, προορισμένη ἀρχικά νά μένει ἀφατρίαστη, ἀνεπηρέαστη, ἀλλά πού εὔκολα θ' ἀφήνει, κάτω ἀπό ὁρισμένες συνθῆκες, τήν ἀμεροληψία της νά ξεστρατίζει, νά φτάνει στήν ἀπανθρωπία. Ὄργανο ἐξουσίας στή μορφή του αὐτή τό κράτος, ἐνσαρκώνεται στήν δημοσιοϋπαλληλία, σῶμα ἑτερόκλητο, μέ ψυχολογία ἄσχετη καί πρός τοῦ κυβερνώμενου καί πρός τῆς αἱρετῆς ἤ μετακλητῆς ἡγεσίας. Συχνά, τό κράτος ὑπό τήν ἀφηρημένη του αὐτήν ἔννοια, εἶναι σκληρότερο γιά τόν πολίτη κι' ἀπό τόν πιό αὐθαίρετο ἀκόμα ἡγέτη. Ἀνθρωπομηχανή πού λειτουργεῖ λιγότερο ἤ περισσότερο καλά, κατά τίς περιστάσεις, κατά τίς χῶρες, τήν διαμορφωμένη παράδοση, τό βλέπουμε στά ἐπιμέρους στοιχεία του νά παρουσιάζει ἀκόμα καί μιά ψυχολογία ἐξωμότη, γιά τόν ἁπλούστατο λόγο ὅτι ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τήν ἡγεσία, ὄχι ἀπό τόν κυβερνώμενο, ἐλέγχεται ἀπό ἐκείνην, ὄχι ἀπό τόν πολίτη, καί ὑπόκειται στόν πειρασμό τοῦ ὁπλισμένου μ' ἕνα ποσοστό ἐξουσίας: νά ταυτίζει τήν ἀτομική φιλαυτία του μέ τό λειτούργημά του. Ὅταν λέμε «κράτος» μέ κάποια δόση θαυμασμοῦ, ἀναφερόμαστε σέ πρότυπα πού ἔχουν πετύχει νά περιορίσουν στό ἐλάχιστο αὐτά τά μειονεκτήματα, νά τελειοποιήσουν τήν λειτουργία τους καί νά ἐμπνέουν ὄχι τόν τρόμο ἀλλά τόν σεβασμό.

Ὅσο πιό ἐπίφοβο γίνεται ἕνα κράτος στόν πολίτη του, τόσο καταλαβαίνουμε πώς κάτι δέν πάει καλά στόν μηχανισμό. Μπορεῖ νά ξεμάκρυνε ἡ ἡγεσία ἀπό τό σύνολο γιά τούς λόγους πού εἴδαμε, μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει πιά ἄμεσος συναισθηματικός σύνδεσμος ἀνάμεσά τους, μπορεῖ τό αἴσθημα τῆς ἀμοιβαίας εὐθύνης νά γίνεται ὅλο καί πιό ἀφηρημένο, ἄρα ἀπανθρωπισμένο, θεωρητικό, ὁ δεσμός ὅμως, ἔστω καί στήν τυπική μορφή του, δέν μπορεῖ νά κοπεῖ ἀκίνδυνα. Ἀπό τή στιγμή ὅπου ὁ πολίτης θά θεωρήσει τό κράτος ἀντίδικό του, θά ἔχει χαθεῖ τό ἠθικό βάθρο τῆς πολιτείας ὡς θεσμοῦ. Καί δέν θεωρεῖ τό κράτος ἀντίδικό του ὁ πολίτης ὅταν ὁ ἴδιος παρανομεῖ, κι' ἄς τό λέει. Τό λέει γιατί κάτι πρέπει νά πεῖ. Μέσα του, ξέρει πώς αὐτός εἶναι ὁ φταίχτης. Ἀντίδικό του θεωρεῖ τό κράτος ὁ πολίτης ἀπό τή στιγμή πού τό πιάνει ν' αὐθαιρεταίνει, νά πονηρεύεται, νά κρατάει δύο μέτρα καί δύο σταθμά, νά γίνεται ὄργανο φατρίας, νά μετατοπίζει τά ὅρια τοῦ νόμιμου ἀνάλογα μέ τό ποῦ τό συμφέρει. Ἀλλοίμονο στήν ἐξουσία πού δείχνει ὅτι κάνει κατάχρηση τῆς διακριτικῆς της εὐχέρειας. Νόμος δέν λέγεται κάτι γραμμένο σ' ἕνα χαρτί καί τυπικά ἐπικυρωμένο· νόμος λέγεται αὐτό πού ἐκφράζει, ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, μιάν ἠθική ἀρχή ἤ μιάν ἀνεγνωρισμένη κοινωφελῆ ἀνάγκη. Τόν πρῶτο τύπο νόμου τόν ἐπιβάλλει μέ τό δίκιο τοῦ ἰσχυρότερου ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία. Τόν δεύτερο τόν περιβάλλει μέ τό κῦρος της ἡ κοινή συνείδηση. Ἐξουσία στηριγμένη σέ τυπική νομοθεσία μεταβάλλει τό κράτος σέ καταπιεστή.

Ἔτσι εἶναι πού φτάνουμε στίς σύγχρονες διαστροφές τῆς ἔννοιας κράτος. Ὁ μαρξισμός τό θεώρησε ταυτισμένο μέ τά συμφέροντα μιᾶς ἡγετικῆς μερίδας, κι' ἐνῶ ἔπεισε γιά τόν ἰσχυρισμό του στή θεωρία, στήν πράξη δημιούργησε μιά νέα καταπιεστική δύναμη. Ἡ γραφειοκρατία εἶναι ἡ ὑποτροπή τῆς τυποποιημένης αὐθαιρεσίας. Ὁ παρεμβατισμός, πού ἦρθε στή Δύση νά διορθώσει — καί νά σώσει — τόν οἰκονομικό φιλελευθερισμό, ἐνόχλησε τό κεφάλαιο, τό ἐξόργισε, ἀλλά καί τοῦ ἔδωσε νά καταλάβει πώς εἶταν ἡ μοναδική καταφυγή του. Ὑπάρχει ὅμως καί μιά τρίτη σκοπιά, πού δέν ὑπολογίζεται κατά κανόνα ὅσο θἄπρεπε. Εἶναι ἡ σκοπιά τοῦ ἁπλοῦ πολίτη, πού οὔτε μέ τό καθαυτό Κεφάλαιο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὀργανικά ταυτισμένος οὔτε σέ Κόμμα σάν στρατιωτική κομμουνιστικοῦ τύπου ὀργάνωση ἀνήκει ἤ θέλει ν' ἀνήκει. Αὐτός, νιώθει ἀποπαίδι καί κάτω ἀπό τό ἕνα καί κάτω ἀπό τ' ἄλλο καθεστώς.

Νιώθει ἀποπαίδι γιατί δέν εἶναι ἐντεταγμένος στή μερίδα πού στηρίζει, ἐδῶ ἤ ἐκεῖ, τήν ἐξουσία. Μπορεῖ νά «ζεῖ» τό κεφάλαιο, νά τοῦ ἐπιτρέπουν νά χαίρεται κάποια του ἀγαθά, ὅμως τοῦ εἶναι ἀπατηλά, γιατί τά πληρώνει ἀκριβά, μέ μιάν ἀσύνειδη καί προοδευτική ἀλλοτρίωσή του, ἕναν ἐξανδραποδισμό ἐπιτήδεια νορκωμένον, ἀφοῦ προορισμός τοῦ κυβερνώμενου εἶναι ν' ἀποτελεῖ καταναλωτική μονάδα καί τίποτ' ἄλλο. Ἀπό τήν ἄλλη πάλι πλευρά, τό ἄτομο κονδυνεύει σέ κάθε στιγμή νά μεταβληθεῖ σέ res — πράγμα. Αὐτό ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, πού καταλήγει νά μήν εἶναι τό συμφέρον κανενός ἄλλου παρά τῆς ὀλιγαρχίας πού νέμεται τήν ἐξουσία. Παλατινές συνωμοσίες καί μόνο μποροῦν νά φέρνουν πότε - πότε μιάν ἀλλαγή, ἀλλά στήν κορυφή: Ὥς που νά φτάσουν, ἐξασθενημένες ἄλλωστε, στή βάση, μιά νέα μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους προκαλεῖ σεισμό, τά σημεῖα προσανατολισμοῦ χάνονται, κι' αὐτή ἡ ἀστάθεια ἐπιτείνει τό αἴσθημα τοῦ διάχυτου τρόμου. Ἔχει ὁ πολίτης διαρκῶς τήν ἐντύπωση πώς ἡ τύχη του κρέμεται ἀπό ἕνα μυστηριῶδες, ἀπρόσιτο, σχεδόν μεταφυσικό κέντρο.

Ἡ δυσάρεστη προοπτική τοῦ μέλλοντος εἶναι πώς ἡ πολιτική ἀπομάκρυνση τοῦ κυβερνώμενου ἀπό τό κράτος θά ἐπιτείνεται, γιατί ἡ δημογραφική ἔκρηξη λειτουργεῖ σέ βάρος τῆς δημοκρατίας, γιατί ἡ τεχνολογία ἐξανδραποδίζει ὅλο καί περισσότερο τόν καταναλωτή, ἐνῶ ὁπλίζει τόν δυνάστη, γιατί οἱ παραγωγικές σχέσεις γίνονται ὅλο καί πιό πολύπλοκες, γιατί ὁ ἄνθρωπος, τέλος, διαπαιδαγωγεῖται ν' ἀπεμπολεῖ πρόθυμα τά ἠθικά του ἀγαθά καί δικαιώματα γιά χάρη τῶν ὑλικῶν, πού ἱκανοποιοῦνται εὐκολότερα, πιό ἀκίνδυνα γιά ὅσους διαθέτουν τήν ἐξουσία. Βρισκόμαστε, κοντολογίς, μπροστά σ' ἕνα φαινόμενο προδοσίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἄνθρωπο. Οἱ χειρότεροι συνασπίστηκαν γύρω ἀπό τό ἔμβλημα τῆς κερδοσκοπίας, μέ τόν ἰσχυρισμό πώς εἶναι οἱ «δυναμικότεροι», δηλαδή οἱ πιό ἄξιοι, καί μοιράστηκαν μεταξύ τους, σέ ρόλους, ἀφοῦ πρῶτα τήν δημιούργησαν ἀνιμολόγητα, μιά νέα διάκριση ἐξουσιῶν. Τυπικά, οἱ ἐξουσίες παραμένουν τρεῖς, οἱ ἐπίσημες. Οὐσιαστικά, οἱ ἰσχυροί τῆς Γῆς ἔχουν διαφοροποιηθεῖ σέ δύο: στόν ἐκμεταλλευτικό μηχανισμό καί στήν ἐκτελεστική του ἐξουσία. Ὁ πρῶτος ἔχει προσλάβει στήν ὑπηρεσία του τήν δεύτερη. Ἡ δεύτερη στηρίζει τόν πρῶτο τρίζοντας τά δόντια.

Τί ἀπόσταση, Θεέ καί Κύριε, ἀπό τόν πατριαρχικό Οἰδίποδα μέ τήν τραγική του αὐταπάρνηση γιά τό λαό του! Πόσο μπροστά ἔχει πάει ὁ κόσμος! Καί νά σκεφτεῖ κανένας πώς τόν βασιλέα τῶν Θηβῶν τόν ἔλεγαν «τύραννο» — δηλαδή ὄχι ἀπό γέννηση καί κληρονομικό δικαίωμα βασιλέα. Ἀναγνωρίζεται βασιλέας ὁ Οἰδίπους, δηλαδή νόμιμος γιός τοῦ Λάϊου, τή στιγμή πού γκρεμίζεται ἀπό τό βάθρο τοῦ ἐγκόσμιου μεγαλείου: ὅταν ὑψώνεται στήν τραγική διάσταση. Ὕστερα ἦρθε ἡ ἀθηναϊκή Δημοκρατία, διόρθωσε τά κακά τοῦ προϊστορικοῦ δεσποτισμοῦ, ἀλλά ἔπεσε κάτω ἀπό τά χτυπήματα τῆς ὁλοκληρωτικῆς Σπάρτης. Ἡ Σπάρτη, μέ διάφορα προσωπεῖα, δέν ἔπαψε ἀπό τότε νά διαφεντεύει τήν ἡγεσία τοῦ κόσμου. Τήν σφετερίζεται κι' ἀφοῦ πιά τό ἀνθρώπινο γένος, στό σύνολό του, διδάχτηκε ν' ἀνυμνεῖ τήν θυσιασμένη πνευματική αὐγή τῶν Ἀθηνῶν.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI · ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ ΦΙΛΟΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 17 Ἰουνίου 1970

1-56

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΣΤΑ «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΝΕΑ» τοῦ Παρισιοῦ διαβάζω ἕνα ἄρθρο πού κάποιος καλός μου φίλος εἶχε τήν καλωσύνη νά τό φυλάξει γιά νά μοῦ τό δώσει. Εἶναι τοῦ Ἀρμάν Λανού, τῆς Ἀκαδημίας Γκονκούρ, κι' ἀναφέρεται στόν Παστερνάκ, στίς παράδοξες τύχες τοῦ «Ζιβάγκο» μέσα στήν ἴδια του τή χώρα. Γραμμένο μ' ἀφορμή τά δέκα χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ συγγραφέα, μέ κάνει ν' ἀναθυμᾶμαι τόν καιρό—Μάη τοῦ 1959—πού εἶχα συμπέσει μέ τόν Ἀρμάν Λανοῦ στή Ρωσία.

Εἶχε συγκληθεῖ τότε τό Γ΄ διεθνές συνέδριο σοβιετικῶν συγγραφέων. Ἡ ὀργανωτκή ἐπιτροπή του ἔκρινε καλό, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ὁμοϊδεάτες της, νά καλέσει νά τό παρακολουθήσουν, ἀπό διάφορες χῶρες, καί μερικοί συγγραφεῖς ἰδεολογικά ξένοι, ὄχι ὡς σύνεδροι αὐτοί, ἀλλά ὡς παρατηρητές. Ἀπό τή Γαλλία εἶχαν διαλέξει τόν Λανού, ἀπό τήν Ἑλλάδα τόν ὑπογραφόμενο. Ὑποθέτω πώς θά δηλώθηκε στόν Γάλλο ὅ,τι καί σ' ἐμένα: Κριτήριο τῆς ἐπιλογῆς εἶχε σταθεῖ ἡ ἐντύπωση πώς εἴμαστε ἀπαλλαγμένοι ἀπό προκαταλήψεις. Εἶναι ἕνας χαρακτηρισμός τόν ὁποῖο συνήθως κανένας ἄνθρωπος δέν τόν θεωρεῖ ἀταίριαστον γιά τόν ἑαυτό του. Σέ δέκα καθημερινά ἄρθρα τῆς στήλης τούτης, εἶχα ἐκθέσει τότε, γυρίζοντας, τίς ἐντυπώσεις μου, μέ τρόπο ἀνικειμενικό νομίζω, γιατί δέν εἶταν καί καθόλου δύσκολο: Ἡ προσωπική ἐπαφή μέ τά πράγματα, ἄν μέ εἶχε διαφωτίσει γιά πολλά καί σέ κάποιο βάθος, δέν μέ εἶχε μετακινήσει οὔτε ἕνα ἑκατοστόμετρο ἀπό τίς προσωπικές μου «θέσεις». Μποροῦ καί σήμερα νά τίς συνοψίσω σέ δυό λόγια: Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ κάτω μέ κέρδισαν, τό καθεστώς τους, τό κράτος, μέ εἶχε ἀπωθήσει.

Κάτι τέτοιο, σέ γενικές γραμμές, βλέπω νά βγαίνει τώρα κι' ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Ἀρμάν Λανού,

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

μ' ὅλο πού, διάζομαι νά τό πῶ, δέν εἶναι αὐτός τό θέμα μου. Ἄλλωστε τόν εἶχα ἐλαχιστότατα πλησιάσει, δέν μοῦ φάνηκε πρόσωπο ἰδιαίτερα συμπαθητικό· τόν θυμᾶμαι μονάχα στό τραῖνο ἀπό Μόσχα σέ Λένινγκραντ, στό περίφημο «Κόκκινο Βέλος», νύχτα, νά ξεφορτώνεται στόν διάδρομο μέ τρόπο ἀρκετά συνοπτικόν μιά φλύαρη κυρία—σύνεδρο; δέν θυμᾶμαι—γιά νά πάει νά κοιμηθεῖ. Μόνο πού, αὐτός, ξαναγύρισε στή Ρωσία ὅπως βλέπω τώρα: Στά 1966. Τότε εἶναι πού πῆγε καί στό Περεντέλκινο, νά προσκηνήσει τόν τάφο τοῦ Παστερνάκ. Στά 1959 δέν τολμούσαμε ν' ἀναφέρουμε τ' ὄνομα τοῦτο. Τό Νομπέλ εἶχε ἀπονεμηθεῖ στόν «Δόκτορα Ζιβάγκο» λιγότερο ἀπό ἕνα χρόνο πρίν, ἡ κατάσταση εἶταν πολύ «λεπτή»—ὅπως λένε συνήθως τίς πολύ [illegible] καταστάσεις. Ἡ ἀπονομή ἐκείνη εἶχε θεωρηθεῖ ἀπό τήν σοβιετική ἡγεσία ὑπαινιγμός θανάσιμος ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος της.

Ἀργότερα, κάποιος μοῦ εἶπε πώς μέσα στήν πελώρια αἴθουσα τοῦ Ἀνωτάτου Σοβιέτ, στό Κρεμλῖνο, ἐκεῖ ὅπου γίνονταν οἱ συνεδριάσεις, πρέπει νά βρισκόταν κάπου μέσα στό πλῆθος κι' ὁ ἴδιος ὁ Παστερνάκ. Ἀπόμεινα ἀπαρηγόρητος πού δέν εἶχα μάθει πρωτύτερα, νά βρῶ τρόπο νά τόν πλησιάσω. Ἀλλά τόν ξέραμε προγεγραμμένον, ἀδύνατο νά φανταστῶ πώς θά τοῦ ἐπέτρεπαν νά ἔρθει στό συνέδριο. Κι' ἐφόρευε, πίσω ἀπό προεδρεῖα καί γραμματεῖες, ὁ τρομερός Σουρκώφ, ὁ κύριος κατήγορος τοῦ Ζιβάγκο. Ποιητής ὁ Σουρκώφ, μέ δομή κι' αὐτοπεποίθηση γκεσταπίτη, μέ εἶχε πληροφορήσει ἕνα βράδι πού δειπνοῦσα στό δεξί του, πώς εἶχε γεννηθεῖ στό Λένινγκραντ. Μόλις πού γύρζα ἀπό ἐκεῖ, ἤμουν ἀκόμη διαποτισμένος ἀπό τήν ὑπερτάφια μαγεία πού ἔχουν οἱ ὄχθες τοῦ Νεβά. Ρώτησα λοιπόν τόν Σουρκώφ, τόν ποιητή, νά μοῦ μιλήσει γιά τούς συντοπίτες του, νά ἰδῶ ὡς ποιό σημεῖο τούς ἔχει ὑφάνει τό τεφρό ἐκεῖνο φῶς μέ τά δεκάωρα σύθαμπα. Ἡ ἀπάντηση μ' ἔκανε νά μισήσω τόν συνομιλητή μου. Ὅποιος ἔχει κάποια καλλιτεχνική εὐαισθησία θά καταλάβει τί θέλω νά πῶ ἐδῶ. Ὁ χαρακτηρισμός πού μεταχειρίστηκε ὁ Σουρκώφ εἶταν ἠλίθιος, τυποποιημένος, σύνθημα καλό γιά προπαγανδιστική μπροσούρα: «Οἱ Λενινγκραντινοί εἶναι ἡρωϊκοί», μέ πληροφόρησε μέ στόμφο. Κατάλαβα τότε τί θά πεῖ νά εἶσαι πνευματικός ἐγκάθετος ἑνός καθεστῶτος.

Καί τώρα, θά ρωτήσει κανένας, τί σχέση ἔχουν ὅλ' αὐτά μεταξύ τους: ὁ Λανού, ὁ Παστερνάκ, ὁ Σουρκώφ, ὁ ὑποφαινόμενος. Ἔχουν τή σχέση πού λέγεται «θέση τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτη μέσα στόν σύγχρονο κόσμο». Χαϊδεμένο παδί τοῦ δεσποτισμοῦ ὅταν τόν λιβανίζει, γίνετα ἀμέσως βρωμόπαιδο, χαμένο κορμί, μόλις ἀντί γι' αὐτόν γνοιαστεῖ τόν ἄνθρωπο (κάποτε καί περισσότερο ἀπό ὅσο ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τό ξέρει). Τό σοβιετικό καθεστώς στέλνει στό πῦρ τό ἐξώτερο τόν Παστερνάκ, τόν Σολζενίτσιν, τόν Σινιάφσκι, τόν Ντανιέλ, ὅπως τό χιτλερικό θά ἔστελνε, ἄν προλάβαινε, τόν Τόμας Μάν, τόν Στέφαν Τσβάϊχ, τόν Κάρλ Γιάσπερς, καί τό φασιστικό τόν Ἰνιάτσιο Σιλόνε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ πρακτικοί ἄνθρωποι—οἱ ὑπερβολικά πρακτικοί—συλλογίζονται: «Τί κάνουν ἐπιτέλους, τί νομίζουν πώς καταφέρνουν, αὐτοί οἱ συγγραφεῖς πού λένε καί γράφουν λόγια τοῦ ἀέρα, ἔπεα πτερόεντα, βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν ἄμεση πραγματικότητα, διατυπώνουν καί ὑποστηρίζουν ἀνεδαφικές θεωρίες, καί δέν εἶναι ἱκανοί ν' ἀλλάξουν οὔτε στό παραμικρό τόν κόσμο; Φιλολογία, χαμένος καιρός νά τούς διαβάζεις». Μόνο πού, φαίνεται, ὁ καχύποπτος δεσποτισμός δέν ἔχει τήν ἴδια ἀκριβῶς γνώμη, γιατί κρατάει πάντοτε στό χέρι του ἕνα φίμωτρο ἕτοιμο. Τά σκυλιά, ὅταν παραγαυγίζουν τή νύχτα, κρατᾶνε μερικούς μ' εὐαίσθητα νεῦρα ἄγρυπνους καί, στά τελευταῖα, ἐμποδίζουν νά κοιμηθεῖ ἥσυχος κι' ὁ ἴδιος ὁ νοικοκύρης.

Ὁ Λανού γράφει μέ κατάπληξη πώς στά 1966 βρῆκε μιά κατάσταση ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τοῦ 1959 σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τόν Παστερνάκ. Ἀπό τή Μόσχα ὡς τόν Καύκασο, ὅπου κι' ἄν πήγαινε, ὅπου κι' ἄν στεκόταν, σέ φοιτητικές συγκεντρώσεις, σχολεῖα, ρωτοῦσε ποιούς Σοβιετικούς ποιητές ἀγαπᾶνε περισσότερο. Ὅλοι ἀποκρίνονταν ἐν ἑνί στόματι καί μιᾶ καρδία: «Τόν Παστερνάκ»! Ὕστερα μόνον ἔβαζαν τούς ἄλλους, τόν Μαγιακόφσκι, τόν Γεφτουσένκο. Ἀπορημένος καί κάπως ἀνήσυχος ὁ Λανού, εἶχε κοιτάξει μέ τρόπο πῶς τό δέχονταν αὐτό οἱ συνοδοί του δασκάλοι καί κομματικοί ἐκπρόσωποι. Συγκατένευαν κουνώντας τό κεφάλι τρισευτυχισμένοι.

Καί πασχίζει στό ἄρθρο του ὁ Λανού νά ἐξηγήσει τ' ἀνεξήγητα. Δέν πᾶνε δέκα χρόνια — γράφει — πού ὁ σοβιετικός Τύπος βροντοῦσε, Ὀκτώβρη τοῦ 1958: «Ἐπειδή ἠθικά καί πολιτικά ξέπεσε, ἐπειδή πρόδωσε τόν σοβιετικό λαό καί τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς εἰρήνης, τῆς προόδου, κι' ἀντιπληρώθηκε γι' αὐτά μέ τό βραβεῖο Νομπέλ, ἔτσι πού νά ἐξυπηρετηθεῖ ὁ ψυχρός πόλεμος(...) ὁ Μπαρίς Παστερνάκ χάνει τήν ἰδιότητα τοῦ Σοβιετικοῦ λογοτέχνη καί διαγράφεται ἀπό τήν Ἕνωση Σοβιετικῶν Συγγραφέων τῆς ΕΣΣΔ». Ὁ γραμματέας τῶν Κομσομόλ τόν εἶχε χαρακτηρίσει δημοσία «γουρούνι». Καί τώρα... Ὁ Λανού λέει πώς βρίσκει τήν ἐξήγηση στήν ἀντιφατικότητα τῆς ρωσικῆς ψυχῆς—ἄλλη κι' αὐτή λύση τυποποιημένη. Ἀπό μέρος μας, θ' ἀναρωτηθοῦμε κάλλιο ἄν ἡ πολιτική, πού εἶναι βέβαια κάτι ἐξ ὁρισμοῦ ἐλαστικό, μπορεῖ νά ξεπερνάει ὁρισμένα ὅρια εὐλυγισίας χωρίς καί νά φτάνει στήν αὐτοδιάψευση. Ἄκαμπτη, πάλι, ξεπέφτει στήν κτηνωδία. Δέν εἶναι εὔκολο, ὄχι, νά κυβερνᾶς ἀνθρώπους καί νά πείθεις πώς δέν ἀσκεῖς τήν ἐξουσία γιά τήν ἐξουσία. Τά ἄταχτα παιδιά πού εἶναι μερικοί συγγραφεῖς, ἐξαναγκάζουν ἄθελά τους μερικούς ἰσχυρούς ν' αὐτοδιαψεύδονται, κάποιες λεοντές νά πέφτουν. Εἶναι ἴσως ἡ μόνη ὑπηρεσία πού μπορεῖ νά προσφέρει ὁ ἀδύναμος ἀνθρώπινος λόγος στήν ἀλήθεια· ἀλλά μέσα στήν ἀρνητικότητα πού τόν χαρακτηρίζει κατά τούς πολύ πρακτικούς ἀνθρώπους, αὐτό εἶναι ἴσως κάτι θετικό: Πρίν βασιλέψει ἡ ἀλήθεια στόν κόσμο — ἄν βασιλέψει κάποτε —, χρειάζεται νά σαρωθοῦν τά ψέμματα. Τά τονισμένα σ' ἐμβατήρια, μέ χάλκινα καί μέ κρουστά ψέμματα. Τά ψέμματα μέ περικεφαλαῖες.

Ἄν δέν εὐτύχησα, καθώς ὁ Λανού, νά παρευρεθῶ στήν ἀποκατάσταση τοῦ Παστερνάκ, εἶχα προλάβει στά 1959 τήν πρόσφατη ἀκόμα τότε ἀποκατάσταση ἑνός ἄλλου, σπουδαιότερου: τοῦ Ντιοστογιέφσκι. Προγεγραμμένος ὡς τότε ἀπό τόν σταλινισμό, εἶχε ἰδεῖ πρίν ἀπό λίγο τό σπίτι του στή Μόσχα νά γίνεται μουσεῖο. Πολύ ὡραῖα ὀργανωμένο μουσεῖο. Στό Λένινγκραντ ὅμως δέν εἶχε φτάσει ἀκόμα ἡ ἀποκατάσταση ἤ δέν εἶχε κριθεῖ ἀναγκαῖο νά ὁλοκληρωθεῖ. Χρειάστηκε νά τό κάνω ζήτημα γιά νά ξεκινήσουμε σ' ἀναζήτηση τοῦ σπιτιοῦ ὅπου γράφτηκαν οἱ «Ἀδελφοί Καραμάζωφ» κι' ὅπου ἔκλεισε τά μάτια του ὁ συγγραφέας τους. Βρέθηκε νά μή τό ξέρει κανένας ἀπό τούς ὑπεύθυνους. Τέλος, μέ τά πολλά, τό ἀνακαλύψαμε σέ μιά πένθιμη γειτονιά, καί εἶχε κι' ἐπιγραφή ἀναμνηστική ἀπ' ἔξω, μπρούτζινη. Ἴσως δέν τό θεωροῦσαν ἐπιδείξιμο ἐπειδή εἶταν κατοικημένο ἀπό μιά φτωχοοικογένεια. Μικρό τό κακό, τουλάχιστον στά μάτια ἑνός δυτικοευρωπαίου συγγραφέα μέ λιγότερη πολιτική σκέψη ἀπό καρδιά.

Καί τώρα ξανασυλλογιέμαι αὐτές τίς ὄψιμες ἀποκαταστάσεις, τίς παλινωδίες, τούς προγεγραμμένους τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἀκίνδυνοι ἄνθρωποι, μέ μοναδικό τους ὅπλο μιά πέννα καί μιάν ὄρθια συνείδηση, μιά πίστη ἁπλοϊκή στήν ἀνθρωπιά — ἀξία, ὅπως φαίνεται, χιμαιρική, ὄχι τοῦ κόσμου τούτου — γιατί τάχα νά κρίνεται πώς ἐνοχλοῦν; Μερικοί τούς πιστεύουν ὑπόχρεους νά διορθώσουν τόν κόσμο, ἄλλοι τούς βλέπουν ἀνάξιους καί νά τούς παίρνει κάν στά σοβαρά κανένας. Πῶς συμβιβάζονται αὐτά τά δυό ἀκραῖα; Ἤ ὁ κόσμος εἶναι πολύ εὔκολο νά διορθωθεῖ καί — ποιός ξέρει γιατί — δέν διορθώνεται, ἤ τά γραμμένα λόγια τά παίρνει ὁ ἄνεμος, καί τότε οἱ ὄψιμες ἀποκαταστάσεις ἔρχονται νά προσθέσουν κάθε φορά καί μιά νέα κοροϊδία στήν παλαιά, τήν αἰώνια κοροϊδία: Αὐτήν πού ἔχει τούς ἴδιους πάντοτε ὀργανωτές καί τό ἴδιο θῦμα: Ἀπό ἐδῶ μερικούς ἀνθρώπους — ἀπό ἐκεῖ τόν ἄνθρωπο.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Υ.Γ. Ἕνας φοιτητής τῆς Ἰατρικῆς μᾶς πληροφορεῖ μ' ἐπιστολή του ἀπό τήν Θεσσαλονίκη, πώς ὁ σπουδαστής τοῦ Πολυτεχνείου Δ. Στεφουλόπουλος κινδυνεύει σ' ἀθηναϊκό νοσοκομεῖο ἀπό ἀνεπάρκεια τῶν νεφρῶν κι' ὅτι ἡ σωτηρία του κρέμεται ἀπό τήν δυνατότητα ἀγορᾶς ἑνός ταιριαστοῦ νεφροῦ, πού στοιχίζει 120.000 δρχ. Ὅποιοι νομίζουν πώς μποροῦν νά συντρέξουν, ἄς τηλεφωνήσουν στό 462.133.

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 17 Ἰουνίου 1970

1-57

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΣΤΑ «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ ΝΕΑ» τοῦ Παρισιοῦ διαβάζω ἕνα ἄρθρο πού κάποιος καλός μου φίλος εἶχε τήν καλωσύνη νά τό φυλάξει γιά νά μοῦ τό δώσει. Εἶναι τοῦ Ἀρμάν Λανού, τῆς Ἀκαδημίας Γκονκούρ, κι' ἀναφέρεται στόν Παστερνάκ, στίς παράδοξες τύχες τοῦ «Ζιβάγκο» μέσα στήν ἴδια του τή χώρα. Γραμμένο μ' ἀφορμή τά δέκα χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ συγγραφέα, μέ κάνει ν' ἀναθυμᾶμαι τόν καιρό—Μάη τοῦ 1959—πού εἶχα συμπέσει μέ τόν Ἀρμάν Λανοῦ στή Ρωσία.

Εἶχε συγκληθεῖ τότε τό Γ' διεθνές συνέδριο σοβιετικῶν συγγραφέων. Ἡ ὀργανωτική ἐπιτροπή του ἔκρινε καλό, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς ὁμοϊδεάτες της, νά καλέσει νά τό παρακολουθήσουν, ἀπό διάφορες χῶρες, καί μερικοί συγγραφεῖς ἰδεολογικά ξένοι, ὄχι ὡς σύνεδροι αὐτοί, ἀλλά ὡς παρατηρητές. Ἀπό τή Γαλλία εἶχαν διαλέξει τόν Λανού, ἀπό τήν Ἑλλάδα τόν ὑπογραφόμενο. Ὑποθέτω πώς θά δηλώθηκε στόν Γάλλο ὅ,τι καί σ' ἐμένα: Κριτήριο τῆς ἐπιλογῆς εἶχε σταθεῖ ἡ ἐντύπωση πώς εἴμαστε ἀπαλλαγμένοι ἀπό προκαταλήψεις. Εἶναι ἕνας χαρακτηρισμός τόν ὁποῖο συνήθως κανένας ἄνθρωπος δέν τόν θεωρεῖ ἀταίριαστον γιά τόν ἑαυτό του. Σέ δέκα καθημερινά ἄρθρα τῆς στήλης τούτης, εἶχα ἐκθέσει τότε, γυρίζοντας, τίς ἐντυπώσεις μου, μέ τρόπο ἀνικειμενικό νομίζω, γιατί δέν εἶταν καί καθόλου δύσκολο: Ἡ προσωπική ἐπαφή μέ τά πράγματα, ἄν μέ εἶχε διαφωτίσει γιά πολλά καί σέ κάποιο βάθος, δέν μέ εἶχε μετακινήσει οὔτε ἕνα ἑκατοστόμετρο ἀπό τίς προσωπικές μου «θέσεις». Μπορῶ καί σήμερα νά τίς συνοψίσω σέ δυό λόγια: Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ-κάτω μέ κέρδισαν, τό καθεστώς τους, τό κράτος, μέ εἶχε ἀπωθήσει.

Κάτι τέτοιο, σέ γενικές γραμμές, βλέπω νά βγαίνει τώρα κι' ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Ἀρμάν Λανού,

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

μ' ὅλο πού, διάζομαι νά τό πῶ, δέν εἶναι αὐτός τό θέμα μου. Ἄλλωστε τόν εἶχα ἐλαχιστότατα πλησιάσει, δέν μοῦ φάνηκε πρόσωπο ἰδιαίτερα συμπαθητικό· τόν θυμᾶμαι μονάχα στό τραῖνο ἀπό Μόσχα σέ Λένινγκραντ, στό περίφημο «Κόκκινο Βέλος», νύχτα, νά ξεφορτώνεται στόν διάδρομο μέ τρόπο ἀρκετά συνοπτικόν μιά φλύαρη κυρία—σύνεδρο; δέν θυμᾶμαι—γιά νά πάει νά κοιμηθεῖ. Μόνο πού, αὐτός, ξαναγύρισε στή Ρωσία ὅπως βλέπω τώρα: Στά 1966. Τότε εἶναι πού πῆγε καί στό Περεντέλκινο, νά προσκηνήσει τόν τάφο τοῦ Παστερνάκ. Στά 1959 δέν τολμούσαμε ν' ἀναφέρουμε τ' ὄνομα τοῦτο. Τό Νομπέλ εἶχε ἀπονεμηθεῖ στόν «Δόκτορα Ζιβάγκο» λιγότερο ἀπό ἕνα χρόνο πρίν, ἡ κατάσταση εἶταν πολύ «λεπτή»—ὅπως λένε συνήθως τίς πολύ λεπτές καταστάσεις. Ἡ ἀπονομή ἐκείνη εἶχε θεωρηθεῖ ἀπό τήν σοβιετική ἡγεσία ὑπαινιγμός θανάσιμος ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος της.

Ἀργότερα, κάποιος μοῦ εἶπε πώς μέσα στήν πελώρια αἴθουσα τοῦ Ἀνωτάτου Σοβιέτ, στό Κρεμλῖνο, ἐκεῖ ὅπου γίνονταν οἱ συνεδριάσεις, πρέπει νά βρισκόταν κάπου μέσα στό πλῆθος κι' ὁ ἴδιος ὁ Παστερνάκ. Ἀπόμεινα ἀπαρηγόρητος πού δέν εἶχα μάθει πρωτύτερα, νά βρῶ τρόπο νά τόν πλησιάσω. Ἀλλά τόν ξέραμε προγεγραμμένον, ἀδύνατο νά φανταστῶ πώς θά τοῦ ἐπέτρεπαν νά ἔρθει στό συνέδριο. Κι' ἐφόρευε, πίσω ἀπό προεδρεῖα καί γραμματεῖες, ὁ τρομερός Σουρκώφ, ὁ κύριος κατήγορος τοῦ Ζιβάγκο. Ποιητής ὁ Σουρκώφ, μέ δομή κι' αὐτοπεποίθηση γκεσταπίτη, μέ εἶχε πληροφορήσει ἕνα βράδι πού δειπνοῦσα στό δεξί του, πώς εἶχε γεννηθεῖ στό Λένινγκραντ. Μόλις πού γύρζα ἀπό ἐκεῖ, ἤμουν ἀκόμη διαποτισμένος ἀπό τήν ὑπερτάφια μαγεία πού ἔχουν οἱ ὄχθες τοῦ Νεβά. Ρώτησα λοιπόν τόν Σουρκώφ, τόν ποιητή, νά μοῦ μιλήσει γιά τούς συντοπίτες του, νά ἰδῶ ὡς ποιό σημεῖο τούς ἔχει ὑφάνει τό τεφρό ἐκεῖνο φῶς μέ τά δεκάωρα σύθαμπα. Ἡ ἀπάντηση μ' ἔκανε νά μισήσω τόν συνομιλητή μου. Ὅποιος ἔχει κάποια καλλιτεχνική εὐαισθησία θά καταλάβει τί θέλω νά πῶ ἐδῶ. Ὁ χαρακτηρισμός πού μεταχειρίστηκε ὁ Σουρκώφ εἶταν ἠλίθιος, τυποποιημένος, σύνθημα καλό γιά προπαγανδιστική μπροσούρα: «Οἱ Λενινγκραντινοί εἶναι ἡρωϊκοί», μέ πληροφόρησε μέ στόμφο. Κατάλαβα τότε τί θά πεῖ νά εἶσαι πνευματικός ἐγκάθετος ἑνός καθεστῶτος.

Καί τώρα, θά ρωτήσει κανένας, τί σχέση ἔχουν ἄλ' αὐτά μεταξύ τους: ὁ Λανού, ὁ Παστερνάκ, ὁ Σουρκώφ, ὁ ὑποφαινόμενος. Ἔχουν τή σχέση πού λέγεται «θέση τοῦ πνευματικοῦ ἐργάτη μέσα στόν σύγχρονο κόσμο». Χαϊδεμένο παδί τοῦ δεσποτισμοῦ ὅταν τόν λιβανίζει, γίνεται ἀμέσως βρωμόπαιδο, χαμένο κορμί, μόλις ἀντί γι' αὐτόν γνοιαστεῖ τόν ἄνθρωπο (κάποτε καί περισσότερο ἀπό ὅσο ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος τό ξέρει). Τό σοβιετικό καθεστώς στέλνει στό πῦρ τό ἐξώτερο τόν Παστερνάκ, τόν Σολζενίτσιν, τόν Σινιάφσκι, τόν Ντανιέλ, ὅπως τό χιτλερικό θά ἔστελνε, ἄν προλάβαινε, τόν Τόμας Μάν, τόν Στέφαν Τσβάϊχ, τόν Κάρλ Γιάσπερς, καί τό φασιστικό τόν Ἰνιάτσιο Σιλόνε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ πρακτικοί ἄνθρωποι—οἱ ὑπερβολικά πρακτικοί—συλλογίζονται: «Τί κάνουν ἐπιτέλους, τί νομίζουν πώς καταφέρνουν, αὐτοί οἱ συγγραφεῖς πού λένε καί γράφουν λόγια τοῦ ἀέρα, ἔπεα πτερόεντα, βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν ἄμεση πραγματικότητα, διατυπώνουν καί ὑποστηρίζουν ἀνεδαφικές θεωρίες, καί δέν εἶναι ἱκανοί ν' ἀλλάξουν οὔτε στό παραμικρό τόν κόσμο; Φιλολογία, χαμένος καιρός νά τούς διαβάζεις». Μόνο πού, φαίνεται, ὁ καχύποπτος δεσποτισμός δέν ἔχει τήν ἴδια ἀκριβῶς γνώμη, γιατί κρατάει πάντοτε στό χέρι του ἕνα φίμωτρο ἕτοιμο. Τά σκυλιά, ὅταν παραγαυγίζουν τή νύχτα, κρατᾶνε μερικούς μ' εὐαίσθητα νεῦρα ἄγρυπνους καί, στά τελευταῖα, ἐμποδίζουν νά κοιμηθεῖ ἥσυχος κι' ὁ ἴδιος ὁ νοικοκύρης.

Ὁ Λανού γράφει μέ κατάπληξη πώς στά 1966 βρῆκε μιά κατάσταση ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τοῦ 1959 σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τόν Παστερνάκ. Ἀπό τή Μόσχα ὡς τόν Καύκασο, ὅπου κι' ἄν πήγαινε, ὅπου κι' ἄν στεκόταν, σέ φοιτητικές συγκεντρώσεις, σχολεῖα, ρωτοῦσε ποιούς Σοβιετικούς ποιητές ἀγαπᾶνε περισσότερο. Ὅλοι ἀποκρίνονταν ἐν ἑνί στόματι καί μιᾷ καρδίᾳ: «Τόν Παστερνάκ»! Ὕστερα μόνον ἔβαζαν τούς ἄλλους, τόν Μαγιακόφσκι, τόν Γεφτουσένκο. Ἀπορημένος καί κάπως ἀνήσυχος ὁ Λανού, εἶχε κοιτάξει μέ τρόπο πῶς τό δέχονταν αὐτό οἱ συνοδοί του δασκάλοι καί κομματικοί ἐκπρόσωποι. Συγκατένευαν κουνώντας τό κεφάλι τρισευτυχισμένοι.

Καί πασχίζει στό ἄρθρο του ὁ Λανού νά ἐξηγήσει τ' ἀνεξήγητα. Δέν πάνε δέκα χρόνια — γράφει — πού ὁ σοβιετικός Τύπος βρογτοῦσε, Ὀκτώβρη τοῦ 1958: «Ἐπειδή ἠθικά καί πολιτικά ξέπεσε, ἐπειδή πρόδωσε τόν σοβιετικό λαό καί τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς εἰρήνης, τῆς προόδου, κι' ἀντιπληρώθηκε γι' αὐτά μέ τό βραβεῖο Νομπέλ, ἔτσι πού νά ἐξυπηρετηθεῖ ὁ ψυχρός πόλεμος(...) ὁ Μπορίς Παστερνάκ χάνει τήν ἰδιότητα τοῦ Σοβιετικοῦ λογοτέχνη καί διαγράφεται ἀπό τήν Ἕνωση Σοβιετικῶν Συγγραφέων τῆς ΕΣΣΔ». Ὁ γραμματέας τῶν Κομσομόλ τόν εἶχε χαρακτηρίσει δημοσία «γουρουνι». Καί τώρα... Ὁ Λανού λέει πώς βρίσκει τήν ἐξήγηση στήν ἀντιφατικότητα τῆς ρωσικῆς ψυχῆς—ἄλλη κι' αὐτή λύση τυποποιημένη. Ἀπό μέρος μας, θ' ἀναρωτηθοῦμε κάλλιο ἄν ἡ πολιτική, πού εἶναι βέβαια κάτι ἐξ ὁρισμοῦ ἐλαστικό, μπορεῖ νά ξεπερνάει ὁρισμένα ὅρια εὐλυγισίας χωρίς καί νά φτάνει στήν αὐτοδιάψευση. Ἄκαμπτη, πάλι, ξεπέφτει στήν κτηνωδία. Δέν εἶναι εὔκολο, ὄχι, νά κυβερνᾶς ἀνθρώπους καί νά πείθεις πώς δέν ἀσκεῖς τήν ἐξουσία γιά τήν ἐξουσία. Τά ἄταχτα παιδιά πού εἶναι μερικοί συγγραφεῖς, ἐξαναγκάζουν ἄθελά τους μερικούς ἰσχυρούς ν' αὐτοδιαψεύδονται, κάποιες λεοντές νά πέφτουν. Εἶναι ἴσως ἡ μόνη ὑπηρεσία πού μπορεῖ νά προσφέρει ὁ ἀδύναμος ἀνθρώπινος λόγος στήν ἀλήθεια· ἀλλά μέσα στήν ἀρνητικότητα πού τόν χαρακτηρίζει κατά τούς πολύ πρακτικούς ἀνθρώπους, αὐτό εἶναι ἴσως κάτι θετικό: Πρίν βασιλέψει ἡ ἀλήθεια στόν κόσμο — ἄν βασιλέψει κάποτε —, χρειάζεται νά σαρωθοῦν τά ψέμματα. Τά τονισμένα σ' ἐμβατήρια, μέ χάλκινα καί μέ κρουστά ψέμματα. Τά ψέμματα μέ περικεφαλαῖες.

Ἄν δέν εὐτύχησα, καθώς ὁ Λανού, νά παφευρεθῶ στήν ἀποκατάσταση τοῦ Παστερνάκ, εἶχα προλάβει στά 1959 τήν πρόσφατη ἀκόμα τότε ἀποκατάσταση ἑνός ἄλλου, σπουδαιοτέρου: τοῦ Ντιοστογιέφσκι. Προγεγραμμένος ὡς τότε ἀπό τόν σταλινισμό, εἶχε ἰδεῖ πρίν ἀπό λίγο τό σπίτι του στή Μόσχα νά γίνεται μουσεῖο. Πολύ ὡραῖα ὀργανωμένο μουσεῖο. Στό Λένινγκραντ ὅμως δέν εἶχε φτάσει ἀκόμα ἡ ἀποκατάσταση ἤ δέν εἶχε κριθεῖ ἀναγκαῖο νά ὁλοκληρωθεῖ. Χρειάστηκε νά τό κάνω ζήτημα γιά νά ξεκινήσουμε σ' ἀναζήτηση τοῦ σπιτιοῦ ὅπου γράφτηκαν οἱ «Ἀδελφοί Καραμάζωφ» κι' ὅπου ἔκλεισε τά μάτια του ὁ συγγραφέας τους. Βρέθηκε νά μή τό ξέρει κανένας ἀπό τούς ὑπεύθυνους. Τέλος, μέ τά πολλά, τό ἀνακαλύψαμε σέ μιά πένθιμη γειτονιά, καί εἶχε κι' ἐπιγραφή ἀναμνηστική ἀπ' ἔξω, μπρούτζινη. Ἴσως δέν τό θεωροῦσαν ἐπιδείξιμο ἐπειδή εἶταν κατοικημένο ἀπό μιά φτωχοικογένεια. Μικρό τό κακό, τουλάχιστον στά μάτια ἑνός δυτικοευρωπαίου συγγραφέα μέ λιγότερη πολιτική σκέψη ἀπό καρδιά.

Καί τώρα ξανασυλλογιέμαι αὐτές τίς ὄψιμες ἀποκαταστάσεις, τίς παλινωδίες, τούς προγεγραμμένους τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἀκίνδυνοι ἄνθρωποι, μέ μοναδικό τους ὅπλο μιά πέννα καί μιάν ὀρθια συνείδηση, μιά πίστη ἁπλοϊκή στήν ἀνθρωπιά — ἀξία, ὅπως φαίνεται, χιμαιρική, ὄχι τοῦ κόσμου τούτου — γιατί τάχα νά κρίνεται πώς ἐνοχλοῦν; Μερικοί τούς πιστεύουν ὑπόχρεους νά διορθώσουν τόν κόσμο, ἄλλοι τούς βλέπουν ἀνάξιους καί νά τούς παίρνει κάν στά σοβαρά κανένας. Πῶς συμβιβάζονται αὐτά τά δυό ἀκραῖα; Ἤ ὁ κόσμος εἶναι πολύ εὔκολο νά διορθωθεῖ καί — ποιός ξέρει γιατί — δέν διορθώνεται, ἤ τά γραμμένα λόγια τά παίρνει ὁ ἄνεμος, καί τότε οἱ ὄψιμες ἀποκαταστάσεις ἔρχονται νά προσθέσουν κάθε φορά καί μιά νέα κοροϊδία στήν παλαιά, τήν αἰώνια κοροϊδία: Αὐτήν πού ἔχει τούς ἴδιους πάντοτε ὀργανωτές καί τό ἴδιο θῦμα: Ἀπό ἐδῶ μερικούς ἀνζρώπους — ἀπό ἐκεῖ τόν ἄνθρωπο.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Υ.Γ. Ἕνας φοιτητής τῆς ἰατρικῆς μέ πληροφορεῖ μ' ἐπιστολή του ἀπό τήν Θεσσαλονίκη, πώς ὁ σπουδαστής τοῦ Πολυτεχνείου Δ. Στοβουλόπουλος κινδυνεύει σ' ἀθηναϊκό νοσοκομεῖο ἀπό ἀνεπάρκεια τῶν νεφρῶν κι' ὅτι ἡ σωτηρία του κρέμεται ἀπό τήν δυνατότητα ἀγορᾶς ἑνός τεχνητοῦ νεφροῦ, πού στοιχίζει 120.000 δρχ. Ὅποιοι νομίζουν πώς μποροῦν νά συνεισφέρουν, ἄς τηλεφωνήσουν στό 462.133.

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 27 Ἰουνίου 1970

1-58

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΣΤΟΝ ΝΤΙΚΕΝΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΘΑ ΕΙΤΑΝ ἄδικο — ἀκριβέστερα: μιά ἀπρέπεια — νά μήν ἀφιερωθοῦν ἀπό τήν πλευρά μας τήν ἑλληνική λίγα λόγια ὑπεύθυνα στά ἑκατόχρονα ἀπό τόν θάνατο τοῦ Κάρολου Ντίκενς. Ὄχι γιατί πρόκειται γιά μεγάλον συγγραφέα. Τέτοιος λόγος θά μποροῦσε νά φανεῖ τυπικός. Ἀλλά γιατί ὁ Ντίκενς, μαζί μέ πολύ λίγους, ἐλάχιστους ὁμοτέχνους του, ἀνήκει, πέρα ἀπό τήν πατρίδα του, στήν ἀνθρωπότητα. Εἶναι θεσμός.

Λόγος βαρύς ἡ λέξη «θεσμός», τή λέμε ἐδῶ μ' ἐπίγνωση καί χωρίς τό αἴσθημα πώς πέφτουμε σέ ὑπερβολή ἤ στόμφο. Τήν ἔχουν εἰπεῖ γιά τή θέση τοῦ Ντίκενς μέσα στήν πατρίδα του, τήν Ἀγγλία. Σήμερα, πού τά πνευματικά σύνορα δέν καταργοῦνται ἀλλά ἔχουν καταργηθεῖ, ὅροι τέτοιοι ἀποκτοῦν διαφορετικό περιεχόμενο. Κι' ἀπό τούτη ἀκριβῶς τή σκοπιά ἀξίζει ν' ἀντικρύσουμε τόν Ντίκενς· γιατί ἄν εἴταν νά ξαναποῦμε ἐδῶ ὅ,τι ἔχει εἰπωθεῖ, νά συνοψίσουμε τά καθιερωμένα, τότε τυπικό καί πόλι θά γινόταν τό ἔργο μας. Τίποτα δέν χαρακτηρίζει τόσο παραστατικά τήν ἐποχή μας, ὅσο ἡ ἀναθεώρηση—ρητή ἤ ἀνομολόγητη—τῶν θεσμῶν. Λοιπόν ὁ Ντίκενς εἶναι θεσμός ἤ δέν εἶναι τίποτα. Στίς κρίσιμες ἐποχές οἱ θεσμοί καί κρίνονται καί κρίνουν: Κρίνονται μέ ὅ,τι ὑποχρεῖ μέσα τους, κρίνουν μέ ὅ,τι ἀντέχει.

Γλώσσα ἀπόλυτη αὐτή-ἐδῶ, θά πεῖ κανένας, ἀστόχαστη. Προσοχή: Μιλᾶμε γι' ἀναθεωρήσεις ὀργανικές, αὐτόματες, ὄχι γιά συρμούς. Σύμφωνα μέ τόν συρμό, ὁ Ντίκενς μπορεῖ νά μή διαβάζεται σήμερα, νά μήν ἀπασχολεῖ ὅπως εἶχε ἀπασχολήσει. Αὐτό δέν θά πεῖ τίποτα, δέν μᾶς διαφωτίζει. Ὁ συρμός εἶναι τό χρέος πού καταβάλλει ἡ κάθε γενιά στήν ἐπιπολαιότητα ὡς μεταμφιεσμένον πανικό τοῦ Χρόνου. Οἱ θεσμοί ὅμως, ὅταν εἶναι γνήσιοι, ὅταν δηλαδή ἀποτυπώνουν ὄχι ἕνα ἔθιμο διαιωνισμένο ἀλλά μιάν ὑποχθόνια κλίση τοῦ συλλογικοῦ ἀσυνείδητου, στέκονται ἐκεῖ, ἀμετακίνητοι στή βαθύτερή τους οὐσία, ἀπαρασάλευτοι, καί γίνονται μέτρο. Κρίνουμε τή γνησιότητά μας σέ σχέση μέ τήν ἀπόσταση πού μᾶς χωρίζει ἀπό τόν ἀνθεκτικό πυρήνα ἑνός θεσμοῦ.

Ὁ Ντίκενς, μέ τήν ὕπαρξή του, καθορίζει μιάν ἀκραία διάσταση τοῦ μυθιστορήματος, ὅπου τό ἔργο εἶναι «πράξη». Πράξη χωρίς νά εἶναι κι' αὐτοσκοπός, δηλαδή ναρκισσική ἐνασχόληση, λογοτεχνική ἐπίδοση ἀθλητικοῦ τύπου, φορμαλιστικός αὐτοερωτισμός. Τά ὅρια ἀνάμεσα στήν Πράξη καί στήν Τέχνη θά ξεχωριστοῦν ἀργότερα, ὅταν θά ἔρθουν στό προσκήνιο οἱ ὡραιοπαθεῖς τοῦ αἰσθητισμοῦ, νά στρέψουν τήν Τέχνη κατά τῆς ἀστικῆς αὐταρέσκειας, νά τήν κάνουν αἴρεση, ὄργανο ἀποδοκιμασίας καί πάλης. Στά χρόνια τοῦ Ντίκενς ἡ συζυγία εἶναι τέλεια. Ὅπως εἴταν καί λίγο πρίν, στόν Οὐῶλτερ Σκότ. Εἰδικότερα στόν Ντίκενς, κορυφώνεται ὁ τύπος τοῦ λαϊκοῦ συγγραφέα, ὅπου τό «λαϊκός» δέν σημαίνει φτηνός. Σημαίνει ἐνσάρκωση ἑνός λαοῦ, ψυχή τοῦ συνόλου.

Ἔννοιες τέτοιες δύσκολα μπορεῖ νά τίς συλλάβει ὁ κόσμος μας. Γι' αὐτό κι' ἐνδιαφέρει ν' ἀντικρυστεῖ ὁ Ντίκενς ἀπό τό κοινωνιολογικό πρῖσμα. Στό φῶς τῆς ἐποχῆς μας θά τόν ἰδοῦμε νά λειτουργεῖ ὡς καταλύτης. Τί νόημα βάζουμε ἐμεῖς σήμερα σ' ἔννοιες καθώς «λαός», «ρεαλισμός», «κοινωνική τέχνη»; Ἕνα πολιτικό νόημα. Κι' ὅταν λέμε πολιτικό, ἄς προσέξουμε πώς εἶναι θολό, διφορούμενο, ζυμωμένο μέ ἰδεολογίες ξινισμένες, σκοπιμότητες διπρόσωπες, ἕνα παθητικό ἀνεξιλέωτο. Εἴμαστε οἱ παραχαράκτες τῶν ἐννοιῶν, αὐτοί πού τίς ἔκαναν ἐλαστικές καί ξετσίπωτες σάν μαϊμοῦδες, ἀσυνείδητες —ἤ ἀνεύθυνες—σάν μαϊμοῦδες. Δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ Ντίκενς γεννιέται στά 1812 καί στήν Ἀγγλία. Εἶναι ἡ μεταβατική στιγμή ἀπό τόν 18ον αἰώνα στόν 19ο, ἀπό τήν ἀγροτική οἰκονομία στήν βιομηχανική, ἡ αὐγή τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ πυρωμένη ἀνατολή τοῦ κόσμου μας. Στήν Ἀγγλία θά μελετήσει ὁ Μάρξ τίς ἀρχές τοῦ προλεταριάτου, πού θά γίνουν ἡ Δωδεκάδελτος τοῦ ἐπαναστατισμοῦ. Ἀπό τήν ἀγροτική προτεραία ὁ Ντίκενς ἔχει διατηρήσει τήν τρυφερότητα, τή ροπή πρός τό εἰδύλλιο, ἐνῶ ἀπό τή βιομηχανική ἀνατολή θά πάρει τό αἴσθημα τοῦ ἐφιάλτη, ἕναν κόσμο ἀπό ἴσκιους πού μορφάζουν σάν τέρατα καί ὑφαίνουν τή νέα κόλαση—τῆς ἀδυσώπητης προόδου.

Ὁ ἴδιος, εἶναι πολύ ἀφελής γιά νά τά συνειδητοποιήσει ὅλ' αὐτά. Ἀφελής κι' ἐωθινός, ποιητής γνήσιος. Μοῦ κάνει ἐντύπωση πού μέσα σ' ὅλα ὅσα βλέπω νά γράφονται αὐτές τίς ἡμέρες γύρω του στόν διεθνῆ Τύπο, δέν τυχαίνει νά συναντήσω πουθενά αὐτή τήν ἁπλή καί μεγάλη λέξη, πού τά ἐξηγεῖ ὅλα: ποιητής. Σύμπτωση θά εἶναι. Γιατί βέβαια, ὅσα καταλογίζονται στόν Ντίκενς, τά καθιερωμένα, κι' ὅσα τοῦ ἀναγνωρίζονται, κι' αὐτά καθιερωμένα, ἀντιθέσεις ἀκραῖες μεταξύ τους, ἰσοζυγιάζονται ἐπειδή τά συνδέει ἀθώρητος ἕνας ἀναγκαῖος δεσμός. Στούς πολύ μεγάλους, ἡ ἰδιότυπη καί βαθειά γοητεία εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπό τά χτυπητά τους ἐλαττώματα. Ἡ περιοχή τοῦ τέλειου μέ τήν ἔννοια τοῦ πολύ ἰσορροπημένου, τοῦ καλοστρωμένου, τοῦ τεχνικά ἀνεπίληπτου, ἀνήκει σέ κάποιες χρυσές μετριότητες, ὄχι στούς ἔξω μέτρου.

Βρίσκω κάτω ἀπό τήν πέννα ἑνός συμπατριώτη του, τοῦ J. B. Priestley, σέ μελέτη πολύ παλαιότερη, ἕναν-δυό χαρακτηρισμούς πού μοῦ φαίνονται ὁριστικοί. Αὐτόν-ἐδῶ λόγου χάρη: «Ἡ φαντασία του εἶναι παιδιάστικη, κι' αὐτό εἶναι ἡ ἀδυναμία του. Ὅμως ἡ φαντασία του εἶναι καί παιδική, κι' ἐδῶ βρίσκεται ἡ δύναμή του». Παιδί ταπεινωμένο, πού πληγώθηκε ἀλλά δέν «ἔστριψε», αὐτό θ' ἀπομείνει σ' ὅλη του τή ζωή ὁ συγγραφέας Κάρολος Ντίκενς. Θά βλέπει τόν κόσμο γύρω μέ τή φρεσκάδα τοῦ παιδιοῦ, μέ τήν ἀπορημένη εὐαισθησία τοῦ παιδιοῦ καί μέ τήν παραμορφωτική του τάση, πού αὐθόρμητα γεφυρώνει πραγματικό καί φανταστικό. Σήμερα πού ὁ ρεαλισμός ἐξευτελίζεται, τόσο ἀπό ἐκείνους πού τόν κάνουν πρόγραμμά τους ὅσο κι' ἀπό ἐκείνους πού τόν περιφρονοῦν σάν κάτι ὑπερβολικά προσιτό, θά εἴταν χρήσιμο νά ἰδεῖ κανένας σέ τί συνίσταται ὁ ρεαλισμός τοῦ Ντίκενς. Ρεαλισμός χωρίς ἀντικειμενικότητα, χωρίς θεμελίωση σέ μιά κοινόχρηστη ἐμπειρία, τί λογῆς ρεαλισμός μπορεῖ νά εἶναι; Ὅσο εἴταν ρεαλιστικός κι' ὁ κόσμος τοῦ Ντοστογιέφσκι, ἤ τοῦ Μπαλζάκ στίς καλλίτερες στιγμές του. Ἔτσι, μέσα στούς κόλπους μιᾶς ἐποχῆς πού πίστεψε, ὑποτίθεται, ὅσο καμμιά ἄλλη στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, βλέπουμε τούς πιό αὐθεντικούς πνευματικούς της μάρτυρες νά καταθέτουν γιά μιάν ἀλήθεια ἐσωτερική, πού προβάλλεται στήν ὀθόνη τοῦ ἔξω κόσμου καί τόν πλημμυρίζει μέ ὁράματα. Ὁ αἰώνας τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, πρόδρομος τῆς τεχνολογίας, ἔχει ψυχή ταραγμένην, στοιχειωμένην. Ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη του διασαλπίζει τή μακάρια ἐμπιστοσύνη στήν τεχνική πρόοδο, ἡ ποίησή του προαισθάνεται τήν κόλαση πού ἀρχίζει.

Ξεχνᾶμε πολύ συχνά πώς αὐτό πού τό λέμε «παιδικότητα» ἐξυπακούει οὐσιαστικά κάτι ἄλλο, βαθύτερο: τήν ἀγνότητα, κι' ὅτι τό δεύτερο τοῦτο δέν ἔχει ἡλικία. Ὅταν ὁ Ντίκενς πηγαίνει γιά πρώτη φορά, καί γεμᾶτος αἰσιοδοξία, ἐλπίδες, στήν Ἀμερική, πρότυπο τοῦ μέλλοντος, γράφει: «Εἶμαι ἀπογοητευμένος. Δέν εἶναι αὐτή-ἐδῶ ἡ Δημοκρατία πού εἶχα ἔρθει νά ἰδῶ, δέν εἶναι ἡ Δημοκρατία τῆς φαντασίας μου». Τῆς φαντασίας του! Πήγαινε νά ἐπαληθέψει τή φαντασία του στήν πράξη κι' ἀπογοητεύτηκε. — Φταίει ἡ φαντασία, θά πεῖ φυσικά ὁ πρακτικός ἄνθρωπος. — Ὄχι, φταίει ἡ πράξη, θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς· γιατί μερικοί ἰδεολογικοί ἰσχυρισμοί δικαιώνονται μόνον ὅταν δείξουν πώς ἔχουν καθαρά χέρια, διαφορετικά ξεφανερώνονται ὑποκριτικοί—δηλαδή πώς ἐπινοήθηκαν γιά νά κρύψουν τό ἀντίθετό τους.

Σέ τί τόν ὠφέλησε ἡ παιδική φαντασία του τόν Κάρολο Ντίκενς; Μοῦ φαίνεται νά τό λένε οἱ δύο τοῦτες μικρές φράσεις τοῦ Πρίσλεϋ: «Ἔγινε ὁ φίλος κι' ὁ ὑπερασπιστής τῶν φτωχῶν καί τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων». Καί: «ὁπουδήποτε θά ὑπάρχει ἔδαφος γιά συμπόνια καί γιά γέλιο, θά μπορεῖ νά προχωρεῖ θριαμβευτής». Τέχνη ὠφελιμιστική; Ὄχι, γιατί ἡ πρακτική της ἐμβέλεια ἀκολουθεῖ, δέν προηγεῖται τοῦ κύριου στόχου, πού εἶναι τό ὅραμα γιά τό ὅραμα, ἡ δημιουργία ἑνός σύμπαντος πλάϊ στό γνωστό, κοινόχρηστο, καί γι' αὐτό ἀποχρωματισμένο σύμπαν. Ἄν ὑπάρχει μιά ἀνθρωπιά στό ἔργο τοῦ Ντίκενς, αὐτή εἶναι τό δῶρο του σ' ἐμᾶς νά περνᾶμε ἀδιόρατα, καί μάλιστα μεθυστικά, ἀπό τό δεύτερο στό πρῶτο, νά ξεκουραζόμαστε μέσα ἐκεῖ, νά λυνόμαστε καθώς σέ χλιαρό λουτρό. Ἀφηγητής πατριαρχικός, μέγας ὀνειροπλάστης τοῦ συνόλου εἶναι ὁ Ντίκενς. Ὁ κόσμος τῶν μεγάλων συγγραφέων ἔγινε σάν γιά νά μᾶς ξεκουράζει καί νά μᾶς ἀποζημιώνει γιά τόν φυσικό κόσμο. Ὁ ἄνθρωπος ἀθωώνει τήν Δημιουργία, τήν ἀνήμερη.

Φαινόμενα καθώς τοῦ Ντίκενς προτείνουν νόρμες, κανόνες, ὑποδείγματα, μέ τά ὁποία θέλοντας καί μή πρέπει ὕστερα ν' ἀντιμετριέσαι. Πολύ παρασκεύασμα τοῦ λογοτεχνικοῦ μπουντουάρ, βαρυμύρωτο, μαλθακό, ἔκλυτο, φαντάζει τό μυθιστόρημα τοῦ καιροῦ μας μπροστά στό δικό του, τό πεζομαχικό. Καί λέμε τήν ἐποχή του δικτωριανή καί τή δική μας στρατευμένην! Κάποιο λάθος θά ὑπάρχει ἐδῶ, κάποια ὀπτική ἀτέλεια. Ἐκτός πιά ἐάν ἡ Τέχνη ἔγινε τόσο ὑποκριτική, πού νά ἡδονίζεται κρύβοντας τό φτιασιδωμένο πρόσωπο τῆς πόρνης κάτω ἀπό τό προσωπεῖο τοῦ ἀσκητῆ. Ὁ Διάβολος, ὅταν γερνάει γίνεται καλόγερος.

Ὁ Ντίκενς πλάϊ στήν Κόλαση ἔχει φροντίσει νά πλάσει καί τόν παιδικό Παράδεισό του.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 1 Ἰουλίου 1970

1-59

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΑΝΙΧΑΪΣΜΟΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΧΟΥΜΕ τόσες φορές ἐπικρίνει ἀπό τή στήλη τούτη τόν ἄνθρωπο γιά τίς ἀδυναμίες του, τίς προσβλητικές ὅταν κριθοῦν μέ μέτρο τίς ἀξιώσεις του, ὥστε νά προβάλλει τώρα ὄχι ἁπλᾶ ὡς χρέος, ἀλλά χαρά κι' ἀνακούφιση ἡ εὐκαιρία νά τόν ἐγκωμιάσουμε γιά κάποιες κρυφές του, θάλεγε κανένας, ἀρετές, ἀπό τίς πιό ὑψηλές καί τίς πιό πολύτιμες. Ἀρετές πού σέ κάνουν περήφανον ὅτι ἀνήκεις κι' ἐσύ σ' αὐτό τό εἶδος.

Σ' ἕνα ὑστερόγραφο ἐπιφυλλίδας μας, ἐδῶ καί δυό ἑβδομάδες, εἴχαμε μεταφέρει τήν ἔκκληση ἑνός φοιτητῆ γιά κάποιον συνάδελφό του, αὐτόν σπουδαστή τοῦ Πολυτεχνείου, πού κινδύνευε σέ ἀθηναϊκό νοσοκομεῖο, μέ μόνη ἐλπίδα σωτηρίας του τήν ἐξασφάλιση ἑνός τεχνητοῦ νεφροῦ. Τό μέσο τοῦτο θεραπείας εἶναι πολυδάπανο· μνημονεύαμε καί τό ποσό. Τέλος, παρεθέταμε ἕναν ἀριθμό τηλεφώνου, γιά ὅποιον θά ἤθελε καί θά μποροῦσε νά συνδράμει.

Ἡ ἐπιστολή πού ἔρχεται τώρα στά χέρια μου, εἶναι συγκλονιστική. Μνημονεύω τά κύρια σημεῖα της, γιατί δέν μοῦ ἀνήκουν νά τά κρατήσω: Ἀνήκουν στό ἠθικό ἐνεργητικό, στό λαμπότερο θάλεγα ἠθικό ἐνεργητικό τοῦ πλάσματος ἄνθρωπος. Ὁ κάτοχος τοῦ ἀριθμοῦ τηλεφώνου γράφει στόν φοιτητή: «Ἐπί δύο ἡμέρες — χθές καί σήμερα — ἔσπασε κυριολεκτικά τό τηλέφωνο. Δέν μποροῦσα ποτέ νά φαντασθῶ πώς ὑπάρχει τόσος κόσμος μέ ἀλτρουϊστικά αἰσθήματα. Ἀπό καθηγητές Πανεπιστημίου μέχρι φτωχοί ἐργάτες, προσφέρθηκαν, μέ ἀποκορύφωμα τίς 200 δραχμές πού ἔδωσε ἕνας ἄνεργος (ὅλα κι' ὅλα τά λεφτά του αὐτά εἴταν) καί πού μέ κανένα τρόπο δέν δέχτηκε νά ἀφήσει τό ὄνομά του. Ἕνας ἄλλος, ἀπό τήν Καβάλα, προσφέρει τό νεφρό του!...».

Ἡ ὅλη κίνηση εἶχε ἔκβαση ὄχι μόνο συγκινητική ἀλλά κι' αἴσια: Χάρη σέ μιάν αὐτοσχέδια ἄλυσο ἀνάμεσα σέ τρία πρόσωπα σημαίνοντα, ἕναν δικη-

Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΜΑΝΙΧΑΪΣΜΟΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

γόρο, πού δέν περιορίστηκε μόνο νά προσφέρει χίλιες δραχμές ἀλλά καί νά ζητήσει τή μεσολάβηση τρίτου, ἕναν διευθυντή τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν καί τέλος, ἀπόληξη, τόν καθηγητή Πρόεδρο τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου, τό ἀπαιτούμενο ποσόν θά καλυφθῆ ἀπό τόν ἀντίστοιχο Ὀργανισμό. Δέν ἀναφέρω ἐδῶ ὀνόματα γιατί ἄλλα δέν μοῦ ἔχουν ἀνακοινωθεῖ κι' ἄλλα δέν ξέρω ἄν θά ἤθελαν οἱ κάτοχοί τους νά τά συγκεκριμενοποιήσω. Τό μόνο πού μπορῶ νά κάνω, εἶναι νά καταθέσω κι' ἐγώ μπροστά στούς κυρίους αὐτούς, τήν ἔκφραση τῆς βαθυτάτης τιμῆς μου.

Ἀλλά καί γιά τούς ἄλλους ὅλους, πού ξεσηκώθηκαν σά μιά μόνη ψυχή, νά σώσουν τόν ἄρρωστο νέο, τί νά πεῖ κανένας; Τί ἄλλο παρά πῶς ἡ ἀνώνυμη, ἡ διάσπαρτη κι' ἀθόρυβη παρουσία τους μέσα στό κοινωνικό σύνολο, ὑψώνει ξαφνικά τό φρόνημά μας, ἀναβαθμίζει τήν τόσο δοκιμασμένη σήμερα ἐμπιστοσύνη στόν ἄνθρωπο, μᾶς πλημμυρίζει σεμνή περηφάνεια πού ἔχουμε ἀξιωθεῖ νά τούς ἀγγίζουμε κάθε μέρα μέ τούς ἀγκῶνες μας μέσα στόν συνωστισμό, κι' ἄς μήν ξέρουμε ποιοί εἶναι. Ὑπάρχουν — αὐτό φτάνει. Ἐνόσω ὁ ἥλιος δέν ἔχει σβήσει, μποροῦμε νά εἴμαστε βέβαιοι πώς στήν ἄκρη κάθε νύχτας θά βρίσκεται ὅλο καί μιά νέα αὐγή.

Τό ἀνήσυχο, διψασμένο γι' ἀλήθεια πνεῦμα δέν θά σταματήσει ὡστόσο ἐδῶ, στήν εὔκολη συμβολική εἰκόνα. Τό πνεῦμα πού ἀγωνιᾶ κι' ἀναρωτιέται θ' ἀπαιτήσει νά βρεῖ γιατί τάχα στόν κόσμο τοῦτο νά βασιλεύει ἀπολυταρχικά ἡ κακία, ὑπό διάφορες, ἀνεπίσημες κι' ἐπίσημες μορφές, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ὡς βασική μονάδα μπορεῖ καί κρύβει μέσα του τόσο σπάνιες ἀρετές; Ἄς πάρουμε τό ζήτημα ἁπλοϊκά, δίχως ἀναλυτικές ἀξιώσεις: Εἶναι οἱ κακίες περισσότερες ἀπό τίς ἀρετές; Εἶναι ἡ σκοτεινή πλευρά μας ὁ κανόνας καί ἡ ἄλλη μιά ἐξαίρεση; Σέ πρῶτο ἀντίκρυσμα, θά μποροῦσε νά ὑποθέσει κανένας κάτι τέτοιο· ἀλλά ἡ πρόταση δέν ἀπομένει χωρίς ἀντίλογο: Πῶς, γιατί τάχα, τόσους καί τόσους αἰῶνες καλλιεργήθηκε μόνον ἡ κακία, ὄχι ἡ καλωσύνη; Ἀφοῦ ὅλη ἡ παιδεία, ὅλος ὁ πολιτισμός, στό δεύτερο τοῦτο ἔδειχναν νά κατατείνουν... Ἔπειτα ἡ πάλη πού διεξάγεται στό πρόσωπο τοῦ πλανήτη χιλιάδες χρόνια τώρα, καί ἡ βαρειά μας ἡ συνείδηση, τί ἄλλο δείχνουν παρά πῶς ἡ παντοκρατορία τοῦ Κακοῦ δέν εἶναι ἀδιατάραχτη, οἱ δυνάμεις τοῦ Καλοῦ ἀνταριάζονται, ἀντιχτυπιόνται μέσα στά δεσμά τους, σέρνουν βοή μεγάλη, διαμαρτύρονται κι' ἐγκαλοῦν. Ἡ ψυχή τοῦ συνόλου βρίσκεται σ' ἀδιάκοπο συναγερμό, καί μόνο μ' ἐξωτερικά μέσα, μέ κάθε λογῆς καταπιέσεις, σατραπισμούς, ἤ καί μέ τά δολερά στρατηγήματα τῆς ἀπάτης κατορθώνει ἡ ἐωσφορική συνωμοσία νά διαιωνίζει τήν ἐξουσία της. Κάτι βαθύτερο λοιπόν ὑπάρχει, κάτι πού πετυχαίνει μόνο νά δημιουργεῖ μιάν εὐνοϊκή γιά τή συγκάλυψή του πρόσοψη, ὥστε στήν καταπίεση νά προσθέτει τήν διαβουκόληση. Εἶναι οἱ ὅροι πού ἔχουν δημιουργηθεῖ τέτοιοι ὥστε νά προάγουν προνομιακά τήν ὑπόθεση τῆς ἀπανθρωπίας. Ὁ ἄνθρωπος, πλάσμα ἄξιο καλλίτερης τύχης, ἔχει πέσει θῦμα ἑνός καταχθόνιου μηχανισμοῦ.

«Καί ποιός τόν ἔστησε τόν μηχανισμό;» θά ρωτήσει ὁ πονηρός. «Ποιός ἄλλος ἀπό τόν ἄνθρωπο τόν ἴδιον;». Ἐδῶ, ἡ σύγχυση περί τήν ταυτότητα εὐνοεῖ πραγματικά τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἀντιπάλου. Ἀλλά δέν θά τοῦ τή χαρίσουμε τήν βολική αὐτή σύγχυση. Ὁ ἄνθρπος εἶναι ἕνας ἀλλά καί πολλοί· ἕνας ὡς ἀφαίρεση, πολλοί ὡς συγκεκριμένες μονάδες. Ἡ ἀφαίρεση εὐνοεῖ τόν ἀντίπαλο. Ἄς παρατηρηθεῖ πώς πάντοτε ἡ ἀφαίρεση, τό οὐδέτερο γεωμετρικό πνεῦμα, ἡ ἄψυχη ἔννοια, ὁ τύπος, εἴταν ἐργαλεῖα στό σακκίδιο τοῦ Σατανᾶ. Ἀφαίρεση θά πεῖ σύνθεση μηχανική, χωρίς θερμοκρασία, δηλαδή χωρίς ψυχή. Ὑπό τή μορφή τούτη, τοῦ ἀνατομικοῦ πίνακα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι πραγματικά ἄξιος κάθε δυσπιστίας, ἄρα καί κάθε ἐξανδραποδισμοῦ. Περιέχει σέ ἄθροισμα μηχανικό ὅλες τίς ἀντιφάσεις πού τόν καταλύουν.

Ἀλλά ἡ μέθοδος δέν μπορεῖ νά καταβάλει τήν πραγματικότητα. Μεταχειριζόμαστε τήν μέθοδο γιά ν' ἁπλουστεύουμε, νά μετράμε ποσότητες, νά σχηματοποιοῦμε· ποτέ δέν θά καθηλώσουμε ἔτσι τήν ποιότητα, πού εἶναι ἡ οὐσία. Ὁ ἄνθρωπος πλάσμα ἀντιφατικό δέν θά πεῖ καί πλάσμα μέσα στό ὁποῖο ἐλπίζουμε πώς ὅταν ἀφήσουμε τ' ἀντίθετα ἐλεύθερα θ' ἀλληλοεξοντωθοῦν ὥστε νά τόν καταργήσουν. Τέτοια βολέματα συμφέρουν σ' ἐκείνους πού θέλουν νά μαζοποιοῦν τόν ἄνθρωπο, νά τόν μεταβάλλουν ἀπό ποιότητα σέ ποσότητα, γιά νά ἐνισχύουν ἔτσι τίς ἐξουσιαστικές τους προθέσεις καί νά τόν ἐξανδραποδίζουν. Οἱ σπονδές αἵματος στό μέλλον ἤ σέ ἀξεκαθάριστους γενικούς τάχα σκοπούς, εἶναι συνηθέστατα ὕποπτες. Πέρα καί πάνω ἀπό τό ἄτομο ὑπάρχει τό πρόσωπο, πέρα καί πάνω ἀπό τήν καταναλωτική μονάδα τό μυστήριο μιᾶς συγκεκριμένης παρουσίας, ἡ δέσμη αὐτή ἀπό συναισθήματα, βιώματα, ἴμερους ὑπερβατικούς, μνήμη, αὐτοσυνείδηση, ἐγκόσμιο ἀνικανοποίητο, ἀγωνία, ἐρωτηματικά στή Μοῖρα. Ποιός εἶναι ὁ κακοποιός πού ἀπονέμει στόν ἑαυτό του τό δικαίωμα νά διαθέτει κατά τήν προσωπική του βούληση καί κρίση τέτοιες μονάδες, νά τίς προεξοφλεῖ, νά τίς θυσιάζει, νά τίς ἀναιρεῖ;

Σύστημα ὀργανωμένων συμφερόντων ἀπό ἄτομα ἐκτροχιασμένα, ἀντικοινωνικά, ἀναρχικά, ἐγωπαθῆ, πού συνασπίστηκαν γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ὀρέξεις τους, εἶναι ὁ ἀνθρωποφαγικός μηχανισμός, ὁ μέγας αὐτός παραγωγός «ἱστορίας». Ἕνα δίχτυ οἰκουμενικό, πού τυλίγει σφιχτά τόν πλανήτη καί κάνει ὥστε νά μεταδίνονται οἱ ἐντολές, τά ρεύματα, τά σήματα, οἱ συναλλαγές, οἱ ἐμπορικές «πράξεις», μέ τρόπο ἀστραπιαῖο ἀπό Δύση σ' Ἀνατολή κι' ἀπό Βορρᾶ σέ Νότο. Μέ διάφορα προσχήματα, κάτω ἀπό ἐπινοημένα ποικίλα προσωπεῖα, οἱ δυνάστες τοῦ ἀνθρώπινου γένους τό ἐκμεταλλεύονται καί τό ἀπομυζοῦν, γιά νά χορταίνουν τήν πλεονεξία τους εἴτε αὐτή λέγεται κερδοσκοπία εἴτε ἀνήμερη φιλοδοξία. Ἔχουν κάνει τήν πρόοδο ὅπλο τους, ἀφοῦ πρίν τήν ἔκαναν ἰσχυρισμό τους, σφετερίστηκαν τίς ἰδέες, τά ἱερά, τά ὅσια, τήν βιομηχανική ἐπανάσταση, τήν τεχνολογία. Κάθε τι πού ἐφευρίσκεται πέφτει στήν ἐξουσία τους, τό ἀγοράζουν ἤ τό ἁρπάζουν. Μόνο γιά τό καλό τοῦ ἀνθρώπου δέν γνοιάζονται αὐτοί οἱ κύριοι. Κι' ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄμοιρος, τούς ἔχει ἐμπιστευθεῖ τίς τύχες του, στέκεται καί τούς καμαρώνει νά τόν διευθύνουν.

Ζοῦμε εὐτυχῶς τήν ἱστορική στιγμή ὅπου ὁ ἀνίερος μηχανισμός ἔγινε πιά κατάφωρος. Προδόθηκε ἀπό τίς ἴδιες του ἀντιφάσεις. Ξεσπάσματα σπασμωδικά, ἀλλά βαθύτατα, σ' Ἀνατολή καί Δύση, τό φανερώνουν. Οἱ κινήστις αὐτές, σέ συνδυασμό μέ κάποιες μαρτυρίες μεμονωμένες ἀλλά τόσο ἐμψυχωτικές καθώς τό παράδειγμα φιλλαλήλιας πού ἀναφέραμε, δίνουν τήν ἐλπίδα πώς ἡ ἐποχή τούτη πού ζοῦμε δέν εἶναι μόνο πολυθέρυθη καί μεγαλόσχημη, ἀλλά καί πώς μπορεῖ ξαφνικά ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι προικίζει μέ νόημα τήν ἀνθρώπινη ζωή γιά πρώτη φορά στήν Ἱστορία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · ATHENS · MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 4 Ἰουλίου 1970

1-60

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΧΕΡΟΥΒΙΚΗ ΑΝΤΑΡΣΙΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΦΤΑΝΕΙ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ μου μέ τυπική μόνον, ὄχι οὐσιαστική καθυστέρηση, ἕνα κείμενο ἄξιο πολλῆς προσοχῆς. Δέν εἶναι μόνο αὐτό καθ' ἑαυτό σημαντικό· εἶναι καί ὡς ἱστορικό στοιχεῖο. Πρόκειται γιά μιάν Ἐγκύκλιο Ἔκκληση, πού τήν ἀπευθύνει ὁ Μητροπολίτης Κορινθίας Παντελεήμων, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐφετεινῆς Ἑβδομάδας τῶν Παθῶν. Ἀποβλέπει στή σύγκληση ἑνός παγκόσμιου συνεδρίου μέ ἀντικείμενο ὄχι θεωρητικό ἀλλά, θά ἔλενα, δραματικό: Παγκόσμια Διάσκεψη «Χριστιανικῆς εὐθύνης» τό ἀποκαλεῖ ὁ σεβασμιώτατος συντάκτης τῆς Ἐγκυκλίου. Ἐκεῖνο πού δίνει στήν ἰδέα τό δραματικό της νόημα εἶναι ἡ αἰσθητότατη ἀγωνία πού ἀποτυπώνεται στό ὕφος τοῦ κειμένου.

Θέλω νά προλάβω ἐδῶ κάθε προκατάληψη. Ὑπάρχουν πολλοί ἀνάμεσά μας (ἄς μιλήσουμε ὅπως τό συνηθίζουμε στή στήλη τούτη: ἔξω ἀπό τά δόντια) πού θά νιώσουν αὐτομάτως σεβασμό μπροστά σ' ἕνα κείμενο γραμμένο ἀπό χέρι ἱερωμένου. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλοι πού θά διατεθοῦν, ἀπεναντίας, μέ δυσπιστία. Τούς δεύτερους, τούς ἐμπνέει ἡ σκέψη πώς ὁ Κλῆρος ἔχει, ὡς θεσμός, κάτι τό ἀναχρονιστικό. Θά ζητήσω τήν ἄδεια νά μιλήσω σέ πρῶτο πρόσωπο γιά νά πῶ ὅτι τό φιλελεύθερο πνεῦμα δέν μπορεῖ νά σταματάει μπροστά σέ τέτοιες προκαταλήψεις. Ὁ μόνος τρόπος ν' ἀκούσουμε τόν παλμό τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι νά καταργήσουμε ἀπό τά πρίν κάθε διάκριση σέ ὁμοϊδεάτες μας καί ὄχι. Ἔχουμε χρέος ὄχι μόνο νά σεβόμαστε τόν ἀντιφρονοῦντα, ἀλλά καί στόν δικό του ἀκριβῶς λόγο νά δίνουμε τήν περισσότερη προσοχή: Δέν εἶναι μόνον ὅτι ἀντιπροσωπεύει μιά μεγάλη κι' ἐπομένως ἀξιοσέβαστη μερίδα τοῦ ἀνθρώπινου συνόλου· εἶναι κι' ὅτι μέ πληροφορεῖ γιά ὅ,τι ἐγώ δέν ἔχω σκεφτεῖ, ἀντιδρᾶ ἀπέναντι στά γεγονότα καί στίς ἰδέες ὅπως ἐγώ δέν ἔχω ἀντιδράσει.

Ὑψηλή ἀρετή τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Κορινθίας ἡ παρρησία. Ἐπειδή ἀπανθίσματά της μόνο θά παραθέσω, μπορεῖ ἡ ἀποκοπή τους ἀπό τά συμφραζόμενα νά τά δείξει κάπως πιό κατηγορηματικά ἀπ' ὅσο πραγματικά εἶναι. Θ' ἀναλάβω τήν εὐθύνη τοῦ τόνου τούτου καί θά προχωρήσω στήν οὐσία, πού εἶναι τά θέματα πίσω ἀπό τίς νύξεις. Δέν μᾶς εἶναι καθόλου ἄγνωστα στή στήλη τούτη μέ τίς ἔμμονες ἰδέες της.

«Τό γνήσιον Μήνυμα τοῦ Χριστοῦ — γράφει ὁ Μητροπολίτης Κορινθίας—παρεχαράχθη. Αἱ Ἐκκλησίαι δέν κατώρθωσαν νά μή ταυτισθοῦν μέ τούς ἄρχοντας τοῦ κόσμου τούτου, τῶν ὁποίων πλεῖστα συμφέροντα εἶναι ἄνομα καί ἄκρως ἀντίθετα πρός τόν λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος». Πῶς ξαφνικά ἀποκτᾶ νόημα, ἐδῶ, αὐτή ἡ ἔκφραση: ὁ Θεός ὁ ζῶν! Ἴσαμε τώρα τήν ξέραμε ὡς ἕναν ἀπό τούς ὡραίους κοινούς τόπους τῆς ἐκκλησιαστικῆς φρασεολογίας. Ὄχι, εἴταν σπορταριστή ἀπό ἐνάργεια, βαθύ νόημα, μυστικά ἐνδεχόμενα. Ἔτσι θυσιάζουμε πάντα τήν ἀλήθεια τῆς ζωῆς στόν ὑπνωτικό μηχανισμό. Σώνει ὅμως ἕνας φθόγγος πονεμένος καί γνήσιος γιά νά καινουργωθοῦν αὐθωρεί, ν' ἀστράψουν νεόκοπες οἱ λέξεις, πού εἶναι σήματα παλμῶν.

«Ὁ διάλογος—συνεχίζει ἡ Ἐγκύκλιος—ὡς μέσον κατανοήσεως καί προόδου, μετεβλήθη εἰς μονόλογον τῶν ἰσχυρῶν ἀνά τόν κόσμον. Ἡ ἐλευθέρα ἔκφρασις τῆς σκέψεως, εἶναι ἀνά τόν κόσμον ἀπηγορευμένη εἰς ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Οἱ ἀνά τόν κόσμον στερηθέντες τῆς ἐλευθερίας τῶν λόγω συνειδήσεως, ἀνέρχονται σήμερον εἰς πολλάς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀτόμων. Οἱ πεινῶντες καί οἱ πένητες οὐδέποτε ἦσαν τόσον πολλοί ὅσοι εἰς τόν αἰῶνα ἡμῶν. Ἡ καταστροφή τοῦ φυσικοῦ καί περιβάλλοντος χώρου, ἐξ αἰτίας ἐξυπηρετήσεως τῶν συμφερόντων τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς καί τῆς ἐξασφαλίσεως ἡ δοκιμῆς πολεμικῶν μέσων, δηλητηριάζει ταχύτατα καί ἀνεπανόρθωτα τήν ἀτμοσφαῖραν. Τά μή ἀντιμετωπιζόμενα διά τῆς δεούσης προσοχῆς καί εὐθύνης ἐπείγοντα θέματα τῶν νέων, τά ὁποῖα ζητοῦν λύσεις, ὁδηγοῦνται εἰς ἐκκρηκτικάς καταστάσεις». — Ἡ ἀπαρίθμηση εἶναι ἄρτια στήν εὔγλωττη συνοπτικότητά της. Νά ζητήσω τήν ἄδεια νά προσθέσω ἕνα μικρό σχόλιο; Τά θέματα τῶν νέων εἶναι καί θέματα τῶν ὄχι πιά νέων: Τά ἴδια ἀκριβῶς. Ἡ εἰρήνη, ἡ εἰλικρίνεια, ἡ ἀλήθεια, ἡ δικαιοσύνη. Μόνη διαφορά πώς ἐκεῖνοι τά βλέπουν καί τά θέτουν μέ κατηγορηματικότητα, ἐνῶ ἐμεῖς δέν τά βλέπουμε πάντοτε (ἀπό τυφλωτική ἐξοικείωση) ἤ δέν τά θέτουμε, ἀπό ἔλλειψη προοπτικῆς τοῦ χρόνου καί τοῦ ἀναγκαίου περισσεύματος ζωῆς. Ἄ, πῶς τό περίσσευμα ζωῆς συμβαίνει κάποτε νά ταυτίζεται μέ τήν ἠθική εὐαισθησία!...

Ἀντιπαρέρχομαι μέ λύπη μου παραγράφους τοῦ ἀρχιερατικοῦ κειμένου ἀξιόλογες καί σταματῶ στήν ἀκόλουθη: «Πρό τοῦ τραγικοῦ σημερινοῦ τούτου ἀδιεξόδου, ὁ Χριστιανισμός, πλήρης διαιρέσεων, μισαλλοδοξιῶν καί ἄλλων ἀδυναμιῶν, ἀδυνατεῖ ν' ἀπηχήσῃ εὐθέως καί λυτρωτικῶς, πρός παροχήν παγκοσμίου σωτηρίας, ἡ ὁποία εἶναι καί ὁ σκοπός καί ἡ δύναμίς του». Ἄς μή δώσουμε διέξοδο ἐδῶ σέ κάποια μικρόψυχη σκέψη πώς ἡ ἐκκλησία ἀναγνωρίζει σφάλματά της διάχυτα. Τέτοιες ἀντιδράσεις εἶναι καί ταπεινές καί ἄγονες. Ἄς σταματήσουμε κάλλιο μπροστά στόν λόγο ἐκεῖνον πού ἀποκτᾶ περιεχόμενο βαρύ, ἱστορικά πολυσήμαντο: Πραγματικά, σκοπός καί δύναμη τοῦ Χριστιανισμοῦ στάθηκε ἀνέκαθεν ἡ «παροχή παγκόσμιας σωτηρίας». Ὄχι ἡ σωτηρία τῶν ψυχῶν ἡμῶν—μονάχα—ὅπως μετέτρεψαν πονηρά τό νόημα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκεῖνοι πού τόν προετοίμασαν γιά νά γίνει ἕνα παραπάνω ὅπλο στά χέρια τῶν αἰσχρῶν. Ἡ μεταστροφή τούτη τοῦ στόχου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπό τήν παροῦσα ζωή στήν μέλλουσα, εἶναι ἡ μεγάλη προδοσία που τοῦ ἔγινε: Τόν κατάργησε ὡς δύναμη ζωῆς καί τόν μετέτρεψε σέ ἀναισθητικό γιά τήν ἄγρα ὅλο καί περισσότερων θυμάτων. Στηλιτεύουμε σήμερα τή χρήση ναρκωτικῶν κι' ἐξαγιάσαμε χτές τό πιό ἀπάνθρωπο, τό πιό ἐξοντωτικό ἰδεολογικό ὑποπροϊόν πού γνώρισε ποτέ ἡ Ἱστορία.

Τί ἄλλο ζήτησε ποτέ ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν Χριστιανισμό παρά τήν τήρηση αὐτή τοῦ σπερματικοῦ λόγου του, τήν συμπαράσταση μέσα στήν μεγάλη ἐγκόσμια δοκιμασία; Γράφαμε ἐδῶ προχτές ἀκόμα πώς τό κήρυγμα τῆς Γαλιλαίας, ἐπεξεργασμένο μέσα στούς κύκλους τῶν «ἑλληνιστῶν», ζυμωμένο μέ τήν ἀρχαία σκέψη, τήν πεμπτουσία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στό ὥριμο καί δραματικό λυκόφως της, στάθηκε τό μόνο ὑψηλά ἀνθρωπιστικό, μέ οἰκουμενική πνοή, κίνημα τῆς Ἱστορίας. Προδοσίες ἀπανωτές κι' ἐπιβουλές ἀνίερες τό συνέτριψαν. Θά μπορέσει ἤ δέν θά μπορέσει ν' ἀναστηλωθεῖ, ν' ἀνασυνταχθεῖ ἠθικά;—αὐτό εἶναι τό μεγάλο ἐρώτημα πού ἀντιμετωπίζει τώρα ἡ συνειδητή Ἐκκλησία. Ὅταν ὁ Κορινθίας κηρύσσει μέ τήν Ἐγκύκλιό του «τήν ἀνάγκην μιᾶς γνησίας καί καθαρῶς Πνευματικῆς Παγκοσμίου Ἐπαναστάσεως», πρέπει νά δεχτοῦμε, ἔχοντας ὑπ' ὄψη μας τά προηγούμενα, πώς ἐννοεῖ τήν ἐπανάσταση τοῦ πνεύματος πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις: Πρός τά μέσα πρῶτα, ὡς ἔλεγχο συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἀναθεώρηση μεθόδων καί ἠθῶν, προετοιμασία δηλαδή τοῦ ὑποκειμενικοῦ συντελεστή· ἀνάληψη πρωτοβουλίας ριζοσπαστικῆς, ἔπειτα, πρός τά ἔξω. Ἀλήθεια, γιατί ἄργησε τόσο πολύ ἡ Ἐκκλησία νά καταλάβει πώς ἦρθε στόν κόσμο τοῦτο, σύμφωνα μέ τήν ἀρχική ἐντολή τοῦ ἱδρυτή της, ὡς ἐπανάσταση, ὄχι ὡς καθεστώς; Διαρκής μάλιστα ἐπανάσταση, γιατί πάντοτε, ὡς τό τέλος τῶν αἰώνων, τό Ἀγαθό θά πρέπει νά μάχεται γιά νά ἐξασφαλίζει μιά θέση στόν αἰνιγματικό τοῦτον κόσμο· καί νά μάχεται σκληρά, μέ τό πεῖσμα καί τήν αὐτοσυνέπεια τοῦ ἀσκητή, μέ τήν ἐπίγνωση πώς ἀποτελεῖ ἴσως μιά μεταφυσική ἀνταρσία. Τήν μόνη νοητή μεταφυσική ἀνταρσία. Τό εἴπαμε καί προχτές, τό ξαναλέμε καί τώρα: Ἡ πραγματική μεταφυσική ἀνταρσία δέν εἶναι ἡ εἰσβολή στόν κόσμο τοῦ Κακοῦ· εἶναι ἡ ἐξέγερση τοῦ Ἀγαθοῦ: Ἡ ἀξίωση αὐτή τοῦ ἀνθρώπου νά ἐπιβάλει στόν φυσικό κόσμο τόν ἠθικό του νόμο.

Τό αἷμα πού χύνεται παντοῦ, μέ διάφορα προσχήματα, χύνεται γιά νά καταπνιγεῖ ἡ ἐπανάσταση τοῦ Ἀγαθοῦ. Τό ἔργο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ—πού ἐκείνη δέν τό ἔνιωσε—εἴταν νά κάνει τήν ἐπανάσταση αὐτή συνειδητή καί νά ὀργανώνει τίς δυνάμεις της, νά συντηρεῖ σταθερά σέ ὑψηλό ἐπίπεδο τό ἠθικό της. Γι' αὐτό καί δέν τῆς χρειάζονταν ἐπαγγελματίες τῆς ἡγεσίας, ὅπως στά καθεστῶτα· τῆς χρειάζονταν ἀφιερωμένοι, ταγμένοι, συνειδήσεις θυσιασμένες, ἀποστολικές. Ἐκεῖ βρισκόταν τό μέγα πρόβλημα: Ἀπό τή στιγμή πού μιά ἰδεολογία γίνεται καθεστώς μέ χρυσοποίκιλτους ἀξιωματούχους, τό πρῶτο καί μοιραῖο ἐνδεχόμενο εἶναι νά προδώσει τόν ἑαυτό της.

Ὁ Χριστιανισμός δέν ἔπρεπε ποτέ νά ἐγκλωβιστεῖ πώς μέσα στόν κόσμο ὄχι τοῦ Καίσαρος ἀλλά τοῦ φυσικοῦ νόμου, ἀποτελεῖ ἐπανάσταση. Καί ἐπανάσταση ἀπεγνωσμένην, δίχως ἐλπίδα—κίνδυνο—νά γίνει ποτέ καθεστώς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 8 Ἰουλίου 1970

1-61

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΩΣ ΕΡΩΤΗΜΑ ΚΙ' ΑΞΙΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΑΡΚΕΤΑ πέρα ἀπό τή σημασία μιᾶς διδακτορικῆς διατριβῆς ἁπλώνεται τό περιεχόμενο, ἀλλά καί ἡ μέθοδος, τοῦ δοκίμιου πού ἔγραψε ὁ κ. Χρῆστος Γιανναρᾶς, γιά νά τό ὑποβάλει στήν ἁρμόδια Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά τό διαβάσουμε τυπωμένο σ' ἕναν καλαίσθητο τόμο, πού κυκλοφόρησε ἐδῶ κι' ἕξη μῆνες. Ὁ τίτλος του, τό περιεχόμενό του, μοιάζουν στήν ἀρχή νά μᾶς κρατᾶνε σ' ἀπόσταση· ἄν ὄχι γι' ἄλλο λόγο, πάντως γιά τόν εἰδικό τους χαρακτῆρα: «Τό ὀντολογικόν περιεχόμενον τῆς θεολογικῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου». Στήν πραγματικότητα, τό δοκίμιο τοῦ κ. Γιανναρᾶ ἔχει νά προτείνει πολύ περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα πού ἀπασχολοῦν τόν θεολόγο, γι' αὐτό κι' ἀποφασίζουμε νά τό φυλλομετρήσουμε ἐδῶ σήμερα, ἀφοῦ πρίν τό διαβάσαμε μέ πολλή προσοχή. Τέλος, ἐκεῖνο πού διευκολύνει τή θέση μας, εἶναι τό χίλιες φορές δηλωμένο, πώς δέν κάνουμε κριτική κανενός ποτέ βιβλίου: Σχολιασμό ἐλεύθερο δοκιμάζουμε, ρεμβασμούς πλέκουμε γύρω ἀπό ἕνα πρόσφορο δεδομένο. Οἱ ρεμβασμοί δεσμεύουν τό ὑποκείμενο, ὄχι τό ἀντικείμενό τους.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα καινοτομία τοῦ κ. Γιανναρᾶ (τόν ὁποῖο κι' ἄλλοτε ἔχουμε προσέξει, γιατί ἡ ἀπροκατάληπτη, νεανική σκέψη του ἀξίζει κάθε προσοχή) εἶναι ὅτι καταπιάνεται ἐδῶ μέ μιά τολμηρή σύζευξη θεολογίας καί σύγχρονης φιλοσοφίας. Σύζευξη ἔντιμη, γιατί δέν ἀποβλέπει στήν ἐπανυποταγή — κατά τό μεσαιωνικό προηγούμενο — τῆς δεύτερης στήν πρώτη. Ἡ φιλοσοφία δέν καλεῖται νά γίνει ξανά, ἀπό ἄλλον δρόμο, ancilla theologiae. Μᾶλλον διαβλέπει κανένας πίσω ἀπό τό ἐγχείρημα τήν ἀνησυχία τῆς σύγχρονης θεολογίας μήπως βρεθεῖ ξεκομμένη ἀπό τόν γενικότερο ἀνθρώπινο λογισμό. Καί ἡ ἀνησυχία αὐτή εἶναι ἀξιέπαινη, γιατί φανερώνει μιάν ἐπίγνωση πώς τό θρησκευτικό πνεῦμα ἀξίζει ὡς παρουσία μάχιμη, συνείδηση ὑπεύθυνη μέσα στήν πορεία τοῦ κόσμου· διαφορετικά, ὡς αὐτάρκεια ἡσυχαστική, παύει νά παρίσταται, καί τότε, ἀκόμα κι' ἄν διαθέτει τό ἀξιωματικό ἐπιχείρημα τῆς αὐθεντίας, παραμερίζεται, δηλαδή χάνει τόν κόσμο. Δηλαδή τόν ἀφήνει ἀδοήθητον.

Ἄς μήν ἀργήσουμε νά ποῦμε πώς ἄν ἡ θεολογία ἀντιμετωπίζει σήμερα κάποια ἀδιέξοδα, δέν εἶναι κάν πολύ πιό ἀξιοζήλευτη ἡ θέση τῆς φιλοσοφίας. Ποιός ξέρει ὅμως; Μπορεῖ δυό ἀδυναμίες ἑνωμένες νά κάνουν μιά δύναμη. Θά εἶταν βέβαια ὑπερβολή νά περιμένουμε ἀπό τό δοκίμιο τοῦ κ. Γιανναρᾶ καί μόνον αὐτή τήν διαβεβαίωση. Ἄς περιορισθοῦμε νά τοῦ ζητήσουμε ὅ,τι μᾶς προτείνει: «Εἶναι δυνατόν ἡ ὁρολογία τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας νά ἐκφράσῃ τάς ἰδίας ἀληθείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας τάς ὁποίας ἐξέφρασεν ἡ φιλοσοφική ὁρολογία τῶν πατερικῶν χρόνων;» Φοβᾶμαι ὅμως ὅτι χρειάζεται ἐδῶ, πρίν ἀπ' ὅλα, νά ὑπερασπίσω τή σκέψη τοῦ κ. Γιανναρᾶ ἀπό τό γιά καθαρά τεχνικούς λόγους ντοῦμα τῆς γλώσσας της. Ἡ σκέψη του, ὅπως τήν ἔχουμε ἰδεῖ ἀποτυπωμένην σ' ἄλλα του κείμενα, εἶναι ὅπως κ' ἡ γλώσσα του: ζωντανή, θερμή. Ἄς ξεπεράσουμε λοιπόν τό παγερό φράγμα τῆς γλώσσας γιά νά φτάσουμε στίς ἰδέες.

Πολύ σύγχρονη ἀλλά κι' ἀρκετά ρευστή αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ «προσώπου» ὡς βάση θεωρίας. Μ' ὅλο πού κάτω ἀπό τήν ἐπικεφαλίδα της ἐγγράφονται σήμερα τά πιό ἑτερόκλητα ὀνόματα: Νικόλαος Μπερντιάγεφ, Μάξ Σέλερ, Μάρτιν Μπούμπερ, Πώλ Ρικέρ, τέλος ὁ ἱδρυτής τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ «Πνεῦμα» Emmanuel Mounier, πού εἶναι κι' ὁ ἐκλαϊκευτής τοῦ περσοναλισμοῦ, ὁ ἀμύητος θά δυσκολευτεῖ νά καθηλώσει τήν ἔννοια πρόσωπο. Τήν ἀοριστία — πού ὅμως δέν εἶναι καθόλου ἀδυναμία — τήν ἐπιτείνει αὐτό πού θά τό λέγαμε διπολικότητα τῆς ἔννοιας: Στήν δυτική φιλοσοφία, τό πρόσωπο ἔχει ἐπίκεντρο λίγο - πολύ κοινωνικό. Εἶναι ὁ στρατευμένος λογισμός σ' ἀντίθεση μέ τόν διασκεπτικό, ἡ ἀναγνώριση πώς τήν προτεραιότητα τήν ἔχουν ὄχι τά μεταφυσικά ἀλλά τά κοινωνικά κι' ἀνθρωπολογικά προβλήματα. Στόν Μάξ Σέλερ τό πρόσωπο προβάλλεται ὡς συγκεκριμένη ἑνότητα πού ἀκτινοβολεῖ ἐνέργειες, μιά ὕπαρξη - ἀξία. Δέν εἶναι ἡ ψυχή καί δέν εἶναι τό ἐγώ, δέν εἶναι ἀντικείμενο καί δέν εἶναι οὐσία. Ἔννοια καθαρά πνευματική, ἀλλά κι' ἐξατομικευμένη, ἀνάγεται σ' ἀξία, ἀνοιχτήν ὅμως πρός τήν κοινότητα. Τέλος, ὁ πνευματικός της χαρακτήρας δέν τήν ἀποξενώνει ἀπό τό σῶμα, μόνο πού τήν καλεῖ νά τό κυριαρχεῖ.

Τήν ἴδια αὐτήν ἀμφισβήτηση τῆς κλασικῆς δυαρχίας σῶμα - ψυχή συναντοῦμε καί σ' ἄλλους περσοναλιστές, ὅπως καί τό ἄνοιγμα πρός τήν κοινότητα, δηλαδή τήν ἀρχή τῆς ἐπικοινωνίας. Μέ τήν χριστιανική κοσμοθεωρία ὁ περσοναλισμός διασταυρώνεται στό σημεῖο τῆς παραδοχῆς ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἀναγνωριστικό σημεῖο τῶν δυό τους ἡ ἀγάπη, στόχος ἡ ἀλληλεγγύη. Ἐδῶ ἴσως περισσότερο παρά στήν εἰδική ἔννοια τῆς ἐπικοινωνίας θά βροῦμε τό σημεῖο ἐπαφῆς μέ τίς προτάσεις τοῦ κ. Γιανναρᾶ — ὁ ὁποῖος ἄλλωστε, ἄν πραγματεύεται τό πρόσωπο, δέν ἀναφέρεται πουθενά στόν περσοναλισμό. Οἱ στοχαστές πού εἰκονογραφοῦν τό κείμενό του, ἀπεναντίας, ὁ Χάϊντεγκερ βασικά, ὁ Σάρτρ πότε - πότε, δέν ἀνήκουν στό περσοναλιστικό στρατόπεδο. Ἀλλά ὑπάρχει κι' ἕνα ἄλλο σημεῖο πού μᾶς ὑποχρεώνει νά μήν ξεχνᾶμε τήν δυτική ἔννοια πρόσωπο καθώς διαβάζουμε τόν κ. Γιανναρᾶ: Εἶναι τό ἐρώτημα ἄν πρόσωπο ἐξυπακούει καί ὑπέρβαση, μιᾶς κι' ὁ ἄνθρωπος ὡς πνευματική μονάδα τήν περιέχει, κατατείνει σ' αὐτήν ἔντονα, ὀργανικά. Στό ὑπερβατικό λοιπόν ἐπίπεδο κι' ὄχι στό κοινωνικό συναντιόνται κ. Γιανναρᾶς καί περσοναλιστές, ἔστω κι' ἄθελά τους. Ἄν μάλιστα τό πρόσωπο ἀποτελεῖ — κατά τή γνώμη καί τῶν δύο πλευρῶν — βάση ἐπικοινωνίας πού νά ἔρχεται σέ προγραμματική ἀντίθεση μέ τήν ἀπομόνωση (τήν «ἀδιέξοδη μοναχικότητα» κατά τόν κ. Γιανναρᾶ), τότε, ἄν ὄχι ἡ σύμπτωση, πάντως ἡ ἀντιστοιχία μεταξύ τους γίνεται ὑποχρεωτική γιά μᾶς.

Θά εἶταν ὅμως ἄσχημα διαβασμένο τό δοκίμιο τοῦ κ. Γιανναρᾶ ἄν τό βλέπαμε πίσω ἀπό τό δικτυωτό τοῦ περσοναλισμοῦ. Ἡ φιλοδοξία του εἶναι πολύ εὐρύτερη: Νά οἰκειωθεῖ τό ἐννοιολογικό σύστημα καί τήν ἐλεύθερη διάλεκτο ὅλης τῆς νεώτερης φιλοσοφίας. Τό πρόσωπο, σ' αὐτόν, παρουσιάζεται ἀμέσως ἀπό τήν ἀρχή ὡς σύλληψη πνευματικότερη, ἴσως γιατί εἶναι καί θεολογικότερη. Μᾶς εἰδοποιεῖ, εἶν' ἀλήθεια, ὁ κ. Γιανναρᾶς, ἀπό τόν πρόλογό του κιόλας, ὅτι δέν κάνει ἄλλο παρά νά διερμηνεύει τίς ἀρχές τῆς ὀντολογίας ὅπως προκύπτουν ἀπό τήν πατερική διδασκαλία, ὅτι ἀποτυπώνει δηλαδή τίς ἀπαντήσεις τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στό ὀντολογικό ἐρώτημα. Ἡ μέθοδος ὅμως πού ἀκολουθεῖ εἶναι δική του, κι' αὐτό ἔχει ἀποφασιστική σημασία. Ὅπως εἶχε ἀποφασιστικό χαρακτῆρα ἕναν καιρό (τῶν ἀναλογιῶν τηρουμένων) ἡ πρόσκτηση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπό τήν σχολαστική θεολογία. Ἄν μάλιστα τό ὀντολογικό ἐρώτημα «μετατίθεται ἀπό τοῦ χώρου τῆς σκεπτικῆς ἐπεξεργασίας εἰς τήν περιοχήν τῆς ὑπαρκτικῆς ἐμπειρίας», τότε ἡ σημασία τῆς προσπάθειας γίνεται ἀκόμα μεγαλύτερη. Τήν μετάθεση τούτη ὁ κ. Γιανναρᾶς δέν τήν διεκδικεῖ· τήν βλέπει ὡς φυσική τοποθέτηση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας.

Θά παρεμβάλω ἐδῶ μιά παρένθεση. Ὄχι ἀπό κάποια θρησκευτική προκατάληψη, ἀλλά ἀπεναντίας ἀπό πνεῦμα ἀνεξαρτησίας, γιά νά διευρυνθοῦν οἱ συνειδησιακοί μας ὁρίζοντες στόν καιρό τοῦτο τῆς ἐναγώνιας ἐξερεύνησης πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις, θ' ἀναρωτιόμουν γιατί νά μήν εἶναι προσιτοί στό εὐρύτερο καλλιεργημένο κοινό μας οἱ μεγάλοι ὀρθόδοξοι μυστικοί, ὅπως εἶναι, σ' ἐκείνους πού ξέρουν μιάν ἔστω διεθνῆ γλώσσα, ὁ Πασκάλ, ὁ Ἰωάννης τοῦ σταυροῦ, ἡ Τερέζα τῆς Ἄβιλας. Θά ἔβλεπα τούς ἀνατολικούς, πού δέν ὑστεροῦν καθόλου σ' ἀνάταση καί ποίηση, ἀπεναντίας μάλιστα, καί πού σ' ἐπίμετρο ἔχουν προηγηθεῖ, τυπωμένους ἀποσπασματικά ἔστω, ἀλλά σ' ἐκδόσεις μέ ἀντικρυστά κείμενο καί μεταγλώττιση. Ὄχι γιά λόγους προπαγάνδας. Ὄχι, ποτέ! Γιά νά παρέχουμε ἀντικειμενικά ὅλα τά μέσα ν' ἀσκεῖται καί νά πλουτίζεται ὁ κριτικός νοῦς, δηλαδή τό φιλελεύθερο πνεῦμα. Μέ ὁρόσημα ἴσως τόν Μάξιμο τόν Ὁμολογητή καί τόν Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ — Ζ' ἴσαμε ΙΔ' αἰῶνες — θά ξεφανερωνόταν ἔτσι ἕνας πίνακας τῆς ἀνθρώπινης ἀγωνίας ἀνυποψίαστος καί συγκλονιστικός.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στήν ἔννοια τοῦ προσώπου. Φανέρωση ἐκ - στατική, ἀναφορική πραγματικότητα τό βλέπει ὁ κ. Γιανναρᾶς, δηλαδή σχέση πρός τά ὄντα: Τά δεύτερα ταῦτα ὑπάρχουν κατά τό μέτρο πού ἐμφανίζονται στόν ὁρίζοντα τοῦ προσώπου. Ἡ «ἀνοιχτή» δομή ἐπιβεβαιώνεται λοιπόν κι' ἐδῶ, μονάχα ἰδεοκρατικότερη. Τό πρόσωπο δέν εἶναι μέρος τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος: περιέχει τήν καθολική ἀνθρώπινη φύση. Εὔκολο ν' ἀντιπαραβληθεῖ στό ἑξῆς μέ τήν ἀτομικότητα, πού θ' ἀποδειχτεῖ στό τέλος χῶρος ὑποδοχῆς γιά τήν «πτώση», ταύτιση μέ τό Μηδέν. Ἀνεπίδεκτο προσδιορισμοῦ τό πρόσωπο «ἐκτός σχέσεως», προασπίζεται λαμπρά ἀπό τόν κ. Γιανναρᾶ γιά τήν ἑνότητά του, σ' ἀντίκρουση τῆς σχολαστικῆς θεολογίας πού τό ἔβλεπε δισύνθετο (σῶμα - ψυχή) ἤ καί τρισύνθετο (σῶμα - ψυχή - πνεῦμα).

Τό πέρασμα τώρα στήν ἀνταπόκριση μέ τή θεότητα εἶναι ὁμαλό, σώνει ν' ἀπαλλαγεῖ κανένας ἀπό τόν χῶρο τῶν διασκεπτικῶν προσδιορισμῶν καί κατηγορημάτων. Ἐκπληκτικά σύγχρονη ἀστράφτει μονομιᾶς ἡ ἰδέα τῆς ἀποφατικῆς θεολογίας πώς ὁ Θεός δηλώνεται ὡς ἀπουσία. Θά γράψει καί ὁ Σάρτρ, ἔστω καί μ' ἄλλη πρόθεση: «Γιατί εἶσαι ὁ παρών μέσα στήν παγκόσμια ἀπουσία». («Ὁ Διάβολος κι' ὁ Θεός»). Κι' ἐδῶ εἶναι πού παίρνει θέση τό ἐξαίσιο τοῦ Ἰωάννη τῆς Κλίμακος (Ζ' αἰώνας) γιά τήν θεολογική ἀγωνία τῆς ψυχῆς: «ἀεί τό διψῶμενον ἐμμανῶς ζητοῦσα καί (...) ὀδυνηρῶς ὁλολύζουσα». Τό θεῖον εἶναι (Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής) «ἡ ἐν ἀγνωσίᾳ γνῶσις». Νά τολμήσουμε νά προσθέσουμε τήν στεγνωμένη ἀπό τό πνιχτό φούντωμα τῆς ψυχῆς κραυγή τοῦ Σάμιουελ Μπέκετ;

Στό τρίτο κεφάλαιο, τό θεολογικότερο τοῦ δοκιμίου του, ὁ κ. Γιανναρᾶς καταγράφει τήν καμπύλη πού σημειώνεται ἀπό τήν πτώση. Ἡ σημασία της, ξένη σέ κάθε δεισιδαιμονική μυθολογία, εἶναι ἡ ἔκπτωση στήν ἀτομική αὐτοσυνειδησία, ὁ ἐγκλωβισμός στό ἀσφυχτικό ἐγώ. Τεμαχισμός τοῦ καθολικοῦ σ' ἀτομικότητες, συνεχίζεται σταθερά μέ τήν κάθε φυσική γέννηση. Εἶναι ἀντικείμενο ἐλεύθερης ἐκλογῆς, αὐτοκαταδίκη, γι' αὐτό καί διατηρεῖ τό τραγικό, θά ἔλεγε ὁ ὑπογραφόμενος, προνόμιο τῆς εὐθύνης. Ὁ κ. Γιανναρᾶς δέν ἀποκρούει τή ρήση τοῦ Σάρτρ πώς εἴμαστε «καταδικασμένοι νά εἴμαστε ἐλεύθεροι». Κι' ἄν «ἡ Κόλαση εἶναι ὁ ἄλλος» («Κεκλεισμένων τῶν θυρῶν»), εἶναι γιατί ἐπιβεβαιώνονται ἔτσι οἱ ἀγεφύρωτες ἀτομικότητες. Ἀπό τό ὀντολογικό ξεπέσαμε στό ὀντικό.

Οἱ ἔννοιες παντοῦ ἐδῶ εἶναι πλούσιες, ἀλλά κι' ὁ χῶρος μας περιορισμένος. Πέτυχε τελικά ὁ κ. Γιανναρᾶς τή σύζευξη πού ἤθελε; Ἄν μᾶς ἀπομένει μιά ἀμφιβολία, ἄν στήν ἄκρη κάθε συλλογιστικοῦ συνειρμοῦ μᾶς φαίνεται πώς κάποιο κενό μεσολαβεῖ κι' ὅτι πάνωθέ του ἀκριβῶς γίνεται τό κρίσιμο ἅλμα, τό λάθος δέν εἶναι τοῦ συγγραφέα. Τό ἀσύμπτωτο πού διαδηλώνεται ἔτσι ὀφείλεται στήν ὀργανική ἑτερογένεια δύο μεθόδων: Ὁ φυσικός δηματισμός τῆς θεολογίας εἶναι παραγωγικός, τῆς φιλοσοφίας ἐπαγωγικός. Δέν πρέπει νά θεωρηθεῖ τυχαῖο πού οἱ «Στοχασμοί» τοῦ Πασκάλ προορίζονταν ν' ἀποτελέσουν μιάν Ἀπολογητική τοῦ Χριστιανισμοῦ, μήτε — αὐτό τολμηρότερο, καί τό λέω πολύ δισταχτικά — ὅτι ἡ σύνθεση τελικά δέν πραγματοποιήθηκε.

Ἀδιάφορο! Τό τόλμημα τοῦ κ. Γιανναρᾶ ἀξίζει τόν κόπο. Τά κείμενα πού μᾶς ρίχνουν σέ συλλογή εἶναι πάντοτε γονιμότερα ἀπό ἐκεῖνα πού μᾶς προσεταιρίζονται — γιά νά μᾶς ἀποστομώσουν.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ · MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 11 Ἰουλίου 1970

1-62

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΣΤΟ ΠΑΓΚΑΚΙ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΟΣΟΙ, στήν μεσοπολεμική περίοδο, ἀγαπήσαμε τόν Φρανσουά Μωριάκ γιά τά μυθιστορήματά του, παρά τήν πολιτική του τοποθέτηση, τήν ὑπερδεξιά σέ συνδυασμό μέ τόν ἐπίμονο καθολικισμό του, ὅσοι βρήκαμε τήν εὐκαιρία νά τόν ξαναγαπήσουμε καί πέρυσι ἀκόμα ὡς συγγραφέα, γιά τόν ἀπροσδόκητα σφριγηλό του «Ἔφηβο», τόν διαβάζουμε καί μετά τόν πόλεμο, γιά τό ὕφος του καί μόνο, τό μέ προεκτάσεις μελωδικό, στό περιώνυμο πιά «Σημειωματάριό» του, πού δημοσιεύεται ταχτικά, μετά τό «Ἐξπρές», στόν «Φιλολογικό Φιγκαρό». Ἔχει κάτι τό ἐκνευριστικό ὡστόσο αὐτό τό «Σημειωματάριο»: Μιά προσήλωση παθολογική σχεδόν στόν Ντέ Γκώλ, κάτι σάν ἐμμονη σκέψη. Δικαίωμα βέβαια τοῦ καθενός νά θαυμάζει κάποιον, ὅταν μάλιστα ὁ κάποιος αὐτός εἶναι ἔξω ἀπό τά κοινά μέτρα. Ἀλλά καί ἡ προσήλωση ἑνός λογοτέχνη σ' ἕναν πολιτικό ὡς πολιτικό, δέν παύει νά σκανδαλίζει κάπως: Περιμένει κανένας ἀπό τόν πνευματικό ἐργάτη περισσότερη αὐτοτέλεια γνώμης, ἀντικειμενικότητα, δυσπιστία στήν εὐελιξία τοῦ πολιτεύεσθαι. Κι' ὁ Μωριάκ δέν τά εἶχε.

Πόση, λοιπόν, ἡ ἔκπληξή μας νά τόν βλέπουμε ξαφνικά προχθές στό «Σημειωματάριό» του νά διαδηλώνει ἀπερίφραστα τήν ἔντονη διαφωνία του μέ μιά πράξη τοῦ Ντέ Γκώλ! Πρόκειται γιά τήν ἐπίσκεψη τοῦ τελευταίου τούτου στόν Φράνκο. Σχεδόν δέν πιστεύαμε τά μάτια μας ἐνῶ διαβάζαμε τό σχετικό χωρίο. Προσωπικά, τοὐλάχιστον, ὁμολογῶ πώς χρειάστηκε νά τό διαβάσω δυό φορές γιά νά βεβαιωθῶ. Γιά πιστοποίηση, μεταφέρω ἐδῶ μερικά του σημεῖα.

«Ἄν ἔλεγα — γράφει ὁ Μωριάκ — πώς ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ντέ Γκώλ στόν Φράνκο δέν μοῦ κάνει οὔτε κρύο οὔτε ζέστη, θά ἔλεγα ψέματα, γιατί ἀπομένω παγωμένος καί τό ἐνοιωσα σάν προσβολή(...). Πιστεύω κι' αὐτή τή φορά, ὅπως πάντα, πώς ὁ Ντέ Γκώλ θά ἔχει ὑπακούσει σέ κάποιαν ἀναγκαιότητα(..). Δέν μπόρεσα, ὅμως, νά μή συλλογιστῶ τούς τουφεκισμένους Βάσκους παπάδες, τούς νεκρούς τῆς Γκέρνικα, τούς δολοφονημένους ἀπό τά Μέσσερσμιτ τοῦ Χίτλερ. Εἶναι βέβαιο πώς ὁ Ντέ Γκώλ πῆρε πάντοτε, σέ ὅλα, στάση ἀντίθετη ἀπό τοῦ Φράνκο. Ἔσωσε τήν Δημοκρατία, τήν διακυβέρνηση ἀπό τόν λαό, αὐτήν πού ὁ λαός θέλει, καί πού ὁ Φράνκο τήν κατέστρεψε(...). Ἀναθυμᾶμαι τό γεῦμα ἐκεῖνο ὅταν ἔγινε ἡ Ἀπελευθέρωση, μέ τόν πρόεδρο Ἀγκουῖρρε (τῆς Δημοκρατίας τῶν Βάσκων), τοῦ ὁποίου τίς ψευδαισθήσεις δέν συμμεριζόμουν. Ἔβλεπα πολύ καθαρά τί ἀναντικατάστατο χαρτί θά γινόταν ὁ Φράνκο γιά τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Τά πολιτικά λάθη δέν πληρώνονται πάντοτε στόν κόσμο τοῦτο(...). Οἱ νεκροί τῆς Γκέρνικα δέν θά σώζονταν, γιατί ἡ Ἱσπανία τοῦ Φράνκο γινόταν ἕνα ἀτοῦ γιά τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, κι' ἔτσι ὁ πρόεδρος Ἀγκουῖρρε θά ἔπρεπε νά πεθάνει ἀνθρώπινα ἀπελπισμένος, ὅσο μποροῦσε, τοὐλάχιστον, νά πέσει στόν ἀπελπισμό ἕνας χριστιανός σάν κι' αὐτόν».

Πόση ἀφέλεια φανερώνουν κάποτε τά λόγια τῶν συγγραφέων! Ὁ Μωριάκ βυθίζεται στή ἀπογοήτευση κι' ἐκστασιάζεται γιά τό παιχνίδι τῆς ἰσορροπίας δυνάμεων, πού ρυθμίζει τίς τύχες τοῦ κόσμου. Ἀπορεῖ πού ἡ ἠθική δέν βρίσκει ἐφαρμογή στό διεθνές ἐπίπεδο. Θέλει τό εἴδωλό του ἄμεμπτο, τήν στιγμή πού τό εἴδωλο αὐτό ἔχει, γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο, προσχωρήσει στήν διελκυστίδα τῆς ἐπίσημης συναλλαγῆς. «Ἀναγκαιότητες», «ἀτού».. Ἀλλά, ὦ γηραιέ ἀκαδημαϊκέ τῆς Γαλλίας, ὑπερώριμε ἀπό τήν αὐτόματη πεῖρα τῆς μακρυᾶς σου ζωῆς, δέν πείστηκες ἀκόμα πώς ὑπάρχουν κάποιες ἔννοιες, ὅπως αὐτές πού ἐκφράζονται ἀπό τίς λέξεις «συνέπεια», «εἰλικρίνεια», «τιμή» κ.λπ., πού δέν ἔχουν ἐφαρμογή παρά μόνο στό ἰδιωτικό ἐπίπεδο; Σέ ξεγελάει μήπως — ἀκόμα καί τώρα! — τό ὅτι περιέχονται στά διδακτικά βιβλία, πού τά ὁρίζει τό κρατικό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα; Ὅτι ἀποτελοῦν τίς βάσεις τῆς ἐπίσημης ἠθικῆς; Ἀκαδημαϊκέ τῆς Γαλλίας Φρανσουά Μωριάκ, εἶσαι ἀσυγχώρητος! Ἀποκλείσαι περαιτέρω σπουδῶν ὡς ἀνεπίδεκτος μαθήσεως. Θά κοιμηθεῖς τόν αἰώνιο ὁλομόναχος — καθώς λέει καί τό λιμπρέττο μιᾶς ὄπερας — τυλιγμένος στόν βασιλικό σου τόν μανδύα, κάτω ἀπό τόν μαῦρο θόλο τοῦ Ἐσκοριάλ...

Νά, λοιπόν, γιατί τά λόγια τῶν συγγραφέων κάνουν πάντοτε ἐντύπωση ἐλαφρή, γιά νά μήν ποῦμε φαιδρή, στούς ἰσχυρούς: Τά θεωροῦν αὐτόχρημα μωρολογίες. Ἀπεδαφισμένα μέ τρόπο παιδικό, καμώνονται πώς ἀγνοοῦν ὅτι ὑπάρχουν στόν κόσμο δύο ἠθικές, ἐντελῶς ἄσχετες μεταξύ τους. Ὄχι! συγγνώμη: δέν εἶναι ἄσχετες, γιατί ἡ μία ἔχει ἐφευρεθεῖ γιά νά καμουφλάρει τήν ἄλλην: Νά τῆς ἐκπαιδεύει, νά τῆς προετοιμάζει θύματα. Στό σχολεῖο σέ μαθαίνουν νά πορεύεσαι μέ τόν σταυρό στό χέρι. Πορεύεσαι ἔτσι στή ζωή καί τρῶς τά μοῦτρα σου. Καταλήγεις κοινωνικό ναυάγιο, συνταξιοῦχος τῶν χιλίων πεντακοσίων δραχμῶν στό παγκάκι τῆς συνοικίας σου (ἄν ἡ συνοικία σου ἔχει πάρκο). Ὁ διπλανός σου, ὁ προχτεσινός σου συμμαθητής, διάσημος κουμπούρας στά μαθήματα, σκασιάρχης, μόρτης, ἀητονύχης ἀπό τό θρανίο ἴσαμε τήν μετέπειτα «πιάτσα», καταφερτζῆς, πού πέρασε τόν πόλεμο τῆς Ἀλβανίας ταμπουρωμένος σέ κάποια βοηθητική ὑπηρεσία τῆς πρωτεύουσας, μοσχοπουλητής σταγόνων ἐλαιολάδου στήν Κατοχή, ἐνισχυμένος ἀμέσως ὕστερα ἀπό τό σχέδιο Μάρσαλ, εὐδοκίμησε κι' ἔλαμψε, ἔγινε παράγων πολύτιμος τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Σέ συντρίβει μέ τό ἀνάστημά του, μέ τόν ἀέρα τῆς ἐπιτυχίας του. Ἄν ἀγανακτήσεις, εἶσαι φθονερός, συμπλεγματικός τῆς ἀποτυχίας. Μέ ποιόν πρέπει νά τά βάλεις γιά νά εἶσαι ἐν τάξει, ἀντικειμενικός; Μέ τόν ἑαυτό σου, φυσικά, μέ τήν κουταμάρα σου: Πῆρες τοῖς μετρητοῖς αὐτά πού γράφανε τά βιβλία. Παραδείγματα ἀλτρουϊσμοῦ, θάρρους, εὐψυχίας. Τύφλα σου, θῦμα ἀπό γενετῆς!

Ὁ καθένας βλέπει ὅτι μέ τήν ἀλληλουχία τούτη τῶν διαπιστώσεων, ξεπέσαμε, μοιραῖα, στό ἰδιωτικό ἐπίπεδο: Εἶναι ὁ Ἅδης τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Νίτσε ξέρουμε πώς ὑπάρχουν δύο ἠθικές: μιά γιά τούς σκλάβους, μιά γιά τούς ἀφεντάδες. Ποιός σοῦ εἶπε, ὦ θῦμα, νά μή τό ἔχεις πληροφορηθῆ; Αὐτά παθαίνει ὅποιος δέν διαβάζει Νίτσε. Ὁ χτεσινός συμμαθητής σου, ὁ ἀμελέστατος, αὐτος τόν εἶχε διαβάσει τόν Νίτσε. Ἀναρωτιέσαι, ἀπορημένος, ποῦ. Νά σοῦ τό πῶ ἐγώ: Μέσα στήν καρδιά του. Εἶχε καρδιά λιονταριοῦ αὐτός, ἀφέντη, νικητή, ἐνῶ ἐσύ, ταλαίπωρε, εἶχες καρδιά ὀπαδοῦ τοῦ Εὐαγγελίου.

Καί μή μοῦ πεῖς τώρα ὅτι καί ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου προβλέπεται ἀπό τό σχολικό πρόγραμμα, γιατί τότε θά πεῖ πώς ἡ περίπτωσή σου εἶναι ἀνίατη. Ὅσο γιά μεταδοτική, ἀμφιβάλλω.

Ἀλλά νά πού κι' ἕνας Μωριάκ στοχάζεται σάν κι' ἐσένα, κι' ὅλοι οἱ συγγραφεῖς πού θέλουν νά σώσουν τόν κόσμο αὐτόκλητοι. Μερικούς ἀπ' αὐτούς, εἶν' ἀλήθεια, τούς σώζει τό τάλαντό τους καί δέν καταλήγουν στό παγκάκι τοῦ συνοικιακοῦ πάρκου. Ἄλλοι, λιγότερο προικισμένοι ἤ λιγότερο ἐπιτήδειοι, ἐκεῖ καταλήγουν. Ἄν σέ παρηγορεῖ ἡ παρέα τους, παρηγορήσου. Ἐπειδή, ὅμως ὑποπτεύομαι ὅτι θ' ἀποχωρήσεις ἀπό τόν κόσμο τοῦτο ἀπαρηγόρητος, ἀδιόρθωτος, θά προσθέσω ὀλίγα τινά, περιττά βέβαια, ὅπως ὅλα τά λόγια τῶν συνηγόρων μπροστά στό ἀνύπαρκτο Δικαστήριο, πού ἔχει ἐκδώσει γιά ὅλους μας τήν ἀπόφασή του πρίν ἀκόμα ἔρθουμε στή ζωή.

Ὁ Μωριάκ, π ρ έ π ε ι νά ἐξακολουθεῖ ν' ἀπορεῖ καί νά ἐξίσταται γιά τά πράγματα τοῦ κόσμου τούτου, γιά τίς προδοσίες τῶν εἰδώλων, γιά τό κράμα κυνισμοῦ καί ὑποκρισίας τοῦ λεγόμενου «ὑψηλοῦ» ἐπιπέδου, ὅσο κι' ἄν εἶναι ἀνόητη ἡ ἀπορία του. Γι' αὐτό ἐφευρέθηκε ὁ Μωριάκ: πλάστηκε γιά ν' ἀπορεῖ καί νά ἐξίσταται. Τήν στιγμή πού αὐτός καί οἱ σύν αὐτῷ θά πάψουν ν' ἀεροβατοῦν, οἱ δυνάμεις τοῦ Ἀγαθοῦ — ἤ ἄν θέλεις νά μιλήσουμε ἁπλούστερα: οἱ τελευταῖες ἐλπίδες τοῦ ἀνθρώπου — θά ἔχουν καταθέσει ὁριστικά τά ὅπλα. Οἱ φαῦλοι θά θριαμβεύουν ἀνενόχλητοι. Θά μοῦ πεῖς: Καί σώνει νά τούς ἐνοχλοῦμε τούς φαύλους, γιά νά δικαιώσουμε τήν ὕπαρξή μας στή ζωή, τήν ἀποτυχία μας, τό βασανιστήριό μας; Σώνει, μάλιστα! γιατί μόνον ἔτσι διανοίγονται κάποιες προοπτικές νά περιστα-λεῖ κάποτε ἡ ἐξουσία τοῦ αἴσχους. Ἄν πιστεύεις, ἀδελφέ ἐν θανάτῳ, στόν Θεό, σέ κάποιον ἄγνωστο, ἐστω, Θεό, στοχάσου πώς ἔχει βάλει στά χέρια σου τό σπαθί του. Μήν τό πετάξεις χάμου δέν ἔχεις τό δικαίωμα: Εἶναι ἱερό, καί μόνο γιατί ἀντιπροσωπεύει τήν ἐλπίδα τῆς ψυχῆς σου.

Στοχάσου, ἀδελφέ ἐν θανάτῳ, ὅτι δέν θά σέ πικράνει μόνον ὁ Μαμωνᾶς. Θά σέ προδώσουν καί ὁμοϊδεάτες σου τήν ὥρα πού θά λές πώς ἔχεις νικήσει, θά σέ ντροπιάσουν μέ τήν εὐτέλειά τους, μέ τήν διπροσωπία τους, μέ τήν φτήνεια τους, μέ τήν ἀνίερη ἰδιοτέλειά τους. Ἀμέτρητες φορές θά ἰδεῖς τό αἷμα σου νά ἐξαργυρώνεται. Ἐσύ μήν παραιτηθεῖς, ἔχε σθένος. Τό σθένος εἶναι τό λιγότερο καί τό περισσότερο, πού σοῦ ζητιέται, γιατί εἶναι ἀφορμή καί γιατί εἶναι ὀδυνηρό. Οἱ δυνάμεις τοῦ Ἀγαθοῦ δίνουν τή μάχη τους ἐν εἰρήνῃ.

Μή ντραπεῖς γιά τήν ἀφέλειά σου, ἀναγνώστη τοῦ Μωριάκ, περιθωριακέ τοῦ κόσμου τούτου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 15 Ἰουλίου 1970

1-63

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΙΚΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΟΤΑΝ κανένας γράψει δέκα ἀράδες καί διαδηλώσει μ' αὐτές τήν ἀγανάκτησή του γιά τά χάλια τοῦ κόσμου, γιά τό σκάνδαλο τῆς παντοδυναμίας τοῦ Κακοῦ, γιά τήν πρακτική ἀδυναμία τοῦ Ἀγαθοῦ, στέκεται ὕστερα καί συλλογίζεται, πιεσμένος ἐσωτερικά ἀπό τή συνείδησή του, τόν ἄγρυπνο αὐτόν τιμωρό τῶν ἀνθρώπων πού δέν ἔχουν βλάψει κανέναν: «Ὡραία! καί τώρα, μ' αὐτά πού εἶπες, ποιό τ' ὄφελος; Τί συγκεκριμένο ἔχεις νά προτείνεις;» Τόν αὐτοέλεγχο τοῦτον, πού παρακολουθεῖ καί τόν ὑπογραφόμενο ἀδυσώπητος, ἔρχονται σήμερα νά τοῦ τόν παροξύνουν δύο ἐκδηλώσεις παράλληλες: ἕνα γράμμα, λίγο παλαιότερο αὐτό, χρονολογημένο ἀπό ἐδῶ κι' ἕνα μῆνα, κι' ἕνα τηλεφώνημα χτεσινό μόλις, ἀπό τ' ἀπροσδόκητα σ' ἀριθμό πού ἀπέφερε ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ περασμένου Σαββάτου. Θά τά συνδυάσω, γιατί τό θέμα τους, ἄν καί διαφορετικά στήν κάθε περίπτωση διατυπωμένο, εἶναι κοινό. Θά τά συνδυάσω ὄχι γιά νά γνωμοδοτήσω ἤ ν' ἀποφανθῶ σάν Πυθία, ἀλλά γιά νά προσπαθήσω νά βάλω τά πράγματα — σκέψεις καί διαπιστώσεις—σέ κάποια τάξη.

Τό γράμμα τά λέει πιό κατηγορηματικά. Κι' ἐπειδή εἶναι γραμμένα (scripta manent), βοηθᾶνε περισσότερο ὡς πειστήριο. Παραθέτω μερικές περικοπές: «..Ἄλλο θέλω νά πῶ. Πῶς δέν τ' ἀκούει κανένας αὐτά πού γράφετε. Δέν τ' ἀκούει κανένας ἀπό κείνους πού πρέπει νά τ' ἀκούσουν, πού ἔχουν ὅλη τήν εὐθύνη γιά τό κατάντημα τό τόσο ἐλεεινό τῆς ζωῆς (...). Ὁ συγγραφέας ἤ ὁ ποιητής δέν κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπ' τό νά βοηθάει τόν ἀναγνώστη του γιά νά βρεθεῖ σ' ἕναν ἄλλο κόσμο καί νά περάσει λίγες ὧρες ἤ λίγες στιγμές εὐχάριστες(...). Ὅταν ἀκοῦς κάποιον νά τραγουδάει τόν πόνο σου, χαίρεσαι, ἀρχίζεις κι' ἐσύ νά τραγουδᾶς, κι' ὅταν ἀρχίζεις νά τραγουδᾶς, θά πεῖ πώς ζεῖς, πώς δέν ὑποφέρεις. Πῶς ξεχνᾶς γιά λίγες στιγμές τήν ἀγωνία σου. Τίποτε ἄλλο δέν γίνεται. Μιά ἀνθρωπότητα πού «ξοδεύει ἑξῆ τρισεκατομμύρια δραχμές ἐτησίως γιά νά σκοτώνεται» καμμιά δύναμη δέν μπορεῖ νά τήν σώσει. Μιά ἀνθρωπότητα, πού σκοτώνει τούς ἀνθρώπους γιά νά τούς χαρίσει τήν εἰρήνη εἶναι θανατερά παράλογη. Μιά ἀνθρωπότητα, πού ἀλυσοδένει καί ταπεινώνει τούς ἀνθρώπους γιά νά μή χάσουν τή λευτεριά τους οἱ τύραννοι, δέν δικαιοῦται καμμιᾶς ἐπιείκειας. Δικαιοῦται μόνο ν' αὐτοκτονήσει(...)».

Θά ζητήσω τήν ἄδεια ἀπό τόν ἐπιστολογράφο μου, προτοῦ ἐκθέσω τίς δικές μου σκέψεις, νά διατυπώσω τήν διαφωνία μου σ' ἕνα σημεῖο καίριο τῆς ἐπιστολῆς: Τό ἀνθρώπινο γένος δέν ἀλληλοσκοτώνεται γιά ν' ἀπολαύσει τήν εἰρήνη. Ἀλληλοσκοτώνεται γιά νά πλουτίζουν οἱ ἔμποροι τοῦ πολέμου — κι' αὐτό εἶναι μιά μεγάλη διαφορά. Ὅσο κι' ἄν ἴχει εἰρωνικό, εὔγλωττα μάλιστα εἰρωνικό χαρακτῆρα, ἡ φράση τοῦ ἐπιστολογράφου μου, παρατρέχει μιάν ἀλήθεια, πού εἶναι πάρα πολύ οὐσιαστική στήν ὠμότητά της: Τίποτα τό «θανατερά παράλογο» ἐδῶ. Ἀλλοῦ βρίσκονται οἱ ἀνθρώπινοι παραλογισμοί, σ' ἄλλα πεδία. Ἐκεῖνο πού θά ἔπρεπε νά ποῦμε, ἁπλούστατα, εἶναι ὅτι μετέχουμε σέ μιάν ἀνθρωπότητα ὑποχείρια μιᾶς συμμορίας, πού ἐκμεταλλεύεται, ἀπομυζᾶ, ὑποδαυλίζει, προκαλεῖ διενέξεις, συγκρούσεις, πάθη, πολέμους, αἱματοκυλίσματα κάθε λογῆς, γιά νά χορταίνει τήν ἀπληστία της, νά παχαίνει τό βαλάντιό της. Κι' ὅτι τή συμμορία αὐτήν, ὀργάνωση ὑπερεθνική μέ τήν ἔννοια τοῦ ξένου σέ κάθε φρόνημα, πατριωτισμό, πίστη, ἰδεολογία, ἀνθρωπιά, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά ἔχει βρεθεῖ τρόπος νά τήν ἐξοντώσουν ὅπως ἐξοντώνονται οἱ ληστοσυμμορίες, τήν ἀφήνουν νά ἐξοντώνει αὐτή τούς ἀντιπάλους της, ἀκόμα καί τούς ἐπίδοξους. Τό αἷμα τοῦ Προέδρου Κέννεντυ δοᾶ ἀκόμα.

Κι' ἐδῶ ἔρχεται ὁ ρόλος τῶν ἀνθρώπων, πού κρατᾶνε πέννα, εἴτε συγγραφεῖς λέγονται αὐτοί, εἴτε δημοσιολόγοι, εἴτε κοινωνιολόγοι, εἴτε φιλόσοφοι, εἴτε ποιητές, εἴτε πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι: Εἶναι νά καταγγέλλουν τό αἶσχος. Νά τό καταγγέλλουν ἐπίμονα, φορτικά, γιά νά συνειδητοποιεῖται ἀπό τήν πλειοψηφία, ἀπό ὅλους τούς ἀνθρώπους μέ καλή θέληση, ἀπό ἐκείνους πού δέν βρίσκονται ἄμεσα ἤ ἔμμεσα ἐξαρτημένοι ἀπό τούς ἐμπόρους τοῦ αἵματος καί πού δέν ἔχουν κοινά συμφέροντα μ' ἐκείνους. Νά καταγγέλλουν μέ πάθος, ὡς που νά τούς φιμώσει ἡ συμμορία ἤ καί νά τούς «θέσει ἐκποδών» μ' ἕναν ἀπό τούς γνωστούς σ' αὐτήν κι' ἄγνωστους σ' ἐμᾶς τρόπους. Αὐτός εἶναι ὁ πραγματικός ἀγώνας μέχρις ἐσχάτων, πού διεξάγεται στήν ἐποχή μας. Διεξάγεται μουγκά. Ὄχι οἱ τοπικοί πόλεμοι, πού μπορεῖ νά ἔχουν πολλά, πάμπολλα δυστυχῶς, θύματα, ἀλλά σέ τίποτα — ἀλλοίμονο! — δέν προάγουν τήν μεγάλη ὑπόθεση τῆς ἀλήθειας. Μᾶλλον κουβαλᾶνε νερό στόν μύλο τῶν αἱματεμπόρων, πού ἔχουν διαδεχθεῖ, σέ οἰκουμενική πιά κλίμακα, τό δουλεμπόριο καί τό σωματεμπόριο ἄλλων καιρῶν.

Δέν θέλω νά ὑπερτιμήσω μ' αὐτά πού λέω τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ πνεύματος. Τό ξέρω καλά πώς εἶναι πρακτικά ἀνίσχυρο, κι' ἔχω μιλήσει ἐδῶ ὄχι μιά μόνο φορά γιά φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ἀλλά ἔρχεται τώρα ἡ στιγμή νά ἐπιχειρήσουμε αὐτό πού ὑποσχέθηκα σήμερα, ἀρχίζοντας: νά βάλουμε τά πράγματα σέ κάποια τάξη.

Δύο λύσεις βρίσκονται μέσα στίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου: Ἡ μία εἶναι ἡ ἀκαδημαϊκή, ἡ ἄλλη ἡ δυναμική. Ἄς πάρουμε τό ἱστορικό πρόχειρο παράδειγμα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅταν ὁ σοσιαλισμός διέτρεξε πιά τήν πρώτη, τήν λεγόμενη οὐτοπική του φάση, ἀποφασίστηκε ἀπό τούς Μάρξ καί Ἔγκελς νά ὀργανωθεῖ σέ δύναμη μαχητικά ἐπαναστατική. Ὀργανώθηκε. Μέ τή νέα του αὐτή μορφή, ἀφοῦ πρῶτα ἔκανε τά μεγάλα του γυμνάσια στά 1905, καραδόκησε τήν εὐκαιρία, τήν βρῆκε στήν στρατιωτική συντριβή τῆς Ρωσίας τό 1917, στήν καθυστερημένη ἀστική ἐπανάσταση τοῦ Κερένσκι, ἔκανε τήν ἐξόρμησή του γιά κατάληψη τῆς ἐξουσίας, πέτυχε, τήν κατέλαβε, καί δημιούργησε τό καθεστώς του.

Γιά νά φτάσει στό στάδιο αὐτό ὁ ἐπαναστατικός σοσιαλισμός, χρησιμοποίησε, φυσικά, τήν βία. Τήν χρησιμοποίησε, ὅμως, ὕστερα καί γιά νά ἐδραιωθεῖ: γιά νά ὑποτάξει τούς κουλάκους, γιά νά χτυπήσει τήν ἀντεπανάσταση, γιά νά ἐπιβάλει στούς μουζίκους τό οἰκονομικό του σύστημα, γιά νά πετύχει τήν κομματική ὁμοιογένεια καί μονολιθικότητα, γιά νά πατάξει κάθε ἐσωτερική ἀντιπολιτευτική τάση, γιά ν' ἀπομακρύνει τόν Τρότσκι, γιά νά παραδεθεῖ στόν Στάλιν, γιά νά ἐπιβάλει τοῦ Στάλιν τήν πολιτική, τή μονοκρατορία του, τήν προσωπολατρία (πανηγυρική κιόλας ἄρνηση τῶν βάσεων τοῦ σοσιαλισμοῦ), γιά νά ὀργανωθεῖ διομηχανικά, γιά νά ὀργανωθεῖ στρατιωτικά, γιά νά ὑπάρξει ὡς ἐπανάσταση «σέ μιά μόνη χώρα». Καί ἡ βία συνεχίστηκε —συνεχίζεται — γιά νά ἐξασφαλίζεται ἡ διαδοχή τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας σ' ἕνα κράτος μέ σύστημα μονοκομματικό, χωρίς κοινοβουλευτικό μηχανισμό, ἄρα κράτος αὐτοκαταδικασμένο στήν ἀκαμψία μέ ὅλα της τά σκοτεινά καί δραματικά ἐπακόλουθα.

Ἀποτέλεσμα: Ἡ πρακτική σκέψη τῶν Μάρξ καί Ἔγκελς πώς ἡ κεφαλαιοκρατία δέν πρόκειται νά παραδώσει τήν ἐξουσία ποτέ μέ μέσα ὁμαλά, χωρίς τή βίαιη ἀνατροπή της, ὁδήγησε σ' ἕνα κράτος βασισμένο καί πάλι στήν βία, διαφορετικοῦ, βέβαια, τύπου ἀπό τήν τσαρική, ἀλλά πάντως βία. Ὅλα τ' ἀντισταθμίσματα, πού μᾶς προτείνονται γι' ἀθώωσή της, εἶναι ὑπερβολικά πρακτικά, στενά πρακτικά: Ἐκβιομηχάνιση, ἐκπαίδευση πλατειά ἀλλά ἐντελῶς μονόπλευρη, δογματική, στρατιωτική ὀργάνωση, ἐξοπλισμοί, διαστημικές πτήσεις. Ὅσο γιά πνευματική ἐλευθερία, παραπέμπω στούς σύγχρονους σοβιετικούς συγγραφεῖς, πού δέν τυχαίνει νά εἶναι ἀναυδοι τρόφιμοι τοῦ κόμματος.

Αὐτή εἶναι ἐν συνόψει ἡ κατάσταση τοῦ κόσμου στίς πιό ἔντυπες ἐκφράσεις της. Περί Κίνας τοῦ Μάο οὐδείς λόγος: Δέν εἶναι αὐτή πού θά μᾶς ἐγκαρδιώσει στό ἄμεσο παρόν καί στό θετικά προβλεπτό μέλλον. Ἔχουμε, βέβαια, καί τήν Μέση Ἀνατολή — ἀριστούργημα — καί τήν Λατινική Ἀμερική — καμάρι τοῦ δυτικοῦ φιλελευθερισμοῦ μας — καί τήν σκοτεινή, τήν ὑπερβολικά μαύρη Ἀφρική. Ποῦ νά προσβλέψει κανένας;

Ἄς ἔρθουμε τώρα καί στήν ἀκαδημαϊκή λύση. Ὁ Τολστόϊ θά τήν διετύπωνε μέ τό ἀξίωμα «μή βίαν». Μιά μόνον οἰκουμενικῶν διαστάσεων ἐκδοχή της ξέρουμε ὡς τώρα, κι' αὐτή εἶναι ὁ Χριστιανισμός. Ἀλλά γιά τόν Χριστιανισμό ὡς πείραμα τά ἔχουμε ξαναπεῖ, δέν πάει πολύς καιρός. Αὐτό δέν σημαίνει — ὅπως νομίζουν μερικοί — πώς ὁ Χριστιανισμός εἶναι ὑπόθεση τελειωμένη· ποτέ δέν μποροῦμε νά ξέρουμε τί μᾶς ἐπιφυλάσσει τό μέλλον. Ποιός θά τό φανταζόταν (ἐλάχιστο αὐτό παράδειγμα), ἐδῶ καί μιά μόλις δεκαετία, πώς ἡ ἠθική κρίση καί μετάπτωση τῆς σπουδάζουσας ἀμερικανικῆς νεολαίας, στήν καθαρότερη μορφή της, θά παρουσίαζε στοιχεῖα χριστιανικά καί, πιό πέρα ἀκόμα, ὀπωανατολίτικα, βουδδιστικά; Ὁ κόσμος εἶναι πάντοτε ἕτοιμος, κι' ἄς μή τό ξέρει, νά δεχτεῖ ἕναν προφητισμό ἄν ὄχι ἕναν προφήτη. Κι' ὅσο στυγνότερα ὑλιστική γίνετα ἡ ἱστορική του ἔκφραση, τόσο καί πιό διψασμένο τό χῶμα περιμένει τήν βροχή ἀπό τά σύννεφα. Κανένας ποτέ δέν θά μπορέσει ν' ἀποκλείσει ἀπό τόν ἄνθρωπο ὅλες τίς διεξόδους πού γυρεύει ἡ ψυχή του.

Ἀλλά ἄς ἔρθουμε κοντύτερα στό θέμα. Ἡ ἱστορική πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ δείχνει ὅτι, σάν αἴτημα ἀνθρώπινο, ἔπρεπε κι' αὐτός κάτι θετικό ν' ἀντιπαράσχει γιά τήν ἀρετή, δηλαδή γιά τίς θυσίες, πού ἀπαιτοῦσε. Ἡ ἀντιπαροχή, στήν ἀρχή, εἴταν ἡ ὑπόσχεση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ πάνω στή Γῆ· κάτι τό ἐπικείμενο. Ὅταν, γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο, αὐτό κρίθηκε ἀπραγματοποίητο, ἔγινε ἡ ἀποφασιστική μετάθεση: Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δέν θά εἴταν τοῦ κόσμου τούτου· θά εἴταν στό ἐξῆς ὑπόθεση μεταθανάτιας ἀνταμοιβῆς. Ἔτσι, ἀπό τή μιά θά διασφαλιζόταν ἡ ἐλπίδα, ἄρα ἡ συντήρηση τῆς πειθαρχίας καί τῆς ἀρετῆς, ἀπό τήν ἄλλη θά στερεωνόταν τό κοσμοθεωρητικό θεμέλιο τοῦ δόγματος. Ἐκεῖ, ὅμως, πάνω στήν ἀναπόφευκτη αὐτή ἀναπροσαρμογή, σημειώθηκε καί τό πρῶτο, ἀόρατο στήν ἀρχή, ρῆγμα: Αὐτό πού ἀργότερα θά φροντίζει νά τό διευρύνει, νά τό ἐκμεταλλευθεῖ, ὁ ἐχθρός.

Ἀλλά ὁ χῶρος ἐξαντλήθηκε μᾶς ὑπολείπεται λοιπόν νά μεταφέρουμε στό ἑπόμενο τά συμπεράσματά μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 18 Ἰουλίου 1970

Α-64

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΝΑΟΣ ΚΑΙ Η ΠΙΑΤΣΑ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ νά ἐξετάσουμε τό ἄν ἡ μετάθεση τῆς χριστιανικῆς ἐπαγγελίας ἀπό τό ἐδῶ στό ἐπέκεινα — ἀπό τήν ἐπίγεια ζωή στήν μεταθανάτια ὑπόθεση—εἴταν θεωρητικά σωστή ἤ ὄχι (συνεχίζουμε τίς σκέψεις τῆς Τετάρτης). Δέν κάνουμε φιλοσοφία τῆς θρησκείας. Λέμε μόνο τοῦτο: ὅτι ἄν ἡ μετάθεση ἐξασφάλισε τήν συνοχή τοῦ ποιμνίου, κι' ἄν θεμελίωσε μεταφυσικά τό δόγμα, ἔδωσε ὡστόσο λαβή καί στήν παραχάραξη τῆς χριστιανικῆς ἰδέας ἀπό τούς αἰώνιους βέβηλους. Εἶπαν στούς Χριστιανούς: «Ἐσεῖς, ἔτσι κι' ἀλλιῶς, ἐξασφαλίζετε τήν αἰώνια ζωή. Ἀφῆστε σ' ἐμᾶς τόν κόσμο τοῦτο, μιᾶς καί θά τό πληρώσουμε τόσο ἀκριβά: μέ τήν καταδίκη μας στήν Κόλαση». Ἐκεῖ εἶναι πού ἔγινε ἡ μεγάλη λαθροχειρία.

Γιατί, τό πονηρό ἐπιχείρημα, σύμφωνα καί μέ τή χριστιανική προοπτική, φάνηκε ἀκαταμάχητο. Ὁ θυσιασμένος ἔπρεπε, γιά νά εἶναι συνεπής, ν' ἀδιαφορήσει γιά τόν κόσμο τοῦτον, νά τόν ἐγκαταλείψει στούς πλασμένους γιά τόν κόσμο. Μήτε θά ἐξετάσουμε ἄν ἔτσι ἀκριβῶς τό ἐννοοῦσε ὁ Ἰησοῦς, πού εἶχε ἄλλωστε ἀρχίσει κιόλας νά ἐξαφανίζεται πίσω ἀπό τόν Χριστό. Εἶναι ζήτημα ἄν θά μάθουμε ποτέ μέ ἀκρίβεια τήν ἰδεολογική σχέση ἀνάμεσα στίς δύο τοῦτες ὀντότητες, τήν μιά πλασμένην ἀπό τή Γαλιλαία, τήν ἄλλη ἀπό τήν Ἐκκλησία τῶν πρώτων κιόλας αἰώνων. Ἕνα εἶναι βέβαιο: πώς ἐκεῖ, στό 749 τῆς ρωμαϊκῆς χρονολογίας, δηλαδή στά τέλη τοῦ κλασικοῦ κόσμου, κάτι πολύ παράδοξο σημειώθηκε στήν ὑπό ρωμαϊκή κατοχή Ἰουδαία. Κάτι πού θά γινόταν ἡ πρώτη σοβαρή, σέ οἰκουμενικές διαστάσεις, ἀπόπειρα ν' ἀλλάξει ἡ ἐσωτερική φυσιογνωμία τοῦ ἀνθρώπου. Τό ὅτι τό ἄδραξαν σχεδόν ἀμέσως, γιά νά τό παραμορφώσουν τό ταχύτερο, οἱ ἀναπόφευκτοι φαῦλοι, δέν εἶναι παράδοξο. Τό ἀντίθετο θά εἴταν παράδοξο. Ὅσο γιά τό ἴδιο τό χριστιανικό ποίμνιο, προσφέρθηκε πρόθυμα στήν στημένη παγίδα, γιά δύο λόγους: πρῶτο γιατί τοῦ χρειαζόταν ὁπωσδήποτε ἕνα ἀντιστάθμισμα γιά τήν ἀστοργία, τή σκληρότητα τῆς παρούσης ζωῆς, καί δεύτερο γιατί, ἁπλοϊκά, μπορεῖ κι' ἀσύνειδα, σκεφτόταν πώς βρίσκεται ὁπωσδήποτε μέ τό μέρος τῶν κερδισμένων, ἀφοῦ δίνει λίγα — τό πρόσκαιρο — γιά νά κερδίσει πολλά — τό αἰώνιο. Ἐπένδυση ἐπικερδής κινδύνευε νά καταντήσει ἡ εὐγενική πίστη στόν Χριστιανισμό.

Εἶναι, ἀλλοίμονο, ἡ ποιοτική ἔκπτωση πού παθαίνουν ὅλες οἱ ἰδεολογίες ὅταν γίνουν κοινόχρηστες· πολύ περισσότερο ὅταν ὀργανικά προορίζονται γιά κοινόχρηστες. Ὁ ἄνθρωπος ὡς μέλος κοπαδιοῦ, τά φέρνει ὅλα στά δικά του μέτρα. Προδόθηκε λοιπόν κι' ἀπό μέσα κι' ἀπ' ἔξω ὁ Χριστιανισμός, μέ ἀποτέλεσμα ν' ἀφήσει ἀπό τότε κι' ὕστερα στούς νηφάλιους κριτές μιά συγκλονιστική ἀπορία: Μήπως εἶχε ἔρθει στόν κόσμο πολύ νωρίς, ἤ μήπως, στίς ἐξετάσεις πού ἐξ ἀφορμῆς του ἔδωσε ὁ ἄνθρωπος, ἀπέδειξε πώς δέν εἶναι ἄξιος γιά τέτοια ἰδανικά. Μήπως δηλαδή ἔχει τήν ἱκανότητα νά τά ὁραματίζεται, ὄχι ὅμως καί νά τά ἐνσαρκώνει. Αὐτό ὡς σύνολο, γιατί ὡς ἐξαιρέσεις — ὁσοδήποτε πολυάριθμες — ἐλάχιστες ἰδέες θά εἶχαν νά ἐπιδείξουν, μέσα στήν Ἱστορία, τό μαρτυρολόγιο τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Μέ τά συνοπτικά αὐτά γιά τήν εἰρηνική ἀντιμετώπιση τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος τοῦ κόσμου, ἐξαντλήσαμε ὅ,τι εἴχαμε νά ποῦμε σ' ἀπάντηση τοῦ διλήμματος: ἡ βία εἶναι ἡ λύση, ἤ ἡ ἀποκήρυξη τῆς βίας; Δέν ἐξαντλήσαμε ὅμως καί τά περιθώρια τοῦ μέλλοντος. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται νά συνειδητοποιηθεῖ καλά ἀπό ὅλους μας, δηλαδή ἀπό ὅσους ἀγωνιοῦν εἰλικρινά γιά τήν τύχη τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τοῦτο: Ὅτι ἡ ζωή, ὅπως μᾶς ἔχει δοθεῖ, σημαίνει ἀγώνας πολύνεκρος. Αὐτοί πού πέφτουν πραγματικά στό πεδίο τῆς μάχης, δέν εἶναι οἱ νεκροί· εἶναι οἱ ἀπογοητευμένοι, οἱ πικραμένοι, αὐτοί πού νομίζουν ὅτι στό μάκρος μιᾶς ζωῆς ματαιοπόνησαν καί θυσιάστηκαν. Σκληρός ἀγώνας, οὔτε λόγος! ἀλλά δέν τόν διαλέξαμε: Ἔτσι μᾶς εἶναι δοσμένος. Χρέος μας νά τόν συνεχίσουμε, νά μήν παραιτηθοῦμε. Παραίτηση θά σήμαινε προεξόφληση ἥττας, δῶρο στόν ἀντίπαλο, προδοσία τοῦ καλύτερου ἑαυτοῦ μας, τοῦ πιό δικοῦ μας, δηλαδή ἐκείνου πού τόν θελήσαμε ἀντάρτη κατά τοῦ νόμου τοῦ κτήνους. Ἄς πέφτουμε στό πεδίο τῆς μάχης: τό μόνο προσιτό μας νόημα τῆς ζωῆς εἶναι αὐτή ἡ ἀτελεύτητη μάχη· ἄρα δέν πέφτουμε ἄδικα, κι' ἄς τό νομίζουμε. Πέφτουμε γύρω ἀπό τό λάβαρό μας. Τό ἔπος τῆς ζωῆς δέν εἶναι ὅτι γεννιόμαστε καί πεθαίνουμε. Καί τ' ἄλλα ζῶα τό ἴδιο κάνουν. Τό ἔπος εἶναι ὅτι ἀγωνιζόμαστε, παλεύουμε μέ τήν ψυχή στά δόντια, γιά μιά δική μας, ἀνθρώπινη πίστη. Γεννηθήκαμε στρατευμένοι, ἡ ζωή μας διαφέρει ἀπό τοῦ ζώου κατά τό ὅτι εἶναι θητεία σέ νόμο πού ἀξιώνει νά ἐπιβληθεῖ στό κράτος τῆς ζούγκλας, ν' ἀποδείξει τόν ἄνθρωπο ἐλεύθερο — μ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοια: ὅτι ἔσπασε τή μοῖρα, τόν ζυγό της, στό ἠθικό πεδίο. Νίκη δέν εἶναι νά καταργήσουμε τόν θάνατο. Νίκη εἶναι νά καταργήσουμε τήν ἐξουσία τῆς κτηνωδίας.

Μακροπρόθεσμη λοιπόν ἡ ἀπόδοση. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἔχει δίκηο ἡ τραγική ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Μέ τήν ἔννοια πώς ὁ ἀγώνας εἶναι μακρός, διμέτωπος, ἀβέβαιος —ναί, καί ἀβέβαιος!— γιατί ἄν ξέραμε τήν ἔκβασή του, δέν θά εἶχε καμμιά πιά ἀξία. Καί εἶναι ἀκόμα φαινομενικά ἀνώτερος ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τήν ἀντοχή του. Τό ἐρώτημα βέβαια πού ἀπομένει εἶναι πῶς πρέπει νά διεξάγεται: μέ τή βία ἤ μέ ἄλλα μέσα; Ἡ βία, τό εἴδαμε, δέν ἔχει τελειωμό, γεννάει τή βία. Ἀλλά καί ἡ ἀπόκρουσή της δέν σημαίνει παραίτηση, ἐγκαρτέρηση, διευκόλυνση τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ Ἰησοῦς ὁ ἴδιος (κι' αὐτό μοιάζει νά εἶναι ἀπό τ' αὐθεντικότερα λόγια του πού ἔφτασαν ἴσαμ' ἐμᾶς) εἶπε: «Οὐκ ἦλθον φέρειν εἰρήνην ἀλλά μάχαιραν». Εἴταν ἀγωνιστής, μορφή ἀρρενωπή, σκληρός ἀπέναντι στόν ἑαυτό του, ἀντικομφορμιστής, αὐστηρός, θαρραλέος, ἰδεολόγος πού ἤξερε, στήν ἀνάγκη, νά ὁπλιστεῖ καί μέ τό μαστίγιο. Ἔτσι ἐξέβαιλε τούς ἐμπόρους ἀπό τόν ναό. Ἡ ἐκτελεστική τους ἐξουσία τόν θανάτωσε γιά νά μπορέσουν ἀμέσως ὕστερα νά ξαναγεμίσουν τόν ναό μέ τίς πραμάτειες τους. Στόν κόσμο τοῦτο ἡ πάλη πού διεξάγεται εἶναι ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού τόν θέλουν ναό καί σ' αὐτούς πού τόν θέλουν ἀγορά, «πιάτσα».

Ξαναγυρίζω στά μηνύματα τῶν ἀναγνωστῶν αὐτῆς τῆς στήλης. Ὄχι, δέν συμφωνῶ πώς «ὁ συγγραφέας ἤ ὁ ποιητής δέν κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπ' τό νά βοηθάει τόν ἀναγνώστη του γιά νά βρεθεῖ σ' ἕναν ἄλλο κόσμο καί νά περάσει λίγες ὧρες ἤ λίγες στιγμές εὐχάριστες». Μήτε πώς «ὅταν ἀρχίζεις νά τραγουδᾶς, θά πεῖ πώς ζεῖς, πώς δέν ὑποφέρεις». Δέν εἶναι ἀναισθητικό ἡ Τέχνη· εἶναι διεγερτικό. Ἀκόμα κι' ὅταν μᾶς μιλάει γιά πράγματα πού φαίνονται ἀδιάφορα, οὐσιαστικά μᾶς κρατάει σ' ἐγρήγορση, ὀξύνει τήν εὐαισθησία μας, φωτίζει τήν συνείδησή μας, γυμνάζει τήν ἱκανότητα ἐπικοινωνίας μας μέ μυστικές πλευρές τῆς ἀλήθειας, μιᾶς ἐπαφῆς, συνθηματικῆς ἔστω, μέ τόν διπλανό μας, ὁπλίζει μέ μιά δύναμη νά κατανοοῦμε καί ν' ἀγωνιοῦμε. Αὐτό εἶναι ἡ πραγματική «στράτευση» τῆς Τέχνης, κι' ὄχι ἡ δουλική συμμόρφωσή της μέ τά κελεύσματα ἑνός κόμματος ὑποταγμένου στήν συμπτωματική σκοπιμότητα μιᾶς δεδομένης ἱστορικῆς στιγμῆς, ἤ στήν καιροσκοπία του, ἤ στήν στρατηγική του.

Ἡ ἄλλη φωνή ἀπό ἀναγνώστη, στό τηλέφωνο, ἀφοῦ πρῶτα διεδήλωσε τή συμφωνία της, πρόσθεσε, πικραμένη, πώς ἡ κατάληξη τῆς ἐπιφυλλίδας ἐκείνης, ἡ παραινετική, εἴταν «παρηγοριά στόν ἄρρωστο». Ὄχι, οὔτε σκέψη! Εἴταν ἔκκληση στόν λαβωμένο ἀγωνιστή. Πέφτουμε στό πεδίο τῆς μάχης ὡς ἄτομα, ἐπιζοῦμε ὅμως ὡς μέλη ἑνός συνόλου πού ἀγωνίζεται. Διαφορετικά, τό σύνολο δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Πάνω στήν ἐπίθεση, ὁ κάθε πολεμιστής ὀχυρώνεται γιά μιά στιγμή πίσω ἀπό τό σῶμα τοῦ πεσμένου συμπολεμιστή του. Σκληρή ἡ σκηνή, τό ξέρω, ἀλλά καί πάλι: δέν τή διαλέξαμε τή δραματική τούτη κατάσταση. Ἡ γέννησή μας εἴταν μαζί καί προσκλητήριο. Τί ἄλλο λοιπόν ἀπομένει; Ν' αὐτομολήσουμε στόν ἐχθρό; Ἀλλά αὐτό μιά φορά θά εἴταν αὐτοκτονία — ὁ ἄνθρωπος πού διασώζεται ὡς κτῆνος — καί μάλιστα αὐτοκτονία ὕστερα ἀπό ἀτίμωση. Εἶναι λοιπόν τόσο δύσκολο νά καταλάβουμε πώς ὑπάρχουμε ὡς φορεῖς ἑνός ἐσωτερικοῦ νόμου, ὅτι κομίζουμε ἄν ὄχι μιάν ἐντολή, τοὐλάχιστον μιάν ἀξίωση; Μέ ποιό δικαίωμα τήν προβάλλουμε αὐτή τήν ἀξίωση, ἀκόμα κι' ὅταν ἔχουμε πρίν ξεπέσει στήν κτηνωδία; Εἴδατε ποτέ κανέναν νά μή διατείνεται πώς εἶναι ἄνθρωπος, πώς ἔχει τά δικαιώματα καί τήν ὑπεροχή τοῦ ἀνθρώπου;

Καί τέλος οἱ συγγραφεῖς: Δουλειά τους δέν εἶναι νά κελαϊδᾶνε στό κλουβί, νά ξεθυμαίνουν σέ λαρυγγισμούς καί τρίλλιες. Δουλειά τους εἶναι νά προλειαίνουν τό ἔδαφος γιά τόν ἀγώνα, νά προχωροῦν ὡς ἀκροβολιστές, νά εἰδοποιοῦν καί νά σαλπίζουν. Δόξα νάχει ὁ Θεός, αὐτός-ἐδῶ ὁ αἰώνας (κι' ὁ προηγούμενος ἄλλωστε) τό ξεκαθάρισε πολύ καλά: Ποιός εἶπε πώς ἔγραφαν γιά νά μᾶς ἀποκοιμίζουν ὁ Ντίκενς, ὁ Σταντάλ, ὁ Μπαλζάκ, ὁ Ντοστογιέφσκι, ὁ Τολστόϊ, ὁ Ζολά, ὁ Τόμας Χάρντυ; Οἱ πραγματικοί συγγραφεῖς εἶναι διδάσκαλοι ἀγωνίας. Οἱ ἄλλοι, πού γράφουν γιά νά δημιουργήσουν μόδες, περνᾶνε ὅπως τά εἴδη νεωτερισμῶν. Εἶναι παράδοξο τό ὅτι ἡ ἐποχή τούτη ἔχει διαπλάσει τέτοιους, καί τούς προδοκλει μάλιστα. Φαίνεται πώς ἡ πλευρά τῆς «πίστης» χρειάζεται τούς ψευτοπνευματικούς της ἐκπροσώπους, ἐγκάθετους ἀρωματισμένους. Ἀναρωτιέμαι μή πως ὁ εἰκοστός αἰώνας, πρίν ξαναξεκινήσει, ἔχασε μιά στιγμιαία στάση - ὁρόσημο μπροστά στόν τάφο τοῦ Ἀλμπέρ Καμύ...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 22 Ἰουλίου 1970

Α 65

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΑ ΘΕΜΑ πού ἔχει ἀπασχολήσει τήν κοινή γνώμη τελευταῖα, ἀκόμα κι' ὅταν, γιά διαφόρους λόγους, δέν ἔχει συζητηθεῖ φανερά, εἶναι οἱ σέ καιρούς ὁμαλούς καταχρήσεις τῆς ἔννοιας ἐλευθερία. Ὅτι τό περιεχόμενό της εἶναι ρευστό, κανένας μέ καλή πίστη καί νηφάλια σκέψη ἄνθρωπος δέν θά τό ἀμφισβητήσει. Ὅτι συχνά, συχνότατα, ἡ ἔννοια αὐτή ταυτίζεται μέ τό προσωπικό συμφέρον, καί μάλιστα τό πιό ἀσύδοτο, εἶναι ἄλλο τόσο ἀναμφισβήτητο. Δέν θά δυσκολευτεῖ ὅμως νά καταλάβει κανένας, ὅτι ἄν δέν καταβληθεῖ προσπάθεια ἀνυστερόβουλη νά δοθῆ ἕνα κάπως ξεκάθαρο περίγραμμα σέ μιά τέτοια ἠθική ἀξία, ὅλα γύρω θά ὑποχωροῦν καθώς σ' ἔδαφος σαθρό, θά δουλιάζουν, μ' ἀποτέλεσμα νά πορευόμαστε παθολογικά καχύποπτοι σέ χῶρο παγιδευμένον, ὡς που νά χάσουμε, μαζί μέ κάθε προσανατολισμό, καί τήν πιό καλῶς νοούμενη αὐτοπεποίθησή μας. Ὅση εἶναι ἡ φυσική ἀοριστία στό πρακτικό ἐπίπεδο τῆς ἔννοιας ἐλευθερία, ἄλλο τόσο εἶναι καί τό συμφέρον τῶν κάθε λογῆς στραγγαλιστῶν της νά τήν καταστήσουν τελειωτικά ὕποπτη.

Ἔχουμε λοιπόν νά διαλέξουμε ἀνάμεσα σέ καταχραστές καί σέ στραγγαλιστές. Βαρειές οἱ λέξεις, ἀλλά μή μᾶς τρομάζουν. Τό κάτω - κάτω, ὁ πρῶτος ὅρος, ὁ «καταχραστής», ἔχει συνδεθεῖ μέ τόν οἰκονομικό μηχανισμό, ἐκεῖ μόνο περνάει γιά προσβλητικός. Τό νά εἶσαι καταχραστής τῆς ἀγάπης (ἑνός ἄλλου γιά σένα) ἤ τῆς ἐλευθερίας (τῆς δικῆς σου καί τῶν ἀλλονῶν), δέν θίγει κανένα φιλότιμο. Ὁ στραγγαλισμός πάλι, ὅταν δέν ἔχει φυσικό ἀλλά «ἠθικό» περιεχόμενο, βρίσκει παντοῦ, ἰδίως στά ἄκρα, τούς θεωρητικούς καί τούς ἀπολογητές του: Στραγγαλισμός γιά τό συμφέρον τοῦ λαοῦ, γιά τό συμφέρο

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τῆς κοινῆς σωτηρίας, γιά τό συμφέρον ἑνός κόμματος πού ἔχει μονοπωλήσει τήν ἱστορική ἐντολή, γιά τό συμφέρον τῆς προόδου, γιά τό συμφέρν τῆς εἰρήνης, γιά τό συμφέρον τοῦ πολέμου, γιά τό συμφέρον τοῦ συμφέροντος, ὅλες οἱ ἐκδοχές συναγωνίζονται πῶς ν' ἀθωώσουν τήν μείωση τοῦ ἀναπνεύσιμου ἀέρα· πολύ περισσότερο πού πάμπολλοι πρόθυμα τόν ἀπεμπολοῦν. Δέν εἶναι βέβαιο πῶς οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ξέρουν ἀκριβῶς σέ τί συνίσταται αὐτή ἡ περιβόητη ἐλευθερία, γιά νά τήν περιφρουρήσουν. Γι' ἄλλους τους ἔχει ἕνα καθαρά λυρικό, ρωμαντικό περιεχόμενο, γι' ἄλλους στενά πρακτικό κι' ἐπομένως ἐξοργυρώσιμο. Γιά πολλούς, τέλος, εἶναι τό δικαίωμα νά πουλᾶνε ἀνενόχλητοι τήν πραμάτιά τους, ν' ἀναπτύξουν ἀσύδοτοι τόν ἑαυτό τους πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις, νά καταλάβουν πρῶτοι κι' ἅπληστοι κάθε χῶρο ἀπεριφρούρητον. Μέσα σέ τόσες ἐκδοχές, πῶς νά πορευτεῖ χωρίς τρεκλίσματα μιά ἔννοια μέ περιεχόμενο καί μεταφυσικά ἀκόμα προβληματικό;

Ἄς ἀφήσουμε κατά μέρος τούς νομικούς προσδιορισμούς, εἶναι πολύ ξεκάθαροι γιά νά μποροῦν νά καλύψουν τόν ψυχολογικό χῶρο. Οὔτε ἄλλωστε πρόκειται νά δώσουμε ἐδῶ τόν ὁρισμό τῆς ἐλευθερίας. Γιά τίς καταχρήσεις της εἴπαμε θά μιλήσουμε: εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἐχθρός της. Ἄν πάρουμε γιά παράδειγμα τήν εὐρωπαϊκή ἱστορία τῶν τελευταίων ἑκατό χρόνων, θά ἰδοῦμε νά ἐκδηλώνονται ἐκεῖ ὅλες οἱ παρεκτροπές καί παραχαράξεις, οἱ διαστροφές καί οἱ νοθεῖες, πού ἔκαναν τήν ἔννοια τούτη μιάν ἀπό τίς πιό θολές, ὀλισθηρές κι' ἀμφίβολες πού ἔχει συλλάβει, ἐπεξεργαστεῖ ἡ πολυμήχανη ἀνθρώπινη φαντασία: Ἐλευθερία ρωμαντική, μεθυσμένη, ἀνεύθυνη, χωρίς σοβαρή ἐπίγνωση τῶν ὑποχρεώσεών της· ἐλευθερία ἀναρχική, μέ περισσότερο μηδενιστικό παρά δημιουργικό χαρακτῆρα· ἐλευθερία ὑπονομευμένη, ὕπουλη, πού ἀποβλέπει στήν ἔμμεση προώθηση μιᾶς φατρίας ἀποφασισμένης νά κατοστρέψει κάθε θεμέλιο κι' αἴσθημα ἐλευθερίας· ἐλευθερία «στρατευμένη», δηλαδή μέ χειροπέδες, ὅπως τοῦ φυλακισμένου πού κάνει μία ὥρα τήν ἡμέρα γύρους στήν τυφλή αὐλή τῆς φυλακῆς του. Ἐλευθερία νά φωνάζεις «ζήτω», ποτέ «κάτω». Κ.λ.π., κ.λ.π.

Ἡ κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας δέν στάθηκε μόνον μέσα στήν κρίσιμη τούτη ἑκατονταετία ἕνας ἀνόητος ἐχθρός τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἀπό τότε πού οἱ διάφοροι ὁλοκληρωτισμοί ὀργανώθηκαν σ' ἐπιστημονικά τελειοποιημένες μεθόδους ἡ κακή χρήση τῆς ἐλευθερίας ἔγινε κι' ἕνα ἀπό τά πιό ἀποτελεσματικά μέσα νά προλειάνεται τό ἔδαφος γιά τήν ἐπιβολή ἀσήκωτων δεσμῶν. Δύο ἐκδοχές ἔχουμε νά εἰκονογραφοῦν τήν περίπτωση τούτη. Ἡ μία εἶναι ἡ κόκκινη: Ἀπεργίες ἀπανωτές, ἀνεξάντλητες, ἀποδιοργανώνουν τόν κοινωνικό καί κρατικό μηχανισμό ὥς που νά τόν παραλύσουν· κοί τότε ἔρχεται στήν ἐξουσία ὡς σωτήρας τό κόμμα τῶν ἀπεργιῶν, πού θά καταργήσει ἐπί ποινῆ θανάτου τό δικαίωμα σέ κάθε ἀπεργία.... Ἡ ἄλλη ἐκδοχή εἶναι ἡ μαύρη: Καταχρήσεις τῆς ἐλευθερίας —συνδικολιστικῆς, πολιτικῆς, ψευτοπνευματικῆς— κάνουν τόν ἀμέτοχο σ' αὐτές κόσμο ν' ἀπουδήσει, νά πεῖ ὅτι ἀπό τέτοια ἐλευθερία προτιμότερη ἡ «πειθαρχία», νά εὐνοήσει τήν ἔλευση στήν ἐξουσία ἑνός σατράπη, πού θά ἔχει ἄλλωστε φροντίσει πρίν, ἐπιτήδεια, νά βάλει φωτιά στό Ράϊχσταγ. Δηλαδή νά ὑποβοηθήσει τήν ἀναρχία πού θά τόν κομίσει στά πύρινα φτερά της. Σκηνοθέτες μεγάλοι τόσο ὁ κόκκινος ὅσο κι' ὁ μαῦρος, ἔχουν συνεργαστεῖ γιά νά δώσουν στόν κόσμο μας κάτι τό ἀναυθεντικό, τό νόθο καί τό μορφαστικά γελοῖο.

Τήν ἱλαροτραγωδία τούτη τήν ἐπιτείνει ἡ ὕπαρξη — ἤ καλλίτερα ἡ προώθηση στό προσκήνιο, ἀπό ἕναν τρισάθλιο μηχανισμό, — τῶν ματαιόδοξων πού διαθέτει τό κάθε κοινωνικό σύνολο. Ὅλοι τους ἔχουν κατορθώσει, στήν ἀμέσως πρίν ἀπό τήν κρίσιμη περίοδο, νά καταλάβουν διάφορες ἐπίκαιρες θέσεις σέ πολιτικές ὀργανώσεις, στόν Τύπο, στά κοινοβούλια, σ' ἐκλογικούς συνδυασμούς. Μέ τίς φωνασκίες τους, μέ τά κούφια συνθήματά τους, μέ τήν ὑπερβολικά αὐτοδιαφημιζόμενη γιά νά εἶναι ἀξιόπιστη ἀρετή τους, μέ τίς ἰδεολογικές καπηλεῖες τους, μέ τήν κορδακιζόμενη ἐγωπάθειά τους, θολώνουν τό μυαλό τοῦ κοσμάκη, τόν ἀχρηστεύουν ἠθικά. Εἶναι ὁ διαγκωνισμός τοῦ πάμφωτου παλκοσένικου, πού μέ τήν παρδαλή βακχεία του εὐνοεῖ τό σκοτεινό ἔργο τῶν παρασκηνίων. Ἀναρωτιέται κονένας ἄν δέν θά ἔπρεπε ν' ἀναθεωρηθεῖ βασικά ἡ παιδεία κι' ἀντί νά ἐνθαρρύνει τήν φιλοπρωτία, νά ὑψώσει σέ ὑπόδειγμα τήν ταπεινοφροσύνη, τήν ἔλλειψη φιλοδοξίας, τήν ἀγάπη τῆς ἀφάνειας. Ἐραστές τῆς δόξας εἶναι οἱ φιλοπρόοδοι κύριοι πού μᾶς καλοῦν νά τούς σηκώνουμε στίς ράχες μας. Ὑποψήφιοι ἀνδριάντες, ἐξαφανίζονται ὡς διά μαγείας μόλις τά πράγματα στενέψουν, δραπετεύουν, ἕτοιμοι ἄλλωστε νά ξαναπροβάλουν στό προσκήνιο τήν μεθεπομένη, ὡς τιμητές.

Στήν βάση λοιπόν μιά ἀνθρώπινη ροπή πρός τήν κακή χρήση τῆς ἐλευθερίας. Στήν κορυφή, ἄτομα ὑπερτροφικά χωρίς ἀνάλογο ἐσωτερικό ἀντίκρυσμα, πού ὑποθάλπουν τήν κατάχρηση, ἀπό ἰδιοτέλεια. Ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο φαινόμενα, ἕνα πλῆθος ἀθῶο, πού πληρώνει σ' ὅλες τίς περιπτώσεις καί τήν ἀσυδοσία καί τήν κατάπνιξή της. Κινδυνεύει κανένας μέσα σέ τέτοια κατάσταση νά φανεῖ ἀπολογητής τῆς μετριοκρατίας, ἐνῶ δέν εἶναι παρά μηνυτής τῆς καπηλείας σ' ὅλες τίς μεταμφιέσεις της. Ἡ μεγαλύτερη πληγή τοῦ ἀνθρώπινου γένους θεωρεῖται ἡ κακία· ὄχι: εἶναι ἡ φτήνεια. Τό ἄν ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε κακός ἤ καλός ἐπιδέχεται συζήτηση· τό ὅτι γεννήθηκε μέ μιάν ἀσυγκράτητη μέσα του ροπή πρός τήν εὐτέλεια δέν ἐπιδέχεται, ἀλλοίμονο, συζήτηση. Μεταμφιέζει τήν εὐτέλειά του σέ φιλοδοξία, πολυπραγμοσύνη, προοδευτικότητα, ρητορεία, ἄμιλλα, κοσμοθεωρία, μεγαλοστομία, θαυματοποιΐα, ὑπεανθρωπισμό, ὄχι μόνο γιά νά τήν καλλωπίσει ἀλλά καί γιά νά τήν κάνει πιό ἀποτελεσματικήν.

Ποιά εἶναι τά ἄτομα τά προικισμένα μέ ἡγετικά προσόντα; Πολύ λιγότερα ἀπό ἐκεῖνα πού προβάλλει ἡ δημόσια ζωή ἤ τ' ἀμφίβολα «τέστς» τῶν σχολείων. Ἄτομο μέ ἡγετικά προσόντα δέν θά ἔπρεπε νά θεωροῦμε τόν ὅποιον λαοπλάνο πού συναγείρει τούς ἀμέτρητους ἀφελεῖς. Ἡ ζωή, στήν κρυφή σοφία της, εἶναι πολύ πιό λεπτή σέ διακρίσεις ἀπό τίς χοντροκομμένες ψυχολογικές μας μεθόδους. Ἡ ζωή, πλάϊ στόν κάλπη προτείνει τόν ὁραματιστή, πλάϊ στόν ἀρριβιστή τόν ἅγιο, πλάϊ στόν ἀπατεώνα τόν ἀσκητή, πλάϊ στόν κομπαστή τόν δίκαιο, πλάϊ στόν δημαγωγό τόν προφήτη. Ἄν εἴτανε νά μετράμε πάντα μέ τό πλῆθος τῶν ὀπαδῶν τόν ἄξιο ἡγέτη, πολύ ἐκπορνευμένη ἰδέα τῆς Δημοκρατίας θά εἴχαμε. Δημοκρατία θά πεῖ πρῶτα ἀναβαθμός παιδείας, ἐπίγνωση δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων, κι' ἔπειτα πλειοψηφία. Κακή χρήση τῆς ἐλευθερίας ἴσον Δημοκρατία τοῦ συρφετοῦ.

Θά ἤθελα νά δώσω ἐδῶ μιάν ἐκ προοιμίου ἀπάντηση στόν εὔκολο κι' ἐπικείμενο τιμητή:—Εἶναι αὐτή ἡ στιγμή, θά ρωτήσει, νά λέγονται τέτοια πράγματα;—Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν ἐπιβαλλόμενη στιγμή: Γιατί ἀλλοίμονο στούς λαούς πού δέν ὁμολογοῦν μελετώντας τίς ἁμαρτίες τους. Τότε θά πεῖ πώς δέν ἔχουν ἄλλην ἐλπίδα νά πορεύονται παρά γυρίζοντας καθώς, ἕναν καιρό, τ' ἄλογα μέ παρωπίδες γύρω - γύρω στό μαγκάνι.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ · MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 25 Ἰουλίου 1970

1-66

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Η ΝΕΑΝΙΚΗ φωνή στό τηλέφωνο, φωνή κοπελίτσας, ρώτησε γεμάτη καλή θέληση καί εἰλικρίνεια: «Ἐσεῖς, πῶς τήν ἀντιλαμβάνεσθε τήν ἐλευθερία;» Ἡ ἐπιφυλλίδα αὐτή-ἐδῶ, σήμερα, εἶναι μιά προσπάθεια νά σχεδιαστεῖ μιά ἀπάντηση — ἀναγκαία ἴσως συνέχεια κι' ἀπόδοση τοῦ ἄρθρου τῆς περασμένης Τετάρτης. Θά τήν διατυπώσω μακρυά ἀπό δογματισμούς καί γενικότητες, ἐπειδή ὅλ' αὐτά εἶναι εὔκολα· τόσο εὔκολα πού νά μποροῦν νά πάρουν θέση ὑπεκφυγῆς.

Ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια γύριζα ἀπό ἕνα κράτος τοῦ Παραπετάσματος (ὄχι τήν Σοβιετική Ἕνωση). Κάποιος φίλος μου, πρωταγωνιστής τοῦ ἑλληνικοῦ Θεάτρου, μ' αἰσθητή ἰδεολογική ἀπόκλιση πρός τ' ἀριστερά, μέ κάθησε μιά μέρα χάμου, νά μοῦ ζητήσει διψασμένος τίς ἐντυπώσεις μου γιά τόν καλλιτεχνικό τομέα πού τόν ἐνδιέφερε. Τοῦ τίς εἶπα μέ κάθε ἀντικειμενικότητα, μέσα στά μέτρα τοῦ προσιτοῦ σ' ἕναν ἐπισκέπτη τῶν δύο ἑβδομάδων. Ἄκουγε ὅλη τήν ὥρα πολύ ἱκανοποιημένος.

Ὕστερα ἀπό τό κεφάλαιο τῆς ἐρμηνείας καί τῶν προσωπικῶν ἐπιδόσεων — πού εἴτιαν λαμπρές — προσεγγίσαμε καί στό καθαρά ἐπαγγελματικό θέμα. Τοῦ εἶχα ἐξηγήσει πρίν τήν ἀρτιότητα διαφόρων θιάσων σ' ἔμψυχο ὑλικό, ὅταν σκέφτηκε νά μέ ρωτήσει: «— Καλά, κι' ἄν ὁ πρωταγωνιστής τοῦ ἄλφα θεάτρου δέν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπό ρόλους ἤ ἀπό τή διοίκηση; Φεύγει, βέβαια, καί πηγαίνει σ' ἄλλον θίασο, ἀφοῦ ἄλλωστε ὅλα τά θέατρα ἐκεῖ εἶναι κρατικά... — Ὄχι, δέν φεύγει, τοῦ εἶπα. Δέν μπορεῖ νά φύγει. Θά μείνει σ' αὐτό ὅπου τόν ἔχουν ἐντάξει, γιατί ἐκεῖ χρειάζεται». Τό μέτωπο τοῦ συνομιλητή μου ξαφνικά συγνέφιασε. «— Ἄ, αὐτό δέν εἶναι καλό», μουρμούρισε συλλογισμένος.

Κατάλαβα πολύ καλά τήν ἀντίδρασή του: Εἶναι ἡ φυσική σ' ἐμᾶς τούς δυτικούς, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν προσωπική τοῦ καθενός μας πολιτική τοποθέτηση. Ἡ ἀπαγόρευση ν' ἀλλάξεις θέση, ἐπαγγελματική σχέση, πλαίσιο, ἡ ἀδυναμία νά διαδηλώσεις ἔμπρακτα τήν δυσαρέσκειά σου, ἤ κι' ἐπιτέλους νά δοκιμάσεις σ' ἄλλον χῶρο τήν τύχη σου, χτυπάει μέσα μας ὡς κάτι τό ἀνελεύθερο. Μ' ὅλο πού τέτοια εἴταν καί ἡ δική μου ψυχολογία, προσπάθησα νά ἐξηγήσω στόν συνομιλητή μου τήν ἐκεῖ λογική: Ἄν ἕνας πρωταγωνιστής ἤ μιά πρωταγωνίστρια, γιά τόν ἄλφα ἤ βῆτα λόγο ἐγκαταλείψει ἕνα καλλιτεχνικό συγκρότημα καί πάει σ' ἄλλο, ναί μέν διαδηλώνει ἔτσι μιά προσωπική ἐλευθερία ἐκλογῆς, τραυματίζει ὅμως τό συγκρότημα, πού τόν — ἤ τήν — χρειάζεται. Τό συγκρότημα αὐτό, σέ χώρα μέ σοσιαλιστική δομή, ἔχει γιά προορισμό νά συμβάλλει στήν αἰσθητική διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ (θεωρητικά τουλάχιστον, γιατί, πρακτικά, συμβάλλει καί στήν ἰδεολογική κατήχησή του). Ἔχουμε τότε σύγκρουση δύο ἐκδοχῶν τῆς ἐλευθερίας: ἡ ἀτομική ἔρχεται σ' ἀντίθεση μέ τήν κοινωνική. Γιατί εἶναι δ ι κ α ί ω μ α τοῦ πολίτη — ἄρα συστατικό στοιχεῖο τῆς ἐλευθερίας του — νά περιμένει ἀπό τό κρατικό του θέατρο ἄρτια ἀπόδοση, αἰσθητική ἱκανοποίηση. Τό κράτος ὑποτίθεται πώς ἐκπροσωπεῖ αὐτόν τόν ἴδιον. Πῶς θά τό καταργήσει ὁ μέ ὑπερτροφικό ἴσως ἐγωϊσμό ἤ μέ ὑπερτίμηση τῆς ἀξίας του ἐφοδιασμένος πρωταγωνιστής;

— Ὄχι, δέν εἶναι καλό, δέν εἶναι καλό, ἐξακολούθησε νά μουρμουρίζει βαρυσυλλογισμένος ὁ φίλος μου καλλιτέχνης.

Εἴτανε μαθημένος νά προσχωρεῖ στό κρατικό μας θέατρο ὅποτε ἤθελε, ὅποτε ἤθελε νά φεύγει, εἴτε γιά ν' ἀκολουθήσει ἕναν ἐπιχειρηματία πλειοδότη, εἴτε γιά νά κάνει δική του «δουλειά», εἴτε γιατί τσακώθηκε μέ τήν διοίκηση ἤ κάποιον σκηνοθέτη, εἴτε γιά νά ἔχει ἀρκετές ἐλεύθερες ὧρες νά παίζει στόν κινηματογράφο, εἴτε γιά χίλιους-δυό ἄλλους λόγους πού ἐνσάρκωναν τό συμφέρον του. Τόν ἄκουγα κι' ἀναρωτιόμουν τί ἀπομένει μέσα του, ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, ὡς κατάλοιπο τῆς πολιτικῆς του ἰδεολογίας. Τίποτ' ἄλλο ἀπό ἕναν ρωμαντικό καπνό.

Τό παράδειγμα τοῦτο μᾶς βάζει σ' ἕναν καλό πρακτικό δρόμο ν' ἀναζητήσουμε τά ὅρια, τήν ταυτότητα τῆς ἐλευθερίας. Ἔχει ἀπό καιρό ἀναγνωρισθεῖ πώς εἶναι εὐκολώτερο νά τήν προσδιορίσει κανένας ἀποφατικά. «Ἀπουσία καταναγκασμοῦ». Νά μιά λέξη λεξικογραφική πρότταση πού συγκινεῖ σχεδόν μέ τό κατηγορηματικό της πλάτος. Στόν πρῶτο ὅμως κριτικό ἔλεγχο, ἀρχίζουν νά ξεπηδᾶνε μέσα μας σάν καλοΐσκιωτα μικρά δαιμόνια οἱ πρῶτες ἐπιφυλάξεις. Ἄς τίς ἰδοῦμε πρόχειρα, προχωρώντας πάντα μέ τήν πρακτική μέθοδο πού διαλέξαμε, μακρυά ἀπό κάθε μεταφυσική. Εἶναι πάθος μας ἡ ἐλευθερία, γι' αὐτό κι' ἔχουμε χρέος νά γνωρίσουμε καλά τό πρόσωπό της. Μόνον ὁ κάπηλος τῶν ἐννοιῶν μπορεῖ νά ἡδονίζεται μέσα στήν ὑποπτη ἀοριστία καί στή σύγχυση.

Ἀπό τίς τρεῖς ἐκδοχές τῆς ἐλευθερίας, τήν οἰκονομική, τήν πολιτική καί τήν πνευματική, ἡ ὠμότερη ὡς ἄρνηση εἶναι ἡ πρώτη. Ὅταν εἶμαι οἰκονομικά σκλάβος, ἐλάχιστα μέ παρηγορεῖ ἡ πολιτική μου ἐλευθερία καί πολυτέλεια περιττή μοῦ φαίνεται ἡ πνευματική. Αὐτό σέ διατύπωση ἀπόλυτη. Μόλις ὅμως ἀναζητήσω γύρω μου τά ὅρια καί τίς διαβαθμίσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας, βλέπω ἀπορημένος πῶς τό κοινωνικό σῶμα βασίζεται σ' ἕνα λεπτό σύστημα ἀμοιβαίων καταναγκασμῶν. Εἶναι ἄνισοι μεταξύ τους, σ' ἐπίμετρο ἄλλοι τους εἶναι ἄμεσοι, ἄλλοι ἔμμεσοι. Στή χαμηλότερη ὅμως βαθμίδα διαπιστώνουμε, ὅτι δίχως αὐτό τό πλέγμα, ἡ ἐργασία θά εἴταν ἀδιανόητη. Ὄχι τόσο γιατί ἕνα μεγάλο ποσοστό τοῦ ἀνθρώπινου γένους θεωρεῖ ἀγγαρεία τή δουλειά, (χωρίς αὐτό νά σημαίνει καί πώς θά μποροῦσε νά ζήσει σ' ὁλοκληρωτική ἀργία, μιάς καί ἡ ἐργασία εἶναι ἀνάγκη μας βιολογική), ὅσο γιατί λίγοι σχετικά ἄνθρωποι κάνουν τή δουλειά πού τούς ἀρέσει, ἐνῶ οἱ περισσότεροι κάνουν τή δουλειά πού δέν τούς ἀρέσει. Θά μποροῦσαν μήπως ὅλοι νά κάνουν τή δουλειά πού τούς ἀρέσει; Ζήτημα εἶναι. Γιατί, πολλοί, ἀγαπᾶνε δουλειές γιά τίς ὁποῖες δέν ἔχουν τήν παραμικρή ἱκανότητα. Ὅλοι θά ἤθελαν νά διευθύνουν καί κανένας νά διευθύνεται. Πολλοί θά ὀνειρεύονταν νά λάμπουν σέ κάποιο προσκήνιο. Ἔρχεται ὅμως ὁ ἀντικειμενικός, ὁ ἀπό τά πράγματα καταναγκασμός, κι' ἀποκαθιστᾶ τήν ἰσορροπία. Ἰσορροπία δυσαρεστημένων ἀνθρώπων, ἀλλά πού ἐξασφαλίζει τήν κοινωνική ἰσορροπία καί τήν κάνει νά λειτουργεῖ.

Ἡ ἁπλή τούτη λογική δέν δείχνει πώς ἡ οἰκονομική ἐλευθερία εἶναι ἀπραγματοποίητη· δείχνει μόνον πώς ἔχει τούς νόμους της καί τά ὅριά της. Δείχνει καί κάτι ἄλλο ἀκόμα: Πώς μόνον ἀπό τή στιγμή ὅπου θά κατορθώσω ν' ἀνακαλύψω τό σύστημα τῶν νόμων τῆς ζωῆς θά μπορῶ ν' ἀρχίσω νά μιλάω θετικά καί γιά ἐλευθερία. Ἡ ἔννοια αὐτή «περιγράφεται», ὑπόκειται δηλαδή σέ κάποιο σχῆμα, διαφορετικά ἀπομένει ἄμορφη, ἀνεύθυνη, καί τότε ἀντί νά καθηλωθεῖ, ἐξανεμίζεται. Εἶναι ὁ κίνδυνος κάθε ρητορείας ἁπλοϊκῆς ἤ ὑποπτης (τ' ἄκρα κι' ἐδῶ συναντιόνται) γύρω ἀπό τήν ἐλευθερία. Κανένα κοινωνικό σύστημα δέν τήν περιόρισε ὅσο ὁ ἐφαρμοσμένος σοσιαλισμός. Αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Τό ἀποδοκιμάζουμε μ' ἀγανάκτηση ὡς μιάν ἠθική διάψευση, ἀλλά ὄχι γιά νά προδώσουμε τήν πίστη μας ἀπό ἄλλον δρόμο.

Ἐδῶ καί λίγον καιρό, μέ ἄλλη ἀφορμή, εἶχα ἐπικαλεστεῖ τόν Κάρλ Γιάσπερς. Θ' ἀνακαλέσω τόν ἴσκιο του καί τώρα, γιατί ὁ Γιάσπερς εἶναι ὁ στοχαστής πού βγῆκε ἀνέπαφος μέσα ἀπό τό καμίνι τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Τά λόγια του ἀξίζουν συχνά χρυσάφι. Ἀκοῦστε τον: «Τό τρομερό εἶναι πώς μέσα στήν ἴδια τήν ἐλευθερία ὑπάρχει ἕνας συντελεστής αὐτοκαταστροφῆς. Ὁ πολιτικά ἐλεύθερος κόσμος εἶναι χαμένος ἄν μεγάλοι πολιτικοί δέν ἐμφανίζονται σέ κάθε γενιά(...). Μπορεῖ κανένας νά ἐφαρμόσει στήν περίπτωσή τους αὐτό πού λέγανε γιά τόν Περικλῆ: ἀπό τή στιγμή πού ἀνέλαβε νά κυβερνήσει τήν Ἀθήνα, δέν τόν ξαναείδανε πιά νά γελάει.

»Διαφορετικά εἶναι τά πράγματα μέ τούς πολιτευόμενους(...). Ἀπαλλαγμένοι ἀπό δισταγμούς, ἐνεργοῦν ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας ἐναντίον τῶν συνθηκῶν πού διασφαλίζουν τήν ἐλευθερία. Σάν ἐκτεθοῦν, τραβᾶνε τήν οὐρά τους μέ ψευτιές ἤ μ' εὐφυολογήματα. Μέ τή συμπεριφορά τους ἐξυβρίζουν τό κοινοβούλιο· τό δεύτερο τοῦτο, μ' ὅλο πού ἔχει τόν ἴδιο μ' ἐκείνους χαρακτῆρα, δέν τό καταλαβαίνει καί δέν τοῦ περνάει ἀπό τό νοῦ νά πετάξει στό δρόμο πρόσωπα σάν κι' αὐτούς, πού ἀποτελοῦν βλασφημία γιά τό πνεῦμα τῆς πολιτικῆς. Μέ φράσεις αἰσθηματολογικές, παίζουν τήν κωμωδία τῆς σοβαρότητας. Εἶναι οἱ νεκροθάφτες τῆς ἐλευθερίας».

Κι' αὐτό-ἐδῶ, ὡς προσωρινή κατακλεῖδα: «Δέν χωρεῖ ἀμφιβολία πώς μέσα στήν ἐλευθερία ὁ κίνδυνος καταστροφῆς εἶναι μεγάλος καί ἡ ὁλική καταστροφή μπορεῖ νά συντελεστεῖ. Δίχως ὅμως ἐλευθερία ἡ καταστροφή εἶναι βέβαιη».

Σύστημα λοιπόν ἀμοιβαίων καταναγκασμῶν, μιά ἰσορροπία λεπτότατη, ὑπό συνεχῆ ἀναθεώρηση, προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου ἰσόβια νά βρεῖ τή χρυσῆ τομή.— Ὡς ἐδῶ, ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζεται ὡς ἄθλημα, κάποτε τυλιγμένο σ' αἴγλη, ἄλλοτε ὅμως, συχνότερα, ἀφανέρωτο, θυσιασμένο, δραματικό. Ὁ Γιάσπερς μᾶς βόηθησε νά περάσουμε ἀπό τήν ὠμότερη ἔκφραση τοῦ καταναγκασμοῦ, τήν οἰκονομική, στήν ἀμέσως ἀνώτερη, τήν πολιτική. Ἔχει λοιπόν τό δικαίωμα νά τοῦ δώσουμε κι' ἄλλη μιά φορά τό λόγο:

«Ἄν ἀποκρούσει κανένας τήν πολιτική ἐλευθερία, δέν ἀπομένει πιά παρά ἡ ἀπολυταρχία, ὁ ἐξουσιασμός τῆς πλειοψηφίας ἀπό μιά μειοψηφία ἐν ὀνόματι μιᾶς αὐθεντίας τήν ὁποία ὅλοι ἔχουν χρέος ν' ἀναγνωρίζουν. Ἀλλά στήν ἀπολυταρχία αὐτήν, ἀντιπροβάλλεται μιά ἀρχή ἀδιαφιλονίκητη: ἄνθρωποι πάντοτε εἶναι αὐτοί πού προστάζουν ἄλλους ἀνθρώπους(...) δέν εἶναι ὁ Θεός μήτε ἡ Ἀλήθεια καθεαυτή».

Περνάμε ἔτσι σ' ἐπίπεδο ἄλλο, ὑψηλότερο ἀπό τό πολιτικό. Καί σ' ἄλλη ἐπιφυλλίδα...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 29 Ἰουλίου 1970

1-67

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΛΙΚΝΟ ΄Η ΤΑΦΟΣ;

Του ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΑΣ ΜΗΝ ΑΝΗΣΥΧΗΣΕΙ ὁ ἀναγνώστης πού ἔτυχε νά ἔχει διαβάσει τίς δύο προηγούμενες ἐπιφυλλίδες: μέ τό ἐρώτημα πού ἀντιμετωπίσαμε δέν θά μποῦμε στόν ἀσύλληπτο χῶρο τῆς μεταφυσικῆς ἐλευθερίας. Ἄλλωστε ὁ καθένας θά ἔχει προσέξει, ὅτι ποτέ δέν παραθέτουμε τυπικές ἐκθέσεις καί περιλήψεις θεμάτων στήν κλασική τους διατύπωση. Προσωπικές μας ἀπόψεις προβάλλουμε, μέ ὅλη τήν σχετικότητα — τήν ἀπόλυτη — πού τό ξέρουμε πῶς ἔχουν. Ἐγκαταλείψαμε, ἁπλῶς, τίς συγκεκριμένες θέσεις τῆς οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καί πνευματικῆς (μαζί καί τῆς συνειδησιακῆς) ἐλευθερίας, γιά ν' ἀπογειωθοῦμε σέ μιά θεώρησή της πιό ἀνεξάρτητη. Δηλαδή σ' ἕναν ἔλεγχο τῶν δυνατοτήτων της πιό αὐστηρόν.

Μόλις ἐπιχειρήσω νά πιάσω τό ζήτημα στήν πηγή του, βλέπω τόν κατήφορο ν' ἀνοίγεται μπροστά στά πόδια μου: Ἐλευθερία ἴσον βούληση, ἴσον ἐρώτημα: αὐτεξούσιο ἤ αἰτιοκρατία; Ἡ πρόχειρη ἐμπειρία πείθει γιά τό αὐτεξούσιο (ἐγώ θέλω, ἐγώ διαλέγω, ἐγώ ἀποφασίζω), ἡ κάπως βαθύτερη γιά τήν αἰτιοκρατία: Μέσα σέ ποιές συνθῆκες θέλω, ἐκφράζομαι, ποιός τίς διάλεξε αὐτές τίς συνθῆκες, ὡς ποῦ φτάνουν; Ἀμέσως ὕστερα, τό ἑπόμενο βῆμα, μέ πηγαίνει στό ποιός εἶμαι ἐγώ. Ἕνα πλέγμα ἀπό ὅρους προσδιοριστικούς: χαρακτήρας, ἱστορία του, εἰδικοί τοπικοί καί χρονικοί ὅροι, διάθεση τῆς στιγμῆς ὑπαγορευμένη ἀπό φυσιολογικά αἴτια, ἀπώτερα: καταβολές οἰκογενειακές, κληρονομικές· μέσα σ' αὐτό τό πλέγμα, βλέπω τό ἐγώ μου νά διαλύεται. Ὄχι μόνο τό «λογοτεχνικό» ἐγώ — πού λένε κάποτε οἱ φιλόσοφοι — δηλαδή τό συγκεκριμένο πρόσωπο ὡς ψυχολογική ἑνότητα, ἀλλά καί τό καθολικό, ἡ «ἀνθρώπινη φύση». Ποιός εἶμαι; Μυστή-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΛΙΚΝΟ ΄Η ΤΑΦΟΣ;

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ριο βαθύ: τόσο πιό βαθύ ὅσο μᾶς φαίνεται ἀνύπαρκτο, ἀφοῦ ὁ καθένας μας ξέρει, ὑποτίθεται, ποιός εἶναι. Εἶμαι ἡ σύνθεση τῶν στοιχείων πού καταγράφονται στήν ἀστυνομική μου ταυτότητα; Εἶμαι αὐτά, σύν τό ἀπόθεμα τοῦ μνημονικοῦ μου; Πολύ σχετικά πράγματα ὅλ' αὐτά, χωρίς οὐσιαστικό εἰρμό κι' ὁλοκληρία. Μέσα μου ἐνεργοῦν δυνάμεις ἄγνωστες, ἀνεξέλεγκτες ἀπό μένα. Καί εἶμαι τό γινόμενο τῶν ἀσύλληπτων αὐτῶν παραγόντων, μέ ἀκατανόητον, σ' ἐπίμετρο, προορισμό, νόημα γιατί ὑπάρχω. Γιά ν' ἀναπαράγω; Εἶμαι ἐξάρτημα μηχανισμοῦ;

Βλέπω ἀμέσως, ἀπό τήν πρόχειρη τούτη ἔρευνα, ὅτι γιά νά προσδιορίσω τήν ἐλευθερία μου, πρέπει νά σταθῶ ἐντεῦθεν. Νά τήν προσδιορίσω γιατί; Γιατί εἶναι αἴτημά μου βαθύ, **βαθύτερο κι' ἀπό τό νά διακριβώσω τήν ταυτότητά μου.** Πότε ξύπνησε μέσα στόν ἱστορικό χρόνο αὐτό τό αἴτημα; Μποροῦμε νά καθορίσουμε τήν χρονολογία ἀπό τότε πού ἔχουμε σαφῶς μαρτυρημένα της στοιχεῖα, χωρίς αὐτό νά σημαίνει κι' ὅτι δέν εἶχε ἀναδευτεῖ, θολά ἔστω, πιό πρίν, σέ καιρούς ἀμνημόνευτους. Ξύπνησε στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό χῶρο· σ' ἐκείνους τούς καιρούς διατυπώθηκε γιά πρώτη φορά ὡς αἴσθημα κατηγορηματικό κι' ὡς ἀξίωση. Ἀπό τότε, ἔχει πατρότητα. Στόν 18ο αἰῶνα (1789) πῆρε ἔκφραση σύγχρονη ἀλλά τοξική, ἔγινε «ἀστική» ἐλευθερία. Ὅταν ὅμως ἐμεῖς μιλᾶμε γιά ἐλευθερία, ἐννοοῦμε τήν ἄλλην, τήν **ἑλληνική** ἐλευθερία — χωρίς τό ἐπίθετο νά παίρνει χρῶμα ἐθνικιστικό. Εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ **ἀνθρώπου**, ὅπως πρωτοξύπνησε. Καί δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τυχαῖο τό ποῦ καί πότε πρωτοξύπνησε: Αὐτό ἔγινε τή στιγμή καί στόν τόπο ὅπου ἀρτιώθηκε γιά πρώτη φορά ἡ ἔννοια ἄνθρωπος πέρα ἀπό τή βιολογική της σημασία. Ἀπό τότε κ' ὕστερα τό αἴτημα αὐτό ἀναγνωρίζεται συστατικό τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους: Εἶσαι ἄνθρωπος κατά τό μέτρο ὅπου ἀξιώνεις τήν ἐλευθερία σου, ὅπου ἀγωνίζεσαι νά τήν προσδιορίσεις μέσα στό σύστημα τῶν ἐξωτερικῶν κι' ἐσωτερικῶν καταναγκασμῶν. Βλέπουμε ἐδῶ πῶς ὁ ἄνθρωπος, κι' ὅταν ἀκόμα δέν τό συνειδητοποιεῖ, εἶναι ὄν προβληματισμένο.

Προβληματισμός ὅμως δέν θά πεῖ παραδοχή, ἐγκαρτέρηση, παραίτηση, ἐγκατάλειψη στή «μοῖρα». Θά πεῖ ἐπιταγή νά γεμίζεις τή ζωή σου μέ τόν ἀγῶνα γιά λύση προβλημάτων πού συνάντησες ἐπειδή ἤρθες στή ζωή. Γεννήθηκες σέ στῖβο. Ὅταν ἀποδεχτεῖς παθητικά αὐτό πού ἐμφανίζεται ὡς γενικός κι' ἀπροσδιόριστος καταναγκασμός, τήν «ἀνθρώπινη μοῖρα», πρέπει νά καταγγελθεῖς γιά **κακή πίστη**. Πίσω ἀπό τή συμμόρφωσή σου κρύβεται ὄχι μιά ἐπίγνωση ἀδυναμίας, ἀλλά μιά συναλλαγή, αἰσχρός συμβιβασμός: Λές πῶς ἐγκαρτερεῖς γιατί αὐτό σέ βολεύει, ἐπειδή εἶναι σύμφωνο μέ τό στενό συμφέρον σου, ἐπειδή σέ βοηθάει νά λιποτακτήσεις ἀπό τό ἀνθρώπινό σου χρέος, δηλαδή ἀπό ὅ,τι σέ συνδέει μέ τήν κοινότητα. Ἡ ἀλληλεγγύη δέν εἶναι ἀντικείμενο ἐπιλογῆς· εἶναι νομικό χρέος. Βλέπουμε ἐδῶ, ὅτι αὐτός πού ἐμφανίζεται κάποτε ὡς «νομοταγής», δέν εἶναι, στήν πραγματικότητα, παρά ἕνας ἐκτός νόμου, ἕνας λιποτάχτης. Δίχως ἄγραφους νόμους ἡ ζωή δέν γίνεται νοητή — ὄχι γιατί ὁ ἄγραφος νόμος εἶναι «ἠθικός» νόμος, ἀλλά γιατί εἶναι **φυσικός** νόμος. Ὁ φυσικός τοῦ ἀνθρώπου νόμος. Τήν ἐντολή νά θάψει τόν νεκρό τοῦ Πολυνείκη ἡ Ἀντιγόνη τήν διαβάζει μέσα στά σπλάχνα της.

Ἔτσι, λέγοντας «ἐλευθερία», βλέπουμε πῶς ἐννοοῦμε συχνότατα τό δικαίωμά μας ὄχι νά κάνουμε παραλογισμούς ἤ κουτουράδες, ἀλλά νά διαλέγουμε μόνοι μας τά δεσμά μας. Ἐλευθερία τῆς κοπέλλας νά διαλέξει τόν φίλο της ἤ τόν σύζυγό της σημαίνει εὐχέρεια νά προκρίνει ἡ ἴδια μέ ποιόν θά συνδεθεῖ, κι' ὄχι νά τό ἀποφασίσει ὁ πατέρας της ἤ κάποιος ἄλλος. Δέν ὑπάρχει ἐλευθερία ἀπόλυτη στόν κόσμο τοῦτον· ὑπάρχει μόνον, στήν καλύτερη περίσταση, εὐχέρεια ἐκλογῆς. Ζοῦμε πάντοτε «ἐν καταστάσει», περνᾶμε ἀπό κατάσταση σέ κατάσταση, συστοιχία καταστάσεων ἀποτελεῖ τή ζωή μας· καί κατάταση θά πεῖ σχέση μέ ἀντικειμενικούς ὅρους, πού ὀργανώνονται σέ σύστημα, μορφή, ἀποκτοῦν νόημα ἀπό τήν ἐσωτερική μου στάση. Ἡ ἐλευθερία μου ὁδεύει ἀνάμεσα σέ καταστάσεις. Δέν εἶναι Συμπληγάδες· εἶναι τό πλαίσιο πού θά τῆς δώσει τό διάγραμμά της, γιατί ἔξω ἀπ' αὐτό, ὡς κάτι ἄμορφο, ἡ ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ: τό ἀφηρημένο, στήν περίπτωση τούτη, φτάνει στή διάλυση.

Γιά νά μή χάνουμε, κατά τήν πρόβασή μας, τήν ἐπαφή μέ τό συγκεκριμένο, θά χρειαστεῖ ν' ἀνατρέξουμε γι' ἄλλη μιά φορά στήν πατρότητα τῆς ἔννοιας πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Νά ζητήσω συγγνώμη, πού θ' ἀναφέρω γιά πολλοστή φορά τόν Γιάσπερς; «Ἀλλά ἡ πολιτική ἐλευθερία — γράφει — δέν βγῆκε ἀπό τό μηδέν. Τῆς προηγήθηκε μιά ζωντανή ἀπολιτική ἐλευθερία. Κάθε ἄλλο παρά κενή, μιά θέληση ἐλευθερίας συνταιριασμένη μέ δεσμά διατηροῦσε ὅ,τι τό οὐσιῶδες ἔχει ἡ κοινωνική παράδοση. Ἀπό ποῦ ἐρχόταν αὐτή ἡ ἐλευθερία ἡ ἀκόμα δίχως αὐτεπίγνωση; Μυστήριο ἀκατανόητο. Νά μιλήσουμε ἐδῶ γιά προτερήματα φυλετικά ἤ ἐθνικά δέν εἶναι ἐξήγηση, κι' αὐτό ἐξ ἄλλου ἀφαιρεῖ ἀπό τήν ἐλευθερία ὅλο της τό μεγαλεῖο. Ἔτσι, ἀπό τήν ἐλευθερία τοῦ ἑλληνικοῦ «ἄστεως» προηγήθηκε ἡ ἑλληνική θέληση γιά ἐλευθερία, πού ξεκινοῦσε ἀπό τόν Ὅμηρο καί τούς Ἴωνες. Πρώτη της κορυφή στάθηκε ὁ μοναδικός ἐκεῖνος ἄνθρωπος, πού εἶναι ὁ Σόλων, κι' ἐπιστέγασμά της ὁ πόλεμος κατά τῶν Περσῶν, μέ τίς συνέπειές του».

Στόν νεώτερο κόσμο μας, κατά τό παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων, συνδυάζουμε τήν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας μέ τό δημοκρατικό πολίτευμα. Αὐτό δέν σημαίνει πώς ἡ συσχέτιση δέν χρειάζεται προσοχή κι' ἐπαγρύπνηση. Εἶναι ἔννοια ριψοκίνδυνη ὁ «δημοκράτης». Δέν λέγεται ἔτσι αὐτός πού θέλει νά «κρατεῖ» ὁ δῆμος, ἀλλά ἐκεῖνος πού θέλει τούς ἀνθρώπους νά ἔχουν ἐπίγνωση τῆς ἐλευθερίας τους, νά τήν διαιώνουν, νά τήν ἀξιώνουν καί νά τήν προασπίζουν. Ὁ δῆμος μπορεῖ κάλλιστα νά εἶναι ὄχλος, συρφετός. Ὁ δημαγωγός δέν εἶναι δημοκράτης, γιατί θέλει τόν δῆμο ὑποχείριόν του, ἄρα ἀποβλακωμένον, ἑτεροκίνητον. Ἀλλά ἔτσι ἀκριβῶς τόν θέλει κι' ὁ σατράπης! Αὐτό θά πεῖ πώς ὁ δημαγωγός δέν εἶναι παρά ἕνας σατράπης ὑποκριτής, ἐφοδιασμένος μέ κάποια προσόντα δημεγέρτη, πού λείπουν ἀπό τόν σατράπη. Γι' αὐτό καί συμβαίνει συχνά νά εἶναι ὁ σατράπης νευρωτικός: ἐπειδή ἔχει ἐπίγνωση πώς τοῦ λείπουν τά ἐφόδια νά προσεταιρίζεται ἀντί νά ἐξαναγκάζει. Σέ τελευταία ἀνάλυση, τά στρατόπεδα ὁλοκληρωτισμός καί δημοκρατία εἶναι, στήν ἐσωτερική τους σύσταση, περισσότερο ἀπό ὅσο τό νομίζουμε συγκεχυμένα. Ἄν δέν ὑπάρχουν σατράπες μέ φιλοδοξία δημοκρατική (παρά μόνον ὅταν κοροϊδεύουν τόν ἑαυτό τους), ὑπάρχουν ὅμως, δημοκρατικοί μέ σατραπική ἰδιοσυγκρασία. Τούς βλέπετε νά προσχωροῦν στήν ἄκρα ἀριστερά, πού ἀνοίγει πλατειά, ὡς καί κοσμοθεωρητική, πίστωση στίς τέτοιες ἰδιοσυγκρασίες. Ἡ νά μεταπηδᾶνε ἀπό τήν δημοκρατία στήν ἀπολυταρχία.

Ἀπό καιρό, τώρα, ἀπό τίς ἀρχές κιόλας τοῦ αἰώνα μας, ξέρουμε πῶς αὐτές οἱ λέξεις «ἐλευθερία» «δημοκρατία», δέν εἶναι μαγικές — κι' ἄς χρησιμοποιοῦνται γιά νά μαγεύουν. Ὑψωμένες σέ συνθήματα κάνουν νά συρρέει γύρω τους ἕνα πλῆθος θολό, πού θά ἔπρεπε ν' ἀλληλοϋποβλέπεται περισσότερο ἀπό ὅσο τό συνηθίζει. Ὁ αἰώνας τοῦτος κινδυνεύει ν' ἀδειάσει ἔννοιες τέτοιες ἀπό κάθε περιεχόμενο, χωρίς καί νά ἔχει νά τίς ἀντικαταστήσει μ' ἄλλες. Δέν πρόκειται ὅμως, γιά ἁπλῆ ἀφροσύνη, ἀσωτεία. Πρόκειται γιά μηχανορραφία προσεχτικά ὀργανωμένην, ὥστε νά μείνει ἐλεύθερος ὁ χῶρος στόν τεχνολογικά κιόλας ἐξοπλισμένον ὁλοκληρωτισμό. Μή μᾶς διαφεύγει πώς ὁ ὡροδείχτης τοῦ κόσμου βρίσκεται στήν ὥρα τῶν ἰμπεριαλισμῶν. Ὑπερατλαντικός, σοβιετικός, ἀσιατικός, ἀντιμετριώνται μέ τό βλέμμα, ἐνῶ σύγκαιρα προωθοῦν μέ κλεφτές κινήσεις τά πιόνια τους. Ἡ Εὐρώπη ἀπουσιάζει οὐσιαστικά ἀπό τήν ἀναμέτρηση, γιατί μετά τόν αὐτοκτόνο πόλεμό της, ὑποβιβάστηκε σ' «ἀγορά», δηλαδή λεία. Αὐτή, ἡ ἀποικιοκρατοῦσα ἄλλοτε, πάει νά γίνει, μέ τή σειρά της, ἀποικία.

Μερικοί πιστεύουμε πώς, παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ Εὐρώπη ἔχει κάποιες ἀξίες νά διαφυλάξει, ἄν ὄχι γιά τόν ἑαυτό της τοὐλάχιστον γιά τούς ὁποιουσδήποτε ἐπερχόμενους. Εἶναι ἀκόμα καιρός; Δέν μποροῦμε νά ξέρουμε κἄν ἄν δέν τό ἔχει χάσει πιά τό λεωφορεῖο ἡ Εὐρώπη. Ὁ χρόνος ἐδῶ δέν παίζει ρόλο· τόν ρόλο τόν παίζει ἡ προετοιμασία, ἡ πολιτική δομή: Ἀναχρονιστική, τήν βλέπουμε ν' ἀλλοτριώνει ἕνα πρός ἕνα τά ὀχυρά της. Κιόλας ἔχει παραδώσει τά περισσότερα κλειδιά τῆς οἰκονομίας της. Ἡ μόνη ἐλπίδα εἶναι πώς, ἄν ξεπουλιέται, ὅμως ἔχει προλάβει νά μπολιάσει: Οἱ ξεσηκωμένες νεολαίες τοῦ κόσμου, στήν Ἀμερική, στήν Ρωσία οἱ ἰντελιγκέντσιες πού ἀναταράζονται εἶναι πνευματικά τέκνα τῆς Εὐρώπης. Μήπως μιά ἤπειρος πού ἔχει ἀκόμα μέσα της τή δύναμη νά βάζει φωτιά στίς συνειδήσεις, δέν εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη ὅσο τό πιστεύουν, ὅσο τό ἀφήνει ἡ ἴδια νά ὑποτεθεῖ;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 1 Αὐγούστου 1970

1-68

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΟΝΟΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΠΑΝΩ στό τραπέζι μου περιμένει μιά στίβα ἐπιστολές ἀπό καλούς ἀναγνῶστες αὐτῆς τῆς στήλης. Ἡ δέσμευση τοῦ ὑπογραφόμενου ἀπέναντί τους εἶναι διπλή: Πρῶτα γιατί τίς ἔχει προκαλέσει ὡς ἕνα σημεῖο μέ τή δήλωσή του πώς ἐκτιμᾶ τόν διάλογο κι' ὅτι δέν θεωρεῖ τό δημοσία ἐκφράζεσθαι ἀποκλειστικό προνόμιο κανενός, ἄρα καί δικό του. Δεύτερο γιατί τά θέματα πού θίγονται ἀπό τίς ἐπιστολές πού λέω ἔχουν χαρακτήρα γενικώτερον. Ἀλλά καί εἶναι τώρα ἡ στιγμή νά ἐξηγήσω ὅτι, ὅση κι' ἄν ἔχω καλή θέληση, ἀντικειμενικά δέν γίνεται νά διοχετεύονται ὅλες οἱ γνῶμες τῶν ἐπιστολογράφων, ἔστω κι' ἀποσπασματικά, στή στήλη τούτη. Θά ἔχανε τόν χαρακτῆρα της, θά γινόταν στήλη ἀλληλογραφίας· καί ἡ ἀλληλογραφία, ὅταν ξεπεράσει κάποια ὅρια, ὅσο κι' ἄν εἶναι τά θέματά της γενικά, καταντᾶ ἰδιωτική. Μιά λύση λοιπόν ὑπάρχει: τῆς ἐπιλογῆς. Δέν γίνεται πάντοτε μέ κριτήριο ἀξιολογικό, δέν ὑποδηλώνει ἐπιβράβευση τῶν καλλίτερων κειμένων· σημαίνει μόνον ὅτι ἡ συζήτηση περιορίζεται στίς περιπτώσεις πού ἐπιδέχονται συζήτηση. Μιά ἐπιστολή μπορεῖ, ἀπεναντίας, νά εἶναι ἄριστη ἐπειδή συμπεραίνει, κλείνει ἕνα θέμα. Στήν περίπτωση τούτη, τήν μνημονεύω, μόνον ἄν προσθέτει κάτι οὐσιαστικό στά ὅσα ἔχουν κιόλας εἰπωθεῖ.

Τά λίγα τοῦτα εἰσαγωγικά μᾶς μπάζουν ἀπ' εὐθείας κι' ἀβίαστα, σχεδόν ἀναγκαστικά, σ' ἕνα θέμα ἀρκετά ἐπίκαιρο: τόν διάλογο. Δέν εἶναι τόσο ἁπλό ὅσο τό ὑποβάλλει ἀβασάνιστα ἡ λέξη. Ὅλοι σήμερα μιλᾶνε γιά διάλογο, στήν κυριολεξία του καί μεταφορικά· στό ἰδιωτικό καί στό δημόσιο ἐπίπεδο κανένας δέν βρίσκεται πού νά μή τόν διεκδικεῖ καί

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΜΟΝΟΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

νά μήν ἐξαίρει τίς ἀρετές του. Φτάνει ἔτσι ν' ἀναρωτιέται ὁ γεμάτος καλή θέληση ἀφελής, πῶς διάβολο γίνεται σέ μιάν ἐποχή τόσο παθιασμένην γιά διάλογο, νά συνεννοοῦνται τόσο λίγο οἱ ἄνθρωποι μεταξύ τους. Εἶναι σά νά ξεχνᾶμε τήν πασίδηλη ἀνθρώπινη διπροσωπία: "Οποιος διατυμπανίζει τήν προθυμία του γιά διάλογο, δέν θά πεῖ καί πώς τόν ἐπιθυμεῖ· μεταμφιέζει ἔτσι τήν ἐγωλατρική του προσήλωση στόν μονόλογο. Προτείνω τόν διάλογο μπορεῖ νά σημαίνει: γυρεύω, μέ πρόσχημα τήν συνδιάλεξη, ἀκροατές· ἔχω πεποίθηση στήν ρητορική μου δεινότητα ἤ στήν δικολαβική μου εὐλιξία καί δέν μοῦ κακοφαίνεται νά ἐξασφαλίσω μιάν εὔκολη νίκη· σ' ἀποκαλῶ συνομιλητή μου ἀλλά σέ κρατάω κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τῆς ἐξουσίας μου: ἄν σοῦ βαστάει, πές ὅ,τι πιστεύεις! Ἡ τελευταία τούτη ποικιλία εἶναι ἡ πασίγνωστη στό διεθνές ἐπίπεδο «συνεννόηση» ὅπου ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο συνομιλητές ἐκφράζεται «ἀπό θέσεως ἰσχύος», ὅπως λένε. Ἰσάριθμες ἐκδοχές τοῦ φαινομένου κακή πίστη. Ὁ σύγχρονος κόσμος δέν κατορθώνει νά συνεννοηθεῖ γιατί κάνει κατάχρηση αὐτῆς τῆς τακτικῆς. Εἶναι ἕνας κακόπιστος κόσμος.

"Οχι πώς οἱ παλαιότεροι εἴταν καλλίτεροι. Εἴτον ὅμως εἰλικρινέστεροι στήν βαναυσότητά τους. Δέν περίμενε καινένας διάλογο μέ μιάν ἐλέω Θεοῦ μοναρχία, ἤ μέ μιάν αὐθεντία ἀπό τίς παθητικά ἀνεγνωρισμένες κι' ἀμετακίνητες: ἐπίσημη πνευματική ἡγεσία (πανεπιστημιακές ἀρχές), κατά τόπους ἐκκλησίες, ἡγετική τάξη πατριαρχικοῦ τύπου, κλπ. Τό δόγμα, τότε, εἴταν ἁπλό: προσκύνα, μή βγάζεις ἅχνα, πίστευε καί μή ἐρεύνα. Μέ τήν εἴσοδό μας ὅμως στόν αἰῶνα τῶν ἐξεγέρσεων, ἔχασαν τήν μνημειακή τους πτύχωση ἀλουργίδες, ἄμφια καί τήβενοι. Προηγήθηκε ὁ ἔλεγχος, ἔπειτα σήκωσε κεφάλι ἡ ἀμφισβήτηση. Μποροῦμε πρόχειρα νά ἐπισημάνουμε σταθμούς τῆς προϊστορίας της: ἡ Μεταρρύθμιση, ὁ Βολταῖρος, ὁ Νίτσε. "Οταν θά μποῦμε στόν αἰῶνα μας, τό ριζοσπαστικό πνεῦμα θά ἔχει γίνει κάτι περισσότερο ἀπό κλίση: συρμός. Μαχαίρι δίκοπο: κλονίζει τίς αὐθεντίες ἀλλά καί φτηναίνει τήν διαμάχη. Τό χειρότερο εἶναι πώς διευκόλυνε τόν ἀμυνόμενο νά θολώσει τά νερά. Γιά νά παραπλανήσει τόν ἐπιτιθέμενο, καιμώθηκε πώς υἱοθετεῖ τήν μέθοδό του: ἀποδέχεται τόν «διάλογο». Ἀπό τότε εἶναι πού ἄρχισε ἡ ἀπάτη.

Διάλογος δέν ὑπάρχει (γιά νά ποῦμε τ' αὐτονόητα) παρά μόνον ἀνάμεσα σέ ἴσων δικαιωμάτων συνομιλητές. "Οταν ὁ ἕνας κρατάει στό χέρι του τόν κεραυνό κι' ὁ ἄλλος βρίσκεται ὅπλιος, ἐλάχιστος σάν ὑπόδικος μπροστά στό δάθρο τῆς ἐξουσίας, ὁ διάλογος, κι' ἄν προτείνεται, εἶναι φενάκη. Ὁ ἐξουσιαστής, στήν χειρότερη περίπτωση, ξεγελάει τόν ἑαυτό του ἄν νομίζει πώς θ' ἀκούσει τήν ἀλήθεια. Ἡ θέση του ἄλλωστε εἶναι διπλά ψεύτικη: ἄν τύχει νά βρεῖ ἀντίκρυ του ἕναν παλαβό, ἕναν ἄνθρωπο παράτολμο, πού θά τοῦ τήν πεῖ, θά εἶναι ὑποχρεωμένος, γιά λόγους κύρους, νά τόν κατακεραυνώσει. Στήν περίπτωση τούτη, ὁ εἰλικρινής καταδικάζεται ὡς αὐθάδης. "Αν πάλι ὁ σέ μειονεκτική θέση συνομιλητής τό γυρίσει, γιά λόγους ἄμυνάς του, στήν πονηρή κολακεία, ὁ σέ πλεονεκτική θέση δέν θά μάθει ποτέ τήν ἀλήθεια. Δέσμιος τῆς ἐξουσίας του, θά χρειαστεῖ τότε, γιά νά ξέρει ποῦ βρίσκεται — πρᾶγμα ἀναγκαῖο γιά τήν ἀσφάλειά του — νά χρησιμοποιεῖ ἐπαγγελματίες πληροφοριοδότες, ν' ἀκούει καταδότες, διαβολεῖς, συκοφάντες, ἤ, ἀντίθετα, κόλακες πού τόν ξεγελᾶνε, γιά νά τοῦ φαίνονται ἄρεστοί. "Οπου δέν ὑπάρχει φυσικός διάλογος ὑπάρχει ὄργιο κατασκοπίας. Παράδειγμα τ' ἀνατολικά κράτη. Ἀκόμα καί σέ καθεστῶτα φιλελεύθερα, ὅταν ἰδίως εἶναι «ἰσχυρά», ὁ κυβερνήτης δύσκολα μαθαίνει τήν ἀλήθεια γιά τό λαϊκό φρόνημα. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἔχασε τίς ἐκλογές τοῦ 1920 ἐνῶ τό κομματικό περιβάλλον του τόν διεβεβαίωνε πώς θά τίς κερδίσει μέ τρόπο θριαμβευτικό ὕστερα ἀπό τόσες ἐθνικές νίκες.

Αὐτά στό ἐπίπεδο τῆς ἐξουσίας. Ἔχουμε, ὅμως, καί τό ἀνεπίσημο ἐπίπεδο, ὄχι τό ἰδιωτικό, ἀλλά τό δημόσιο! Διάλογος ἰδεολογικός, διάλογος διαπραγματευτικός, διάλογος πνευματικός, ἄλλα ἀκόμα τέτοια. Καμμιά ἐποχή δέν ἔχει ὀργανώσει τόσους διαλόγους ὅσους ἡ δική μας. Εἶναι μιά ἔμμεση ὁμολογία πόσο δύσκολο τό βρίσκει νά συνεννοηθεῖ. "Αν ἐξαιρέσουμε τούς ἀνεγνωρισμένα περιττούς διαλόγους, πού γίνονται γιά λόγους διακοσμητικούς, ἐλαφρούς, ἀργόσχολους (ἐννιά στά δέκα συνέδρια, «σεμινάρια» κ.λπ.), οἱ ἄλλοι ἔχουν σκοπό νά προβάλουν πανηγυρικά οἱ ὁμιλητές τίς ἰδεολογικές τους θέσεις, χωρίς καμμιά διάθεση νά διαφωτιστοῦν ἤ νά τίς ἐλέγξουν. Διάλογοι διαφημιστικοί δογμάτων, προορισμένοι νά πείσουν ἐκείνους πού δέν χρειάζεται νά πειστοῦν, τούς ὀπαδούς τους, σκληραίνουν παρά πού ἀπαλύνουν τό διάχυτο κλῖμα τῆς διαφωνίας. Ὁ κόσμος μας ἐμφανίζεται γεμάτος καλή θέληση κι' ἀδυναμία νά ὁμονοήσει. Φτάνει κανένας ν' ἀναρωτιέται ἄν πρόκειται γιά ζήτημα χρόνου, ἄν δηλαδή βρισκόμαστε ἀκόμα σ' ἀνωριμότητα, ἤ ἄν ἀντιμετωπίζουμε ἔτσι κάποιαν ὀργανική ἀδυναμία ἡ ἀτέλεια τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Ἡ ζωή ἐμφανίζεται ὡς πεδίο διαμάχης. Χωρίς αὐτόν της τόν ἀντιθετικό χαρακτῆρα, πού ὁρίζει τόν συστατικό δυναμισμό της, θά ἔφτανε στήν στοαναίρεση. Ὁ διάλογος εἶναι μιά εἰρηνική προστριγή, συμφωνημένα πλαισιωμένη, περιαρισμένη ἀπό μερικούς θετούς κανόνες, καθώς μιά ἀθλοπαιδιά. "Αν παραδῶ τούς κανόνες τοῦ ποδόσφαιρου, αὐτό πού θά διεξαχθεῖ στό γήπεδο δέν θά εἶναι πιά ποδοσφαιρική συνάντηση, θά εἶναι συμφυρμός καί συμπλοκή ἄμορφη, πρωτόγονη, χωρίς τό παρα-αισθητικό ἐνδιαφέρον τῆς ἀθλοπαιδιᾶς. Ἀλλά ἡ ἀθλοπαιδιά δέν ἀποβλέπει σέ τίποτα πέρα ἀπό τόν ἑαυτό της, δέν εἶναι μέσο, εἶναι σκοπός. Ὁ διάλογος ἐμφανίζεται ὡς μέσο: Θέλω, μέ μέσο τόν διάλογο, νά φτάσω κάπου, σέ κάτι πού τόν ὑπερβαίντι: σέ μιά συνεννόηση τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ἤ, πολύ περισσότερο, στήν ἀπό κοινοῦ ἀποκάλυψη κάποιας ἀλήθειας. Ἐδῶ εἶναι πού ἀρθώνεται τό ἀντικειμενικό ἐρώτημα γιά τήν δυνατότητα διαλόγου. Κι' ἐδῶ εἶναι πού διαγράφεται ἡ διαφορά του ἀπό τήν διαλεκτική. Ἡ διαλεκτική εἶναι πρόβαση, ἀλλιῶς δέν εἶναι τίποτα. Ὁ διάλογος, πρῶτο στοιχεῖο τῆς διαλεκτικῆς στήν ἀρχαία της σημασία, ἀλλά καί μέσο ἐνανθρωπισμοῦ της στήν νεώτερη, ξεχωρίζει τήν περιοχή τῆς φυσικῆς διαλεκτικῆς ἀπό τῆς ἀνθρώπινης. "Αν εἴμαστε μόνον ὄργανα μιᾶς διαλεκτικῆς κι' ὄχι φορεῖς της, τότε τό ὀντολογικό πρόβλημα τίθεται διαφορετικά: Πλαστήκαμε γιά νά συν. εννοούμαστε μόνο στό βασικό, στό χαμηλότατο ἐπίπεδο, ἐκεῖ ὅπου ἡ λαλιά εἶναι κενολογία: Τό θέατρο τοῦ παράλογου ἐπιβραβεύεται, γιατί τό πράσεξε αὐτό καί τό ὑπογράμμισε. Σέ κάπως ὑψηλότερο ἐπίπεδο, ὁ διάλογος ἀρχίζει νά γίνεται «διάλογος κουφῶν». "Αρα κλῆρος μας ἡ μοναξιά. Στό κάπως προηγμένο στάδιο ὅπου ἔχουμε φτάσει, ἤ στό κάπως διαβαγμένο ἀπό μακρυά πεῖρα, ἀνακαλύπτουμε, ξαφνικά, αὐτή τήν συγκλονιστική πραγματικότητα. "Ως τώρα νομίζαμε πώς γεννιόμαστε μόνοι καί πεθαίνουμε μόνοι· τώρα βλέπουμε καί πώς ζοῦμε μόνοι. "Οταν λέμε πώς συνεννοούμαστε, ἐννοοῦμε πώς συμπλέουμε πάνω σέ χωριστά μονόξυλα, μέσα σ' ἕναν ὠκεανό δίχως ὅρια. Συνεννοούμαστε ἀλληλοπαρεξηγούμενοι — αὐτός εἶναι ὁ καλοπροαίρετος διάλογός μας.

Δέν ἐπιτρέπεται νά θεωρήσουμε τό αἴσθημα τοῦτο ἀπόληξη. Κανένας μας δέν ἔχει τό δικαίωμα νά προεξοφλήσει τό μέλλον. Διαλεγόμαστε καί θά διαλεγόμαστε ἐπίμονα, ἀσταμάτητα, γιατί αὐτό μᾶς εἶναι ἀνάγκη ζωτική, συστατικό μας πάθος. Ὁ πλησίον δέν εἶναι μόνο Κόλαση, ὅπως τό ἔχει πεῖ ὁ Σάρτρ, εἶναι καί Παράδεισος: ὁ μόνος μας ἀπτός Παράδεισος. Ποιός ποτέ φαντάστηκε τόν Παράδεισο σάν ἐρημιά, δίχως συγκατοίκους; Ἁρμονική κατανομή φυσικοῦ κι' ἀνθρώπινου στοιχείου ὁρίζει τό παραδεισιακό μας ὅραμα, κι' αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Ξεκινᾶει ἀπό τό βάθη τῆς συλλογικῆς μνήμης, ἀπό τότε πού ἡ Φύση δέν εἴταν καταργημένη ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ἐμψυχωμένη ἀπό τήν διακριτική του παρουσία.

"Αθλημα πού μᾶς ἔχει προταθεῖ ὁ διάλογος, θά ἐμπνέει πάντοτε κάθε εὐγενική προσπάθεια νά ξεπεραστεῖ ἡ φυλάκιση μέσα στόν ἑαυτό μας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΘΗΝΑΙ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 5 Αὐγούστου 1970

1-69

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΛΥΠΡΑΓΜΟΣΥΝΗΣ ΡΟΥΤΙΝΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΝΑΙ ΑΡΚΕΤΑ διασκεδαστικό νά διαβάζει κανένας γιά ἕνα βιβλίο κριτική πολύ ἐγκωμιαστική, πού νά μή δίνει ὅμως καμμιά ἀπολύτως διάθεση νά διαβαστεῖ ὕστερα καί τό βιβλίο. Αὐτό μοῦ ἔτυχε μέ κάτι πού ἔπεσε στά μάτια μου τίς προάλλες. Εἴταν σέ ξένο, σημαντικό ἔντυπο. Κριτικός βαρυσήμαντος, ἔκρινε τό βιβλίο ἑνός συγγραφέα καί πολύ γνωστοῦ καί τιτλούχου. Δοκιμιογραφικό τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, ἀναφερόταν—σέ τί ἄλλο! —στήν κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τά περισσότερα κείμενα γράφονται γιά προβλήματα πού δέν ἔχουν λύση, ἤ τουλάχιστον αἰσθητή λύση. Ἐκεῖνο πού ἀπογοήτευε στήν περίπτωση πού λέω, εἶναι πώς ὁ συγγραφέας—ὅπως τόν συνοψίζει ὁ κριτικός—διεκτραγωδεῖ πράγματα πολύ ἀληθινά, δηλαδή πασίγνωστα. Τά πασίγνωστα δέν προάγουν οὔτε τό θέμα οὔτε τόν ἀναγνώστη.

Ἂς εἴμαστε ὅμως δίκαιοι: τί ἄλλο νά πεῖ ὁ ταλαίπωρος; «Νά μή μιλήσει, κύριε!», θά βροντοφωνάξει ὁ αὐστηρός τρίτος. Εἶναι, πραγματικά, μιά λύση, ὅταν τουλάχιστον ὁ ἐπαγγελματίας τῆς πέννας δέν θεωρεῖ τόν ἑαυτό του τόσο ἐπαγγελματία πού νά χρειάζεται νά λέει τόν λόγο του κι' ὅταν ἀκόμα δέν ἔχει τίποτα νά πεῖ. Πόσοι ὅμως, πάλι, ἔχουν ἀρκετή ἐπίγνωση ὥστε νά καταλαβαίνουν πῶς ἡ φωνή τους περισσεύει; Στήν περίπτωση πού ἀναφέρω, τό χειρότερο εἶναι πώς ἀπό τό σύνολο, κείμενο κρινόμενο καί κριτική μαζί, βλέπει

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΠΟΛΥΠΡΑΓΜΟΣΥΝΗΣ ΡΟΥΤΙΝΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

κανένας τήν μετριότητα ν' ἀναδίνεται, ἀφόρητη, ἀπό ὅλους μαζί τούς πόρους. Ἐκτιμῆστε: Ὁ πολιτισμός μας ἔχει φτάσει σ' ἀδιέξοδο, μαστίζεται ἀπό φοβερές ἀντιφάσεις. Ἡ ἐπιστημονική πρόοδος προκαλεῖ τό ἄγχος τοῦ πυρηνικοῦ ὀλέθρου· οἱ ἐπιδόσεις τῆς ἰατρικῆς καί τῆς ὑγιεινῆς ἐπιφέρουν τήν δημογραφική ἔκρηξη μέ τά γνωστά ἀσφυκτικά καί δραματικά ἐπακόλουθά της· ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη δηλητηριάζει τόν ἀέρα, τά νερά, θάλασσες καί ποτάμια· ἡ ἀφθονία τῆς παραγωγῆς σπρώχνει τούς λαούς σέ μιά λυσσαλέα κατανάλωση, μέ ἀντίστοιχες ἀντιδράσεις ἀπό τήν μνησικακία τῶν ἀποκλήρων· ἡ τελειοποίηση τῶν πληροφοριακῶν μέσων ἀπονευρώνει κι' ἀλλοτριώνει τίς συνειδήσεις. Κλπ., κλπ. Ποιά εἶναι ἡ λύση; Ἐδῶ, φτάνουμε στό κορύφωμα: Ἡ σύνθεση βιομηχανικῆς κοινωνίας κι' ἀνθρωπιστικῆς κληρονομιᾶς. Βραβεῖο εὑρεσιτεχνίας! Ἀναρωτιέται κανένας ἄν εἴταν ἀπαραίτητο νά γραφτοῦν τρεῖς ἑκατοντάδες σελίδες γιά νά μᾶς προταθεῖ στό τέλος αὐτό τό φάρμακο. Δέν εἶναι κάν ἰδιοσκεύασμα, εἶναι συνταγή. Ὁ γιατρός τῆς συνοικίας μας μποροῦσε νά μᾶς τή γράψει στό γόνατο, στό δρόμο.

Κι' ὅμως, μέσα σ' αὐτό τόν κλειστό κύκλο γυρίζουμε ὁλόενα. Ὅ,τι θεωρητικό κι' ἄν γράφεται εἰκοσιπέντε τώρα χρόνια, τό ἴδιο πρόβλημα ἀναδεύει. Πότε μέ δικαιολογία πώς ἔτσι διαφωτιζόμαστε, ἀποκτοῦμε ἐπίγνωση, πότε μέ τήν ἐλπίδα πώς κάτι, ἔστω μικρό, προσθέτουμε, πότε μέ τήν ἀξίωση ὅτι εἰδοποιοῦμε, δέν κάνουμε ἄλλο παρά νά μαλάζουμε τήν πληγή μας, ἀνίκανοι νά βροῦμε θεραπεία της. Ὥρες-ὥρες πιστεύουμε πώς μᾶς λείπουν οἱ προφῆτες, οἱ μεγάλοι ὁραματιστές, αὐτοί πού μέ πρωτοτυπία καί φαντασία θά χάραζαν τήν πορεία τῆς ἐξόδου ἀπό τήν ἄνυδρη ἔρημο. Δέν εἶναι ἀπίθανο· ἀλλά καί μπορεῖ νά μήν εἶναι τυχαῖο πού δέν τούς ἔχουμε. Τί διέξοδο, δικαιωμένην ἀπό τό μέλλον, ἔδωσαν ὁ Μάρξ κι' ὁ Νίτσε—δυό πνεύματα ὁλκῆς, καί τόσο ἀντίθετα; Θετικός ὁ ἕνας, ποιητικός ὁ ἄλλος, ἐνθουσίασαν, γιά νά καταλήξει ὁ λόγος τους σ' ἐφαρμογές πού εἴταν τό ἀντίθετό του.

Ὁ χρόνος τρέχει τώρα γρηγορότερα ἀπό τήν φαντασία, προλαβαίνει κι' αἰφνιδιάζει τίς συλλήψεις της, ἤ κάλλιο τίς ματαιώνει. Ἔχουμε μπεῖ σέ μιά διαλεκτική πρόδαση ἀναπόδραστην, γιατί ὁρίζεται μέ αὐστηρά αἰτιοκρατική προσταγή ἀπό τά ἄμεσα προηγούμενά της. Δέν εἶναι στό χέρι κανενός νά ἐμποδίσει τίς τελειοποιήσεις τῆς τεχνολογίας, καί οἱ τελειοποιήσεις αὐτές δημιουργοῦν ὅλο καί νέες καταστάσεις, ἀπεργάζονται, κάτω ἀπό τά δῶρα τους, ὅλο καί νέους καταναγκασμούς. Ἴσως μιά ἀλήθεια θά εἴταν, στό γενικά πολιτικό ἐπίπεδο, ν' ἀναγνωρίσουμε πώς ὁ κόσμος, ὡς κοινωνία κρατῶν, εἶναι ὀργανωμένος σέ καθαρά ἐπιχειρηματική βάση. Αὐτά πού τά λέμε ἐθνότητες, ἀπό τήν στιγμή πού ἔχουν συμπήξει πολιτεῖες, λειτουργοῦν σάν ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις, πού πουλᾶνε κι' ἀγοράζουν, δηλαδή ἔχουν ἐγκαταστήσει ἕνα καθεστώς ἐλεύθερου μεταξύ τους ἀνταγωνισμοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διοκοσμητικοῦ τύπου ἰδεολογικές τους ἀποχρώσεις. Ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ αὐτοδιαψεύσεις καί οἱ παλινωδίες τους: Διακηρύσσουν προσήλωση στό τάδε ἰδεολογικό σχῆμα καί σύγκαιρα μιά Ἀγγλία πουλάει ὅπλα στήν Νοτιοαφρικανική Ἕνωση. Βοηθᾶνε τίς ὑπανάπτυκτες χῶρες ν' ἀλληλοτρώγονται, γιατί αὐτό δημιουργεῖ ἐκμεταλλεύσιμο ἔδαφος, ἐξασφαλίζει ἀγορές, προετοιμάζει ἐπενδύσεις, μονοπωλεῖ πηγές πρώτων ὑλῶν. Χίλιοι-δυό στρατηγικοί ἑλιγμοί, πού φαίνονται στόν κοσμάκη ὑπαγορευμένοι ἀπό πολιτική σκοπιμότητα, ἔχουν, στήν οὐσία. σκοπιμότητα οἰκονομική μονάχα. Ὅσο γιά τό συναισθηματικό στρῶμα, τούς ἐθνικισμούς, αὐτοί περιορίζονται πιά στίς μικρές καί ὑπανάπτυκτες χῶρες, πού ζοῦν ἀκόμα τόν 19ο αἰῶνα τους καί δέν ἔχουν ἀνορρηθεῖ στόν ψυχρό διεθνισμό τοῦ κρατικοῦ ἐπιχειρηματισμοῦ. Ἀλλά τόν τόνο τόν δίνουν οἱ μεγάλες χῶρες.

Τό καθεστώς αὐτό τοῦ διεθνοῦς μερκαντιλισμοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν εἶναι εὔκολο ἤ ὄχι ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἄλλο, ἀπομυζᾶ, ἀποστραγγίζει ὅλη τήν ἱκμάδα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τήν ἐξαντλεῖ σ' ἐξοπλισμούς, λογικά περιττούς, σέ θυσίες αἵματος βάρβαρες, σέ σπατάλες ἐγκληματικές, σέ ὁμαδικές ψυχώσεις καί νευρώσεις. Τήν ἔγνοια γιά τό γενικό ἀνθρώπινο συμφέρον, τό καλό τοῦ πλανήτη, τήν ἐκτοπίζει ἡ κοντόφθαλμη προσήλωση στόν ἀνταγωνισμό, στά κέρδη πού ἀποφέρει, στίς ἐπιδιώξεις οἰκονομικῆς ἀνεξαρτησίας κομματιῶν γῆς, πού κι' ὅταν εἶναι καθ' ἑαυτά μεγάλα, εἶναι, πάντως, ἀσύμμετρα μέ τήν συνολική ἐπιφάνεια τῆς Γῆς. Ὁ κοινότερος ἀνθρωπάκος ξέρει σήμερα πώς ὁ κόσμος κυβερνᾶται μ' ἀφροσύνη. Αὐτό, ἀπογυμνώνει τήν ἐξουσία, ὡς ἔννοια, ἀπό κάθε ἠθικό κῦρος.

Πηγαίνουμε ὅλοι μαζί οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τοῦ πλανήτη πρός μιά κρίση τῆς ἐξουσίας δίχως προηγούμενο. Αὐτό δέν σημαίνει πώς θά κλονιστοῦν τά βάθρα της· σημαίνει μόνον ὅτι δέν θά μπορεῖ μιά μέρα νά ὑπολογίζει στήν κοινή συγκατάθεση καί θά πάψει νά ἔχει ἀντιπροσωπευτικό χαρακτῆρα. Θά στηρίζεται στό ἐξῆς στήν δύναμη τοῦ καταναγκασμοῦ καί μόνο, ἀλλά πού θά εἶναι ἀμετακίνητος, γιατί θά τόν ὁπλίζει μέ τά συντριπτικά της ὅπλα ἡ τεχνολογία. Λέγαμε ἐδῶ τίς προάλες πώς ὁ ὠροδείκτης τοῦ κόσμου βρίσκεται στήν ὥρα τῶν ἰμπεριαλισμῶν. Ἀλλά ἰμπεριαλισμός καί δημοκρατική λειτουργία πολιτεύματος εἶναι μεγέθη ἀσύμμετρα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἄνοδος τοῦ βιοτικοῦ καί πνευματικοῦ ἐπιπέδου θά δημιουργεῖ ὅλο καί σέ πλατύτερες μᾶζες τήν συνείδηση τοῦ δικαιώματος νά θεωροῦνται ἄνθρωποι. Ἂς συμβιβάζονται οἱ πολλοί μέ τήν ζωή τοῦ σταύλου· ἀνάμεσά τους θά πληθαίνουν κι' ἐκεῖνοι πού θ' ἀναταράζονται, θά γυρεύουν ριζικές ἀναθεωρήσεις.

Ἴσως ἡ λύση τοῦ προβλήματος θά ἔπρεπε ν' ἀναζητηθεῖ, θεωρητικά πρῶτα, πρακτικά ὕστερα, κι' ὅσο εἶναι ἀκόμα καιρός, πρός τόν ἀλλαγή τοῦ συστήματος νά εἶναι πεδίο ἐμπορικῶν ἀνταγωνισμῶν ὁ κόσμος. Σ' ἕναν χῶρο ὅπου ὅλοι πουλᾶνε κι' ἀγοράζουν, ὅλα καί ὅλοι πουλιόνται κι' ἀγοράζονται. Φτάνουμε ἔτσι, ἀπό δρόμο ἀπρόβλεπτο, στό ἠθικό πρόβλημα. Ἔχουμε ὀργανώσει τήν ζωή ἔτσι πού ὁ ἄνθρωπος νά εἶναι res: πρᾶγμα. Ἀπό τήν στιγμή ὅπου τό ἄτομο μετριέται σέ ὑλική ἀπόδοση, ποσό χρημάτων, ἡ συνείδησή του δέν μπορεῖ παρά νά διασπᾶται: δέν ξέρει πιά κι' ὁ ἴδιος τί ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει, μιάν οἰκονομική ἤ μιάν ἠθική ἀξία; Τούς ἀνθρώπους τούς διαφθείρουν τά ἴδια τους τά κράτη, γιατί τούς ἀντιμετωπίζουν, κυρίως, ὡς ἐμπορεύσιμο δυναμικό.

Βέβαια, μιά τέτοια ἀλλαγή προσανατολισμοῦ πρός μιά παγκόσμια, ἐνιαία οἰκονομία, θά προϋπέθετε γενική καί βαθειά ἀφύπνιση τῶν συνειδήσεων, ἐπίγνωση τῆς καταστροφῆς, πού πλησιάζει ἀναπόφευκτη, καταναγκασμό σέ συμμόρφωση τῆς ἡγεσίας. Ἂν δέν εἶναι πυρηνική ἡ καταστροφή πού ἐπικρέμεται, θά εἶναι οἰκονομική — χωρίς νά ὑπολογίσουμε πῶς ἡ ἀπειλή τῆς δεύτερης μπορεῖ νά προκαλέσει καί τήν πρώτη. Στήν ἀφύπνιση αὐτή, μποροῦν οἱ πνευματικοί ἐργάτες κάτι νά προσφέρουν· κι' ὄχι νά κάθονται νά μιλᾶνε ἀνεύθυνα κι' ἁπλοϊκά γιά συνθέσεις τῶν ἀντιθέτων, γι' ἀναβιώσεις ὅρων παρωχημένων, γιά συζυγίες καί συμβιώσεις παράνομες, πού ἐμπανίζονται μάλιστα μέ τήν αἴγλη τοῦ θεάρεστου καί τοῦ ἰδανικοῦ. Ὅλα αὐτά τά πρόχειρα κράματα, πού πρόσφατα προσφέρονται χρόνια τώρα, εἶναι ὑπεκφυγές τῆς ἐποχῆς, ὅταν δέν εἶναι πονηρίες τῶν κομπογιαννιτσάρων. Ναρκώνουν τόν ὀργανισμό, γιά νά μήν ἔχει ἐπίγνωση τοῦ πηγαίνει σπρωγμένος ἀπό τήν φορά, ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς Ἱστορίας.

Ἀρκεῖ πιά τό τροπάρια τοῦ κενολογου ἀνθρωπισμοῦ!

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 8 Αὐγούστου 1970

1-10

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΥΠΑΡΧΕΙΝ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΘΑ ΜΕΤΑΦΕΡΩ ἐδῶ μιά μικρή ἱστορία, ὅπως μοῦ τήν διηγήθηκε τίς προάλλες ἀγαπητός συνάδελφος. Ὁ ἀντικειμενικός μου σκοπός δέν εἶναι νά τήν ἐπαναλάβω γιά τήν ἰδιότυπη γραφικότητά της, ἀλλά νά ψάξω ποιές εἶναι οἱ φυσικές της προεκτάσεις: τί δηλοῖ καί ποῦ πηγαίνει. Ἔχει πολύ γενικότερο χαρακτῆρα ἀπό ὅ,τι φαίνεται, τό λέω ἀμέσως, γιατί δέν συνηθίζω ν' ἀπασχολῶ τόν ἀναγνώστη μέ φιλολογικά κουτσομπολιά.

Ὁ συνάδελφός μου λοιπόν εἶχε δεχθῆ, ἐδῶ κι' ἕνα - ἐνάμιση χρόνο, τήν ἐπίσκεψη κάποιου νέου ἀπό τήν ἐπαρχία, πού τοῦ δήλωσε πώς ἦρθε στήν Ἀθήνα, μέ σκοπό, οὔτε λίγο - οὔτε πολύ, νά γράψει μιά μελέτη γιά τό ἔργο του. Ζητοῦσε βιβλία τοῦ συναδέλφου ἐξαντλημένα, δυσεύρετα, βιβλιογραφικά στοιχεῖα, γενικά, προσωπικές ἐντυπώσεις, ἀποσαφηνίσεις, ὅλα τέλος πάντων τά συμπαρομαρτοῦντα μιᾶς μελέτης. Ὁ συνάδελφός μου πού, πρέπει νά τό πῶ πρός τιμή του, δέν εἶναι καθόλου κοῦφος, θεώρησε, φυσικά κι' ἀνθρώπινα, τήν ἐκδήλωση συγκινητική, ὑποσχέθηκε κάθε συμπαράσταση—καί κατόπι λησμόνησε τήν ἐπίσκεψη τοῦ νέου. Τήν λησμόνησε γιατί ὁ φιλότιμος αὐτός νέος που θά ἔγραφε τήν μελέτη, ἐξαφανίστηκε γιά μῆνες, χωρίς νά ξανάρθει κἄν νά πάρει τίποτα ἀπό αὐτά πού εἶχε ζητήσει. Τίποτα φυσικότερο: τέτοια περιστατικά συμβαίνουν κάθε μέρα στούς κύκλους τῶν Γραμμάτων. Ἡ Ἀθήνα ἔχει ἐνδιαφέροντα κάθε λογῆς, πειρασμούς, σειρῆνες, ἕνας νέος μπορεῖ κάλλιστα νά βρεῖ κάποιον ἀπ' αὐτούς ἐλκυστικότερον ἀπό τήν σύνταξη μιᾶς φιλολογικῆς μελέτης. Καί τό μικροπεριστατικό θά εἶχε πάει, κατά τήν ἔκφραση τοῦ συναδέλφου μου, στό «ἀρχεῖο τῶν ἀζητήτων», ἄν κάποια μέρα ὁ νέος δέν ἔκανε ξανά τήν ἐμφάνισή

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΥΠΑΡΧΕΙΝ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

του, μέ τρόπο ἀπροσδόκητο: Στόν διάδρομο κάποιου δικαστηρίου, ἐνῶ ὁ συνάδελφός μου, πού εἶχε κληθεῖ ἐκεῖ γιά μαρτυρική κατάθεση, εἶχε τελειώσει κι' ἔφευγε διαστικός, νά προλάβει ἄλλη δουλειά του. Ὁ νεαρός θαυμαστής τόν κυνήγησε στόν διάδρομο—κατά τύχη βέβαια εἶχε βρεθεῖ κι' αὐτός ἐκεῖ—τόν σταμάτησε, ζήτησε νέα συνάντηση. Ἐπιφυλακτικός κάπως τώρα ὁ θαυμαζόμενος τήν παρεχώρησε, μέ κατάπληξή του ὅμως διεπίστωσε, ἀπό μερικές ἐρωτήσεις στά πεταχτά πού τοῦ ἔγιναν, ὅτι ὁ νέος εἶχε κυριολεκτικῶς μεσάνυχτα γιά τό ἔργο του. Μάλλον τό εἶχε ἀκουστά παρά πού τό εἶχε διαβάσει.

«Ἄς εἶναι! κι' αὐτά συμβαίνουν», εἶπε ὁ μακρόθυμος συνάδελφός μου, «ἄς μήν ὑπερτιμοῦμε τήν σημασία μας». Μόνο πού δέν περίμενε πιά τρίτη συνάντηση, κι' ἀποδείχτηκε πώς εἶχε δίκηο. Ὁ θαυμαστής δέν ἔδωσε σημεῖα ζωῆς, γιά μῆνες. Ἡ ἱστοριούλα θά τελείωνε ἐδῶ, ὁμαλότατα, ἄν τίς προάλλες δέν ἐρχόταν στόν συνάδελφό μου ἕνα παράδοξο, ἔμμεσο μήνυμα, ἀπό πρόσωπο τρίτο, ἀνύποπτο: ἕναν συντοπίτη τοῦ θαυμαστή. «Συνάντησα μιά μέρα στό καφενεῖο, ὅπου μαζευόμαστε τά πατριωτάκια, ἕνα παιδί πού ἤθελε, λέει, νά γράψει κάτι γιά σένα. —Μπά, θά φύγω αὔριο, μοῦ λέει, καί θά πάω κάτω νά γράψω μιά μελέτη γενική, νά τόν τσακίσω. —Γιατί; τόν ρώτησα. Τόν διάβασες καί δέν σοῦ ἄρεσε;—Δέν διάβασα τίποτα δικό του, ἀλλά ἔτσι μοῦ εἶπαν». Ὁ συντοπίτης τοῦ πρώην θαυμαστή, εἶταν κατάπληκτος. «Πῶς γίνονται τέτοια πράματα!» ἔλεγε στά μέσα του· ὁ συνάδελφός μου ὅμως, ἄνθρωπος ἔμπειρος, χαμογέλασε. «Μήπως ξέρεις τί παρέες ἔκανε ἐδῶ;» ρώτησε. Ναί, μοῦ εἶπε μόνος του: Τόν τάδε, τόν δεῖνα.... — Αὐτό εἶναι. Δέν εἶχα ἀμφιβολία. — Ἐχθροί σου; — Ὄχι. Κλίκα». Ἡ συνομιλία σταμάτησε ἐδῶ. Ὁ ἀνύποπτος ἄνθρωπος δυσκολευότανε πάντα νά καταλάβει, κι' ὁ συνομιλητής του βαρυόταν νά τοῦ ἐξηγήσει. Δέν εἶχε ἄδικο: Θά εἶταν μεγάλη, ἀνιαρή, μπερδεμένη ἱστορία. Κι' ἔπειτα τί εἶχε χάσει; Τήν ἀθανασία—τήν ἀνύπαρκτη;

Τό ἐπιμύθιο τοῦ περιστατικοῦ εἶναι διπλό. Σέ στενότερο κύκλο ὅτι ἀξιοθρήνητες, μικροσυνωμοτικές ὀργανώσεις ἐλέγχουν ἢ προσπαθοῦν νά ἐλέγξουν τήν πνευματική ζωή σ' ὅλες τίς ἐποχές καί σ' ὅλους ἴσως τούς τόπους. Σ' ἐπίπεδο χαμηλότερο, αὐτές, ἀπό τίς «σχολές», γιατί δέν ἐκφράζουν οὔτε ἐνιαία αἰσθητική κατεύθυνση οὔτε ἀξιολογική ἱεράρχηση, εἶναι συνασπισμοί προσώπων πού κατατρύχονται ἀπό αἴσθημα ἀνασφάλειας καί πολεμᾶνε πλάτη μέ πλάτη νά ἐπιβληθοῦν, νά ἐκτοπίσουν ἄλλους, νά δημιουργήσουν ἐντυπώσεις, νά κατασυκοφαντήσουν τούς ὀχι προσκυνημένους, πού τούς στέκονται στό δρόμο ἐμπόδιο. Ποτέ δέν κατορθώνουν τίποτα οὐσιαστικό, σέ βάθος χρόνου: Γιατί, κακά τά ψέματα, ἡ κοινή γνώμη τελικά δέν ξεγελιέται, ἀκόμα καί σέ τόπους δίχως προσωπικά κριτήρια, καθώς αὐτός ἐδῶ. Παρενοχλητικές ἐπιχειρήσεις διεξάγουν μόνον οἱ κλίκες. Ἕναν καιρό, στή Γαλλία, πέτυχαν νά πικράνουν τόν Ρακένα, ὄχι ὅμως καί νά τόν ἐξαφανίσουν. Γελάει κανένας σήμερα ὅταν διαβάζει τά ὀνόματα τῶν εὐνοουμένων τους. Αὐτό εἶναι τό φιλολογικό ἐπίπεδο καί ἡ μικρή—πολύ μικρή—του ἱστορία.

Σέ πλατύτερο κύκλο, τό πρόβλημα πού ἀνακινεῖται ἀπό τίς κλίκες εἶναι μιά δυσπιστία εὔλογη γιά τήν θελτιωτική ἀξία τῶν Γραμμάτων, τῆς παιδείας, τοῦ «πνεύματος», μέσα στό ἀνθρώπινο σύνολο: Ἄν ἄνθρωποι πού περνᾶνε γιά ἱκανοί ν' ἀναδέχονται πνευματικές εὐθύνες, ἠθικές πρωτοβουλίες, ἄνθρωποι πού αὐτοπροτείνονται γιά πιό φωτισμένοι ἀπό τούς ἄλλους, περισσότερο εὐαίσθητοι καί προορισμένοι νά γίνονται ὁδηγοί, ἄν αὐτοί λοιπόν, διοπτεύονται ἀπό τόσο ταπεινά αἰσθήματα, τί νά περιμένει πιά κανένας; Μ' ὅσα κι' ἄν λέμε, δέν ἔχουμε βρεῖ ἀκόμα τρόπο ἄλλον ἀπό τῆς παιδείας νά ἐξανθρωπίζουμε τούς ἀνθρώπους· καί ἡ παιδεία διαρκῶς ὀρθώνει μπροστά μας ἐρωτήματα περισσότερα ἀπό ὅσες δίνει ἀπαντήσεις. Φωτίζει ἡ ἐπιπλώνει μόνο τόν νοῦ; Διαμορφώνει ἢ μόνο μορφώνει; Παρέχει τήν ὡριμότητα, μέ τίς παρεπόμενες ἀρετές της, ἢ διεγείρει τήν ματαιοδοξία, τήν φτηνή φιλοπρωτία, τήν ξεσυνέρια, τόν κοῦφο ἐγωϊσμό; Βέβαια, κι' ἐδῶ ὅπως παντοῦ, εἶναι ἄδικο κι' ἐπικίνδυνο νά γενικεύει κανένας· ἀλλά ἡ πλειοψηφία ἐπιτέλους ποῦ βρίσκεται; Ἔχουμε παραδείγματα λαμπρά, καί στήν ἱστορία καί σήμερα, πνευματικῶν ἀνθρώπων πού φώτισαν μέ τό παράδειγμά τους σκοτάδια. Ἀλλά μήπως συμβαίνει νά τούς ξέρουμε ἐπειδή εἶταν, εἶναι, ἐξαιρέσεις; Καί μήπως θά παρέμεναν ἐξαιρέσεις, ἔστω κι' ὄχι διάσημες, ἄν τούς ἔλειπε τό τάλαντο, ὁ πνευματικός ὁπλισμός, ἡ αἴγλη ἑνός ἔργου; Ἡ καθημερινή ζωή εἶναι γεμάτη ὡραῖες μορφές ἀνώνυμες. Κι' ὅσο πιό ἀνώνυμες εἶναι, τόσο καί πιό ὡραῖες.

Παρακινοῦμε ὁλοένα τόν κόσμο νά μορφωθεῖ, νά ξυπνήσει ἀπό τόν λήθαργο τοῦ πρωτογονισμοῦ, νά φιλοτιμηθει γιά τά πνευματικά ἔπαθλα. Καί τί ὑποδειγματα τοῦ προτείνουμε; Εἶναι ἐποικοδομητικά, στήν πλειοψηφία τους; Τό πρόβλημα ἔχει βάθος, ὅπως μερικές πληγές, μπλέκεται μέ τίς θεμελιακές τοῦ ἀνθρώπου ἀδυναμίες, μέ τήν πάντοτε θολή ψυχολογία του. Ἡ κενοδοξία μᾶς στήνει καρτέρι στό κάθε βῆμα. Μιλᾶμε γιά δημοκρατική παροχή ἴσων εὐκαιριῶν σέ ὅλους καί βρισκόμαστε μπροστά σ' ἀπροσδόκητα φαινόμενα: Ὁ τάδε ξεκινημένος ἀπό χαμηλά, ἐπειδή μέ χίλια βάσανα, βορύ ἀντίτιμο, κατέκτησε τήν δεῖνα θέση ἢ ἰδιότητα, δέν ἐννοεῖ μέ κανένα τρόπο νά τήν χάσει, γιά τίποτα στόν κόσμο· τήν ἀγκάλιασε καί μένει κολλημένος σά στρεῖδι ἀπάνω της, σ' ὅσους κι' ἄν τόν ὑποβάλουν ἐξευτελισμούς. Θά πεῖ ἐδῶ κανένας — καί σωστά — πώς φταίει ἡ ἀντιδημοκρατική διαφορά τῆς ἀφετηρίας: ὁ ἕνας ξεκινάει γιά τό τέρμα ἀπό τό μηδέν, ὁ ἄλλος ἀπό τό δέκα. Ἀλλά νά καί ἡ ἀντίθετη περίπτωση: Ὁ νεαρός κύριος ἄλφα, ξεκίνησε ἀπό τό εἰκοσιπέντε· ἀλλά ἡ ἠθική του εὐαισθησία εἶναι ληθαργική τόσο πού τοῦ ἐκμηδενίζει τό ἀφετηριακό πλεονέκτημα, κυνισμός κι' ἀριστοκρατική περιφρόνηση γιά τά πάντα τόν χαρακτηρίζουν. Βλέπετε στό πρόσωπό του μιά εἰκονογράφηση τοῦ βιολογικοῦ νόμου περί ἀναπόφευκτης παρακμῆς τῶν προνομιούχων κοινωνικῶν στρωμάτων. Κι' ἔπειτα ἔχει μιάν ὑποσυνείδητη ἐπίγνωση τῆς ἀναιμικῆς του κι' ἄχρηστης παρουσίας, ἐκδικεῖται μέ τόν τρόπο του. Οἱ πιό παθιασμένες ἐκδικήσεις εἶναι ἐκεῖνες πού δέν ἔχουν συγκεκριμένο στόχο. Τό σύμπαν πληρώνει τήν στειρότητα τῶν φυσικῶν ὁμοκλήρων του.

Στή ρίζα τῆς ζωῆς στέκει ἕνα προπατορικό ὀντολογικό μειονέκτημα: Ἡ ἐξατομίκευση. Παρευρισκόμαστε καί μετέχουμε σ' ἕνα θαυμάσια ἐνιαῖο ρεῦμα ζωῆς, διασκορπισμένο σ' ἄπειρες ἀτομικότητες. Τό ρεῦμα δέν ἔχει μόνον μιάν ἀκαταγώνιστη ὠστική δύναμη ὡς χαρακτηριστικό του· ἔχει κι' ἕνα μυρμήγκιασμα, μιά φρικίαση, ἕναν ἐσωτερικό πυρετό ἀπό δισεκατομμύρια μόρια πού συγκρούονται ἀδιάκοπα μεταξύ τους, βρίσκονται σέ πόλεμο ἀνειρήνευτον. Γιατί; Εἶναι τάχα μηχανική ἀνάγκη τῆς ζωτικῆς ὁρμῆς αὐτό, τῆς ζωντανῆς οὐσίας; Εἶναι ἀντιφατική κατάσταση, πού θέλει τήν ἀτομικότητα νά ὑπάρχει μόνο μέ τόν διαγκωνισμό; Πραγματικά, τό μόνο αἰσθητό στή νόησή μας εἶναι πώς ὅλες αὐτές οἱ ἀτομικότητες τυρβάζουν γιά νά «ὑπάρξουν», ἀλληλοδέρνονται, ἀλληλοτρώγονται γιά νά ὑ π ά ρ ξ ο υ ν. Μονάχα στήν ἀμοιβαία διαμάχη, θάλεγε κανένας, βρίσκουν τόν ἑαυτό τους, ἀποκτοῦν ἐπίγνωση τοῦ δυναμισμοῦ τους, ξαναφορτίζονται τήν κάθε στιγμή μέ ζωή. Μέσα σέ τέτοιο σύμπαν, ἡ εἰρήνευση μοιάζει οὐτοπία. Κι' ὅμως ὁ ἄνθρωπος τήν ὀνειρεύεται αὐτή τήν ἰσορροπία τῆς ἀγάπης σάν παραδεισιακή του ἐπιδίωξη. Καί τό μόνο πού πετυχαίνει, εἶναι νά τήν μετοφέρει ὁλοένα σ' ἄλλο ἐπίπεδο: ἀπό τό δημόσιο στό ἰδιωτικό, ἀπό τό ἐπίσημο στό ἀνεπίσημο, ἀπό τόν κήρυγμένο πόλεμο στόν ἀκήρυχτο.

Πολύ μακρυά μᾶς πῆγε ἡ ἀσήμαντη ραδιουργία τοῦ φιλολογικοῦ ἐπιπέδου· ὅλα ὅμως συνέχονται: Ὁ ἕνας ὑπάρχει φτιάχνοντας κάτι, ἕνα ἔργο, ὁ ἄλλος πασχίζοντας νά ξεφτιάξει ὅτι ὁ πρώτος ἔφτιαξε. Νά τό ξεφτιάξει ὄχι πραγματικά, γιατί αὐτό δέν γίνεται, ἀλλά συμβολικά. Εἶναι ἕνας φανταστικός, δειλός δολοφόνος. Γιά νά ὑπάρξει ὁ παλαίπωρος.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI · ΑΡΧΑΙΑ ΝΟΥ ΦΙΛΟΙ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 12 Αὐγούστου 1970

1-71

Ο ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ ΠΥΡΕΤΩΜΕΝΟΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΚΑΝΕ ἄριστα ἡ νέα ἐκδοτική προσπάθεια Studio νά βγάλει σέ τομίδιο τά δύο ἀπό τά τρία ἐν ὅλω φιλοσοφικά δοκίμια τοῦ Γιώργου Σαραντάρη, «εἰς μνήμην» του. Τό τρίτο — πού εἶχε σταθεῖ χρονολογικά τό πρῶτο (1934) — δέν βρέθηκε, μᾶς λένε. Κρῖμα! Θά συμπληρωνόταν ἔτσι, ὄχι βέβαια μιά κοσμοθεωρία, ἀλλά μιά ἐσωτερική προσωπογραφία ἑνός σημαντικοῦ καί τόσο πρόωρα χαμένου ποιητή. Κοσμοθεωρία ὁ Γιῶργος Σαραντάρης ἀμφιβάλλω πολύ ἄν θά μποροῦσε ποτέ νά στήσει, ὅσο κι' ἄν ζοῦσε, ἔτσι ὁρμητικός καί παρορμητικός πού εἶταν, στερημένος ἀπό κάθε νηφαλιότητα, αἴσθηση τοῦ μέτρου. Στάση ζωῆς ὅμως ναί, αὐτή ἀναδίνεται κι' ἀπό τά δοκίμιά του· καί εἶναι ντυμένη σ' ἕνα φιλοσοφικό ἰδίωμα ἀπειθάρχητο μέν ἀλλά πηγαῖο. Διαβάζοντας, δύο φορές μάλιστα, αὐτές τίς σελίδες του, θαρῶ πώς τόν ἀκούω τό βράδι ἐκεῖνο τοῦ 1939, πού εἶχε ἔρθει ὕστερα ἀπό τηλεφώνημα στό σπίτι μου, στίς 7 ἡ ὥρα, γιά μιά μικρή συνομιλία, κι' ἔφυγε κοντά στίς ἐντεκάμιση. Ὁ ραγδαῖος του λόγος εἶταν τόσο πλούσιος, ἄφθονος, παφλαστής, πού δέν θυμᾶμαι πιά τίποτα, οὔτε μιά του φράση. Εἶναι κάποιες νεροποντές πού ἀντί νά ποτίσουν, πνίγουν.

Τό γνωσιολογικό πρόβλημα ἀπασχολεῖ τόν Σαραντάρη στά δυό δοκίμιά του, ὄχι ὅμως γιά νά τό ἀντιμετωπίσει, μέ μιά προσωπική του μέθοδο, ἀλλά γιά νά τοῦ ἀποσπάσει μιάν ἐπιχειρηματολογία ἱκανήν νά θεμελιώσει τήν ὑπαρξιακή του συνείδηση. Πῶς ν' ἀπορήσεις, ὕστερα, ὅταν τόν βλέπεις ν' ἀποκρούει συνοπτικά τό καρτεσιανό cogito! Φιλοσοφία ἐνδοστροφική, μονολογική, σχεδόν ἕνα παραλήρημα, δέν μεθοδεύει πουθενά τόν διασκελισμό της. Ὁ Σαραντάρης παρακολουθεῖ τόν στοχασμό του συνεπαρμένος, νά ξετυλίγεται στρουφίζοντας σάν καπνός στόν ἀέρα ἤ νά καλπάζει μέ τή χαίτη στόν ἄνεμο. Ὁ λόγος του εἶναι ἀφοριστικός, ὁ ρυθμός του λαχανιασμένος. Ἔχει ὁ ἀναγνώστης τήν ἐντύπωση πώς ὁ συγγραφέας παλεύει σῶμα μέ σῶμα μέ τούς διαλογισμούς του, νά τούς καθηλώσει, κι' ὅτι αὐτή ἡ πάλη καταγράφεται, ζεστή ἀκόμα, νωπή, σέ κάτι σάν ἡμερολόγιο. Τό ἀποτέλεσμα κάθε ἄλλο παρά πού ἀποξενώνει. Σέ κερδίζει. Ἄλλωστε, ἡ ὑπαρξιακή σκέψη ἔχει υἱοθετήσει ρητά τήν καταγραφή, στή θέση τῆς συγγραφῆς· μᾶς δίνει συχνά ἀνθρώπινες μαρτυρίες πειστικώτερες ἀπό κάποια τετράγωνα, γερά θεμελιωμένα οἰκοδομήματα, πού ὅμως δέν ἀντέχουν παρά ὡς ἱστορικά μνημεῖα στόν χρόνο.

Τήν ἀνάγνωση τῶν «Δοκιμίων» τήν δυσχεραίνει μιά στίξη ἐλαττωματική (στό πρωτότυπο; στήν νέα ἔκδοση;). Χρειάζεται, ἄλλωστε, καί χωρίς τά λεπτομερειακά τοῦτα, πλοηγό αὐτό τό κείμενο. Παράδοξη ἀντίφαση: Ἡ δομή τοῦ μυαλοῦ τοῦ Σαραντάρη εἶναι φιλοσοφική, πουθενά δέν γίνονται ἀπομακρύνσεις πρός τόν λυρισμό ἤ πρός κάποιαν ἀναχρονιστική ὡραιολογία· τούς μεγάλους στοχαστές ὁ δοκιμιογράφος Σαραντάρης τούς κατέχει τόσο, πού νά μήν παρασύρεται σέ παραθέματα σχολαστικά, ἀλλά νά μπορεῖ νά τούς κρίνει — δηλαδή νά τούς θεωρεῖ ἀπό τήν σκοπιά του. Κι' ὅμως, ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ κειμένου τό δείχνει πώς εἶναι ποιητική. Χριστιανός ὁ Σαραντάρης, μοιάζει, ὡστόσο, μυστικιστής δίχως δόγμα. Ὁ Θεός του, πολύ πιό ἀφηρημένος ἀπό τῶν θεολόγων, ἀκόμα κι' ἀπό τῶν μυστικῶν, δέν εἶναι ὁ «θεός τῶν φιλοσόφων». Ἀπό ποῦ ἀκτινοβολεῖ αὐτή ἡ θερμοκρασία; Ἀπό τά ἄνω ἤ ἀπό τά κάτω; Μᾶλλον ἀπό τό δεύτερο. Μιά φλογερή ψυχή ἀγωνίζεται νά συλλάβει τόν ἴσκιο τοῦ ἀπολύτου. Στό δεύτερο δοκίμιο, εἰδικά, θά στήσει καί μιάν ὁλόκληρη σκαλωσιά μέ ὑλικά τῆς τυπικῆς Λογικῆς, ἕναν νέο πύργο τῆς Βαβέλ, γιά νά σκαρφαλώσει στόν οὐρανό. Ἡ δομή τῆς κατασκευῆς μοιάζει νά ἔχει σωστή διάρθρωση, στερεότητα, μόνο πού δέν θά πάρει τ' αὐτί μας οὔτε γιά μιά στιγμή, φευγαλέα ἔστω, μιά παραδεισιακή ἁρμονία, ἕνα ἅρπισμα ἀγγελικό. Νά γνώρισε, ἄραγε, ὁ ποιητής Σαραντάρης, ὅταν εἶταν στή ζωή, τίς μεταρσιωτικές παραισθήσεις πού ὑπονοοῦν τά δοκίμιά του; Θέλω νά τό πιστεύω, διαφορετικά δέν θά εἶταν ποιητής, θά εἶταν μόνο κολασμένος. Καί ποιητή λέμε τόν κολασμένο, πού μέσα ἀπό τήν εἰρκτή του βλέπει ν' ἀνοίγεται ὁ οὐρανός.

Μία καί μοναδική θέλει τήν πραγματικότητα ὁ Σαραντάρης, ἀποκρούει κατηγορηματικά τήν δυαρχία, πού ἔχει, ὡστόσο, σταθεῖ θεμέλιο γι' ἄλλον ἀπό τόν δικό του ὑπερβατικό στοχασμό. «Δέν ὑπάρχουν δυό ἀλήθειες», τονίζει μέ πάθος· μέ τή διαφορά πώς τή μιά καί μόνη αὐτή «πραγματικότητα - ὕπαρξη», ὅπως τήν λέει, τήν βλέπει ἐμφορημένην ἀπό τήν πνοή τοῦ Θεοῦ. Ὅταν δέν τήν «πιάνουμε», σημαίνει, ἁπλούστατα, πώς πλάθουμε μέ τίς αἰσθήσεις μας ἕνα ἀπατηλό ἀντικαθρέφτισμά της. Ἔτσι, ξεπηδάει ἡ ἀντίθεση γνώση - συνείδηση. Ἀντικείμενο τοῦ ἐπιστητοῦ ὁ κατά Φύσιν κόσμος, μᾶς κρύβει τόν ἄλλον, τόν ἀκέραιο κι' ἀληθινό, καί προκαλεῖ τήν γνώση. Ἕνα πρῶτο σκαλοπάτι εἶναι ἡ γνώση - κρίση, τίποτα περισσότερο· γιατί μόνον τό μή ἀπόλυτο ἐξαρτᾶται ἀπό τήν κρίση.

Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, τό ἀπόλυτο γίνεται ἡ μοναδική ἔγνοια τοῦ Σαραντάρη, τό παρακολουθεῖ — καί τόν παρακολουθεῖ — παντοῦ. Χρησιμοποιεῖ τήν τυπική Λογική γιά νά τό θεμελιώσει, ἀποφατικά, ὅμως. Ἀπό τίς ἀρχές: ταυτότητα, ἀντίφαση, ἀποκλεισμό τοῦ τρίτου, μόνο τήν πρώτη δέχεται, γιατί αὐτή μᾶς δίνει τόν τύπο τοῦ Ἀπολύτου: Α=Α. Τό αὐταπόδεικτο ξεπηδάει ἀπό τήν ἄρνηση τῆς δυνατότητας νά ὑπάρχει —Α (ἀρχή τῆς ἀντίθεσης). Πραγματικά: τά ἀντικείμενα τῆς συνείδησής μας εἶναι εἴτε Α (ἀπόλυτα) εἴτε Β (μή ἀπόλυτα)· τρίτο δέν χωρεῖ. Ἡ ἀρχή τοῦ ἀποκλειόμενου τρίτου μόνον ἐδῶ ἰσχύει. Τήν χρησιμοποιεῖ ὁ Σαραντάρης γιά ν' ἀποδείξει τήν ἀπουσία ἐνδιάμεσης κατηγορίας, καί ἄγεται, λογικά, στό συμπέρασμα πώς ἤ δεχόμαστε τό ἀπόλυτο ἤ, μέ τήν ἀρχή τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ τρίτου, ξεπέφτουμε στόν παραλογισμό τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ τίποτα. Τό ἀπόλυτο, θά μποροῦσε νά πεῖ ὁ Σαραντάρης, μᾶς ἐπιβάλλεται ὡς ἀδιέξοδο, κάθετα, κατηγορηματικά.

Ποιό εἶναι τό προσωπικό του θεμέλιο θά μποροῦσε ν' ἀναρωτηθεῖ κανένας, αὐτό πού ἀντικαθιστᾶ τό cogito, μιᾶς καί ἡ καρτεσιανή ἀρχή βρίσκεται δῶθε ἀπό τήν Ἀλήθεια; Εἶναι τό «ἐγώ τῆς ὕπαρξης»· ἄς τό ποῦμε καλύτερα· τό ὑπαρξιακό ἐγώ. Ἐδῶ ἀγγίζουμε τό βαθύτερο δεδομένο τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐξάρτηση ἀπό τήν γνώση ξεπέφτει στή Φύση, πρᾶγμα πού σημαίνει ἔκπτωση ἀπό τό ὑπαρξιακό ἐγώ. Ὅμως τό τελευταῖο τοῦτο, καθώς ὑπερβαίνει τήν κατηγορία τοῦ Χρόνου, ἐξισώνεται μέ τήν αἰωνιότητα. Ἡ ποιητική δημιουργία (καί φτάνουμε ἔτσι στόν κρυμμένο, βαθύτερον καῦμό) δικαιώνεται ὡς θεμελιωμένη σ' αὐτή τήν ἐξίσωση. Τό ποιητικό ἔργο εἶναι δίωμα τοῦ ὑπαρξιακοῦ ἐγώ, καταξιωμένου ἔτσι ἀπό τήν ταύτισή του μέ τήν αἰωνιότητα.

Ἡ ἀλήθεια, γιά τόν Σαραντάρη, εἶναι ἕνα πρῶτο δεδομένο τοῦ ὑπαρξιακοῦ ἐγώ. Ἐξ οὗ ἡ πίστη, κατάσταση αὐτοδύναμη. Ἂν ἀφεθεῖς, αὐτομάτως πιστεύεις. Μόλις ἀναστείλεις τόν συλλογισμό, εἰσβάλλει μέσα σου παντοδύναμη ἡ ἐμπιστοσύνη στό σύμπαν. «Ἡ ἀμφιβολία εἶναι τό ἄνθος τῆς τύχης»· ἀκόμα καί ἡ γνώση δέν εἶναι παρά μιά ἀμφιβολία ἀνεπίγνωστη, μιά ἀμφιβολία πού τήν ὑπόστασή της δέν τήν συνειδητοποιεῖ ποτέ. Ἀμφιβάλλεις, ἐπιχειρεῖς τήν προσπέλαση τοῦ κόσμου μέ τή γνώση, ἐπειδή σ' ἔχουν μάθει νά δυσπιστεῖς.

Διπλονόητη ἔννοια αὐτή ἡ «πίστη»! Γιά τόν Σαραντάρη, εἶναι «ἡ ἀπόκτηση ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς συνείδησης πώς ὁ ἴδιος εἶναι κάτι ἄρτιο, τό κατ' ἐξοχήν ἄρτιο. Πίστη, λοιπόν, βίωση· πίστη πού σημαίνει κατάφαση στό γεγονός τοῦ κόσμου, τοῦ ὑπάρχειν μέσα στόν κόσμο. Πίστη - πράξη. Νοεῖται ὄχι ὅπως στόν Κίρκεγκωρ, ἀφοῦ δηλαδή ἐξαντληθῆ πρίν ἡ πεῖρα τοῦ πεπερασμένου. Ὄχι ὡς τό παρά - λόγον. Γιά τόν Σαραντάρη, θά λέγαμε, ἡ πίστη ὑπάρχει ante, καί εἶναι ἡ μόνη νοητή ἐξήγηση τῆς ζωῆς, δικαιολογία της «ἀγνάντια σέ μιά βέβαιη ἀλήθεια».

Ἡ ὕπαρξη νοεῖται μόνο ἄν πιστεύεις. Ἔτσι, ὕπαρξη καί πίστη δηλώνονται ἀλληλένδετες, ἀλληλέγγυες, καί ἡ ἀκέραια ζωή τοῦ ἀνθρώπου προβάλλει ὡς «ἡδονή». Ἡδονή; δηλαδή τί; Σύνθεση πείρας—κινδύνου, θά μποροῦσε νά πεῖ συνοψίζοντας τίς ἀναπτύξεις του ὁ Σαραντάρης. Μέθη τοῦ πεπερασμένου. Ἔχει ὅμως δυό σημεῖα πού κάνουν νά τήν ἀτενίσεις καθαρά: τόν ἔρωτα καί τόν θάνατο. Μόνο πού ὁ ἔρωτας δέν γίνεται ποτέ αἰωνιότητα, αὐτοφθείρεται, εἶναι ἡ «ὕψιστη αὐταπάτη», κι' ὁ θάνατος ἀποτελεῖ πραγματικότητα τοῦ «εἶναι», ὄχι τῆς ὕπαρξης. Ἡ ὕπαρξη τόν ὑπερβαίνει.

«Ἡ πίστη μας στήν ὕπαρξη ὀφείλει νά γίνει κοσμοθεωρία», ἀνακράζει κάποια στιγμή μέ πάθος ὁ Σαραντάρης· ἡ ὕπαρξη εἶναι ἡ μόνη ἀπόλυτη ἑνότητα.

Μή ζητήσουμε αὐστηρή ἀλληλουχία ἀπό τά δοκίμια τοῦτα· ἔχουμε νά κάνουμε περισσότερο μ' ἕνα πάθος ζωῆς πού ὑποδύεται μιάν γλώσσα ἀφηρημένη παρά μ' ἕναν αὐτοκυριαρχημένο διαλογισμό σ' ἀναζήτηση ψηλαφητή τοῦ ἀντικειμένου του. Γραμμένα σέ κύκλους ἐπάλληλους τά δυό δοκίμια, μ' ἐπαναλήψεις, παλινδρομήσεις, ἀφήνουν νά διαφανεῖ, ἀκούσια, κάτι τό φανατικό. Εἶναι μιά ἔμμονη ἰδέα; Εἶναι μιά πιεστική, ἁλαφιασμένη ἰδιοσυγκρασία, που στοιχειώνεται ἀπό τά δαιμόνιά της; Δέν ξέρω ἄν τά δοκίμια τοῦ Σαραντάρη προσθέτουν στόν ἑλληνικό στοχασμό (μ' ὅλο πού νομίζω πώς προθέτουν), κάνουν ὅμως ν' ἀκουστεῖ, ἐκεῖ στά τελευταῖα μεσοπολεμικά χρόνια, ἡ πρώτη ἑλληνική ὑπαρξιακή φωνή, καί τόσο αὐθεντική, τόσο ἰδιότυπη, πού νά μήν ἀπηχεῖ τίποτα ἀπό τά ὅσα ἀργότερα θά γνωρίσουμε πάνω ἀπό ὑπογραφές φημισμένες. Ὁ Σάρτρ δέν ἔχει ἀκόμα διαβάσει ἐκλαϊκευμένον τόν ὑπαρξιακό στοχασμό καί οἱ μεγάλοι Γερμανοί ὀμπνευστές του βρίσκονται ἀκόμα πίσω ἀπό τήν αὐλαία. Ὁ Σαραντάρης, γι' ἄλλη μιά φορά, μονολογεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 15 Αὐγούστου 1970

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΦΥΛΛΟ ΤΗΣ ΣΥΚΗΣ ΞΕΡΑΘΗΚΕ!

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΕΝ ΕΥΤΥΧΗΣΑ νά ἰδῶ τό συγκλονιστικό αὐτό ἔργο ἤ θέαμα πού ἔχει τίτλο «Ὦ Καλκούτα!», ἐνῶ ὁ καθένας πιά ξέρει πώς μόνο γιά τήν Καλκούτα δέν πρόκειται. Πρόκειται γιά γαλλικό λογοπαίγνιο, γύρω ἀπό τήν ἀναπαυτική βάση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, σημεῖο του ἄλλοτε περιφρονημένο καί μόνον ἀπό τούς ζωγράφους τιμημένο, ὅταν ζωγράφιζαν γυμνά ὄχι κατά μέτωπο. Μετά τήν Ἀμερική, τό ἔργο συγκλονίζει τώρα τό Λονδῖνο κι' ἀναμένεται στό Παρίσι. Οἱ πληροφορίες μου, ἑπομένως, στηρίζονται σέ δυό-τρεῖς κριτικές πού διάβασα. Εἶναι ἀντιφατικές. Ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, μαθαίνουμε πώς γενικά ἡ κριτική ἀπόμεινε διχασμένη, ἡ κοινή γνώμη τό ἴδιο. Μερικοί λένε πώς πρόκειται γιά τό «θέαμα τοῦ αἰῶνα», ἄλλοι γιά αἶσχρό, ἀξιοθρήνητο πορνογράφημα ἤ κάλλιο πορνοθέαμα. Παρέλειψα τό σπουδαιότερο, ἀλλά εἶναι πασίγνωστο: Τό «Ὦ Καλκούτα!» τά δείχνει ὅλα ἐπί σκηνῆς: ἀνθρώπινα μέλη, πράξεις, συνδυασμούς συμπλεγμάτων. Ἀλλά τό ἀκόμα σπουδαιότερο—ἤ διασκεδαστικότερο, ἤ χαρακτηριστικότερο—εἶναι πώς στόν ἀγγλικό ὅμιλο ἐπιχειρηματιῶν πού ἀνέβασε τό ἔργο, συγκαταλέγεται ὁ παλαιός μας φίλος κ. Κέννεθ Τάϋναν, ἀρύγδουπος ἄλλοτε κριτικός τοῦ «Ὀμπσέρβερ», σήμερα διευθυντής δραματολογίου τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου τῆς Ἀγγλίας, πρώην ὀργισμένος νέος, ἀργότερα ὀργισμένος μεσόκοπος, καί πάντοτε σκανδαλοθήρας, σκανδαλοποιός. Ἀφοῦ ἀνήκει στούς ἐπιχειρηματίες τοῦ δια-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΟ ΦΥΛΛΟ ΤΗΣ ΣΥΚΗΣ ΞΕΡΑΘΗΚΕ!

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

βόητου «Ὦ Καλκούτα!» ὁ κ. Τάϋναν θ' ἀνήκει βέβαια καί μέ τό ἀζημίωτο. Σέ καλή μεριά!

Χωρίς νά παίρνω καμμιά θέση ἀπέναντι στό ἔργο, ἀφοῦ, ἐπαρχιώτης τῶν Βαλκανίων, δέν εὐνοήθηκα νά τό ἰδῶ, δέν κρίνω ὡστόσο ἄσκοπο ν' ἀναφερω ἐδῶ δυό-τρεῖς γνῶμες ἀπό αὐτές πού διάβασα, μέ σκοπό ἄλλωστε νά τίς παραμερίσω ἀμέσως ὕστερα, γιά νά φτάσω στό κύριο θέμα μου, πού δέν προϋποθέτει γνώση ἄμεση τοῦ ἀντιλεγόμενου ἔργου. Βιάζομαι νά δηλώσω πώς τό θέμα μου αὐτό, δέν εἶναι ἠθικό. Ἔτσι, ἄς μήν ἐλπίσουν οἱ προοδευτικοί κι' ἄς ἀπελπιστοῦν οἱ σεμνότυφοι. Μποροῦν καί οἱ μέν καί οἱ δέ νά σταματήσουν ἐδῶ τό διάβασμα τῆς σημερινῆς ἐπιφυλλίδας.

Στήν ἀνταπόκριση τοῦ «Monde», δυό λέξεις τά λένε ὅλα: «Ἐμπορική ἐπιχείρηση». Γιά ἐπιθεώρηση ἄλλωστε πρόκειται, ὄχι γιά δραματικό ἔργο. Ἀλλά ὁ ἀνταποκριτής μιλάει ἀμέσως ὕστερα γι' ἀπάτη: «Ἡ ἀπάτη—γράφει—εἶναι πνευματικοῦ τύπου ἄν μπορεῖ κανένας νά τό πεῖ ἔτσι. Εἶναι κλοπή, ἐξαπάτηση στό ἐμπόρευμα, κατάχρηση ἐμπιστοσύνης». Καί τοῦτο, γιά νά τελειώνουμε μ' αὐτή τήν ἄποψη: «Κοντεύει κανένας νά πιστέψει πώς αὐτοί-ἐδῶ οἱ «ἐλευθερωτές» ἄλλο δέν ζητᾶνε παρά νά κάνουν τόν μέσο ἄνθρωπο νά σιχαθεῖ τήν ἐρωτική πράξη, πού ἀναπαριστάνεται στή μορφή της τήν πιό συνοπτική καί τήν πιό μηχανική, χωρίς τρυφερότητα καί θαλπωρή». Ἐλαστικότερος, διαλακτικότερος, «πνευματικότερος» ὁ κάλλιστος Ρομπέρ Καντέρς τοῦ «Ἐξπρές», παρατηρεῖ ὡστόσο πώς «τό πνευματῶδες στοιχεῖο εἶναι στό θέαμα τοῦτο φτωχό, ἀλλοί-μονο!». Ὁ γερο-Χάρολντ Χόμπσον τῶν «Κυριακάτικων Τάϊμς» νομίζει πώς βλέπει μιά ζωντανή εἰκονογράφηση ἀπό τά διασημότερα πορνογραφήματα τῆς γαλλικῆς βιβλιαγορᾶς. Ἀλλά ὁ Καντέρς καί πάλι, ἀνασκευάζει: «Ὁ ἔρωτας βρίσκει στή γύμνια, στή σιωπή (τοῦ «Ὦ Καλκούτα!»), τήν ἁρμονία πού κάνει τά σώματα ν' ἀλληλοπροσεγγίζονται, κάτι τό ἱερό, πού εἶναι αἰσθητό σ' ὅλους. Χάρη στήν παρουσία καί μόνο τῆς γύμνιας, ὁ θεατής ἀναπολεῖ κάποιες σπάνιες καί ὑψηλές στιγμές τῆς ζωῆς του».

Ἄν οἱ στιγμές αὐτές τοῦ Γάλλου κριτικοῦ εἶναι ἐκεῖνες πού ὅλοι ὑποθέτουμε, δηλαδή οἱ αὐστηρά, ἐχέμυθα ἰδιωτικές, ἀναρωτιέται κανένας γιατί δέν θά μᾶς ἔκανε νά τίς γευτοῦμε καί κάτι ἁπλούστερο, λιγότερο ἐμπορικό: Τό κρυφοκοίταγμα ἀπό τήν κλειδαρότρυπα μιᾶς κρεββατοκάμαρας. Ἄς εἶναι! Δύσκολα θά βρεθεῖ — κι' ἄς λέμε — τό ὅριο ἀνάμεσα στό αἰσθησιακό καί στό αἰσθητικό, στό ἐρεθιστικό καί στό μυστικιστικό, στήν παράκρουση τοῦ πόθου καί στήν σεξουαλική ἔκσταση. Ὁλόκληρη ἡ ἐποχή μας (μόνον ἡ δική μας;) παραδέρνει γύρω ἀπό τήν ὁροθετική αὐτή γραμμή. Ἀλλά δέν εἶναι σήμερα, αὐτό τό θέμα μας. Τό ἀγγίζουμε τώρα μόλις.

Ἐπιθεώρηση λοιπόν τό «Ὦ Κλκούτα!» — ἕνα εἶδος ἐπιθεώρηση. Κάτι ἀνάλογο, ἄν καί σ' ἄλλη κλίμακα, οἱ «Τρίχες». Τά «χάππενινγκς». Οἱ χίλιοι-δυό πειραματισμοί κι' αὐτοσχεδιασμοί τοῦ συγχρόνου θεάτρου. Ἀλλά πρόκειται πιά γιά «θέατρο»; Καί τί εἶναι θέατρο; Ἕνας χῶρος, μιά φωτισμένη ἐξέδρα, ζώνη ἤ περιοχή, ὅπου μπορεῖ κανένας νά ἰδεῖ τά πάντα νά κάνει τά πάντα; Τό ἐρώτημα ξεπηδάει μέ τρόπο αὐτοδύναμον, ἀναπότρεπτον, γιατί κάθε ἐποχή ἔχει τά συνθήματά της, τό ὕφος της, καί οἱ σημερινοί νέοι πιστεύουν ἀκράδαντα πώς αὐτό εἶναι τό θέατρο τῆς ἐποχῆς τους. Τό ὑπερασπίζουν μέ πάθος γιατί εἶναι δική τους πιά ὑπόθεση. Δική τους, ὅμως, συμπτωματικά, ἐπειδή σήμερα παρουσιάστηκε; ἤ δική τους ὀργανικά, γιατί μόνον αὐτό τούς ἐκφράζει; Ἀλλά κι' ἀπώτερα: αὐτό πού τούς ἐκφράζει, πρέπει νά λέγεται καί θέατρο; Γιατί δέν λέγεται θέατρο μιά ποδοσφαιρική συνάντηση, ἕνα μάτς πυγμαχίας, ἕνα στρήπ-τήζ σέ νυχτερινό κέντρο; Καί στά τρία τοῦτα, σκηνή — γήπεδο ἤ πίστα — ὑπάρχει, θεατές ὑπάρχουν, ἐνδιαφέρον (μέγιστο μάλιστα) δημιουργεῖται. Θά προσέθετα πώς καί κλιμάκωσή του ὑπάρχει, γραμμική ἀνάλογη μέ τῆς πορείας τοῦ δραματικοῦ ἔργου. Ποῦ ἡ διαφορά;

Ἀναθυμᾶμαι τώρα ἕναν φίλο μου καλλιτέχνη σημαντικόν τοῦ δραματικοῦ θεάτρου στά μεσοπολεμικά χρόνια. Διαφωνούσαμε συχνά, μονότονα, γιατί ἀποδοκίμαζε μέ σαρκασμό τόν Πιραντέλλο. Ὄχι πώς δέν ἀναγνώριζε τήν ἀξία του, τήν προσωπικότητά του, τήν μαεστρία του· ἀλλά μοῦ ἔλεγε, πικρά: «Νά ἰδεῖς πού ἀπ' αὐτόν θ' ἀρχίσει ἡ διάλυση τοῦ θεάτρου· καί δέν θά σταματήσει πουθενά πιά». Ἔβλεπε τόν Πιραντέλλο περισσότερο ὡς δυναμιτιστή παρά ὡς συγγραφέα.

Φτάνω ν' ἀναρωτιέμαι τώρα ἄν δέν εἶχε δίκιο. Ὄχι πώς ἀπό τόν Πιραντέλλο, ἀκριβῶς, ἤ ἀπό τόν Πιραντέλλο καί μόνον, ἀρχίζει ἡ διάλυση. Καί ἄλλα συμπτώματα εἶχαν προηγηθεῖ: ὁ γερμανικός ἐξπρεσιονισμός ἀπό ὡρισμένες πλευρές του, ἡ ὑπερτροφία τοῦ συντελεστή σκηνοθέτης, οἱ γενικές κοινωνικοπνευματικές συνθῆκες τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας. Ἀλλά ὁ Πιραντέλλο, ἀκριβῶς ἐπειδή ἀξίζει, ἐπειδή ἐπιζεῖ, ἐνσαρκώνει ἕνα σύμβολο. Τό σπάσιμο τοῦ κάδρου τῆς σκηνῆς, ἡ σύγχυση τῶν παρατάξεων ὑποκριτές-θεατές, φαντασίωση-ἀγορά, τό σπέρμα τῆς διαβρωτικῆς γιά ὅλα ἀμφιβολίας, ἡ κατάργηση τῶν σημείων τοῦ ὁρίζοντα, ἡ ἔλλειψη προσανατολισμοῦ ὡς δόγμα, ἡ δυσπιστία ὑψωμένη στόν κῦβο, δυσπιστία γιά τήν δυσπιστία, ἡ ἀποσύνθεση τῆς μονάδας ἄνθρωπος (ὄχι μονάχα καί σχηματικά, «χαρακτήρας»), ὅλ' αὐτά, δοσμένα μέ σκηνικό κῦρος, συναρπαστικόν τρόπον, γέμιζαν τά ὑπόγεια ἐκρηκτικές ὕλες. Ἡ ἀνατίναξη ἔγινε μέ τίς σκόρπιες σπίθες τοῦ δεύτερου Μεγάλου Πολέμου. Σήμερα, ὅπως σέ κάτι χοντρές κωμωδίες τοῦ κινηματογράφου, ἔχουμε ἀπομείνει ἐμβρόντητοι, μουντζουρωμένοι ἀπό κορφή σέ νύχια, μέ φρύδια καί μαλλιά καψαλισμένα, ἀγνώριστοι καί μεταξύ μας κι' ἀπό τόν ἑαυτό μας στόν καθρέφτη. Ὑπολείμματα ἀπό ἔκρηξη.

Πρῶτο, λοιπόν, ἐρώτημα, κι' ἄλλοτε ἐδῶ διατυπωμένο: Ὄχι ἄν αὐτά «ἐπιτρέπονται» ἤ «ἀπαγορεύονται», ἀλλά γιατί καλά καί σώνει νά λέγονται θέατρο. Ἀπό κεκτημένη ταχύτητα, πνευματική ἀδράνεια, ἔλλειψη παρρησίας καί τόλμης; Ἤ ἐπειδή νομίζουμε πώς τά καταξιώνουμε ἄν τά ποῦμε θέατρο; Στήν πρώτη περίπτωση ἡ εἰκονοκλαστική μας ὁρμή ξεφανερώνεται ψεύτικη, δειλή: Δέν τολμάει νά πεῖ μέ θάρρος: «Ἐμᾶς, κύριοι, τό θέατρο δέν μᾶς χρειάζεται. Τό ἐκτελέσαμε, Θεός σχωρέσ' το, τό θάβουμε καί βάζουμε πάνω του καί μιάν ἀσήκωτη πλάκα. Τέρμα!». Στή δεύτερη περίπτωση, ἐμφανιζόμαστε ἐμποτισμένοι ἀπό προλήψεις, κι' ἄς ξεφωνίζουμε στά κεραμίδια τόν ριζοσπαστισμό μας. Ἡ αἴγλη τοῦ ὅρου «θέατρο» μᾶς ἐντυπωσιάζει, δέν θέλουμε μέ κανένα τρόπο νά τήν ἀφήσουμε νά χαθεῖ, μᾶς συμφέρει νά τήν ἐκμεταλλευτοῦμε· ὅ,τι λοιπόν μᾶς ἀρέσει, τό βαφτίζουμε θέατρο, ἄς μήν ἔχει καμμιά συγγένεια, μήτε κἄν μακρυνή, μέ τό συχωρεμένο. Ἐμεῖς δέν νομοθετοῦμε; σ' ἐμᾶς δέν ἀνήκει ὁ κόσμος; τό ἄμεσο μέλλον; Ἔ, λοιπόν: δίνουμε στά προϊόντα τοῦ ὀργασμοῦ μας ὅποια καταγωγή μᾶς κολακεύει.

Ὡς ἐδῶ, βρισκόμαστε στό ἐπίπεδο τό καθαρά πρακτικό, παρά τίς αἰσθητικές ἐπιφάσεις. Ὑπάρχει, ὅμως, κι' ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, βαθύτερο, κοινωνικότερο, ψυχολογικότερο, γενικότερο πού χαρακτηρίζει κάτι πολύ πιό πλατύ καί ἱστορικό ἀπό τήν ὑπόθεση τοῦ θεάτρου. Ἐπίπεδο ὀλισθηρό, εἶν' ἀλήθεια, γιατί ἐξαναγκάζει σέ δεοντολογίες, ἤ τούλάχιστον σ' ἀφορισμούς, πού εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνοι, γιατί μοιάζουν αὐθαίρετοι κι' ἐφήμεροι. Ἀλλά, ἐπειδή ἐπιτακτικά ἐπίκαιρο δέν μᾶς μετακινήσει ἀπό τό θέμα, θά δοκιμάσουμε νά τό ἀντιμετωπίσουμε τήν ἐρχόμενη φορά.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS · MDCCCLXXXI · ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΘΕΟΥ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 19 Αὐγούστου 1970

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΤΑΓΥΜΝΗ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

1-73

Ο μέσος ἄνθρωπος, πού ἔχει ὑπ' ὄψη του τό θέατρο τῆς ἀγορᾶς καί μόνο — ἤ κυρίως —, αὐτός πού πηγαίνει στό θέατρο γιά νά χωνέψει τό βραδυνό του τό φαΐ ἤ γιά νά «σπάσει κέφι», νά περάσει, κοντολογίς, τήν ὥρα του, αὐτός θά πρέπει, λογικά, νά βρίσκει πολύ φυσική τήν ἐξέλιξη πρός τό πορνοθέαμα τοῦ καιροῦ μας, γιά τό ὁποῖο μιλούσαμε προχτές μέ ἀφορμή τό «Ὦ Καλκούτα». Θέαμα διασκεδαστικό τό ἕνα, τῆς ἀγορᾶς, θέαμα διασκεδαστικό καί τ' ἄλλο. Διασκεδαστικο - ἐρεθιστικό τό δεύτερο, μέ ἀντικείμενό του τό ὑπογάστριο, ἀλλά ἡ διαφορά δέν εἶναι καί πολύ μεγάλη. Ἄν μάλιστα, ὅπως μᾶς λένε μερικοί κριτικοί, τό «Ὦ Καλκούτα» θεραπεύει τήν ἐρωτική ἔξαψη διά τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς σεξουαλικῆς λειτουργίας, τότε ἡ ἐπίδρασή του πρέπει νά θεωρηθεῖ κι' εὐεργετική. Λυτρωτική. Οὔτε γιά «ἄσεμνο» θέαμα πρόκειται, ἑπομένως.

Τώρα, ἄν ἰδανική τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδίωξη πρέ-

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS
ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ
ΜΗΔΕΝ ΑΓΑΝ
MDCCCLXXXI

πει νά εἶναι ἡ ἀπομυθοποίηση τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστίκτου κι' ὁ ἐξευτελισμός τῆς ἑπαφῆς τῶν δύο φύλων, αὐτό ἄς τό ἀφήσουμε γι' ἀργότερα: εἶναι θέμα πού μᾶς πηγαίνει μακρυά ἀπό τόν σημερινό μας στόχο. Τόν σημερινό μας στόχο τόν προδιαγράψαμε προχτές. Εἶναι ἡ ἀπάντηση στήν εὔλογη ἀπορία μιᾶς ἄλλης κοινωνικῆς μερίδας, μιᾶς μειοψηφίας ἔστω, ἀλλά ποιοτικά ὄχι εὐκαταφρόνητης, πού εἶχε, κι' ἔχει, διαφορετική ἀντίληψη γιά τό θέατρο. Ἄς μή τήν βλέπει καί τόσο συχνά, ἰδίως στήν Ἑλλάδα, νά δικαιώνεται ἀπό τήν πραγματικότητα. Δέν δικαιώνεται ὄχι γιατί δέν γίνονται κι' ἐδῶ προσπάθειες ν' ἀνεβαστοῦν καλλιτεχνικῆς ἀξίας ἔργα, ἀλλά γιατί οἱ ἀπόπειρες αὐτές μοιάζουν ἐκκεντρικές, ἀνεδαφικές, χωρίς ἀνταπόκριση στίς ἀπαιτήσεις τῆς παντοδύναμης πλειοψηφίας, ἄρα δονκιχωτικές καί οἰκονομικά παρακινδυνευμένες. Τό τί φταίει στήν κάθε ἰδιική περίπτωση, ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἄλλης ἔρευνας. Σήμερα, στεκόμαστε μπροστά στό ἁπλό καί κατηγορηματικό ἐρώτημα: τί εἶναι, ἐπιτέλους, Θέατρο;

'Η ἀνάγκη γι' ἀποσαφήνιση — ἐφικτή ἤ ὄχι, ἀδιάφορο — ξεπηδάει ἀπό μιά σύγχυση, ἀνεξήγητη ἤ πονηρή. Ἄν, λόγου χάρη, μᾶς ἔλεγαν πώς οἱ γυμνιστικές ἐπιθεωρήσεις, πού μᾶς ἔρχονται ἀπό τόν Ἀτλαντικό, ἤ τά ξεσπάσματα ὀργανωμένης ὁμαδικῆς ὑστερίας πού ἐξηγοῦνται ὡς «ψυχοδράματα» κ.λπ., ἐγκαινιάζουν ἕνα νέο εἶδος τέχνης, ὅπως νέο εἶδος εἴταν, λόγου χάρη, σέ σχέση μέ τό θέατρο, στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα, ὁ κινηματογράφος, δέν θ' ἀπορούσαμε. Ὁ κόσμος εἶναι σφαῖρα καί γυρίζει, τίποτα δέν ἐπαναλαμβάνεται, ὅλα ρέουν, ἑπόμενο καί νά δημιουργοῦνται ὁλοένα νέες μορφές, νέα σχήματα ζωῆς. Ἀλλά τό σύνθημα εἶναι — κι' ἐδῶ βρίσκεται τό ἐπίκεντρο τοῦ ζητήματος — πῶς ὁ κόσμος μας ἀνεκάλυψε, ἐπιτέλους, στήν ὑστερία καί στή βακχεία τήν θεατρική ἔκφραση πού τοῦ ταιριάζει. Κάτι πού τοῦ ταιριάζει ναί, νά τό συζητήσουμε· ἀλλά «θεατρική ἔκφραση» γιατί;

Ὁ θεατής τῆς δεύτερης κατηγορίας πού εἴπαμε, ἀποκαθιστᾶ εὔκολα μιά γενεαλογία. Ἀπό τόν Αἰσχύλο στόν Μένανδρο, ἀπό αὐτούς στόν Λόπε ντέ Βέγα, στόν Σαίξπηρ, στόν Μολιέρο, στόν Γκολντόνι, στόν Σίλλερ, στόν Μπύχνερ, στόν Χέμπελ, στόν Ἴψεν, στόν Στρίντμπεργκ, στόν Τσέχωφ, στόν Μπρέχτ, στόν Τεννεσῆ Οὐίλλιαμς, στόν Ἰονέσκο, στόν Μπέκετ, στόν Πίντερ, ὑπάρχει μιά κανονική διαδοχή: Ἀπειρία τόνων κι' ἀποχρώσεων βέβαια, παρεκκλίσεις πού φαίνονται γιά μιά στιγμή ἀνατρεπτικές καί ὕστερα βλέπουμε πώς ἐγγράφονται ἀμαλότατα στό ἴδιο ἐνεργητικό, ἐντάσσονται στό ἐνιαῖο ρεῦμα, πού ξεκίνησε κάποτε, ὅπως μᾶς λένε, ἀπό τόν διθύραμβο. Γιατί αὐτή ἡ ὁμοιογένεια; Ὑπάρχει καμμιά τάση κομφορμισμοῦ σέ μιά τέτοια ἐξέλιξη; Καμιά ἀπολύτως. Ἀπεναντίας: μερικοί ἀπό τούς παραπάνω συγγραφεῖς ἀγνοοῦν τούς προκατόχους τους, ἤ καί θέλουν ρητά νά τούς ἀνασκευάσουν. Ὑπάρχει, ὅμως, κάτω ἀπ' ὅλα, ἕνα σταθερό ὑπόρευμα. Δύσκολο νά τό προσδιορίσει κανένας, ἄν καί εἶναι πολύ αἰσθητό: Ἡ προσπάθεια ν' ἀπευθυνθοῦν μέ τήν τέχνη τους στόν χῶρο τῆς ψυχῆς, νά τήν ξυπνήσουν, νά τή φέρουν ἀντιμέτωπη σέ βασικά, σκοτεινά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τήν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο τοῦτο, τήν ἀλληλεπικοινωνία καί τή συμβίωση, τίς ἀνυπερπήδητες ἀντιφάσεις τῆς ζωῆς. Ὅλ' αὐτά, μέ τόν σοβαρό ἤ τόν ἐλαφρό τρόπο ἀντικρυσμένα, προϋποθέτουν μιάν ὀργανική δομή καί μιάν ἱεράρχηση: Στήν ἀφετηρία ἕνας «ποιητής», συνείδηση ξύπνια, ἄγρυπνη, πού συλλαμβάνει. Κατόπι ἕνα μικρό ἤ μεγάλο σύνολο ἀπό «ἑρμηνευτές», πού ναί μέν σέβονται τό ἀρχικό δεδομένο, τό ἔργο, δέν περιορίζονται ὅμως νά τό ἀναπτύξουν τυπικά, μηχανικά, ἀλλά συνεισφέρουν τήν προσωπική τους ψυχή ὁ καθένας τους, ἐναρμονίζονται ὅλοι κάτω ἀπό μιά κοινή πνευματική προσταγή, ἕνα ἰδανικό ὁμαδικά ὁμολογημένο. Διασφαλίζεται ἔτσι μιά λειτουργία, πού ἀποτελεῖ, οὐσιαστικά κύκλωμα: Ὁ ποιητής ἐμπνεύστηκε ἀπό τή ζωή, ἀπό τό κοινωνικό σύνολο· τό πλάσμα τοῦ νοῦ του, τό ἐμπιστεύτηκε σέ μιάν ὁμάδα ἀντιπροσωπευτική τοῦ συνόλου, εἰδικά ὅμως προικισμένην, νά τό ζωντανέψει. Τό σύνολο, εἰσπράττει ἔτσι μετουσιωμένο, συμπυκνωμένο σ' ἐκφραστική ἀξία, ὅ,τι αὐτό ἀσύνειδα ἐνέπνευσε. Ἡ πρώτη, ὡμή ὕλη, ἔγινε πνευματική τροφή.

Ἄν τό σχῆμα τοῦτο τό μεταφέρουμε στίς σύγχρονες ὑστερικές ἤ ἐπιχειρηματικές ἐκδηλώσεις, τί θά ἰδοῦμε νά λείπει; Πρῶτα-πρῶτα ὁ ποιητής. Ἔπειτα τό κείμενο, δηλαδή τό περασμένο, διϋλισμένο μέσα ἀπό μιάν εἰδικῆς κατασκευῆς συνείδηση, ὑλικό τῶν αἰσθήσεων. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, τά πράγματα γίνονται θολά: Εἶναι ἑρμηνευτής, ἠθοποιός, ὁ κύριος ἤ ἡ κυρία τάδε, πού περιφέρει γενητικά ὄργανα ἐκτεθειμένα σέ κοινή θέα, μέ τίς ἀντίστοιχες ἀντιδράσεις πού προκαλεῖ αὐτό τό θέαμα; Εἴτε ἐρεθιστικές εἶναι εἴτε ἐκμηδενιστικές οἱ ἀντιδράσεις, δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τή σφαῖρα τοῦ ψυχισμοῦ πού εἴταν ὁ στόχος κι' ὁ χῶρος, τοῦ θεάτρου. Βέβαια, ψυχισμός εἶναι ὅλες μας οἱ ἀντιδράσεις, ἀνώτερες καί κατώτερες, αἰσθητικές κι' αἰσθησιακές, πνευματικές καί φυσιολογικές, τόν ἄνθρωπο ὅμως τόν ξεχωρίζει ἀπό τ' ἄλλα ζῶα ἡ ἀναγκη ν' ἀξιολογεῖ καί νά ἱεραρχεῖ ποιοτικά τά διώματά του, δηλαδή νά δημιουργεῖ ἀξίες, ἐπίπεδα κλιμακωμένα ἀπό τό εὐγενέστερο στό ἀγενέστερο· διαφορετικά ὁ ἄνθρωπος δέν θά εἶχε δικαίωμα οὔτε ἄλλες ἀξίες νά προβάλλει, ὅπως τήν ἀπαίτηση τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς ἀνθρωπιᾶς. Τ' ἄλλα ζῶα δέν ξέρουμε νά ἔχουν τέτοιες ἀπαιτήσεις· ἤ, ὅταν δείχνουν κάτι συγγενικό μ' αὐτές, τό καμαρώνουμε: τήν περηφάνεια τοῦ ἀλόγου, ἄς ποῦμε, τήν «ἀξιοπρέπεια» τῆς γάτας. Καμαρώνουμε στή Φύση, ὅ,τι θυμίζει ἱεράρχηση ἀνθρώπινων ἀξιῶν.

Ἀπέφυγα συνειδητά νά κάνω χρήση τοῦ ὅρου «ποίηση», ἐπειδή ἔχει γίνει πολύ συνοπτικός, ἕνα «πασπαρτοῦ» πού τό μεταχειρίζεται ὁ καθένας γιά νά ξεφορτωθεῖ κάποιο ζήτημα ὅταν αὐτό ἀπαιτεῖ ἀνάλυση σέ κάποιο βάθος. Ὅρος διπλονόητος, μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀντικλεῖδι κι' ἀπό τόν διαρρήκτη: «Τί θά πεῖ ποίηση! Δῶστε μας τόν ὁρισμό της. Γιατί δέν εἶναι ποίηση τό τσιτσιδωμένο μου θέαμα, πού καταργεῖ τίς προλήψεις καί ἐγάζει τήν ἀλήθεια στό φῶς, φυσική, ὅπως τήν γέννησε ἡ μάννα της;». Προτίμησα, τήν προηγούμενη φορά, νά μιλήσω γιά μερικά ἁπτά γνωρίσματα τοῦ δραματικοῦ ἔργου, καί προπάντων γιά τό «ἐνδιαφέρον» πού προκαλεῖ (ὁ σωστότερος, τεχνικός ὅρος, εἶναι «δραματική συγκίνηση»). Εἶναι μάλιστα ἡ στιγμή τώρα νά διορθωθεῖ κι' ἕνα τυπογραφικό λάθος: γιά γραμμική κλιμάκωση τοῦ ἐνδιαφέροντος μίλησα στό προηγούμενο, ὄχι γιά «γραμματική». Ἐνδιαφέρον λοιπόν προκαλοῦν χίλια-δυό θεάματα, καί μάλιστα κλιμακωμένο σέ ἀνιοῦσα. Ἡ ταυρομαχία, λόγου χάρη, πού τήν προσθέτω τώρα σ' ὅσα ἀπαρίθμησα προχτές. Θεώρησε ποτέ κανένας θέατρο τήν ταυρομαχία; Ἀναρωτιέμαι ὡστόσο ἄν μέ λίγη καλή θέληση δέν θά ἔπρεπε τώρα πιά νά τήν μετατάξει κανένας στά δραματικά εἴδη, σύμφωνα μέ τό δόγμα τοῦ Ἀντονέν Ἀρτώ. Θέατρο «τῆς σκληρότητας»...

Κι' ἔτσι φτάνουμε στίς ἀνατινάξεις. Τό Θέατρο τινάχτηκε στόν ἀέρα ἀπό μέσα, ἀπό τήν ἴδια του πολυπραγμοσύνη, ἀφροσύνη, ἐπιπολαιότητα, ἀπό τά ἴδια του ἀσύδοτα τολμήματα. Κυνηγημένο ἀπό ἕνα ὁλέθριο πνεῦμα τοῦ ἀψίκορου, ἀπό τόν θαυμασμό γιά τό ἐφήμερο, δέν ἀφέθηκε στήν ὀργανική του, ἀβίαστη ἐξέλιξη. Θέλησε νά ἐπιταχύνει τίς ἐξελίξεις μέ τεχνητό πυρετό. Δίδαξε τόν κόσμο νά τό βαρυέται, νά τοῦ γυρεύει ὅλο καί πιό νέα, παράδοξα δηλητήρια, νά τό ἀντιμετωπίζει ὅπως ὁ τοξικομανής πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό ὅλο καί μεγαλύτερες δόσεις. Σήμερα, ἀγνώριστο, χωρίς πατρότητα, ἐξώγαμο, τό βρίσκουν στό δρόμο ἔκθετο οἱ νέοι μας καί τό περιμαζεύουν. Ἕνα ἀκόμα βῆμα καί θά τούς διδάξει τόν καννιβαλισμό: Νά τό καταβροχθίσουν. Εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ἑπόμενος σταθμός μιᾶς σκηνῆς θεάτρου πού ἔγινε κρεοπωλεῖο. Γιά τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ! γιά χάρη τοῦ ἑαυτοῦ σας, ἐσᾶς πού ἐρχόσαστε, ὄχι γιά μᾶς πού ἔτσι ἤ ἀλλιῶς φεύγουμε, βάλετε ἕνα ὅριο, βρῆτε ἕναν νόμο, ἄν ὄχι ἕναν φραγμό. Ὅ,τι ἐξαντλεῖται, ὁδηγεῖ μοιραῖα στήν αὐτοκτονία, πού εἶναι ἡ τελική λέξη σέ κάθε ἀπόγνωση. Γιατί ὁ ὅρος τοῦτος, ὁ τόσο σύγχρονος, δέν συγχωρεῖ. Ἔγινε σύνθημα. Ἄν λέει ψέμματα, πρόκειται γιά «φιλολογία» γελοιωδέστερην ἀπό τίς παλαιές, καταλυμένες προλήψεις. Ἄν πρόκειται ὅμως γι' ἀλήθεια, ἔχει χρέος ν' αὐτοπραγματωθεῖ. Πῶς; Μέ τήν ὁμαδική αὐτοκατάργηση. Τό βλέπουμε στίς χῶρες τοῦ ἐρωτικοῦ κόρου.

Τό ἑπόμενο βῆμα τοῦ σεξουαλικοῦ ἀδειάσματος εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Θά τό ἰδῆτε αὔριο. Δέν καθαιρεῖ κανένας ἀτιμωρητί τόν ἀποχρῶντα οἶστρο τῆς ζωῆς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 22 Αὐγούστου 1970

1-5

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΘΗΜΑΤΟΣ

ΟΙ ΑΛΥΤΡΩΤΟΙ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΣΟΒΑΡΟΛΟΓΟΥΜΕ ὅταν λέμε πώς ὁ σημερινός κόσμος ἔχει ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ἐρωτική ψύχωση; Τό θέμα ἔρχεται φυσιολογικά, ὡς ἐρώτημα, ὕστερα ἀπό τίς παρατηρήσεις πού κάναμε σέ προηγούμενες ἐπιφυλλίδες γιά μερικά ἀμφίβολης καλλιτεχνικῆς σημασίας σύγχρονα θεάματα. Χρησιμοποιοῦμε ἄλλωστε ἐδῶ τό θέατρο ὡς ἀφετηρία μόνον: τό ζήτημα εἶναι πολύ πιό γενικό. Ἐρωτισμός ἔντονος, ἐξαντλητικός, μαστίζει τόν κόσμο μας, τόσο πού νά δημιουργεῖ προβλήματα νέα, ἄγνωστα στήν περασμένη, μακάρια ἐποχή τῶν «χρηστῶν ἠθῶν», μέ τήν ὑποκριτική τους ἔστω πρόσοψη. Ἄς ἰδοῦμε ἀπό πιό κοντά τό θέμα.

Καί πάλι ἐξυπηρετική ἀφετηρία, τό θέατρο: Τό ἄλλοτε δημοφιλέστατο γαλλικό βουλεβάρτο, τό εὐκολοχώνευτο θέατρο τῆς ἀγορᾶς, πού ἔτερψε καί γαλούχησε γενιές ὁλόκληρες στά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καί στό πρῶτο τρίτο τοῦ τωρινοῦ, ἐξαντλήθηκε ἀπό κατάχρηση τοῦ θέματος μοιχεία. Σέ συνδυασμούς ἀναγκαστικά περιορισμένους κι' ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενους κάτω ἀπό διάφορα προσχήματα ὡς μύθους, τό θέατρο αὐτό εἶχε ἀναδιφήσει ὅλα τά ρουχικά τῆς κρεβατοκάμαρας, νόμιμης, παράνομης, παρθενικῆς. Θά ἔλεγε κανένας πώς ἕνα κομμάτι τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἄλλην ἔγνοια δέν εἶχε παρά πῶς ν' αὐτοερεθίζεται κρυφοκοιτάζοντας μέσα ἀπό κλειδαρότρυπες. Τέλος, ὁ κόρος πέρσεψε, ἡ αὐτοεπανάληψη προκάλεσε τήν ἀντίδραση. Μαζί, εἶχαν ἐξελιχθεῖ καί τά ἤθη, οἱ κοινωνικές συνθῆκες: Ἀναγνωρίστηκε πώς ἡ φιλολογία αὐτή μέ τίς πολύ ἰδιωτικές ἀπόηνοιες, δέν μποροῦσε νά ἔχει ἀντιπροσωπευτικό χαρακτῆρα μέσα σέ μιάν ἐποχή κρίσιμη, πού βάδιζε πρός νέα, ἀνησυχητικά πεπρωμένα.

Τί εἶχε κάνει ὡς τότε τό θέμα τῆς μοιχείας νά εἶναι τό πιό εὐνοημένο ἀπό συγγραφεῖς καί κοινό; Ὁ σκανδαλιστικός του χαρακτῆρας πρῶτα-πρῶτα, ἡ παρέκκλιση ἀπό τήν νομιμότητα, πού προσφερόταν μέ ἴση εὐχέρεια τόσο στήν σοβαρή ὅσο καί στήν κωμική μεταχείριση. Ὁ ἀντιπροσωπευτικός του ρόλος, ἔπειτα, γιά μιά κοινωνική μερίδα οἰκονομικά ἀμέριμνην, ἀπροβλημάτιστην, ἡγετική, πού διάνθιζε τή ζωή της, γιά νά μήν πλήττει, μ' ἐπιδρομές στά ἔμψυχα ἀγαθά τοῦ πλησίον. Ἡ καθαρά «ἠθική» πλευρά τοῦ θέματος, τέλος, πού ἔφερνε σέ φῶς τήν ὑποκρισία αὐτοῦ τοῦ κόσμου: Ἐδραιωμένος, ὅπως κάθε ἡγετική τάξη, σ' ὁρισμένες ἀρχές, παραγγέλματα, ἕναν κώδικα ἠθικόν, τά πρόβαλλε μέ αὐστηρότητα, γιά νά τά προδίνει ἀσφαλέστερα. Ἐδῶ παρενέβηκε καί τό καθαρά ἀνθρώπινο στοιχεῖο: ἡ φύση, τό ἔνστικτο, τό συναίσθημα, ἡ ψυχή, πού δέν ὑπακοῦνε σέ θετούς κανόνες. Παρορμήσεις ἐσωτερικές, ἀβυθομέτρητες, τά κάνουν νά ἐξεγείρονται ἤ νά σκοντάβουν. Εἴταν τό «σφάλμα», ἡ «ἁμαρτία», πού ξεπλενόταν μέ τά λυγμικά δάκρυα τῆς ἡρωΐδας πάνω στό νυχτικό τοῦ ἐραστῆ της, ἤ ἡ μονομαχία πού ἀνόρθωνε ἡρωϊκά στό τέλος τό γόητρο ἑνός γελοιοποιημένου συζύγου, ἔστω κι' ὅταν τόν ξάπλωνε νεκρόν. Ἀντιλαμβανόμαστε σήμερα τόν φαιδρό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς διαδικασίας μόνο καί μόνο γιατί τά ἤθη ἄλλαξαν. Τίποτα πιό εὐτράπελο ἀπό ἐκεῖνο πού πιά «δέν συνηθίζεται».

Πέρασε λοιπόν ἡ ἐποχή τῆς ἔμμονης ἰδέας μοιχεία. Πέρασε καί ἡ ἐρωτική ἔξαψη; Κάθε ἄλλο! Ποτέ ἡ σκηνή καί ἡ ὀθόνη, προπάντων ἡ ὀθόνη, πού εἶναι καί ἡ πιό ἀντιπροσωπευτική τοῦ καιροῦ μας, δέν ξεχείλιζε τόσο ἀπό ἐρωτικά ζευγάρια ὁλόγυμνα, ἀγκαλιασμένα σέ ὅλα τά συμπλέγματα καί τούς συνδυασμούς. Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ποιά ἀπ' αὐτά δικαιώνονται ἀπό κάτι βαθύτερο, δραματικότερο, καί ποιά ὄχι, ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία εἶναι τό ἴδιο τό φαινόμενο: ὁ ἐρωτικός πυρετός. Μαστίζει τήν ἀνθρώπινη φύση ὅσο ποτέ ἄλλοτε θά ἔλεγε κανένας, ἄν πάρει ὡς δεῖγμα τίς τέχνες τοῦ θεάματος. Ἀπροσχημάτιστος, ἐπιθετικά γυμνός, ἀπαλλαγμένος ἀπό τό αἴσθημα τοῦ «σφάλματος» καί τῆς «ἁμαρτίας», ὄχι ὅμως κι' ἀπό τόν ἑαυτό του, σφαδάζει κυνικά ἤ ἀπεγνωσμένα κάτω ἀπό ἕνα στερέωμα ἀδειασμένο ἀπό αἰνίγματα, κυρώσεις, ποινικό νόμο ὑπερβατικόν.

Τί κερδήθηκε; Μιά λύτρωση ἀπό ἀναστολές, αὐτοδεσμεύσεις, αὐτοτιμωρίες. Τό κοινωνικό ἄτομο ξεφορτώθηκε κάποιες νευρώσεις (ἄλλο θέμα ποιόν ἔχει ἀντίκτυπο σέ τρίτους αὐτή ἡ ἀποδέσμευση). Λυτρώθηκε ὅμως καί βαθύτερα, στό ἐπίπεδο τοῦ ἐνστίκτου, ἀπό τή δουλεία τῆς σάρκας; Ἐδῶ βρίσκεται τό μέγα ἐρώτημα. Γιατί ὁ ἰσχυρισμός εἶναι πώς ἡ πρώτη ἀπελευθέρωση προεξοφλεῖ καί τήν δεύτερη, σ' ὅ,τι τοὐλάχιστον ἀφορᾶ τήν καθολική χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Μόνον ἔτσι δικαιώνεται ἡ ἀπομυθοποίηση τοῦ ἔρωτα, ὁ ὑποβιβασμός του σέ ὡμή φυσιολογική λειτουργία κατά τίποτα διαφορετικήν ἀπό τίς ὑπόλοιπες, ἡ καθαίρεσή του ἀπό μιά πρωτοκαθεδρία πού κατέληγε σέ ποίηση ἤ ψύχωση. Ζοῦμε τόν αἰῶνα τοῦ πάθους γι' ἀπελευθερώσεις — ἴσως ἐπειδή πέρσεψαν τά «πολιτισμένα» δεσμά — κι' ὁ ἄνθρωπος εἴτανε φυσικό νά ζητήσει ν' ἀποτινάξει πρῶτον ἕναν ζυγό του ἐσωτερικόν, ἤ πού ὁρισμένες κοινωνικές συμβάσεις τόν ἔκαναν νά ἐσωτερικεύεται, νά γίνεται δηλαδή ἀσήκωτος, τελειωτικός.

Ἡ μηχανοποίηση τῆς ἐρωτικῆς λειτουργίας ἀπεκάλυψε μᾶλλον παρά ποῦ ἔφθειρε τόν καταδυναστευτικό χαρακτῆρα τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστίκτου. Ἀπό τά πιό αἰσθητά της ἐπακόλουθα εἴταν ὁ ἀφοπλισμός τοῦ ἔρωτα ἀπό τή φαντοστική του ἐξάρτηση. Καθαιρέθηκε, δηλαδή, τό συναίσθημα, δέν καθηρέθηκε ἡ σκοτεινή ὁρμή. Μ' ἐξαίρεση ἀναμφισβήτητη τίς ἐξαιρέσεις, οἱ ἄνθρωποι τώρα πιά ἀγαπάνε χωρίς ψευδαισθήσεις, κάνουν ἔρωτα χωρίς φαντασιώσεις, μυστικοπάθειες, παρακρούσεις ὑποκινημένες ἀπό μιά στέρηση χρόνια ἤ συμπτωματική. Ἀγαπάνε πιό ἀπεριφράστα, ὡς ζῶα, ἀγκαλιάζονται χωρίς τήν αὐτα-πάτη πώς ἔτσι γεύονται κάτι ἀπό τήν αἰωνιότητα, μεταχειρίζονται ὁ ἕνας τόν ἄλλον ὡς ἀναγκαῖον συνεργό τῆς ἡδονῆς! Ὅλ' αὐτά εἶναι δέβαια ὠμότερα ἀπό τά παλαιά. Δέν εἶναι καί λιγότερο ὑποταγμένα σέ μιά ξένη βούληση, τή θέληση τοῦ προσωπιδοφόρου πού τόν λέμε Φύση.

Κι' ἔρχεται τό ἐρώτημα: σέ τί ἀπόβλεπε ἀρχικά αὐτή ἡ ἀπελευθέρωση; Στήν ἀπαλλαγή μας ἀπό τόν κοινωνικό νόμο; Βέβαιη ἡ νίκη — καί πολύ μικρή. Τούς θεσμούς τούς ἀλλάζουμε ὅπως μᾶς ἀρέσει, τά ἤθη ἐξελίσσονται ἀπό μόνα τους, ὁ ἄνθρωπος σκορπίζει μέ τή ρομφαία τοῦ λογικοῦ του ἕνα πλῆθος ἴσκιους, πού ἄλλοτε τόν τρόμαζαν. Ἄς μήν ὑπερτιμᾶ ὅμως τήν ἀνεξαρτησία του. Ὁ δαίμονας τῆς σάρκας, ξορκισμένος ἤ ἀξόρκιστος, μᾶς σπιρουνίζει πάντα. Δέν εἴμαστε πολύ πιό αὐτάρκεις ἐπειδή μποροῦμε νά ἐκτελοῦμε τήν ἐρωτική λειτουργία ἀναφανδόν, χωρίς κρυψίνοιες, στρατηγήματα, περιφράσεις, διπροσωπίες, ὑστερίες, μετάνοιες. Ἄν σκοπός μας εἴταν ἡ διατράνωση μιᾶς ἀνεξαρτησίας μας, ἡ ἀπογύμνωση τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστίκτου ἀπό θέλγητρα φανταστικά καί πρόσθετα, πολύ λίγα πράγματα ἔχουμε στήν οὐσία κατορθώσει. Τό ἐρωτικό ἔνστικτο, κόσμος σκοτεινός καί πολυδαίδαλος μ' ὅσο κι' ἄν χύνουμε πάνω του ὠμό φῶς, μᾶς κυβερνάει πάντα. Ἔχει ὑψωθεῖ σέ κοσμοθεωρία ἡ αὐτοσυντήρηση, ἔγινε δόγμα πολιτικό μέ τούς μαθητές τοῦ Μάρξ, ἐξουσίασε τόν αἰῶνα μας. Πολύ λιγότερο ἀναγνωρίστηκε, παρά τήν δημοτικότητα τοῦ Φρόϋντ, ἡ δύναμη τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές κοσμοθεωρίες ὑπάρχει μιά ἀνισοζυγία: Νομίζουμε πώς ἡ πρώτη, ἡ οἰκονομολογική, γράφει Ἱστορία, ἐνῶ ἡ δεύτερη ὄχι. Ἡ πλάνη ὀφείλεται στό ὅτι ἡ δεύτερη τούτη λειτουργεῖ πιό βαθειά.

Εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νά διατυπώσετε τούς νόμους της, ὅπως διατυπώνετε τούς νόμους τῆς πρώτης. Ὁ ἱστορικός ὑλισμός κινεῖται στό δημόσιο ἐπίπεδο. Μελετάει κι' ἀναλύει τίς παραγωγικές σχέσεις, ἐπισημαίνει τίς κοινωνικές μερίδες πού ἐνσαρκώνουν τίς ἀντίπαλες δυνάμεις, ἀντλεῖ παραδείγματα ἀπό τήν Ἱστορία καί τά ἑρμηνεύει μέ τή μέθοδό του, ἐμπιστεύεται τήν ἐπαλήθευσή του, δηλαδή τήν ἐφαρμογή τῶν πορισμάτων του, σ' ὀργανωμένα σύνολα. Δοκιμάστε ὅμως ν' ἀποσπάσετε ἀπό τό αὐστηρά ἰδιωτικό ἐπίπεδο, καί μάλιστα ἀπό τό πιό ἀπόκρυφα, ἐχέμυθα, ἰδιωτικό, τίς ἐκφάνσεις, τίς ποικιλίες, τίς περιπλοκές, τά μυστήρια τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστίκτου. Τό μαστίγιο αὐτό εἶναι αἰσθητό μόνο στίς ἐξατομικευμένες περιπτώσεις. Κλινικές εἰκόνες, ἐξομολογήσεις ἀρρώστων, ἀποσπασμένες ἀπό τόν ψυχίατρο μέ χίλια βάσανα καί στρατηγήματα, ἐπινοήσεις, μεταμφιέσεις ἀνεξάντλητες σ' ἐφευρετικότητα, καταγίνονται νά κρύψουν τά ἐπακόλουθα μιᾶς ὁρμῆς τρομαχτικῆς στήν ἀπαιτητικότητά της. Ἔτσι ὅμως, ἔχετε τήν ψυχοπαθολογία τοῦ ἐρωτικοῦ ἐνστίκτου, δέν ἔχετε τήν γενική νομολογία του. Ἡ γενική νομολογία ἐμφανίζεται ἁπλή, γραμμική, ἕνας μηχανισμός μέ ἀνεξήγητον, εἶν' ἀλήθεια, στόχο (τήν «διαιώνιση» γιά τήν διαιώνιση;), πού κάνει ὅμως τήν αὐτοσυντήρηση, λίγο ἄν τό σκεφτοῦμε, νά ἐμφανίζεται ὡς ἁπλός ὑπηρέτης της. Ἡ αὐτοσυντήρηση, περιορισμένη στό ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου, ἔχει στόχο αἰσθητόν. Ἡ διαιώνιση, ἐφαρμοσμένη στό ἐπίπεδο τοῦ εἴδους, ἔχει στόχο ἀνεξακρίβωτον. Αὐτό τά λέει ὅλα.

Παραμένουμε οἱ ἁλύτρωτοι τῆς σάρκας.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

CLASSICAL ... ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ... ΑΘΗΝΩΝ ... MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 26 Αὐγούστου 1970

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ ΘΕΜΑ τοῦ ἐρωτισμοῦ στήν συγκαιρινή μας Τέχνη—τήν γνήσια καί τήν ἀμφίβολη—δέν ἐξαντλεῖται μέ μιάν καί μόνον ἐπιφυλλίδα. Δέν λησμονῶ καθόλου πώς εἶχα ἐκδηλώσει τόν θαυμασμό μου ἀπό τήν στήλη τούτη γιά μιά κινηματογραφική ταινία πού εἶχε τότε σκανδαλίσει πολλούς: τήν «Σιωπή» τοῦ Ἰνγκμαρ Μπέργκμαν. Αὐτό, μέ ὑποχρεώνει ν' ἀποσαφηνίσω τώρα τή θέση μου, μ' ὅλο πού ἡ «Σιωπή» δέν εἶταν μόνο οἱ «τολμηρές» σκηνές της· εἶταν ἕνα ὁλόκληρο ἔργο γεμᾶτο πυκνό, ἐσωτερικό, ἐχέμυθο νόημα, τραγική γεύση. Ἀλλά τά «γυμνά» τῆς «Σιωπῆς» εἶχαν κριθεῖ δικαιωμένα, ἐνῶ πολλά μεταγενέστερα ὄχι.

Ὁ λόγος δέν εἶναι πώς ὁ Μπέργκμαν προηγήθηκε—ἄν προηγήθηκε. Τό γυμνό, ὡς πρόκληση στή ἦθη, δικαιώνεται καλλιτεχνικά ὅταν πείθει πώς εἶναι ἀναγκαῖο· δηλαδή ὅταν μᾶς δίνει νά καταλάβουμε πώς μόνον ἡ δική του ὡμή γλώσσα μπορεῖ νά διατυπώσει τό νόημα πού περιέχεται σέ μιά σύλληψη δραματική. Διαφορετικά, ἀποτελεῖ εἴτε ἐκδήλωση μιμητισμοῦ εἴτε ἐπιχειρηματικό τέχνασμα.

Ὁ ἐρωτισμός ἔχει ὡς τώρα συνδυαστεῖ στήν Τέχνη (γιατί ὄχι καί στή ζωή;) μέ δύο ἄλλες καταστάσεις, πού μοιάζουν νά τόν διερμηνεύουν: Σέ παλαιότερα χρόνια μέ τήν μυστικοπάθεια, στήν ἐποχή μας μέ τόν ἀπελπισμό. Ἄς πάρουμε κορυφαῖα παραδείγματα: Ἡ πρώτη πού ἔχει φτάσει στά χέρια μας ἐρωτική τραγωδία, ὁ «Ἱππόλυτος» τοῦ Εὐριπίδη, διερμηνεύει μιάν ἔντονη μυστικοπάθεια, χαμένην, ἀλλοίμονο, ὡς γεύση στόν δικό μας, χριστιανικόν κόσμο. Σήμερα ὁ «Ἱππόλυτος» μᾶς φαίνεται μιά ἁπλή ἐρωτική τραγωδία, ὅπως θά τήν ἐννοούσαμε δηλαδή καί σέ πολύ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Εἶναι κάτι ἀσύγκριτα περισσότερο. Ἡ Ἀφροδίτη καί ἡ Ἄρτεμις, οἱ δύο θεότητες πού τόν πλαισιώνουν, ἀρχή καί τέλος, συμβολίζουν, ἐκφράζουν, φυσικές δυνάμεις πού ξεπερνᾶνε κατά πολύ τό «φυσικό», δηλαδή τό σταθμητό καί νοητό. Ἐρωτική τραγωδία ὅπως θά τήν νοούσαμε σήμερα, ψυχολογική ἀπεικόνιση ἑνός πάθους, εἶναι ἡ «Φαίδρα» τοῦ Ρακίνα. Δράμα δηλαδή, ὄχι τραγωδία. Ἡ Ἀφροδίτη καί ἡ Ἄρτεμις τοῦ Εὐριπίδη ὅμως δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τό δωδεκάθεο, τόν θίασο αὐτόν ποικιλιῶν πού ἐπινόησε ἡ ἀρχαία λαϊκή φαντασία. Εἶναι θεότητες φοβερές, δυνάμεις κι' ἐξουσίες ἀμετακίνητες, ζυμωμένες ὀντολογικά μέ τήν οὐσία τῆς ζωῆς καί μέ τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ὡς συνειδητοῦ πυκνώματος τῆς κοσμολογικῆς ἀρχῆς. Τό ἰδιαίτερο αὐτό, θρησκευτικό ρῖγος τοῦ «Ἱππόλυτου», εἶναι χαμένο ἀνεπανόρθωτα γιά τήν δική μας τή συνείδηση. Ὅ,τι ἐκεῖ εἶταν ἱερό, ἔγινε γιά μᾶς γραφικό.

Στήν τραγωδία «Ρωμαῖος καί Ἰουλιέττα» τοῦ Σαίξπηρ ἔχουμε τήν χριστιανική ἐκδοχή τῆς ἐρωτικῆς μυστικοπάθειας, ἀλλά χωρίς θεολογικό δόγμα διατυπωμένην. Ὁ «Ρωμαῖος» δέν εἶναι μιά ἐρωτική ἱστορία τοῦ ἐναντιωμένου συναισθήματος δύο παιδιῶν. Ἡ μετάθεση στό κοινωνικό ἐπίπεδο—διαμάχη Καπουλέτων - Μοντέκων—παραφθείρει τό ἔργο. Τό κρυφό του καί κύριο θέμα δέν εἶναι ἡ ἔχθρα εἶναι ὁ ἔρωτας, παρμένος στήν βαθύτερη πηγή του, ὅταν ἀκόμα δέν τόν ἔχουν θολώσει οἱ προσαρμογές στίς συνθῆκες τῆς ζωῆς, ἡ συνειδητή ἐπεξεργασία, ἡ ἐγγραφή στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα. Ἄν ὁ ποιητής χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τήν σύγκρουση, εἶναι γιά δύο λόγους: γιά νά δραστηριοποιήσει θεατρικά τό θέμα του καί γιά νά τοῦ ἀποκαλύψει τόν αὐτοτελῆ, ποιοτικά ὑψηλότερον, τόν ξένον στήν ἐγκοσμιότητα χαρακτῆρα. Καί πάλι ὅμως ἔχουμε ἐδῶ μιά ἀπώλεια, ἄς εἶναι τόσο κοντινότερα σ' ἐμᾶς ἀπό τόν «Ἱππόλυτο» αὐτό τό ἔργο: Ποιός ἀκουεί σήμερα δίχως μιάν ἐντύπωση «φιλολογίας», τά πρῶτα λόγια τοῦ Ρωμαίου στήν Ἰουλιέττα, τή βραδιά τοῦ χοροῦ στό σπίτι της; Δέν φταίει ὁ νεαρός Βερονέζος, φταίμε ἐμεῖς, πού τά λερώσαμε ὅλα, ἀφοῦ πρίν τά χιλιοείπαμε. Τό ἀνθρώπινο πλάσμα ὡς ἀντικείμενο θρησκευτικῆς λατρείας ἀπό ἕνα ἄλλο ἀνθρώπινο πλάσμα μᾶς φαίνεται ὑπερβολή καταγέλαστη· γιατί πιά δέν ἐπικοινωνοῦμε μέ τίς κρυφές ἀξίες, μέ τ' ἀπώτερα νοήματα πού κρύβονται πίσω ἀπό τήν σαρκική ὕπαρξη. Ἕνα κορίτσι, γιά μᾶς, ἀποτελεῖ μιά πραγματικότητα ἀνατομική, τίποτ' ἄλλο. Ἕναν καιρό ὅμως ὁ ποιητής ἤξερε πώς τό ἀνθρώπινο ὄν μπορεῖ καί νά εἶναι σύμβολο μιᾶς ἀλήθειας πού τό ὑπερβαίνει. Ἀπόδειξη πώς ἡ ἀποκαλυπτική στιγμή περνάει, μέ τήν ἡλικία, ἀφήνει πίσω της ἕνα σαρκίο, τόν ξερό τζίτζικα πού εἶταν κάποτε διαγγελέας τοῦ καλοκαιριοῦ. Τήν πραγματικότητα τοῦ καθενός, τήν ἀντιπροσωπεύουν ἡ Καπουλέταινα, ἡ Παραμάννα. Ἡ Ἰουλιέττα ὅμως εἶναι ὁ φτερωτός φορέας μιᾶς ἄνοιξης μυστικῆς.

Στά δύο τοῦτα κορυφαῖα ἔργα ἔχουμε τό φαινόμενο ἐρωτικό πάθος στήν ἄρτια, τέλεια, ὁμαλή διατύπωσή του. Σήμερα ὅμως, τό φαινόμενο πού χαρακτηρίζει τήν τέχνη μας, εἶναι κάτι διαφορετικό: ὁ ἐρωτισμός. Τήν προηγούμενη φορά, προσπαθήσαμε νά τό διακρίνουμε ἀπό τήν ἐρωτική ψύχωση πού κατέτρεχε τήν λογοτεχνία, θεατρική κι' ἀφηγηματική, τοῦ περασμένου αἰώνα. Γιά τήν ψυχοπαθολογική πλευρά τοῦ ἐρωτισμοῦ, σέ συνδυασμό μέ τίς κοινωνικές της προεκτάσεις, τόν λόγο πρέπει νά ἔχουν οἱ σεξολόγοι. Ἐμεῖς ἐδῶ, θά περιοριστοῦμε στήν καλλιτεχνική του ἔκφραση.

Ὅπως εἴπαμε ἀρχίζοντας, ἐμφανίζεται σάν μιά παράκρουση τοῦ ἀπελπισμοῦ. Ἄς προσθέσουμε τώρα καί τήν ἀγωνία τῆς ἐπικοινωνίας. Εἶναι δύο θέματα πολύ σύγχρονα, τόσο μάλιστα πού νά καταντάνε, μέ τήν πολλή ἐπανάληψη, κοινοτοπίες. Ἀδιάφορο! μᾶς ἐκφράζουν, ἄς μήν τ' ἀποκηρύξουμε. Στήν περίπτωση τοῦ ἀπελπισμοῦ — ἑνός κοσμοθεωρητικοῦ, ὄχι συμπτωματικοῦ ἀπελπισμοῦ — ὁ ἐρωτισμός διατυπώνεται εἴτε ὡς μηδενιστική, κυνική ἀποκήρυξη μιᾶς λειτουργίας πού ἀποβλέπει ἐρήμην μας στήν διαιώνιση τοῦ πόνου καί τοῦ παράλογου τῆς ζωῆς εἴτε ὡς μία προκαταβολικά καταδικασμένη ἀπόπειρα νά ξεπεραστεῖ τό φράγμα τῆς μοναξιᾶς. Δυό κορμιά ξεγυμνωμένα, ἀγκαλιασμένα, πού παλεύουν σ' ἕναν ἀγῶνα παράλληλον καί μαζί ἐσωτερικά ξεμοναχιασμένον, νά ξεπεράσουν τήν ἐξοντωτική καθημερινότητα, εἶναι περίπτωση δραματική. Κατά τί διαφέρει τό σύμπλεγμα τοῦτο ἀπό τό προαιώνιο, Κατά τό ὅτι ἀνάμεσα στούς δύο συνεργάτες ἐμφιλοχώρησε κάτι νέο: ἡ κοσμοθεωρητικά ἐπαναστατημένη συνείδηση, μιά ἐπίγνωση ἀδυσώπητη, πού δέν εὐνοεῖται ποτέ ἀπό τήν χάρη νά ξεχάσει τόν ἑαυτό της. Ὁ ἔρωτας εἶταν τό μεθύσι, ὁ ἐρωτισμός εἶναι ὁ ἀλκολισμός. Ὁ ἀλκολικός πίνει μόνος του, δίχως χαρά, δίχως μεταρσίωση, καταδικασμένος νά πολεμάει νά κορέσει τό ἐξ ὁρισμοῦ ἀκόρεστο. Εἶναι ὁ μῦθος τοῦ Σισύφου ἀπό ἄλλην ἄκρη πιασμένος.

Ἡ ἀγωνία τῆς ἐπικοινωνίας, ἡ ἀτελέσφορη, ἐγγράφεται στήν προβολή αὐτῆς τῆς στεγνῆς δίψας πού εἶναι ὁ κοσμοθεωρητικός ἀπελπισμός. Θά πεῖ κανένας: «Καλά, καί ὅλα αὐτά τά ζευγάρια πού ἀγκαλιάζονται στήν πραγματική ζωή, ὄχι στήν ὀθόνη, ὅλα τους καίγονται ἀπό αὐτή τήν ἔσχατη, δραματική ἀγωνία;». Ὄχι βέβαια! Μόνο κοιτάξτε τό παράδοξο: Ἡ συνείδηση τοῦ ἀδιεξόδου, κηρυγμένη ἀπό τόσα ἐπώνυμα στόματα τῆς ἐποχῆς μας, προσδιορισμένη ἀπό τίς ἱστορικές συντεταγμένες της, μπολιάζει τόν καθένα λίγο - πολύ, τόν κάνει φορέα τῆς ἴδιας δουβῆς ἀνταρσίας. Τό γυμνό, τώρα, ἐμφανίζεται σάν ἕνα πεῖσμα καταλυτικό, προγραμματικά ἱερόσυλο, πού θέλει νά διαδηλώσει ὑβριστικά τήν διαφωνία του μ' ἕνα σύμπαν ὅπου ἡ θητεία εἶναι ἐξευτελιστικά ὑποχρεωτική.

Αὐτά στό βαθύτερο, δραματικό ἐπίπεδο. Δικαιώνουν ἔργα καθώς ἡ «Σιωπή»· δέν δικαιώνουν τίς ἀπομιμήσεις καί τίς ἐπιχειρηματικές ἐκμεταλλεύσεις. Τό κωμικό εἶναι πώς ἡ τελευταία τούτη κερδοσκοπεῖ βασισμένη στό σκάνδαλο τοῦ πλάρ, δικτωριανοῦ ἄς τόν ποῦμε, τύπου. Τό γυμνό πού ἐρεθίζει ὡς γυμνό, δηλαδή, ἀσεμνο. Τό κομπάρσο τῆς ἀστικῆς ἡγεμονίας ξαναγυρίζει ἐνσχυμένο σέ ὑποκρισία, μέ ἀξιώσεις φιλοσοφικές.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 29 Αὐγούστου 1970

1-77

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΜΙΚΡΗ ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΦΑΝΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΚΟ, εἶναι ἀνθρώπινο, νά ἐπηρεάσει τήν διάχυτη γνώμη περί Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ — τήν γνώμη τῶν ἀπροκατάληπτων ἀνθρώπων, γιατί οἱ ἄλλοι ἠθικά δέν λογαριάζονται—ἡ «ἀποκάλυψη» πώς ὁ δολοφονημένος ἐδῶ καί δυό χρόνια εἰρηνικός ἡγέτης τῶν μαύρων, εἶχε παράνομες σχέσεις, λέει, μέ γυναῖκες πού τόν θαύμαζαν. Κάποιος Τζών Οὐΐλλιαμς, συγγραφέας ἑνός βιβλίου μέ ὑφή ἀστυνομική σχεδόν, ἄρα πολύκροτου, τό ὑποστηρίζει βασισμένος σέ διάφορες μαρτυρίες: Ἡ FBI, πού εἶχε, κατά τόν Οὐΐλλιαμς, ἀποφασίσει ἀπό καιρό τήν ἐξόντωση τοῦ νέγρου ἡγέτη, φρόντισε ἀπό τό 1963 κιόλας νά τοποθετήσει μυστικές συσκευές καταγραφῆς τῶν συνομιλιῶν του σέ διάφορα δωμάτια ξενοδοχείων, ὅπου ἐκεῖνος ἔμεινε. Ἐπακολούθησε ἕνα εἶδος «διαπραγμάτευση»: Δόθηκε στόν Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ νά καταλάβει πώς θά τόν συνέφερε νά περιορίσει στό ἑξῆς τίς ἐπιθέσεις πού εἶχαν στόχο τήν κάτοχο τῶν πειστηρίων ὀργάνωση. Ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Λ. Κίνγκ αἰδεσιμώτατος Ἀμπερνάθυ, διαψεύδει ὡστόσο κατηγορηματικά αὐτό τό δεύτερο περιστατικό. Ποιά εἶναι ἡ ἀλήθεια οὔτε μποροῦμε ἐμεῖς ἐδῶ - κάτω νά τό ξέρουμε οὔτε μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει, σέ πρῶτο τουλάχιστον ἐπίπεδο, εἶναι ἡ γνώμη αὐτῶν πού εἴπαμε ἀρχικά: τῶν ἀπροκατάληπτων ἀνθρώπων. Γενικώτερα: τί ἐπίδραση μπορεῖ νά ἔχει στή φήμη, στό γόητρο, στήν ἀκεραιότητα τῆς μορφῆς ἑνός ἡγέτη—ὅταν μάλιστα ὁ δυναμισμός του τόν ὕψωσε σέ σύμβολο—ἡ πλευρά ἐκείνη τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς πού σχετίζεται μέ τήν σεξουαλική του ὑφή.

Τό ἀναρωτιόμαστε γιατί ἡ περίπτωση ἔρχεται σάν ἄμεσος ἀντίλαλος ἑνός θέματος πού τό εἴχαμε θίξει ἐδῶ προχτές μόλις. Τό ἔνστικτο πού ὁρίζει τήν αὐτοσυντήρηση—λέγαμε—θεωρεῖται πώς γράφει Ἱστορία, ἐνῶ τό ἔνστικτο τῆς ἀναπαραγωγῆς ὄχι. Ποιός λοιπόν θά καταπιαστεῖ νά γράψει τό χρονικό τοῦ δεύτερου; Τόν μυστικό του ρόλο μέσα στά μεγάλα γεγονότα; Ἄς ἀποσαφηνίσουμε ἀμέσως πώς μιά τέτοια πραγματεία δέν θά ἔπρεπε νά περιοριστεῖ στήν ἄμεση, καί λίγο - πολύ μαρτυρημένην, ἐπίδραση πού εἶχαν διάφορες ἐρωμένες, ἑταῖρες, ἀκόμα καί νόμιμες σύζυγοι, στή σταδιοδρομία τῶν ἐπιφανῶν ἀνθρώπων. Μιά τέτοια ἀπογραφή θά ξέπεφτε, θέλοντας καί μή, σέ περισπούδαστο κουτσομπολιό. Ἡ μελέτη θά ἔπρεπε νά γίνει σέ βάθος: στήν προσωπική ἰδιοσυστασία τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἱστορίας, στόν γενετήσιο μηχανισμό τους εἴτε πληθωρικός εἴταν εἴτε μειονεκτικός, εἴτε ὁμαλός εἴτε ἀνώμαλος, στίς ἐσωτερικές ἀντιδράσεις καί περιπλοκές πού τούς προκαλοῦσε, στίς φάσεις πού παρουσίαζε ἀνάλογα μέ τίς ἐξωτερικές καί τίς ἐσωτερικές συντεταγμένες τῆς κάθε στιγμῆς. Ἀρκεῖ νά θέσει κανένας ἔτσι τό ζήτημα γιά νά ἰδεῖ ἀμέσως πώς ἡ σύνθεση τέτοιας μελέτης εἶναι ἀδύνατη. Οὔτε κάν τούς συγκαιρινούς μας μποροῦμε νά ἐλέγξουμε σέ τέτοιο βάθος, πόσο μᾶλλον τούς παρωχημένους, ἐκείνους δηλαδή πού διεμόρφωσαν τόν κόσμο καί τόν ἔκαναν νά εἶναι αὐτός - ἐδῶ; Μᾶς ὁρίζει, μᾶς προκαθορίζει, ἕνα παρελθόν ἀνεξέλεγκτο. Καινοτομοῦμε συνεχίζοντας ἤ ἐκδηλώνοντας τήν ἀντίθεσή μας σέ κάτι πού ἔγινε, προϋπῆρξε, ἐρήμην μας.

Ἀλλά ἄς ξαναγυρίσουμε γιά μιά στιγμή στήν περίπτωση Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ. Μᾶς σταματάει ὡς παράδειγμα, ὄχι ὡς κύριο θέμα. Οἱ ἀντιδράσεις τῶν τρίτων χωράνε σέ τρεῖς τύπους. Ὁ συμβατικός: «Ἡ ἰδιωτική ζωή τοῦ καθενός, ἀκόμα κι' ἄν εἶναι δημόσιο πρόσωπο, δέν μᾶς ἐνδιαφέρει. Τί ἔκανε ὡς ἐκφραστής τῶν ἰδεῶν του, αὐτό μόνο νά κριθεῖ». Ὁ φιλελεύθερος: «Μπράβο του! εἴταν ἄνθρωπος ζωντανός, ἄρτιος, μέ δραστηριότητα πολύπλευρη κι' ὁλοκληρωμένην. Ἔτσι πρέπει νά εἶναι ὁ δημιουργός Ἱστορίας. Κατακτητής». Ὁ πουριτανικός: «Αἶσχος! Ὡραῖα ἀποκαλυπτήρια! Αὐτό λοιπόν εἴταν τό ἴνδαλμα τῶν καταπιεσμένων, πού μᾶς ἀπασχολοῦσε, θορυβοῦσε, ξεσήκωνε, ἐνοχλοῦσε; Ἔτσι πάντα ξεμασκαρεύονται, κάποια στιγμή, τά εἴδωλα». Στίς τρεῖς αὐτές ἀντιδράσεις χωράνε ὅλες οἱ ἰδιοσυγκρασίες κι' ὅλη ἡ ἀνθρώπινη φύση: ἡ μικροψυχία, ἡ λεβεντιά, ἡ στενοκεφαλιά, ἡ ἐλαφρομυαλιά, ὁ φθόνος. Χωράει ὅμως καί ἡ μοίρα ἐκείνων πού ἡγοῦνται. Ἔχουν τό δικαίωμα νά εἶναι ἄνθρωποι; κι' ὡς ποιό βαθμό;

Ἕνας μῦθος πού καταρρέει (δέν λέω πώς εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ) κάνει πάντα μεγάλο κακό, κι' ἄς χαίρονται οἱ ἀντίθετοι. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀνάγκη ἀπό μύθους, τούς δημιουργοῦν μέ δίψα καί τούς γκρεμίζουν μέ λύσσα. Ἐδῶ ἐπισημαίνουμε μιάν ἀπό τίς χαρακτηριστικότερες ἀντιφάσεις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Μᾶς κυβερνοῦν οἱ μῦθοι. Μῦθοι ὄχι μόνο στό πολιτικό ἐπίπεδο, πού εἶναι τό προφανέστερο· μῦθοι καί στό πνευματικό ἐπίπεδο καί στό κοινωνικό. Χωρίς μύθους, εἴμαστε νά μήν ἔχουμε στερέωμα, ἀστρισμούς γιά νά προσανατολιζόμαστε. Δημιουργοῦμε, θέλεγε κανένας, μύθους μ' ἕναν κρυφό, ἀνεπίγνωστον πανικό, μήπως διαφορετικά ἀπομείνουμε μετέωροι, ἀκατεύθυντοι στό χάος τοῦ ἀκατανόητου τούτου κόσμου. Ἀλλά ὅσο εἴμαστε διψασμένοι γιά μύθους, ἔτσι πού νά τούς πλάθουμε κάποτε κι' ἀπό τό τίποτα, σέ πεῖσμα κάθε λογικῆς, ἄλλο τόσο εἴμαστε κι' ἀψίκοροι, ἐκδικητικοί: Ἡδονιζόμαστε νά τούς κατασπαράξουμε, μ' ἕνα ἔνστικτο ἀνθρωποφαγίας. Ἀλλοίμονο στόν μῦθο πού λιγάκι πάλιωσε ἤ ἔσφαλε! Τά δυό τοῦτα, συχνά, συγχέονται. Παίρνουν ἐκδίκηση ἀπό τόν μῦθο πού μᾶς ἀπογοητεύει καί χαιρόμαστε πού παίρνουμε ἐκδίκηση. Τόν θέλαμε ὑπεράνθρωπο — καί δέν τοῦ συχωράμε πού θεωρήθηκε ὑπεράνθρωπος! Ἔτσι, τό «ἀνθρώπινο», ἡ ἀδυναμία του, ἡ πλευρά πού τόν ἐξομοιώνει μ' ἐμᾶς τούς ἄλλους, καταλήγει νά εἶναι ἡ κύρωση πού τοῦ ἐπιβάλλεται μέ χαιρεκακία, ἀντί νά εἶναι τό σημεῖο τῆς συγγενείας μας μαζί του, πού θά μᾶς τόν ἔκανε πιό οἰκεῖον, νοητό, ἀγαπητό...

Ἀλλά ἡ σεξουαλική ζωή τοῦ ἐνσαρκωμένου μύθου ἔχει κάτι πολύ πιό ὑποβλητικό, διεγερτικό γιά μᾶς ἀπό τίς ἄλλες του ἐκδηλώσεις. Ξεφανερώνεται ἐδῶ ἕνα σημεῖο βαθύτερης, κρυφῆς συγγένειας, πού προσδιορίζει ἕνα ὁλόκληρο σύστημα σκοτεινῆς ξεσυνέριασης. Μέ τίς νύξεις στήν σεξουαλική ζωή ἑνός μύθου, ἔρχονται στήν ἐπιφάνεια ἀπόκρυφα πού μᾶς ἐξερεθίζουν ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό ἄλλες ἐνδεχόμενες «κάδυαμίες» του οἰκονομικές, λόγου χάρη, ἤ ψυχολογικές. Ἡ ἀποκάλυψη στά μάτια τοῦ λαοῦ πώς ἕνας ἡγέτης του εἶναι φιλάργυρος ἤ «κλέβει», ἄς ποῦμε, ἔχει καταλήξει νά εἶναι τόσο ἀνεκτή πού νά θεωρεῖται αὐτονόητη: «Δέ βαρυέσαι! ὅλοι κλέβουν», κι' ἀντιπερνάει. Τό ἴδιο ἄν ποῦνε πώς εἶναι φαῦλος. Τό κάτω - κάτω, φαῦλος λέγεται ἐκεῖνος πού μᾶς κάνει τά ρουσφέτια· τί τόν θέλεις τόν ἄλλον, τόν ἀδιάφθορο; Τόν ἀπαιτεῖς βέβαια ὅταν κουβεντιάζεις ἀνεύθυνα, στό καφενεῖο, δέν τόν ψηφίζεις ὅμως, γιατί σοῦ εἶναι προσωπικά ἄχρηστος. Ἡ σεξουαλική ζωή του, φαινομενικά, αὐτή, σοῦ εἶναι ξένη, γιατί δέν μοιάζει ν' ἀγγίζει τό δημόσιο ἐπίπεδο. Ὅμως, βαθύτερα, σέ σκανδαλίζει, σέ διεγείρει ὅταν ἔρθει στήν ἐπιφάνεια, ἐξάπτει τήν φαντασία, κι' ὄχι γιατί φοβᾶσαι πώς ἔχει ἐπηρεάσει τήν ἐπίσημη συμπεριφορά του. Σέ διεγείρει νοσηρά, ὅπως διεγείρει τό πολύ ἰδιωτικό καί τό ἀπόκρυφο. Ὅμως ἄν εἴμασταν περισσότερο ἐνήμεροι, θά ξέραμε πώς εἶναι ὁ σεξουαλικός μηχανισμός, ἡ ἐσωτερική ἰδιοσυστασία τῶν ἡγετῶν, αὐτή πού μᾶς ὁρίζει.

Ἡ πλευρά τούτη μένει καί θά μένει στή σκιά. Δέν ὑπάρχουν γενικοί νόμοι, πού νά τήν ὀργανώνουν σέ σχῆμα, τό ἔχουμε πεῖ, δέν ὑπάρχει τρόπος νά θεμελιωθεῖ πάνω της ἕνα σύστημα γιά τήν ἀνασκευή τοῦ κόσμου. Ἔτσι, ἐπειδή ἀπουσιάζει ἡ κοσμοθεωρία, ἀπομένει στή θέση της μιά σκανδαλοθηρία ἑτοιμη, πού στήνει καρτέρι ἄπληστο καί τροχίζει τά νύχια της γιά νά ξεγυμνώσει τά θύματα, προτοῦ τά στείλει στόν βωμό τῶν ἀνθρωποθυσιῶν.

Τό κακό εἶναι πώς στόν Μολώχ αὐτόν ρίχνονται ἀνάκατα οἱ καλύτεροι καί οἱ χειρότεροι, οἱ φίλοι τοῦ ἀνθρώπου καί οἱ ἐχθροί τοῦ ἀνθρώπου. Καμμιά διάκριση ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα τῆς ποινῆς ἀνάμεσα στόν Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ καί στόν Χίτλερ. Ἡ κάλλιο ναί, μιά διάκριση, ἀλλά πρός ὄφελος τοῦ δεύτερου! Συγχωροῦμε στόν Ναπολέοντα Βοναπάρτη τούς ἐρωτικούς ἐκδιασμούς του, τίς δρωμιές του, πού ἔκαναν τόν γιατρό τῆς νεκροψίας νά φρίξει βλέποντας τά ἐπακόλουθα. Εἴταν κατακτητής αὐτός, ἐπιδίτορας, εἶχε ὅλα τά δικαιώματα! Ὁ Μάρτιν Λοῦθερ Κίνγκ δέν εἶχε κανένα. Οἱ ἀνθρώπινες πλευρές του εἶναι κηλῖδες πού ἀμαυρώνουν τόν ἥλιο.

Ὅπου γίνεται κατάδηλο πώς εἴμαστε πλασμένοι νά προσκυνᾶμε τόν διαστή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΘΗΝΑΙ MDCCCLXXXVI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 2 Σεπτεμβρίου 1970

1-78

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΟΙ ΑΠΟΤΡΟΠΑΙΟΙ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ «ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ χίππυ» άπέκτησε μέ τήν ύπόθεση Μάνσον μιά νέα, σκοτεινή διάσταση: τοῦ ἐγκλήματος. Καί ὄχι τοῦ συνηθισμένου ἐγκλήματος, πού ἄν καί πάντοτε ἀποκρουστικό, εἶναι ἐγγεγραμμένο, ὅ,τι κι' ἄν λέμε, στή ζωή τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Τό ἔγκλημα τύπου Μάνσον συνοδεύεται ἀπό μιά θηριωδία σπάνια, ἀλλόκοτη, ἐμφανίζεται στερημένο ἀπό κάθε αἰσθητά ἀποχρῶντα λόγο, χρωματισμένο ἀπό κάτι σάν «ἀνιδιοτέλεια» ἐωσφορική, καί, τέλος, συνδυασμένο μέ μιάν ἀκατανόητη γιά τό δημόσιο αἴσθημα, διεστραμμένη μυστικοπάθεια, πού τό κάνει ἀκόμα πιό ξένο στήν κανονική ἀνθρώπινη φύση. Ἔτσι, ἐνῶ θά μποροῦσε νά μή συνδυαστεῖ ἀναγκαστικά μέ τό φαινόμενο χίππυ, ἐνῶ θά μποροῦσε δηλαδή νά θεωρηθεῖ ἐξαίρεση, καταλήγει νά τό ἐνοχοποιεῖ σχεδόν ὁλόκληρο. Σύνδεσμός τους ἡ χρήση τῶν παραισθησιογόνων, μέ τ' ἀπρόβλεπτα ἀποτελέσματά τους.

Μᾶς ἔχει κι' ἄλλοτε ἀπασχολήσει ἐδῶ ὁ χιππισμός· εἴχαμε μάλιστα ἀναζητήσει, κάποια στιγμή, ἀναλογίες του μέ τόν μηδενισμό τῆς παλαιᾶς Ρωσίας. Ἐξωτερικά δέν εἶναι τόσο αἰσθητές. Ἕνα μόνο παρουσιάζουν κοινό χαρακτηριστικό οἱ δυό τους: Τήν ἀντίδραση στήν πρακτική αὐθεντία. Εἶναι κάπως ἀόριστο γνώρισμα, ἀλλά ἀποφασιστικό: Κινήματα θολά καί τά δυό τους, αὐτοσχέδια, ρωμαντικά μέ τήν ἔννοια πώς παραβλέπουν—ἤ θέλουν νά παραβλέπουν—τίς ἀναγκαιότητες τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τοῦ ὀργανωμένου κοινωνικοῦ συνόλου, ἐκφράζουν μιάν ἀπόρριψη ἀκραία, τό καθένα ἀπό τά δύο φαινόμενα μέ τόν τρόπο του: Ὁ χιππισμός, ἴσαμε πρίν ἀπό ἕνα χρόνο, μέ τρόπο εἰρηνικό, ἴσως ὑπερβολικά, ἁπλοϊκά εἰρηνικόν. Ὁ μηδενισμός μ' ἕνα πάθος, μέ μιά διαιότητα πού δέν δίσταζε νά φτάσει στό ἔγκλημα. Τώρα, ὕστερα ἀπό τήν περίπτωση Τσάρλς Μάνσον καί τῶν ὀργάνων του, ὁ χιππισμός ὄχι μόνο βάφεται μέ αἷμα, ἀλλά κι' ἐμφανίζεται νά ἔρχεται σ' ἀντίθεση κρίσιμη μέ τίς ἐμπνεύστριες ἀρχές του. Αὐτό εἶναι ἀρκετά σοβαρό. Ποῦ ἡ ἀπάντηση στίς ἐπιθέσεις τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας μέ λουλούδια πού τά πετᾶνε οἱ χίππυς στούς ἀντιπάλους τους; ποῦ ἡ διακήρυξη τῆς ἀγάπης, τῆς εἰρήνης, ἡ ἀποκήρυξη τοῦ πολέμου, ἡ φυγή σέ μακρινές ἀποδημίες, ἡ ροπή στό ὄνειρο, ἡ ὕψωση σέ πρότυπα τοῦ Βούδδα, τοῦ Γκάντι, τοῦ Λάο-Τσέου; Ἄν τό παραισθησιογόνο συνδέεται ὀργανικά μέ τόν χιππισμό, δέν εἶναι πιά ἡ θεωρία πού τόν χαρακτηρίζει· εἶναι ἡ ἀπρόβλεπτη πράξη. Ἡ περίπτωση Μάνσον, ὁσοδήποτε ἐξαιρετική, γίνεται ἀπειλή ἐνδεχόμενη, ἄν ὄχι μόνιμη.

Συμβαίνει λοιπόν τό παραισθησιογόνο νά εἶναι ὀργανικά συνδεδεμένο μέ τόν χιππισμό. Γιατί; Ἐδῶ ἐπισημαίνεται κάτι πού κάνει αἰσθητή τήν ἐσωτερική σύσταση τοῦ φαινομένου. Ἀποστερημένος ἀπό θεωρία ὀργανωμένην σέ σύστημα, ἄρα ἀποτελεσματική, ὁ χιππισμός, προγραμματικά ξένος στήν πρακτική ἐπιδίωξη, ἔκφραση ἀποδοκιμασίας αὐθόρμητης ἑνός ὁλόκληρου πολιτισμοῦ κι' ἑνός τρόπου ζωῆς πού εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, δέν ἔχει ἄλλο τίποτα θετικό νά προτείνει ἀπό τ' ὄνειρο. Τ' ὄνειρο τό ἀναζητεῖ ὅπου τό βρεῖ, ἀδιάφορος γιά δισταγμούς τῆς ἀστικῆς σωφροσύνης, πού φαντάζουν στά μάτια του ὡς προλήψεις. Τ' ὄνειρο ὅμως εἶναι κάτι ριψοκίνδυνο· Ὄχι γιατί ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Εἶναι ριψοκίνδυνο γιατί ἔτσι καί τοῦ ὁμώσεις ἀποκλειστική πίστη, χρωστᾶς νά τό δεχτεῖς ὅπου τό συναντήσεις. Ἡ φαντασία μόνη της, ἀνεπηρέαστη, δέν εἶναι ἱκανή νά σοῦ τό προμηθεύει πάντα. Ἡ φαντασία ὑπακούει σέ συνθῆκες τῆς πρακτικῆς ζωῆς: βρίσκεται σ' εὐφορία ὅταν συνδυάζεται μέ τήν ἄνεση, λυγίζει ὅταν πρυτανεύει ἡ ζωτική ἀνάγκη, σέ μερικούς εἶναι ὑπερτροφική, σ' ἄλλους ἀτροφική. Ὁ κοινός ἄνθρωπος, γιά νά βοηθηθεῖ ἀπό τήν φαντασία του σέ στιγμές πού τή χρειάζεται, γιά ξέδωμα ἤ παρηγορία, πίνει. Χρειάζεται βοήθεια ἡ φαντασία, ἐνίσχυση, ἀκόμα καί σ' ἄτομα πού τήν ἔχουν ὀργανικά πλεονεκτική: Πόσοι ποιητές χρησιμοποίησαν τό πιοτό γιά νά ὑποβοηθήσουν τήν φυσική τους μεταρσίωση, καί πόσοι, στόν περασμένο ἰδίως αἰώνα, κατέφυγαν σέ ναρκωτικά; Ὁλισθηρός λοιπόν ὁ δρόμος τῆς φαντασίας. Καί ἱκανός, ἅμα ἐμβαθύνουμε κάπως, νά μᾶς ἀποκαλύψει ἕνα ἀπό τά παραδοξότερα μυστήρια τῆς ζωῆς.

Γιατί ἡ ζωή τήν χρειάζεται τήν φαντασία. Ὄχι, ὅπως θά ἔλεγε ὁ ἠθικολόγος, γιά νά προτρέπει στή δράση, ἄρα σέ δόσεις σχολαστικά ὑπολογισμένες, ζυγιασμένες στή ζυγαριά τοῦ φαρμακοποιοῦ. Ἡ ζωή χρειάζεται τή φαντασία ὡς παραπλήρωμά της. Ἔχουμε συχνότερα ἀπό ὅσο τό νομίζουμε νά διαλέξουμε ἀνάμεσα στή φαντασία καί στήν πραγματικότητα. Ὁ ἰδεολόγος πού ἐργάζεται μέ σύστημα καί θεωρητική πειθαρχία γιά ἕνα μέλλον, τό μέλλον αὐτό δέν τό γνωρίζει· τό φαντάζεται, δηλαδή τό πλάθει ὅπως τό θέλει, χωρίς ποτέ νά παίρνει ὑπ' ὄψη του τήν ὡμή ἀλήθεια πώς θά τοῦ τό ἀλλοιώσουν ὁπωσδήποτε οἱ ἄγνωστοι στήν παροῦσα στιγμή, ἀπρόβλεπτοι παράγοντες τῆς Ἱστορίας, πού ἐξελίσσεται μέ δικές της, ἐσωτερικές δυνάμεις. Ὁ στεγνά πρακτικός ἄνθρωπος περισσότερο τρέφεται ἀπό τίς φανταστικές ἀπολαυές τοῦ μόχθου του παρά ἀπό τίς πραγματικές· ἀπόδειξη πώς εἴτε τσιγκουνεύεται καί στερεῖται γιά ν' ἀποθησαυρίσει εἴτε σπαταλάει γιά νά ἐπιδειχτεῖ, δηλαδή γιά νά ἐπιβάλει στούς ἄλλους μιάν εἰκόνα του πλαστή, ἰδανική. Ξέρουμε ὅλοι μας — ὅλοι οἱ νηφάλιοι, θέλω νά πῶ, — ὅτι ποτέ ἡ ἐπίτευξη δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τήν προσδοκία. Ὅμως ὑπάρχουν οἱ χορτᾶτοι, οἱ κατενθουσιασμένοι μέ τήν ἐπιτυχία τους· κι' αὐτοί, οἱ κοῦφοι, εἶναι οἱ πιό ὀνειροκόποι ἀπ' ὅλους, γιατί ζοῦνε, τή στιγμή ἐκείνη, μέσα σέ μιά παραίσθηση μεγαλείου, ἑνός μεγαλείου πού, σ' ἐμᾶς τούς ἄλλους ξεφανερώνεται πόσο εἶναι φτηνό, σχετικό, ἐφήμερο, ἑτοιμόρροπο.

Αὐτά ὡς ἁπλή δειγματοληψία. Μᾶς δείχνει πώς δουλεύουν στή φαντασία καί οἱ πιό ὁρκισμένοι της ἀντίπαλοι. Βρισκόμαστε ἔτσι ἀπέναντι σ' ἕναν νόμο τῆς ζωῆς πού μᾶς θέλει νά ζοῦμε ταυτόχρονα σέ δυό ἐπίπεδα: ἕνα πραγματικό, ἕνα πλασματικό. Τό πραγματικό φαίνεται πώς δέν θά εἶχε καμμιάν ἀπολύτως γεύση δίχως τό φανταστικό, καί τό φανταστικό εἶναι ἡ προβολή τοῦ πραγματικοῦ σέ κάποια νοητή ὀθόνη. Τώρα, ἡ διαφορά ἔγκειται στό ὅτι μερικοί ἀπό ἐμᾶς δηλώνουν πίστη στό ἕνα καθεστώς, οἱ ἄλλοι στό ἄλλο. Ἡ Τέχνη, σ' ὅλες της τίς διαβαθμίσεις, ἀπό τίς λαϊκότερες ἴσαμε τίς ἀριστοκρατικότερες, εἶναι μιά ἀπόδειξη — ἡ πιό πασίδηλη — πῶς γιά τ' ὄνειρο διψᾶνε ὅλοι, σχεδόν τό ἴδιο. Τέχνη εἶναι τό μπουζοῦκι τοῦ πρίν ἀπό τόν σνομπισμό λαϊκοῦ ξεφαντωτή καί Τέχνη τό ἀκρόαμα τῆς μεγάλης μουσικῆς ἀπό τόν ἀνυπόκριτο λάτρη της· Τέχνη ὁ Καραγκιόζης καί Τέχνη ἡ τραγωδία· Τέχνη ἡ λαϊκή φυλλάδα, τό ἀλλοτινό παραμύθι τῆς γιαγιᾶς, τό ἀστυνομικό μυθιστόρημα, τό σπαραξικάρδιο συνοικιακό φίλμ, καί Τέχνη τό «Πόλεμος καί εἰρήνη». Ἡ λειτουργία λογαριάζεται ἐδῶ, ὄχι οἱ ποιότητες. Εἴμαστε ἕνα ζῶο ὀνειροφάγο.

Ἡ προσχώρηση τοῦ χιππισμοῦ στό ὄνειρο, γιά νά γίνει νοητή στό σωστό της μέτρο, πρέπει νά ἐκτιμηθῆ ὡς φαινόμενο συναρτημένο στενά μέ τόν Μεγάλο Πόλεμο, μέ τ' ἀνεξιλέωτα ἁμαρτήματά του, μέ τίς ἠθικές καταβαραθρώσεις πού ἐκεῖνος προκάλεσε, μέ τούς ἰσχυρισμούς πού ἀπόμειναν ἀνεπανόρθωτα, ἐξοργιστικά ἐκτεθειμένοι. Μέ τήν ὑβριστική πραγματικότητα πού τόν ἀκολούθησε, καί πού εἴτανε κατάφωρο πώς ἀπό τόν πόλεμο ἀναδυόταν ἕνας κόσμος ἀδιόρθωτος, δηλητηριασμένος, χειρότερος ἀπό τόν προπολεμικόν. Πιό ὑποκριτής καί πιό σαθρός, πιό βέβηλος καί πιό ἀδίστακτος. Ἕνας κόσμος πού ἔκανε περιττόν τόν Μεγάλο Πόλεμο, τίς ἑκατόμβες του, τήν ἀποθησαυρισμένη φρικιαστική του πεῖρα.

Τί κόσμος θέλαμε νά γεννηθεῖ ἀπ' αὐτό τόν πόλεμο; Μένουν ποτέ ἀνεξιλέωτα τέτοια ἐγκλήματα; Πῶς θέλουμε σήμερα, μέ τήν κοινή λογική, νά καταλάβουμε τήν νοοτροπία ἀνόσιων ἑταιριῶν καθώς τῆς ὁμάδας Τσάρλς Μάνσον; Τό λιγότερο πού ἔπρεπε νά περιμένουμε ἀπό τέτοιον πόλεμο, κι' ἀπό τήν ἀκόμα αἰσχρότερη ἐπαύριό του — ἀπό αὐτήν προπάντων — εἴταν μιά τερατογένεση. Στόν δρόμο ὅπου ἔχει μπεῖ ἀμετανόητα τό ἀνθρώπινο γένος, δέν πρέπει νά περιμένει ἄλλο παρά πώς θά φέρνει στόν κόσμο ὅλο καί πιό ἀποτρόπαια ψυχικά ὄντα, ἐκτρώματα. Εἴμαστε ὑπεύθυνοι γιά τούς διαδόχους μας. Νά τούς τιμωρήσουμε ναί, νά τούς ἐκτελέσουμε ναί, γιά νά ἱκανοποιηθεῖ τό χιλιοταλαιπωρημένο, προσβεβλημένο αἴσθημά μας δικαιοσύνης καί γιά νά ὑπάρξει παραδειγματισμός. Ἐμᾶς ὅμως, πού δέν διορθώσαμε, ποιός θά μᾶς τιμωρήσει;

Πολύ τό φοβᾶμαι: Αὐτοί. Οἱ ἀνώμαλοι τοῦ δημιουργήσαμε.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 5 Σεπτεμβρίου 1970

1-79

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΥΣΤΕΡΟΦΗΜΙΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΕΝ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ἄραγε ἡ περιβόητη στόν καιρό μας «ἀξιοποίηση» νά μή συνδυάζεται μέ καταστροφή ἐκείνου πού ἀξιοποιοῦμε; Ἡ πρόταση φαίνεται παραλογισμός, ἄν καθίσουμε ὅμως λιγάκι νά τό σκεφτοῦμε, θά διαπιστώσουμε πώς εἶναι ὁ κυριώτερος κίνδυνος πού ἀπειλεῖ αἰσθητικά—ἄρα καί ἱστορικά καί πρακτικά—τήν Ἑλλάδα. Γι' αὐτό καί δέν κρίνουμε ἄσκοπο νά τοῦ ἀφιερώσουμε τό σημερινό, κι' ἄς μοιάζει ν' ἀπομακρύνεται ἀπό τή γραμμή μας, πού εἶναι ἡ ἀνακίνηση ζητημάτων πολύ γενικότερων, ἠθικοῦ τύπου, δηλαδή προσαρμοσμένων στά αἰτήματα τῆς ἐποχῆς.

Συγκεκριμένη ἀφορμή ὁ τόπος ὅπου ὁ ὑπογραφόμενος εὐτύχησε νά βρίσκεται αὐτές τίς ἡμέρες —ἐλάχιστες, ἴσα-ἴσα ἕνα ἀπατηλό διάλειμμα στήν ἀγωνία τῆς ἰσόβιας πεζοπορίας. Γαλήνη, ἀναπόληση καί περισυλλογή. Μπροστά μας, τό πρωΐ πού ἀνοίγουμε τήν μπαλκονόπορτα, ἕνα ἀπό τά πλατύτερα σέ φῶς κι' ἀνάσα ὁράματα πού ὁ Θεός χάρισε στήν Ἑλλάδα: ὁ Ἀργολικός κόλπος στόν μυχό του. Ἡ θάλασσα γυαλί, νά κρυφομιλάει μέ τόν οὐρανό, ἡ ἀγκαλιά της ἀπέραντη, μέ κολπωμένον τόν ὁρίζοντα σ' ἀνάλαφρους κυματισμούς, χρώματα ἄχνινα, ἀναλυωτά, πού ὅλα ἔχουν μέσα τους τό γαλανό ἀνάβλεμμα τοῦ ἀπείρου. Κοιτάζω τό τοπίο καί ἡ καρδιά μου τρέμει, γιατί ξέρω πώς κάνω χρήση παροδική, ἀνθρώπινη, ἑνός ἀγαθοῦ πού ποορίστηκε νά μήν ἀνήκει ἀποκλειστικά σέ κανέναν, νά μήν εἶναι ἰδιοκτησία θνητοῦ. Οἱ ὁμορφιές πού μᾶς ξεπερνᾶνε ἔχουν ἱερότητα, γιατί κάνουν αἰσθητή τήν αἰώνια θέληση τοῦ Πλάστη. Τό καταλαβαίνουμε αὐτό; τό σεβόμαστε; Πολύ ἀμφιβάλλω. Ἀπόδειξη πώς ἀσεβοῦμε ἀδιάκοπα, παραμορφώνοντας κατά τίς ἀντιλήψεις μας, τίς ἐφήμερες, τίς πολυπράγμονες καί φτηνές, τό πρόσωπό τους.

Τό Ναύπλιον εἶναι μιά πολιτεία πού ἔχει πολύ δεινοπαθήσει ἀπό τήν ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων. Ἔπεσαν ἀπάνω της λυσσαλέοι νά τή χαϊδέψουν, καί κοντεύει νά λυώσει κάτω ἀπό τό ἀδηφάγο χάδι τους. Πρῶτα-πρῶτα πρέπει νά πῶ ὅτι ἡ ἀγάπη αὐτή εἶναι ἀληθινή ὅσο κι' ἀδέξια, θερμά ἀδιάκριτη. Ἄν ἤξερε ὁ καθένας ν' ἀγαπάει! Κι' ὁ διαστής ἀγαπάει, μέ τόν τρόπο του, ἀλλά ἀφήνει πίσω του ἕνα πλάσμα ρημαγμένο. Τί νά τήν κάνεις τήν ἀγάπη ὅταν σ' ἕνα τοπίο, σ' ἕνα μνημεῖο, σ' ἕνα ἔργο Τέχνης πλασμένο ἀπό τόν οἶστρο τῶν αἰώνων, ἀλλάζει χαρακτήρα; Τό Ναύπλιον πού μᾶς παρέδωσε ἡ Ἱστορία εἶταν δραματικό· ἔχει γίνει εἰδυλλιακό. Σκηνοθεσία, τουρισμός, καλλιγραφία, ἀλλά πού στρογγυλογράφει κάποτε κι' ἀνορθογραφίες. Τά τείχη γκρεμίστηκαν: Τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καί τό πρῶτο τρίτο τοῦ 20οῦ ἁμάρτησαν ἀπό κοινοῦ σ' αὐτό τό θέμα. Ἡ πλατεῖα τοῦ Συντάγματος, θαυμάσιο συγκρότημα δενετσιάνικου τύπου, ἰσορροπημένο χαριτωμένα μέ τόν μετεπαναστατικό οἰκοδομικό ρυθμό, καταστρέφεται ἀδικαιολόγητα, κομμάτι τό κομμάτι. Ξεράθηκε, ἀπογυμνώθηκε, στά πρόθυρα τῆς πολιτείας, ἡ λεβέντικη Δεντροστοιχία, ὁ χειμωνιάτικος αὐτός περίπατος ἑνός καιροῦ ἀρχοντικοῦ —γιά λόγους «πρακτικούς», μαθαίνω. Ἄχ αὐτό τό πρακτικό πνεῦμα, πού δέν ξέρει ὅτι ὑπονομεύει τό πρακτικό ἀκριβῶς πνεῦμα! Τί θ' ἀξιοποιεῖται τουριστικά στό Ναύπλιον αὔριο ὅταν τό Ναύπλιον θά ἔχει πάψει νά ὑπάρχει; Εἴταν μιά πολιτεία εὐνοημένη μέ δικό της ἀρχιτεκτονικό ρυθμό· κανένας δέν λέει νά καταδικαστοῦν νά ζοῦν οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας μέσα σέ γραφικά ἐρείπια, ἀλλά γιατί νά μήν περισωθεῖ τό ἐγχώριο ὕφος, νά μήν ἐπαναλαμβάνεται πιστά, εὐλαβικά, ὥστε τό Ναύπλιον ν' ἀναζεῖ παραμένοντας σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του; Γιατί νά μή μελετηθοῦν καί νά διατηρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, οἱ προσόψεις, ἡ ἀναπλιώτικη ἐξώπορτα μέ τήν καμάρα, τό ἀναπλιώτικο παράθυρο, τό μπαλκόνι, τό χαγιάτι; Τί θά κερδίσουμε ὅταν μιά μέρα θά ἔχουμε χτίσει μιά Φιλοθέη ἤ κι' ἕνα Κουκάκι στόν μυχό τοῦ Ἀργολικοῦ; Ποιός θά πηγαίνει τότε νά τό βλέπει, νά τό ζεῖ; καί γιατί; Ὅλα θά τά φάει λοιπόν ἡ ὁμοιομορφία;

Θά παραμένει — θά μοῦ ποῦν — ἡ παραλία, ὁ κόλπος, τό λιμάνι, αὐτή ἡ ἀπέραντη ὁμορφιά. Ἐδῶ εἶναι πού φτάνουμε στό ἐπίμαχο θέμα. Ἀκούω μέ κατάπληξη, τόση πού δέν τολμῶ νά πιστέψω τ' αὐτιά μου, πώς ὑπάρχει, ἔχει ἐκπονηθεῖ κιόλας, σχέδιο νά καταστραφοῦν κι' αὐτά! Σχέδιο μεγαλόπνοο λοιπόν, νά γίνουν λέει τρία λιμάνια στή σειρά. Νά ἐπιχωματωθεῖ ὅλη ἡ θαλάσσια ἔκταση ἀνάμεσα λιμενοβραχίονα καί τό ἁρμονικότατο «Π». Νά προσαρτηθεῖ, ἤ σχεδόν, στήν ξηρά τό Μπούρτζι! Νά κατασταφεῖ ἀνεπανόρθωτα ἡ θαλασσινή τοποθεσία μέ τούς κρεμαστούς πάνω στόν ἀνοιχτό κόλπο βράχους, ὅπου δεσπόζει ἡ «Παναγίτσα», ἕνα τρισχαριτωμένο κομψοτέχνημα, ἐκκλησάκι εὐλογία Θεοῦ, πού θά ἔπρεπε νά ἔχει ὑμνηθεῖ ἀπό τόν Παπαδιαμάντη. Καί γιά νά ἐξυπηρετοῦνται, λέει, τά τρία αὐτά λιμάνια (προορισμένα φαίνεται ν' ἀνταγωνιστοῦν σέ κίνηση τῆς Νέας Γόρκης, σ' ἕνα Ναύπλιον πού ἐξυπηρετεῖται πιά κατά κύριο λόγο ὁδικῶς) τό ἀποκορύφωμα: Φαρδειά δημοσιά στό μέτωπο τῆς προκυμαίας, ὅπου θά πηγαινοέρχονται τά φορτηγά αὐτοκίνητα, μέ τόν ἀνάλογο ὁρυμαγδό καί τά καυσαέρια. Θαῦμα!

Αὐτό θά πεῖ ἀξιοποίηση μιά φορά! Ἀφοῦ πρῶτα προσελκύσουμε τούς τουρίστες, νά τούς διώξουμε κλωτσηδόν. Ἀλλά γεατί νά μή γίνει κάτι ἁπλούστερο καί πιό λιγοδάπανο; Νά ὑπονομευτεῖ ἐπιμελῶς τό Ναύπλιον καί νά τιναχτεῖ μέ δυναμίτη στόν ἀέρα. Αὐτό πού θά προκύψει ἀπό τήν ἔκρηξη, θά εἶναι ὁπωσδήποτε ὡραιότερο ἀπό τό περισπούδαστο λιμενικό «ἔργο». Τουλάχιστον ἐκεῖ θά ἔχει βάλει καί πάλι ἡ Φύση τό χέρι της, πού εἶναι πάντοτε πιό ἐμπνευσμένο ἀπό τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί τό κωμικό —ἤ κάλλιο τό κωμικοτραγικό— μέ τίς πρακτικές ἐπινοήσεις τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πώς ξεπερνιόνται πάντα κι' ἀχρηστεύονται ἀπό τίς ἀμέσως ἑπόμενες πρακτικές ἐπινοήσεις. Ἡ τεχνολογία προχωρεῖ ἀκατάσχετη, ὅ,τι γράφει σήμερα, αὔριο τό ξεγράφει. Καρατομήσαμε τήν ἱστορική, τήν πλαστικά τέλεια κουρφή τῆς Πεντέλης, γιά νά ἐγκαταστήσουμε συσκευές πού ἄν δέν ἔχουν κιόλας ξεπεραστεῖ, θά ξεπεραστοῦν ὁπωσδήποτε αὔριο, ἀπό νεώτερες ἐφευρέσεις. Ἡ κορυφή ὅμως τῆς Πεντέλης, πού μᾶς ἐρχόταν ἀπό τήν κλασική ἐποχή, ἀπό τήν προκλασική, ἀπό τόν καιρό τῶν Πελασγῶν, δέν θά ξαναγίνει. Καί στό μεταξύ θά διατυμπανίζουμε τήν προσήλωσή μας καί τήν εὐλάβεια στήν παράδοση, στήν Ἱστορία, στό ἀρχαῖο κλέος, στό ἀρχαῖο, κάλλος, τό ἀνεπανάληπτο, πού τό καταργοῦμε κι' ὡς μνημεῖο ἀκόμα, γιά ν' ἀπομείνει μόνο λόγια. Κούφια λόγια. Εἴμαστε ἀπόγονοι ἤ ἐπίγονοι;

Ποιός θά καταλάβει τέλος πάντων σ' αὐτήν-ἐδῶ τή χώρα πώς διαχειριζόμαστε κάτι πού δέν μᾶς ἀνήκει; Κάτι πού ἀνήκει, πολύ περισσότερο ἀπό ἐμᾶς, στούς ἐπερχόμενους καί θά τολμοῦσα νά πῶ, καί στούς νεκρούς. Ναί, γιατί αὐτοί μᾶς δικαιώνουν. Μέ ποιό δικαίωμα παραμορφώνουμε, ἀσχημονοῦμε, αὐθαιρεταίνουμε; Χωράφι τοῦ πατέρα μας εἶναι ὁ ἑλληνικός χῶρος; Ποῦ τούς βρήκαμε τούς βάρβαρους αὐτούς τίτλους ἰδιοκτησίας πού ἐπιτρέπουν τά πάντα; Ἐδῶ θά ἔπρεπε τό χέρι τοῦ καθενός πού ἁπλώνεται ν' ἀγγίξει τήν ἑλληνική γῆ νά τρέμει. Ν' ἀναρωτιέται ὁ καθένας μας ποῦ τά βρῆκε τά τόσα ἐφόδια, φυσικά κι' ἐπίκτητα, τούς ἀδιάβλητους τίτλους, γιά νά ἐπεμβαίνει στό ἔργο τῶν αἰώνων, ν' ἀποτυπώνει τή δική του αὐτοσχέδια σφραγίδα, νά τήν ἐπιβάλλει σ' ὅ,τι ἡ Ἱστορία διέπλασε καί σ' ὅ,τι ἀνήκει σ' αὐτούς πού θά ἔρθουν, πού θά ἔρχονται ὁλοένα. Ποιός συνδυάζει μέ τήν ἀνθρώπινα πρόσκαιρη, πρακτική, τυπική ἐξουσία, τόσην εὐαισθησία, σοφία, πνεῦμα, τόσο τάλαντο, τόσον οἶστρο, τόσην ἀγνότητα, ὥστε νά μετασχηματίζει, ν' ἀλλοιώνει, νά μεταπλάθει, νά «βελτιώνει» κατά τό δοκοῦν ὅ,τι μιά γιά πάντα τελειοποιήθηκε, ἰσορρόπησε, ἀρτιώθηκε ἀπό τίς συνδυασμένες δυνάμεις τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ ὑπεριστορικοῦ Χρόνου;

Σέ κάτι τέτοια εἶναι πού δίνουμε ἐξετάσεις. Κρινόμαστε. Θά κριθοῦμε αὐστηρά, σκληρά, κι' ἀπό συγχρόνους μας — ἡμεδαπούς καί ἀλλοδαπούς — κι' ἀπό διαδόχους μας. Ἡ Ἱστορία αὐτοῦ-ἐδῶ τοῦ τόπου εἶναι ἀδιάπτωτη, δημιουργεῖται χωρίς νά τό καταλαβαίνουμε, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν οἴησή μας, κυλάει σάν ἕνα ὑπόρευμα βαθύ, ἀδιάφορη γιά τίς μεγαληγορίες μας, τόν στόμφο, τίς ἀγοραῖες ἐπαγγελίες. Ὅλα αὐτά περνᾶνε καί φεύγουν, λυώνουν στά νεκροταφεῖα, ἀφήνουν ὀνόματα χαραγμένα σέ σταυρούς πού θά τούς σαπίσουν οἱ βροχές. Ὑπάρχουν ἔργα πού ἐπιζοῦν κι' ἄλλα πού ἐξαφανίζονται· καί ποτέ οἱ σύγχρονοι δέν ξέρουν ποιό θά ἐπιζήσει. Ὑπάρχουν ὅμως κι' ἔργα πού ἐπιζοῦν γιά νά διατυνίζουν ἀσχημίες. Ἀπό αὐτά τουλάχιστον θά εἴταν εὔκολο, μέ λίγη συστολή, ν' ἀπαλλάξουμε τήν θνητή μας μνήμη.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΘΗΝΩΝ MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 9 Σεπτεμβρίου 1970

1-80

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΕΟΥΣ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΩΡΑ ΠΟΥ ἀποσύρθηκε ἀπό τή σκηνή τοῦ κόσμου μας, μέ θῆμα ἀποστα-μένο ἀπό τά χρόνια, ὁ Φρανσουά Μω-ριάκ, συλλογίζομαι μήπως τά πιό οὐσια-στικά πού ἔχει νά πεῖ κανένας γι' αὐτόν, μιᾶς καί βρισκόμαστε ἔξω ἀπό τόν ἐθνικό του κύκλο, εἶναι τά γύρω ἀπό τή μορφή του κι' ὄχι τά ἀκριβῶς γι' αὐτήν. Ὅτι δέ-σποζε, ἀπό μιάν ἄποψη, στή γαλλική πνευ-ματική ζωή εἶναι πασίγνωστο. Λέω «ἀπό μιάν ἄποψη» γιατί δέν εἶταν ὁ μόνος καί γιατί στήν πρωτοκαθεδρία αὐτήν τό προ-βάδισμα τῆς μεγάλης ἡλικίας ἔπαιζε κάπ-οιο ρόλο. Εἶναι συμβατική λοιπόν ἡ ἀξιο-λόγηση τοῦ Μωριάκ; Ὄχι, μέ κανέναν τρό-πο. Μόνο πού δέν εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Οἱ νέοι τῆς χώρας του δέν τοῦ ἔδειχναν ἰδιαί-τερο σεβασμό· σέ τοῦτο ὅμως φαίνεται νά βάραινε ἡ πολιτική τοποθέτηση τοῦ πα-τριαρχικοῦ συγγραφέα—ἄκρα δεξιά—, ὁ φα-νατικός ντεγκωλλισμός του καί ἀκόμα ἡ θρησκευτική του προσήλωση: ἕνας καθο-λικισμός ἀνένδοτος, πού χρωμάτιζε καί τό παραμικρό κείμενό του: ἕνα σημείωμα, ἄς ποῦμε, στό περιώνυμο «Μπλόκ - νότ».

Στέκομαι γιά μιά στιγμή, ἄς εἶναι καί ἡ πρώ-τη, στό τελευταῖο τοῦτο χαρακτηριστικό. Θά ζη-τήσω τήν ἄδεια ἐδῶ γιά μιά προσωπική ἐξομολόγη-ση. Ἴσαμε τή στιγμή πού γνώρισα τόν Φρανσουά Μωριάκ, ἕνα πρωϊνό, ἐκεῖ στό ὡραῖο σπίτι του τῆς λεωφόρου Τεοφίλ Γκωτιέ, ὅπου κι' ἔκλεισε τά μά-τια, ὁ καθολικισμός του, ἄν καί τόσο ξένος γιά μένα,—ὅπως αἰσθάνομαι ξένη τήν κάθε ἀποκλειστι-κότητα—μοῦ εἶταν ἀπόλυτα νοητός. Μοῦ ἄρεσε νά ἔρχομαι πότε - πότε σ' ἐπαφή, ἔστω κι' ἔμμεση, μ' ἕνα πνεῦμα ἀφιερωμένο, μέ μιά ψυχή ἀφοσιωμένην, μέ μιά συνείδηση, τέλος, πού κραδαινότεαν ἀπό τήν μυ-στικοπάθεια. Στούς στεγνά καυτούς καιρούς μας,

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΕΟΥΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τέτοιες ἐπικοινωνίες ὑγραίνουν τόν ἀέρα, δίνουν τήν ἐντύπωση πώς δέχεσαι ἕνα μήνυμα ἀπό δάκρυα ἤ ἀπό δροσιά. Στήν προσωπική ἐπαφή ὁ Μωριάκ εἶταν ἄλλο πράγμα. Φίνος, σβέλτος παρά τήν ἡ-λικία του, κοινωνικότατος, ἕνας εὐπατρίδης τοῦ πνεύματος, εἶχε ὡστόσο καί κάτι πού σ' ἔβαζε σ' ἀπορία. Θά τό ἔλεγα «ναρκισσισμό» ἄν ἡ λέξη δέν εἶταν περισσότερο κατηγορηματική ἀπό ὅσο τό θέλω. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνην πού τό πρόσεχες, ὅλα γί-νονταν διαφορετικά. Εἴτανε σάμπως νά τά ἔλεγε ὁ Μωριάκ ὅσα τόν ἀφοροῦσαν, νά τοῦ ἄρεσε νά τ' ἀκοῦς καί νά τ' ἀκούει ὁ ἴδιος. Καί γιά τόν Ντέ Γκώλ μοῦ μίλησε («εἶναι πρεσβύτερός μου ὁ στρα-τηγός») καί γιά τήν «Τερέζα Ντεσκερού», πού μό-λις εἶχε τελειώσει τό γύρισμά της. Μίλησε καί γι' ἄλλα, νεανικά του, συναισθηματικά. Ὅμως δέν ξέρω γιατί, ἐγώ περίμενα ἀπό τήν ἀσκητική αὐτή φυσιο-γνωμία πού μοῦ εἶχαν ὡς τότε διδάξει οἱ φωτογρα-φίες, σχεδόν ἕναν Ἱσπανό ἱππότη τοῦ Γκρέκο λυω-μένον ἀπό ἐσωτερική φωτιά, κάτι πιό αὐστηρό κι' ἀπέριττο, μιά φωνή ἐνδόμυχη. Ἀναρωτήθηκα—ἄδικα βέβαια κι' ἀσεβέστατα—ἄν τήν πίστη του ὁ Μωριάκ δέν τήν εἶχε κάνει λιγάκι, κι' ἄθελά του, γαρύφαλλο στό πέττο.

Λυπᾶμαι πού τό ἔφερε ὁ λόγος νά προτάξω αὐτή τήν ἐντύπωση, ἀλλά καί βρίσκω πώς εἶναι καλλίτερα νά τήν ξεφορτωθῶ ἀμέσως. Ποτέ δέν ξέ-ρει κανένας—καί οἱ βιογράφοι ἀκόμα λιγότερο—ἀπό ποῦ ἀντλεῖ ἕνας συγγραφέας, ἕνας καλλιτέχνης, ποιά ἀκριβῶς εἶναι ἡ φυσιογνωμία του τή στιγμή τῆς δημιουργίας, τότε πού ἐγκαταλείπεται στά μέ-σα του δαιμόνια, τόν κόσμο τῆς ἀξημέρωτης νύ-χτας. Μιά φωνή καταγραμμένη καί πού πείθει, εἶναι ἐπικρατέστερη, ἐγκυρότερη ἀπό μιάν ἐξωτερικά ἀ-κουσμένη φωνή· γιατί ἡ δεύτερη ὑπακούει στίς συμ-βάσεις τοῦ περίγυρου, τῶν ἠθῶν, τῆς στιγμῆς. Γι' αὐτό καί δέν ὑπάρχει τίποτα πιό ἀνόητο ἀπό τό νά θέλεις νά ἐξηγήσεις ἕναν καλλιτέχνη μέ μέσο τήν ζωή του. Ἡ ζωή εἶναι θέατρο, καλό ἤ κακό.

Ὁ Φρανσουά Μωριάκ, μυθιστοριογράφος καθολι-κός, ἐσωτερικός, εἶχε βρεῖ ἕνα μέσο νά μᾶς ἀγγίζει ὅλους. Θέλω νά πῶ ὅλους τούς νεαρούς τότε ὑπη-κόους μιᾶς ἐποχῆς πού δέν νόμιζε χρέος της ν' ἀ-παρνηθεῖ ἐκ προοιμίου τίποτα: Τό μέσο αὐτό, εἴ-ταν τό βάρος τῆς σημασίας πού ἔχουν οἱ ἁμαρ-τωλές ψυχές. Ὁ ἴδιος τίς ἔλεγε καί τίς πίστευε ἁμαρτωλές, γιατί ἔρχονταν σ' ἀντίθεση μέ κάποιον ἱερό κανόνα. Γιά μᾶς τούς ἄλλους εἴταν μονάχα σκοτεινές ψυχές, δηλητηριασμένες ἤ βασανισμένες, διεστραμμένες ἤ ἀνίατα τραυματισμένες. Αὐτές ἔ-κανε ἥρωες καί ἡρωΐδες του. Ἡ πνευματική ἐποχή μας λοιπόν μᾶς εἶχε διδάξει νά τίς προσέχουμε, δηλαδή νά σεβόμαστε τήν περίπτωσή τους· γιατί τήν ἐποχή αὐτή τήν εἶχε ἀνοίξει ὁ Ντοστογιέφσκι.

Ἴσαμε τή στιγμή ὅπου ἀνατέλλει γιά τόν δυ-τικό κόσμο ὁ Ντοστογιέφσκι, τόσο ἀργά μετά τόν θάνατό του, μόλις στό πρῶτο τέταρτο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ὁ ἐγκληματίας, ὁ ἁμαρτωλός, ὁ μαυρόψυχος, ὁ παθιασμένος, ὁ ἔνοχος, ὁ στιγματισμένος, εἶναι στή λογοτεχνία πρόσωπα μέ θέση συμβατική, προο-ρισμένα εἴτε νά τονίσουν ὡς χρωματική ἀντίθεση τή φωτεινότητα τῶν ἄλλων, τῶν «καλῶν», εἴτε νά με-τανιώσουν καί νά διορθωθοῦν στό τέλος, γιά νά ἱκα-νοποιηθεῖ ἔτσι ἡ «ποιητική δικαιοσύνη», ἡ ἄποψη τῆς ἀπνευμάτιστης ἠθικολογίας. Ὁ Ντοστογιέφσκι καινοτομεῖ τολμηρά σ' αὐτό τό θέμα, ὅπως εἶχαν καιν-οτομήσει ἕναν καιρό ὁ Μάρλωου κι' ὁ Σαίξπηρ: Ὄχι μόνο στήνει στό κέντρο τοῦ πίνακα τόν ἔνοχο, ὄχι μόνο συγκεντρώνει ἀπάνω του τήν φωτεινή δέσμη, ἀλλά καί τοῦ ἀναζητεῖ μιά δικαίωση ὄχι κάν ψυχο-λογική ἀλλά μεταφυσική. Εἶναι δικαίωση μέ τήν κα-θιερωμένη σημασία; Καθόλου. Εἶναι ἐρώτημα, ἀλλά ἐρώτημα πύρινο, βαθύ, συγκλονιστικό, πού ἀπευθύ-νεται στό αἴνιγμα τοῦ κόσμου: Ὄχι γιατί νά ὑπάρ-χει ὁ κακός, ἀλλά γιατί νά ὑπάρχει αὐτός ὁ κόσμος, πού χωράει τά πάντα ἀδιάφορος, καί πού δέν ἀπο-φαίνεται γιά τίποτα. Μήπως ὁ κακός, ἀντί γιά πα-ραβλάστημα, εἶναι φυσικός κι' αὐτός καρπός ἑνός τέτοιου κόσμου; Καί τότε ποῦ ἡ ὑψηλή κύρωση;

Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ἀρχίζει γιά τήν θρησκευό-μενη ψυχή τό μυστήριο πού λέγεται «θεῖο ἔλεος». Στόν Ντοστογιέφσκι, πνεῦμα μέγιστο, τό θέμα αὐ-τό δέν εἶναι προγραμματισμένο. Στόν Μωριάκ εἶναι. Ἀπό ὁλόκληρους τούς «Ἀδελφούς Καραμάζωφ» ἐ-κεῖνο πού ἐπιπλέει εἶναι τά τραγικά ἐρωτήματα τοῦ Ἰβάν. «Σ' ὅλη μου τή ζωή — εἶχε πεῖ ὁ Ντοστο-γιέφσκι — μέ βασάνισε τό ἐρώτημα περί Θεοῦ». Ὁ Μωριάκ, στό ἐρώτημα αὐτό ἔχει κιόλας ἀπαντήσει. Πίσω ἀπό τήν γεμάτη κατανόηση ἀντικειμενικότητά του ἀπέναντι στίς ἀνήλιαγες ψυχές πού ἀγαπάει νά διαλέγει γιά ἥρωές του, πέρα ἀπό τήν χριστιανική συμπάθεια καί τήν ἀνθρωπιστική μακροθυμία, τ' αὐ-τί μας πιάνει ἕνα μουρμουρητό μακρόσυρτο σάν ψάλ-σιμο ἤ κήρυγμα. Κατήχηση.

Δέν συγκρίνω μεγέθη, ἀντιπαραβάλλω περιπτώ-σεις. Κι' ἀναρωτιέμαι μήπως τό θρησκευτικότερο εἶναι καί τό πιό μυστηριακό, ἐκεῖνο πού δέν ἀπο-φαίνεται παρά ὑποβάλλει τό δέος, τήν ἀγωνία, τήν ἀπορία. Ὑπάρχει μιά αἴσθηση τοῦ ἱεροῦ ἄφωνη, κα-θόλου εὔγλωττη, ἀνίκανη νά διατυπωθεῖ σέ δόγμα, ἠθικούς κανόνες. Ὁ Μωριάκ θήτευε σ' ἕνα σύστημα ὀργανωμένο κι' αὐτοδύναμο, πού τοῦ ἔδινε στερεό-τητα, ἤ τουλάχιστον πού τοῦ τήν ὑποσχόταν στίς στιγμές τῆς μεγάλης ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. Ἄς ἀναθυμηθοῦμε τώρα τόν ἀτελείωτο, χρόνια καί χρό-νια, ἀποχαιρετισμό του πρός τή ζωή. Ἡ μεγάλη ἡ-λικία τοῦ τόν ἐνέπνεε. Ἀλλά καί ἡ πίστη τόν ἔκανε νά μοιάζει μ' ἐπωδό πού αὐτοεπαναλαμβάνεται μη-χανικά, ἀποστηθισμένη.

Εἴταν συγγραφέας αὐθεντικός, πέρα καί πάνω ἀπ' ὅλα. Εἶχε τό δῶρο νά σέ φέρνει σέ προσωπική ἐπαφή, στενό συγχρωτισμό, μέ τά πρόσωπά του, τίς καταστάσεις, τούς περίγυρους, τίς στιγμές, τ' ἀδιατύπωτα, τά φευγαλέα. Θέρμαινε καί πλούτιζε τήν ἐσωτερική του ἐμπειρία. Καί εἶχε οἶστρο, ἕναν δικό του τρόπο νά σέ ξελογιάζει, νά θέλγει, νά κά-νει νά μιλᾶνε μέσα σου τό χῶμα, ὁ οὐρανός, τά σύν-νεφα, οἱ ὧρες, οἱ πευκάδες τῆς γενέτειράς του γῆς, ἡ κάψα τοῦ ἥλιου, τ' ἀπόβροχα, οἱ φεγγαρονυχτιές, οἱ κῆποι. Κυμάτιζε ἡ φράση του κολπωμένη ἀπό μιά δική του μελωδικότητα, ἀκόμα καί σ' ἁπλά σημειώ-ματα τοῦ Ἡμερολογίου του. Τελειώνοντας ἕνα βι-βλίο τοῦ Μωριάκ, ἀναρωτιόσουν ἄν αὐτός πού διά-βασες εἴταν πεζογράφος ἤ ποιητής. Αὐτό, μοῦ φαί-νεται τό πιό ἀδιάψευστο σημάδι καλλιτεχνικῆς ἰθα-γένειας. Στήν Τέχνη, μόνον ὅ,τι εἶναι ποίηση ἔχει δικαίωμα νά ὑπάρχει.

Δέν θέλω ν' ἀναθυμηθῶ ἐδῶ τόν πολιτικό πολε-μιστή, πού μπορεῖ νά συμπλήρωνε τήν ἠθική φυσιο-γνωμία τοῦ Μωριάκ ἀλλά πού τραβοῦσε ἄλλον δρό-μο, παράταιρο. Μοῦ φτάνει ὁ ἀπολογητής τῶν κα-ταδίκων στήν ποινή νά εἶναι ἥρωες μυθιστορημάτων μέ δραματικό περιεχόμενο. Χαμηλόφωνα, ὁ συγγρα-φέας τούς ὑποσχόταν μιά λύτρωση σ' ἄλλο στερέω-μα, ἐκεῖ ὅπου φωτίζει τά πάντα ἕνα ἄστρο πιό τρυ-φερό γιά ὅ,τι διαδραματίζεται σκοτεινά μέσα στίς ἀνθρώπινες καρδιές. Ἡ ἐλπίδα αὐτή ἔχυνε ἕνα φῶς παράδοξο στά συμπλέγματα τῶν κολασμένων τοῦ Μωριάκ. Ἀγαποῦμε πάντα τούς ζωγράφους πού ἔ-χουν ἀνακαλύψει ἕνα δικό τους, ὄχι φωτογραφικό φῶς.

Διαβάζω πώς πέθανε δυθισμένος γιά μέρες σέ ὕπνο, χωρίς νά τό καταλάβει, κι' ἀναθυμᾶμαι ἕναν συμπατριώτη του καί συγκαιρινό του συγγραφέα, αὐ-τόν κολασμένο, τόν André Gide, πού ἔχει γράψει κά-που: «Μιά στιγμή πρίν ἀπό τό τέλος ὁ θάνατος στομώνει τό κεντρί του». Θέλω νά ἐλπίζω πώς δό-θηκε ἔνωθεν ἡ στερνή αὐτή χάρη στόν συγγραφέα πού ἔλπισε, δεήθηκε τόσο στό ἀνυπέρβλητο φῶς. Μιά στιγμή πρίν ἀπό τό τέλος ὁ Ταξιάρχης φαίνεται πώς στόμωσε τήν κόψη τῆς λεπίδας του γιά νά λόγ-χισει τήν καρδιά τοῦ Μωριάκ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ATHENS MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 12 Σεπτεμβρίου 1970

1-81

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙΤΤΟΣ ΜΟΝΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ο ΑΝΩΝΥΜΟΣ κι' αὐτόκλητος συνομιλητής μου, πληθωρικός, πλατύστερνος, ὀχυρωμένος πίσω ἀπό ἕνα ποτήρι δροσερή μπύρα, ἀποφάσισε, ὅπως πάντοτε ὅταν μέ συναντάει μονάχον στό κέντρο πού αὐτός λυμαίνεται, νά μέ καταστήσει κοινωνό τῶν σκέψεών του.

— Τίποτα δέν μέ τρομάζει τόσο, δήλωσε, ὅσο ἡ διαφορά τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Τήν ἔχετε συνειδητοποιήσει; Ἄν ναί, τότε θά ξέρετε πώς ὅλες οἱ ἀναποδιές, ὅλη ἡ κακοδαιμονία τοῦ κόσμου, σ' αὐτό ὀφείλεται. Ἡ καλλίτερα ὄχι σ' αὐτό ἀκριβῶς· σέ κάτι ἄλλο, παρεπόμενο: Στό ποιοί εἶναι οἱ εὐνοημένοι καί ποιοί οἱ κατατρεγμένοι, παντοῦ καί πάντοτε. Σημειῶστε καλά ὅτι δέν μιλῶ ἐδῶ γιά κοινωνικές ἤ οἰκονομικές διακρίσεις. Ἄλλο αὐτό τό κεφάλαιο. Μιλῶ γιά ποιοτική, ἐσωτερική διαφορά.

»Πρῶτα-πρῶτα μή φανταστῆτε πώς θέλω νά λεπτολογήσω, νά κατέβω σέ ποικιλίες κι' ἀποχρώσεις. Οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν μεταξύ τους κατά χίλιους τρόπους. Ἡ ἐξωτερική διαφορά πού βλέπουμε, ἡ φυσιογνωμική, σωματική, χρονολογική, δέν εἶναι τίποτα σέ σύγκριση μέ τήν ἀπό μέσα διαφορά. Ἡ ἐξωτερική, ἀπεναντίας, ξεγελάει: σοῦ δίνει τήν ἐντύπωση πώς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴδιοι καί μόνο στά χαρακτηριστικά τους διαφέρουν. Μέγα λάθος! Αὐτό τό περίφημο «ἀνθρώπινο» ὡς κοινός παρονομαστής, εἶναι μιά πλάνη δημιουργός παγίδων...»

Δοκίμασα νά τόν διακόψω; ἤθελα νά τοῦ παρατηρήσω πώς ἡ ἰδέα του δέν εἶχε τίποτα τό συγκλονιστικά πρωτότυπο. Μπᾶ! Εὐκολότερο νά σταματήσεις καταρράχτη. Ὄχι μόνο δέν μ' ἄφησε ν' ἀρθρώσω λέξη, ἀλλά καί μέ σπάνια γιά φλύαρο διαίσθηση μέ πληροφόρησε πώς αὐτό πού θά ἔλεγε τώρα, εἴταν ἀκόμη μεγαλύτερη κοινοτοπία.

«Οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται στούς χοντρόπετσους καί στούς ἄλλους. Δύσκολο νά προσδιορίσω τούς δεύτερους. Δέν θέλω νά τό ἐπιχειρήσω, γιατί θά στενέψω τήν κατηγορία τους, θά τῆς δώσω ἕνα χρῶμα αἰσθηματολογικό ἤ παθολογικό, πού δέν εἶναι ὁ σκοπός μου. Ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νά μήν εἶναι χοντρόπετσος χωρίς γι' αὐτό νά διαβάζει στίχους τοῦ Λαμαρτίνου ἤ νά χρειάζεται νά τόν κλείσετε σέ νευρολογική κλινική. Ὑπάρχουν, λόγου χάρη, ἄνθρωποι πού ἔχουν ἕνα ἔντονο, σχεδόν ἀκατανόητο γιά τούς ἄλλους, αἴσθημα τῆς δικαιοσύνης· ἤ μιάν ὀξύτατη ἐθνική συνείδηση· ἤ μιά φιλαλληλία ἀνεξήγητη μέ τά κοινά μέτρα. Σταματῶ τήν ἀπαρίθμηση, θά εἶναι μοιραῖα περιοριστική. Ἐκεῖνο πού θέλω νά πῶ, καί σ' αὐτό θά καταλήξω, εἶναι πώς ὁ κόσμος ἀνήκει στούς ἄλλους, τούς χοντρόπετσους».

Εἶχε τηρήσει τόν λόγο του: ἡ κοινοτοπία ἔφτανε πραγματικά στό ἀποκορύφωμά της. Μοῦ ἔκοψε τή δισμαρτυρία πρίν ἀνέβει στά χείλη μου.

«Προσέξτε ὅτι ὅλες οἱ ἐξουσίες στόν κόσμο εὐνοοῦν τούς χοντρόπετσους. Δεύτερη αὐτή διαπίστωση! Κοινωνιολογικές θεωρίες διατυπώνονται, εἰκονοκλαστικές ἰδέες ξεφυτρώνουν, προβάλλονται ἀπό μεγάλα πνεύματα, προφητικά, κοσμοθεωρίες χτίζονται γιά ν' ἀλλάξουν τόν κόσμο, νά τόν βγάλουν ἀπό τή βαρβαρότητα. Τίποτα! Ὅλα καταλήγουν στή δημιουργία καταστάσεων μέ χρώματα πολλά καί διάφορα, πού ὅλες τους ὅμως στηρίζονται στοῦ ἴδιου πάντοτε τύπου ἀνθρώπους. Εἶναι ἀπίστευτη ἡ εὐελιξία, ἤ κάλλιο ἡ μεταμορφωτική δεξιοσύνη αὐτῶν τῶν κατά τ' ἄλλα τόσο ἄξεστων, μονοκόμματων. Συνασπισμένοι ἀπό κοινό συμφέρον, ἀποτελοῦν τίς περιώνυμες «ὁμάδες πιέσεως» πού ἐξαναγκάζουν καί τήν πιό ἐνάρετη—θεωρητικά ἔστω—ἐξουσία νά ὑποκύψει, νά ἱκανοποιήσει τίς δικές τους ἀξιώσεις προνομιακά. Ὄχι μόνο τοῦτο: Τελικά τήν βλέπετε νά ὀργανώνεται ἔτσι πού νά ταυτίζεται μαζί τους. Πῆτε μου, τί ἔχει ἀπομείνει ἀπό τήν θεωρητική «ἀρετή» τοῦ μαρξισμοῦ στίς χῶρες ὅπου οἱ ἐπαγγελίες του ἐνσαρκώθηκαν σέ πράξη; Καί ποιοί ἐπέβαλαν στή μοῖρα τοῦ κόσμου, στή μοῖρα ὅλων μας τόν ναζισμό, τόν φασισμό; Οἱ βάναυσοι κυβερνοῦν σᾶς λέω τόν κόσμο, κι' ἄς ἰσχυρίζεται ὁ Βολταῖρος πώς τόν κυβερνοῦν τά βιβλία. Κρῖμα στό ρεαλιστικό του αἰσθητήριο! Ἡ καρπαζιά καί ἡ σκουντιά—νά τά ὅπλα τῆς ζωῆς. Καί περιμένουμε ὕστερα, περιμένετε δηλαδή ἐσεῖς, μερικοί ἀφελεῖς, καλλίτερη αὔριο. Ἀπό πού τήν περιμένετε; Ἔχετε καταλάβει σέ ποιούς ἀπευθύνονται οἱ ἐκκλήσεις σας καί οἱ νουθεσίες;»

Ἤθελα νά τοῦ πῶ ὅτι δέν ἔχω τήν τιμή ν' ἀνήκω σ' αὐτούς τούς ἀφελεῖς. Μέ πρόλαβε καί πάλι.

«Τρίτη διαπίστωση, βροντοφώναξε. Κρίνω τόν χειρισμό τοῦτο τῶν ἐγκόσμιων πραγμάτων ἀδεξιότατον. Φαινομενικά καί κοντόθωρα, οἱ δυναμικοί ἐπικρατοῦν, οὔτε λόγος, δίνουν στήν πραγματικότητα τή μορφή πού τούς ἀρέσει. Δέν πᾶνε ὅμως ποτέ στό βάθος τῶν προβλημάτων, δέν τά λύνουν: τά κλείνουν μέ τρόπο τεχνητό, συνοπτικό, ἀφήνουν τίς πληγές νά ὑποβόσκουν. Ἄν ἔλυναν προβλήματα ἀντί νά φιμώνουν ἐκεῖνον πού πονάει, ἡ ψυχολογία τοῦ κόσμου μας δέν θά εἴταν τόσο ἀπαισιόδοξη, τό αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας, τῆς ἀμεριμνησίας, θά ἔδιναν τόν τόνο στήν ἐποχή μας. Ἀντίθετα: κοιτάξτε τί δίνει τόν τόνο. Μήν παίρνετε τούς μεμψίμοιρους, τούς παραπονεμένους, τούς παραπεταμένους. Πάρετε τούς τυχερούς, αὐτούς πού ἔχουν τήν οἰκονομική ἄνεση, ὅλες τίς εὐκαιρίες καί τίς ὑποστηρίξεις. Ποιός ἀπ' αὐτούς ξέρει πῶς τό κέφι του, ἡ εὐφορία του, εἶναι μεταμορφώσεις μιᾶς βαθύτατης ἀπιστίας, ἑνός αἰσθήματος μετεωρισμοῦ πάνω σέ βάραθρο; Ὁ κόσμος αὐτός δέν ξέρει πῶς ὑπάρχουν πολλές καί ποικίλες μορφές τοῦ ἀπελπισμοῦ καί πῶς ἡ λύσσα νά γλεντήσεις, νά ξοδευτεῖς, νά θορυβήσεις, νά πνιγεῖς στήν πολυτέλεια, στή φωταψία, στή ματαιοδοξία, φανερώνουν ἕναν κόσμο παρακμῆς, δηλαδή κόσμο χωρίς βαθύτερη στερεότητα. Οἱ ἐποχές πού εἶχαν ἐσωτερική στερεότητα, πίστη σέ κάτι διαρκέστερο, εἴταν ἐποχές αὐστηρές, σχεδόν ἀσκητικές· γιατί δέν φοβόντουσαν τή μοναξιά, τήν ἐσωτερική φωνή πού εἰδοποιεῖ κι' ἐνημερώνει. Πάρτε τή γενιά τῶν μαραθωνομάχων, πάρτε τόν μεσαιῶνα: Οἱ καιροί αὐτοί εἶχαν βυθό διπλό, πίστευαν πώς ἡ ζωή δέν εἶναι μόνο κάτι κοντόπνοο κι' ἀνεπανάληπτο, κάτι πού τό ξοδεύεις σάν πυροτέχνημα, μέσα σέ μιά στιγμιαία λάμψη, καί πού βρίσκει σ' αὐτή τήν ἀσύλληπτη στιγμή τή μοναδική του νοητή δικαίωση. Διαλέγω τίς δύο τοῦτες ἐποχές γιατί εἶναι δυό ὁρόσημα καί μέ ἄλλην ἔννοια. Ἡ δεύτερη πίστευε σέ μιά μεταφυσική διάσταση τοῦ ἀνθρώπου· ἡ πρώτη ὄχι. Πίστευε ὅμως στή δημιουργική δύναμη τῆς ἠθικῆς ἀξίας, στό μέλλον τῆς ἀρετῆς, στό χρέος νά οἰκοδομεῖς γιά τούς ἐπερχόμενους. Σέ τί πιστεύει ἡ ἐποχή μας;»

Μ' ἔκοψε γιά τελευταία φορά, διαιτέρος ἀπό ὅλες τίς ἄλλες τώρα.

«Ὄχι λόγια! Ἀπό λόγια ἔχουμε χορτάσει. Πίστη! γιά πίστη θέλω ν' ἀκούσω, ἀληθινή, βαθειά, χωρίς λόγια. Πίστη πού δέν τά καταδέχεται τά λόγια, πού δέν τά χρειάζεται. Σᾶς ἐνθαρρύνει ἐσᾶς ἡ εἰκόνα τῶν διαδόχων μας; Μήν πάρετε τούς δικούς μας ἐδῶ, τοπικά· πάρετε τήν εἰκόνα ἐκείνων-ἐκεῖ, στίς χῶρες πού προβαδίζουν. Αὐτές διαγράφουν τό μέλλον τοῦ κόσμου. Ἐμεῖς ἀκολουθοῦμε, δέν γίνεται διαφορετικά. Λοιπόν τί σᾶς λέει ἐκεῖνος ἐκεῖ ὁ πίνακας; Ἀναστάτωση γενική, ἀσυναρτησία, ἀκατανοησία, γκρεμίσματα, μηδενισμοί, μιά Τέχνη πού κάνει τοῦμπες, ἔγινε θαυματοποιός πανηγυριώτικος, ἤθη ξεχαρβαλωμένα, νεῦρα τσακισμένα, ἀπόρριψη τοῦ παντός. Γιατί; Νά σᾶς τό πῶ κι' αὐτό, γιά νά τελειώνω: Γιατί τόν κόσμο τόν κυβέρνησε ὑπερβολικά πολύ ὁ «δυναμισμός». Ὁ τραμπουκισμός. Γιατί ἀπωθήθηκαν διαρκῶς σάν ἐνοχλητικά κι' ἀσήμαντα τά προβλήματα τῆς κατηγορίας πού δέν ἐπιβάλλει τίς θελήσεις της μέ τή γροθιά. Γιατί ἡ ἠθική πληγή παρέμεινε ἀνεπούλωτη. Λοιπόν, ξέρετε κάτι; Αὐτό πού τό λέμε «ψυχή», εἶναι μιά πληγή ἐξ ὁρισμοῦ ἀνεπούλωτη...

»Συμπέρασμα: Τό ἀνθρώπινο γένος διακρίνεται σέ ἄτομα ἔμψυχα καί σέ ἄτομα ἄψυχα. Ἴσαμε τώρα, κυβέρνησαν τόν κόσμο τά ἄψυχα. Τά περιφερόμενα, ἔλλογα, πολυμήχανα, δίποδα, σπονδυλωτά, μαστοφόρα ἄψυχα. Εἶχαν ὅλα τά γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου, μέ μόνη ἐξαίρεση τήν ψυχή. Βρισκόμαστε σέ καμπή κρίσιμη: Ἀναρωτιέμαι μήπως, μακρινή καί θολή, ἀόριστη σάν βουή ἀλαργινοῦ ἀνέμου, ἀκούγεται νά ξυπνάει βαθειά στό μέλλον ἡ ἔγερση, ἡ ἔγερση τῆς ψυχῆς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 16 Σεπτεμβρίου 1970

1-82

29

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΑΣ ἁπλᾶ λογικός ἄνθρωπος, πού νά μήν ξέρει ὅμως ἀπό νομική σκέψη, θά δυσκολευτεῖ νά καταλάβει πῶς γίνεται νά ὑπάρχει σ' ὅλες τίς πολιτισμένες χῶρες τοῦ κόσμου μιά νομοθεσία πού προστατεύει λίγο-πολύ τήν πνευματική ἰδιοκτησία ὅταν πρόκειται γιά ζωντανούς συγγραφεῖς, καμμιά ὅμως νομοθεσία πού νά προστατεύει τά καθιερωμένα ἀπό τόν Χρόνο, τά κλασικά ἔργα. Γιά νά κάνει κανένας τό σχῆμα πιό νοητό στήν οὐσία του, μπορεῖ καί νά τό διατυπώσει ἔτσι: Ὁ συγγραφέας προστατεύεται, τό κοινό ὄχι. Ἄς ἐξηγηθοῦμε.

Ἔχει εἰπωθεῖ μέ θυμοσοφική διάθεση πώς κλασικοί λέγονται οἱ συγγραφεῖς γιά τούς ὁποίους ὅλοι μιλᾶνε καί κανένας δέν τούς διαβάζει. Ὁ λόγος αὐτός ἐκφράζει μιάν ἀλήθεια μισή μόνο: Ὄχι μόνο γιατί ὑπάρχουν κι' ἐκεῖνοι πού διαβάζουν τούς κλασικούς (εἶναι οἱ λιγότεροι, ἀλλά δέν εἶναι λίγοι)· πρόκειται γιά μισοαλήθεια ἐπειδή τό νά διαβάζεις τούς κλασικούς προϋποθέτει ὄχι ἁπλό ἐνδιαφέρον ἤ περιέργεια, ἀλλά βαθύτερη πνευματική ἐγρήγορση κι' ὡριμότητα. Ἄρα δέν εἶναι ἡ παλιοσύνη πού ἔχει σκολάσει τούς κλασικούς· εἶναι ἡ δυσχέρεια τοῦ μέσου ἀναγνώστη νά βγαίνει ἔξω ἀπό τά στενά πλαίσια τῆς ἐποχῆς του. Νά ξεντύνεται τήν λιβρέα της. Ἐδῶ μάλιστα σημειώνεται κι' ἕνα κωμικοτραγικό φαινόμενο: Ὁ σύγχρονος πιστεύει κατά κανόνα πώς ἔχει ξεπεράσει τά παλαιά, λυτρωθεῖ ἀπό δεσμά, προλήψεις, ἐπειδή ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τά ἔργα τοῦ συρμοῦ, αὐτά πού ὑποτίθεται πώς τόν ἐκφράζουν. Στήν πραγματικότητα, ἡ «ἀπελευθέρωση» τούτη εἶναι ἡ μεγαλύτερη πού γίνεται ὑποδούλωση. Ἀπό

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τόν ἐλεύθερο, ὑπερχρονικό ἀέρα, ἔχουμε περάσει, χωρίς νά τό καταλάβουμε, μέσα σ' ἕνα χρυσωμένο κλουβί. Τά βλέπουμε ὅλα, στό ἐξῆς, ἀνάμεσα ἀπό τά κάγκελά του, μετρᾶμε τά πάντα μέ μέτρο τίς ἀποστάσεις ἀπό σίδερο σέ σίδερο τῆς φυλακῆς μας, ἀντικρύζουμε γύρω μας ἕναν κόσμο χαρακωμένον, καί τό θέαμα τοῦτο, μοιραῖα, καταντάει ἀσφυκτικό. Μᾶς φαίνεται πώς τό καγκέλωμα ἀνήκει στήν ὑφή τοῦ κόσμου.

Ἔργο τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας — τῆς καλῶς νοούμενης, ὄχι τῆς ἀγκυλωμένης — εἶναι νά μᾶς βοηθάει νά ἐπικοινωνοῦμε μέ τούς κλοισικούς. Ὄχι γιά νά «μορφωνόμαστε». Μόρφωση θά πεῖ ἐπίπλωση, διακόσμηση. Ἐπικοινωνία μέ τούς κλασικούς σημαίνει πλάταιμα τῆς ψυχῆς, βαθύτερη συνειδητοποίηση τῆς ἀξίας ἄνθρωπος, εὐχέρεια νά ζεῖς καί ν' ἀναπνέεις στόν χῶρο ὅλου τοῦ Χρόνου πού δόθηκε στό εἶδος σου νά ζεῖ, ὄχι μόνο σέ μιά καί μοναδική στιγμή του. Εἶναι δυστύχημα πώς τό δῶρο τοῦτο, ἰδιαίτερα στήν ἐποχή μας, ἐλάχιστοι τό συνειδητοποιοῦν. Καμμιά ἐποχή δέν στάθηκε τόσο ἀνόητα φουσκωμένη ἀπό τόν ἑαυτό της, τόσο στενοκέφαλα «αὐτάρκης», καμμιά δέν «σνομπάρισε» τόσο πολύ τίς προηγούμενες, ὅσο ἡ δική μας, πρᾶγμα πού δείχνει πώς πρόκειται γιά νεοπλουτική ἐποχή. Καί τό πιό ἀξιοθρήνητο: στήν ὑπερφροσύνη τούτη ὁδηγεῖ μιά ἀνεύθυνη πνευματική ἡγεσία. Ἕνα μεγάλο ποσοστό ἀπό τούς σύγχρονους, τούς αὐτοπροτεινόμενους ὡς πρωτοπόρους συγγραφεῖς καί καλλιτέχνες, συμβουλεύει τήν πελατεία του νά φοράει παρωπίδες, νά μήν κοιτάζει παρά μόνο τό νεόκοπο καί τό ἐφήμερο. Δέν ἔχει ἀκόμα μελετηθεῖ ἡ ζημιά πού κάνει [redacted] στήν ἀνθρωπότητα μιά ἀνάξια, ναρκισσευόμενη πνευματική ἡγεσία. Ὁ ρόλος της εἶναι πιό ὀλέθριος, ἄν καί σ' ἀντίθετη κατεύθυνση, ἀπό τῶν ἀποστεωμένων «δασκάλων» τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Δέν κάνει μεγαλύτερο κακό ὁ σχολαστικισμός ἀπό τήν κουφότητα, ἡ στενοκεφαλιά ἀπό τήν ἀναίδεια.

Ἀπό τά παραπάνω γίνεται νοητό πώς ὅταν μιλᾶμε γιά πνευματική ἡγεσία, παίρνουμε τήν ἔννοια τούτη στήν πλατύτερη ἐκδοχή της. Ὄχι μόνον ὁ τυπικά διορισμένος, ἀλλά καθένας πού σηκώνεται καί μέ τό ὅπλο κάποιου «ἔργου» στά χέρια του παίρνει πνευματικές πρωτοβουλίες, γίνεται ἀπό τά πράγματα πνευματική ἡγεσία: Καλή ἤ κακή, ἄξια ἤ ἀνάξια, σοβαρή ἤ γελοία. Ἡ ἔγερση τοῦ ἑνός εἶναι παράδειγμα, προτροπή, ἑστία ἐπηρεασμοῦ γιά τούς ἄλλους. Στήν περιοχή τούτη δέν ὑπάρχει ἄλλη κύρωση ἀπό τήν κρίση τῆς κοινῆς γνώμης. Κι' ἄν τύχει ἡ κοινή γνώμη νά εἶναι ἀνώριμη, ἀχειραφέτητη, ὑπανάπτυκτη, τότε δημιουργεῖται φαῦλος κύκλος: ὁ ἀνάξιος ἀποστραβώνει τούς ἀγράμματους, οἱ ἀγράμματοι ἐπιβραβεύουν τόν ἀνάξιο. Ὁ ἄνθρωπος, βλέπετε, ἔχει πλαστεῖ ὄν ἐξ ὁρισμοῦ ὑπεύθυνο· ἀκόμα καί τόν Δεκάλογο πρέπει μόνος του νά τόν συντάξει.

Τί γίνεται τώρα; Μέ τή φόρα μέσα τους μιᾶς ἐποχῆς προχωρημένης, ριζοσπαστικῆς, πολλοί καί διάφοροι αὐτοχειροτόνητοι ὁδηγητές τοῦ συνόλου καταπιάνονται οὔτε λίγο οὔτε πολύ ν' ἀναμορφώσουν τά μνημεῖα τοῦ παρελθόντος. Νά τά ξαναφτιάξουν σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τους. Νά τά πλουτίσουν μέ τόν σεμνότατο προσωπικό τους φθόγγο. Νά τά κάνουν ὄργανα τῶν ἐπιδιώξεών τους. Στήν ἐπική κι' ἀφηγηματική πεζογραφία ἔχουμε τά κλασικά εἰκονογραφημένα, τόν κινηματογράφο τίς ἐλεύθερες μεταγραφές μεγάλων ἔργων, τίς ἀναγκαστικά ὑποταγμένες στούς νόμους τοῦ νέου ἐκφραστικοῦ μέσου. Στό θέατρο — ἐκεῖ ἴσως γίνεται ἡ μεγαλύτερη ζημιά. Ἀναρωτιέται κανένας τί λέσσα ἔχει κυριέψει ὅλους αὐτούς τούς πρωτοπόρους καί θέλουν νά κατασπαράξουν σώνει καί καλά τήν κληρονομιά τῶν προγόνων τους, ἀντί νά πιάσουν, τίμια καί καθαρά, νά γράφουν δικά τους ἔργα. Ὡς καί τήν ἐξάρθρωση καί τόν διασυρμό τοῦ «Cid» μηχανεύτηκε ἕνας Γάλλος δυναμιτιστής τοῦ θεάτρου. Γιατί; Ἄν ὁ «Cid» εἶναι ξεπερασμένος, γερασμένος, ἐξοφλημένος, ἄς τόν ἀφήσουν νά κοιμᾶται στίς βιβλιοθῆκες· γιατί νά τόν ξεβάψουν γιά ν' ἀσχημονήσουν πάνω στό πτῶμα του;

Ἡ περίπτωση, παρά τόν ἐντυπωσιακό της χαρακτῆρα, εἶναι ἴσως πάλι ἡ ἀθῳότερη, γιατί ἔχει τουλάχιστον τήν εἰλικρίνεια νά δηλώνει τόν σκοπό της. Τί γίνεται ὅμως μέ τίς διάφορες «διασκευές», πού δέν ξέρει ποτέ ὁ θεατής ποῦ ἀρχίζουν καί ποῦ τελειώνουν; Τί ἀπομένει ἀπό τό πρωτότυπο; Ζοῦμε σ' ἕναν καιρό ὅπου διαβάζετε στό πρόγραμμα ἑνός θεάτρου τόν τίτλο κάποιου ἔργου παλαιότερου, καθιερωμένου ἀπό τόν Χρόνο, τό ὄνομα ἑνός συγγραφέα λίγο-πολύ κλασικοῦ, πηγαίνετε, καί δέν ξέρετε τί θά ἰδῆτε. Μπορεῖ αὐτό πού θά ἰδῆτε νά ἔχει κάποια σχέση μέ τό ἀρχικό ἔργο, μπορεῖ καί νά μήν ἔχει καμμιάν ἀπολυτως. Γιατί σχέση δέν εἶναι βέβαια ἡ διατήρηση τῶν ὀνομάτων μερικῶν ἀπό τά πρόσωπα ἤ κάποια μόρια τοῦ ἀρχικοῦ μύθου. Σχέση εἶναι ἡ διατήρηση τῶν προθέσεων καί τοῦ ὕφους τοῦ συγγραφέα, τοῦ ἤθους μιᾶς ἐποχῆς.

Δέν μιλῶ ἐδῶ γιά περιπτώσεις ὅπου ἀναθεωροῦνται ἀπό τεχνική πλευρά ἐλάσσονες συγγραφεῖς, ἔστω κι' ἄν εἴτανε στόν καιρό τους φημισμένοι, ὁ Σαρντού ἤ ὁ Σκρίμπ νά ποῦμε. Ἐκεῖ δέν γίνεται καμμιά ἐξαπάτηση, δέν νοθεύεται καμμιά ἀξία. Μιλῶ γιά περιπτώσεις ὅπου παραποιεῖται ἀπό σκοποῦ ἕνα κείμενο μέ σημασία ἱστορική, γιά νά ὑπηρετήσει ἔτσι ἐπιδιώξεις ἀλλότριες, πού οὔτε νά τίς ὀνειρευτεῖ μποροῦσε ὁ δημιουργός του. Ἤ καί ἄν τίς ἤξερε, τίς ὑπηρετοῦσε μέ τόν τρόπο πού ἤθελε αὐτός, ὄχι κάποιος αὐτόκλητος διορθωτής του. Ἕνα ἄλλο ἀξιοπρόσεχτο καί πολύ ἀνησυχητικό φαινόμενο εἶναι πώς μέ τίς «διορθώσεις» αὐτές καταπιάνονται κατά κανόνα ἄνθρωποι πού ἀνήκουν — ἤ πού νομίζουν πώς ἀνήκουν — στόν λεγόμενο προοδευτικό κόσμο. Ἐν ὀνόματι τοῦ προοδευτισμοῦ, θεωροῦν τόν ἑαυτό τους ἐξουσιοδοτημένον νά κάνει ὅλες τίς παραποιήσεις καί τίς διαστροφές πού οἱ ἀντιδραστικοί δέν θά τίς ἀποτολμοῦσαν. Προοδευτικός εἴταν κι' ὁ διαμελιστής τοῦ «Cid» — ἀλλά ἐκεῖ τουλάχιστον, ὅπως εἴπαμε, ἡ πρόθεση εἴτανε δηλωμένη. Σκοτεινότερη παρουσιάζεται ἡ περίπτωση τῶν «διασκευῶν», γιατί ἐκεῖ ὁ θεατής διατηρεῖται στήν πλάνη πώς ἐπικοινωνεῖ μέ τό πρωτότυπο.

Πῶς τόν ἀντιλαμβάνεται τόν προοδευτισμό ὁ καιρός μας; Ἄν κρίνει κανένας ἀπό τίς προθέσεις, θά ἰδεῖ πόσο φυσικά προβάλλουν ὕστερα τ' ἀποτελέσματα. Πρόθεση: νά εὐθυγραμμιστοῦν, νά ὑποταχτοῦν, νά χρησιμοποιηθοῦν τά πάντα. Ἀποτέλεσμα: καθεστῶτα ὁλοκληρωτικά, ἀπολυταρχικά, φιμωτικά, ἐξανδραποδιστικά, ἄναυδα μπροστά στό δόγμα τῆς αὐθεντίας. Παντοῦ ὅπου κοιτάζει κανένας στήν ἐποχή μας, βλέπει νά διορθώνεται τό κακό μέ τό χειρότερο. Βέβαια, τό χειρότερο δέν κρίνεται τέτοιο ποιοτικά μόνο· κρίνεται σέ σχέση μέ τίς ἐπαγγελίες του καί μέ τήν ηὐξημένη ἱστορική του εὐθύνη ἐπειδή ἔρχεται «ὕστερα». Ἔρχεται ὕστερα ἀπό τίς κλασικές ἀξίες ὁ μοντερνισμός. Νά τό ἔχει ὑποπτευθεῖ ἄραγε πώς εἶναι ὑποχρεωμένος νά δημιουργήσει ἀκόμα στερεότερες κλασικές ἀξίες;

Καί πῶς θά τίς δημιουργήσει μέ δόγμα, πίστη, μέτρο, τό ἐφήμερο; Τήν πίστη διά της ἀπιστίας;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 19 Σεπτεμβρίου 1970

1-83

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

HOMO FABER

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΙΑΒΑΖΩ μέ πολλή προσοχή, ἀλλά καί μέ πολύ σκεπτικισμό, δέν τ' ἀρνιέμαι, τήν δήλωση - πόρισμα πού μοῦ στάλθηκε ὕστερα ἀπό μιά συνδιάσκεψη σέ διεθνές ἐπίπεδο, μέ θέμα «Ἡ τεχνολογία, ὁ ἄνθρωπος καί ἡ Φύση». Τήν συνδιάσκεψη ὀργάνωσαν τό Ἰνστιτοῦτο Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἄσπεν (Κολοράδο) καί ὁ Διεθνής Σύνδεσμος γιά τήν πνευματική ἐλευθερία. Χρονολογία τοῦ κειμένου: 6 Σεπτεμβρίου 1970. Τό σημείωμα πού προτάσσεται, μᾶς πληροφορεῖ πώς ἡ Δήλωση ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπό τήν πλειοψηφία, ὁρισμένα ὅμως μέλη τοῦ συνεδρίου δέν τήν ὑπόγραψαν. Τά καταλαβαίνω.

Ὄχι πώς τό κείμενο ἔχει τίποτα τό ὕποπτο. Ἀπεναντίας: Κρατάει περισσότερο ἴσως ἀπό ὅσο χρειάζεται τήν μέση ὁδό—καί αὐτό εἶναι τό ὕποπτο. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου, ἡ προσπάθεια ἰσορροπίας καταντάει πανικόβλητος συμβιβασμός. Δέν ξέρω ἄν γιά τόν ἴδιο λόγο ἀρνήθηκαν τήν ὑπογραφή τους οἱ σύνεδροι τῆς μειοψηφίας, ὁ ὑποφαινόμενος ὅμως, ἄν εἶταν στή θέση τους, τήν ἀντίρρηση τούτη ἀκριβῶς θά πρόβαλλε. Συνοψίζει ἐδῶ τό αἰτιολογικό της, μιᾶς καί τό θέμα εἶναι γενικότερο.

Ἡ Δήλωση ἐξηγεῖ πώς συγκεντρώθηκαν στό Ἄσπεν ἐπιστήμονες, καλλιτέχνες, φιλόλογοι, φιλόσοφοι, δημόσιοι λειτουργοί κι' ἁπλοί πολίτες γιά νά συσκεφθοῦν πῶς θά μποροῦσε νά γίνει καλλίτερη χρήση τῆς τεχνολογίας, ἔτσι πού νά ἱκανοποιοῦνται μέ τρόπο ἀκίνδυνο καί εἰρηνικό οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου. Θεάρεστος ὁ σκοπός! Ἡ πρώτη κιόλας παράγραφος κλείνει μέ τήν ὑπόμνηση πώς ἡ ἀνεξέλεγκτη τεχνολογική ἀνάπτυξη, ἀκόμα καί σέ περίπτωση ἀποφυγῆς τοῦ πυρηνικοῦ ὀλέθρου, δέν

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

HOMO FABER

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

μπορεῖ παρά νά ἐπιφέρει καταστροφή στό προβλεπτό μέλλον.

«Οἱ ἄνθρωποι, ἐξ ἀρχῆς, χρησιμοποίησαν τήν τεχνολογία γιά νά μεταβάλουν τόν φυσικό καί τόν κοινωνικό περίγυρο». Καί ναί μέν περιορίστηκε ἔτσι ἡ πεῖνα καί ἡ φτώχεια, ἀντιμετωπίστηκαν ἀρρώστιες, καταστροφές ἀπό φυσικές δυνάμεις, ἐνισχύθηκε ἡ παιδεία, ἀλλά «ἡ τεχνολογία ὑπηρέτησε καί τήν καταπίεση, τήν γενοκτονία, τήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση. Μ' ἄλλα λόγια ἡ τεχνολογία μπορεῖ νά γίνει ὄργανο ἀστόχαστων, ἐγωϊστικῶν ἤ κακόβουλων κυβερνήσεων ἤ βιομηχανιῶν, πού παραβλέπουν τήν ἀνθρώπινη σκοπιμότητα».

Ὡς ἐδῶ καμμιά ἀντίρρηση. Οἱ ἐπιφυλάξεις ἀρχίζουν ἀπό τή στιγμή ὅπου ὀρθώνεται, ἐρήμην πιά τοῦ κειμένου, τό καθαρά πρακτικό πρόβλημα. Ζοῦμε σέ μιάν ἐποχή πού δέν ἐπιδέχεται ἀκαδημαϊκοῦ τύπου διακηρύξεις. Παρά τήν ἀγαθότητα τῶν προθέσεών τους, γίνονται εὔκολα ἁμαρτωλές· γιατί ὁ κόσμος μας δέν σηκώνει «φιλολογία». Ἁμαρτωλό δέν εἶναι μόνο τό ν' ἀγνοεῖς τό πρόβλημα· εἶναι καί τό νά μή τό ἀντιμετωπίζεις μέ καίριο τρόπο. Φέρνω ἕνα παράδειγμα ἀπό τήν Δήλωση ἀκριβῶς.

Μόλις, μετά τίς ἀρχικές διαπιστώσεις, περνάει στίς ὑποδείξεις - προτάσεις, ξεστρατίζει — μοιραῖα ἴσως, ἀλλά θά τό ἰδοῦμε αὐτό πιό κάτω—σέ μιά δεοντολογία ἄγονη. Δέν ὠφελεῖ σέ τίποτα, λόγου χάρη, νά λές ὅτι χρειάζεται περισσότερο «γνωστική καί προσεχτική ἐφαρμογή τῶν νέων τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων». Ὁ ρυθμός ἐφαρμογῆς καί προόδου τῆς τεχνολογίας δέν εἶναι ἐξωτερικός· τῆς εἶναι σύμφυτος. Ἡ ἴδια τόν γεννάει. Γιατί ἡ τεχνολογία —αὐτό πρέπει νά τό καταλάβουμε καλά, ἄν ὄχι γιά τίποτ' ἄλλο, γιά νά ξέρουμε τουλάχιστον μέ ποιόν ἔχουμε νά κάνουμε—ὑποδαυλίζει τήν ἀπληστία. Μήπως δέν ἔχει ἀρκετά συνειδητοποιηθεῖ πώς συμβαδίζει μ' ἕναν νεοϊμπεριαλισμό; Ἰμπεριαλισμός συγκεκαλυμμένος χαρακτηρίζει τίς πιό προηγμένες τεχνολογικά χῶρες, δίψα νά δημιουργοῦν νέες κι' ἐκτεταμένες ἀγορές, νά κάνουν ἐπενδύσεις πού ἀλλοτριώνουν, ἐξανδραποδίζουν, νά δημιουργοῦν μιάν ἀπατηλή ὕψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, πού ἄλλο σκοπό δέν ἔχει παρά νά εὐρύνει τήν πελατεία τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κεφαλαίου καί νά τήν κάνει ὅλο καί πιό ἐκμεταλλεύσιμη, δημιουργώντας της καινούργιες διαρκῶς ἀνάγκες. Γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ σύγχρονου ἄγχους, στό ἐπίπεδο τουλάχιστον τοῦ μέσου ἀνθρώπου, εἶναι ἡ τεχνολογία ὑπεύθυνη. Τρέφει τόν κόκορα, τόν κάνει καπόνι, γιά νά τόν φάει.

Στήν τεχνολογική αὐτή ἔξαψη τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἀντιδρᾶ μέ ἀνάλογη ἔξαψη ἡ ἄλλη. Γιά νά διεκδικηθεῖ ἡ κυριαρχία τοῦ κόσμου, γιά νά πλαταίνει ὅλο καί περισσότερο ἡ ἐπικράτεια αὐτῆς τῆς πλευρᾶς, ἡ ἐπιρροή, ὁ ἔλεγχος, ἡ ζώνη ἀσφαλείας γύρω της, ὁ ἐξουσιασμός πάνω σέ περισσότερες χῶρες μέτριου ἤ μικροῦ μεγέθους, ἀρχίζει ἕνας ἀγώνας δρόμου στόν στίβο τῆς τεχνολογίας ἀκριβῶς. Ἔχουμε καί φαινόμενα κωμικοτραγικά, ἀνταγωνισμοῦ μυθικά σπάταλου γιά λόγους γοήτρου καί μόνο. Καί μόνο; Τό γόητρο αὐτό ἐξοπλίζεται, γίνεται δύναμη ψυχολογικοῦ καταναγκασμοῦ ὅταν δέν κρύβει στρατηγικούς σκοπούς. Ἔτσι, στόν κεφαλαιοκρατικό ἰμπεριαλισμό βλέπουμε ν' ἀντιπαρατάσσεται ὁ πολιτικός ἰμπεριαλισμός· καί κανένας τους δέν εἶναι ἄκρατος: ὁ καθένας τους μετέχει ἀνομολόγητα τοῦ ἄλλου.

Πῶς λοιπόν θά ἐπιβληθεῖ ἡ σωφροσύνη καί τό μέτρο; Νά λέμε λόγια χωρίς περιεχόμενο; Ἡ Δήλωση ἀνομολογεῖ: «Ὑπογραμμίζουμε πώς ἐκεῖνο πού χρειάζεται, δέν εἶναι βραδύτερη ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας εἴτε στίς ἀνεπτυγμένες εἴτε στίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες». Ἀλλά γιατί τάχα νά μήν ὑποστηρίζεται ἐδῶ αὐτή ἡ, ἀνέφικτη ἄλλωστε, ἐπιβράδυνση; Γιατί «θά θυσίαζε ἀπάνθρωπα τά συμφέροντα ἑκατομμυρίων ἄτυχων ἀνθρώπων, πού οἱ προσδοκίες τους δέν μποροῦν ν' ἀρχίσουν νά ἱκανοποιοῦνται χωρίς περισσότερη τεχνολογική ἀνάπτυξη». Ἡ σκέψη περιέχει ἀλήθεια, ἀλλά δέν ἀγγίζει τό κύριο πρόβλημα. Τό κύριο πρόβλημα εἶναι πώς ἡ τεχνολογία ἐπέβαλε στόν κόσμο ἕνα νέο αἴσθημα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ὄχι μόνο νέα ἤθη καί νέα ἀδιέξοδα. Τρέχουμε ξοπίσω της, δέν ἀκολουθεῖ ἐκείνη δικές μας πρωτοβουλίες. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει περάσει στά χέρια μιᾶς ἄψυχης διαλεκτικῆς, κι' ἐμεῖς, γραπωμένοι πάνω της καθώς σέ ἅρμα πού τ' ἄλογά του ἔχουν ἀφηνιάσει, πολεμᾶμε νά κρατηθοῦμε, νά μή χάσουμε τήν ἰσορροπία μας, τόν ἔλεγχο τοῦ νοῦ μας ἀπό τόν ἴλιγγο, λαχανιάζουμε, καί μετρᾶμε τή ζωή ἀπό τούς χτύπους τῆς καρδιᾶς μας. Εὐτυχισμένους λέμε τούς πιό ἀσύνειδους, αὐτούς πού μέσα στήν παλαβή τούτη ἁρματοδρομία καμαρώνουν καί τραγουδᾶνε. Τούς κούφους καί τούς ἐπιπόλαιους.

Σέ πιό θετικό συμπέρασμα φτάνει ἡ Δήλωση ὅταν ἐπισημαίνει τήν ὀλέθρια αὔξηση καί συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ. «Ὑπάρχει ἀνάγκη ἐπείγουσα νά φτάσουμε ὅσο γίνεται γρηγορότερα σ' ἕναν στάσιμο πληθυσμό, ὄχι ἁπλᾶ γιά τήν ποιοτική βελτίωση τῆς ζωῆς, ἀλλιά γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Μόνο μέ τόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων μποροῦν οἱ κοινωνίες νά ἐλπίσουν πώς θά μετάσχουν στά πιθανά εὐεργετήματα τῆς τεχνολογίας». Δέν ξέρω ἄν αὐτό εἶναι ἀρκετό. Δέν ἀρκεῖ νά παράγουμε λιγότερους ἀνθρώπους· πρέπει καί νά παράγουμε λιγάτερο κυνηγημένους ἀπό τό ἄγχος ἀνθρώπους. Ἀλλά πῶς θά γίνει αὐτό ὅταν θά τούς ἀντικρύζουν ὡς μέλη ἀνώνυμα μιᾶς ἀγορᾶς, ὑλικό γιά ἐκμετάλλευση; Ἡ ἀπληστία καί ἡ κερδοσκοπία συντηροῦνται ἀπό τήν τεχνολογία, παροξύνονται ἀπό τή λογική της, οἱ δυνατότητες πού τούς παρέχει ξεπέρασαν καί τήν κλίμακα πού τήν λέγαμε ἄλλοτε παγκόσμια ἐνῶ εἶταν μόνον ἐπίγεια· παίρνουν τώρα διαστάσεις διαστημικές. Ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ κούρσεψε καλά - καλά τή Γῆ, πάει νά κουρσέψει κι' ἄλλους πλανῆτες. Νά μεταδώσει τήν ἐπιδημία τῆς ἀρετῆς του στό σύμπαν.

Ὁ Bergson λέει κάπου πώς ἄν κατορθώναμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ὀλαζονεία, δέν θά λέγαμε πώς τό εἶδος μας χαρακτηρίζεται ἀπό τόν homo sapiens ἀλλά ἀπό τόν homo faber. Κατασκευαστές εἴμαστε, ὄχι σοφοί. Κατασκευαστές ἐργαλείων. Γιά νά εἴμαστε σοφοί, θά ἔπρεπε νά διαθέτουμε ὄχι ὡς ἁπλή φιλοδοξία ἤ ἔφεση τήν ἠθική διάσταση. Δέν τή διαθέτουμε, παρά μόνο σ' ἐλάχιστο ἀριθμητικά ποσοστό, καί στό ὑπόλοιπο θολωμένην ἀπό τήν ἰδιοτέλεια, τό ἀτομικό συμφέρον. Λέμε κακό ἤ ἄδικο ὅ,τι ζημιώνει ἐμᾶς, ὄχι τόν ἄλλον. Ἀλλά κι' ἄν ἀκόμη τό ποῦμε γιά τόν ἄλλον, δέν ἐπαναστατεῖ ἡ ψυχή μας, δέν τραυματίζεται. Διαπιστώνει, σχολιάζει, ρητορεύει, φιλοσοφεῖ. Ἡ σωματική μας ὑπόσταση εἶναι φυλακή, ὄχι βάθρο.

Ἡ τεχνολογία, παρ' ὅλα τά εὐεργετήματά της, δέν προάγει τόν ἠθικό παράγοντα, γιατί δέν τόν περιέχει. Εἶναι κατ' ἐξοχήν προβολή τοῦ homo faber. Οἱ εὐεργεσίες της μοιάζουν σάν παρενέργειες καί δέν πρέπει νά τίς ἐμπιστευόμαστε γιά τήν τάνα ἐνδιάθετη ἀρετή τους. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο μας χρέος: νά μή γελιόμαστε, νά μήν πέφτουμε θύματα τῶν ὑστερόβουλων διαφημιστῶν τῆς τεννολογίας. Τήν μεταχειρίζονται, δέν τήν δικαιώνουν. Ἄλλο τό ὅτι κανένας δέν μπορεῖ νά τή στοιματήσει. Ἄν θά κάνει μιά μέρα τήν Γῆ Παράδεισο ἤ Κόλαση, εἶναι πολύ νωρίς γιά νά τό ποῦμε.

Κοιτάζω τό χαρτί πού κρατῶ στά χέρια μου, τήν Δήλωση τοῦ Ἄσπεν, κι' ἀναρωτιέμαι σέ τί τάχα νά χρησιμεύει. Δέν τήν κακίζω πού λέει πράγματα γνωστά· τά γνωστά ἀκριβῶς πρέπει νά λέγονται, γιατί, διαφορετικά, καταλήγει νά τά παίρνουμε γιαδεδομένα καί νά τά παραβλέπουμε πρακτικά. Ἀλλά ποιούς θά ἐπηρεάσει αὐτή ἡ Δήλωση; Ἐκείνους πού προάγουν τήν τεχνολογία, οἱ ἰσχυροί, τήν θέλουν γιά τά ἐλαττώματά της, ὄχι γιά τίς ἀρετές της. Οἱ ἀρετές δέν ἐξυπηρετοῦν τήν ἐκμετάλλευση, δέν χορταίνουν τήν ἀπληστία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 19 Σεπτεμβρίου 1970

1-84

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

HOMO FABER

Του ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΙΑΒΑΖΩ μέ πολλή προσοχή, ἀλλά καί μέ πολύ σκεπτικισμό, δέν τ' ἀρνιέμαι, τήν δήλωση - πόρισμα πού μοῦ στάλθηκε ὕστερα ἀπό μιά συνδιάσκεψη σέ διεθνές ἐπίπεδο, μέ θέμα «Ἡ τεχνολογία, ὁ ἄνθρωπος καί ἡ Φύση». Τήν συνδιάσκεψη ὀργάνωσαν τό Ἰνστιτοῦτο Ἀνθρωπιστικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἄσπεν (Κολοράδο) καί ὁ Διεθνής Σύνδεσμος γιά τήν πνευματική ἐλευθερία. Χρονολογία τοῦ κειμένου: 6 Σεπτεμβρίου 1970. Τό σημείωμα πού προτάσσεται, μᾶς πληροφορεῖ πώς ἡ Δήλωση ἔχει ἐγκριθεῖ ἀπό τήν πλειοψηφία, ὁρισμένα ὅμως μέλη τοῦ συνεδρίου δέν τήν ὑπόγραψαν. Τά καταλαβαίνω.

Ὄχι πώς τό κείμενο ἔχει τίποτα τό ὕποπτο. Ἀπεναντίας: Κρατάει περισσότερο ἴσως ἀπό ὅσο χρειάζεται τήν μέση ὁδό—καί αὐτό εἶναι τό ὕποπτο. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου, ἡ προσπάθεια ἰσορροπίας καταντάει πανικόβλητος συμβιβασμός. Δέν ξέρω ἄν γιά τόν ἴδιο λόγο ἀρνήθηκαν τήν ὑπογραφή τους οἱ σύνεδροι τῆς μειοψηφίας, ὁ ὑποφαινόμενος ὅμως, ἄν εἴταν στή θέση τους, τήν ἀντίρρηση τούτη ἀκριβῶς θά πρόβαλλε. Συνοψίζει ἐδῶ τό αἰτιολογικό της, μιᾶς καί τό θέμα εἶναι γενικότερο.

Ἡ Δήλωση ἐξηγεῖ πώς συγκεντρώθηκαν στό Ἄσπεν ἐπιστήμονες, καλλιτέχνες, φιλόλογοι, φιλόσοφοι, δημόσιοι λειτουργοί κι' ἁπλοί πολίτες γιά νά συσκεφθοῦν πῶς θά μποροῦσε νά γίνει καλλίτερη χρήση τῆς τεχνολογίας, ἔτσι πού νά ἱκανοποιοῦνται μέ τρόπο ἀκίνδυνο καί εἰρηνικό οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου. Θεάρεστος ὁ σκοπός! Ἡ πρώτη κιόλας παράγραφος κλείνει μέ τήν ὑπόμνηση πώς ἡ ἀνεξέλεγκτη τεχνολογική ἀνάπτυξη, ἀκόμα καί σέ περίπτωση ἀποφυγῆς τοῦ πυρηνικοῦ ὀλέθρου, δέν

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

HOMO FABER

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

μπορεῖ παρά νά ἐπιφέρει καταστροφή στό προβλεπτό μέλλον.

«Οἱ ἄνθρωποι, ἐξ ἀρχῆς, χρησιμοποίησαν τήν τεχνολογία γιά νά μεταβάλουν τόν φυσικό καί τόν κοινωνικό περίγυρο». Καί ναί μέν περιορίστηκε ἔτσι ἡ πεῖνα καί ἡ φτώχεια, ἀντιμετωπίστηκαν ἀρρώστιες, καταστροφές ἀπό φυσικές δυνάμεις, ἐνισχύθηκε ἡ παιδεία, ἀλλά «ἡ τεχνολογία ὑπηρέτησε καί τήν καταπίεση, τήν γενοκτονία, τήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση. Μ' ἄλλα λόγια ἡ τεχνολογία μπορεῖ νά γίνει ὄργανο ἀστόχαστων, ἐγωϊστικῶν ἤ κακόβουλων κυβερνήσεων ἤ βιομηχανιῶν, πού παραβλέπουν τήν ἀνθρώπινη σκοπιμότητα».

Ὡς ἐδῶ καμμιά ἀντίρρηση. Οἱ ἐπιφυλάξεις ἀρχίζουν ἀπό τή στιγμή ὅπου ὀρθώνεται, ἐρήμην πιά τοῦ κειμένου, τό καθαρά πρακτικό πρόβλημα. Ζοῦμε σέ μιάν ἐποχή πού δέν ἐπιδέχεται ἀκαδημαϊκοῦ τύπου διακηρύξεις. Παρά τήν ἀγαθότητα τῶν προθέσεών τους, γίνονται εὔκολα ἁμαρτωλές· γιατί ὁ κόσμος μας δέν σηκώνει «φιλολογία». Ἁμαρτωλό δέν εἶναι μόνο τό ν' ἀγνοεῖς τό πρόβλημα· εἶναι καί τό νά μή τό ἀντιμετωπίζεις μέ καίριο τρόπο. Φέρνω ἕνα παράδειγμα ἀπό τήν Δήλωση ἀκριβῶς.

Μόλις, μετά τίς ἀρχικές διαπιστώσεις, περνάει στίς ὑποθέσεις - προτάσεις, ξεστρατίζει — μοιραῖα ἴσως, ἀλλά θά τό ἰδοῦμε αὐτό πιό κάτω—σέ μιά δεοντολογία ἄγονη. Δέν ὠφελεῖ σέ τίποτα, λόγου χάρη, νά λές ὅτι χρειάζεται περισσότερο «γνωστική καί προσεχτική ἐφαρμογή τῶν νέων τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων». Ὁ ρυθμός ἐφαρμογῆς καί προόδου τῆς τεχνολογίας δέν εἶναι ἐξωτερικός· τῆς εἶναι σύμφυτος. Ἡ ἴδια τόν γεννάει. Γιατί ἡ τεχνολογία —αὐτό πρέπει νά τό καταλάβουμε καλά, ἄν ὄχι γιά τίποτ' ἄλλο, γιά νά ξέρουμε τουλάχιστον μέ ποιόν ἔχουμε νά κάνουμε—ὑποδαυλίζει τήν ἀπληστία. Μήπως δέν ἔχει ἀρκετά συνειδητοποιηθεῖ πώς συμβαδίζει μ' ἕναν νεοϊμπεριαλισμό; Ἰμπεριαλισμός συγκεκαλυμμένος χαρακτηρίζει τίς πιό προηγμένες τεχνολογικά χῶρες, δίψα νά δημιουργοῦν νέες κι' ἐκτεταμένες ἀγορές, νά κάνουν ἐπενδύσεις πού ἀλλοτριώνουν, ἐξανδραποδίζουν, νά δημιουργοῦν μιάν ἀπατηλή ὕψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, πού ἄλλο σκοπό δέν ἔχει παρά νά εὐρύνει τήν πελατεία τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κεφαλαίου καί νά τήν κάνει ὅλο καί πιό ἐκμεταλλεύσιμη, δημιουργώντας της καινούργιες διαρκῶς ἀνάγκες. Γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ σύγχρονου ἄγχους, στό ἐπίπεδο τουλάχιστον τοῦ μέσου ἀνθρώπου, εἶναι ἡ τεχνολογία ὑπεύθυνη. Τρέφει τόν κόκορα, τόν κάνει καπόνι, γιά νά τόν φάει.

Στήν τεχνολογική αὐτή ἔξαψη τῆς μιᾶς πλευρᾶς, ἀντιδρᾶ μέ ἀνάλογη ἔξαψη ἡ ἄλλη. Γιά νά διεκδικηθεῖ ἡ κυριαρχία τοῦ κόσμου, γιά νά πλαταίνει ὅλο καί περισσότερο ἡ ἐπικράτεια αὐτῆς τῆς πλευρᾶς, ἡ ἐπιρροή, ὁ ἔλεγχος, ἡ ζώνη ἀσφαλείας γύρω της, ὁ ἐξουσιασμός πάνω σέ περισσότερες χῶρες μέτριου ἤ μικροῦ μεγέθους, ἀρχίζει ἕνας ἀγώνας δρόμου στόν στίβο τῆς τεχνολογίας ἀκριβῶς. Ἔχουμε καί φαινόμενα κωμικοτραγικά, ἀνταγωνισμοῦ μυθικά σπάταλου γιά λόγους γοήτρου καί μόνο. Καί μόνο; Τό γόητρο αὐτό ἐξοπλισμένο, γίνεται δύναμη ψυχολογικοῦ καταναγκασμοῦ ὅταν δέν κρύβει στρατηγικούς σκοπούς. Ἔτσι, στόν κεφαλαιοκρατικό ἱμπεριαλισμό βλέπουμε ν' ἀντιπαρατάσσεται ὁ πολιτικός ἱμπεριαλισμός· καί κανένας τους δέν εἶναι ἄκρατος: ὁ καθένας τους μετέχει ἀνομολόγητα τοῦ ἄλλου.

Πῶς λοιπόν θά ἐπιβληθεῖ ἡ σωφροσύνη καί τό μέτρο; Νά λέμε λόγια χωρίς περιεχόμενο; Ἡ Δήλωση ἀνομολογεῖ: «Ὑπογραμμίζουμε πώς ἐκεῖνο πού χρευάζεται, δέν εἶναι βραδύτερη ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας εἴτε στίς ἀνεπτυγμένες εἴτε στίς ἀναπτυσσόμενες χῶρες». Ἀλλά γιατί τόχα νά μήν ὑποστηρίζεται ἐδῶ αὐτή ἡ, ἀνέφικτη ἄλλωστε, ἐπιβράδυνση; Γιατί «θά θυσίαζε ἀπάνθρωπα τά συμφέροντα ἑκατομμυρίων ἄτυχων ἀνθρώπων, πού οἱ προσδοκίες τους δέν μποροῦν ν' ἀρχίσουν νά ἱκανοποιοῦνται χωρίς περισσότερη τεχνολογική ἀνάπτυξη». Ἡ σκέψη περιέχει ἀλήθεια, ἀλλά δέν ἀγγίζει τό κύριο πρόβλημα. Τό κύριο πρόβλημα εἶναι πώς ἡ τεχνολογία ἐπέβαλε στόν κόσμο ἕνα νέο αἴσθημα τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ὄχι μόνο νέα ἤθη καί νέα ἀδιέξοδα. Τρέχουμε ξοπίσω της, δέν ἀκολουθεῖ ἐκείνη δικές μας πρωτοβουλίες. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει περάσει στά χέρια μιᾶς ἄψυχης διαλεκτικῆς, κι' ἐμεῖς, γραπωμένοι πάνω της καθώς σέ ἅρμα πού τ' ἄλογά του ἔχουν ἀφηνιάσει, πολεμᾶμε νά κρατηθοῦμε, νά μή χάσουμε τήν ἰσορροπία μας, τόν ἔλεγχο τοῦ νοῦ μας ἀπό τόν ἴλιγγο, λαχταράζουμε, καί μετρᾶμε τή ζωή ἀπό τούς χτύπους τῆς καρδιᾶς μας. Εὐτυχισμένους λέμε τούς πιό ἀσύνειδους, αὐτούς πού μέσα στήν παλαβή τούτη ἁρματοδρομία καμαρώνουν καί τραγουδᾶνε. Τούς κούφους καί τούς ἐπιπόλαιους.

Σέ πιό θετικό συμπέρασμα φτάνει ἡ Δήλωση ὅταν ἐπισημαίνει τήν ὀλέθρια αὔξηση καί συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ. «Ὑπάρχει ἀνάγκη ἐπείγουσα νά φτάσουμε ὅσο γίνεται γρηγορότερα σ' ἕναν στάσιμο πληθυσμό, ὄχι ἁπλᾶ γιά τήν ποιοτική βελτίωση τῆς ζωῆς, ἀλλά γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Μόνο μέ τόν ἔλεγχο τῶν γεννήσεων μποροῦν οἱ κοινωνίες νά ἐλπίσουν πώς θά μετάσχουν στά πιθανά εὐεργετήματα τῆς τεχνολογίας». Δέν ξέρω ἄν αὐτό εἶναι ἀρκετό. Δέν ἀρκεῖ νά παράγουμε λιγότερους ἀνθρώπους· πρέπει καί νά παράγουμε λιγάτερο κυνηγημένους ἀπό τό ἄγχος ἀνθρώπους. Ἀλλά πῶς θά γίνει αὐτό ὅταν θά τούς ἀντικρύζουν ὡς μέλη ἀνώνυμα μιᾶς ἀγορᾶς, ὑλικό γιά ἐκμετάλλευση; Ἡ ἀπληστία καί ἡ κερδοσκοπία συντηροῦνται ἀπό τήν τεχνολογία, παιροξύνονται ἀπό τή λογική της, οἱ δυνατότητες πού τούς παρέχει ξεπέρασαν καί τήν κλίμακα πού τήν λέγαμε ἄλλοτε παγκόσμια ἐνῶ εἴταν μόνον ἐπίγεια· παίρνουν τώρα διαστάσεις διαστημικές. Ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ κούρσεψε καλά - καλά τή Γῆ, πάει νά κουρσέψει κι' ἄλλους πλανῆτες. Νά μεταδώσει τήν ἐπιδημία τῆς ἀρετῆς του στό σύμπαν.

Ὁ Bergson λέει κάπου πώς ἄν κατορθώναμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τήν ὀλαζονεία, δέν θά λέγαμε πώς τό εἶδος μας χαρακτηρίζεται ἀπό τόν homo sapiens ἀλλά ἀπό τόν homo faber. Κατασκευαστές εἴμαστε, ὄχι σοφοί. Κατασκευαστές ἐργαλείων. Γιά νά εἴμαστε σοφοί, θά ἔπρεπε νά διαθέτουμε ὄχι ὡς ἁπλή φιλοδοξία ἤ ἔφεση τήν ἠθική διάσταση. Δέν τή διαθέτουμε, παρά μόνο σ' ἐλάχιστο ἀριθμητικά ποσοστό, καί στό ὑπόλοιπο θολωμένην ἀπό τήν ἰδιοτέλεια, τό ἀτομικό συμφέρον. Λέμε κακό ἤ ἄδικο ὅ,τι ζημιώνει ἐμᾶς, ὄχι τόν ἄλλον. Ἀλλά κι' ἄν ἀκόμη τό ποῦμε γιά τόν ἄλλον, δέν ἐπαναστατεῖ ἡ ψυχή μας, δέν τραυματίζεται. Διαπιστώνει, σχολιάζει, ρητορεύει, φιλοσοφεῖ. Ἡ σωματική μας ὑπόσταση εἶναι φυλακή, ὄχι βάθρο.

Ἡ τεχνολογία, παρ' ὅλα τά εὐεργετήματά της, δέν προάγει τόν ἠθικό παράγοντα, γιατί δέν τόν περιέχει. Εἶναι κατ' ἐξοχήν προβολή τοῦ homo faber. Οἱ εὐεργεσίες της μοιάζουν σάν παρενέργειες καί δέν πρέπει νά τίς ἐμπιστευόμαστε γιά τήν τάνα ἐνδιάθετη ἀρετή τους. Αὐτό εἶναι τό πρῶτο μας χρέος: νά μή γελιόμαστε, νά μήν πέφτουμε θύματα τῶν ὑστερόβουλων διαφημιστῶν τῆς τεχνολογίας. Τήν μεταχειρίζονται, δέν τήν δικαιώνουν. Ἄλλο τό ὅτι κανένας δέν μπορεῖ νά τή στοιμπατήσει. Ἄν θά κάνει μιά μέρα τήν Γῆ Παοάδεισο ἤ Κόλαση, εἶναι πολύ νωρίς γιά νά τό ποῦμε.

Κοιτάζω τό χαρτί πού κρατῶ στά χέρια μου, τήν Δήλωση τοῦ Ἄσπεν, κι' ἀναοωτιέμαι σέ τί τάχα νά χρησιμεύει. Δέν τήν κοκίζω πού λέει ποάγματα γνωστά· τά γνωστά ἀκριβῶς πρέπει νά λέγονται, γιατί, διαφορετικά, καταλήγει νά τά παίρνουμε γιά δεδομένα καί νά τά παραδεχόμαστε παθητικά. Ἀλλά ποιούς θά ἐπηρεάσει αὐτή ἡ Δήλωση; Ἐκεῖνοι πού προάγουν τήν τεχνολογία, οἱ ἰσχυροί, τήν θέλουν γιά τά ἐλαττώματά της, ὄχι γιά τίς ἀρετές της. Οἱ ἀρετές δέν ἐξυπηρετοῦν τήν ἐκμετάλλευση, δέν χορταίνουν τήν ἁπληστία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΝΟΥ ΟΛΟ MDCCCLXXXVI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 23 Σεπτεμβρίου 1970

1-85

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΙ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ

Του ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ πονηρούς, τά πάντα ἀλλάζουν νόημα. Ἀλλά ὄχι μόνο στούς πονηρούς καιρούς· καί σέ ὁμαλές συνθῆκες, ἕνα ἔργο Τέχνης πού ἔχει ζήσει καί ξεπέρασε τήν ἐποχή του, διαβάζεται μέ ἄλλο κάθε φορά μάτι. Πρέπει νά δεχτοῦμε πώς ἡ ὄψη πού μᾶς παρουσιάζει τό ἔργο Τέχνης, εἶναι ἕνα κράμα ἀπό τίς ἀρχικές προθέσεις, τό συγκεκριμένο μήνυμα τοῦ δημιουργοῦ του, κι' ἀπό τίς δικές μας διαθέσεις, τά συνειδητά κι' ἀσύνειδα στοιχεῖα πού προσκομίζουμε καί πού συνθέτουν τήν χρονική μας ὅραση. Στούς πονηρούς καιρούς, ὁ συγκερασμός τοῦτος χάνει τήν φυσική του ἰσορροπία. Δέν εἶναι πιά σύνθεση." Ἔχουμε τώρα μιά παραμόρφωση τοῦ ἀρχικοῦ νοήματος, μιά βίαιη προσαρμογή του στίς συγκεκριμένες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς.

Βασικά, τίποτα τό ἀθέμιτο δέν ὑπάρχει σ' αὐτήν τήν διαδικασία. Οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς εἶναι ἐπικρατέστερες ἀπό τίς ἀφηρημένα αἰσθητικές ὑπαγορεύσεις· μήτε μποροῦμε νά φανταστοῦμε αἰσθητικές ὑπαγορεύσεις σέ κατάσταση ἐντελῶς ἄδολη, ξένες στά κοινωνικά, τοπικά, ἱστορικά, φυλετικά συμφραζόμενα. Αὐτά ἀκριβῶς τά δεδομένα, σέ συνδυασμό μέ τά προσωπικά βιώματα τοῦ καλλιτέχνη, μετουσίωσε τό ἔργο Τέχνης γιά νά γεννηθεῖ. Ἡ μόνη διαφορά εἶναι πώς ὅπου ἡ μετουσίωση πέτυχε, τό ἔργο ἀπέκτησε αἰσθητική αὐτάρκεια, ἀρτιότητα, ἕνα εἶδος δηλαδή νομοτελειακῆς αὐθυπαρξίας, δική τους προσωπικότητα. Ὅπου ἡ σύνθεση ἀπέτυχε, τά στοιχεῖα δέν ἔχουν ἀφομοιωθεῖ, δέν ἔχουν «δέσει»· ἀπομένουν ἀσύνδετα καί παράταιρα. Πίσω ἀπό τήν συμβατική ἐπιφάνεια διαβάζουμε ὅ,τι ἄλλο ἔξω ἀπό τό προσωπικό καί τό καινούργιο. Τό ἔργο μπορεῖ νά μαρτυρεῖ ἔμμεσα γιά μιά κατάσταση, δέν προσθέτει ὅμως τίποτα στήν πνευματική παρακαταθήκη τοῦ ἀνθρώπου.

Τώρα, τό ἐρώτημα πού ξεπηδάει, εἶναι τί ἀπό τά δυό χρειάζεται περισσότερο. Στούς πονηρούς δι

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΙ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

καιρούς, ἀναμφισβήτητα τό ἔργο-ὑπαινιγμός. Δέν ὑπάρχει τότε καιρός γιά ἄνετες, ἄδολες ἀπολαύσεις, μήτε τό διάχυτο ἠθικό πρόσταγμα τῆς στιγμῆς δημιουργεῖ τό κατάλληλο κλῖμα γιά τήν ὑποδοχή τοῦ αἰσθητικοῦ. Γιά νά διαφωτιστεῖ μάλιστα κανένας καλλίτερα, θά μποροῦσε ν' ἀναστρέψει τό σχῆμα: "Οταν ἀπό τή γενική διάθεση τῆς στιγμῆς βλέπουμε νά ζητιέται τό ὑπαινικτικό τοῦ ἱστορικοῦ παρόντος, θά πεῖ πώς ζοῦμε σέ καιρό πονηρό. Ἄς μᾶς βεβαιώνουν μεγαλόφωνα γιά τό ἀντίθετο, ἄς μᾶς λένε πώς διανύουμε περίοδο εὐλογημένην. Ἡ δίψα γιά πλάγιες διεξόδους εἶναι ἡ ἀψευδέστερη μαρτυρία πώς κάτι θεμελιακό νοσεῖ. Οἱ ἄνθρωποι γυρεύουν τότε νά τούς μιλᾶτε ἔμμεσα γιά τό παράπονό τους, γιά τίς ἠθικές στερήσεις τους, κι' εὔκολα σᾶς συχωρᾶνε ἄν τό τραγούδι σας δέν εἶναι καί πολύ μελωδικό.

Μέ αὐτές τίς διαπιστώσεις γιά προϋπόθεση, καταλαβαίνουμε καλά γιατί ἡ ἐποχή μας ζητάει κατά προτίμηση ἔργα-μαρτυρίες. Μή μᾶς ξεγελάει ἡ κλίση μερικῶν στενά χαρακτηρισμένων κύκλων πού εὐνοοῦν τήν καλλιέργεια τοῦ περίτεχνου, τοῦ αἰσθητικά ἀπεσταγμένου, τοῦ ἀπρόσιτα ἀριστοκρατικοῦ. Πρόκειται γιά συντεχνία πού ζεῖ καί ξοδεύεται στό περιθώριο τοῦ πραγματικοῦ. Ἔχει ὀξύνει μέ τίς ἐπιδόσεις της τό πρόβλημα τῆς ἐπικοινωνίας μέ τήν Τέχνη, τελικά ὅμως δέν πετυχαίνει τίποτ' ἄλλο παρά νά ἐγγράφεται ὡς γραφική, ἰδιόρρυθμη ποικιλία μέσα στόν γενικό πίνακα τῆς ἐποχῆς. Παράδειγμα τό «νέο μυθιστόρημα». "Οταν θέλει κι' αὐτή ἡ συντεχνία νά πάρει δύναμη, ἀναγνώριση, κῦρος, ἀναγκάζεται νά ξεκαβαλήσει καί νά σκύψει ν' ἀγγίξει τή γῆ, ὅπως ὁ Ἀνταῖος. Ξαφνικά, μεταβάλλεται τότε στό ἀντίθετό της: σέ Τέχνη-μαρτυρία, Τέχνη-πρακτικόν ὑπαινιγμό. Εἶναι ὅπως στή Γαλλική Ἐπανάσταση, ὅπου πολλοί εὐγενεῖς, γιά νά ξεφύγουν τή σύλληψη καί τήν καρμανιόλα, μεταμφιέζονταν φορώντας τή λιβρέα τῶν λακέδων τους.

Ἐκεῖ ὅπου ἀρχίζει νά χρειάζεται προσοχή—καί φτάνουμε στό κύριο θέμα μας—εἶναι ὅταν δρασκελίζεται τό ὅριο τοῦ καλλιτεχνικά ὑπαινικτικοῦ καί γίνεται μιά κατοχύρωση, ἀκούσια ἤ πονηρή, πρός τό διδακτικό, τό κήρυγμα. Ὁ διδακτισμός, κάθε διδακτισμός, παιδαγωγικός, ἰδεολογικός, πολιτικός, εἶναι ξένος στήν Τέχνη. Ἀπόδειξη πώς ὅλοι οἱ ἀπροσδιόνυσοι ἄνθρωποι, ὅταν θέλουν ν' ἀξιολογήσουν κολακευτικά τήν Τέχνη, τήν λένε «διδακτική». Ἐπειδή αὐτοί εἶναι ὀργανικά ἀνίκανοι νά ἐπικοινωνήσουν μέ τό νόημά της, μεταφέρουν ἀπάνω της ξένα κατηγορήματα, παρμένα ἀπό χῶρο πρακτικό, πού τούς εἶναι προσιτός. Ἐπιβεβαιώνουν ἔτσι τήν ψυχική τους τύφλωση ἀλλά καί γίνονται κίνδυνος γιά τούς ἄλλους, τούς ἀπληροφόρητους. Οἱ τελευταῖοι τοῦτοι, ἀκούγοντας, μποροῦν νά προσανατολιστοῦν ἐξ ἀρχῆς στραβά. Τέτοιαν ὑπηρεσία προσέφεραν ἐπί ἑνάμιση αἰώνα τά σχολεῖα μας, μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὅταν ἔβαζαν μπροστά στά μάτια τῶν παιδιῶν τά κλασικά μνημεῖα λόγου: Ὑπογράμμιζαν τά πραγματολογικά, τεχνολογικά καί φευτοηθικά τους στοιχεῖα, δηλαδή ὅ,τι ἔπιανε ἡ κοινή πρακτική αἴσθηση. Τό ναυάγιο—πραγματική ἐθνική ἀπώλεια—δέν εἶναι μόνον αἰσθητικό· εἶναι καί ἠθικό: Γιατί ἡ «ἠθική» πού ὑπογραμμίζεται ἔτσι στά ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα δέν εἶναι παρά ἕνα ἀντικαθρέφτισμα τῆς ἐπίσημης καί κοινόχρηστης ἠθικῆς, δηλαδή τοῦ ὑποκριτικοῦ κώδικα πού τόν διαψεύδει σέ κάθε στιγμή, στό κάθε βῆμα, ἡ μετασχολική κοινωνική ἐμπειρία. Τά παιδιά ἕνα κυρίως θυμόνται ἀπό τό σχολεῖο: πώς λέει ψέμματα.

Ὁ διδακτισμός στήν Τέχνη, ὅταν πιά δέν περιορίζεται στήν ἑρμηνεία ἀλλά εἰσχωρεῖ καί στήν δημιουργική πρόθεση, ἀλλοιώνει ριζικά τήν φυσική της λειτουργία. Ὁ αἰώνας μας μαστίζεται ἀπό τήν προπαγάνδα. "Εναν καιρό, τήν εὐτελέστερη Τέχνη τήν ὑπηρετοῦσαν οἱ ἐπιφυλλιδογράφοι, πού σκόπευαν στήν μεγάλη κατανάλωση γιά λόγους εἰσπρακτικούς. Δέν ξέρω ἄν ἔκαναν τόσο κακό ὅσο οἱ πονηροί καί μεγαλόσχημοι διάδοχοί τους. Στό μεταίχμιο ἐπιφυλλιδογράφου - καλλιτέχνη στέκεται ἕνας ὁλόκληρος Ντίκενς· μήτε περιφρόνησαν τήν μεγάλη κατανάλωση, ἀπεναντίας, τήν ἐπιδίωξαν, ὅλοι οἱ μεγάλοι πεζογράφοι τοῦ 19ου αἰώνα. Κι' ἕνας Θεός ξέρει ἄν ἄλλος αἰώνας εἶχε τόσο μεγάλους, γνήσιους πεζογράφους. Ὁ Ντοστογιέφσκι διδάσκεται—ἀλλά πῶς!—ἀπό τόν Εὐγένιο Σύη (ἔτσι ἔχει μεταγλωττισθεῖ ἐδῶ ὁ Sue). Ὁ Μπαλζάκ φθονεῖ τόν Σύη γιά τήν κυκλοφοριακή ἐπιτυχία του. Ὁ Οὐγκώ τόν μιμεῖται στούς «Ἀθλίους». Ὁ Ζολά γράφει γιά τίς ἐφημερίδες. Μιά μόνο παρατήρηση: ὅλοι αὐτοί εἰκονογραφοῦν καί προβάλλουν τίς ἰδέες τους, τόν ἠθικό τους κόσμο, δέν εἶναι κοντυλοφόροι κομμάτων καί καθεστώτων. Εἴταν ἐπιφυλαγμένη στόν δικό μας αἰώνα ἡ τιμή νά δημιουργήσει τήν τελευταία τούτη ποικιλία.

Γιατί στόν αἰώνα μας ὅλα συστηματοποιοῦνται κι' ὀργανώνονται. Εἶναι ἕνας αἰώνας πού μπορεῖ νά μήν ἔχει μεγάλον οἶστρο, ἔχει ὅμως ἀναπτύξει στό ἔπακρο τό ὑπολογιστικό πνεῦμα, κοίταξε πῶς νά τό κάνει περισσότερο ἀποτελεσματικό. Εὐνοημένος ἀπό τήν τεχνολογική ἀνάπτυξη, τά μέσα τῆς διάδοσης πού φτάνουν ὡς τήν πλύση ἐγκεφάλων, σφυροκοπεῖ καθημερινά τίς ἀκοές, τίς συνειδήσεις, ἀποβλακώνει μέ τά συνθήματα ἐκείνων πού κατέχουν τήν δυνατότητα προνομιακῆς προβολῆς. Ἀπό τό εὐτελέστερο βιομηχανικό προϊόν ἴσαμε τίς τυποποιημένες καί κονσερβοποιημένες ἰδέες, ὁ αἰώνας τοῦτος ἔχει τό μέσο νά μᾶς κάνει πολτοποιημένη πελατεία τοῦ ἀγύρτη. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τό σύστημα δέν περιορίζεται στά μέσα μηχανικοῦ ἐπηρεασμοῦ· ἔχει στρατολογήσει καί συγγραφεῖς, καλλιτέχνες, λογίους, πού φιλοδόξησαν νά μεταβληθοῦν σέ ὄργανα. Δημιουργήθηκε καί μιά νέα ἀξιολογία, πού ὑφώνεται ἐδῶ-ἐκεῖ σέ πρότυπο: Εἶσαι τόσο πιό ἀξιοθαύμαστος, ἀξιοσέβαστος, ἱκανός, ὅσο καλλίτερος πλασιέ ἰδεῶν δείχνεσαι. "Αν μάλιστα δέν εἶναι δικές σου οἱ ἰδέες, τότε εἶσαι ὁ ἄφθαστος!

"Ολ' αὐτά βέβαια ξεκινᾶνε ἀπό συγκεκριμένες συνθῆκες καί κοινωνικές ἀνάγκες. Τίποτα δέν εἶναι τυχαῖο. Χρειάζεται ὅμως μεγάλη, μέγιστη προσοχή, γιατί σιγά-σιγά πάει νά δημιουργηθεῖ ἔτσι ἕνα νέο, ποιοτικά ἀμφίβολο ἦθος στόν κόσμο. Ἄνθρωποι μέ κάποιο τάλαντο κρίνουν πώς τό καλλίτερο πού ἔχουν νά κάνουν εἶναι ν' ἀλλοτριωθοῦν, νά μποῦνε στήν ὑπηρεσία ἑνός ἀφέντη μ' ἐπιδιώξεις καθαρά πρακτικές. Τό ἐξωφρενικό σ' αὐτή τήν ἱστορία εἶναι πώς δοκιμάζεται ἔτσι νά χτυπηθεῖ ἡ ἀλλοτρίωση μέ τήν ἀλλοτρίωση. Ἀλλοτριώνει τά θύματά της ἡ βιομηχανική κοινωνία· γιά ν' ἀντιδράσουμε λοιπόν κι' ἐμεῖς, ἀλλοτριωνόμαστε σ' ἕναν μηχανισμό πού μᾶς ὑπόσχεται τήν χειρσφέτηση. Μᾶς διαφεύγει μόνο πώς ὁ μηχανισμός αὐτός προσχωρεῖ κάθε μέρα καί περισσότερο στήν τεχνολογική ὀργάνωση καί λογική τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας...

Ἐκεῖνο πού χρειάζεται τώρα πιά ὁ κόσμος μας εἶναι φωνές ἀνεξάρτητες, μοναχικές, ἀστρατολόγητες. "Ανθρωποι πού νά μιλήσουν ὑπό προσωπική τους εὐθύνη, κι' ὄχι γιά ὅ,τι διαφημίζουν ἀλλά γιά ὅ,τι πιστεύουν. Σώνουν πιά τά κηρύγματα, οἱ ρυθμικές συνεκφωνήσεις, ἡ ἀρετή τοῦ κοπαδιοῦ. "Ας εἶναι παράταιρες τῶν μοναχικῶν ἀνθρώπων οἱ φωνές· θά μᾶς βοηθήσουν ἔτσι καλλίτερα νά συγκρίνουμε καί νά κρίνουμε. "Επειτα, θά κριθοῦν καί οἱ ἴδιοι — πρᾶγμα σπουδαιότατο. Μόνος σου ὅταν στέκεσαι, ξεκόβεσαι τριδιάστατος, ἀκάλυπτος, εἶσαι ὁρατός ἀπό γύρω, καί σ' ἕνα διάστημα χρόνου θά φανεῖς ἄν ἔχεις ἤ ὄχι συνέπεια. "Οταν ἐνταχθεῖς σ' ἕνα σύνολο, ὅταν γίνεις φιγούρα σ' ἀνάγλυφο μέ μυριάδες πράσωπα, ξεγελᾶς, ἡ εὐθύνη διασπᾶται. Κρίνεται ἡ ἐντύπωση πού προκαλεῖ τό σύνολο.

Κι' ἔπειτα, χρειάζεται καί κάποτο σθένος γιά νά στέκεσαι μόνος.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 26 Σεπτεμβρίου 1970

1-86

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΠΟΧΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΧΑΡΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὁ κόσμος ἔζησε πάλι μερικές ἐφιαλτικές ἡμέρες, στ' ἀκρόχειλο τοῦ γκρεμοῦ, πού θά εἴταν ἕνας νέος Μεγάλος Πόλεμος. Καί ναί μέν κανένας δέν πίστεψε κατά βάθος πώς θά ξέσπαγε αὐτός ὁ γενικός πόλεμος, οἱ ψυχολογικοί ὅμως ὅροι δέν ἀλλάζουν ἔτσι: Ἔχουμε κυριευτεῖ ἀπό ἕνα εἶδος ἀναισθησίας νοσηρῆς, μιάν ἀμβλύτητα τῶν αἰσθήσεων ἀπό τήν κατάχρηση κινδύνων. Ἡ κατάσταση αὐτή μοιάζει μέ τήν φαινομενική ἐξοικείωση τῶν κατοίκων τῶν μεγάλων πόλεων στόν ὀρυμαγδό τοῦ ἀφηνιασμένου «πολιτισμοῦ» καί στή μόλυνση τῆς ἀτμοσφαίρας: Δέν συνειδητοποιεῖται ἡ ἐσωτερική μας φθορά, ὅμως δέν ὑπονομεύει γιά τοῦτο λιγότερο τήν ψυχική καί τή σωματική μας ὑγεία.

Ἀνάλογη φθορά γίνεται, συστηματικά, καί στόν ἠθικό μας κόσμο. Ἕνα ἔγκλημα μοναχικό, ἐξατομικευμένο, στό κοινωνικό ἐπίπεδο, προκαλεῖ τήν προσοχή, «συγκινεῖ» τήν κοινή γνώμη. Δεκάδες χιλιάδες νεκροί στήν Ἰορδανία, ἀσύγκριτα περισσότεροι ἄστεγοι, ἄρρωστοι πεταμένοι στούς δρόμους, ἄλλοι πεινασμένοι, σακατεμένοι, κατεστραμμένοι, γίνονται στή συνείδησή μας ἀφηρημένος ἀριθμός. Ὁ ἀριθμός δέν ἔχει ἀνθρώπινο περιεχόμενο, ἀνήκει σ' ἄλλη τάξη ἀξιῶν. Πῶς ν' ἀποροῦμε ὕστερα γιά τήν ἐξαπολυμένη στόν κόσμο θηριωδία; Ἡ στατιστική παραμέρισε, ὑποκατέστησε τό πνεῦμα τῆς ἀνθρωπιᾶς. Εἶναι τό κακό — κακό γιά μᾶς — πού παθαίνουν οἱ διάφορες πρακτικές ἡγεσίες: Μαθημένες νά ὑπολογίζουν μέ μεγάλους ἀριθμούς, σύνολα, ἀπανθρωπίζονται χωρίς νά τό καταλάβουν (ὅταν δέν εἶναι ἀπό γενετῆς ἀπανθρωπισμένες). Δέν βλέπουν πιά τόν ἄνθρωπο· βλέπουν μᾶζες, μιά πρώτη ὕλη διαθέσιμη, πού ἀναβράζει ἀνυπόμονη νά ζυμωθεῖ. Ἡ παράσταση τούτη, σέ συνδυασμό μέ τήν ἄλλη ἀφαίρεση, τόν ἱστορικό χρόνο ὡς μέλλον — ἕνα μέλλον πάντοτε προεξοφλημένο καί πάντοτε ἀδιάγνωστο — τά δύο μαζί λοιπόν, προσδιορίζουν μιά ψυχολογία ἀποκομμένην ἀπό τόν ἀνθρώπινο κορμό. Συχνότατα ὁ ἡγέτης εἶναι κάποιος πού ξεπήδησε ἀπό τά σπλάγχνα μας, ἀλλά πού μᾶς ξέχασε κατά τήν ἄνοδό του. Τυπικά μόνο μᾶς ἐκπροσωπεῖ στό ἔξῆς. Ψυχικά, εἶναι ἄλλο στρατόπεδο.

Καί μπαίνουν στή μέση καί οἱ ἰδέες, οἱ πολυπραγμοσύνες, οἱ μεγαλομανίες, τά συγκεκαλυμμένα, περίπλοκα οἰκονομικά συμφέροντα, οἱ ἐθνικές ψυχώσεις, τά συμπλέγματα ἡγεμονίας. Τό ἐπίπεδο πού δημιουργεῖται ἔτσι εἶναι καί μακρυνό μας καί θολό. Ἔχουμε νά κάνουμε μ' ἕνα στρῶμα, μεταξύ γῆς κι' οὐρανοῦ, μέ τό ὁποῖο ἐλάχιστα ἐπικοινωνοῦμε. Ἀναρωτιόμαστε ὕστερα, οἱ ἄνθρωποι τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου, γιατί δέν πρυτανεύει στά οἰκουμενικά ζητήματα ἡ λογική, ἡ φρόνηση, γιατί ἕνα εἶδος παραλογισμοῦ κυβερνάει τόν κόσμο. Ξεχνᾶμε πώς οἱ σχέσεις τῶν μελῶν τοῦ ἡγετικοῦ ἐπιπέδου μεταξύ τους εἶναι ἄλλες ἀπό τίς δικές μας, διαφορετικά ρυθμισμένες, καί πώς ἄν πίσω ἀπό τόν καθένα μας, στό κοινό ἐπίπεδο, λειτουργεῖ ἕνα εὐκολογνώριστο σύστημα συμφερόντων, σέ συνδυασμό μέ μιάν ἀτομική, συγκεκριμένη ψυχολογία, στό ἡγετικό ἐπίπεδο οἱ ὀχτώ στούς δέκα συντελεστές τῶν πράξεων εἶναι ἄγνωστοι σ' ἐμᾶς, ἐπιμελέστατα κρυμμένοι. Ὁ παραλογισμός πού διαπιστώνουμε ἔτσι, εἶναι καί δέν εἶναι παραλογισμός. Συνηθέστατα, πίσω ἀπ' αὐτόν κρύβεται κάτι ἀσύγκριτα λιγότερο αὐθόρμητο κι' ἀκαταλόγιστο γιά νά εἶναι ὅσο κι' ὁ παραλογισμός ἀθῶο.

Στό κοινό, ἀπονήρευτο μάτι, ἐκεῖνο πού ξεπηδάει χτυπητά ἀπό τήν διαμάχη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς εἶναι πώς ὑπάρχει στόν πλανήτη τοῦτον ἕνα ἀδιαχώρητο ἀνεξήγητο: Οἱ Παλαιστίνιοι θεωροῦν τόν ἑαυτό τους ἐξορισμένον ἀπό τή γῆ τους γιά χάρη τῶν Ἰσραηλινῶν. Οἱ Ἰσραηλινοί θεωροῦν πώς ἡ ἴδια αὐτή γῆ τούς ἀνήκει ἀπό τόν καιρό τῆς Βίβλου. Σέ δεύτερο ἐπίπεδο, μόλις λιγάκι ψάξουμε, βλέπουμε πώς οὔτε οἱ Παλαιστίνιοι ἐκτοπίστηκαν γιά λόγους ἱστορικούς, οὔτε οἱ Ἰσραηλινοί δικαιώθηκαν ἀπό κάποιο αἴσθημα ὑψηλῆς δικαιοσύνης. Συμφέροντα ἄλλων, πολύ μεγαλύτερων, ἰσχυρότερων, δημιούργησαν τό πρόβλημα ἐδῶ καί πολλές δεκαετίες πίσω, γιά λόγους ἐλάχιστα σοβαρούς, ἄν κριθοῦν μέ ἰδεολογικά μέτρα. Στά 1920 ἡ Βρεττανία, γιά νά ἱκανοποιήσει ἕναν ἐμίρη, τόν Ἀβδουλλάχ, πού τῆς εἶχε παραστεῖ στόν πόλεμο κατά τῶν Τούρκων, πιάνει καί τοῦ χαρίζει μιά χώρα ὡς κράτος ἀνύπαρκτη, πού δέν ἀνταποκρινόταν σέ καμμιά πραγματικότητα οὔτε ἱστορική οὔτε οἰκονομική: τήν νεοφώτιστη «Ὑπερ-ριορδανία». Ὑπόσχονται οἱ Ἄγγλοι καί τήν Συρία στόν ἀδελφό τοῦ Ἀβδουλλάχ, τόν Φεϋζάλ, ἀλλά ἐκεῖ βρίσκουν ἀντιμέτωπους τούς Γάλλους, πού εἶχαν ἀξιώσεις στή Συρία ὡς μερίδιό τους ἀπό τόν συμφωνημένο διαμελισμό τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Δίνουν λοιπόν, γιά ἐξοικανόμηση, στόν Φεϋζάλ τό Ἰράκ καί στόν Ἀβδουλλάχ τήν Ὑπεριορδανία, ἐνῶ ἡ Παλαιστίνη παραμένει ὑπό βρεττανική ἐντολή. Ἀπό ἐκεῖ ξεκινᾶνε ὅλα. Εἶναι ἡ αἰώνια ἁμαρτία τῶν τραπεζιῶν τῶν συνδιασκέψεων. Διάφοροι κύριοι, μέ φαλλίδες στό χέρι, συνεννοοῦνται, παζαρεύουν, ἀλληλοεκβιάζονται, ἀποφασίζουν γιά τήν τύχη ὁλόκληρων λαῶν ἐρήμην τους. Ἡ Πολωνία κάτι ξέρει ἀπό αὐτή τή διαδικασία. Οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι πιστεύουν πώς ὁ κόσμος διευθύνεται μέ ὁρισμένες ἰδέες, ἀρχές καί συναισθήματα. Διευθύνεται ἀνταγωνιστικά, ὅπως ἕνα σύστημα ἀπό μεγάλες ἐπιχειρήσεις, μέ λογαριασμούς ψυχρά πεζούς, συναλλαγές, κερδοσκοπικά κριτήρια, ἕνα πλέγμα συμφερόντων τόσο πυκνό, πού νά μήν ἀφήνει τό παραμικρό περιθώριο γι' ἀνθρώπινο περιεχόμενο. Θά μποροῦσε νά γίνει κι' ἀλλιῶς; Ὁ ἐπαγγελματίας τῆς πολιτικῆς ἤ τῆς διπλωματίας θ' ἀποκριθεῖ κατηγορηματικά «ὄχι». Εἶναι ἡ λεγόμενη ρεαλιστική ἄποψη. Τά χάλια τῆς ὑφηλίου τήν δείχνουν ὄχι καί τόσο ρεαλιστική.

«Ἀδιαχώρητο». Ὑπάρχει πραγματικά ἀδιαχώρητο στόν κόσμο; Μέ τήν ἀκατάσχετη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί μέ τήν ἀστυφιλία, θά δημιουργηθεῖ ὁπωσδήποτε, καί σ' ἐλάχιστο διάστημα χρόνου, ἄν δέν ἐπικρατήσουν ἄλλες ἀρχές. Γιά τήν ὥρα ὅμως δέν ὑπάρχει ἀδιαχώρητο. Ἐκεῖνο πού ὑπάρχει, εἶναι στενοκεφαλιά, κοντόβλεψη ὅσο καί ὑπερφίαλες βλέψεις, νοοτροπία ἀπίστευτα ἀναχρονιστική σέ σύγκριση μέ τά τεχνικά ἐπιτεύγματα τοῦ καιροῦ μας. Ὄχι μόνο μέ τό ἠθικό αἴτημα δέν ἔχουμε καταρθώσει νά εὐθυγραμμιστοῦμε (καί εἶναι ζήτημα ἄν αὐτό θά γίνει ποτέ), ἀλλά οὔτε μέ τό τεχνολογικό. Τό πρόβλημα μᾶς ἔχει ξεφύγει ἀπό τά χέρια. Οἱ ἀντιφάσεις πού ξεπηδᾶνε ἀπό τόν ἐξελισσόμενο πολιτισμό μας εἶναι ὀξύτερες ἀπό τίς εὐκαιρίες του, καί τόν κίνδυνο τόν ἐπιδεινώνει τό ἀφανέρωτο τῶν πρώτων σέ σχέση μέ τό ἐντυπωσιακό τῶν δεύτερων. Ζοῦμε τόν πολιτισμό τῶν Σειρήνων: Ταξίδι μεθυστικό, μέ τέρατα πού χάσκουν γύρω μας. Πῶς νά πολεμήσουμε ἕναν κίνδυνο πού ἔχει κερδίσει τήν ψυχή μας;

Χαρακτηριστικό εἶναι τό φαινόμενο τῆς Τέχνης. Σέ καιρούς τέτοιους, νά μιλᾶς γιά αἰσθητικά ζητήματα μοιάζει ἀνεδαφικό, ἐκτός πιά ἄν ἀλλοιώνεις τά αἰσθητικά γιά νά τά χρωματίζεις—ὅπως λέγαμε καί προχτές—μ' ἐπικαιρικά διάφορα: ἰδεολογικά, πολιτικά, κοινωνικά. Φτάνουμε ἔτσι στό ἀλλόκοτο συμπέρασμα πώς ἡ Τέχνη δέν προορίζεται γιά τόν ἄνθρωπο. Τότε γιά ποιόν προορίζεται; Νά λέμε πώς ἡ θέση της εἶναι μόνο στούς ἀμέριμνους, μακάριους καιρούς, σημαίνει βασικά ἄρνησή της· γιατί κανένας ποτέ καιρός δέν εἶναι γιά ὅλους μακάριος κι' ἀμέριμνος. Ἀπεναντίας, ἄν ὑπάρχει ἕνα βάθος στήν Τέχνη, στό δραματικό της στοιχεῖο πρέπει νά τό ἀναζητήσουμε, στήν μετουσίωση πού γίνεται μέσα της τοῦ ἄγχους τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, τῆς ἀνθρώπινης μοίρας. Ἡ Τέχνη ὑπάρχει γιά νά κάνει τραγούδι τό ἔρεβος· καί κάνοντας ἔτσι, δέν μᾶς ξεγελάει πώς τό σκοτάδι εἶναι τάχα ἀνύπαρκτο, δέν λέει ψέμματα, ἀλλά τοῦ δίνει ἕνα νόημα. Τόν κόσμο, σκληρός ὅπως εἶναι, ἀδυσώπητος, ἀπάνθρωπος, μόνο τό αἰσθητικό μπορεῖ νά τόν δικαιώσει. Δικαίωση τραγική, ἀλλά καί γιά τοῦτο σύμφωνη μέ τήν ἀλήθεια ἰδωμένην ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἀνθρώπου. Τραγική δέν εἶναι μόνον ἡ Τραγωδία, τραγική εἶναι καί ἡ Κωμωδία· καί τό Μυθιστόρημα, κι' ὁ Λυρικός λόγος, καί ἡ Ζωγραφική, καί ἡ Μουσική, καί ἡ Γλυπτική, καί ἡ Ἀρχιτεκτονική, ὅλα τους εἶναι τραγικά. Ὅλα ὅσα πλάθονται ἀπό θνητούς γι' ἄλλους θνητούς. Ἀλλοίμονο σ' ἐκεῖνον πού δέν καταλαβαίνει τήν τραγική αὐτοκυριαρχία, δηλαδή τήν πνευματική νίκη, τοῦ Παρθενῶνα, ἤ τήν τραγική ἔξαψη τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Κολωνίας. Πέτρωσαν καί τό ἕνα καί τ' ἄλλο γιά νά μᾶς δείξουν πώς ἡ Μοῖρα εἶναι ἀμετακίνητη. Ἀλλά καί μνημειωμένη.

Ἀναγκαζόμαστε τώρα νά ζητᾶμε συγγνώμη ὅταν μιλᾶμε γιά Τέχνη κι' ὄχι γιά χειροβομβίδες ἤ γιά δελτία ψωμιοῦ. Δῶρο κι' αὐτό τῆς ἐποχῆς μας. Τίποτα δέν εἶναι πιά ἱκανή νά μετουσιώσει, ὅλα τά καταπίνει ἀμάσητα. Εἶναι ζήτημα ἄν στάθηκε ποτέ ἐποχή πιό δραματική ἀπό τόν Μεσαιώνα, μέ τήν ἀγριότητά του, τόν πρωτογονισμό του, τίς φοβερές ἐπιδημίες του, τήν ἀθλιότητα τῶν πολλῶν, τίς ληστεῖες, τόν τρόμο τῆς Κόλασης, τά βασανιστήρια, τούς ἀτελείωτους πολέμους, τήν δεισιδαιμονία· ὅμως ἡ Τέχνη τοῦ Μεσαιῶνα δέν μᾶς ἔχει ἀφήσει τίποτα ἀπ' αὐτά ἀμετουσίωτο. Ἡ Τέχνη αὐτή εἶναι ὑμνογραφική, μικρογραφική μέ παραμυθένια λάμψη, ἐπικά ἀρχιτεκτονική, τέχνη τῶν τροβαδούρων. Ὁ Μεσαιώνας εἴταν σοφότερος ἀπό ἐμᾶς ψυχικά πιό πολιτισμένος. Ἤξερε πώς ἡ Τέχνη δέν εἶναι δακτυλικό ἀποτύπωμα τοῦ πραγματικοῦ. Εἶναι ὑψηλός ὑπαινιγμός, ποίηση, ὄχι ὠμή ἀλληγορία.

Ἔχουμε ξεπέσει στήν ἀλληγορία καί στό κήρυγμα. Κάνουμε τή δουλειά τοῦ Σαβοναρόλα ἀντί τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου. Χωρίς νά ρίχνουμε μιάν ἀχτίδα φῶς στήν ψυχή τοῦ συνανθρώπου μας, τοῦ μιλᾶμε ἐξαντλητικά, σαδιστικά, γιά τά βάσανά του. Νέα ἀντίληψη τοῦ καλλιτεχνικοῦ χρέους; Τούλάχιστον αὐτό φαίνεται νά ζητάει μιά διακριτή ἐντολή, πού προβάλλει καί ὡς ἡ πιό ὑπεύθυνη. Τώρα, τό τί ζητάει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, τί θά ζητοῦσε ἄν ἀφυνόταν ἀνεπηρέαστος, αὐτό κανένας δέν τό ξέρει μήτε τό ἀναρωτιέται.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN COLLEGE OF GREECE · MDCCCLXXXVI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 30 Σεπτεμβρίου 1970

1-87

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΑΛΑΦΙΑΣΜΕΝΑ ΡΑΣΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΚΑΘΩΣ ΔΙΑΒΑΖΩ δύο ἀξιοπρόσεχτα κείμενα, ἕνα ἑλληνικό, ἕνα ξένο, γραμμένα ἀπό ἱερωμένους, ἀναρωτιέμαι παρασυρμένος ἀπό αὐτό πού θά τό ἔλεγα «παράλληλη σκέψη», τί νά εἶναι ἐκεῖνο πού κάνει ὥστε, σ' ἐποχή καθώς αὐτή - ἐδῶ, σημαδεμένην ἀπό νέες καί παράδοξες μεταφυσικές ἀνησυχίες — ἔστω κι' ἀπό ἀντίδραση στόν τεχνοκρατικό πυρετό ἤ ἀπό ἕνα αἴσθημα ἀνεπάρκειάς του νά μᾶς πείσει—τί νά εἶναι τάχα ἐκεῖνο πού κρατάει σ' ἀπόσταση μεταξύ τους θρησκευτικό συναίσθημα καί σύγχρονη συνείδηση. Τό ξέρω πώς ἡ ἀπορία, ἔτσι διατυπωμένη, ἔχει κάτι τό ἁπλοϊκό: Τέτοιες συναντήσεις δέν προσδιορίζονται ἀπό τήν κοινή λογική. Ἀλλά καί χαίρομαι πού βλέπω μιά μερίδα τοῦ Κλήρου νά τό ἀναρωτιέται ἔμμεσα, γιατί θά πεῖ πώς ὅλα καί ὅλοι δέν ἔχουν συνθηκολογήσει μέσα σ' αὐτό τόν αἰώνα τῶν ἀμαχητί παραιτήσεων μπροστά στή νέα θεότητα - ρουπότ. Κάποιοι ἀνησυχοῦν, προβαίνουν σ' ἔλεγχο τῶν συνειδήσεών τους, ὅπως καί θεσμῶν, πνευματικῶν καθεστώτων. Εἶναι κι' αὐτό κάτι. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιμένει πώς ἔχει μιά τέταρτη διάσταση, ἔξω ἀπό τίς αἰσθητές τοῦ χώρου. Ὄχι τήν τέταρτη τοῦ χωρόχρονου. Μιά διάσταση νοητή.

Εἶχε τύχει κάποτε, ἐδῶ καί χρόνια, νά συναντήσω σέ συνέδριο, στή Φλωρεντία, τόν φημισμένο σήμερα καρδινάλιο Ντανιελού, πρίν ἀκόμα γίνει καρδινάλιος. Εἶταν ἕνας ἄνθρωπος μελαχρινός, ζωηρός, ὅλος νεῦρο, μάτι ἀνήσυχο, κοφτερό. Διαβάζω τώρα τό ἀπολογιστικό σημείωμά του γιά τό διεθνές θεμιστικό συνέδριο πού ἔγινε, ἀρχές αὐτοῦ τοῦ μῆνα, στή Ρώμη, κι' ἀπό τά θέματα πού ἐπισημαίνει ἀναγνωρίζω, ἤ κάλλιο μαντεύω, τόν κληρικό πού δέν ἔχει θελήσει ν' ἀποδεχτεῖ μοιρολατρικά ἕνα ἱστορικά κατοχυρωμένο γύρω του ἀλλά κι' ἀγκυλωμένο καθεστώς. Ὄχι πώς ἔχουν τίποτα τό ριζοσπαστικό τά σχόλια τοῦ Ντανιελού· ἀλλά ἀπό τόν τρόπο του νά ὑπογραμμίζει τό τί νοσεῖ στόν κόσμο μας, καταλαβαίνει κανένας καί ποιές εἶναι οἱ ἀπαντήσεις πού λείπουν. Ἔτσι, ἡ χιλιοειπωμένη «εὐθύνη τοῦ πνεύματος», ἀποκτᾶ κάτω ἀπό τήν πέννα αὐτή νόημα. Βέβαια τό πνεῦμα δέν τό ἀντιπροσωπεύει μόνον ἡ Ἐκκλησία· τό ἀντιπροσωπεύει καί ἡ ἐπιστήμη, ἀλλά—νά ξέρουμε τί λέμε—στό ἐπίπεδο Ἀϊνστάϊν - Ὀππενχάϊμερ. Μή ζητᾶμε ἀπό τόν κάθε τεχνοκράτη, ἐρευνητή ἤ κατασκευαστή, πνευματικές εὐθύνες. Δέν ἔφτιαξε μόνον ὁ ἄνθρωπος τά ἐργαστήρια, ἔφτιαξαν καί τά ἐργαστήρια τούς ἀνθρώπους τους. Τά ρομπότ ἔχουν κιόλας δημιουργηθεῖ, ζοῦν ἀνάμεσά μας, μόνο πού δέν τ' ἀναγνωρίζουμε, γιατί εἶναι πλασμένα ἀπό τά ἴδια ὑλικά μ' ἐμᾶς.

Θά σταθῶ περισσότερο στό ἑλληνικό κείμενο. Τό ὑπογράφει ὁ πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Πυρουνάκης. Εἶναι μιά ἔκκλιση - πρόταση (ἔτσι τήν χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας της) πρός τόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα. Ἐπειδή ὑποθέτω πώς θά ἔχει πλατειά κυκλοφορήσει, τυπωμένη καθώς εἶναι σέ φυλλάδιο, δέν θά τήν συνοψίσω· θά παραθέσω μόνον μιά της παράγραφο, πού μοῦ φαίνεται ν' ἀγγίζει μιά πληγή παλαιά καί κακοφορμισμένη.

«Ἄν μάθαινε ὁ κόσμος καί τῶν πιστῶν ἀλλά καί τῶν ἀπίστων ὅτι **ἀποσύρονται** ὅλοι οἱ ἱερωμένοι ἀπό τούς διαφόρους στρατούς τῶν κρατῶν· ὅτι ἀρνοῦνται ἐφεξῆς νά εὐλογοῦν ὁποιαδήποτε ὅπλα· ὅτι ἐγκαταλείπουν τήν ἐκφώνηση «πύρινων» λόγων γιά ὅποια δίκαια χωρίς ὅμως νά ἀρνοῦνται νά προσφέρουν μέ **αὐταπάρνηση** τίς ὑπηρεσίες τους—γιά ὅσο ἀκόμα διάστημα ἡ τύφλωση καί ἡ κακία θά διατηρεῖ τίς ἀπάνθρωπες πολεμικές ἐπιχειρήσεις—νά προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τῆς ἀγάπης σέ ἀνθρώπους πού ὁδηγοῦνται στίς σφαγές, ἀδιακρίτως ὅμως σ' ἐχθρούς καί οἰκείους, π.χ. μόνον ὡς τραυματιοφορεῖς καί πνευματικοί καί ἠθικοί συμπαραστάτες, μέ ἐπιβολή διεθνοῦς ἀναγνωρίσεως σ' αὐτό τόν τύπο τῶν διακονημάτων τους, ὅπως γίνεται μέ τόν «Διεθνῆ Ἐρυθρό Σταυρό», δέν θά διαπερνοῦσε τίς ὑπάρξεις ἕνα «ἱερό ρῖγος» πολύ ἐλπιδοφόρο κι' εὐεργετικό;»

Ὁ καχύποπτος θά πεῖ ἐδῶ πώς πρόκειται γι' ἀπεγνωσμένη προσπάθεια νά «σωθεῖ» καί νά «ἐξιλεωθεῖ» ἡ Ἐκκλησία. Τό ἁμάρτημά της, πραγματικά, ἤ τουλάχιστον τό στραβοπάτημα, σ' αὐτό τό θέμα, στάθηκε ἀπό τά βαρύτερα. Εὔλογησε ἡ Ἐκκλησία ἀμέτρητες σφαγές, φόρεσε ὅλες τίς λιβρέες, ὅλα τά ἐθνικά χρώματα, μέ ἀποτέλεσμα νά μή τῆς ἀπομείνει δικό της κανένα. Ἄλλοι καιροί, ἀφελέστεροι, τά δέχονταν αὐτά· ὁ δικός μας ὄχι. Ἄς ἀφήσουμε πού κι' ἄν τά δέχτηκαν οἱ ἄλλοι καιροί, στό τέλος ὁ λογαριασμός πληρώθηκε μαζεμένος· κι' ὄχι μόνον ἀπό τήν Ἐκκλησία: κι' ἀπό τούς ἀνθρώπους γενικά, πού βρέθηκαν μιά μέρα κρίσιμη χωρίς τή συμπαράσταση ἑνός θεσμοῦ μέ κῦρος ἀδιάσειστο. Δέν πρόβλεψαν οἱ κατά τόπους μεγάλοι ἐκκλησιαστικοί τιτλοῦχοι πώς θά ἐρχόταν ἕνας καιρός πιό κρίσιμος ἀπό ὅλους τούς προηγούμενους καιρούς, ἕνας καθαυτό ἀποκαλυπτικός αἰώνας, κι' ὅτι σ' αὐτόν προπάντων θά χρειαζόταν νά δώσει τή μάχη της μιά πνευματική ἐξουσία συντεταγμένη. Μποροῦσαν τάχα — θ' ἀναρωτηθεῖ κανένας — νά τό προβλέψουν; Τό περίεργο εἶναι πώς τά κείμενα τῆς Ἐκκλησίας ἀκριβῶς, τούς εἰδοποιοῦσαν: Ὅλη ἡ χριστιανική παράδοση ἔχει θεμελιωθεῖ στήν ἰδέα τοῦ ἐρχομοῦ ἡμερῶν Κρίσεως. Δέν κατάλαβαν λοιπόν τό νόημά τους; Τό πέρασαν γιά συμβολικό χωρίς ἀντίκρυσμα; Τοῦ ἔδωσαν νόημα ἀφηρημένα μεταφυσικό; Αὐτό, πού θά εἶταν συγγνωστό ἤ φυσικό γιά τόν ἄπιστο, δέν εἶναι εὔκολα ἐξηγήσιμο γιά τόν ἀνώτατο Κλῆρο. Μοιάζει νά μήν κατάλαβε πώς ὁ προφητισμός τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ξεκινοῦσε ἀπό μιά βαθειά διαίσθηση καί μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου δράματος, ὑποβοηθημένην ἴσως ἀπό τήν κρισιμότητα τοῦ καιροῦ πού εἶχε γεννήσει τόν προφητισμό ἐκεῖνον. Ἡ κατάρρευση τοῦ κλασικοῦ κόσμου, ἑνός ὁλόκληρου συστήματος ἀξιῶν πού ἔμοιαζε ἐγγυημένο ἀπό τόν ἀμνημόνευτο Χρόνο, ἔκανε τούς ἐλαφροΐσκιωτους τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων νά συνειδητοποιήσουν τό πιθανό ἀδιέξοδο τῆς Ἱστορίας. Σήκωσαν λοιπόν φωνή μεγάλη — πού χάθηκε στήν ἔρημο.

Μπροστά στήν κρισιμότητα τοῦ τωρινοῦ καιροῦ, οἱ πιό ἐνήμεροι κληρικοί κάνουν ὅ,τι μποροῦν, παντοῦ τῆς Γῆς, γιά ν' ἀνασυντάξουν τίς δυνάμεις τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι παρήγορο πού ὑπάρχουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, γιατί διαφορετικά θά εἶχε κανένας τήν ἐντύπωση πώς κάθε πνευματικό κίνημα γεννιέται καταδικασμένο. Σώνει πού, στό κοινωνικό ἐπίπεδο, εἶναι ζήτημα ἄν ἕνας στούς ἑκατό ἔχει ἐπίγνωση σέ τί καιρό ζοῦμε. Οἱ περισσότεροι νομίζουν πώς τό πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἄν θά ξεσπάσει ἤ ὄχι ὁ πυρηνικός ὁλέθρος. Δέν καταλαβαίνουν ὅτι τά πιό θανάσιμα προμηνύματα εἶναι αὐτά πού τούς ἐξασφαλίζουν τήν εὐζωΐα καί τήν ἄνεση. Τό ἀνθρώπινο γένος πηγαίνει ν' αὐτοκτονήσει μεθυσμένο ἀπό τό ναρκωτικό τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Ὅταν εἰδοποιεῖς, σέ λένε ἀπαισιόδοξο, μεμψίμοιρο, σάμπως νά θέλουν νά σέ τρομοκρατήσουν γιά νά μή τούς χαλάς τήν ἡσυχία.

«Ἡ κοινωνία μας — γράφει ὁ Ντανιελού — περνάει κρίση πολιτισμοῦ βαθειά, γιατί μιά λαθεμένη ἀντίληψη τῆς προόδου κάνει νά ξεχνιέται τό ἀπαρασάλευτο τῶν γενικῶν, ἠθικῶν καί πνευματικῶν, ἀξιῶν. Περνάει κρίση πολιτισμοῦ βαθειά γιατί προβάλλει μιά πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου σέ μιά κοινωνική διάσταση πού δέν εἶναι παρά ἕνα ἄλλοθι σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό ζήτημα τοῦ νοήματος τῆς ἀνθρώπινης μοίρας». Σ' ἄλλους καιρούς, τότε πού ἡ ζωή εἶταν ὁπλισμένη μέ λιγότερα θέλγητρα, τέτοιες φωνές τρόμαζαν, συνέφεραν. Σήμερα, ἄς τό πάρουμε ἀπόφαση, δέν βρίσκουν ἀπήχηση παρά μόνο σ' ἐκείνους πού στοχάζονται κιόλας μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἀλλά κι' ἄν ὑποτεθεῖ πώς βρίσκουν ἀπήχηση καί στούς ἄλλους, τί τ' ὄφελος; Δέν ἀρκεῖ νά τρομάζει ὁ ἄνθρωπος, πρέπει καί νά μπορεῖ ν' ἀλλάζει πορεία. Τό μπορεῖ;

Θά τό μποροῦσε ἄν ἄκουγαν τούς προφῆτες ὄχι οἱ πολλοί ἀλλά ἐκεῖνοι πού ὁρίζουν τίς τύχες τῶν ἄλλων. Αὐτό, μᾶς ξαναφέρνει στό αἰώνιο θέμα τῆς παγκόσμιας ἡγεσίας. Εἶναι κατώτερη ἀπό τό ἀνάστημα τοῦ καιροῦ μας, τοῦ φορτωμένου μέ τή διάσταση τοῦ μέλλοντος ὅσο κανένας προηγούμενος. Μιά ματιά στή διαχείριση τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου φτάνει γιά νά πείσει πώς ὅλα ρυθμίζονται μέ τρόπο βραχυπρόθεσμο, κοντόθωρο καί κερδοσκοπικό. Οἱ κλίκες πού ὅριζαν τά πάντα πρίν ἀπό ἕναν αἰώνα εἶναι σά νά τά ὁρίζουν καί σήμερα, μονάχα μεγεθυμένες. Μπορεῖ νά μή λέγονται πιά ἐλέω Θεοῦ μοναρχίες, ἀλλά δέν εἶναι γιά τοῦτο λιγότερο ἁρπαχτικές, μικρόψυχες, καταπιεστικές. Τούς ἡγεμονίσκους τούς ἀντικατέστησαν μεγάλα συστήματα οἰκονομικῶν συμφερόντων, μασονίες κρυμμένες στή σκιά γιά νά μήν ἐπισημαίνονται εὔκολα καί γιά ν' ἀπομυζοῦν ἀσφαλέστερα. Οἱ ἰδεολογίες προδόθηκαν, διέβαλαν ὁριστικά καί τόν ὅρο ἀκόμα ἰδεολογία. Οἱ ἔννοιες ὅλες ὑπονομεύτηκαν, ἔχασαν τήν ταυτότητά τους, σημαίνουν τό ἀντίθετο ἤ τίποτα. Ὁ καθένας θεωρεῖ ὑποχρέωση ἀπέναντι στόν ἑαυτό του νά μήν ἔχει καμμιά πίστη, μ' ἐξαίρεση φυσικά τό στενά ἀτομικό του, ὑλικό συμφέρον, πού ὅμως δέν εἶναι πίστη, εἶναι σύμβολο ἀπιστίας. «Ὁ κόσμος ξύπνησε» λέμε συχνά, μόνο πού ξύπνησε σέ μιά πραγματικότητα ἐλεεινότερη ἀπό ἐφιάλτη. «Πραγματικό» καί «πρόστυχο» ἔγιναν συνώνυμα. Καί μέσα σ' αὐτήν τήν ὡραία ἄποψη τῆς ζωῆς, ἄνθρωποι σκόρπιοι, ἄγρυπνοι, στοιχειωμένοι, κυριεύονται ἀπό μιά νοσταλγία τοῦ μεταφυσικοῦ, πού δέν εἶναι, ὅπως ἄλλοτε, διέξοδος τῆς ἐλπίδας ἀλλά λύση τῆς ἀπελπισίας.

Ἀπέναντι σ' αὐτή τή νέα πραγματικότητα θά πρέπει νά κοιτάξει πῶς θά τοποθετηθεῖ ἡ ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία. Ἕναν καιρό, ἡ ἀπόγνωση γιά τό ἐδῶ ἄνοιγε τήν ἐλπίδα τοῦ ἐπέκεινα. Τώρα, ἡ ἀπόγνωση γιά τό ἐπέκεινα δημιουργεῖ τήν ἀπαίτηση γιά μιάν ἐπανεκτίμηση τοῦ. Ἀλλά χωρίς περιφρόνηση πιά τοῦ ἐδῶ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 3 Ὀκτωβρίου 1970

1-88

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΑΤΗΡ ΠΑΝΤΩΝ

Τοῦ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Τ Ο ΑΓΚΑΛΙΑΣΜΑ κι' ὁ ἀμοιβαῖος ἀσπασμός Χουσεΐν - Ἀραφάτ εἶναι πραγματικό ἔργο Τέχνης. Σύμπλεγμα ἄξιο νά μνημονευθεῖ, συμβολικό καί, ὅπως ὅλα τά συμβολικά, πολυσήμαντο. Θά πρότεινα νά τοῦ ἀφιερώσουμε τήν σημερινή ἐπιφυλλίδα, γιατί πολλά μπορεῖ νά μᾶς διδάξει. Ἔγινε δεκτό σ' ὅλο τόν κόσμο μ' ἀνακούφιση βέβαια, ἀπό ὅλους τούς φίλους τῆς εἰρήνης (καί ποιοί, ἀλήθεια, εἶναι φίλοι τοῦ πολέμου, ἔξω ἀπό ἐκείνους πού τόν ἐμπορεύονται;), μόνο πού ἀφήνει ἕνα ἐρώτημα ἀναπάντητο: Τότε γιατί αὐτή ἡ σφαγή πού προηγήθηκε, οἱ χιλιάδες σκοτωμένοι, τραυματισμένοι, σακατεμένοι, ἄστεγοι, ἄρρωστοι, πεινασμένοι, δυστυχισμένοι; Ἄς σημειωθῆ πώς πρόκειται γιά ἐρώτημα πού τό ἀφήνει κάθε πόλεμος πίσω του· μονάχα πού, ἐδῶ, ἡ συνοπτική διαδικασία τόσο τῆς σφαγῆς ὅσο καί τῆς ἀνακωχῆς τό ἔκανε πιό χτυπητό.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πού διαθέτουν στοιχειώδη λογική εἶναι κάτοχοι ἑνός κοινοῦ μυστικοῦ: Ὅτι οἱ πόλεμοι δέν λύνουν κανένα ποτέ πρόβλημα. Ἀπεναντίας, δημιουργοῦν ἄλλα, χειρότερα, μεγαλύτερα, ὀξύτερα καί πιό περίπλοκα ἀπό τά παλαιά. Τό παθητικό, μ' ἄλλα λόγια, ξεπερνάει τό ἐνεργητικό. Ἄν τουλάχιστον λύνονταν τά παλαιά προβλήματα, ἄς εἶταν καί σέ ποσοστό κατώτερο ἀπό τά νέα πού γεννιῶνται! Δέν λύνονται ὅμως· μετασχηματίζονται μόνο σέ μνησικακίες, ἐθνικά τραύματα καί συμπλέγματα, κρυψίνοιες, δολιότητες, ὑποκρισίες. Ἄς ὑποτεθεῖ ὅμως ὅτι ἔρχεται στήν ἐπιφάνεια, μετά τόν πόλεμο, μιά γενιά ἀπαλλαγμένη ἀπό τά πάθη καί τίς διεκδικήσεις πού ὁδήγησαν τήν προηγούμενη στή σύρραξη· αὐτό δέν εἶναι κέρδος; Εἶναι, μόνο πού θά ἐρχόταν ὁπωσδήποτε, γιατί ἡ νέα γενιά ἔχει τήν ψυχολογία πού λέμε ὅταν πολιτιστικές συνθῆκες εὐρύ-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΠΑΤΗΡ ΠΑΝΤΩΝ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

τερες τήν προσδιορίσουν ἔτσι. Καί οἱ πολιτιστικές συνθῆκες ἀλλάζουν ὑπό τήν πίεση τῆς γενικῆς πορείας τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, πού ἔχει πάντοτε ὑποδοιμή πνευματική, εἴτε ὡς τεχνολογική ἐπίδοση ἐκδηλώνεται εἴτε ὡς ἠθική ἀξίωση. Ἄς ἀφήσουμε πού καί οἱ γενιές αὐτές, οἱ μεταπολεμικές καί πιό ὥριμες, ἔρχονται στό φῶς λωβιασμένες, μέ κληρονομικότητα βεβαρυμένη χάρη στόν πόλεμο ἀκριβῶς πού προηγήθηκε. Εἶναι παλαιά ἡ παρατήρηση πώς στίς μεταπολεμικές περιόδους βλέπουμε τήν ἐγκληματικότητα ν' αὐξάνεται, ἰδίως τήν νεανική. Καί νά γίνεται πιό ἀποτρόπαιη. Ὁ σημερινός κόσμος κάτι ἔξερει γιά τό φαινόμενο παῖρνει σέ μερικῶν τά μαθήματα ἀπάνω, σχόλια νά κές, ἐνῶ ἐξηγεῖται ἄνετα ἀπό τήν κοινότερη λογική: Ὅταν διδάξετε, ἔστω κι' ἀπό μακρυά, τόν ἄνθρωπο νά σκοτώνει συνανθρώπους του, ὅταν ἡ ζωή μηδενιστῆ πρακτικά ὡς ἀξία, τά χαμηλότερα ἔνστικτα ἀνταριάζονται, ἀποχαλινώνονται. Μή λέμε τώρα τά αὐτονόητα — ἀλλά πού δέν πρέπει ποτέ νά πάψουν νά λέγονται, γιατί ἀλλιῶς γίνονται καθεστώς.

Ἄς ξαναπεράσουμε γιά μιά στιγμή ἀπό τό ἰδιωτικό στό δημόσιο ἐπίπεδο. Τά σημερινά προβλήματα κι' ἀδιέξοδα τοῦ κόσμου εἶναι ἀσυγκρίτως χειρότερα ἀπό τῆς προπολεμικῆς Εὐρώπης, καί, σ' ἐπίμετρο, μεγεθυμένα σέ κλίμακα οἰκουμενική. Ἄν ἡ ἐπιστήμη καί ἡ τεχνολογία σημείωσαν κάποιες προόδους — συχνά ἐντυπωσιακές, ἔστω — κάτω ἀπό τό μοιστίγιο τοῦ πολέμου, θά τίς σημείωναν καί σέ καθεστώς εἰρήνης, μέ κάπως βραδύτερο ἴσως ρυθμό (μακάρι!), ἀλλά καί μέ τρόπο περισσότερο σύμμετρον. Δέν θά εἴχαμε μόνο τελειοποιήσεις τῶν μέσων τοῦ ὀλέθρου· θά εἴχαμε καί τῆς ὑγιεινῆς, καί τοῦ αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, καί τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας. Οἱ πιό εὐνοημένες σήμερα κοινωνίες ζοῦν μέσα σ' ἕνα καθεστώς ἐξωφρενικά ἀντιφατικό: περισσότερος ὑλικός ἐφοδιασμός καί πλοῦτος — μεγαλύτερη ἐνδόμυχη δυστυχία. Ἡ δεύτερη ἐκδηλώνεται στό ἄγχος, στό συχνά ἀθεμελίωτο καί καθαρά παθολογικό αἴσθημα ἀνασφάλειας, στόν πανικό ἤ τήν παραζάλη μπροστά σ' ἕναν χρόνο πού δραπετεύει ἀδειανός ἀπό περιεχόμενο, στή νοσηρή ἀπληστία πού παισχίζει ν' ἀντιζυγιάσει τό ἀδηφάγο, ἀνθρωποφάγο κενό τῆς ζωῆς. Τίποτα δέν γίνεται ὁλοένα καί πιό μυθικό ὅσο ἡ ἐσωτερική ἰσορροπία, τό αἴσθημα πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι συμφιλιωμένος μέ τόν κόσμο, τόν ὡστόσο γιά τούς περισσότερους συγκαιρινούς μας μοναδικόν.

Σέ παλαιότερους καιρούς, προτοῦ, εἶν' ἀλήθεια, φτάσει τό πρόβλημα στό ἀκραῖο, τό μή περαιτέρω ὁρόσημό του, εἶχαν παρουσιαστεῖ οἱ θεωρητικοί ἀπολογητές τοῦ πολέμου. Μιά ὁλόκληρη φυσική ἠθική πήγαινε νά θεμελιωθεῖ σέ κάτι πού ἔμοιαζε μέ νόμο σκληρόν μέν, ἀλλά καί — τί νά κάνουμε! — σύμφυτον στό πνεῦμα τῆς ζωῆς. Προτοῦ σταθεῖ κανένας γιά μιά στιγμή στούς μεμονωμένους παραδοξολόγους, ἐπιβάλλεται στάση μέ κάποια περίσκεψη μπροστά στόν δαρβινισμό. Ἀλλά ὁ ἐγκαινιαστής του εἶχε μιλήσει γι' ἀνταγωνισμό, δέν εἶχε μιλήσει γιά πόλεμο. Ἡ «ἐπάλη γιά τήν ὕπαρξη» τοῦ Darwin εἶναι, ὅπως ἔχει σωστά παρατηρηθεῖ, ὁ ζωτικός ἀνταγωνισμός, φαινόμενο ἀναγνωρισμένο καί στή Φύση καί στήν κοινωνία. Μιά μόνο φορά χρησιμοποιεῖ ὁ Darwin τή λέξη πόλεμος (war) καί τό κάνει γιά νά δώσει παραστατικότητα στήν πρότασή του. Πέρα ἀπό τόν δαρβινισμό, μίλησαν γιά τόν πόλεμο ὡς θέληση ἀνώτερη, ἀναπόφευκτην, πρόσωπα αὐτονόητα ἀλλά καί ἀπροσδόκητα, φωνές ἑτερόκλητες. Εἶναι φυσικό νά γράφει ὁ Μόλτκε ὅτι «χωρίς τόν πόλεμο ὁ κόσμος θά ἐκφυλιζόταν καί θά βούλιαζε στόν ὑλισμό» (—ἐνῶ μέ τόν πόλεμο ὑψώνεται στήν πνευματοκρατία!). Ὁ Στάϊνμετς βλέπει τόν πόλεμο παράλληλον μέ τήν κρίση τοῦ Θεοῦ («Ἡ φιλοσοφία τοῦ πολέμου»). Ὁ Τράϊτσκε λέει: «Ὁ ζωντανός Θεός θά ἐπαγρυπνεῖ ὥστε ὁ πόλεμος νά ξαναγίνεται πάντα, σάν φάρμακο τρομερό πού ἡ ἀνθρωπότης τό χρειάζεται». Ἀλλά πρός τί τό ἀπάνθισμα; Κάλλιο νά τό σταματήσουμε ἀμέσως μέ τίς μαρτυρίες δύο στρατωτικῶν. Ὁ Ἄγγλος στρατηγός Χάμιλτον γράφει: «Ἕνα πρᾶγμα μοῦ φαίνεται βέβαιο: ὅτι ὁ πόλεμος δέν εἶναι, ὅπως τό ἔχουν ἰσχυρισθεῖ, ἔμφυτος στήν ἀνθρωπότητα· ἀπεναντίας, βρίσκεται σ' ἀντίθεση μέ τήν ἀνθρώπινη φύση. Ἀπόδειξη ὅτι, γιά νά ρίξεις στρατιές τή μιά κατά τῆς ἄλλης, δέν χρειάζεται τόσο ν' ἀνακαλύψεις νέα μέσα καταστροφῆς, ὅσο ψευτιές. Ὁ πόλεμος συντηρεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τό ψέμμα». Κι' ὁ Ἀμερικανός στρατηγός Πέρσινγκ, ἀρχιστράτηγος στό ἐκστρατευτικό σῶμα τόν καιρό τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου, δήλωνε στά 1924: «Κατά τό διάστημα τοῦ πολέμου πού ξέσπασε ἐδῶ καί δέκα χρόνια σάν σήμερα, εἴπαμε ψέμματα ἀτελείωτα(...). Ἡ Εὐρώπη ἔχασε δέκα ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, τούς πιό θαρραλέους, ἐκείνους πού εἶχανε τήν ἀγνότερη ἀντίληψη περί καθήκοντος, καί πάλι οἱ ἀπώλειες αὐτές εἶναι τίποτα μπροστά στόν θρίαμβο τῆς ψευτιᾶς. Ὁ πόλεμος σκότωσε τίς ἠθικές δυνάμεις πού θά εἶταν ἀναγκαῖες γιά νά διορθωθεῖ τό κακό πού ἐκεῖνος εἶχε προκαλέσει».

Ὅταν οἱ ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων ἀγωνίζονται κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ φιλειρηνισμοῦ, εἶναι λιγότερο ἐκφυλισμένοι καί ρωμαντικοί ἀπό ὅσο τό ἰσχυρίζονται οἱ ἀρειμάνιοι ἔμποροι πού ἐξαργυρώνουν τό αἷμα τῶν ἀλλονῶν. Θά μετοφέρω ὅμως ἐδῶ τή γνώμη ἑνός σημαντικοῦ φυσιοδίφη περασμένης γενιᾶς: «Στήν πραγματικότητα, ὁ πόλεμος, ὁ ἀληθινός πόλεμος, αὐτός πού φέρνει σέ βίαια σύγκρουση ἀντίπαλα πλήθη, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐξαίρεση μέσα στή Φύση». Ἔχουμε τήν τιμή νά ζοῦμε ἀδιάκοπα μέσα στήν ἐξαίρεση, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ἐποχή ὅπου κάπου στόν πλανήτη μας νά μή γίνεται κι' ἕνας τουλάχιστον πόλεμος. Σημαντικώτερο ὅμως εἶναι αὐτό πού ἔχουν ὑποστηρίξει διακεκριμένοι ψυχοκοινωνιολόγοι: ὅτι ὁ πόλεμος δέν εἶναι καθόλου ἀρχέγονο φαινόμενο, ἄρα βαθύτερα προσδιοριστικό τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπεναντίας, «ἡ ἀλληλοβοήθεια πρέπει νά εἶταν τότε ἡ ἐπικρατέστερη τάση ἀνάμεσα σέ πρόσωπα τοῦ ἴδιου εἴδους· καί ἡ ἕλξη πού συνένωνε τά ἄτομα, θά ἔκανε καί τίς μικρές ὁμάδες ν' ἀλληλοπροσεγγίζονται, γιά ν' ἀποτελέσουν σύνολα ὁμοιογενῆ». Ἔτσι, αὐτό πού τό λέμε σήμερα βαρβαρότητα, μέ τήν οὐσιαστική του, ὄχι τήν τυπική σημασία, φαίνεται νά τό ἀνεκάλυψε ὁ ἄνθρωπος προοδεύοντας! Μιά ματιά στούς καιρούς μας θά μᾶς πείσει ἴσως καλλίτερα γι' αὐτό. Τό βάρβαρο ἔνστικτο ξυπνάει ὅταν ἀρχίζει ἡ ἀξίωση γι' ἀποκλειστικότητα, ὅταν, μαζί μέ τήν ἀποκλειστικότητα, ἀνοίγει ἡ ὄρεξη τῆς πλεονεξίας, ὅταν μπαίνεις στόν πειρασμό νά ἐποφθαλμιᾶς τό ἀγαθό τοῦ διπλανοῦ σου, ὅταν σοῦ δημιουργεῖται ἡ αὐθαίρετη ἰδέα ἑνός ἀδιαχώρητου, ὅταν ξεπέφτεις ἐσωτερικά τόσο πού νά ἐξαρτᾶς τό αἴσθημα τῆς ὑπεροχῆς σου ἀπό τήν καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων, τόν στραγγαλισμό τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἄλλου. Δέν εἶναι μόνον οἰκονομικά τά αἴτια τῶν πολέμων, ὅπως τό ἰσχυρίζεται ὁ μαρξισμός· εἶναι καί ψυχολογικά, καί σεξουαλικά ἀκόμα: Πολέμησαν, στήν πρώτη ἀρχαιότητα, καί γιά ν' ἁρπάξουν γυναῖκες. Πολεμᾶνε ἀκόμα καί σήμερα γιά σύνθετους λόγους, ἀνάμεσά τους κι' ἀπό τή ματαιοδοξία τοῦ πετεινοῦ νά παρελαύνει κορδωμένος, ἀσικλῆς, μέσα στό κοτέτσι.

Θλιβερά πράγματα. Κι' ἔρχεται ἔπειτα ἡ φυσική κατάληξη, ἡ ἀναπόφευκτη: Οἱ χτεσινοί ἀντίπαλοι νά δίνουν τά χέρια. Πάνω ἀπό τούς τάφους. Καμμιά ὅμως χειραφία καί κανένα ζευγαρωτό φιλί δέν θ' ἀναστήσει αὐτούς πού ἔπεσαν, σαπίζουν μέσα στό χῶμα θυσιασμένοι. Τίποτα δέν θά ξανακάνει γερούς τούς σακατεμένους. Τίποτα δέν θά ἐπουλώσει τίς ψυχές πού μάτωσαν ὣς τήν ἐξάντληση. Ὑπάρχουν βέβαια πόλεμοι ἀμυντικοί, δικαιωμένοι· ἀλλά δέν θά ὑπῆρχαν δίχως τούς κατακτητικούς πολέμους. Καί ἐκεῖνο πού δικάζεται ἐδῶ, δέν εἶναι ἕνας πόλεμος, εἶναι ὁ πόλεμος. Ἡ κάλλιο δικάζεται τό ἀνθρώπινο γένος. «Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι ἡ δίκη τοῦ κόσμου», λέει μέ ἀκούσιο προφητισμό ἕνας ἀπό τούς ἀπολογητές τοῦ πολέμου, καί ἡ πρότασή του αὐτή ποιίρνει μιά προέκταση διαφορετική ἀπό ἐκείνην πού εἶχε ὁ ἴδιος θελήσει.

Τίποτα δέν ἀφήνει τόσο ἐκτεθειμένο ἠθικά τό φαινόμενο τοῦ πολέμου ὅσο ἡ ἀμέσως ἑπόμενη συνδιαλλαγή. Μέ τόν μαθηματικά ἀναγκαῖο της χαρακτῆρα, ὑπογραμμίζει τό παράλογο, τό ἴσοιμε τήν κτηνωδία ἄσκοπο τῆς σφαγῆς πού προηγήθηκε. Μπροστά στό χαριμόσυνο σύμπλεγμα τῆς συνδιαλλαγῆς, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, διδαγμένος ἀφετία, εἴτε θ' ἀποιμείνει σκυθρωπός, πεθυμιᾶ μετοχος, ὅπως ἔγινε ὅταν τέλειωσε ὁ δεύτερος Μεγάλος Πόλεμος, εἴτε θά σαρκιάσει πικρά ἀηδιασμένος, καθώς σέ διαφόρους ἄλλους πολέμους, τοπικούς.

Ὅταν ἀρχίζει ὁ σαρκασμός, δέν ξέρουμε ποτέ ποῦ θά φτάσει.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 7 'Οκτωβρίου 1970

1-89

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΝΕΟ ΑΓΝΩΣΤΟ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΜΠΟΡΕΙ ποτέ νά νοηθεῖ ἀπάντηση σ' ἐπιστολή μέ καθυστέρηση ἕξη μῆνες; Κι' ὅμως αὐτό θά γίνει σήμερα, ἀφοῦ πρῶτα ἐξηγηθεῖ πώς δέν πρόκειται γιά καθαυτό ἰδιωτική ἀλληλογραφία, καί δεύτερο πώς δέν δίνει κανένας πάντοτε συνέχεια στά θέματα πού ἔχουν σειρά μήτε σ' ἐκεῖνα πού θά προτιμοῦσε, γιατί ὑπάρχουν καί τά ἐξωτερικά γεγονότα, μέ τήν αἰφνιδιαστική εἴσβολή τους κι' ἐπιβολή. "Οταν μάλιστα ἐκφράζεται κανένας ἀπό δημοσιογραφική στήλη, τό τελευταῖο τοῦτο εἶναι πάντοτε ἐπικείμενο: Δέν μπορεῖς ποτέ νά ξέρεις ποῦ θά σέ πᾶνε τά ρεύματα τῆς στιγμῆς. Τέλος, συμβαίνει μερικά θέματα νά διατηροῦν γιά πολύ τήν ἐπικαιρότητά τους. Εἶναι τά καλλίτερα. Τήν ἀρετή της αὐτή πληρώνει μέ τήν ἐξάμηνή μου καθυστέρηση καί ἡ ἐπιστολή πού θά μᾶς σταματήσει σήμερα.

Εἶχε ἔρθει ἀπό τήν 'Αμαλιάδα, ὑπογράφεται ἀπό τόν δικηγόρο κ. 'Ανδρέα Δανίκα κι' ἀναφέρεται σ' ἐπιφυλλίδα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Δέν ἐνδιαφέρει νά θυμίσω τώρα τή νεπιφυλλίδα· ἡ ἐπιστολή ἔχει αὐτοτέλεια, γιά τοῦτο καί θά τήν πάρουμε ὡς ἀφετηρία. Πρίν ὅμως, θά ζητήσω τήν ἄδεια νά πῶ τό πόσο βαραίνει μέσα σέ τούτη τήν πνευματικά ἀβυθομέτρητη χώρα ἡ σιωπηλή καί διάχυτη παρουσία ἑνός κόσμου πού στοχάζεται, ἀναρωτιέται, διαβάζει, κρίνει, στέκεται ἄγρυπνος, κι' ἄς μήν ἐπισημαίνεται ὡς συντεταγμένη δύναμη ἡ ὕπαρξή του. Δέν ἐπισημαίνεται γιατί δέν εἶναι ἐξωτερικά αἰσθητή, ἀποτελεῖ ὅμως τήν πιό συνειδητή κι' ἐλπιδοφόρα μερίδα τοῦ ἔθνους. Μέ ὅσα λέω, δέν πλέκω κανένα ἐγκώμιο μήτε ἀπευθύνω φιλοφρόνηση, πού θά εἴταν ἀλλωστε ὑπερβολικά φτηνή. Ἄλλος εἶναι ὁ στόχος μου: Νά πληροφορήσω τόν φυσικά ἀνυπο-

φίαστο ἀναγνώστη ὅτι ὁ τόπος τοῦτος δέν διαθέτει μόνο πρόσοψη· στά σπλάχνα του κάτι ἀναδεύεται, ὡριμάζει σταθερά: Μιά συνείδηση. Κι' ὅτι ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἐλπίζουμε. Μέσα στόν φοβερό, τόν σαρωμένον ἀπό τόσους, καί τόσο βάναυσους ἀνέμους αἰώνα, δέν εἴμαστε ἐντελῶς ἀνερμάτιστοι. Νά τό ξέρουμε καί μόνον, εἶναι κάτι.

Ἡ ἐπιστολή ἀπό τήν Ἀμαλιάδα μνημονεύει μέ συγκεκριμένα παραθέματα τόν Μπέρξον, τόν Τσβάϊχ, τήν Γραφή, τόν Πλάτωνα, τόν Ἡράκλειτο, τόν ἀπόστολο Παῦλο, τόν Νίτσε, τόν Σίλλερ, τόν Καμύ, τόν Γιάσπερς, τόν Πασκάλ. Εἶναι μιά κάμποσο ἐνθαρρυντική κουστωδία. Ὄχι πώς ἡ λογιοσύνη πρέπει νά μᾶς ἐνθουσιάζει· ἀλλά ὑπάρχει ἐποπτεία καί ὑπάρχει λογιοσύνη. Ἐδῶ, ἀπό ὅλα τά συμφραζόμενα, γίνεται ασθητό πώς πρόκειται γιά τό πρῶτο. Πῶς νά κάνουμε! δίχως τήν ἐπικοινωνία μ' ἐκείνους πού ἔσκυψαν στό μάκρος τῆς Ἱστορίας ἀνήσυχοι πάω στή μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πορεία μας σέ τοῦτο τόν κόσμο θ' ἀπόμενε τυφλή. Ἔπειτα θά ἤθελα κάποτε νά ἐξάρω τήν παιδεία ἐκείνην πού δέν εἶναι ἡ τυπική, ὑποχρεωτική, νυσταλέα τῶν θρανίων, ἀλλά ἡ προσωπική κι' ἐλεύθερη, ἡ μόνη πού ἐγγυᾶται μιάν ἐσωτερική χειραφέτηση. Ἔχουμε τόσες καί τόσες χιλιάδες πτυχιούχους ἀνωτάτων σχολῶν· ἄς ἔχουμε καί μερικές ἑκατοντάδες διαβασμένους ἀνθρώπους!

Πηγαίνω κατευθείαν στήν καταληκτική παράγραφο τῆς ἐπιστολῆς. Δέν εἶναι αὐτή ὑπεύθυνη γιά τήν ὑπέρμετρη γενικότητα τοῦ θέματος· εἶναι ἡ ἐπιφυλλίδα πού τῆς εἶχε σταθεῖ ξεκίνημα. «Καί ἀνακύπτει—λέει ἡ ἐπιστολή—μόνο του τό ἐρώτημα: Τί εἴμαστε; Ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη. Τό μόνο πού ξέρουμε, εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μιά βιολογική πραγματικότητα ἴσαμε τήν τελευταία του λεπτομέρεια. Ἀλλά στό σύνολό του δέν ἑρμηνεύεται μέ τά βιολογικά του δεδομένα. «Τί εἶναι λοιπόν ὁ ἄνθρωπος;» ἀναρωτήθηκε κι' ὁ Γιάσπερς. «Ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι δέν ξέρουμε τί πραγματικά εἴμαστε, ἀποτελεῖ—ὅπως γράφει ὁ Γερμανός φιλόσοφος—οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς ἀνθρωπινότητάς μας». Μπροστά σ' αὐτό τό ἐρώτημα, βρέθηκε στίς ἴδιες δυσκολίες καί ὁ Πασκάλ. Ἔβλεπε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι παράδοξος καί ἀκατανόητος, ἕνα μυστήριο. Ἀλλά καί ἡ ἐξήγηση τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος τοῦ φαινόταν σκληρή καί προσβλητική γιά τόν ἄνθρωπο. «(...) κι' ὅμως — ἔλεγε—δίχως αὐτό τό μυστήριο, τό πιό ἀκατανόητο ἀπ' ὅλα, εἴμαστε καί οἱ ἴδιοι ἀκατανόητοι Ὁ πυρήνας τῆς καταστάσεώς μας ἔχει τά μύχιά του μέσα στήν ἄβυσσο αὐτήν, ἔτσι πού ὁ ἄνθρωπος, δίχως αὐτό τό μυστήριο, εἶναι πιό παράδοξος παρ' ὅ,τι αὐτό τό ἴδιο τό μυστήριο στόν ἄνθρωπο».

Δέν πρόκειται νά καταπιαστοῦμε ἐδῶ (μήτε ἀλλοῦ) μέ τό ἐρώτημα τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἕνα θέλουμε νά τονίσουμε, πού ἴσως δέν ἔχει ἀρκετά συνειδητοποιηθεῖ ἀπό ὅλους μας: Ὅτι μπαίνουμε σέ μιάν ἐποχή πού καλεῖται (ἤ κάλλιο ὄχι — ἐξαναγκάζεται) νά ξαναθέσει τό ἐρώτημα τοῦτο ἐξ ὑπαρχῆς. Ἐκεῖ ὁδηγοῦν μέ ἀναγκαιότητα ἀδήριτη τά κάθε λογῆς γεγονότα τοῦ καιροῦ μας: τά ἱστορικά ὡς συναρτήσεις τῶν ἐπιστημονικῶν. Αὐτή εἶναι καί ἡ σημασία τῆς ἐπιστολῆς. Δέν ξεστρατίζει σέ μιάν ἀκαδημαϊκή συζήτηση, κατόλληλην ἴσως γι' ἄλλες ὧρες. Φανερώνει μιάν ἐπίγνωση πώς ἀντιμετωπίζουμε ἕνα ἐσωτερικό ἀδιέξοδο καί γιά μόνον ἴσως τόν λόγο πώς εἴχαμε ὡς τώρα σχηματίσει μιάν ὁρισμένη, λίγο-πολύ παγιωμένην, ἰδέα περί ἀνθρώπου. Τήν εἴχαε σχηματίσει μέ μακροχρόνιες ψηλαφίσεις, διορθώσεις, προσθαφαιρέσεις, ὑπαγορευμένες ὅλες τους ἀπό τίς ὁδηγίες πού μᾶς ἔδιναν, στό μάκρος αἰώνων, οἱ πνευματικοί μας ταγοί. Εἴταν κάτι σάν ἕνα πρόπλασμα ἀπό πηλό, δουλεμένο ὁμαδικά, μέ πίστη, ὑπομονή καί καρτερία. Στημένο ὄρθιο κάτω ἀπό τό βουβό στερέωμα, εἴτανε σά νά μᾶς βεβαίωνε γιά τήν παρουσία μας καί τήν ταυτότητά μας, νά μᾶς καθησύχαζε μαζί καί νά μᾶς μνημείωνε. Μέσα στή φυγή τῶν πάντων, στή γενική κι' ἀκατάσχετη ἀλλοίωση, εἴχαμε κατορθώσει, ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο, νά στήσουμε τό ἴδιο μας μνημεῖο. Τουλάχιστον ἐμεῖς, εἴμασταν α ὐ τ ό.

Τώρα, καταλαβαίνουμε σιγά-σιγά πώς δέν ξέρουμε τί εἴμαστε. Ὄχι, ὄχι! δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τόν συνηθισμένο καί κάπως ναρκισσικό λόγο: «μυστήριο ὁ ἄνθρωπος». Τό λέγαμε αὐτό πιστεύοντας κρυφά πώς τό μυστήριο ἔχει συνέπεια, πορεία προδιαγεγραμμένην, κάποια γνωρίσματα σταθερά. Εἴταν ἕνα μυστήριο λίγο-πολύ τιθασευμένο, πολιτογραφημένο. Τώρα θά χρειαστεῖ νά καταλάβουμε, ἀργά ἤ γρήγορα, πώς ὅλα τά σχήματα πού μᾶς εἶχαν βοηθήσει, οἱ κατηγορίες, οἱ ἁπλουστεύσεις, οἱ διαχωρισμοί σέ σῶμα καί ψυχή, ὕλη καί πνεῦμα, καλό καί κακό, ἄνω καί κάτω, φῶς καί σκοτάδι, ὅλα θά πρέπει ν' ἀναθεωρηθοῦν. Ἤ θά μείνουμε προσκολλημένοι γιά λόγους τυπικῆς ἡσυχίας σέ σχήματα στό ἑξῆς ἀθεμελίωτα, ἤ θά χρειαστεῖ νά βουτήξουμε ὁλόσωμοι μέσα στόν μελανό κι' ἀπύθμενον ὠκεανό τοῦ νέου Ἀγνώστου.

Ἡ ἐπιστήμη, ὁ λογισμός μας, σέ συνδυασμό μέ τήν Ἱστορία — μήν ξεχνᾶμε τήν διαβασμένην διαφορετικά στό ἑξῆς Ἱστορία! — μᾶς βάζουν μπροστά σέ δεδομένα ἀνυποψίαστα πρίν καί, τό χειρότερο, ἀσύλληπτα. Εἶναι εὔκολο νά κοροϊδεύουμε τήν σύγχρονη Τέχνη, ἀλλά μᾶς ξεφεύγει μιά ἀλήθεια: ὅτι τό θέμα δέν εἶναι ἄν μᾶς ἀρέσει ἤ ὄχι αὐτή ἡ Τέχνη· τό θέμα εἶναι πώς ἀποτελεῖ ἔτσι ἤ ἀλλιῶς μιά νέα μαρτυρία γιά τόν ἄνθρωπο. Ὅσο λιγότερο μποροῦμε νά τήν προσεγγίσουμε τόσο καί περισσότερο αὐτό γίνεται ἀνησυχητικό. Γιατί ἡ Τέχνη, ἡ ὁποια Τέχνη, δέν εἶναι ποτέ φαινόμενο τυχαῖο· γιά κάτι μαρτυρεῖ. Ἀκόμα καί ἡ ἀγυρτική τέχνη κάτι φανερώνει. Πώς ὁ κόσμος πιστεύει εὔκολα τούς ἀγύρτες; Ὄχι, εἶναι ἡ εὔκολη ἐξήγηση αὐτό. Ἡ ἀγυρτεία δείχνει πώς μέσα μας, ἐκεῖ στά κατάβαθα, πέρα ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ λογισμοῦ, παραμονεύει μιά ἐνστιγματική ὑποψία γιά τό ἀνήκουστο, τό ἀνεκλογίκευτο, τό ἀνομιμοποίητο, τό πέρα ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς ἐμπειρίας, πέρα ἀπό τήν περιοχή τοῦ σταθμητοῦ. Τό ντύνει ἡ εὐπιστία μας μέ τήν ἔναστρη ἐξάρτυση τῆς φαντασμαγορίας ὄχι γιά νά τό χαρακτηρίσει ἀλλά γιά νά τό ἐξημερώσει, νά μᾶς βοηθήσει καί πάλι νά οἰκειωθοῦμε τό ἀπρόσιτο. Νά τό κάνει παραμύθι. Στήν πραγματικότητα, δέν εἶναι παραμύθι. Δέν προορίζεται νά μᾶς κοιμίζει ἀνιστορημένο ἀπό μητρικά χείλη, ἐμᾶς τά μεγάλα παιδιά. Στήν πραγματικότητα εἶναι ἀκατανόητο, ἄρα φοβερό. Ὑπάρχει μιά ὄψη τοῦ Θεοῦ πού δέν τήν ἔχουμε ὑποψιαστεῖ ἀκόμα.

Μιά ἐποχή τοῦ κόσμου φεύγει, ξεμακραίνει πίσω στά περασμένα, μέ ὅλον μαζί τόν διάκοσμό της ἀπό μύθους, δοξασίες, σύμβολα. Μιά νέα ἐποχή ἔρχεται, κρατώντας δῶρα περίπλοκα καί σκοτεινά, μᾶς κοιτάζει μέ ἀδειανά μάτια. Χτές ἀκόμα πιστεύαμε στά στερεά· σήμερα κιόλας ξέρουμε πώς στερεά δέν ὑπάρχουν. Χτές ἀκόμα ἡ Γῆ μας, ἰδωμένη ἀπό ἕνα μόνον ἐπίπεδο, μᾶς ἔδινε μιά ψευδαίσθηση βαθρου μέσα στό σύμπαν· σήμερα, ἰδωμένη ἀπό μακρυά, ἐξαφανίζεται ὄχι πιά στόν χῶρο ἀλλά σέ μιά διάσταση πέμπτη, πέρα κι' ἀπό τοῦ χωρόχρονου. Στήν διάσταση ὅπου ἀναρωτιέσαι τί ὑπάρχει καί τί δέν ὑπάρχει. Καί πῶς. Ὁ χρόνος κι' ὁ χῶρος βγάζουν τά προσωπεῖα τους, μᾶς γίνονται ξένοι κι' ἀπόξενοι. Τά πάντα γύρω μας ἀποθέτουν τά προσωπεῖα πού τούς εἴχαμε μέ τόση ἐπιμέλεια φιλοτεχνήσει καί φορέσει στό μάκρος τόσων καιρῶν.

Κι' ἐμεῖς βρισκόμαστε μ έ σ α σ' αὐτό τό καινούργιο σύμπαν, στόν νέο μικρόκοσμο καί στόν νέο μακρόκοσμο. Μέσα τους ὡς σάρκα ἀπό τή σάρκα τους. Λέγαμε πώς κάτι ξέρουμε γιά τόν ἑαυτό μας, κάτι εἴχαμε ἀνακαλύψει. Δέν ξέρουμε τίποτα. Νιώθουμε μόνο πώς ἀνήκουμε στό ἀδιάγνωστο πού μᾶς περιβάλλει, πού μᾶς περιέχει, πού μᾶς ἀποτελεῖ. Τό θρησκευτικό πνεῦμα, ἕναν καιρό, εἶχε ξεκινήσει ἀπό τή φρίκη γιά νά φτάσει στήν ἱερότητα. Τώρα παλινδρομίζει ἀπό τήν ἱερότητα στή φρίκη.

Μποροῦμε ἴσως ν' ἀναρωτηθοῦμε ἄν θά πρόκειται γιά φρίκη ἱερή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

THE SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES ΓΑΡΦΙΑΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 10 'Οκτωβρίου 1970

1-91

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΕΡΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΑΣ ΠΟΛΥ διαφωτιστικός φάκελλος μοῦ ἔρχεται ἀπό τήν 'Αμερική. Περιέχει πλῆθος ἀποκόμματα Τύπου, μέ θέμα κυρίως τήν κρίση τῆς σπουδάζουσας νεολαίας πού ἐκδηλώθηκε ἐκεῖ πρίν ἀπό λίγους μῆνες. Θά πρότεινα ν' ἀναδιφήσουμε τό περιεχόμενο τοῦ φακέλλου στή στήλη τούτη, μήπως μᾶς βοηθήσει νά ἰδοῦμε καθαρότερα ἕνα φαινόμενο πού, ὅπως καί νά τό κάνουμε, σημειώθηκε πολύ μακρυά μας γιά νά τό καταλάβουμε ἀρκετά, παρ' ὅλα τά σύγχρονα μέσα ἐπικοινωνίας. "Οπως κι' ἄλλοτε λέγαμε τό μέλλον τοῦ κόσμου παίζεται ἐκεῖ, στίς μεγάλες χῶρες. Αὐτές ἀποφασίζουν γιά ὅλους ἐμᾶς τούς ὑπόλοιπους εἴτε ὑπό τήν ἐπίσημη εἴτε ὑπό τήν ἀνεπίσημη μορφή τους. Δέν εἶναι ἄλλωστε ζήτημα ἀριθμοῦ, πληθυσμοῦ, ὑλικοῦ βάρους, αὐτό πού δίνει στούς μεγάλους τόν πρωτεύοντα ρόλο εἶναι ἡ προχωρημένη, ἀκριτική τους θέση στήν ἱστορική πρόβαση ἑνός κόσμου κι' ἑνός πολιτισμοῦ ἑνοποιημένων πιά σέ κλίμακα οἰκουμενική, παρά τόν ποικιλόχρωμο χάρτη τοῦ πλανήτη: χάρτη ἐθνοτήτων, ὄχι αὐτοκέφαλων ἐπικρατειῶν.

Τό ἄρθρο πού διαλέγω γιά σήμερα (θά ἰδοῦμε ἄλλωστε ἄν θά ὑπάρξει ἔδαφος γιά συνέχεια) ὑπογράφεται ἀπό τόν κ. Οὐίλλιαμ Γκόλντσμιθ, καθηγητή στό πανεπιστήμιο Μπράνταϊς τῆς Μασσαχουσέτης. Τό Μπράνταϊς, ἱδρυμένο μέ ἑβραϊκά κεφάλαια, ἄν κι' ἀπό τά νεώτερα ἀμερικανικά πνευματικά κέντρα, κατέχει μιά θέση ἀπό τίς καλλίτερες. 'Ο κ. Γκόλντσμιθ ἐξ ἄλλου, ὅπως διαβάζουμε στό εἰσαγωγικό σημείωμα τοῦ «Boston Sunday Globe», πού δημοσιεύει τό ἄρθρο του, ἔχει εἰδικά ἀσχοληθεῖ μέ τίς σχέσεις φοιτητῶν—κράτους. Πρέπει νά προσθέσουμε πώς τό κείμενό του ἀνήκει στά μετριοπαθῆ, παραινετικά, ὄχι στά ἀπό τή μιά ἤ τήν ἄλλη πλευρά στρατευμένα, μέ τόν ἀπολογητικό τους κι' ἐπιθετικό χαρακτῆρα. Τόσο τό καλλίτερο: ἄν τοῦ λείπει τό «νεῦρο» καί οἱ γραφικές ἀξίες, μᾶς δίνει ὅμως μιάν ἰδέα τῆς περιώνυμης ἀνά τόν κόσμο καί τόν χρόνο «μέσης ὁδοῦ». "Αλλο τώρα ἄν μέση ὁδό λέμε κάποτε τό «μή θίγε τά κακῶς κείμενα».

'Ο κ. Γκόλντσμιθ ἀναφέρεται στό θέμα σπουδάζουσα νεολαία καί πολιτική. Γράφει: «'Η πολιτική καί τά πολιτικά δικαιώματα, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι "Ελληνες ἤξεραν πολύ καλλίτερα ἀπό ἐμᾶς, εἶναι πραγματικά ἔμφυτες κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου καί θά ἔπρεπε νά ἐντάσσονται στήν καθημερινή του ζωή». Μέ τή διαφορά, προσθέτει, πώς ἡ πολιτική ζωή δέν πρέπει νά προσπελάζεται «μέ διάθεση ὀργῆς φρενιασμένης, ὑστερισμό ἤ κι' ἐνθουσιασμό πού ἔχει γουρλωμένα μάτια». Πολύ σωστά: μιλάει αὐτόχρημα ἡ γλαῦξ τῆς 'Αθηνᾶς ἀπό τό στόμα τοῦ κ. Γκόλντσμιθ. «Εἶναι τώρα φανερό πώς οἱ φοιτητές ἀντιμετώπισαν τό πρόβλημα μ' ἕναν ὑπερβολικά κραυγαλέο, ρητορικό καί συνολικά ἐπιπόλαιον τρόπο». Γι' αὐτό καί ἡ ἀναταραχή τους ξεθύμανε γρήγορα, ἄκαρπη, παρατηρεῖ ὁ ἀρθρογράφος. «Τό σύστημα, στό μεταξύ—προσθέτει—παρέμεινε ἀλλοίωτο». Παρατηρήθηκε μιά γοργή πτώση τοῦ πυρετοῦ· μέλη τοῦ Κογκρέσσου καί γερουσιαστές πού εἶχαν πολιορκηθεῖ ἀπό ἐπιτροπές γιά ἕνα διάστημα, ξαναβρῆκαν τήν ἡσυχία τους. Καί τό ἐρώτημα πού προβάλλει τώρα εἶναι τί θά γίνει παρακάτω, ἤ τί πρέπει νά γίνει. Θ' ἀνανεωθεῖ τάχα ἡ ἐπιθετική διάθεση; Θά ξαναρχίσουν οἱ καταλήψεις πανεπιστημιακῶν οἰκημάτων, ἡ σχετική εἰδησεογραφία καί πολεμική στίς ἐφημερίδες; "Η θά ξαναγυρίσουν, ἥσυχα κι' ὁριστικά πιά, στά θρανία τους οἱ φοιτητές, δίχως καμμιά προοπτική σοβαρῆς ἀλλαγῆς στό πολιτικό σύστημα ἤ στό ἐκπαιδευτικό καθεστώς, πού εἶχαν ἀντιμετωπίσει τόν κίνδυνο ἐμπρησμοῦ τό περασμένο καλοκαίρι;

Μιά παρατήρηση τοῦ κ. Γκόλντσμιθ ἄξια προσοχῆς εἶναι ὅτι, ὁ φοιτητόκοσμος αὐτός δέν μπόρεσε ν' ἀπορροφηθεῖ ἀπό πολιτικές ὀργανώσεις εἴτε γιατί ἐκεῖνες δέν εἶταν ἕτοιμες νά δεχθοῦν τέτοιον ἀριθμό εἴτε γιατί αὐτοί οἱ ἴδιοι δέν τό ἤθελαν. «Ἐδειχναν ἐχθρικότητα ἀπέναντι σέ μιά τέτοια ἰδέα», γράφει ὁ καθηγητής. Γιατί ἄραγε;—εἶναι φυσικό ν' ἀναρωτηθοῦμε ἐμεῖς οἱ τρίτοι. Δέν μᾶς δίνεται σέ τοῦτο καμμιά ἐξήγηση. Μήπως ἐδῶ βρίσκεται κάποιο μυστικό, πού εἴτε δέν τό ὑποπτεύθηκε ὁ ἀρθρογράφος εἴτε προτίμησε νά τό παρατρέξει; Καί μήπως σ' αὐτό τό μυστικό—ὑπόθεση ἁπλῆ κάνουμε—κρύβεται ὅλη ἡ ἐξήγηση τῆς ἀναταραχῆς; 'Υπάρχουν κάποτε στόν κόσμο κίνητρα ἀπρόφερτα, γιατί ἐκεῖνοι πού τά ἐνσαρκώνουν δέν τά πολυσυνειδητοποιοῦν ἤ καί γιατί τό βρίσκουν συμφωνότερο μέ τόν ἑαυτό τους, μέ τίς βαθύτερες προθέσεις τους, μέ τό ὕφος τῆς ὥρας, νά τ' ἀφήσουν στή θολή κι' ἀνέγγιχτη κατάσταση τοῦ συμβόλου. Ποτέ ἡ ἐπιστημονική 'Ιστορία, πού γράφεται πάντοτε ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅσο κι' ἄν ἀναλύσει τά κίνητρα τῶν κινημάτων, δέν θά ἐξαντλήσει τήν ἀπαρίθμησή τους· γιατί ὑπάρχει ἕνας συντελεστής ἀστάθμητος, πού διαρκῶς ξεφεύγει, πού δέν εἶναι ποτέ ἀπτός, καί πού εἴτε ἀποτελεῖ τήν σύνθεση (τήν μεταπλασμένη σέ κάτι διαφορετικό) ὅλων τῶν ἄλλων παραγόντων, εἴτε σβήστηκε, πέταξε, χάθηκε μέ τή στιγμή.

Φιλότιμος ὁ κ. Γκόλντσμιθ, παρατηρεῖ: «'Η ἰδέα πώς σέ μιά δημοκρατική κοινωνία οἱ σπουδαστές δέν ἔχουν ρόλο νά παίξουν, εἶναι παράλογη. 'Αποτελεῖ ὠμή ἀντίφαση γιά τίς θεμελιωδέστερες ἀξίες τῆς ἀμερικανικῆς ζωῆς. Τό πολιτικό σύστημα πού ἀποκλείει τήν σπουδαστική συμμετοχή, προετοιμάζει τήν ἀναρχία κι' ἐξωθεῖ μιάν ὁλόκληρη γενιά «στούς δρόμους», ἐξαναγκάζοντάς την νά γυρέψει λύσεις τῶν προβλημάτων της ἔξω ἀπό τό σύστημα. Πρόκειται γιά μιά σύγχρονη μορφή τῆς πολιτικῆς ἀφροσύνης». Μέ βάση τίς σκέψεις του αὐτές, ὁ καθηγητής Γκόλντσμιθ φτάνει στό θετικό μέρος τοῦ ἄρθρου του. Τό φάρμακο πού προτείνει εἶναι πρακτικό: "Ενταξη τῶν ἀνήσυχων νέων στό σύστημα. «Θά πρέπει ν' ἀποτελέσει ἕνα ἀπό τά κύρια μελήματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τό πῶς θά δημιουργεῖ διαρκῶς τρόπους καί μέσα γιά ν' ἀπορροφᾶ τούς νέους, νά τούς προκαλεῖ τό ἐνδιαφέρον γιά τίς ἐπιδόσεις της, νά τούς ἐντάσσει στά λειτουργήματά της, νά τούς ἐμπνέει τήν δημόσια στράτευση(...). Τό πολιτικό σύστημα χρειάζεται νεοσύλλεκτους πού νά ὑπογράψουν τήν διατήρησή του».

'Από μακρυά, εἶναι πάντοτε δύσκολο νά κρίνει κανένας, καί μάλιστα γεγονότα τόσο θολά ὅπως μιά νεανική ἐξέγερση πού ἁπλώνεται στό μάκρος μιᾶς μεγάλης χώρας. Τί χώρας! — ἠπείρου. 'Αναρωτιέται ὅμως ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστης τοῦ κ. Γκόλντσμιθ ἄν ὅλη αὐτή ἡ ἀναταραχή ἀπέβλεπε στήν ἐκπόρθηση μερικῶν θέσεων μέσα στό σύστημα. Τί συμβαίνει; 'Υπάρχει τάχα κορεσμός στήν ἀμερικανική δημοσιοϋπαλληλία; Δυσχέρεια στήν ἐπαγγελματική ἀπορρόφηση τῶν ἀποφοίτων τῶν πανεπιστημίων; Δυσανάλογα λίγες εὐκαιρίες πρακτικῆς ἐπιτυχίας στήν κοινωνική ζωή, στό ἐπιχειρηματικό πεδίο; στά οἰκονομικά πλαίσια μιᾶς χώρας πού ἐκφράζει ὅσο καμμιά ἄλλη τήν λεγόμενη — τήν λέει ἔτσι κι' ὁ κ. Γκόλντσμιθ — «κοινωνία τῆς ἀφθονίας»; Τίποτα βέβαια δέν ἀποκλείεται· δυσκολεύεται ὅμως κανένας ἀπό μακρυά νά φανταστεῖ ἕναν τόσο πλατύ συνασπισμό τῆς θεσιθηρίας, πού νά φτάνει σέ διαστάσεις δραματικές, συγκρούσεις, τραυματισμούς, σκοτωμούς. Δέν θυσιάζει κανένας τή ζωή του γιά νά μπεῖ σέ μιά θέση, πολύ περισσότερο πού τή θέση τήν θέλει γιά νά διατηρηθεῖ στή ζωή ἀκριβῶς. "Επειτα, αὐτή ἡ ἔλλειψη πρακτικοῦ πνεύματος τόσων νέων μιᾶς χώρας κατ' ἐξοχήν ἀντιπροσωπευτικῆς τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος, καί πού ἀποφεύγουν τήν ἔνταξή τους στίς ὑπάρχουσες πολιτικές ὀργανώσεις! Κι' ὅμως, οἱ πολιτικές ὀργανώσεις γι' αὐτό ὑπάρχουν, γιά νά οἰκονομοῦν τούς ὁπαδούς τους σέ τίποτα θέσεις, μέ στόχο ἀπώτερο βέβαια τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τήν ὀργάνωση. 'Η συμπεριφορά τῶν 'Αμερικανῶν φοιτητῶν εἶναι, ἀλήθεια, ἀλλόκοτη: Σάμπως νά μή τήν ἤθελαν τήν ἐξουσία! Τί ἤθελαν λοιπόν; Τήν ἀναρχία; Δέν μοιάζει νά ἔχει τόση διάδοση στήν βορειοαμερικανική συμπολιτεία ὁ ἀναρχισμός.

'Ερωτήματα ὅλ' αὐτά πού μένουν ἀναπάντητα ἀπό τό ἄρθρο τοῦ κ. Γκόλντσμιθ. Φιλότιμο πολύ ἄρθρο, ὅπως εἴπαμε, καλοπροαίρετο, σταθμισμένο, διακρίνεται ὡστόσο γιά τήν ἐπιπόλαιότητά του. Τό ἐλάττωμα πού καταλογίζει στούς φοιτητές του ὁ καθηγητής αὐτός, ὅτι ἀντιμετώπισαν τό πρόβλημά τους μ' ἐπιπολαιότητα, φαίνεται νά τό ἔχει κι' ὁ ἴδιος. Κρῖμα! γιατί τό νά θλέπεις ἕναν νέον ἐπιπόλαιο εἶναι φυσικό, κάποτε σχεδόν χαριτωμένο· ὥριμος ἄνθρωπος ὅμως ἐπιπόλαιος δέν ἀποτελεῖ μαναντίφαση: Τό θέμα μπαίνει σέ μιάν εἰδική κατηγορία τοῦ γραφικοῦ. 'Ο κ. Γκόλντσμιθ δέν μοιάζει ν' ἀναρωτήθηκε οὔτε στιγμή μήπως «οἱ ἐπιπόλαιοι φοιτητές του δέν θέλουν νά ἐνταχθοῦν στό σύστημα». Μήπως τίς διάφορες πολιτικές ὀργανώσεις πού περιφρόνησαν, τίς βρίσκουν εὐθυγραμμισμένες στήν οὐσία, μέ τό σύστημα, ἀφοῦ τρῶνε; Ἀναρωτήθηκε ἄραγε ὁ κ. Γκόλντσμιθ ἄν ὁλόκληρος ὁ κόσμος σήμερα, ἀνατολικός μαζί καί δυτικός, ἐκφράζει καμμιάν ἰδεολογία; Συστήματα ναί, εὔτε λόγος, ἀνταγωνίστριες δυνάμεις ναί, διεκδικήτριες τῆς παγκόσμιας ἐξουσίας ναί. Εἶναι ὅμως ταυτόσημοι οἱ ὅροι σύστημα καί ἰδεολογία;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 14 'Οκτωβρίου 1970

192

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΟΓΙΣΜΟΥ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ο ΣΟΛΖΕΝΙΤΣΙΝ καί τό Νομπέλ εἶναι ἕνα θέμα πού ἐπιδέχεται ὀρθόδοξο ἤ ἀνορθόδοξο χειρισμό. Θά προτιμήσουμε τόν δεύτερο. Ὁ ὀρθόδοξος θά εἶταν νά μιλήσουμε γιά τό ἔργο τοῦ βραβευμένου καί γιά τή ζωή του, νά ἐπιχειρήσουμε τήν κλασική τοποθέτηση στά πλαίσια τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας ἤ καί τῆς μετεπαναστατικῆς ἔστω, τέλος νά ποῦμε τή γνώμη μας ἄν σωστά τοῦ ἀπονεμήθηκε ἡ διάκριση τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας ἤ μήπως σκοπιμότητες ἄλλες, πολιτικές, μοιάζουν νά ἔχουν ἐπηρεάσει τήν ἐκλογή. Ὅλα ὅμως αὐτά ἔχουν ἐπισημανθεῖ κιόλας ἀπό τόν Τύπο· μιά γνώμη παραπάνω δέν θά προσέθετε τίποτα. Ἔπειτα, ὑπάρχει ἕνα ἄλλο θέμα ἐδῶ, πιό ἄξιο νά μᾶς σταματήσει, γιατί εἶναι καί τό κύριο, μέ τήν ἔννοια πώς ὑπόκειται λιγότερο στήν ὑποκειμενική κρίση ἀπό τήν ἀξιολόγηση. Ἄς τό συνοψίσουμε.

Ἀπό τή μιά ἕνας ἄνθρωπος μόνος· ἀπό τήν ἄλλη μιά ὁλόκληρη ἐπικράτεια, ἐπιβλητική, πανίσχυρη, μέ τρόπο ἀρρά γιστο ὀργανωμένη, θέλουμε νά ποῦμε: ἔτσι πού νά μήν κινδυνεύει ἀπό τό ἐσωτερικό της (ὅπως φαίνεται τουλάχιστον). Μιά δύναμη ἀπό τίς μεγαλύτερες τῆς Ἱστορίας. Ὄχι, ὄχι, δέν πρόκειται νά ὑποκύψουμε τώρα στόν αἰσθηματολογικό πειρασμό «ἡ ἀδυναμία καί ἡ παντοδυναμία»· δέν θά συγκινηθοῦμε μελοδραματικά ἀπό τή δυσαναλογία τῶν ὅρων. Θ' ἀναρωτηθοῦμε μονάχα: Τί εἶναι αὐτό πού κάνει τήν μεγάλη ἐπικράτεια, τήν παντοδύναμη κεντρική ἐξουσία, νά φοβᾶται τόν ξεμοναχιασμένο ἄνθρωπο; Ὁ σταλινισμός τόν ἔχει καταδιώξει, τόν ἔστειλε ὀχτώ χρόνια στά κάτεργα γιά ἕναν ἁπλό ὑπαινιγμό· τό 20ό συνέδριο τόν ἀπάλλαξε· ἡ Ἕνωση Συγγραφέων τῆς χώρας του τόν

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΟΓΙΣΜΟΥ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

διέγραψε· ἔπεσε ὁριστικά σέ δυσμένεια ἐπειδή ἔργα του φυγαδεύτηκαν καί μεταφράστηκαν, δημοσιεύτηκαν στό ἐξωτερικό. Τόν περασμένο Μάρτιο ὁ Σολζενίτσιν ἀναγκάστηκε—διαβάζουμε—ν' ἀναθέσει σέ δικηγόρο Ἑλβετό τήν προστασία τῶν δικαιωμάτων του στίς ξένες χῶρες, μέ σκοπό νά προλάβει ἐκδόσεις ἔργων του χωρίς τή συγκατάθεσή του, γιατί τοῦ ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ ὑποψία πώς ἡ ἴδια ἡ σοβιετική ἀστυνομία τά διοχετεύει ἔξω γιά νά τόν διαβάλει. Εἶναι βέβαια ἀδύνατο νά ξέρουμε ἐμεῖς οἱ τρίτοι τί πραγματικά συμβαίνει στήν περίπτωση τούτη· ἀλλά μήπως χρειάζεται νά τό ξέρουμε; Ἕνα εἶναι τό ἀξιοσημείωτο, πού σέ κάθε ἐκδοχή ἀπό τίς δυό παραμένει: Ὅτι τό καθεστώς τῆς χώρας τοῦ Σολζενίτσιν δέν ἐπιτρέπει ἀπομάκρυνση ἀπό τό μονοπάτι, τό στενό, τό χαραγμένο ἄνωθεν. Ὅλοι νά εὐθυγραμμιστοῦν, ἀλλιῶς θά πεθάνουν. Δέν θά ἐκτελεσθοῦν ἐπισήμως, δέν εἶναι ἀπαραίτητο αὐτό νά γίνει μέ δίκη, πρακτικά, συνηγόρους, δημοσιότητα, ἐγγυήσεις. Θά καταδιωχθοῦν σκοτεινά, ἔμμεσα, θ' ἀπομονωθοῦν, θά ζήσουν τήν κόλαση τοῦ προγεγραμμένου, κάτι ἀνάλογο μέ τήν φρικτή μόνωση τῶν λεπρῶν τοῦ Μεσαιώνα, πού δέν τούς ζύγωνε ψυχή καί πού τούς πέταγαν ἀπό μακρυά λίγη τροφή, ἴσα πού νά συντηροῦνται· κι' ἐκεῖνοι πάλι, σάν περεύονταν, ἔπρεπε νά χτυπᾶνε τό ἕνα μέ τ' ἄλλο δύο ξύλα, γιά νά τ' ἀκοῦνε καί νά ξεμακραίνουν ὅλοι ἀπό τό διάβα τους. Ἔτσι ἔζησε στό τέλος ὁ Παστερνάκ.

Στήν καταδίωξη αὐτή, ἄς προσθέσουμε τίς φυσικές συνέπειες: κλονισμό τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἠθικοῦ, τῆς ὑγείας τοῦ στιγματισμένου ἀπό τήν ἐξουσία. Ὁ Σολζενίτσιν ἀρρώστησε ἀνεπανόρθωτα στό κάτεργο. Ὑψηλή πολιτική: Ὅποιος δέν εὐθυγραμμίζεται αὐτά ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει. Ὡραῖα! Ἀλλά καί πάλι ξανάρχεται τό ἐρώτημα: Γιατί; Θά εἶταν ἄραγε λιγότερο σκόπιμο (γιά σκοπιμότητα ὁ λόγος, ὄχι γιά «ἠθική») νά δίνεται στήν οἰκουμένη μιά φυσικότερη εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ μιᾶς χώρας; Ἡ φυσική εἰκόνα περιέχει πάντα τίς ποικιλίες, τίς ἀντιθέσεις, τίς διαφωνίες πλάϊ στίς συμφωνίες. Κινδυνεύει μήπως νά θεωρηθεῖ πώς ὁ μαρξισμός δέν πέτυχε ὡς πολιτικό σύστημα ἄν ὑπάρξει ἔστω κι' ἕνας πού νά διατυπώσει γι' αὐτό ἀμφιβολίες ἤ ἐπιφυλάξεις; Ἀλλά ποιό εἶναι τό πολιτικό σύστημα πού δέν ἔχει δυσαρεστημένους, ἤ ἔστω κι' ἀνθρώπους πού νά στοχάζονται διαφορετικά; Ἡ ἴδια ἡ Φύση προνόησε νά πλουτίσει τήν ἀνθρωπότητα μέ πλῆθος διαφορές κι' ἀποχρώσεις, γιά νά τήν βοηθήσει ἀκριβῶς νά ἐξελίσσεται, νά ψάχνει διαρκῶς, νά μή μένει στατική, σάν τά ζῶα. Εἶναι φιλοδοξία τοῦ μαρξισμοῦ ν' ἀνατρέψει τή Φύση, τή νομοθεσία της; Πουθενά δέν βρίσκεται αὐτό γραμμένο στά ἱερά κείμενα. Ἀπεναντίας, ὅλα τους μιλᾶνε γιά διαλεκτική πορεία, πρόβαση, πρόοδο, διοδικασία ἀδιάκοπης μεταλλαγῆς. Πῶς συμβιβάζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ μαρξισμοῦ μέ τό δόγμα τῆς αὐθεντίας; Μέ τό νέο ἀλάθητο;

Ἀλλά πήγαμε πολύ μακρυά, τό ζήτημα δέν εἶναι τόσο θεωρητικό. Εἴπαμε μιά λέξη πρίν· θά τήν ξαναποῦμε: γιατί νά «φοβᾶται» ἡ μεγάλη δύναμη τόν ξεμοναχιασμένον ἄνθρωπο; Ἄν δέν τόν φοβόταν, θά τόν περιφρονοῦσε, θά τόν ἄφηνε ἥσυχον. Βέβαια, ἡ λέξη φόβος ἐπιδέχεται πολλές ἑρμηνεῖες. Δέν φοβᾶται ἡ μεγάλη Σοβιετική Ἕνωση μήπως ὁ Σολτζενίτσιν ἀνατρέψει τό καθεστώς της, ὄχι: φοβᾶται ὅμως τήν ἐνδεχόμενη διάδοση τῶν ἰδεῶν του στό ἐσωτερικό της, τήν ἔμμεση ἐνθάρρυνση ἐκείνων πού στοχάζονται; αἰσθάνονται, ὅπως ἐκεῖνος, ἤ τήν δυσφήμισή της στό ἐξωτερικό. Γιά τή δεύτερη τούτη μιλήσαμε. Ἄς ποῦμε δυό λόγια καί γιά τήν πρώτη.

Ἔλλειψη ρεαλισμοῦ εἶναι δύσκολο νά καταλογίσει κανένας στή σοβιετική ἡγεσία. Ὅλη της ἡ πολιτική εἶναι τέτοια πού νά παρουσιάζει στόν σημερινό κόσμο τό παράδοξο φαινόμενο ἑνός καθεστῶτος ξεκινημένου ἀπό βάσεις καθαρά ἰδεολογικες, ἀλλά πού, κατά τήν πορεία του, ἐξαφάνισε τήν ἰδεολογία πίσω ἀπό τήν πολιτική. Πῶς ἔγινε αὐτό; Μπορεῖ καί νά εἶταν τέτοια ἀκριβῶς ἡ πρόκληση τῆς Ἱστορίας, ἡ ὕπουλη, εἴτε οἱ ἐπαναστάτες τῆς πρώτης ὥρας τό κατάλαβαν εἴτε ὄχι. Μπορεῖ καί νά φταίει τό δόγμα τοῦ σοσιαλιστικοῦ πειράματος σέ μιά μόνο χώρα. Ρεαλιστικά, τό ἀποτέλεσμα μιά φορά βαραίνει. Καί τό ἀποτέλεσμα, ρεαλιστικά πάντα, λέει πώς τό ὀργανωμένο σέ ἀστυνομικό καθεστώς πολιτικό σύστημα, εἴτε δικαίωσε τίς ἐπαγγελίες του εἴτε ὄχι, δέν ἀνατρέπεται ἀπό τή βάση. Ἂν εἶναι προσωπικό καθεστώς τύπου Χίτλερ, Μουσολίνι, Φράνκο, κινδυνεύει μόνον ἀπό ἕναν πόλεμο· γι' αὐτό κι' ὁ τρίτος τῆς παρέας φρόντισε, εὐνοημένος κι' ἀπό τή γεωγραφική του θέση, νά μείνει ἔξω ἀπό τόν Μεγάλο Πόλεμο. Ἂν εἶναι, καθώς τό σοβιετικό μετά τόν Στάλιν, συλλογικῆς ἡγεσίας, κινδυνεύει ἀπό τήν καρυφή. Ἀλλά ὁ Σολζενίτσιν ὁ ἄμοιρος δέν βρίσκεται στήν κορυφή! εἶναι καταχωνιασμένος κάτω κι' ἀπό τή βάση. Φιμωμένος στό ἐσωτερικό, μέ τή φωνή του ν' ἀκούγεται μόνον ἀπό ξένους, ἱκανούς νά σχολιάζουν τό πολύ-πολύ καί τίποτ' ἄλλο (κι' αὐτό ἐπειδή τόν φιμώνει ἡ χώρα του ἀκριβῶς...), τί μπορεῖ νά κάνει; Ἤ μήπως ἡ σοβιετική ἡγεσία νομίζει πῶς ὁ Σολζενίτσιν θά βρεῖ πρόθυμους μιμητές ἀνάμεσα στούς συναδέλφους του; Ἀντιζήλους ναί, φίλους κρυφοδάγκωτους μπορεῖ, ἀλλά μ' ἐξαίρεση μερικούς ἀσχετα διαφωνοῦντες καί κανέναν στενότατο, ἀκίνδυνο κύκλο γύρω του, τίποτ' ἄλλο. Μικρή ἀπόδειξη εἶναι ἡ διαγραφή του ἀπό τήν Ἕνωση τῶν συναδέλφων του; Θά πρέπει νά ἔχει ἐκεῖ-μέσα πιστούς της ἡ σοβιετική ἡγεσία ὅσους θέλει. Τό χρονικό τῆς διαγραφῆς ἀκριβῶς λέει πῶς ἕνας συνάδελφος τοῦ Σολζενίτσιν, ὀνόματι Ἀρκάδης Βασίλιεφ, αὐτός πρωτοκίνησε τήν ὑπόθεση μέ μιάν ἀναφορά του στόν κομμουνιστικό πυρῆνα τῆς Ρίγας. Ἀγνοημένος ὡς τότε ὁ Βασίλιεφ, ἀποπαίδι τῆς φήμης, ἄρχισε ξαφνικά νά μνημονεύεται πολύ συχνά στίς στῆλες τῶν ἐφημερίδων. Διακρίθηκε. Κι' ἔπειτα, καί μόνον ὁ τρομερός ἐκεῖνος Σουρκώφ, εἰσαγγελέας αὐτοσχέδιος καί στήν ὑπόθεση Παστερνάκ, νά ὕψωσε μέσα στήν Ἕνωση συγγραφέων τό τετράγωνο ἀνάστημά του, τόσο φτάνει. Τίποτα! ἄν ἡ φωνή τοῦ Σολζενίτιν ἔβρισκε ἀπήχηση, αὐτό θά πεῖ πώς κάποιαν ἀλήθεια λέει, κάτι δέν πάει καλά μέσα στή χώρα, κι' ἐκεῖνος ἁπλῶς τό ἐκφράζει. Ὁ ἐχθρός, τότε, δέν εἶναι ὁ Σολζενίτσιν· ὁ ἐχθρός εἶναι ἐκεῖνο πού δέν πάει καλά. Ἡ ἀλήθεια. Μέ τήν προγραφή τοῦ συγγραφέα, τό κακό δέν θεραπεύεται· συγκαλύπτεται. Αὐτό ἤθελε νά δείξει στόν κόσμο ἡ σοβιετική ἡγεσία;

Ἁπλοί συλλογισμοί, πού δείχνουν πῶς μέσα στό πιό ρεαλιστικό κλῖμα, ὑπάρχει μιά ἀλλόκοτη λογική πού ὁδηγεῖ στόν παραλογισμό. «Λογικά» ἐλατήρια πρέπει νά λειτουργήσουν γιά τή δίωξη, φανερή ἤ ὕπουλη, τοῦ Σολζενίτσιν, ὅμως τό ἀποτέλεσμά τους εἶταν ἕνας παραλογισμός. Γιατί ἡ λογική πράξη δέν κρίνεται ἀπό τίς προθέσεις της, κρίνεται ἀπό τ' ἀποτελέσματά της. Θά πεῖ ἴσως κανένας ὅτι δέν μποροῦσαν οἱ κατήγοροι τοῦ Σολζενίτσιν νά προβλέψουν τή βράβευσή του μέ τό Νομπέλ, τόν παγκόσμιο θόρυβο πού θά ξεσηκωνόταν ἔτσι. Ἀλλά τό ἀποτέλεσμα πού κάνει παραλογισμό τή δίωξη δέν εἶναι ἡ συμπτωματική ἀπονομή τοῦ Νομπέλ· ὁ παραλογισμός βρίσκεται μέσα στόν ἴδιο τόν πυρῆνα τῆς λογικῆς πού θέλει τούς ἀνθρώπους ὅλους εὐθυγραμμισμένους: μιά στάση, ἕνα ἀνάστημα, καθόλου ψυχή. Τό ἔμψυχο ὄν δέν ἐπιδέχεται ὁμοιομορφία, εὐθυγράμμιση, στατικότητα, τυποποίηση. Μήτε τό κατώτερο ζῶο μπορεῖτε νά εὐθυγραμμίσετε μέ τ' ἄλλα. Μόνο τ' ἀντικείμενα σηκώνουν γεωμετρική διάταξη στόν χῶρο, γιατί τ' ἀντικείμενα δέν ἔχουν αὐτενέργεια. Ὁ ἄνθρωπος, γιά νά εὐθυγραμμιστεῖ, πρέπει πρῶτα νά πολτοποιηθεῖ, νά περάσει ἀπό πάνω του ὁδοστρωτήρας· διαφορετικά, σᾶς δίνει ἐξωτερικά, ὡς ἀριθμός, τό σχῆμα πού θέλετε, μέσα του ὅμως στοχάζεται, κρίνει, ἀγρυπνάει. Δέν ἐνεδρεύει, ὄχι· συμμορφώνεται. Σ' ἀντίθεση μέ τ' ἄλλα ζῶα, πού δυσκολότατα γυμνάζονται, αὐτός προσφέρεται σέ σχηματισμούς, λυγίζει εὔκολα. Σωματικά ὅμως καί μόνο, γιατί τό σῶμα εἶναι ἡ ἀδυναμία του.

Κι' ἔτσι διατρανώνεται ὁ παραλογισμός: Ἡ ἰδεολογία φιλοδόξησε κάποτε νά κερδίσει τίς ψυχές· ἀναγκάζεται ν' ἀρκεσθεῖ στά σώματα. Βέβαια, ὑπάρχουν σώματα πού τά κατοικοῦν νεκρές ψυχές, ὅπως τίς λέει κι' ἕνας μεγάλος συμπατριώτης τοῦ Σολζενίτσιν. Τίς εἶπε ἔτσι τόν καιρό πού τίς ἀγοραζε τό τσαρικό καθεστώς. Ἂν εἶναι νά τίς ἀγοράζει καί τό μαρξιστικό, τότε ἐρρέτω ἡ διαλεκτική πρόβαση τῆς Ἱστορίας!

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 17 'Οκτωβρίου 1970

1-93

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΝΑ ΖΗΤΗΜΑ ΑΝΕΞΑΝΤΛΗΤΟ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Η ΚΟΙΝΗ ΛΟΓΙΚΗ δέν εἶναι ἡ λογική τῆς ἐπιστήμης. Χρησιμοποιοῦμε τήν κοινή λογική ὅσοι ἐκφραζόμαστε ἀπό δημόσιες στῆλες, χωρίς αὐστηρή εἰδικότητα, γιά διάφορα γεγονότα καί θέματα τῆς τρέχουσας ζωῆς, ἰδωμένης βέβαια ἀπό κάποια περιωπή, ὄχι ἀπό τό ἀγοραῖο ἐπίπεδό της. 'Η ἀναδρομή ὅμως στά δεδομένα καί συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης εἶναι κάθε τόσο ἀναγκαία εἴτε γιά νά μᾶς βοηθήσει στήν διόρθωση τῆς πορείας μας εἴτε γιά νά μᾶς διαφωτίζει γενικότερα, μέ θεμελιωμένες θετικά ἀπόψεις. Ἔτσι στό περιμάχητο, κι' ἀνεξάντλητο στήν οὐσία του, θέμα τῶν σημερινῶν νέων, βρίσκω νά μοῦ προσκομίζει οὐσιαστική ἐνημέρωση τό κείμενο μιᾶς ἐπιστημονικῆς ὁμιλίας. Ἔγινε ἀπό τόν ὁμότιμο καθηγητή τῆς ψυχιατρικῆς στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Δημ. Κουρέτα τόν περασμένο Φεβρουάριο, στόν «Παρνασσό», καί κυκλοφόρησε ὕστερα σέ τεῦχος. Θά ξεκινήσω ἀπό μερικές της διαπιστώσεις πού μοῦ φαίνονται καίριες, ἀδιάφορο ἄν ἐπιβεβαιώνουν ἤ ἀναιροῦν σκέψεις τοῦ ὑπογραφόμενου, διατυπωμένες ἐδῶ μέ διάφορες εὐκαιρίες.

Κάποτε συμβαίνει οἱ πιό ἀξιοπρόσεχτες πληροφορίες νά μήν εἶναι ἐκεῖνες πού ἔχουν χαρακτήρα ἀπροσδόκητο, ἀλλά αὐτές ἀκριβῶς πού θεμελιώνουν μιά διαίσθησή μας. Παράδειγμα αὐτή - ἐδῶ τοῦ κ. Κουρέτα: «...κάτω ἀπό τήν σημερινή κρίσι τῆς νεολαίας εἰς τό κατώφλι τῆς τρίτης χιλιετίας ὑποβόσκει ἕνας διαβρωτικός φόβος διά τό μέλλον». Νά μιά πρόταση πού ὑποβάλλει ἀσύγκριτα περισσότερα ἀπό ὅσα λέει. «Φόβος» μεταπλασμένος σ' ἐπιθετικότητα, αὐτό εἶναι. 'Η νεώτερη ψυχογνωσία μᾶς ἔχει γυμνάσει νά ἐπιχειροῦμε μέ τόν λογισμό μας τέτοιες μετουσιώσεις. Φόβος γιά τά γενικά; τόν πυρηνικό ὅλεθρο; τή μοίρα τοῦ ἀνθρώπου; Ἤ μήπως ἀνησυχία στήν ἀτομική σφαῖρα, γιά τήν τοποθέτηση μέσα σ' ἕνα ἀδιάγνωστο αὐριανό κοινωνικό πλαίσιο; Τό χιλιοειπωμένο πρῶτο δέν σταματάει εὐτυχῶς τόν κ. Κουρέτα. Λέει γιά τό δεύτερο: «Τό ὑψηλό ἐπίπεδο τῶν κοινωνικοεπαγγελματικῶν ἀπαιτήσεων καί ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς πρός τάς νέας μεθόδους τῆς τεχνοκρατίας καθιστοῦν δυσχερέστερη τήν ἐπαγγελματική καί κοινωνική προβολή τῶν ὀλιγώτερον προικισμένων ἤ τῶν πιό τρωτῶν νέων». Λησμονοῦμε πολύ συχνά πώς τό κοινωνικό σύνολο δέν ἀποτελεῖται ἀπό τούς περισσότερο προικισμένους. 'Η ἱστορική πρόβαση ἐξ ἄλλου μᾶς βάζει ἀντιμέτωπους σέ μιάν ἀντίφαση. Ὅσο περισσότερο, μέ τή δημογραφική ἔκρηξη, πληθαίνουν οἱ λιγότερο προικισμένοι καί οἱ περισσότερο τρωτοί, τόσο ὁ τεχνικός πολιτισμός εὐνοεῖ τούς ἄλλους, τούς πιό προικισμένους. Σ' αὐτούς ἐμπιστεύεται τό πηδάλιο, τίς κρίσιμες ἀποφάσεις. 'Η πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας, κι' ἄς ἰσχυρίζεται μέ ὅρκο τό ἀντίθετο, εἶναι ἀντιδημοκρατική. Αὐξάνει τίς μᾶζες, τό καταναλωτικό κοινό. Καί τίς κάνει ὅλο καί πιό ὑποχείριες τοῦ ἐργαστήριου καί τῆς ἐξουσίας—οἰκονομικῆς ἤ πολιτικῆς—πού ἔχει μεταβάλει τό ἐργαστήριο σ' ἐξάρτημά της.

Θά προσθέσω ἕνα σχόλιο, αὐτονόητο ἄλλωστε, στήν ἀκόλουθη πολύ σημαντική πληροφορία πού μᾶς δίνει ὁ κ. Κουρέτας: «'Ακόμη καί πρίν ἀπό τή γέννησι ἐπιδροῦν στόν ὀργανισμό ἐξωτερικοί, ἐπίκτητοι παράγοντες καί προκαλοῦν εἰς τό ἔμβρυο, μετά τόν 4ο μῆνα τῆς ἐνδομήτριας ζωῆς, ἀντιδράσεις πού διεπιστώθησαν ἀντικειμενικῶς μέ εἰδικά μηχανήματα. Ἔντονος λ.χ. θόρυβος, παραγόμενος κοντά στήν ἐγκυμονοῦσα μητέρα, ἐπιφέρει ταχυκαρδία στό ἔμβρυο. Μία δυνατή συγκίνησις πού τήν συγκλονίζει μεταδίδεται ἐπίσης εἰς αὐτό διά μέσου τῆς κινητοποιήσεως τῶν ἐπινεφριδίων πού προκαλεῖται στόν μητρικό ὀργανισμό ἀπό τήν συγκίνηση (ἔκκρισι ἀδρεναλίνης κατά τό φόβο, νορ - ἀδρεναλίνης κατά τήν ὀργή). Πρόκειται βεβαίως γιά ἀντιδράσεις ἐπί χαμηλοῦ, ἀνακλαστικοῦ ἐπιπέδου (...) ἀλλά πού συνιστοῦν παράγοντας δρῶντας κατά τήν ἀτομικήν ζωήν, ἀσχέτους πρός τήν κληρονομικότητα, ἐπιγενεῖς, ἱκανούς ὅμως νά προπαρασκευάσουν τό ἔδαφος γιά δυσάρεστες μελλοντικές ἐξελίξεις τοῦ ψυχισμοῦ». Καί τό ἐρώτημα ξεπηδάει μονάχο του: "Ας μήν πᾶμε πίσω στόν Πόλεμο, ἄς περιοριστοῦμε στή σύγχρονη ζωή: τί ἄλλο ἀπό θορύβους καί δυνατές συγκινήσεις προσφέρει στήν ὑποψήφια μητέρα; 'Η ἴδια αὐτή, στήν πρίν ἀπό τήν ἐγκυμοσύνη ζωή της, ἔχει μάθει νά τά ἐπιζητεῖ. Θόρυβοι καί συγκινήσεις εἶναι τό περιεχόμενο καί τῆς ψυχαγωγίας μας ἀκόμα. Ζοῦμε μέσα σ' ἕναν ὁρυμαγδό καί σ' ἕνα σύστημα ἐντυπωσιασμῶν πού, γιά νά μποροῦν ν' ἀγγίξουν τήν ὅλο καί πιό κορεσμένη, στομωμένη εὐαισθησίας μας, πρέπει νά ἐντείνονται ὁλοένα. Πῶς ν' ἀπορροῦμε ὕστερα γιά κάποια χαρακτηριστικά τῆς τωρινῆς νεολαίας, κάποτε πολύ ἔμμεσα ὡς μαρτυρίες γιά νά μᾶς γίνονται αἰσθητά.

Φτάνουμε ἔτσι σέ μερικά ἀπό τά εἰδικά τοῦτα χαρακτηριστικά. Δέν ἀναφέρονται ὅλα στήν τεχνοκρατική ὑφή τοῦ πολιτισμοῦ μας· ἀναφέρονται καί στά ἤθη του. «Τά «ὀργισμένα νιάτα» καί αἱ «νεανικαί συμμορίαι» —γράφει ὁ κ. Κουρέτας— πρωτοεμφανίσθηκαν, καί μετά μεγαλυτέρας διαιότητος, εἰς τήν συντηρητικήν καί πουριτανικήν 'Αγγλίαν, προφανῶς ὡς ἀντίδρασις(...)». Ἴσως θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε τόν εἰδικό, ἀλλά καί τόσο εὔγλωττο παράγοντα ἑνός ξαφνικοῦ ξυπνήματος μέσα σε μιά πολύ πικρή, ἀπροσδόκητη πραγματικότητα: Τήν νεολαία μιᾶς ἡγεμονεύουσας ὡς τότε χώρας, πού βλέπει ξαφνικά ὅτι ἀπογυμνώθηκε ἀπό κάθε ἔρεισμα ὑπερφροσύνης ἀλλά κι' ἀσφαλείας. Μιάν νεολαία, ἄς σημειωθεῖ, κατά παράδοση ἐκπαιδευμένην νά πιστεύει στό αὐτοκρατορικό καθεστώς. 'Αναρωτιέται, κανένας ἄν οἱ ἀνῆσυχες σήμερα νεολαῖες τῶν δύο ὑπερδυνάμεων, κινημένες ἀπό ἕνα θαμπό ἔνστικτο, δέν θέλουν νά προλάβουν ἕνα τέτοιο ἀκριβῶς ξύπνημα καί γιά τόν ἑαυτό τους. 'Αλλά μπορεῖ καί νά λειτουργεῖ τώρα πιά ἕνας ἄλλος, πιό ἐλεύθερος καί προοδευτικός συντελεστής.

Εἶναι πολύ διαφωτιστικό νά διαβάζει κανένας κάτω ἀπό ἐπιστημονικῶς ἁρμόδια πέννα τ' ἀκόλουθα: «Ἄλλαι ἐκδηλώσεις νεανικῆς ἰδιορρυθμίας εἶναι: β) 'Η ἐκκεντρικότης, ἡ ἐπιδίωξις τοῦ διαφορετικοῦ ἀπό αὐτά πού κάνουν οἱ ἄλλοι καί τό ξεχώρισμα εἰς τήν ἀμφίεσιν, εἰς τάς χειρονομίας, εἰς τάς μιμικάς ἐκδηλώσεις (μορφασμοί τοῦ προσώπου, συνοφρύωσις, περιφρονητική στάσις) καί ἡ εἰδική φρασεολογία: ἀπό τῆς χρήσεως σπανίων καί ἐξεζητημένων λέξεων ἤ σκωπτικῶν λογοπαιγνίων μέχρι τῆς δημιουργίας νεολογισμῶν». Καί ὁ καθηγητής προσθέτει: «'Η ἐκκεντρικότης ἐμφαίνεται ἐπίσης μέ τάς ξενιζούσας προτιμήσεις (νέον κῦμα) εἰς τήν περιοχήν τῆς λογοτεχνίας, τῆς τέχνης γενικῶς, μέ τάς ἀνεδαφικάς συναισθηματικάς προσηλώσεις, κυρίως δέ μέ τάς μεταφυσικάς καί ἀποκρυφολογικάς ἀναζητήσεις».

Τό σημεῖο πού ἀναφέρεται στήν Τέχνη θέλει προσοχή καί εἰδική ἀνάπτυξη. Στήν τάση αὐτή γιά τό διαφορετικό, χρωστᾶμε μερικά ἀπό τά γνήσια ἀνανεωτικά κινήματα τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλά καί μαζί μιά πολύ κρίσιμη σύγχυση τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στό ὑπεύθυνο καί σ' ἐκεῖνο πού δέν μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στά ἑλληνικά ἀλλιῶς παρά μέ τόν πεζό ὅρο «σαχλαμάρα». 'Η ἔννοια τῆς σαχλαμάρας δέν ἔπαψε νά ὑπάρχει στόν κόσμο. Δέν τή συνειδητοποιοῦν πάντα, ἤ δέν θέλουν νά τή συνειδητοποιήσουν, οἱ θιασῶτες της. Νομίζουν πώς κάθε τι αἱρετικό ἤ προσβητικό πού κάνουν δικαιώνεται ὡς τέτοιο. Δέν ξέρουν πώς ἡ σαχλαμάρα γίνεται κάποτε καί μέ καλή πίστη. Καταργοῦν ὅμως ἔτσι τά κριτήρια πού μποροῦν νά καθοδηγήσουν, νά πλαισιώσουν τόν πνευματικά καί καλλιτεχνικά ἔντιμο ἐξερευνητή τοῦ ἑαυτοῦ του καί τοῦ κόσμου. 'Αλλοίμονο ἄν μπεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀγύριστα σ' ἕνα σύμπαν ἀναυθεντικό γιά χάρη μιᾶς ψυχολογίας συμπτωματικῆς, χρονολογημένης.

Κι' ἔτσι ξεπηδάει, τελευταῖο ἀλλά ὄχι ὡς προσάρτημα, τό θέμα τῆς ἀγωγῆς. 'Η σκέψη τοῦ κ. Κουρέτα πηγαίνει ἐδῶ νά συναντήσει τή δική μας, ὅπως πάνω - κάτω τήν εἴχαμε διατυπώσει ἄλλοτε, ξεκινώντας ἀπό τήν ἴδια μ' αὐτόν παρατήρηση: «Εἶναι γνωστόν ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ πρό ἐτῶν ἕνα ρεῦμα ἐλευθεριότητος εἰς τήν ἀγωγήν, ὡς ἀντίδρασις εἰς τήν παλαιοτέραν νοοτροπίαν σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ γονεύς εἶχε ἀπόλυτη καί ἀνεξέλεγκτη ἐξουσία ἐπάνω στό παιδί του. 'Εχρειάσθη ἡ ἐμπειρία τῶν τελευταίων ἐτῶν διά νά ἀναγνωρισθῆ ὅτι ἡ ἐπιβολή πειθαρχίας εἶναι ζωτική ἀνάγκη γιά τό παιδί εἰς ἴσην μοῖραν μέ τήν γονεϊκή στοργή, εἶναι τό ἀπαραίτητο στήριγμα διά νά διαμορφώση προσωπικότητα σταθερή καί αὐτάρκη(...). Οἱ γονεῖς, λέγει ὁ Freud, δέν πρέπει νά ἱκανοποιοῦν ὅλες τίς ἐπιθυμίες τῶν παιδιῶν».

'Η ἐπιστήμη σταθμίζει, δέν μεροληπτεῖ. Ὅπως κάθε ὑπόθεση, καί ἡ ὑπόθεση τῶν νέων δέν χρειάζεται ἀπολογητές καί κατήγορους: Χρειάζεται ἀνθρώπους ἀντικειμενικούς, πού, ἔτσι, θά εἶναι καί δικαιοκρίτες. 'Αλλά ζοῦμε στόν καιρό τῶν στρατευμένων· οἱ στρατευμένοι εὔκολα γίνονται δημαγωγοί, μονάχα ζοφεροί, μέ σφιγμένα φρύδια. Τά νιάτα εἶναι μιά στιγμή· τό ἀνθρώπινο εἶδος ἔχει διάρκεια. Πρέπει στο πεντάγραμμο αὐτῆς ἀπάνω της διάρκειας νά μπορεῖ νά ἐγγραφεῖ ἡ στιγμή, ἄς εἶναι καί σάν κορῶνα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES AT ATHENS MDCCCLXXXI

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 21 Ὀκτωβρίου 1970

1-94

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΑ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ ΦΡΟΝΗΜΑ πού θά μπορούσαμε νά τό ἀποκαλέσουμε εὐρωπαϊκή φιλοπατρία—σ' ἀντίθεση δηλαδή μέ τίς ἀπειράριθμες ἐπί μέρους φιλοπατρίες καί τούς ἔξαλλους ἐθνικισμούς πού κατασπάραξαν τήν Εὐρώπη—ξύπνησε, ἀλλοίμονο, ἀργά. Μοιάζει ἄλλωστε, ἀκόμα καί σήμερα, περισσότερο ἁπλωμένο στή βάση παρά στήν κορυφή. Στήν κορυφή τό προβάλλουν προγραμματικά διάφοροι Εὐρωπαῖοι ἡγέτες, ὄχι ὅμως πάντοτε μέ ὅση θά ἔπρεπε καθαρότητα. Στή βάση, ἀπεναντίας, εἶναι πολύ αἰσθητό, σέ γενιές ἰδίως νεώτερες, ἀπαλλαγμένες ἀπό τίς παλαιές ἀντιδικίες. Ὄχι ἴσως στίς ἐντελῶς νεώτερες αὐτές, μοιάζουν μᾶλλον ἀδιάφορες σέ μιά τέτοια στοργή, μέ ἀποτέλεσμα ν' ἀποχρωματίζονται ραγδαῖα, γιά χάρη ἑνός πολύ ἀμφίβολου κοσμοπολιτισμοῦ.

Τί εἶναι ὅμως ἡ εὐρωπαϊκή φιλοπατρία; Δέν πρόκειται γιά ὅρο καθιερωμένον, γι' αὐτό καί δέν θά εἴταν ἴσως ἄσκοπο νά συνειδητοποιήσουμε τό περιεχόμενό του. Βέβαια τό λέει ὁ ἴδιος, ἐπειδή ὅμως στόν καιρό μας ὅλες οἱ ἔννοιες ἔχουν διαβληθεῖ, ἄς ἐξηγήσουμε πώς δέν πρόκειται οὔτε γιά κάποιον εὐρύτερο ἔστω τοπικισμό, πού νά κοιτάζει ὁλοσυρά τούς ἀντίστοιχους γύρω του, οὔτε γιά κανένα σύμπλεγμα ὑπεροχῆς, ἀναχρονιστικό μέσα στό κλῖμα τοῦ αἰῶνα. Πρόκειται, θά ἔλεγα, γιά μιά τόνωση τοῦ φρονήματος πώς ἡ Εὐρώπη ἔχει χρέος νά διαγνώσει καί νά διασώσει τήν προσωπικότητά της, ἄς εἶναι καί τήν τελευταία στιγμή, γιά χάρη τοῦ μέλλοντος, ὄχι μόνο τοῦ δικοῦ της. Πρόκειται, στήν πολιτική σφαῖρα, γιά μιάν ἀνάγκη ἰσορροπίας

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

γενικότερης καί μαζί σωτηρίας τοῦ πνεύματος τῆς ἀξιοπρέπειας, πού εἶναι πάντοτε ἀλληλένδετο μ' ἕνα μίνιμουμ ἀνεξαρτησίας. Πρόκειται, στήν πολιτισμική σφαῖρα, γιά μιά συνειδητοποίηση ἀξιῶν πού δέν εἶναι ἁπλῶς πατροπαράδοτες, ἀλλά μοναδικές γιά τόν ἄνθρωπο: ἀκόμα πιό μοναδικές ἐπειδή κινδυνεύουν σήμερα ὅσο ποτέ ἴσαμε τώρα.

Ὅλοι μας ξέρουμε τό πόσο ἀργά ἄρχισε ἡ ἔννοια Εὐρώπη νά γίνεται κοινή συνείδηση, μέ τήν ἔννοια νά ἐπηρεάζει, νά προσανατολίζει διαφορετικά τήν ἰθύνουσα πολιτική μας σκέψη. Ἀπό τότε, ἀκούστηκαν πολλές φωνές ἀλαφιασμένες, πού προφήτεψαν ὄχι τόν κίνδυνο κάν ἀλλά τήν καταστροφή. Στό βιβλίο του πού πρόκειται νά κυκλοφορήσει σέ λίγο μέ τίτλο «Ἀνοιχτή ἐπιστολή πρός τούς Εὐρωπαίους» ὁ Denis de Rougemont ἀναφέρει πρόχειρα ὡς προφῆτες τῆς παρακμῆς τόν Βολνέ, τόν Χέγκελ, τόν Σπέγκλερ, τόν Πώλ Βαλερύ, τόν Τόϋνμπη, καί μαζί τόν Κίρκεγκωρ, τόν Νίτσε, τόν Ντοστογιέφσκι, τόν Τοκβίλ, τόν Μπούρκχαρτ, τόν Σορέλ. Μπορεῖ νά εἶναι οἱ ἐπιβλητικότεροι, δέν εἶναι οἱ μόνοι. Ὅπως γίνεται πάντοτε μέ τίς ἐντυπωσιακές ἰδέες, ἡ ἀνησυχία ἀποτυπώθηκε σέ σύνθημα, μπῆκε στήν πνευματική ἀγορά, κυκλοφόρησε εὐρύτατα. Σήμερα, μοιάζει μέ κοινοτοπία νά μιλάει κανένας γιά «κρίση τοῦ πολιτισμοῦ», κι' ὅταν γίνεται λόγος γιά πολιτισμό, ὅλοι ἐννοοῦν, σιωπηρά, τόν εὐρωπαϊκό. Ὁ Denis de Rougemont ἔρχεται—κάπως παράκαιρα κατά τήν ταπεινή μου γνώμη—ν' ἀντιδράσει στό πνεῦμα τῆς ἡττοπάθειας.

Ἀλλά γιατί «ἀργά»; Ὄχι ἐπειδή τά ὅρια ἐξαντλήθηκαν, ἀλλά γιατί ἡ χορδή πού κρούει ὁ ἀπόστολος αὐτός τῆς ἐμπιστοσύνης μοῦ φαίνεται φθαρμένη. Κρίνω φυσικά ἀπό τό δεῖγμα γραφῆς πού ἔχω ὑπ' ὄψη μου· ἐπιφυλάσσομαι, γιά χάρη τῆς στήλης, νά κάνω τή σχετική ἀναψηλάφιση ἄν τό συνολικό κείμενο, ὅταν δημοσιευτεῖ, τό δικαιολογήσει.

Ἄς ἰδοῦμε ὅμως τά ἐπιχειρήματα τοῦ Rougemont, πού ἀναιροῦν τήν περιώνυμη πρόταση τοῦ Βαλερύ: «Ἐμεῖς οἱ πολιτισμοί τό ξέρουμε τώρα πιά πώς εἴμαστε θνητοί». Αὐτό λεγόταν τήν ἐπομένη τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου, κι' ὁ καθένας θά εἶχε σήμερα τό δικαίωμα νά σκεφτεῖ πῶς ὕστερα ἀπό τέτοια ἀνθρωποσφαγή τίποτα δέν εἴταν φυσικότερο ἀπό μιά τόσο πένθιμη σκέψη. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὡστόσο νά θυμίσω πώς τόν πρῶτο μεγάλο πόλεμο, σ' ἀντίθεση μέ τόν δεύτερο, τόν εἶχε ἀκολουθήσει ἕνα ἔντονο, ἄν καί δακρύβρεχτο, κῦμα αἰσιοδοξίας. Ἁπλοϊκῆς αἰσιοδοξίας, παιδικῆς αἰσιοδοξίας, ἀλλά πού ἔχει ἀφήσει τ' ἀχνάρια της (τά ἄλλωστε ἰσχνότατα, κι' αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο) στά καλλιτεχνικά κινήματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Εἴταν ὅλα τους αἰσιόδοξα στήν βαθύτερή τους οὐσία, ἐμποτισμένα ἀπό τήν πίστη πώς ἐγκαινιάζουν ἕναν κόσμο ἀποκαθαρμένον, ἐπειδή δυήκε ἀπό ἕνα λουτρό αἵματος. Ἡ ἀγωνία ἦρθε ἀργότερα, ὅταν ἄρχισε νά ξανασυννεφιάζει, δηλαδή μετά τό 1930. Ἴσαμε τότε, τό σύνθημα τῆς Τέχνης εἴταν «ἀνησυχία», κι' ἀνησυχία δέν σήμαινε ἔλλειψη ψυχικῆς ἰσορροπίας ἀλλά πνεῦμα ξύπνιο, φιλέρευνο, ἕτοιμο γιά ξεκινήματα, αὐγινό.

Πρῶτο ἐπιχείρημα ὑπέρ τῆς διάρκειας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, κατά τόν Denis de Rougemont: Εἶναι ὁ μόνος ἴσαμε σήμερα πολιτισμός πού ἔγινε παγκόσμιος. Δεύτερο: Ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός δημιούργησε τίς ἀναγκαῖες τεχνικές συνθῆκες γιά τή διατήρησή του καί τήν μεταβίβασή του στούς μέλλοντες αἰῶνες, ἐνῶ σύγκαιρα ἔχει ξανανακαλύψει καί ξαναζωντανέψει πολιτισμούς ἐξαφανισμένους ἤ ἑτοιμόσβυστους. Τρίτο ἐπιχείρημα: Δέν ἐμφανίζεται πουθενά σοβαρός ὑποψήφιος γιά τή διαδοχή ἑνός πολιτισμοῦ πού ἔχει γίνει παγκόσμιος.

Καί τά τρία ἐπιχειρήματα εἶναι ὡς διαπιστώσεις ἀναμφισβήτητα, τόσο πού νά πείθουν εὔκολα τόν πρακτικό νοῦ. Ἀλλά, φοβᾶμαι, μόνον ἐκεῖνον. Γιατί τίποτα, λόγου χάρη, δέν ἐμποδίζει νά εἶναι ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός, μέ τίς παραλλαγές του πού κιόλας βλέπουμε καί μέ τίς προεκτάσεις του πού εἶναι πολύ νωρίς ἀκόμα γιά νά τίς ἰδοῦμε, ὁ τελευταῖος. Ἄν κατά λογική ἀναγκαιότητα — σήμερα ἀδιάγνωστην — στήν ἄκρη τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ βρίσκεται μιά ἀντίφαση ἀξεπέραστη, θ' ἀποδειχτῆ πολιτισμός αὐτοκτονίας. Τέτοια σχεδιάσματα ἀντιφάσεων ξεκρίνουμε κιόλας: τήν κακά χρησιμοποιημένη πυρηνική ἐνέργεια, τόν αὐτοδηλητηριασμό διά τῆς βιομηχανικῆς ὑπερπροόδου, τήν δημογραφική ἔκρηξη, τήν καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περίγυρου, τή ρομποτοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Μή λησμονοῦμε πώς τά φάρμακα πού μᾶς προτείνονται γι' αὐτές τίς ἀντιφάσεις εἶναι ὅλα τους τ ε χ ν η τ ά. Αὐτό σημαίνει πώς ἔχει διαπιστωθεῖ τό ἐσωτερικά ἀκατάσχετο τῆς πορείας κι' ὁ ἐξαναγκασμός της νά τρέφεται στό ἑξῆς μόνον ἀπό τόν ἑαυτό της, μακρυά ἀπό τή Φύση, δηλαδή ἀπό τίς ἴδιες τίς σάρκες της: Θά ἐπιζήσουμε μόνον ἄν πετύχουμε νά ἱδρύσουμε ἕνα κράτος ἐν κράτει, μιάν ἀναίρεση τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος. Ὁ πύργος τῆς Βαβέλ, δίχως στόχο τόν Θεό.

Ὑπάρχει ὅμως ἕνα θέμα βαθύτερο, πέρα ἀπό τίς ἐποικοδομητικές προτάσεις τοῦ Denis de Rougemont· θά τό ἀνακρούσω ὄχι γιά νά ἐντείνω τή δυσπιστία στόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό, ἀλλά γιά ν' ἀναρωτηθῶ μήπως σ' αὐτό ἀκριβῶς κρύβεται ἕνας ἀποχρῶν του λόγος ὄχι καθαρά συνειδητοποιημένος, καί πού θά μποροῦσε ἴσως νά τοῦ ξεκαθαρίσει μιά μέρα τήν πορεία, νά τόν βοηθήσει ν' ἀναβλέψει. Τί π ρ ο ά γ ε ι ὁ πολιτισμός αὐτός; Μή μοῦ ἀπαντήσουν μέ τά φτηνά ἄνθη τῆς ρητορικῆς γι' ἀνθρωπισμούς καί δημοκρατικά ἰδεώδη. Τά βαρεθήκαμε. Καί τά βαρεθήκαμε γιατί διαψεύδονται κάθε μέρα. Ἡ λέξη πολιτισμός ἔχει δύό σημασίες: μιά στατική καί μιά δυναμική. Μέ τήν πρώτη ἐκφράζονται τά πεπραγμένα του, τό τί προσέφερε στόν ἄνθρωπο καί τί ὑπόσχεται νά τοῦ προσφέρει, τά προβλήματα πού ἔλυσε, τά μνημεῖα πού ἔστησε, τό ποσοστό πρωτοβουλίας πού ἔχει ἀφαιρέσει ἀπό τή Φύση. Μέ τή δυναμική σημασία πολιτισμός εἶναι κάτι πολύ διαφορετικό. Ὄχι μόνον αὐτός - ἐδῶ, πού συνεχίζεται, ἀλλά κι' ὅλοι οἱ προγενέστεροι, οἱ πεθαμένοι πολιτισμοί, εἶναι ρεύματα πού, σκοτεινά, κάπου κατατείνουν. Μήν πεῖ κανένας πώς οἱ προηγούμενοι ἔκλεισαν τόν κύκλο τους· τόν ἔκλεισαν μουσειακά, συνεχίζονται ὅμως, προεκτείνονται μέσα στόν δικό μας. Ὅλοι τους ἐπικοινώνησαν μεταξύ τους λιγότερο ἤ περισσότερο, ὁ τωρινός ὅμως ἔχει τραφεῖ ἀπό τίς συμβολές ὅλων τῶν προηγουμένων. Εἶναι παγκόσμιος ὄχι μόνο, καθώς τόν βλέπει ὁ Rougemont, γιατί δάνεισε στούς περιφερειακούς του τά ὅπλα μέ τά ὁποῖα σήμερα τόν πολεμᾶνε, ἀλλά καί γιατί ἐπωφελήθηκε, ξέρει νά ἐπωφελεῖται, ἀπό τά δικά τους προηγούμενα. Ὄχι ὅμως καί νά διδάσκεται. Ἐδῶ εἶναι ἡ δυσκολία.

Ἐκ τῶν ὑστέρων, κάθε πολιτισμός ἀπό αὐτούς πού προηγήθηκαν, μᾶς φαίνεται σάν ἕνα ρεῦμα μέ πλάτος ἐπικό, πού ὅμως κάποια στιγμή σκορπίστηκε, ξεράθηκε στήν κοίτη του, χωρίς νά πετύχει τόν στόχο πού ἀνατρεφόταν στά σπλάχνα του. Δέν ξέρουμε πάντοτε ποιός εἴταν αὐτός ὁ στόχος, εἰκάζουμε πότε - πότε, βάζουμε μιάν ἐπικεφαλίδα κι' ἀντιπερνᾶμε. Μᾶς ἀπομένει ὅμως στά χείλη μιά γεύση πικρή, ὄχι γιατί ὅλοι αὐτοί οἱ πολιτισμοί ἀποδείχτηκαν θνητοί, ἀλλά γιατί μᾶς φαίνεται πώς εἴταν προσπάθειες πού ἐξανεμίστηκαν, πλοῦτος πού σπαταλήθηκε, προσδοκίες πού διαψεύστηκαν, κι' αὐτό εἶναι πού μᾶς δίνει τήν ἐντύπωση πώς ὑπάρχει μιά τραγωδία τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας. Τραγικό λέμε ἐδῶ τήν ἀπόγευση μιᾶς ἀθεράπευτης ματαιοπονίας.

Ματαιοπονία λοιπόν κι' ὁ δικός μας, ὁ μετευρωπαϊκός πολιτισμός; Καί στά μάτια ποιανῶν; Ἐκείνων πού θά τόν διαδεχτοῦν — ἄν ὑπάρξει περιθώριο διαδοχῆς, πράγμα πού ὁ Denis de Rougemont τό ἀποκλείει; Ἤ στά δικά μας, τά μάτια, παίζουμε ἕνα δραματικό ἔργο ἄσκοπα, γιά νά τό παίζουμε; ἤ κάτι ὑπηρετεῖ αὐτή μας ἡ ἀγωνία;

Ἄς σταματήσουμε ὅμως σήμερα σ' αὐτά τά ἐρωτήματα· χρειάζονται ἄλλα περιθώρια γιά τήν ἀνάπτυξή τους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 24 'Οκτωβρίου 1970

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΙΣΩΣ ΕΙΝΑΙ λάθος (συνεχίζουμε καί τελειώνουμε τόν σχολιασμό πού ἄρχισε τήν περασμένη Τετάρτη) νά κρίνουμε τόν πολιτισμό τοῦ κόσμου μας μέ τό μέτρο τῶν παλαιότερων πολιτισμῶν. Ἔχει χαρακτηριστικά δίχως προηγούμενο, καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τόν ἀκατάσχετα προοδευτικό ρυθμό του. Ὅλοι οἱ ἄλλοι πολιτισμοί φαίνονται μπροστά του στατικοί, ἀκόμα κι' ἄν εἶχανε φτάσει στίς πνευματικές κορυφές τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Στίς ἀπεριόριστα προοδευτικές μάλιστα προοπτικές τοῦ τωρινοῦ πολιτισμοῦ κρύβεται πιθανότατα τό μυστικό τῆς διάρκειάς του, πού τό ἀναζητεῖ ἀλλοῦ ὁ **Denis de Rougemont**, ὅπως εἴδαμε. Δέν ὑπάρχει, πραγματικά, λόγος ν' ἀνακοπεῖ ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, πού ὁλοένα ἐξελίσσεται, ἀνανεώνει τίς μορφές του ἔστω καί σέ γραμμή εὐθεία, δίχως παρέκκλιση ἀπό τήν τεχνολογική κατεύθυνση. Ἀπεναντίας, ὅλα πείθουν πώς ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπινου γένους ἔχει συνδεθεῖ ἄρρηκτα μέ τόν σημερινό πολιτισμό. Ἐδῶ, πάνω σέ τοῦτο τό χαρτί παίζεται ἡ ὅλη ὑπόστασή μας.

Αὐτό, δίνει στήν ὥρα πού ζοῦμε μιάν ἰδιαίτερη κρισιμότητα. Θά εἶναι βέβαια μιά ὥρα μέ μάκρος, ἡ κάθε ὅμως στιγμή της δέν θά παύει γιά τοῦτο νά εἶναι ἀνεπανάληπτη, ἀποφασιστική ἴσως. Ὁ πολιτισμός μας κρίνεται, δίνει ἐξετάσεις. Ἄν ψάξουμε, θά βροῦμε καί στῶν προηγούμενων πολιτισμῶν τήν πορεία κάποιο τέτοιο σταυροδρόμι, μιά φάση κρίσιμη γιά τό σύνολό τους, μέ τή διαφορά πώς σ' ἐκείνους τό πείραμα εἶταν περιορισμένο, μποροῦσε νά ξαναγίνει ἀπό κάποιον ἄλλο, κατοπινό πολιτισμό, ἐνῶ τό οἰκουμενικά ἀδιαχώρητο τοῦ δικοῦ μας δέν ἀφήνει τέτοια περιθώρια: Ἐπωμιστήκαμε τήν εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἴδους, καί ἤ θά τόν δικαιώσουμε ἤ θά τόν διαβάλουμε διά παντός. Ἡ ἐπίγνωση τούτη, ἔστω κι' ἀσυνειδητοποίητη ἀπό πολλούς, συνέχει θαρῶ τήν ἐποχή μας. Τήν φορτώνει μ' ἕνα εἶδος ἐνστιγματικοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς.

Ξεκαθαρίζεται ἔτσι, ὕστερα ἀπό λίγη σκέψη, ἕνα παράδοξο φαινόμενο, ἤ καί συναίσθημα: Ὅτι ὁ πολιτισμός, κάθε πολιτισμός, εἶναι ἀπάντηση αὐτοσχέδια σέ μιά πρόκληση. Πρόκληση ἀπό ποιόν; Δέν τό ξέρουμε. Μοιάζει ὅμως σάν κάποιος, ἐκεῖ στήν αὐγή τῶν καιρῶν, νά μᾶς εἶπε: «Ὁρίστε, δεῖξετε τώρα τί μπορεῖτε νά κάνετε. Εἴσαστε ὁπλισμένοι μ' ἐφόδια πού δέν τά ἔχει ἄλλο ἔμβιο ὄν πάνω στή Γῆ, ἔχετε τό προνόμιο νά διαθέτετε ὅπως θέλετε τόν ἑαυτό σας, μπορεῖτε νά τόν προαγάγετε ἤ νά τόν καταβαραθρώσετε, μπορεῖτε ν' ἀλλάξετε τούς ὅρους τῆς ζωῆς σας, νά ὑλοποιήσετε τά πιό παράτολμα σχέδιά σας. Εἴσαστε ἔτσι φτιαγμένοι πού μοιάζει νά τή ζητήσατε σεῖς οἱ ἴδιοι, συνειδητά, αὐτή τήν ἀναμέτρηση. Ἐμπρός!». Κάτω ἀπό τό φῶς τοῦτο οἱ προηγούμενοι πολιτισμοί, ὁσοδήποτε περίλαμπροι, μοιάζουν σάν δοκιμαστικά ψελλίσματα πρίν ἐγκαινιάσει ὁ ἄνθρωπος τόν τωρινό. Πραγματικά, δέν βλέπει κανένας τό πῶς θά μποροῦσε μιά μέρα νά γίνει ὁ πολιτισμός πού ζοῦμε μουσειακό εἶδος καί οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος νά ξαναρχίσουν ἀπό τό μηδέν, ἤ σχεδόν. Ὁ πολιτισμός αὐτός μᾶς δείχνει πώς ἐδῶ εἶταν γραμμένο νά καταλήξει ὁ ἄνθρωπος. «Γραμμένο» μέσα στά ἴδια του τά σπλάχνα. Ἄν ὁ πολιτισμός μας εἶναι τεχνολογικός κι' ὄχι ἠθικός ἤ πνευματικός, θά πεῖ πώς σέ τοῦτο τόν τομέα διεθέταμε τίς περισσότερες, καί τίς ἀπεριόριστες, δυνατότητες. Ἄλλωστε εἶναι ἡ μορφή πολιτισμοῦ πού ἀνταποκρίνεται στίς ἐπιθυμίες τῶν περισσότερων: Χωρίς ἰδανική δικαιοσύνη, φιλαλληλία, ἐλευθερία, μπορεῖ νά ζήσει, φαίνεται, πολύς κόσμος, ὄχι καί χωρίς αὐτοκίνητο, ἠλεκτρικό ψυγεῖο, πλυντήριο...

Καλά, καί οἱ παρίες τοῦ τρίτου κόσμου—θά πεῖ κανένας—πού ἀναταράζονται γιά λίγο ψωμί, γιά κάποια στοιχειώδη δικαιώματα στή ζωή; Οἱ παρίες τοῦ τρίτου κόσμου τώρα τήν ἔνταξή τους στόν κύκλο τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅταν αὐτό γίνει—καί πρέπει τό γρηγορότερο νά γίνει—τότε οἱ πιό ἄγρυπνοι ἀνάμεσά τους θά ἰδοῦν πώς τούς προσεταιρίστηκε κι' αὐτούς ἡ τεχνολογική πρόοδος. Κάποιος φόρος καταβάλλεται πάντα, γιά ὅλα.

Ἄς προσέξουμε τώρα κάτι: Ἡ πρόβλεψη τούτη, ἔτσι διατυπωμένη, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά εἶναι αἰσιόδοξη μοιάζει ἀπαισιόδοξη. Γιατί; Φταίει μήπως τό σχῆμα λόγου πού μεταχειριστήκαμε; εἶναι πολύ ὠμό; Ἀλλά τό σχῆμα δέν ἀλλοιώνει τό περιεχόμενο· καί μέ τό περιεχόμενο δέν μπορεῖ κανένας, λογικά κρίνοντας, νά διαφωνήσει. Ὅλοι οἱ ὑπανάπτυκτοι ἱκετεύουν σήμερα γιά ταχύτερη ἐκβιομηχάνισή τους, γιά εἴσοδό τους τό γρηγορότερο στόν ἀναπτυξιακό κύκλο. Ἀνάμεσα στήν πρωτόγονη δυσωδία τῶν ὀχθῶν τοῦ Γάγγη καί στή δηλητηρίαση τῆς ἀτμοσφαίρας ἀπό τά καυσαέρια δέν ὑπάρχει ἐνδιάμεση διασταύρωση ὅπου ἕνας κλειδοῦχος νά περιμένει γιά νά δώσει διαφορετική κατεύθυνση στόν συρμό.

Ἄν ἡ τεχνολογία μοιάζει μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, ἀξίζει νά σημειώσουμε πώς αὐτό δέν γίνεται δίχως ἀντιδράσεις, ἀνησυχίες, ἐξεγέρσεις, ἰδιαίτερα δίχως αὐτό πού τό ἀποκαλέσαμε πρίν «ἐνστιγματικό συναίσθημα ἐνοχῆς». Ἕνας ἀπό τούς πιό πολυσήμαντους μύθους τῆς παρακαταθήκης μας ἴσαμε σήμερα εἶταν τό προπατορικό ἁμάρτημα καί ἡ ἔκπτωση τῶν πρωτοπλάστων. Δέν ὑπάρχει μῦθος (μ' ἐξαίρεση ἴσως τόν πύργο τῆς Βαβέλ) πού ν' ἀποτυπώνει σέ σύμβολο ὁριστικό τήν προβληματική μεγαλαυχία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅτι φτάσαμε, τά τελευταῖα τοῦτα χρόνια, στό στάδιο ὅπου ξεσπάζουν ἐδῶ-ἐκεῖ κινήματα ἀκατανόητα, ἄμορφα, ἀλλά γιά τοῦτο ἀκριβῶς καί μέ προέλευση ἀδυθομέτρητη, ἐναντίον τῆς λεγόμενης «κοινωνίας τῆς ἀφθονίας», εἶναι κάτι ἄξιο πολλῆς προσοχῆς. Τό ἀνθρώπινο γένος ἀποκτᾶ ἐπίγνωση — καί στό πρόσωπο τῶν νεώτερων βλαστῶν του, δηλαδή τῆς προφυλακῆς, — πώς ὁ δρόμος πού ἔχει πάρει δέν εἶναι χωρίς μεγάλους κινδύνους. Ἴσως νά μήν εἶναι σύμφωνος καί μέ κάποιο βαθύτερο αἴτημα, λουφαγμένο κάτω ἀπό τό στρῶμα τῆς ὑλικῆς μας ἀνάγκης. Δέν ἀποκλείεται καθόλου ν' ἀνακαλύψουμε τόν πραγματικό ἑαυτό μας ὅταν θά ἔχουμε πιά ἐξαντλήσει τίς παροχές τῆς πρακτικῆς ἐπίνοιας, ὅλα τά στερεά, χεροπιαστά δῶρα τῆς προόδου. Μπορεῖ τότε νά πληροφορηθοῦμε πώς εἴμασταν ἔμψυχο ὄν. Μαζί, θ' ἀνακαλύψουμε κι' ὅτι δέν μᾶς εἶταν ὁλότελα ἄγνωστη αὐτή ἡ δίψα, τήν εἴχαμε ὑποπτευθεῖ ἀπό καιρό, αἰῶνες, μόνο πού τήν ξεγελούσαμε. Μᾶς εἶχαν εἰδοποιήσει γιά τήν ὕπαρξή της ὅλοι οἱ φύλακες: προφῆτες, στοχαστές, τραγουδιστές, ὅλοι οἱ περιφρονημένοι ἀπό τό πνεῦμα τοῦ διδολόγου.

Ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός, ἀφετηρία τοῦ σημερινοῦ, εἶταν ἕνας συμφυρμός ἀπό στοιχεῖα εὐγενῆ καί ὄχι, μιά μήτρα γεμάτη δυνατότητες. Μπορούσαμε — θεωρητικά — νά τά ξεχωρίσουμε, νά κάνουμε μιά διαλογή ἀνάμεσά τους, ἄν μᾶς ἄφηναν οἱ καταλυτικές ὡστόσο ἀντιφάσεις αὐτῆς-ἐδῶ τῆς ἠπείρου. Δέν μᾶς ἄφησαν. Ἡ Εὐρώπη ἔκανε ἀλλεπάλληλες ἀπόπειρες αὐτοκτονίας, ὥς που δέν πέθανε μέν, ἐξασθένισε ὅμως τόν ὀργανισμό της ἐπικίνδυνα. Ὁ Denis de Rougemont τήν θέλει ἀκμαία ἀκόμα, γιά τούς λόγους πού ἀναπτύσσει στά τρία του ἐπιχειρήματα. Δέν ὑπολογίζει τήν οἰκονομική της ἁλλοτρίωση στήν ὑπερατλαντική της κάρη, μιά νομική ἔκπτωση πού μπορεῖ ν' ἀποβῆ μοιραία, νά ἐπιφέρει τό μαρασμό. Ἐκτός ἄν—

Ἐκτός ἄν ὅλοι αὐτοί οἱ νέοι πού ἀνησυχοῦν καί ξεσηκώνονται σήμερα στά μεγάλα ξένα κέντρα, ὅλοι αὐτοί πού πηγαίνουν νά βροῦν τήν ἔμπνευσή τους σέ γωνιές ἀπίθανες, στίς προϊστορικές Ἰνδίες ἤ στήν Κίνα τοῦ Μάο, καταλάβουν πώς ἡ πραγματική πατρίδα τῆς ψυχῆς εἶταν ἡ γριά-Εὐρώπη, μόνον ἀκαταστάλαχτη, ἀκαθοδήγητη, ἀξεκαθάριστη, ὅπως ὅλες οἱ πρωτοπορίες. Στήν ἀγκαλιά της κρατοῦσε τά πιό πολύτιμα μέταλλα ἀνακατεμένα μέ χώματα καί λάσπη πολλή. Εἶταν ἴσως ἀκόμα νωρίς τότε γιά νά γίνει ἡ διαλογή, ὁ ἄνθρωπος δέν εἶχε περάσει ἀπό ὅλους τούς βαθμούς τῆς δοκιμασίας πού φωτίζουν καί εἰσάγουν στήν ὡριμότητα. Σήμερα, ἀρχίζει νά ὡριμάζει. Ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο, ὑποπτεύεται, ἀναρωτιέται, αὐτοελέγχεται.

Τό εὐρωπαϊκό μήνυμα στόν κόσμο θά σωθεῖ ἄν οἱ νέοι ἀναβλέψουν καί σταθοῦν νά κάνουν φραγμό γύρω του. Ἄν καταπιαστοῦν νά ξεδιαλέξουν τά γόνιμα κι' εὐγενικά στοιχεῖα τῆς κληρονομιᾶς τοῦ ἀνθρώπου, τ' ἀνθρώπινα στοιχεῖα της, καί τ' ἀναπτύξουν, γιά νά δώσουν ἔτσι ἄλλη, ἐλεγχόμενη κατεύθυνση στήν πρόβαση τῆς Ἱστορίας. Ἄν ὁ πολιτισμός δέν πάρει τήν πρωτοβουλία ἀπό τόν ἄνθρωπο καί δέν τόν μεταβάλει σ' ἐξουθενωμά του. Ὁ ἐπαναστατισμός τῶν νέων θ' ἀποκτήσει νόημα ὅταν ξεφορτωθεῖ τίς προλήψεις τοῦ ἠροστρατισμοῦ, τοῦ μηδενισμοῦ, τοῦ νηπιακοῦ πείσματος, τοῦ πνευματικοῦ μπλιαζεδισμοῦ, καί συνειδητοποιήσει τήν ἀνάγκη ὄχι ν' ἀπορρίψει ἁπλᾶ τόν κόσμο, ἀλλά νά τόν σώσει. Γιά νά τόν σώσει, θά πρέπει πρῶτα νά τόν διαμορφώσει. Ἡ Εὐρώπη περιμένει ν' ἀνακαλυφθεῖ, κι' αὐτό εἶναι ἡ πιό μεθυστική πονηριά πού ἔχει νά προτείνει στόν ἄνθρωπο ἡ ἐποχή μας.

Μποροῦμε ὅμως νά ἐλπίζουμε πώς θά πραγματοποιηθῆ;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 28 'Οκτωβρίου 1970

1-96

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΟ ΒΑΛΣ ΤΩΝ ΙΣΚΙΩΝ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΗΝ ΠΕΡΑΣΜΕΝΗ ἑβδομάδα τό 'Ινστιτοῦτο Γκαῖτε ἔδωσε μιά φιλανθρωπική γιορτή: Κάλεσε μιά γενιά σέ προσκύνημα στά περασμένα της. 'Επειδή ἡ περιοδεία αὐτή ἀναφέρεται σέ πράγματα πού γίνονταν ἐδῶ καί σαράντα πάνω - κάτω χρόνια, παρακαλοῦνται οἱ τυχόν νέοι ἀπό τούς ἀναγνῶστες τῆς στήλης τούτης νά μή προχωρήσουν στό διάβασμά της σήμερα. Τό κλῖμα της θά εἶναι οἰκογενειακό.

Παιζόταν λοιπόν στό 'Ινστιτοῦτο Γκαῖτε ἡ ταινία «Τό συνέδριο χορεύει», ἐπιτυχία θρυλική τοῦ 1931. Πολλές ταινίες θρυλικές ἄφησε στίς ἀναμνήσεις τῶν συγχρόνων της ἡ ἐποχή ἐκείνη, ἀλλά τό «Συνέδριο χορεύει» εἶχε, θαρῶ, μιά θέση κάπως ξεχωριστή. "Οχι ὑπέρτερη ἀλλά, θά ἔλεγα, τρυφερότερη ἀπό ἄλλες, πιό ἀνάλαφρη, αἰσιόδοξη, καί μαζί οἰκουμενική: Εἶχε συνδέσει γιά μιά στιγμή ὅλους τούς Εὐρωπαίους στό ρυθμό ἑνός βιεννέζικου βάλς. "Αν σκεφτεῖ κανένας πώς τό βιεννέζικο βάλς ὡς εἶδος βασίλευε τότε, μέ τή σημασία πού βασιλεύει ὁ ἥλιος, θά καταλάβει καί τήν ἐσωτερική προέκταση τῆς μελωδίας ἐκείνης. "Επαιρνε κάτι τό ἀναστημένο, τό προγονικό, ἀλλά καί τό δροσισμένο ἀπροσδόκητα ἀπό ἕνα μήνυμα ἀγέραστης νιότης. Μέσα στά στήθη τοῦ κόσμου πού εἶχε χλωρά μαλλιά στά 1931—32 τό βάλς τοῦ «Συνέδριου» μιλοῦσε γιά διάρκεια, πίστη σέ κάποιες ἄφθαρτες τάχα ἀξίες τῆς ζωῆς.

Προβαλλόταν λοιπόν τό «Συνέδριο χορεύει» κι' ὅπως θά τό περίμενε κανένας, ἡ αἴθουσα εἶταν γεμάτη ἀπό ἕνα κοινό αὐτόκλητο: μιά πρώην νεολαία ἀνάμεσα στά ἑξήντα καί στά ἑβδομήντα. Μερικοί ἔφταναν καθυστερημένοι, λαχανιασμένοι, μέ κάτι σάν βουλιμία στά μάτια τους ἤ τρόμο μήπως δέν προλάβουν. Τήν ὥρα πού εἶταν ν' ἀρχίσει ἡ προβολή, ἡ αἴθουσα εἶχε γεμίσει μέ καρέκλες στριμωχτές καί στούς διαδρόμους καί κοντά στήν

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΟ ΒΑΛΣ ΤΩΝ ΙΣΚΙΩΝ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ὀθόνη. Θά στέκονταν πρόθυμα καί ὄρθιοι ἀκόμα μερικοί θεατές ἄν τούς κρατοῦσαν μιάμιση ὥρα τά πόδια τους. 'Αλλά τά πόδια πού χόρεψαν κάποτε βάλς, ἔστω καί στά ξεβγάλματά του, ἔχουν ἀπομείνει ζαλισμένα.

"Αρχισε ἡ προβολή ἀκόμα πιό περιπόθητη γιατί τῆς εἶχε προηγηθεῖ ἕνα σύγχρονο ἔγχρωμο, ὡραῖο ἄλλωστε, τουριστικό φίλμ, πού παρέτεινε τήν προσδοκία. Δέν χρειαζόταν ἰδιαίτερη διαίσθηση γιά νά καταλάβεις πώς ὅλες οἱ ἀνάσες εἶταν πιασμένες. Προσδοκία σύνθετη: 'Αντιπαράσταση μέ τά προσωπικά τοῦ καθενός περασμένα, φόβος πού θά ξεσηκωθοῦν γύρω ἴσκιοι κεκοιμημένοι, ἀνησυχία ἄν ἡ ἐντύπωση θά εἶναι ἀνάλογη μ' ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ἄν θ' ἀντέχει στό χρόνο, ἀγωνία ἄν ἡ καρδιά θά μπορεῖ νά ξαναχτυπήσει, ξεγελασμένη ἔστω μ' ἐκεῖνο, τόν ἄλλοτινό ρυθμό. "Ολες οἱ κινηματογραφικές ταινίες προβάλλονται μέσα σέ σκοτάδι καί σιωπή, αὐτό ἐδῶ ὅμως τό σκοτάδι καί ἡ σιωπή εἶχαν ἄλλη ποιότητα. Κάτι σάν κατάνυξη, περισυλλογή, ἰσχεδόν μιά θρησκευτικότητα συγκινημένη.

Οἱ πρῶτες ἐντυπώσεις, γιά τούς πιό ψύχραιμους, εἶταν ἀπό ρυτίδες: 'Ηχος βραχνός, φακός χωρίς εὐαισθησία, πού βλέπει μόνο μεγάλες ἀντιθέσεις, ἄσπρο καί μαῦρο, ἔντονο φῶς καί τυφλή σκιά. «"Ετσι εἶταν καί τότε;» ἀκούστηκε πλάϊ, ψιθυριστή, μιά ἀπορία ἀδιάρατα πληγωμένη. Οἱ κάπως πιό ἐνήμεροι ἔβλεπαν τά σκηνοθετικά εὑρήματα πού εἶναι πιά χρονολογημένα, ἡλικιωμένα, τόν μῦθο μέ τήν παιδική συμβατικότητα. 'Αλλά αὐτό ἀκριβῶς εἶχε ἐξασφαλίσει ἕναν καιρό στό «Συνέδριο» τήν πλατειά ἀπήχησή του. 'Η κάθε μικρή πωλήτρια μποροῦσε νά πιστέψει πώς δέν εἶταν ἀντίθετο στό νόμο τῶν πιθανοτήτων νά τήν προσέξει κι' αὐτήν κάποτε ἕνας αὐτοκράτορας, ἤ τουλάχιστον νά τήν πάρει ἕνα βράδι νά ξεφαντώσουν στό Γκρίντσιχ. "Ολα τά λαϊκά ἔργα εἶναι χυμένα στό ἴδιο καλούπι: Δίνουν στή φαντασία τήν ἄδεια νά παρηγορηθεῖ.

Βλέποντας στό ἄσπρο πανί νά ξαναζοῦν ὁ Βίλλι Φρίτς καί ἡ Λίλιαν Χάριβεϋ, ἔλεγες γιά μιά στιγμή πώς τά γεράματα δέν εἶναι παρά ἕνα κακό ὄνειρο. Φτάνει νά σβύσουν τά φῶτα καί θά ξυπνήσεις. Εἶν' ἀλήθεια πώς ὁ ἐνσαρκωμένος αὐτός ρόδινος θρῦλος ἡ Λίλιαν Χάριβεϋ, ἔχει στό «Συνέδριο» πολλή ἐπίγνωση πώς εἶναι χαιρτωμένη, δέν μπορεῖ οὔτε στιγμή νά τό ξεχάσει. «Πολλά σκέρτσια κάνει», παρατήρησε μουρμουριστά μιά ἀνώνυμη φωνή στό σκοτάδι. 'Ο συνοδός τῆς Λίλιαν Χάριβεϋ ἀστέρας, πάλι, ἐνσαρκώνει τήν ἀντρίλα, νεανική καλλονή κατά τίς ἀντιλήψεις ἑνός καιροῦ ἀγύριστου: λεπτή φυσιογνωμία, γραμμένα χαρακτηριστικά, κομψή μέση, καλοχτενισμένο κεφάλι. Κοῦκλος ἐμψυχωμένος. 'Αναρωτιέται κανένας τί νά βρίσκεται πιό μακρυά: τό 1815 μέ τό συνέδριο τῆς Βιέννης ἤ τό 1931 μέ τήν ὁμώνυμη ταινία; "Ισαμε ἐδῶ οἱ ἐντυπώσεις τῆς σκοτεινῆς αἴθουσας μποροῦσαν καί ν' ἀλαφροτρεκλίζουν. "Οταν ὅμως ἤρθε ἡ σκηνή τοῦ Γκρίντσιχ, ὅταν ὁ καλοκάγαθος ἐκεῖνος ἴσκιος τοῦ Πάουλ Χέρμπιγκερ, μέ τό ψηλό γκρίζο του καπέλλο, ἔσκυψε πάνω στό τραπεζάκι τοῦ ἐρωτευμένου ζευγαριοῦ κι' ἄρχισε νά τραγουδάει τό περιώνυμο βάλς, ἔγινε τό θαῦμα: 'Ολόκληρη ἡ σκοτεινή αἴθουσα βόλθηκε νά τό συγοτραγουδάει μαζί μέ τόν Βιεννέζο ἠθοποιό. Εἶταν κάτι πλατύ καί ζεστό, ἀπό τά ἔγκατα, σάν ὕμνος, σύμβολο ἰθαγένειας ἑνός κόσμου, μελωδική ὁμολογία κοινοῦ θεσμοῦ. Λιγάκι βαρύς ὑψώθηκε ὁ ὕμνος, κρυφολαχανιασμένος, μέσα ἀπό στήθη κουρασμένα, καί τόν μάντευες ἐδῶ φορτωμένον ἀγέννητα δάκρυα, ἐκεῖ ἕνα χαμόγελο ἀπολησμονημένο, πού θωρεῖ κάποιο μακρυνό ὅραμα. Εἶτανε σόιμπτως ὅλοι αὐτοί οἱ ἐπιζῶντες ἀπό τό ναυάγιο νά ἤθελαν, πρίν ἔρθει ἡ ὥρα πού θ' ἀποχαιρετήσουν ἕνας - ἕνας τήν ὄχθη τῶν ζωντανῶν, νά ποῦνε γιά μιά στερνή φορά τό τραγούδι τους, νά βεβαιώσουν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, κρυφά, πώς δέν ἔχουν ἀπιστήσει στήν πατρίδα: μιάν Εὐρώπη λυρική, πού συνδέει πάνω ἀπό πατρίδες

Νά τούς δικάσουμε; Εἶμαι πρόθυμος. 'Απαγγέλλω λοιπόν τήν κατηγορία: Σέ στιγμές συναισθηματικῆς ἐμπιστοσύνης, τότε πού χαλαρώνεται ὁ κριτικός αὐτοέλεγχος, πίστεψαν πρόθυμα στό ρόδινο ψέμμα. Τούς ἄρεσε νά βλέπουν στό πανί αὐτοκράτορες ἐρωτοχτυπημένους μέ μικρές πωλήτριες, μ' ὅλο πού ἤξεραν πολύ καλά πώς ἡ ζωή εἶναι ἐφεύρεση ὠμή, ἀδυσώπητη στήν κακεντρέχειά καί στόν κυνισμό της. Δέν γνοιάστηκαν νά συμβιβάσουν τόν ρεμβασμό μέ τήν πραγματικότητα, θεώρησαν πώς τό καθένα τους μπορεῖ ἀνέξοδα νά διατηρήσει τήν αὐτοτέλειά του. "Ενα παρηγορητικό ἰδίπορτο. 1931: 'Η ἔγερση τοῦ Χίτλερ εἶχε κιόλας σημειωθεῖ, ἀλλά ὁ κόσμος ἐξακολουθοῦσε νά τρέφεται μέ τήν ἀμεριμνησία τῆς ἐπομένης τοῦ πρώτου μεγάλου πολέμου. Τά κράτη - ἔθνη δέν εἶχαν ὑποπτευθεῖ πώς ὑπονομεύουν μόνα τους τήν ὕπαρξή τους μέ τήν στενοκέφαλη ἐμμονή στήν ἐτοιμόρροπη, πλαισιματική τους κυριαρχία. 'Ενῶ ἡ μόνη σωτηρία — κι' αὐτονῶν καί τοῦ ἀνθρώπου — εἶταν ἡ Εὐρώπη, αὐτοί ἐπέμεναν στά σύνορα τῶν οἰκοπέδων, κι' ἄς εἶχαν ἱδρύσει τήν Κοινωνία τῶν ἐθνῶν — γιά νά τή γελοιοποιήσουν. Κόσμος πού παρέπεε, ἀσυντόνιστος μέ τήν ἱστορική του ὥρα, ὁδοιπόρος καθυστερημένος, παρωρίτης. Τοῦ ἔλειψε ἡ ἐπίγνωση τῆς στιγμῆς. 'Αλλά καί πίστεψε στήν ὁμορφιά της, ὅπως ὁ Φάουστ...

'Η προβολή τέλειωσε καί μιά πλατειά, βαθειά ἀνάσα ἐγήκε ἀπό τήν φωτισμένη τώρα αἴθουσα. "Εφευγαν ἀργά, σάν ἀπρόθυμα, μέ κάπως πιό κουρασμένο τώρα βῆμα, σάμπως ν' ἄφηναν ἐκεῖ - μέσα, ἀνάμεσα στ' ἀδειανά καθίσματα, κάτι πολύ δικό τους. Σταματημένοι σέ μικρές ὁμάδες οἱ πιό γνωστοί μεταξύ τους, χρόνιζαν, ἀντάλλαζαν ἐντυπώσεις, οὐσιαστικά ὅμως ἔψαχναν μέ τά μάτια ν' ἀναθυμηθοῦν ὁ ἕνας πάνω στό πρόσωπο τοῦ ἄλλου τόν ἀλλοτινό νέο, τήν ἀλλοτινή νέα. Εἶχε φύγει, πετάξει μαζί μέ τό πλαίσιο μιᾶς ἐποχῆς. 'Ο καθένας μας γράφεται πάνω σ' ἕνα ὁρισμένο φόντο· δέν μπορεῖς ν' ἀλλάξεις τό φόντο καί νά διατηρήσεις τό πορτραῖτο. 'Ο ζωγράφος τά ἔχει συνθέσει σ' ἀλληλεξάρτηση στενή, μέ σοφή οἰκονομία.

"Εξω, κάτω, στό δρόμο, τούς περίμενε κάτι πολύ ἄγριο. Εἶτανε τάχα ἀπό σύμπτωση ἡ στιγμή ἐκείνη τῆς νυχτωμένης πολιτείας ἔτσι φορτωμένη ἀπό κίνηση, παραζάλη, ὁρμαγδό καυσαέρια σύννεφα; "Η μήπως ἡ ἀντίθεση μ' ἕναν ἄλλον κόσμο, πιό ἥμεσον, πού εἶχε ἀναστηθεῖ ἐκεῖ - ἀπάνω στήν αἴθουσα ἔκανε αὐτήν - ἐδῶ τήν πραγματικότητα νά φαντάζει ἔτσι λυσσασμένη; Μούγκριζε τό σύμπαν. Οἱ θεατές σκορπίστηκαν ἀνεμοδιωγμένοι ἀπό τά καταχθόνια ρεύματα, χάθηκαν, τούς ἄλεσε στή στιγμή μέσα στά δόντια της ἡ μυλόπετρα τοῦ ἀποθηριωμένου πολιτισμοῦ. Τό παρόν ξανάπαιρνε κυρίαρχο τά δικαιώματά του.

Κάπου ὁ Μωπασσάν λέει: «Μήν ξαναδιαβάζετε ποτέ τά παλαιά σας γρόιμματα». Τό λέει αὐτό ἀφοῦ πρῶτα ἔβειξε κάποιον πού αὐτοκτονεῖ ἐπειδή ἄνοιξε ἕνα κλειδωμένο ἀπό χρόνια συρτάρι. 'Αλλά κρίνω τή σύσταση περιττή. 'Ο κόσμος τοῦτος εἶναι γεμᾶτος αὐτοχειριασμένους πού περιφέρονται ἀνάμεσά μας ἥσυχα, ἀνύποπτοι. Οὔτε ἐκεῖνοι τό ξέρουν πώς ἔχουν πεθάνει οὔτε ἐμεῖς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Υ.Γ.: Θά ζητήσω τήν ἄδεια νά παρακαλέσω τούς εὐγενικούς ἐπιστολογράφους αὐτῆς τῆς στήλης νά μήν περιμένουν πάντοτε προσωπική ἀπάντηση. Αὐτό δέν σημαίνει πώς δέν διαβάζονται καί μέ πολλή προσοχή μάλιστα, οἱ ἐπιστολές τους. Σημαίνει μόνον ὅτι, γιά νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ ἀλληλογραφία, θά χρειαζόταν εἰδικά ὀργανωμένο γραφεῖο Γραμματείας, τή στιγμή πού ὁ συντάκτης τῆς στήλης δέν διαθέτει παρά μόνο τόν ἑαυτό του. Ἀπό τήν ἄλλου, μπορεῖ νά συζητηθεῖ ἀπό τήν στήλη, ἄς εἶναι βέβαιοι οἱ ἐπιστολογράφοι πώς δέν παραμελεῖται ποτέ.

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 31 Ὀκτωβρίου 1970

1-97

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΕΛΕΓΧΟΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΧΑΜΕ ὑποσχεθεῖ νά μιλήσουμε διεξοδικότερα γιά τό βιβλίο τοῦ Denis de Rougemont «Ἀνοιχτή ἐπιστολή πρός τούς Εὐρωπαίους» κι' ἔφτασε ἡ στιγμή νά τηρήσουμε τήν ὑπόσχεσή μας ὄχι γι' ἄλλο λόγο, ἀλλά γιατί τό θέμα θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀπό τά πρῶτα τῆς σύγχρονης ἔγνοιας μας. Ἔχουμε τό βιβλίο ἐδῶ, ἀνοιγμένο. Δικαιολογεῖ ἀπό πολλές πλευρές τήν ἀναψηλάφιση πού εἴχαμε προβλέψει. Μπορεῖ νά μήν ἀνασκευάζει οὐσιαστικά τόν σκεπτικισμό πού μᾶς ἐπέβαλε τό ὠμό ἀντίκρυσμα τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ὑπαγορεύει ὅμως τό χρέος νά μήν παρασιωπήσουμε κάποιες ἰδέες του, διατυπωμένες μέ πολλή παρρησία. Ἀνάγκη ὡστόσο νά προτάξουμε κάτι πού προηγεῖται χρονολογικά καί λογικά.

Εἶναι μιά ἄλλη ἀνοιχτή ἐπιστολή, τοῦ Gabriel Marcel αὐτή, μέ τήν ὁποία ὁ διάσημος ὑπαρξιακός φιλόσοφος ἀποκρούει τήν αἰσιοδοξία τοῦ Denis de Rougemont πού ἀναδινόταν ἀπό τό γνωστό μας πιά ἀπάσπασμα τοῦ βιβλίου του. «Τό λιγότερο πού μπορῶ νά πῶ—γράφει ὁ στοχαστής τοῦ «Μεταφυσικοῦ ἡμερολόγιου»—εἶναι πώς ἡ αἰσιοδοξία, ἡ σχετική τουλάχιστον, πού μαρτυρεῖ (τό ἄρθρο σας) μοῦ φαίνεται ἀδικαιολόγητη, καί θά ἤθελα νά δοκιμάσω νά σᾶς πῶ τό γιατί». Φιλόσοφος θρησκευόμενος ὁ Gabriel Marcel, εἶναι φυσικό νά σταματάει πρῶτα στό θέμα τοῦ ἀπώτερου πνεύματος ἑνός πολιτισμοῦ. Ὁ Rougemont ὑποστηρίζει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, πώς ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός ἔγινε οἰκουμενικός ἐπειδή στηρίχτηκε ἀπό νωρίς στό χριστιανικό δόγμα γιά ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων πάνω ἀπό ἐθνικότητες, χρώματα, φυλές. Πρόκειται γιά τό πασίγνωστο τοῦ Παύλου: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδέ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ». Κι' ὁ Gabriel Marcel παρατηρεῖ: «Θά ἔπρεπε ὅμως ν' ἀναρωτηθεῖ πρῶτα - πρῶτα κανένας τί ἔγινε αὐτή ἡ

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδ

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΕΛΕΓΧΟΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

πίστη, ἀπό τή στιγμή ὅπου ἐξαιρέθηκε ὁ Θεός, μπροστά ἰστόν ὁποῖο ἤ γιά χάρη τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι διακηρύσσονταν ἴσοι».

Πηγαίνει ἴσως πολύ μακρυά ὁ λαμπρός φιλόσοφος μέ τήν ἀντίρρησή του, γιατί ἡ σύνδεση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ μέ τή θρησκεία θά σήμαινε, ἀναγκαστικά, ἔνταξή του μέσα σ' ὁρισμένα χρονικά ὅρια. Ἡ πίστη στήν ἐξ ὁρισμοῦ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων διατηρήθηκε κι' ὕστερα ἀπό τήν ἄμεση ἀπήχηση τοῦ παυλιανοῦ λόγου, πέρασε στόν ἐγκόσμιο ἰδεολογικό κώδικα. Ἴσως μάλιστα αὐτή νά εἶναι ἡ βαθύτερη ἀρετή τῆς ἀρχικῆς διδασκαλίας, ὅτι καταλήγει νά γονιμοποιεῖ ἀκόμη καί τόν ἀποστάτη λογισμό. Τρεφόμαστε ἀπό τά ψίχουλα τοῦ χριστιανισμοῦ χωρίς νά τό ξέρουμε. Μόνο πού ἔχει λείψει ἔτσι—καί σέ τοῦτο δικαιώνεται ὁ G. Marcel—ὁ βαθύτερα ἀποχρῶν λόγος τῆς Ἱστορίας. Ἡ πίστη στήν ἰσότητα «ἀποδυναμώθηκε καί ξέπεσε (...) Ἀπό θεοκεντρική ἔγινε ἐγκεντρική (...) Ἕνας λογισμός πού εἶχε ξεκινήσει ἀπό τήν ἀγάπη, τρέφεται σήμερα ἀπό τή μνησικακία. Δέν νοεῖται νά μπορεῖ νά ἐμπνεύσει ἕναν πολιτισμό».

Μήπως ζητᾶμε πολλιά ἀπό τούς ἀνθρώπους; Νά πραγματοποιηθεῖ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς γῆς εἶναι ἕνα ὄνειρο πού ταιριάζει σέ μιάν ἰδεολογία, ἀλλά πού κινδυνεύει ν' ἀποθαρρύνει μέ τό ἀνέφικτο τούς ἀγνάτερους. Αὐτό δέν μειώνει τήν ἀλήθεια τῆς ἀκόλουθης περικοπῆς: «Διαπιστώνω μέ βαθειά θλίψη πώς αὐτή ἡ θεωρία γιά ἰσότητα, ἡ διακηρυσσόμενη σέ τόσες ἐπίσημες ἐκδηλώσεις, κρύβει στήν πραγματικότητα ἕνα πλῆθος ἀδικίες, ἀνομίες, πού ποτέ ἴσως δέν ξεπεράστηκε μέσα στούς αἰῶνες. Τό μόνο νέο, εἶναι ἡ ὑποκρισία πού βασιλεύει παντοῦ». Ζοῦμε στόν αἰώνα τῆς ὑποκρισίας καί τῆς νοθείας, αὐτό εἶναι βέβαιο· ἠθικό ἐπίπεδο καί ὑλικό ταυτίζονται ἐδῶ ἀπόλυτα: ἡ νοθεία εἶναι ἡ ὑλική ἔκφραση τῆς ὑποκρισίας καί ἡ ὑποκρισία τό ἦθος τῆς νοθείας. Ἄν ὑπάρχει μιά ἀποκάλυψη στόν καιρό μας, πού ὁπλίζει βαρειά τούς χυδαίους, σέ τοῦτο ἔγκειται: Στή διαπίστωση πώς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νά πραγματοποιεῖ ἰδανικά.

Ἀκόμα δυό - τρεῖς περικοπές ἀπό τόν Gabriel Marcel, πού μᾶς πηγαίνουν κοντήτερα στήν πραγματικότητα· θά εἴμαστε ἔτσι καλλίτερα ἐφοδιασμένοι γιά ν' ἀντικρύσουμε, στήν ἑπόμενη ἐπιφυλλίδα, τίς ἰδέες τοῦ Denis de Rougemont. Ὁ λόγος εἶναι πάντα γιά τήν μεταδοτικότητα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. «Τό ἐπιδεκτικό μεταφορᾶς ἤ τό ἀφομοιώσιμο, ἤ τό προσφερόμενο σέ μίμηση, ὅ,τι κι' ἄν λέτε, δέν εἶναι ὁ πολιτισμός, εἶναι ἀποκλειστικά καί μόνον ἡ τεχνολογία καί τά προϊόντα της, καί τοῦτο ὡς τό σημεῖο ὅπου ἡ τεχνολογία αὐτή χειροφετήθηκε τόσο πού ν' ἀποκτήσει ἐκεῖνο πού θά ἔφτανε κανένας νά τό πεῖ αὐτόνομη ὕπαρξη (...) Ἀκόμα κι' ἄν εἶναι οἰκουμενικό τό στυγνό κι' ἀμοιόμορφο τεχνολογικό ἐποικοδόμημα, πού ἡ ὕπαρξή του σᾶς φαίνεται ἐγγύηση σωτηρίας, εἶναι γιά τόν πολιτισμό ὅ,τι τό μπετόν γιά τή ζωντανή ὕλη». Τό συμπέρασμα ξεπηδάει μόνο του: Ὁ Gabriel Marcel πιστεύει τόν σημερινό πολιτισμό κρύα σκιά τοῦ αὐθεντικοῦ ἑαυτοῦ του. Κάποιες ἐπαγγελίες δέν ἀληθέψαν, κάποιες ὑποσχέσεις δέν τηρήθηκαν, ἕνα κρίσιμο ξεστράτισμα σημειώθηκε μεσοδρομίς, πού μᾶς ἐφοβίασε μ' ἕνα ὑποκατάστατο στή θέση τῆς ταγμένης εὐγενικῆς προόδου. Προσαρμοστήκαμε στό ὑποκατάστατο, ἀνεπανόρθωτα διεφθαρμένοι ἀπό τή νοθεία. Ὁ πολιτισμός μας εἶναι βέβαια μεταδοτικός, ὁριστικός ἴσως, ἀλλά καί ναυαγισμένος. «Τό ὅλο καί πιό κατάφωρα ἀτελέσφορο τῶν διεθνῶν θεσμῶν, καί ἰδιαίτερα τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἡνωμένων Ἐθνῶν, κατά τό διάστημα συγκρούσεων πού βάφουν στό αἷμα τόν πλανήτη μας, θά ἔφτανε γιά ν' ἀποδείξει ὅτι τό πνεῦμα τῆς ἀφαίρεσης εἶναι ἀνίκανο νά διασφαλίσει τήν ἀληθινή εἰρήνη πού ὀνειρεύεται τό ἀνθρώπινο γένος, μ' ἐξαίρεση μερικούς αἱρετικούς ἤ φανατικούς, πού ἡ θέλησή τους γιά δύναμη, βοηθημένη ἀπό τή σύγχρονη τεχνολογία, ἱκανοποιεῖται σέ βάρος τῶν ζωτικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ εἴδους μας».

Ἡ καταγγελία δέν εἶναι νέα· κανένας πολιτισμός δέν αὐτοκατηγορήθηκε τόσο, κατά τήν διαδρομή του ὅσο ὁ δικός μας· γι' αὐτό μιλήσαμε σέ προηγούμενη ἐπιφυλλίδα γιά συναίσθημα ἐνοχῆς. Εἴμαστε ἄραγε πιό ἀνοιχτομάτηδες ἀπό ἄλλους, συγκαιρινούς πολιτισμῶν παλαιότερων; Εἶναι βαρύτερη ἡ εὐθύνη μας, ὁριστικότερη, καί γι' αὐτό ἀλαφιαζόμαστε; Ἤ μήπως μᾶς ξυπνάνε ἄθελά μας τά αἰσθητά, ἐπικίνδυνα ἀδιέξοδα; Ἴσως ὅλα μαζί. Ὅπως μέσα στόν πολιτισμό μας, τόν πιό «λόγιο» ἀπ' ὅλους, προεκτείνονται οἱ προηγούμενοι πολιτισμοί, ἔτσι ζοῦμε καί τήν πεῖρα τους. Ὁ λόγος τοῦ Βαλερύ γιά τή θνητότητα τῶν πολιτισμῶν, ἄν δέν ἀληθεύει τώρα πιά κατά γράμμα, συντελεῖ στήν ἀφύπνησή μας: Ξέρουμε πώς ἕνας πολιτισμός μπορεῖ νά εἶναι θνητός.

Ὡστόσο, καθώς λέγαμε, πάνω στό χαρτί τοῦτο θά παίξουμε, ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, τήν ὑπόσταση μας. Αὐτό σημαίνει πώς μήτε νά ἱκανοποιηθοῦμε μέ τόν κριτικό μονάχα ἔλεγχο τοῦ πολιτισμοῦ μας μποροῦμε, μήτε καί ν' ἀγνοήσουμε αὐτό τόν ἔλεγχο. Ἡ σημασία τῆς φωνῆς τοῦ Denis de Rougemont σέ τοῦτο ἔγκειται. Εἶναι, θά ἔλεγα, μιά ἐξ ἀντικειμένου σημασία. Μέ τήν ἀνακίνηση τοῦ θέματος Εὐρώπη ἀνακινεῖται τό ὅλο θέμα πολιτισμός· γιατί, χωρίς αὐταρέσκεια, μέ ἁπλή μονάχα παρρησία κρίνοντας, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι πάλι, μέ ὅλες τίς γνωστές πιά ἐναντιότητες, στήν δική μας τήν ἤπειρο παίρνει τήν καθαρότερη, προσωπικότερη ἔκφρασή του ὁ σύγχρονος πολιτισμός. Ἐδῶ, στό λίκνο του, πλαισιώνεται κι' ἀπό τήν παράδοση πού τόν γέννησε κι' ἀπό τήν προτεχνολογική πνευματικότητα πού τόν δικαιώνει. Στίς σύγχρονες ὑπερδυναμεις μπορεῖ νά φανερώνει τίς πρακτικές του ἐπιδόσεις, ἀπομένει ὅμως γυμνός καί ψυχρός.

Ἡ Εὐρώπη ὡς φορέας μιᾶς ἱστορικῆς ἐντολῆς εἶναι θέμα πού πρέπει σοβαρά νά μᾶς ἀπασχολήσει. Ὄχι γιά λόγους αὐτοσυντηρησιακούς, ὄχι ἀπό κάποια πολιτική σκοπιμότητα, ὄχι γιατί μᾶς κολακεύει. Ἀκόμα κι' ἄν πιστεύουμε (καί εἴπαμε πώς τό φοβόμαστε, ἄν δέν τό πιστεύουμε) πώς ἡ ἀνακίνηση γίνεται κάπως παράκαιρα, πάλι ἔχουμε χρέος ν' ἀναβλέψουμε. Κανένας δέν ξέρει τί ἀπρόοπτα μᾶς ἐπιφυλάσσουν οἱ καμπές τῆς ἱστορικῆς πορείας. Μπορεῖ αὔριο κάποια ἀνυποψίαστη σήμερα μετάπτωση, μιά νέα, συγκλονιστική ἀνακάλυψη λόγου χάρη στόν τομέα τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, νά διανοίξει προοπτικές ἀπίθανες. Μπορεῖ ἡ κρίση συνειδήσεων πού χαρακτηρίζει τόν σημερινό κόσμο, νά πάψει αὔριο νά εἶναι ποθητική, νά γίνει ἐνεργητική. Μπορεῖ νά ἔρθει στήν ἐπιφάνεια μιά γενιά λιγότερο μοιρολατρική, λιγότερο στυγνά χρησιμοθηρική ἀπό τίς δικές μας. Πουθενά δέν εἶναι γραμμένο πώς ὅ,τι ἔγινε ἔγινε, πώς βλέπουμε κιόλας. σέ γενική κατεύθυνση, ὅλο τό διάγραμμα τῆς μελλοντικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό πού βλέπουμε εἶναι σχηματικό, μηχανιστικό, σύμφωνοι· ἀλλά δέν ἐκφράζει παρά τήν προβολή τοῦ περιπατημένου δρόμου. Περιέχουμε δυνατότητες καί ἰδιότητες ἀνερεύνητες ἀκόμα ἀπό τήν ἐπιστήμη, δυνάμεις πού μόνο σποραδικά καί θολά ἔχουν δώσει σημάδια τῆς παρουσίας τους. Ἡ Φύση τό ἴδιο. Ποιός ξέρει ἄν τό μέλλον δέν τούς ἀνήκει;

Εἴχαμε πεῖ πώς ὁ Denis de Rougemont κρούει μιά χορδή φθαρμένη. Εἶναι ἡ χορδή τῶν τίτλων, τῶν πεπραγμένων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Πράγματικά: ἄν κάτι σωθεῖ ἀπ' αὐτόν, δέν θά εἶναι ὅ,τι στηρίζεται στήν προβληματική εὐγνωμοσύνη τῶν μεταγενεστέρων. Εἶναι ἐκεῖνο πού θά σταθεῖ ἄξιο νά τούς διανοίξει προοπτικές.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 4 Νοεμβρίου 1970

1-98

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΝΑ ΣΑΛΠΙΣΜΑ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟ πρακτικοῦ στοχασμοῦ ἡ «Ἀνοιχτή ἐπιστολή πρός τούς Εὐρωπαίους» τοῦ Denis de Rougemont, ἀποβλέπει στό νά πείσει ἀτομικές συνειδήσεις κι' ὄχι μεγάλες ἤ μικρές ἐπικράτειες. Γι' αὐτό καί εἶναι κείμενο πού δέν συνοψίζεται—ἄν ὑποτεθεῖ πώς τέτοια θά εἴταν ἡ πρόθεσή μας. Τά κείμενα πού δέν γράφτηκαν γιά νά πληροφορήσουν ἀλλά γιά νά πείσουν βασίζονται σέ μιάν ἐπιχειρηματολογία ἀναντικατάστατη ὄχι μόνο στά ἐπί μέρους στοιχεῖα της, ἀλλά καί στήν ὅλη της διάρθρωση κι' ἀλληλουχία. Ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος νά τήν προδώσετε εἶναι νά τῆς ὑποκαταστήσετε μιά περιληπτική ἔκθεση. Δέν θά τό ἐπιχειρήσουμε καί γιά ἕναν πρόσθετο λόγο: ὅτι ἔργο αὐτῆς τῆς στήλης δέν εἶναι νά παρουσιάζει βιβλία.

Τότε γιατί ἀναφερόμαστε στό κείμενο τοῦ Denis de Rougemont; Γιά δύο κυρίως λόγους: Πρῶτο ἐπειδή θίγει ἕνα ζήτημα ζωτικοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τό τμῆμα τοῦ κόσμου στό ὁποῖο γεωγραφικά καί πολιτισμικά ἀνήκουμε κι' ἔπειτα ἐπειδή ἕνα ἀπόσπασμα αὐτοῦ τοῦ κειμένου, δημοσιευμένο πρίν κυκλοφορήσει τό ἴδιο τό βιβλίο, μᾶς εἶχε παρακινήσει νά διατυπώσουμε ἐδῶ κάποιες ἀπαισιόδοξες σκέψεις γιά τήν ἐξ ἀντικειμένου ἀποτελεσματικότητα τέτοιου κηρύγματος. Ἡ θέση μας, μέ λίγα λόγια, εἴταν ὅτι ναί μέν ἐπιβάλλεται ἡ πολιτειακή συσπείρωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου γιά τή σωτηρία ὄχι μόνο τοῦ ἴδιου ἀλλά καί κάποιων ἀναντικατάστατων, παναθρώπινων ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀλλά τέτοιο ἰδανικό δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ παρά μόνον ἄν γενιές νεώτερες, νεώτατες, ἄφθαρτες, τό κάνουν προσωπική ὑπόθεσή τους.

Τήν ἀπόδειξη τῆς ἀπροθυμίας ἀπό μέρους τῶν παλαιοτέρων τήν προσάγει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τῆς «Ἀνοιχτῆς ἐπιστολῆς», διανοούμενος ἀπό τούς ἐπιφανέστερους, ἄς σημειωθεῖ, τῆς γαλλόφωνης Ἑλβετίας. Γράφει: «Ζυρίχη, 16 Σεπτεμβρίου 1946: Μέ συγκλονιστική εὐγλωττία ὁ Οὐΐνστον Τσώρτσιλ ζητάει νά δημιουργηθεῖ κάτι πού «θ' ἀποκληθεῖ ἴσως οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης» καί φωνάζει: «Πρέπει νά σᾶς εἰδοποιήσω: Δέν ἔχουμε καιρό γιά χάσιμο. Ἄν εἶναι νά ἱδρύσουμε τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης, μέ ὁποιοδήποτε ὄνομα, πρέπει ν' ἀρχίσουμε τώρα ἀμέσως... Εὐρώπη, ὀρθώσου!». Κι' ὁ Rougemont παρατηρεῖ μέ πικρή εἰρωνεία: «Πέρασαν εἰκοσιτέσσερα χρόνια ἀπό τότε. Ἡ Εὐρώπη δέν ἔχει ἀκόμα ὀρθωθεῖ». Γιατί; Δέν ὡρίμασε τάχα ἡ σχετική συνείδηση; Στό ἀνώνυμο πλῆθος ἔχει ὡριμάσει καί μέ τό παραπάνω. «Ὅσο γιά τούς νέους—γράφει ὁ Denis de Rougemont πάντα—σώνει μιά στάλα νά τό σκεφτοῦν κι' ἀναρωτιόνται καί μᾶς ρωτᾶνε ἁπλούστατα: «Γιατί δέν ἔχει ἀκόμα ἑνωθεῖ ἡ Εὐρώπη;». Γιά τίς παλαιότερες πάλι γενιές, πού γιά τήν ἐνεργητικότητά τους διετυπώσαμε κάποιες ἀμφιβολίες, ὑπάρχει ἕνα ἐπιχείρημα ἱκανό νά τίς πείσει στή στιγμή, ἄν δέν εἶναι κιόλας πεπεισμένες: Δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ξεκινημένοι ἀπό τήν Εὐρώπη, γιά τίς ἐσωτερικές της διαιρέσεις καί διαμάχες, ἴσον τριανταοχτώ ἑκατομμύρια νεκροί... Τριανταοχτώ ἑκατομμύρια—ὁ πληθυσμός μιᾶς ὁλόκληρης μεγάλης χώρας ὅπως ἡ Ἀγγλία! Ἀλλιά κι' ἀπέναντι στόν κυνικό ἀκόμα, πού θά ἔβλεπε τήν τρομαχτική τούτη ἀφαίμαξη σά μιά θέληση τῆς ἀδυσώπητης φυσικῆς οἰκονομίας, θά ὑπῆρχε ἕνα ἐρώτημα: Πότε ὁ κόσμος βρέθηκε μπροστά σέ πιό πολύπλοκα, σέ καθαυτό ἄλυτα προβλήματα; πρίν ἀπό τούς δυό παγκόσμιους πολέμους ἤ ὕστερα; Ποιό λοιπόν ζήτημα ἔλυσαν αὐτές οἱ ἑκατόμβες;

Ὥστε γιά τό ἀνώνυμο πλῆθος, μ' ἄλλα λόγια γιά τήν εὐρωπαϊκή συνείδηση, ἄς μή γίνεται λόγος: Ἡ Εὐρώπη ἐξακολουθεῖ νά εἶναι διαιρεμένη σέ πεῖσμα τῶν Εὐρωπαίων. Ἀναρωτιέται ὅμως κανένας, δικαιολογημένα, ἄν ἀπέναντι σ' ὅλα τά μεγάλα θέματα ὁ κόσμος αὐτός ἔχει ἡγεσία, ἤ μήπως μπροστά σέ μερικά ἀπό τά μεγαλύτερα ἀπομένει καθαυτό ἀκέφαλος. Ἐδῶ, θά χρειαστεῖ νά παραθέσουμε ἕνα χαρακτηριστικό χωρίο τοῦ Denis de Rongemont: «Μήν ὑπολογίζετε στούς ὑπουργούς καί στούς πολιτικούς γιά τή δημιουργία τῆς Εὐρώπης, πού τήν λένε ἀστειότητα, καί πού εἶναι πραγματικά τέτοια στούς ὑπολογισμούς τους. Ὄχι πώς ἀποτελεῖ τήν μικρότερη ἔγνοια τους: εἶναι τό φάντασμα πού τούς κυνηγάει καί πού τό ξορκίζουν λέγοντάς το ἀστειότητα. Ἡ Εὐρώπη σύντομα ἑνωμένη, στό διάστημα τῆς ζωῆς τους, θά σήμαινε γιά τούς περισσότερους ἀπ' αὐτούς τό ἀνώτατο ὅριο ἤ τό τέρμα τῆς σταδιοδρομίας τους, τό τέλος τῶν «ἐξωτερικῶν» ὑποθέσεων καί τῆς «ἐθνικῆς», οἰκονομικῆς ἤ στρατιωτικῆς ἄμυνας. Καί ξέρουμε ὅλοι πώς ἡ ἀπάρνηση δέν εἶναι πολιτική ἀξία». Νά πρέπει ἄραγε νά θεωρηθεῖ τυχαῖο πού ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐφοδιασμένος μέ τήν ἰσχυρότερη ἡγετική προσωπικότητα μέσα στόν μεταπολεμικό εὐρωπαϊκό κόσμο, ὁ Κάρολος ντέ Γκώλλ, στάθηκε πάντοτε ὁ χειρότερος ἀπόστολος τῆς ἰδέας μιᾶς εὐρωπαϊκῆς συμπολιτείας; Τήν ἔβλεπε πραγματοποιημένην κάτω ἀπό τό σκῆπτρο τῆς Γαλλίας καί μόνο, δηλαδή μέσα ἀπό ἕνα ἀπίστευτα ἀναχρονιστικό σύμπλεγμα ἡγεμονίας. Καί ἀναφέρουμε τόν ντέ Γκώλλ ἐπειδή δέν ἀνήκει στή χορεία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς. Ἡ μόνη σοβαρή, ἐδῶ, ἀντίρρηση εἶναι πώς ὁ Γάλλος ἡγέτης ἀνήκει σ' ἕναν ἰδεολογικά παρωχημένο κόσμο. Νά γιατί μόνον ἀπό τούς πραγματικά νέους μπορεῖ νά ἐλπίζει κανένας· φτάνει νά μήν περιφρονήσουν τήν ἰδέα ὡς ξένη στίς ἀκόμα οὐτοπικές, ἀκαταστάλαχτες, κάπως ἀναρχικές ἀπό πεῖσμα φαντασιώσεις τους.

Ὁ Denis de Rougemont παραθέτει ἕναν πίνακα ὑπερβολικά εὐγλωττον μέσα στήν ἁπλότητά τους: Διακόσια ἑκατομμύρια κάτοικοι κατά τήν τελευταία ἀπογραφή ἡ βορειοαμερικανική συμπολιτεία, διακόσια τριάντα ἡ Σοβιετική Ἕνωση, τετρακόσια ὀγδόντα ἡ Εὐρώπη! «Ὁμολογῆστε πώς εἶναι τουλάχιστον περίεργο νά αἰσθάνεται ἡ Εὐρώπη πώς συνθλίβεται ἀνάμεσα σέ δύο κολοσσούς μικρότερούς της, πού δέν θά ἔφταναν στό ἀνάστημά της ἀκόμα κι' ἄν ὁ ἕνας τους σκαρφάλωνε πάνω στόν ἄλλον, καί πού, σ' ἐπίμετρο, πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά ἑνώνουν τίς δυνάμεις τους ἐναντίον μας». Καί μόνον σ' αὐτή τή συνειδητοποίηση νά βοηθήσει τό βιβλίο τοῦ Ἑλβετοῦ συγγραφέα, δικαιώνεται καί μᾶς ἀρκεῖ. Τά στοιχεῖα δέν εἶναι, φυσικά, νέα· ἐξαναγκάζουν ὅμως — κι' αὐτό εἶναι τό σπουδαιότερο — σέ μιά σειρά σκέψεων. Ποιός φταίει γιά τόν ξεπεσμό, τήν ἠθική κάμψη τῆς Εὐρώπης; Κι' ἄν οἱ δύο «κολοσσοί» φανερώνονται πρακτικά ἐπικρατέστεροι σήμερα, ἐπειδή εἶναι πιό μονοκόμματοι κι' ὀργανωμένοι, αὐτό σημαίνει τάχα καί πώς πρέπει νά περιπέσουμε στή μοιρολατρική ἐγκαρτέρηση; Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά διάσωση κάποιου γοήτρου ἀπό μέρος μας· πρόκειται γιά μιάν ἀλήθεια ὠμή: ὅτι ἡ πρωτοβουλία δέν ἔχει περάσει σέ καλλίτερα ἀπό τά δικά μας χέρια. Ἡ οἰκονομική δύναμη τοῦ ἑνός κολοσσοῦ δέν εἶναι ἰδεολογικά ἀδιάβλητη καί ἡ ἰδεολογική δύναμη τοῦ ἄλλου εἶναι οἰκονομικά κι' ἀνθρώπινα διαβεβλημένη.

Ποιά θά εἶναι ἡ «μοῖρα» μας μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος στά χέρια τῶν νεοφώτιστων αὐτῶν διαδόχων μας; Στό σημεῖο τοῦτο, ὁ Denis de Rougemont (κι' ὄχι μόνον αὐτός) δείχνεται κατηγορηματικός. Θυμίζει ὅτι, στά 1948, εἶχε ἐκδώσει ἕνα βιβλίο γιά τήν Εὐρώπη μέ ταινία διαφημιστική γύρω του πού εἶχε τίς λέξεις: «Ἑνωμένη ἤ ἀποικιοκρατούμενη». Καί τώρα γράφει: «Ἄν δέν ὑπάρξετε ὡς Εὐρωπαῖοι, δέν θά ὑπάρξετε, ἤ δέν θά ὑπάρξετε γιά πολύ, ὡς Γάλλοι, Τσέχοι ἤ Ἑλβετοί. Θ' ἀποικιοκρατηθῆτε ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον καί θά παραμορφωθῆτε ἀπό τό δολλάριο ἤ ἀπό τά κομμουνιστικά σας κόμματα, ὅπως τό πάθατε, δέν πάει πολύς καιρός, ἀπό τόν ἐθνικοσοσιαλισμό». Ἄν ὑπάρξει ἐδῶ κάποιος πού νά πεῖ πώς εἶναι πολύ ἀπειλητικός, ἄρα ὑπερβολικός, ὁ συναγερμός πού σημαίνεται ἀπό τό χέρι τοῦ Ἑλβετοῦ συγγραφέα, μποροῦμε νά εἴμαστε ἐκ τῶν προτέρων βέβαιοι πώς αὐτός ὁ κάποιος θ' ἀνήκει στούς ἐγκαθέτους τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης ἀποικιοκρατικῆς ἐπιβουλῆς. Δέν θά εἶναι φίλος, ὁπωσδήποτε, τῆς ἐθνικῆς μας αὐτονομίας. Ὀχυρωμένος πίσω ἀπό σχήματα τοῦ 19ου αἰῶνα (καί μόνο τοῦ 19ου), θά θέλει νά μᾶς ἀποκοιμίσει, νά ξεχάσουμε πώς ἡ Ἱστορία προχωρεῖ, πώς ὁ κόσμος ἐξελίσσεται, πώς ὅλα χρειάζονται ἀναπροσαρμογή, γιά νά παραδοθοῦμε ἀποκοιμισμένοι κι' ἀνυπεράσπιστοι στά χέρια τοῦ νέου, δήθεν συγχρονισμένου ἰμπεριαλισμοῦ.

Ἀλλά δέν εἶναι μόνο ζήτημα ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κάθε εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ ἡ συσπείρωση τῆς Εὐρώπης, δέν εἶναι μόνον ἀνάγκη νά διασφαλιστεῖ ἔτσι ἡ πολιτική ἰσορροπία τοῦ κόσμου, ὑπάρχει κι ἕνα θέμα βαθύτερο, ὑπερατομικό, πού πρέπει νά συγκεντρώσει τήν προσοχή μας. Γι' αὐτό ὅμως χρειάζεται ὁ χῶρος μιᾶς ἄλλης ἐπιφυλλίδας: τῆς ἐρχόμενης.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 7 Νοεμβρίου 1970

Δ-99

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΤΑΞΙΑΣ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΟ ΙΣΧΥΡΟΤΕΡΟ ἐπιχείρημα γιά τήν ἕνωση τῆς Εὐρώπης, πού προβάλλει ὁ Denis de Rougemont, θά ἔπρεπε νά εἶναι αὐτό πού ἀναφέρεται στήν ὑποθετική ἔννοια τῆς κυριαρχίας. Τίποτα πιό παρεξηγημένο, πραγματικά, ἀπό τό θέμα αὐτό στήν κοινή συνείδηση: Μιλᾶνε γι' αὐτοτέλεια καί δέν στέκονται ποτέ ν' ἀναλύσουν τί ἀκριβῶς μπορεῖ νά σημαίνει στήν οὐσία αὐτή ἡ λέξη. Ἀόριστα, ὁ καθένας ὑποπτεύεται πώς πρόκειται γι' αὐτοτέλεια ἐξηρτημένην (ἄν ἐπιτρέπεται τό ὀξύμωρο) ἀπό χίλιες-δυό δεσμεύσεις ὄχι ἑκούσιες, ὄχι συνομολογημένες, ἀλλά ἀναγκαστικές. Στήν πράξη, ὁ καταναγκασμός εἶναι ἀκόμα στενότερος, ἕνα ἀξεδιάλυτο πλέγμα. Γιά νά τό συνειδητοποιήσει κανένας, δέν ἔχει παρά ν' ἀνατρέξει, ἀντιθετικά, στήν καθαρή ἔννοια τῆς κυριαρχίας, δηλαδή σ' ἐκεῖνο πού δίνει στόν ὅρο οὐσιαστικό νόημα. Αὐτό κάνει, ἔμμεσα, κι' ὁ συγγραφέας τῆς «Ἀνοιχτῆς ἐπιστολῆς στούς Εὐρωπαίους» μέ τήν ἀκόλουθη περικοπή του.

«Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνα εὐρωπαϊκό κράτος πού νά ἔχει, σήμερα, διατηρήσει τήν ἱκανότητα νά ἐνεργεῖ ὅπως τοῦ ἀρέσει στό ἐξωτερικό. Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνα πού νά μπορεῖ νά κηρύξει πόλεμο ἤ νά συνάψει εἰρήνη ὅπως αὐτό νομίζει—ἄς θυμηθοῦμε τήν ὑπόθεση τοῦ Σουέζ στά 1956—, νά ἐξασφαλίσει μόνο του τήν εὐμάρειά του, νά ὑπεραισπίσει μόνο του τόν ἑαυτό του περισσότερο ἀπό λίγες ὧρες ἄν τοῦ γίνει ἐπίθεση ἀπό τούς Ρώσους ἤ ἀπό τούς Ἀμερικανούς, μέ λίγα λόγια νά ζήσει σ' ἀπομόνωση ἤ νά παραστήσει τόν πειρατή». Ὅλ' αὐτά ὁ καθένας μας τά θεωρεῖ αὐτονόητα· ἀπομένει ὅμως ἔτσι ἕνα ὑπόλειμμα ἐσωτερικῆς μόνον κυριαρχίας—κι' αὐτῆς ὄχι πάντα ἀπερίσπαστης, ἀνεπη-

Συνέχεια εἰς τήν = 6ην σελίδα

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΤΑΞΙΑΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ρέαστης,—πού δέν διαφέρει καί πολύ ἀπό τήν λεγάμενη τοπική αὐτοδιοίκηση. Ἡ Εὐρώπη ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαρχίες μέ διαφορετικό χρῶμα στόν χάρτη γιά τήν καθεμιά τους· ὅλες τους, ἀντί νά ἐξαρτῶνται ἀπό μιά δική τους, συλλογική κεντρική διοίκηση, ἐξαρτῶνται ἀπό ξένες, νεοαποικιοκρατικές δυνάμεις.

Πίσω ἀπό τήν πλάνη τούτη κρύβεται κάτι περισσότερο ἀπό τήν ξεγελασμένη αὐταρέσκεια. Συσχετίζω ἐδῶ δυό θέματα πού ὁ Denis de Rougemont δέν τά ἔχει συσχετίσει κι' ἄς τά ἔχει ἐπισημάνει τό καθένα χωριστά. Τό ἕνα εἶναι ἡ πλάνη, ἤ, ὅπως τό λέει ἐκεῖνος, ὁ «μῦθος» τῆς κυριαρχίας· τό ἄλλο, τό ψυχολογικό περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀρχή ἑνός ὁρισμοῦ, δοσμένου ἀπό τόν Max Weber, θά μᾶς διαφωτίσει ἀρκετά γιά τό δεύτερο τοῦτο: Πολιτική λέγεται «ἡ προσπάθεια συμμετοχῆς στήν ἐξουσία...». Ὄχι ἡ προσπάθεια νά ὑπηρετήσεις ἰδέες ἤ μιάν ἀνθρώπινη κοινότητα· προσπάθεια νά περιβληθεῖς μ' ἐξουσία. Τό πῶς θά τήν διαθέσεις, εἶναι ἐπιγενόμενο. Ὁ Rougemont, πού δέν ἀνατρέχει στόν ὁρισμό τοῦτον, γράφει ὡστόσο: «Ἡ πολιτική εἶχε πάντοτε γιά πραγματικό της σκοπό τήν δύναμη· καί τό ξέρω πολύ καλά πώς ὅλοι οἱ γνωστοί μας πολιτισμοί διάλεξαν τήν ἰσχύ ὡς μόνον ρεαλιστικό σκοπό τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Τά ὑπόλοιπα—δικαιοσύνη, εἰρήνη, ἐλευθερία—εἴτανε λόγια λίγο-πολύ εὐγενῆ, ἤ καθαρή κι' ἁπλή δημαγωγική captatio». Καί προσθέτει, ἐδῶ περισσότερο ἰδεολόγος παρά πολιτικός στοχαστής: «Βλέπω ὅμως κι' ὅτι μόνον Εὐρωπαῖοι, σπάνιοι ἀλλά ὑποδειγματικοί, τόλμησαν νά διακηρύξουν, ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς τόν Ρουσσώ κι' ἀπό τόν Οὐΐλλιαμ Πέννη ὡς τόν Προυντόν, πῶς οἱ ἀτομικές ἐλευθερίες καί οἱ αὐτόνομες κοινότητες ἀξίζουν περισσότερο ἀπό τή συλλογική δύναμη. Ἡ Εὐρώπη, ἑνωμένη, θά σταθεῖ ἡ μόνη ἱκανή νά «πραγματοποιήσει τ' ὅραμά τους». (Ἡ ὑπογράμμιση δική του).

Μήπως ὅλα αὐτά εἶναι ὑπερβολικά εὐγενῆ γιά νά τά ὑπολογίσουμε; Ἡ ἐποχή μας φρόντισε νά μᾶς διδάξει πώς οἱ ὑψηλές ἰδέες ἔχουν ἐλάχιστο ἀντίκρισμα στή ζωή. Γινόμαστε δύσπιστοι ἀπέναντί τους ὄχι μόνον ὅταν τίς περιφρονοῦμε ἀλλά κι' ὅταν ὑπερβολικά τίς σεβόμαστε: Δέν εἶναι ὡραῖο νά βλέπεις ἐκπορνευμένο ὅ,τι ἱερότερο ἔχεις. Ἡ χειρονομία τοῦ Ὀθέλλου ἔχει συμβολικό βάθος: Πνίγεις τό ἰδανικό σου γιά νά διατηρήσεις τουλάχιστον τήν παράστασή του ἀλώβητη. Κατοικοῦμε ἕναν κόσμο γεμᾶτον ἀπό πτώματα ἰδανικῶν.

Καί φτάνουμε ἔτσι στό ποιοτικά κορυφαῖο σημεῖο τῆς «Ἀνοιχτῆς ἐπιστολῆς», ἀδιάφορο ἄν ὁ συντάκτης της τό τοποθέτησε κοντά στήν ἀρχή της κι' ὄχι στό τέλος. Ἄς τό ἀκούσουμε: «Σέ σύγκριση κι' ἀντίθεση μέ τούς ἱερατικούς πολιτισμούς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τούς μαγικούς πολιτισμούς τῆς Ἀσίας καί τίς σύγχρονες ὁλοκληρωτικές ἐπιχειρήσεις, ἡ Εὐρώπη μᾶς παρουσιάζεται σάν μιά διαρκής ἐπανάσταση, ἐπανάσταση ξεσηκωμένη ἀπό τήν ἀνθρώπινη συνείδηση ἐναντίον ὅλων τῶν δυνάμεων πού καταπιέζουν ἤ πού ἀρνιόνται τό ὑπεύθυνο κι' εὐδιάκριτο ἐγώ (...). Βάση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, ἐλατήριό του καί τελικός σκοπός του, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀπόλυτης ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου — τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου». Καί λίγο πρίν: «Τό ζήτημα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς μας, τοῦ ἰδιαίτερου νοήματος τῆς κάθε ζωῆς μέσα στή ζωή, ξεχωρίζει καί χαρακτηρίζει τήν Δύση, εἰδικώτερα ὅμως τήν Εὐρώπη. Μπορεῖ λοιπόν κανένας νά προσδιορίσῃ τήν Εὐρώπη ὡς τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πλανήτη ὅπου ὁ ἄνθρωπος, ἀδιάκοπα, αὐτοελέγχεται καί γυρεύει ν' ἀλλάξει τόν κόσμο ἔτσι πού ἡ προσωπική ζωή του ν' ἀποκτήσει νόημα». Στό τέλος - τέλος πάλι τῆς «Ἐπιστολῆς», ὁ Denis de Rougemont, μιλώντας γιά τούς νέους τώρα, θά πεῖ: «Ἐκεῖνο πού τούς λείπει πολύ σκληρά, εἶναι ἕνας ὑπερβατικός σκοπός, ἕνα νόημα τῆς ζωῆς, τώρα πού ὁ πόλεμος δέν εἶναι πιά τό ξέσπασμά τους, τό ἄλλοθι τῶν ἀνύπαρκτων σκοπῶν τῆς ζωῆς». Τό «ὑπερβατικός» ἄς τό νοήσουμε ἐδῶ ὡς ἐκεῖνο πού ξεπερνάει τήν ἀτομική ζωή κι' ὄχι τήν φυσική ὕπαρξη ἤ τήν ἐγκόσμια τάξη.

Τό καίριο αὐτό ἐρώτημα μήπως μᾶς πηγαίνει πίσω σ' ἐκεῖνο πού εἶχε ἀντιπαρατηρήσει ὁ Gabriel Marcel μέ τήν ἀντίκρουσή του; Ἀπό τή στιγμή πού ἐξαιρέθηκε ὁ Θεός, ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός ἀπόμεινε χωρίς ἰδεολογικό θεμέλιο — αὐτή εἴταν ἡ θέση τοῦ χριστιανοῦ φιλοσόφου. Ἕνας πολιτισμός «ἐν Χριστῷ» παύει, πραγματικά, νά εὐσταθεῖ ὅταν λήψει τό σημεῖο ἀναφορᾶς του. Ἀλλά θ' ἀναρωτηθῆ κανένας, δικαιολογημένα: μόνον ἀπό τή συμβολή τοῦ Χριστιανισμοῦ δημιουργήθηκε ὁ πολιτισμός αὐτός; Καί τί ἀπόγινε τότε τό κληροδότημα τοῦ παγανιστικοῦ, ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου; Ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός θεωρημένος ὡς «ἱερατικός» κι' αὐτός πολιτισμός, ἀπομένει βέβαια ἀθεμελίωτος στή μεταχριστιανική του φάση· ἀλλά ἡ νεώτερη, ἡ ὀρθολογική καί τεχνολογική τροπή του, περισσότερο κρατᾶνε ἀπό τήν ἑλληνορωμαϊκή ρίζα παρά ἀπό τή χριστιανική. Δέν πρέπει νά μᾶς ξεγελᾶνε οἱ συναισθηματικές μας ἀντιδράσεις: ὁ πολιτισμός αὐτός, ἄν ἔχει ἀπομείνει ἠθικά ἀκάλυπτος, θριαμβεύει ὡστόσο στήν πρακτική ἔκφρασή του. Καί ἡ βαθύτερη προσπάθειά του εἶναι νά δημιουργήσει σιγά - σιγά ἀνθρώπινα ὄντα πού νά μήν ἔχουν ἄλλες ἀπαιτήσεις ἀπό τίς πρακτικές.

Θά τό πετύχει; Δέν τό ξέρουμε. Εἶναι πολύ νωρίς ἀκόμα γιά ν' ἀποφανθεῖ κανένας. Δέν ἔχουμε δικαίωμα ὅμως νά παραβλέπουμε μιάν ἀλήθεια: πώς ὅλοι σχεδόν οἱ νέοι ἀνθρώπινοι τύποι, αὐτοί πού παίρνουν στά χέρια τους τά καινούργια ὄργανα, τούς μοχλούς τοῦ γενικοῦ χειριστήριου, εἶναι τοῦ δίχως προσωπική θερμοκρασία ὑποδείγματος, τοῦ σχεδόν ἰδανικά ἀποψυχωμένου. Τεχνοκράτες συνεπέστατοι, καλολαβωμένοι, διανοοῦνται μ' ἐξισώσεις, ἀναπνέουν μέ στατιστικές κι' ὀνειρεύονται μέ προγραμματισμούς. Ἄν τό μέλλον εἶναι δικό τους, τότε ἡ τωρινή κρίση τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀποτελεῖ ἐφηβική, παροδική κρίση, καί ἡ εὐστάθειά του δέν διατρέχει κανένα κίνδυνο.

Μόνο πού νά, ἐμφανίζονται παράλληλα καί κάποιοι ἄλλοι, ὄχι λιγότερο νέοι ἀνθρώπινοι τύποι. Εἶναι τά ἄταχτα παιδιά τῆς σημερινῆς κοινωνίας, αὐτά πού τῆς πετᾶνε λάσπη, σπάζουν τά τζάμια καί δέν ξέρει κανένας τί θέλουν. Γιά τήν ὥρα, ἐκδηλώνονται ἐναντίον ὅλων καί ὑπέρ κανενός. Τό ρεῦμα τους, παγκόσμιο, ἀναμαλλιασμένο, σέρνει πολλά σαρίδια μαζί μέ τό ποτιστικό νερό. Θέλετε νά εἶναι οἱ ταραξίες αὐτοί, οἱ νέοι φορεῖς κι' ἀπόστολοι τῆς ψυχῆς; Ἄς μήν ξεχνᾶμε πώς κύριο γνώρισμά της στάθηκε πάντοτε, σέ διάφορες ποικιλίες κι' ἐκφάνσεις, ὁ συγκεχυμένος πόθος γιά κάτι τό ἀπροσδιόριστο καί τό ἀνεπίτευκτο. Βλέπω τήν ἀναμέτρηση τοῦ μέλλοντος ν' ἀχνοσχεδιάζεται ἀνόιμεσα σ' ἕναν ἀποστειρωμένο χειριστή ἠλεκτρονικοῦ ἐγκεφάλου ἀπό τή μιά καί σ' ἕναν ἄπλυτο χίππυ ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ Θεός τό ξέρει ποιός ἀπό τούς δύο θά βγεῖ νικητής.

Ὅπως καί νάχει τό πρᾶγμα, τό «νόημα τῆς ζωῆς» μόνον ὁ δεύτερος θά τό γυρέψει· ὁ πρῶτος δέν τό χρειάζεται. Αὐτό σημαίνει πώς ἄν ἡ τεχνοκρατία τελικά ἐπικρατήσει, ἡ ζωή δέν θά δώσῃ γιά κανένα ἀπολύτως νόημα, καί τότε ὁ εὐρωπαϊκός κόσμος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ περιττός καί τελειωμένος. Ἀλλά τί φάρσα κι' αὐτή πού ἔχει στήσει ἡ Ἱστορία! Τά καλά, εὔτακτα, ἀριστοῦχα παιδιά μας εἶναι ἐκεῖνα πού θά μᾶς ξεγράψουν· τά μόνα πού μπορεῖ νά συνεχίσουν τήν ἐσωτερική μας περιπλάνηση, τό τσιγγαναριό τῶν αἰώνων, οἱ πραγματικοί δηλαδή διάδοχοί μας, εἶναι τά ἄταχτα κι ἀποκηρυγμένα παιδιά. Αὐτά πού μᾶς φορτώνουν σήμερα μέ τούς ἔγνοια.

Οἱ ἀριστοῦχοι μας ἔρχονται κάλλιστα αὐτομάτως στήν παράταξη τοῦ ἀντιπάλου. Τήν Εὐρώπη δέν τή χρειάζονται. Εἶναι πολύ ἀπειθάρχη, ξένη στό γερμανικό πνεῦμα.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 11 Νοεμβρίου 1970

1-100

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΠΑΡΑΠΟΙΗΣΕΙΣ

Του ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ του πού δημοσιεύτηκε στό «Βῆμα» τῆς Κυριακῆς ὁ Raymond Aron ἐπισημαίνει ἕνα πρόβλημα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας καίριο, ἀλλά πού δέν τό ἀναπτύσσει, ἴσως γιατί ἄλλος εἶταν ὁ γενικός στόχος τῆς συνομιλίας ἐκείνης. Οὔτε ἐδῶ προσφέρεται ὁ χῶρος νά τό ἀναπτύξουμε. Θά παρατηρήσουμε ὅμως ὅτι τό θέμα ἀξίζει ὄχι τόσο αὐτό καθ' ἑαυτό, ὅσο γιά τή συμβολική του σημασία, μιά του προέκταση αὐτόχρημα ἀποκαλυπτική τῆς πορείας τοῦ κόσμου μας. Ἀντιγράφω, πρῶτα-πρῶτα, τά σχετικά δύο χωρία ἀπό τή συνέντευξη: «Ἡ ζωή θά εἶταν πιό εὐχάριστη στίς πόλεις ἄν μόνο τό πέντε τοῖς ἑκατό διέθετε αὐτοκίνητο· θέλουμε ὅμως μιά κοινωνία δημοκρατική, καί ὁ ἀριθμός τῶν αὐτοκινήτων, ὅπως καί τῶν ἀτόμων, δέν καθιστᾶ περισσότερο εὐχάριστη τή διαβίωση». Καί: «Θά ἔπρεπε νά ἐλέγξουμε τήν ἐξέλιξη τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοκινήτου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ ἁπλῶς στό νά ὑπάρχουν ὁλοένα καί περισσότερα ἰδιωτικά αὐτοκίνητα, στήν ὁλοένα μικρότερη ὠφελιμότητά τους καί στή διαρκῆ αὔξηση τοῦ κινδύνου πού ἀντιπροσωπεύουν. Στήν κοινωνία μας γίνεται κάτι τό τερατῶδες, γιατί ἡ σφαγή πού παρατηρεῖται τά Σαββατοκύριακα δέν εἶναι ἀσφαλῶς τίποτα λιγότερο ἀπό τερατῶδες. Ἄν ὁ Βολταῖρος ζοῦσε σήμερα θά μποροῦσε νά γράψει μιά παραβολή πού νά ἐπεσκίαζε ἐντελῶς τόν «Ἀγαθούλη» του».

Ἄς ἐξηγήσουμε, πρίν ἀπό κάθε τι ἄλλο, πῶς ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος δέν πρέπει σέ καμμιά περίπτωση νά γίνει μ' ἐχθρότητα γιά τό αὐτοκίνητο, γιατί τέτοια στάση θά ὑποδήλωνε ἁπλούστατα σύμπλεγμα μειονεξίας. Χωρίς πάθος λοιπόν ἄς μιλήσουμε ἀλλά καί χωρίς φόβο. Ἀπολαμβάνουμε ὅλοι οἱ σύγχρονοι τά πλεονεκτήματα τοῦ αὐτοκινήτου, καί τό συμπτωματικό γεγονός νά ἔχουμε δικό μας ἤ νά

→ Συνέχεια εἰς τήν = 6ην σελίδα

ΠΑΡΑΠΟΙΗΣΕΙΣ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

μήν ἔχουμε δέν ἀλλάζει τίποτα περισσότερο ἀπό τήν εἰδική ψυχολογική μας στάση. Ἀπόδειξη πῶς μόλις ἀλλάξουμε θέση καί γίνουμε ἀπό πεζοί ἐποχούμενοι, ἀλλάζουμε αὐτοστιγμεί καί ψυχολογία: ἀγανακτοῦμε μέ τούς ἄλλους τούς ἀδέξιους ἤ ἀπείθαρχους στίς διατάξεις τῆς προχαΐας πεζούς, κλπ. Τό αὐτοκίνητο—ἄς τό καταλάβουμε καλά αὐτό—εἶναι μοῖρα μας: Περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἐκφραστικό μέσο τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ἔχει ἐπηρεάσει τή ζωή μας, σχεδόν τήν προσδιορίζει, καί —προπάντων—παίζει ρόλο καταλύτη: Προκαλεῖ κάποιες ἀποφασιστικές διεργασίες, ἱκανές νά μᾶς ἀποκαλύψουν τό οὐσιαστικό περιεχόμενο τοῦ ἰδεολογικοῦ μας ὑπόβαθρου.

Μέ τήν τελευταία τούτη σημασία μᾶς σταματάει ἐδῶ σήμερα. Ὁ Raymond Aron βλέπει τό αὐτοκίνητο ὡς ἔνδειξη ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς κοινωνίας. Εἶναι τέτοιο πραγματικά; Ἡ διάδοσή του, ἡ ὁλοένα αὐξανόμενη, δίνει βέβαια μιά τέτοια ἐντύπωση, ἀλλά πρέπει νά εἴμαστε πολύ προσεχτικοί μπροστά στίς ἐπιφάσεις. Δημοκρατικό λέμε κάτι πού μπορεῖ ἐξ ὁρισμοῦ νά γίνει προσιτό στόν καθένα· δέν χρειάζεται ὅμως ἰδιαίτερη σκέψη γιά νά καταλάβουμε πῶς ἡ ὁλοκληρωτική διάδοση τοῦ αὐτοκινήτου δέν εἶναι ζήτημα οἰκονομικῆς ἐπάρκειας: σχετίζεται μέ τήν χωρητικότητα τοῦ κατοικημένου κόσμου. Τό ἁπλό, παιδικό τοῦτο πρόβλημα ἀποτελεῖ συνάρτηση στενή κάποιου ἄλλου—αὐτοῦ σημειωμένου κι' ἀπό τόν Aron—: τήν ὠφελιμότητα τοῦ αὐτοκινήτου, πού βρίσκεται σέ σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τή διάδοσή του. Τά πολλά αὐτοκίνητα μετριάζουν, ὡς που νά ἐκμηδενίσουν σχεδόν, τά πλεονεκτήματα τῶν λίγων. Μέσο ὅμως ἐκδημοκρατισμοῦ πού ἐμφανίζεται ὡς δῶρο ἄδωρο ἤ ἐξ ὁρισμοῦ ἀριστοκρατικό, σημαίνει ἁπλούστατα φενάκη: Δίνουμε μιάν ὑπόσχεση πού, ἀπό τήν ἴδια της τή φύση, δέν μπορεῖ νά τηρηθεῖ. Ἄς προσέξουμε αὐτό τό σημεῖο.

Θά μᾶς βοηθήσει ν' ἀρχίσουμε τήν ἀποκάλυψη μερικῶν ἀπό τίς κρυφότερες διοιστροφές καί παραφθορές τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας. Ὅσοι πιστεύουν σ' αὐτήν μέ εἰλικρίνεια, ἔχουν συμφέρον νά τήν ἀπαλλάξουν ἀπό τίς ἐπικείμενες νοθεῖες. Ἡ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μᾶς στείνει διαρκῶς παγίδες κι' ἀλλοίμονο ἄν δέν εἴμαστε σέ θέση νά τίς ξεκρίνουμε, ἀκόμα κι' ἄν εἶναι νά τούς γίνουμε στό τέλος θύματα, σπρωγμένοι ἀπό τήν ἀπροσμάχητη δύναμη τῶν πραγμάτων.

Εἶναι βέβαιο πῶς ἡ θέση τοῦ ἐπιβάτη ἑνός σύγχρονου ἀγοραίου μέσου συγκοινωνίας ἔχει κάτι τό ἀξιοθρήνητο, σέ σύγκριση τουλάχιστον μέ τό ὑπόλοιπο διοτικό ἐπίπεδό του: Οὐρές, τσαλαπωρία, χάσιμο χρόνου πολύτιμου, στρίμωγμα, ἐκνευρισμός, αἴσθημα πῶς ταπεινώνεσαι ἀπό τήν γενική κακομεταχείριση, συνέπεια τοῦ πρωτογόνου συμφυρμοῦ. Καμμιά ἀνελογία μέ τή θέση ἐκείνου πού μετακινεῖται μέ ἰδιόκτητο μεταφορικό μέσο. Ἡ διαφορά, ἔτσι, τῶν ὅρων ἔχει ἐνταθεῖ: Ἄλλοτε, εἴταν οἱ συντριπτικά περισσότεροι, σχεδόν ὅλοι, πού ὑποβάλλονταν στίς δοκιμασίες τῆς ἀγοραίας συγκοινωνίας· ἐλαχιστότατοι εἶχαν τό προνόμιο νά πηγαίνουν μέ δικό τους ἀμάξι ἤ αὐτοκίνητο, καί οἱ ἐλάχιστοι αὐτοί εἴτανε σά ν' ἀποτελοῦσαν κάτι ξέχωρο, μιάν αἵρεση, πού δέν ἀφορούσε τό κοινωνικό σύνολο. Καί σήμερα βέβαια οἱ περισσότεροι ἀπομένουν δέσμιοι τῆς ἀγοραίας συγκοινωνίας, ὁ ἀριθμός ὅμως τῶν προνομιούχων ἔχει αὐξηθεῖ, κι' αὐτό κάνει βαρύτερα αἰσθητό τόν κλῆρο τῶν ἄλλων. Συνέπεια: ἔνταση τοῦ κοινωνικοῦ μίσους. Δέχεσαι τήν ὕπαρξη ἐλάχιστων, μετρημένων στά δάχτυλα, εὐνοημένων τῆς ζωῆς, δέν δέχεσαι ὅμως τήν καταδίκη σου ν' ἀνήκεις σέ μιά ταπεινωμένη πλειοψηφία.

Τήν ψυχολογία αὐτή τήν ἐπιδεινώνουν κάποιες εἰκόνες δημιουργημένες μέν ἀπό τήν πρακτική ἀνάγκη, ὄχι ὅμως γιά τοῦτο καί λιγότερο ἐξερεθιστικές. Ἄς πάρουμε τήν προχειρότερη. Ὁ κεντρικός δρόμος πού περνᾶτε εἶναι ἀπό λόγου του στενός· αὐτό δέν ἐμποδίζει νά στενεύει ἴσαμε τό ἕνα τρίτο του ἀπό τά παρκαρισμένα στίς δυό πλευρές του ἰδιωτικά αὐτοκίνητα. Ὁ πεζός, περνῶντας, συλλογίζεται: «Κοίταξε προνόμιο: Ὁ κύριος τάδε ἦρθε καί παράτησε ἐδῶ πρωῒ-πρωῒ τό καβοῦκι του, πού πιάνει τόπο ὀχτώ ἤ δέκα ἀνθρώπων. Θά ξανάρθει νά τό σηκώσει τό βράδι. Ἄν ὑπολογίσεις τόν τόπο πού πιάνουν ὅλοι αὐτοί ἐδῶ οἱ παρκαρισμένοι κολλητά, ἔτσι πού ἐγώ νά μή μπορῶ νά περάσω ἀνάμεσά τους γιά νά διασχίσω τό δρόμο, θά ἰδεῖς πῶς εἶναι ὁ ὀχταπλάσιος ἀπό ἐκεῖνον πού δικαιοῦνται, πού τούς ἔχει ἀναγνωρίσει ἡ Φύση. Μέ ποιό δικαίωμα αὐτή ἡ διάκριση; Ἐπειδή πληρώνουν φόρους; Κι' ἐγώ πληρώνω, πού μέ δέρνουν ἀπό πάνω οἱ βροχές, τό λιοπῦρι, τό ξεροβόρι». Συλλογιστῆτε τώρα τούς στοχασμούς αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὅταν βλέπει ἀκόμη καί τό πεζοδρόμιο, τό κατά κανόνα στενότατο, νά γίνεται κι' αὐτό τόπος παρκαρίσματος ἤ μανούβρας, τό πεζοδρόμιο, πού δέν εἴταν μόνο τό μονοπάτι του ἀλλά καί τό καταφύγιό του! Γιά νά προχωρήσει, νά περάσει, ἤ πρέπει νά ξεσχίσει τά ροῦχα του μεταξύ τοίχων καί αὐτοκινήτου, ἤ νά κατέβει στό κατάστρωμα τοῦ δρόμου, μέ τούς σχετικούς κινδύνους. «Ἄν ἤθελα νά στήσω περίπτερο ἐδῶ στό πεζοδρόμιο — συλλογίζεται — γιά νά βγάλω τό ψωμί μου, δέν θά μποροῦσα νά πάρω ἄδεια· καί δικαίως. Γιατί ὁ κύριος τάδε νά μπορεῖ νά στήνει ἐδῶ ὁλημερίς τό καβοῦκι του, χωρίς καί νά ἐξυπηρετεῖ κανέναν;».

Τό κακό εἶναι βέβαια λίγο-πολύ παγκόσμιο, ὅμως αὐτό δέν τό μετριάζει· τό ἐπιδεινώνει. Ὡς παράδειγμα ἄλλωστε τό παίρνουμε, γιά νά εἰκονογραφήσουμε τήν ἀπορία ἄν μερικές καταστάσεις πού προβάλλονται ὡς ἐνισχυτικές τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας, εἶναι τέτοιες πραγματικά, ἤ μήπως κρύβουν μιά συνειδητή ἤ ἀσύνειδη προδοσία. Κατά κανόνα, κάθε σύμβολο δημόσιας ἀναίδειας, κάθε πρόκληση πρός τό σύνολο, εἶναι ὑπονομευτική τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Καί δημοκρατική ἰδέα σημαίνει, περισσότερο ἀπό κάθε τι ἄλλο, κοινωνική εὐστάθεια καί ἰσορροπία: Ἱκανοποιοῦμε τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ὄχι γιά νά τούς κολακέψουμε ἁλλά γιά νά κάνουμε εἰρηνική, ἐσωτερικά λυτρωμένη τή ζωή τους. Τή ζωή.

Ἄς κοιτάξουμε ὅμως ἀπό κοντήτερα τό θέμα. Εἶναι ἄραγε ἡ συλλογική δίψα πού παίζει τόν ἀποφασιστικό ρόλο στή διάδοση τοῦ αὐτοκινήτου ἤ μήπως κάποιες ἄλλες παροτρύνσεις, ἀφανέρωτες; Βέβαια ἡ γενική φορά τῆς σύγχρονης ζωῆς ὑπαγορεύει μιάν ἐπιδίωξη ἀνεξαρτησίας στήν κίνηση, μιά διεύρυνσή της κι' ἐπιτάχυνση, ὅμως αὐτό δέν θά μποροῦσε, ὄχ νά ἱκανοποιηθεῖ ἀλλά νά προκληθεῖ, ἄν ἡ βιομηχανία τῆς παραγωγῆς αὐτοκινήτων δέν ἀναζητοῦσε καί δέν μηχανευόταν τρόπους νά διεγείρει τή σχετική φιλοδοξία. Τό μεταπολεμικό αὐτοκίνητο δέν παράγεται μόνο μαζικά· γίνεται, μέ χίλιους τρόπους, ὅλο καί προσιτότερο, δελεαστικότερο, καί μαζί πιό ἐφήμερο. Ἡ ἀγορά λοιπόν δέν ἱκανοποιεῖται: προκαλεῖται. Ἔχει ἐξαπολυθεῖ ἐπιτήδεια ἀπό τό βιομηχανικό κεφάλαιο ὁ μηχανισμός τοῦ μιμητισμοῦ, τῆς κοινωνικῆς ματαιοδοξίας, κι' ἀπό κοντά πηγαίνει ἡ ἐπίσημη ὑστεροβουλία, πού βρίσκει στό αὐτοκίνητο ἕνα μέσο γι' αὔξηση τῶν δημοσίων ἐσόδων. Ὅλ' αὐτά μαζί, δημιουργοῦν ἕνα πλέγμα ἀκαταγώνιστο. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔχει γίνει παρανάλωμα τοῦ εὐδαιμονισμοῦ του.

Πίσω ἀπό τή μοιραία τούτη διαλεκτική ἐδρεύει ἡ ἐμποριοκρατία. Συνδυασμένη ἄρρηκτα μέ τόν βιομηχανικό καί τόν μεταβιομηχανικό πολιτισμό, διαθέτει κατά τό δοκοῦν τήν ἀνθρώπινη ψυχολογία, παίζει μέ τά πλῆκτρα της σάν δεξιοτέχνης πού ἔχει κάνει τό ὄργανο προσωπικό του ἐκφραστικό μέσο. Νά μιλᾶμε λοιπόν γιά τή διάδοση τοῦ αὐτοκινήτου ὅπως γιά ἔκφραση, ἔστω καί κακή, τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας — εἶναι ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Raymond Aron — σημαίνει (καί ζητᾶ συγγνώμη γιά τήν αὐθάδεια) ἐπιπολαιότητα. Ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο, πρέπει νά εἴμαστε σέ θέση νά διακρίνουμε τίς ἐκφάνσεις τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας ἀπό τίς παραποιήσεις της. Ἄλλο ἔν ἡ τροπή πού ἔχει πάρει ὁ κόσμος ἐπιδέχεται δημοκρατικές πραγματοποιήσεις ἤ ὄχι. Τό αὐτό θ' ἀπαντήσει τό μέλλον, ὄχι ἐμεῖς.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 14 Νοεμβρίου 1970

1-101

30

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΑΝΔΡΩΝ ΕΠΙΦΑΝΩΝ...

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Κάρολος ντέ Γκώλ, μεγάλο τέκνο τῆς Γαλλίας, εἶχε ἕνα κοινό γνώρισμα μέ τόν Ἰούλιο Καίσαρα τοῦ Σαίξπηρ: Μιλοῦσε γιά τόν ἑαυτό του στό τρίτο πρόσωπο. Στόν «Ἰούλιο Καίσαρα», τό χαρακτηριστικό αὐτό φανερώνει ματαιοδοξία, μιάν ἀδυναμία ἀνθρώπου προικισμένου μέν μ' ἐσωτερικό μέγεθος, ἀλλά πού δέν καταβάλλει γιά τοῦτο λιγότερο τόν φόρο του στό ἀνθρώπινο. Ὁ καθένας ἔχει τά ὅριά του καί εἶναι δύσκολο, ἄν ὄχι ἀδύνατο, νά τά ἐξαντλήσει χωρίς νά σκοντάψει. Τό σκόνταμα τοῦ μεγάλου Ρωμαίου προκαλεῖ τό ἔμμεσο χιοῦμορ τοῦ Ἄγγλου ποιητή.

Νά εἴταν ἄραγε παραπλήσια τά ἐλατήρια τοῦ ντέ Γκώλ ὅταν, μιλώντας, ἐξαντικειμενίκευε τόν ἑαυτό του γιά νά τόν τοποθετήσει ἀνυπόμονα στό ἱστορικό πλαίσιο; Μιά ἀπό τίς ἀρετές του πρέπει νά θεωρηθεῖ κι' ὅτι δέν ὑποκρίθηκε, συστηματικά τουλάχιστον, τήν ταπεινοφροσύνη. Ἀπό τήν «Κόψη τοῦ σπαθιοῦ» κιόλας, τό πρῶτο του βιβλίο (1932), εἶχε

→ Συνέχεια εἰς τήν = 6ην σελίδα

ΑΝΔΡΩΝ ΕΠΙΦΑΝΩΝ...

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

δείξει τά χαρτιά του. Αὐτοπεποίθηση, ὀπόφαση πρωτοβουλίας, προσωπικῆς προβολῆς, ὅλα τά εἶχε πεῖ. Ὄχι μέ κυνισμό ὅμως. Διεκδικοῦσε, ἀπεναντίας, μέ περηφάνεια καί εἰλικρίνεια τό βάρος εὐθυνῶν, μόνο νοητό ἀντιστάθμισμα γιά ὅποιον θέλει νά γράψει Ἱστορία. Γιατί ἡ Ἱστορία, μή τό ξεχνᾶμε, γράφεται πάντοτε μ' ἔξοδα τῶν ἄλλων, τῶν πολλῶν· καί ἄν ὁ ἰσχυρισμός εἶναι πώς τά πάντα γίνονται γιά τό καλό τους, τό καλό αὐτό, τό προεξοφλημένο, εἶναι πάντοτε προβληματικό, ἐνῶ οἱ δαπάνες βέβαιες.

Ἄν βάλουμε στόν ἕνα δίσκο τοῦ ζυγοῦ τά ἐξωτερικά γνωρίσματα τοῦ γνήσιου ἡγέτη καί στόν ἄλλον τά γνωρίσματα τοῦ ἀγύρτη τῆς ἡγεσίας, θά ἰδοῦμε πώς ναί μέν ἡ ἰσορροπία ἀνατρέπεται ἀμέσως γιά χάρη τοῦ πρώτου, ἡ διαφορά ὅμως, αἰσθητά, ὀπτικά, δέν εἶναι καί τόσο μεγάλη. Ἐγωπάθεια χαρακτηρίζει καί τόν ἕνα καί τόν ἄλλον, ἡ πονηρία ἀλατίζει καί τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου τά παρασκευάσματα. Καί πειστικότητα μπορεῖ νά διαθέτει ὁ ἀγύρτης, καί σθένος, κι' ἀποτελεσματικότητα, καί προσωπική ἀκτινοβολία. Τί τόν διαφοροποιεῖ ἀπό τόν ἄλλον; Ἴσως μιά ἐσωτερική, ὄχι πάντοτε εὐκολοδιάκριτη γιά τούς τρίτους, ἔλλειψη συνέπειας: Ὁ ἡγέτης πιστεύει στόν ἑαυτό του ἀλλά καί σέ κάτι ἄλλο, ὑπερατομικό· ὁ ἀγύρτης μόνο στόν ἑαυτό του. Βλέπει τούς πολλούς ὡς πρώτη ὕλη, πηλό γιά νά πλάσει τόν ἀνδριάντα του. Ὁ ἡγέτης ἔχει ἕνα ὅραμα, πού τόν κατευθύνει ἀνάμεσα στίς δολιχοδρομίες τῆς πολιτικῆς. Δέν λέει ψέμματα παντοῦ καί πάντα. Αὐτό δέν σημαίνει πώς πρέπει νά συγχέουμε τόν πολιτικό μέ τόν ἰδεολόγο, νά ζητᾶμε ἀπό τόν πρῶτο ὅ,τι εἶναι τό μοιραῖο φορτίο τοῦ δεύτερου. Μποροῦμε ὅμως νά τοῦ ζητᾶμε τά ἐχέγγυα πώς κάτι ὑπηρετεῖ πέρα ἀπό τούς ἰσχυρισμούς πού προβάλλει. Ὁ ντέ Γκώλ ὑπηρετοῦσε «μιάν ὁρισμένη ἰδέα περί Γαλλίας», κι' αὐτό, πού μέ τή διόγκωσή του τή μυθολογική τόν ἔκανε πολλές φορές ἀντικείμενο εἰρωνείας ἀκόμα καί γιά τούς συμπατριῶτες του, ἡ ἁπλοϊκή του δηλαδή πλευρά, εἶναι κι' ὁ ἐξαγνισμός του. Καί τό ἀνθρώπινο μεγαλεῖο του. Πίστεψε μέ προσήλωση μυστικιστική πώς εἴτανε ταυτισμένος μέ τή μοῖρα, μέ τό πνεῦμα τῆς Γαλλίας.

Κάθε ἀνθρώπινη κρίση κρέμεται ἀπό τή σκοπιά ἀπό ὅπου κρίνεις. Ἄν μετρήσουμε τόν Ντέ Γκώλ μέ τό μέτρο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰδέας, θά ἰδοῦμε —ὅπως καί προχτές τό λέγαμε — πώς τήν ὑπηρέτησε ἄσχημα ἴσως, ἀναχρονιστικά, ἀπό ἕνα τουλάχιστον σημεῖο καί πέρα. Ἴσαμε τό σημεῖο ὅμως ἐκεῖνο, ἔστω κι' ἀκούσια, τῆς προσέφερε μιά σημαντική ὑπηρεσία: Εἶναι ὁ πρῶτος πού διεξεδίκησε μιάν ἀξιοπρέπεια, μιά πολιτική αὐτονομία, ὁ πρῶτος πού πρόβαλε μιάν ἄρνηση νά ὑποδουλωθεῖ γιά χάρη μιᾶς σαθρῆς εὐγνωμοσύνης. Τό ὅτι πῆρε τή χώρα του ἀπό τόν βυθό καί τήν ἀνέβασε ξανά στήν ἐπιφάνεια, εἶναι μιά ἱστορική πράξη, ἕνα κατόρθωμα πού δικαιολογεῖ τόν θαυμασμό ἐμᾶς τῶν τρίτων. Τό ὅτι ὅμως ἔκανε ἔμμεσα κατάδηλο πώς ἡ ὁμαδική ἥττα τῆς Εὐρώπης μέ τόν Μεγάλο πόλεμο δέν δικαιολογοῦσε καί τήν ἐξαγορά της ἀπό τόν ὑπερπόντιο σύμμαχο καί δανειστή, εἶναι ἕνα παράδειγμα πού θά ἔπρεπε νά ὑψωθεῖ σέ ὑπόδειγμα. Αὐτό θά πεῖ καλῶς νοούμενος ρεαλισμός: Καμμιά συνδρομή σέ αἷμα ἤ σέ χρῆμα δέν παρέχεται χωρίς ἀντάλλαγμα, δηλαδή χωρίς ὑστεροβουλία, λοιπόν δέν μπορῶ ἐγώ ὁ ὀφειλέτης, ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα τῶν λογαριασμῶν, ν' ἀλλοτριωθῶ στόν δανειστή γιά νά ἐξοφλήσω ἔτσι τό χρέος. Τέτοιες δικαιολογίες ἡ νομική ἐπιστήμη τίς λέει ἀνήθικες. Ὄχι καί ἡ Ἱστορία.

Γιατί ἡ Ἱστορία εἶναι ἀνήθικη ἐξ ὁρισμοῦ. Ἐκεῖνοι πού θέλουν νά τήν ἀντιδιαστείλουν ἀπό τή Φύση, ἤ πέφτουν θύματα ἑνός ρωμαντισμοῦ παιδιάστικου, ἤ λένε ψέμματα μέ στόμφο. Μπορεῖ μέσα στό γενικό πλαίσιο τῆς Ἱστορίας νά σημειώνονται ἐδῶ - ἐκεῖ πράξεις μέ ἀξία ἠθική στήν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου, ὅπως σημειώνονται καί πράξεις μέ ἀξία αἰσθητική, αὐτό ὅμως δέν χρωματίζει καθόλου τήν ἴδια τήν Ἱστορία. «Ὁ ἄνθρωπος μέ χαρακτῆρα —γράφει στό πρῶτο του βιβλίο ὁ ντέ Γκώλ— δίνει στή δράση εὐγένεια». Εἶναι τό ἐχέγγυο ἀκριβῶς πού εἴπαμε πρίν πώς τοῦ ζητᾶμε. Σέ πεῖσμα τῆς Ἱστορίας, αὐτός δημιουργεῖ στιγμές ὁμορφιᾶς. Στιγμές. Ὁ ἀγύρτης δημιουργεῖ, κάτω ἀπό μιάν ὡραιολογία φορτική, φτηνή, ἀσχήμια καί μόνον ἀσχήμια.

Ἀσχήμια δημιούργησε ὁ Χίτλερ, ἀσχήμια ὁ Μουσολίνι, ἀσχήμια ὁ Στάλιν. Τό εἰσιτήριο λοιπόν στόν χῶρο τῆς Ἱστορίας δέν σημαίνει καί ὁποιαδήποτε δικαίωση. Εἶναι παράδοξο πού ὁ εἰκοστός αἰώνας, ὕστερα ἀπό τόση κατεργασία ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ξαναγύρισε στήν πιό πρωτόγονη ἡρωολατρία. Ὑψώνει ἀδιάκριτα σέ ἥρωες ὅλους ἐκείνους πού κατόρθωσαν νά σκαρφαλώσουν ἔστω καί πάνω σέ σωρούς ἀπό πτώματα, γιά νά σηκώσουν τό κεφάλι τους μέ ἀναίδεια πάνω ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς μάζας. Μέ δουλοπρέπεια πρωτοφανῆ ἀναγνωρίζουμε ἀναγκαιότητα καί μέγεθος σέ κακοποιούς τοῦ κοινοῦ δικαίου ἐπειδή μᾶς ἔπεισαν λέει πώς ἔχουν προσόντα ἡγετικά. Τί θά πεῖ προσόντα ἡγετικά; Κι' ὁ ἀγύρτης μαγνητίζει.

Δέν εἶναι καθόλου βέβαιο —ἀπεναντίας μάλιστα — πώς Ἱστορία θά πεῖ πρόοδος. Αὐτός ὁ μῦθος ἔχει δημιουργήσει περισσότερα θύματα παρα ἀνθρώπους φωτισμένους, διδαγμένους. Θά μποροῦσε ὅμως ἡ Ἱστορία, ὡς γνώση, νά μή διδάσκεται παθητικά, μοιρολατρικά, νά ἐκπορεύεται ἀπό μιά κριτική συνείδηση πού νά ξέρει νά στιγματίζει, νά κολάζει καί νά ξεγράφει. Θά εἴταν τότε προστατευμένος ὁ χῶρος της ἀπό τούς διαρρῆκτες καί τούς διαστές. Γιατί ὁ ματαιόδοξος πού εἰσβάλλει στήν Ἱστορία, ἔχει συγκεκριμένα ἐλατήρια: Ἐκμεταλλεύεται τό παρόν γιά νά κορέσει τήν ἀπληστία του καί μαζί κατασκευάζει παρελθόν, δηλαδή φροντίζει γιά τό ἴδιο του μνημεῖο. Ἄν τοῦ γινόταν πολύ ἀμφίβολο αὐτό τό παρελθόν, τότε μπορεῖ καί τά θύματα πού τοῦ στρώνουν τό παρόν νά εἴταν περισσότερο ἐνήμερα, λιγώτερο πρόθυμα νά γονατίζουν μπροστά του. Τό μυστικό πού κατέχει ὁ ἀγύρτης εἶναι πώς τό ἀνθρώπινο γένος ἀνέχεται τά πάντα, σώνει νά τοῦ πάρει κανένας τόν ἀέρα. Τότε, ἀφοῦ πρῶτα τό ἐξανδραποδίσεις, τοῦ προκαλεῖς καί τόν θαυμασμό. Δέν πρόκειται λοιπόν γιά δύναμη τοῦ ἀγύρτη, πρόκειται γι' ἀδυναμία τῶν ἀφελῶν. Ἡ ἀποκατάσταση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας θά εἴταν τό μόνο γεγονός πού θά μποροῦσε κάποτε νά δικαιώσει τήν Ἱστορία.

Χωρίς ἀνθρώπους τοῦ τύπου τοῦ ντέ Γκώλ, μέ ὅλες τίς ἀδυναμίες τοῦ Γάλλου ἡγέτη καί τίς ἀντιθέσεις μας στόν ἰδεολογικό του κόσμο, ἡ Ἱστορία ὅπως γίνεται καί γράφεται θ' ἀπόμενε κυνική καί ἰχυδαία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 18 Νοεμβρίου 1970

1-102

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΣΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΟΜΟΛΟΓΩ πῶς μέ βρῆκε ἐξαιρετικά εὐαίσθητον, τίς προάλλες, ἡ μέσα σέ παρένθεση σημείωση τοῦ μεταφραστῆ τῆς τόσο σημαντικῆς «Ἱστορίας τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου», πού δημοσιεύεται στό «Βῆμα». Ἐκεῖ πού γινόταν λόγος ἀπό τόν Λίντελ-Χάρτ γιά τή μάχη τῆς Κρήτης καί γιά τίς ἀπώλειες τῶν Βρεταννῶν, τῶν Αὐστραλῶν καί τῶν Νεοζηλανδῶν στή μεγαλόνησο, ὁ μεταφραστής, σά νά μήν ἄντεξε, παρενέβαλε μιά μικρή παρατήρηση: «Εἶναι ἄραγε ἀμελητέα ποσότης οἱ δραματικές ἀπώλειες Ἑλλήνων καί εἰδικότερα τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, καί δέν ἀναφέρονται ἀπό τόν συγγραφέα;». Συναισθάνομαι ἀπόλυτα σέ τί ἐλάττωμα ὀφείλεται ἡ εὐαισθησία μου σ' αὐτό τό σημεῖο. Διστάζω νά τό πῶ, γιατί τό σχέδιο θά ἔπαιρνε καί τόν μεταφραστή τοῦ «Βήματος», πού πρῶτος ἀντέδρασε. Ἐπειδή ὅμως ἔχω τήν πρόθεση νά διευρύνω τό θέμα, νά περιλάβω στήν ἀπορία καί τήν ἄλλη ἑλληνική συμμετοχή στόν παγκόσμιο πόλεμο, εἰδικότερα τό πόσο αὐτή φαίνεται νά βαραίνει σήμερα στή συνείδηση τῶν μεγάλων, ἀποφασίζω νά πάρω σ' ἀποκλειστικό λογαριασμό μου τόν παρακάτω χαρακτηρισμό, καί λέω: Ἀφέλεια εἶναι νά ζητᾶς, στήν ὥρα τῶν ἀπολογισμῶν καί τῶν λογαριασμῶν, ἐκεῖνο πού θεωρεῖς ἐσύ δικαιοσύνη. Ἀνήκεις, ταλαίπωρε ὑπογραφόμενε, σέ μιάν ἀπό τίς περασμένες ἐκεῖνες γενιές πού νόμιζαν ὅτι τά πάντα στόν κόσμο δέν ἀποτελοῦν ὑλικά καί μόνο μεγέθη. Οἱ νεώτεροι, διδαγμένοι ἀπό τά παθήματά σου, φαίνονται σοφώτεροι. Ἐσύ, ἀδιόρθωτε, ἀπορεῖς ὅταν, παίρνοντας στά γέρια σου μιάν Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Πολέμου, ψάχνεις ἄδικα — ἤ περίπου — νά βρεῖς ἐκεῖ-μέσα τήν μάχη τῆς Ἑλλάδος, αὐτό πού ἐξακολουθεῖ στή χώρα σου νά λέγεται τό «ἔπος». Στήν ἱεράρχηση τῶν γεγονότων, ἀντιλαμβάνεσαι ζεματισμένος ὅτι τό κορυφαῖο αὐτό γιά σένα καί γιά ὅσους τό ζήσατε γεγονός, εἶναι ἐπεισόδιο τοῦ ἐπεισοδίου: Μνημονεύεται, ἀλλά σάν μικρή παρέκβαση, ἀψιμαχία, πού δέν βάρυνε στήν πορεία τῆς Ἱστορίας.

Ἔτσι, ἐγκατεστημένος ἄνετα στή βάση τούτη τῆς ὁμολογημένης ἀφελείας μου, θά μιλήσω. Θά πῶ, πρῶτα-πρῶτα, ὅτι τό καταλαβαίνω ἀπόλυτα νά βλέπουν καί νά κρίνουν τά γεγονότα μέ ἄλλο μάτι οἱ τοποθετημένοι σέ σκοπιές μέ ὁρίζοντα γεωγραφικά πλατύτερον ἀπό τόν δικό μας. Θά προσθέσω πώς εἶναι φυσικό νά ὑπερτιμᾶ ὁ καθένας ἐκεῖνο πού τόν ἐνδιαφέρει, κι' ὄχι κάν ἀπό ἐγωπάθεια ἀλλά γιατί αὐτό τόν ἔχει ἐντυπωσιάσει, τό κοντινότερο, τό ἀμεσότερο. Τέλος θά παραδεχτῶ πώς δέν εἶναι καί πολύ ἔξυπνη ἡ σκόπιμη σύγχυση ἀνάμεσα σέ ὑλικά καί ἠθικά μεγέθη: Ὁ κάσμος αὐτός-ἐδῶ εἶναι κάσμος τῶν σταθμητῶν. Νά μεταστραθμεύεις στίς ἐφημερημένες ἔννοιες γιά ν' ἀντιζυγιάσεις ἔτσι τήν δεδομένη τεταρτεύουσα θέση σου, μπορεῖ νά σέ παρηγορεῖ, δέν ὑποχρεώνει ὅμως καί τόν ἄλλον. Κάποια στιγμή, ἀργά ἤ γρήγορα, κάτι θά ἔρθει νά σέ συνεφέρει. Τότε, θά σκύψεις τό κεφάλι σου καί θά εἰσπράξεις σωπαίνοντας τό μάθημα.

Ὅλα αὐτά ἐξηγοῦν τό γιατί δέν ἔπρεπε νά πάρουμε καί πολύ τοῖς μετρητοῖς αὐτά πού μᾶς ἔλεγαν οἱ «μεγάλοι μας σύμμαχοι» τήν ὥρα τῆς θυσίας. Βέβαια, ὅ,τι κάναμε ἐκεῖ-ἀπάνω στήν Ἀλβανία, δέν τό κάναμε γιά ν' ἀκούσουμε τόν ἔπαινό τους. Πολύ προτοῦ ἐκφρασθοῦν ἐκεῖνοι, εἴχαμε ξεκινήσει ἐμεῖς μέ τόν γυλιό στήν πλάτη καί τή μοναδική ρέγγα στό σακκίδιο. Εἴχαμε ξεκινήσει ὄχι γιά τή νίκη ἀλλά γιά τή θυσία. Ὅσοι ἔζησαν τήν πορεία ἐκείνη πρός τό μέτωπο, τό ξέρουν πολύ καλά αὐτό, δέν μπορεῖ παρά νά τό θυμοῦνται. Τά παραδείγματα ἄλλωστε εἶταν πρόσφατα καί διδακτικά: ἡ Πολωνία σαρωμένη μέσα σέ λίγες ἡμέρες, τό Βέλγιο τό ἴδιο, ἡ Γαλλία — ἡ μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου — τό ἴδιο. Ἄς εἶναι! αὐτά ἔχουν χιλιοειπωθεῖ, μήν τά ξαναλέμε τώρα καί ξεγελιόμαστε πάλι. Ἕνα λάθος κάναμε, ὄχι ἐμεῖς ἐκεῖ-ἀπάνω, τοῦ μετώπου· οἱ ἐδῶ: Ὅτι πολύ θριαμβολόγησαν, μεθοκόπησαν μέ λόγια, καμάρια, τυμπανοκρουσίες. Ἔφταναν στό σημεῖο, θυθισμένοι καθώς εἶταν σ' ἀπόλυτη ἄγνοια — ἀλλά καί πόση μωρία! — νά παρουσιάζουν τόν ἀγώνα μας κωμικό, τόν ἐχθρό νά γίνεται λαγός μπροστά μας, χωρίς ν' ἀναρωτιόνται πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἀντίφαση πόλεμος ἡρωϊκός μ' ἀντίπαλο χάρτινο. Ἀλλά καί πάλι ἡ ἀντίφαση ἀφοροῦσε ἐμᾶς τούς ἴδιους, τήν κοινωνική ὡριμότητά μας· εὐτυχῶς ἡ ἀτομική κι' ἀνθρώπινη εἶταν ἀσύγκριτα ὑψηλότερη. Οἱ στρατευμένες γενιές τοῦ 1940 εἶχαν μέσα τους, κρυμμένο, σθένος, φρόνημα, λεβεντιά. Ἔδωσαν τή μάχη τους ἀδιάφορες γιά τίς μωρολογίες τῶν μετόπισθεν καί γιά τίς κολακεῖες τῶν ξένων.

Αὐτές οἱ τελευταῖες ὡστόσο εἶναι πού ἔκαναν πολλούς νά πιστέψουν τότε ὅτι στήν διεθνῆ τράπεζα τῶν ἀξιῶν εἶχε τοποθετηθεῖ καί ἡ τιμή — μέ τήν ἠθική σημασία τοῦ ὅρου. Θά εἶταν διδακτικό, ἀλλά καί χαριτωμένο, ἄν δέν ἀηδίοιζε κανένας, νά μνημόνευε τώρα μερικά ἀπό τά παχειά ἐκεῖνα λόγια, τά μηνύματα τῶν ἰσχυρῶν τῆς Γῆς, πού μᾶς στέλνονταν γιά «ἐνθάρρυνση». Ἕνα μικρό δειγματολόγιο, γιά τό ἀστεῖο τοῦ πράγματος: Ὁ Γεώργιος ὁ ΣΤ' τῆς Ἀγγλίας: «Ἡ ὑπόθεσίς σας εἶναι καί δική μας ὑπόθεσις». Ὁ Τσῶρτσιλ: «Ἡ Ἰταλία εὗρε τάς ἀπειλάς τοῦ ἐκφοβισμοῦ ἀνωφελεῖς ἔναντι τοῦ ἠρέμου θάρρους σας». Ὁ Μακένζυ Κίνγκ: «Ὅλων τῶν ἀληθινῶν ἀνθρώπων ἡ θέσις εἶναι παρά τό πλευρόν σας». Ἡ ἐγκυρη ἀμερικανική ἐφημερίδα «Κρίστιαν Σάϊενς Μόνιτορ: «Δύναται νά εἴπῃ κανείς χωρίς δισταγμόν, ὅτι ἴσως ἐκεῖ ἐπάνω, εἰς τά βουνά τῆς Ἠπείρου, κρίνεται ἡ τύχη ὁλοκλήρου τοῦ πολέμου». — Φαίνεται πώς δέν κρινόταν τίποτα. Μιά ἁπλή γομολάστιχα μπορεῖ νά ταχτοποιήσει τούς λογαριασμούς τῶν μεγάλων. Ὁ μικρός δέν πρέπει νά ἔχει τό θράσος νά γίνεται δανειστής.

Ἐκεῖ τήν πάθαμε. Πιστέψαμε πώς ἔχουμε γίνει δανειστές, πώς ἐγγράψαμε καί κάποια ὑποθήκη. Ὄχι μέ τήν ἔννοια νά μᾶς χρωστᾶνε εὐγνωμοσύνη (εἴπαμε πώς γιά τόν ἑαυτό μας, γιά τίς δικές μας τίς ἀξίες, πολεμήσαμε), ὄχι νά μᾶς ἀνταμείψουν πού ἀποκρούσαμε ἔνοπλοι τόν ὁλοκληρωτισμό, ἀλλά ν' ἀναγνωρίσουν τή συμβολή μας στήν περιφρούρηση τῆς Ἰδέας. Ξεχάσαμε πώς τά στερνά νικοῦν τά πρῶτα, πώς οἱ διαθέσεις ἀλλάζουν μαζί μέ τίς στιγμές, πώς οἱ ἰδέες εἶναι γιά τά ἄτομα, ὄχι γιά τά κράτη, πώς κάτω ἀπό τίς ποιότητες κρύβονται σταθερά οἱ ποσότητες. Παράδειγμα: ὁ ἀγώνας σέ ξένον ἀχυρῶνα, γιά τή Βόρεια Ἀφρική, δηλαδή γιά τά πετρέλαια, ἀξίζει ὅλες τίς τιμές, περιγράφεται μέ κάθε λεπτομέρεια, ἐνῶ ὁ ἀγώνας τῶν Ἑλλήνων δέν εἶχε κανένα σταθμητό ἀντικείμενο, εἶταν ἁπλῶς ἕνας ἀγώνας γιά τήν ἐλευθερία. Ἁπλῶς. Τά πετρέλαια ὁρίζουν τόν μεταπολεμικό κόσμο, ἐνῶ ἡ ἐλευθερία τοποθετήθηκε μαζί μέ τ' ἄλλα ἀζήτητα κειμήλια ἐκεῖ πού τῆς ἄξιζε: στό μουσεῖο τῶν ἀπομάχων.

Ἀλλά — ἀπίστευτο! — ἰδού ἡ ἀνταπόδοση, ἡ ἀπροσδόκητη. Τά πετρέλαια σώζονται, οἱ μεγάλοι γίνονται μεγαλύτεροι, οἱ πλούσιοι πλουτίζουν, ὅμως μέσα στίς ἴδιες τους τίς χῶρες ἀρχίζει μιά περίεργη, λογικά ἀνεξήγητη ἀναταραχή: Γενιές καινούργιες, ἀνύποπτες γιά ὅ,τι προηγήθηκε, σηκώνονται καί ζητᾶνε λογαριασμό ὄχι γιά τίποτα χαμένα ἀλλά γιά τά κεκτημένα. Δηλώνουν πώς δέν μποροῦν, δέν δέχονται νά ζήσουν μέσα σ' ἕναν κόσμο τῆς ἀφθονίας αἰσχρόν, ἀδειανόν ἀπό κάθε ποιότητα, χαμόσυρτον, πού ὅλα τά μετράει μέ τά σταθμά τοῦ καταστήματος ἀποικιακῶν. Τά πετρέλαια μοιάζουν νά μήν εἶναι ἀρκετό ἐπιχείρημα ἀπέναντι σ' αὐτούς τούς ξεμυαλισμένους νέους, πού δέν ἐκτιμοῦν ἀρκετά τό χρηματοκιβώτιο τοῦ μπαμπᾶ, τή φιλοσοφία τοῦ μπαμπᾶ, τήν πεῖρα τοῦ μπαμπᾶ, τά διδάγματα πού ἐπιχείρησε φιλότιμα νά τούς ἐνσταλάξει ὁ μπαμπᾶς ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων. Ἀνοικονόμητα παιδιά, ἐκτιμοῦν μόνον ὅ,τι δέν ἔχουν. Ἀποκηρύσσουν τό σπίτι, τή στοργή, τήν κούρσα, τόν παχύρευστο πακτωλό, καί πηγαίνουν νά συγκυληθοῦν στή βρωμιά καί στή γύμνια, ν' ἀποξεχαστοῦν ἤ καί ν' αὐτοεξοντωθοῦν μέσα στίς ἀναθυμιάσεις ἀπό δηλητήρια προαιώνια, ἀλλά ποτέ πρίν χρησιμοποιημένα σέ τέτοια κλίμακα. Κρίση ὁμαδικοῦ παραλογισμοῦ σάν κι' αὐτήν δέν εἶχε ποτέ ἄλλοτε γνωρίσει ὁ κόσμος.

Τόν βλέπουμε λοιπόν τώρα τόν κρυφό εἰρμό; Αὐτοί οἱ ἀνέμυαλοι νέοι ἔχουν ἀναλάβει, χωρίς νά τό ξέρουν, νά μᾶς ἐκδικήσουν ἐμᾶς, τούς προδομένους. Ἀπό τά παιδιά τους τό βρίσκουν σήμερα οἱ μεταπράτες ὅλων φύρδην-μίγδην τῶν ἀξιῶν. Ὄχι πώς ὑπάρχει κάποια μεταφυσική πρόνοια πού τό θέλει ἔτσι. Ἀλλά μέσα στούς πονηρούς λογαριασμούς τῆς κερδοσκοπίας, παραμερίζεται κατά σύστημα — καί μοιραῖα — ἕνας συντελεστής πού ὁλοκληρώνει τήν ἔννοια ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος λογαριάζεται ἐκεῖ ὡς βιολογική ἀποκλειστικά μονάδα· διαφορετικά δέν μπορεῖ νά ζυγιστεῖ, γιατί τό ποιοτικό δέν ἔχει ὑλικό βάρος. Οἱ πατεράδες καί οἱ ἄμεσοι πρόγονοι τῶν παιδιῶν αὐτῶν προεξόφλησαν τήν ψυχολογία τῶν διαδόχων τους, τίς ἀντιλήψεις τῶν διαδόχων τους, τίς κρίσεις τῶν διαδόχων τους. Κανένας τους δέν σκέφτηκε πώς ἡ μεγάλη καμπή τοῦ κόσμου μας συνίσταται στό ὅτι τό αὔριο δέν εἶναι ἀντίτυπο, ἔστω καί βελτιωμένο, τοῦ σήμερα καί τοῦ χτές.

Ὅσοι πιστεύαμε στό ἠθικό μυστήριο τοῦ ἀνθρώπου, περνούσαμε χτές γι' ἀνεδαφικοί. Αὐτό δέν σημαίνει πώς τό χτές εἶχε ξεσκαλίσει ὅλα τ' ἀποθέματα καί τά ἐνδεχόμενα τῆς σοφίας. Ὁ ἄνθρωπος καταλαβαίνει πώς εἶχε ψυχή ὅταν τή χανεῖ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 21 Νοεμβρίου 1970

Ι-103

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΣΩΤΟΥ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΔΩ κι' ἐνάμισυ περίπου μῆνα εἴχαμε προτείνει ν' ἀναδιφήσουμε ἀπό τή στήλη τούτη ἕναν φάκελλο πού μᾶς εἶχε ἔρθει ἀπό τήν 'Αμερική, μέ ἀποκόμματα Τύπου γύρω ἀπό τό θέμα τῆς σπουδάζουσας ἐκεῖ νεολαίας, τήν ἀναταραχή της. Δέν δώσαμε συνέχεια στόν σχολιασμό ὕστερα ἀπό τό πρῶτο δεῖγμα ἄρθρου πού μᾶς σταμάτησε, ἐπειδή ἄλλα θέματα, πιό ἐπίκαιρα καί ἄμεσα, εἴχανε περισπάσει τήν προσοχή μας. Νά ὅμως τώρα ἕνα ἀξιοπρόσεχτο δημοσίευμα τοῦ «New York Times Magazine», αὐτό πρόσφατο. Εἶναι σά νά δίνει συνέχεια σέ κάποιες νύξεις μας τῆς περασμένης Τετάρτης. Ὑπογράφεται ἀπό δύο καθηγητές τοῦ Πανεπιστημίου Yale, τούς κ.κ. Kenneth Keniston καί Michael Lerner, κι' ἔχει τόν χαρακτῆρα ψύχραιμου, ἀντικειμενικοῦ ἀπολογισμοῦ. Ὁ πρῶτος ἀπό τούς ἀρθρογράφους εἶναι καθηγητής τῆς ψυχολογίας, ὁ δεύτερος τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Δέν θά μποροῦσε νά εὐχηθεῖ κανένας καλλίτερον συνδυασμό ἀπό ἁρμοδιότητες.

Οἱ ἀρθρογράφοι ὑπογραμμίζουν ἀμέσως τήν διαστροφή τῆς ἀλήθειας, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν φοιτητική κρίση, ἀπό τά δύο πολιτικά ἄκρα, δεξιά κι' ἀριστερά. Τό ἄρθρο τους ἄλλωστε τό ἐπιγράφουν «Ἡ ἀνίερη συμμαχία κατά τοῦ πανεπιστημιακοῦ χώρου». Δεξιά κι' ἀριστερά συναγωνίστηκαν ὄχι μόνο στήν κατασυκοφάντηση, ἀλλά καί στήν πολιτική ἐκμετάλλευση τῆς φοιτητικῆς ἀνησυχίας. «Ἀνίερη συμμαχία κατά τῆς δημοκρατίας» ἀποκάλεσε κάποιος ἄλλος σχολιαστής — ὅπως τό σημειώνουν οἱ δύο ἀρθρογράφοι — τήν φιλότιμη αὐτή συνεργασία τῶν δύο

Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

Η ΠΡΟΣΕΥΧΗ ΤΟΥ ΑΣΩΤΟΥ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ἄκρων· καί προσθέτουν, πολύ χαρακτηριστικά: «Δίχως τήν πραγματική ἄσκηση βίας ἀπό μέρος τῶν σπουδαστῶν, οἱ ἐξτρεμιστές τῆς δεξιᾶς δέν θά μποροῦσαν ν' ἀξιώσουν μέτρα καταστολῆς, καί δίχως τήν βίαια ἀξίωση γιά καταστολή ἀπό τήν ἄκρα δεξιά, οἱ ἀριστεροί τρομοκράτες θά ἔβρισκαν ἐλάχιστη ὑποστήριξη ἀπό τούς ὁπαδούς τους».

'Η αἰώνια δηλαδή ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται, κάτω ἀπό ὅλους τούς οὐρανούς. 'Η ἱστορία πού ὄχι μόνον ἔχει κουράσει, ἀποκαρδιώσει τούς καλοπροαίρετους κι' ἀνυστερόβουλους ἀνθρώπους παντοῦ τῆς Γῆς, ἀλλά καί μοιάζει νά δείχνει ὡς μόνη «λογική», ἐφικτή λύση τήν μέση ὁδό, πού ὅμως δέν χρειάζεται καί πολλή σκέψη γιά νά καταλάβει κανένας ὅτι ταυτίζεται μέ τήν ἀδράνεια, τήν παραίτηση ἀπό κάθε οὐσιαστικά μεταρρυθμιστική πρωτοβουλία. Ὅταν ἀντί γιά τή γενναία ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος, καταφεύγουν οἱ ἄνθρωποι σέ μπαλώματα, θά πεῖ πῶς, βαθύτερα, ἔχουν συνθηκολογήσει.

Στηριγμένοι σ' ἀδιαμφισβήτητα, καθαυτό στατιστικά στοιχεῖα, οἱ δύο πανεπιστημιακοί ἀρθρογράφοι μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι στή συντριπτική τους πλειοψηφία οἱ διαμαρτυρίες τῶν φοιτητῶν εἴταν εἰρηνικές, εὔτακτες. Οἱ βιαιότητες δέν ἔφτασαν κάν τό 7% στό σύνολο τῶν ἐκδηλώσεων. Βέβαια, μέσα στά τελευταῖα χρόνια, σημειώθηκε μιά αὔξηση στό ποσοστό τῶν διαμαρτυριῶν πού ἔχουν ἐξωπανεπιστημιακούς στόχους: κοινωνικούς, πολιτικούς. 'Αλλά, μέ πολλή παρρησία οἱ δύο καθηγητές δηλώνουν πώς δέν μποροῦν νά κακίσουν τούς νέους γιά τά πλατύτερα αὐτά ἐνδιαφέροντά τους. 'Επί δεκαετίες ὁλόκληρες — γράφουν — οἱ ρήτορές μας τούς ζητοῦσαν νά ἐνδιαφερθοῦν γιά τήν κοινωνική δικαιοσύνη, τήν εἰρήνη, τήν ποιότητα τῆς ἀμερικανικῆς ζωῆς. Πῶς θά τούς κακίσουμε τώρα; Κάτι σπουδαιότερο: «Μελέτες ἐπί μελετῶν (τοῦ θέματος διαμαρτυρίας) ἀπέδειξαν πώς οἱ διαμαρτυρόμενοι σπουδαστές εἶναι οἱ πάνω ἀπό τό μέτριο, οἱ πνευματικά ἀνεξάρτητοι κι' ἐρευνητικοί. Δίνουν εἰδική ἔμφαση σ' ἀξίες καθώς τό ἐνδιαφέρον γιά τόν συνάνθρωπό τους, ἄρτια μόρφωση, ἐλεύθερη ἔκφραση τῶν πεποιθήσεων καί τῶν συναισθημάτων τους, λύση τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας στήν ὁποία ἀνήκουν. Οἱ μέ κλίση πρός τήν διαμαρτυρία σπουδαστές τείνουν νά εἶναι νέοι καί κοπέλλες γιά τούς ὁποίους οἱ περισσότερες ἀμερικανικές οἰκογένειες περηφανεύονται, πού τά ἀμερικανικά Γυμνάσια τούς θεωροῦν τά καλλίτερα προϊόντα τους καί οἱ πανεπιστημιακές σχολές φιλοδοξοῦν νά τούς προσελκύσουν». Ἐδῶ βρίσκεται τό νευραλγικό σημεῖο τοῦ ζητήματος. Μιά βάναυση καταστολή τῆς ἀναταραχῆς, θά ἐξυπηρετοῦσε μονάχα ἐκείνους πού παχαίνουν ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τοῦ περιβόητου «συστήματος», δηλαδή ἀπό τό μή θίγε τά κακῶς κείμενα. Κοντόθωρη πολιτική, ἄς προσθέσουμε, πού γελιέται ἐλεεινά στήν ἐκτίμηση τοῦ παράγοντος χρόνος: Προεξοφλεῖ τό φύσει ἀπροεξόφλητο. Γιατί ἄν ἡ ὑστεροβουλία της εἶναι πώς μέ τήν πρόοδο τῆς ἡλικίας θά προσεταιριστεῖ τούς σήμερα εἰκονοκλάστες, παραβλέπει τίς ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος, αὐτές πού βρίσκονται πέρα ἀπό τόν ἔλεγχό του. 'Ακριβέστερα: πού ἡ ἐσωτερική του λογική τό ἐξαναγκάζει νά τίς παροξύνει.

Δέν ἀνήκει βέβαια σ' αὐτές τίς ἀντιφάσεις ἡ μοιραία διάσταση παιδείας καί πρακτικῆς. «Στό διάστημα τῆς τελευταίας γενιᾶς — γράφουν οἱ κ.κ. Keniston καί Lerner — διδάξαμε ἐπιμελῶς τά παιδιά μας νά ἐνδιαφέρονται γιά τήν κοινωνική δικαιοσύνη, τήν ἰσότητα τῶν φυλῶν καί τήν εἰρήνη. Τό νά πιστεύεις ὅμως σέ ὑψηλές ἀξίες καί νά ἔχεις μιάν εἰδική εὐαισθησία ἀπέναντι στήν ἀδικία καί στήν ὑποκρισία, δέν ἀρκεῖ, μόνο του αὐτό, νά προκαλέσει διαμαρτυρία. Πρέπει, σ' ἐπίμετρο, νά ἰδοῦν οἱ σπουδαστές τίς ἀξίες τους νά διαψεύδονται καί τήν προσχώρησή τους στήν κοινωνική ἀλλαγή νά παρεμποδίζεται ἀπό τήν πραγματικότητα καί τήν συμπεριφορά τῆς κοινωνίας(...) Τά κοινωνικά αὐτά γεγονότα (πόλεμοι, ρατσισμός) πού διαψεύδουν τίς ἀξίες τίς διδαγμένες στούς 'Αμερικανούς νέους ἀπό τά σπίτια τους, τά σχολεῖα τους καί τίς ἐκκλησίες τους, πρέπει νά θεωρηθοῦν ἰσάριθμα «αἴτια» τῆς πανεπιστημιακῆς ἀναταραχῆς». 'Εδῶ, θά ἔπρεπε ἡ ἄκρα δεξιά, νά ἔχει τό θάρρος νά σηκωθεῖ καί νά πεῖ: «Ὄχι. Πρέπει ν' ἀλλάξει ριζικά ἡ ἀγωγή τῶν νέων. Νά τούς μαθαίνουμε στό ἑξῆς, ἀπό τά μικρά τους νύχια, τό ἐξοντωτικό ἀλληλοφάγωμα γιά τήν προσωπική ἐπικράτηση, τό δίκιο τοῦ ἰσχυρότερου, τόν νόμο τῆς ζούγκλας. Τόν χλευασμό κάθε «ἰδανικοῦ». Τήν λυσσαλέα κι' ἀδίσταχτη κερδοσκοπία». 'Αλλά, σκέψη ὡριμότερη, φοβᾶμαι πώς θά κάνει τήν ἄκρα δεξιά νά διστάσει. Ὄχι γιατί ἀπό μιά τέτοια ἀγωγή θά ἔβγαινε μιά κοινωνία ἀποθηριωμένη, ἐπικίνδυνη, ἀλλά γιατί τά «ἰδανικά», οἱ ὑψηλές ἰδέες κι' ἀξίες, τῆς χρειάζονται αὐτῆς τῆς ἴδιας γιά τούς σκοπούς της. Μέ ποιό σύνθημα ὕστερα θά ἐπιστράτευε τούς νέους, νά τούς στέλνει νά σκοτωθοῦν γιά νά τῆς δημιουργήσουν ἀγορές, καμουφλαρισμένες ἀποικίες; Ποιό ἰδανικό πατριωτισμοῦ, γαλήνης, πειθαρχίας, θά ὕψωνε ὕστερα σέ λάβαρο, γιά νά ἐξορκίσει στή διατήρηση τῆς τόσο ἐπιθυμητῆς, βολικῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας;

Ὥστε ἡ κλασική διάσταση παιδείας - πρακτικῆς δέν ἀνήκει στίς ὀργανικές ἀντιφάσεις τοῦ «συστήματος»· ἀνήκει στήν στρατηγική του. Δέν συμφέρει σ' ὅλα τά συστήματα νά ἐμφανίζονται μέ ἀκάλυπτο πρόσωπο. Τά περισσότερα φαρεύουν στά θολά, καί εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀναζήτηση ἑνός συστήματος, ἐπιτέλους, πού νά μήν ψαρεύει στά θολά ὁ βαθύτερος λόγος ὅλων τῶν ἀναταραχῶν πού ἔχουν σημαδέψει τούς αἰῶνες. 'Εδῶ παίρνει φυσιολογικά θέση — χωρίς καί νά τό συνειδητοποιοῦν οἱ ἴδιοι — ἡ παρατήρηση τῶν δύο πανεπιστημιακῶν ἀρθρογράφων, ὅτι: «οἱ σπουδαστές πιστεύουν περισσότερο στήν ἀνάγκη «βασικῆς ἀλλαγῆς» τῆς κοινωνίας καί λιγότερο στήν ἱκανότητα «τοῦ συστήματος» (τά εἰσαγωγικά δικά τους) νά τήν πραγματοποιήσει». Καί λίγο πρίν: «Τόν Μάϊο τοῦ 1970 ἑβδομηνταπέντε τοῖς ἑκατό ἀπό τούς σπουδαστές τῶν ἀμερικανικῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν ὑπεστήριζαν ὅτι «βασικές ἀλλαγές στό σύστημα θά εἶναι ἀναγκαῖες» γιά τή βελτίωση τῆς ζωῆς στήν 'Αμερική, ἐνῶ μόνο δεκαεννιά τοῖς ἑκατό ἀπ' αὐτούς πίστευαν πώς ἡ χώρα τούτη «βρίσκεται στό σωστό δρόμο». Τό σπουδαιότερο: τό σαραντατέσσερα τοῖς ἑκατό ὑπογράμμιζε πώς ἡ «κοινωνική πρόοδος» εἶναι πιθανότερο νά προκληθεῖ ἀπό μιά «ριζοσπαστική πίεση ἔξω ἀπό τό σύστημα» παρά ἀπό τούς «ἀνώτερους θεσμούς τοῦ συστήματός μας — κυβέρνηση, ἐπιχειρήσεις, κλπ.».

Ἕνα σύστημα ὅμως πού δέν διαθέτει τήν ἀναγκαία, ὀργανική ἐλαστικότητα γιά νά παρακολουθεῖ τίς ἐξελίξεις τῶν καιρῶν καί γιά νά τηρεῖ τίς ἴδιες του ἐπαγγελίες, εἶναι καταδικασμένο. Ζήτημα χρόνου ἡ ἀντοχή του. Οἱ στυλοβάτες του παίζουν ἕναν ἀχάριστο ρόλο: τό συντηροῦν μέ μέσα τέχνης τά. Δός ἡμῖν σήμερον. Στό δημόσιο ἐπίπεδο, εἶναι ἡ προσευχή τοῦ ἀσώτου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 25 Νοεμβρίου 1970

1-104

31

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΣΧΑΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΚΕΙΝΟ πού κάνει ἐντύπωση στόν ἀσυνήθιστο νά χειρίζεται πολύ μεγάλους ἀριθμούς, εἴτε γιά χρηματικά ποσά πρόκειται εἴτε γι' ἀπώλειες σέ ἀνθρώπους, εἶναι τά πλατειά περιθώρια στήν ἐκτίμηση τῶν πιθανολογούμενων θυμάτων ἀπό τόν κοσμολογικό ὄλεθρο τοῦ ἀνατολικοῦ Πακιστάν. Φτάνουν, λέει, στό ἑνάμισυ ἑκατομμύριο ἤ στά δύο. Κι' ἀναμένεται ὁ θάνατος ἑνός ἀκόμα ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων μέσα σέ λίγες ἡμέρες, ἀπό πεῖνα, δίψα, χολέρα.

"Οσο κι' ἄν θέλει ἡ κυβέρνησή τους, γιά λόγους προεκλογικούς (!) νά κρύψει τήν ἀλήθεια, νά περιορίσει τό μέγεθος τῆς καταστροφῆς, τό βέβαιο εἶναι πώς βρισκόμαστε μπροστά στή φοβερότερη θεομηνία τῆς 'Ιστορίας. Καί αὐτό μέν μπορεῖ, ἀπό μιάν ἄποψη, νά κολακεύει τήν ἐποχή μας, τήν συνηθισμένη νά ἐκφράζεται μόνον μέ δίχως προηγούμενο ἐπιδόσεις: τόν μεγαλύτερο πόλεμο τῆς 'Ιστορίας, τήν μεγαλύτερη κοινωνική ἐπανάσταση, τήν ἀνακάλυψη τῆς φοβερότερης πηγῆς ἐνέργειας, τήν πρώτη κατάκτηση οὐρανίου σώματος, τήν ἀποτελεσματικότερη καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τόν ὑψηλότερο βαθμό κορεσμοῦ τῆς ἀτμοσφαίρας μέ δηλητήρια. Δέν παύει ὅμως καί νά προκαλεῖ κάποιες ἰδιότυπες σκέψεις. "Οχι γιά εὐθύνες. 'Εδῶ βρισκόμαστε πέρα ἀπό τό κεφάλαιο τῶν εὐθυνῶν, καί αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό ἐξουθενωτικό τοῦ φαινομένου, τό μέτρο, θά λέγαμε, τοῦ «παράλογου» πού ὁρίζει τή ζωή. "Οχι λοιπόν εὐθύνες, ἀλλά ἡ φυσική ἀδυναμία μας νά συνειδητοποιήσουμε τέτοιον ὄλεθρο, αὐτό εἶναι τό ἀξιοπρόσεχτο. Μᾶς συγκινεῖ ἕνα κοινωνικό δρᾶμα, ἕνα αὐτοκινητιστικό δυστύχημα ἡ ἀπώλεια ἑνός γνωστοῦ προσώπου· ἔχουμε τήν δεκτικότητα νά φτάσουμε καί ἴσαμε τό ἐπίπεδο τῶν ἀπωλειῶν σέ μιά μάχη. "Οταν ὅμως ἡ ἐξόντωση ἀγγίζει ἐπίπεδα καθώς τοῦ κόλπου τῆς Βεγγάλης, τότε εἶναι σάμπως ἡ συνείδησή μας νά παραλύει, ἡ εὐαισθησία μας νά στομώνεται. Οἱ ἄνθρώπινες ζωές γίνονται μόνον ἀριθμός, δηλαδή ἀφαίρεση. Κόβεται ὁ ἐσωτερικός σύνδεσμος ἀνάμεσα στό σύμβολο καί στό περιεχόμενό του.

"Εχουμε ἐδῶ ἕνα παράδειγμα τοῦ πόσο εἶναι ἐπικίνδυνο ν' ἀντικρύζουμε τήν ἀνθρωπότητα ὡς μᾶζα. Τό θέμα ἄς τό προσέξουμε: κρύβει μέσα του

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΕΣΧΑΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ὅλο τό ἠθικό πρόβλημα τοῦ μέλλοντος. Γιατί ἡ ἐξέλιξη, πρός τά ἐκεῖ μᾶς πηγαίνει, πρός μιά προοδευτική μαζοποίηση. Δημογραφική ἔκρηξη, αὐτοματισμός, ἐξομοίωση τῶν ἠθῶν, μαζική παραγωγή, ὅλα συμβάλλουν στή σχηματοποίηση τῆς ζωῆς, ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς ὅλο καί πιό ἔντονης ἐσωτερικῆς περιπλοκῆς της. "Εχουμε ἔμφυτη τήν τάση νά σχηματοποιοῦμε, δηλαδή ν' ἁπλουστεύουμε τό πολυσύνθετο γιά νά τό κάνουμε νοητό, ν' ἀνάγουμε σ' ἀφαίρεση τό ὡς συγκεκριμένο ἀπρόσιτο στή συνείδησή μας. Εἶναι μιά μηχανική ἀλλά κι' ἀνίερη μετατροπή τοῦ ποιοτικοῦ σέ ποσοτικό, οὐσιαστικά μιά λαθροχειρία. 'Εξηγεῖ παραστατικά αὐτό πού κι' ἄλλοτε θυμίζαμε: πώς ὁ αὐθεντικός τύπος μας εἶναι τοῦ homo faber, ὄχι τοῦ homo sapiens. Τόσο στήν πλειοψηφία μας ὅσο καί στή θεμελιακή σύστασή μας δειχνόμαστε ἱκανότεροι νά συλλάβουμε τήν ποσότητα παρά τήν ποιότητα. 'Η δεύτερη ἀποτελεῖ ἐσωτερικόν ἀναβαθμό, ἐπίτευγμα μεμονωμένο.

Δέν λέμε πώς δέν συγκινεῖ τόν κόσμο ἡ ἀπίστευτη καταστροφή τοῦ ἀνατολικοῦ Πακιστάν· λέμε πώς ἡ συγκίνηση αὐτή, ὡς μέγεθος, εἶναι ἀσύμμετρη μέ τήν ἔκταση τοῦ ὀλέθρου. Τό ποιόν δέν μεγεθύνεται κατά λόγον τοῦ ποσοῦ. Αὐτό ἐξηγεῖ τό πῶς ἡγέτες ἐπιφορτισμένοι μέ τήν εὐθύνη λαῶν, τούς στέλνουν συχνά στό σφαγεῖο ἀτάραχοι, ἐνῶ, κανονικά, ὁ φόνος κι' ἑνός μόνου προσώπου εἶναι κάτι πού ὁ ὁμαλός ἄνθρωπος δέν μπορεῖ εὔκολα νά τό ἀποφασίσει. Βέβαια παρεμβαίνουν στήν πρώτη περίπτωση οἱ «ὑψηλές» σκοπιμότητες: ἰδεολογίες, Lebensraum, γενικά συμφέροντα, ἰδεοληπτικές παρακρούσεις· ἀλλιά καί πάλι τόν ἀποφασιστικό ρόλο τόν παίζει ἡ ἀφαιρετική διαδικασία: 'Ο ἕνας εἶναι συγκεκριμένο πρόσωπο, οἱ πάρα πολλοί ἀριθμός. 'Η ἀνθρωπιά μας ἀναπνέει μόνο μέσα στό συγκεκριμένο.

'Υπάρχει ὅμως κι' ἕνα ἄλλο θέμα, ἀποκαλυπτικότερο αὐτό, στήν ἠθική ἐκμηδένιση πού ἐπισημαίνεται ἀπό τή θεομηνία τοῦ Πακιστάν. 'Ο κόσμος γνώρισε ἐποχές πού μπροστά σ' ἕνα τέτοιο φαινόμενο θά συγκλονίζονταν ἀπό ἕνα διαβρωτικά μεταφυσικό ἐρώτημα: «Γιατί; Τί εἶναι ἐκεῖνο πού θέλει νά ἐμφανίζεται ἡ ἀνθρώπινη ζωή τόσο ἀμελητέα; Γιατί τό γεγονός αὐτό πού μᾶς τό εἶπανε, καί πού τό πιστεύουμε, ἱερό, ἡ ἐπώνυμη ζωή, τό πνεῦμα, ἡ συνείδηση, νά ἐξισώνονται ξαφνικά μέ τό ἄψυχο ἤ μέ τό κατώτερα ζωϊκό, νά συνθλίβονται κάτω ἀπό ἕναν τερατώδη ὀδοστρωτῆρα;» Στά 1755 (ἔχω κι' ἄλλοτε ἀναφέρει τό παράδειγμα) ἕνας τρομαχτικός σεισμός εἶχε καταστρέψει τήν Λισαβώνα. Τά θύματα εἴπανε γύρω στίς ἑκατό χιλιάδες, ὁ ἀριθμός ὅμως αὐτός, πού τόσο ἀπέχει ἀπό τοῦ ἀνατολικοῦ Πακιστάν, ἔκανε τόν «ἄθεο» Βολταῖρο νά γνωρίσει μιάν ἠθική κρίση. "Εγραψε τότε τό περιώνυμο ποίημά του πού ἐλέγχει τό ἀξίωμα «ἄλα ἔχουν καλῶς». "Εθεσε, μέ λίγα λόγια, ὁ Βολταῖρος τό πρόβλημα τῆς θεοδικίας. Θεωρῶ τήν ἀντίδραση τούτη ὑγιέστατη, κι' ἄς τήν περνάει ἴσως ὁ ἀνόητος γι' ἀσεβῆ. 'Ασέβεια εἶναι νά θεωρεῖς τό Κακό ὡς δεδομένο, αὐτονόητο, νά ζεῖς χωρίς ἀπορία καί χωρίς ἀλάφιασμα μέσα σέ ἕναν κόσμο θεμελιωμένον σ' αὐτό καθώς σ' ἀκρογωνιαῖο λίθο. 'Η ἐγκαρτέρηση, σέ ζήτημα τέτοιο, σημαίνει συνθηκολόγηση δουδή μέ τόν 'Εωσφόρο. 'Αποδέχεσαι τόν κόσμο ὡς βασίλειό του, τήν ἐξουσία του ἀμετακίνητη, καί θεωρεῖς περιττή κάθε σου διαμαρτυρία. 'Από τό σημεῖο τοῦτο ἴσαμε τό νά εὐθυγραμμιστεῖς ἔμπρακτα μέ τόν νόμο τῆς Κόλασης, ἡ ἀπόσταση εἶναι ἀσήμαντη. "Αν δέν τό κάνεις, θά εἶναι εἴτε ἀπό δειλία εἴτε ἀπό ἀβουλία.

Βλέπουμε λοιπόν πώς δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ Χριστιανισμός ἔθεσε τό ζήτημα «βασιλεία τοῦ Θεοῦ». Βασιλεία τοῦ ἀγαθοῦ σέ τούτη τή ζωή ἤ σ' ἄλλην, εἶναι ἕνα θέμα ἀπό τό ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ ἀβασάνιστα ν' ἀποστῆ. Κακῶς νομίζουμε πώς μέ τήν ἀποφυγή ν' ἀνακινήσουμε μέσα μας τό πρόβλημα, τοῦ ἀπαντᾶμε. 'Η ὑπεκφυγή δέν εἶναι ἀπάντηση. Νά ἐγκαρτερεῖς σέ τέτοια ζητήματα εἶναι σάμπως νά προτείνεις τόν ὑποδιβασμό σου σέ κατώτερο ζῶο, ν' ἀπαρνιέσαι καί ν' ἀρνιέσαι τά εὐγενέστερα διακριτικά τοῦ εἴδους σου. Μήτε τό «οὐκ οἶδα» χωράει ἐδῶ, ἡ βολική λύση τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, γιατί δέν σοῦ ζητᾶνε νά λύσεις κάτι πού σέ ξεπερνάει ἀλλά αὐτό πού σέ προσδιορίζει. "Αλλωστε ἀπό τήν πραγματικότητα τῆς ζωῆς ἐξαναγκάζεσαι, ἀκόμα κι' ὅταν δέν τό συνειδητοποιεῖς, νά δίνεις ἀπάντηση ἔμπρακτη στό πύρινο ἐρώτημα, καί σέ κάθε σου βῆμα: Συμπεριφέρεσαι ἔτσι ἤ ἀλλοιῶς, γιά τήν ἀκρίβεια πότε ἔτσι καί πότε ἀλλιῶς, κι' αὐτή ἡ ἀμφιταλάντευση, ἡ ἀσυνέπεια, εἶναι οὐσιαστικά ἡ ἀπάντησή σου. Συμπεριφέρεσαι σά νά εἶσαι ὑπήκοος ἑνός σύμπαντος καί καλοῦ καί κακοῦ, ἄρα ἀδιάφορου. Καί ἡ ἀποδοχή τοῦ ἀδιάφορου εἶναι σιωπηρή κατάφαση σ' ἕνα κακό σύμπαν.

'Εκεῖ βρισκόμαστε. "Ο,τι συγκλόνιζε τόν κόσμο τοῦ Βολταίρου, δέν μᾶς ἀγγίζει πιά ἐμᾶς. 'Ασύνειδα, ἀνεπαίσθητα, μεταστοιχειωθήκαμε, ἐγκαταστάθηκαμε ἄνετα στό κλῖμα τοῦ ἐξωηθικοῦ, συνθηκολογήσαμε μέ μιά τάξη τοῦ κόσμου μηχανική, πού μόνον φαντασμαγορική ποιότητα ἔχει: ν' ἀναύει κάθε νύχτα πάνωθέ μας τό πελώριο καί διαιωνισμένο πυροτέχνημα, νά φωτίζει μέ τά πολυκάντηλά του τόν βαθύ μας ὕπνο. 'Αποδεχτήκαμε τή μοῖρα νά εἴμαστε πειθήνιοι ὑπήκοοι τοῦ Θανάτου, ν' ἀναγνωρίζουμε ὡς ὕψιστο γεγονός τό κρυτφοῦλι του μέ τή ζωή, τό παιχνίδι τοῦ ποντικοῦ καί τῆς γάτας. Θεοποιοῦμε ρωμαντικά μιά ζωή δίχως περιεχόμενο, πού ὑπάρχει γιά νά ὑπάρχει. Σέ τοῦτο, καμωνόμαστε πώς ἀναγνωρίζουμε μιάν ἔξοχη ἀξία. Σάμπως νά εἴταν στό χέρι μας ν' ἀναγνωρίσουμε κι' ἄλλην! 'Εμεῖς πού, πρακτικά, ἐννοοῦμε νά ἐπιβάλουμε τόν νόμο μας στή Φύση ἀκάμα κι' ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ πλανήτη μας, ἀποδεχτήκαμε παθητικά, στή μόνη σφαῖρα πού οὐσιαστικά μᾶς προσδιορίζει, τήν ἠθική, τόν νόμο τῶν ἀντικειμένων. 'Αποδεχτήκαμε νά εἴμαστε ἀντικείμενα, ὅπως ἀντικείμενο εἶναι ἕνα παιχνίδι πού λειτουργεῖ καλοκουρντισμένο.

Τί εἴμαστε λοιπόν; Τά ὑπερρομπότ πού ἐπινόησε τό τυχαῖο γιά νά διανθίσει τό σύμπαν; Οἱ ἐπαναστατικές μας ἐπιδόσεις εἶναι ὅλες μηχανικές, ἀνταγωνιστικές τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ, ἀπό τόν ὁποῖο ὑπολειπόμαστε σέ ποσότητα, ἀφοῦ μᾶς ξεπερνάει σέ ταχύτητα, ὑπερτεροῦμε ὅμως κατά τό ὅτι τόν ἐπινοήσαμε καί τόν τροφοδοτοῦμε. 'Απέναντι σέ μιά πλάση τυχαία καί μηχανική, νιώθουμε ἄνετα, γιατί τήν πολεμᾶμε μέ ὅμοια ὅπλα. 'Απομένει τό παράπονο μερικῶν πώς ἡ πλάση αὐτή, πού τόσα ὥστόσο μᾶς παρεχώρησε, μᾶς κακομεταχειρίζεται: Μᾶς συντρίβει μέ περιφρόνηση. "Αν τό παράπονο εἶναι ρωμαντικό, ἀνεδαφικό, θ' ἀτροφήσει μιά μέρα. 'Αλλά τότε θά ἔχουμε προσχωρήσει στήν τάξη ἑνός κόσμου δίχως κρίση, ἐμεῖς, τά ὄντα πού σκάτωσαν μέσα τους τήν κρίση ὡς ἄχρηστη. Νά εἶναι τάχα, αὐτό τό προβλεπτό μας μέλλον, ὅτι θά ἐπιζήσουμε αὐτοακρωτηριασμένοι, χωρίς καί νά ἔχουμε μάθει τό γιατί μᾶς εἶχε δοθεῖ τό ὄργανο πού ἀποκόψαμε γιά νά κάνουμε τή ζωή μας ἐφικτή;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 28 Νοεμβρίου 1970

1_105

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΡΕΤΗ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΚΑΠΟΙΟΣ Γάλλος άντιπολιτευόμενος ήγέτης έκρινε πώς οί μεταθανάτιες τιμές πού άποδόθηκαν στόν ντέ Γκώλ έφτασαν στήν ύπερβολή. Ό καθένας είναι, φυσικά, έλεύθερος νά συμφωνήσει ή νά διαφωνήσει μαζί του· έκείνο όμως πού έχει περισσότερη σημασία, είναι τό πέρα άπό τήν είδική τούτη περίπτωση. Όταν κάποιος σημαντικός άνθρωπος άποχωρεί άπό τή σκηνή τοῦ βίου, ή πρώτη κίνηση πού έκδηλώνεται είναι νά έξαρθοῦν οί άρετές του. Καί μόνον. Άπό τό σημεῖο τοῦτο, τήν μονόπλευρη δηλαδή, λόγω περιστάσεων, άνάδειξη τῆς άγαθῆς συμβολῆς στά δημόσια πράγματα, ἴσαμε τήν άμετροέπεια καί τήν άκρισία, ή άπόσταση δέν είναι καί πολύ μεγάλη. Τήν μικραίνει άκόμα περισσότερο ή άμοιβαία ψυχολογική παρακίνηση. Τό έγκώμιο γίνεται—ὅπως θά έλεγαν οί συμπατριῶτες τοῦ ντέ Γκώλ—χιονόσφαιρα: Όσο κυλάει, τόσο μεγαλώνει.

Καί γιά νά μήν παραμελήσουμε τήν είδική περίπτωση: Όσα γράφτηκαν, είπώθηκαν, τυπώθηκαν γιά τόν ντέ Γκώλ, καλά καί άγια. Δείχνουν πώς οί άνθρωποι, ἔστω κι' έκ τῶν ὑστέρων, θέλουν νά έξαίρονται στό ὕψος τῶν περιστάσεων, νά κάνουν έπίδειξη άμεροληψίας, μεγαλοψυχίας, γενναιοφροσύνης, ψυχικής εὐγένειας, ίστορικῆς εὐαισθησίας. Άλλά έκείνη ή σκέψη γιά άνακήρυξη τοῦ στρατηγοῦ ντέ Γκώλ ὡς ἁγίου, τί ἤθελε; Δέν μπορῶ βέβαια νά ξέρω μέ ποιά κριτήρια ή καθολική έκκλησία κατατάσσει πιστούς της έν ἁγίοις, ὑποθέτω ὅμως ὅτι τό νά εἶναι κανένας ἅγιος (γιατί εἶσαι, δέν γίνεσαι μέ άπόφαση ἄλλων· άπλῶς άναγνωρίζεσαι) άποτελεῖ ἰδιότητα πού κάπως δύσκολα συμβιβάζεται μέ τήν πολιτική. Ένας πολιτικός μπορεῖ ν' άναγνωρίζεται ὡς μεγαλοφυΐα, θάβεται μέ μεγάλες τιμές (ὁ ντέ Γκώλ εἶχε τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν καλαισθησία νά τό γλυτώσει), γίνεται ἀνδριάντας, σχολικό ἀνάγνωσμα, θρύλος· ἀλλά ἅγιος... Δέν λησμονῶ βέβαια ὅτι στήν ἐθνική Ἱστορία τοῦ Γάλλου ἡγέτη ὑπάρχουν κιόλας δύο προηγούμενα: ὁ ἅγιος Λουδοβίκος καί ἡ Ἰωάννα ντ' Ἀρκ· ἀλλά ὁ πρῶτος —ὅπως τό εἴδαμε τώρα τελευταῖα, μέ άφορμή τά έφτακόσια χρόνια του—εἶναι ἀρκετά ἀντιλεγόμενος, καί ἡ δεύτερη μόνον μέ τήν πολιτική δέν εἶχε σχέση.

Ἀπεναντίας: ἡ πολιτική τήν ἔκαψε. Ἀλαφροΐσκιωτη ἡρωΐδα, μάρτυς, θυσιάστηκε πέρα γιά πέρα, ἀφήνοντας πίσω της ἕνα αἴνιγμα πού δίνει τήν τέταρτη διάσταση στόν θρῦλο της. Εἶναι σά νά μᾶς λέει πώς ἡ ἁγιοσύνη δέν συμβιβάζεται μέ τό ὠμό φῶς τῆς δημόσιας ζωῆς.

Ἡ ἁγιοποίηση, στήν περίπτωση τοῦ ντέ Γκώλ, ἐμφανίζεται ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ ζήλου. Αὐτός ὁ τελευταῖος εἶναι πού ἀξίζει τήν προσοχή. Ὑποβάλλει τήν ἐντύπωση πώς οἱ ἄνθρωποι βρίσκουν στόν θάνατο ἑνός μεγάλου τήν εὐκαιρία γιά προσωπική τους λύτρωση. Ἀναγκασμένοι νά συμπεριφέρονται μέ μικρότητα ἐνόσω ἐκεῖνος εἶναι ζωντανός, εἴτε ἀπό μιάν ἀπόχρωση δουλοπρέπειας ὡς ὀπαδοί του εἴτε ἀπό φθόνο ὅταν τόν μάχονται, συναισθάνονται θολά πώς οἱ θέσεις αὐτές τούς ταπεινώνουν. Τό δραματικό στήν περίπτωση τούτη εἶναι τό ἀδιέξοδο: Σάμπως ὑπάρχει καί τρίτη λύση; Τί νά κάνουν; Ἤ θά τόν ἀκολουθήσουν ἤ θά τοῦ ἐναντιωθοῦν. Ἡ παρουσία, ἔτσι, τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου, καθιερώνει μέτρα πού ἀναστατώνουν τό σύνολο. Ἡ παρουσία πού δέν ἀναστατώνει εἶναι τοῦ θέσει ξεχωριστοῦ, τοῦ ἀναπληρωτῆ ἑνός ἀνύπαρκτου μεγάλου. Όταν ἡγεῖσαι μόνο καί μόνον ἐπειδή κάποιος πρέπει νά ἡγεῖται, ὅταν ἡ ὑπεροχή σου εἶναι σχετική, συμβατική, λειτουργική, τότε μήτε πάθη μεγάλα ξεσηκώνεις μήτε φέρνεις κανέναν σέ ἀμηχανία. Δέν διαταράσσεις τόν ἄγραφο νόμο, τή σύμβαση τοῦ κοινοβίου. Οἱ ἄλλοι σέ νιώθουν τοῦ χεριοῦ τους, ἐξαρτημένον ἀπό τήν καλή τους θέληση νά σέ τοποθετήσουν στό σκαλοπάτι πού τούς ἀρέσει, κι' ἔτσι ἡ φιλαυτία τους δέν τραυματίζεται. Οἱ μεγάλοι ὅμως, γιά νά λυτρώσουν, χρειάζονται εἴτε κι' ἄλλες γύρω τους μεγάλες ψυχές εἴτε τήν ἐπικύρωση καί τήν ἀσυλία τοῦ θανάτου.

Μέ τήν ἀποχώρηση τοῦ μεγάλου, τό κοινόβιο παίρνει βαθειάν ἀνάσα, δοκιμάζει ἀνακούφιση. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ἡ μνήμη, μυθοποιημένη, ἀρχίζει νά ἐπιτελεῖ ἔργο δικό της, σχεδόν ἀνεξάρτητο ἀπό τά συγκεκριμένα προηγούμενα τῆς ζωῆς. Οἱ μεγάλοι νεκροί λυτρώνουν γιατί λείπει πιά ἡ ξεσυνέρια, ἡ προσωπική ἀντιδικία, τό τί εἶσαι ἐσύ καί τί εἶμαι ἐγώ. Ὁ νεκρός ὁλοκλήρωσε ἕνα ἔργο καί μιά προσωπικότητα, τά ἄφησε πίσω τους, στή διάκριση τῶν ζωντανῶν, κι' ἐκεῖνοι πάλι, ὡς κληρονόμοι, αἰσθάνονται τώρα πώς ἀσκοῦν «ἴδιον δικαίωμα», ἔχουν τή διακριτική ἐξουσία νά ὑψώσουν ἤ νά χαμηλώσουν, νά προδιβάσουν ἤ νά ὑποδιβάσουν, ἐνῶ ὁ νεκρός ἀνήκει πιά σ' ὅλη σφαῖρα, ἀσύμμετρη μέ τῆς ζωῆς, δέν ἐνοχλεῖ κανέναν ἐνδιαφερόμενο, δέν ὑποτιμᾶ καί δέν πληγώνει. Εἶναι καλά παιδιά οἱ νεκροί, δέχονται τά πάντα, συμμορφώνονται μέ τά κελεύσματα τῶν ζωντανῶν. Κι' ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος, ὅπως εἶναι φτιαγμένος, χρειάζεται ἰδανικά πρότυπα, εὐκαιρίες καί προσχήματα γι' ἀνατάσεις, προτιμάει νά τά βρίσκει στούς νεκρούς παρά στούς ζωντανούς.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ὑστερία τῶν ἐγκωμίων πού σημειώνεται τήν ἑπομένη ἑνός θανάτου. Ὁ καθένας συγκινεῖται ἐλεύθερα, αὐτοσυγκινεῖται μέ τή σκέψη στραμμένην στόν ἀπόντα, καί μαζί ἔχει τό ἀνακουφιστικό αἴσθημα πώς δέν διακινδυνεύει τίποτα, ἡ προσωπική του ἀσφάλεια εἶναι κατοχυρωμένη. Μᾶς χρειάζονται ὑποδείγματα, παραδείγματα, ἥρωες; Τ' ἀντλοῦμε ἀπό τήν ἐπικράτεια τῶν νεκρῶν. Μᾶς χρειάζονται ὡραῖα συναισθήματα; Τά προσανατολίζουμε στούς νεκρούς. Μᾶς χρειάζονται μῦθοι, κοσμοθεωρίες, ἱερά κείμενα; Τά παίρνουμε ἀπό τήν παρακαταθήκη τῶν νεκρῶν. Ἄς ἀφήσουμε πού ἔχουν ὅλοι τους καί τή σεμνότητα νά μή σηκώνωνται ἀπό τούς τάφους τους γιά νά μᾶς διαφεύσουν. Θά μποροῦμε ἐπ' ἄπειρο νά σχολιάζουμε τό «Κεφάλαιο» ἔτσι πού νά δίνουμε δίκηο ἤ ἄδικο στόν Λένιν, δίκηο ἤ ἄδικο στόν Μάο, δίκηο ἤ ἄδικο στόν Στάλιν, χωρίς κάποιος ἐπικρατέστερος ἀπό ἐμᾶς τούς ζωντανούς νά ἔρχεται νά μᾶς ἀποστομώσει. Καί οἱ ζωντανοί, ὅπως καί νά τό κάνουμε, ἔχουν τό μειονέκτημα νά εἶναι ζωντανοί, δηλαδή τό κῦρος τους ὑπόκειται στή σχετικότητα τῶν ἀνθρωπίνων.

Τό λεγόμενο ἐπιχείρημα τῆς αὐθεντίας ποτέ δέν εἶναι ἰσχυρότερο ὅσο ὅταν στηρίζεται στή ρήση κάποιου νεκροῦ. Ἡ ρήση τοῦ νεκροῦ, πέρα ἀπό τό ὅτι εἶναι τελειωτική, παγιωμένη, περιβάλλεται κι' ἀπό μιάν ἰδιότυπη ἀχλύ μυστηρίου, εἶναι σά νά μᾶς ἔρχεται ἀπό τό ὑπερπέραν. Μοιάζει περισσότερο μέ χρησμό παρά μέ ἀπόφθεγμα. Ἀνερμήνευτη ἀπό τόν χρησμοδότη της, ἐπιδέχεται σχολιασμούς ἀνεξάντλητους, ἀντιφάσκουσες κι' ἀντικρουόμενες ἑρμηνεῖες, ἐπιστράτευσή της ἀπό ὅλα τά στρατόπεδα. Κι' ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι τίποτα δέν ἐκτιμοῦν τόσο ὅσο ἐκεῖνο πού τούς δίνει τήν πρόφαση νά διαιωνίζουν τήν μεταξύ τους φαγωμάρα, ἁρπάζονται ἀπό τή ρήση τοῦ νεκροῦ, τήν κάνουν ἀξίωμα, τή μυθοποιοῦν. Ἄλλωστε οἱ μεγάλοι νεκροί ἔχουν κι' αὐτό τό προτέρημα: καθιερώνουν ἕνα ἐπίπεδο ἡμιθέων, κάτι τό μεταφυσικά ἐνδιάμεσο, τό ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στή θεότητα, τό πολύ πιό κοντινό μας ὅμως ἀπό ἐκείνην, καί πού, σ' ἐπίμετρο, μᾶς κολακεύει γιατί ὁ πληθυσμός του προέρχεται ἀπό τά σπλάχνα μας. Εἶναι ἡ λαοπρόβλητη ἐκπροσώπησή μας.

Κι' ὅμως, πέρα ἀπό αὐτόν τόν ἐγωϊσμό, ἡ ἐνδιάμεση τούτη ζώνη τί λύτρωση πού μᾶς δίνει! Ἀναπνέει κανένας πιό ἐλεύθερα ὅταν στρέφει τό νοῦ του στούς τόσους μεγάλους πού συγκεντρώθηκαν σ' αὐτό τόν Παράδεισο τῶν ἡρώων γιά νά καταξιώσουν τήν ἀνώνυμη, ἀνεξήγητη περιπέτειά μας. Τί θά εἴταν μιά ζωή χωρίς ὅλους αὐτούς τούς μεγάλους ἀπόντες πού ἐπιτρέπουν νά διαλέγει ὁ καθένας μας τά δικά του πρότυπα: ὁ ἕνας τόν ἡγέτη, ὁ ἄλλος τόν ποιητή, ὁ τρίτος τόν κατακτητή, ὁ τέταρτος τόν προφήτη. Θά εἴταν μιά ζωή αὐτόχρημα δίχως μνήμη καί ζωή δίχως μνήμη ἴσον ζωή δίχως ταυτότητα. Μπορεῖ νά ζήσει κανένας χωρίς νά ξέρει ποιός εἶναι, πού νά στηριχτῆ; μέ τί νά συμφωνήσει; μέ τί νά διαφωνήσει; σέ ποιούς ν' ἀπευθυνθεῖ γιά τήν ζωντανή ἐπικοινωνία; Ζωή τέτοια θά εἴταν συνειδητός θάνατος.

Ἄς τόν θεοποιήσουν λοιπόν λιγάκι τόν ντέ Γκώλ, δέν πειράζει· ἔτσι ἤ ἀλλιῶς θά ἔρθει καί ἡ ὥρα τῆς ψυχραιμίας, πού μάλιστα θά κρατήσει πολύ περισσότερο. Φτάνει νά μή τόν ἁγιοποιήσουν. Ὄχι τόσο γιατί θά εἴταν ἀνεξήγητο, ὅσο γιατί ἔχει δικαίωμα σέ περισσότερη σοβαρότητα αὐτός πού δέν φαίνεται νά ἔχασε ποτέ του τό αἴσθημα τοῦ γελοίου.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 2 Δεκεμβρίου 1970

1_106

32

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΙΡΟΙ ΑΒΥΘΟΜΕΤΡΗΤΟΙ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΝΑΙ ΖΗΤΗΜΑ ἂν ἄλλη ἐποχή ἔχει προκαλέσει, σέ τέτοια ἱστορική κλίμακα, τά σύνθετα κι' ἀντιφατικά συναισθήματα πού προκαλεῖ — ἤ τουλάχιστον πού δικαιολογεῖ — ἡ δική μας. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τά πολιτικά γεγονότα· αὐτά λίγο - πολύ, στό ἴδιο ἐπίπεδο πάντα σημειώνονται εἴτε περιορισμένες γεωγραφικές ἐκτάσεις ἀφοροῦν εἴτε τό σύνολο τῆς ὑδρογείου. Πρόκειται γιά τίς ἐξορμήσεις στά δύο ἀκραῖα ὅρια τῆς ἔρευνας: στό διάστημα καί στόν μικρόκοσμο. Καί πρός τίς δύο κατευθύνσεις, ὁ αἰώνας μας κάνει θεαματικές προόδους. Ἀξίζει νά δοῦμε τόν ἠθικό τους ἀντίκτυπο. Εἶναι μονοσήμαντος;

Μαντεύω κάποια μείωση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό μέρος τοῦ κοινοῦ γιά τήν ἐξερεύνηση τῶν γειτονικῶν οὐρανίων σωμάτων. Φοβᾶμαι πώς ἕνα κῦμα μπλαζεδισμοῦ ἔχει ἀρχίσει σιγά - σιγά νά μᾶς κατακλύζει. Ὄχι πώς δέν θαυμάσαμε τό ἐπίτευγμα ν' ἀποβιβαστοῦν γιά πρώτη φορά ἄνθρωποι στή Σελήνη· μήτε πώς ἡ ἐγκατάσταση ἐκεῖ ὀχήματος τηλεκατευθυνόμενου μᾶς ἀφήνει ἀδιάφορους. Ἀλλά δεύτερη ἀποβίβαση, τρίτη, τέταρτη, εἶναι μοιραῖο νά μή μᾶς συγκλονίζουν τό ἴδιο. Ἔξω ἀπό τήν αὐστηρά ἐπιστημονική σφαῖρα, ἡ πρώτη λήψη ἐπαφῆς μέ τόν δορυφόρο μας στάθηκε γιά τόν κοινό ἄνθρωπο ἀποκαρδιωτική: Τίποτα διεγερτικό γιά τήν φαντασία ἤ τό προσιτό στήν περιέργεια δέν ἀπέφερε. Θά ἔλεγα μάλιστα πώς εἶναι καί λιγάκι σά νά μᾶς φτώχυνε ἐσωτερικά: Ἐνῶ ἀπογύμνωσε τή Σελήνη ἀπό τή μαγεία της, δέν προσέφερε κανένα ἀντιστάθμισμα στήν ψυχή μας. Εἴτανε σάν κι' ἐκεῖνα τά παιχνίδια πού ἀφοῦ ἕνα μικρό παιδί τά ὀνειρευτεῖ πολύ, μιά μέρα τοῦ τά χαρίζουν, κ' ὕστερα δέν ἔχει πιά τίποτα νά ὀνειρεύεται. Αὐτό βέβαια δέν εἶναι λόγος νά μήν ἐξερευνηθεῖ ἡ Σε-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΚΑΙΡΟΙ ΑΒΥΘΟΜΕΤΡΗΤΟΙ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

λήνη, εἶναι ὅμως λόγος νά φιλοσοφήσουμε ἁπλοϊκά πάνω στή μοῖρα τῆς φαντασίας μας. Προορισμένη νά οἰστρηλατεῖται ἀπό τό ὑστέρημα, ἀπογυμνώνει τήν ψυχή ὅταν τήν παραμερίσει ἡ γνώση. Κι' ἐπειδή τό μέλλον μας εἶναι ἡ γνώση, τό ψυχικό τοπίο τῆς γῆς τῆς Ἐπαγγελίας προαναγγέλλεται κάπως αὐχμηρό.

Δέν θά ἔπρεπε ν' ἀγνοήσουμε καί μιάν ἄλλη συνέπεια, κρυφή αὐτήν, τῶν ἐξορμήσεων στόν διαπλανητικό χῶρο. Εἴχαμε γελάσει ὅλοι μας ὅταν ὁ πρῶτος ἀστροναύτης, στό γυρισμό του, εἶχε δηλώσει πώς δέν συνάντησε πουθενά ἐκεῖ - ἀπάνω τόν Θεό. Χιοῦμορ περισσότερο ἄξεστης ψυχῆς παρά ἀνίερο. Νά ὅμως πού, συμβολικά — κι' ὄχι μόνο συμβολικά — ἡ περιοχή τοῦ ὑπερφυσικοῦ ὅλο καί στενεύει. Ὄχι βέβαια γιατί περίμεναμε νά συναντήσει λίγο ἔξω ἀπό τή στρατόσφαιρα τόν Ὕψιστο ὁ Γκαγκιάριν· ἀλλά γιατί ἀπό αἰῶνες ἀμνημόνευτους τό γαλανό τοῦ αἰθέρα εἶχε συνδυαστεῖ μέσα μας μέ τό ἀπρόσιτο καί τό ἀνέγγιχτο τῆς θεϊκῆς οὐσίας. Ὁ ἄνθρωπος τρέφεται μέ σύμβολα, πορεύεται μέ σύμβολα. Ποτέ τό συγκεκριμένο, ὅταν φθαρεῖ, δέν μᾶς ἀπογυμνώνει τόσο ὅσο ὅταν τό συμβολικό φθαρεῖ. Τό θέμα δέν εἶναι τί πιστεύαμε συνειδητά· ἀσύνειδα πῶς νιώθαμε, αὐτό ἔχει σημασία. Ἀσύνειδα λοιπόν θεωρούσαμε πώς ὑπάρχουν περιοχές στή ζωή καί στόν κόσμο ἐξ ὁρισμοῦ ἀπρόσιτες, ὑπέρτατες, προστατευμένες ἀπό ἕνα εἶδος ἄνωθεν ἀσυλίας· καί τήν ἀσυλία αὐτήν, πού περιόριζε τίς δυνατότητές μας, καθιερώνοντας ταυτόχρονα ἕνα εἶδος ἱεραρχίας ἀξιῶν γύρω μας, τήν ταυτίζαμε μέ τήν ἔννοια «θεῖο». Πανηγυρίζουμε ὅλοι μας σήμερα γιά τήν ἀπομύθευση τόσων πραγμάτων, ἀλλά μέ τί ἀγοράζεται ἡ χειραφέτηση, αὐτό ἐλάχιστοι θά τό συλλογιστοῦν. Τό ἱερό κατατροπώνεται παντοῦ, σύμφωνοι, ἀπό τό διαπλανητικό διάστημα ἴσαμε τή μήτρα τῆς γυναίκας, ἀλλά ἡ ἐπέκταση τῆς περιοχῆς τοῦ βέβηλου δέν γίνεται ἀνέξοδα. Ὁ ἐγκέφαλος κάνει προσαρτήσεις σέ βάρος τῆς ψυχῆς.

Μακρυά μας ἡ σκοταδιστική πρόθεση νά κηρύξουμε αἱρετικές τίς ἔρευνες πού βασίζονται στήν ἀκόρεστη περιέργεια τοῦ νοῦ. Εἶναι ὅ,τι εὐγενέστερο ἔχουμε. Τό μόνο πού πρέπει νά γίνει αἰσθητό, εἶναι τό δραματικό στοιχεῖο μέσα στό πλάσμα ἄνθρωπος· καί δραματικό ἐδῶ λέμε μιάν ἀπό καταβολῆς ἐσωτερική ἀντίθεση. Εἶναι μαζί καί ἡ καταξίωσή μας. Ἂν ἐγκύψουμε λιγάκι σ' αὐτή τήν ἔννοια, ἴσως μᾶς διανοιγοῦν ἄλλες προοπτικές, ἀνερεύνητες. Ἀπό ποῦ ἡ δυαρχία τούτη, πού μοιάζει νά μᾶς προσδιορίζει; Εἶναι γέννημα τῆς ἄγραφης Ἱστορίας, μιά κατάβολή μέσα μας κληρονομική; ἤ ἀνταποκρίνεται σέ κάτι ἄγνωστό μας ἀκόμα, πού ἐπομένως θά εἴχαμε κάθε δικαίωμα, γιά τήν ὥρα, νά τό ἀποκαλέσουμε ὀντολογικό; Ἡ ἔννοια «ψυχή» ἔχει πάθει τώρα τελευταῖα, ἐπιστημονικῶς, πανωλεθρία· μᾶς βολεύει ὅμως νά τή μεταχειριζόμαστε ὡς ὅρο, γιατί συνοψίζει πολλά τά κοινῶς νοητά. Αὐτή λοιπόν ἡ σύμβαση ἔστω, ἡ ψυχή, βρίσκεται σέ διαμάχη σταθερή μέ τή νόησή μας. Τώρα τελευταῖα δίνει περίεργα δείγματα ξεσηκωμοῦ, ἀντιδράσεις αὐτόματες, σπασμωδικές καί παράλογες, ὅπως ἀκριβῶς τῆς ἁρμόζουν. Κανένας ἐρευνητής τοῦ ἀσυνείδητου, ὁσοδήποτε δαιμόνιος, δέν μπόρεσε νά μᾶς δώσει ἀκόμα τίποτα περισσότερο ἀπό μιά φαινομενολογική περιγραφή του. Μᾶς λείπει ὁ ἀπώτερα ἀποχρῶν λόγος του — πού εἶναι ἄλλωστε ὁ ἀποχρῶν λόγος τῶν πάντων. Δυσκολευόμαστε ν' ἀποκαταστήσουμε ἕναν ἐνιαῖο, λογικό εἰρμό ἀνάμεσα στή Φύση καί σ' αὐτό τό ἐσωτερικό, στοιχειωμένο πηγάδι. Τό μεγαλύτερο βῆμα πού ἔκανε ἡ γνώση εἴταν νά μᾶς πείσει πώς πρέπει νά θεωροῦμε θνητή τήν ψυχή. Δέν ξέρω ἄν ἔτσι λύνεται ἕνα αἴνιγμα ἤ ἂν παρακάμπτεται. Γιατί ἄραγε τό μόνο μυστήριο στόν κόσμο νά εἶναι ἡ ἀθανασία; Ἐπειδή ἀποτελεῖ προβολή τοῦ ἐγωϊσμοῦ μας;

Ἄς περάσουμε στήν περιοχή τοῦ μικρόκοσμου. Ἐκεῖ, ἔχουμε τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη κίνηση ἀπό τοῦ μακρόκοσμου. Οἱ ἐπιστημονικές πρόοδοι τράβηξαν κάτω ἀπό τά πόδια μας ὅλα τά βάθρα. Πλέουμε σ' ἕνα πέλαγος ἀπροσδιόριστο, ὅπου ὅλες οἱ παραστάσεις ἔχουν καταργηθεῖ, ὅλες οἱ ἔννοιες ρευστοποιηθεῖ, ὅλα τά σύμβολα κινδυνεύουν νά μήν ἀντιπροσωπεύουν παρά μόνο τόν ἑαυτό τους. Ἂν ἡ ἐξερεύνηση τοῦ μακρόκοσμου θεμελιώνει μιά πεζή βεβαιότητα, ἡ διερεύνηση τοῦ μικρόκοσμου μοιάζει νά εἰδοποιεῖ γιά παράδοξες ἐκπλήξεις. Φτάνει ν' ἀναρωτιέται κανένας, σ' αὐτό τό κατώφλι, ἄν ὁ χῶρος ὅπου σιγά - σιγά εἰσχωροῦμε θά μπορεῖ νά εἶναι πάντοτε νοητός, στούς μυημένους ἔστω. Ἔτσι, μοιάζει νά διανοίγεται ἐκεῖ, στή ρίζα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἕνα ἐνδεχόμενο νεοθρησκευτικῶν ρεμβασμῶν. Δέν προδικάζουμε τίποτα, φυσικά· διαπιστώνουμε μόνο. Καί ἡ διαπίστωση λέει πώς ζοῦμε τήν ἀλλόκοτη ἐποχή ὅπου ὅ,τι χάνει ἡ φαντασία στό ἀπείρως μέγα, τό κερδίζει στό ἀπείρως μικρό. Πῶς θά νοιώσουμε τάχα ὅταν σκεφτοῦμε πώς τό πρῶτο οἰκοδομεῖται ἀπό τό δεύτερο; Πώς ἴδια σύσταση ἔχουν τό μόριο καί τό ἄστρο.

Καταλήγουμε ἔτσι σέ διαλογισμούς ἁπλούς, κοινότατους, πρᾶγμα πού δείχνει πώς ἀποτελοῦν τό πνευματικό ὑπόστρωμα τῆς ἐποχῆς μας. Μιά μόνον εἶναι ἡ διαφορά: πώς ὁ καθημερινός ἄνθρωπος τούς δέχεται καί τούς ἀφήνει ὅπως εἶναι, δέν τούς συσχετίζει καί δέν τούς προεκτείνει ψάχνοντας νά βρεῖ τήν ἄκρη τους — μιάν ἄκρη. Ἔτσι, τόν βλέπουμε νά γίνεται ὀργανικά, ἀνεπίγνωστα, ἄπιστος, μέσα σέ μιάν ἐποχή πού δικαιολογεῖ κάτι πέρα ἀπό τήν ἀμέριμνη ἀπιστία. Στό μεταξύ, τά καθιερωμένα στέκονται ὄρθια καί λειτουργοῦν τυπικά, μηχανικά, βάσει τοῦ ἴδιου αὐτοῦ νόμου τῆς ἀδράνειας. Θεσμοί ἀδειασμένοι ἀπό περιεχόμενο καί νόημα πλαισιώνουν τή ζωή μας μέ συμβατικότητα πεζή, ἀπνευμάτιστη. Ἡ διάσταση ἀνάμεσα στήν πνευματική πρωτοπορία καί στήν κοινότητα μεγαλώνει, ἀνοίγει τά σκέλη τοῦ διαβήτη ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπό ὅσο στόν Μεσαιῶνα. Μεταφρασμένο αὐτό, λέει πώς ἡ ἀσυνεννοησία ἐπιτείνεται. Σέ συσχετισμό μέ τά ἱστορικά συμφραζόμενα, τήν εἰσβολή στή σκηνή λαῶν ὑπανάπτυκτων, τόν ὑπερπληθυσμό τοῦ πλανήτη, λέει ἀκόμα πώς ἕνα νέο δρᾶμα ἀχνοσχεδιάζεται, ἑνός ἀνθρώπινου γένους ἀνίκανου ὄχι νά συλλάβει τήν ὁποιοδήποτε «ἀλήθεια», ἀλλά καί νά τήν ὑποπτευθεῖ κἄν. Ποιά θά εἶναι ἡ ἠθική ἰσορροπία τοῦ κόσμου αὔριο; Ἡ θεμελιωμένη σ' ἕνα ἱερατεῖο πού θά «ξέρει» καί σ' ἕνα κοπάδι πού θά π ρ έ π ε ι ν' ἀγνοεῖ, ἤ πού θά εἶναι φυσιολογικά ἀ ν α γ κ α σ μ έ ν ο ν' ἀγνοεῖ; Κι' ἀκόμα: θ' ἀρκεῖ ἡ παιδεία γιά νά λύνονται οἱ μεγάλες ἀπορίες; Ἤ μήπως ἡ γνώση θά βρίσκεται πέρα ἀπό τίς φυσικές δυνατότητες τοῦ μέσου ὅρου;

Θαυμάσιος νέος κόσμος! Ὁ Aldons Huxley εἶναι κιόλας ξεπερασμένος: Προφήτευε τήν ἔλευση ἑνός καιροῦ ὑποταγμένου στόν τεχνολογικό προσδιορισμό Ἔρχονται καιροί ἀβυθομέτρητοι. Ὑπολογίζουμε πάντοτε μέ προοπτική τίς ἐπιδόσεις τῆς ἐφαρμοσμένης ἐπιστήμης· παραμελοῦμε σταθερά τόν ἀνθρώπινο παράγοντα, τίς ἀπρόβλεπτες ἀντιδράσεις του. Ἀναρωτιόμαστε πῶς ὁ μαθητευόμενος μάγος θά ξεπαστρέψει τά δαιμόνια· δέν ἀναρωτιόμαστε τί θά γίνει ἂν ἐπαναστατήσει κατά τῆς μαγείας μέσα σέ μιάν ἔκρηξη τυφλῆς ὀργῆς. Τί θά ἐπακολουθήσει; Σκοτάδι; Ἤ κάποιο ἀνυποψίαστο σήμερα φῶς;

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 5 Δεκεμβρίου 1970

1_107

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΘΕΙΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ τοῦ διαζυγίου στήν Ἰταλία δέν θά ἐνδιέφερε παρά μόνο τήν εἰδησεογραφία τοῦ ἡμερήσιου Τύπου, ἄν δέν συνέβαινε νά φέρνει στήν ἐπιφάνεια, ἔμμεσα, κάτι γενικότερο: Μιάν ἐξέλιξη στόν θεσμό τοῦ γάμου. Τά μεγάλα κι' ἐντυπωσιακά θέματα τῆς ἐποχῆς, πολιτικά, τεχνολογικά, δέν ἀφήνουν νά προσέξουμε ἀρκετά αὐτή τήν ἀλλοίωση. Εἶναι ὡστόσο κρίσιμη. Καί χαρακτηρίζει τόν κόσμο μας πολύ περισσότερο ἀπό ὅσο ἄλλα γεγονότα, πολυθόρυβα μέν ἀλλά καί παροδικά.

Γιά νά πέφτει τό προπύργιο τοῦ Ἱσόβιου δεσμοῦ στήν καθολική Ἰταλία, τήν τόσο ἀδιάλλακτη ἴσαμε σήφερα ἀπό θέμα τοῦτο, θά πρέπει κάτι σημαντικό νά ἔχει σημειωθεῖ. Οἱ θεσμοί ζοῦν, ἀναπνέουν, ἐξελίσσονται μέ τόν ρυθμό τῆς Ἱστορίας· δέν εἶναι ἀπολιθώματα ἤ μνημεῖα ἀναλλοίωτα. Μπορεῖ οἱ προσηλωμένοι στήν παρελθοντολατρία νά τούς θέλουν ἱερούς κι' ἀπαραβίαστους, σύμβολα τοῦ αἰώνιου, ἐκφρασμένου μέ τά μέσα τῆς Γῆς· καί μπορεῖ ἀκόμα ἡ ἐμμονή αὐτή νά ἔχει κάτι τό συγκινητικό ἀπό μιάν ἄποψη, ἀλλά ἡ χίμαιρα δέν θ' ἀνατρέψει τόν βασικό κι' ἀδυσώπητο νόμο τῆς ροῆς. Ὁ γάμος εἶναι θεσμός πανάρχαιος, πού διατηρεῖται, διαπλέει τούς αἰῶνες μέ κλυδωνισμούς σχετικά μικρούς, ἀνώδυνους, σήμερα ὅμως βρίσκεται μπροστά σ' ἐξελίξεις ἀπροσδόκητες, πού τόν αἰφνιδιάζουν. Εἶναι κοινωνικές καί ψυχολογικές. Οἱ πρῶτες ἔχουν σύνθετο, πρακτικό καί ἠθικό χαρακτήρα· οἱ δεύτερες μόνον ἠθικό. Αὐτό σημαίνει πώς ὁ σεβάσμιος θεσμός πολιορκεῖται σπιανά, κι' ἄς ἐδράζεται σέ μιά φυσική — ἄν καί ἀρκετά ἀόριστη — ροπή τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ διάσταση τῶν γνωμῶν στήν Ἰταλία, κρύβει κάτω ἀπό τήν ἀντίθεση συντηρητισμός - προοδευτισμός, μιά βαθύτερη διαφωνία: Εἶναι ὁ γάμος μυ-

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΘΕΙΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

στήριο, ὅπως τόν θέλει ἡ Ἐκκλησία, ἤ μόνο πύπος νομικός, σύμβαση κοινωνική; Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό θρησκευτικό μυστήριο δέν τό προσδιορίζει τόσο τό δόγμα ὅσο ὁ ψυχισμός τοῦ θρησκευόμενου. Ἄν ὁ δεύτερος τοῦτος, γιά ἕναν ὁποιονδήποτε λόγο, δέν ἀντιδρᾶ μέ τή δέουσα μυστικοπάθεια στό γεγονός, τότε τό μυστήριο μεταβάλλεται σέ τύπο. Ἀλλά τό σχῆμα μυστήριο - τύπος ἀποτελεῖ λογική καί ἠθική ἀντίφαση. Τύπος δέν μπορεῖ νά εἶναι τό μυστήριο. Ἀπό τή στιγμή ὅπου ἔχουμε ξεπέσει στήν τυπολατρία, καί μάλιστα μιά τυπολατρία ὑπαγορευμένην, πιεστική, πού γίνεται συνώνυμη τοῦ καταναγκασμοῦ, ὅλο τό νόημα καί ἡ ψυχική ἀποσκευή τοῦ μυστηρίου ἔχουν πετάξει. Κανένας δέβαια δέν ἀμφισβητεῖ τήν ἐπιβλητική παρουσία τοῦ καθολικισμοῦ μέσα στόν κόσμο μήτε τήν εἰλικρίνεια, τήν συνέπεια τῶν πιστῶν του. Ἀλλά εἶναι κι' ἀδύνατο νά παραβλέψουμε τ' ὁλοφάνερο, ὅτι ὁ πολιτισμός μας ἔχει μονοσήμαντα τεχνολογικό προσανατολισμό. Μέσα στό κλῖμα ἑνός τέτοιου πολιτισμοῦ ἡ μυστικοπάθεια δέν βρίσκει θέση. Ὄχι πώς δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει· ὑπάρχει, ἀλλά ὡς ὑποπροϊόν: Δέν χαρακτηρίζει, δέν ἀποτελεῖ καθοριστικό παράγοντα. Οἱ μελλόνυμφοι τοῦ καιροῦ μας, στήν καλλίτερη περίπτωση, ἔχουν ἐπίγνωση πώς προβαίνουν σέ κάτι σοβαρό, ἠθικά ὑπεύθυνο, ξέρουν ὅτι ἀναλαμβάνουν ὑποχρεώσεις, βάρη, ὅτι θά στήσουν ἴσως οἰκογένεια μέ τά σχετικά προβλήματα, ἀλλά ὅτι μετέχουν σέ μυστήριο εἶναι ἴσως πολύ νά τούς τό ζητήσει κανένας. Κι' ἄν ἀκόμα τό πιστέψουν γιά μιά στιγμή, μέσα στήν εἰδική συγκίνηση τοῦ ζευγαρωτοῦ ξεκινήματος, θά τό ξεχάσουν πολύ γρήγορα, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἐξοντωτικῆς σύγχρονης πεζολογίας. Ὅλα γύρω τους θά συνωμοτοῦν γιά νά τούς κάνουν νά τό ξεχάσουν. Ἡ φορά τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, ἄρα καί τῆς κοινωνίας του, εἶναι ἐξωστροφική.

Λησμονοῦμε πολύ συχνά πώς ὁ γάμος — καί μαζί του ἡ οἰκογένεια, στήν καθιερωμένη τουλάχιστον μορφή της, — εἴταν θεσμοί τῶν πατριαρχικῶν καιρῶν. Οἱ καιροί αὐτοί, ἄσο κι' ἄν φαινεῖ αὐτό παράδοξο, ἔφτασαν ἴσαμε τήν τέταρτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας. Τό «σπίτι» ὡς κέντρο θερμῆς ἀκτινοβολίας, ἀφετηρία ἀπ' ὅπου ἀπομακρύνεσαι γιά νά γυρίσης πάλι, νοσταλγός, στέγη καθαγιασμένη ἀπό ψυχές κεκοιμημένων, πατρικές εὐλογίες, μητρική ἀγκαλιά, κόμπος σφιχτός ἀπό συναισθήματα κι' ἀναμνήσεις, ἔθιμα, μυστικά, παραδόσεις, ὅλο αὐτό τό ἰσύσπτημα πού προσδιώριζε μιάν εἰδική ψυχολογία, ἀνήκει στά περασμένα. Ἀρκεῖ νά σκεφτοῦμε πώς ἀκόμα καί στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας τό σπίτι εἴταν ἐργαστήρι ὅπου ζύμωναν, ἔγνεθαν, ἄλεθαν, ἔραβαν, ἔφτιαχναν γλυκά, προῖκες, ἀκριβῶς ὅπως στόν Ε' π.Χ. αἰώνα! Μήτε ὁ θεσμός τῆς δουλείας εἶχε ἐντελῶς ἐκλείψει: εἴταν ἡ κληρονομημένη συχνά ψυχοκόρη, ἤ καί κάποια μικρή χωριατοπούλα πού προοριζόταν βασικά νά μείνει ἐκεῖ καί νά «δουλέψει» ὡς πού νά παντρευτεῖ ἐλέω τοῦ «καφέντη» της. Δέν ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἀρκετά τό πόσο ἀλλοίωσε τή φύση καί τή σύσταση τῆς οἰκογένειας ἡ ριζική ἀλλαγή καθεστῶτος στό κεφάλαιο τοῦ οἰκόσιτου προσωπικοῦ. Τά συχνά ἀδικημένα αὐτά πλάσματα εἴταν ὁ κρυφός συνεκτικός δεσμός, γιατί ἐξασφάλιζαν τήν καλή λειτουργία τῆς ἑστίας, τήν ψυχωναν μέ τή σταθερή παρουσία τους, ὅταν οἱ ἄλλοι γύριζαν ἔξω. Οἱ κοινωνικοί θεσμοί ὑπάρχουν σέ στενή ἀλληλεξάρτηση· εἶναι ἀνοησία νά νομίζει κανένας πώς θά διατηρήσει ἀλώβητο ἕναν τους ὅταν οἱ ἄλλοι, οἱ σχετικοί του, ἔχουν ἀτονήσει. Καί οὐδέν καλιόν ἀμιγές κακοῦ: Ἡ χειραφέτηση καί αὐτόματη κατάργηση τοῦ οἰκόσιτου προσωπικοῦ παλαιοῦ τύπου, κλόνισε πρόῤῥιζα τά θεμέλια τοῦ σπιτιοῦ.

Δέν εἶναι τό μόνο πλῆγμα. Εἶναι καί ἡ τράπουλα τῆς μητέρας, καί ἡ ὁλοκληρωτική ἐπαγγελματική ἀπορρόφηση τοῦ πατέρα, πού ἀγωνίζεται μέ δέκα τρόπους νά ἐπαρκέσει στίς οἰκονομικές ἀπαιτήσεις μιᾶς ζωῆς σπάταλης, ἐξανδραποδισμένης ἀπό τή βιομηχανοκρατία, εἶναι καί ἡ χειραφέτηση τῆς κόρης, πού περιφρονεῖ βαθύτατα τό «νοικοκυριό», εἶναι καί ἡ κούρσα τοῦ γιοῦ. Ὅλα τραβᾶνε πρός τά ἔξω, τίποτα δέν στέλνει πίσω μέσα. Τό σπίτι γίνεται λίγο-λίγο ἕνα ὁρμητήριο ἀπό ὅπου φεύγεις τό γρηγορότερο. Τίποτα πιά δέν κατασκευάζεται ἐκεῖ. Ἑστιάδα δέν ἔχει νά συντηρεῖ τή φλόγα. Ἀκόμα καί τό φαγητό ἀγοράζεται μισοέτοιμο· αὔριο θά καταργηθεῖ καί ἡ τραπεζαρία γιά χάρη τοῦ ἑστιατορίου τῆς πολυκατοικίας. Στήν Ἀμερική, ἀπό ὅπου ἔρχονται ὅλα τά πρότυπα, τό φαγητό νοεῖται μόνο κονσερβαρισμένο, βιομηχανοποίητο. Ἡ ψυχολογία εἶναι καί νά φαγωθεῖ στό πόδι, μέσα σέ σκεύη πού θά πεταχτοῦν. Τίποτα δέν σέ συνδέει μέ τίποτα.

Νιά διαλύεται ἡ οἰκογένεια καί νά νομίζουμε πώς θά διατηρήσουμε ἄθικτο τόν γάμο, εἶναι παραλογισμός. Ὁ γάμος γινόταν ἐν ὄψει τῆς οἰκογένειας. Ἄν ἡ σύζευξη καί ἡ συμβίωση ἀνταποκρίνονται, καθώς εἴπαμε πρίν, σέ κάποια φυσική κλίση τοῦ ἀνθρώπου, αὐτό δέν σημαίνει καί πώς θ' ἀποτελοῦν αὔριο γάμο μέ τήν παλαιά, συστατική πληρότητα τοῦ ὅρου. Πάμπολλοι σύγχρονοι τέτοιοι δεσμοί, χωρίς οἱ ἐνδιαφερόμενοι νά τό ὑποπτεύονται, ἰσοδυναμοῦν μέ νεώτερες ἐκδοχές τῆς ρωμαϊκῆς παλλακείας. Μόνον ὁ νόμος τῆς πολιτείας στέκεται φρουρός τους, ἐπιβάλλει ὑποχρεώσεις, δυσχεραίνει ὡς ἕνα σημεῖο τή λύση, γιατί τή συνδυάζει μέ οἰκονομικά ἐπακόλουθα. Ὅμως ὅλα αὐτά εἶναι ἐγκόσμια, πρακτικά, δέν θυμίζουν οὔτε ἀπό μακρυά τήν ἱερότητα τοῦ μυστηρίου. Ὡραῖο λοιπόν εἶναι νά μιλᾶνε οἱ Ἰταλοί καθολικοί γιά ἱερότητα, μέ τήν ἔννοια τοῦ ἄνωθεν ἀκατάλυτου, πῶς ὅμως πραγματώνεται ἠθικά αὐτή ἡ ἀφθαρσία;

Ὄχι βέβαια μέ τήν ἀπαγόρευση, τήν ἀντικειμενική ἀδυναμία ν' ἀπαγγελθεῖ ἡ λύση τοῦ δεσμοῦ. Τέτοια διατήρηση σημαίνει ἁπλούστατα καταδίκη. Μέ τό νά ὑποχρεώνεις σέ συμβίωση ἀνθρώπους πού δοκίμασαν νά συζήσουν κι' ἀπέτυχαν, δέν κατορθώνεις ἄλλο παρά νά δημιουργεῖς ἠθικά ἀνθυγιεινές καταστάσεις. Ἀπό τή διατήρησή τους τίποτα καλό δέν μπορεῖ νά βγεῖ. Ἄν ἔχει πραγματοποιηθεῖ οὐσιαστικός χωρισμός, περισώζεις ἕναν τύπο, δηλαδή φαναρίζεις καί φαναρίζεσαι — πρᾶγμα ἀνάρμοστο γιά πνευματική ἐξουσία. Ἄν δέν ἔχει συντελεστεῖ χωρισμός, καταδικάζεις σέ ἰσόβια κόλαση, ποινή ἀπάνθρωπη ἀκόμα καί γιά τόν πιό φταίχτη ἀπό τούς δύο. Ἀλλά καί πάλι, τό θέμα δέν εἶναι τί πρέπει νά πιστεύουν οἱ Ἰταλοί, πρᾶγμα πού δέν μᾶς ἀφορᾶ· τό θέμα εἶναι τί ἐπισημαίνεται, γενικώτερα, ἀπό τήν ἐκεῖ κρίση.

Ἐπισημαίνεται μιά στροφή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πολυσήμαντη. Στή γενική ἀναθεώρηση τῶν ἀξιῶν πού ζοῦμε, θά εἴταν παράδοξο ἄν ἡ οἰκογένεια, πρῶτο κύτταρο τοῦ συλλογικοῦ βίου, ὅπως σωστά τό εἶδαν πρῶτοι οἱ Στωϊκοί, δέν ἐπηρεαζόταν. Οἰκογένεια ὅμως πού ἀλλοιώνεται, σημαίνει θεσμός τοῦ γάμου πού ἀναθεωρεῖται. Ποιά θά εἶναι ἡ αὔριανή μορφή του δέν εἶναι εὔκολο νά προβλέψουμε. Κακή ὅπως τύχη εἶχε, ἀλήθεια, νά ἰδεῖ σήμερα ἀνοιχτά στούς φανατικούς ὑπερασπιστές του, τό νεφελοειδικό κόμμα. Αὐτό σημαίνει τουλάχιστον χρονοζιά...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 9 Δεκεμβρίου 1970

1-108

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΠΕΛΠΙΣΜΟΥ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΑ ἐπικίνδυνο νά παίρνει κανένας θέση ἀπόλυτη ὑπέρ μιᾶς γενιᾶς κι' ἐναντίον μιᾶς ἄλλης, ὄχι μόνον ἐπειδή ὁ καθένας μας ἀνήκει σέ κάποια ἐποχή κι' ἑπόμενο εἶναι νά μεροληπτεῖ, νά κρίνει μέ τά μέτρα της, ἀλλά καί γιατί ἄν γνωρίζει ἀπό πρῶτο χέρι τά ἐνδιαφέροντα καί τά προβλήματα τῆς δικῆς του γενιᾶς, δέν μπορεῖ νά ξέρει παρά μόνον ἀπό πληροφόρηση, λιγότερο ἤ περισσότερο ἀτελῆ, τό τί ἀπασχολεῖ ζωτικά τούς νεώτερους. Ἡ λήψη ἐπαφῆς μέ τόν κόσμο εἶναι βίωμα, δέν εἶναι ἐξωτερική σχέση, ἄρα κάτι σταθμητό, αἰσθητό καί στόν ἁπλό παρατηρητή. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα διανοίγεται ἕνα περιθώριο ὀλισθηρό κι' ἀκαθόριστο: Ἀποκήρυξη ἀπό τόν πρεσβύτερο τοῦ ἱστορικοῦ του πλαίσιου μπορεῖ νά σημαίνει καλή θέληση ἀλλά μπορεῖ, κάποτε ἀκούσια, νά σημαίνει καί πρόθεση κολακείας πρός τούς νεώτερους, δημοκοπία. Ἐμμονή στά δικά του μέτρα πάλι, θυμίζει ἰσχυρογνωμοσύνη, ἀκαμψία. Ἀλλά καί πῶς νά θυσιαστεῖ ἡ πεῖρα τῶν κεκτημένων, ἡ σύγκριση πού μόνον ὁ πρεσβύτερος μπορεῖ νά κάνει ἀνάμεσα σ' ὅσα αὐτός ἔζησε καί σ' αὐτά πού ζοῦν οἱ ὕστερα ἀπ' αὐτόν νέοι, μιά πεῖρα τόσο διαφωτιστική; Θά εἶταν ἀφροσύνη γιά τήν ἀνθρωπότητα νά πέταγε στό καλάθι τῶν ἀχρήστων μιά τέτοια σοφία. Εἶναι αὐτόχρημα ἡ πνευματική της ἀποσκευή, τό ἐχέγγυο πού διασφαλίζει τήν ταυτότητά της.

Κάνω τίς ἁπλές τοῦτες σκέψεις καθώς διαβάζω στό «Βῆμα» τῆς Κυριακῆς τή συνέντευξη τοῦ Λ[illegible]ναρντ Μπέρνσταϊν. Πρέπει νά ὁμολογήσω πώς ἐ[illegible]χιστη ἐμπιστοσύνη ἔχω, κατ' ἀρχήν στίς συνεντεύξεις μέ διασημότητες: εἶναι κατά κανόνα κοτσύτερες ἀπό τίς προσδοκίες μας (ἴσως καί γιατί οἱ προσδοκίες μας εἶναι ὑπέρμετρες στίς τέτοιες περιπτώσεις). Τοῦ Μπέρνσταϊν ὅμως ὁ λόγος ἔχει κάτι τό θετικό, δέν εἶναι ὑπερφίαλος. Σημειώνω ἰδιαίτερα τήν ἀκόλουθη περικοπή, σχετικά μέ τό θέμα πού θίξαμε: «Κανείς πιά δέν μιλᾶ (νέος ἐννοεῖ) γιά «ἀφοσίωση», γιά «δέσμευση» μέ τήν Τέχνη. Τολμᾶ πιά κανείς, ἐν ἔτει 1970, νά μιλήσει γιά «ἀξίες» ἤ «ἀρετές» ὅπως ἡ σκληρή δουλειά, ἡ πίστη, ἡ ἀμοιβαία κατανόηση, ἡ ὑπομονή; (...) Οἱ σημερινοί νέοι δέν μποροῦν νά περιμένουν. Τό μεγάλο τους πρόβλημα εἶναι ἡ ὁμαδική ἀνυπομονησία». Ἐπικίνδυνο βέβαια τό νά γενικεύει κανένας, ἄν ὅμως μεταθέσουμε τήν εὐθύνη, γιά τά ὅσα ὁ Μπέρνσταϊν ἐπισημαίνει, ἀπό τούς νέους στήν ἐποχή, ἀπό τό προσωπικό στό ἀπρόσωπο, τότε θά ἰδοῦμε πώς ἐδῶ ἀγγίζεται κάτι καίριο. Πραγματικά ὅποιος ἔχει τήν τύχη νά διδάσκει σέ κάποια καλλιτεχνική Σχολή, εἶναι σέ θέση νά σημειώνει μιά κρίσιμη διαφορά μέ τόν προπολεμικό κόσμο. Ἄλλοτε, ἴσχυε ἀκόμα, ἔστω καί σάν ἀπόηχος, τό ρωμαντικό ἐκεῖνο «ὅποιος ἔχει τήν Τέχνη ἔχει θρησκεία». Ἡ στάση τοῦ καλλιτέχνη ἀπέναντι στήν τέχνη του (ἀλλά τό ἴδιο ἴσχυε, συχνά, καί γιά τόν ἐπιστήμονα) εἶταν, γιά νά μήν ποῦμε θρησκευτική, σχεδόν ἐρωτική. Δέν περιμένεις ὑλικό ἔπαθλο ὅταν ἀγαπᾶς παράφορα· εἶναι αὐτοσκοπός ἡ ἀγάπη, σέ γεμίζει. Ὁ νέος καλλιτέχνης εἶχε τή διάθεση νά γίνει παρανάλωμα τῆς φλόγας του. Ἀποδεχόταν προκαταβολικά τήν κάθε λογῆς δοκιμασία, τόν ἀσκητισμό, τή μακρυά κι' ἐπίπονη θητεία, ἀκόμα καί τό ἐνδεχόμενο μιᾶς ἀποτυχίας ρωμαντικῆς ἄσο ρωμαντική εἶναι ἡ αὐτοκτονία ἑνός Βέρθερου. Ὅλα αὐτά, περνοῦσαν γιά αὐτονόητα συμπαρακολουθήματα τῆς ἔννοιας Τέχνη. Ὄχι πώς δέν ὀνειρευόταν ὁ νέος καλλιτέχνης τήν ἐπιτυχία· τήν ὀνειρευόταν, ἀλλά σάν ἐκπλήρωση μακρυνή, σχεδόν χιμαιρική, κι' αὐτό τήν ὅπλιζε στά μάτια του μέ μιά πρόσθετη, ἐπικίνδυνη γοητεία.

Βρίσκω ὑπερβολικό, ὡς πρώτη τουλάχιστον ἐντύπωση, αὐτό πού λέει ὁ Μπέρνσταϊν πώς δέν νοεῖται πιά σήμερα ἀφοσίωση στό ἰδανικό τῆς Τέχνης. Ἐκεῖνο πού ἔχει ἀλλάξει νομίζω, δέν εἶναι ἡ διάθεση τῶν νέων· εἶναι οἱ ἀντικειμενικές συνθῆκες. Ἡ ἐπιτυχία, στόν καιρό μας, κατασκευάζεται. Μπῆκε στήν καθημερινότητα, ἔγινε κάτι πού προσδιορίζεται ἀπό παράγοντες ὑλικούς, τεχνικούς, τήν ὀργάνωση, τήν ἐπιτηδειότητα, τό ἐπιχειρηματικό πνεῦμα, τήν ζήτηση τῆς ἀγορᾶς, τά μέσα προπαγάνδας. Κάτι πολύ πιό κρίσιμο: Ἔχουν μετατεθεῖ τά χρόνια ὥριμης ἐπιτυχίας. Ἄλλοτε, ἔφτανες κ ά π ο τ ε. Τώρα, ἤ φτάνεις ἀ μ έ σ ω ς ἤ ποτέ. Ἄν χάσεις τήν ἐκκίνηση, σήμερα, εἶσαι χαμένος· ὁ χρόνος θά λειτουργήσει ὁπωσδήποτε σέ βάρος σου. Τήν γεροντοκρατία τήν ἀντικατέστησε ἡ νεοκρατία, κι' ἄν ἡ δεύτερη, ὡς ἄκουσμα, εἶναι πολύ συμπαθέστερη, δέν παύει, ὡς ὑπερβολή, νά ἐκφράζει μιάν ἀκρότητα. Ἔχει καί τήν ἀφροσύνη κάθε ὑπερβολῆς: καίει ἀμέσως ὅλα τά πυρομαχικά της. Ξέρουμε, σήμερα, νέους περισσότερο ἀδειασμένους ἀπό τήν ἐπιτυχία ἀπό ὅσο εἶταν οἱ προκάτοχοί τους στό τέρμα τοῦ βίου τους.

Ἄς μήν περιορίζουμε ὅμως τό θέμα στούς καλλιτέχνες· ἐκεῖ, εἶναι ἁπλῶς πιό αἰσθητό. Τό πνεῦμα τῆς ἐπιτυχίας, γενικά, ἔχει ἀλλάξει ὑφή. Συνδεδεμένο ἀναγκαστικά ὄχι μέ τήν καταξίωση ἀλλά μέ τήν κατάκτηση τῆς εὐζωΐας, ἔμπασε τόν ἐπιχειρηματικό παράγοντα σέ τομεῖς πού τοῦ εἶταν ἄλλοτε ὀργανικά ξένοι. Νομίζω πώς δέν πηγαίνει ἀρκετά σέ βάθος ὁ Μπέρνσταϊν ὅταν ὑποστηρίζει πώς ἡ «ἀπόγνωση» τῶν σημερινῶν νέων εἶναι μιά μεταμφιεσμένη ἀδημονία. Σέ πάμπολλα ἐπαγγέλματα, ἔξω ἀπό τά καλλιτεχνικά, ἡ ἐπιτυχία ἔχει γίνει σήμερα πολύ πιό δυσκολοπρόσιτη καί μακρυνή ἀπό ὅσο ἄλλοτε, καί τοῦτο γιατί καί οἱ σπουδές εἶναι πολύ πιό μακροχρόνιες, πολύπλοκες, κι' ὁ ἀνταγωνισμός ὀξύτερος. Ἔχουμε ἔτσι μιά χτυπητή ἀσυμμετρία ἀνάγκης γιά γοργή κατάκτηση τῆς ζωῆς, ἀπό τή μιά, δυσχέρειας ν' ἀξιοποιηθεῖ ἐπαγγελματικά ὁ νέος, ἀπό τήν ἄλλη. Σ' ὅλες τίς δουλειές ἡ ἐπιτυχία δέν ἀρπάζεται ἔτσι, ἀπό τά μαλλιά, ὅπως κάποτε στά καλλιτεχνικά ἐπαγγέλματα. Ἄν λοιπόν θελήσουμε νά δώσουμε καθαρά πρακτικό περιεχόμενο στήν «ἀπόγνωση», θά πρέπει νά τή θεωρήσουμε καρπό ὄχι τῆς ἀδημονίας ἀλλά, ἀντίθετα, τῆς ἀπελπισίας γιά τό μακρυνό τοῦ στόχου. Ἡ ζωή δέν περιμένει, καί τοῦτο σ' ἕναν καιρό ὅπου ὁ νέος πρέπει νά περιμένει ὑπερβολικά.

Ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, ὅποιος προσπαθεῖ νά ἔχει μιά γενική ἐποπτεία τῆς ἐποχῆς, διαπιστώνει πώς οἱ σημερινοί νέοι, αὐτομάτως, βρίσκονται πολύ πιό κοντά στή φιλοσοφία τοῦ καιροῦ τους ἀπό ὅσο βρίσκονταν οἱ νέοι τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Ὅταν λέμε ἐδῶ «φιλοσοφία», δέν ἐννοοῦμε μιά συγκεκριμένη, ἐξειδικευμένη ἐπιστημονική πειθαρχία. Ἐννοοῦμε τό γενικό πνευματικό κλῖμα τῆς ἱστορικῆς ὥρας καί τά μεγάλα του, κρουστά παραγγέλματα. Οἱ νέοι, σήμερα, μπορεῖ νά μήν ἔχουν ἐγκύψει στή φιλοσοφία, βρίσκονται ὅμως ὀργανικά ἐναρμονισμένοι μέ τήν ἠθική στάση τῶν στοχαστῶν πού δίνουν τό στίγμα τῆς ἐσωτερικῆς πορείας μας. Ἀπό ἐκεῖ καί ἡ κάπως ἁπλουστευμένη ὡς ὅρος «ἀπόγνωση» πού σημειώνει ὁ Μπέρνσταϊν. Δέν εἶναι πάντοτε ἀντίδραση θερμή, δυναμική, μεγαλόφωνη. Συχνά ἐκδηλώνεται ὡς μιά ἀδιαφορία κι' ἀποχή, κυνική ἐγκαρτέρηση ἤ μηδενιστική παραίτηση μπροστά σ' ἕναν κόσμο γυμνωμένον ἀπό ὑπερβατικό κῦρος, στυγνά μοναδικόν, πελώριο ἀδιέξοδο πού μεταχειρίζεται τίς διαστάσεις τοῦ ἀπείρου γιά νά κάνει αἰσθητό τό μέγεθος τοῦ ἄσκοπου. Τήν κρισιμότητα μιᾶς τέτοιας παρρησίας δέν τήν ἔχουν ἀρκετά ἐκτιμήσει οἱ πρεσβύτεροι. Ἄν τήν εἶχανε, τότε μπορεῖ καί νά δοκίμαζαν — τουλάχιστον νά δοκίμαζαν — νά κάνουν λιγότερο γελοία, ἀξιοπεριφρόνητη, τήν κατάσταση πραγμάτων πάνω στή Γῆ.

Ἐδῶ εἶναι, καί τώρα μόνο, πού παίρνουν θέση οἱ ἀπώλειες πού ἀπαριθμεῖ εἰρωνικά ὁ Μπέρνσταϊν: «Μάθαμε πολλά γιά τήν πρόοδο, τήν δημοκρατία, τήν διεθνῆ ἀδελφότητα καί τήν ἰσότητα τῶν φυλῶν, καθώς ἐπίσης καί γιά τόν περιορισμό τῶν ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν». Ὅλα χαμένα. Ποιός σήμερα, ὄχι νέος μόνον ἀλλά καί ἡλικιωμένος, δέν ἔχει τή γνώμη πώς ὁ Μεγάλος Πόλεμος εἶταν ὁλότελα περιττός, μιά πελώρια ἐγκληματική ματαιοπονία; Γιατί ἄν ὑποτεθεῖ πώς εἶχε ἕνα ἰδεολογικό περιεχόμενο, τήν κατατρόπωση τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ, ξέρουμε πώς μόνον ὁ ὁλοκληρωτισμός δέν νικήθηκε στόν πόλεμο. Νικήθηκε ἡ δημοκρατία, ἡ ἀνθρωπιά, ὁ πολιτισμός, ἡ πίστωση τῶν ἰδανικῶν, ὅλα ἔξω ἀπό τόν κυρίως ἀντίπαλο, τόν ἀδηφάγο δράκο. Δυό κεφάλια τοῦ κόπηκαν, εἴκοσι τοῦ φύτρωσαν. Ὁ Χίτλερ κι' ὁ Μουσολίνι — τό βλέπουμε τώρα — εἶταν τά σκιάχτρα πού τράβηξαν τά χτυπήματά μας γιά νά γλυτώσει πίσω τους τό τέρας.

Ἄς μήν ἀποροῦμε γιά τήν «ἀπόγνωση». Ἄν τό νέο κοσμοείδωλο τήν ὑπαγορεύει, στή Γῆ τήν εὐνοεῖ καί τήν ἐπιβάλλει ἡ βασιλεία τοῦ Πονηροῦ. Κλαῖνε ὑποκριτικά οἱ ἐντολοδόχοι του γιά τήν ἠθική ἐξουθένωση νέων ἀνθρώπων, γιά τήν ἀδυναμία τάχα νά τούς διοθοῦν ὑψηλοί στόχοι, ἤ καί γιά τήν ἀπροθυμία τῶν ἴδιων τῶν νέων νά ἐγκολπωθοῦν τούς κατασκευασμένους κι' ἑτοιμοπαράδοτους. Σάμπως νά μήν εἶταν μέσα στό καταχθόνιο πρόγραμμα αὐτή ἡ ψυχική ἐρήμωση, ὥστε νά γίνουν εὐάλωτες αὔριο οἱ πρώην συνειδήσεις. Τί κάνει ὁ ἄνθρωπος πάνω στή Γῆ γιά ν' ἀντιστοθμίσει τήν τρομαχτική σιωπή τοῦ σύμπαντος; Ποιά καταφυγή ἑτοιμάζει στόν ἑαυτό του; Κι' ἐπιτέλους τό θέαμα τῶν κόσμων στό διάστημα εἶναι γεμᾶτο ἐνδεχόμενα, ἐπιδέχεται πλῆθος ἑρμηνεῖες· ἡ κατάσταση τῆς Γῆς ποιές διεξόδους ἀφήνει; ποῦ τοποτεθεῖ τήν ἀξιοπρέπεια; Ἤ μήπως ἔχει κάποιαν ἄλλη ἀξία νά προτείνει ὡς ἀντίτιμο τῆς ἐφήμερης τούτης, γεμάτης ἀγωνία ζωῆς;

Γιά τήν ἀπόγνωση μόνον οἱ ἀπεγνωσμένοι δέν εὐθύνονται. Τώρα, ἄν ἰσχύει τό σχῆμα τοῦ Μπέρνσταϊν ἀπόγνωση — ἀνυπομονησία — ἐλπίδα, αὐτό δέν τό ξέρω. Ὁ μεσαῖος ὅρος εἶναι πού μέ κάνει δισταχτικόν. Ἀνυπομονησία πού ἀξιοποιεῖ τήν ἀπόγνωση καί τήν μετουσιώνει σ' ἐλπίδα, σημαίνει προσδοκία μιᾶς ἀλλαγῆς πορείας πάνω στή Γῆ. Σημαίνει πώς οἱ σήμερα ἀπεγνωσμένοι δέν θά προσχωρήσουν σύριο, μέ τήν ἡλικία, στή χρηκαταγρά, πού ἔχει γιά ὅλες τίς ἀνάγκες ἀξίες διαπραγματεύσιμες. Πρέπει νά τό ἐλπίζουμε — ἄλλα τίποτα παραπάνω.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 12 Δεκεμβρίου 1970

1109

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΚΑΧΕΞΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΠΙΔΑ

Του

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

Οι ΓΝΩΜΕΣ σημαντικῶν ἀνθρώπων πού προσπαθοῦν νά συλλάβουν τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά καί τό νόημα τῆς ἐποχῆς μας, ἀξίζει νά μᾶς σταματᾶνε. Ἐμεῖς τουλάχιστον, ἀπό τή θέση τούτη, δέν θά παραλείπουμε εὐκαιρία νά τίς μνημονεύουμε, νά τίς σχολιάζουμε. Ἀπαλλαγμένες ὅπως εἶναι, ἀναγκαστικά, σέ μιά συνέντευξη, ἀπό γενική θεωρία, βοηθᾶνε περισσότερο ἀπό ὁλόκληρα βιβλία κάποτε στήν ἀποσαφήνιση καί διασταύρωση ἀπόψεων πού ἀντιστοιχοῦν σέ ἰσάριθμες ὀπτικές γωνίες. Ἔτσι, τό αἰνιγματικό ἀντικείμενο προβάλλει σφαιρικά φωτισμένο.

Στήν ἐφημερίδα «Boston Sunday Globe» δημοσιεύεται μιά συνέντευξη τοῦ πολύ γνωστοῦ μας καί στήν Ἑλλάδα ποιητῆ Ἄρτσιμπαλντ Μάκ Λής. Ἑβδομηνταοχτώ χρονῶν στά ἑβδομηνταεννέα τώρα ὁ Μάκ Λής, διατηρεῖ μιά χλωρή προσήνεια ἀπέναντι στόν σημερινό κόσμο, ἀπαρρίτητη δέβαια γιά νά ἐπικοινωνεῖ κανένας ἀπροκατάληπτα μέ τά μηνύματά του. Τίς ἀπόψεις του πού θά δοῦμε ἐξέθεσε ὁ Μάκ Λής στόν ἀνταποκριτή τοῦ «Boston Sunday Globe» λίγο πρίν ἀπό μιά δημόσια ἀνάγνωση ἀποσπασμάτων ἀπό τό ποιητικό του ἔργο, στή Φιλαδέλφεια. Πολεμιστής στά χαρακώματα τοῦ Πρώτου Μεγάλου Πολέμου, βραβευμένος μέ τρία Πούλιτζερ, ἀθλητής, στό μεταξύ, τοῦ γουῶτερ πόλο, ὁ Μάκ Λής συνδυάζει μιά πεῖρα μακροχρόνια καί πολυεδρική.

Εἶναι τάχα σημάδι ἡλικίας ἡ δήλωσή του πώς τόν ἔχει κάνει νά τρομάξει ἡ ἐποχή τούτη; Κάτι τό φοβερό συμβαίνει μέ τήν ἀνθρώπινη ψυχή, λέει ἀνοίγοντας τή συνομιλία. «Θεωρούσαμε δεδομένο πώς οἱ ἄνθρωποι θά συμπεριφέρονται πάντοτε σάν ἄνθρωποι, πώς ὑπῆρχαν κάποια ὅρια πού δέν γίνεται νά τά ὑπερβεῖς». Ποιά ὅρια; Ὁ Μάκ Λής ἀναφέρεται σέ ἀποτρόπαια ἐγκλήματα τοῦ ἰδιωτικοῦ ἐπιπέδου: δολοφονία τῆς Σάρον Ταίητ, τοῦ Γιοπωνέζου ὀφθαλμιάτρου καί τῆς οἰκογένειάς του, ἀλλά καί τοῦ δημόσιου ἐπίπεδου: Μαῦροι πάνθηρες, βασανιστήρια... «Πρόκειται γι' ἀνθρώπους τρελλούς;—ξαναρωτιέται — ἤ μήπως ὑπάρχει ἐδῶ κάτι πιό σταβαρό;».

Ἐκεῖνο πού τόν τρομάζει δέν εἶναι τό ὅτι σημειώθηκαν φόνοι καί βασανιστήρια· εἶναι πώς ἀνθρώπινα ὄντα δείχτηκαν ἱκανά νά κάνουν τέτοιες

Συνέχεια εἰς τ
= 3ην σελίδ

Η ΚΑΧΕΞΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΠΙΔΑ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

πράξεις. Πότε νά συντελέστηκε ἡ κρίσιμη τούτη ἐξέλιξη μέσα στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου; ἀναρωτιέται. Στό διάστημα τοῦ Δεύτερου Μεγάλου Πολέμου; «Μήπως ἔχουν συμβάλει οἱ ἀνεπτυγμένες φρικαλεότητες τῶν γερμανικῶν SS καί τῆς ρωσικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας; Ἀλλοιώνονται τ' ἀνθρώπινα ὄντα;».

«Ἡ βία, σήμερα, δέν χρησιμοποιεῖται γιά τίς ἐπαναστάσεις—παρατηρεῖ ὁ Μάκ Λής—ἀλλά μόνο γιά νά κάνει τή ζωή τρισάθλια γιά τόν καθένα, ἔτσι πού νά ἐλπίζεις ὅτι κάτι θά γίνει. Πρόκειται γιά ἕνα εἶδος ἀπάτης. Δέν βλέπω πῶς μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ». Ἡ παρατήρηση εἶναι ἀξιοπρόσεχτη. Ξεσκεπάζει τήν κρυφή πληγή πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τήν ἔξη. Δέν φθάνει πού, παρά τίς φαινομενικές ἐξεγέρσεις μας, συνηθίσαμε νά θεωροῦμε τή διαιωπραγία ἰδιότυπα γραφική πλευρά τῆς σημερινῆς ζωῆς· προχωρήσαμε ἀνεπίγνωστα καί στόν μηχανισμό μιᾶς ψευτοδιαλεκτικῆς, πού ὑποστηρίζει ἄφωνα ὕπουλα, πῶς ὅσο τά πράγματα χειροτερεύουν, τόσο καί πιό πολύ θεμελιώνεται ἡ ἐλπίδα μιᾶς σωτήριας ἀλλαγῆς. Ἡ κάθαρση αὐτή διά τοῦ ἐγκλήματος, ἡ διαπαιδαγώγηση διά τῆς κτηνωδίας, εἶναι μιά ἀπό τίς πιό χαρακτηριστικές ἐπινοήσεις τῆς σύγχρονης κακουργίας. Φωτίζει ἀνάγλυφα τήν συστατική της ποταπότητα.

Μ' αἰσιοδοξία στρέφεται ὁ Μάκ Λής πρός τή σημερινή νεολαία. Βρίσκει πώς πρόκειται γιά «ἀνθρώπινα ὑποδείγματα πού καλλίτερά τους ἔχουμε πολύν καιρό νά ἰδοῦμε». Κι' ἐξηγεῖ: «Ὑπάρχει (στή νεολαία) ἕνας ἰδεαλισμός, μιά καθαρότητα στούς στόχους καί κάτι τό ἐλπιδοφόρο. Ὑπάρχει ὅμως καί πολλή ὁπλοκαρδίωση, πού μπορεῖ νά πάρει τή μορφή ἀπελπισίας. Ἀπελπισίας ν' ἀλλάξει κάτι πελώριο ὅπως αὐτή-ἐδῶ ἡ χώρα». Ἡ φωνή τοῦ ποιητή ἔχει πλάτος, γενναιοψυχία καί εἰλικρίνεια, ἄς τήν προσέξουμε. Ἡ ὁπλοκαρδίωση τῶν νέων, λέει, ξεκίνησε ἀπό ἕνα ἀδιάκοπα αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, τήν ἀνθρώπινη ὀντότητα. «Ἔνιωσαν πώς ἡ κοινωνική δομή γύρω τους εἶναι ὑλιστική, πώς δέν ἐνδιαφέρεται πραγματικά γιά τήν ἐσωτερική ζωή τῶν ἀνθρώπινων ὄντων». Μήπως παρευρισκόμαστε, ἀλήθεια, στήν ἀφύπνιση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, καί δέν τό ἔχουμε ἐκτιμήσει ἀρκετά; Μήπως ὕστερα ἀπό τόσες μεγαλόσχημες καί πολυπράγμονες συνταγές, πού παίρνουν τό ὕφος κοσμοθεωρίας, γιά νά καταλήγουν ὡς πραγματοποιήσεις στήν εὐτελέστερη πραγματικότητα, ζοῦμε ἐπιτέλους τήν αὐτοσχέδια, ἀκατάστατη ὅπως κάθε αὐθορμησία, ἔγερση τῆς ψυχῆς; Ἄς προσέξουμε πολύ, γιατί μπορεῖ κάλλιστα ἡ ἔλλειψη προοπτικῆς τοῦ χρόνου νά μᾶς ἐμποδίζει νά τό ἰδοῦμε. «Αὐτή-ἐδῶ, λέει ὁ Μάκ Λής, εἶναι μιά γενιά πού ἐπικοινωνεῖ μέσα στούς κόλπους της περισσότερο ἀπό ὅλες ὅσες ἔχω ἰδεῖ». Μή ζητᾶμε ἰδανικές καταστάσεις, οἱ ἄνθρωποι σέ κάθε γενιά καί σέ κάθε σημεῖο τοῦ κόσμου ἔχουν τίς ἀδυναμίες τους, προπάντων ἕναν ἀπογοητευτικό σέ κρίσιμες καταστάσεις ἐγωϊσμό· ὅμως αὐτό δέν σημαίνει πώς ἡ ποσολογία δέν κυμαίνεται, πώς δέν ὑπάρχει τό καλλίτερο καί τό χειρότερο. Σώνει νά μή λέμε χειρότερο ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνοχλεῖ καί μᾶς ξαφνιάζει. Δέν πρέπει νά κρίνουμε μέ μέτρο τίς συνηθειές μας.

Τελευταῖο σκέλος στή συνέντευξη τοῦ Μάκ Λής ἡ χώρα του εἰδικώτερα, ἡ Ἀμερική. «Ἐκεῖνο πού μᾶς λείπει ἀπελπιστικά, δηλώνει, εἶναι ἡ ἡγεσία(...). Ἀπό πολύν καιρόν τώρα, δέν ἔχουμε καθόλου. Δέν ἔχουμε μέ τή σωστή σημασία τοῦ ὅρου. Δέν ἐννοῶ τό εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἡγεσίας πού προβάλλεται καί βάζει τή φιλαρμονική νά παίζει καί παρελαύνει. Ἐννοῶ τό εἶδος πού ὁ Τσῶρτσιλ εἶχε δώσει στούς Βρεττανούς· τό εἶδος ἡγεσίας πού δημιουργεῖ πνευματικές ἀξίες καί τίς κρατάει ψηλά ὥστε νά φαίνονται, τίς κάνει ἄρτιες, καθαρές(...). Ὑπάρχουν σήμερα φωνές πού μιλᾶνε κάπατε μ' εὐγλωττία, μέ πεποίθηση, ἀναρωτιέται κανένας ὅμως ἄν ἀκούγονται ἤ ἄν μποροῦνε ν' ἀκουστοῦν μέσα στήν αἰώνια φλυαρία τῆς φωτισμένης ὀθόνης... Ὅποτε ὅμως παρουσιάζεται μιά τέτοια φωνή, οἱ ἄνθρωποι προστρέχουν. Ἴσως νά εἶχε κάτι τέτοιο ὁ Μπόμπυ Κέννεντυ. Οἱ ἄνθρωποι πεινᾶνε γιά τέτοια πράγματα, διψᾶνε».

Δικαιολογεῖται ἡ ἀπορία ἄν ὁ κόσμος στό σύνολό του ἔχει σήμερα τέτοιες ἡγετικές μορφές. Ἀπεναντίας, δίνει τήν ἐντύπωση, μ' ἐλαχιστότατες ἐξαιρέσεις, ὅτι πάσχει ἀπό συνεωτισμό, στίς ὑπεύθυνες θέσεις, μικρανθρώπων. Σέ μιάν ἐποχή ἀπροσμέτρητη, νά κρατᾶνε τιμόνια μικροματαιόδοξοι ἤ μικρόψυχοι, εἶναι κάτι πού ξεπερνάει τό ἐπίπεδο τῆς τοπικῆς ἀτυχίας. Εἶναι δυστύχημα γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα. Ἄς ἀφήσουμε ὅτι πρόκειται γιά ἐποχή πού ζητάει ἀναστήματα πάνω κι' ἀπό κάποια μεγάλα ἀναστήματα μέτρα. Ἕνας ὁλόκληρος ντέ Γκώλ δείχτηκε ἀπελπιστικά ἀναχρονιστικός μέ τό σχολικό ἐκεῖνο σύμπλεγμα σωβινισμοῦ πού τόν κατέτρυχε. Καί πῶς θά βρεθοῦν, θ' ἀναδειχτοῦν, οἱ ἡγέτες οἱ ἱκανοί νά ξεκόψουν ἀπό τίς αἰώνιες δουλεῖες στό μεγάλο κεφάλαιο, στά ὀργανωμένα συμφέροντα, στά μονοκομματικά συστήματα, στά συμπλέγματα ἐθνικῆς κακεξίας; Οἱ περισσότεροι πού φτάνουν στή γέφυρα τοῦ πλοιάρχου εἶναι ἐπαγγελματίες τῆς αὐτοπροβολῆς, ὅταν δέν εἶναι ἐγκάθετοι ἐπιχειρήσεων κάθε λογῆς. Ὁ δυστυχισμένος ὁ κόσμος χειροκροτεῖ πρόσωπα πού μόνο σ' αὐτόν δέν ἀνήκουν.

«Ἔχουμε τή δομή μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας, λέει ὁ Μάκ Λής. Κι' ἄν τήν ἐπιθυμοῦμε πραγματικά, μποροῦμε νά τήν ἀποκτήσουμε καί πάλι(...). Ἔχω μιά τεράστια πεποίθηση ὅτι τά στοιχεῖα γιά τήν δημιουργία ἄξιας ζωῆς ὑπάρχουν ἀκόμα στή χώρα τούτη». Ἄμποτε! Θά εἶναι εὐτύχημα ὄχι μόνο γιά τήν Ἀμερική.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 16 Δεκεμβρίου 1970

1110

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΟΝ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΤΑ ΟΣΑ ΓΡΑΦΤΗΚΑΝ στή στήλη τούτη στίς 18 Νοεμβρίου μέ τίτλο «Στήν τράπεζα τῶν ἀξιῶν», εἶχανε μιά πολύ ἀνώτερη ἀπό τό συνηθισμένο ἀπόδοση, ἴσως ἐπειδή τό θέμα ἔτυχε ν' ἀγγίζει κάποιο εὐαίσθητο σημεῖο τῆς συλλογικῆς, τῆς ἐθνικῆς μας ψυχῆς. Ἀπό τίς ἐκδηλώσεις αὐτές, εἶμαι ὑποχρεωμένος γιά λόγους γενικότερους νά ξεχωρίσω καί νά παραθέσω μίαν, ἐπειδή δέν περιορίζεται νά δηλώσει ἐπιδοκιμασία, ἀλλά προσκομίζει στοιχεῖα καί ἀπόψεις μέ σημασία ἀντικειμενική. Φοβᾶμαι μάλιστα πώς θά χρειαστεῖ, οὐσιαστικά, νά τῆς παραχωρήσω γιά μιά φορά τή θέση μου, διαφορετικά θά τήν ἀκρωτηρίαζα ἀνεπίτρεπτα. Θά κρατήσω λοιπόν γι' ἄλλη φορά τά περισσότερα σχόλιά μου. Πρόκειται γιά δύο ἐπιστολές πού τίς ὑπογράφει ὁ δικηγόρος κ. Γεώργιος Γιαννάκης, ἀπό τή Χαλκίδα. Ἡ δεύτερη ἦρθε ὡς συμπλήρωμα τῆς πρώτης, ὅταν ζήτησα ἀπό τόν ἐπιστολογράφο τήν ἄδεια νά μή κρατήσω γιά τόν ἑαυτό μου τό περιεχόμενο ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, πρίν ἀπό τό κυρίως θέμα, νά προσθέσω κάτι: Σάν ἄνθρωπος πού καταπιάστηκε κάποτε μέ τή συγγραφή μιᾶς ἱστορικῆς σελίδας, ἔστω καί σέ εἰδική, ἀναγνωσματολογική μορφή, κρίνω καί ὑποστηρίζω πώς κάποιες ἰδιωτικές μαρτυρίες ὄχι μόνο δέν πρέπει νά θεωροῦνται ἀμελητέες, ὡς ἐπιμέρους πηγές, ἀλλά κι' ἔχουν συχνά περισσότερη θερμότητα, ἀντικειμενικότητα, αὐθεντικότητα, ἀπό διάφορα ἐπίσημα στοιχεῖα. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ἀπόκειται στήν κρίση τοῦ ἱστορικοῦ νά

→ Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΟΝ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

κάνει τήν ἀναγκαία, ὑπεύθυνη στάθμιση κι' ἐπιλογή.

Θέμα τῆς «Τράπεζας τῶν ἀξιῶν» εἶταν ἡ παράλειψη ἀπό τόν Λίντελ - Χάρτ νά δώσει τήν ὀφειλόμενη θέση καί προσοχή στόν ἑλληνικό ἀγώνα τοῦ 1940—41. Ὁ κ. Γιαννάκης, στήν πρώτη του ἐπιστολή, ἀφοῦ δηλώσει πώς συμφωνεῖ, προσθέτει: «Τό πρᾶγμα ὅμως δέν εἶναι χωρίς ἐξήγηση». Ἔχουμε χρέος αὐτή τήν ἐξήγηση νά τήν ἀκούσουμε μέ προσοχή, ἀπροκατάληπτα, γιατί τίποτα δέν πρέπει νά μᾶς εἶναι πολυτιμότερο ἀπό τήν ἀλήθεια. Μόνο στό ἀμώνι τῆς ἀλήθειας σφυρηλατεῖται τό ψυχικό σθένος τῶν λαῶν.

«Γιά τούς Βρεττανούς—γράφει ὁ κ. Γιαννάκης, γνώστης, ἄς σημειωθεῖ, πραγμάτων ἀπό πρῶτο χέρι—ἡ Κρήτη καί γενικά ἡ ὅλη ἑλληνική περιπέτεια ἀποτελοῦσε πικρόν ποτήριον πού ἡ γεύση του δέν ἔχει πάψει νά ἐπηρεάζει τίς ἀπέναντί μας διαθέσεις τους (...) Ἡ διαφορά στήν ἀντίληψη ὀφείλεται στή διάφορη θεώρηση τῆς συμπεριφορᾶς μας στήν περίοδο τοῦ πολέμου ἀπό τήν εἰσβολή τῶν Ἰταλῶν μέχρι καί τήν κατάληψη τῆς Κρήτης». Εἶμαι ἀναγκασμένος νά περιορίζομαι στήν παράθεση τῶν πιό καίριων σημείων ἀπό τίς δύο ἐπιστολές, ἤ καί σέ περιλήψεις ἄλλων, γιατί διαφορετικά δέν θά χωρέσουν. Ἀντίθετα μ' ἐμᾶς, λέει λοιπόν ὁ κ. Γιαννάκης, οἱ Βρεταννοί «ξεχωρίζουν στήν προσπάθειά μας δύο φάσεις μέ διαφορετική σημασία καί ἀξία. Τή φάση τῆς γενναιότητας—ἀγώνας στήν Ἀλβανία καί στά ὀχυρά—καί τή φάση τῆς ἐλεεινότητας πού καλύπτει τό ὑπόλοιπο διάστημα καί τόν ὑπόλοιπο χῶρο (...) Βρέθηκα γιά λίγες μέρες στήν Κρήτη πρίν πέσουν οἱ ἀλεξιπτωτιστές (ἀφοῦ πρῶτα εἶχε περάσει τόν χειμώνα στήν Ἀλβανία) καί ἤμουν ἐκεῖ ὅταν ἔπεσαν. Καί πρίν ἀπό τή μάχη καί στή διάρκειά της ἤμουν στό 6ο ἑλληνικό σύνταγμα τοῦ Γαλατᾶ, ἐκτελώντας χρέη συνδέσμου μέ Βρεταντιανούς. Εἶχα ἔτσι πολλές εὐκαιρίες γιά συζήτηση μαζί τους πάνω στό θέμα τῆς συμπεριφορᾶς μας ἀπέναντί τους καί γενικώτερα τῆς συμμετοχῆς μας στήν πολεμική προσπάθεια. Αὐτοί, ἀκουσιά εἶχαν τήν «Ἀλβανία», χωρίς νά εἶναι σέ θέση νά τήν ἐκτιμήσουν ἀπόλυτα (...) Ἐμᾶς, οἱ Βρεταννοί μᾶς γνώρισαν σάν ἄρχισε ἡ κατάρρευση κι' ὅπου ἄρχισε ἡ κατάρρευση, χρονικά καί τοπικά. Τότε, ὅμως, εἴμασταν «ἄλλο πρᾶγμα». Καί στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα καί στήν Κρήτη ἐκεῖνο πού λογαριαζόταν γιά τούς Βρεττανούς εἶταν ἡ πολεμική προσπάθεια, ἡ πραγματική συμβολή (...) Κι' αὐτή στάθηκε πολύ κατώτερη ἀπό τίς προσδοκίες τους, ἀπίθανα πολύ κάτω, τόσο ὥστε νά ἐξαφανιστεῖ μέσα τους ἡ ἐντύπωση ἡ καλή πού εἶχαν σχηματίσει γιά μᾶς. Καί τότε φούντωσε μέσα τους ἡ ἀπογοήτευση καί ἡ ὀργή γιά τήν ἄσκοπη καί μάταιη θυσία τους». Ἐδῶ ὁ ἐπιστολογράφος ἀναφέρεται ὑποθέτω στίς συνθηκολογήσεις τῶν μεγάλων μονάδων Ἠπείρου καί Δυτικῆς Μακεδονίας. Ὅμως ἐμεῖς πού ζήσαμε ἐκεῖ ἀπάνω τά δραματικά εἰκοσιτετράωρα, ξέρουμε ποιά ἀδήριτη ἀνάγκη ἐπέβαλλε τή συνθηκολόγηση. Ὑπερφαλαγγισμένοι ἀπό τούς Γερμανούς, κινδυνεύαμε νά πιαστοῦμε ὁμαδικά αἰχμάλωτοι, ἀφοῦ πρίν εἴχαμε ἰδεῖ ὥς καί τά πυρομαχικά μας νά τελειώνουν.

Προτοῦ προχωρήσω στή δεύτερη ἐπιστολή, πού εἶναι διαφωτιστικότερη γιά τά τῆς Κρήτης θά διατυπώσω μιάν ἐπιφύλαξη. Καταλαβαίνω νά εἶταν αὐτή πού λέει ὁ ἐπιστολογράφος ἡ ψυχολογία τῶν Βρεταννῶν ἐκείνη τή στιγμή· δέν μπορῶ ὅμως νά δικαιολογήσω ἕναν ἱστορικό, τόν Λίντελ - Χάρτ, πού γράφει ὕστερα ἀπό τριάντα σχεδόν χρόνια, βλέπει —ὑποτίθεται—τά πράγματα ἀπό κάποια περιωπή, καί ὅμως ἐμφανίζεται ἐπηρεασμένος ἀκόμα ἀπό τήν ψυχολογία τοῦ πολεμικοῦ πεδίου. Ἄλλωστε δέν νομίζω πώς αὐτή ἔχει ρυθμίσει τήν κρίση τοῦ Λίντελ - Χάρτ. Μᾶλλον πρόκειται γιά ἄλλη, ὡμά θετικιστική πρόληψη: Οἱ ἀγῶνες τῶν μεγάλων εἶναι μεγάλοι, τῶν μικρῶν μικροί. Τό πολύ - πολύ προσέχονται οἱ ἀγῶνες τῶν μικρῶν ὅταν γίνονται σέ στιγμή πού δέν συμβαίνει νά ἔχουν ἐμπλακεῖ καί οἱ μεγάλοι... Ὡστόσο αὐτό δέν εἶναι λόγος γιά νά μή μάθουμε, μέ τήν εὐκαιρία τούτη, τήν ἀλήθεια. Ἔστω καί ὕστερα ἀπό τριάντα χρόνια.

Στή δεύτερη ἐπιστολή του ὁ κ. Γιαννάκης ὑποστηρίζει μ' ἔμφαση ὅτι στήν Κρήτη δέν ἔγινε ὅ,τι ἔπρεπε κι' ὅ,τι μποροῦσε νά ἔχει γίνει. Οἱ ἐκεῖ δυνάμεις μας «σαμποταρίστηκαν». «Κι' ἀντί νά ζητηθοῦν εὐθῦνες ἀπό τούς ποικιλότροπα ἁμαρτήσαντας, συστηματική γίνεται προσπάθεια νά λησμονηθοῦν αὐτές καί, τό χειρότερο, πάνω στά θλιβερά γεγονότα νά στηθοῦν κίβδηλα τρόπαια».

Θά ἔπρεπε, ὑποστηρίζει ὁ κ. Γιαννάκης, νά ἔχουν ζητήσει λόγο οἱ Κρητικοί «πού μάταια χαραμίστηκε ἡ κρητική μεραρχία ὅταν ἡ μοῖρα τοῦ στρατοῦ μας στήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα εἶχε πιά σφραγιστῆ, νά ζητήσουνε τό λόγο πού δέν τούς ὠργάνωσαν τήν πολιτοφυλακή, ὅπως εἶχε σχεδιαστῆ, κι' ἀντίθετα, λίγες μέρες πρίν ἀπ' τήν κατάρρευση τούς πῆραν τίς 4.000 ὅπλα μά καί τόν ἱματισμό καί τά περιβραχιόνια πού τούς εἶχαν διατεθῆ γιά τόν σκοπό αὐτό (τό γράφει ὁ Ἐδιπίδης, σελ. 739, ἀναφερόμενος στοῦ Τσουδεροῦ τό Ἡμερολόγιο) καί γι' ἄλλα καί ἄλλα. Ἀνάλογα καί γιά τή Σχολή τῶν Εὐελπίδων. Ἀναγκάστηκαν νά στασιάσουν τά παιδιά αὐτά καί νά πᾶνε στήν Κρήτη γιά νά πολεμήσουν. Κι' αὐτά χαραμίστηκαν. Ἀντί νά διατεθοῦν ἀμέσως στίς μονάδες πού τούς χρειάζονταν καί νά χρησιμοποιηθοῦν σάν διμοιρίτες κι' ἐπιλοχίες, τούς πήγανε στό Κολυμπάρι γιά νά συνεχίσουν τήν ἐκπαίδευση! Κι' αὐτό ἐνῶ ἀπό ὥρα σέ ὥρα περιμέναμε — καί τό ξέραμε — εἰσβολή(...). Ἀνάλογα γιά τό στρατό μας. Ἐνῶ βρισκόταν στήν Ἀθήνα καί γενικά στά μετόπισθεν πολύ μεγάλος ἀριθμός ἀξιωματικῶν καί ὁπλιτῶν ἀδειούχων κι' ἀναρρωνυόντων, καί χιλιάδες ἄλλων πού γιά λόγους διάφορους δέν εἶχαν πάει στό μέτωπο, δέν στάλθηκαν στήν Κρήτη, ἐμποδίστηκαν μάλιστα νά πᾶνε κι' ὅσοι—πολλοί—μέ μανία τό ζητοῦσαν (ὅπως ὁ ὑποφαινόμενος) παρακαλώντας γιά ἕνα φύλλο πορείας, γιά νά μή θεωροῦνται λιποτάχτες. Ἀντί γιά φύλλο πορείας τούς ἔδωσαν τή Μεγάλη Παρασκευή προσωρινά ἀπολυτήρια, ἄχρηστα πιά. Φρόντισαν ὅμως οἱ ἐνδιαφερόμενοι νά στείλουν κάμποσες ἑκατοντάδες χωροφύλακες, κι' αὐτό γιά προστασία τοῦ βασιλιά καί τῆς κυβέρνησής του, πού εἶχαν βάσιμα φοβηθῆ πηγαίνοντας στήν Κρήτη. Πάντως χρήσιμοι φάνηκαν κι' αὐτοί σάν ἔπεσαν οἱ Γερμανοί».

Καί τό συμπέρασμα: «Πεποίθησή μου εἶναι πώς ἡ Κρήτη μποροῦσε νά κρατηθῆ. Εὔκολο νά φανταστῆ κανείς τί θά τραβοῦσε τότε ὁ ἄμαχος πληθυσμός, ἄν καί δέν τράβηξε λιγότερα στήν Κατοχή. Πόσο ὅμως πιό πλεονεκτική θά εἶταν ἡ θέση τῆς χώρας μας στό μεγάλο παιχνίδι!».

Τίποτα πιό ἀμφίβολο, πάντοτε, ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο γράφεται ἡ Ἱστορία. Αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τήν πλευρά Λίντελ - Χάρτ ὅσο καί γιά τή δική μας. Ἀλλά μπαίνουμε ἔτσι σέ θέμα πού θ' ἀπαιτοῦσε ἄλλο χῶρο γιά ν' ἀναπτυχθῆ. Τέλειος ἐπολογισμός, μιά φορά, τοῦ 1940 - 41 φαίνεται πώς ἀκόμα δέν ἔχει γίνει.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Σάββατον 19 Δεκεμβρίου 1970

45 I-III

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Ο ΕΞΟΡΚΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΤΙΚΗ ἡ προχτεσινή εἴδηση πώς ἡ Γενική Συνέλευση τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν κήρυξε σέ διωγμό μέ συντριπτική πλειοψηφία τόν νεοναζισμό, σ' ὅλες του τίς ἐκδηλώσεις. Σκυθρωπά, πένθιμα διασκεδαστική εἴδηση. Δέν ξέρω μάλιστα ἄν αὐτές οἱ χῶρες πού «ἀπέσχον» (δέν ἀναφέρονται παρά μόνον οἱ Η.Π.Α.) δέν βρίσκονται κοντήτερα στήν ἀλήθεια, δηλαδή στήν εἰλικρίνεια... Γιατί ὁ μεγαλύτερος σύμμαχος τοῦ κάθε λογῆς ναζισμοῦ εἶναι τό ψέμμα. Καλό θά εἶταν ἄλλωστε νά μή μιλᾶμε γιά «νεοναζισμό» ἄν θέλουμε νά συνταχθοῦμε μέ τήν πλευρά τῆς ἀλήθειας. Ὁ ὅρος «νεοναζισμός» ἐντοπίζει τό θέμα σέ μιά μόνο χώρα· ἔτσι μοιάζει νά τό ξορκίζει. Ἄς μιλήσουμε καλλίτερα γιά ὁλοκληρωτισμό, πού εἶναι κάτι πολύ περισσότερο ἀπό ἰδεολογία, πολιτική κίνηση, ρεῦμα χρονολογικά προσδιορισμένο. Κοινοτοπίες κι' ὁ ὅρος καί ἡ συζήτηση, τό ξέρω, ἀλλά τί ἄλλο δείχνει αὐτή μας ἡ ἀντίδραση παρά πώς ἡ ἀρρώστια εἶναι ἐνδημική, σχεδόν ἀνεγνωρισμένα ἀνίατη; Νά πάψουμε νά καταγινόμαστε μ' αὐτήν ἐπειδή αὐτή καταγίνεται τόσο πολύ μαζί μας;

Θά ἔπρεπε ἄν ὄχι τίποτ' ἄλλο, ἡ πεῖρα τῶν καιρῶν μας νά μᾶς ἔχει κάνει σοφότερους, πιό προσεχτικούς, ἄν ὄχι πιό πονηρεμένους. Ν' ἀναγνωρίζουμε τόν Διάβολο ἀπό τό τραγοπόδαρο, τό μόνο του μέλος πού, κατά τή μεσαιωνική ἀντίληψη, δέν ἐπιδέχεται μεταμόρφωση. Ὁ ὁλοκληρωτισμός δέν εἶναι πολιτικό σύστημα· εἶναι, πρῶτα-πρῶτα, ἰδιοσυγκρασία. Θά βρῆτε ὁλοκληρωτικούς ἀνθρώπους στά πιό ἀπίθανα στρατόπεδα· ἀκόμα καί στό στρατόπεδο τοῦ Οὐρανοῦ. Τί ἄλλο παρά ὁλοκληρωτισμός εἴταν ἡ Ἱερή Ἐξέταση; Καί ὑποτίθεται πώς κρατοῦσε τά κλειδιά τοῦ Παραδείσου. Μοῦ ἔτυχε, στά νιάτα μου, νά συναντήσω ζοφερά ὁλοκληρωτικούς τύπους στό στρατόπεδο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Τούς ἀναγνώριζα ἀμέσως, γιατί θήτευα ἐσωτερικά σ' ἕναν σοσιαλισμό ἄλλον, ἐλεύθερο, ἀνεξίθρησκο, ὄχι ὀργανωμένον σέ στρατό, καθώς ὁ δικός τους. Ἐκεῖνοι, πολύ πιό ἀποτελεσματικοί βέβαια, ἀρράγιστοι καί μονοκόμματοι ὅπως εἶταν, πίστευαν ἀκράδαντα πώς ἐργάζονται γιά τή λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἄλλο δέν ἔκαναν παρά νά σφυροκοπᾶνε στό ἀμόνι νέα του δεσμά. Τά φόρεσε καί τά εἴδαμε. Τό φοράει ἀκόμα. Ὥρα Πολωνία.

Στόν ὁλοκληρωτισμό ἀπαντάει ὁ ὁλοκληρωτισμός,—αὐτός εἶναι ὁ φαῦλος κύκλος, ἡ κατάρα. Ὑπάρχει μιά διαλεκτική τῆς βίας, πού θἄλεγε κανένας ὅτι δέν στρατεύεται γιά νά ὑπηρετήσει ἰδέες, ἀλλά ἐπιστρατεύει διάφορες ἰδέες γιά ν' αὐτοεξυπηρετηθεῖ. Ὁλοκληρωτικό πνεῦμα θά πεῖ νά πιστεύεις ὅτι ἐσύ ἔχεις δίκιο, χωρίς ἀμφιβολία, ἐσύ καί μόνο· ὅτι τό δίκιο αὐτό εἶναι ἐπικρατέστερο ἀπό ὅλα τ' ἄλλα δίκια, κι' ἐπομένως δικαιολογημένο νά ὑπερισχύει καί πρακτικά νά ἐπιβάλλεται. Καί μόνη ἡ σκέψη πώς ἔχεις μιά σφραγίδα δωρεᾶς, τό χάρισμα νά σώσεις τούς ἄλλους, νά τούς βάλεις στό σωστό δρόμο, καί μόνον αὐτό εἶναι μιά ἀρχή ὁλοκληρωτισμοῦ, προδιάθεση ὕποπτη. Ἡ κατολίσθηση ἀρχίζει μέ τήν ἀναγόρευση τοῦ ἰσχυρισμοῦ σου σέ κοσμοθεωρία. Τίποτα πιό παραπλανητικό ἀπό τίς κοσμοθεωρίες, ὁ κόσμος αὐτός - ἐδῶ χωράει τίς πιό ἀπίθανες, τίς πιό ἀντίθετες μεταξύ τους. Εἶναι ἕνας ἐλαστικός, προδοτικός κόσμος. Ἔτσι καί μιά πεποίθηση ὑψωθεῖ σέ κοσμοθεωρία, αὐτομάτως ἀποκτᾶ ἕνα εἶδος ἀσυλίας: Κοσμοθεωρία θά πεῖ ἀξίωμα. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, μέ τό ἰδεολογικό του σύστημα ἐξαντικειμενικευμένο ὁ φανατικός ξεχνάει ἐντελῶς πώς εἶναι αὐτός ὁ δημιουργός του, παίρνει θέση φορέα, πιστοῦ, μύστη, ἐντολοδόχου, ἐκτελεστή μιᾶς ἀνώτερης βουλῆς.

Εἶναι λοιπόν ἡ ἰδιοσυγκρασία πού παράγει κοσμοθεωρία κι' ὄχι ἡ κοσμοθεωρία πού διαπλάθει ἰδιοσυγκρασίες. Ἐδῶ βρίσκεται ὁ κίνδυνος. Τόν ἐγκυμονεῖ ἡ ἀνθρώπινη φύση. Ὅσο πιό πίσω πηγαίνουμε πρός τά πρωτόγονα πρότυπα, τόσο καί περισσότερες πιθανότητες ἔχουμε νά συναντᾶμε τόν ὁλοκληρωτικό τύπο. Ὁ πρωτόγονος δέν ξέρει δισταγμούς, ἀμφιβολίες, δέν εἶναι ἱκανός νά βγεῖ ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του καί νά συμμεριστεῖ τή θέση ἄλλου, τό δίκιο τοῦ ἄλλου, νά ἰδεῖ τόν κόσμο μέ μάτι ἀνεξάρτητο, ἀπαλλαγμένο ἀπό τυφλό ἐγωϊσμό. Ἡ ταύτιση ἠθικοῦ ἀτόμου καί ζώου στόν πρωτόγονο εἶναι ἀπόλυτη. Ὅταν δίνει τό θανατηφόρο χτύπημα στό θήραμα ἤ στόν ἀντίπαλο, δέν ἀναρωτιέται οὔτε στιγμή ἄν ἔχει δίκιο, κι' ἐπομένως δικαίωμα νά χτυπήσει. Δικαίωμα τί θά πεῖ; Ἀντικειμενική θεμελίωση τοῦ δίκιου. Ὁ πρωτόγονος χτυπάει γιατί, στήν ὁρισμένη ἐκείνη στιγμή, τό μπορεῖ. Αὐτό φτάνει. Ἔχουμε ἐδῶ μιά σύμπτωση ἀνάμεσα στή δυνατότητα καί στό δίκιο. Δίκιο λέμε τή δυνατότητα. Μόνον ὅταν, πολύ ἀργότερα, θ' ἀρχίσει νά γίνεται ὁ κρίσιμος διαχωρισμός τοῦ μπορετοῦ ἀπό τό δικαιωμένο, μόνο τότε θ' ἀρχίσει νά ξυπνάει ἡ ἠθική συνείδηση. Καί τότε, τό ὁλοκληρωτικό πνεῦμα θ' ἀποκτήσει ἄνομα. Ἡ ἀνθρωπιά θά ἔχει στό ἑξῆς τήν εὐχέρεια νά τό κοιτάζει ἀπ' ἔξω, νά τό χαρακτηρίζει, νά τό κρίνει. Τό ὁλοκληρωτικό πνεῦμα εἶναι ὅπως τό ἔνστικτο τοῦ φόνου, ἐπιβίωση ἄλλων, ὠμοφαγικῶν καιρῶν.

Οἱ μεταγενέστερες μεταμφιέσεις του δέν πετυχαίνουν ποτέ νά τοῦ συγκαλύψουν τή θεμελιακή, ζωώδη αὐθαιρεσία. Ἀνεφέραμε τήν Ἱερή Ἐξέταση: Ἴσως εἶταν ἡ πιό καλόπιστη ἀπό ὅλες τίς μεταμορφώσεις, γιατί πίστευε ἀκράδαντα στήν ὑπέρτατη καταφυγή, τόν Οὐρανό. Στήν ἴδια χώρα, ἴσως καί πάνω στά ἴδια βιολογικά θεμέλια, ἔχουμε σήμερα τό καθεστώς πού τώρα ἀκούγεται νά τρίζει ὕστερα ἀπό τριανταδύο ὁλόκληρα χρόνια ζωῆς. Ποιός εἶταν ὁ δικός του ἰσχυρισμός; Ὁ γερμανικός τύπος ὁλοκληρωτισμοῦ εἶταν ἰμπεριαλιστικός· τόν ἰσπανικό τύπο δέν θά πέφταμε καί πολύ ἔξω ἄν τόν λέγαμε «παιδαγωγικό»: Νά συνετίσει, νά ἐπιβάλει τήν τάξη, νά πειθαρχήσει τό λαό, νά ἐξαφανίσει τίς ἰδεολογικές διχογνωμίες καί ποικιλίες, νά ἀταβάλει τό μικρόβιο τῆς ἀνεξαρτησίας, νά δημιουργήσει μιά γαλήνη νεκροταφείου. Τριάντα-τόσα χρόνια δέν εἶναι μικρό διάστημα. Στό διάστημα τοῦτο, ὅ,τι εἶταν μηχανικά κατορθωτό, πραγματοποιήθηκε: Μιά οἰκονομική ἀνόρθωση. Ὅ,τι ὅμως εἶταν ἠθικά ἐπιθυμητό, ἡ δισπαιδαγώγηση, ἀπέτυχε παταγωδῶς: Ἡ Ἱσπανία ξεσηκώνεται σήμερα πιό ἀναστατωμένη ἀπό ὅσο εἶταν στά 1936—39, γιατί τώρα ἔχει κι' ἕνα ἀπωθημένο πάθος νά ἱκανοποιήσει, ἕνα κενό ἱστορικῆς ἀπουσίας νά καλύψει, μιά τραυματισμένη ἀξιοπρέπεια ν' ἀνορθώσει, μιά φυσιολογική πολιτική ζωή ν' ἀποκαταστήσει, μιάν ἀποκεφαλισμένη ἡγεσία ν' ἀναστήσει. Μπορεῖ τό «κράτος τοῦ νόμου» νά ἐπιβληθῆ καί πάλι, μέ τά γνωστά μέσα, πού ἡ κατοχή τῆς ἐξουσίας τά καθιστᾶ νόμιμα. Ἀλλά τό πείραμα δέν θά ἔχει γιά τοῦτο λιγότερο ἀποτύχει. Τί θ' ἀπομένει; Τό κατόρθωμα ἑνός ἀνθρώπου πού πέτυχε νά ἀσκήσει ἀπολυταρχικά τήν ἐξουσία στό μάκρος μιᾶς τριακονταετίας. Πολύ ἰσχνό ἐνεργητικό γιά μιάν ἱστορικά τόσο μεγάλη χώρα. Ἐπί τριάντα χρόνια τή θέση τῆς Ἱσπανίας στόν κόσμο θά τήν ἔχει καταλάβει ἕνα ἄτομο. Κι' αὐτό λέγεται ἐθνικισμός...

Ἐξουσία ἀπολυταρχική, ἀνεξέλεγκτη. Ἀδύνατος πού εἶναι ὁ ὁλοκληρωτισμός! Νά κυβερνᾶς χωρίς ἀντιπάλους, χωρίς διάλογο, χωρίς ἀντίλογο, χωρίς νά ἔχεις μέ ποιόν ν' ἀντιμετρηθεῖς, χωρίς ν' ἀκοῦς ποτέ τήν ἀλήθεια παρά μόνον ἀπό ὠτακουστές, χωρίς τήν ψυχική δύναμη ν' ἀναγνωρίζεις ἰσότιμους, τό ἴδιο ἐλεύθερους μ' ἐσένα! Ὁ ὁλοκληρωτισμός δέν εἶναι «δυνατός», εἶναι σκληρός. Δύναμη μόνον ἑνός εἴδους νοεῖται: ἡ ψυχική. Ἀλλά τί ψυχική δύναμη ν' ἀναγνωρίσει κανένας ἐκεῖ ὅπου φρουρός τοῦ «ἰσχυροῦ» εἶναι ὁ τρόμος; Τά σύγχρονα μέσα, τόν τρόμο τόν κάνουν μηχανικό, τεχνικά τέλειον, ἀπροσμάχητον σάν δύναμη ἀφηρημένη. Γιά τοῦτο καί οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ δέν εἶναι ποτέ περήφανες· εἶναι σκληρές: Καταπίεση, τρομοκρατία, στρατόπεδα συγκεντρώσεως, κλίμα γενικῆς καχυποψίας, βασανιστήρια, δημιουργία συνενόχων, ἐξαγορά συνειδήσεων, προσωπολατρία, πλύσεις ἐγκεφάλων, μονοπωλημένη κι' ἀποβλακωτική προπαγάνδα. Ἔτσι, ὁ παιδαγωγικός ἰσχυρισμός — γιά νά ξαναγυρίσουμε στό ἱσπάνικο ὑπόδειγμα — αὐτοαναιρεῖται ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων. Μέσα σέ τέτοιο σύστημα αὐτοκαταναγκασμῶν — δηλαδή ἀναγκαίων ὅρων γιά τήν περιφρούρηση τῆς ἐξουσίας — τί εἴδους διαπαιδαγώγηση τοῦ συνόλου νά γίνει; Μέ τήν καλλίτερη θέληση τοῦ κόσμου ὁ ὁλοκληρωτικός ἐξουσιαστής δέν μπορεῖ νά διαπλάσει παρά μόνο συνειδητά ἤ ἀσύνειδα ἀνδράποδα. Βασιλεύει ρέ ρομπότ.

Φοβᾶται ὁ Ο.Η.Ε. τόν νεοναζισμό εἰδικά καί δέν φοβᾶται τόν ὁλοκληρωτισμό; Ἀφέλεια ἤ ὑποκρισία; Ὅταν μιλᾶμε γιά νεοναζισμό, εἶναι σά νά μεταστρέφουμε τήν προσοχή στό ἔλασσον γιά νά συγκαλύψουμε τό μεῖζον. Ἄν πάλι ὁ Ο.Η.Ε. φοβᾶται τήν μεταδοτικότητα τοῦ φαινομένου, τότε ἔχει δίκιο. Ἡ ἐπιδημία αὐτή ἀκολούθησε τόν πόλεμο ὅσο ἀκριβῶς καί τοῦ προηγήθηκε· μόνο πού, τότε, εἶχε τό πρόσωπο ἀπολύτου κακοῦ. «Ὁ ὁλοκληρωτισμός — γράφει ὁ Σίσιτερς — δέν εἶναι οὔτε ὁ κομμουνισμός οὔτε ὁ φασισμός οὔτε ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός. Τό καθεστῶτα αὐτά δέν εἶναι παρά μορφές πού ἔχει ὡς τώρα πάρει ἐκεῖνος».

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 23 Δεκεμβρίου 1970

1-112

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΤΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΑ ἡ θεωρία πού διδάχτηκε ἀπό μερικούς ἐκπροσώπους χωρῶν στά Ἡνωμένα Ἔθνη κατά τίς συνεδριάσεις τῆς Κοινωνικῆς, Ἀνθρωπιστικῆς καί Ἐκπολιτιστικῆς Ἐπιτροπῆς. Γινόταν συζήτηση ἄν πρέπει νά ἱδρυθεῖ θέση παγκόσμιου ἐπιτρόπου τοῦ Ο.Η.Ε. γιά τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἔτσι πού οἱ παραβιάσεις τους «νά ἐξετάζονται σ' ἕνα ἀνώτατο ἐπίπεδο τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν». Τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς διχάστηκαν σκληρά σ' αὐτό τό, ὅπως φαίνεται, τρομερά ἀμφίβολο κι' ἐπίμαχο θέμα. Τελικά, κι' ἀφοῦ πρίν ὁρισμένοι ἐκπρόσωποι λίγο ἔλειψε νά «γρονθοκοπηθοῦν» μεταξύ τους, πάρθηκε ἡ γενναία ἀπόφαση νά μή ἀσχοληθῆ ἡ Ἐπιτροπή ἐπί ἕνα ἀκόμα χρόνο μέ τό ζήτημα. Νά δώσει, ὅπως λέμε στά ἑλληνικά, τόπο στήν ὀργή. Φαίνεται πώς τή γνώμη τῶν ἀντιθέτων στή δημιουργία θεσμοῦ ἐπιτρόπου συνόψισε εὔγλωττα ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἰνδίας: «Κάθε κράτος, εἶπε, ἔχει τούς δυσαρεστημένους πολίτες του, τά παράπονα τῶν ὁποίων θά πρέπει νά ἐξετάζονται ἀπό τίς κυβερνήσεις τους».

Ἀλλά, ἄν δέν γελιόμαστε, παραβίαση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων δέν λέγεται νά ὑπάρχουν «δυσαρεστημένοι πολίτες». Ἄν εἶταν ἔτσι, τότε, πραγματικά, ἕνα γραφεῖο παραπόνων σέ κάθε χώρα θά μποροῦσε ν' ἀντιμετωπίζει ἀποτελεσματικά καί πρακτικά τό πρόβλημα. Παραβίαση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων λέγεται κάτι πολύ σοβαρότερο καί, προπάντων, κάτι πού δέν ἀναφέρεται στή συμπτω-

Συνέχεια εἰς τήν = 2αν σελίδα

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

ματική ὑπηκοότητα τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἀλλά στή βαθύτερη, οὐσιαστικότερη ἰδιότητά του ὡς ἐκπροσώπου τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Κάτι πού προσβάλλει στό πρόσωπο τοῦ ἑνός τόν ἄνθρωπο, ὄχι τόν πολίτη. Ἄν ἡ θεωρία τοῦ ἀξιότιμου κ. Μάνι, ἐκπροσώπου τῆς Ἰνδίας, εὐσταθοῦσε, θά ἔπρεπε νά ἀναγνωριστεῖ διεθνῶς ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος ἰδιοκτησίας τῶν κυβερνήσεών τους. Δέν ξέρω ἄν τέτοιος κανόνας δικαίου θά μποροῦσε νά βεμελιωθεῖ στόν εἰκοστό αἰώνα. Σ' ἄλλους καιρούς, ἡρωϊκότερους, αὐτό ἀποτελοῦσε ἴσως μιά κατάσταση de facto· σήμερα ὅμως, ἀκόμα καί ἡ πάνω στά ἄψυχα ἰδιοκτησία γνωρίζει κάποιους περιορισμούς. Πῶς ν' ἀνασυσταθεῖ, ἔτσι πανηγυρικά μάλιστα, καί διεθνῶς, ὁ θεσμός τῆς δουλοπαροικίας;

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τήν ἄποψη τοῦ κ. Μάνι ὅπως καί τήν ἀντιρρητική, γενικά, ἤ παρελκυστική στάση, υἱοθέτησαν ἐκπρόσωποι χωρῶν ὑπανόπτυκτων. Εἴδαμε ν' ἀναφέρονται συγκεκριμένα: ἡ Σαουδική Ἀραβία, ἡ Συρία, ἡ Ἰνδία, ἡ Κεϋλάνη. Ἀπεναντίας, ὁ Βορειαμερικανός ἐκπρόσωπος δήλωσε ὅτι οἱ Η.Π.Α. «θά συνεχίσουν παρέχουσαι τήν ὑποστήριξίν των πρός τήν πρότασιν περί καθιερώσεως ἀνωτάτου ἐπιτρόπου ἐπί τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων». Ὁ Γάλλος ἀντιπρόσωπος συγκρούστηκε σκληρά μέ τόν συνάδελφό του τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας. Κι' ὁ Σουηδός πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως συμπέρανε ὅτι: «σήμερον ἔχομεν ἀνάγκην δράσεως διά νά μεταβάλωμεν εἰς πραγματικότητα διακηρύξεις καί συμφωνίας ἐπί τοῦ θέματος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων». Ὅπερ σημαίνει ὅτι οἱ διακηρύξεις αὐτές καί συμφωνίες ἀπομένουν ἄγραφο χαρτί.

Ἰδιαίτερη, φυσικά, συμπάθεια προκαλεῖ ἡ στάση τῆς Σοβιετικῆς ἐκπροσώπου. Αὐτή ἡ κυρία φοβᾶται πώς ὁ θεσμός τοῦ παγκόσμιου ἐπιτρόπου θ' ἀποτελέσει, λέει, ἕνα εἶδος «Δούρειου Ἵππου»: Θά πρόκειται, παρατηρεῖ ἡ κυρία Μπουλτρίκοβα, γιά ἕνα ὑπερεθνικό ὄργανο, πού θά ἔχει δικαίωμα νά δέχεται παράπονα ἀπό ἄτομα ἐναντίον τῶν κρατῶν τους. Ὁ σχολιαστής πού διαβάσαμε, σημειώνει: «Θά ὑπῆρχεν ἕνα διεθνές γραφεῖον πρός τό ὁποῖον θά ἠδύναντο ν' ἀπευθύνωνται οἱ ἀνήσυχοι Σοβιετικοί διανοούμενοι, οἱ συγγραφεῖς καί ἐπιστήμονες, πολλῶ δέ μᾶλλον οἱ Σοβιετικοί Ἑβραῖοι». Ὁλέθριος δεσμός, πραγματικά. Γι' αὐτό καί ἐπί πέντε ἔτη ἡ Σοβιετική Ἕνωσις διεξάγει πείσμονα ἐκστρατείαν πρός τορπιλλισμόν τοῦ σχεδίου». Ἀλλά ἐδῶ, ὅσο κι' ἄν αὐτό δέν θά εἶταν εὐχάριστο στήν κυρία Μπουλτρίκοβα, θ' ἄξιζε νά συζητηθεῖ ἕνα θέμα: Ὡς ποιό σημεῖο μπορεῖ, αὐτοί πού κυβερνοῦν μιά χώρα, νά ταυτίζονται μέ τήν ἴδια τή χώρα; Ὁ Στάλιν ἀνατρέπει τόν Τρότσκι, κι' ὅποιοι ταύτιζαν τή σοβιετική πατρίδα μέ τόν δεύτερο, σπουδαῖοι πατριῶτες χτές, ἀνακηρύσσονται τώρα ἔνοχοι ἔσχατης προδοσίας. Ὁ Χρουστσώφ ἀποκηρύσσει τόν Στάλιν, κι' ὅσοι ταύτιζαν τή σοβιετική πατρίδα μέ τόν Στάλιν, ἀνακηρύσσονται τώρα ἔνοχοι ἔσχατης προδοσίας. Ἡ ὁμάδα Μπρέζνιεφ — Κοσύγκιν κλπ. παραμερίζει τόν Χρουστσώφ, κι' ὅσοι ταύτιζαν τή σοβιετική πατρίδα μέ τόν Χρουστσώφ ἀνακηρύσσονται, ἤ γίνονται ὕποπτοι, ἔσχατης προδοσίας. Κι' ἔτσι συνέχεια. Ἀλλά τότε, μιά χώρα καταλήγει ν' αὐτοκαταγγέλλεται πώς κατοικεῖται ἀποκλειστικά καί μόνον ἀπό προδότες! Φυσικά δέν τό πιστεύει κανένας αὐτό ἔξω ἀπό τά σύνορά της· μόνο πού καταντάει μ' αὐτό τόν τρόπο νά γίνονται μόνον οἱ ξένοι ὑπεραστιστές τῆς τιμῆς αὐτῆς τῆς χώρας. Μιά τέτοια σκέψη δέν τήν κάνει ἡ ἀσφαλῶς πατριώτισσα κυρία Μπουλτρίκοβα;

Μπορεῖ καί νά μήν τήν κάνει. Ὁ λόγος εἶναι πώς ὑπάρχει ἐδῶ μιά παρεξήγηση βαθύτερη. Δέν ἔχει γίνει ἀκόμα νοητό στόν περίδοξο τοῦτον αἰῶνα πώς ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι πρᾶγμα, — res. Γεννημένος στό ἕνα ἤ στό ἄλλο σημεῖο τοῦ πλανήτη, δέν ἀνήκει κατά κυριότητα σέ κανέναν, ἄτομο ἤ ὀργάνωση. Ἡ διαίρεση τῆς ὑδρογείου σέ κράτη ἐκφράζει μιάν οἰκονομία διοικητική· δέν εἶναι ὑποκατάστατο τῆς φεουδαρχίας, δέν καθιερώνει τιμάρια, στά ὁποῖα οἱ δουλοπάροικοι ν' ἀνήκουν ψυχῆ τε καί σώματι, δεμένοι ἐπιζωῆς, σάν ἐξαρτήματα, μέ τή γῆ, ὥστε ὁ τιμαριοῦχος νά ἔχει πάνω τους δικαίωμα ζωῆς καί θανάτου. Πέρα καί πάνω ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ ὑπηκόου, ὑπάρχει τό γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου· κι' ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέλος ἐπώνυμο, ἠθικά καταξιωμένο, μιᾶς ἔννοιας ὑψηλῆς, πλατειᾶς, πού τήν λέμε ἀνθρωπότητα. Ὅποιος λοιπόν τόν προσβάλλει, εἶναι ὑπόλογος ἀπέναντι στήν ἀνθρωπότητα· δέν μπορεῖ νά ἐπικαλεστεῖ τό δικαίωμα τοῦ ἰδιοκτήτη ἤ τό ἄλλοθι τοῦ ἀσύδοτου ἐξουσιαστή. Ὅταν ὁ Παστερνάκ ἤ ὁ Σολζενίτσιν καταπιέζονται κι' ἐξοντώνονται, τότε προσβάλλεται ὁ ἄνθρωπος, δέν θίγεται ἕνα περιουσιακό στοιχεῖο τοῦ Στάλιν ἤ τοῦ Μπρέζνιεφ. Αὐτά θά ἔπρεπε νά τά ξέρει ἡ ἐκπρόσωπος μιᾶς χώρας πού ἔχει κηρύξει ἰδεολογικά ἐκτός νόμου τό δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Θά μποροῦσε ἴσως ν' ἀντιτείνει κανένας ὅτι δέν πρόκειται ἐδῶ γι' ἀτομική ἰδιοκτησία ἀλλά γιά συλλογική: Ὁ ὑπήκοος ἀνήκει στήν κοινότητα, πού ἐκφράζεται ἀπό τό κράτος. Γιατί ὅμως νά παίζουμε μέ τίς λέξεις καί μέ τίς ἔννοιες; Τέτοιες δικολαβικές ἐπιχειρηματολογίες εἶναι πάντοτε ἐκ τοῦ πονηροῦ. Τό κράτος, θεωρητικά μόνον νοεῖται ὡς ἀπρόσωπο· πρακτικά καί οὐσιαστικά εἶναι προσωπικότατο: Πρόκειται γιά μηχανισμό πού τόν χειρίζεται ὁ ἄλφα ἤ ὁ βῆτα, τόν διαθέτει κατά τό δοκοῦν ὁ ἄλφα ἤ ὁ βῆτα, ἰδιαίτατα στά ἀπολυταρχικά καθεστῶτα. Μέ τό νά εἶναι σήμερα ὁ ἄλφα στήν ἐξουσία κι' αὔριο ὁ βῆτα, δέν βελτιώνεται ἡ τύχη τοῦ τυχόν ἐξανδραποδισμένου ἀνθρώπου. Δέν θά θεωρηθεῖ πιό κατοχυρωμένος στ' ἀνθρώπινα δικαιώματά του ἐπειδή ἀλλάζει ἰδιοκτῆτες.

Τίποτα! στήν ἐποχή πού βρισκόμαστε, καί μέ τήν κλίμακα πού ἔχουν ἀποκτήσει τά μεγάλα ζητήματα, πρέπει νά γίνει νοητό πώς ὅλες οἱ ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπου ἔρχονται σέ δευτερεύουσα μοῖρα μπροστά στή βασική ἰδιότητα ἄνθρωπος. Ὅποιος ἀσκεῖ ἐξουσία σ' ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς Γῆς, θά γίνει ἀντάξιος τοῦ καιροῦ τούτου μόνον ἄν καταλάβει ὅτι χειρίζεται ἕνα ὑλικό πού δέν τοῦ ἀνήκει. Πού τοῦ εἶναι μονάχα ἐμπιστευμένο. Γιά τόν καλό ἤ κακό χειρισμό του εἶναι ὑπόλογος ἀπέναντι στήν ἀνθρωπότητα. Μέ τό νά παραδέχεται ἤ ὄχι τόν διορισμό παγκόσμιου ἐπιτρόπου, δέν ἀλλάζει τίποτα στήν οὐσία τοῦ ζητήματος. Ἀπεναντίας: ἡ κωλυσιεργία, ἡ διαφωνία, ἡ ὑπεκφυγή, τόν κάνουν προκαταβολικά ὕποπτον. Ἄν ἔχει καταπατήσει τόν θεμελιώδη νόμο τοῦ ἀνθρώπου, τότε δέν εἶναι ἡ φυσοδικία πού θά τόν ἀπαλλάξει ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ ὑπόδικου. Ἡ ἀποφυγή νά ἱδρυθεῖ θεσμός παγκόσμιου ἐπιτρόπου δείχνει μονάχα πόσο ἀναχρονιστικά εἶναι πολλά κράτη καί πολλά καθεστῶτα μέσα στόν σημερινό κόσμο. Διαιωνίζουν τεχνητές διαφορίσεις καί διαιρέσεις μόνο καί μόνον γιά νά ἐπωφελοῦνται αὐτοί πού τίς ἐκμεταλλεύονται.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Παρασκευή 25 Δεκεμβρίου 1970

1_113

17

ΕΙΔΥΛΛΙΟ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟ

Του
ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΑΠΟ ΤΙΣ δύο μεγαλύτερες θρησκευτικές γιορτές τοῦ χρόνου, Χριστούγεννα καί Μεγάλη Ἑβδομάδα, τόσο τό ἱστορικό τους περιεχόμενο ὅσο καί ἡ ἀντίστοιχη ψυχολογία ἔχουν προβλέψει ὥστε ἡ μιά νά ἐκφράζει τό εἰδυλλιακό στοιχεῖο τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἄλλη τό δραματικό του στοιχεῖο. Αὐτά σέ πρῶτο ἐπίπεδο. Δέν εἶναι ἀμελητέο. Θά λέγαμε μάλιστα πώς ἡ διαρρύθμιση τούτη σέ συμπληρωματικούς τόνους ὁλοκληρώνει ψυχικά, γιά τό ποίμνιο, τό γενικό κλῖμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐνῶ σύγκαιρα τό ἀποσαφηνίζει καί τό ἁπλουστεύει σ' ἐπίπεδα καθαρά. Τό κάνει ἔτσι ν' ἀποκτᾶ τό εὐσύνοπτο ἐκεῖνο πού ἐξασφαλίζει γιά ἕνα θρήσκευμα τήν ἀνταπόκρισή του στή λαϊκή ψυχή.

Μία θρησκεία εἶναι, καί πρέπει νά εἶναι, λαϊκό φαινόμενο, — αὐτό πρέπει καλά νά τό καταλάβουν ὅσοι γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο, μέ τοῦτο ἤ μ' ἐκεῖνο τό ἐπιχείρημα, ἀντικρύζουν ἀφ' ὑψηλοῦ τήν χριστουγεννιάτικη θρησκεία. Δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ θρησκεία γιά τούς διανοούμενους. Ὁ διανοούμενος εἰσάγει στήν κάθε δοξασία τόσα προσωπικά του στοιχεῖα, τόσο ἀναλυτικό πνεῦμα, τόση κριτική διάθεση, πού νά τῆς ἀφαιρεῖ τελικά τόν οἰκουμενικό δυναμισμό της. Ὁ διανοούμενος (καί μέ τόν ὅρο τοῦτο δέν ἐννοοῦμε μονάχα τούς συστηματικά σκεπτόμενους ἀλλά καί κάθε ἄτομο πού ἔχει καλλιεργήσει, ἀναπτύξει, τόν προσωπικό λογισμό του) ὁ διανοούμενος λοιπόν τό κάθε τι πού ἐγγίζει τό ἀλλοιώνει ἔτσι πού νά μπορέσει νά τό οἰκειοποιηθεῖ. Ἄν δέν τό προσαρμόσει στά προσωπικά του μέτρα, τό παραμερίζει. Ἔπαρση ἤ γνήσια ἰδιοτυπία τόν κάνουν νά μήν ἀποδέχεται παρά μόνον ὅ,τι προσέλαβε πρίν τήν ἀτομική του σφραγίδα. Ἡ θρησκεία ὅμως, ἐξ ὁρισμοῦ, εἶναι κάτι στό ὁποῖο πρέπει νά ὑποτάσσεσαι. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσιαστική της ἀξίωση κι' ἐντολή γιά ταπεινοφροσύνη. Κι' ἀπό ἐδῶ προέρχεται τό αἴσθημα ἐκεῖνο τῆς μονοτονίας πού δοκιμάζει πολλές φορές ὅποιος ἔρχεται σ' ἐπαφή μέ τά δογματικά, ἀπολογητικά, ἑρμηνευτικά κείμενα τῶν θεωρητικῶν τοῦ δόγματος. Τό πλαίσιο εἶναι δεδομένο, παραλλαγές μόνο χωράνε στόν σχολιασμό. Ὅσο κι' ἄν εἶναι ὁ σχολιασμός αὐτός πρωτότυπος, στά ἴδια γνωστά ἀξιώματα θά καταλήγει.

Ἀλλά ἡ ἐντόπιση γιά λόγους τελετουργικῆς οἰκονομίας τῶν στοιχείων εἰδύλλιο καί δρᾶμα στόν Χριστιανισμό δέν πρέπει νά μᾶς κρύβει τή βαθύτερή τους φύση. Πολλοί τή βλέπουν δραματική, ἐπειδή στά Πάθη κορυφώνεται ἡ πορεία τοῦ ἱδρυτή τους, ἤ κι' ἐπειδή, βαθύτερα, μέ τόν Χριστιανισμό συνάπτονται τό δόγμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, τό αἴσθημα γενικά τῆς ἁμαρτίας, τό πλέγμα τῆς ἐνοχῆς, ἡ ἀπειλή τοῦ Πειρασμοῦ, ἡ ἀνάγκη σκληρῆς αὐτοπειθαρχίας μέ σκοπό τή λύτρωση. Εἶναι, πραγματικά, δραματική ἡ φύση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλά καί γιά κάποιον ἄλλο, ἱστορικό αὐτόν, λόγο. Γιά ἕνα λόγο πού δέν τόν συνειδητοποιεῖ τό ποίμνιο.

Ὅπως μᾶς ἔχει φτάσει ἡ διδασκαλία τοῦ Ναζωραίου, σάν ἕνα corpus μέ φαινομενικά μέν ἁπλή πηγή, μιάν ὑφή ὅμως πού ἡ ἱστορική ἔρευνα τή φανερώνει ἀρκετά σύνθετη, ἐκφράζει ἕνα σύνολο ἀπό δοξασίες, ἀξιώματα καί κανόνες πού γιά νά τιμηθοῦν ἐπιβάλλουν αὐστηρή ἐπαγρύπνηση. Κι' ὁ ἀφελέστερος πιστός ἔχει ἐπίγνωση πώς πολύ ὑπολείπεται ἀπό τό σημεῖο νά εἶναι ἄξιος τοῦ τίτλου «χριστιανός». Μόνον ὁ εὐήθης ἤ ὁ κοῦφος μποροῦν νά βρίσκουν στόν ἑαυτό τους ἐπάρκεια. Ἀλλά παρά τόν γνωστό (καί παρεξηγημένο) ἰσχυρισμό τοῦ Εὐαγγελίου, δέν εἶναι καθόλου βέβαιο πώς ὁ Χριστιανισμός ἱδρύθηκε εἰδικά γιά τούς «πτωχούς τῷ πνεύματι»·

Συνέχεια εἰς τήν = 8ην σελίδα

ΕΙΔΥΛΛΙΟ ΔΡΑΜΑΤΙΚΟ

Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος

οἱ κοῦφοι πάλι βρίσκονται ὀργανικά ξένοι στό χριστιανικό πνεῦμα. Θά ἔλεγε κανένας, ἀπό μιάν ἄποψη, πώς τό μεγάλο, βαθύ καί σκοτεινό τοῦτο ρεῦμα ἀποβλέπει περισσότερο στή δημιουργία ἑνός ἀνθρώπινου τύπου παρά στή μετάθεση τῶν στόχων τῆς ζωῆς ἔξω ἀπό τήν ἐμβέλεια τοῦ κόσμου τούτου.

Ἔτσι ἤ ἀλλιῶς, ἡ δεύτερη ἐπιδίωξη εἶναι ἀστάθμητη, ἐνῶ ἡ πρώτη σταθμητή. Ὁ Χριστιανισμός, καί μέ τίς δύο διαστάσεις του, τήν ἠθική καί τή μεταφυσική, θά θριάμβευε ἀπόλυτα ἄν πετύχαινε τό στόχο καί τοῦ ἑνός μόνο, τοῦ κοντινότερου ἐπιπέδου. Πολύ περισσότερο πού τό δεύτερο, τό ὑπερβατικό, προβάλλει ὡς ἀναγκαία του προϋπόθεση τό πρῶτο.

Ἀλλά, στήν ἐφαρμογή, τό μεταφυσικό κατέληξε, μέ τρόπο κάπως παράδοξο, νά εἶναι ὁ ὑπονομευτής τοῦ ἠθικοῦ. Στόν ἐνστιγματικό, ἀπό ὁρισμένη τουλάχιστον ἡλικία κι' ἀπάνω, φόβο τοῦ θανάτου, ἦρθε νά προστεθεῖ ὁ φόβος τῆς μεταθανάτιας ζωῆς, — μιᾶς ζωῆς μέ ὕπαρξη πιά προεξοφλημένη. Ὁ ἀδύνατος θνητός βλέπει τήν ἐγκόσμια ζωή του σάν ὑποχρεωτική θητεία, πού καταβάλλεται ὡς ἀντίτιμο γιά τήν ὑπερτάφια μακαριότητα. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὑποταγμένος στήν κλασική πονηρία κι' εὐτέλεια τοῦ πολυμήχανου ζώου, κοιτάζει νά περάσει τή θητεία τούτη ὅπως καί τήν ἄλλη, τή στρατιωτική, ὅσο μπορεῖ ἐλαφρότερα: Νά ξεγελάσει τόν ἐπιλοχία, νά κρυφτεῖ τήν ὥρα τῆς ἀγγαρείας, νά προφασιστεῖ ἀρρώστια γιά νά γλυτώσει μερικά γυμνάσια.

Ἀναλογίζεται κανένας, ἄθελά του, τί θά μποροῦσε νά εἶναι ἕνας Χριστιανισμός δίχως τήν ὑπόσχεση τῆς μεταθανάτιας ἀνταμοιβῆς. Ἡ πρώτη ἀπάντηση εἶναι: «Ἀνεδαφικός» ἡ δεύτερη: «ἀπάνθρωπος». Δέν μπορεῖς ν' ἀξιώνεις τέτοια αὐτοπειθαρχία καί ἄσκηση δίχως κάποιο ἔπαθλο γιά τόν ἀγῶνα. Ἐδῶ φανερώνεται ἡ θεμελιακά χρησιμοθηρική φύση τοῦ ἀνθρώπου. Προκειμένου νά ἐπινοήσει κάτι πού νά τόν ὑπερβαίνει, μιά θρησκεία τουλάχιστον, ἔλαβε ὑποχρεωτικά ὑπ' ὄψη του τά βασικά γνωρίσματα τοῦ εἴδους. Συμμόρφωσε τό ἰδανικό μέ τίς ἀδυναμίες του, ὄχι τίς ἀδυναμίες του μέ τό ἰδανικό του. Ἱστορικά, ὑποστηρίζεται πώς τό χριστιανικό κίνημα ξεκίνησε ἔτσι, σάν μιά παρηγορητική καταφυγή τῶν ἀδικημένων καί τῶν κατατρεγμένων μιᾶς κρίσιμης γιά τόν μεσογειακό κόσμο ὥρας. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ὅλοι οἱ ἠθικά δοκιμασμένοι τῶν αἰώνων βρίσκανε στή χριστιανική θρησκεία ἐκεῖνο πού γιά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο λόγο τούς εἶχε ἀρνηθεῖ ἡ ζωή — ἀρχίζοντας ἀπό τό ἀνεξιχνίαστο, ἤ καί, οὐαί! ἀνύπαρκτο, νόημά της.

Ἀλλα ὁ Χριστιανισμός ὁ πραγματικός, παρέμενε ἐκεῖ στό πλάϊ, ἄφθαρτος, ἀνένδοτος, ἀλώβητος. Ὁ πραγματικός Χριστιανισμός σημείωνε ἀδυσώπητα τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στό ἐφικτό καί στό δέον. Ὡς ἰδανικός στόχος, παρώτρυνε στήν ὑπέρτατη προσπάθεια: νά τεντωθεῖς γιά νά τόν φτάσεις. Μόνον ὅ,τι ξεπερνάει τό κοινό μέτρο σέ κάνει νά ξεπεράσεις τόν ἑαυτό σου, κι' ἄς μήν ἀγγίξεις τό ἰδανικό. Ἀλλά καί τό τελικά ἀνεπίτευκτο σέ ἀποκαρδιώνει, σέ ταπεινώνει. Οἱ ἀποτυχημένοι τῆς χριστιανικῆς ἀρετῆς θά κατέφευγαν γρήγορα στήν παραίτηση ἀπό τόν ἀγῶνα, ἄν δέν εἶχε καθιερωθεῖ προκαταβολικά τό ἀδιέξοδο: Ἐγκατάλειψη τοῦ στίβου ἴσον καταδίκη στήν αἰώνια Κόλαση. Ἡ ἀναγκαστικά λοιπόν ἐνάρετος ἤ αἰώνια κολασμένος, αὐτό εἴταν τό δίλημμα πού πρότεινε στόν ἄνθρωπο ἡ νέα προφητεία τοῦ Ἰσραήλ.

Τί τήν μετρίαζε γιά νά τήν προσαρμόσει τελικά στ' ἀνθρώπινα μέτρα; Τό δόγμα τῆς μετάνοιας. Ὁ Ἰησοῦς ξεκινάει ἀπό τήν ἀρχή πώς κανένας δέν εἶναι ἀναμάρτητος. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ βαθύτερη ἀνθρωπιά τῆς διδαχῆς του. Μιά ἀρετή ὁλοκληρωτική, ἀνεπίληπτη, θά σήμαινε ἐξ ὑπαρχῆς ἀποθάρρυνση ὄχι μόνο τοῦ ἀνθρώπινου γένους στό σύνολό του, ἀλλά κάτι χειρότερο: τῆς μερίδας του ἐκείνης πού μπορεῖ νά προσκομίσει σέ μιά θρησκεία τό πολύτιμο στοιχεῖο τοῦ πάθους. Τό πάθος τό διαθέτει ὁ ἁμαρτωλός, ὄχι ὁ ἄμεμπτος. Μπορεῖ κανένας νά εἶναι ἄμεμπτος ἀπό ὑστέρημα ζωῆς, ἐλαττωματική φύση, ψυχρή ἰδιοσυγκρασία· ἀλλοίμονο ἄν ὁ Παράδεισος εἴτανε γι' αὐτούς. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἰησοῦ φιλοδόξησε ὀπαδούς της τούς ἱκανούς γιά πάθος, καί κατά τοῦτο εἶναι πού ἀποτελεῖ μιά κατάφαση τῆς ζωῆς. Τό ἐπεισόδιο τῆς μοιχαλίδας, ἡ παρουσία στό γάμο ἐν Κανᾷ, ἄλλα ἀκόμα, φανερώνουν πώς βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά κοσμοθεωρία θετικά ριζωμένη στή γῆ.

Μήν παίρνουμε τόν Χριστιανισμό τῶν ἡμερῶν μας, τόν ἀλλοιωμένον ἀπό τόσα ἱστορικά ἀπρόοπτα· ἄς πάρουμε ἕνα Χριστιανισμό κάπως παλαιότερον, πατριαρχικόν, ἀλλά καί ὄχι ὑπερβολικά ἀπομακρυσμένον ἀπό τή νεώτερη εὐαισθησία. Τί τό ψυχολογικά παρήγορο καί τί τό ἀπρόσιτο ἔχει ὁ Χριστιανισμός αὐτός;

Παρήγορη ἡ διέξοδος τῆς μετάνοιας. Ἀπρόσιτη μιά ἀξίωση ἀρετῆς βασισμένης στήν ἀπάρνηση καί στήν αὐταπάρνηση, ὁλοένα καί δυσκολότερες μέσα στίς συνθῆκες, στούς πειρασμούς, στίς ἀναγκαιότητες τοῦ κόσμου ὅπως ἐξελίσσεται. Ἀνέκαθεν ὁ κόσμος βρισκόταν σ' ἀπόσταση ἀπό τόν Ἰησοῦ, ὅσο κι' ἄν ὁ Ἰησοῦς θέλησε νά βρεθεῖ κοντά στόν κόσμο· ἡ πορεία ὅμως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπομάκρυνε κρίσιμα τόν ἄνθρωπο ἀπό τό ἐνσαρκωμένο κάποτε στή Γαλιλαία ἰδανικό. Ὅσο πιό περίπλοκη γινόταν ἡ ζωή τόσο καί μεγάλωνε ἡ ἀπόσταση. Ὅσο πιό ἐλκυστική ἡ εὐζωΐα μέσα στήν ὕλη τόσο καί ὠχρία. ζε ἡ ἀρετή. Ὅσο πιό μοναδικός φάνταζε ὁ κόσμος τοῦτος, τόσο καί λιγόστευε ὁ ἵμερος γι' ἀποδημία στόν ἐπέκεινα. Ἔφτασε ἡ ἀπόγνωση γιά τή μοναδικότητα τοῦ κόσμου νά κατακαλύψει τήν ἐπιθυμία γιά μεταθανάτια ἀνταμοιβή.

Ἐδῶ βρίσκεται τό ἱστορικά προσδιορισμένο δραματικό στοιχεῖο τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πλασμένος ἀπό ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο, ἀφιερωμένος στή διακονία του, στήν ὑποστήριξή του ἀπέναντι σέ μιά τρομαχτική ἐρημιά καί σιωπή τοῦ σύμπαντος, βλέπει τήν Ἱστορία ν' ἀκυρώνει τό ἔργο του χωρίς καί νά εἶναι ἱκανή νά τό ἀντικαταστήσει μέ ἰσοδύναμο ἄλλο. Ἡ ἀντιδικία ὡστόσο τούτη μέ τόν ἱστορικό κόσμο εἶχε προβλεφθῆ στό ἴδιο τό μήνυμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι ἡ ἀντιδιαστολή ἀνάμεσα στό Θεό καί τόν Καίσαρα. Ὁ Χριστιανισμός ἐκφράζει τήν πιό παράφορη ἀπόπειρα τοῦ ἀνθρώπου νά πηδήξει ἔξω ἀπό τήν Ἱστορία. Ἀλλά τό ὑλικό του βάρος — ἤ μήπως πρέπει νά μιλήσουμε γιά βαρύτητα, ὡς νόμο φυσικό; — τόν ξαναρίχνουν πίσω, στήν τροχιά της. Ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ ἐπικράτεια τοῦ καισαρισμοῦ. Ὅταν αὐτό τό νιώσουμε, τότε θά καταλάβουμε καί γιατί ὁ Ἰησούς στάθηκε μιά βαρυτική, προδομένη ἐνσάρκωση τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας.

Τό τραγικό τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι τό ἀσύμμετρό του μέ τίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου καί μέ τήν ἔπαρση τοῦ «αἰώνα», δηλαδή τοῦ ἐν χρόνῳ κόσμου: αὐτοῦ πού μᾶς κρατάει δέσμιους.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

«ΤΟ ΒΗΜΑ» Τετάρτη 30 Δεκεμβρίου 1970

Δ-114.

ΟΙ ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΒΗΜΑΤΟΣ

Η ΑΝΕΞΗΓΗΤΗ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ

ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΝΑΣ ΑΠΟ τούς βαθύτερους κι' ώραιότερους μύθους πού έχει συλλάβει ό άνθρωπος μέσα στή μακραίωνη διαδρομή του, ό μῦθος τοῦ Χαμένου Παραδείσου, βρίσκει στή χώρα μας καί στό πρόσωπο τοῦ κ. Α. Κ. Νάσιουτζικ τόν ἄξιο ἐρευνητή του, ἑρμηνευτή του. Μή νομιστεῖ ὡστόσο πώς ὅταν μιλᾶμε γιά «μῦθο» ἀναφερόμαστε σέ κάτι πληκτικά σεβάσμιο, παρωχημένο, καί πού ἡ ἀξία του εἶναι ξένη στή ζωή, μουσειακή. Τίποτα πιό ἀθάνατο, ἀπό τόν μῦθο. Τόν βρίσκουμε μπροστά μας κάθε φορά πού μιά ἀναγκαστική ἐμβάθυνση στήν περιπέτεια τῆς ζωῆς καί στήν εὐρύτερη, συλλογική μας ἐμπειρία μᾶς φέρνουν ἀντιμέτωπους μέ αὐτά πού ὁ Γιούγκ τ' ἀποκαλεῖ «ἀρχέτυπα». Τό παραστατικό, ποιητικό μονόγραμμα πού εἶναι ὁ μῦθος, μᾶς παρουσιάζει τότε, σέ μορφή ἀνάγλυφη καί μνημειωμένην, τό καταστάλαγμα τῆς πείρας πού ἀπεκόμισε τό γένος μας ἀπό τή δραματική του ἐμπλοκή στόν κόσμο. Ὁ Χαμένος Παράδεισος, μέ προέλευση ἑβραϊκή, ἔχει γίνει ὡστόσο πανανθρώπινος· γιατί κάθε ἄξιος τοῦ ὀνόματος μῦθος εἶναι ἀπό καταβολῆς ἐμφορημένος μέ δυναμισμό οἰκουμενικό.

«Τό τραῦμα τοῦ 'Αδάμ» ἐπιγράφει τό βιβλίο του ὁ κ. Νάσιουτζικ καί εἶναι εὔστοχος, καθόλου περιοριστικός ὁ τίτλος. 'Απεναντίας: 'Ο Χαμένος Παράδεισος, ἡ ἀποπομπή τῶν πρωτοπλάστων ἀπό τήν 'Εδέμ, τό προπατορικό ἁμάρτημα, ἡ ἀναζήτηση αὐτή μιᾶς αἰτίας στό ἀλλόκοτο αἴσθημα ἐξορίας, στή βαθειά νοσταλγία πού κουβαλάει μέσα του ὁ ἄνθρωπος τόσο περισσότερο ὅσο εὐγενέστερη ποιότητα ἔχει, ὅλα αὐτά—κατά τή σοφή διερεύνηση τοῦ κ. Νάσιουτζικ—ἀφετηρία ἔχουν τό σταμάτημα τῆς βιολογικῆς διαδικασίας πού προίκιζε τούς ἀπώτερους προπάτορές μας, κατά τήν ἀρχέγονη διάπλασή τους, ὅλο καί μέ νέα αἰσθητήρια. "Ενα ὑστέρημα λοιπόν, μιά προβολή πού δέν πραγματοποιήθηκε, μιά διάχυση πρός τόν ἔξω κόσμο πού δέν ὁλοκληρώθηκε, μᾶς φόρτωσαν μ' αὐτό τό αἴσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου πού θρηνεῖ ἀπαρηγόρητα μέσα μας χιλιάδες χιλιάδων χρόνια τώρα, «'Επίσχεση» λέει τή διακοπή αὐτή τοῦ αἰσθητηριακοῦ πλουτισμοῦ μας ὁ κ. Νάσιουτζικ. 'Επίσχεση «μόνιμη», πού τραυμάτισε ἀνεπανόρθωτα τόν ψυχισμό μας, τοῦ φύτεψε τήν συστατική του, ἀγωνιώδη γιατί ἀνεκπλήρωτη, ἐπιθυμία. Εἶναι τό τραῦμα τοῦ 'Αδάμ.

'Αλλιά ἐγώ θά πάω στό τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Νάσιουτζικ, ὄχι μόνο γιατί δέν θά εἶχε κανένα νόημα ἡ ἀδιάκριτη σύμπτυξη ἐδῶ τῆς πολυδαίδαλης πορείας του, ἀλλά καί γιατί στό μέρος τοῦτο γίνεται ἡ σύνδεση τοῦ μύθου τοῦ Παραδείσου μέ τή σημερινή πραγματικότητα. Πρέπει νά πῶ πρίν ὅτι ἡ κοσμοθεωρητική στάση τοῦ συγγραφέα τοῦ «Τραύματος τοῦ 'Αδάμ» εἶναι αἰσιόδοξη. "Οχι ἀβασάνιστα, μακάρια αἰσιόδοξη. 'Υπό ὅρους καί μέ τήν ἐπιβαλλόμενη περίσκεψη κι' ἀνησυχία. Τό εἴχαμε ἰδεῖ καί στό ἀμέσως προηγούμενο βιβλίο του, τήν «Βιολογία τοῦ χρόνου», μιά πολύ ἐμπεριστατωμένη μελέτη πού εἰδικές συνθῆκες μᾶς ἐμπόδισαν νά τή σχολιάσουμε στή στήλη τούτη, κι' ἄς τό θέλαμε. Κάτω ἀπό τήν ἐπικεφαλίδα «"Ενας σύγχρονος μῦθος» ὁ κ. Νάσιουτζικ παραλληλίζει τήν περιπέτεια τῶν πρωτοπλάστων μέ τή σύγχρονη ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ. Καί παρατηρεῖ ἀμέσως: «'Αντίθετα ὅμως πρός τόν 'Αδάμ, στόν ὁποῖο ἡ γνώση στοίχισε τήν ἀπώλεια τοῦ παραδείσου, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι θά τόν κατακτήσει μέ τή γνώση. 'Η γνώση γιά τόν 'Αδάμ εἶχε σά συνέπεια τή βιοτική μέριμνα καί τή συνείδηση τοῦ θανάτου. 'Ο σύγχρονος 'Αδάμ πιστεύει ὅτι θά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό πρῶτο καί θά ἀπομακρύνει στό μέγιστο δυνατό τό δεύτερο, ἐξασφαλίζοντας τή μακροβιότητα». Εἶναι, πραγματικά, οἱ ὀλοφάνεροι πρακτικοί μας στόχοι.

Βέβαια, ἐνῶ τούς ἐνστερνιζόμαστε, μιά ἀόριστη ἀνησυχία μᾶς συνέχει, γιατί κι' ὁ ἀφελέστερος ἀνάμεσά μας καταλαβαίνει πώς οἱ λύσεις αὐτές δέν εἶναι χωρίς νέα, δικά τους προβλήματα: "Εχει πλαστεῖ ὁ ἄνθρωπος γιά τήν ἀπραξία; Μήπως ἡ ἀποχή ἀπό τή διοπάλη (ὄχι ἁπλᾶ ἀπό τήν ἀπασχόληση) θά τοῦ διαταράξει τήν ψυχική του ἰσορροπία; Οἱ σύγχρονες ἐνδείξεις εἶναι, στό σημεῖο αὐτό, ἀρκετά εὔγλωττες. "Οσο γιά τό θάνατο, ἄς συγκεντρώνει ἀπό αἰῶνες τήν ἀνθρώπινη κατακραυγή: 'Εντελῶς πρακτικές καί πάλι σκέψεις, χωρίς νά χρειαστεῖ προσφυγή σέ βαθύτερες, φιλοσοφικές, δείχνουν ἀμφίβολο ἀγαθό ἀκόμα καί τή χρονική ἀπώθησή του. 'Υπερπληθυσμός τοῦ πλανήτη, ἐπαγγελματικά ἀδιαχώρητα σέ βάρος τῶν νέων, γεροντοκρατία στήν οἰκουμενική νοοτροπία, εἶναι τά προφανέστερα ἀντισηκώματα μιᾶς νίκης κατά τοῦ θανάτου. 'Αλλά ὁ κύκλος αὐτός τῶν πρακτικῶν κρίσεων, μέ τ' ἀντιφάρμακά τους, δέν ἔχει τελειωμό. "Ας τόν ἀφήσουμε. 'Ο ἄνθρωπος δέν βρῆκε ἀκόμα ὄχι τόν τρόπο ἀλλά οὔτε κάν τόν στόχο τῆς πραγματικῆς εὐτυχίας. "Ο,τι ἀποκαλεῖ ἔτσι, εἶναι ἕνα σύνολο ἀπό φαντασιώσεις, προσδοκίες ἀσύμμετρες μέ τήν ἀπόδοση, ὁραματισμούς ἀνυπόστατους. Εἴμαστε, καθώς φαίνεται, πλασμένοι γιά τήν ἀναζήτηση τῆς εὐτυχίας, ὄχι γιά τήν εὐτυχία τήν ἴδια. Πρόσθετος αὐτό λόγος νά ὑποπτευόμαστε γι' ἀπατηλή τήν ὅλη διαδικασία τῆς ζωῆς.

Ποῦ ὁδηγεῖ αὐτό, ἄς ἀποφύγουμε νά τό ἀναρωτηθοῦμε σήμερα.

'Ο κ. Νάσιουτζικ διαπιστώνει πώς ἡ ἄμεση προέκταση τοῦ τραύματος τοῦ 'Αδάμ, ἡ νοσταλγία τοῦ Παραδείσου, ἐκφράζεται στόν σύγχρονο μῦθο τῆς προόδου, τοῦ πολιτισμοῦ μέ τή μορφή πού ἔχει πάρει σήμερα. «Μόνο πού ἡ ἀνέλιξη τοῦ μύθου διαφέρει: εἶναι ἀντίστροφη. 'Ενῶ ὁ 'Αδάμ ἐκδιώκεται ἀπό τόν παράδεισο, ὁ σύγχρονος ὁραματίζεται μιά θριαμβευτική ἐπάνοδο σ' αὐτόν». Κι' ὁ συγγραφέας τοῦ «Τραύματος τοῦ 'Αδάμ» διατυπώνει τό κρίσιμο ἐρώτημα: «Εἶναι σωστός ὁ δρόμος τῆς γνώσης πού διάλεξε (ὁ ἄνθρωπος) γιά νά ὁδηγηθεῖ ἐκεῖ;»

'Αναδρομή λοιπόν σέ στοχαστές πού ἔκριναν αὐστηρά τήν ἀνέλιξη τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ: Φρόϋντ, Γιούγκ, Σπέγκλερ, Τόϋνμπη, Καρρέλ, 'Οππενχάϊμερ, Χάϊντεγκερ, Ντενί ντέ Ρουζμόν, ἄλλους ἀκόμα. Εἶναι, στήν πραγματικότητα, ἀμέτρητοι. "Οχι ἐπειδή εὔκολα παίρνεις κριτική στάση ἐδῶ ὅπως καί στό κάθε τι, ἀλλά γιατί κάθε γρηγορούσα συνείδηση τρομάζει μπροστά στήν πρόσχαρη ἀμυαλιά τῶν ἐραστῶν τῆς προόδου. "Εχουν συγκροτήσει θριαμβευτική διαδήλωση, πού πορεύεται τραγουδώντας. Γιά ποῦ; δέν τό ξέρουν, δέν τό ξέρουμε. Τούς μεθάει ἡ παρέλαση καί ἡ διαδρομή. 'Ο ἴδιος ὁ κ. Νάσιουτζικ παρατηρεῖ πολύ εὔστοχα: «Αὐτή ἡ ἀφελής ἀντίληψη μιᾶς ἀνθρωπότητας πού βελτιώνεται μέ τή διαδοχή τῶν αἰώνων, συνδέεται μέ τούς μύθους πού ἀγνοοῦν τήν ἱστορία καί τοποθετοῦνται ἔξω ἀπό τά γεγονότα καί τήν πραγματικότητα».

'Η διάκριση τοῦ πολιτισμοῦ σέ δύο «σκέλη», τό Α, ἐσωτερικός ἤ πνευματικός πολιτισμός, καί τό Β, ἐξωτερικός ἤ ὑλικός πολιτισμός, εἶναι πολύ φυσική. 'Ανάμεσά τους, τό «πολιτισμικό χάσμα» πού βλέπει ἡ κοινωνιολογία — πού τό βλέπουμε ὅλοι μας. 'Η αἰσιοδοξία τοῦ κ. Νάσιουτζικ ξεπηδάει ἀπό κάποια παρήγορα σημάδια πού ἐμφανίζονται πότε_πότε στό συσχετισμό τῶν δύο σκελῶν. Σ' ὁρισμένες ἀνθρώπινες ὁμάδες, κάτω ἀπό εἰδικές συνθῆκες, κυριαρχοῦν καί σήμερα ἀκόμα στοιχεῖα τοῦ Α πολιτισμοῦ. Οἱ ὁμάδες αὐτές ἔχουν ἕνα κοινό χαρακτηριστικό: τίς μεταξύ τους σχέσεις. 'Απαλλαγμένες ἀπό ἀνταγωνιστική διάθεση, προβάλλουν, ἀντίθετα, κοινά ἰδανικά, κοινότητα μοίρας. "Αρα «τό εἶδος τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καθορίζει καί τό ἐπίπεδο τοῦ Α πολιτισμοῦ», ὅπως κι' ἀντίστροφα «ὁ Β πολιτισμός καθορίζει τό εἶδος τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. 'Η ἐπίδραση λοιπόν τοῦ Β πολιτισμοῦ στόν Α εἶναι ἔμμεση, μέσων τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων». 'Αναρωτιέμαι: μήπως πρόκειται γιά φαῦλο κύκλο; «'Η σωτηρία — πιστεύει ὁ κ. Νάσιουτζικ — δέν βρίσκεται στήν ἐπιβράδυνση τῶν τεχνολογικῶν ρυθμῶν ἀλλά στήν ἐπιτάχυνση τῶν ρυθμῶν προσαρμογῆς τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων». Στή δυνατότητα αὐτήν—δυνατότητα δύσκολη, ἄς σημειωθεῖ, — βλέπει ὁ συγγραφέας τοῦ «Τραύματος τοῦ 'Αδάμ» — τήν ἐλπίδα.

Μπροστά μας λοιπόν προβάλλει ἕνα ἄθλημα, καί εἶναι παρήγορο, πραγματικά, νά ξέρουμε πώς κάτι ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πρωτοβουλία τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ ἐξαπολυμένη διαλεκτική τῆς 'Ιστορίας δέν εἶναι μηχανική. Προσυπογράφουμε ὅλοι οἱ ἀνήσυχοι τή ρήση τούτη: «'Η ἀπώλεια τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς δέν μπορεῖ νά ἀντισταθμιστεῖ μέ ὁποιαδήποτε ἐπιστημονική ἀνακάλυψη ἤ τεχνικό ἐπίτευγμα». "Ας μή λησμονοῦμε πώς ἡ μεγαλύτερη ὡς τώρα στιγμή στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶταν ἐκείνη ὅπου ξύπνησε μέσα του ἡ συνείδηση. Αὐτό δέν εἶταν ἐπίτευγμα στόν ἔξω κόσμο, εἶταν ἐσωτερικός ἀναβαθμός. Προτοῦ ἀνακαλύψουμε, δημιουργηθήκαμε, — ἄγνωστο μέ ποιά διαδικασία. 'Ο μῦθος κάτι δηλοῖ. "Ισως προδιαγράφει τήν κατεύθυνση τῆς ἐξελικτικῆς μας πορείας, μέ τήν ἔννοια πώς βάζει τήν ἔμφαση ὄχι στήν κατασκευαστική ἐπίδοση ἀλλά στήν καταξιωτική ἀνέλιξη. 'Η συνείδηση εἶταν ὄργανο ἤ ἀξία;

«"Οπως ὁ μυθικός Παράδεισος τῶν πρωτοπλάστων — γράφει ὁ κ. Νάσιουτζικ — εἶταν ἡ καμπή τῆς δημιουργίας τῆς συνείδησης (τοῦ ἀνθρώπου), ἔτσι καί ὁ σύγχρονος Παράδεισος πού ἐπιδιώκει νά κατακτήσει διά τοῦ πολιτισμοῦ, μπορεῖ νά γίνει ἡ καμπή γιά μιά πλήρη ἄνθιση τοῦ ψυχισμοῦ του...». 'Η ἐλπίδα εἶναι ὡραία, ἄς τήν κρατήσουμε. Μόνον ἄς παρατηρηθεῖ πρῶτα πώς ὑποδηλώνει ὄχι μιάν ἁλλαγή πορείας, πάντως μιά διόρθωση τῆς πορείας, ὥστε νά γίνει ἐλεγχόμενη. 'Εκεῖ θά φανεῖ, ἀντίθετα, νικηά πειά, ἄν ἡ συνείδηση εἶταν ὄργανο ἤ ἀξία.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

AMERICAN SCHOOL OF CLASSICAL STUDIES · ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ · MDCCCLXXXI